Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

Digitized by Google

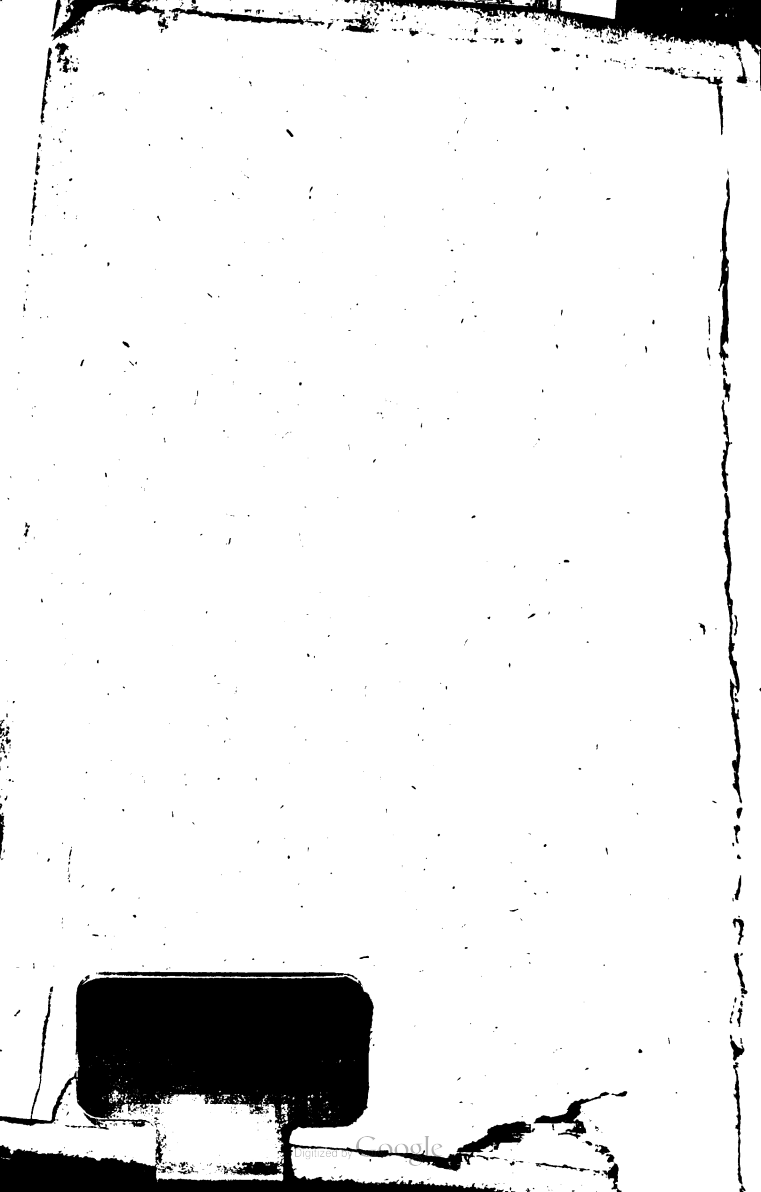
Digitized by Google

KW 460 8 11

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

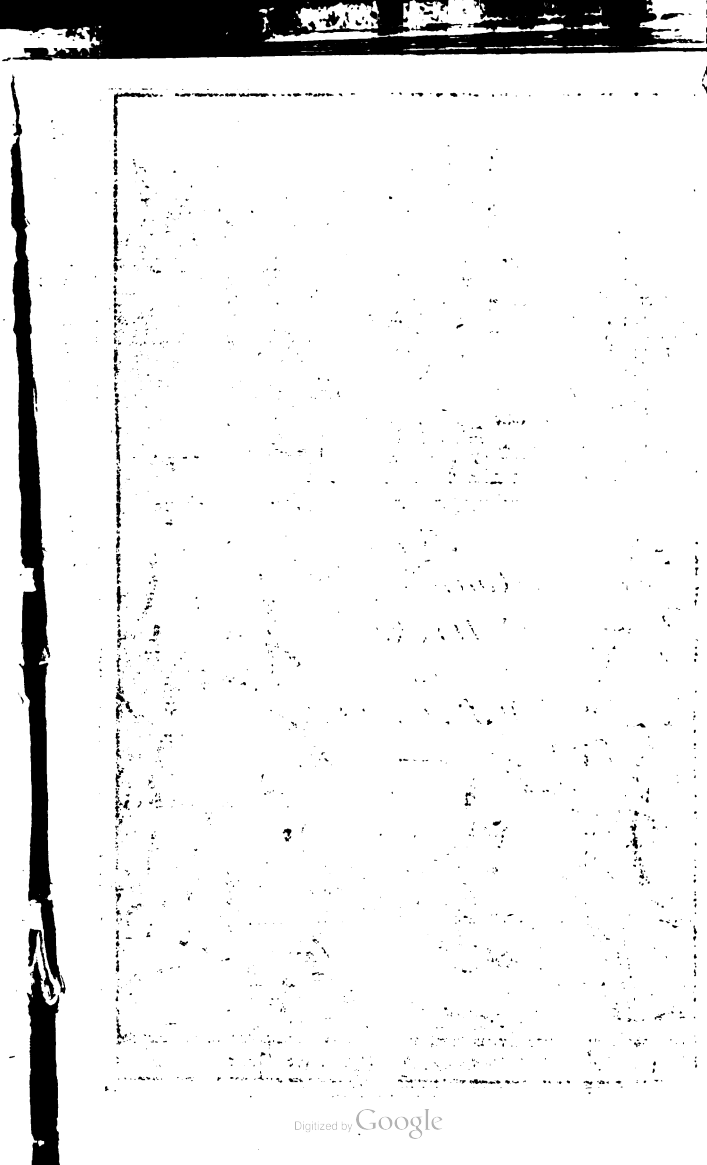
Digitized by Google

Digitized by Google

TWEE-MAANDELIJKE UITTREKSELS

Van

P. RABUS.

JANUARY EN FEBRUARY

1702.

Met Privilegie van de Edele Grootmogende Heeren Staten van Holland en West-Vriesland.

Koninklijke Bibliotheek te 's Hage.

TE ROTTERDAM,
By BARENT BOS.
1702.

Digitized by Google

Digitized by Google

DEN EDELE

GROOT AGTBAREN

HEERE,

DEN HEERE

Mr. JOHAN

VANDER

HOEVEN,

TEN TWEEDENMALE

REGEREND

BURGERMEESTER

(THANS

VOORZITTENDE)

DER STAD

ROTTERDAM

Digitized by Google

GELEERD KENNER

HOOGAGTER

EN

VOORSTANDER

VAN

BOEKWIJSHEID,

WORD, AAN 'THOOFD VAN DIT VIJF EN VIJFTIGSTE STUKJE DER TWEEMAANDELIJKE UITTREKSELS,

Met den aanvang van het tweede Jaar der achttiende Heil-Eeuw, de Goddelijke zegen gewenscht

van

Zijn Ed. Gr. Achtb.
Verpligten Dienaar

en

Medeburger

P. RABUS.

Digitized by Google

TWEE-
MAANDELIJKE
UITTREKSELS
Van
JANUARY EN FEBRUARY
1702.

I. UITTREKSEL.

MEMOIRES D'ARTILLERIE, ou il eſt traité des Mortiers, Petards, Arquebuſes à croc, Mouſquets, Fuſils, &c, & de ce qui peut ſervir à l'execution & au ſervice de toutes ces armes; des Bombes, Carcaſſes, Grenades &c. De la fonte des Pieces, de la fabrication du Salpeſtre & de la Poudre; des Ponts, des Mines, des Charettes & Chariots; des Chevaux, & generalement de tout ce qui depend de l'Artillerie, tant par mer que par terre. De l'arrangement des Magaſins, la formation des Equipages, & des Parcs, à la ſuite des armées, &

Digitized by Google

pour les sieges ; de la marche des Equipages, & leur disposition dans un jour de combat. La maniere de defendre les places, & le devoir des Officiers &c. par le Sr. Surirey de Saint Remy.

Dat is,

BESCHRIJVING *van 't Oorlogsgereedschap, waar in gemeld staat van Mortieren, Muurbrekers, Gotelingen, Vyerroers, Snaphanen, enz; wijders van al wat dienen kan tot uitvoering en dienst van allerley geweer, Bomben, Vyerkogels, Granaten,* enz, *van 't Geschut-gieten, van het toemaken van Salpeter, en Buskruid; van Bruggen, van Mijnen, van Karren, en Wagens, van Paarden, en in 't algemeen van alles wat tot Oorlogs-tuig behoort, zoo te land, als te water; van het schikken der Magazijnen, van het vormen der Krijgs-toerustingen, en Vyerwerk-plaatsen, in 't gevolg van Veldlegers en in Belegeringen; van den Optogt der Krijgs-toerustingen, en haar schikking ten dage van een Veldslag, de wijze om plaatsen te verdedigen, en de pligt van Krijgs-Oversten,* enz. *door den Hr. Surirey van St. Remy. Te Amster-*

dam

Digitized by Google

dam by Pieter Mortier 1701. in 4. *Twee stukken vol printen.* Eerste stuk.

DEwijl het natuurlijk is, dat een Schipper van een wind en ty, een Boer van den Landbouw, een Soldaat van gevegten, en een ygelijk van zijn handtering eigenaardigst kan spreken; houde ik voor ontwijfelbaar, dat al wie de twee boekstukken van dit doorwrogt Werk doorbladert, niet anders zal oordeelen, dan dat deszelfs Schrijver, wiens ampt meê-brengt het Oorlogsgereedschap van den Franschen Koning te kennen, en waar te nemen, met volslagen ervarendheid daar van als Meester weet te spreken, en den Leerlingen der Krijgskunde te maken tot bequame Leeraars. Want de Bevinding, die boven alle leerwijze gaat, heeft den Heer de Saint Remy, 's Lands Toeziender van Vrankrijks Krijgstuig, in Veldtogten en Belegeringen geleert, dat een enkele bespiegelende kennisse van zaken, al heeft ze een vasten grond van onderwijzinge, nogtans menigmaal op leuterwerk uitkomt, ten zy daar by gepaard gaat een onfeilbare gewisheid, uit een duurzame oefening ondervonden. De konst (by voorbeeld) kan ons, die altijd aan land blijven, wel vroed maken, hoe wy een Schip in en uit Oost-Indië zouden konnen brengen, maar wie zou niet liever zulk een togt helpen doen met Schippers en Stierluiden, welker beurt het meermalen is geweest, die groote plas over te varen, en by de grondregelen

len der Zeevaardy-konſt, ook reden van wetenſchap komen geven uit die grooſte Meeſtreſſe der dingen, d' Ervarenheid zelve. Even zoo is 't gelegen met de wetenſchap van den menigvuldigen toeſtel, dien de Oorlogsmannen noodig hebben. Daar toe behoort niet ſlegts, dat men van eenig tuig een voorſlag kan doen, om het, volgens de evenbedeeling, Wiskonſtiger wijze, op papier te ſtellen, en aan te toonen, dat het dus van goeden dienſt moet zijn; maar die het regt gebruik daar van aan anderen zal mededeelen, moet ook in dadelijke oeffening elk ſtuk gezien en behandelt hebben, om te konnen verzekerd zijn, welk de oorzaak was, dat d' eene toebereiding van eenig maakſel, al ſcheen ze volgens de gronden eener vierkante waarheid afgebakend, nogtans minder goed was dan een andere, welke men, op dikwils herhaalde proeven, nutſt, en gemakkelijkſt vind. Laat my mijn meining nog een luttel nader verklaren. Sedert een eeuw herwaarts heeft men Schrijvers genoeg gezien, en wel Mannen van naam, die geleerdelijk de Krijgsgereedſchappen verhandelt hebben; maar behalven dat de Krijgsdienſt in dezen onzen Oorlogsrijken tijd heel anders toegaat, dan in den tijd onzer Voorvaderen, en behalven dat de hedendaagſche Oorlogsbazen elkanderen met heel ander ſoort van geweer bevegten, dan voor honderd jaren; zoo waren ook die Schrijvers al te veel bezig omtrent dat gedeelte der konſt, het welk meeſt de beſchouwing,

Digitized by Google

wing, minſt de oeffening, raakt. Want hunne boeken zijn overladen met een menigte Wiskonſtige regelen, uitrekeningen, en optellingen, luttel bequaam tot onderwijs van jonge maats, die meeſt der boekoefeningen en Meetkunde onkundig zijn. En om eenige voornaamſten te noemen, zeker Poolſch Edelman, Kaſimir Siemienowicz, eertijds Algemeen Krijgstuig-bezorger in Polen, heeft een Werk geſchreven van de * groote konſt der Oorlogs-gereedſchappen. Lodewijk Kollado, Krijgs-vernufteling van den Spaanſchen Koning in 't Milaneeſch heeft uitgegeven zijn Handoefening van 't Krijgstuig, langen tijd voor het boek van Dom Diego. Diego Uſano, Spaanſch

* *Dit Krijgsboek, en die verder, met een* * *gemerkt ſtaan, zijn te bekomen by den Drukker van dit Werk* Sr. Mortier *te Amſterdam, met deze drie volgende, welke zeer wel daar byvoegen.*

I. *De Bouwkunde, zoo als ze in de Koninklijke Franſche Akademie word geleeraart, niet alleen volgens Vitruvius en zijne voornaamſte Leerlingen, maar ook de aanzienlijkſte nieuwe Konſtenaars Vignole, Palladio, en Scamozzi, enz. door den Heer* Blondel, *met meer dan drie honderd platen.* V. deelen in fol.

II. *De Wiskunde, zoo als de Dolfijn die geleerd heeft uit verſcheide Werkjes van* Blondel, II. ſtukken in 4.

III. *Deszelven* Blondels *Hiſtorie van de Roomſche Jaar-Maand- en Dagrekening, enz.* in 4. *Deze twee ook vol platen, en alle drie in 't Franſch beſchreven.*

Digitized by Google

Spaansch Hopman, die vele jaren in Vlaanderen gedient had, en byzonderlijk in de belegering van Ostende, liet in 't jaar 1621 zijn boek van dezelve stoffe uitgaan. Rivold van Flurance, noemende zig Meester van Lodewijk den XIII, is de maker van een boek in 't Fransch Beginselen van het Krijgstuig geïtteld. Daniel Elrik Geschutmeester, een Krijgstuigs-Hopman te Frankfurt aan den Mein schreef een Aanhangsel, of tweede deel van het Voorgemelde werk van den Polak Siemienowicz. Galé, voorhenen Krijgsvernufteling van den Aartshartog Albert en den Markgrave Spinola, heeft een boekje gemaakt over het verscheide bereik van 't Kanon. Een Lotteringer, Hanselet genaamd, verhandelde in geschrift de Konst van 't Oorlogs-Vyerwerk. Malthus, Engelsch Krijgsvernufteling, in zijn tijd uit Holland in Vrankrijk ontboden, heeft opgesteld een Werk, waar in gekeeraart word de oefening des Oorlogs, rakende de Krijgsgereedschappen, Bomben, Mortieren, Vyerwerken, en allerley Tuig tot belegeringen. Deze was de Man, die het gebruik van Mortieren en Bomben in zwang bragt in 't jaar 1637, en hy sneuvelde aan een Musket-kogel in het laatste beleg van Grevelingen. Daar op heeft de beroemde Blondel, Veldmaarschalk der heirkragten van Vrankrijk, en Meester der Wiskunde van den Dolfijn, een boek in 't Fransch geschreven, onder den titel; Konst van Bomben te werpen. Ik hebbe vergeten, dat 'er nog

een

Digitized by Google

een Fransch boek is; Korte onderrigting wegens d'Oorlogsgereedschappen van Vrankrijk: dog dat is vry oud, want de Schrijver leefde in 't jaar 1597. Zijn naam was Davelours, en hy bediende het ampt van Opziender der Wapenen in 't Wapenhuis te Parijs. Deze altemaal, zoo agtbaar en aanzienlijk als ze zijn, hebben voor den Heere de Saint Remy noch een ruim veld van stoffe overgelaten, om, buiten alles wat zy geschreven hebben, deze zijne gedenkschriften op te stellen, waar in hy, met en nevens de Wiskonstige lessen in de afmetingen en uitrekeningen waargenomen, zijn werk maakt van een volslage Leere te geven aangaande de Oefening, handtering, en handwerks-kunde van alle gereedschappen (geene de minste van dien uitgezonderd) die tot den Oorlog behooren, zoo te land als te water, zoo in Veldslagen als in belegeringen. En hier in is hy zoo naaukeurig, dat by niet alleen in zijne breede beschrijvingen, maar ook in een grooten overvloed van uitbewerkte Konstplaten, elk stuk, maaksel, of tuig, dat men Krijgstuig magnoemen, niet min in zijne deelen dan in zijn geheel, als levendig, voor oogen brengt. Is 't wonder? Hy heeft over alle byzonderheden, die buiten zijne bediening waren, met Krijgsoversten geraadpleegt; en hy weigert hen d'eere niet, dien zy verdient hebben met hunne ruime toedieninge van zeer vele zaken, waar door dit uitvoerig Werk zijn stand heeft gekregen.

Wat

Was het my geen verluſtiging der oogen; zulk een menigte van fraaije Printen te kijken, wiſſelijk had ik mijn Boektaal al opgekort, als zijnde heel vremd van oorlog voeren; en ik ſta, onder dit ſchrijven, verwonderd over mijn eigen geduldrekking by een deel gereedſchap, 't welk meeſt ten verderve des menſchen geſlagts is uitgevonden: maar dewijl dog van alles, wat in de weereld omgaat, iets te hooren niet onaangenaam is, Sa, laat ons al dat quaad Tuig een weinig met goede zinnen begluuren.

Het ganſche beſlag dezer Gedenkſchriften is afgedeeld in vier deelen. En dewijl het eerſte deel alleenlijk, by wijze van voorbereiding, aanvang maakt met de Amptenaars der Wapenruſtingen in't algemeen, met hunne Eertitels, Bedieningen, Voorregten, Vryheden (van Franſche geſproken) met den rang der Bedienden, wijders met den ganſchen toeſtel van 't Krijgs-ſchool, en met alle andere zoo genaamde ridderlijke oefeningen; komen daar in geen printen te pas, maar de oorſpronkelijke keuren en Bevelſchriften des Konings van Vrankrijks, tot waarneming der Wapenen, zelfs in tijd van Vrede, ſtaan tuſſen beiden ingeënt.

Dus geraken wy in het tweede deel, met honderd en zeven kopere platen in 4 (als men dat noemt) opgehelderd; niet tot onnoodig cieraad, maar tot hoognoodige verklaring van een ongeloofelijke menigte maakzels, die de krijgskunde betreffen, en hier in alle

Digitized by Google

alle hare verdeelingen, zoorten, maten, en gewigten, zonneklaar ſtaan aangewezen. Onder zoo veel geweer, onder zoo vele toebereidſels en byvoegzels, heeft het KANON, als het wijdlugtigſte van al 't Schietgeweer, om aan te vallen of te verdedigen, met regt den voorrang. De Hebreen, voor de oudſte Weereldbewoners by ons gerekent, de Egiptenaars, de Grieken, de Romeinen, en (ik dagt daar niet eens om de Chineſen) ontallijke bekende en onbekende volkeren, die wy niet weten in wat hoek van 't oppervlak onzes Aardkloots zy ſchuilen, mogen, elk op zijn wijze, gevogten hebben; maar dat zy in de konſt van met buskruit te ſchieten onervaren zijn geweeſt, leeren wy uit hunne geſchiedeniſſen. Wat hadden zy niet al uitgevoert, by aldien zy van dat verbrijzelend geweld waren kundig geworden. [Nog eens tuſſen beiden gezegd; ik hebbe reden om de borgers van China hier uit te zonderen.] Laat ons zwijgen van de aloudſte Hebreeuwſche Helden, want die hadden Hemel en aarde tot hunne ſtrijdgenooten, en hunne vianden hadden Zon en Maan tegen; wy hebben ſlegts te denken aan eenen Griekſchen Alexander, en aan eenen Roomſchen Julius Cæſar, of dergelijke quanten, in de Gedenkboeken, om hunne Oorlogs-bedrijven, vermaard zijnde. Hadden zy eens, buiten hunne vianden, Kartouwen, Kanón-ſtukken van Koper en Yzer weten te gebruiken, kleine, groote, vyer-en kloofbrakende balgen; wat zou de be-

bekende wereld, zelfs van dien tijd af, niet al meer verwoestingen geleden hebben, dan wanneer men elkanderen by duizenden, ja by honderd duizenden, den nek brak met geweer; dat op geen duizendst gedeelte zoo moordbrandig, zoo verdelgend, nog zoo helschvormig was, als het hedensdaagsche Geschut? Had Alexander, die in 't bestormen van Tyrus breed verschot van Krijgslisten gebruikte, een magazijn vol Bomben, Karkassen, en Granaden, by de hand gehad, wat had hy 'er een anderen gang meê gegaan? schoon men van die stad alleen by uitnemendheid roept;

De zwaare smak van Tyrus stoute muuren
Deed sidderen in 't rond
Den Aziaanschen grond.
En schreeuwde dat 'er niets gemaakt was om te
duuren.

Alle die berugte Zeegeweslen en Grieken en Romeinen zijn jongens-werk by eenen enkelen Zeeslag tussen ons Hollanders en onze nageburen; eenen enkelen Zeeslag, zegge ik, die, hoewel wy vele andere en zwaarer bekeeft hebben, Vader Vondel deed opzingen van

Borstende Salpeter-wolken,
En d' Elementen altemaal,
Gebrist van 't zwangere metaal,
Op 't vlak, daar twee vermaarde Volken,

Te

Lees Vondels Uitvaart van Tromp.

Te water boord aan boord geklampt,
Hun' welluſt ſchepten in 't vernielen
Van eike ribben, maſt, en kielen,
En menſchen been tot ſtof geſtampt.

Die heldendaden waren niet te verrigten geweeſt zonder het Oorlogstuig, 't welk de Heer de St. Remy ons hier voor oogen legt, nevens alles, wat de Schrijvers van die ſtoffen Vyerwapenen noemen; waar van hy het juiſt gebruik, en de evenbedeelingen der ſtukken, ten netſten beſchrijft.

* *Wat word hier harde koſt tot voorraad opgedaan?*
Schuiftangen zwaar van wigt, granaten fel in 't ſlaan,
Met allerley geſlagt van Kogels, Yzre ſlaven,
En Morgenſtarren, en de bouten, ſnel in 't draven;
Wanneer het buskruid, van den rooden haan gewond,
Hun geeſſelt, om de vlam door opgeſpalkten mond
Van 't zwanger grof geſchut in open lugt t' ontladen.

Men mag zoo weêrloos wezen als men wil, mijn goede lezer, nogtans heeft de tijd ons Nederlanders geleert, dat het hoognoodig was, met deze en nog meer wapenen,

* Uit het eerſte boek van den Yſtroom.

Digitized by Google

Manmoedig voor Altaar en Vaderland te
ſtrijen,
En op den hals t' ontgaan Gewetens-ſla-
vernijen.

Wat meer?

'k Zwijg enterbijlen, in den gordel vaſt
gehegt,
En halve pieken, nut in 't hevigſt van 't
gevegt,
Met handpiſtolen, met musketten, mus-
kettonnen,
En donderbuſſen, tot weêrzijdſch verderf
verzonnen.

Altemaal tuig, 't welk de Helden bevrijd van lang op 't Krankbed te leggen ſtinken, maar kort weg op het bed van eere werpt.

De weg van ſterven en ten grave was
voorheen
Eenvoudig, 't lijf bezweek, vermoeid,
en afgeſtreên.
Nu heeft ze meê haar kunſt. De dood
quam veel te ſpaade;
Men zet ze wieken by, en wet haar on-
genade.

Zie

Zie daar, teffens met aan zoo vele vaarzen te gedenken, trekt d'eene regel d'ander voort.

Hoe is 't? Ik voel my 't bloed ontroeren;
en 't geluid
Bezwijken in mijn keel. Maar neen, het
moet 'er uit.

Geen wonder: een zware Scheepsstrijd zweeft me voor oogen. Wilt gy die eens hooren? sta vast dan: ik zal u uit den * Ystroom Digter

Een Oorlogs-onweer op doen donderen;
Een taal, wel waardig te verwonderen.

Die niet vast in schoenen staat, mag na 't Kabelgat loopen.

Daar donderd zee en strand! Ik zie 't; zy rukken voort:
Kanonnen, zwanger van Salpeter, vyer,
en moord;
Aan 't buldren in een storm. De blixem-
gloed, geschoten
Uit monden van metaal, drijft dulle don-
derkloten

* In zijn vierde Boek.

Digitized by Google

Door buik en ribben van de kielen, ſcheurt en rijt
En ſteekt het water aan. De korſt der ſtranden ſplijt,
De Stranddun davert, als de losgebor-ſte zwavel
Het marmer ſchokt in zee tot op des af-gronds navel.
De buskruid-rook bedwelmt de Zonne, die het bloed
In d' oogen ſpat. Men ziet hier niet dan vyer en gloed.
Een ſchriklijk Krijgsmuſijk van trommels, zee trompetten,
En Scheeps-klaroenen, en Kartouwen, en musketten,
Word met een naren toon en heerſchen kreet verzelt,
Van ſtervenden, gewond, geblakerd, neêrgeveld,
En 't kleed van 't lijf gezengd, en in de lugt gevaren
Zoo dra de Scheepsmyn ſpringt, weêr plompende in de baren,
Half levende, en verminkt, en nu in deze ellend
Te ſpaê vervloekende het Oorlogs-ele-ment.

Men

Men verbeelde zig, dat al dat Geſchut niet min gruwzame uitwerkſels doet uit ſchanſſen, en bolwerken, van wallen, veſtingen, en dijken, dan uit ſchepen. Ten dien einde ſtaat, nevens de velerley menigte van dat ſchutgevaarte, een reeks van noodwendigheden met gelijke naauwkeurigheid beſchreven, Schoppen om de Kogels en 't buskruid in 't Kanon te ſchieten, Vegers, Varkeſtaarten, Tregters, Zakjes, Stampers, Ringen, Kettingen (denkt vry dat ik maar ſchrijve wat my naaſt voortkomt, ten de reſt over ſla) Kardoezen van verſcheiden vorm, en wat niet al meer? Ga voort, en gy zult vinden een ruime winkel tot het maken van Affeuiten, of Raêpaarden, met hare wielen, groote, middelmatige, kleine, en na dat de vyerſpuwende ruiterszwaar of ligt zijn, die deze paarden moeten berijden, 't zy in een Veldtogt, daar 't op een hoofd treffen zal uitdraaijen, of in een ſtroop; voor een ſterkte, of ſtad; tegen een burgt, of een Knokſchans, daar men elkanderen over en weer knokt, dat er de ſtukken afvliegen, en de lappen byhangen. Die alle deze ſoorten van wieldragende Geſchutpaarden met my doorziet, zal mijſchien bekennen nooit geweten noch gedagt te hebben, dat 'er zulke maakſels in de weereld waren als hier te beerde komen. Zoo verſcheiden en aanmerkelijk is ook het ſoort der Wagens, en Sleden; die 't geſchut voeren.

Digitized by Google

Hoe een Schietschans, of stormkat moet opgeregt worden, regt, of scheuins, en hoe 't buskruid en de Kogels daar digt by te bewaren zijn, heeft ook wat in. Al verstond het een lezer niet, een kijker kan uit de Printen leeren, hoe hy, gelijk de Snoeshaan Thraso by Terentius, veilig kan staan, en het treffen buiten nood aanzien. Goed werk. Schanskorven, en wat tot hun toebereiding dienstig is, zoo men d'er nut van wil hebben, komen ook voor 't oog.

Dan krijgen wy stukken, waar uit men steenen schiet, gloeijende Kogels en Bomben, mede met hunne Raêpaarden, keurigljk gemaakt om het metaal niet om de ooren te krijgen. Zelfs word hier niet verborgen al 't stelsel van Mortieren te St. Malo, de Bombardeergaljooten, de Duinkerkse Vierwerkschepen, de Bomben zelve, elk na vereisch van den dienst die men d'er van begeert uit den middellijn naar deze of gene groote uitgebeeld, de Schietschansen tot Mortieren boquaam, het plankwerk, en de graigt, daar voor komende, de rang waar in de Soldaten moeten staan, om vaardig te schieten, nog eindelijk een omstandig gezigt, waar in de Oversten en 't gemeen volk in een Schietschans van Bomben en Muurbrekers hun post waarnemen, een yglijk daar hy zig voor verhuurt heeft.

Nu zou my nog te melden staan een menigte van minder Schietgeweer, Karabynen, Musketten, Snaphanen, Vyerroers, Pisto-

Digitized by Google

Piſtolen, met keur van loopen, van Pannen, van Sloten, van Hanen, van Kolven; ook van Halfpieken, Pieken, Speren, Spieſſen, Bardezanen, Hellebaarden; van Draagbanden, van Taſſen voor kruid en lood, van Degens, tot ſteken en houwen, van Sabels, van Zwaarden, van Heirbijlen, en Enterbijlen, van Dragonders Houweelen, van Scheeden, van Riemen, van Krijgs-Zeiſſens, van Helmetten, Ringkragen, Borſtharnaſſen, ligte en zware Lijfrokken, Yz're handſchoenen: maar ik begin te voelen dat dit eerſte ſtuk, het welk de twee voorſte deelen vervat, my reeds meer tijds gekoſt heeft, dan daar toe beraamd was. 'k Wil 'er geen woord meer byvoegen, dan dat het met nog ettelijke vertoonſels van Vyerwerken, en derzelver toebereiding, afloopt.

HET tweede ſtuk, met het derde deel aanvang nemende, word tot de naaſtvolgende maanden geſpaart.

Digitized by Google

II. UITTREKSEL.

De Euangelische JESAIA, *ofte deszelfs voorname Euangelische Prophetien, in haar samenhang, eigen inhoud, oogwit, vervulling en nuttig gebruik vertoond, door* Abraham Hellenbrock, *Dienaar des Euangeliums tot Rotterdam. Eerste deel. Te Rotterdam by* Adriaan Van Dijk 1702. 116 *bladen* in 4.

GRoote voorraad van Bibelkenniſſe word vereiſcht, om den grooten Profeet Jeſaia te verſtaan; want de zaken, die hy behandelt, zijn verſcheide, de uitdrukſels altemaal wel verheven, dog niet eenparig. Dreigementen, voorſpellingen, Gezigten, Zegenſpraak, beloften, geſchiedeniſſen, troofttredenen, vermaningen, en uitroepingen gaan in hem gemengeld of gepaard, naar de wigtigheid van yder ſtuk zijn 's onderwerps: welke byzonderheden uit de donkere aloudheid op den regten tijd t' huis te brengen zonder goed toortsligt der Hebreeuwſche Hiſtorie en Tijdrekenkunde niet doenlijk is. Men voege hier by (en dit is het treffelijkſte van alles) dat vele Voorzeggingen, ſchoon ze volgens den letterlijken zin in bekende gebeurteniſſen konnen werden nageſpoort, egter in een hoogheerlijker en allerdoorlugtigſt beduidſel op den Meſſias, en de Heil-Eeuwen van 't Euangely ſlaan.

Zoo

Zoo begrepen het niet alleen van ouds her de Christenen, maar ook eenige van de oudste Joodsche uitleggers; de laatste nogtans met aanhang van dweepery. Laat ons zien hoe deze Christen Leeraar het opschrift van zijn boek voldoet.

JESAIA, gesproten uit het Koninklijk stamhuis van David, en nabestaande van Juda's Koningen, schreef ten tijde van Uzia, Jotham, Achaz, en Hizkia, volgens zijn eigen getuigenisse, aan 't Hebreeuwsche Volk van Juda en Jerusalem. Men kan uit de jaren der regering van de gezeide Vorsten afmeten, dat hy meer dan zestig jaren het ampt van Profeet heeft bedient, bynà achthonderd jaren voor Christus komst, tijdgenoot van de Profeten Hosea en Amos, onder de tien stammen en van Micha onder Juda. Of hy onder den boozen Koning Manasse in stukken gezaagd is, om dat hy Juda 's Vorsten * Oversten van Sodom had genoemt, en om dat hy schreef † God in zijn heerlijkheid gezien te hebben, kan niet bewezen werden, hoewel de Joodsche Meesters en eerste Kerkvaders des Christendoms zoo verhalen.

De Heer Hellenbroek, in de Hebreeuwsche Oudheden zeer geleerd, kent de Historien, in Jesaia 's boek aangeduid, al te wel, dan dat hy om die, en om de bedreigingen, welke de Profeet den onvroomen Joden doet, hem een *Euangelischen Profeet* zou

* I. 10. † VI. 1——5.

noemen ; maar op dat hy hem met het grootſte regt mag toe-eigenen dien uitnemenden eertitel, hem by uitnemendheid van vele Leeraars gegeven, is zijn toeleg keurlijk en merkwaardig. 'k Wil zeggen, hy heeft uit dit Goddelijk Voorzegging-boek voorname keurſtoffen t'zijner behandeling uitgekipt, die men voor de bloem van 't werk mag ſchatten, hebbende, naar aller Chriſtenen toeſtemming, meeſt haar opzigt op de tijden van het Nieuwe Teſtament : voorwerpen, voorwaar, en Predikſtoffen, die ons Jeſaia doen waarderen voor een Euangeliſchen Kerkheld, en onzen Rotterdamſchen Kerkredenaar voor een ontvouwer van de grootſte Godſpraken der Godgewijde Schriften. Want wat is dog uitmuntender dan die twee alleruitmuntendſte Voorwerpen der Goddelijke Openbaring, Jeſus en zijn Kerk, de Koning Meſſias en zijn Volk; met een woord gezegd, de Verloſſer en de Verloſte? Zie daar dan den EUANGELISCHEN JESAIA.

Nademaal het eerſte hoofddeel van zijn Schrift niets uitlevert dat Euangeliſch is, word d'aanvang gemaakt met het tweede, ter verklaring van het Woord, of gezigt, 't welk de Profeet betuigt over Juda en Jeruſalem gezien te hebben. Zoo is hy gewoon veelzins zijne opſchriften te maken, als *de laſt van Babel dien Jeſaia gezien heeft*; *de laſt wegens Moab*; *de laſt van Damaskus*; *de laſt van* Egypten; en dus telkens yder landaart, waar op hy doelt. De driederley

Digitized by Google

ley wijze van Goddelijke openbaring aan de Profeten, en de regte beteekeniſſe van Juda en Jeruſalem, daar by gevoegd, ſtrekken voor een inleiding tot de geheimen van het Gezigt zelve.

De lezer verbeelde zig het ganſche Werk te zullen geſchikt zien op den trant van Predikaatſien, waar toe de verwagting van het nut, dat des Predikers Gemeente uit de Toepaſſingen konde trekken, hem heeft overgehaalt.

Straks in den beginne van 't gemelde tweede hoofddeel, daar de Profeet zig laat hooren * *dat in het laatſte der dagen de berg van 't Huis des* HEEREN *zal vaſt geſteld zyn, enz;* word dat gezeg tot het Niewe Teſtament gebragt, en de wijze Huig de Groot krijgt hier geen gehoor, om dat hy door het laatſte der dagen een tijd verſtaat, die by Jeſaia's leven voorviel, namentlijk toen Jeruſalem verloſt wierd van de belegering der Syriſche en Iſraëlitiſche Koningen Rezin en Pekah, in de dagen van Koning Achaz.

Dit zoo geleerd als ſtigtelijk beweerd zijnde, doet het gevolg den zelven zin uitmaken, als by voorbeeld, dat tot dien berg *alle de Heidenen zullen toevloeijen*; dat vele Volkeren zullen zeggen, † *komt laat ons opgaan tot het huis des Gods van Jakob*, en zoo voorts tot het einde van 't vijfde Vaars; *Komt gy huis van Jakob, en laat ons wandelen in 't licht des*

* II. 2. † II. 3.

Digitized by Google

des HEEREN: waar mede d'acht eerſte Predikaatſien ganſch Euangeliſch afloopen.

Niemand zal zig verwonderen, dat de Heer Hellenbroek daar van daan overſpringt tot het tweede vaars van 't Vierde hoofddeel, dewijl 't hem alleen te doen is om zulke Voorzeggingwoorden van Jeſaia, die van zelf toonen, (als we terſtond zeiden) dat ze op den Meſſias, of de dagen van het Nieuwe Teſtament zien. Hy weet wel, dat ſommige ook alles, 't welk tuſſen beiden komt, tot dien tijd willen brengen, dog, zijn's oordeels, zonder genoeg vaſten grond. Zelfs meint hy niet, dat men dat voegelijk op de laatſte verwoeſting der Joden door de Romeinen mag duiden, maar gemakkelijkſt op hun eerſte verwoeſting door de Chaldeërs en Babyloniers: en de reden, dien hy daar van geeft, is onwederſprekelijk. Hoe? lezen wy niet aanſtonds na het gezeide vijfde vaars van 't tweede hoofddeel (in de vier volgende, ook V. 18. en I. 20.) zoo vele ſterke uitdrukſels van de Heidenſche en grove afgoderijen, die onder de Joden in zwang gingen, en d'oorzaak waren der ſtraffen, welke hun gedreigt wierden? Nu zijn immers die niet toepaſſelijk op de Joden na, maar wel voor, de Babyloonſche gevangenis; derhalven moet men dat altemaal van de verwoeſting der Joden door de Chaldeen opvatten. Zoo vatten we reden van dezen voorby-ſprong, ons voerende tot de woorden; * Ten dien

* IV. 2. da-

Digitized by Google

dage zal des HEEREN *Spruite zijn tot cieraad, en tot heerlykheid, en de vrugt der aarde tot voorstreffelykheid, en tot verciering den genen, die het ontkomen zullen in Israel.* De Griekſche Overzetters, in de wandeling de LXX. genoemd, mogten 't hier wel wat beter geklaart hebben. Zy draaijen het teenemaal tegen den grondtext, en op God, vertalende; *Te dien dage zal God in zijn raad met heerlijkheid opgaan, of ſchijnen, over de aarde; om te verhoogen en te verheerlijken het overblijſel van Israel.* Andere verſtaan dit, in een letterlijken zin, van een eigentlijke ſpruite, en de belofte van een vrugtbaar aardgewas: dog deze zou een al te ſchrale belofte zijn van eenen zoo heerlijken en zoo hoogdravenden ophef. Zou het niet beter op Hizkia ſlaan? Of op Zorobabel? zou men, met Rabbi Salomo, en Aben-Ezra, hier niet mogen verſtaan de overblijffels der gevangenen, en onder die wel de vromen, die in Ezra's en Nehemia's tijd weêr na huis zijn gekeerd? Onze Leeraar zegt 'er neen op; en zoo hy al ten meeſten toegeeft, dat hier ook op de verloſſing uit Babel gezien word, egter neemt hy het dan als een Zinnebeeld der geeſtelijke verloſſing door den Meſſias, dien hy in den volmaaktſten zin door de SPRUITE en vrugt der aarde verſtaat. Oude Joodſche Uitleggers waren daar ook niet vremd van, en hun Targum, of Chaldeeſche Overzetter, vertaalt het duidelijk, *Ten dien dage zal de Meſſias des* HEEREN *zijn tot vreugde en tot heerlykheid.* Hier komt

dan

dan verſchot van godgeleerdheid te berde; als daar is de bedenking over 't woord צמח [Zemach] *Spruite*; hoe die de Meſſias is, en des Heeren Spruite, in opzigt zoo van zijn Godheid, als voor een Vrugt der Aarde aangemerkt; over die vier woorden, van Gods Geeſt in den Meſſias beloofd, Cieraad, Heerlijkheid Voortreffelijkheid, Verciering; en eindelijk voor wien de Meſſias dusdanig zou wezen; te weten den genen die het ontkomen zullen in Izrael: dat is, de gelooviger uit de Joden.

Op dien voet treden de verklaringen van het derde vierde vijfde en zeſde vaars, wegens de overgeblevene, die Heilig zouden genaamd werden, het afwaſſchen van den drek van Zions Dogteren, en de bloedſchulden van Jeruſalem, Gods beſchutting over Zion, een hutte tot ſchaduw, een toevlugt tot verſchuiling, enz, enz. Ahemaal in zes Leerredenen afgepreekt.

Noodig vond het de Heer Hellenbroek hier van daan andermaal een overgang te doen tot het veertiende vaars van 't zevende hoofddeel; *Daarom zal de* HEERE *zelf u.l. een teeken geven: Ziet een Maagd zal zwanger worden, en zy zal een Zoon baren, en zijn naam Immanuel heten.* enz. Jeruzalem met des zelfs Koning Achaz wierd door Rezin en Pekah Koningen van Syrien en Iſrael benaauwt, wanneer Jeſaia Goddelijk bevel kreeg, om met zijn zoon Schear-Jaſchub den bange Achaz te gaan voorzeggen, dat Jeruſalem zou verloſt, het land van die twee Ko-

Digitized by Google

Koningen verlaten, en zy zelve van de Egyptenaars en Assyriers verdelgt werden. Tot bevestiging van dien troost bied God van zelf een teiken aan, 't welk Achaz met een verkeerde beschroomdheid weigert, waar op de Heere dan het teiken zelf voorstelt, namentlijk dat een Jonkvrouw עלמה [Almah] of Maagd, zou zwanger werden, en een Zoon Immanuel baren - - - - Om by deze tijdelijke historie van Achaz niet te blijven, wederlegt onze Schrijver eerstelijk twee tegenwerpingen van Joden en anderen oordeelende, dat het teiken eener tegenwoordige verloffing uit de handen van Rezin en Pekah op de geboorte van den Messias (welke nog vele eeuwen daar na stond te geschieden) niet doelen kan: vervolgens ondertast hy het teeken of wonder zelf, en kan niet goed vinden, dat deze Maagd de Vrouw van Jesaia zou zijn, uit welke (Jes. VIII) hem een zoon geboren word, die Israël een teiken was; ook niet de Vrouwen Achaz, des Konings Hizkia's moeder, maar dat deze עלמה de Maagd Maria, en עמנואל [Immanuel] de Heere J. Christus is: een Voorspelling, indien niet van alle, immers van de meeste, voor Euangelisch erkend.

Dat die Zoon *Boter en Honig* (dat is, gemeene kinderspijze) *zou eten, tot dat hy wist te verwerpen het quade, en te verkiezen het goede*, V. 15. heeft wel een byzondere, Predikaatsie, dog daar van daan word de draad der Euangely-stoffe wederom niet eer opgevat,

vat, dan aan het laatſte vaars van 't acht-ſte hoofddeel; *Maar het land dat beangſtigd was, zal niet ganſch verduiſtert worden enz*; want tuſſen beide heeft de Profeet de Oordeelen voorſpelt, welke de Syriers, Iſraël, en Juda zouden overkomen: zoo nogtans, dat de Heer Hellenbroek, om geen verwarring over te laten, den ſamenhang der dingen in zijn Vertoog over de laatſtaangehaalde Text-woorden nadrukkelijk ontvouwt. Dus doet hy telkens, en na zeer zinrijke toepaſſingen, en ſtigtelijke vermaningen, grijpt hy den naatſten Text aan, die hem Euangeliſch ſchijnt. Dit zy eens voor al gezegt.

d' Eerſte daar na is Jeſ. IX. v. I. *Het volk, dat in duiſternis wandelt, zal een groot ligt zien: de genen die wonen in 't land van de ſchaawe des doods, over dezelve zal een ligt ſchynen.* Met voordagt ſpaarde ik, over de naaſt voorgaande woorden van *het beangſtigde land*, tot hier toe den lezer te vermanen, dat hy, onder derzelver uitlegging, teffens agt ſloeg op de verſchillende gevoelens, die de Ontvouwers van Jeſaia dien aangaande voortbrengen. Vele oordeelen, dat de Profeet hier de zaken van dit en 't vorige hoofddeel ſamenknoopt, en hebbende de Babylonſche gevangenis voorſpeld, wanneer in Kanaan niets dan benaauwdheid zou zien, nogtans Juda vertrooſt, dat haar angſt en duiſternis zoo verre niet gaan zou, als die van Iſraël. d'Iſraëliten waren eerſt wat zagter gehandelt door Tiglath-Pilezer, dog daar na harder

door

door Salmanaſſer, zonder dat zy ooit uit hunne Aſſyriſche gevangenis zouden wederkeeren. Maar het volk van Juda zou 't op verre na zoo quaad niet hebben: want dit volk, dat in de Babylonſche ſlaverny daar in duiſternis wandelde, en daar woonde in een land van de ſchaduwe des doods, dit volk van Juda, zegge ik, zou nog weêr een groot ligt zien, en over hen zou een ligt ſchijnen; namentlijk na zeventig jaren; wanneer hun een ligt van Verloſſing zou opgaan, om dat het jok van hun laſt (v. 3.) en de ſtok hunner ſchouderen, en de ſtaf des genen, die hen dreef, dat is, de Overheerſchende dwingelandy van Babel, over hen zou verbroken werden. Deze verklaring, hoe voegelijk ze ook mag ſchijnen, kan egter onzen Kerkredenaar niet bekoren, dat hy den Text enkel op die verloſſing uit Babel zou toepaſſen, veel min, gelijk ettelijke vermaarde Joden willen, op Jeruzalems verloſſing van * Sanherib den Koning van Aſſyrien. Wat dan? Hy kan wel toegeven, dat Jeſaiá op die verloſſing uit Babel ook eenigzins het oog heeft, dog als een voorbeeld van de geeſtelijke verloſſing door den Meſſias: en dat om vele redenen, hier bygebragt, welker voornaamſte is, dat de Euangely-ſchrijver † Matthéus de Chriſtenen voorgaat, met de gemelde woorden op

* Zoo dat het H. de Groot nogtans naar de Hiſtorie.

† Matth. IV. 13 - 16.

Christus te passen. Dat bind. Dog de geleerde weten (als reeds in de voorgaande Predikaatsien is aangeteekend) * dat de Schrijvers van 't Nieuwe Testament somtijds plaatsen uit het Oude aantrekken, die juist eigentlijk, en in haar eerste letter, daar op niet zagen, waar op zy die alleen by toepassing, als een gelijk geval, aanduidden. Het groote Ligt dan, dat de Joden in der tijd zouden zien, was de staat der blijde Boodschap, de Messias zelf, de Leere der Zaligheid: waar toe nog eenige Kerkvertoogen tot aan het vijfde vaars van het gemelde negende hoofddeel haren loop nemen.

Hier zijn wy ter plaatse gekomen, daar Jesaia eene zijner grootste Euangelische voorspellingen doet, volgens de bevatting van 't grootste deel der Christenheid; *een Kind † is ons geboren, een Zoon is ons gegeven.* Ik zegge het grootste deel der Christenheid, om dat wy teffens in 't voorbygaan zullen zien, dat ook sommige Christenen in zoo wigtig een geschil den Joden toevallen. Niet alleen de Rabbinen Kimchi, Jarchi, en Aben-Ezra, maar ook de hedensdaagsche Besnedenen in 't gemeen, verstaan door dit Kind, door dezen Zoon, niemand anders dan den Koning ✠ Hizkia. De eerstgenoem-

* *Lees pag.* 264. † *Of* zal geboren worden. ✠ *H. de Groot verstaat hier ook Hizkia: zoo nogtans (zigt by) dat niet alleen de Christenen belyden, maar zelfs de Chaldeesche verklaarder, dat dit veel uitmunstender tot Christus behoort.*

Digitized by Google

noemde geven ten dien einde des Profeets reden zoodanigen samenhang, en zin, dat in het laatste vaars van het voorige achtste hoofddeel niets anders voorzegt wierd, dan dat, gelijk God Kanaän aan de kant van Zebulon en Naphthali door Tiglath-Pilezer maar ligt aangetast had, hy het daarna door Sanherib vry zwaarder zou aantasten; der mate dat zy te Jerusalem als in duisternis en in een schaduw des doods zouden zitten: evenwel, dat 'er schielijk een groot Ligt hunner verlossing zou opgaan, tot hun groote blijdschap, wanneer God door een Engel in Sanheribs leger honderd en vijf en tachtig duizend mannen zou verslaan, en dus het jok van hun last verbreken, als ten dage der Midianiten. Derhalven zou daar van de tijd en oorzaak hier werden aangetoont in Hizkia, en zijn regering, waar in zy dan mogten roemen; *want een Kind is ons geboren.*

Maar deze verklaring word van den Heer Hellenbroek een verdraajing genoemt, vol van alle bedenkelijke ongerijmdheden: voor eerst, zegt hy, behalven dat het onwaarachtig is, dat Israël door Tiglath-Pilezer zagter dan Juda door Sanherib onder Hizkia gehandeld is, zoo word ook deze belofte in het vorige nergens aan Jerusalem, maar nadrukkelijk aan Galilea gedaan; daarenboven word ook in al 't voorgaande niets van Hizkia of van Sanherib gewaagt; en eindelijk kan al dat gene, 't welk van dit Kind hier gezegt word, onmogelijk op Hiz-

Digitized by Google

kia werden toegepast. Dit is het, dat hy Wijdluftiger wijze beweert, terwijl hy 't enkel en alleen op den Messias, dien Immanuel, wien we een weinig hooger vernamen, te regt brengt.

* *En de Heerschappy is op zijn schouder.* v. 5. den Messias toegepast word uitgebreid in tweederley heerschappy, algemeene of byzondere; de laatste en over zijn Kerk, en over zijne Vianden: een heerschappy, meer bepaald onder 't Oude, meer uitgebreid onder 't Nieuwe Testament. Ik zwijge, waar van daan de spreekwijze juist *op den schouder* ontleend, en in welker voegen die heerschappy op zijn schouder gekomen is.

† *En men noemt zijn naam* WONDERLIJK.

Bibelkundige Woordenzifters willen by 't woord *wonderlijk* het volgende *raad* te zamen voegen, om dat voorts twee eertitelen telkens gepaard gaan, als *sterke God*, *Vader der Eeuwigheid*, *Vrede-Vorst*; en zoo zou men hier

* *H. De Groot verklaart die Spreekwijze met andere Taalkenners, dat iemand, dien in 't Hebreeuwsch gezegt word de heerschappy op zijne schouderen geworden te zijn, te verstaan is voor een* [πορφυρογεννητος] *die met het Koninklijk purper ter weereld komt, dat is, een geboren Koning. Vergel. Ezech.* XXVIII. 13.

† *Wederom teekent de Groot hier aan, dat de Hebreen zeggen, iemand dus of zoo genoemt te werden, wien zoodanige eer- of bynamen voegen, of passen.*

Digitized by Google

hier bequaamlijk konnen lezen *wonderlijke raad*, of een *wonder van een Raadsman*, dewijl het grondwoord פלא [Peleh] ook *een wonder* beteekent. Die 't op Hizkia paſſen, beoogen hier zijn wondere deugdzaamheid, of de wonderen, die in zijn tijd en omtrent hem geſchied zijn. Dog gelijk wy weten dat dit hier niet geld, is 't wel haaſt te denken, hoe veel heerlijker al 't wonderlijke van Chriſtus in deze Kerkreden opdaagt.

Zoo ook de uitbreiding van 't woord * RAAD, het welk een Predikaatſie alleen heeft, waar in de Joden, en de Hr. de Groot, die 't op Hizkia paſſen, wederom worden afgewezen.

† STERKE GOD is verſche Predikſtoffe, die den Hr. Hellenbroek aanleiding geeft om het Hebreeuwſch אל גבור [El Gibbor] tegen het Jodendom uit te pluizen. Zekerlijk de voorhuidlooze Meeſters, verſtaande door dit geboren Kind Hizkia, willen den Grondtext over gezet heben *ſterke Held*, of *magtig*, *ſterk*, verdeelende deze woorden in twee namen. Dit ſchijnt hem ganſch ongerijmd. Niet dat hy ontkent, dat het woord אל afkomſtig zy van een woord, 't welk kloek te zeggen is (hoewel ſommige meenen, dat het by verkorting komt van אלה dat is, *God*) en in 't meer-

* *Naar d' uitlegging van de Groot, een Raadpleger van den ſterken God; dat is, die in alle zaken met God raadpleegt, namentlijk door Profeten.* † *Zie mijne naaſtvolgende kanteekening.*

Digitized by Google

der getal wel voor * Helden of magtige onder de menſchen word genomen: maar hy houd ſtaande, dat het, zoo als 't hier voorkomt, in 't minder getal, en buiten ſtaat van regering, als de Taalkenners ſpreken, nooit anders dan van God gebruikt word: laat hem de Joden eens een eenig voorbeeld leveren. Dat is de Proef op de ſomme. De *El Gibbor* is dan de Meſſias, en dit is GOD. Ja hy is † VADER DER EEUWIG-

* *J. P. Beeldhouwer verhaalt in zijn Schild der Chriſtenen, dat de vermaarde Jood Manaſſe Ben Iſraël in 't jaar 1644 ten huize van R. Iſaak Montalto, voor een groot gezelſchap Joden beleed, dat door* [El Gibbor] *ſterke God in den Bibel de nooit-begonne God alleen wierd aangeduid, en derhalven den text uit Jeſaia dus vertaalde; de ſterke God, de Verwonderlijke, de Raadgevende, de Vader der eeuwigheid, heeft genoemt den naam des Kinds, des Zoons (te weten den Meſſias) die het Prinsdom op zijne ſchouderen heeft: den* שר שלום Sarſchalom, *Prins des Vredes. Dezelve Beeldhouwer wil, dat ook een ſchepſel* אל גבור *El Gibbor genoemt kan werden, om dat God de Vorſten van Pharao in 't meerder getal met het zelve woord in Ezechiel* XXXII. 21. אלי גיבורים [Ele Gibborim] *de magtigſte der Helden noemt. 't Welk aangeteekend zy, om dat Beldhouwers bewijs niet doorgaat, gelijk wy hier hooren, hoewel miſſchien van velen zonder die naauwkeurige onderſcheiding aangenomen.*

† *Of* Vader der Eeuwe, *naar 't Hebreeuwſch. De Groot verklaart daar door een, die vele nakomelingen zal agterlaten, en voor een langen tijd.*

Digitized by Google

WIGHEID, en word niet alleen Vorst geheten, maar * VREDE-VORST, of שר שלום [Sar Schalom] Vorst des Vredes.

Aan het zesde vaars word dit bekragtigt, dat *der grootheid dezer heerschappye, en des Vredes geen einde zal zyn*, welke grootheid en uitgestrektheid van de heerschappy des Messias met de volgende woorden van 't gemelde vaars vier volle en volwrogte Predikaatsien beslaan, aldus verdeeld;

Op den troon van David, en in zyn Koninkryk, om dat te bevestigen, en dat te sterken,
Met gerigte, en met geregtigheid, van nu aan tot in eeuwigheid toe.
d'Yver des HEEREN *der Heirscharen zal zulks doen.*

De stoffen, die naar Euangely-taal smaken, worden op deze plaats afgebroken en by oversprong herhaalt aan 't hoofd van 'r elfde hoofddeel; *want daar zal een † Rysje voortkomen uit den afgehouwen tronk van Isai, en een scheute uit zyne worteken zal vrugt voortbrengen.*

In een rist van doorgeleerde Predikaatsien, luttel minder dan de helft van dit boek

* *Dat is (zegt de Groot) een Vreedzaam Vorst, en die in Vrede zal leven.*

† *Hier van in de naastvolgende Kantteekening.*

Digitized by Google

beſlaande, zien wy dit ganſche hoofdſtuk uit Jeſaia's Profeetſy-werk verklaard, en toegepaſt. Het is zeker, dat in een groot gedeelte van 't negende, en doorgaans in het tiende hoofddeel vervat ſtaan dreigementen zoo van vele rampen over de Joden door d' Aſſyriers, als wederom van zware ſtraffen over d' Aſſyriers zelve, na dat zy zouden geweeſt zijn, gelijk een roede in Gods hand tegen Izrael. Dog om egter het Joodſche Volk te verzekeren, dat haar uitroeijing door de Aſſyriers niet onherſtelbaar zou zijn, en dat ten dien einde God de Aſſyriers zelve zou uitroeijen, word de bovenſtaande aanzienlijke belofte in dit hoofddeel hoogſtatelijk uitgeſproken. De Heer Hellenbroek, vindende in de Perſoon, die hier het onderwerp is, alleen den Meſſias afgemaald, wederlegt alvorens, tot een grond zijner uitvoerige verklaring, het gevoelen der Ioden, die daar door Hizkia verſtaan, en van * H. de Groot toegeſtemt worden, hoewel de groote Man erkent, dat onder Hizkia, in een verhevener zin, ook de Meſſias is vertoond. Desgelijks zien wy zoo-

da-

* *Zijne woorden over dit Textvaars luiden vertaald aldus. Hy keert weder tot de loffpraak van Ezechias [dat is, Hizkia] onder welke, in een verhevener zin, de lof des Meſſias ſchuilt. Hy komt in 't Hebreeuwſch het woord* tronk, [*of* Stronk] *om dat door 't verlies van de tien Stammen, en zoo vele viandlijke verwoeſtingen, de ſtaat van Davids Huis zeer geknakt was.*

Digitized by Google

danige tegengeſproken, die Ioſia of Zerubbabel voor het Rijsje uit den afgehouwen tronk van Iſai nemen. Als ik de Joden noeme, moet men dit rekenen alleen gezegd te wezen van de meeſte hedendaagſche Joden, niet van d' oudſte voornaamſte Joodſche Uitleggers, want deze hebben 't op den Meſſias toegepaſt, volgens belijdenis zelf van Aben Eſra, die anders den Meſſias hier niet wil vinden. Daarom brengt de Chaldeeſche Verklaarder Jonathan deze Textwoorden dus over; *En daar zal een Koning voortkomen uit de Zonen van Iſai, en de Meſſias zal uit de Zonen zijner Zonen voortſpruiten.* Zoo vatten 't ook die bekende Joodſche Meeſters David Kimchi, Salomon Jarchi, en Abarbanel, die uit deze Voorſpelling van Ieſaia met nadruk tien eigenſchappen van den Meſſias optelt. Met hen tuigen Raſchi, Radak, Arama, en andere, benevens de Thalmudiſten in 't boek Berachoth, en op vele andere plaatſen. In Bereſchith Ketanna ſtaat; * *uit Juda is de Meſſias geboren, als gezegt word, en daar zal een rijsje* enz: zoo mede in Midraſch Tillim, † *deze is de Koning Meſſias, om dat 'er gezegt word, daar zal een rijsje voortkomen uit de Stamme Iſai.* Kenners van zaken, welke in braafbewerkte Predikaatſien vereiſcht worden, voornamentlijk van deze Euangeliſche Keurſtoffe uit Ieſaia 's Orakelen her-

* Over *Gen.* XLIX. 8.
† Over *Pſal.* LXXII. 1.

Digitized by Google

voort gebragt, konnen ligtelijk oordeelen, dat, na de gemelde grondlegging van den aangeduiden Messias uit het eerste vaars, de volgende ook voortaan geen andere ontvouwing nog toepassing krijgen: en dit geschied uitvoeriglijk.

Laat het dan genoeg zijn, den volg-reeks der Predikaatsien, naar de verdeeling van de Textwoorden, te melden: dan nog een woord tot besluit.

V. 2. En op Hem zal de Geest des HEEREN Rusten.

De Geest der Wijsheid en des Verstands,
De Geest des Raads en der Sterkte.
De Geest der Kennisse.
En de Vreeze des HEEREN.

V. 3. En zijn rieken zal zijn in de vreeze des HEEREN.

En Hy zal na 't gesigte zijner oogen niet rigten: Hy zal ook na 't gehoor zijner ooren niet bestraffen.

V. 4. Maar Hy zal de arme met geregtigheid rigten, en de zagtmoedige des lands met regtmatigheid bestraffen.

Dog Hy zal de aarde slaan met de roede zijn 's monds, en met den adem zijner lippen zal hy de godlooze dooden.

V. 5. Want Geregtigheid zal de gordel zijner lendenen zijn: ook zal de waarheid de gordel zijner lendenen zijn.

V. 6. En de wolf zal met het lam verkeeren, en de luipaard zal by den geitenbok nederleggen; en het kalf, en de jonge leeuw, en het mestvee samen; en een klein jongetje zal ze drijven. [Af-

Digitized by Google

[Afgehandeld in vijf Kerkredenen]

V. 7. De Koe en de Beerinne zullen ſamen weiden: hare jongen zullen ſamen nederleggen:

En de Leeuw zal ſtroo eten, gelijk de oſſe.

V. 8. En een zoogkind zal zig vermaken over het hol van een adder: en een geſpeend kind zal zijn hand uitſteken in den kuil des Baſiliskus.

V. 9. Men zal nergens leed doen, noch verderven op den ganſchen berg mijner Heiligheid.

Want de aarde zal vol kenniſſe des HEEREN zijn, gelijk de wateren den bodem der zee bedekken.

V. 10. Want het zal geſchieden ten zelven dage, dat de Heidenen na den wortel Iſai, die ſtaan zal tot een baniere der volkeren, zullen vragen, en zijn ruſte zal heerlijk zijn.

[Stoffe van twee Predikaatſien]

V. 11. Want het zal geſchieden ten dien dage, dat de HEERE ten anderen male zijn hand aanleggen zal, om weder te verwerven het overblijffel zijn's volks, 't welk overgebleven zal zijn van Aſſyrien, en van Egypten, en van Pharos, en van Morenland, en van Elam, en van Sinear, en van Hamath, en van de eilanden der Zee.

V. 12. En Hy zal een baniere oprigten onder de Heidenen, en Hy zal de verdrevene van Iſraël verzamelen, en de verſtrooide uit Iuda vergaderen van de vier einden des aardrijks.

V. 13. En

V. 13. En de nijd van Ephraim zal wegwijken, en de tegenpartijders van Iuda zullen uitgeroeit worden. Ephraim zal Iuda niet benijden, en Iuda zal Ephraim niet benaauwen.

V. 14. Maar zy zullen den Philiſtijnen op den ſchouder vliegen tegen het Weſten, en zy zullen t'zamen die van het Ooſten berooven. Aan Edom en Moab zullen zy hunne handen ſlaan, en Ammons Kinderen zullen hen gehoorzaam zijn.

V. 15. en 16. Ook zal de HEERE den inham der zee van Egypten verbannen, en Hy zal zijn hand bewegen tegen de rivier, door de ſterkte van zijnen wind: en Hy zal dezelve ſlaan in de zeven ſtroomen, en Hy zal maken, dat men met ſchoenen daar door zal gaan. En daar zal een gebaande weg zijn voor het overblijfſel zijn's volks, dat overgebleven zal zijn van Aſſyrien, gelijk Iſrael geſchiedde, ten dage toen het uit Egypten toog.

Al wie eeniger mate de taal der H. Schriften kent, kan uit het zeſde, zevende, achtſte, en negende vaars gemakkelijk afnemen, dat de Profeet onder die zinnebeeldige uitdrukſels de beſchrijving doet van een aangenamen lieven vrede-ſtaat; *De wolf zal met het lam verkeren* enz. Pas te voren had hy voorſpelt, dat onder de heerſchappy van dien nazaat uit Davids ſtam Geregtigheid zou wonen; thans voegt hy d'er by, dat de Vrede met de Geregtigheid hand aan hand zou gaan: weshalven alle die Spreekwijzen van

de

Digitized by Google

de vreedzaamheid der Beesten een gewenschten tijd van vrede beduiden: een Vredetijd, dien de Heer Hellenbroek hier wederom geenzins met den Heere de Groot op Hizkia, en op dien byzonderen Vredetijd, die onder zijn regering na Sanheribs nederlaag volgde, wil gepast hebben, maar op den alleraangenaamsten Vredestand der geloovige onderdanen van Koning Iesus. In de Digtwerken der Ouden vind men dergelijke manieren van zeggen, ja byna dezelve. Des te meer sportwaardig is dan het plomp gevoelen van vele loden, (zelf Abarbanel) die dat schilderagtig gezeg plat na de letteren in een eigentlijken zin opvatten, als of de Beesten in de dagen van den Messias haar wreedheid zouden afleggen; immers in 't land Kanaan, waar toe sommige dit bepalen, om dat het (v. 9.) tot den Berg van Gods Heiligheid word betrokken. Dit verdient geen wederlegging. Dog de genen die 't met onzen Schrijver voor zoo verre eens zijn, dat hier de Vredige toestand onder het Euangely beoogt word, hebben niet te min verscheide overwegingen. Sommige verwagten 't een en 't ander nog eerst in de laatste tijden van het Nieuwe Testament. Andere passen het zesde en zevende vaars op den regeertijd van Konstantijn den Grooten; het achtste op de tijden der Hervorming, en het negende op den heerlijken staat der Kerke in de laatste dagen. Gaarne wist nu de lezer, denke ik, hoe deze Euangelische Prediker dit verstaat.

Dat

zal ik uit hem naschrijven, en ik houde my verzekerd, dat een ygelijk, die geen partijschap kiest in de geschillen, welke, door den drift der Broederen, Voetiaansch en Koccejaansch geheten zijn, daar meê volkomen genoegen zal nemen. Best dat zijne eigene woorden te berde komen.

„ Wy houden (zegt hy) 't altijd veiligst, „ in de toepassing der Prophetien niet al te „ naauw te bepalen; en deze en diergelijke „ dingen, als *meê bevoogd*, wel te laten in„ vloeijen, dog niet als of des Heeren „ Geest daar *eenigljk* op had gezien; daar „ men ligt in mis kan tasten. Voor al zien „ wy hier geen grond, om zoo veel onder„ scheide en door veel honderden van jaren „ van malkanderen afgescheidene Perioden „ van tijden te zoeken in een verhaal, dat „ eenvoudig onder spreekwijzen word voor„ gestelt, die ons op de zelve zaken en tij„ den schijnen te wijzen, en alle op het „ zelve uitloopen. En daarom meenen wy „ dit best te nemen als een voorzegging op „ de ganssche tijd van 't Nieuwe Testament „ toepasselijk, en op de bekeering van al„ le natuurlijke menschen tot de Genade„ staat, en op de gestalte van 't ware Chris„ tendom onder malkander door alle tij„ den; zoo evenwel, dat wy wel willen, „ dat hier wel boven al op de eerste tijden „ van 't Euangelium en zoo dan ook al „ byzonder op de tijden van Konstantijn „ gezien word.

De-

Deze zijne meining word onder het uitleggen best bevonden. Wat wagt men van my nu nog meer uit d'overige Predikaatsien uitgetrokken? Niets, dat tot den opbouw dezer geestelijke timmeraadje dient, word agterhouden, maar met onbekrompen hand verschaft. Lijstwerk uit Historien, Digterijen, en andere weereldlijke Gedenkschriften, loofcieraad van taalkunde, en konst van redenschakeling is aan 't vervolg niet gespaard: wel te verstaan, daar 't pas geeft; en dus heeft het nergens eenigen mistand, om dat het nimmer ten overdaad word opgedrongen. Godgeleerdheid geeft 'er alom het beste oog aan, en doet de even meetbare welgeregeldheid, nevens den hegten stand, wonder weluitmunten. Die de blindheid van 't verstokt Jodendom met den vinger wil aangewezen zien, die de pligten van een Christen begeert te leeren, en die niet schuw van bestraffingen of vermaningen is, hy vestige zijn aandagt op yder Vertoog, en hem zal rijk verschot van dusdanige Bijbelpaarlen doorgaans onder d'oogen komen.

Dus verre een schetsje uit het eerste deel der verklaring van den EVANGELISCHEN JESAIA.

III. UIT-

III. UITTREKSEL.

Instruction Pastorale touchant le Sacrement de *Penitence*, dreslée par Monseigneur le Cardinal DENHOFF Eveque de Cesene, pour le bien de son trouppeau, traduite de l'Italien.

Dat is,

Harderlijk Onderwijs aangaande het Sacrament der Boete, opgesteld door den Heer Kardinaal Denhoff, Bisschop van Cesene, ten beste van zijn kudde. Overgezet uit het Italiaansch. Te Delft by Henrik van Rhijn. *in* 8. 19 *bladen.*

YDer Godsdienst, op hoedanige gronden zy mag steunen, is altijd daar in te prijzen, dat ze de begrepene waarheden heiliglijk uitvoert. Wel doet hy, die onveranderlijk den weg gaat, welke naar zijn geweten de veiligste is. Lathartigheid, veinzery, en weifeling om de sleur behoorde nimmer een Christen te bekruipen.

Zoo dagt ik, op 't lezen van dit schrift, dat de Kardinaal Denhoff in 't jaar 1696, niet lang voor zijn dood, liet uitgaan. Want de Man behandelt, volgens de leere der Pausgezinden, de *biegte* en *boete* zoo

trouw,

Digitized by Google

trouw, dat het voor de Roomſche Kerk wenſchelijk ware, dat alle Biegtvaders zig daar na ſchikken. Het is een Onderwijs voor de Prieſters van het Bisdom van Ceſena, hoe zy hun zelven omtrent den handel van het Roomſch *Sakrament* (waarom het beſtbekende kromwoord niet gehouden?) *der Boete* hebben te dragen. Daar van luſt het my thans, naar zijn bevatting, een ſchets te geven.

Altijd was Roome zorgvuldig voor de goede bedieninge van het gemelde *Sakrament der Boete*; maar wanneer ſedert eenige eeuwen de oude Kerktugt niet langer konde in wezen blijven, liet zy aan de beſcheidenheid en voorzigtigheid der Biegtvaders, de zorge der Boete bevolen. Evenwel, ſchoon ze niet altijd dezelve tugt uiterlijk konde doen ſtand grijpen, ze behield inwendig dezelve genegentheid om de zonde te weren: waar tegen de booze Viand onophoudelijk woedde. Weshalven hy de Biegtvaders waarſchuwt, dat zy zig wagten voor nieuwe gevoelens, gevende hen teffens aan de hand zulke boeken, die zy met vrugt konnen lezen.

Wil men de hoedanigheden zien, welke in een goeden Biegtvader vereiſt worden? Een godzalige wandel heeft den voorrang; dan moet'er wezen kennis, en gelegendheid, dog die voorzigtig is; Liefde, byzonderlijk kragt en moed om den zondaar niet te wijken: eindelijk ſtilzwijgendheid.

D Drie-

Driederley misslagen zie ik hier, die de Biegtelingen begaan, sommige voor, sommige onder, sommige na de Biegt: Zes voor de Biegt. Men vind 'er, die hun gemoed niet genoeg ondertasten eer zy ter Biegt komen; andere verzwijgen doodelijke zonden; andere stellen de Vernedering uit (van * welke uitvoeriglijk gesproken word) tot dat zy ter Biegt gaan; andere zoeken ongeleerde Biegtvaêrs, of hebben gansch geen voornemen om de zonden te laten; of zy nemen de Hoogtijden waar, als de Biegtvaêr zoo veel werks om zijne ooren heeft, dat hy geen tijd heeft om alles nauwkeuriglijk uit te pluizen.

Wederom zijn de gebreken omtrent de wijze der Biegte wel van vijfderley soort. Dikwils zeggen de Biegtelingen vele zaken, die zy wel mogten zwijgen, en zy openbaren niet de dingen, die zy moesten biegten: of zy vinden huwoele lapjes om hunne zonden, of zy verhalen dezelve als een geschiedenisse, die hun niet raakt: dikwils zijn zy onbeleefd, en beklappen, zonder dat de mond het vereischt, hunne medgezellen in 't quaad: eindelijk zy zijn niet leerzaam.

Hoort gy 't wel, goede Katholijken?

Ja maar, de Biegtelingen begaan nog tweederley feilen, na de biegt. Zy doen de boete niet, die hun is opgelegd: en zy blijven dezelve, die zy te voren waren. Om daar

* Lees van pag. 61.

daar tegen te voorzien, gaat den de Kardinaal Denhoff (alle zijne gepurperde Amptgenooten zijn zoo naauw van gewisse niet) het Werk van een goeden Biegtvader beschrijven, en leeraart, hoe hy de Biegt hooren, en welke vragen hy zijnen Biegteling moet voorhouden. 't Is zijn pligt, hem aan te moedigen, dat hy alle zijne zonde belijde, ten dien einde hem naauwkeuriglijk over alle de tien Geboden ondertasten. Daar na moet hy hem hulpmiddelen tegen de zonde geven; en de Boete, die hy hem zal opleggen, moet wezen, of ter genezinge, of ter voldoeninge: welke onderscheide Boeten hier worden uitgedrukt.

Als een Biegtvaêr zal geleert hebben, hoe hy die voorschreve dingen moet behandelen, heeft een Boeteling ook te leeren, wat hy moet doen, als hem van zijn Biegtvaêr een ligte Boete word opgelegt: met eenen word opgelost de vraag, of d' eene Biegtvaêr de Boete, die een ander heeft opgelegt, kan verligten. Nog meer.

Het is niet genoeg, dat de opgelegde Boete voldaan werde, maar dit moet geschieden in den staat van Genade, waar op wel te letten is; gelijk op het onderscheide gebruik der Kerke in de Boete voor of na de quijtscheldinge te laten doen. Niemand denke de Boete te voldoen met zulke goede werken, waar toe men van natuur verpligt is. In de geboden, voor Boete opgelegd, word een zonderlinge aandagt vereischt.

De Heer Kardinaal toont, wat zoort van Boetens opgelegt worden in de tijden van Juichjaren, of van Volle Aflaat-vergunningen; en komt ten laatſten tot de zoo genaamde quijtſchelding, of ontſlaging van zonden, met het kromwoord *Abſolutie* by de Pausgezinden meeſt kennelijk. Hier onderwijſt hy, hoe, en aan wien, men dezelve moet geven; want het groot misbruik van in de Roomſche Kerk zeer ligtelijk de zonden te vergeven, is zoo diep ingekropen, dat haar Geeſtelijkheid het zelve voorſpreekt. Weshalven hy, onder * twee en twintig tegenwerpingen, alles beantwoord.

Maar, eer dat ik my zelven van dit Biegtwerk ontſlaging geve, hoor eens, lezer, wat my daar in heel vremd voorkomt. De Kardinaal oordeelt, † dat het ſomtijds gebeurt, dat een Biegteling, die van God ontſlagen is, van den Prieſter nog gebonden blijft: en wederom een die van den Prieſter is vry geſchouwen, by God nogtans gebonden legt. Hoe is dat te vatten? Want zoo dat waar is, kan ik niet begrijpen, wat ſtaat een Biegteling op de ontſlaging van zijn Biegtvaêr zal maken. Maar dit geheele werk zal van te hoogen zin wezen, gelijk men in de Roomſche Kerk ſpreekt. Voor my, ik laat anderen oordeelen, of de gronden, die zy ter godzaligheid opgeeft, wel beſtendig zijn. By voorbeeld; een Biegtvaêr zal een Geneesmeeſter, of

an-

* p. 224. † p. 245.

Digitized by Google

andere dergelijke, vragen, of hy de Artzenijkunde wel ten vollen verſtaat, en, zoo niet, hem aanzeggen, dat hy hem niet kan ontſlaan, voor dat hy belooft die konſt te zullen verlaten, en naar een ander levensmiddel om te zien. Hoe zouden die ongelukkige menſchen de koſt krijgen? Met een woord gezegd, indien dit hardelijk onderwijs gevolgt word, zoo is de honderdſte Pausgezinde (ik noeme het minſte getal) in geen ſtaat van wel te konnen biegten, of ontſlaging te hopen: en hoe verre dit met het belang van de Biegtvaders zou over een komen, zullen zy beſt Weten.

Hier krijgen wy wat fraaijers uit een Roomſche pen.

IV. UITTREKSEL

Dissertation sur le culte des Saints in connu, par le R. P. Dom *Jean Mabillon* Benedictin de la congregation de S. Maur, traduite du Latin imprimé sous ce titre, *Lettre d'Eusebe Romain a Theophile François.*

Dat is,

Verloog over den dienst der onbekende Heiligen, door den E. V. Dom Ian Mabillon, *Benedictier van de vergadering van St. Maur, overgezet uit het Latijn, gedrukt onder dit Opschrift;* Brief van den Roomschen Euzebius aan den Franschen Thiophilus. *Te Parijs by J. Musier, en te Brussel by J. A. De Leeneer. in* 8. *vier bladen.*

DIt werkje, achter het voorgaande gedrukt (het mag op zulk een Drukkersnaam staan als men ziet) hoe klein het ook zy, weegt in waarde wel een stapel van des Kardinaals Boet-onderwijzingen op, al lag 'er nog een stapel van dergelijke bygeworpen, en al waren die van den Paus zelfs geschreven.

Had-

Digitized by Google

Hadden alle Roomsch-Geestelijke Vaders zoo veel geleerdheid en edelmoedigheid als Vader Mabillon, wiens geleerde Schriften bekend zijn, zy zouden met zoo veel regt als hy den naam van *eerwaardig* voeren, en men zou niet zien, dat de gemeene man zoo Godlooslijk van de Tempelvoogden, en Kloosterlingen wierd geblindhokt.

Loffelijk, waaragtig, is deze versche blijk van zijnen regtschapen inborst, die hem niet toelaat te ontveinzen wat hy oordeelt van zekere Doodsbeenderen, die te Roomen opgegraven, en voor zoo genaamde heilige overblijfzelen gevent, daar van daan elders vervoerd voor gebeentens van heilige menschen die om de belijdenissen van den Christelijken Godsdienst onder 't Heidendom den marteldood geleden hebben, bygelooviglijk in Kerken en Kloosters geëert worden. Twee Opschriften, onlangs op oude graftteenen gevonden, het eene ontrent Bezancon, het ander te Amiens, gaven daar toe aanleiding. Wa zullen die flus eens gaan bekijken.

Al voor ettelijke eeuwen geloofde men, dat in zekere Onderaardsche begraafplaatzen te Roome lijken zijn begraven alleen van Christenen; en vele oordeelen met den Heer Mabillon, dat de Heidenen, als te vies van 't Christenvolk, geene van hunne dooden in dezelve holen ingestuwt hebben, gevolgelijk dat men de beenderen, daar uit

* *Catacombes.*

voorheenen opgegraven, met regt voor doodsbeenderen van Chriſten-menſchen mag houden.

Hoe verre dit gaat, willen we hier niet onderzoeken, en goê borg was 'er goed voor, dat 'er by die lijken der Chriſtenen geene lichamen van 't Heidenſch ſlaven ſchuim, of 't ſnoodſte geboefte hebben gelegen; die men al meê voor heilige martelaren in hun gebeente heeft aangebeden. Uitzinnig bygeloof!

Maar ſchoon de Heer Mabillon toeſtaat, dat het Chriſtenſche lijken zijn, die men d'er eertijds heeft uithaalt, nogtans laat hy zig met den zelven adem hooren, dat het juiſt geen lijken van heiligen of Martelaars waren, maar van allerley ſlag van Geloovige; zonder keur van verdienſten; en om als een goed Katholijk te ſpreken (de Man kan nog mag niet anders) toont hy, dat de Paus, en de gevolmagtigde Kardinaal, of deſſelfs ondergeſtelde Biſſchop, by hunne opene brieven, tot aanbeveling van dien doodsbeenderen-kraam, zoo verre niet gaan, dat zy toelaten, daar voor Dienſt te doen, of Lofredenen uit te ſpreken; *maar alleenlijk die Heiligen in de Kerken ten toon te ſtellen, om van de geloovige geëert te werden.* Trouwens dat is gepraat, of 't niet gemeent was. Mogen ze, of moeten ze, van 't volk geëert worden, zoo komt het zoo naauw niet, of d' Afgodery onder zulk of zulk een Kerkgebaar in zwang gaat. We zullen wel haaſt hooren, dat de lijken, die

Digitized by Google

die men thans uit de Roomsche holen haalt, door het Papendom telkens versch daar in gesteken, en om winst verkoft worden.

Sommige der gezeide graffteden hebben namen, en opschriften: en sommige geen van beiden. Aan de laatste geeft de Kardinaal Stedehouder, of de Paussélijke Kapél-Paap, een naam, en zoodanige heilige noemt men *Gedoopte*.

Als'er eertijds eenig opgegraven lijk voor 't lijk van een Christen wierd gehouden, dat geschiedde, om dat men op de graffteden gewisse merkteekenen of opschriften vond, die dat bevestigden; gelijk den naam van JESUS CHRISTUS, of geheel, of verkort; een A en Ω, de beeltenis van een goeden Harder, of eenig uitdrukfel van een historie uit het Oude of Nieuwe Testament. Zulke of diergelijke merken geven niets anders te kennen, als dat de dooden van de gezindheid der Christenen zijn geweest, dog daarom geenzins Heiligen, of Martelaars. Andere opschriften en Merken gaan zoo vast niet, als men zig wel inbeeld, en menigmaal worden heidensche voor Christensche genomen: om welke te onderzoeken niemand bequaam is, dan zulk een, die, als de Heer Mabillon, regtschape kennis der Oudheid heeft.

Daar van geeft hy ons de volgende blijken. In zeker Kapelle in Vrankrijk staat een lijk onder den Altaar, van Roome gebragt, met dit opschrift, op den marmensteenen zark-brok,

URSINUS. CUM. COJUGE.
LEONTIA
VIXIT. ANNIS. XX. M. VI.
ET. FUIT
IN SECULO. ANNIS
XLVIIII. M. IIII. D. III. Kal. JUN.

Dat is te zeggen.

Ursinus heeft met zijn Vrouw Leontia
Twintig jaren en zes maanden
geleeft in de eeuw
negen en veertig jaren, vier
maanden, en drie dagen.
den eerſten van
Zomermaand.

Wat bewijs is hier van Chriſtelijkheid, 'k laat ſtaan heiligheid? Schreven zoo niet de oude heidenen?

Te Parijs bewaren de Theatinen een lijk, en houden het voor 't lijk van een Martelaar, om dat het dusdanig een Zarkſchrift had,

AURELIA. CALISTE
BENE. MERENTI
ATTIANO COJUGI
TITULUM. POSUIT.

Dat is,

Aurelia Kaliſte
heeft

aan

Digitized by Google

aan haren welverdienenden
Man
Attianus
dit gedenkschrift gestelt.

Men heeft eenige opschriften gevonden, beginnende met de twee letters D. M. welke uitdrukkelijk beduiden *Dtis Manibus*, [ter eere van de Schim-Goden] want die Heidensche gewoonte is den geleerden bekend: maar in plaats dat sommige Paapsche Bisschoppen dit ook behoorden te weten, en geen onbekende, ja valsche, en onheilige, voor heilige overblijfselen van het slegte volk afgodischer wijze te laten eeren, zijn zy zoo dom, dat zy dusdanige graffschriften qualijk verstaan, en met doodsbeenen van Heidenen als met gebeente van Heilige Christenen in de Kerken durven Pronken. Heeft dan de Heer Mabillon geen reden om over zulk een vervaarlijk bygeloof en *d'eerbewijzing van onbekende Santen* in zijn Kerk te klagen?

Hy geeft ons van 't laatstgezeide een opmerkelijk staaltje, 't welk ik niet uit de Boektaal kan laten.

De Augustiner Kloosterbroêrs te Toulouze hebben zig niet geschaamt onlangs een nieuwe Martelaresse te maken, onder den naam van de Heilige *Julia Eudia*, om geene andere redenen, dan om dat zy uit het Kerkhof van Kalixtus te Roome een lijk, en een Zarkschrift hadden gekregen, 't welk dus luid D. M.

D. M.
JULIA. EVODIA. FILIA
FECIT
CASTÆ. MATRI ET BENE
MERENTI
QUÆ. VIXIT. ANNIS LXX.

Dat is,

Den Schimgoden ter eere.
Julia Evodia, Dogter, heeft dit opgerigt voor haar kuiſſe en wel verdienende
Moeder,
die LXX jaren geleeft

Men lette nu eens op de tweevoudige beeſtige botheid der Auguſtinen, in dit ſtuk voor eerſt, dat zy nit dit Heidenſch grafſchrift willen halen het bewijs dat Julia Evodia een Chriſten martelares is; ten tweeden, dat zy dien titel geven aan Evodia, in plaats van aan de kuiſſe moeder, welke die eer zou toekomen als 'er blijk van was: want Evodia was de Dogter, die deze laatſte pligt aan haar moeder bewees.

Nu had deze Evodia nog haar eigen naam, maar onder de legers van Santen en Santinnen, met welke de Pausgezinden hun nering doen, zijn by onzen Schrijver meeſt gehaat die onbekende gaſten, die, gelijk we terſtond zeiden, een nieuwen Doopnaam krijgen: als daar is de nieuwbakken *Sant Ovidius* (iemand voor een wijl die uit Vrank-

Digitized by Google

Vrankrijk quam, vertelde my een koddige potsemakery, ter oorzaak van dien quant bedreeven) *Sanct Felicissimus*, *Sanct Victor*, en zulk gespuis, welker voorbede by God van de onnoozele meenigte verzogt wort.

De Heer Mabillon, aangewezen hebbende dat de zoo genaamde H. Overblijfzelen oulings vry naauwkeuriglijk onderzogt wierden, wanneer zelfs de wonderdaden (die men d'er van vertelde, denk ik) niet genoeg waren, wil niet ontkennen, dat in de meergemelde roomsche begraafkelders voorheenen eenige Martelaars-lijken geweest zijn, maar voegt 'er by, dat die wel te onderscheiden waren, al waren hunne namen meerendeels alleen aan Christus bekend; ook wel lijken van heilige, naardat 'er die overlaag van Paus Gregoor de III, dat is, voor meer dan 900 jaren zijn uitgehaald; 't welk hy hier met de woorden van den zelven Gregoor aantoont. Dit laatste dunkt my zoo snediglijk opgemerkt, dat 'er aan des Vaders Mabillons woorden niets schijnt te ontbreken, dan een rondborstige verklaring van dat men te Roome voor geld zoo vele heiligen maakt, als de gierigheit van de geestelijke Kerkvoogden weet aan den man te helpen; zonder twijffel om zulk een vremden been-handel in haar vuist lachende.

Vervloeckt, doemwaardig Bygeloof!
Hoe houd gy 't Menschdom blind en doof!

Een

Een ander ſtaaltje vertelt ons de Schrijver uit Vader Daniel Papebrok (dien grooten verbreider van den roem der zoo genaamde Santen en Santinnen, en die wel * 17000 of 18000 van dat volk alleen op den eerſten dag van Zomermaand ſtelt) uit Papebrok, zegge ik, die vier en twintig groote boeken van het bedrijf der Santen heeft geſchreven, 't welk daarom des te aanmerkelijker is. Luiſter toe.

De gemelde Vader in 't jaar 1660 in een ſchoone Kerk van zeker Kloofter te Ravenne gekomen, ging op zijn knien leggen voor zeker lijk, onder 't Hoog Outer geplaatſt, 't welk men hem zeide van een Griekſche Martelareſſe *Argwis* te zijn. Het was daar van een Kardinaal uit Roome gebragt, en men vierde het heilig jaargety van deze nieuwbakke Santinne den 24ſten van Grasmaand. Maar als Papebrok het opſchrift las, in Griekſche Hoofdletters geſchreven, waren het beenderen van een Heidenſche Vrouw.

Daar

* Men erinnere zig de plaats uit Petronius; *Usque noſtra regio eam præſentibus plena eſt Numinibus, ut facilius poſſis Deum quam hominem invenire.*

Digitized by Google

Daar ſtond

ΓΑΤΚΥΤΑΤΗ. ✠. ΓΥΝΑΙΚΙ
ΑΡΓΥΡΙΑΙ. ✠. ΤΡΟΦΙΜΟϹ
ΑΝΗΡ. ✠. ΕΤ. ΕΕΗ ✠. λϛ.

Beteekende

Ter eere van zijn zeer lieve Huisvrouw Argyria, heeft haar Man Trophimus dit geſtelt.
Zy leefde zes en dertig jaren.

Toen men den zin verſtond, en dit voorval den Aartsbiſſchop van Ravenne bekend wierd, liet hy daar over te Roome Raadplegen, en kreeg berigt, dat de marmerſteene brok met het opſchrift uit de Kerk moeſt genomen, en het lijk weêr om gezonden werden.

Eindelijk komen hier ook te berde de twee Zarkſchriften, uit inzigt van welke dit vertoog geſchreven is. Het eerſte is gevonden op een ſteen, dekkende een groot graf, waar in een lijk in een loode doodkiſt lag, omtrent Bezançon, by den Burgt van 't St. Ferreol, met Romeinſche Letters

AVE

✠ *Tuſſen de woorden ſtonden, in plaats van de merken* ✠ ✠ ✠ ✠ *harten met pylen doorboord, ten teiken van hartelijke liefde.*

Digitized by Google

AVE EUSEBI.
CASONIAE. DONATAE.
QUAE
VIXIT. ANNIS
XXXXVII. D. XI. HORIS. IIII
CANDIDUS. AUG.
PII. VERNA. EX. TEST CONJUGI
BENE MERENTI
POSUIT. EUSEBI
HAVE ET VALE.
LOC. LIB.

't welk beduid,

Groete zy u, Euſebius
Ter eere van Kaſonia Donata,
die geleeft heeft 47 jaren,
11 dagen en 4 uuren, heeft
Kandidus,
Lyfeigen van Pius, Auguſtus,
dit geſtelt, zynde
zyne wel verdienende
Huisvrouw,
volgens haar uiterſte wille.
Zyt gegroet, Euſebius,
en vaar wel.
Op een vrije plaats.

Den Abt Boiſot toonden dat dit een Heidenſch Graffchrift was, gelijk het waarlijk is, en bragt daar door te weeg, dat het in geen gewijde plaats wierd geſtelt. Het an-

Digitized by Google

ander, in de voorstad van Amiens gevonden, word dus gelezen, dog met geslete letteren,

FAUSTINIANUS
REGUIESCIT HIC
IN PACE. VIXIT
ANNIS XXXXX.
PAX TECUM SIT.

Dat is,

Faustiniaan rust hier in Vrede.
Hy heeft 50 jaren:
Vrede zy met u.

Onder stond een kruis tussen twee Duiven, en aan de achter zijde van den steen las men de woorden

HIC THORIBIUS:
✝
IN PACE QUIESCIT.

Dat is,

Hier rust Thoribius
in Vrede.

Tussen beiden stonden ook twee Duiven, nevens de merkletters van Christus naam, in 't Grieks, en de letters A en Ω. 't Zy dat deze Thoribius by Faustiniaan is begraven, of dat de graffteen van een oud graf

gehaald, eerst voor Faustinjaan, daar na voor Thoribius gebruikt is. De Heer Mabillon wil niet ontkennen, dat ze Christenen zullen geweest zijn, maar hy vraagt met reden, na bewijs van hun heiligheid, waarom hunne beenderen als heilige overblijfselen zouden geert werden.

Daar aan laat hy volgen een aanhangsel, waar in hy, als een groot kenner der Oudheid, zeer nettelijk van het begraven der Priesters schrijft, en van eenige byzondere merkteekenen, waar aan de graven der oude Christenen kenbaar zijn. Van deze lust my voor de Neêrduitschen iets uit te trekken, 't welk my altijd een van die malle fratsen heeft geschenen, waar meê het Christendom van den ouden tijd haar zelven belpottelijk, en de Heidenen agterdogtig, maakten. Men hoore, of ik ongelijk hebbe. Behalven het gewone merk van de Griekschc letters X en P door elkander gevlogten, ter beduidinge van den naam *Christus*, gelijk ook de A en Ω, plagten de oude Christenen onder dien naam somtijds nog te zetten een afbeeldsel van een Vis, in 't Griekscb * *ἰχθὺς* geheten: waarom Tertulliaan, in den aanvang zijn 's boeks over den Doop, den Heere Jesus dezen naam *ἰχθὺς* geeft. Schijnt het iemand vremd, dat men den Zaligmaker een *Vis* noemde, nog vremder moet het schijnen, als men hoort om hoe mager een reden dat geschiedde. Het woord

* *Ichthus.*

woord ἰχθὺς, quanſuis, beſtaat uit zulke letters, welker yder eerſte het begin is van Jeſus Chriſtus naam, en eernaam. I voor ἰησοῦς, χ voor χριστὸς, θ voor θεοῦ, υ voor υἱὸς, en σ voor σωτὴρ; uitmakende ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΘΕΟΥ ΥΙΟΣ ΣΩΤΗΡ *Jeſus Chriſtus, Gods Zoon, Zaligmaker.* Is 't niet mooy? daar toe moeſt het woord ἰχθὺς [een Vis] uitgevonden worden. Grollen, voorwaar. En nogtans vermaakte zeker Biſſchop, Optaat, hem zelven met daar over dus te ſchrijven. [*Hy Chriſtus*] *is de Vis, die zig mengt in de wateren des Doops; in dier voegen nu, dat het gene, 't welk te voren water wierd geheten, den naam voert van een* vijver, *naar dien* Vis, *Wiens Grieksche naam vervat een menigte van andere zeer heilige bewaringen. Want het Grieksche woord* ἰχθὺς *beduid in 't Latijn* Jeſus Chriſtus Gods Zoon Zaligmaker. Daar hebt gy de Wijsheid gehoort. Ik ſcheide hier af, met den lezer te zeggen, dat dit fraay vertoog beſloten word met een Roomſche Kerk-keur tegen het misbruik van de eere, die ſommige Heiligen woord bewezen, en nog eenige andere brieven en bullen daar toe dienende. In de Kerk-keure draagt de Paus den naam van * SANCTISSIMUS.

E 2 V. UIT-

* De *zeer heilige* of *Allerheiligſte.*

V. UITTREKSEL.

PHÆDRI AUG. LIBERTI Fabularum Æsopiarum libri V. Notis illustravit in usum Sereniſſimi Principis Naſſavii DAVID HOOGSTRATANUS. Accedunt ejuſdem opera duo Indices, quorum prior eſt omnium verborum, multo quam antehac locupletior, poſterior eorum, quæ obſervatu digna in in notis occurrunt.

Dat is,

FEDRUS, *des Vrijgemaakten Slaafs van Auguſtus, vijf boeken van Eſopiſche Fabelen, met aanteekeningen verligt, ten dienſt van den Doorlugtigſten* * *Vorſt van Naſſau, door* David Hoogſtraten. *Deze heeft'er by gemaakt twee Bladwijzers, d'een van alle woorden, veel rijker dan te voren, d'ander van 't merkwaardige, dat in de Aanteekeningen voorkomt. t' Amſterdam by* F. HALMA 1701. *in groot* 4. *vol Konſtprinten* 35 *bladen.*

MEN

* Men verſta zijn Hoogheid JOAN WILHEM FRISO, gewettigd Erfſtadhouder van Frieſland, Groningen, d'ommelanden, enz. enz. enz.

Digitized by Google

MEN heeft ligtelijk aan my konnen beſpeuren (want ik heb 'er wel openbare belijdeniſſe van gedaan) dat mijne zinnen wonder wel in haar ſchik zijn, wanneer 't haar gebeuren mag zig te verluſtigen in een werk, dat, behalven de waardy van zijnen inhoud, uitmuntend is door Print-cieraadjes, waar aan de ſtoute hand des Konſtenaars zijn ſtift meeſterlijk beſtiert heeft. Is dit zoo, gelijk het waarlijk zoo is, hoe gaan ze dan heden te kermis op dezen koſtelijk-gedrukten Fedrus! Dat laat ik den zulken oordeelen, die regte proevers zijn van welluſt uit brave boeken. Mogt Fedrus uit zijn Roomſche Lijk-aſch-put na omtrent zeventien eeuwen eens opzien, wat ware het hem een heugelijk ſchouwſpel, zig zelven dus herboren te vinden! Of is dat vergeefs gewenſcht, men verbeelde zig dan, dat des-afgeſtorven Mans geeſt (indien anders de geeſten der verſtorvene eenig gevoelen hebben) van vreugd opſprong, zoo haaſt hy vernam, dat men hem binnen Amſterdam deed herleven met een nieuwen luiſter, en met een nieuwe heerlijkheid, waar by al zijn roem, dien hy in des Keizers Tibeers tijd behaalde zoo veel als Potaarde by marmer is. Wie durft 'er aan twijfelen? Toen Fedrus onder den Dwingeland Tibeer de Stralen van zijn ſchrander verſtand uiſchoot was hy nog maar in dien ſtaat, dat hy zijne boekjes, vol leerzame verdigtſeltjes en vertellingtjes, aan zijn 's gelijke borſten, aan eenen Partikulo, aan eenen Filetus, of

aan eenen Eutychus opdroeg: want hy was, naar luid van 't opschrift, een slaaf geweest, en in 't Keizerlijk Stamhuis van Augustus vry geworden; toen, zegge ik, was hy een vrijgemaakte slaaf, die ten tijde van Tiberes regering veel te lijden had, waar van hy den berugten Sejaan al de schuld geeft, en waarom hy ook met bedekte en bloote streken dien heilloozen, ten toon stelt; maar nu zou zijn geest (als 'er kans was van wat nieuws te hooren) zig kittelen in 't vermaak van, na zoo ruimen tusschentijd, niet aan een deel ongeagte lijfeigenen, niet ten tijde van een allergevaarlijkſten en gedugtſten Tyran, maar by vrije Bataviers, en in een eeuw die veel vrijheid van zeggen gunt, aan een Vorst van 't aloud vry volk de vrije Vriezen te worden opgedragen. Ongemeen groot onderscheid! dog dit is nog niet het gene ik zeggen wil. Van zoo vele uitgiften van Fedrus, den boekoefenaren bekend, heeft deze, uit Halma 's drukkery vervaardigd, (de schoonste die Neêrland in haar schoot ontfing) meer dan eenerley voorregt, hier in bestaande.

De zeer geleerde Heer Dr. David van Hoogstraten had Fedrus te voren met zijne beknopte Aanmerkingen laten uitgaan, dog hier zig thans door den Hr. Halma bewegen, om dien zelven zuiveren Latijnschen Schrijver nieuwlijks te overzien, zoo haast als hy hoorde dat men hem met Printen van alle de fabelen (zes aan zes op een blad, yder in een rond gezet) konstelijk en geestrijk

rijk bewrogt, en met groote cierlijke boekstaven, ten dienste van den jongen Vorst wilde hervoort brengen. Tot dien einde heeft hy zig bedient van den arbeid der Hoofdluiden in 't Statendom der Letterwijzen, die Fedrus in 't lang of kort hebben opgeheldert, welker namen in zijn Voorreden worden aangehaald. Aan 't gene dat de Taalhelden wel ontvouwt hebben, steekt hy zijn zegel, en vind niet raadzaam, al wat van hen regt in den haak betoogd was, met een gezogte talming te herhalen. Dus herdoet, of ontdoet hy geen gedaan werk, nogte hy maakt veel waters vuil, met zaken uit d' een of d' ander Wetenschap (als Regtsgeleerdheid, Artzeny, of Natuur-kunde) breedspreekelijk, dog buiten nood, te willen gaan aanduiden, als of ze duister waren, daar ze waarlijk met minder moeyte, dan anderen voor hem deden, Verstaanbaar genoeg konnen gemaakt werden; maar hy voegt 'er by al wat hem schijnt een bequamen lezer van dusdanige Letter-lekkernijen behulpsaam te zijn, tot juiste bezeffing van Fedrus eigen aardigen zaft-vloeijenden schrijf stijl, en tot het regt begrip van zijnen Vaarzen-trant, waar ontrent zelfs zeer geleerde Mannen bijster onagtzaam zijn geweest, terwijl zy den Man deswegen van al te groot een onagtzaamheid beschuldigden, en ondertussen uit onkunde van de aloude Digt vrijheid, hem in honne zoo genaamde verbeteringen,

Knoeijen en verhutſelen,
En ouermatig futſelen,

Op vele plaatſen bedorven hebben.

Tanaquil Faber (van my meer malen, en buiten mijne Uittrekſels, den Neêrlanders kenbaar gemaakt) heeft in dit te zien helderder oogen zijn 's vernufts gehad dan andere, en met waarheid gezegt, dat Fedrus maar een zekere vrijheid gebruikte, in de voeten zijner vaarzen dus of zoo te zetten. En dit deed hy, gelijk de Heer Hoogſtraten met Faber en andere te regt begrijpt, niet uit onkunde van de regelen der Digtmaat, maar om dat zijn taal daar door te nader aan gemeene ſpraak zou komen, en eenigermate ſchijn van matelooze praat geven; een ſchrijfwijze, die ſommige reeds in zwang hadden gebragt, als Leberius, en P. Syrus, wier leeftijd Fedrus niet verre ontloopt. Tot onderrigting der digtlievende maakt de Heer Hoogſtraten dan zijn werk naauwkeuriglijk aan te wijzen, waar in die vrijheid van Fedrus Vaarzenmakery beſtaat, waarom, en in welker voegen, hy omtrent de voetmaten het een doet, en 't ander laat, 't welk bedenking geeft. Ja hy is hier in zoo naauwziende, dat hy verantwoording van alle de Vaarzen van Fedrus (geene uitgezonderd) tegen de beriſpers van zijne voetmaten, als een Digter, voor de vuiſt opneemt, en zelfs eene enkele

kele plaats uit de laatſte fabel van het vijfde boek, met een enkel * woord te verzetten zuiver maakt van een gewaande Digtfeil, die den grooten Gerard J. Voſſius zoo groot ſcheen, dat hy, daarom alleen, onzen zuiveren Fedrus uit de zuiverſte gulde eeuw der Latinen, wilde boenen. Dog hier in heeft die hooggeleerde Man misgetaſt. Ik noodige den lezer op de ſtraksgemelde plaats, en het zal hem tot blijke ſtrekken, dat Digters beſt van Digtwerken konnen oordeelen: weshalven ook zulke Wijzaarts, dien de genade niet mag gebeuren van lievelingen der geheiligde Digtkonſt te zijn, beter doen, dat zy hunne handen van Digters villen en kerven ('k wil zeggen hier en daar hunne woorden te willen verbeteren) t'huis houden, dan dat zy zig met magere vitterijen, en verdervingen in plaats van verbeteringen, by Digtkenners ten ſpot ſtellen; al waren zy, buiten Digtoefeningen, nog tienmaal geleerder dan zy zijn. Al wien den Aanvang van Favers Aanmerkingen over Fedrus en de Voorreden van deze heerlijke uitgifte leeſt, zal bevinden, hoe de Hr. Hoogſtraten alle de Fabel-vaarzen door en weder door gekropen heeft, teſſens welke Digtkundige Mannen hem hunnen geleerden raad bygezet hebben, en om wat reden hy durft verzekeren, dat 'er geen zuiverder nogte bet verbeterder Fedrus ooit in 't ligt is gekomen dan deze: weshalven, om van een Werk, zoo cierlijk, en met

* *Latrans.*

twee volmaakte bladwijzers voorzien, niets te laten ontbreken, 't welk, behalven de Printen, en voortreffelijke groote letters, tot zijn luister dient, hier ook by gevoegd zijn de vijf fabelen, die, van den zeer geleerden M. Gudius ter goeder uure gevonden door den hoog-geleerden wijdberoemden Heer P. Burman, Hoogleeraar der Taalwijsheid te Utrecht d'eerstemaal zijn openbaar gemaakt. Van Fedrus leven, 't welk op de Voorreden volgt, hebbe ik meermalen gesproken. Zijn zuiver bevallig Latijn, is den Lettermannen te kennelijk, dan dat het de bewering van een Neêrduitsche pen behoeft. Vossius heeft zijne tegensprekers gevonden, en met reden. Andere Mannen gaven Fedrus wigtiger en beter getuigenissen, die ook agter de gezeide levensbeschrijving, van den zeer geleerden Joan Scheffer opgesteld, hier te berde komen. Men zou d'er konnen by gezet hebben de Lofspraak, die Konr. Rittershuizen in een * Brief aán Joachim Kameraar, van hem geeft. P. Schriverius liep in zijne verklaringen van Martiaal zoo verre buiten het spoor, dat hy Fedrus fabelen van onregte geboorte durfde betigten, maar

De Hooggeleerde Schrijver
Wás mis met al zijn yver;

En † Kasper Barthius heeft het tegendeel

* *Epist. Prælim. Præfix. Phæd. Fab.* 1667.
† *Adv. lib.* 36. C. 2. *& lib.* 47. C. 10.

Digitized by Google

deel niet slegts beweert, maar bewezen. Ik sluite met de woorden van Dan. Georg. Morhof: „ * Fedrus, een vrijgemaakte „ slaaf van Augustus of Tibeer, Tracer „ van landaart, heeft de fabelen van Esopus „ in zulke nette en geschaafde Latijnsche „ vaarsjes gezet, dat niets Romeinscher kan „ gezegt of geschreven werden.

Een schoon groot afbeeldsel van den Jongen Frieschen Vorst helpt al 't overig cieraad vermeerderen, om met goed regt konnen zeggen; *Zie hier een Vorstelyke Fedrus.*

VI. UIT-

* Phædrus Augusti vel Tiberii Libertus, gente Thrax, Æsopi Fabulas Latinis Versieulis descripsit adeo nitidis & limatis, ut nil *Romanius* dici Scribique possit. De Patavin. Livian p. 158.

Digitized by Google

IV. UITTREKSEL

Oeuvres diverſes de *Mr: de Fontenelle*, de l'Academie Francoize. *Tome Second*, qui l'Entretien ſur la pluralite, des Mondes, & l'Hiſtore des Oracles.

Dat is,

Verſcheide Werken van den Hr. de Fontenelle, *Lid van de Franſche Akademie.* Tweede ſtuk, *behelzende het Geſprek over de Veelvuldigheid der Weerelden, en de Hiſtorie van de* [*Heidenſche*] *Godsſpraken. Te Amſterdam by* Pieter Mortier. 1701. 20 *bladen. in* 8.

MET een niet minder aardigen vond, dan waar meê deze Franſche Schrijver bedagt heeft, in zijne Samenſpraken der Dooden, op voorgang van Luciaan, oude en nieuwe waanwijsheid het momaanzigt af te ligten, gelijk wy in een kleine ſchets uit het eerſte ſtukje zijner werken, voor vier maanden zagen; zullen wy hem thans wederom zeer geleerde ſtelſels van wetenſchappen hooren maken, op een wijze van verhandeling, die ganſch ongezogt teffens ongewoon voorkomt.

En

Digitized by Google

En om voor eerst van Fontenelle 's werkje, ter bewering van de veelvuldigheid der Weerelden geschreven, iets aan te halen; wie zou verwagten zulk een Starreloopkundige stoffe voorgesteld en bewerkt te zien in een praatje tussen hem een Vrouws-Persoon? Wie zou niet oordeelen, dat dat stuk der Natuurkunde, waar in die groote Hemelsche Lichamen, vaste en zwevende Starren, te beschouwen vallen, al te wigtig was, dan om in vijf of zes wonderpraatjes af te handelen? Een Vrouw, die nooit anders gehoort heeft, dan dat de Zon op en onder gaat, als de gemeene taal is, die niet beter weet, dan dat dit Aardklootje, 't welk wy Aardborgers bewonen, plat en onbewegelijk vast staat, die zig inbeeld dat de Starren, welke wy by duister zien flikkeren, ik wete niet welke hemel-borduursels en cieraadjes zijn, tot verlustiging van ons menschen gemaakt; zoodanig een Vrouw, zegge ik, niet alleenlijk te doen hooren, maar met wel gegronde en gezonde redeneringen te doen begrijpen, dat 'er buiten dezen kleinen Aardkloot (hoewel nog niet ten vollen bekend) vele andere en grooter Hemelsche Aardklooten zijn, met Bergen, Dalen, Zeen, en Gedierte voorzien; is 't niet een manier van Wijsgerig betoogen, zoo zeldzaam, als de Betoogingen zelve zijn?

Iemand, die begerig was te weten, wat de Hr. de Fontenelle eenige dagen op 't land, en wel op de woning van een goelijke

ke Markgravinne, had uitgevoert, mogt veel eer verwagten, dat men hem zon vertellen van gasten, spelen, jagen, dan van Hemelsche Draaykringen, Dwaalsterren, en Weerelden. Nogtans zal de tijdkorting tussen die twee, eenige avonden lang, de gezeide Vernuftige bespiegelingen alleen tot een voorwerp hebben. Ten minsten is het werkje dus aangelegd.

De twee eerste dagen waren met pligtplegingen, en nieuwe loopmaren uit Parijs te vertellen, doorgeloopen, wanneer, de Schrijver en de Markgravinne, by Maanligt, den derden avond, na 't eten, in het perk van 't Lusthuis, wandelende, eerst van het schoon liefelijk weer, en verder van de Gestarntens begonnen te kouten. Een onbewolkte Lugt, vol tintelende starren glans, bragt hen eerst aan 't praten over het vermaak van schoone nagten, waar by dikwils de traaysste dagen niet konnen halen. Fontenelle, sterk gezet op de beschouwing van dat heerlijk vertoonsel der Starren, beklaagde zig onder anderen dat de Son hem meenigmaal daar van beroofde, en niet toeliet het gezigt VAN ALLE DIE WEERELDEN lang genoeg naar zijn lust, te genieten. Op deze woorden (welke een Vrouw, die maar van *eene Weereld*, niet van vele Weerelden, een denkbeeld heeft, ongewoon is te hooren) vond hy zig wel haast genoodzaakt, haar, met verwondering vragende wat taal dat was, verstaanbaar antwoord te geven. 'k Wil zeggen, hy moest haar, de-

wijl

wijl ze niets van de Natuurkunde wist, de zaken van heel verre voor oogen brengen, om te bewijzen dat de Aarde een Dwaalſtarre konde zijn, dat de Dwaalſtarren Aardklooten, en alle de ſtarren byzondere Weerelden waren: want ze was te weetgierig, dan dat ze hem, nu hy eens van die ſtoffe ophef gedaan had, vergunde tot andere praatjes over te gaan. Hy vergelijkt dan de Natuur by een konſtig Tooneel, vol aardig gemaakte Vliegwerken, welker ſchielijke bewegingen en verwiſſelingen niemand verſtaat, dan die daar over redekavelt, op vaſte, dog eenvoudige, beginſelen. Als ze wel in haar ſchik is, dat de ſchikking der Natuur (hoe zeer die ook tot verbazen toe wonder voorkomt) zoo gemakkelijk, buiten de dweeperijen, en zoo genaamde verborgene hoedanigheden der oude grilliſten, kan begrepen worden, doet hy haar, van d'Aarde na den ruimen Hemel kijkende, verſtaan, dat de Starren, die als ſpijkers aan dat blaauwe Hemelgewelf vaſt geheegt ſchijnen, Vaſte Starren genoemt worden, om dat men beſpeurt, dat ze geen andere beweging hebben, dan die van haren Hemel, welke haar met zig van 't Ooſten tot het Weſten ſleept: dat tuſſen de Aarde, en dat laatſte gewelfſel der Hemelen, op verſcheide hoogtens, opgehangen zijn de Zonne, de Maan, en de vijf andere Starren, die men Dwaalſtarren noemt, Merkuur, Venus, Mars, Jupiter, Saturnus: eindelijk dat deze Dwaalſtarren, niet aan een

en

en derzelven Hemel vaſt zijnde, en ongelijke bewegingen hebbende, elkanderen verſcheidentlijk aanzien, en zig gezamentlijk in verſcheide gedaantens vertoonen; in plaats dat de vaſte Starren eeuwiglijk in eenen en den zelven ſtand blijven, d'eene ten opzigt van d'andere. Dit kon de Mevrouw eenigermate bezeffen, door 't voorbeeld van het Geſtarnte de Wagen, 't welk, uit zeven Starren beſtaande, altijd geweeſt is zoo als 't nu is, en altijd wezen zal; daar de Maan dan eens digt by de Zon, en dan eens weêr verre van de Zon af is, gelijk het ook toegaat met de andere Dwaalſtarren.

Na wat mengſel van boertery, zal de Mevrouw vernemen, dat de geleerden, als zy, betoogen, hoe alle de deelen van 't Heel-Al moeten geſchikt zijn, 't welve noemen *een Stelſel maken*. Dog eer zy daar door verder komt, om een Stelſel te hooren, valt 'er wat voor haar op te merken. Wy meeſte menſchen zijn van natuur niet veel beter, dan oulinks een zeker, Athenienzer zot van was, die zig inbeelde dat alle de ſchepen, welke in de haven van Athenen aanquamen, de zijne waren. Onze zotheid is die gelijk, wanneer wy gelooven dat de ganſche Natuur niets daar van uitgezonderd, ten dienſte van ons alleen is geſchikt. De gemeene hoop Wijsgeren zelf, gevraagd zijnde waar toe die vervaarlijk groote menigte Vaſte Starren ſtrekte, was gewoon flaauwelijk te antwoorden, dat ze dienden om hun

een

een vermakelijk gezigt te geven. Op dat valsch beginsel ging men zig inbeelden dat de Aarde in 't Middelpunt van 't Heel-Al onbewegelijk stond, terwijl alle de Hemelsche Lichamen (die quansuis, om des Aardrijks wille gemaakt waren) de moeite namen van daar rondom te draijen, om aan 't zelve ligt te geven. Dus plaatste men boven de Aarde de Maan, boven de Maan Merkurius, vervolgens Venus, de Zon, Mars, Jupiter, en Saturnus, en boven dit alles was de Hemel der Vaste Starren. Tot sterking van deze grove waan, hadden de ouden nog een deel Kringen verzonnen, die het Hemelstelsel van Ptolomeus, en zijne aanhangers, zoo verward maken, dat 'er geen schikking in te vinden is. Hier door gebeurde het, dat in dien tijd toen men nog niet wijzer was, * Alfonsus, Koning van Aragon, groot Wiskonstenaar, dog waarschijnlijk luttel godvreezend, durfde zeggen, *dat, indien God, toen Hy de Weereld maakte, met hem geraadpleegt had, hy Hem beter raad zoude gegeven hebben*: welke godlooze taal des Konings nergens van daan quam, dan uit den weêrzin, dien hy had in alle die gezeide Kringen, waar mede men in zijn tijd de Hemelsche bewegingen in wanschik bragt. Buiten twijfel had Alfonsus ook geen behagen in die twee of drie overtollige vaste Hemelen, die men buiten de Vaste Starren stelde.

* De Tiende. Lees *Lipsii Monita & Exempla politica. Cap.* IV.

Digitized by Google

De Markgravinne, zig bevremdende, waarom haar onderwijzer het Hemelstelsel van Ptolomeus zoo zeer versmaadde, daar het, haar 's bedunkens heel cierlijk was, hoort hem al dien ouden omslag nog meer verwerpen met een ander stelsel voor te dragen, waar in alles eenvoudig toegaat, en de onnoodige cieraadjes, die niets anders dan verwarring aanbrengen, teenemaal worden afgeschaft. Verbeeld u, zegt hy, een Duitscher, KOPERNIKUS geheten, die alle die verscheidene Kringen, en alle die vaste Hemelen, van de Ouden verzonnen, te niet doet. Hy ruimt de eerste uit den weg, en smijt d'andere aan flarden. Van een edelen drift der Starreloopkunde aangevoerd, grijpt hy de Aarde, en verzend die heel verre van 't Middelpunt, van 't Heel-Al, daar men haar geplaast had; zettende in dat Middelpunt de Zon, wien deze eere beter toequam. De Dwaalstarren draaijen met meer rondom de Aarde, en houden die niet meer regt in 't midden van den Kring, dien zy maken. Geven zy ons ligt, dat is eenigermate by toeval, en om dat ze ons op den weg ontmoeten. Alles draayt althans rondom de Zon; zelfs de Aarde, en om haar die lange ruft, die ze zig toegeschikt had, wat te verleeren, heeft Kopernikus haar immers zoo vele bewegingen opgelegt, als hy aan de Dwaalstarren en aan de Hemelen gaf.

Zie daar dan! Van al die hemelsche toerusting, waar mede deze kleine Aarde gewoon

woon was beſtuwt te werden, is niets by haar gebleven, dan de Maan alleen, die nog rondom haar draayt.

Wagt een oogenblik, ſprak de Mevrouw hier op, gy ſchijnt in een verrukking van zinnen te wezen; die u de dingen zoo ſchilderagtig doet verbeelden, dat ik niet geloove dat gy ze zelf verſtaat. De Zon is in 't middelpunt van 't Heel-Al, en daar ſtaat hy onbewegelijk; is't niet waar? Wat volgt nu agter hem? Merkuur, zeide Fontenelle, die rondom de Zon draayt, in dier voegen dat de Zon het middelpunt is van den Kring, dien Merkuur maakt. Boven Merkuur is Venus, en draayt desgelijks om de Zon. Dan komt de Aarde, welke, meer verheven dan Merkuur en Venus, een veel grooter Kring rondom de Zon maakt, dan die Dwaalſtarren doen. Voorts volgen Mars, Jupiter, en Saturnus, in zulken rang als ik noeme. Nu ziet gy wel dat Saturnus den grootſten Kring van allen rondom de Zon moet maken: weshalven hy veel meer tijd dan eenige andere Dwaalſtarre van nooden heeft, om zijn omwenteling te doen.

En waar is de Maan? die vergeet gy, riep de Markgravinne. Ik zal die wel weêr vinden, antwoorde onze man. De Maan draayt rondom de Aarde, en verlaat die niet; maar alzoo d' Aarde altijd vordert in den Kring, dien zy rondom de Zon maakt, zoo volgt haar de Maan, geduurigelijk rondom haar draaijende; en wanneer zy rondom de Zon draayt, dat is alleen om de

Aarde niet te verlaten. Hy onderwijſt haar voorts met onloochenbare betoogingen, hoe het mogelijk is, dat d' Aardkloot in vier en twintig uuren om de Zon kan draaijen. 't Gaat 'er meê als met een ronde kloot, die, langs de aarde rollende, twee bewegingen heeft: hy gaat na het doelwit, waar henen hy geworpen is, en teffens op dien zelven tijd draayt hy zeer dikwils om zig zelven om, zulks dat de bovenſte deelen om laag komen, en de onderſte om hoog. d' Aarde doet het zelve. Zoo als ze vordert op den Kring, dien ze in een jaar rondom de Zon maakt, draayt ze te gelijk op haar zelve rond in vier en twintig uuren. In vier en twintig uuren, zegge ik, verlieſt yder gedeelte der Aarde, de Zon, en krijgt die weêrom; en, naar mate dat ze draayt na de zijde daar de Zon is, ſchijnt het dat de Zon opgaat, en als ze daar van begint af te wijken, ſchijnt dat groote ligt onder te gaan.

't Was de nieuwsgierige Mevrouw een vermaak te hooren, 't welk ze nooit te voren had konnen denken, dat de Zon ſtil ſtond, en d' Aardkloot zulk een gang ging; voornamentlijk toenze uit nader berigt van de Kringen, die de Dwaalſteenen, op ongelijke tijden, rondom de zon maken, wijzer wierd, dan datze als voorheenen gelooven zou, dat alle de gevaartens der Mane, en d' andere Dwaalſtarren, teffens met de Vaſte ſtarren, in vier en twintig uuren, boven ons hoofd, omdraaiden. Ze ver-

Digitized by Google

verſtond nu, dat dat een valſche inbeelding was geweeſt: en dat het nader aan de Reden quam, dat de Aardkloot in vier en twintig uuren op zig zelven draaide, dan dat de Zon en die andere zeer groote Hemelſche Lichamen alle dagen in vier en twintig uuren rondom den Aardkloot een onbegrijpelijken omloop zouden doen, en een ontallijk getal van mijlen moeten afleggen. Ze kon ook, uit de verklaring van de vloeibare hemel-ſtoffe, bezeffen, dat het Aardrijk zoo logge en zwaar als 't is, duizendmaal gemakkelijker omgevoert kan werden, dan een zwaar geladen Schip met honderd en vijftig ſtukken en heele benden volks, zonder veel wind door 't water kan varen; want indien het water, om dat het vloeibaar is, en zig ligt laat verdeelen, de beweeging van 't Schip luttel tegenſtaat, hoe veel te ligter word d' Aartkloot omgevoert in de Hemelſtoffe, die duizendmaal vloeibaarder dan 't water is, en die dat vervaarlijk ruime vak vervult, waar in de Dwaalſtarren drijven?

Het eerſte Avondpraatje loopt af met een kort verſlag van een derde Wereldſtelſel, door Ticho Brahe bedagt en, zoo my dunkt, elders in 't een of 't ander Uittrekſel van my aangehaald. De Markgravinne konde het geenzins toeſtemmen, en hield zig, met reden, by dat van Kopernikus.

In het tweede geſprek tuſſen den Starreloopkundigen Heer en de leerzame Mevrouw, onder een wandelingetje na 't

Avondmaal in d'open lugt hervat, komt de MAAN te berde. En hier behoefde hy niet langwijlig te zijn, om te toonen dat die Kloot zoo wel een Aardkloot is, als de onze. Zijn schrandere toehoorster had reeds een denkbeeld van het welgeschikte Wereldstelzel volgens de natuurlijke bevatting van Kopernikus.

Die had al 't duister weggeschoven,
Die was de zwarigheen te boven,
En had den grond gelegt, ten blijk
Dat iders Dwaalstars rond gevaarte
In Lichaams vastheid, en in zwaarte
Onze aardsche woonplek is gelijk.

Hier komen bewijzen te pas, voortgebragt uit de gelijkenisse, en van geziene zaken getrokken tot niet geziene. Of de Maan juist bewoont word, en van hoedanig een maakzel die Maanlingen zijn, wie zal 't ons zeggen? Het is genoeg, dat de Bevinding ons geleert heeft, dat de Maan (zoo ook de andere Dwaalstarren) van een vast lichaam is, en haar Kloot gevormd als de eigenschap van een Kloot vereischt. De Schrijver toont, hoe de Dwaalstarren niet uit haar zelven het Ligt hebben, maar uit de Zon ontfangen; waar in het Ligt bestaat; welk een beweginge de Maan heeft; hoeze wast en afneemt; waar van daan de Maanzwijmen komen (met inenting van de bygeloovigheden der blinde Heidenen over die voorvallen, en wat schertsery uit den Italjaan

Digitized by Google

jaan Arioſte) wijders hoe men met bequame Kijkglazen Bergen en Dalen in de Maan ziet, ja ook Zeen, zoo zommige willen; vervolgens de waarſchijnlykheid dat 'er geen Dieren ontbreeken, nogte inwoners, mogen van vorm en gedaante zijn als wy nimmer zullen konnen giſſen of uitvinden.

En dewijl deze zaak ons tot nog toe niet regt bekend is, om dat wy, by gebrek van te konnen vliegen, in de Maan niet konnen komen, luſte het deze Franſche penns ſtaande te houden, dat 'er tuſſen de Maanlingen en ons Aardklootborgers in tijd en wijlen nog wel kennis en onderhandeling konde komen. Men rekene ſlegts, by voorbeeld, hoe 't met ons en de tot nog toe onbekende Aardbewoners, gelijk die van 't onbekende Zuidland, is gelegen. Wy en zy worden in een en 't zelve Schip omgevoert, wy op de voorſteven, zy op de agterſteven; en nogtans weten de voorſte van de agterſte niet: hoe veel te min konnen wy weten, wat 'er in de Maan omgaat, zijnde een geheel ander Schip, dat verre van ons door den Hemel vaart. Laat ons eens denken hoe de zaken van Amerika ſtonden, eer dat Weerelds-deel door Kolumbus ontdekt was. D' Amerikanen leefden in een diepe onwetenheid. Zy gingen naakt: Zy wiſten van geen ander geweer dan den Boog, en hadden noit gedagt dat Menſchen zig konden laten voeren van Beeſten. Zy zagen de Zee aan, als een onmetelijke ruimte; die aan den Hemel vaſt, en waar buiten niets

was. 't Is waar, zy wiſten met ſcherpe ſteenen, na heele jaren arbeidens, boomen uit te hollen, en daar meê digt aan 't Land te varen, of over boord geraakt, te zwemmen: maar by aldien iemand hen gezegt had, dat 'er een andere volmaakter Scheepvaardy was, door welke men die onmetelijke uitgeſtrektheid der wateren konde overvaren, aan zulk een oord, en in dier voegen als men begeerde; dat men zonder beweging midden in de ontroerde baren kon ſtil leggen; dat men meeſter was van de ſnelheid waar meê men wilde voortvaren; dat die Zee zoo groot en woeſt als ze is, de afgelegene Volkeren (zoo d'er eenige buiten hen waren) niet verhinderde by elkanderen te komen; het is ligtelijk te denken dat zy 't niet zouden hebben willen gelooven. En wat is hen niet in der tijd overgekomen? Zy zien wondere maakzels, groote geváarten met vleugels van zeildoek over de zee vliegen, van alle kanten vier brakende, en op hun land komen uitleveren onbekende Menſchen, van top tot teen met yzer overkleed, die met de ſchrikdieren omſpringen naar 't hun luſt, die blixems en donders in de vuiſten voeren. Dagten de inwoonders van Amerika wel, dat zulk een Volk, menſchen als zy waren, en niet veel eer Goden, of Zonne-kinderen, die door de Zeen wiſten heen te boren, en het vier in hun geweld hadden? En als men daar op blijft ſtaan, wie zou durven zweeren, dat 'er niet eens een tijd zal komen,

Digitized by Google

men, wanneer de Maanlingen en Aardrijksmenſchen onderhandeling krijgen? De Amerikanen hadden niet konnen bedenken, dat tuſſen henluiden en de Europeërs, die zy niet kenden, oit kennis zou gemaakt werden. De groote ruimte van de Lugt en den Hemel, die tuſſen de Aarde en de Maan is (ik bekenne het gaarne, 't is niet wat te zeggen) zou moeten doorgevlogen werden; maar immers ſcheenen die groote Zeen den volkeren van Amerika al zoo onbequam ter doorſtevinge, als deze tuſſenwijdte. Het vliegen, waar van men thans naauwlijks weet, mag den menſchen hier na eens volkomen kennelijk werden. Het eerſte varen te water zal op een plank, of ander ſtuk hout, geweeſt zijn; dog van die planken en houten is het maken van groote Schepen voortgezet: En men vaart 'er thans meê rondom den Aardkloot. Zoo mag de Konſt van vliegen na verloop van tijden in zwang raken, om met gemak van de Aarde in de Maan te komen. Dit ons bekend aardſch Weereldje ontdekt zig allengs by ſtukken. d' Oude meenden wel verzekerd te zijn, dat de verzengde en bevroze Lugtſtreken, om haar hitte en koude, onbewoonbaar waren. De Romeinen bepaalden den bewoonden Aardkloot binnen de Kaart van hun gebied, met veel grootsheid en onwetenheid. Ondertuſſen waren d' er menſchen, en nog worden ze gevonden, zoo wel in de heete als in de koude Landen. Niemand (of hy ging voor een heele of halfbakke Ketter door)

geloofde voorhenen, dat 'er Tegenvoetelingen waren: nu kan 't een matroos wel voor vaste waarheid aannemen. Zie daar een nieuwe Hervorming in de Aardkloots beschrijving, en een nieuwe helft van ons Weereldje! Het mag zig misschien nog zoo verre ontdekken, dat wy eerst onze eigene inwooningen, daar na de verblijf-plaatsen van onze gebuuren de Maanborgers, kennen. Wel aan dan, Lezers,

Denkt niet dat 's Hemels vaste Ronden,
Naauwkeurigst in deez' eeuw bevonden,
Het cierfel missen, 't welk den Kloot
Van ons klein Weereldje doet pronken,
Maar dat z' ook rijklijk zijn beschonken,
Met al wat spruit uit 's Aardrijks schoot.

Niet slegts met Landen, Zeen, en Stroomen,
Met Kruiden, Telgen, en met Boomen,
Maar Dieren, ja (gelooft het vry,
Gy trotse Menschjes hier op Aarde)
Gedierte, dat geen minder waarde
Van Ziel en Reden heeft dan gy.

Of zou 't vernuft, 't welk ons by trappen
Opstijgen leert tot Wetenschappen,
Ons Stervelingen hier alleen,
En aan geen and'ren zijn gegeven?
Daar van is nooit tot ons geschreven.
Daar toe zegt zelf de Reden neen.

En ik hebbe dit hier in gelast, eens voor al gezegd, zoo wegens de Maan, als andere Hemelsche Aardklooten. Ge-

Digitized by Google

Geneugelijk is het, den Man en zijn Vriendinne in den derden avondstond te hooren spreken van het gene waarschijnlijkst in de Maan is; ter nasporing of die Vlaktens, welke men met de Maankijkers bespeurt, niet veel eer groote * holen zijn, dan Zeen, gelijk andere willen. Hier valt veel uit de Natuurkunde op te merken over 't onderscheid van Lugt, en Dampen, in den eenen en den anderen Aardkloot, over de Dageraad en Schemering; eindelijk over de redelijkheid, die ons mag doen gissen, dat, daar de Natuur schier alles met gedierte vult, de Dwaalstarren ook geen gebrek hebben van Dieren, die daar in eigen zijn.

Op den zelven trant (ernst en jok, beide geleerd, te zamen gepaard zijnde) word de vierde Samenspaak gehouden, eerst over de Dwaalstarre Venus. Deze draayt wel op zig zelve, dog men weet niet in wat tijd, en by gevolg niet, hoe lang hare dagen zijn. Hare jaren zijn maar van acht maanden, om dat ze in dien tijd om de Zon draayt. Dewijl ze veertigmaal kleinder dan onze Aardkloot is, schijnt d' Aardkloot in Venus veertigmaal grooter, dan Venus aan ons schijnt; en gelijk de Maan ook veertigmaal kleinder dan d' Aarde is, schijnt ze in Venus byna van de zelve grootte, als Venus by ons.

De

* *Zie den Weereldbeschouwer van den Heer Chr. Huigens, door my vertaald, en by B. Bos gedrukt, pag.* 161. *enz.*

De bewoners van Merkuur zien de Zon veel nader, en dus veel grooter, dan wy: driemaal grooter, zegt * Huigens, ter zake van den Middellijn; en zy gevoelen derhalven het Zonligt en hitte negenmaal sterker dan wy. Dit zou onverdragelijk zijn voor ons menschen, maar de Dieren, die daar in leven, konnen zoo gesteld zijn, dat zy in dien brand een aangename gematigheid voelen, en de kruiden konnen de kragt hebben van de kragten der Zonne te weder staan. Hun dag moet zeer kort zijn, en een jaar duurt by henluiden maar drie maanden.

In de Zon, heel anders van lichaam dan d'Aarde en andere Dwaalsterren behoeft men geen Inwoners te zoeken, en de reden niet te vragen. Fontenelle geeft 'er nogtans rekenschap van, en vertelt het voornaamste, dat van deszelfs verschijnselen bekend is. Maar is daar van in onze Tweemaandelijke Aanteekeningen elders niet geschreven? Hier zijn wy dan in het Middelpunt, 't welk altijd de laatste plaats in alle ronden is. Daar van daan moeten we te rug keeren, en zullen de reeds geziene Dwaalsterren Merkuur, Venus, d'Aarde, en de Maan, wederom vinden.

Nu staat ons Mars te beschouwen, van wien niet veel merkwaardigs voorkomt. Zijne dagen zijn geen vol uur langer dan d'onze, maar zijne jaren zijn twee van de onze lang. Hy is kleiner dan de Aarde, en ziet

* *In zijn Weereldbesch. pag.* 130.

Digitized by Google

ziet de Zon zoo groot niet, nogte zoo levendig, als wy.

Maar by Jupiter valt veel te zeggen van hem en zijne vier Manen, of Lijftrawanten; behalven, dat daar by te pas komen de Zoo genaamde Draaykringen, met welke Deskartes het bijster drok heeft. Zy zijn meer malen onder mijn penne gevallen, en 't heugt my nog, wat vermaak zy my op de reis door de * Karteziaansche Weereld gaven. Derwaarts, en tot den Weereldbeschouwenden Huigens, mag men de Liefhebbers heenwijzen, om 't een en 't ander met Fontenelle's schrift te vergelijken. Hoe goed is 't, dat onze Dwaalstarre d' Aarde niet al te digt by hem legt: hy die vier kleine Dwaalstarretjes (Manen meine ik) met zig sleept, mogt ons ook heel gemakkelijk verzwolgen hebben, want hy is negentigmaal grooter dan d' Aardkloot; en dan was ons Klootje slegts een Maan geweest, in plaats van dat het nu zelf een Maan tot zijn Trawant heeft. Een enkel jaar van Jupiter doet twaalf van onze jaren, en hy heeft zes jaren lang dag, en zes jaren lang nagt; daarom zijn hem, tot de verligting der nagten, vier Manen gegeven.

De groote Saturnus voert met zig vijf Manen, van welke twee niet lang ontdekt zijn. Een enkel jaar van hem duurt vijftien volle jaren van ons, gevolgelijk leggen in

* *Een vertaald werk van V. Daniel. Zie 't Uittrekſel in de twee eerſte maanden des jongſtleden Jaars* 1701.

in hem geweſten, waar in eene enkele nagt vijftien geheele jaren lang is. Hoe wonderbaarlijk heeft dan de alwijze Maker van 't Heel-Al tegen zoo vervaarlijke nagten gezorgt! Hy heeft aan deze Dwaalſtarre niet alleenlijk vijf Manen bygezet, maar daar rondom een grooten Kring, of * Ring gemaakt, hoog genoeg verheven buiten de ſchaduw des Lichaams van dat wonder-groot gevaarte, om geduuriglijk het Zonligt weêrom te kaatſen, in de plaatſen die daar van beroofd zijn. Welk een byzonder vertoonſel hebben dan de Saturnus-Borgers 's nagts boven hun hoofd! een Ring te zien, die, in den vorm van een Halfrond, van 't eene eind tot het ander van den Gezigt einder gaat, en doende het ligt der Zonne weêrſteuiten, voor een geduurige Maan ſtrekt! Alles is doorſpekt met aardige uitdrukſels, zoo wegens den aart der Dwaalſtarrelingen, als den afſtand der Starren van de Zon.

Wel, wat dunkt u?

Onnooz'le halzen, die voor dezen
Niet wijzer plagt gemaakt te wezen,
Dan dat dit Aardrijk, vaſt en plat,
Met zijn gedierte, alleen den Hemel,
En al dat heerlijk Star-gewemel,
Voor zijn beſchouwing open bad,

En

* *Heerlijk beſchreven in het tweede boek van den gezegden Weereld beſchouwer.*

Digitized by Google

En dat 'er geen Dwaalſtarrelingen
De wondere veranderingen
Der Klooten digter zagen, dan
d' Aardborgers! Komt, Leert andre reden,
Leert door de Lugt en Hemel treden,
Zoo dat gy d'er wat anders van.

Het vijfde Avondpraatje is een uitvoerig bewijs, dat de Vaſte Starren zoo vele zonnen zijn, die door den overruimen Hemel leggen, d'een van d'ander af, met tuſſenwijdtens, gelijk als van d'Aarde, of de Zon, tot de naaſten, en zoo vervolgens; dat de Zon niet grooter dan yder van deze Zonnen is; ja dat men reden heeft om te gelooven dat yder vaſte Starre rondom zig hare Dwaalſtarren heeft, gelijk 'er rondom de Zon zijn.

O Allerwonderbaarlijſte, ô allerverbazendſte grootte en heerlijkheid van 't Heel-Al! Zoo vele Zonnen, zoo vele Aardklooten, en yder van die met zoo vele gewaſſen, Dieren, Bergen en Zeen gecierd!

Maar hier is alle kragt van talen
Onmagtig. Wit vind eind of paten
Van dit onmetelijk Heel-Al,
Oneindig uitgeſtreckt! Geen reden,
Geen maat, geen tal, kan dit ontleden,
Hier helpt geen maat, geen rekental.

Hier

Hier zwijmen zinnen en gedagten.
't Vernuft ontzinkt hier all' zijn' kragten.
Wat voel ik? Houd een Hemelvlaag
My in de Starren opgetogen?
Och! 't ligt is my te sterk in d'oogen.
'k Word blind! Hoe raak ik weêr om laag!

Is 't waar? of is mijn reis ten ende?
't Wierd tijd dat ik mijn wieken wendde.

In het Aanhangsel der vijf Same-spraken, 'twelk voor de zesde Avond-kouwt kan verstrekken, worden de vorige gedagten op gelijke schrijfwijze bekragtigt, en eenige ontdekkingen van nieuwe Hemelverschijnselen aangewezen.

Nu is uit dit tweede stuk van des Heeren Fontenelles werken nog overig om uit te trekken het gene hy wegens de Heidensche Godsspraken, of Orakelen, heeft geschreven. En nademaal de stoffe, voor hem, van den Heere Dr. A. Van Dale uitvoerigliik behandeld, en onzen Landsluiden ook in hun taal vertoond is, lust my niet, deswegen wijdloopig te zijn. Het gansche oogmerk dezer Historie is, te bewijzen (en niets is waaragtiger) dat de Heidensche Godsspraken geenzins door den Duivel, of de Duivelen, zijn gegeven, maar door bedriegelijke Konstenarijen der Papen. Ten dien einde onderzoekt hy drie redenen, waarom de oude Christenen geloofden dat het

Digitized by Google

het Orakel-werk Duivelery was, en hoe verre zy met de Filozofie van Plato waren ingenomen. Hy merkt, hoe verdagt vele vertellingen, die van de Orakelen worden uitgestrooyd, by ons Christenen behoorden te wezen. Hy betoogt, dat het waangevoelen der oude Christenen met den Christelijken Godsdienst niet over een komt. Hy doet ons zien, dat de wijze Heidenen in 't algemeen niets boven-natuurlijks in dat Priesterlijk bedrog erkent hebben; zelfs vele Christenen niet. Daar toe was noodig, dat hy het verval, en de herstelling der Orakelen, mitsgaders de Orakelplaatsen, de verscheide wijzen van deze fieltery te plegen, de dubbelzinnigheid der Godsspraken, en de ontdekkingen der boevestukken, ging beschrijven, 't welk altemaal in het eerste Vertoog te vinden is.

In het laatste dempt hy een tweede leugen, die aan d' eerste vast is; namentlijk dat de Orakelen der Heidenen met de komst van Christus hebben opgehouden, gelijk vele valschelijk voorgeven. Men ziet, dat de Ouden in dat verdigtsel te beweren, elkanderen en hun zelven dikwils omtrent den tijd van dien Stilstand tegenspreken: en wy leeren uit brave geschigtboeken, dat die Papenkonst lang na des Zaligmakers komst in zwang is gegaan. Toen eerst ging ze te niet, doen 't Heidendom ten val raakte; en al was het Heidendom niet uitgeroeyd, daar waren wigtige redenen, waarom, met den aanwasch van 't Christendom, de Ora-

kel-nering geheel en al moest in 't riet loopen.

Deze redenen worden beknoptelijk en geleerdelijk voorgestelt.

Het derde en laatste stuk van Fontenelle's Werken spaar ik tot Snoey- en Grasmaand.

VII. UITTREKSEL.

ICONOLOGIE, ou la science des Emblemes, Devises &c. Qui apprend à les expliquer, dessiner, & inventer. Ouvrage tresutile aux Orateurs, Poetes, Peintres, Sculpteurs, Graveurs, & generalement a toutes sortes de Curieux des beaux arts, & des sciences. Enrichie & augmentée d'un grand nombre de Figures, avec des moralites, tirees, la plus part de *Cesar Ripa*, par J. B. de l'Academie Françoise.

Dat is,

Beeldeniskunde, *of Weetenschap van Zinnebeelden, Zinsprenken, enz. waar uit men leert dezelve Verklaren, afschetsen, en*

Digitized by Google

en uitvinden. Een werk, zeer nut voor Redenaars, Dichters, Schilders, Beeldhouwers, Plaatsnijders, en in 't algemeen voor allerley Liefhebbers van fraaje konsten, en wetenschappen. Verrijkt en vermeerderd met een groot getal afbeeldsels, en zedelijke verklaringen, meerendeels getrokken uit Cesar Ripa, *door J. B. lid van de Fransche Akademie, t' Amsterdam by A. Braakman* Twee stukken *in 12. 25 bladen vol Printen.*

EEN- en andermaal gewaagde ik, daar 't pas gaf, van het aloud gebruik der Zinnebeelden, Raadsel-schilderijen, en Byschriften, welke, indien ze wel uitgevonden, en na den trant der oude wijzen geschikt zijn, ons gezigt en vernuft met een wondere aardigheid streelen.

Zulke trekken van onze gedagten zijn gelijk als schetsen, en afbeeldsels, die de dingen zigtbaar maken. De oude waren d' er zeer zoet op, en vermaakten, zig met ontallijke Konstenarije, van die soort, onder welkers beeltenissen niet alleenlijk de geheimen der Natuur en Wijsbegeerte, maar ook van den Godsdienst bedekt lagen.

De genen, die deze wetenschap aan regelen willen binden, houden voor d' uitvinders van dat werk geene andere volkeren dan d' Egyptenaars, die hunne Kerkheiligdom-

dommen, Leeringen, en Konſten, in beeldſprakelijk ſchrift ſtelden, dat is met zekere merken van menſchen, dieren, gewaſſen, en duizend andere dingen, beteekenden. Men noemt dit ſchrift in het half Grieks en Latijn *Literæ* * *hieroglyphicæ*, zoo veel als Graveerſel- of beelden-ſchrift, het welke, volgens Klement d'Alexandrinet, eertijds driederley in Egypten was. *De Egyptenaars*, zegt † Tacitus, *waren d'eerſte, die hun meining door beeldeniſſen van dieren uitdrukten*: en ik zoude hier uit ‡ Petronius konnen byvoegen, hoe zijn woorden te verſtaan zijn, *dat de Stoutheid der Egyptenaars de heerlijke Schilderkonſt tot een kort begrip gebragt heeft*, ten zy mijn voornemen was, die bedenking elders beter ter ſneê te brengen. By voorbeeld, als zy een echtgenootſchap wilden verbeelden, Schilderden zy twee Kraaijen; als zy de Weereld beteekenden, ſtelden ze een ſlang, rond als een hoep gebogen, met den ſtaart in den bek, en dergelijke zinnebeelden meer, gelijk wy ſtraks zullen kijken.

Joannes Pierius Valerianus, een geleerde Italiaan, ſchreef, in de voorleden eeuw, een Latijnſch werk van deze beeldenſpraak in acht en vijftig boeken, waar van ik een nieuw

* ἱερογλυφικαὶ. † *Primi per figuras animalium ſenſus mentis effingebant.* Tacit. Annal. lib. XI.

‡ *Pictura non &c. Poſtquam Ægyptiorum audacia tam magnæ artis compendiariam invenit.*

Digitized by Google

nieuw Frankfoortsch afdrukſel van 't jaar 1678 hebbe. Uit deze en andere ſchriften zien we het werk, dat Ceſar Ripa voorhenen, in zijn taal, onder het opſchrift van *Iconologia*, liet uitgaan, en in verſcheide ſpraken is overgezet, door een Franſche penne thans in 't nieuw geſteken, en met vele cieraden opgeluiſterd; zulks dat het en door de bevalligheid der Printen, en door de Zedelijke verklaringen niet alleen bequaam is, het gezigt, en 't vernuft met keur van levendige en zinrijke uitbeeldigen te vermaken, maar ook den beſchouwers van die fraayheden voorſchriften van wellevendheid by te zetten, en hen tot liefde van de deugd aan te porren.

Maar al genoeg tot aanbeveling dezer bladen gepraat, wy willen ons deze en gene ſtaaltjes voor oogen ſtellen. d'Allereerſte print is van de * **OVERVLOED**, een Vrouwebeeld, zoo goelijk, en zoo aantrekkelijk in haar kleedy pralende, dat ze zonder begluuring niet kan werden voorbygegaan. Welgemaakt, ſtaat ze helder op haar voeten, in een groene tabbaard, met goud borduurſſel; en een lugtige ſleuijer zwiert haar om 't lijf. Een bloemkrans draagt ze op 't hoofd, en vat in d'eene hand den hoorn van Amalthea, rijk geladen met bloemen, en vrugten, in d'ander een bondel van verſcheide graangewaſſen, welker ſommige op d'aarde vallen.

* *Fig.* I. *pag.* I.

Digitized by Google

Maar wie zou niet verlieven op de * VRIENDSCHAP, een schoone, in enkel witgewaad bekoorlijk! Haar linker Schouder is byna zoo bloot als haar blanke lieve boezem. Haar hoofdcieraad van Myrthe en Granaadbloemen draagt de woorden *Winter en Zomer*. Ze wijst met de regte hand op haar hart, en het byschrift *van verre, en nabij*. Onder aan den zoom van haar tabbaard leest men *Dood, en Leven*. 't Is haar zinnelijkheid bloots voets te zijn, en met de linkerhand te vatten een dorren struik omvlogten met een vrugtbaren wijnstok. Ik zal yder stuk niet uitleggen. Kundige lezers mogen het beduidsel zelf maken.

De † STARRELOOPKUNDE is een fraaije Jonkvrouw in een blaauwen nagtrok, met vleugelen op den rug, houdende in de regte hand een Passer, in de linker een Hemelskloot. Wil iemand van zulke luftige voorwerpen, om geen liefdebrand te voelen, zijn oogen eens nederwaart slaan, daar zal hem heel wat anders voorkomen. De GIERIGHEID, meen ik, een leelijke bes, met haar walgelijke babbelbek bequaam om kinderen na bed te jagen, verschrompeld en uitgeteerd van lichaam. Van smart en hartzeer geprangd houd ze d'eene hand op haar buik, dikker gezwollen, dan of ze de Waterzugt had. Met d'andere vat ze een geldbeurs voor haar oogen, als wilde ze die met het gezigt opslokken, stijf toe-

* *Fig.* I. *pag.* 9. † *Fig.* 3. *pag.* 27.

Digitized by Google

toegeknepen. Geen ander gezelſchap heeft ze dan een hongerigen en vraatzugtigen Wolf, die nooit van haar zy' gaat.

Of heeft een ander meer vermaak in een manhaftige verbeelding, hy bezie dan de * LIEFDE JEGENS HET VADERLAND. Dit is een jong fluks Krijgsheld, ſtaande tuſſen een groote viervlam, en zwaren rook, waar na toe hy met een onverſchrokken gelaat zijne oogen wend. Men ziet de fierheid uit zijn wezen. Hy is, als een oud Romein, gewapend, en ſchoon hy op de kant van een vervaarlijke ſteilte ſtaat,

Men ziet nogtans den Man grootmoedig treên
Door zwaarden en door pieken punten heen.

Let wel, gy al wie op de † VROUWELIJKE SCHOONHEID ſtaroogt, wat hier, tot uw waarſchouwing, ſtaat uitgedrukt. Ik zie dog, gy wilt een lonk van zulks een ſchoon naakt menſch hebben. 't Is al poezelig en lodderig wat gy beſchouwt. Haar hoofd is met Lelien en Violen gehuld, en ze houd in d'eene hand een ſpiegel vaſt. Dat is waar. Maar zie toe, in d'ander hand voert ze een pijl, ſcherp van flits, en ze zit met haar naakte lijf- op een afgrijzelijken Draak. De blanke Lely, het oud zinnebeeld der Schoonheid, is een verbeelding, dat ze korter van

* *Fig.* 2. *pag.* 19. † *Fig.* 4. *pag.* 31.

duur is, dan de bygevoegde Violen. Wat anders is dog het Koraal van mindauwende roze lippen, en het geflonker der zielverrukkende oogen, als schadelijke invloeisselen in de wonden, die u ongevoelig worden ingegrieft? Daar dan niet zelden op volgen achterdogt en minnenijd, snooder als Draken-venijn. Dat ze een spiegel heeft, en naakt is, behoeft men niemand, denke ik, uit te leggen.

Schooner schoonheid, voorwaar, is de * KUISHEID, die met haar eerbaar en zedig wezen, geen dartel gezigt, maar elks eerbied na zig trekt. In d'eene hand heeft ze een zweep, in d'ander een zift. Haar sneeuwblanke statelijke sleeprok, niet ongelijk het opperkleed eener Vestaalsche Non, is omgord met een riem, waar op deze woorden gestikt zijn *Castigo corpus meum* [ik tuchtige mijn Lichaam.] De min legt geblind, en verwonnen, met een gebroken boog, van haare voeten.

† GELEERDHEID word uitgebeeld in de persoonaadje van een bezadigde, niet al te jonge, Mevrouw, nederzittende met open armen, om een ygelijk te ontfangen, die haar ommegang waardig is. In de regte hand voert ze een rijksstaf, waar op een Zon staat. Ze heeft een opgeslagen boek in haar schoot, en boven haar hoofd valt uit een zeer heldere lugtdauw in overvloed.

Niet

* *Fig.* 5. *pag.* 43.
† *Fig.* 7. *pag.*

Digitized by Google

Niet onaardiglijk munt het * GEVAAR uit in 't zinnebeeld van een jongman, die, werwaarts hy gaat, de dood voor oogen heeft. Zijn rampen zijn onvermijdelijk. Treed hy met zijn voeten op kruiden, en bloemen, daar ſchiet een ſlang uit, die hem in de hiel bijt. Stapt hy voort, aan d' eene zijde ziet hy een vervaarlijke ſteilte, aan d' ander kant een ſnelſtroomend water. In dezen veelvuldigen uiterſten nood heeft hy niets anders tot zijn ſtut, als een teedere roozenboome ſtaf, en terwijl zijn gezigt door zoodanige doodelijke voorwerpen verbijſtert is, word zijn gehoor niet min getroffen door afgrijzelijke donderſlagen, die met weêrligt en blixem ſtralen boven zijn hoofd door de wolke breken.

In het twee en twintigſte Printeblad, waar op de *Welluſt*, de *Voorrang*, de *Volſtandigheid*, Wijsbegeerte, en *Dichtkonſt* pralen, zie ik ook de † *Voorſchikking* pronken, beſt bekend met het kromwoord *Predeſtinatie*. My luſt haar ſlegts van verre te bekijken.

Meer zin hebbe ik in den GODS-DIENST, afgeſchaduwd in een Vrouw met een ſluijer om 't hoofd, een boek en Kruis in de regte, vyer in de linkerhand, en een Olifant aan haar zijde.

Laat ons ook iets uit het tweede ſtuk opzoeken.

Voor af gaan de vier zoogenaamde hoofdoffen, en de vier Weereldsdeelen: daar

* *Fig.* 21. *pag.* 187. † *Predeſtination.*

Digitized by Google

na de vier Lugtgewesten, de vier Winden, de twaalf maanden des jaars, de Zonnestanden, de vier Levenstijden, de Goude, Zilvere, Kopere, en Yzere eeuw, de vijf zinnen, de innerlijke houding des menschen, verscheide afbeeldingen van regtvaardigheid, en Eendragt, Velerley Fortuin, Dapperheid, Woede, de Negen Zanggodinnen, onderscheide Dichtkunde, en Levens-manieren.

Dan komen we tot de *REGERING DER BESTEN, een Vrouw van volwasse jeugd, zittende op een troon, hoogheerlijk en groot van wezen. Ze draagt in den regter arm bondelen, en bijlen, in de linkerhand een helmet: en aan haar voeten heeft ze zakken met geld staan.

De † VOLK-REGERING verschijnt in de gedaante eener Vrouwe, met wijngaard- en olm-bladen om 't hoofd gevlogten. Haar kleedy is zedig. In de regte hand houd ze een Granaadappel, in de linke twee slangen, met eenige Graangewassen, waar van nog twee volle zakken voor haar staan.

Ik wil van haar zoo weinig uitlegging maken als van de ‡ ALLEEN HEERSSING, desgelijks verbeeld in een jeugdig wijf, trots van aangezigt, met stralen om haar hoofd, en een glans van diamanten op haar borst. Zy zit op een Kloot, houdende drie rijksstaven in d' eene hand, en in d' an-

* Fig. 46. pag. 395.
† Fig. 46. pag. 396. ‡ Pag. 397.

Digitized by Google

d' andere een gedenkçedel, waar op de woorden ſtaan, *omnibus unus* [Een voor alle] hoewel dit Latijn een 's Mans, geen Vrouwen-opſchrift is. Men ziet aan haar regte zijde een Leeuw, en een Draak; aan haar linke zijde eenige koningen tuſſen Rijkſtaven, Kroonen, en Zegeteekenen, in ketenen geſlagen.

Zinnelijk zijn de zinnebeelden van de meenigvuldige *Liefde*, yder na zyn Eigenſchap byzonderlijk afgebeeld; als daar is de *Liefde tot roem*, de *Quellaadje der Liefde*, de *getuigenisſe der Liefde*, het *vergenoegen*, en het *Vermaak der Liefde*, de *Strijd*, de *Foruin*, de *Nieuwsgierigheid*, de *Kragt*, het *Spel der Liefde*, de *Overſtemming*, *beſtraffing*, en *Valsheid der Liefde*; eindelijk de *Liefde van zig zelf*, in een Narciſſus afgeſchetſt: by welke nog eenige Liefde-printen komen, en daar achter verſcheide Deugden, als *Liefde tot zyn naaſten*, *Liefde tot God* enz.

Deze hebben tot een naſleep de acht *Gelukzaligheden*, nevens de *geeſtelyke Liefde*, de *Goedertierenheid*, *Eigen-zelfsbeteugeling*, *menſchelijke Maatſchappy*, *Mededoogen*, *Belydeniſſe*, *Leerzaamheid*, *Naarſtigheid*, *Opvoeding*, *Verkiezing*, en *Heerſchappy-voering*.

Het zinnebeeld der * SMORING VAN QUADE GEDAGTEN zal velen miſſchien miſſelyk ſchynen, niet zoo zeer om de print (zijnde een man, die een kind by de bee-

* *Etoufement des mauvaiſes Penſées Fig.* 56. *Pag.* 442.

Digitized by Google

beenen houd opgeheven, om het tegen een driehoekigen ſteen te verpletteren, hebbende aan zijne voeten meer andere wichten leggen, die reeds dus gehandeld zijn) als wel om de wonden der zedelyke verklaring, aldus luidende

Quant a la piere triangulaire, elle eſt une figure de JESUS-CHRIST, pour montres, conformement a ces paroles du Pſeaume 137. Heureux qui tiendra, & qui écraſera les Enfans contre la pierre; qu'il faut eſtimer veritablement heureuſe la condition de ceux, qui s'abſtiement des vices, & qui briſent leurs premiers mouvemens contre cette pierre myſterieuſe, qui eſt la baſe inebranlable de noſtre Ame.

Wat belangt den driehoekigen ſteen, deze is een verbeelding van JESUS CHRISTUS, om te toonen, volgens de woorden van Pſ. 137. *Welgelukzaig zal hy zyn, die uwe kindertjes zal grypen, en aan de ſteenrotſe verpletteren*; dat men den ſtaat van die genen waarlijk gelukkig mag rekenen, die zig van ondeugden onthouden, en hunne eerſte bewegingen verpletteren tegen dien ſteen der geheimeniſſen, die de onwrikbare grondveſt van onze ziele is.

Het * STAATSBESTIER ontdekt zig onder de gedaante van een Vrouw met een hel-

Fig. 57. p. 446.

Digitized by Google

helmet op 't hoofd, een olijftak in de regte, en een Pijl in de linke hand; aan welken arm zy ook een ſchild draagt. Ze is niet ongelijk het beeld van Pallas, om dat een Staatsregering moet gegrondveſt zijn op Wijsheid, Krijgsmagt, en Segen van Vrede, gemeenlijk met een helmet, Pijl, ſchild, en Olijftak afgeſchetſt.

Onder andere verſchijnt hier ook d' * ONNOSELHEID, kennelijk voor een jonge dogter, waſſende hare handen in een bekken. Haar hulſel is een palmkrans, en aan hare voeten legt een Lammetje.

Het zinnebeeld der † GROOTMOEDIGHEID kan ik zonder aanmerking niet voorby ſtappen. Men moet de moed van die onzaggelijke Mevrouw met regt in hooge waardy houden. Haar koſtelijk gewaad geeft te kennen, dat de rijkdommen den genen beſt paſſen, die dezelve edelmoediglijk gebruiken. Om dezelve reden voert ze ook den hoorn des overvloeds. De Keizerlijke kroon, en rijksſtaf beduiden zoo wel haar loffelijk opzet om wel te doen, als de mogendheid om uit te voeren: twee zaken, zonder welke geen ware grootmoedigheid beſtaat. Ze zit op een Leeuw, om dat die, voor der dieren Koning gerekend, een ſchets is van deze deugd, die desgelijks voor de Koninginne van alle andere word gehouden.

De

* *Fig.* 58. *pag.* 449.
† *Fig.* 59. *pag.* 456.

Digitized by Google

De * HEILIGHEID wil ook wel bezien wezen. Ze is een gekroonde Mevrouw, houdende een palmtak in d'eene hand, en met d'ander steunende op een bouwkunstig tafereel, ter beteekenisse dat deze Deugd, die de jaren overwint, geene andere dan doorlugtige en duurzame voorwerpen heeft, en dat een van hare voornaamste werken is het stichten van Tempelen en Paleizen, waar door de grootste Vorsten gewoon zijn hunne namen by de nakomelingen vermaard te maken.

Een Vrouw, verwoed van gramschap, en rukkende by 't hair een onnoozel wicht, dat om vergiffenis smeekt, en zwaaijende in d'anderhand een blakende toorts, is de Schildery van de † LASTER; waar uit wy leeren, dat de allergevaarlijkste gewrogten van deze Razerny uit een geheime haat en wraakzugt (hoort gy 't wel, vloekwaardige Lasteraars?) gereed zijn. Zy alleen is magtig, in alle hoeken des Weerelds het vyer van tweedragt te ontsteken; en 't is haar eigen, met alle kragt den goeden naam van onnoozele te willen schenden. Om die reden ziet men nog een Basiliskus by haar gegraveerd, dewijl een Lasteraar met zijn venijnige tong, gelijk men zegt dat dat dier door zijne oogen doet, een doodelijke smet poogt te geven aan den genen, op wien hy gebeten is.

Het

* *Fig.* 59. *pag.* 457.
† *Fig.* 64. *pag.* 457.

Digitized by Google

Het * BLIJSPEL vertoont zig geenzins als iets ondeugend (voor hoedanig het van sommige word aangezien) maar als een Vrouwelijke Persoonaadje, die de gebreken der menschen ten tooneel voert; op dat zy leeren daar van afgrijzen, en hun zelven aan anderen spiegelen. Dus heeft ze tot byschrift de Latijnsche woorden *Describo mores hominum*. [Ik beschrijve de zeden der menschen.] Oulinks wierd op de schouwtooneelen het Momaanzigt en de bazuin gebruikt, welke twee tuigen men dit beeld ziet in de handen dragen; het eene om de navolging, het ander om de overeenkomende welluidendheit aan te wijzen.

Schrikkelijk staat de † WANHOOP geprint, en behoeft geen verklaring. Elk kent die onzinnige vrouw aan den moordpook, tot het hecht toe in haar borst gewrongen. Ze houd een Cypresse tak in de hand; en een gebroken passer legt voor haar voeten.

Maar wat zie ik daar voor een Karel aankomen tot over zijn oogen omwonden met een mantel, die vol oogen is? Vreemde gestalte! Hy houd hem, ofhy niet zag, en nogtans heeft hy een dieven-lantaartje in de hand. Zijn voeten zijn gebeugeld, en een hond loopt voor hem heenen. Dat is een ‡ VERSPIEDER. Wagt u voor dien quant, nu gy hem kent, Lezer. Hy heeft moode ge-

* *Fig. 65. p. 477.* † *Fig. 66. p. 481.*
‡ *Fig. 66. p. 482.*

Digitized by Google

gezellinnen, die omtrent zijn lijf ſpoken, de *Nijd*, *Lagen*, en Bedrog.

Ik moeſt de * GEVEINSDHEID niet vergeten, de ſnoodſte van alles, wat ooit ter Weereld in het gilde van Bedriegers en Bedriegſters voorquam. Bleek ziet ze, en ongedaan, quanſuis, als of ze haar zelven gekruiſt had: dog valſchelijk, en uit enkel opzet, om haare evennaaſten door dien ydelen ſchijn te mompen. Met het zelve inzigt dekt zy haar hoofd, dat als een bies hangt, met een Sleuijer, en haar lijf met doornaaiden gelapten rok, houdende een zoogenaamden Pater-noſter met een boek in d'eene hand, en met d'ander aalmoeſſen uit deelende, voor 't oog van al de Weereld; Vervloekt bedrog! Uiterlijk wil ze voor een lief Lammetje doorgaan, en van binnen is ze een affchuwelijke Wolvin.

Ligtelijk is ook de † AFGODERY te kennen. Zy is blind en legt op haar knyen voor een koper Stierenbeeld, 't welk zy bewierookt.

De geblinde jonge, met een riet in zijn hand op een ezel rijdende, is de ‡ ONWETENHEID, volgens de verbeelding, die d'Oude Grieken daar van maakten. De ✠ ONLEERZAAMHEID is 'er nevens, een vrouw, die op d'aarde zit, en een zwarte dwaal om 't hoofd draagt. Ze houd met d'eene hand een gemuilbanden

* *Fig.* 67. *p.* 488. † *Fig.* 68. *p.* 489.
‡ *Pag.* 491. ✠ *Pag.* 492.

Digitized by Google

den ezel, en d'ander legt ze op een Varken.

Na nog een reeks opmerkenswaardige Zinnebeelden van deugden, ondeugden, Konſten en Hartstogten, die ik maar terloops beſchouwe, om dat mijn papier volſchreven is, word alles beſloten met * STILSTAND VAN WAPENEN. Men ziet haar als een ſchoone en minzame Mevrouwe in een zeer weitſen rok ſtaan. De verdere teekenen van heerlijkheid en aanzien zijn haar hoofdcieraad, vol koſtelijkheden geſtikt, en rijkelijk met geſteentens bezet. Haar regte hand houd een degen in de ſchee, toegezegeld met de zegelmerken der gener, die het Beſtand maken. Met de linke hand ſleept ze den geknevelden Oorlogs God; en allerley ſoort van wapenen en krijgstuigen leggen achter haar rugge over hoop geſmeten.

VIII. UITTREKSEL.

KASPAR BRANDTS POEZY. t' Amsterdam by Jak. van Nieuweveen 1701. 16 bladen in 8.

IN langen tijd zijn de lekkermonden, zoet op deugdelijkgoede Neêrduitsche, Digtspijzen, zoo wel niet onthaald geweest, als op deze, die d'eerwardige Kaspar Brandt, t' zijner duurzame brave gedagtenisse, heeft nagelaten. Somtijds zien wy een zwetser zijne vaarzen voor dissen, met een schijnschoone voorbereiding, vrugten van zijn loggen lompe geest, die van buiten fraay voor 't oog glimpen, dog van binnen houtig, voos, onsappig, en vol wormsteken zijn. Dan komt 'er eens een sleeplendige Kneuteraar aankeuijeren met gezogte rijmkost, zonder zout, zonder smout, en waar aan een regtschapen Digtproever geen vork nog mes wil zetten: en deze vinden nog hier en daar zulke grove dikhuidige tongen, die, niet gewoon aan wat beters te smullen, 't een en 't ander, als ware het klokspijs, met happige tanden binnen slaan. Maar gy mijne Landsluiden, die van de wieg af met zog der heilige Poëzy gezoogd, zoo fijn van tong en gehemelte zijt, dat u niets kan monden, 't welk een eigenaardige reuk en smaak heeft, Ziet hier een open tafel vol van 't uit-

uitgelezenſte waar de rijke Digtkonſt kan uitleveren. Beſchouwt vry met my den ganſchen toeſtel, gy zult die niet overdadig, nogte met dahaſt van onnutte verſcheidenheden tot walgens toe gepropt vinden: in tegendeel alles komt natuurlijk ſchoon voor: men kan in 't gemeen niet zeggen, dit of dat moet anders geſchikt zijn: elk geregt is koſtelijk in zijn ſoort: yder ſchotel levert uit het keurlijkſte, dat een edele mond kan doen waterstanden: het nageregt ſchaft verſnaperingen zonder weêrgaê: en, kort om, niets word hier opgezet, 't welk niet voor Puiks puik van lekkernijen mag gewaardeert werden.

Zesderley zijn de Geregten; Geboortedigten, Lofdigten, Mengeldigten, Bruiloftdigten, Afbeeldingen, Lijk- en Grafdigten: het Banket beſtaat uit een trijs van ſchalen vol zerpzoete gewaſſen uit den Vrijen Hollandſchen Tuin.

Dewijl de zalige Heer Brandt in zijn Digtwerk doorgaans laat blijken, dat hy op zijn derde Huisvrouw Agatha byzonder gezet is geweeſt, en zijn geleerde Digtgeeſt in de vaarzen die hy ter liefde van haar gemaakt heeft by uitnemendheid hoogdravende is, luſt my voor eerſt tot een proefje te nemen zijn kort gedigt

Digitized by Google

OP DEN
JAAR- EN TROUWDAG
van zijn
AGATHA.

* GElukkige Geboortedag,
Geboortedag en Trouwdag tevens;
De schoonste die mijn oog ooit zag,
O Dag vol heils, vol vreugds, vol levens:
Dag, die mijn Hart- en Hals-vriendin,
De derde Bruid van my verkoren,
d' Ontvonkster van mijn derde min
In echt vereend zag en geboren;
Verschijn met glory aan het Y,
Daag op met Feest- en Zegenzangen;
Maak mijne Bruid vernoegd en bly,
Vervul mijn zielwensch en verlangen.
Uw opgang spel haar nieuwe vreugd,
Bevrijd van angst en droeve zugten.
Zy pluk nu in haar lot verheugd
De heugelijkste huwlijks vrugten.
Haar Rijk neem' nu een regt begin,
Haar vrijheid ly' geen slaafsche banden.
Zy blijf altijd mijn Koningin
Na 't sluiten van twee regterhanden.
Zy leef haar weêrhelft lang ten prijs,
Tot heul en troost van lieve kinderen.
Zoo moet in 't huwlijks Paradijs
Geen Weereldramp haar zielrust minderen.

Dit

* Pag. 18.

Dit is maar een klein ſtaaltje. Toen de Man Minnaar van zijn Agatha, nog tuſſen hope en vreeze van wedermin leefde, ſmakt hy haar in vollen brand, met de volgende digttaal, die 't naſchrijven wel dubbeld waardig is.

* O Puik juweel der dierbaarſte juweelen,
Mijn harten-ſchat, ô ſlonkerende Agaat,
Zieltrekſter, die my 't harte kunt ontſtelen,
En 't ſchoonſte ſchoon in glans te boven gaat;
Voogdeſſe van mijn halfverdwaalde zinnen,
Die door uw deugd, verſtand, gulhartigheid,
Al overlang my dwongt om u te minnen,
Zie hier een hart, dat voor u open leit.
Uw heusheid hoor my op 't papier nu ſpreken,
Dit ſtomme blad ſlaat zelf een mingeluid,
De Pen zoekt ook uw koel gemoed te breken,
En bid om een genadig trouwbeſluit.
Uw goedheid wil zig mijner dog ontfermen,
Nu tuſſen hoop' en vreeze nog bekneld.
Ach open uwen Minnaar eens uw armen,
En Kroon hem als verwinnaar in het veld.
Ey toon hier een verſtandig mededoogen,
En laat uw hart door trouwe ſmeekgebeên
Tot wedermin haaſt werden eens bewogen;
Uw hart is van geen harde marmerſteen.

* *Pag.* 71.

Digitized by Google

Of is 't versteend, een steen word weldoor
druppen
Van langer hand vermurwt en uitgeteert.
Verhoor hem, die zoo ongeveinsd komt
kloppen,
En ingang in uw gulle ziel begeert.
Ontsluit uw hart hier over teêre schapen,
Van moederlijke zorg en troost ontbloot;
Die, paarlen aan mijn oude huwlijks-wa-
penen,
Zig werpen met haar vader in uw schoot.
Zy laten door zijn mond haar klagten hooren
Zy vallen voor uw maagdetroon te voet;
Al waare g'een rots, de rotsen krijgen
ooren,
Daar 't kind om hulp schreeuwt in zijn
tegenspoed.
De Kindernood kan schuldigen bevrijen;
Op haar geschrey trekt God zijn blixem in;
En zou ik om onschuldigen hier lijen,
En nooit de vrugt genieten van mijn min?
Verhoor haar, die zig aan uw trouw ver-
panden,
Verhoor hem, die, aan uwen dienst ver-
pligt,
Zijn vrijheid wil verliezen in uw handen:
Dan word zijn hart gerust, zijn last ver-
ligt,
Dan zal ik halfgestorven weder leven,
Verkenren zien mijn treur- in vreugde-
stof;
Dan mag mijn geest op hoogen wieken zwe-
ven,
En draven in den Allerhoogstens lof,

Die

Digitized by Google

Die quetsen kan, en zalven weêr de wonden,
Die door zijn wijs en goddelijk bestier
Uit graven zelfs verwekt de Bruilofs-sponden,
Aan brand gezet door 't liefelijkste vyer;
Die Minnaars paart met nieuwe Minnaressen,
En zet hun weêr een myrtekroon op 't hoofd,
Een Kroon, die rou geneest, en lijkcipressen
Verdwijnen doet, en met haar geur verdooft.
Dan hoort het Y met luft mijn zegezangen;
Mijn huwlijksvreugd neemt dan nieuw begin
Dan blijve ik aan uw roode lippen hangen,
Mijn hart, mijn schat, mijn ware Zanggodin.
Dan zult gy als een Star in 't duister ligten,
Uw vlug verstand, van my nu aangebeên,
Zal Huis en Kerk en al de Weereld stigten.
Zoo trouwt gy ook, mijn lief, voor 't algemeen.
Dan helpt gy my, ik u de laften dragen;
O Ichrand're ziel, o brave Rozemond!

Ach of 't na dezen nagt begon te dagen!
Hoe wenſche ik maar een blijden morgenſtond!
Hoe wenſche ik u te ſtreelen en te kuſſen!
De Liefdevlam in 't hart neemt d' overhand.
Help, Agatha, help deze vyervlam bluſſen,
Of dit Papier vliegt zelf nog wel in BRANDT.

Nu ben ik, om langwijligheid te mijden, voorbygegaan (behalven zeer vele andere gedigten) die twee pronkſtukken, *Een Chriſten in zijn Kamer*, en de *Beſpiegeling van 't laatſte oordeel*; en ik zou hier niet reppen van dat treffelijk gedigt *Withal in den Rouw* over 't afſterven van haar Koninklijke Majeſteit van Groot Britanje, ten zy my daar in iets voorquam, 't geen den braven Digter tegen den eſſch van 't rijm, en miſſchien ook zeer vele lezers, ontglipt is. Daar hy ſpreekt van Maria, Dogter van Henrik den achtſten, die een ſtrenge vervolgſter vanden Hervormden Godsdienſt was, ſtaan deze woorden

Die ſtichteres van bloedige Plakkaten,
Die ſtookſter van 't verderfelijkſte vyer,
Dat Kerk en Staat aan 't rooken holp en blaken.
Deez' volgde lang haar Heilands vreêbanier,

Al wie maar oogen heeft, ziet hier, dat

Het

Het woord B L A K E N niet rijmt op P L A K K A T E N. En hoe ligt had de Man dat konnen veranderen! 't Welk in 't minſte niet gezegt zy, tot verkleining van zijn Konſt, waar in hy als een Arend de mindere vogelen voor uit ſtreeft, maar alleenlijk om aan te wijzen, dat de Feniks-ſchrijvers zelve niet vry van feilen zijn, en op dat geen Kruk of Brekebeen in 't gilde der Rijmers zig zou vermeten dat onwettig voorbeeld na te volgen, en zig met het gezang van den Heer Brandt te willen behelpen, indien hy eens *blaken* op *plakkaten* rijmde. Dat is daar van.

In 't aanhangſel heeft het klemmend Gedigt ter bruiloft van 't onlangs overleden paar den Heer Joan de Wit, met zijn nigt Mevrouwe Wilhelmina de Wit, Zoon en Dogter van de beroemde Staatsmannen Joan en Kornelis de Wit, den voorrang: en 't zal genoeg zijn, dit met den vinger te hebben aangetoont. Het tweede is op de Papiere ſnykunſt van Juffr. Joanna Koerten, 't welk met de lof der geſneden tronie van den ſchrijver des Betooverden Weerelds dus afloopt.

Heer Bekker zelf, om zijn beſtaan,
En vrije pen van ſtoel gedreven,
Zal door uw konſt, zoo lang de maan
Haar ronden ſluit, op 't aardrijk leven,
En roept, van bygeloof ganſch vry
Joanna tooverr aan het Y.

Digitized by Google

Dit word hier teffens te pas gebragt, om dat ik onder de Afbeeldingen een Puntdigt vinde, 't welk my raakt. De honderd- en drie en zeftigſte bladzijde geeft geene andere woorden op dan deze

OP HET LOFDICHT VAN PETRUS RABUS, onder 't afbeeldſel van den Heer B. BEKKER.

IS d' Amſtelſtad niet heel betooverd, blind, nog doof,
Ze hoort (maar met ſchrik) in deez' bedorve tijden
Heer BEKKER, *om den klip van 't blinde bygeloof*
Te ſchouwen, al te blind het waar geloof beſtrijden.
Is dit in RABUS *oog den grooten God geëerd.*
Dan heeft zijn Vriend de Kerk op nieuw gereformeert.

By aldien de Uitgever van Kaſpar Brandts Poëzy den lezer een regt begrip van dit Punt-

Puntdigt had willen geven, hy zou d'er hebben moeten byzetten, welk het zoo genaamde Lofdigt was, dat van my op Bekker gemaakt is. Nu verkoopt hy hem een Kat in een zak, als ons spreekwoord zegt. Ik zal derhalven, by deze gelegentheid, dan, 't welk van hem behoorde gedaan te zijn, om, zoo veel in my is, het verkeerd oordeel van sommigen, die van de zaak niet ten vollen verstendigd zijn, te stremmen. Laat my dit voor af berigten. Toen de Heer Bekker (door ik weete niet welk een noodlottig toeval) met my, of ik met hem, kennis had gemaakt, was mijn gevoelen lang te voren geweest, dat het vermogen des Duivels geenzins zoo groot was, als zeer vele dwaaselijk geloofden; en dewijl hy in dien tijd my betuigt had, en ik ook niet anders begreep, dan dat hy die byster grove dolingen, waar door het onnoozel gemeen volk onder de Christenen meer duivelvreezend dan Godvreezend scheen, met zijn pen wilde helpen uitroeijen, maakte ik eens, te Amsterdam zijnde, op zijn afbeeldsel het volgende.

O Amsterdam, zoo gy niet bouwvalig zijt
doof,
Hoor uwen Leeraar, dien de Konst voor u doet
leven;
En zeg, als gy hem ziet, die 't by, die 't By-
geloof
Den laatsten doodsteek in zijn schrijven heeft gegeven.

Die

Die Bekker kennen wil leg eerst vooroordeel neêr.
Gods eer te bouwen; niet des duivels, dat's zijn Leer.

Dit byschrift wierd niet lang daar na gedrukt onder Bekkers Print in zwarte konst, gelijk men dat soort van Printen noemt; en ten zelven tijde, wanneer de Duivel in Holland zoo veel onnoodig geraas maakte, quam my dit Gedigtje van Brandt al onder d' oogen, zonder dat ik wist dat het Brandts maaksel was. 'k Hebbe het ook niet geweten, dan nu eerst uit dit bondeltje vaarzen, na des Mans dood uitgegeven. In allen gevalle noodige ik, ter uitpluizing van 't een zoo wel als 't ander, een heel leger Zifters en Vitters, om een ander besluit te maken dan 't welk aan mijn zijde d' opregtheid van mijn gevoelen op een goeden grond uitdrukt. Een Man, die het Bygeloof poogt te dempen (en voor al de grove Overgeloovigheid omtrent de magt des Duivels) wanneer hy zijn leering aanlegt, om daar door de schuldige eere van den eenigen Alvermogenden God meer en meer op te bouwen, verdient van my wel een eergedigtje. Nu stelle ik dat Bekker my toen ter tijd zoo voorquam, dog geenzins dat hy *te blind het waar geloof bestreed*, welk stelsel valsch gekeurd moet werden, om dat Bekker als dan in mijn Oog den grooten God niet zou eeren, nogte de Kerk hervormen, gelijk het

slot

ſlot van Brandts Puntdigt op dat gemelde valſche voorſtelſel meebrengt. : Toen ik mijn Byſchrift maakte, was de Hr. Bekker nog niet *om zijn vrye pen van ſtoel gedreven*, als de Hr. Brand ons laat hooren : en heeft *Bekker al te blind het waar geloof beſtreden*, gelijk de zelve Digt pen ſchrijft, hoe geeft men het dan zulk een zagten naam, dat hy *om zijn vrye pen van Stoel gedreven is?* Al genoeg hier van. Wie zou gedagt hebben dat de Uitgever der Poëzy van den Heer K. Brandt (in zijn leven mijn geagte vriend) my door zijn verzuim ſtoffe zou verſchaft hebben om van den Duivel te praten, daar dog het verhandelen van de kijvaadjes voor en tegen des Duivels mogendheid, met alles wat daar aan vaſt kleeft, eens voor al te eeuwigen dage uit mijne tweemaandelijke bladen is uitgebannen?

IX. UIT-

Digitized by Google

IX. UITTREKSEL.

Sacrorum Elaeo chrismatum Myrotheciâ ria, in quibus exponuntur Olea atque Unguenta Divinos in Codices relata, & olim vel cunctis universim Gentibus, in vitæ qua quotidiano, qua molliore cultu; vel nominatim apud Israëlitas, tam in sacrorum Antistitibus, Locis, Supellectilibus, quam in Regibus solemniter inaugurandis usurpata, autore Fr. FORTUNATO SCHACCHO Ordinis Eremitarum S. Augustini, Apostolici Sacrarii Præfecto. Opus eruditione multiplici conspersum, & instituta Veterum, literasque reconditiores, Hebraicas, Græcas, Romanas hujus argumenti occasione passim illustrans, nec antea sic emendatum, adornatum figuris elegantissimis.

Dat is,

Drie Zalfpotten van gewijde Oly-Zalvingen, waar in verklaart worden de Oliën en Zalven, die in den Bibel ſtaan, en eertijds of in 't gemeen by alle Volkeren

't zy

't zy in het dagelijksche leven, 't zy uit weelde, of voornamentlijk by de Israëliten, zoo in Priesters, Plaatsen, Huisraad, als in Koningen plegtelijk in te wijden gebruikelijk zijn geweest, beschreven door Fr. Fortunatus Schach *van de Ordre der Eenzamen van Augustijn, Opziender van den Pausselijken Bedkamer: een werk besprengd met velerley geleerdheid, en, ter gelegentheid van deze stoffe, d'inzettingen der Ouden, de verborgener Hebreeuwsche, Grieksche, en Romeinsche Taalwijsheid doorgaans verligtende. Te voren zoo niet verbeterd, met zeer fraaye Printen vercierd. t' Amsterdam by* François Halma. 1702. *in fol.*

EERSTE DEEL.

HET is een ontwijfelbaar kenteiken, dat een boek in zijn soort, goed is, wanneer het zijn opschrift voldoet. Dit boek is een der genen, die meer geven dan zy beloven: zoo kan men ligtelijk rekening maken, of 't ook niet wat meer dan iets goeds is. Ja 't is een werk, waar van de gelijkenis eeniger maten my voorkomt in winkels, met eenvoudige uithangborden en luttel staaltjes op de vensters pronkende, dog, als men d'er in komt, tot verbazens

toe

toe de oogen en harten der kijkers en koopers trekkende door den overgrooten voorraad en 't verschot der waren, die rondom van de vloer af tot de zolder toe, voor en agter, onder en boven vol gepropt staan. *Zalvingen en Zalfpotten op den titel van een groot Schrijfwerk te vinden*, denkt ligtelijk een bylooper onder de lezers, *wat kan dat veel om 't lijf hebben?* Voor zulken, die dat denken, heeft Schach niet geschreven. Kenners van Bibelzaken, kenners van d'aloudste gewoontens der roemrugtigste Volkeren, worden in dezen Balsem-winkel geroepen, geene andere, dan welker herssenen niet verstopt zijn; menschen, wil ik zeggen, die, fijn van reuk, de geurige uitvloeisels van Vernuft- zalf straks binnen den kring der werkelijkheid konnen rieken, schoon vele, met geen genoeg edele zinnen begenadigd, lomp, plomp, en houtig daar door zoo min aangedaan worden als een Varken van Saffraan. Zalf, zeker, en zalven, Balsem en balssemen, heeft wat meer in by regtschapene geleerden, dan de uiterlijke woorden meêbrengen, ten opzigte van ons Nederlanders, by welke het regt gebruik dier dingen niet bekend is; hoewel daar nevens ook vast gaat, dat de weelde en overdaad der Grieken, tot de Romeinen (en van die tot de overheerschte Joden voortgevaaren) groot misbruik en 't onnoodige als noodig, heeft ingevoert.

't Gaat zoo, en 't heeft van ouds her niet anders geweest dan nu. Nutte en noodige za-

Digitized by Google

zaken misbruiken wy. De Ouden gingen met het zalven van 't hoofd en d' andere leden te werk, gelijk men by ons (in naaping van eenige nagebuuren) thans ter tijd de zoo genaamde *Hairpoejer* misbruikt. Dit ſtof, matig en op zijn tijd gebruikt, doet deugd aan hair en hoofd; by overmaat en zonder keur in 't hoofdhair en Paruiken geſtrooid, mismaakt het ons, dat wy gekken ſchijnen, en zulke, die een ſlag van de molen weg hebben, om dat wy met kleederen pronken, die beſt na een meelzak gelijken.

Had ik niet gedagt, lezer, dat zulk een overrijke ſtoffe die (binnewaarts kragtiger dan uiterlijk te zien is) my mogt vervoeren tot een breedſprekige uitweiding, welke tot den ophef van een Uittrekſel niet vereiſcht word; wiſſelijk willigde mijn penne zig hier een lugtige ſpanſſering in, ter gelegenheid van deze geur-rijke ſtoffe, van welke heilige en onheilige bladen, by uitnemendheid, als van iets ongemeen welluſtigs teffens en hoogſtatelijks gewagen. Beſt dan, dat ik dien ſprong was lager aanlegge, om zoo veel te eerder te belanden, daar ik wezen moet: want anders was reeds een heele keurbende van Griekſche en Roomſche Letterlekkernijen op weg, om mijn breinkas aan te doen.

F. Schach, Man van aanzien te Roome onder Paus Urbaan den achtſten, aan wien hy in't jaar MDCXXV het eerſte dezer drie welriekende potten opdroeg, heeft van zijn ganſche werk dusdanig een Verdeeling

Digitized by Google

gemaakt. Het eerste deel noemt hy een gewijden en ongewijden Zalf-bus om dat, hoewel zijn oogwit is heilige Zalfstoffen te verhandelen, nogtans daar toe een menigte van oude Griekſche en Latijnſche ongewijde Schrijvers van hem word bygebragt, waar uit, tot opheldering der Olien en Zalven, in de H. Schrift voorkomende, teffens derzelver gebruik en misbruik duidelijk doorſtraalt. Daar van willen wy nu alleen ſpreken, om 't ganſche Werk in drie Uittrekſels af te brengen.

Het begin word gemaakt met de uitpluizing der naamwoorden OLIE en ZALF, * ἔλαιον en † μύρον by de Grieken, *Oleum* en *Unguentum* in 't Latijn, desgelijks van 't Hebreeuwſch woord ‡ שמן, 't welk zijn oorſprong haalt van vet worden. De Hebreen gewagen van driederley ondercheide zoo genaamde Olien, tot veel gebruik; Olie met ſpecery vermengd, voor Kampvegters in 't Worſtelperk, voor de genen die zig in de badſtoven reinigden, en vermaakten, ook voor gaſten aan tafel; en Olie uit Specerijen toegemaakt, voornamentlijk tot wellust: zoo dat door 't woord *Olie* by de oudſte Grieken niet alleen, maar zelfs in de H. Bladen, veelmalen welriekende koſtelijke zalf word verſtaan.

Daar toe brengt hy bewijzen uit Homer, Atheneus, en andere by, en uit het zeggen van

* *Elaion.* † *Muron.*
‡ *Schemen.*

van Christus tot den Fariseêr Simon, ✝ *Gy hebt mijn hoofd niet gesalft met Olie* wil hy bewijzen, dat Olie daar zoo veel als geurige zalf is, waar meê de Ouden, als zy vrolijk waren, hunne vrienden onthaalden. Nogtans word *Olie*, en daar na *Zalf* in 't zelve vaars nadrukkelijk onderscheiden.

't Vervolg in eenelijke hoofddeelen is, onder zeer vele weereldsche Oudheden van 't zalven en smeren tot reinheid en genengte, een doorgaande uitlegging van Schriftuurplaatsen; waar in dit vette stoffe te berde komt; als by Amos; * *die wijn drinken uit schalen met de treffelijkste Olie*, by Matheus, † *Als gy vast, zalft uw hoofd, en wascht uw aangezigt*, en honderd andere: eerst om de waardy en dienst van de enkele Olie in gewijde en ongewijde zaken, om het plukken der Olijven, en derzelver Offer, om de wijze van 't aanbrengen der Olie tot den Mozaïschen Kandelaar uit Moses boeken, en om den onderhoud der lampen in en buiten zaken van Godsdienst uit geestelijke en weereldlijke schriften te verklaren; daar na om met bygebragte verbeeldingen en Koopprinten den vorm der gewijde Kandelaars en Lampen te leeren kennen, en te ontdekken met hoedanigen Vyer de Kerk-ligten ontsteken wierden; by welk geval d'oude eer agting voor 't heilig Vyer niet agterblijft. De naaleep is een aanwijzing van de andere

✝ *Luk.* VII. 46. * *Amos* VI. 6.
† *Matth.* VI. 17.

Digitized by Google

vaten, en 't gereedschap om de Olie tot den Kerkdienst te behandelen, Tregters, Bekkens, Snuiters, Dompers enz: van de plaats in Moses Kerk-hutte, waar in de Olie bewaart wierd: van den Vorm des gouden Kandelaars, en het Oly-Kruikje dat * Zacharia zag: van de pligt zoo des Hoogepriesters als der andere Priesteren in den Kandelaar met Olie te voorzien: en van het bevel dat de Israëliten hadden om voor den Kandelaar Olie op te brengen:

Zoo komen wy tot de Olie met Specery en reukwerk vermengd. De Hebreen bragten niet alleenlijk Olie op, tot den Kandelaar, maar ook Specerijen om Zalf te maken, als 't blijkt uit de woorden in 't Boek des Optogts, † *Olie tot den Kandelaar, Specerijen ter Zalf Olie.* Hier gaat de Pausselijke Kamerling uit een reeks Oudheden ophalen, in hoe grooten en weitsen gebruik oulinks de Zalvingen waren, zulks dat 'er geen aanzienlijk gastmaal, geen plegtige vrolijkheid was, zonder deze geurigheden. De Romeinen hadden Zalfverkoopers, en een Specery-markt, die hem in 't voorbygaan doen denken om plaatsen uit het Hoogelied van Salomo, ‡ *O Bruid! ik hebbe mijn Myrrhe gepluks, en mijn Specery.* Wederom ✠ *Uwe schenten zijn een Paradijs van granaatappelen, met edele vrugten, Cyprus, met Nardus; Nardus en Saffraan, Kalmus en Kaneel, met allerley*

men

* *Zach.* IV. † *Exod.* XXV. 6.
‡ *Hoogl.* V. 1. ✠ *Hoogl.* IV. 13. 14.

Digitized by Google

boomen van Wierrook, Myrrhe, en Aloë, voorts alle Specerijen. Tuſſen beide vloeijen texten uit Griekſche Digters, die den overdaad der oude zalvingen uit welluſt niet dan al te klaar voor oogen ſtellen. Dat ik ze over ſla, geſchied, om heilige en onheilige plaatſen niet te digt by een te voegen. Zoo velerhande als 't gebruik der geurige zalven was (en nog veelvuldiger) waren de ſtoffen, waar uit ze gemaakt wierden. Aangaande de toebereiding der Heilige Zalf luid het Goddelijk bevel tot Moſes; * *Gy nu, neem u de voornaamſte Specerijen enz. enz.* † *En maak daar van een Olië der Heilige Zalving, een Zalf, heel konſtelijk gemaakt, naar Zalfmakers werk: het zal een Olië der heilige Zalving zijn*; 't welk van Scach op zijn manier word uitgelegt, nevens den text uit het Harpgezang; ‡ *Gy hebt Geregtigheid lief, en haat godloosheid: daarom heeft u, O God, uw God gezalft met vreugden-Olie boven uwe medegenooten.* Hy ſpreekt, by deze Vreugden-Olie, van 't gebruik der Rozen (by Anakreon derteltjes opgezongen) in de Zalfbereidſels, en van de Blijdſchap, of Vreugde, op een Penning van Gordiaan pralende; voorts van de Rozekranſſen, en geneugelijkheden der vrolijke grieken en Latinen met Rozen, in de Digters beſt te vinden. Voeg hier by wederom, de taal des Bruidegoms tot zijn Bruid in 't Lied der Liederen ✝ *Uwe lippen drup-*

I 3 *pen,*

* *Exod.* XXX. 23. † *Exod.* XXX. 25.
‡ *Pſal.* XLV. 8. ✝ *Hoogl.* IV. 11.

Digitized by Google

pen, *O Bruid*, *van honingzeen*, naar onze Neêrduitsche overzetting. Op de Rozen volgen de Lelien ter Zalfmenging, met de kranssen der Lelien in den ouden tijd, even als de Rozen uit Anakreon, Atheneus, teffens, en uit het Hoogelied voortgebragt.

Dewijl het zalven byzonderlijk in de Badstoven der Ouden geschiedde, laat Schachus zijn penne draven door de Grieksche en Roomsche oudheden van dit wasschen en baden, met het voornaamste daar toe behoorende; als daar zijn de plaatsen, met veel pragt tot Badstoven gebouwd (het gebruik van 't Voeten wasschen niet te vergeten) de overdadigheid van 't baden, en den aankleve van dien. Wie zou denken dat Vader Homeer in zijn tijd al kennis van die zinlijkheid had? Och ja. Hy voert zijne Helden niet ter maaltijd, voor al eer zy zig wel gebaad en gezalft hebben. Diomedes en Ulysses deden zoo, toen zy van Troje te verspieden weder in 't Grieksche leger quamen, en 't hart wat zouden sterken.

* Εἰς ῥ' ἀσαμίνθους βάντες εὔξεστας λούσαντο,
Τῷ δὲ λοεσσαμένω, καὶ ἀλειψαμένω λίπ' ἐλαίῳ
Δείπνῳ ἐριζανέτην. ——— ———

Zy

* Iliad. X.

Zy gingen na het netgebouwde Bad,
Gewasschen, wel gesmeerd, en oly-glad,
Begaf men zig ter tafel. ———

Desgelijks Telemachus, als hy by Nestor zou te gast gaan.

Ἐκ ῥ' ἀπράτου βῆ δόμας ἀθανάτοισιν ὁμοῖος.

Hy quam van Lijf als een der Goden uit het Bad.

Hoe het baden lang daar na by de Romeinen al te dikwils en ontijdig, tot krenking der gezondheid, in zwang ging, sterkt hy met de taal van de Digteren Horatius, Juvenaal, en Persius. Dit is voor 't weereldlijke. Voor 't geestelijke haalt hy aan het voorbeeld van * David, die, na 't sterven van zijn kind, by Bathseba geteeld, den rouw latende varen, eer hy spijs nuttigde, van d'aarde, waar op hy mistroostig was gaan leggen, opstond, en zig waschte, en zalfde.

Hier ben ik tot het twee en dertigste hoofddeel gekomen, waar in de Schrijver onderneemt te bewijzen, dat de Zaligmaker zig ook gewasschen en gebaad heeft. Ten dien einde spreekt hy van de Wetten der reiniging, die de Joden hadden, en van hun bijstere vieheid in zig dagelijks te wasschen,

* II. *Sam.* XII.

zoo menigmaal als zy van de markt of elders van daan quamen, gelijk zy gereinigd uit den Tempel komende, niet wilden aangeraakt zijn, of, zig met iets onreins aan te raken bezoedeld hebbende, ſtrax weder de baden en waſchvaten gebruikten. Hy onderzoekt de texten uit de Euangeliſche geſchiedeniſſen, die de ſchijnſchoone nauwgezetheid der Farizeen vertoonen; waarom zy Chriſtus verweten, dat hy met Tollenaars en Zondaars at, en de Fariſeer Simon niet wel verduwen konde, dat zijn Gaſt, zoo hy een Profeet was, zig zou hebben laten aanraken van een Zondareſſe. En daar op, na een beſchouwing van de gewoontens der zuivering, volgens de Wet, die Chriſtus onderhield, beſluit hy, dat de Zaligmaker ook om de lijfs-reinheid het baden en waſſchen niet zal agtergelaten hebben. De zes ſteene watervaten te Kana, die d'Euangelijſchrijver Joannes wel duidelijk zegt dat daar ſtonden, * *naar de reiniging der Joden*, komen hem te pas, ter bewering van zijn oogmerk; weshalven hy die watervaten op de bruiloft te Kana vind gezet, eensdeels om dat, naar den ſlenter dier tijden, niemand ter bruiloft of eenig gaſtmaal ging, dan die zig gewaſſchen of gebaad had; daarenboven om dat geen Bruid of Bruidegom elkanderen egtelijk naderden, dan voor af gereinigd zijnde: en gelijk de Bruidegom niet ten tweedemalen zijn Bruid om-

* *Joan.* II. 6.

Digitized by Google

omhelsde, dan na dat zy alvorens beide gewaſſchen waren, zoo moeſten ook de bruiloſsgaſten zig zuiveren, of baden, om door aanraking van der nieuwgepaarde niet bevlekt werden. Ik zwijge de reſt.

Dezelve ſtoffe word in 't naaſtvolgende hoofddeel met een verſchen draad aan een gehegt verklaring van * Markus woorden wegens 't veelvuldig waſſchen der Joden, en wat van die gewoonte meer in d' Evangeliën uitſteekt. Een bygebragte marmere † gedenkbrok, waar in zeker offer, aan Priaap gegraveerd ſtaat, met een dikgebuikten Afgodsprieſter, die uit het bad komt (zoo Schach wil) en zig van een ſlaaf de voetzolen laat aantrekken, voegt 'er niet beter by, dan een plaats uit Petronius, en nog een uit Anakreon, daar hy van zijn jongen water eiſcht.

Die in de Badſtoven, of op andere manieren binnen 's huis, wel gewaſſchen waren, lieten zig flux afdroogen, en de huid met zoet riekende Specery-zalf ſmeren. Onze Schrijver houd met grooten yver ſtaande, dat de ouden tot het afwiſſen van zweet badwater gebruikten, en trekt daar heen zeker overaardig Griekſch Puntdigt, op een Bad, van deze inhoud; „ De liefde „ waſchte eertijds zijn Moeder in dit Bad, „ 't welk hy zelf had warm gemaakt. Uit „ het lichaam der Godinne droop zweet in 't „ water, en gaf daar aan een onuitſpreke-

* *Mark.* VII. † *Pag.* 162.

Digitized by Google

„ lijke welriekenheid. Nu behoud het Bad „ dien liefelijken Rozen-geur, als of 'er „ Venus nog in gewasschen wierd. Juist schrijve ik dit op een oogenblik, waar in my geen de minste schemering van een digtluim bestraalt; anders is 't mijn gewoonte niet veel vaarzen in ondigt over te storten. Maar laat ons voortgaan. 't Zalven en Olysmeren was buiten de Baden ook gebruikelijk in strijd spelen, van worstelen niet alleen, maar de Helden zalfden zig ook, wanneer zy met ernst ten oorlog optrokken. * *Themistokles zalfde* zig, als Plutarchus getuigt, *om voor 't Vaderland te gaan vogten.* Men versta, een voor al, dat een ygelijk zig zelven niet smeerde: daar waren Zalvers, Smeerders (een soort van Artsen.) toe, van de Latinen uit het Grieksch *Aliptæ*, en *Iatraliptæ*, geheten, die met dat handwerk de kost wonnen.

De Ouden, na dat zy zig hadden gewassen, van zweet gezuivert, afgedroogt, en gezalft, bezigden een gereedschap, uitdrukkelijk daar toe gemaakt, 't welk men in 't Latijn † *Strigil* noemde, te weten een schrapper, waar meê zy hun huid zagtelijk schrapten, krauwden, van alle uitwerpsels en peuter pluizery schoon en glad maakten. Zulk een schrappen, naar dat iemand wellustig was, van verscheide stoffe gemaakt, word hier aloude Roomsche gedenkstukken

in

* ἐπὶ τοὺς ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

† *Een Roskam.*

in Print vertoont. Zoo welluſtig waren de menſchen van dien tijd, dat zy, om te beter hunne magen met ſpijs en drank te vullen, dikwils zweet aan 't lijf verwekten, met warme baden, niet ſlegts voor, maar ook na 't eten. 't Zweet in de zweetbaden afgedroogd zijnde, gingen zy wederom aan den diſch; om, was het mogelijk, met volle darmen verſchen eetluſt te krijgen. * Iemand ſchimpt op die brooddronkheid met kragt van woorden, zeggende; *Wy om des te bequamer in de bordeelen te gaan, koken de dagelijkſe ſpijs-rauwheid in zweet kelders op; en, na 't uitgezogen zweet, koken wy dorſt.* Hoor ook, wat Seneka ſchrijft; † *Schijnen zy u niet tegen de natuur te leven, die mogelijk aan 't kuipen gaan, die met ledige adren den wijn ontfangen, en dronken van 't eten vallen?* Nogtans is dit doorgaans het gebrek der jonge lieden, dat zy hunne

* *Plautus Colum. in Proœm. lib.* I. Mox de inde, ut apti veniamus ad ganeas, quotidianam crudilatem laconicis excoquimus, & exſucto ſudore ſitim quærimus.

† *Non videntur tibi contra naturam vivere, qui ieiuni bibunt, qui vinum recipiunt inanibus venis, & ad cibum ebrii transeunt? Adeo frequens hoc adoleſcentium vitium eſt, qui vires excolunt, ut, in ipſo pene balnei limine, inter nudos bibant, imo potent: & ſudorem quem moverunt, Potionibus crebris ferventibus ſubinde deſtringant.* Seneca Epiſt. 122. Het woord *deſtringere* heeft hier de kragt van met een ſchrapper afwrijven.

Digitized by Google

ne kragten oefenen, om voor aan byna op den drempel van de Badstove onder de naakte menschen te drinken, ja te zuipen, en het zweet, 't welk zy door veelvuldigen en heeten drank verwekt hebben, telkens met schrappers *af te wrijven.* De slaven droegen de Baders deze schrappers agter na. Dus zegt Persius,

I puer, & strigiles Crispini ad balnea deser.

Dat is,

Flux Jongen breng de Schrappers na
't Bad van Krispijn. ——— ———

In de Badstoven was van groot gebruik het gene *Solium* genoemt wierd, en meer andere namen droeg. Ik meine een Badstoel, of zetel vat waar in de Baders zaten, met water tot aan of boven de knyen. Te Roome zijn eenige overgebleven van verscheiden vorm, kleine en groote, pragtige en slegte, steene en houte. Op een kostelijke schreef een Griek, om dat daar in niet meer personen konden, dan drie, dit geestig koppeldigtje.

Ὄντως δὴ Χαρίτων λουτρὸν τὸ δὲ, οὐδὲ γὰρ ἄλλως:
Πλείους χωρῆσαι τοῦτο τριῶν δύναται.

'k Wil het in digt vertalen, al was het naar mijn zin niet;

Deez'

Deez' is de Badſtoof der Bevalligheên: want zie,
Ze kan in zig niet meer bevatten juiſt dan drie.

Wat behoeft hier vermeld te werden, dat in de Baden ook voor al linnen doeken waren, tot vegen, en droogen? Dat ſpreekt van zelf. Het *warm maken van de Zweetſtove, voorts de lauwe en heete vertrekjes, ten dienſt der Badende en Zalvende, is zijn bezien ook wel waardig.

Nu eens al 't gereedſchap van waſſchen en zalven, en de plegtigheid van 't laatſte, tot wat hooger zaken overgebragt. d'Eerwaarde Schach herhaalt nogmaal deze gewoonte voor zoo verre die eertijds by Hebreen Grieken en Roomers ſtand greep. Van d'eerſtgenoemde zagen wy vorens een proef aan David, thans vinden wy d'er een verklaring by van twee Texten uit de harp-zangen van den zelven Koning en Profeet; † *Gy ruſt de tafel toe voor mijn aangezigt, tegen over mijne tegenpartijders; Gy maakt mijn hoofd vet met Olie, mijn beker is overvloeijende.* enz. ‡ *De regtvaardige ſla my, het zal weldadigheid zijn; en hy beſtraffe my, het zal Olie des hoofds weezen.* enz. Zonder voorgaande zalving aan tafel te gaan, was by de Romeinen, groote zoo wel als Borgerluiden, geen manier.

* *Beſchreven in 't* XXXVIſte *hoofdſtuk.*
† *Pſal.* XXIII. ‡ *Pſal.* CXLI. 5.

Digitized by Google

nier. Eer zou de maaltijd slegt geweest zijn, dan dat 'er Zalving aan ontbroken zou hebben. Martiaal speelt 'er op, in een puntdigtje aan Fabullus die hem wel gesmeert, dog schraaltjes aan tafel onthaalt had: want, om dat de dooden ook gezalft wierden, zegt hy *dat het wat koddigs is, wel te rieken en hooger te lijden: en dat iemand die niet eet, en gezalft word, waarlijk en dobde gelijk schijnt. Plutarchus verhaalt, dat Pompejus, hebbende de Farsaalsche slag verloren, als de Schipper hem zou gaan voordissen 't gene hy had, zig begon te wassen: dat Faonius dit ziende toeliep, uit gedienstigheid, hem waschte en zalfde. *Wy waren*, zegt Petroon, *in het Bad gekomen; en gingen; warm van zweet in een oogenblik geworden, om koud water te bezigen. Onde wijl wierd Trimalchio, die met' zalf overlopt was, afgeveegd, niet met linnen doeken, maar met dekkleeden van de zaftste wolle gemaakt.*

Of de Profeten met eenige soort van Olie gezalfd zijn geweest, eer dat zy hun Ampt aanvaarden, kan men † hier voor en tegen beweerd zien, nevens een naspooring van verscheide plaatzen uit het Oude Testament, en onder die van Davids woord (1) *Tast mijne Gezalfden niet aan; en doet mijnen*

* *Res salva est bene olere, & esurire.*
Qui non cœnat, & ungitur, Fabulle,
Hic vere mihi mortuus videtur. 3

† *In't* XXXste *en volgende hoofdstuk.*
(1) *Psal.* CV. 15.

Digitized by Google

nen Profeten geen quaad. Dien't lust over 't Grondwoord משיח [Maschiah] te zintwisten, kan by dezen Text aas halen. Spraken wy terstond van 't gebruik, of liever misbruik, der zalvingen op Slempmalen, en gewone maaltijden; wat verder hooren wy afzonderlijk, hoe de drinkebroers voorhenen daar meê leefden, als zy onder den beker zaten; hoe de jeugdige dienstknegten en dienstmaagden, die op het schenken pasten, al meê gezalfd en weltiekende omtrent de tafel stonden, als zy niet naakt dienden; hoe zelfs eenige Speceryen, om de geur, in den wijn vermengt wierden; van hoedanigen vorm de † Zalf-bussen, en verdere zalf-gereetschappen geweest zijn; hoe men zig de ✠ albaste Zalf fles der Vrouwe, die Christus voeten zalfde, moet verbeelden; en van wat dienst dusdanige Zalfvaten waren: eindelijk, na de vertooning van den gewijden Zalf- of Olyhoorn, en 't veelerley wasschen en plasten der zinlijke vrouwen (voornamentlijk de opsmukking, 't blanketsel, en tooysel van * Esther) mitsgaders de beschouwing van de Myrre-Olië, en de speceryen, zes maanden lang aan Esther besteed, word deze eerste Zalfpot met de uitwaasseming van een geurtje der Heilige Olië uit het Oude Testament besloten.

Dog

* *Zie de Printen pag.* 218. 226. 230.
† *'t Afbeeldsel staat. pag.* 240.
✠ *Esth.* II. 12.

Dog om deze meer van naby te rieken, zal ik naa twee maanden de tweede Fleſch voor mijne Hollanders open doen.

X. UITTREKSEL.

Pomponii Melæ libri tres de ſitu ORBIS, cum Obſervationibus *Iſaaci Voſſii.* Accedunt ejuſdem Voſſii Obſervationum ad Pomponium Melam appendix & tres indices. Editiò ſecunda, in qua Obſervationes textui ſubjectæ ſunt, quæ in prima editione in fine operis apparebant.

Dat is,

Drie boeken van Pomponius Mela, *wegens de gelegentheid des Aardkloots, met Opmerkingen van* Iſaak Voſſius. *Daar zijn by gevoegd deszelven Voſſius Aanhangſel van Opmerkingen over Pomponius Mela, en drie Bladwijzers. De tweede druk, waar in de Opmerkingen, welke te voren aan't eind van't werk ſtonden, onder den text zijn geſteld. Te Franeker by* Leonard Strik 1701. 31 *bladen in* 8.

Hoc

Digitized by Google

HOE gebrekkelijk d'Aardkloot-kennis der oude Grieken en Romeinen was, zoo men die by de hedendaagsche vergelijkt, egter is de beknopte schets, welke Pomponius Mela daar van geeft een waardig gedenkstuk van regt Latijnschen herkomst. Hy word gerekent zijn besten leeftijd gehad te hebben onder den Keizer Klaudius. Ik heb van dit werk een *Plantijnschen druk, bezorgt van den geleerden Andries Schottus, die d'er niet alleen byvoegde de verbeteringen van Hermolaus Barbarus en Fr. Nonius Pintianus, maar ook een vergelijking van de Aardkloot-kundige plaatsen, in den ouden Griekschen Historie schrijver Herodoot ontmoetende, en van Mela nagevolgd.

Isaak Vossius, zeer geleerde zoon van eenen hooggeleerde Vader, liet zijnen arbeid over Mela uitgaan † in 't jaar 1658, en beleed, dat, onder andere behulpmiddelen, de gemelde Pintiaan hem ten nutte was geweest.

Hermolaus Barbarus had, zijn's oordeels, grover feilen verbetert, en Schottus was om zijn geleerden yver niet te versmaden. In Vossius Aanmerkingen over Mela blinkt een schat van ongemeene kenniss, en vaste oordeelkunde, waar over hy van den vermaarden Bochart in groote agting word gehouden; en met reden: want tot Mela te

K ver-

* *Van 't jaar* 1582.

† *In den Haag, in* 4.

verklaren behoorde wetenschap van de gelegentheid des Aardkloots, en zijner deelen, wetenschap van de wigtigste Oudheden, die alom by landen en volkeren, van hem vermeld, te pas komen, onbekrompen taalwijsheid, en keurlijke woordenzifftery, zoo om den Latijnschen Schrijver te verligten, en te verbeteren, als om aan te wijzen zijne misvattingen, en de verduisteringen, die hem van plompe naschrijvers ouliks waren overgekomen. Nog steekt in Vossius arbeid over Mela doorgaans een roskam uit, waar meê de berugte Letterheld Salmasius, gelijk hy op zijn beurt vele geleerde mannen op 't lijf viel, ongenadiglijk geschrobt word. De Heer hoogleeraar Jakob Gronovius, ook door mijn Boektaal niet onbekend, is belust geweest, om in zijn uitgifte van Mela, gelijk als uit deernis met Salmasius, onzen Isaak Vossius in den baard te varen; dog hoe wel of qualijk hem dat mag bekomen zijn, konnen de geleerden uit het * Aanhangsel van Vossius Opmerkingen over dezen schrijver afnemen. De strijd is hevig, en het woorden-geweer vlijm-scherp. Dat ik niet een stukje of twee ten toon stelle, moet men denken te geschieden, ter demping van hatelijkheid. Liefst zal een boekliever hooren dat deze druk een zonderling gemak meêbrengt boven

* *Isaaci Vossii Observationum ad Pomp. Melam Appendix*, briefswijze geschreven aan den Letterheld Grevius.

ven den eersten; om dat Vossius arbeid op yder bladzijde onder de Text woorden staat, niet agter aan: zoo behoeven de lezers niet te zoeken. Dat dan Leerlingen der Aardklootkunde zig voor al van zulk een nut werk bedienen, en zy zullen bevinden op hoe veel vaster grond daar uit (en uit het gene daar op aangeteekend staat) de aloude geschiedenissen van alle volkeren verstaanbaar werden. Want of schoon vele doorlugtige vernuften ons volks kennisse geven van de altoos nevr gevorderde Weereldbeschrijvingen, egter zijn dusdanige boeken van de Aardklootkunde der Ouden byzonder noodzakelijk, ter bezoeking hoe eertijds de plaatsen van Grieksche en Latijnsche Schrijvers telkens aangeteekend, genoemd, hernoemd, en verwisseld zijn. Wie weet niet dat niet alleen wy menschen, maar met ons Steden, Landen, en ganssche Volkeren, geboren worden, opwassen, bloeijen, afnemen, en sterven? Zoo leeren wy ook uit de Weereldbeschouwing, dat Bergen, Stroomen, Meiren, Zeen, en Landen, als groote Ledematen van onzen Aardkloot, menigmaal van stand, en gedaante veranderen. Maar wat zijn dan alle die deelen en 't ganssche lichaam des Aardkloots zelf? Een kleine Dwaalstarre, naar alle waarschijnlijkheid. Dog daar van hebbe ik elders meer dan eens gepraat. Laat ons afbreken met Seneka, *Alexander,

* *Ep.* XCII.

Digitized by Google

„ der, der Macedonieren Koning, be-
„ gon ongelukkig de Aardmeetkunde te
„ leeren, om te vernemen, hoe kleint-
„ jes d' Aarde was, waar van hy het
„ minſte had ingenomen. Ja ik zegge on-
„ gelukkig, om dat hy moeſt verſtaan
„ dat hy een verſchen bynaam [van
„ Groot] droeg: want wie kan in
„ iets dat zeer kleintjes is, zoo groot
„ wezen?

Beter dan, landen en luiden te helpen bekijken, dan te veroveren. Hoor Cicero's woorden; * *Gelijk een Paard om te voeren, een Os om te ploegen, een Hond om te jagen en waken geboren is; zoo is de Menſch geboren om de Wereld te beſchouwen.*

XI. UIT-

* *Lib.* II. *de Nat. Deor.*

XI. UITTREKSEL.

Alle de Werken *van* PUBL. OVIDIUS NASO, *het derde deel, beſtaande in Klaaghrieven, Brieven uit Pontus, Almanak, Vloek tegen Ibis, Noteboom, Trooſtdigt aan Livia, en 't Blanketſel, in de Nederlandſche taal overgebragt, door* Abraham Valentijn, *met Verklaringen, en Uitleggingen verrijkt door* LUD. SMIDS, *M. D. en met omtrent drie honderd Printverbeeldingen vermeerd, door den vermaarden Le Clerc geteekend; nevens vele* Afbeeldingen van Goden, Godinnen, en Dragten. *Met Privilegie der Edele Groot Mogende Heeren Staten van Holland en Weſt-Vrieſland. t' Amſterdam by* Pieter Mortier *MDCC.* 46 *bladen in* 4.

IN twee vorige deelen hoorden wy den grooten Digter OVIDIUS zijne liefluidende Minnezangen, en geeſtige Herſchepping digten. queelen, beide ſtoffen van vrolijkheid, bequaam om geneugelijke vernuften luſtige luimen binnen in te blazen: maar in dit laatſte deel komt ſtraks met den aanvang een heel andere taal onze zinnen ſlaan; taal niet van klugten maar van klagten, van

Digitized by Google

huilen, van jammeren. Schrik niet, lezer, van zulk een bijstelse verandering; doch laat u egter deernis bekruipen, als gy hier den Man Klaagliederen ziet schrijven, niet te Roome, in 't Hof van Augustus, niet onder d'oogen van zijn goelijke Korinne, maar in het koude Pontus, onder afschuwelijke, wilde woeste Barbaren, daar hy voor zijn leven lang van den Keizer gebannen was, en, na al zijn stenen en weenen, gestorven is. Arme Ovidius! Vraagt gy, wat de goede Man gedaan had? straks, als wy aan de gang zijn, zal hy 't ons zelf zeggen; en wy zullen zijn misdaad, of misslag, gens gaan ondertasten. Of zijt gy reeds door medelijden bewogen, en wilt gy hem eerst beklagen? Zoo neemt dan deze hand vol vaarzen van Bestavaer Vondel meê: Zy zijn 't wel waardig.

Wat was het jammer dat deez heerelijke Man,
In zijnen ouderdom, geblixemd met den ban,
* *Onnoozel, zonder schuld, als ballings Rijks, moest zwerven,*
En buiten 't Vaderland zoo hoog in 't Noorden sterven,

Ver-

* Dat mag Vondel goed maken.

Digitized by Google

Versteken van den troost der trouwe hals-
vriendin
Perille, en kinderen, en huis, en huis-
gezin,
En bloedverwanten, en bekenden, en ge-
trouwen!
Wie zag hem gaan, en kon van tranen zig
onthouwen?
De ballingschap, helaas, gaat nimmer
ongepaard,
En onverzelschapt; neen, zy sleept een
langen staart
Van ongerijf met zig: dat wetenze al die
't proefden,
En misten wat ze meest in hunnen nood
behoefden.
De jammerklagten aan d' Euxijnsche zee
gehoord
In Pontus, daar hy hing al kermende in
den boord
Van 't Rijk, gelijk voorheen Prometheus,
met een keten
Geklonken aan een klip, en endeloos gebe-
ten
Van 's Leverpikkers bek, getuigden 't dag
en nagt,
Ruim vier paar eeuwen lang; en 's Dig-
ters jammerklagt

Ging met den adem uit, daar Geten en
Sarmaten
Op 't lijk des overleêns hun tranen moſten
laten,
En Beſſen, en Koral, van droefheid over-
kropt.
Zoo werd die hoftrompet in 't end de mond
geſtopt.

Van des Ballings Treurdigten vinden wy eerſt vier, daar na nog vier boeken, vervattende Digtbrieven, uit Pontus na Roome gezonden, waar in hy ſomtijds zijne rampen en ongemakken beſchrijft, ſomtijds zijne vrienden en goede bekenden om byſtand en voorſpraak bid, of 't mogelijk konde geſchieden, dat Auguſtus zoo verre verbeden werden, dat hy den Digter uit die ſlegte plaats zijn 's ballingſchaps herroepen, of ten minſte na een anderen oord, gezonden had, daar 't leven hem minder bang viel. Dog te vergeefs.

Al wat hier voorkomt zijn zakken vol jammerklagten. In den eerſten Brief ſpreekt hy zijn Treurboekje aan, en onderrigt het, hoe 't, na Roome zullende vertrekken, zig zal hebben te dragen. De wel geleerde Heer Smids voegt 'er, naar gewoonte zijne ophelderingen onder in 't begin tot berigt van den vorm der boeken, of boekrollen der oude Romeinen, heel anders bereid en beſchreven dan onze bladen in 't vervolg

volg tot verklaring van de eigene namen, Plaatſen, Helden, Goden, en wat tot d'oudheidskennisſe behoorende zijnen nutten arbeid waardig is.

't Zelve doet hy doorgaans: en de tweede en derde brief ſtrekken daar van voor de gereedſte proven. In den eenen verhaalt Naſo, hoe hy, over zee,

Op 's Keizers ſtreng bevel in ballingſchap verzonden
Byna, door onweêr, van de golven was verſlonden.

In den anderen, hoe hy met ziekroerend hartenweê van zijn Vrouw uit Roome moeſt verſtrekken, en in 't begin van zijn ſcheepvaart door den gemelden vervaaarlijken Orkaan beloopen wierd;

——— *Toen 't ſtormde dat het roakte,*
En 't onweêr bons op bons 't ſchip derelyk beſtookte.

Het tweede boek beſtaat in eenen enkelen Klaagbrief, waar in hy Auguſtus ſmeekt: een pronkſtuk, 't welk op te luiſteren de Heer Smids middelerwijlen niet nalaat de feilen van den Vertaler Valentijn, zoo als elders, te verbeteren. Hier zien wy den droeven Naſo alle kragten inſpannen, om Auguſtus te paaijen; aantoonende dat hy

Digitized by Google

na daden dikwils heeft opgezongen; dat het wel waar is, dat hy met geile gedigten te maken zijn geamschap heeft konnen verwekken (want men houd deze de voornaamste reden van zijn banvonnis te zijn) maar dat vele Griekſche en Latijnſche Digters, eilinks, en zelfs in des Keizers tijd, van Liefde en geneugtens hebben gezongen, en hem voorgegaan zijn, zonder dat zy daar over in lijden raakten, en dat vermaak zoo dier betalen moeſten; dat het van hem zoo quaad niet gemeend is, en, als men de zaak wel inziet, dat Homeer zelf de ſluik-min van Mars en Venus, met meer andere liefdensbedrijven, gedigt heeft. Hy verſchoont zig, zoo veel als hy kan, en betuigt

(*Crede mihi mores distant a carmine nostro.*
Vita verecunda est, Musa jocosa mihi)

„ dat zijne zeden veel van zijne vaarzen
„ verſchillen: dat, ſchoon zijn digtwerk
„ dertel, nogtans zijn leven eerbaar
„ was.

Hier zijn wy dan gekomen ter plaatſe, daar het tijdig is te vernemen, welked' oorzaak zijner ſtraffe was: want hoewel hy, gelijk wy verſtond zagen, niet ontkent dat hy die ramp met digten op zijn hals gehaald heeft, dat hy door zijn verſtand en geeſtigheid verdorven is; hoedanige belijdeniſſen in dit tweede boek, en in meer andere Treurzangen te vinden zijn, egter laat hy daar by zeer duiſterlijk blijken, dat de re-

Digitized by Google

den van zijn ongeval niet eenerley is geweest, maar schrijft ronduit, dat twee misdaden hem ten val hebben gebragt, *zijne* * *Gedigten* (zegt hy) *en een doling*; welke doling, hy verklaart † niet te durven openbaren. Dus hebben vele daar over velerley giffingen gemaakt, en sommige, met luttel waarschijnlijkheid, dat hy Julia, Augustus ongebonde dogter, op den verzierden naam van Korinne, zou misbruikt hebben. Hy zelf legt die doling niet op eenig vuil bedrijf, maar op een ongelukkig geval, dat hy iets gezien had, 't welk hem niet vry stond te zien. Men hoore zijne nadrukkelijke woorden;

Cur aliquid vidi, cur noxia lumina feci?
Cur imprudenti cognita culpa mihi?
Inscius Actæon vidit sine veste Dianam;
Præda fuit canibus non minus ille suis.
Scilicet in Superis etiam fortuna luenda est;
Nec venium læso numine casus habet.

Dat

* *Perdiderint cum me duo crimina, carmen & error.*

† *Alterius facti culpa silenda mihi.*

En wat verder

——— *Me malus abstulit error.*

Digitized by Google

Dat is,

naar de vertaling van den grijzen Agrippiner,

Hoe zag ik iet, en werd' hierom met schuld beladen
Gaf stof aan mijn verderf en onheil onbedagt?
Akteon zag Diaan zig naakt in 't water baden,
Onwetende, en verstrekte een roof der hondejagt.
De Goden straffen wat by misgreep word misdreven.
Raakt Godheên by geval, het word u nooit vergeven.

Daar uit, en uit meer dergelijke plaatsen, waar in hy in zijne oogen beschuldigt, wilden andere gelooven, dat hy misschien Augustus onverziens eens in de kaart had gekeken, toen hy gansch geen eerlijk spel speelde. Want schoon hy en andere Digters dien groote Augustus zoo godlooslijk gevleit hebben, dat het alle peil te boven gaat, nogtans weten wy uit die Historien, dat hy zoo pluis niet is geweest; en Julius Scaliger wist wel wat hy op 't oog had, toen hy dat steekdigt tegen Augustus maakte, beginnende.

* Och

* *Och was ik d' eerſte, daar gy tegen hebt gewoed.*
O Wreedaart. ——— ——— ———

Ook ſtemt deze laatſte ginſſing niet qualijk over een met die belijdeniſſe van zijn doling, en met die netgepaſte gelijkeniſſe van Akteon, die onverhoeds Diana naak zag, en egter om dat enkel gezigt lijden moeſt. Dog hoe 't daar meê gelegen zy, het is zoo wonder niet, dat de Man van deze miſſlag verſtaanbaar genoeg voor Auguſtus, alleen, dog voor anderen ſlegts met agterhouding ſpreekt, om niet eindelijk nog harder ſtraffe op zijn als te halen. Hy was vijftig jaren oud, toen de onverzoenlijke gramſchap des Keizers hem na dien barren kouden hoek dreef, en huis liet houden in de ſtad, toen ter tijd Tomos genaamd (vele meinen dat het de plaats is, thans Kiow geheten) tuſſen Thracië en den Donauw, omtrent twee jaren na Chriſtus geboorte; en men rekent dat hy ruim acht jaren in die ballingſchap geſleten heeft. Te vergeefs ſmeekt hy dan, niet om herroeping na Roome, maar om een ligter banplaats, en wat nader by Italje. Nu, zegt hy in dit tweede Treurboek, lijde ik d' uiterſte elenden, midden onder felle vianden, zoo verre als ooit eenig balling verzonden wierd; daar zig de zevenmondige Donauw ontlaſt, en

* *Ame utinam inciperes ferus eſſe, cruente &c.*

Digitized by Google

ën de kille Noorder Beer zelf verkleumd word. Ik kan niet verder wezen dan in 't geweld van koude, van viand, van een zee vol yskorsten. enz. enz. Hy noemt de wilde woesten volken, waar by en omtrent hy dagelijks hy moest leven in doodsgevaar, Geten, Sarmaten, Jasygers, Kolchers, Besten, Korallen, Basternen, en meer dusdanige Barbaren. Mogt hy maar ergens in meer veiligheid verzonden werden, om niet met het ontberen van zijn lieve Vaderland teffens de rust en vrede te derven! Mogt hy, daar hy een Roomsch Borger was, slegts buiten angst van vianden blijven? Immers streed het tegen regt en reden, dat een Romein, onder de heerschappy der Cesars, den uitersten kring van 't Roomsch gebied by Barbaren leefde. Nog eenmaal herhaalt hy dan de oorzaak zijn 's ongeluks, zeggende:

„ *twee misdaden, zijn het, die my „ verdorven hebben, mijne Minnedigten, „ en een misgreep. Deze laatste schuld „ moet ik ongemeld laten. Want aan my „ is zoo veel niet gelegen, Cesar, dat ik „ uw hartzeer weder opkrabben zou, „ 't welk u eenmaal al te veel gesmart „ heeft. enz. enz.

Dat

* *Perdiderint cum me duo crimina, carmen & error,*
Alterius facti culpa silenda mihi.
Nam non sum tanti ut renovem tua vulnera, Cæsar,
Quem nimio plus est indoluisse semel.

Digitized by Google

Dat klagen, dat bidden, dat talmen, duurt van 't begin tot het einde toe, ook in de volgende boeken.

De tweede Klaagbrief van het derde boek heeft een schets van zijn wanhopige drogheid, en men hoort hem tegen 't Noodlot uitvaren, dat hy zoo ongelukkig is van onder den Noord-As te moeten wonen, zonder dat de Zanggodinnen of Phoebus hem behoed hebben. In de derde is hy ziek, en begeert van zijn vrouw, dat ze zijn gebeente na Roome voere, om dat hy bang was, indien de menschelijke zielen, volgens de leere van Pythagoras, onsterfelijk blijven, en in de lugt om hoog varen, dat zijn Romeinsche ziel als vremdeling onder de wreede Sarmatische mogt verkeeren. Koddig, voorwaar. Dan prijst hy eens zijn Egtgenoot, voor haar bewezen trouw, dan wekt hy zijn dogter Perilla op, dat ze voortga in de Digtkonst te oefenen; want dat hy zelf die hoog-edele oefening, al heeft ze hem ten val gebragt, niet kan laten. Telkens zingt den ouden deun, en wenscht een gemakkelijker verblijfplaats. Hy schrijft dat ook in Pontus Griekische steden zijn, en vertelt de naame oorspronkelijkheid van Tomos. Elders klaagt hy over een boos kon, die hem in zijn elande beschimpte, en geeft fraaije zedelessen wegens de wisselvalligheid der Fortuin, ondermengd met leerzame historien; of hy jookt na wat nieuws uit Roome, of spreekt van zijn verjaardag, en wenscht dat die de laatste zy.

In 't vierde maakt hy den aanvang met het verzoek van van een gunstig oog des lezers, in 't overzien zijner misslagen, die hy zoo verre van Roomsche lugt in de Treurdigten mogt begaan hebben.

Si quæ meis ſuerint, ut crunt, vitioſa libellis
Excuſata ſuo tempore lector habe.
Exul eram, requieſque mihi, non fama petita eſt:
Mens intenta ſuis ne foret uſque malis.

Beduidende ten naasten by.

Indien 'er feilen in mijn boekjes zijn bedreven,
O lezer, wilt ze dog verschoonen naar den tijd.
'k Was Balling toen ik die, om roem niet, heb geschreven,
Maar tot uitspanning, daar de droefheid wat door slijt.

Wat legt hem die ballingschap hard voor zijn hart!

't Luste hem egter kort daar na zig te kittelen met Tibeers * Krijgstogt tegen de Duitschers Overwinning, en Zegepraal. Hier prijst hy weder de trouwhartigheid van zijne † Gemalinne, en een ✠ Boezemwriend,

* I. *Tweede Klaagdigt.* † *Derde Kl.*
✠ *Vierde vijfde en zevende Kl.*

Digitized by Google

vriend; daar zugt hy over 't oude * geer, dat hem hoe langer hoe zwaarder valt, met veel zwiers uit de Rederijk- en Digt-konst; nu eens hopende dat de dood zijner rampen een eind zal maken, dan eens weêr door zijne vrienden heul by den Keizer zoekende. † Wat verder vaart hy dapper uit tegen iemand, die hem in zijn afzijn beledigt had, en dreigt, als een regtschapen Digter dien viand met den blixem zijner Digtkunde, zoo hy niet aflaat hem te tergen. Sart gy my te veel, wil hy zeggen, ik schiete ligtelijk uit hartenleed het wraakwapen aan, en ik zal u in den vagt bijten, waar ik kan. Al ben ik aan 't eind van de Roomsche Weereld verschoven, gy zult evenwel te Roome mijne vuisten voelen. Hoe? weet gy niet, dat de Keizer my mijn Borgerregt vry gelaten, en alleen tot straffe bevolen heeft uitlandig te zijn? Ook is alle hope van wederkomst in mijn Vaderland niet verloren. Een Eikenboom groeit nog wel, al is ze eens van Hemelvyer getroffen. En al vond ik geen wraakmiddel, mijn Digtgeest zal voor geweer strekken. Schoon ik verre van honk wone, in Scythie, en schier onder de koude van de Noorder Beeren, mijn Digtwerk zal de ganssche Weereld overgalmen. Het wee, dat ik over u uitroepe in 't Ooosten, zal een weerklank geven in 't Westen: en mijn klagte zal u niet alleen in deze eeuw, maar voor eeuwig by

* *Zesde en Achtste Kl.* † *Negende Kl.*

de nakomelingschap, schande zijn. Men port my tot vegten, maar ik heb my nog niet schrap gezet, en wenschte wel dat gy d'er my geen reden toe gaaft. De stier word nog in 't vegtperk niet getergt, maar krabt vast het zand met de klauwen op dat het stuift, en hy stampvoet op zijn viand, enz. enz. enz.

Die niet rieken kan, dat dergelijk een gezeg van onzen Naso geur van Digtbloemen uitwaasemt, heeft geen Digtneus.

Hy sluit dit vierde boek met een fraay gedigt, behelzende zijn leven, handel, en wandel, van zijn geboorte af, tot den tijd zijn 's ongeluks toe, 't welk hy met vaarzen maken eenigzins poogt te verzetten; namentlijk hoe hy in de Stad Sulmo, negentig Italiaansche mijlen van Roome geboren is, toen beide de regerende Burgemeesters Hirtius en Pansa tevens in een veldslag dood bleven. Hoe hy van ouders tot ouders door erfregt Ridder was, met zijn broeder, niet een jaar ouder dan hy, door zijn vader by geleerde Meesters te Roome besteld, en van kindsbeen af tot de Pleitkonst opgevoed wierd, dog een heimelijk trek tot digten had: een oefening, by hem van zoo agtbaren waardy, dat hy die *Hemelsche Heiligdommen* noemt. Bevremd het dan iemand, dat Ovidius zoo heerlijk een Digter is geworden? Zijn Vader, bespeurende zijn 's Zoons aangeboren liefde tot de ge-

geheiligde Poëzy, zeide dikwils tot hem, wat neemt gy dog zulk een weetenschap by de hand, daar geen geld meê te winnen is? Homoer zelf is een kalis gestorven. Maar al * wat onze Nazo schreef, dat rolde van zelf, en quam op vaarzen uit. Leer, Leer hier uit, gy al wie digten wilt, eerst u zelfproef te doen, en uw eigen vernuft te polssen, of het wel tot digten geboren is. Anders, roeit gy tegen stroom. Zijn broeder, twintig jaren oud geworden, ontviel hem. Daar na wierd hy Derde man gekoren, en 't Raadheerschap ontbrak 'er nog maar aan; maar hy stak de walg van kommerlijke staat zagt, gelijk regte Poeten eigen is. Hy verkeerde met de Vermaarste Digtkenners en Digtoefenaars, die hy optelt, neevens zijne verdere levensgevallen, Zoo betuigt hy altemaal zoo levendig, zoo zagtvloeijende, zoo onbedwongen, dat elk vaars de waarheid van zijn zeggen aanwijst.

Het vijfde en laatste boek der Treurdigten, veertien in getal, schoeijen op den gewonen leest; 't zy met eenige vreugdenkrteeling op hope van herroeping uit den koulden oord, of met troost aan zijn vrouw, daar hy zelf tróost behoefde; 't zy met klagelijk verzoek, dat zijne oude vrienden en Konstgenooten den vergramden Vorst

* *Sponte sua carmen numeros veniebat ad aptos;*
Et quod tentabam scribere versus erat.

voor hem willen ſmeeken, of met loſſpraak van zijn bedgenoot, die hy nog een verjaardigt zend, maar met hartelijk leed dat hy zelf de brenger niet mogt wezen. Hy bid den eenen vriend tot ſtantvaſte trouw; hy ſchrijft aan een anderen vriend, onder welk een geſpuis van wildemannen hy dagegelijks omgaat; der mate ontaardende van zijn Roomſche Puiktaal, dat hy 't * Latijn ſchier vergeet. Een † ſpotter hoort van hem zedekundige leſſen, tot leering van niet al te trots op voorſpoed te zijn. In tegendeel, zijn huisvrouw en boezemvrienden krijgen tijdingen van al zijn gedrag; en vernemen, hoe de Digsluſt hem tot den laatſten adem zal byblijven.

Uit de korte ſchets der ſtoffen van 't voorgaande Treurwerk, kan men ligtelijk afnemen, dat in de vier volgende boeken van Ovidius brieven uit Pontus geſchreven, klagen wederom de voornaamſte boodſchap is. Niets anders. Zijne vrienden en begunſtigers, aan welken hy zijne rampen zeerjammerwaardig vertoont, zijn Brutus, Maximus, Grecinus, Meſſalinus, Severus, Flakkus, zelfs Prins Germanikus, Attikus, Salanus, Kotta, de Thracer Vorſt Kotys, Macer, Sextus Pompejus, Veſtalis, Suillius, de Puikdigter Albinovanus, Gallio, Tutikanus, Karus, en weinige anderen ongenoemde, zonder zijne Periſle tē vergeten.

Zoo

* *Zie den zevenden Klaagbrief.*
† *In den achtſten.*

Zoo kort als ik hier afscheide, zoo kort zy hier ook nogmaal met een woord aangeteekend, dat de Heer Smids over al by Naso zijn pligt van Verklaarder en Ontvouwer der Roomsche Oudheden uit, en daar 't pas geeft, als een Digter, voor d'eere van zijne Konstgenooten, en hun Meestresse de Digtkonst, trouwelijk te velde komt. Lust iemand een Proefje te zien? Hy ga met my te rug tot de zeven en tachtigste bladzijde, en hoore een steekdigt tegen een * Lasteraar van de Poëzy, aangelegd, om hem door en door te treffen.

Apol spreekt.

Wat knaagt gy, Broodrot, aan de snaren van
mijn Luit,
En spuwt uw lastergal op Hemelsche gezangen?
Geveinsde Vlugteling, en Geestelijke Guit;
Zelf van mijn Speelwig zal uw boogmoed straf
ontfangen:
De losgesprongen snaar, gewrongen om uw
hals,
Zal u doen schreeuwen; ach, dat ik hier schreef
is vals!

Zes boeken van 't Werk, dat in 't Latijn den titel van FASTI voert, en waar van men in onze taal ALMANAK kan maken,

* Den Schrijver van 't boekje *de futilitate Poëseos.*

ken, hebben in deze Uitgifte den rang dien wy hier zien; daar ze gemeenlijk in de Latijnsche drukken voor de Treurbrieven gaan, en in het derde ſtuk van Ovidius den voorrang hebben. Daarom konnen ze d' Almanak vertaalt werden, om dat, gelijk in onze Almanakken de ſchikking der dagen en maanden ſtaat, alzoo in dit voortreffelijk Digtwerk beſchreven word, het onderſcheid der dagen en maanden by de Romeinen, ten tijde van den Keizer Auguſtus. Jammer is 't, voorwaar dat ons meer d' eerſte zes maanden (yder maand in een boek) ter hand gekomen, en d' overige, miſſchien al voor vele eeuwen verloren zijn. Men mogt daar op ook wel een Klaagdigt ſchrijven; dog de Heer Smids troost den lezer, dat Kl. Barth. Moriſotus dit zwaar verlies met een toeſtel van de zes laatſte boeken heeft gepoogt te vergoeden.

Na een Opdragt aan Prins Germanikus begint de Digter met het getal en de benaming der maanden by de Romeinen, en toont de ongelijkheid en verſcheide ſoorten van dagen; welke gerigtsdagen, en welke geen gerigtsdagen waren, hondanige doorgaans in Hoven en Stadshuizen *Vacantie-dagen* genoemt worden. Zoo komt hy tot den eerſten dag van * January, een maand, die haar naam heeft van den tweehoofdigen Afgod Janus, wiens Feeſt, dat is, Nieuwe jaars-dag, hier met deszelfs oorſprong en pleg-

* LOUMAAND.

Digitized by Google

plegtigheden word beschreven. De Vertaler Valentijn was zoo bedreven in d'Oudheden niet, als de Heer Smids blijkt te wezen, weshalven zijne misgrepen somtijds in de Kantteekeningen niet ongemerkt doorgaan; waar van onder andere hier by de veelerley Janussen (juist geen Janus-beelden) een staaltje te berde komt. Men vind hier de merken van der Ouden onwetenheid in de Starrekonst en Hemelloop, welke door de lieve Digtaal van Ovidius verzagt word. Laat een Leerling zig genoegen, met te konnen vernemen welke de Roomsche * Renspelen waren; hoe de Kerkwijding van Futurna, en 't Feest van Karmenta gehouden, en het laatste weinige dagen daar na hervat wierd; hy leere kennen den heiligen dag tot het in wijden van de Eendragts-Tempel, den plegtelijken Bededag voor 't gezaaide, en de in wijding van den Altaar der Vrede, yder stuk zijn dag, of dagen, in deze eerste maand aangewezen.

Dien selven voet houd hy in het tweede Almanakboek van de maand † February, meldende de naam-reden van dat woord, afkomstig van zuiveringen of zoenoffers, niet slegts voor levende, maar meerendeels voor dooden, de Kerkheiliging van Juno Sospita, Augustus benaming van Vader des Vaderlands, de Herschepping van Kallisto, den Gedenkdag van de Roomsche Fabien

* *Agonalia.*

† SPROKKELMAAND.

by Kremera (om niet te reppen van den herkomst van sommige namen der Gestarntens) d'eerste instelling van de naaktloopende Papen van Pan, de Dood en Vergoding van Romulus, den Vierdag der Zotten, of het Bakkers-feest, d'Offers voor de zieltjes der Overledene, het Zwijgers-feest, het Vriende-maal, het feest van den Grensgod, d'overgave der Stad Gabu, het beleg van Ardea, het verkragten van Lukretia, 't wegjagen van den Koning Tarquijn, en de Wedloopen met paarden in het veld van Mars.

Met de maand * Maart komt Mars te voorschijn, om dat de Vestaalsche Non Ilia, of Sylvia dien Krijgsgod voor Vader verklaarde van haar Paar jongens (Tweelingen wil ik zeggen) Romulus, en Remus, die ze by d'een of d'ander fluxen gast geraapt had; zoo men anders die ganssche schoone historie voor geen louter verdigtsel mag houden. Deze maand levert ook uit her Vrouwen Feest, ter gedagteniss dat de Romeinen en Sabinen door de Wijfjes verzoend waren, het omdragen der Hemelschildjes door de Papen van Mars, oulinks van den fijnen bedrieger Numa ingesteld, het Opperhoogepriesterschap van den Keizer Augustus, en de Kerkwijding van den kleinen Jupiter, by wiens vertoonsel de Kanttekenaar met reden aantmerkt, dat het Heidendom eenige hunner Goden nu in een

* SNOEYMAAND.

een jonge, dan in een oude gedaante heeft verbeeld en aangebeden. 't Zelve is kennelijk aan Bachus, dien ze dan een jongman dan weder een klein kind maken. Wijders wierd in Snoey-maand de Feestdag van Anna Perenna, en de dag van Julius Cesars moorddood verjaard: daarenboven de hoogtijd van Bachus, van Pallas; wederom de offerdag van Janus, van d'Eendragt, van de Welvaart, van de Vrede, van Maan; zoo dat het Papendom te Roome dagelijksche pering had.

* April 's naamdigting krijgt aanvang met des Digters bede tot de alqueekende Venus, want in deze maand was haar hoogtijd. Dewijl nu Julius Cesar en de Cesars zijne nazaten geen grooter roem van hun geslagt wisten te verzien, dan dat ze afkomstig waren van Eneas, dien de Digters voor een zoon van Venus te boek stellen, heeft Naso wel ter sneê deze gelegentheid waargenomen om Eneas geslagtlijst te vermelden, en die oude stam-wortelen op te wroeten. Hier geeft de Maanelijke Fortuin bok haar wierookdag en Cybele, welker beeld uit Atie quam, haar hoogstatelijk Feest, met veel zwiers beschreven. 's Lands Fortuin word in deze maand niet ongeëerd, nogte Cesars zege over Juba ongedagt gelaten. Byzonderlijk verschijnt de Hoogtijd van Ceres, waar toe Proserpijn's schaking een lustige wind in Ovidius digtzeil geeft: en

* GRASMAAND.

Digitized by Google

men moet zig waarlijk verwonderen, dat de Man zoo vloeijend een Digtader behoud, daar hy dit vierde boek, en de overige, niet te Roome, maar te Tomos in de Stad zijn 's ballingschaps schrijft, gelijk men uit zijn ophef, daar hy van de * Grieksche volkplantingen in staalje spreekt, bespeuren kan. Op den vijftienden offerden Vesta 's Papen, met het krieken van den dag, een Kalfdragende koe, vervolgens wierden ook andere slagtbeesten geoffert, tot voorkoming van onvrugtbare jaren, gelijkerwijs de Borgers van 't steedje Karseoli gewoon waren weinige dagen dagen daar na Vossen met brandende roortsen op 't lijf te laten dood loopen, om dat een Vos, die vele hoenderen van een werf had gerooft, omwonden met blakende brandstoffe, en zoo uit een 's boers handen ontsnapt, in hun koren was geloopen. Het Feest van Pales, de Harder Godin, geeft beter boere-vreugd, en is gedenkwaardiger om de bygevoegde grondlegging van Rome, niet zonder broedermoord volvoerd. Deze zelve maand leverde nog een Vierdag voor de hoeren uit, een voor den Zeng-God, ter verschooning van veldgewas, en nog een voor Apol en Vasta.

Ik zie * Mey al, en nogtans schrijve ik dit in de Winter. Ovidius zal den lezer te regt helpen, wegens het verschil der benaming van Meimaand, uit berigt van de Zang-

* BLOEYMAAND.

Zanggodinnen zelve. Dan kan m'er ſtaar op maken, zoo veel zijne woorden niet verre van 't begin dezes vierden boeks luiden;

Hujus erat Solymus Phrygia comes exul ab Ida:
A quo Sulmonis moenia nomen habent.
Sulmonis gelidi patriæ, Germanice noſtræ,
Me miſerum, Scythico quam procul illa ſolo eſt!
Ergo ego? tam longas ſed ſupprime Muſa querelas:
Non tibi ſunt moeſta ſacra canenda lyra.

Onloochenbare bewijzen, dat hy de drie laarſte van deze zes boeken in Scythie gedigt heeft, en van zijn uitmuntende geleerdheid. Als op de reden van de Inwijding des Huisgoden, van den oorſprong der Regenſtarren, en die Vreugdedag ter eere van de Bloemgodinne Flora, die voorheen een hoertje te Rooms was, en alleenlijk onder het Godendom gezet, om dat zy haar ganſche nalatenſchap, met een blank lijf gewonnen, by uiterſte wille aan de Romeinen had gemaakt, behalven nog eenige byzondere inkomſten, welke zy bevolen had op haar geboorte dag aan ſchouwſpelen te verſpillen. *Vreemd maakſel eener Godinne!* Ja dag, deze Flora had haar eigen Rembaan, in de zeſde wijk van Roome, tuſſen den den Quirinaalſchen heuvel en den Pin-

cius;

cius; waar omtrent nu ter tijd het hof der Barberinen is. Die zig over Flora verwondert, mag my misschien naauwlijks willen gelooven, als ik hem zegge, dat de Romeinen op den negenden dag van Mey een ALLER ZIELEN DAG vierden. Egter is 't waar, en niemand zal 't ontkennen, die in Ovidius Almanak, ter plaatse daar ik hier ben, van de * *Lemuralia* heeft gelezen. Wat later kreeg Mars de Wreker ook een buurt: en waarom d'oude Roomers, op den veertienden Mey Poppen in den Tiber wierpen, is niet verre daar van daan te hooren, uit den Tibergod zelf, die Naso, t'zijner Digtbede beschreid geeft. Sla voort: daar volgt Merkuur, en 't Feest der Koopluiden, van waar we met eenige Renspelen, Trompet-schouwen, en de Kerkwijding der Algemeene Fortuin, uit het vijfde in 't zeste boek overstappen.

Zoo zijn wy in de maand † Juny, die met Junos Hoogtijd begint. Daar was ook een Godin Carna, anders Hangsel-Godin, die quansuis door haar godheid het gesloten opende, en 't geopende toesloot; desgelijks een Juno Moneta, en een God Semo, van Sabynschen herkomst; dezelve, van wien Justijn Martyr, en andere Kerkvaders na hem, zeer dwaaselijk Simon den Tooveraar maakten: deze hadden met den aanvang van Zomermaand yder een heiligen dag, of een stuk daar van, nevens de Krijgshaftige Bellone,

* *Pag.* 274. † ZOMERMAAND.

Digitized by Google

lone, en de Zingodin. Dieper geheimenissen steken in Vesta's vierdag, hoewel Ovidius die hoogwijze Heiligdommen met een koddige vertelling doorspekt, te weten van Sileen, en van de reden waarom, by voorval van Vesta, ter eere van hem een Ezel word geslagt. Cybele, der Goden Mama, noodigde op haar Feest al't Godendom, groot en klein, zelfs de Veld-nymfen, Bos- Berg-Goden, en het schuim van dien ganschen hoop, de Saters. Sileen quam, eer hy genoodigd was, op schuim. Men bekeerde den ganschen magt tot glimpens toe; sommige van de Goden aaakten aan 't stampvoeten, andere aan 't hinkepinken, en vielen neer dat ze quakten; vele lagen al by tijds in de lommerige dalen van den berg Ida in't lange gras op een oor, hier wierd gespeelt, daar geronkt: eenige danssten hand aan hand in't groen: maar Vesta lag, zoo als ze gevallen was, met het hoofd op een aarde zode gesuft en sliep. Priaap (die ongeschikte Tuin-God Priaap) zwoer gins en weêr, scherp toeziende, hoe schoon hem de Godinnen of Nymfen lagen. Onder andere krijgt hy Vesta in't oog, zonder dat men weet of hy die voor een Nymf aanzag, dan of hy haar kende; immers hy zelf beleed (zoo Ovidius zegt, want ik ben hier maar zijn naschrijver) dat hy't niet wist. De Linker wierd bang, en zogt haar, op de teenen tredende, heimelijk te verlokken, terwijl hem't hart klopte als een schapenstaart. Maar! maar! juist had d'ou-

d'oude Knegt Sileen zijn ezel die hem daar gebragt had, aan den oever van een beekje in de wey laten grazen; en dit beest quam, (of 't wezen wilde) juist zoo als Priaap zou les gaan, ontijdig balken. De Godin Vesta, door dat geluid wakker geworden, maakte geen geen klein geweld: Priaap stond en keek, of hy een klink om zijn ooren had gekregen: de Godinnen schoten toe, en Priaap had werk dat hy Vesta's nagel ontquam. Daarom waren de Lampsaçeners gewoon, dat ruige welgeoorde dier voor Priaap te slagten. Hebt gy uw lever eens verschud, liefhebbers, zoo gaat den historylievende ook een oogenblikje tijd tot lachen om Valentijns vertaling, aan * d'overzijde van het straksgemelde verhaal staande, daar hy de kleine *Poel van Kurtius* tot een geheel *Meir* maakt. De Heer Smids steld Valentijn nevens dien man,

Die daarvrend spreekt van glas, als van een Diamant,
Een ongeagte vlieg een Adelaar durft noemen,
En van een kleinen vonk schreeuwt als van Ethna's brand:

Want (gelijk hy met waarheid Livius en Dionijs den Halikarnasser zegt) de *Poel van Kurtius* was te Roome, midden op den oude

* Pag. 299.

de Markt, dragende zijn naam of van den Ridder, die in een kloof vol venijn lugt sprong, of liever van een Sabijnsch Hopman Metius Kurius, die, gewond en benard uit den strijd tegen Romulus komende, zig in dat water wierp. Agter dit verschaperingetje hooren wy in de omstandigheden, waar uit de heilige dag van Moeder Matura ontstaan is, de vergading van Ino en Melicerta, en waar van onze Digter elders meer gewaagt, Servius Tullius moorddood, en zijn 's dogters Tullia 's gruweldaad, uit de Romeinsche historien vereeuwigd; dan nog eenige geschichten, of liever verdigtsels, meerendeels in de boeken der Hervormingen behandeld, en altemaal met Julius Cesars Geboortedag, Herkules, en de Zanggodinnen, op den negen en twintigsten dag dezer zesde maand besloten.

De overige Gedigten zijn, het eerste Naso 's Vloek tegen Ibis, een stuk, waar in hy zekeren zijnen doodviand (onder den gemelden naam Ibis vermomd, en tot nog toe niet regt kenbaar) met uitgekoren klemtaal alles toewenscht, wat geleerde Wraak in eenen bondel kan t' zamenpakken, het tweede een Troostdigt aan de Keizerinne Livia, over de dood van haar zoon Drusus in Duitschland gestorven, 't welk, hoewel langen tijd onder Ovidius Sehriften gerekend, nogtans voor 't werk van Pedo Albinovaan word gehouden, eindelijk twee korter Gezangen van 't Aanzigt-blankersel en den Notenboom.

Maar

Maar tuſſen deze Aanhangſels en den Almanak worden de Jaarlijkſche Hoogtijden, Kerkwijdingen, Spelen, en voorts de Op- en Ondergang des Starren, naar de ſchakkeling van Ovidius, en volgens de Romeinſche Dagtelling met ſlegts der zes gezeide maanden, maar van 't geheele jaar, tafereels-wijze, afgebakend.

De Almanak zelve is vol Printen, meerendeels van Goden-beelden, dog de eerſte van de Hemel-teikens.

En treffelijke Bladwijzer, waar in de Zeden en Gewoontens met een ander ſoort van letteren onderſcheiden worden, is een toegift op alle drie de deelen, welker laatſte * Uittrekſel van my met zeer veel luſt (byzonderlijk om des Heeren Smits arbeid, daar aan beſteed) hier gebragt is, ten

EINDE.

XII. UIT-

* *Het eerſte ſtaat in Herfſt- en Wijnmaand, het tweede in Slagt- en Wintermaand* 1701.

Digitized by Google

XII. UITTREKSEL.

Boeknieuws, en berigten.

I.

* חמשה חומשי
תורה
לפי סדר הפרשיות פתוחות
וסתומות
עם
נביאים אשונים
ואחר וניסולתובים
בלי נקידות
והכל הוגה בעיון רב
ומנוקהמכל טציות ובסוף הספר נמצאלות
מכל פרשיות התורה והחפט רות ומז
הקרי יהכתיב ומכל מלות יתירות
וחסרות

Biblia Hebraica sine Punctis. Versibus, Capitibus & Sectionibus interstincta, notisque Masoretarum, quas Kri & Krif appellant, instructa. Ad Leusdenianam editionem adornata.

Digitized by Google

Dat is,

DE HEBREEUWSCHE BIBEL, zonlees-stippen, *onderschelden in Vaarzen, hoofdstukken, en Sneden; en voorzien met de merken der Masoreten, die zy Kri en Ktif noemen. Naar de uitgifte van Leusden geschikt. Te Amsterdam by* Gerard Borstius, Francois Halma, *en te Utrecht by* Willem van de Water. 1701. 26 *bladen in* 12.

II.

Verhandeling van het Hollands, Zeelands, en de West-Frieslands Versterf-regt, in de grond verklaard door Mr. Hobius Vander Vorm. R. G. *Te Hoorn by* Feyken Ryp 1702. in 8.

III.

Natuur-kundige verhandeling van de Thee Koffeé Tabak en Snuifpoeders, waar in, na een nauwkeurig onderzoek gevestigd op de Genees- en Heelkunde, de ware werking van deze kruiden, onzijdig worden voorgesteld, mitsgaders wat 'er van haar gezond- of ongezondheid, in het dagelijks gebruik en misbruik, dient waar genomen te worden. Door R. V. N. *t' Amsterdam by* Jan ten Hoorn 1701. in 8.

Pu-

Digitized by Google

IV.

Publii Ovidii Nasonis brieven bestaande in Klaag-gedigten, gezonden aan zijne Vrienden &c. in zijn ballingschap, van de kust van Pontus: en de fabulen van den Arabier Lokman, in rijm gestelt door Salomon van Rusting, Medicinæ Doctor. Te Amsterdam by *Jan ten Hoorn* 1701. in 8.

V.

Zions vertroosting, opgesloten in de Prophetie van Zacharias, ontsloten en ontdekt door Harmanus Gerbade, Dienaar des Goddelijken Woords in de gemeente van Rosmalen en Empel. Te Leiden by *F. Haring* 1702. 30 *bladen* in 4.

VI.

Bernhardi Schotani Examen Juridicum, cum Annotationibus majori ex parte Practicis, quas longe auctiores exhibet novissima hæc editio; quæ in quibus præterea cæteris præstet, Typographorum ad Lectorem Præfatio ostendit.

Digitized by Google

Dat is,

Bernhard Schotanus Regtsgeleerd onderzoek met veerendeels werkſtellige aanteekeningen, welke deze nieuwe uitgift veel vermeerderd vertoont; De voorrede der drukkers aan den lezer geeft te kennen waar in deze anderen overtreft.

VII.

Philippiques de Demoſthene, avec des Remarques.

Dat is,

De Vertoogen van Demoſthenes tegen Philippus, met Aanmerkingen. Te Parijs 1701. in 4.

De Vertaler is de Hr. Tourreil.

VIII.

Volmaaktheid van de Leere des Geloofs, waar in de Gods-kunde en Zelfkennis, tot een volledige ſamenſtelling vertrokken; de byzondere Leerſtukken van de komſt van Chriſtus in het vleeſch, zijn Leven, Dood, Opſtandinge, Hemelvaart, en ingang in het Heiligdom verklaard; en de Regtvaardigmakinge, Wedergeboorte, Aanneminge tot Kinderen, en de volſlagen onſterffelijkheid, als gevolgen, uit de Vereeniging

Digitized by Google

met Christus in God, afgeleid worden, door Willem Deurhoff. t' Amsterdam by Jan te Hoorn 1702. in 8.

IX.

ΚΛ. ΑΙΛΙΑΝΟΥ ΣΟΦΙΣΤΟΥ ΠΟΙΚΙΛΗ ΙΣΤΟΡΙΑ, CLAELIANI SOPHISTAE VARIA HITORIA, Ad MStos Codices nunc primum recognita & castigata, Cum Versione Justi Vulteji, Sed innumeris in locis ad Græcum Auctoris Contextum emendata, & Perpetuo Commentario JACOBI PERIZONII. Accedunt Indices, & plures, & superioribus longe locupletiores.

Dat is,

Veelerley Historie van Klaudius Elianus den Redenaar, nu eerst volgens de handschriften overgezien en gezuiverd met de overzettinge van Justus Vulteius, Maar op omallijke plaatsen naar den Griekschen text des Schrijvers verbeterd, en met doorgaande aanmerkingen van Jacob Perizonius. Daar komen by bladwijzers, meer, en veel wijdlooper dan de voorgaande.

X.

BEWIJS-STUKKEN, van de waarachtige Sympatetische Genezingen, en de zel-

Digitized by Google

ver goed Succes, soo als se tot hulp van miserabele Menschen groeffent worden, door Juffrs. ANNA SUUR, en JOHANNA HELT, t' Amsterdam, voor de voornoemde Juffrs. *Anna Suur*, en *Johanna Held*, op de Prinse-graft, over de *Noorder Kerk*.

XI.

Te Amsterdam by *Gazet Borstius* is uit gekomen korte Historie van de Reformatie der Kerken in Hongerien &c. in 12.

XII.

Le cabinet des grans, ou l'ona a adiouté un discours fait au Roy d'Espanie sur son au-cemd a la couronne, des lettres a la Reyne d'Espanie sur son mariage, a madame d'Orleans sur la mort de Monsieur a Madame la Marquise de rosilles sur la viduité avec les responces a ses questions, dinges des personnes les plus Eminentes, on voit dans le mesme livre des lettres a d'autre Roys, aux personnes des plus Eleué dans l'Eglise, dans l' épée, & dans la Robbe quelque resPonses des Testes courronnées a l' Auteur, un dialoge de Mars & de Minerve & autres choles tres remarquables.

Dat

Dat is,

't Kabinet der Grooten, waar by men heeft gevoegt een Reden, gevoert tot den Koning van Spanje, over zijn verbiffinge tot de Kroon, Brieven aan de Koningin vam Spanje over haar huwelijk; aan Madame d' Orleans over de dood van Mon Sieur aan Madame de Marquizinne de Nadilles over haar Weduwschap, met de antwoorden op hare verschillen, vragen, waardig de uitmuntendste Perzoonen. In 't zelve boek ziet men Brieven aan andere Koningen, aan de hoogste Perzoonen van de Kerk, van den Deegen, en van den Tabbaart; eenige antwoorden van gekroonde hoofden aan den Schrijver; een zamenspraake van Mars en Minerva, en andere zeer aanmerkelijke zaken.

XIII.

A Vindication of the Rights of the Commons of Engeland, by a Member of the honourable, the house of Commons Gnod quod omnes tangit, ab omnibus tractari debet. Am. P. A. S. sed magis am. Veritas & Patria.

Dat is,

Een Verdediging van de Regten van de Gemeente van Engeland door een Lid van het agtbaar huis der Gemeente. 't Geen alle menschen raakt, moet van alle menschen verhandelt worden. Ik houd het

Digitized by Google

met Plato; ik houd het met Aristoteles, maar meer met de waarheit en het Vaderland.

L. by J. Nutt. 1701. in fol.

XIV.

EEN SLANG IN 'T GRAS, of de Doodelijke Gevolgen van een Tractaat met Vrankrijk, waar in bewezen word, dat de Staats-Regelen van den *Francen* Koning hem niet kunnen toelaten eenig verbond langer te houden, dan het met zijn belang over een komt. Dat hy de vereeniging der Kroonen van *Vrankrijk* en *Spanje* zedert de *Pyreneese* vrede altijd beoogt heeft; dat hy, schoon het tegendeel voorgaande, nogtans die zelve ten huidigen dage beoogt; dat daar tegen niets te doen is, dan zijn magt te brengen binnen de palen, die zijne mesures ten vollen kunnen verydelen. Te Rotterdam, by *Barent Bos.* 1702. *in* 8.

XV.

d'INWENDIGE STAAT, en de Mystijke Theologie of Verborgen Godgeleerdheid, verklaard in wigtige stukken, rakende d'Overdenkinge en Beschouwing van Gods liefde. Hier by komen eenige Aanmerkingen, over een Uittrekfel van Voorstellingen, om de Ziel tot die hooge bespiegeling op te heffen. Ter gelegentheid van de

Digitized by Google

de berugte Verſchillen van de Aartsbiſſchop van Camerik en den Biſſchop van Meaux. Door F. M. Mitsgaders een Brief over het Wezen Gods. Te Rotterdam, by *Barent Bos.* 1702. *in* 8.

XVI.

* *Dictionaire Géographique*, contenant une deſcription exacte des Etats, Royaumes, Villes, Fontereſſes, Montagnes, Caps, Iſles, Preſqu'iles, Laci, Mers, Golfes, Détroits, &c. de l'Univers, le tout tiré du *Dictionaire Géographique Latin de Baudrand, des meilleurs Relations, des plus fameux Voyages, & des plus fideles Cartes*: ouvrage pouſté plus loin qu'aucun qui ait paru juſques ici en François. On y a ajouté un *Catalogue Latin tres ample* des noms anciens & modernes des lieux, traduits en François, en faveur de ceux qui liſent des Autheurs Latins, & de tous les autres, qui trouvent tres ſouvent dans les Cartes des noms en cette langue.

Dat is,

Algemeen Aardklootkundig Woordboek, *vervattende een naauwkeurige beſchrijving van Staatendommen, Koninkrijken, Steden, Sterktens, Bergen, Kapen, Eilanden, Half-eilanden, Meiren, Zeen, Zee-boezems, Zee-engtens, enz: des Weerelds, altemaal getrokken uit het Aardrijk-beſchrijvende Woordenboek van Baudrand, de beſte Verhalen, de beroemdſte Reisboeken, en de trouw-*

Digitized by Google

ste Kaarten: een Werk, veel verder gebragt dan eenig ander tot nu toe in 't Fransch verschenen is. Men heeft 'er bygevoegt een zeer uitvoerigen Latijnschen Lijst van de oude en nieuwenamen der plaatsen, in 't Fransch overgezet, ten dienste der genen die Latijnsche Schrijvers lezen, en van alle anderen, die menigmaal in de Kaarten namen in die taal vinden. Te Amsterdam en t' Utrecht by Francois Halma, *en* Willem vande Water. 1701, 149 bladen in 4.

XVII.

WONDERSPREUKEN VAN STAAT, staande op den tegenwoordigen Toestant van Zaken, zoo in *Engeland* als in de rest van *Europe*. Voornamentlijk gegront op zijn *Majesteits Vorstelijke, Godvrugtige*, en *Allergenadigste* Aanspraak. Uit het Engels vertaalt. Te Rotterdam, by *Barent Bos*. in 8.

XVIII.

Franciſci Heſſelii otia Hagana ad viros celeberrimos Petrum *Francium & Janum Broukhuſium.*

Dat is,

F. van Hessel's *Haagsche uitspanningen geschreven aan de Vermaarde Mannen* P. Francius en J. Broukhuzen, Te *Leiden* 1702. by *Boudewyn vander Aa*. in 8.

NA-

Digitized by Google

XIX.

NABERIGT.

Dit *eerſte ſtuk* van de TWEEMAANDELIJKE UITTREKSELS, van welke het eerſte blad door den Heere P. *Rabus*, P. M. zelf reeds voor zijn ſterven was nagezien en verbeterd, zal nog van eenige andere, die hy by voorraad gemaakt en ter druk-perſſe had veryaardigt, gevolgt en hare uitgifte zelkens op haren gewoonen tijd door den drukker verzorgt worden, welke gerefolveert is dit Werk te continueren, door een geleert en bequaam Perzoon, met Octroy daar toe door de *Edele Groot Mog; Heeren Staten van Holland en West-Vriesland*, aan hem op nieuw verleent: Verzoekende derhalve een jegelijk, welke eenige Boeken uit geeft, of Schriften de Geleertheid betreffende onder zig heeft, dezelve aan hem te zenden, om ze op haar tijd in de UITTREKSELS te plaatſen. Ook zal (by wijze van Catalogue) in yder ſtukje met de Titels werden gemelt de boeken welke in de vorige Twee Maanden zulle uit gekomen zijn. Waar van wy den *Lezer*, op dat hy des kundig zy, ter dezer plaatſe hebben willen verwittigen.

BLAD-

Digitized by Google

BLADWIJZER

der voornaamſte

ZAKEN

in de

TWEE-

MAANDELIJKE

UITTREKSELS

Van

JANUARY EN FEBRUARY

1702.

ST. REMI'S BESCHRYVING VAN'T OORLOGS GEWEER. *eerſte ſtuk.* Pag. 8

Toegang tot dit werk. 9

Simienowiks (Kaſimir) voornaam ſchrijver van 't Krijgstuig. 11

Verſcheide anderen van die ſtoffe. 12

Aanvang met het Kanon. 15

Zijdgang tot de manier van 't Oorlogen der Ouden. 16

Een Zeeſlag door Vondel beſchreven. 17

Scheepſtrijd uit Antonides Yſtroom. 19

Vele ſoorten van Krijgstuigen. 23

HEL-

Digitized by Google

HELLENBROEKS EUANGELISCHE JESAIA. 24
Groote bibelkennis tot dezelve van nooden. 18
Jeſaia's afkomſt. 25
——— *Gezigt over Juda en Jeruſalem.* 26
Wat door des Heeren Spruit te verſtaan is. 28
Voorzegging aan Achas gedaan. 30
Uitlegging over 't beangſtigde land. 32
Voorſpelling over Chriſtus. 34
Uitbreiding over 't woord RAAD. 37
Volgreeks der Predikaatſten. 42, 43. *enz.*
DENHOF'S ONDERWYS VAN 'T SACRAMENT DER BOETE. 48
Hoedanigheden van een goed biegt vader. 49
Fauten der biegtelingen. 50
Hoe de boete moet voldaan werden. 51
Boetens der Juigjaren. 52
MABILLON [JAN] OVER D'ONBEKENDE HEILIGEN. 54
Twee oude opſchriften gevonden. 55
Graffſchriften van Chriſten en door wat teekenen kenbaar. 57
Teekens der Heidenen. 59
Sint Evodia's *graffſchrift.* 60
En van de Martelareſſe Argiris. 63
Nog eenige oude Steenen. 65
Merkteekenen der Chriſtenſche prieſters. 66
Derzelver uitlegging. 67
FEDRUS FABELEN. 68
Aan wien Fedrus die heeft geſchreven. 69
Kleinder druk van de zelven. 70
Safvloejende ſtijl van Fedrus. 71
Fedrus door Faber uitgegeven. 72
Andere uitgevers van de zelve. 74

FON-

Digitized by Google

FONTENELLE'S WERKEN.
tweede stuk. 76
Stoffe en aanleg tot dit werk. 77
Beschrijving des Hemels. 79
——— *Van de vaste Starren.* 80
Zeggen van Alphonsus van Arragon. 81
Copernicus stelsel. 82
Dwaalstarren. 83
Stelsel van Tycho Brahè. 85
Gissing wegens de Maan. 87
Maanvolkeren. 89
De Dwaalstar Venus. 91
Beschrijving van Mars. 93
Vergelijking der vaste Starren met d' aarde. 95
Heidensche godspraken. 96
Vertellingen derzelver verdagt gemaakt. 97
BEELTENISKUNDE. *twee stukken.* 99
Oorspronk van 't beelden schrift. 101
Verscheide beeltenissen beschreven. 102. enz
BRAND'S [KASPER] *Poezy.* 114
Deszelf netheid, en zoorten. 115
Jaar en Trouw vers. 116
Withal in den Rouw. 120
Op Bekker. 122
Aanleiding tot het zelve. 124
SCHACH'S [FORTUNATUS] ZALF-POTTEN. 126
Nutheid der Zalvingen der ouden. 128
Eerste uitgift van dit werk. 129
Salf om te reinigen. 131
Reuk-zalf. 132
Zalven in badstoven gebruikelijk. 134
Oud Grieks puntdigt. 137
Gebruik des Schrappers. 138

Ge-

MELA [POMPONIUS] OVER DE GELEGENTHEID DES AARDKLOOTS. 144
Verſchcide aanteekenaars over die ſchrijver. 145
Uitgifte van Gronovius. 146
Gezag van Alexander de Groote. 148
NASO'S [PUBL. OVIDIUS] WERKEN. *derde deel.* 149
Gedigt van Vondel. 151
Feilen van Valentijn. 153
Oorzaak van zijn Ballingſchap. 155
Verſchooning van zijn misſlagen. 160
Leven en gevallen van hem. 162
Benaming der maanden. 167
BOEKNIEUWS, EN BERIGTEN. 177

E I N D E.

Digitized by Google

Digitized by Google

TWEE-
MAANDELIJKE
UITTREKSELS

Van

P. RABUS.

MAART EN APRIL

1702.

Met Privilegie van de Edele Grootmogende Heeren Staten van Holland en West-Vriesland.

TE ROTTERDAM,
By BARENT BOS.
1702.

Digitized by Google

Digitized by Google

DE EDELE AGTBARE

HEEREN,

YSBRANDUS YSBRANS, M. D.

RAAD EN VROEDSCHAP,

Mr. FRANCO DU BOIS,

OUD-BURGERMEESTER,

Mr. ISAAK VAN HOORBEEK.

PENSIONARIS;

MITSGADERS DE EERWAARDIGE, ZEER GELEERDE

HEEREN,

JOHANNES TEXELIUS, A.L.M,

Digitized by Google

HOOGLEERAAR

DER

HISTORIEN,

EN

WELSPREKENTHEID,

NICOLAAS GREBBER,

Bedienaars des Goddelijken woords in de Gereformeerde Kerke tot

ROTTERDAM,

BEZORGERS

DER

ERASMIAANSCHE

SCHOLEN,

WERD DIT DEEL DER

TWEEMAANDELIJKE

UITTREKSELS,

(na des Schrijvers dood in 't ligt komende)

met behoorlijke Eerbiedigheid

opgedragen

Van haar Ed. Dienstwillige Dienaar

WILHEM RABUS.

Digitized by Google

TWEE-
MAANDELIJKE
UITTREKSELS
Van
MAART EN APRIL
1702.

I. UITTREKSEL.

Het Alphabeth der Godzaligheid, ofte de CXIX. Pſalm, *ontleedt, kortbondig verklaard, en in rijm nagevolgd door* Johannes *d'* Outrein, *Phil. Doct. en Dienaar des H. Euangeliums in de Gemeinte te Arnhem. t' Amſterdam by* Gerardus Borſtius 1702. *in* 8. 37 *bladen.*

SChenan de eenige Werken van dezen Schrijver, (als daar zijn zijne Heilige Verzegelingen, en * andere onlangs uitgegeven) mischien iemand wat lang en uitvoc-

* *In zijn Voorreden gemeld.*

Digitized by Google

voerig; dit beknopt werkje zal ten dien opzigte geen reden van klagen overlaten: want zijn toeleg is niet geweest, in het Harpgezang, 't welk ons niet voorkomt, alles naauwkeurigljk uit te pluizen, en t'zamen te brengen, wat hem de voorraad zijn's vernufts konde uitleveren, maar hier zelve op een eenvoudige wijze te verhandelen. Hy had, ten nutte der gemeenste toehoorders, deze stoffe zelden anders dan in Vroegmorgensche en week-predikaatsien reeds verhandelt, niet breedsprakelijk, maar telkens by een geheele, of ten minsten een halve, zangpoos (Pause is 't bekende Kerkwoord) zoo dat de gansche Psalm in vijf en twintig openbare Leerredenen was afgeloopen. Door het verzoek van Vrienden, en wel godvrugtige, liet hy zig bewegen tot de uitgifte van dien beknopten toestel, op dat die, nevens zijn berijming van den Psalm zelf, mogt strekken voor een stukje van geestelijke bespiegelingen; juist niet, om dat hy deze zoo beschaafd van stijl en trant oordeelt, maar om dat ze met zijn verklaring best over een stemt.

Die geen Vremdeling in het boek der honderd en vijftig geheiligde Snaartiederen is, kent de voortreffelijkheid van dit CXIX de Konststuk, geheel en al op gesteld ter aanbeveling van de oefsening des levens naar Gods Wet. Indien ook de langheid of grootte eenig Digtwerk doet uitmunten, deze is de langste Psalm van alle, bestaande uit honderd zes en ze-

ven-

ventig vaarzen, daar de LXXVIIIste, die d'andere altemaal in lengte te boven gaat, niet meer dan twee en zeventig vaarzen heeft. Wijders is ze merkwaardig om de Digtkundige schikking in twee en twintig gelijke deelen, daar elk vaarsje van yder deel met een zelve letter naar den rang der Hebreeuwsche letteren aanvang neemt. Men voege hier by, dat 'er geene gevallen van de Kerke en Gods kinderen zijn, en geene harts-gesteltenissen, die daar in niet verbeeld worden.

Wat de ontleding van dit Harplied aangaat, de Heer d'Outrein geeft 'er in 't gros een algemeene verdeeling van, om dat een geheele ontleding vry bezwaarlijk te maken is. Voor eerst ziet hy een Vooraffspraak van den H. Geest, of van een Voorganger, tot Zaligspreking van de genen, die hun werk maken van Gods Woord, of tot bestempeling van de regte erfgenamen der zaligheid; ten tweeden een geloovigen Spreker, die hier ingevoert word, betuigende zijn hoogagting voor Gods Wet, wenschende volgens die te wandelen, en verfoeyende al wat daar van afwijkt. Deze wend zijn reden I. tot God V. IV. — CXIV. II. By wijze van spraakwending tot zijne vianden V. XV. III. Wederom tot God V. CXVI — CLXXVI. Voor 't overige schikt hy den Psalm in de gezeide twee en twintig deelen, of Zangpoozen: En dewijl yder deel als een Psalm op zig zelf is, word ook yder byzonderlijk van hem ontleed.

Na eenige voorbereidſelen, houd de Heer d'Outrein dien voet, dat hy voor elke zangpoos iets aanduid, wegens die letter van 't Hebreeuwſch Alphabeth, waar meê de vaarzen van dat gedeelte beginnen; 't welk, nademaal het meer voor taalkundigen dan eenvoudigen dient, met Romeinſche letteren is gedrukt. Dan geeft hy een beknopte Ontleding van yder gedeelte, en daar agter de Verklaring, meeſt volgens den rang der woorden, zoo als ze in de grondtaal voorkomen. By elk gedeelte dat verklaart word ſtaan de Hebreeuwſche woorden uitgedrukt, tot gerief der genen, die iets van de taal kennen, om met den eerſten opſlag te konnen afneemen, welke Hebreeuwſche met de Nederduitſche woorden over een ſtemmen. Daar door gebeurt het, dat in de ſchikking der Hebreeuwſche woorden die zelve rang niet gehouden word, dien ze in den Grondtext hebben; nademaal der woorden ſchik in 't Hebreeuwſch en Nederduitſch niet altijd gelijkt. Over ſommige woorden en ſpreekwijzen word luttel of niets gerept, waar van men de reden ligtelijk kan bevroeden. Want vermits vele uitdrukkingen in dezen Pſalm meermaals dezelve zijn, waar toe een onnoodige herhaling, en niet liever een aanduiding van 't gene deswegen reeds vorens gezegd was? Egter word nu en dan wel een en dezelve ſpreuk, ten tweeden of derden male ontmoetende, nader of breeder ontvouwt. Den eenvoudigen zal 't genoeg wezen, het duiſtere

Digitized by Google

ſtere verligt te zien; en dien het luſt zijn aandagt wat ſnediger te wetten, hy zal nog wel wat overgelaten vinden. Het naſlaan van Schriftuurplaatſen zal den Leergierigen ook aanleiding tot gedagten geven: dog indien de gemelde plaatſen ſommigen mogten ſchijn en niet wel ter zake te komen, men denke, dat de Hr. d'Outrein velen aangetogen heeft, niet om de zaken, daar in begrepen, maar alleen om de gelijkheid der ſpreekwijzen; ſommige ook, om ſlegts te vertoonen, hoe 't een of 't ander Hebreeuwſch woord in de Griekſche vertaling der zoo genaamde zeventig Overzetters vertolkt is. Hy beroept zig dien aangaande op zijne andere ſchriften, en voornamentlijk op zijn *Honigraad der verdrukkingen*, welke inhoud met die van dit Snaarlied veel overeenkomſt heeft, mitsgaders op het ſtigtelijk werkje van den overleden Predikant Alardin over den eerſten Pſalm, die met den XIXden en CXIXden vry wel ſamenſtemt.

Nu valt 'er nog wat te zeggen van des Schrijvers berijming, waar in hy dezen Pſalm geſtelt heeft, naar den zangtrant van Pieter Dathenus, dog in taal, ſtijl, en regte zin-uiting zeer veel (als dat behoort) van dien laatſten Rijmer verſchillende. d'Eerſte zangſtreek luid aldus.

Wel zalig, die op regte wegen gaan,
Die in de Wet des Heeren altoos leven,

Digitized by Google

Die op het pad van zijn geboden staan,
En zoeken Hem van ganscher hart; die beven
* *Voor 't heilig Woord, en mandelen voor God*
Behagelijk, met naar zijn gunst te streven.

Dit zy tot een proefje. By voorval dezelver nieuwe berijming, agter 't werk gevoegd, en waar van yder eerste Zangstreek van elke Zangpoos op een Zangsleutel is gedrukt, laat zig de Hr. d'Outrein in zijn Voorreden met nadruk en rondborstigheid hooren over den slegten rijm en de slegte vertaling, van den gemelden Datheenus, in de Nederlandsche Kerken voorhenen, by gebrek van een beter, ingevoerd. Niemand zal my meer bedillen, dat ik Datheens Psalm-berijming, hier en daar, als 't pas gaf, naar verdiensten ten toon stelde, wanneer hy hier een Predikant van Arnhem vlak uit hoort klagen, *dat onze Kerken van Nederland geen beter Psalmboek dan dat van Datheen in 't openbaar gebruik te hebben, daar naderhand zoo vele berijmde Psalmboeken zijn uitgekomen, waar van het slegtste het zijne ruim kan opwegen*; en daar Datheen zelf zig beklaagt heeft, *dat hy hem als een ontydige geboorte is afgedrongen geweest.* Dus verklaart de Heer d'Outrein zijn zegel te steken aan het gezeg van

* Dewijl deze regel geen andere heeft, waar op ze rijmt, is de Zang- of Digwijze de beste niet; 't zy wie dezelve voor Datheen mag uitgevonden hebben.

Digitized by Google

van den Heer Predikant en Digter Vollenhove

Datheen, de voorste in tijd, schijnt hoog in eer te rijzen,
Door 't oude Kerkgebruik; maar och! heeft meest gefaalt,
Hier schort het aan den zin, daar word in 't rijm gedwaalt.

Zijn 's oordeels, heeft de Ridder Konstantijn Huigens niet misgeslagen, toen hy aardiglijk schreef,

Maar dat een van Datheen daar is de Weereld zot na.
Waarom 't is 't oudste kind, en daarom goed en zoet.
De Vrome zijn 'er meê te vroên in hun gemoed.
't Mag wezen; maar ik vreez' 't is al te vroên op God na.

Nog meer. Hy bedient zig van de * woorden van een hedendaagschen Schrijver (dus noemt hy my) die Datheens Psalmboek zegt vol leemten en gebreken te zijn; en dat het vele brave mannen van tijd tot tijd gestaart heeft, dat men in deze eeuw aan dat lompe plompe rijmwerk was gebonden, omtrent zoo wezendlijke en hoog-

* *Zie mijn Uitreksel in Jan. en Feb. 1696. pag. 64. en verder.*

hoognoodige oefening van den openbaren Godsdienst: waar omtrent het betaamlijk was, dat het, zoo wel als 't bidden, geschiedde in Geest en in Waarheid, en met verstand, passende by de Redelijke en Geestelijke bediening van het Psalmzingen (zegt hy) zonder twijfel veel van haren luister verliest, wanneer ze gepleegt word met een Zang, laag en laf, in d'oogen en ooren van allen, die maar een matige kennis van de Nederlandsche Taal en Digtkonst bezitten; en die op vele plaatsen niets minder doet dan doel te treffen, dat is, den eigen zin des Heiligen Geests op te volgen en uit te drukken. Dit gaat zoo verre, dat het den Heere d'Outrein der moeite waardig dagt, een zeer merkwaardig staaltje aan te halen, ten bewijze, dat een lezer of zanger in Datheens Berijming dikwils een geheel anderen zin vind, dan hem te voren in de Rijmelooze Psalmen volgens d'eigene woorden van den H. Geest was voorgekomen. Zeker vermaard Leeraar had gepredikt over de woorden van den CXden Psalm, *Hy zal op den weg uit de beke drinken*, enz. hebbende in zijne Verklaring en Toepassing krachtigen indruk gegeven van het BEROERDE water des lijdens, 't welk de Messias heeft moeten drinken, door Gods toorn, en de vloeken der zonden van alle uitverkore, waar in ze als geworpen waren. Na de Predikaatsie liet hy het zelve Rijmvaars uit Datheen zingen

Digitized by Google

Ja Hy zal ook op den weg uit de beken
Haast drinken van't loopende water KLAAR.

Wat dunkt u, lezers, moesten de Toehoorders uit dat averegts loopende en qualijk vloeijende WATER KLAAR van Datheen niet een heel ander denkbeeld ontfangen van den zin der woorden, dan zy pas te voren uit den mond des Kerkredenaars gehoort hadden? Ik zal hier, om niet buiten onzen Schrijver te gaan, geen meer voorbeelden by voegen: dog ik heb 'er verschot van.

Tot betragtiging van het vorens gezeide laat de Heer d'Outrein in de gemelde Voorreden invloeijen den Brief, die de Leeraars der Kerke en Hooge Schole van Geneve in den aanvang van 't jaar 1700 aan de Walsche Kerken in ons Land geschreven hebben, en waar in zy bekend maken de wigtige reden, die hun bewogen heeft, het langgebruikte Fransche Psalmboek naar d'overzetting van Klement Marot en Dirk Beza af te schaffen, en een beter berijming in te voeren, 't welk den eersten zondag van Slagtmaand des jaars 1698 openbaarlijk in de Kerken geschied is. Hy heeft dit te liever willen doen, om dat, zijn 's oordeels, in dien brief niet alleen voorkomen voldoende redenen tot zulk een heilzame verandering, maar ook oplossingen der zwarigheden, die vele uit het invoeren van een nieuw Psalmboek te gemoet zien.

Daar

Daar nevens hoort men hem melden van een Uittrekſel, uit de Handelingen der Walſche Kerkvergadering, in 't jaar 1700 binnen Rotterdam gehouden; waar in aan d' eene kant wel beſloten is geen nieuw Pſalmboek in te voeren, dog aan d' ander zijde het tegenwoordige te verbeteren. Men had daar by gedrukt een Brief van den Heere Jurieu, die het ſtraksgemelde bedrijf van die van Geneve, zoo in opzigt van de zaak zelve, als van de manier van doen, afkeurt. In opzigt van de zaak laat de Heer d' Outrein de Mannen van Geneve zig zelven verantwoorden: dog in opzigt van het laatſte zegt hy rond uit, dat Jurieu tegen de verandering van het Pſalmboek niet by bronge eene enkele reden, welke ook niet had konnen gelden tegen de verandering van de oude Nederlandſche Overzetting der Bibels, door het invoeren van een geheel nieuwen: een werk, dat agter zoo loffelijk, en met zoo veel nut, door laſt van de Hoogmogende Algemeene Staten der Vereenigde Nederlanden, gedaan is; en waar van onze Kerken nog dagelijks de heilzame vrugten plukken. Het was dan te wenſchen geweeſt, dat men teffens in dien tijd op gelijke wijze de hand aan 't verbeteren van de Pſalmrijmen gelegt had.

Wat men ſedert een wijl herwaarts in de Frieſche Kerkvergaderingen, wegens de meergemelde Digt-Hervorming, verhandelt, kan uit het nagedrukt afſchrift voor dit werk, agter al het voorgaande, gelezen worden.

II. UIT-

Digitized by Google

II. UITTREKSEL.

Sacrorum Elaeo chrismate an Myrothecia tria, in quibus exponuntur Olea atque Unguenta Divinos in Codices relata, & olim vel cunctis universim Gentibus, in vitæ qua quotidiano, qua molliore cultu; vel nominatim apud Israëlitas, tam in sacrorum Antistitibus, Locis, Supellectilibus, quam in Regibus solemniter inaugurandis usurpata, autore Fr. FORTUNATO SCHACCHO Ordinis Eremitarum S. Augustini, Apostolici Sacrarii Præfecto. Opus eruditione multiplici conspersum, & instituta Veterum, literasque reconditiores, Hebraicas, Græcas, Romanas hujus argumenti occasione passim illustrans, nec antea sic emendatum, adornatum figuris elegantissimis.

Dat is,

Drie Zalfpotten van gewijde Oly-Zalvingen, waar in verklaart worden de Oliën en Zalven, die in den Bibel staan, en eertijds of in't gemeen by alle Volkeren

't zy,

't zy in het dagelijkſche leven, 't zy uit weelde, of voornamentlijk by de Iſraëliten, zoo in Prieſters, Plaatſen, Huisraad, als in Koningen plegtelijk in te wijden gebruikelijk zyn geweeſt, beſchreven door Fr. Fortunatus Schach *van de Ordre der Eenzamen van Auguſtyn, Opziender van den Pauſſelijken Bedkamer: een werk beſprengd met veelerley geleerdheid, en, ter gelegentheid van deze ſtoffe, d'inzettingen der Ouden, de verborgener Hebreeuwſche, Griekſche, en Romeinſche Taalwijsheid doorgaans verligtende. Te voren zoo niet verbeterd, met zeer fraye Printen vercierd. t' Amſterdam by* Francois Halma. 1702. *in fol.*

TWEEDE DEEL.

't WAS geur van gewijde en ongewijde Lenteraaf, die voor twee maanden uit de eerſte geopende Zalfbus van den eerwaardigen Schach vloeide; thans luſt my de tweede te ontſluiten, en ik twijfele niet, of de welriekende waaſſem van d'ingeſlotene ſtoffen zal den Reuk van fijne vernuften zoo veel te beter bevallen, als dit mengſel koſtelijker dan 't eerſte is. Het oliën, het zalven, het waſſchen, het baden der aloudſte volkeren, 't gebruike en mis-

Digitized by Google

misbruik van die uiterlijke lijfs-zuiveringen, al dat werk had den Schrijver als een Bye vervoert door de vrugtbaarste Landerijen der Hebreen, Grieken en Romeinen; en hy bragt daar uit te voorschijn den geurigsten honig, waar op de lekkerste Lettermonden verlekkert zijn; dog dit alleen kon men van zijn arbeid niet zeggen, dat die gansch zuiver en heilig was. Wat nu? Deze tweede opening, dit versche vat levert niets uit, dan 't welk uit de Goddelijke heiligdommen herkomstig is. Daarom heeft het een opschrift van * Heiliging of Inwending, wat het ontdekt de making en 't gebruik der heilige Zalf-Olie, van God zelf oulinks onder zijn volk ingesteld, tot heiliging van Priesters, Altaren, Kerk-Hutte, en al deszelfs gewijden inboedel, in Mozes Boeken beschreven. Heeft het nogtans ook eenig cieraad uit het Heidendom, dat moet niet hooger dan voor welgepast bloem- en loofwerk gehouden werden.

De Man had ons uit het dertigste hoofddeel van 't Boek des Uittogts, maar een klein snufje van den Heiligen Zalf-Olie gegeven; hier leert hy ons dezelve kennen in haar benaming, in haar toebereidsel, in hare mengsels by maten en gewigten; en in haar gebruik; tevens laat hy d'er ons een kragt van rieken, die niet alleen de zinnen, maar ook de ziel streelt. Op zulk

O een

* CONSECRATIO.

een sielverquikking durve ik den godsdienstigen lezer straks in den aanvang by de heilige benaming noodigen, om hem te leeren vernemen, dat deze Zalf Olie, in de grondtale * שמן המשחה *Semen Hamischa* genoemd, haar geboorte heeft van משיח *Maschiah*, waar van daan de Messias de Gezalfde komt; welke woorden שמן המשחה, zoo veel beduidende als de *Olie der Zalving*, haar regte toepassing hebben op dien Gezalfden, den Christus, die voor den zondaren geweest is de Kerk, Hutte, Tempel, Altaar, Slagtoffer, Priester, en 't Vat der heilige bediening; voorbeelden, en schetsen, waar door zijne verdiensten (de regte Olie des Messias) voorschaduwd zijn. Dien dit behaagt, hy trede met my toe, om te bekijken uit wat mengsels en hoe veel van elk, de heilige Zalf-Olie moest gemaakt werden. † *Neem*, spreekt God, *de Voornaamste Specerijen, de zuiverste Myrrhe, vijfhonderd* [*Sikels*], *en de Specerij-Kaneel half zoo vele*, [*namentlijk*] *tweehonderd en vijftig* [*Sikels*]; *ook Specerij-Kalmus tweehonderd en vijftig Sikels: ook Kassie vijfhonderd, na den Sikel des heiligdoms, en d' Olie van Olijfboomen een Hin.*

Denk niet, nieuwsgierige, dat gy nu al zoo vliegens de gewijde Zalfpot onder uw neuse zult krijgen. Gy moet eerst met my eenige hoofdstukken gaan doorbladeren, en

* *De Grieken noemen het* ἔλαιον χρῖσμα, *Oly Zalving, en* ἅγιον μύρον, *Heilige Zalf.*

† *Exod. XXX.* 23-24.

Digitized by Google

en hooren daar uit, hoe men oulinks het geld woeg, daar na toetelde: gy moet eerst het oud gebruik van gemerkt of gestempel geld kennen; en hoe veel een Sikel doet: dan zult gy de regte waardy uit de kostelijkheid en hoogen prijs leeren afnemen. Dat ik 'er slegts als in 't voorbygaan van gewage, is, om dat gy nog wel indagtig zijt, of behoort te wezen, wanneer, en by voorval van welk boek, meer dan eens in mijne Uittreksels gemunt en ongemunt geld te berde quam. Verbeeld u hier dien berugte penningen in print te zien, aan d'eene zijde gemerkt met de Manna kruik, en 't Samaritaansch Opschrift SCHEKEL JISRAEL [den Sikel van Israël] aan d'ander zijde met Aarons Wonderstaf, en 't omschrift JERUSCHALAIM KODSCHAH [het Jerusalem]. De Prijs dezer Zalf-Olie is ligt te maken, om dat de Voornoemde Specerijen bedragen vijftien honderd Sikels, welke, yder tegen een halve Rijksdaler gerekend, uitmaken zeven honderd en vijftig Rijksdalers.

Nog kreeg Mozes bevel, om, behalven de gemelde Zalf-Olie; een heilig Reukwerk toe te maken; * *Neem u*, zegt de HEERE tot Mozes, *welriekende Specerijen Myrrhen sap, en Oniche, en Galban, welriekende Specerijen, en zuiveren Wierook: dat elk byzonder zy. En gy zult een Reukwerk dener zalve daar uit maken, naar het werk des Kruidmengers gemengd, rein,*

 hei-

* *Exod.* XXX. 34. 35. 36.

heilig. En gy zult van 't zelve heel klein stof stooten, en gy zult daar van leggen voor het getuigenisse in de Tente der t'zamenkomste, daar heenen ik tot u komen zal, enz.

Dit Reukwerk, in 't Hebreeuwsch קטורת *Ket reth*, hebben de Grieksche Overzetters genoemt * θυμάμα μυρεψικὸν zoo veel als een *Zalf-reukwerk*; hoedanige Reukwerken ook Heidenen in hunne Godsdiensts oefeningen plagten te gebruiken. Zoo doet (om uit vele staaltjes weinige aan te halen) Sofokles zijne Klytemnestre spreken.

Ἔπαιρε δὴ οὐ θύμαθ' ἡ παρεῦσά μοι
Πάγκρπ' ἄνακτι τῷ δ' ὅπως λυτηρίους
Εὐχὰς ἀνάχω δωμάτων ἃ νῦν ἔχω.

Breng gy my hier het reukwerk, toebereid
Uit allerhande kruid, waar mee mijn zugten
Tot Febus stijge, op dat de schrikkelijkheid
Die thans mijn hert beklemt, mag henenvlugten.

En dat 'er Myrrhe op de Heidensche reukaltaren geoffert wierd, blijkt in dit van Euripides,

Ναὸν καὶ θυόεντα βωμὸν
Προὔδοκας Ἀχαιοῖς,
Ὦ Σεῦ, καὶ πελάνων φλόγα,
Σμύρνης αἰθερίας τε καπνόν.

Gy

* *Thumiama murepsikon.*

Gy hebt den geurigen Altaar
Aan 't Griekſche Volk verraden,
O Jupiter, gy hebt voorwaar
Verraên al 't offerbraden,
Dat tot u opging met een rook,
Met hemelſch Myrrhe zwaar van ſmook.

Daarenboven is de hooge waardy der Zalf-Olie, en des Reukwerks, ook daar aan te kennen, om dat het maken van dergelijke op * doodſtraffe verboden was. Ik zwijg de voortreffelijkheid van de Specerijen zelve, welke hier overſlort worden met Hebreeuwſche en Griekſche taalpluizery, rakende de Specery-woorden † בשמים; ‡ ἀρώματα of (τ) ἀρώματα. Eerſt krijgt de Myrrhe haar beurt, by de Zalf-Olie, dan de Kaneel, Kalmus, en Kaſſie. Die wat opmerkend is, kan uit weinige hoofddeelen een Kruidkenner werden: zoo veel ſtaat 'er vermeld uit Dioskorides, Celſus, Plinius, Theofraſtus, en andere. d'Olie van Olijven alleen beſlaat een ruime plaats. Ook is hier aas voor zulke, die verborgen Godgeleerdheid in de Specerijen en 't reukwerk zoeken.

Nog meer. Na dat de heilige Text opgetelt heeft al wat met de heilige Zalf-Olie moeſt gezalft werden, volgt het overige van 't Godlelijk bevel, dies aangaande

* *Exod.* XXX: 23 en 38.
† *Beſamim.* ‡ *Aromata.* (τ) *Arômata.*

Digitized by Google

tot Moſes; * *En gy zult tot de kinderen van Iſraël ſpreken, zeggende, dit zal my een Olie der heilige zalvinge zyn by uwe geſlagten. Op geen's menſchen vleeſch zal men ze gieten: gy zult ook na haar maakſel geen diergelyke maken: het is heiligheid: het zal ul. heiligheid zyn. De man, die zulk een zalve maken zal als deze, of die daar van op wat vreemds doet, die zal uitgeroeit worden uit zyne volkeren.* Onze Schach doet 'er verklaringen over, om na te ſporen welke Perſonen, en hoe verre, het Gebod der Zalf-Olie verpligte; wat de Grieken en Romeinen daar van onderhielden; hoe zwaar de zonde van d' Overtreders dezer Wet was; in wat geval meermalen de uitroejing gedreigt word; en hoedanig het Regt der Overheid tegen de Overtreders te agten zy: alles met verſchoon van Schriftuurplaatſen, onder dezo Zalfmengſels gemengd, en uitgelegd zoo als men van een Geleerd Pausgezind Leeraar heeft te wagten. Daar van daan doet hy aan-hemtred tot de Olie van Olijven, en toont uit d' Oudheid de Heidenſche gewoontens van beelden en ſteenen met dusdanige Olie te begieten en te beſmeren. Trouwens dat hebben zy miſſchien ter naaping van de Hebreen gedaan, want men leeſt in 't Boek der † Weereldmaking, dat Jakob, ontwaakt zijnde na den droom des Hemelladders, 's morgens vroeg opſtond, en den ſteen, dien hy tot zijn

* *Exod.* XXX. 31, 32, 33.
† *Genes.* XXVIII. 18.

Digitized by Google

zijn hoofdpenluw gelegt had, een gedenkteeken oprigtte, en Olie daar boven op goot.

Nu eens bekeken wat het ook was, dat met de heilige Zalf-Olie moest gezalft werden. Moses hoort van den HEERE daar toe dit Gebod; * *En met dezelve zult gy zalven, de Tente der t' zamenkomste, en de Arke der Getuigenisse. En den tafel met al zijn gereedschap, en den Kandelaar met zijn gereedschap, en den Reuk-altaar. En den Altaar des Brandoffers met al zijn gereedschap, en het Wasch-bat met zijn voet. Gy zult ze zoo heiligen, dat ze heiligheid der heiligheden zijn; al wat ze aanroert zal heilig zijn. Gy zult ook Aaron en zijne Zonen zalven: en gy zult ze heiligen om my het Priester-Ampt te bedienen.* Eer den Schrijver tot den draagbaren Tempel (best met het woord Tabernakel bekend) en deszelfs byzonderheden komt, laat hy onder zijne penne vallen den † Voorhof, die rondom den Tabernakel en den Altaar was. Latijnsche Woordenzifters krijgen d'er enige lekkere versnaperingen van, over 't woord *Area*, ontvouwd uit aloude Opschriften, Griekſch en Roomsche Schrijvers, die klaarlijk melden, dat ook de Heidenen gewoon waren opene ruimtens en Voorhoven voor hunne Tempelen te maken, en deszelve in te wijden. Op die wijze verhandelt hy de plaats waar de Tabernakel (gemaakt van

* *Exod.* XXX. 26. 27, 28. 29. 30.
† *Exod.* XL. 33.

ven zal ik dit woord voortaan houden) opgerigt, en de manier hoe die ingewijd is; 't welk geschied onder een verklaring van de heilige Texten, die Salomo's bedrijf in 't afhalen van de Verbondskist uit Sion beschrijven. Een overruim veld van stoffe: want al d'omslag van die plegtigheden staat wederom, yder stuk afzonderlijk, gemeld, met vergelijking van de Heidensche Tempelgebaren: als door zijn voorwaarden der Inwijding, de Besprenging des Altaars, de tijd wanneer de heilige Olv-zalving gedaan is, in wat vorm d'inboedel des Tabernakels ten tijde der wijding moest gestelt zijn, en voorts eenige byzonderheden, die na de zalving met bloed verbrant wierden, om te verstaan de plaats uit het derde boek van Moses; *Toen leed hy den Varre des zondoffers bykomen, en Aaron en zijne Zonen leiden hunne handen op het hoofd van den Varre des zondoffers. En men slagte hem; en Moser nam het bloed, en deed het met zijn vinger rondom op de hoornen der Altaars, en ontzondigde den Altaar: Maar na goot hy 't bloed uit aan den bodem des Altaars*, enz. enz.

De belezen Man laat het by de zalving niet en inwijding steken, maar ontvouwt den ganschen toestand des Tabernakels, en zijne deelen, met alles wat daar in was. Het konde dan niet anders wezen, of hy moest voornamentlijk spreken van 't Heilige der Heilige, van de Arke des Verbonds, of

* *Levit.* VIII. 14. 15.

of Bondkiſt, en uit Sittimhout, van hoedanig een maakſel die was, ſamt de Cherubinen, en hun ſtand, wijders van den heiligen * Tafel der Toonbrooden, Schotelen, Rookſchalen, Pannen, Kroeſen, niet alleen naar de bedenkingen der Joodſche Meeſters, maar ook met Konſtprinten voor oogen gebragt. Hier hebben wy den Offerwijn, en de Plengoffers, zeer gemeen oulinks by de Heidenen; waarom het hem niet zwaar viel, daar toe een heel bezaaide van Griekſche en Latijnſche Digtery.; nevens de † afbeeldſels der Plengvaten en Offerkannen, uit d'Oudheid hervoort te brengen. Hy haalt, na de vertooning van zoo veel huisraad, ook den gouden Kandelaar voor den dag, en ſtelt 'er 't ligt van zijn geleerdheid op, zoo dat wy dit ſtuk in ſchrift en meer dan eene print heldef zien blinken met zijne rieten, met zijne ſchaaltjes, met zijne knoppen, en zijne bloemen, met zijne lampen, ſnuiters, dompers.

Wat krijgen wy nu? den Gouden Altaar; dien ik zoo noeme met ‡ Bibeltaal: anders was hy van hout, als geſchreven ſtaat in het dertigſte hoofddeel van het Boek des Uittogts, waarom dezelve by ✠ Ezechiel den houten Altaar word genoemt: men verſtaden Reuk-altaar, van Sittimhout, met goud

* *Exod.* XXV. † *Zie onder anderen een aardige Print pag.* 504, en 512.

‡ *Num.* IV. 11. ✠ *Ezech.* XLI. 22.

Digitized by Google

overtogen. De verhandeling van Wierook paſt 'er niet qualijk by, en de haard of roofter: desgelijks het Koper Waſchvat, altemaal in konſt-tafereelen afgereekend. Dien deze fraayheden behagen, hy kan in 't vervolg, by voorval van het aanroepen van Gods naam in d' Altaarwijding, zijn aandagt in ſpannen om in het vier lettering woord יהוה JHVH, gemeenlijk JEHOVA gelezen wat goet te hooren. Men vind 'er by hoe de onzinnige Vorſten zig voorhenen goddelijke eere aanmatigden, en welk het onderſcheid is tuſſen het gemelde woord Jehova, en een ander mede van Goddelijke beduijding אלהים ELOHIM; daar 't laatſte nogtans ook aan hoogaanzienlijke menſchen word gegeven. Zoo komen de Hebreeuwſche Veldheeren hier ter baan, het Verbond, dat zy met de Gemeente maakten, en een ſtelſel dat d' Iſraëlitiſche Regering eenhoofdig is geweeſt, zoo wel in, als na de tijden van Joſua en Moſes. Dog dit was maar een inwerpſel: want onze Schaekeert daar van daan wederom tot het Verbond, 't welk de Hebreen tot een afgezonderd en Gode toegewijd Volk verhief, op dat hy het wigtigſte ſtuk van die verbintenis mag begluuren; te weten de Beſnijdenis.

Uit wat inzigt hy alle deze zaken zoo uitvoeriglijk by een brengt, is ligtelijk te bevroeden: want dus doende volvoert hy zijn voornemen van 't werk der Zalvinge, gepleegd zijnde aan den Tabernakel en deszelfs

Digitized by Google

zelfs toebehoorte, onder Moſes; en dit gaf hem aanleiding om van de Kerk- en Staat-Wetten der Iſraëliten verder af te weiden. Komt nu, liefhebbers der Oudheden, en rekt met my nog voor een korte poos uw geduld tot het bezigtigen der Altaren. Wy zijn reeds buiten den Tabernakel, en by het Waſchvat; daar wy ſtraks den Koperen Altaar, den Altaar des Brandoffers, ontmoeten. Deze Kopere Brandaltaar ſtond aan * de deure des Tabernakels, waar op Moſes Brandoffer, en Spijs-offer offerde. Het Waſchvat ſtond tuſſen de Tente der ſamenkomſte en tuſſen een Altaar. Al de Weereld weet, wat men door een Altaar of Outer verſtaat. Chriſtenen, Joden, en Heidenen verſtaan d'er meê een hooge plaats, waar op men allerley gaven God toewijdde: men mogt wel Gaaf-hoogte zeggen, zoo dat woord niet wat te hard was. De Hebreen noemen een Altaar † מזבח, afgeleid van offeren, en de Grieken hebben hun woord ‡ *Θυσιαστήριον* bequamelijk gemaakt van 't voornaamſte dat op Altaren gedaan wierd, namentlijk ✝ Slagtbeeſten offeren; en dit wederom van (1) ſlagten. De Romeinen zeiden *Ara*, en *Altare*, 't een een (2) Outer, 't ander een

* *Exod.* XL. 29. 30. † *Mizbeach*
‡ *Thuſiaſteerion.* ✝ *Thuſiazein* Θυσιάζειν.
(1) Θύειν thuein, *ook offeren.*
(2) *Ara voor Hemelſche en Onderaardſche Goden.*

Digitized by Google

een (1) Hoog Outer, veeltijds ook zonder onderscheid genomen. Niets was in 't Oud Heidendom gemeener dan Altaren te maken; niets dat in de Afgodery-kraam meer te pas quam. Ten dien einde word dat onderwerp breedelijk, als by voorraad, afgehandelt, onder velerley beschouwing van plaatsen uit het Oude Testament, wegens de Altaren en Hoogten die 't Israëls Volk zoo meenigmaal, t' hunner schande, den afgoden ter eere, heeft opgerigt. (2) *Maake my een Altaar van aarde* was Moses bevolen tot d' Israëliten te zeggen, *en offert daar op uwe Brandofferen, en uwe dankofferen, en uwe schapen, en uwe runderen.* Zie daar voor eerst Aarde Altaren. De tweede zijn steene Altaren, waar van een doorlugtig voorbeeld is te zien in den Altaar dien zy moesten stigten, als zy over den Jordaan waren getogen, een *Altaar van* (3) *steenen*, aan welke geen yzer gereedschap mogt gebezigt werden. Deze was een Altaar des Verbonds. Dat ze by de Heidenen ook zeer gebruikelijk zijn geweest te bewijzen zou my veel naschrijvens kosten uit Homeer, Euripides, Virgijl, Polybius, Livius, en andere: maar ik mag 'er thans geen tijd meê spillen.

De volgende Altaren zijn *Altaren van Vriendschap en gemeenen Godsdienst.* Ik vind 'er on-

(1) Altare, *zoo veel als* alta ara, *voor de Heidensche Goden alleen.* (2) *Exod.* XX. 24. (3) *Deuteron.* XXVII. 5.

Digitized by Google

onder velen dusdanig een van nadruk in * Josua's Boek, door de stamme van Ruben, van God, en de halve van Manassa, na 't land van Gilead te rug gezonden, een Altaar aan den Jordaan bouwen, om welke d' overige Israëliten, uit yver tot den godsdienst, verstoord waren, eisschende reden van dit nieuw bedrijf. Men gaf hen reden, *dat d' Altaar gebouwd was niet ten brandoffer, nogte ten offer, maar op dat die tussen de geslagten een wederzijdsche getuige zou zijn*, Laat hier wederom gezegd blijven, dat ook in dit stuk de Heidensche plegtigheden voor een groot gedeelte daar na zweemden. De stoffe vereischte, dat 'er onderzogt wierd, in wat voorval het altaar-stigten geoorlofd was; en dewijl de boeren-outers rondslomp zonder veel keurlijkheid schijnen opgeregt te wezen (van Heidenen gesproken) wist de geleerde Schach geen beter raad, dan ons daar van blijk uit een ouden † gedenksteen te geven. Zelve doet hy van een anderen ‡ steenen altaar; en hy laat zijn bedenking gaan over de hoogste van de Altaren, die de Hebreen maakten, en over hun Vorm: want ze waren altemaal zoo groot niet als die Kopere Altaar van Salomo, die ✠ twintig ellen lang, twintig ellen breed, en tien ellen hoog was. Dus beschrijft hy op wat timmeraadje de Altaren steunden, op dat 'er de Priesters gemakkelijk konden bo-

Jos. XXII. † *De Print staat pag.* 596.
‡ *Deze pag.* 600. ✠ II. *Chron.* IV.

boven reiken. Dat zy hol van onderen moesten wezen toont * Moses in de verbeelding van den Koperen Altaar: en dan is verstaanbaar de plaats uit Joannes Openbaring, daar hy (1) *onder den Altaar zag de zielen der genen die gedood waren om Gods Woord, enz.* Die d'er wat naaukeurig op is, mag eens letten op de (2) Print van Salomons Altaar, en die van (3) Ezechiel; dewijl men met onderscheid moet begrijpen het goddelijk bevel van aan den Altaar in de woestijn geen trappen te maken, (4) *Gy zult ook niet met trappen tot mijnen altaar opklimmen enz.*, en het kennelijke gebruik van nogtans by trappen tot de altaren te klimmen; 't welk wy in de Bybelgeschiedenissen lezen: zelfs by Ezechiel, ter plaatze, reeds gemerkt; *En zijne Trappen zinnde na 't Oosten.* Taalwyzen zal 't niet vervelen, de Drievoeten, of draagbare Altaartjes der Heidenen, in 't voorby gaan geschet te zien: doch ook slegts in 't voorby gaan, op dat hy zoo veel te spoediger wederkeere tot het afbeeldsel van den meergemelden koperen (5) Altaar van Mozes, met zijne hoornen, met zijn nets-wyze gemaakten rooster, met zijne ringen, en handboomen.

Van

* *Exod.* XXVII. 8. (1) *Openb.* VI. 9.
(2) *Pag.* 614. (3) *Ezech.* XLIII. 13, *enz.*
(4) *Exod.* XX. 26. (5) *Zie p.* 634. *en den rooster p.* 630.

Digitized by Google

Van 't maakzel en de toebehoorte der Altaren zyn wy gevorderd tot het ontzondigen, dat is, tot het inwyden en zalven des Altaars, 't welk zeven dagen duurde. De Wet luid zoo (1) *Zeven dagen zult gy verzoeninge doen voor den Altaar en zult hem heiligen: Dan zal die Altaar een heiligheid der heiligheden zyn: Al wat den Altaar aanroert zal heilig zyn.* Die dit weg hebben, dien zal 't niet zwaar om te verstaan zijn (zulken voornamentlijk die hun werk maken van de H. Schrift te lezen) wat *offeren*, en *handen vullen* beduid. De spreekwijze komt meer dan eens in den laatst aangetrokken Text voor, en krijgt haar uitlegging by 't bloed, waar mee dat ontzondigen geschiede. Hoe voorts de Hoogepriester d' aleemeine verzoening op den Altaar moest verrigten, met bloed te sprengen, en andere omstandigheden, in het * derde Boek van Mozes beschreven, dit is, een van de geuren, die tuffen 't zalven invloeijen; en een vrome ziel zou zig misschien met dien arbeid wel vergenoegd houden, al was 'er geen aardig (2) Printje van Priaaps offer met bloedsprenging bygevoegd. Dog al wijze ik waar 't staat, men kan het voorbygaan, om na de Ontzondiging of Verzoening, die met bloed geschiedde, nog eenmaal 't oog te wenden op de (3) Zalving of Heiliging met Zalf Olie: Want niet alleen moest de Altaar des Brand-

offers

(1) *Exod.* XXIX. 37. * *Lévit.* XVI.
(2) *Pag.* 656. (3) *Exod.* XL.

Digitized by Google

offers maar ook al zijn gereedschap en tuig gezalft werden. Derhalven komt de voorensgezeide rooster en deszelfs nutheid weêr te berde, agtervolgd zoo in schrift als Prins van zyne Aschpotten, Schoppen, Sprongbekkens, Krauwels, en Pannen tot de Vyerkolen.

En weinig (1) hooger sprak de Man van de tijd der gewijde Zalving, waar nu leest het hem wijders na te sporen of 't van den Tabernakel, van de Altaren, en al hun tuig te gelijk op een en den zelven tijd met de zalving der Priesters is geschied, dan of eerst de zaken, daar na de personen, yder hedendaagsche beurt hebben gehad. De Schriftuur vereischt hier aandagt: maar wy willen by de Priesters blyven. Deze wierden geheiligt in onderscheidene byzonderheden. Eerst moesten zy gewaschen zyn. *Gy zult ook Aarons en zijne Zoonen doen naderen, tot de deure der Tente der samenkomste, en gy zult hem met water wasschen*, zijnde woorden in 't laatste (2) hoofdstuk van het boek des Uittogts. Hoe zou dan Schach niet aanroeren een plegtigheid, als welke niets gemeener in de oude Gedenkboeken is? Om niet op te halen, of liever te herhalen het veelvuldig wassen der Joden, en hun reiniging in de Wet gebodon, by menigerley gelegenheid, waar van wy in het eerste uittrekzel dezes werks gewaagden,

(1) *In het* XXXII*ste hoofdstuk.*
(2) *Exod.* XL. 12.

Digitized by Google

den; na dat hy getoond had, hoe de Priesters in de inwijding van hun ampt het ganſche lijf gewaſſchen wierde, in ſpringend of vloeiend water, 't welk daarom levend water genaamd word, gelijk aan handen en voeten in het kopere Waſch-vat tuſſchen den Altaar en den Tabernakel, wanneer zy gaan zouden in het Heiligdom; gaat hy voort tot de Verzoeninge der Prieſteren, namentlijk van den Bok volgens de beſchrijving, welke Moſes daar van doet in het boek des Uitrogts * en in 't Prieſter-boek waar uit Schach gift dat het vieren- en geiten-offer onder de Heidenen geſproten is, 't welk alleen voor de Hoogeprieſters geſlagt wiert, wier zonden hier door voor twintig jaren verzoent wierden. Dog gelijk 't Hooge-prieſter ampt onder de Joden aan een byzonder geſlagt was vaſt gehegt, zoo was er in hunne inwijding een offerhande van twee bokken, en van een kalf. Met een gedeelte van het bloet deer bokken, gelijk Schach volgens zijne gewoonte, geleerdelijk uit Joodſche en Heidenſche Schrijvers toont, wierden de hoornen van den Altaar beſtreken, en de zijden beſprengt, en een gedeelte daar van overgehouden in het bekken, lep met den zalf-olie, 't zy onder een gemengt, of eerſt met het bloet tot verzoeninge, en daar op met den zalf-olie tot inwijdinge wierden de kleederen van den Prieſter beſprengt. En, op dat het geen

P viezc

* *Exod.* XXIX. XXIV. *Levit.* VIII.

vieze bezoeteling der zelve schijne, toont hy, dat het niet tot verschrikking, maar tot eer, niet tot stank, maar tot een aangename reuk, niet tot schandelijkheid, maar tot schoonheid en cieraat strekte, gelijk de zalvinge by andere oude volken, gebruikt wierd tot pragt en weelde. En, gelijk mindere Priesters door smeeringe, door uitstorringe, en door besprenginge wierden gezalft, zoo was het den Hoogepriester eigen, dat de heilige olie over zijn hoofd wierd uitgestort, gelijk dat uitdrukkelijk blijkt uit de woorden van de Schrift * *Gy zult Zalf-olie nemen, en op zijn hoofd gieten.* Ja dit ging zoo ver, dat niemand tot het Hoogepriester-ampt bevoegd was, welke op deze plegtelijke wijze over zijn hoofd niet was gezalfd, en dat zelfs bekleed met het allerpragtigste Hoogepriesterlijke gewaas, waar in hy in zijne bedieninge verschoen, God om raad vraagde, en zijne antwoorden ontfing, volgens dit duidelijk bevel, gegeven aan Moses in de dood van Aaron: † *De heilige kleederen nu, welke Aarons geweest zijn, op dat men hen daar in zalve, en hun de hand vulle.* Welke woorden niet zien op Eleazar alleen, waar op allen, welke na hem dat Ampt zouden bekleeden, gelijk de daarom niet gezeid word, *zyn Zoon*, maar in 't meervuldig getal, *zyne Zoonen.*

De

* *Exod.* XXIX. 7. *Lev.* VIII. *Psal.* CXXXIII. † *Exod.* XXIX. 29.

De kleederen, waar in zy dus wierden gezalft heeft men te onderscheiden van die kleederen van Aäron, waar mede Eleäzar aangedaan wierd, na de dood van zijn Vader Aäron; * Want in deze betreurde hy zijn Vader, als nog een gemeen en minder Priester, 't geen den Hoogepriester streng verboden was; daar en boven was geen Hoogepriester met dat kostelijk gewaar, blinkende van gout; peerlen, en andere kostelijke gesteentens, ten zy hy in het Heiligdom voor God verscheen.

De geleerde Schach, na dat hy den aangenamen reuk der geurigste zalve al om verspreit had, gaat in het laatste hoofdstuk tot een beknopt onderzoek, wie de Dienaar tot het verregten der zalvinge geweest zy.

Omtrent de eerste inwijdinge van den Tabernakel, en de Priesters valt geen bedenken; Want Moses was uit drukkelijk werk dezer gewijde zalvinge bevolen: De Schrift getuigt dit duidelijk, op 't boek des Uittogts, en dat zoo door Godlijk vergunninge, als om dat hy zelf 't Hooge-priester ampt bediende. Maar de swarigheid valt over 't zalven na Moses dood, en, wanneer 'er een Hoogepriester was gestorven, wie dan den nieuwen weer zalfde. Dog deze zwarigheid by hem haast, als twee Hoogepriesters stelt; 't welk hy niet ongerijmt oordeelt, hoewel het hoogste werk der Bedin-

 nin-

* Num. XX.

ninge in een Perzoon alleen maar plaats had, en dan kon d'een den anderen zalven. Dat nu de ſtelling van twee Prieſters doorgaat, meent hy te bewijzen uit het getuigenis van de Schrift, dat Amos en Kajafas, ten tijde van Chriſtus, te gelijk Hoogepriesters geweest zijn, en dat Abjathor door Salomon afgezet, en Sadok in zijne plaats Hoogepriester gemaakt is *. Ten andere toont hy, om dat het ligt gebeuren kon, dat de Hoogepriester, wanneer hy zulk een werk zijner Bedieninge moſt waarnemen, 't welk een minder Prieſter niet vrijſtont, by voorbeelt wanneer hy eens 's jaars zou gaan in het heilige der heiligen, dan door d'een of d'andere zwakheit daar in belet wierd, ſcheen de noot een tweeden te vereiſchen, welke, den eerſten, als ſtede houder, daar in verving, op dat zoo wezentlijk een werk van dien Godsdienſt niet onverrigt mogt blijven.

Of anders ziet hy geen zwarigheit om toe te ſtaan, dat mindere Prieſters dit werk der zalvinge toegeſtaan wierd, 't welk hy meent nootzakelijk te wezen, wanneer men ſtelt, dat de navolger van den Hoogepriester niet, dan na de dood van zijn voorzaat, wierd gezalft.

Deze zalving ſtelt hy, dat de Hooge-Prieſter ontfing met ongedekten hoofde, niet alleen, om dat het blijkt uit oude Schrijvers, welker getuigenis hy bybrengt, dat

* I. *Kon.* II.

Digitized by Google

dat het hooft ontbloot een teeken van rouw was, welke in zulke een werk niet wezen mogt, maar ook om dat de Hooge-Prieſter in het allergewigtigſte werk zijner Bedieninge, ja zelfs in zijn ingaan in 't heiligdom, op den grooten dag der Verzoeninge, zijn hoofd niet mogt ontblooten, * maar in 't byzonder niet in zijne inwijdinge †.

Dus fluit hy zijne tweede Zalf-bus en wy met hem, en hoopen, dat de reuk daar van mijne Landgenoten byblijve, tot dat de laatſte na twee maanden werde geöpend.

III. UITTREKSEL

Dictionaire Géographique, contenant une deſcription exacte des Etats, Royaumes, Villes, Fontereſſes, Montagnes, Caps, Iſles, Preſqu'iles, Laci, Mers, Golfes, Détroits, &c. de l'Univers, le tout tiré du *Dictionaire Géographique Latin de Baudrand, des meilleurs Relations, des plus fameux Voyages, & des plus fides Cartes*: onvrage pouſſé plus loin qu'aucun qui ait paru juſques ici en François. On y a ajouté un *Catalogue Latin tres ample*

* *Lev.* XVI.
† *Exod.* XXIX. *Lev.* VIII.

Digitized by Google

des noms anciens & modernes des lieux, traddits en François, en faveur de ceux qui lisent des Autheurs Latins, & de tous les autres, qui trouvent tres souvent dans les Cartes des noms en cette langue.

Dat is,

Algemeen Aardkleotkundig Woordboek, *vervattende een naauwkeurige beschrijving van Statendommen, Koninkrijken, Steden, Sterktens, Bergen, Kapen, Eilanden, Half-eilanden, Meiren, Zeen, Zee-boezems, Zee-engtens, enz: des Weerelds, altemaal getrokken van Baudrand, de beste Verhalen, de beroemdste Reisboeken, en de trouwste Kaarten: veel verder gebragt dan eenig ander tot nu toe in 't Fransch verschenen is. Men heeft 'er bygevoegt een zeer uitvoerigen Latijnschen Lijste van de oude en nieuwe namen der plaatsen, in 't Fransch overgezet, ten dienste der genen die Latijnsche Schrijvers lezen, en van alle anderen, die menigmaal in de Kaarten namen in die taal vinden. Te Amsterdam en t' Utrecht by* Francois Halma, en Willem vande Water. 1701. 149 bladen *in* 4.

Ter-

Digitized by Google

TEerkond is met weinige woorden aangeroerd de nutheid van de Aardkloorkunde, zoo verre die van de Ouden wierd begrepen; hier krijgen de Kenners der Franſche Spraak een behulp tot die brave wetenſchap zoo als ze thans onvergelijkelijk meer is uitgeſtrekt, en door later ontdekkingen ongemeen veel heerlijker voortgezet: een werk dat Vrankrijk moet geboren zien in 't Hervormd Nederland, werwaarts het onweêr van gewetensdwang menig boekman gedreven heeft. Deze onze tijd levert mannen uit, als blijkt, die geen arbeid ontzien, om hunne medemenſchen met gemak van alle zaken verſtand te doen krijgen, en het geſneden brood der konſten aan een ygelijk, die maar niet te leuy is om toe te taſten, onbekrompen voordiſſchen. Hoe zwaar een ploegwerk het is, Woord- of Naamboeken te maken, weten zy beſt die daar aan de hand geſlagen hebben: hoe veel te zwaarder dan, mag men denken, is d' opſtel van een vervaarlijk groot getal van de bekendſte plaatſen des ruimen Aardkloots, met hare oude en nieuwe benamingen, d' aanwijzing van haar waaragtige gelegentheid en toeſtand, (in vele boeken en kaarten verkeerdelijk beſchreven) en voorts een kort verhaal van 't aanmerkelijkſte dat deswegen wijds en zijds by den weg niet voorkomt,

Ten zy men het gaat zoeken
Rondom in 's Werelds boeken.

Digitized by Google

Ja wisselijk is 'er aan 't maken van zulk een Woorden-boek meer vast, dan den onbedrevenen toeschijnt; en die daar van d' eerste 't Ys gebroken hebben, krijgen nog geen anderen loon, dan dat hun dierbaaren arbeid erkent word voor zoo lastig, als of zy in Ertsgroeven en Rasphuizen gewerkt hadden. De Franschen, die alles met een gemaakte aardigheid willen naapen, noemen het Woordboek-maken * *La galere des Savans*, en daarom zien wy, dat de meeste Geleerde, of zoo genaamde Geleerde, op dit schrijfwerk niet zoo zijn.

Strax met den eersten opslag blijkt het groot nut, 't welk in deze bladen steekt. d' Opsteller heeft (in navolging van 't Latijnsch Werk, door Ferrarius aangevangen, en van Baudrand vergroot) de namen der plaatsen, die hy beschrijft, op den rang van 't A. B. gestelt, eerst in 't Fransch, dan met een andere letter in 't Latijn; gelijk hy dezelve wederom agter aan gevoegt heeft, eerst naar de Latijnsche, daar na volgens de Fransche benamingen: een zaak ten uitersten noodig. Want, by voorbeeld, als een Fransch leerling eens in een Latijnsch boek † *Mare Ægeum* leest, hoe zal hy weten, byaldien hem de Aardbeschrijving teenemaal onbekend is, dat de Italianen die Zee naar 't Grieksch *Arcipelago*, de Hollanders en Franschen *d' Archipel* noemen?

* *De Galey der geleerden.*

† *d' Egeesche Zee.*

Digitized by Google

men? Maar als hy nu dit boek opslaande *Archipel* zoekt, en hy vind daar een kort goed berigt, dat die Archipel (anders *Ægeum Mare*, of *Archipelagus*) een groote Golf van de Middelandsche Zee is, tusſen de kuſten van Morea, Griekenland, en Macedonien ten Weſten, van Romanie ten Noorden, van Natolie ten Ooſten, en Kandie ten Zuiden; als hy daar verneemt, dat de Turken deze Zee een naam geven, die *Witte Zee* beduid, in tegenſtelling van den Pont Euxyn, van hen de *Zwarte Zee* genoemd; dat de Franſchen het noemen *het Bos der dieren*, om dat de Zeeroovers d' Eilanden van den Archipel tot hunne Roofneſten en Schuilhoeken nemen, uit hoofde van welke meenigvuldige Eilanden in den Archipel alle Zeeſtreken, waar in vele Eilanden leggen, in andere Weereldsdeelen den zelven voornaam hy gekregen hebben, als daar zijn de Archipel van Chiſve, een gedeelte in de Zuid Zee van Zuid-Amerika, d' Archipel van Maldives, een ſtuk van d' Indiſche Zee in Aſie, d' Archipel van St. Lazaro, een reep van de Chineeſche Zee in 't Ooſterdeel van Ooſt-Indie, d' Archipel van Mexiko, een Zeegolf in Noorder-Amerika, enz; wanneer een leerling, zegge ik, by voorraad, zulk een berigt ontfangt, geeft hem dat geen aanleiding om meer kennis van de deelen des Aardrijks te zoeken? My dunkt zoo, en ik hebber dit enkel ſtaaltje ſlegts willen voortbrengen, ten blijke dat luiden, die der Aardkloot-

Digitized by Google

kunde onkundig zijn, dusdanige Woordboeken niet konnen ontberen, indien zy met eenige vrugt willen lezen. Hoe vele zijn d'er, die, als zy gevraagt wierden, welk hun denkbeeld was van de Landen, Steden, en Dorpen, dagelijks in de loopmaren voorkomende, zig daar in zoo bedreven zouden toonen, als een Snoek op zolder? Wil men met vrugt voor den geest lezen in wat plek van Itaalje, omtrent welke Steden en Stroomen de Heldhaftige Vorst Eugenius van Savoyen met zijne Duitschers in onze dagen de Franschen klopt, men moet zijn toevlugt nemen tot de Plaats-beschrijvingen. Dit boek gaat veel verder in nieuwe benamingen, dan Baudrand zelf. By Landschappen, Staten, en Rijken, staat aangetoond welke hunne nagebuuren, kragten, en grootheid der Landzaken zijn; ook de Zeden der Volkeren, en hun opkomst: wijders, wat gedierte, en zeldzaam soort van gewassen, daar valt. Steden, Vlekken, en Dorpen worden verbeeld niet alleen in haar gelegentheid en belending, maar ook in haren ouden en nieuwen stand. Lust 'er iemand een proef van te nemen, hy sla dit boek op, 't welk onder den Rijken overvloed tot behulpselen der geleerdheid zijn rang zal houden, als een der nutte zoek-boeken, die van de Duitschen met nadruk geheten werden. Nachschlags-wörter-Buchern.

IV. UIT-

IV. UITTREKSEL.

Traité du veritable POINT-D'HONNEUR, ou la Science du Monde, contenant les regles & les maximes de Prudence, necessaires pour se bien conduire dans la Societé civile, & bien virre avec tout le monde.

Dat is,

Verhandeling van het waaragtige Punt van eer, *of de wetenschap van de Weereld*, *behelzende de* regelen en lessen van Voorzigtigheid, *noodig om zig in de borgerlijke maatschappy wel te dragen*, *en met al de Weereld wel te leven. Te Amsterdam by* P. Mortier, *in* 12. 15 *bladen*.

IK vreeze dat deze welmeenende Schrijver zijne paarlen meerendeels voor de zwijnen strooit: want die sind der byna afgeloopen eeuw is vrugtbaar van zeer veele ondeugende menschen, die des mans lessen met doove ooren zullen aanhooren; en de overige deugdzame weinige in getal, hebben dezelve uit den waren grond der Christelijke Zedekunde al te wel geleert, dat dat

dat zy dusdanig een wegwijzer van nooden hebben.

Nogtans is zijn inzigten goed, en de verwagting, die hy heeft dat dit werkje geen lezers zal ontberen, steunt op goede reden. Hy is de Schrijver van 't boekje *Traité de la Civilité*, [Verhandeling van de Beleefdheid] het werk, verscheide malen herdrukt, in Europe vry wel bekend is; en waar van hy dit jegenwoordige als het tweede deel in 't ligt geeft.

In het eerste had hy regelen van wellevendheid, en eerlijken beleefde handel, voorgestelt: maar daar van was wisser vrugt te hopen geweest, by aldien men zig onder de menschen een onderlinge Vrede en minzaamheid konde beloven. Nu leeren we door ervarenheid het tegendeel. Die Vrede, die minzaamheid, is verre te zoeken. Om in de Weereld te verkeeren is het niet genoeg, beleefd, eerlijk, verpligtende, en weldoende te zijn; maar gy moet ook konnen dulden de smaadheden en 't ongelijk van zulke, die onbeleefd; oneerlijk, en boos zijn. Het kan in de borgerlijke gezelligheid niet anders wezen, of daar zullen u voorkomen valshartige, ondankbare, grootse, ongemakkelijke schatten. De snoodste schoelje kant zig tegen een vroom, de vuilste plugge tegen een bescheiden man. De Natuur verdraagt hen, schoon zy onwaardig zijn, met menschen om te gaan, waarom zult gy hen ook niet verdragen? Daar toe hebt gy van nooden een weten-

schap,

Digitized by Google

ſchap, om niet alleenlijk te konnen leven met goede, maar ook met quade: En deze leere word u in dit vervolg van de borgerlijke beleefdheid aangetoont. Zoo kunt gy, omgaan met allerley ſlag van Volk, wanneer gy te regt begrepen hebt hoe nietig dat ingebeelde punt van eer is, waar mede de waanwijzen des Weerelds bezeten zijn, en teffens waar in de waaragtige eer, volgens de beginſelen van de Reden, goddelijke en menſchelijke weeten, gelegen is.

Hebt gy luſt, om die regelen te leeren, volgens. Welke de liefde en ruſt in den ommegang met menſchen, zoo wanneer ze van anderen ontruſt is, kan herſtelt werden? Houd dan deze grondles vaſt, *dat gy het ongelijk, u aangedaan, moet vergeven, en een ander met geen hoon benadeelen; of, zoo gy't ongeluk hebt gehad van anderen ongelijk aan te doen, dat gy't zelve weeder verbetert.* En op dat gy volſtandig in bewaren der eerlijkheid blijft, zoo print het volgende vaſt in uwe zinnen.

I. Dat de gevoeligheid van eenig ongelijk, zoo men dat noemt, wanneer ze is een natuurlijke beweging der ziele, geraakt door een quellaadje aan dat gene, van 't welk den menſch allergevoeligſt is, te weten d' Eer, op geen reden ſteunt, by aldien het ongelijk in der daad geen ongelijk is.

II. Dat een ongelijk, om een ongelijk te wezen, eenig regt in de Perzoon, dien het treft, moet ſchenden.

III. Dat

III. Dat een ongelijk geen ongelijk is, zoo 't niet voorkomt uit de wille des genen, die het doet, en dat het meer of minder hard is, naar de verscheide hoedanigheden van die wille.

IV. Dat de hoedanigheden dier wille moeten zijn de regel van de gevoeligheid, en vervolgens van wrake.

V. Dat wraak verschilt van verdediging, daar in, om dat verdediging afweert een hoon, die men ons wil aan doen, maar dat wraak uit ziet na voldoening van hoon, die reeds gedaan is.

VI. Dat verdediging vrijstaat, wanneer de liefde of nood ons daar toe verpligt: maar dat ze nooit quaad moet doen om die te vermijden.

VII. Dat het nimmer geoorloft is de hooge magten te wederstaan.

VIII. Dat een mensche van natuur de wraak te boven is: dat is, door de voortreffelijkheid der Reden al te edel, dan dat hy wraak neme.

IX. Dat wraak, die slegts strekt om d'oploopendheid te voldoen, wraak van een redenloos beest is, door allerley wetten ongeoorloft.

X. Dat wraak, welke men zelf neemt, en buiten de wegen van 't Gerigt, ten vollen verboden is; dat het tweede gevegt voor een aanslag tegen de oppermogende hoogheerlijkheid moet gehouden worden.

XI. Dat men geen wrake van 't Gerigt moet verzoeken, als om eenig groot goed,

en

en zonder de wetten der Liefde te schenden. Derhalven mag men over alle soorten van ongelijk geen wraak verderen.

XII. Dat de Christelijke Godsdienst zoo vergeven, en dat ze haar Punt van eer in de vergevinge stelt.

XIII. Dat het punt van eer eigentlijk is zijn pligt te quijten in het geen 't welk de redelijke natuur, de hoedanigheid waar in wy gebragt zijn, en de Godsdienst van ons vereischen.

XIV. Dat het waaragtige punt van eer is, lafhartige en schijn vromer menschen onderscheiden worden, zulks dat de eerlijke kloekmoedigelijk hun stuk waarnemen, zonder eenig gevaar, zelfs de dood, niet te vreezen.

XV. Dat het eene Punt van eer volmaakt word door het ander; zulks dat, dewijl het Punt van eer uit zijn natuur is, de Reden te volgen, en het eer-punt der Reden is, de wetten des Christendoms te gehoorzamen; om dat men Christensch is; daar uit volgt dat het eer punt van een mensch die Reden gebruikt, en het Christelijke geloof heeft, is, in alle zijne bedrijven de leeringen der Christelijke Zedekunde te onderhouden.

XVI. Gevoeligheid dan is een gevoelen de zaak, en gevoelig te zijn van een hoon, dus in onz' eer gedaan, is, van de eer zelf gevoelig te zijn. Men kan van een smaadheid gevoelig wezen om derzelver onregt voor God te beklagen, indien we onnozel zijn,

zijn, om ons te heiligen zelfs door den ſtrik, die de viand ons gelegt heeft. Men kan van een ſmaadheid gevoelig wezen, om, zoo ze regtvaardig is, in ons zelven de oorzaak van die te verfoeijen, en ons te tugtigen, en te beteren. Eindelijk men kan gevoelig zijn van een ongelijk, om door geduld, zaftzinnigheid, en zedigheid der genen te verbeteren, die ons 't zelve heeft aangedaan.

XVII. Maar wat belangt de wraak, die alleenlijk ſtrekt om onze gevoeligheid te verzaden, en quaad voor quaad te vergelden; die is geheel en al verbaden. En vermits dusdanige verweringen beſnoerd zijn door het regt van de Reden, door het Godlijk regt, door de wet der genade, en door de menſchelijke wetten, zoo is het een vaſte pligt en verbintenis van een menſch, en van een Chriſten, dat is te zeggen van een eerlijk menſch, zulk een wraak tegen te gaan; of hy is geen menſch noch Chriſten: daar het in tegendeel waarlijk een 's eerlijken mans pligt is, zig niet een te rekenen, die pligt en verbintenis onverbrekelijk na te komen, en 't ſchenken van vergiffenis aan iemand, die hen herſtongelijkt, voor een Punt van eer te houden; volgens Davids wenſch; * *Zyt toornig, en zondigt niet, ſpreekt in uw hart, en zyt ſtil.* Zie daar het regte merk van een eerlijk man, zegt de geleerde Franſche Schrijver

* *Pſal.* 4.

en hy voegt'er by, dat Cicero, die dit tweede deel van een eerlijk man, ten opzigt van andere (daar het eerſte hem zelven raakt) aldus ſchrijft; *que l'honeſte homme eſt celuy, qui oblige tout le monde autant qu'il peut, & qui ne deſoblige perſonne* [dat is, dat die een eerlijk man is, die alle man verpligt, zoo veel hy kan' en die niemand ondienſt doet] Woorden, die ik niet mag velen, dat men met dezen afgebroken zinden gemeenen lezer in de handen ſtopt. De plaats van Cicero legt my in 't hoofd, en, om zeker te gaan, ſla ik het 7 derde boek van des welſprekende Romeins werkje der Plichten op; daar ik hem hoore zeggen: EUM VIRUM BONUM ESSE, QUI PROSIT QUIBUS POSSIT, NOCEAT NEMINI, NISI LACESSITUS INJURIA, *dat dat een eerlijk man is, die goed doet aan alle, dien hy kan, en niemand beledigt, ten zy door ongelijk getergd zijnde.* 't Welk wat anders te zeggen is. Maar ik wil daar op niet ſtaan, en hebbe 'er ook niets tegen, dat de Schrijver dit gezeg van Cicero, met aflating der drie laatſte Latijnſche woorden, voor een kragtig kort begrip houd van alles, wat ter zake van het verhandelde kan gezegt werden.

Namentlijk, wanneer de Chriſtelijke Nederigheid en Liefde tot een grondveſt is gelegd, moet men niet alleenlijk, om beleefd en eerlijk te wezen, een ander dienſt doen

† Nogtans ſtaat hier op de kant Off. 1.

met woorden, en manieren, maar ook als 't mogelijk is, met weldaden en goede dienſten. Dat is 't eerſte lid der regtborgerlijke beleefdheid. Het tweede beſtaat meê, niemand te beledigen; 't wil zeggen, het paſt den menſch, met ſlegts de aangedane ſmaadheden te ontveinzen, en dulden, zonder quaad met quaad te vergelden, of anderen geen quaad eerſt aan te doen, en, zoo 't gedaan is, ſluks te verbeteren; maar (dit gaat een Chriſtelijken toon hooger) quaad met goed te lootien; ten minſten; zoo 't niet anders kan weezen, voor het geleden quaad een minder quaad te vergelden dan hy ontfangen heeft.

't Is wel geleert, maar toon my eens den man,
Die 't altijd na behooren volgen kan.

UIT-

V. UITTREKSEL

PHÆDRI Aug. Liberti Fabularum Æsopiarum libri V, cum notis integris *Tanaquilli Fabri*, *Isaaci Nic. Neveleti*, *Joan. Lud. Praschii*: Accedunt *Publii Syri Mimi* cum emendationibus Tan. Fabri. In fronte adjecta est Phædri vita à Joan. Scheffero scripta, & I. L. Praschii introductio in Phrædri fabulas.

Dat is,

Fedrus *des Vrijgemaakten Slaafs van Augustus vijf boeken van Esopische fabulen, met de volle aanteekeningen van* Tanaquillus Faber, Isaak Nevelet, *en* Joan Lod. Praschius: *ook de Zede-vaarzen van* Publius Syrus, *met de verbeteringen van T. Faber. Voor af gaat Fedrus leven, van Joan Scheffer beschreven, en I. L. Praschius Inleiding tot Fedrus fabelen. Te Franeker by* Leonard Strik 1701. 20 *bladen in* 12.

U Letterkenner, dien ik voor twee maanden den * Vorstelijken Fedrus

Q 2 ter

* *Zie het vijfde Uittreksel in Jongstleden Louw- en Sprokkelmaand.*

vertoonende, durve ik ook dezen vertoonen, minder opgecierd, dog niet minder nut en gemakkelijk. Hy heeft thans geen Zondags-pak aan 't lijf, maar reisgewaad, bequaam om daar mêê over al over weg te geraken. Der geleerden Fabers Aanmerkingen alleen deden my en anderen voorhenen eenen lompen Saumurſchen druk dier betalen: thans zijn ze nevens die van Nevelet en Praſchius, voor een geringe prijs te bekomen, in den vorm van een ligt zakboekje, wel waardig, dat taallievende het altijd by zig dragen. Want dusdanig een leering der wijsheid, die in de menſchelijke gezelligheid wonder wel te pas komt, overtreft vele andere. Zoo verſtond het de gemelde Faber, en liet zig rondborſtig hooren, dat dit ſoort van Schrijvers het menſchdom meer dienſt gedaan heeft, dan een heel regiment zoo genoemde Wijsgeren. Daarom mogen de Leerlingen wel byzonderlijk lezen wat die Man over Fedrus en zijn Fabel-digtery ſchrijft, en daar nevens het verhaal, 't welk de brave Joh. Scheffer van Fedrus leven doet; het eene agter aan, het ander voor dezen druk gevoegd. 't Legt by my zoo, dat 'er geen regtſchapen liefhebber van dergelijke Letterlekkernijen is, die, al had hy alle andere uitgiften van Fedrus, en Fabers Aanmerkingen nog miſte, dezelve niet graag koopen zou, indien hy d' er ooit maar ter loops eens in gekeken had. Zoo veel taalwijsheid legt daar in opgeſloten.

Pra-

Praſchius Inleiding ſteekt den jeugdigen borſten ligt aan, om hen te leeren doorzien wat al nut en vermaak de boekjes van Fedrus behelzen. Denk niet, onbedreven lezer,

Denk niet, 't zijn ſabeltjes en quakjes t' zaamgeklonken;
Die Peper kaauwt en breekt voels zijn verborge vonken.

De gemeene man niet alleen, of 't ſchuim des volks, krijgt hier Zedeleſſen, maar een ganſch Volk zelf, een geheel Statendom, de Dwingeland Tibeer, en zijn booze Bewind-Al Sejaan, Regters en Regtzaken vallen onder de pen van dezen Vrijgemaakten ſlaaf. Zijne ſprekende beesjes en beeſten hebben yder zijn rol geleert, en weten die behoorlijke welgepaſtheid af te ſpelen. Zijne fabeltjes dragen hunne vlijmpuntjes ſomtijds voor uit; ſomtijds aan 't einde, en maken verſtaanbaar den dieper zin, die in de eenvoudige ſpeultjes ſteekt. Als hy een Tyran of zijnen onregtvaardigen Rijksamptenaar wil vertoonen, die d' onnoozelen goed en bloed ontrooven, brengt hy een Wolf en een Lam voort, beide aan een beek dripkende. De bloedgrotige Wolf klaagt zonder reden dan het Lam 't water drabbig maakt, en van het tegendeel overtuigd, verzint een andere leugen, zeggende de gy hebt my voor zes maanden gelaſtert. Het onnoozel Lam bewijſt de valſheid van

Digitized by Google

die betigting, en verklaart voor zes maanden noch niet geboren te zijn geweest. Dan heeft uw Vaêr my gelastert hervatte de Wolf, en daar meê was 't geschil uit: Wie verstaat het zin-geheim van dit verdigzelsje niet? Dog, of 't niet duidelijk genoeg te vatten was, voegt 'er Fedrus by

Hæc propter illos scripta est hominēs fabula,
Qui fictis causis innocentes opprimunt.

beduidende

Deze fabel schreef ik om dat Volk, dat boos en valsch
Onschuldigen met list en toegens brengt om hals.

Namentlijk hy strijkt dat schendig Hofgeboefte van zijn tijd, den regeertijd van Tiberr, waar in 't schuld genoeg was om vermoord te worden, als men slegts een eerlijk man was;

Toen 't als een misdaad stond te vreezen,
Van alle misdaad vry te weezen.

Hy strijkt daar meê, zegge ik, die slaafsche hoofsche zielen, in de eeuwen der Cesars, die moordgretige vleijers der Dwingelanden, tot verderf van landen en luiden geboren.

Daar zulke vlegels, zulke zwepen,
Ter regtbank, ja ter slagtbank slepen,
En met een lak, hen opgeleid,
De trouwste en eerlijkste Onderdanen
De Peten, Priscen, en Soranen
Opoff'ren aan d' onmenschlijkheid.

Dat 's in 't voorbygaan van 't eerste fabeltje des eersten boeks. Het tweede van de Kikvorschen, een Koning begerende, speelt een bét: dog ik trek 'er de hand af.

Onder de vertellingen, die Fedrus doet (want hy schrijft altemaal geen Esopische fabelen) staat 'er een in 't vijfde boek, die op een allereenvoudigste en teffens kragtigste manier voor oogen stelt, hoe grof en bot des volks vooroordeel is. Nooit komt my Fedrus te binnen, of ik denk 'er om; zoo onwedersprekelijk treft ze doel. Dagelijks ziet men dat het zoo gaat, als Fedrus wil aanduiden; en wel in konsten of wetenschappen. Laat een Man, die juist met geen goudbeurzen om zijn hals ter Weereld is gekomen, waar meê hy panlikkers en pluimstrijkers kan lokken, als vliegen met een honigvat, laat een doorkorend wijs eerlijk geleerd man menigmaal in de Weereld iets doen, 't welk weinige hem zullen konnen na doen, de gaven van zijn regt-edel vernuft mogen zoo helder op den Kandelaar staan branden, dat geen ander kaarsligt daar by halen kan:

daar tegen zal een deerniswaardige Kruk en breke-been met wat byna halfgebedelde half-gestole en opgesnukte bohamakery voor den dag konnen: hoe dan toe? De laatste, zoo hy een geldige Groothans is, draagt de goedkeuring van 't Volk weg. Hoor daar van een staaltje uit Fedrus, niet naar zijne juiste woorden, maar in zin.

Een rijk agtbaar man, liet voór de borgery schouwspelen vertoonen, en stelde een prijs voor al wie eenige nieuw konst of snakery wist ten tooneele te brengen. Daar op quamen allerley Konstenaars, elk om strijd, hun best doende, en onder die een bekende Potsemaker, zeggende iets te konnen toonen, 't welk nooit op de schouwburg gezien was. 't Gerugt daar van verspreid zijnde bragt de ganssche stad op de been; tot zoo verre, dat 'er plaatsen voor de kijkers te kort quamen. Als hy ledigs lijfs op het tooneel stond, en alle oogen op hem zagen, stak hy zijn hoofd voor over in zijn boezem, en maakte het gebaar van een varken, zoo natuurlijk, dat men hem zijn rokje deed uitschudden, om te zien of hy geen varken daar onder verborgen had. Maar men vond niets, elk prees dat kunsje even zeer. Een boer, dit ziende, sprak over luid, dat hy 't zoo wel als de Potsemaker kende, en beloofde het zelfs dat hy 't 's anderen daags veel beter zou klaren. Zoo gezegd, zoo gedaan. Daar komt nog grooter menigte van aanschouwers, meer om te lachen dan om te kijken. De Potse-

ma-

Digitized by Google

maker doet als voren, en 't volk, de nageboortſte knorring hoorende, geeft hem andermaal ongemeene toejuiching. Nu was het de beurt van den Boer, dewelke, meê zijn kop voor in zijn rok duwende, waar onder hy waarlijk een biggetje verborgen had, zonder dat iemand daarom dagt, het beeſt heimelijk by de ooren tornde dat het luids keels begon te knorren. Al 't volk riep nogtans, dat de Boer den Spelſtijd verloor, en dat de Potſemaker die naboorſing van de Varken-ſtem veel eigenaardiger had gedaan. De Boer, dus begekt, en nu ſtaande om uit den Schouwburg geſchopt te worden, haalde het biggetje uit zijn boezem, en riep, om het ſchandelijk voorooordeel van den gemeenen hoop te bewijzen; Zie daar Vrienden, dit beeſt toont hoenige regters gy zijt.

Digitized by Google

VI. UITTREKSEL.

DE ZEDEN DER ISRAELITEN, *ten voorbeelde eener volmaakte Republijk ontworpen; en door hedendaagen opgang te Kerkelijke Staat der Christenen den ondergang van 't Joodsch Gemeenebest verhaast heeft, in't Fransch beschreven door den Heer* Fleuri, *en om zijn cierlijke geleerdheid tot een* toegift op het vierde stukje van de Republijk der Hebreen *vertaald door* D. Ghys, *nieuwlijks met Printverbeeldingen en een Bladwijzer verrijkt. t' Amsterdam by* Robbert Blokland, 1702. 38 *bladen* in 8.

VAlt'er nog meer van de Israëliten te zeggen? denkt iemand ligtelijk, daar hun oud gemeenebest, en al wat tot de kennis van hunnen Staat en Kerk behoorde, in stapels bladen voor geleerden en ongeleerden reeds uitvoeriglijk beschreven is? daar onze Lands-luiden nog onlangs zes zware stukken van de Oudheden en Historie der Hebreen, en zelfs het * vierde deeltje van het Joodsche Statendom, met mijn Boektaal

* *By den zelven Blokland gedrukt. Zie Hooy- en Oogstmaand* 1701. *pag.* 663.

Digitized by Google

taal ontdekt zagen? Ja, Neerlanders, ten uwen nutte heeft men deze fraaije vertaling van den Hr. Ghys onder de drukpers gebragt, op dat gy, na zoo vele vertoonsels van Hebreeuwsche zaken, den zeer geleerden Heer Fleuri kortbondiglijk zou hooren redeneren, niet van der Israëliten opkomst, en aanwasch, niet zoo zeer van 't lot hunner regeringe, van hunne Zedelijke, Borgerlijke, Kerkpligtige Wetten, Heiligdommen, en roemrugtige bedrijven in Oorlog of Vrede (want dat is altemaal afgedaan, en gy hebt uit het laatstgemelde vierde deeltje zelfs vernomen, hoe de bediening des Joodschen Tempels in de dagen van den Zaligmaker, en kort voor Jerusalems verwoesting, was) maar wel meest, van hun handel en wandel, nader bekeken in den ommegang, dien zy hadden met Kinderen, Vrienden, en Magen; van hunne manieren, huishouding, handtering; en voorts van alle byzonderheden, die hunne Zeden betreffen, en uit welke afgenomen kan werden hoedanig de toestand van hun Borgerlijk leven geweest is: zaken, waar omtrent veler gedagten ganschydel en buitensporig zijn. Gebeurt het nogtans, dat deze onze Schrijver somtijds in dezelve stoffen vervalt, die anderen haar beurt gehad hebben; zijn cierlijke en welgepaste schrijfwijze geeft de verscheidenheid der dingen zulk een bevalligheid, dat een leergierig vernuft daar uit nieuwlijks zijn geheugenisse verquikt voelt, niet an-

anders dan gelijk men in velerley Kaarten vermaak ſchept, om den ſtand van landen en ſteden, hier breeder, daar bekrompener, te zien aangewezen.

De zeden der Iſraëliten waren zeer verſchillende van de onze, zoo dat ze daarom menigmaal aanſtootelijk ſchijnen, en miſſchien voor al te boerſch en ſlaafſch worden aangezien: 't welk de Hr. Fleury oordeelt daar van daan te komen, dat wy de H. Schriften, en voornamentlijk die van 't Oude Teſtament, met geen goede opmerking lezen. Indien wy de manieren van dat Volk met de Hiſtorien van andere Volkeren vergelijken, meint hy, dat de Iſraëliten het meeſte van hunne nabuuren hadden, 't welk goed was, en het minſte van hunne gebreken. Niet dat hy hun loffchrift wil maken, maar een eenvoudig verhaal doen, even als opregte Reizigers, die verr' afgelegene landen bezigtigt hebben. Die de Geſchiedeniſſen der tijden niet grondig kennen, hoorende verhalen, dat de Menſchen der vorige Eeuwen veel eenvoudiger dan wy waren, ſtellen voor vaſt, dat de Weereld hoe langer hoe doorſlepener word. Nogtans gaat dit niet vaſt in landen, die, by tijdverloop, van verſcheide volkeren bewoond zijn. Na grooten voorſpoed, en wijze regeringen, zag men telkens omkeeringen, die elenden en onwetenheid meêſleepten. Italije, by voorbeeld, is thans in beter ſtaat dan het voor achthonderd jaren was; maar nog achthonderd jaren te voren, onder

der de eerſte Keizeren, was het veel gelukkiger en heerlijker dan 't nu is. De Volkeren hebben hunnen ouderdom, gelijk de Menſchen. De bloeijendſte ſtand der Grieken was onder Alexander, der Romeinen onder Auguſtus, der Iſraëliten onder Salomo. Zoo vat het deze Man, en, om de Iſraëliten te beſchouwen in die gantſche uitgeſtrektheid van tijd, in welke zy geleeft hebben, ſedert de roepinge van Abraham, tot de laatſte verwoeſting van Jeruſalem) verdeelt hy den gemelden tijd in drien, volgens de verſcheide ſtaten van dezen landaart: de eerſte die der Aartsvaderen; de tweede der Iſraëliten, ſedert den uittogt uit Egypten, tot de Babyloniſche gevangenis; de derde der Joden, ſedert hun wederkomſt uit die ſlaverny, tot aan de Prediking van 't Evangeli.

Hier begint hy, met de edelmoedige en vrije leefwijze der eerſte Vaderen, door welker lang leven hunne nakomelingen kenniſſe der gebeurde zaken kregen, met de zorge die zy voor de gedenkenisſe der dingen droegen, en met de beduidſels van de namen der Perſonen, die door hun geboorte, of iets anders, merkwaardig waren. Deze Aartsvaderen leefden volkomen vry. Hun huisgezin was een Staat, en de Vader daar in Koning. Abraham was misſchien niet minder dan Amraphel of Abimelech, al ſtaat hy niet, gelijk zy, in de Schrift Koning genoemt. De Vorſten zogten Iſaaks vriendſchap; en Iſrael, Jakob, en Eſau behiel-

hielden dezelve onafhangelijkheid. In dien ouden tijd waren de Koninkrijken zeer klein, zelfs in 't Oosten.

Hunne rijkdommen bestonden in Vee hun verblijf namen zy in tenten en verplaatselijke woningen: weshalven men leest, dat hun voornaamste bezigheid was het Vee te bezorgen. Hoe eenvoudig ook de Landbouw is, egter is het harders-leven nog volmaakter. Dus zijn de zonen en dogters harders en harderinnen geweest. Dit moet niemand vremd schijnen. De Grieken, wier abelheid wy niet zonder reden hoog agten, hebben langen tijd in deze eenvoudigheid geleeft. Homeer verschaft 'er ons voorbeelden van, en de Herder-zangen steunen op geen anderen grond.

De matigheid der Aartsvaderen in spijs en drank heeft men slegts af te meten uit het Linzen-kookfel, dat Jakob toebereidde, en zoo dier aan Esau verkoft; uit de heerlijke maaltijd van Abraham voor de drie Engelen aangerigt; uit Rebekka's opdissing voor Isaak: dit was gebraad van twee Geitenbokjes, als iets buiten gewoon voor haren Stokouden bedgenoot: maar Abraham schafte een geheel Kalf voor de Engelen, met brood van drie maten fijne meelbloeme, zijnde zoo veel als twee schepels, en omtrent zes en vijftig ponden; waar uit te besluiten is, dat zy groote eters waren: men gisse daar by zoo groot van gestalte, als leven. De Grieken geloofden ook, dat de menschen van den heldhaftigen tijd Kar-

rels

rels als boomen zijn geweest; 't welk blijkt uit Homeer, die van een heel vijfjarig Varken tot spijze voor vijf Personen praat. En gelijk men by Homeer leest, dat de Helden zelve zig van levens-behoeften voorzagen, even zoo komt ons het gedrag der Aartsvaders voor zy waren gedienstig, en arbeidsaam. Abraham, zoo rijk van huis genooten, en byna honderd jaren oud, brengt zelf water aan, om de voeten zijner Gasten te wasschen. Jakob reist na Mesopotamie, en doet een togt van meer dan tweehonderd mijlen (dus verre lag Berzabe wel van Haran) alleen te voet, met een stok in de hand. De Schrijver voegt hier by hun omzigtigheid in 't maken van huwelijken, hoewel sommige meer dan eene vrouw namen, en al hun bedrijf ook niet prijselijk is.

Van daar gaat hy over tot den tweeden staat der Israëliten, sedert hun uittogt uit Egypten tot aan de Babylonsche gevangenisse, die meer dan negen honderd jaren geduurt heeft, en de meeste schrijfstoffe der H. Bladen is. Aanvang nemende met hun benaming van Israëls Kinderen, uit de twaalf stammen, stelt hy voor hun Adel te boek, dat zy dus onvermengd in geslagten bleven, zonder zwetsery van certificaten. d' Eenige afzondering was van de Levieten en Priesters. Wijders hadden zy geen onderscheid van handteringen, want zy waren alle Landbouwers, en Veehoeders, hoedanige menschen in d' oudste tijden by ver-

maar-

maarde Volkeren geagt en geëerd zijn geweest.

Ziet men op het Land, dat zy bewoonden; de Schrift zegt dat het vloeyde van melk en honig, ter aanduiding van zijn vrugtbaarheid: een land, warm, in opzigt van 't ons, dog gematigd tuſſen de 31 en 32 graden in de lengte. Ten Zuiden is het begrensd door groote gebergtens, die de brandende lugt van 't woeſt Arabie ophouden; en zig, gelijk die Woeſtijnen, verder ten Ooſten uitſtrekken. Uit de Middelandſche Zee, die het ten Weſten bepaalt, eenigen mate ten Noorden trekkende, komen friſſe winden derwaarts; en den berg Libanon ſchijnt wat meer ten Noorden geplaatſt, om de koude te beletten. Het is de Middelandſche Zee, die in den Bibel de groote Zee genoemd ſtaat, want van den Oceaan hadden de Hebreen luttel kennis. Zelfs gaven zy den naam van Zee aan poelen, en groote wateren. Van binnen is de handſtreek onderſcheiden door een menigte van bergen en heuvelen, wel gelegen voor wijnſtokken, freuit-boomen, en voeder van klein vee. De veelvuldige vlaktens leveren verſchot van Stroomen uit, zeer noodig om 't land te beſpoelen; daar geen grooter Rivier dan Jordaan is. Het regent er zelden, dog op bequame tijden, namentlijk in de Lente, en in den Herfſt. Dit is de reden dat de H. Schrift van vroegen, en ſpaden regen ſpreekt; het jaar aangemerkt zijnde als een dag. In de Zomer word het ge-

Digitized by Google

gebrek van regen door den overvloedigen dauw vervult.

Dog dit alles moet men verſtaan, zonder agt te nemen op den ſlegten ſtaat, waar in het Kanaäns Land thans ter tijd zig opdoet. Nu gelijkt het niets minder dan een Land van melk en honig. Door de gruwelijke Kruisvaarten, die de Chriſtenen, hoe onheilig ze ook waren, nogtans in die dagen der onwetenheid heilig noemden, is het teenemaal verwoeſt, en eindelijk onder den Turk vervallen. Dus vind men d'er ſlegts doodſche overblijfſelen, arme vlekken, dorre, en onbebouwden landerijen, daar de inwoners eertijds ſchatten uit de graangewaſſen haalden, en van Olie en Honing vol op hadden. De Gebergtens van Juda en Efraim waren by uitnemendheid wijn-rijk, en omtrent Jericho was de eenigſte bekende plaats in ons weereldje, daar de waaragtige Balzem groeide. Geen wonder dan, dat Kanaän ook volkrijk is geweeſt. Tot verluſtiging der lezers, heeft de Hr. Goeree, uit wiens pen de voorreden en 't randſchrift is gevloeid, gelijk hy een weinig hooger de Iſraëlitiſche * Veeweiding en Akkerbouw in Print liet tuſſen enten, zoo ook † hier de inkomſten van 't Land Kanaän, ter afbakening van deszelfs grenspalen in koper laten verbeelden.

Maar 't was met der Iſraëliten eigendommen heel anders gelegen dan by ons. 't Erf-

R deel,

* Pag. 34. † Pag. 52.

Digitized by Google

deel; hunnen Vaderen in Josua's tijd toe gewezen, bleef als van ouds, en zy konden niet van plaats veranderen, nogte zig te veel verrijken; of bederven. Daar in was voorzien door de Wet van 't Juichjaar, welke om de vijftig jaren alle vervreemdingen herriep, en het wederreiffchen der fchulden verbood, niet alleen op dit negen en veertigfte jaar, maar ook alle Sabbatjaren. Zy waren liever van hunne Zonen en Dogteren, dan van een menigte flaven, gedient; 't geld ging by hen luttel in zwang; en, kort om, hun rijkdom was niet uitheemfch, maar natuurlijk.

In den beginne droegen zy weinig zorg voor konften of ambagten. Elk deed meeft zijn eigen werk; yder huisgezin haalde kleeding uit eigen wolle, en bakte huisbakken-brood. Zoo brengt Homerus zijne helden te voorfchijn: zy maken hunne eigene fchoenen, zy bouwen met eigene handen beeften ftallen, en wat niet al meer? Ulyffes had zelf zijn huis gebouwt, zijn bedde toebereid, en wanneer hy van Kalypfo vertrok, zijn eigen fchip getimmert. Het ergere niemand, dat deze Heidenfche Oudvader der Griekfche Digters hier bygebragt werd. Men moet weten dat hy geleeft heeft ten tijde van Elia, aan de kant van klein Afië. Al wat hy van de zeden der Grieken en Trojanen fchrijft, komt wonder wel over een met het gene de H. Schrift ons van de manieren der Hebreen, en andere Ooftersche Volken, leert; behal-

Digitized by Google

halven dat de Grieken nog maar nieuwelingen, en zoo niet geoefend, waren. De handwerken en konsten zijn in Davids tijd meest begonnen en voortgezet.

Na dusdanig een beschrijving hunner bezigheden, komt de geleerde Heer Fleuri tot de byzondere zaken van hun kleeding, verblijf, roerende goederen, voedsel, en gansche levenswijze. De Israëliten stonden 's morgens vroeg op, en arbeiden tot den avond. Hun kleedy is ons slegts by gissing bekend. Oulinks waren lange kleederen in gebruik: en, hoedanig ook het gewaad der Hebreen geweest zy, 't is niet te denken dat zy zoo veel veranderlijkheid pleegden, als vele volkeren thans ter tijd doen. En is 't niet vremd, dat wy vrije Batavieren, tot onze schade en schande, aan deze wispeltuurigheid vast zijn? dat wy, met onze eigen dragt en stoffen niet te vreden, uitheemsche zoeken? dat wy ons aan een halfwalsche kromnamige Geweldenaresse van twee lettergrepen de MODE vergapen, en wel (fooy ontaard Holland!) aan de Mode van Vrankrijk?

* *Die, onze eenvoudigheid verbasterende, zeden*
En dragten indringt van onze ouders niet geleden;

* Zie het tweede boek van den Ystroom.

By welke een man in 't veld by 't klinken
der trompet
Wierd uitgekoren, geen hofjonker in 't Sa-
let.
Men kende geen plumaadje, als op den kam
der helmen,
Geen degens, dan tot ſtraf van moordenaars
en ſchelmen,
Nu ſtreks het bey tot prags, die 't jonkerdom
verfraayt,
Zoo dra 't de weêrhaan maar in 't hof van
Vrankryk kraayt.
Die leert ons nu het hoofd en beide d' oogen
duiken
In 't masker en de prags der krullende paru-
ken. enz. enz.

Zorgvuldige Natuur! gy had ons door uw
hand
Geen redelyk begryp genoeg in 't hart ge-
plant,
Om 't lyf te hoeden voor de Lugt en hare
ſtormen,
's En waar men 't laken ſneed in allerhande
vormen,
En elk een Proteus ſcheen in dragten naar 't
geval,
Of een Kamelion in kleuren zonder
tal. enz.

Dog al genoeg hier van. Ik laat deez' zyd-
gang ſteken.
's Is hier Uittrekſelwerk, geen melding van
gebreken.

Zien

Zien wy op den huisraad der Hebreen, die was op verre na zoo overvloedig niet, nogte zoo weits, als de onze. Dog men denke, dat in warme landen ook zoo veel niet van nooden is. Die hunne slaapplaatsen, Beddetuig, Lampen, en Vloertapijten, wil kennen, hy zoeke dezelve by de verhandeling van hunne Woonhuizen, meerendeels met platte daken, in 't elfde hoofddeel.

Het volgende levert hun spijs en tafelhouding: waar meê een Lekkerbek in dezen tijd niet vergenoegd zou zijn. De aloudste wijze van te tafelen was, dat men aanzat, en niet aan lag op tafelbeddens, gelijk naderhand is ingevoerd. Brood en Water word dikwils hun voedsel genoemd. De Schotelgeregten waren gering. Zelfs hebben de Joden het Vis-eten by later tijden gangbaar gemaakt. Melk en Honig was gemeen, en 't laatste hun lekkerste banket. Is u die zoete kost niet lekker genoeg, lezer, zoo verzadig u aan de wel bereide letterlekkernijen, die de Hr. Fleuri hier aanbegt, wegens de spijs-wet van Moses. Gy zult, voortgaande, nog wat fraays hooren van de Reiniging des vleeschs, en 't nut, daar meê van Moses beoogd: dewijl ook de zuivering by vele andere volken in gebruik is geweest: van de Huwelijken der Israeliten, en wat daar aan vast is, als de zegen van vele kinderen (thans in 't Christendom niet zeer hoog gewaardeerd) en de Wet van des broeders weduwe te trouwen. Ik moest

niet verzwijgen de zuinigheid, en werkzaamheid der Vrouwen onder dat Volk, ja ook haar gedienstigheid, niet alleen om voor hare mannen te koken en bakken, maar ook stoffen en kleederen te maken: een zaak, waar van men voorbeelden in Homeer vind, aan Penelope, Kalypso, en Cirre, ook in Theokrijt, Terentius, en vele anderen, des te aanmerkelijker, om dat ze nog stand greep by de grootste Mevrouwen te Roome, toen de tijden al zeer bedorven waren; want Augustus droeg gemeenlijk kleederen, van zijn Vrouw, Zuster, en Dogter toegesteld. In den Bibel lezen wy, dat Samuels moeder hem een kleinen rok maakte, dien hy op plegtige dagen droeg: en by Salomo legt een verstandige Vrouw haar vernuft aan linnen en wolle te kost, en verschaft haren huisgenooten twee paar kleederen.

De Hebreen hadden hare lijfsoefeningen, en eigen taal, afkeerig van Heidensche verdigtsels, dog anders wel genegen tot raadselen, gelijkenissen, digtwerk, Zang-spel- en Danskonst. Hunne Schrijvers waren agtbare mannen, dog dun gezaaid. In onzen tijd wil byna alle man schrijven, zonder uit goede schrijvers eerst geleert te hebben, want tot wel schrijven vereischt word.

En gelijk zy, naar hunne levens manier, niet onvernuftig waren, zoo hadden zy beleefdheden, groetingen, en buigingen, den Oosterschen Landaart nog eigen.

In

In plaats dat wy ons uit eerbied het hoofd ontflooten, waren zy gewoon zig te dekken. Zy dekken zig ook, wanneer ze in gewijde plaatsen gingen (en dat dan de meeste voeten van 't Ooſten nog ten huidigen dage) in tegendeel het hoofd te ontdekken was by hen een teeken van rouw en droefheid.

Al hun vermaak en uitſpanning was de Diſch-vreugd, welke, als Pieter Kornelis Zoon Hoofd ſchrijft, ook de voornaamſte zorgverdrijving van den Ouden Prins Willem van Oranje, Heerlijker geheugeniſſe, was. Men vind veel meer eerlijke borſten, die daar van niet vies zijn. Zy hielden veel van zangkundig ſpel over de maaltijd, waren gaarne vrolijk onder lommer van Wijnſtokken, en breedgetakte boomen, ganſch geen Tuiſſchers, en geen groote Jagers.

Wederom bedreven zy rouwe over betreurens-waardige zaken, 't zy algemeene qualen, ſterfte, Onvrugtbaarheid, viandelijken inval, of byzondere rampen, 't overlijden van ouders, kinderen, bloedvrienden. De dooden wierden by hen naar de burgerlijke wijze eerlijk en hoogſtatelijk begraven, dog zonder mengſel van eenige godsdienſtigheid.

Nu handelt de Heer Fleuri ook van hun Godsdienſt, welke van my hier niet nageſchreven word, om dat die van een ygelijk die dit leeſt genoeg behoorde gekent te werden; want hy kan geen regtkundig Chriſte

zijn, die de hoofd zaken van den Godsdienst der Joden niet verſtaat. Dat zy een eenigen Tempel en Altaar hadden, was hen een gevoelig kenteeken van Gods Eenheid. d' Aanhang is een vertoog van hunne offerdienſten, Prieſters, Heilige dagen, Maandrekeningen, en Vaſtendagen; ook iets van de Nazireërs, en Rachabiten. Het moet niemand vremd luiden, dat de Prieſters in openbare Offerhanden (anders ook niet) zelve by de potten zaten, als de heilige ſpijzen gekookt wierden. Oulinks waren braven luiden gewoon handen uit den mouw te ſteken. Lezen wy by Homeer niet, dat * Agamemnon met eigene handen de Lammeren ſlagtte, met welker bloed, het Verbond tuſſen hem en de Troajanen verzegelt wierd? Let hier op, leerling der Outheden. Zijn het Neſtors zonen niet, die in 't offer, dat hun Vader aan Minerve deed, de beeſten ſlagten, in ſtukken houwen, en op den rooſter leggen?

Behalven de Prieſters, waren onder hen de Profeten, een ander ſoort van Geeſtelijke, en veel agtbaarder. Dat blijkt alomme uit de H. Schriften, waar uit zy hier in het twintigſte hoofdſtuk beſchreven ſtaan, gevolgd van de valſche Profeten, en de Profeten der Heidenen, onder welke de Digters hun rang hebben. Maar by alle deze hebbelijkheden, en voorregten van kenniſſe der waarheid, mag men zig ten hoogſten ver-

* *Iliad.* 3. † *Odyſſ.* 2.

Digitized by Google

verwonderen, hoe dit Volk van Israël zoo menigmaal tot Afgodery verviel. Om van dit werk een goed begrip te maken, redeneert de Hr. Fleuri zeer verstandiglijk van den oorsprong der afgodische gezindheid, en hoe die in verstandige menschen konde vallen. Hy toont, hoe de Oude meest bezig omtrent natuurlijke dingen, allengs het onderscheid van eerlijk en oneerlijk vergaten. Het verval van zeden bragt valschen Goden-dienst op de baan, en ging gepaard met ontugt; maar na een sleep van andere gruwelen volgde, zelfs de dienst aan het Onderaardsch Godendom, tot verzoening of afkeer van eenig quaad. Dog de Onderyinding, van welke de konsten en wetenschappen afhangen, heeft in 't gevolg der Eeuwen, teffens met de zelve, groote hervorming der zeden gewrogt. De Israëliten waren niet meer tot Afgodery geneigd, dan eertijds andere volken, dog, sedert hun afzondering die misdaden min verdragelijk. Genegenheid tot geneugtens vermeerderden trek tot deze godloosheid. Der Heidenen Feest dagen waren heerlijk en veelvuldig. De jonge luiden, en voor al de dogters der Hebreen, wierden bekropen door niensgierigheid om de pragt dezer Ommegangen, Offergebaren, Dansen, Gezangen, en Tempelcieraden van d' Afgodendienaars te gaan kijken. Uit dat hillebillen raakte men aan kennis, dikwils aan huwelijken. Vremde wijnen wisten Salomo zelf van den HEERE af te wenden. Men bedenke

ſlegts, hoe veel afgodiſch bedrijf onder het zoo genaamd Chriſtendom nog in zwang gaat; en 't is haaſt te vernemen, uit welk een bronnaar dat voortvloeit.

Zien wy, achter den Godsdienſt, op den Hebreeuwſchen Borgerſtaat, onze Schrijver erkent die, met Joſefus voor een † Gods Regering, onderzoekt het regt, dat de Heeren over hunne ſlaven, en d'Ouders over huune kinderen, hadden. 't Gezag der Ouden was by hen vry groot. Hunne Gerigtsplegingen, in yder Stad, wierden, op Moſes bevel, door twee ſoorten van Amptenaren bedient, de *Sophetim* en *Soterim*. d'Eerſte zijn regters, de laatſte ſtaan verſcheidentlijk overgezet; dog de Joodſche Meeſters maken d'er Deurwaarders, Gerigtsdienaars, Hellebardiers, en dergelijke maats van. De Regters zaten in Stads Poorten, om hun bediening waar te nemen; en de Kerkelijke Vierſchaar was ook de Weereldlijke.

Niemand kan met reden den Hebreen d'eere van Krijgshaftiheid weigeren. Uit hunne geſchiedeniſſen blijkt, dat zy altijd gereed waren tot den Veldtogt. In de eerſte tijden beſtond al hun Soldatery in Voetvolk: naderhand onder de Koningen kregen zy ook Ruiters. Van hun Legerſchikking kan men een denkbeeld maken uit de reize der Zwervelingen onder Moſes.

Toen

† ΘΕΟΚΡΑΤΙΑ.

Digitized by Google

Toen zy, dwaaslijk van Vrijheid walgende, de geweldenary van Koningen op hunne halzen hadden gehaalt, moesten zy ter wapen komen, zoo menigmaal als het den Koning goed vond. De Koningen namen 's regt van leven en dood, en deden de schuldigen, als zy wilden, buiten vorm van regtspleging, sterven. David gebruikte dit regt tegen de quant, die voorgaf Saul gedood te hebben, en tegen de genen, die Iboseth op zijn bad vermoord hadden. Dat zy ook schattingen uitschreven over de Israëliten, kan men daar aan zien, dat Saul vrijdom van lasten beloofde aan 't huisgezin van al wie Goliath zou verslaan: en Salomo moet zijn volk kaal geschoren hebben, dewijl daar over klagten aan Rehabeam quamen. Zie hier dan Salomo's rijkdom afgemeten, en een kleine schets zijner heerlijkheid in * Print gebragt. Het volk van Israël dus verre zagen wy in hun eigen land. Thans volgt hun laatste staat, sedert de gevangenis te Babel; in welken staat zy niet anders dan Joden zijn genaamd, vermits het Koninkrijk van Juda inderdaad nog maar alleen in wezen was. De weg gevoerde in Babel bleven slaven van den Koning, en zijne nazaten: evenwel was het onmogelijk dat zy door deze zeventig-jarige vermenging eenige groote veranderingen in hunnen zeden kregen, nademaal een hunner voornaamste grond regelen was, zig van alle andere Volken

* *pag.* 214.

ken af te zonderen. Wanneer Cyrus hun volle vrijheid schonk, en verlof om weêr na Judea te keeren, quamen zy alle niet te rug, en ook niet op eene reis. Hier komt Ezras bedrijf te pas (zelfs in * Print) toen hy't Volk aan de Rivier Ahava ter schouwrolle beriep, en den Priesteren de schatten des Tempels toevoegde, om daar meê uit Babel na Jerusalem te trekken.

Daar na begonnen de Joden den Grieken bekend te werden, en d'overwinningen van Alexander de grooten maakten hen nog kennelijker aan dat volk: tot dat ze, de Griekſche taal aangenomen hebbende, in Europe overquamen, en in menigte na Griekenland verhuisden. Wat zouden wy van hun toestand ter tijde de Syrische Koningen naschrijven? Zagen wy onlangs daar van geen groote schildery in Sulpicius Severus? Onder de Machabeen raakten zy den hoek te boven, en herstelden zig in een onafhangelijken Staat, tot zoo verre dat zy verbonden maakten met nabuurige Vorstendommen, en Statendommen, ja zelfs met Roome. De Koningen van Egypten en Syrie, die hen zoo mishandelt hadden, wierden genoodzaakt hun vriendschap te zoeken.

Maar deze voorspoed was van korten duur. Eerst wierden zy van Pompejus schatting schuldig gemaakt, en kregen ramp op ramp. Herodes hielp hen wel eenigzins weder op de

* pag. 224.

de been, dog hy, een Idumeër van afkomst, en wien de Godsdienst maar een vermomming zijner Staatkunde was, vernietigde teenemaal de opvolging der Hooge-Priesteren.

Niet lang na Herodes dood bukten zy onder Roomsche Stadhouders, tot dat ze eindelijk, van hunne oude zeden ontaart, van Landbouwens en Harders geldwisselaars, Koopluiden, en Ambagtsvolk geworden, onder Vespasiaan den laatsten ondergang van hun Gemeene-best zagen, en sedert dien tijd byna over den ganschen Aardbodem verstrooid zijn.

Hier besluit de Schrijver zijn lezenswaardige verhandeling van de Zeden der Israëliten, van waar hy overgaat tot het Christendom; dog dewijl dat werkje een byzonder titel voert, zal ik het een nieuw hoofddeel geven. Daar volgt het.

VII. UIT-

VII. UITTREKSEL

DE REPUBLIJK DER CHRISTENEN, *waar in d' Opkomst en Voortgang van derzelver Kerkelijken en Weereldlijken Staat, uit de Zeden en d' Aanteekening der voornaamste Schrijvers naauwkeurig beschreven word. t' Amsterdam by* Robbert Blokland, 1701, *Het begint met de 263ste bladzijde van 's naast voorgaanste Werk.*

ACHter den toestand der Joden, daar wy zoo even afbraken, ontwerpt de Heer Fleuri zeer voegzamelijk den Staat des Christendoms in vier tijds-bestekken; eerstelijk de Zeden der eerste Christenen van Jerusalem, tot de ondergang van die wijdberoemde Stad; een staat van de meeste volmaaktheid, een welke, hoewel ze niet lang duurde, verdient met nadruk bezien te werden: daar na de ganschen tijd der Vervolgingen van drie Eeuwen: ten derden, den Staat der Kerke in vrijheid, sedert de vierde Eeuw: voor 't laatste oorzaken der veranderingen, van dien tijd af voorgevallen.

Ziet men op de Eerstelingen der Christenheid, deze waren zoo uit de Joden, als uit de Heidenen; en de Israëliten, gewoon de Wet te onderhouden, konden ligter tot de erken-

Digitized by Google

erkenning van 't Rijk des Meſſias gebragt werden, dan de Heidenen, die zonder God, zonder Wet, heilloos geleeft hadden. De Volmaaktſte levenswijze was dan by de Chriſtenen in de Eerſte Kerke te Jeruſalem. Men gedenke, wat daar van in de Handelingen der Apoſtelen werd getuigt. Zy bleven volhardende in de Leere van de Kruisgezanten, in de Gemeenſchap van goederen, en in 't broodbreken. Zy waren een hart een ziel, en kregen grooten aanwaſch van zielen. Onderlinge Liefde was hun byzondere band. Zy geheugden die wigtige leſſe van hunnen Heiland, * WILT GY VOLMAAKT ZYN, VERKOOP ALLES WAT GY HEBT, EN VOLG MY. Zoo verlieten zy tijdelijken eigendom om het bezit der Zaligheid. Wijſelijk, voorwaar, want men laat zig minder gelegen leggen aan 't gene men vrijwillig afſtaat, dan aan 't gene wy nog by ons hebben en bewaren. Voeg hier by, lezer, dat het vaſt geloof, 't welk zy, op des Zaligmakers woord hadden, van Jeruſalems verwoeſting, hunne harten van 't Wereldſch goed los maakte. Zoo lang als de Tempel ſtond, onderhielden zy de Wet, en dit hebben eenige Vaders niet zonder aardigheid genoemt. *De Synagoge met eere ten grave brengen*; maar de gedagteniſſe van des Heeren Avondmaal hielden zy in byzondere huizen.

De

* *Matth.* XIX. 21.

Digitized by Google

De Heidensche ongebondenheden voor de Prediking van 't Euangely zijn uit Horatius, Petronius, Juvenaal, Martiaal, Suetoon, en Tacitus kennelijk. Roome was overstroomd van gruwelen, uit Griekenland, Egypten en 't Ooften voortgevloeyd. Moorden en afschuwelijkheden op Tooneelen en in Schouwperken waren daar een gemeen vermaak. Maar sedert de verkondiging der blijde mare van een eeuwig heil, wierden vele beroemde Mannen daar door geraakt, en zelfs binnen Roome Gechristent.

Het Apostelдom verbreidde de Zaligmakende Leere op verscheide wijzen; naar de Onderwerpen van Joden of Heidenen: niet altijd met Wonderwerken. Doop en Gebeden-oefening was het het eerste werk. Schriften ter overtuiging te laten uitgaan vond men daar na noodig. De Kerk verstrekte niet alleen voor een Bedehuis, maar ook voor een Schole der Zeden. Men las geene schriften, dan gewestigde, zoo in openbare Vergaderingen, als by de huizen. Ja de byzondere huizen der Geloovige waren toen Kerken, als Chrysostomus zegt. Den rijken wierd bevolen, tot vermijding van ledigheid, gestadiglijk de H. Schrift te lezen. Gemeene luiden begaven zig tot de eerlijkste, dog teffens eenvoudigste ambagten, die best met hun nedrigheid over een quamen. Zy hadden gestelde Vastendagen, wanneer zy maar eenmaal daags aten; en in gemeene maaltijden hielden zy matigheid, schuw van brassery en dronkenschap,

Digitized by Google

schap. Hun huisraad was gering, hun kleedy ganschniet opzigtig. Van het Heidensch Tooneel, 't welk een school van onbeschaamdheid, en van den ronden Schouwburg daar de wreedheid onstraffelijk haar rol speelde, hadden zy een afkeer. Egter leidden zy geen droevig leven. Paulus wekte hen op, * dat zy zig zouden verblijden: en dus speenden zy zig wel van de geneugtens, die 't gros van 't menschdom dwaaselijk najaagt, maar ondertusschen leefden zy, bevrijd van geld- en eer-zugt (twee smartbarende driften) vol vreugde en Vrede van een goed geweten; bove al juichende in de HOPE VAN EEN BETER LEVEN. De Huwelijks staat was by hen geprezen, en zy droegen zelfs tijdige zorg om hunne kinderen in den egt te besteden. Op den dag des Heeren, Heidenscher wijze Zondag genoemd, stelden zy hunne samenkomsten en H. Avondmalen, alvorens elkanderen gegeven hebbende een Kus van vrede. Dog nademaal de Christenen, met veel voorzorg de Ongeloovigen uit hunne Vergaderingen sloten, niet willende den honden het heilige voorwerpen, en hunne † Bondsteekenen den naam van VERBORGENTHEDEN gaven, raakten zy daar door in den haat, en wierden een groot onderwerp van de lasterzaal der Heidenen. Menigmaal word het quaad meer dan 't goed verborgen, en 't was

* *Philipph.* III. 1. en IV. 4.
† *Sakramenten.*

Digitized by Google

bekend, dat de Verborgenheden van andere Godsdienſten enkele gruwelen waren; als de geheimen van Ceres, van Cybele, en de Bachus feeſten, om hare affchuwelijkheden in 't jaar DLXVIII na de ſtigting van Roome door den Roomſchen Raad afgeſchaft. Uit het vooroordeel, tegen de Chriſtenen opgevat, en uit de euveldaden van eenige onregtzinnigen (zoo men anders mag gelooven dat de Kerkleeraars daarvan vertellen) ſproot quade agterdogt, als of hunne verborgene Heiligdommen niet beter waren. De laſter, die hen naging, was een ſchrik der oogen; tot zoo verre dat zy voor Vianden van 't menſchelijk geſlagt, en byzonderlijk van de Roomſche Mogendheid, wierden uitgekreten. 't Was dan geen wonder, dat die algemeene haat hen de vervolgingen op den hals joeg. Zy moeſten de grootſte ſmaadheden en foreringen lijden, dog bezweken geenzins. Elk weet de oude ſpreuk, dat het bloed der Martelaren 't zaad der Kerke is geweeſt. De Chriſtenen volgden de Bloedgetuigen ter ſtrafplaatſe, en hielpen hen met aanmoediging en gebeden in hun uiterſte. Maar deze yver ging niet zelden te verr', en barſte uit tot bygeloof. Zy ſamelden bloed op, dat uit de wonden van deze lijders liep. Zy verſtouten zig, de lichamen van die menſchen weg te nemen, en ſchraapten derzelver overblijffelen by een, of kogten die met groot geld van de beulen. Zeven vrouwen, leeſt men, moeſten het met de

dood

dood bekoopen, om dat ze de bloeddroppelen van een Martelaar vergadert hadden. Dit is de inhoud der tien eerste hoofdstukken, besloten met een kort vertoog van der Christenen Boete, en oude Kerktugt.

In eenige volgende lezen wy hun gedrag rakende de Kuisheid, en den Maagdelijken Staat; hun huishouding omtrent de Weduwen, die ongehuwd bleven, en de Vrouwen, waar uit de Diakonessen wierden gekoren; hun bezorging van zieken, armen, en weezen; hun Gastvrijheid, Lijkpligten (daar de Graftkelders en Onderaardsche gewelfsels by te pas komen) yver om by de Bloedgetuigen begraven te worden; de inwijding en 't vroom leven der eerste Opzienders, of Bisschoppen, die de Kerkelijke goederen bewaarden; ten laatsten, hun Lijdzaamheid midden in den brand der Heidensche Vervolgingen van welke zy eindelijk onder * Konstantijn verlost zijn.

Hier was het tijd geworden dat de Heer Fleuri van de Doopelingen handelde, die uit het Heidendom tot de onhelzinge van 't Christen-geloof overquamen; dog voornamentlijk van den Kerken-bouw, derzelver gestaltę, en inboedel: waar omtrent men, zonder des Mans yver zoo in deze Huisraad, Altaren, Doophuizen, als in de menigte van Kerkdienaren te beschrijven, aanmerkelijk is, hoe verre de eenvoudigheid van den Apostelstijd toen al te zoeken was. Ik

* Zie hem in zijn huichelary geprezen p. 454.

Digitized by Google

ga voorby zijn redenering over de zienlijke dingen, die hy meent tot den Godsdienst der Kerken, van Bedehuizen, en van 't Prediken, als een fraay kenner dier Oudheden, heeft te boek gezet; zijn beknopte verheelding van 't houden des H. Avondmaals, waar in Brood en Wijn gebruikt wierd, eer dat het Mismaaksel der Misse nog gemaakt was; zijn verhandeling van de Kerkelijke Lofzangen, Feestdagen, * Boetoefeningen, welke de Vorsten zoo veel als de gemeene man onderhevig waren; altemaal stoffen die met het negentiende hoofdstuk ten einde raken.

Nu hebben wy d'er nog tien te doorsnuffelen. Het twintigste neemt aanvang met een onderzoek van de Geestelijke Vadersen Broeders in 't gemeen, allengs trotser en boozer geworden, eerst door het verhoogen van eernamen, en vley woorden, onder Konstantijn, daar na door verscheide Voorregten, en 't misbruik der Kerkelijke goederen, welke te voren meerendeels tot het stigten en onderhouden van Godshuizen wierden aangelegt. Zoo krijgen wy ook de Kloosterlingen en wouwdbewoners voor oogen, met hun gewaad, feestegt, en de bouwkundige waarnemingen van Kerken, Kloosters, en Kapellen.

Hy kon niet nalaten afzonderlijk te melden den afval des Christendoms in de vier-

de

* *Dat deze vol fratsen en grimmatsen waren, kan men zien p. 448. vervolgens.*

de Eeuwe, het verderf van Zeden en Godsdienst, sedert Konstantijns gewaande bekeering, en de onderlinge bitterheid der twistzoekende Kerkmanieren, die zig zelven, en hunne Belijdenis, by de Heidenen ten spot stelden. Zoo spoedhy, van tijd tot tijd, tot den inval der woeste Noordsche Volkeren, die gansch Europe overstroomden, en voornamentlijk hun woede tegen het Roomsche rijk wendden; zoo dat Romeinen en Barbaren een vermengsel uitmaakten; dat de beste wetenschappen verschopte, en de boekoefeningen liet verloren gaan. Bisschoppen (ik spreke van quade, die men liever Bijtschapen of Booskoppen mogt noemen) en andere Tempelmannen, hadden meer lust tot den degen, dan tot voorgang van een vreedsaam Christelijk leven, tennutte hunner Gemeenten. Het is al veel, dat onze Schrijver, die zijn werk maakt van het Papendom zagt te handelen, aan 't einde van het vier en twintigste hoofdstuk zig laat hooren, dat de Weereldsche Heerschappijen, by de Kerkelijke Waardigheden gevoegd, d'oorzaak van het groot verval in de Kerk en Kerkentugt geweest zijn.

Ja men mag het onder de veelvuldige merken zijner bescheidenheid rekenen, dat hy met den zelven adem verklaart, dat in 't Ooften de Christen Kerke te schande gemaakt is door de onderlinge kijvaadjes derzoo genaamde Geestelijkheid. In de vijfde Eeuw verketterde d'eene party d'andere. Men zintwistte zonder einde, en van kijven

quam het tot oproer maken, vegten, en moorden. De Weereldlijke magt, bedremmeld in den bloedigen onruſt, die de boosheid der geeſtelooze meuitmakers zonder ophouden ſtookte, ſloeg menigmaal buiten 't ſpoor, en aan 't hollen; zoo dat de Kerkenkrijg met bloedſtorting en geweldenary afliep. Het Roomſche Rijk was ten laatſten niet meer het rijk der Romeinen, dan met den naam, dog met de taal der Grieken. 't Was een mengeling van allerley Barbaren, Thraceers, Illyriers, Iſauren, Armeniers, Perſen, Seythen, Sarmaten, Bulgaars, Ruſſen; de laatſte d'allerverdorvenſte. Zy hadden de ondeugden der Ouden over geerft, dog derzelver Konſten en wetenſchappen verloren. Onderruſſen waren zy Chriſtenen, en hebben de ſchorſſe van den Godsdienſt tot nu toe bewaart.

Na dat de Mahometanen, onder den voortgang van al dat gruwelwerk ganſch Oosten bemagtigt hadden, konden de verdorvene Chriſtenen zig niet ontheffen van den ommegang dier gezindheid, welke binnen tweehonderd jaren ſterk was doorgebroken. Ten einde van tweehonderd jaren na Mahometh, zegge ik, ſtond het rijk der * Muſulmannen in krage onder de Kalifs Abbaziden, en hun Godsdienſt begon den Chriſtenen, die door lange dienſtbaarheid zwak en dom geworden waren, niet zeer afſchuwlijk te ſchijnen. De Mahometaanſche

* Zoo willen Mahomets regte Navolgers genoemd zyn.

ſche Leere, onder het loofwerk van vele beuzelingen in den cierlijken Alkoran ſtetelijke opgepronkt, en Gods naam overal omdragende, draaide den onwetenden ligtelijk een rad voor d'oogen. Is't wonder? Ze predikt al om Gods Eenheid, en vloekt d'Afgodery. Hoogelijk voert ze in top het laatſte Oordeel, de Hel, 't Paradijs. Zeer eerlijk ſpreekt ze van Moſes, de Profeten, Kruisgezanten, en Bloedgetuigen; zelfs met grooten lof van Chriſtus. Daarenboven hebben de Turken vele uiterlijke oefeningen van de Chriſtenen ontleent. De Chriſtenen baden zevenmaal des daags, de Muſulmannen vijf maal. De Chriſtenen houden een vaſten van veertig dagen, de Turken een van negen en twintig. De Chriſtenen vieren den Zondag, zy den Vrijdag. De Chriſtenen komen te zamen in de Kerken, om te bidden en te hooren preken; de Mahometanen bidden ook op hun wijze in de Mosqueen, en luiſteren na de Leeraars. Zy doen Bedevaarden na 't Land, dat by hen heilig is, en na de graven hunner Bloedgetuigen. Zy geven vele aalmoeſſen, en onderhouden een groot getal van Godshuizen. Ook hebben zy eenige ſoorten van Geeſtelijken, die als Kloosterlingen leven, en hunne lichamen met ſtrengheid handelen. De Chriſtenen, die onderdanen van de Keizers te Konſtantinopolen waren gebleven, konden ook ligtelijk door den omgang met de Mahometanen en Ongeloovigen (waar door heel

Digitized by Google

Qoſten bedorven was) verleid worden. Men zegt dat de Joden, en Sarrazijnen, of Arabiſche Mahometanen den Keizer Leo tot onregtzinnigheid bragten. Keizer Michel wierd voor een halve Jood gehouden, en de jonge Keizer Michel de derde was met de gezellen zijner welluſten gewoon de plegtelijkheden van den Chriſten Godsdienſt op een gruwzame wijze te beſpotten. Weinig tijds daar na zag men een anderen jongen Keizer Alexander, Zoon van Leon den Wijsgeer, openlijk het Chriſtendom laſteren, en afgodery plegen.

By een verhaal van den toeſtand der Chriſtenen in de tiende Eeuw, en hoe ze vervolgens byna over den ganſchen aardbodem verſpreid wierden, valt wederom te lezen, hoe de onwetende Geeſtelijke, uit baatzugt met de Kerkampten Koophandel dreven, en de ſchaamtelooze gewoontens van Byzitten te houden, byzonderlijk door ganſch Duitſchland, in zwang bragten. Het woeſt geweld der Normannen en andere oorlogen hadden in Vrankrijk het meeſte deel der Kerken en Klooſters om verr' geworpen, en d'andere raakten tot verval, nademaal een zekere valſche inbeelding de gemoederen bekroop, dat het einde des Weerelds op het duizendſte jaar na de geboorte van den Zaligmaker voor handen was; boven de zeshonderd jaren oud zijn. In tegendeel wierden alomme vele Burgten of Kaſteelen van groote heeren gebouwd, en een menigte Kapellen en Bedehuizen.

De

De twee laatſte hoofddeelen loopen af met de Kerkelijke Tugt, hervat op de dertiende Eeuw, onder den berugten Pieter Damiaan, dien wy met zijn mallen fratſen van Zelfgeeſeling in het werkje van Boileau, voor twee maanden, gezien hebben, ondersteund door de Pauzen Leo de IX, Alexander den II, Gregoor den VII, en Urbaan den II; wijders met de Kruis- en Bede-vaarten, Aflaten, en Schoolgeleerdheid. 't Slot-gezeg van den Heere Fleuri komt hier op uit, dat de zeden der eerſte Chriſtenen aanwijzen, hoe die van de hedensdaagſche behoorden te zijn, en dat hun Godsdienſt aan zoo weinige oefeningen niet bepaald is, als vele wel gelooven.

Daar meê zijn wy, in een paar Uittrekſels, de geſchetſte Statendommen der Iſraëliten en Chriſtenen ten

EINDE.

Digitized by Google

VIII. UITTREKSEL

Hiſtorie de divers evenemens, contenant en abregé les Perſecutions exercées en France, les moyens diaboliques dont on s'eſt ſervi pour detruire les Proteſtans, pluſieurs jugemens de Dieu ſur quelques-uns des Perſecuteurs, des faits nouveaux fort curieux; les Moyens de Faux contre le Pape, les Jeſuites, les Moines les Religieuſes, & l'Egliſe Romaine, avec une ardente prierre pour les perſecutez, diviſée en ſept livres par *Etienne Cambolive*, Docteur & Avocat au Parlement de Thoulouſe.

Dat is,

Hiſtorie van verſcheide gebeurteniſſen, *behelzende in't kort de vervolgingen, in Vrankrijk geoeffend, de Duivelſche middelen, van welke men zig bedient heeft om de Onroomſche te verdelgen, zeer vele oordeelen Gods over ſommige vervolgers, en aanmerkelijke nieuwe feiten; de proeven van valsheid tegen het gezag van den Paus, tegen de Jeſuiten, Monnikken,*

ken, Geestelijke, en de Roomsche Kerk; met een vierig gebed voor de Vervolgde. Verdeeld in zeven boeken, door Steven Kambolive, *Leeraar, en Advocaat in 't Parlement van Tholouse. t' Amsterdam by* Isaak de Main 23 *bladen in* 12.

BEhalven het gene dat ons in 't Opschrift van dit werkje gezegt word, en wegens de woede der vervolgers van de Fransche Hugenooten, uit het groot werk van den Hr. Benoit, in verscheide Uittrekſels, van my is nageschreven, zal ik alleenlijk zeggen, zonder eenige byzonderheden aan te halen, hoedanig een Schrijver ons hier voorkomt, en wat reden hem bewogen heeft, dit schrift, 't welk hy aan zijn Uitmuntendheid den Heere Grave van Portland opdraagt, in 't ligt te geven.

Hy was een Borger en Inwooners van de Stad Montpellier, Onroomsche van belijdenisse, en een voorbeeld van Christelijke standvastigheid voor zijne medebroederen; om in 't stuk van Godsdienst het geweten ongekreukt te bewaren, in spijt van alle wederwaardigheden.

Geduerende de wreede mishandelingen, die de menschen van zijn gezindheid sedert weinige jaren in Vrankrijk geleden hebben, en waar van nog geen einde is, betoonde hy zijn goeden yver met de onnoozele en onderdrukte te troosten, de zieken te bezoeken,

Digitized by Google

ken, en de zwakken in het Geloof te ſterken. Voor deze deugd kreeg hy geen ander loon, dan den vreeſſelijken haat der vervolgers, een haat, die hoe langer hoe meer aangroeide, en als een bulderend onweêr hem op den hals ſtortte, voornamentlijk na het verwoeſten van de Kerk te Montpellier, wanneer hy het gebrek van openbare Godsdienſtoeffening wilde vervullen met het houden van byeenkomſten 't zijnen huize, alwaar men God bad, Pſalmen zong, den Bibel en Predikaatſien las. Zulk een blijk van volſtandigheid, een lange wijl gepleegd, wierd voor een Lijfſtraffelijke misdaad opgenomen, en in Regtsvordering ter Vierſchaar gebragt, waar door hem vele ſmaadheden overquamen. Want in een vergadering van zijn 's gelijke, op heeter daad van Godsdienſtpleging, betrapt zijnde, wierd hy uit laſt des Gezaghebbers van Languedok aan 't lijf getaſt, geboeid, in den Kerker geſleept, en eindelijk by wijsdom van den Opperrigter van Montpellier ter Galey, en in een boete van duizend Rijksdalers gedoemt.

Hy beriep zig van zoo harden vonnis voor het Parlement van Thoulouſe. Middelerwijl bleef hy langen tijd gevangen, moeſt duizend verwijten, ſpotternijen, en wreedheden uitſtaan; dog als ten laatſten geen dreigementen, geen beloften magtig waren, hem Paapſch te maken, verhanderde het Parlement van Thoulouze 't gezeide vonnis van den Opperrigter van Montpellier, voor

voor zoo verre, dat hy de boete van duizend Rijksdalers, met de koſten van 't gerigt, zou betalen, en voortaan vijf jaren uit den Regtsban van Montpellier gebannen zijn. Dit wierd ten uitersten afgevordert, en zijn goederen ten dien einde aangeſproken zijnde, zulks dat hem niets dan afgunſt en ramp beſchoren ſtond, volhardde hy echter in zijn geloof, en wilde voor 't laatſte liever zijn Vaderland verlaten, en balling 's lands zwerven, dan zijn geweten verkragten.

We lezen hier de ganſche Hiſtorie der elenden, hem overgekomen, zoo in Vrankrijk, als daar buiten, want zijne vianden zogten hem zelfs in andere geweſten, werwaarts hy zig begeven had, op te vangen, om dat hy niet liet, zijn verdrukte medebroeders, in ſpijt der felle vervolging, al waar hy quam, te ſtichten. Alles word met ettelijke getuigſchriften van een Franſch Predikant beveſtigt.

Daar achter laat de Heer Kambolive volgen I. zeventien proeven, tegen het gezag en de dwingelandy van den Paus ingebragt, nevens een wederlegging van alle de redenen, die hem en zijne uitzendelingen, tot vaſthouding van zijn mogendheid in 't Geeſtelijk, en aanmatiging tegen het Goddelijk regt, ſchijnen dienſtig te zijn. Hy vergeet dan niet, daar in aan te wijzen, met hoedanige konſtenarijen, bedriegerijen, valsheden, en omkoopingen, de *Santen* te Roome gemaakt werden, en op wat ma-

manier het Geestelijk geboefte daar meê omspringt. II. Eenige proeven tegen de Jesuiten, en hunnen handel in den Godsdienst, waar omtrent hy hen niet ontziet als schuldig aan schennis van gequetste Goddelijke Hoogheid, Huichelaars, Afgodendienaars, en navolgers van Heidensche Regeerkundigen uit te maken. III. Een bewijs van valsheid tegen alle andere Kloostervogels der Roomsche Kerke, en zoo genaamde Geestelijke, met toepassing van Voorzegzingen der Profeten, naar zijn kennis uitgelegd. IV. Een wederlegging van de Geloofsstukken der Pausgezinden, doormengd met verscheide blijken van hun twist, en tweespalt, over deze en gene grollen: 't welk met een gebed voor de Kerk word besloten.

In de gezeide historie, die voor af gaat, is aanmerkelijk, met hoe snoode en gezogte vonden het Papendom te Montpellier den ondergang der onroomschen altaar wist uit te werken. Die van den hervormden Godsdienst waren in die Stad veertien of vijftien duizend, en hadden eerst twee Kerken gehad, welker een voor omtrent twintig jaren was afgebroken, zonder acht te nemen op de opene brieven van Koning Henrik de IV, die het bouwen van dezelve had toegestaan. Maar dit was nu den vervolgeren niet genoeg. Zy wilden ook de tweede verwoesten, en dat om de volgende onregtvaardige reden. Nademaal, volgens Koninklijk bevel, geen Pausgezind Persoon in

de

de Kerken der Onroomſche mogt geduld of in gelaten werden, bragten de Papiſten van Montpellier ten laſte van de Hugenooten een klagte in, dat een zeker vrouwmenſch. Paulette geheten, in hun Kerk geduld was; derhalven dat die moeſt afgebroken werden. Men ziet klaarlijk den galbitteren imborſt van zulke betichters, dewijl het onmogelijk was, in een Stad, zoo rijk van Onroomſch, te beletten, dat een Paapſche Vrouw onder den hoop ter Kerke quam, daar men viermaal 's weeks, en des Winters by Avond, den Godsdienſt pleegde: maar daar by quam nog, dat dit een vuil verzonne leugen was, en men bewees, dat Paulette in den Onroomſchen Godsdienſt gedoopt, altijd in dezelve gezindheid volhard had, en hier van deed ze openbare belijdenis. Nogtans mogt dit alles niet helpen, men ging 'er meê voort, en de afbreking der Kerke wierd by het Parlement van Thoulouze vaſtgeſteld. Aldus verwoeſten die wreedaarts een gebouw, waar van de Hugenooten met echte ſtukken hunnen wettigen eigendom bewezen, den van de ſchoonſte Kerken der Onroomſchen in Europe, vercierd niet alleenlijk met het wapen van den Admiraal van Chatillon in 't voorgewelf, en den tijd der ſtichting, het jaar 1583, maar ook wijdluſtig door bouw cieraden, van Vorſten daar aan geſchonken, en derzelver Praaltoekenen in de glazen, onder welke die van den Prins van Kon-

Kondé, toen ter tijd nog Hugenoot, uitmuntte.

Ik scheide hier af.

IX. UITTREKSEL.

Oeuvres diverses de *Mr. de Fontenelle*, de l'Academie Françoise. *Tome troisieme*, qui contient les Lettres galantes de Monsieur le Chevalier d'Her * * *, les Poetics Pastorales, avec un Traité sur la nature de l'Eglogue, & une Digression sur les Anciens & les Modernes.

Dat is,

Verscheide Werken van den Hr. de Fontenelle, *Lid van de Fransche Akademie*, * Derde stuk, *behelzende de Minnegeurige Brieven van den Heere Ridder* * * *, *de Harderlijke Gedigten*, *met een Verhandeling wegens den aart van de Harders-Kout*, *en een Zijdgang over de*

Was

* *Het eerste stuk is uitgetrokken in Herfst- en Wijnmaand 1701, het tweede in Jongstlijden Louw- en Sprokkelmaand.*

Digitized by Google

Onde en Nieuwe. Te Amſterdam by Pieter Mortier 1701. 26 *bladen* in 8.

WAs het altemaal geen jok, altemaal geen ernſt, dog mengeling van beide, 't gene wy in de voorſte ſtukken van dezes Franſchmans vernuftige Werken zagen, daar ons eerſt een rey van Doode Samenſprekers, voorts een groote menigte van Weerelden (zeldſame vertoonſels!) ontmoet zijn; de ſtoffe der laatſte verhandelingen zal minſt ernſtig wezen; dog op een nieuwe en ongewone wijze aanvang nemende met wat MINNEGEURIGS: een woord, van my, zonder nageſbijten, maar niet zonder voorbedagten raad, dus overgezet, om dat ik my, by dit voorval niet konde voldoen met verſcheide andere Hollandſche woorden, die 't Franſch woord *Galant* anderzins behoorlijk uitdrukken: hoewel het onloochenbaar is, dat dat zelve woord *Galant* in dien vollen zin niet kan vertaald worden, waar in de zwierige Franſchen willen verſtaan wezen, zoo menigmaal als zy het naar hun luſt gebruiken. Laat dan deze Brieven van den Hr. Fontenelle hier *Minnegeurig* vertaald zijn: ik blijf 'er by: en de reden is deze.

Het Brievenwerk is zoo aangelegd, dat gnanſuis een Ridder van luſtige luimen aan Heeren, en Juffers, of Mevrouwen, over yderley voorwerpen ſchrijft, alle veel ge-

Digitized by Google

neugelijk, dog de meeſte van Vrijaadjes en Huwelijks-zaken, in dier voegen geſchikt als de ſtijl van briefſchrijven vereiſcht, dat is, los, vry, en onbeblokt (zoo uiterlijk ſchijnt) dog doorgaans, met fijne peper van woorden, en fijn zout van gedagten beſtrooid. Om daar van een ſtaaltje, zelfs uit den eerſten Brief, te geven, zijn 't geen ſtreken, dat een Minnaar aan een Jonkvrouw ſchrijft; „ Hy zou al lang de vrij„ heid genomen hebben van haar te bemin„ nen, indien zy tijd had gehad, om van „ hem bemint te werden: maar dewijl ze „ zoo vele groeters had, die dagelijks om „ haar quamen zugten, wagtte hy na wat „ bequamer tijd voor zijn liefde; wanneer „ miſſchien, na verloop van jaren (hy wil„ de d'er wel vijftien of twintig wagten) „ de groote benden van hare aanbidders „ wat zou verminderd zijn? Ze zoude hem „ maar tijd zetten, om te beginnen; en „ dan ſtond hy klaar om verliefd te wer„ den.

't Is wel te denken, dat de tweede Brief, geſchreven aan een Heer, die een Regtsgeding had, en op de Vrouw van zijn Pleitbezorger verliefd was, niet veel ernſthaftiger is.

De elfde, waar in hy aan zekere Juffer een Paſtey zend van een wild zwijn, dat hem gequetſt had, is van dusdanig een ophef;

„ Groot gevaar hebbe ik geloopen, Me„ juffer, dog eindelijk is mijn viand afge„ maakt;

„ maakt; en ik zend u hem in kortgebak.
„ Hy is wel gezouten en gekruid, om met
„ het vertoonsel van dit doode lichaam de
„ gedagtenille van mijn zegepraal duurzaam
„ te maken. Had ik het geheim van de
„ oude Egyptenaars gekent, ik zou het ge-
„ balsemt, en van mijn Everzwijn een
„ Mommie gemaakt hebben: zoo had het
„ oneindige eeuwen lang geduurt, maar
„ enz.

„ Verbeeld u, Mejuffer, zoo als ik met
„ * * op de jagt was, quam 't het dier,
„ 't welk gy ziet, niet gelegen, dat ik het
„ doodde. Het vlood, en terstens keerde
„ het met een dolle bly weêr los op my
„ aan; zoo dat ik een weinig mijn bedem-
„ ken nam, en niet wist, of het van u mee
„ tegen my gezonden was; want al wat my
„ onzachtelijk schijnt dat geloove ik vlie-
„ gens dat van u komt. Ik wist wel, dat
„ het in dit geval mijn pligt van een vol-
„ maakt Minnaar was, my te laten opereen,
„ maar als ik op het Zwijn mijn aandagt
„ liet gaan, vond ik niet dat hy zulk een
„ minnelijke trekken, als uwe gestrengthe-
„ den en wreedheden hebben. enz. enz.

Al genoeg, denke ik, om te zien waar 't overige heen wil. Een ander neme dit brokje met zig uit een Brief aan een Heer, die zig in de Kartesiaansche Wijsgeerte ging oefenen.

„ Is 't waar, mijn Heer, dat gy uw
„ verstand quijt zijt? Men zegt ons, dat
„ gy een Filozoof word maar van een Fi-

„ lozofie, die de zeldſaamſte van de gan-
„ ſche weereld is. Gy gelooft niet, dat 'er
„ Verwen zijn; gy gelooft dat de Beeſten
„ bewezende Werktuigen zijn, als de Uur-
„ wijzers: kort om gy werpt alles 't onder-
„ ſte boven, dat men niet langer weet hoe
„ 't met de dingen gelegen is. Ik ſprak 'er
„ onlangs van met Mejuffer * *, eene
„ uwer beſte vriendinnen, en die waarlijk
„ met uw deernis heeft. Zoo ze Deskar-
„ tes had, ze zou hem den nek breken.
„ En, zeker, men moet bekennen, dat
„ zijn Filozofie, een leelijke Filozofie is,
„ want ze verleelijkt alle Juffers. Zijn d'er
„ geen Verwen, zoo zijn d'er ook geen
„ Lijfs-kleuren; en waar blijven dan de
„ Leliën, de Rozen, en ons ſchoone Juf-
„ ferdom? enz. enz.

Wy zullen dit daar ook by laten. De naaſt volgende, over een Aardbeving, in 't jaar 1682 te Parijs gewoeld, ſpeelt *een bet.*

Een Juffer, die gereed ſtond haren Ongoomſchen Godsdienſt af te zweren. en een Pausgezind man te trouwen, begroet hy aldus.

„ † Met vermaak hoore ik, Mevrouw,
„ dat gy op het punt ſtaat van uwen Gods-
„ dienſt te laten varen. Wy zien onze ar-
„ me dolende Broeders aan met veel deer-
„ nis, maar ik had een geheel byzonder
„ meê

* *De twaalfde.*
† *Lees den* XXſten *Brief.*

Digitized by Google

„ meê doogen voor zulk een beminnelijke
„ kleine dolende Zuster als gy zijt. Het
„ moeide my geheel en al, te gelooven,
„ dat uw ziel, op haar uitgang uit uw lig-
„ haam, zulk een geneugelijken verblijf-
„ plaats niet mogt vinden, dan de gene,
„ die ze verliet. Dog eindelijk verloft gy
„ my van dat deel mijn 's geloofs, en, ter
„ goeder trouw, het trooft my. 'k Verze-
„ kere u, dat de Kudde, waar uit gy ge-
„ dwaalt zijt, u zeer liefelijk zal ontfan-
„ gen, en dat gy wel haast zult hebben den
„ rang van het welbeminde Schaap. Men
„ heeft my verstendigt, dat gy, na 't af-
„ zweren uwer Kettery, ook afstand zult
„ doen van koelheid jegens den Markgra-
„ ve * *. Wel gedaan! Op eenen en den-
„ zelven tijd alle uwe dolingen te laten va-
„ ren, en teffens met eenen zet alle gezon-
„ de meinigen aan te nemen. Zoo zult gy
„ hier na geheel hernieuwd wezen, nieuw-
„ getrouwde, nieuwe Katholijke, een nieu-
„ we leere in uw vernuft, en nieuwe ge-
„ voelens in uw hart. Zie, hoe zeer gy
„ aan de Kerk verpligt zijt. Zoo haast als
„ gy haar voor uw Moeder zult erkent heb-
„ ben, zal zy u by bevinding doen zien,
„ wat het Sakrament des Huwelijks is,
„ 't welk gy andere hardnekkige Ketters
„ voor geen Sakrament wilt aannemen. Zo
„ kan u van uwe dolingen op geen zagter
„ manier, en die teffens kragtigers is, over-
„ tuigen. enz. enz. enz.

Digitized by Google

Is der geen knapuilen verkoopen? Of wil iemand wat koddigers? Hy leze dan den zeven en dertigſten Brief, behelzende een verhaal van het groot gevaar, dat de Schrijver geloopen had, toen hy met Jonkvrouw * * op 't water was. Hy ſchrijft het aan de Moeder der Jonkvrouw zelve, met deezen aanvang.

» Gy zoud verbaaſt geſtaan hebben, Mevrouw, en de deugd van Mejuffer uw dogter zou u verſlagt zijn geweeſt, by aldien gy ons in den ſtaat had gezien, waar in » zy en ik giſteren waren. En hoor eens » in welk een geſtalte wy ſtonden. Ik had » mijn boven-rok uitgetogen, ik ſtond gereed om my tot op mijn hemd te ontkleeden, en Mejuffer wagtte maar na 't oogenblik, om my te omvatten, en zig » blindeling los weg op my te werpen, » een, enz.

Al weêr maar een proefje. Nu niet meer uit het eerſte gedeelte van Fontenelle's Brieven. Laat ons ook een ſtaaltje of anderhalf van het tweede laken ſnijden.

In de vijfde van dit deel word een Hiſtorie vertelt van een Mimaar, die, om de ſtrengheid van een Juffer, op welke hy verliefd was, ten einde te brengen, zig veinsde van honger te willen ſterven. 'k Zou ze naſchrijven, was ze niet wat te langwijlig, doch ze ſta hier gemerkt, als geen gebrek hebbende van fijne en vlugge vezelingen, die onder dat mengſel in 't honderd door elkanderen beuitelen. Men ontmoet die elders meer:

meer: 't zy door de Schrijver in een zijner brieven zekere Jongvrouw groet, die 't Nonnegewaad ſtond af te leggen; 't zy dat hy iemand zijner vrienden ſopt, om dat hy na de dood van een Onden Saggelaar verlangde, wiens Gemalinne, nog heel jong was; of daar hy aan een Heer ſchrijft, wegens het huwelijk van een Graaf met de dogter van een Koopman, welke niet zeer voegelijk voor Gravinne konde ſpelen. Nu hoort men hem ſpreken van 't misnoegen, dat iemand had, om dat zijne kinderen altemaal dogters waren; dan tot een Juffer, die de kinderpokjes kreeg, en van hem geleert had hoe zy kon verhinderen, de merktekenen van dat euvel in 't aanzigt te dragen. Hier helpt hy een andere Juffer voort, die met een Markgraaf in heimelijken echt leefde, daar laat hy hooren, hoe dit geheim door de geboorte van een paar wigtjes teffens ontdekt wierd. Wat verder geeft hy zijn raad aan een ſchoone, in wat ſoort van kleederen zy zig behoorde te laten uit ſchilderen, of hy ſchertſt wat met een Heer, die zijn Ridderſchap van Malthe liet varen, om een goelijke Klooſter-dogter te trouwen; en deze of diergelijke vinden wy de meeſte ſtoffen der Brieven, die in 't eerſte deel vijftig, en in het tweede zes en vijftig zijn.

Hier na volgen met een byzonderen Titel gedrukt, Fontenelle 's Hardersgezangen. Buiten twijfel zullen zy meer een Liefhebber van Franſche Poëzy bekoren, dan een

Digitized by Google

Boekoefenaar die gewoon is by Theokrijt Griekſche, en by Virgijl Latijnſche Hardersgezangen, te lezen. Den geleerden Jeſuijt Renaat Rapijn is niet te verſmaden. Ik zwijge weinige anderen. Ook moeſt hier niet vergeten werden het harderlijk Tonneelſtukje Endimion, gemaakt om op Zangwijzen te konnen geſpeelt werden. Zijn Vertoog over den aart van de Harders kont, en de daar aan geknoopte uitweiding over de Oude en Nieuwe Schrijvers, ſtrekt daar toe, om te toonen, dat die genen die al wat van d'Ouden komt als heiligdommen aanbidden, en geen Schrijvers van onzen tijd nevens hen waardéren, den bal glad misſlaan. Zekerlijk zijn de Ouden ons in vele zaken voorgegaan; dog dat belet niet, dat Mannen van later tijden hen 't kunsje afgekeken hebben, en zig gewagt voor die groove, uitpuilende, lompe uitdrukſels, die by Homeer, Heſiodus, Theokrijt, en Virgijl zelf (dog minſt by Virgijl) in 't oog loopen. Dog deze ſtoffe is enkel aas voor dunne ooren, die 't juiſte onderſcheid van klanken en de netgepaſtheid van 't behoorlijk zoo wel als van 't behoorlijk kennen. In Vrankrijk heeft men over de uitmuntenheid der Ouden boven de Nieuwen, of der Nieuwen boven de Ouden, lang gekeven en geſchreven; en ik wete niet, wie 't hart zou hebben om over dit geſchil als een onfeilbaar Regter wijsdom uit te ſpreken. Dien 't luſt (mits dat hy de taal der Geleerden verſtaat) by 't oordeel van den Heer Fonte-

Digitized by Google

tenelle, zig te bedienen van 't gene de gemelde Vader Rapijn zeer heerlijk over de Harders-digten geſchreven heeft; hy zal kenniſſe krijgen van de waardigheid, oudheid, en van alles wat voorts tot de regte bezeffing van de eigenſchappen dier Poëzyſtukken moet werden aangemerkt; hy zal de houding en den aart van die aloude Vaarzemakery konnen wijs werden; hy zal zelf, by aldien de Digtkonſt hem met verlof van toegang tot haren Zangberg begenadigt heeft, de geheimen van die wijsheid geopenbaar zien.

Maar menig heeft zig dezen laſt
Niet dan gantſch vrugtloos ondervonden,
En dwaaſlijk op zijn hoofd gepaſt
Een Lauwerkroon, te dorr' bevonden.

Dus make ik van het derde Uittrekſel der drie ſtukjes van Fontenelle's Schriften een

EINDE.

Digitized by Google

X. UITTREKSEL

T. *Pfanners* historia pacis Westphalicæ. Editio tertia, prioribus emendatior, atque aliquantum auctior, ea præsertim parte, qua de novo Electoratu constituendo agitur, pro præsenti temporum statu cognitu maxime utilis, imo necessaria.

Dat is,

T. Pfannerus *historie der* Westfaalsche Vrede, *de derde uitgifte, meer dan de vorige verbeterd, en eenigermaten vermeerderd, voornaamentlijk in dat deel, waar in wegens een nieuw Keurvorstendom aan te stellen gehandelt word; naar den tegenwoordigen tijds-stand zeer nut en noodig te weten. Te Gotha, by de Erfgenamen van A Boëtius. in* 8. 63 *bladen:*

GEen Oorlogsvyer brand heviger, dan dat door verscheidenheid van Godsdienst word ontsteken, byzonderlijk indien de Roomsche daar deel aan heeft: want deze, gewoon over goed te gemoed te heerschen,

Digitized by Google

ſchen, is niet eer vergenoegd, voor dat ze al wat haar tegenſtaat heeft uitgeroeit; of 't moeſt wezen, dat eigen belang haar deed om zien, om wel voor een tijd, uit vreeſ van eigen verderf, haar voornemen wat te achterhouden, dog, als ze haar kans weêr ſchoon ziet (want haar dwinglandy is onverzoenlijk) veel heviger te woeden: wanneer ze zelf toeloopt om ook den brand van hare vianden te bluſſen, dewijl hare verwoeſtinge onvermijdelijk daar aan vaſt was.

Blijk daar van is geweeſt Duitſchland, 't welk door langduurigen oorlog uit verſchil van Godsdienſt opgeſtookt, byna ten ondergang gebragt, dog in 't midden dezer eeuw door de Weſtfaalſche Vrede herſtelt wierd. de Heer Pfanner, die dezen handel in vijf boeken op een goeden rang beſchrijft, begint zijn *eerſte boek* met verſcheide onderhandelingen, zoo te Frankfurt, als élders, door de onredelijke eiſſchen des Keizers telkens afgebroken. Aan d'eene kant toonden de Onroomſche hun ongenoegen met vergeefſche klagten, aan d'ander zijde ontſtak de Keizer het krijgsvyer onder verlerley voorwendſels, nu met den Keulſchen Aartsbiſſchop Truchſes, dan met andere. Donawwaart moeſt voor hem buigen: verſcheide Vorſten geraakten met elkanderen over hoop om de erfeniſſe van Kleefs- en Bergs-land: daar na volgde de Boheemſchen oorlog; en de zoo genaamde Euangeliſche,

den

den aanwas van des Keizers magt ziende, ſpanden tegen hem te zamen.

Onruſt op onruſt. De Vorſten van Mekelenburg verdedigen zig in ſchrift tegen den vergramden Keizer, die hen geen oorlog leent, maar met de wapenen komt beſtoken, en uit hun land drijft. Alzoo ſcheen de ontzachelijkheid van Ferdinand den II. boven peil gezwollen: 't welk de Onroomſchen noodzaakte hun zelven met Vrankrijk en Zweden te verbinden, en ten oorlog toe te ruſten. Daar meê zijn we, na een korte beſchouwing van den ſtaat waar in toen ter tijd alle Vorſten van Europe waren, dit boek ten einde geraakt.

In 't Snoeymaand des jaars 1644, onder de regering van Keizer Ferdinand de III. (dus hooren we in den aanvang van het *tweede boek*) waren de Sweedſche gevolmagtigde te Oſnabrugge gekomen, om met de andere afgezanten hand aan 't werk te ſlaan, dog zy klaagden terſtond, dat 'er geen Rijks-ſtanden quamen, welke de Keizer op Vredehandeling niet begeerde; ſchoon hy 't eindelijk moeſt gedoogen. De Franſchen hadden daar tegen geklaagt, dat men den Aarts-Biſſchop van Trier tegen regt en reden gevangen hield.

Na dat daar ten laatſten vaſt geſteld was, hoe de handeling zou begonnen werden, deden de Zweden een voorſlag. De Franſchen lieten zig hooren; dog de Zweden, zeer hard tegen den Keizer inbindende, ſpraken

ken wonder-wel naar den zin der Onroomſche (de Saxen alleen uitgezonderd) terwijl zy beiden ook over het gedrag van Vrankrijk klaagden.

Daar viel nog te overwegen, of de Vredehandel te Oſnabrugge, of te Munſter, zou gedragen werden, en van welke Perzoonaadjes? Ondertuſſen gaven de Keizerſche een antwoord op de Franſche en Zweedſche voorſtellingen; ſchoon men over de Handelplaats niet eens gezind was. De Maagdenburgers tot het bywonen der vergaêring toegelaten zijnde, quam 'er een nieuwe belemmering van wegen de Keurvorſtelijke Gezanten, die den titel van *Excellentie* eiſchten. Het weder-antwoorden der Franſchen en Zweden aan den Keizer bleef niet lang achter, maar de Keizerſche en Franſche eiſchten teffens vry geley, d' eerſte voor den Lottharinger, d' andere voor den Portugijs, en bleven daar op harde bollen, tot dat ook de Onroomſche hunne kerkelijke en Wereldlijke grieven op het tapijt bragten.

In het *derde boek* zien we, hoe de Pausgezinden tegen de Onroomſche en wederklagte doen, en de Keizerſche zig gaan zetten, om Vrankrijk en Zweden van ſtuk tot ſtuk te beantwoorden de zaken van den Lottharinger, aanhaalt, maakt hy van dien * Hartog geen voordeelige beſchrijving. Maar wy zullen dat ongerept laten. Tot de Heſſen-kaſſelſche voldoening gekomen pluiſt hy

* *pag.* 231. des

des Landgraafs zaken zoo veel te naaukeuriger uit.

Geduurende deezen handel wilden de Onroomsche hunne geschillen niet de Roomschgezinde afgedaan hebben, en loverden deswegen een Verroog over, op 't welk de laatste geen antwoord schuldig bleven. Maar wanneer men de Punten van de Vrede zelve in overslag nam, bleek straks dat de Godsdienst het meeste spel maakt: Terwijl de Keurvorstelijke Gezanten ook te Munster hunne onderhandelingen vervolgden.

Het quam zoo verre, dat de Keizerlijke Gevolmagtigde Traursmansdorf den eersten opstel van 't Vreê verbond voordroeg: maar de Euangelische, hoewel alt'zamen niet eensgezind, twisten heviglijk tegen den Roomschen, in den eigendom hunner Geestelijke goederen te blijven; en dat weêrzijdsch knibbelen liep zoo hoog dat de onderlingen zouden afgebroken zijn geweest, indien ze door de zagtzinnigheid der genen, die te Munster zaten, niet hervat waren.

Brandenburg deed groote moeite, om Pomeren te behouden, en brengt ons in 't *vierde boek* tot het vervolg van die Pomeersche zaken. Daar ontmoet ons ook het geschil, over de zetting der Bremer gezanten ontstaan, en der herhaling van den eisch des Vorsten van den Paltz. Een van de grootste zwarigheden was, wat tijd de

Euan-

Digitized by Google

Euangeliſche tot het wedergeven van de eigendommen der Onroomſche zouden vaſt ſtellen: welke de Zweden door een ontwerp van een Vreê-verbond zogten ten einde te brengen. Dus was alles voor 't meerdeel in den beſten plooy geſchikt, en het overige tot de Vredehandeling van Munſter verſchoven. Maar de Roomſche t'onvreden, dat men van 's Keizers wegen den Onroomſchen te veel toegaf: nogtans zou alles wel gegaan hebben, indien de Franſchen niet begeert hadden, dat de Keizer aan Spanje geen hulp-benden mogt leveren; een draling, die door Heſſen-Kaſſel, en een onderſchepten brief van een zekeren Jeſuijt, nog bet verwijlt wierd. Hier by quam, dat de Roomſche zelf zig in vier partijſchappen verdeelden, dat de hinderpaal van de Paltzer zaken nog ſtaan bleef, dat Beyeren den Stierland van wapenen met den Zweed brak, en dat de Zweed zijn krijgsvolk van het Duitſche Rijk wilde betaald hebben: onder alle welke knibbelarijen men begon te dugten of de Keizer niet liever den oorlog dan de Vrede zogt. Ook war des Paus afgezant ganſch niet Vreêgezind, veel min de Spaanſche: en of ſchoon de Euangeliſche den Keizer des te meer aanzogten om een einde van 't werk te maken, nogtans mogt het niet helpen, maar 't liep achter uit.

Heſſen-Kaſſel zelf, gelijk we in het begin van 't *vijfde boek* lezen, dwarsboomde den

den voortgang der Vrede: weshalven eenige Roomſche en Onroomſche een byzondere vergadering hielden, om te beraadſlagen, hoe verre de zaak konde gebragt werden. De Zweden, en andere, klaagden, dat de Keizerſche hun woord in den hals haalden: tot dat 'er, op voorſlag der Euangeliſche, een andere weg van onderhandeling wierd ingegaan: niet jegenſtaande de zaak van Kaſſel, Baden, de Ooſtenrijkſche Ballingen, en het betalen van 't Zweedſch Krijgsvolk, telkens veel uitſtel maakte.

Dit ſleepte dus voort tot in 't jaar 1648, wanneer die van den Hervormden Godsdienſt verklaart wierden onder de Vrede begrepen te zullen te werden. Maar de Nieuwe Opſtel der Keizerſche was d' anderen niet zeer ſmakelijk. Zoo haaſt als de betaling der Zweedſche Soldaten geregeld was, begonnen de Heſſen-Kaſſelſche den zelven eiſch te doen. Ook had men gaarne de Franſche zaken te Oſnabrugge afgedaan; maar zy zelve, en die 't met hen hielden, toonden zig ongenegen. Om deze en andere redenen wierd de verdere Vredehandel te Oſnabrugge afgebroken, en na dat d' algemeene ſchuldvergeting der Ooſtenrijkſche Ballingen was toegeſtaan, geraakte voorts alle zwarigheid uit de weg, zoo wegens het geſchil der Franſchen, en dat van d' Elzas, mitsgaders het zenden van des Keizers hulp Volk aan Spanje, als byzon-

der-

Digitized by Google

derlijk omtrent Bourgonje, en den eisch der Franschen; om vryheid voor de Roomschgezinden in de Paltz te verkrijgen. Alles bygelegt zijnde, trok men na Munster; en nu was 'er geen hapering, dan met Spanje. De Keizer nam eindelijk de Vrede met Vrankrijk aan, de dag wierd tot de onderteekening van de Vrede beraamd, en het werk zelf in tijds gelegd, den 24 van Wijnmaand des jaars 1648.

De Schrijfwijze van den Heer Pfanner vergunde my niet, dit uittrekſel te schikken, zoo ik gewenscht had. Het is egter waar, dat hy onder de naaukeurigſte Schrijvers van die ſtoffe moet gerekent werden; als zijnde voorzien geweest van de diepſte geheimen, en naaſte omſtandigheden, tot den Vredehandel behoorende.

De Vreeverbonden, eerſt tuſſen Zweden, daar na tuſſen Vrankrijk en den Keizer geſloten, ſtaan achter 't werk gedrukt, om den lezer te verſoonen wat in yder van die, ſtuk voor ſtuk, bedongen is.

XI. UITTREKSEL.

MEMOIRES D'ARTILLERIE, où il est traité des Mortiers, Petards, Arquebuses à croc, Mousquets, Fusils, &c. & de ce qui peut servir à l'execution & au service de toutes ces armes; des Bombes, Carcasses, Grenades &c. De la fonte des Pieces, de la fabrication du Salpestre & de la Poudre, des Ponts, des Mines, des Charettes & Chariots, des Chevaux, & generalement de tout ce qui depend de l'Artillerie, tant par mer que par terre. De l'arrangement des Magasins, la formation des Equipages, & des Parcs, à la suite des armées, & pour les siegres; de la marche des Equipages, & leur disposition dans un jour de combat. La maniere de deffendere les places, & le devoir des Officiers &c. par le Sr. Surirey de Saint Remy.

Dat is,

BESCHRIJVING *van 't Oorlogsgereedschap, waar in gemelt staat van Mortieren, Muurbreekers, Gotelingen,*

TIU *Mor-*

Vyerroers, Snaphanen, enz.; wijders van al wat dienen kan tot uitvoering en dienst van allerley geweer, Bomben, Vyerkogels, Granaten, enz, van 't Geschut-gieten, van het toemaken van Salpeter, en Buskruit; van Bruggen, van Mijnen, van Karren, en Wagens, van Paarden, en in 't algemeen van alles wat tot Oorlogs-tuig beboort, zoo te land, als te water; van het schikken der Magazijnen, van het vormen der Krijgs-toerustingen, en Vyerwerk-plaatsen, in 't gevolg van Heirlegers en in Belegeringen; van den Optogt der Krijgs-toerustingen, en haar schikking ten dage van een Veldslag, de wijze om plaatsen te verdedigen, en de pligt van Krijgs-Oversten, enz. door den Hr. Surirey van St. Remy. Te Amsterdam by Pieter Mortier 1701. in 4. *Twee stukken* * Tweede stuk.

MEt een luim, die my juist alle dag niet bekruipt, verstendigde ik myne Landsluiden van het velerley Krijgs-tuig, dat deze Fransche Schryver in het eerste stuk zijner Verhandelingen niet alleenlyk, met woorden, maar ook in een meenigte pronkprinten afmaalde. Hy had eens in de twee voorste deelen van 't gansche werk, waar mede

* *Zie het eerste, in de twee voorste maanden.*

dat stuk afliep eerst gelyk als op een Hooge School de Overste der Wapenen, hunne meerder en minder bygevoegde Toezienders, Hooggevorderde, en laaggezetene Leerlingen, met alle Vryheden, Voorregten, en Eernamen, die zy in Vrankryk genieten, aangewezen; en nu konden wy uit hem geleert hebben welk een rang de Amptenaars onder elkanderen voeren, en wat zy behooren te weten, om d'een of d'ander bediening in het toestellen of waarnemen van Oorlogsgereedschappen te bekleeden.

Daar na had hy ons ten besten gegeven een vol en toegerust Wapenhuis van allerhande Schiet-geweer, 't welk het voornaamste is, waar mee de Weereld Burgers elkanderen konnen bestormen, of anderen dwingen hen met gelyk tuig af te weren, zwaar en Ligt Geschut, Musketten, Vierroers, Snaphanen, Karabinen, en wel byzonderlyk die vervaarlyke Bomben, tot verderf van Land en Luiden in de laatste voorgaande Eeuw verzonnen, als of 'er tot dien tijd toe nog niet genoeg Moordmiddelen waren bekend geweest. Thans zijn d'er veel gereeder wegen tot verdelging van Steden en Inwoonders, dan in voortyden; men gaat met Vierbrakende Mortieren de plaatzen Bombarderen; een werk waar van de benaming zelf voor dezen niet kennelijk was: Men schend de heerlijkste gebouwen, wel eer een verlustiging der Oogen: Men verbrand den kostelijken Oogst der Landen; en, om het kort te zeggen,

Men

Men wentelt in een Oogenblik
Den arbeid van een Eeuw in 't slik.

En dan hebben die Steden-verwoesters een plekje Lands op d' oppervlakte van onzen Aardkloot in puin en asschen gelegt, 't welk in vergelijking van de wijduitgestrekte Weereldsdeelen, zoo hier als in andere Aardklooten, geen enkel zandje by al 't zand van de Zee is.

Een Oceaan van Vier aan 't bruizen.
Sloks in een afgrond vol van gloed,
En aangestoke van Christenbloed,
Gelijk een stroom, door open Sluizen
Gebarsten, Kerken in gevaert,
Een muuren, Eeuwen lang gespaert.

Maar om door invloed van deze vaarzen des Ystroomidigters niet van mijn voorgenomen Koers afgewend te werden, laat ons zien, wat dit zweede stuk der Gedenkschriften van den Krijgzuig-kundigen Heer de St. Remy uitlevert. Ik hebbe juist deze Avond uuren daar toe geschikt.

In het derde deel, 't welk hier den aanvang maakt, word vertoont eerstelijk alle de Werktuigen die de Krijgsmannen gebruiken, wanneer zy te veld leggen, of een Stad belegeren. Ik spreke van werktuigen, dienstig om aarde te bewegen, en te vervoeren, en hoedanige hier staan aangeteekend in d' Oorlogs-togten in Vlaanderen gebezigt te zijn. Verheeld u, lezer, dat gy gereed-

schap ziet van Schans-gravers, by de Franschen Pionniers geheten; Schoppen, Spaden, Bijlen, Hakmessen, Pikken, enz. even als het voorgaande geweer in zijn geheel en deelen, volgens de maat en 't gewigt, van 't hout zoo wel als 't yzer, verbeeld. Wagemakers, andere Timmerluiden en Draaijers konnen hier zelfs beschreven vinden, wat voor Hak- en Zaaggereedschap, hoe menigerley Boren, Bijlen, en welke Beitels, en Gudzen, zy van nooden hebben, om Wagens en Karren te maken. Ik mogt 'er de Scheeps-timmerluiden en Schuitemakers wel bygenoemt hebben, om dat daar nevens gewaagt word van zeker klein vaartuig, of Roeyschuiten, die de Franschen op wagens meê voeren, om zig daar van te bedienen in vlieten, en beken, want ze zijn met Geschut voorzien, en komen te pas in beleringen van plaatsen, rondom in water leggende. Dog van dergelijke en nog meer Vaartuigen spreekt hy wat verder in een byzonder hoofddeel by de Bruggen.

Nu volgt (een Haver-molen in 't Leger heeft tussen beiden zijn Prins) de Konst of het het handwerk van Geschutgieten, waar toe behoort de Stuffmenging, en Stofsmelting, het toebereidsel van de Aarde of Kley, tot de Vormen, wijders de vond om d'Assen van het geschut, en velerley cieraadjes daar aan te maken, yder stuk in 't byzonder in Prinsen-fereelen aangedaid, met het gereedschap daar toe dienstig. Men ziet 'er den Smelt Oven stoken, Koegten en Razen

elk zijn werk verrigten; het Kanón gieten, daar na de Aarde dié d'er rondom zit afslaan; zelfs de manier van het geschut te boren, in welke egter niet aangenomen is; voorts het nader bebeitelen, bearbeiden, en 't opprinken van het Geschut; het wegen der stukken op verscheide wijze; en eindelijk hoe men het oud en lang gebezigd Kanón, en 't welk eenig gebrek heeft, kan doorzagen, om by brokken in den oven geworpen, en versmolten te werden. Op dat dit groot werk zijn volkomen eisch hebbe, vertoont de Hr. de Saint Remy ook de gansche Wasschery, die voor het Geschut gieten gaat, tot schifting en zuivering der metalen, en wat meer daar aan vast is. Hy voegt 'er by alle de evenbedeelingen, waar aan men de juiste zwaarte kan weten van een stuk dat zware of ligte kogels zal schieten. By voorbeeld, een yzer stuk, 't welk een Kogel van zes en dertig ponden schiet, moet zeven duizend en driehonderd ponden, of daar omtrent, zwaar, en zoo voort in evengelijkheid van meer of min. Dan staat 'er nog telkens de juiste verdeeling by van de dikte, die het voor in 't midden, of agter, moet hebben, en van de lengte, binnen welke die verdeeling moet waargenomen worden, op dat een Schutter, in plaats van zijnen mond met kogels en bouten te koechelen, de stukken van de Stukken niet om zijn ooren krijgt.

Met gelijken uitvoerigen arbeid beschrijft hy het toebereiden van Salpeter, Zwavel,

en Houtskool, om Buskruid te maken; want deze stoffen zetten de logge zware kogels wieken by.

Dat moordgeschrey en yzerbraken,
De doôn en levenden gemengd,
Gebraên, verdronken, en gezengd,
Dat weêrligt, blixemen, en kraken,

'k Wil zeggen, dat donderend Krijgs-musijk der vyer- en kloot-spuwende Karrouwen was zonder Buskruid niet te spelen: maar daar meê wel geladen zijnde maken ze dat 'er een oorlogs-onweêr opgedondert, als of de Weereld zou vergaan. 't Zy te water of te land, geen Etna braakt met zulk een helsch geluid een zee van vyer uit zijne schoorsteenen, dat de assche in de Middelandsche Zee stuift, met een gruwzaam mengsel van halfverbrande steenen, glas- en zwavelbrokken, dan dat vervaarlijk Geschut, wanneer het de donderklooten uit zijn balg zet, dat 'er landen en stranden van daveren, Steden en Sterktens van beven en schudden, terwijl de buskruid-wolken de lugt bedekken, de roode haan moord en brand kraait, en d'aarde tot op haren navel te open splijt. Waar was ik daar!

Om uit het gevaar dezer vervaarlijke vyerstoffen te geraken, mogen wy ons veiligst uit de Kruidmolen tot het timmeren van Bruggen, Scheepbruggen, Leger-schuiten, en Ponten begeven: we hebben de bladen en printen maar te volgen, en ze zullen

len ons voor 's hands toegevoert worden, zoo in haar geraamte, als in haren verscheiden toestel.

Maar (och armen!) naauwlijks ben ik van Kartouwen, Kogels, en Buskruid, een korte poos ter ruste gekomen, om wat anders te zien, of straks ontmoete ik een Krijgswerk, dat van niet min afgrijzelijke uitwerksels, dan het gruwsaam geschut is. Hebt gy d'er zin in, leerlingen van schrikbarende Oorlogs-vonden, zoo leert dan hier kennen den toestel der onderaardsche Galerijen, Gangen, en Groeven, die geen ander Konstwoord hebben, dan van MINEN. Wilt gy Meesters worden van de volslagen Krijgskunde, denkt vry dat het maken van Minen een Meesterstuk is, waar in de bloem der Meetkonst, en Sterkte bouwen te pas komt. Tot een inleiding word u voorgestelt een menigte Graaftuig van Beitels, Boren, Breekyzers, Handspeeken, Houweelen, Schoppen, Spaden (geen gemeene, maar zulke die tot het breken van de hardste gronden, een Rotsen zelve, bequaam zijn) Vorken, en zulk soort, al t'zamen gereedschap, daar toe noodig. Dan zult gy konnen vernemen. hoe gy u hebt te dragen, de holen tot Minen uitgegraven, en nu in staat gebragt zijn, om zoo bereid te worden, dat ze de gewenschte werking doen. Wat valt hier niet op te merken omtrent de gelegentheden der plaatsen! Daar moet een mijn aangelegd wezen, om de natuur van een belegerde stad te

Digitized by Google

doen springen. Hier hebt gy te letten op de juiste ondergraving, welke de rigtsnoer van 't Mijn-maken is. Heden zal de zaak vereischen dat 'er een Sluipweg van planken gebaant werde, en meer dan een maaksel van schuilhoeken voor de Onderaardsche wroetsers. Morgen moogt gy wel weten, hoe verre u de Loopgraven dienen, en van staat gy kunt maken op de Binnenschanssen, Bolwerken (hoe noeme ik ze best?), of Halvemannen van uwe belegerde vianden. Thans moet gy afstaan op het onderscheid van 't leggen der Minen, als men een vierkant gebouw, en wanneer men een ronden Burgt of Toren, wil laten springen. Dit alles wat tot het bezorgen van den grond, zijdegangen, uitwegen, gewelfels, ovens, vakken, hoeken der Minen en Tegen-Minen eeniger mate dienstig is zult gy tot uw genoegen vermeld zien, en wiskonstiglijk met de Betoog-printen op 't Papier gebragt. Het nut, dat daar uit te trekken is, laat ik voor u over, en wil d'er geen het minste deel aan hebben. 'k Zat niet gaarne op zulk een ondergraven grond, die, zwanger van buskruid, en op zekere puisten afstand van de Mijn-werkers aanbrand gesteken, my en duizenden nevens my, met de beenen in de lugt deed vliegen, daar de losgeborste aarde, en al wat 'er op gebouwd is, met heele banden volks opspringt, dat 'er stuk nog stol van te regt komt, of 't mogten een deel elendige zijn, die van de schampschoten half gebraen, armen- en been-loos, of

aan

aan andere deelen des lichaams deerlijk verminkt, duizendmaal te vergeefs wenschen in zulk een Krijgs-orkaan gesneuveld te zijn. Onze Schrijver is hier by uitnemendheid naauwkeurig, om aan te wijzen, hoe 't vyer in de Minen moet gelegt en aangesteken worden, op dat de ontstekers uit den dampigen afgrond hunner helsche Kuilen met alle de gemaakte Gangen, Vertrekken, en Geweeven, niet opwaarts na 't Lugtgewelf varen, dat zy weêr hellewaarts neêrbotten. Zekerlijk men kan zeggen, dat voortaan geen plaats zoo sterk is, of ze kan vervoert worden, by aldien ze t' ondermijnen is. Hy geeft ook onderwijs van de Tegen-Minen, waar in de Belegerde niet zelden de Belegeraars voor uit zijn, en hun de kans van verdelging afzien.

Daar moê zijn wy gekomen tot Wagens, Karren, en allerley zoo Voer- als Ry-tuig, 't welk in een Heirleger vereischt word: en dit is, om de zinlijke afbeeldingen der veelvuldige vormen, zeer vermaaklijk te beschouwen, ook om de verscheide deelen der Wagens, yder met zijn benaming gemeld: van welke benamingen zoo wel als van 't vorige gereedschap ik my verzekerd hoorde, dat meer dan duizend, ja nog tienmaal en honderdmaal duizend Franschen Inboorlingen, ruim zoo luttel kennis hebben, als onze gemeene Landsluiden van den maaksels, en de deelen der maaksels van menigerley soorten van Werktuigen, daar een ygelijk ervaren Ambagtsman Taal spreekt,

die

die niet mijn Konst-taal en Termen (zoo zegt men) van de Konst genoemt kan werden; dan alle de Termen en Konstwoorden, die in eenige Wetenschap gangbaar zijn. Want behalven een groot getal van onderscheidene Wagens, Legerswagens, Krijgstuig-wagens; Pakkaadje-wagens, Reis-wagens voor volk dat gaarne kort op weg is) Karren (met twee wielen,) Kaléssen, hangende, slepende, kortgegareelde en lang reepige Wagens, Sleden voor Oorlogs-gereedschap, en (wat gelieft u meer?) behalven, zegge, ik die merkwaardige liefhebbery van Rijtuig, waar door wy in onzen tijd zien dat sommige zig zelven Kaale Ridders maken; kan een Taallievende uit dit byzonder stukje alleen aanteekenen, wat men door yder deel verstaan moet. 'k Zwijge het woord * *Friesch Paard* den Legerluiden bekend. Zoo ben ik het derde deel ten einde geraakt.

Het vierde en laatste deel voert aan 't hoofd twee Konstige Printverbeeldingen van 't Wapenhuis te Mont Roval, daar de Magazinen in vollen staat zijn, eens in 't gezigt van voren, daar na van agteren; Want met die stoffe word hier begin gemaakt. Het gemelde Wapenhuis krijgt zijn verklaring in 't geheel, en in alle zijne byzonderheden, en aanhangsels: een stuk voor Krijgs-Oversten hoognoodig te weten. De Heer

* *De Fransche maken d'er, na ons*, Cheval de Frize *van*.

Heer de St. Remy will hier een volmaakt Veldheer maken, met hem te leeren kennen, waar de Kanón-ſtukken, de Mortieren, de Kogels, de Bouten, de Bómben, Granaden, Stinkpotten, Steenen, Rampaarden, Geſchutwagens, Kranen om zwaartens te ligten, Wippen, Handſpeeken, Lood, Lonten, Zakken, Tonwerk, Salpeter, Zwavel, Buskruid, Graafgereedſchap, Mandewerk, Yzer, Staal, Spijkers, Waagſchalen, Maten, en duizenderley andere ſtukken van krijgs-huisraad moeten geplaatſt worden. Ten dien einde laat hy ons verſcheide Perken in breede printen zien; en onder die een tot krijgstuig voor vijftig duizend koppen. De veelvuldigheid der ſtoffe zou my den Ketelrommel byna doen vergeten, daar gy nogtans een byzondere Print heeft. En om een Legertogt, met al die pakkaadje in behoorlijke rang gevormd, wel te bezeffen, vertoont hy een tweede Print van een Perk vol Krijgstuig voor vijftig duizend Soldaten, met het Geſchut voor aan, op een verſcheide wijze: elk is ten minſten zoo groot als de beſte Bulle, die men op de Hooge Scholen krijgt. Zulk een pronkt nog wat verder, ter uitdrukking van een Perk voor 't Krijgstuig, zoo als het gemaakt is voor een belegerde ſtad, door een 's Konings Bouw-meeſter en Graveerder geteekend en geſneden; zoo dat men dit ziende zijn geld niet behoeft te gaan verreizen, om een Beleg by te wonen: hier konnen wy die fraaije dingen zonder ge-

gevaar bekijken: de Stad die 't gelden zal, staat 'er by. Om niet te spreken van 't laatste breede Tafereel, ook in koper gesneden, 't welk al d' Oorlogsbehoefte tot een Belegering opstelt, en rekening leert maken van 'tgene daar van verbezigt word.

Veel konde ik, boven dit alles, uittrekken van des Schrijvers nette berigten omtrent de schikking van Krijgs-voorraad, zoo in Veldslagen, als voor Sterktens, desgelijks aangaande het hoog en laag bevel, ampt, en schuldig bedrijf van meerder en mindere Oorlogsmannen; en wat des meer is: maar mijn penne zoekt, na zoo langdurig een zwerving op minst bewandelde paden, een uurtje rust, en maakt van dit tweede Uittreksel een einde met deze laatste aanteekening, dat agter het gansche Werk een schoon Woordboek staat, behelzende de namen en woorden, die het Krijgstuig eigen zijn.

XII. UIT-

XII. UITTREKSEL.

Syntagma Primum Dissertationum Philologicarum, in quo continentur I. *Casp. Sagittarii* Dissertatio in augurali de Natalitiis Martyrum. II. *Johannis Kindleri* Disputatio, ex Historia Ecclesiastica, de Natalitiis Christi. III. *Adami Rechenberg* Dissertatio Historica de veterum Christianorum ἀνοξολογίᾳ. IV. *Casp. Sagittarii* Dissertatio Philologica de Nudipedalibus Veterum. V. *Joh. Philippi Pfeiffer* Dissertationes Philologicæ duæ, de Cura Virginum apud Veteres. Recensitum, emendatum, ac indice curatissimo auctum.

Dat is,

Eerste t'Zamenschikking van * Letterlievende verhandelingen, *waar in begrepen worden* I. Kasp. Sagittatius *Intreê-*

* Eigentlyk Redenlievend. *Men verstaat er mee al wat tot de beschaafder Taalkunde behoort.*

treê-Vertoog wegens de † Geboortenverjaringen der Martelaars. II. Johannes Kindlerus *redenering, uit de Kerkelijke Hiſtorie, over den Geboortedag van Chriſtus.* III. Adam Rechenberg's *Geſchiedenis-kundig vertoog over de Lofſpraak der Oude Chriſtenen tot God.* IV. Kaſp. Sagittarius *Taallievend-vertoog van der Ouden bloots voets gaan.* V. Joh Filips Pfeiffer's *twee taalkundige Vertoogen wegens de bezorging der Maagden by de Ouden. Overgezien, verbeterd, en met een zeer netten bladwijzer vermeerderd. Te Rotterdam. in* 8. 28 *bladen.*

HEt uitgeven van dergelijke geleerde ſtukjes, by bondeltjes teffens, word, ten beſten der taalwijzen, ondernomen.

De geleerde Hoogleeraar Sagittarius (die d'eerſte in den bondel voorkomt) ſchreef voor twintig jaren dit Vertoog over het gebruik, dat de Chriſtenen van den ouden tijd hadden, in den dag te vieren, op welke de Martelaars gedood waren, houdende jaarlijks gedagtenis van den tijd, wanneer die bloed-

† *Deze geboorte-verjaringen dan by d' Oude Chriſtenen waren eigentlijk vieringen van de dagen, op welke de Martelaars om het Geloof geleden hadden.*

Digitized by Google

bloedgetuigen, om de belijdenisse van het geloof in Jesus Christus, met den Martelkroon verheerlijkt, het sterfelijk leven hadden afgelegt. Anders beduid het Latijnsch woord *Natalitia* geboorte dag.

Namentlijk het luste die goede luiden den *sterfdag* van de onnozele slagtoffers in een aangenamer naam van *geboortedag* te veranderen, om te toonen, dat dezelve, van hunne elenden ontslagen, door de dood tot een heerlijker leven overgegaan, en waarlijk geboren waren. Zy noemden dezen jaarlijkschen verjaardag in 't Grieks meestendeels γενέθλια: een woord, met het voorig gezegde Latijn en Neêrduits in beduidenis over een komende.

Om die dagen aan te teekenen, op welke de Martelaars of gedood, of in den Kerker overleden waren, droegen zy groote zorg, en hielden daar hoek van, zelfs daar na met behulp van Notarissen: waar toe met de tijd breeder gedenkboeken en lijsten der Kerke geschikt wierden, dewijl niemand voor Martelaar mogt in geschreven werden, dan die de Kerk oordeelde deze eer waardig te zijn.

De Schrijver onderzoekt, wanneer deze jaarlijksche Geboorte-verjaringen hebben aanvang genomen, en meint, voor 't naaste, in de tweede eeuw, na Christus geboorte; met de Geheugenis-viering van Polykarpus, leerling van den Apostel Johannes, en Bisschop van Smyrne, die men wil, dat in 't jaar 170 den marteldood stierf.

Digitized by Google

Valesius acht die plegtige gewoonte van veel onder herkomst; waar omtrent onze Schrijver in het tweede hoofddeel de waarschijnlijkheid daar naspoort.

Het derde verhandelt de plaatsen, waar in de gemelde verjaringen geviert wierden. In den beginne, als de Christenen geen Tempelen hadden, en zelfs van het woord *Tempel* afkeerig waren, hielden zy gedagtenis by de graven der Martelaars: hoewel zy daar na dien gehaarten naam van Tempelen ook hebben aangenomen. Eerst gaven zy de plaatsen, tot Godsdienst gewijd, den naam van [*Domus Dei*] *Gods-huis*, [* *Domus Orationum*] *Bede-huis*, [*Basilica*] van der Heidenen *Konings-huis* ontleend in 't Grieks † βασιλικὴ, *Groote Kerk*; ook [*Dominicum*] in 't Grieks ‡ κυριακὸν, van welke twee laatste woorden de Hoogduitschen hun **Dom-kirche** willen afhaalen, by ons de Domkerk. Behalven deze, en meer andere benamingen, die ik overslaa, was zeer gemeen [*Ecclesia*] de *Gemeente*, of *Kerk*.

In de tijden der eerste vervolgingen, liep het Christen volk met zulk een yver na de graven der Martelaars, dat de Heidenen, die hen verweten, dat zy de dooden aanbaden, wagt van Soldaren daar by stelden. Zekerlijk zal daar uit allengs groot misbruik zijn gerezen. Dat zullen we hooren.

Het

* Ook wel *Oratorium*. † *Basiliker*.
‡ *Kuriakee*.

Digitized by Google

Het Bygeloof had overlang
Veel vremde noten op haar zang.

Somtijds liepen zy levens gevaar, somtijds kogten zy de vrijheid met geld af. En om die zwarigheden te ontgaan verborgen zy, des nood zijnde, de lijken in hunne huizen, en op ledige erven: wijders ook in onderaardsche holen, hoedanige te Roome zijn; en waar uit men tot dezen tijd toe noch al gebeente van zoo genaamde heiligen, Martelaren, en Martelaressen weet te halen, daar het misschien van een deel Heidensche slaven, of noch snooder ruigte is, enkel dienende om de beurzen der Geestelijke bedriegers te vullen, en hun oude Pfullnering gaande te houden. De stoffe heeft tot een aanhang, hoe de Martelaars van tijd tot tijd meer eere op hunne grafsteden kregen, zoo van opschriften, kruissen, en andere merken, als van Altaren, by dit geval omstandiglijk verhandeld. Misschien dat ze daar toe aanleiding namen uit de woorden in Johannes Openbaring; * *Ik zag onder den Altaar de zielen der menschen, die gestaagt waren om het Woord Gods.* Eerst timmerden zy op die Graftplaatsen en Outers, houte huisjes, op dat genen, die een Kerkhove gingen, daar in voor wind en regen bedekt zouden konnen zitten, en bidden; ook om van de Heidenen niet bespot en be-

* 6. v. 9. *Zie pag. 84.*

Digitized by Google

grijnſt te werden : daar ze zeer bang voor waren. Maar uit die houte huisjes rezen daar na matiglijk groote Bedehuizen, die op bevel der Heidenſche Keizers menigmaal wierden afgebroken ; met verbod van omtrent de Kerkhoven te vergaderen, op ſtraffe des doods. Toen de Chriſtenen de handen ruim kregen, ſtichten zy ter eere van de Martelaars koſtelijke Tempelen, en Domkerken ; en van dien tijd af vierden zy daar in de gemelde Martelfeeſten : * hoewel die bede ſtonden by de graven, en op de Kerkhoven, nog niet teenemaal waren afgeſchaft. Als het verketteren diepe wortelen 't Chriſtendom had geſchoten, quamen d'er wetten uit, dat niemand, die regtzinnig was, zig niet zou hebben te vervorderen de grafplaatſen van Ketters te gaan bezoeken.

De voornaamſte plegtigheden, waar meê die verjaring der Martelaars toeging, zijn de ſtoffe van 't vierde hoofddeel. Weinige dagen te voren wierd de dag, tot des volks byeenkomſt vaſtgeſteld, in de Kerken afgekondigt : of als de vervolging dat niet toeliet, liet men de geloovige door een Bode, of Looper, daar toe noodigen, die daarom † ergens den weitſen naam van ‡ Θεόδρομος *Gods-looper* voert. De vieringe geſchiedde op verſcheiden tijd, dog nimmer in de Vaſten.

Maar

* *Lees pag.* 92. † Epiſt. Ignat. ad Polycarp. ‡ Theodromos.

Digitized by Google

Maar als de dag na by was, dan quam 'er zoo groot een menigte menſchen van alle kanten toevloeijen, zonder op weêr of wind te paſſen, dat ze dikwils alles ſchenen te zullen afloopen, en naauwlijks met openbare redenen tot ſtilte konden gebragt werden. Was 't wonder? men liet verluiden, dat de Sant of Martelaar ik wete niet welke groote wonderen gedaan had; van welke dergelijke * Auguſtijn in zijn 137ſten brief als een bygeloovige ſchrijft.

Daar zaten of lagen zy dan, en baden, niet ſlegts by dag, maar ook by nagt: 't welk wel meeſt gebeurde in de nagtwake van Paſchen, ter gedagtenis van Chriſtus opſtanding, en om dat zy meenden, dat Chriſtus op dien zelven nagt ten Oordeel zou komen.

Om die nagt plegtigheden glans en aanzien te geven, wierden d'er geen Kaarſen nog Lampen geſpaart, welke de Keizer Konſtantijn, naar Euſebius getuigenis, zelfs by dag liet ontſteken: en hier uit is het apenſpel van de gewijde waſſe Kaarſen ontſtaan.

Dit nagtwerk op de Kerkhoven ſchijnt ten laarſten ravotwerk geworden te zijn; waarom het ook ſomwijlen afgeſchaft, dog naderhand weêr hervat is, en langen tijd in de Kerk geduurt heeft. Of het 'er altijd rein ſpel was, daar van mag men oordeelen uit Hieronymus zelf, die nogtans deze

* *Zijn woorden ſtaan hier aangehaald. p.* 162.

Digitized by Google

plegtigheden wil ten beſten duiden. Hoor zijne woorden, welke hy aan Leta ſchrijft, wegens d'opvoeding van haar Dogter; * *Laat onze maagd de heilige Avonden, en plegtelijke Overnagtingen zoo vieren, dat ze niet een nagel breed van haar moeder ga.* Desgelijks aan Euſtochia, over het bewaren hares maagdoms; † *Ga weinig op ſtraat, en zoek gy de Martelaars in uw ſlaapkamer.* Ja het blijkt nog verder aan den zelven Hieronymus, daar hy aldus ſpreekt; ‡ *Het* MISBEDRIJF *en de* SCHULD VAN JONGE LUIDEN, *en zeer* SLEGTE VROUWEN, *waar op zy* BY NAGT *dikwils betrapt worden, wiet men den Godsdienſtige menſchen niet wijten; om dat het blyke, dat zelfs in 't nagtfeeſt van Paaſchen gemeenlijk dusdanig iets omgaat: enz.* Zie daar, Vader Jeroen, terwijl hy de nagtheiligdommen der Chriſtenen nog wil voorſpreken, geeft genoeg te kennen dat het al geen heiligheid was dat 'er omging.

Het

* Vigiliarum dies & ſolennes pernoctationes ſic virguncula noſtra celebret, ut ne transverſum quidem unguem a matre diſcedat.

† Rarus ſit egreſſus in publicum. Martyres tibi quærantur in cubiculo tuo. *Zoek hier pag. 119.*

‡ Error & culpa juvenum viliſſimarumque mulierum, qui per noctem ſæpe deprehenditur, non eſt religioſis hominibus imputandus: quia & in vigiliis Paſchatis tale quid fieri plerumque convincitur.

Digitized by Google

Het eerbewijs voor de Martelaars bleef niet alleen by een menigte ontſteken lampen, en kaarſen, maar wierd ook vermeerdert door de gewoonte van bloemen op hunne graven te ſtrooyen. 't Is waar, de Chriſtenen verfoeyden oulinks die t'eenemaal Heidenſche Lijk-gewoonte, gelijk uit * Juſtinus Martyr, en Minucius Felix, kan werden aangetoont: maar dat zy daar na, d'eenvoudigheid meer en meer verlatende, de grafplaatſen der zoo genaamde Martelaars met bloemen beſteken, en beſtrooit hebben, blijkt uit de gemelde Hieronymus, Prudentius, Paulinus, en Auguſtijn, die in zijn groot boek van de ſtad Gods vertelt, dat 'er twee wonderen gebeurt zijn uit bloemen, aan de overblijfſelen van Sant Steven geofferd. † Ja zy ſtortten wijn, balſem, en zalf op de graven. Zy bedaauwden de vernufte beenderen met tranen, en zy kuſten dezelve. Al te maal fratſen van Heidenſchen afkomſt.

Op die zoo dikwils genoemde Verjaringen wierden de handelingen der Martelaars in de Kerk afgelezen, Lofzangen, en Snaarliederen gezongen, Predikatien van de Biſſchoppen en Prieſters gedaan. Maar dat was niet genoeg.

Die eerbewijzers en verjaringvierders hielden met elkanderen op den zelven Heiligen dag ook H. Avondmaal, en daar quamen

* *De plaatſen ſtaan pag.* 124, *en* 125.
† *Pag.* 125.

Digitized by Google

men dan gebeden te pas, in welke zy baden voor de dooden, en byzonderlijk voor de Martelaars, 't welk de Hr. Sagittarius met de taal van * Auguſtijn aantoont. Hy voegt 'er de voorſchriften der Gebeden by, uit inzigt, om ſtaande te houden, dat in die gebeden de heiligen en Martelaren niet wierden aangeroepen.

Wy zullen dat daar laten. 't Is zeker dat de aanroeping der heiligen in zulke beginſelen is voortgekomen, en dat de Pausgezinden, tegen die van den Hervormden Godsdienſt, dezelve op rekening van d'eerſte Kerk zetten: daar de laatſte wederom beweren, dat de aanroeping der Heiligen meer dan twee honderd jaren na de tijden der Apoſtelen is ingevoerd. 't Zelve word van onzen Schrijver breedelijk voorgeſtelt, en beſlaat de grootſte plaats van het vijfde hoofddeel.

Het zesde en laatſte doet ons zien, dat de Vierdag van de Martelaren een byzondere dag van vreugde was, op welke men metter tijd niet alleen de ziel maar ook het lijf verluſtigde: ik wil zeggen, het vermaak nam van eten, en van drinken. * Eerſt waren die Verjaring-maaltijden ſober, eenvoudig, en om de arme menſchen wat te verquikken. † Men wil dat Joris, of Gregoor, bygenaamd Thaumaſurgus, daar van de inſteller is. Wat verder ging het op die gaſtmalen zoo grof, dat men de Kerke Leer-

* *pag.* 141. † *pag.* 187.

Digitized by Google

Leeraars over den overdaad, gulzigheid, en wat des meer is, daar in gepleegd menigte van klagten hoort doen. * Cypriaan en Auguſtijn zijn getuigen, dat de Afrikaanſche Kerken voornamentlijk aan dat misbruik ſchuldig waren, en met dronkenſchap en ſchandelijkheid op de Mantelfeeſtdagen niet anders in de bogt ſprongen, als het Heidendom eertijds op de hoogtijd van Bacchus. Afgrijzelijke Godsdienſtigheid! En (wie hoorde ooit iets dat meer na Heidenſche blindheid geleek?) zy meenden dat dat ſlempen en dronken zuipen op de Kerkhoven den Martelaren niet alleen tot eere was, maar ook een groot vermaak en welluſt aan hunne zielen gaf; en dat die braſſerijen door de verdienſten der Santen geheiligt wierden. Auguſtijn zelf verhaalt in zijn † Biechtboekje, dat zijn moeder Monika, als zy te Milanen, naar 't gebruik der Afrikanen, Pap, Brood, en Wijn, ter gedagteniſſe der Santen quam aanbrengen, van Ambroſius verboden wierd. ✠ In Italje was de ſnoode gewoonte niet onbekend.

Eindelijk raakte dat ſmullen en zuipen van de Kerkhoven in de Kerken; 't welk het beſluit van deze eerſte verhandeling is.

UIT het naaſtvolgende klein werkje van den Heer Kindler is te halen een beknopte

* *pag.* 193. † *pag.* 196, *en* 197.
✠ *pag.* 199.

Digitized by Google

Historie van den Hoogtijd, by de Christenen van ouds EPIPHANIA geheten: welk woord in 't Grieks *Verschijning* beduid, en waar over men twist, of die Hoogtijd eerst is ingesteld. I. Ter gedagtenis *van Christus geboorte*, wanneer hy op Aarde is verschenen; Of II. *van zijn Doop*; Of ten III. *van de komst der Wijzen uit Ooſten*; Of ten IV. *van 't eerſte Wonderwerk, dat Chriſtus te Kana deed.* Onze Schrijver bestemt, om vele redenen, uit de Oudheid der Kerkelijke inzettingen genomen, het eerste gevoelen, en vermeld eenige bygeloovige gewoontens van Ruſten, Perzianen, en Armeniers.

Het derde stukje van den Heer Rechenberg vertoont ons, wat men door de * ΔΟΞΟΛΟΓΙΑ der Christenen moet verstaan.

De beteekenis van dat woord is in 't gemeen allerley wijze van doen, waar door men God looft, en verheerlijkt: ten tweede, een zekere voorschrift van belijdenisse, die de Regtzinnige voor, of die de Arianen in hun tijd tegen de Drie-eenheid Gods deden: ten derden een soort of stuk, van Lofzang, welke voorhenen achter het zingen van Snaarliederen, of andere gezangen, met deze woorden, ter eere van de Drie-eenheid, wierd uitgegalmt. † Δόξα πατρὶ καὶ υἱῷ καὶ ἁγίῳ πνεύματι, EERE ZY DEN

* *Doxologia.* † *Doxa Patri kai hyioo kai hagioo Pneumati.*

Digitized by Google

DEN VADER, EN DEN ZOON, EN DEN HEILIGEN GEEST.

De Schrijver onderzoekt den oorsprong dezer Lofspraak, en 't verschil deswegen tusschen eenige gezindheden van den ouden tijd ontstaan.

Aan den zelven Heer Sagittarius, uit wiens penne ons het eerste werkje van de Verjaring der Martelaars toequam, is ook het vierde *van 't bloots voets gaan* zijn geboorte schuldig. De Oudheid van dit gaan met bloote voeten word onder 't opzigt van den zeer geleerden Man naauwkeuriglijk voorgedragen, en uitgepluist, by Heidenen, Joden, en Christenen; Jagers, Loopers, Wijsgeren, Gasten, Gierige, Arme, Slaven, en Toneel-gekken, of Potsemakers. Het gebruik van 't ontschoeijen by de Heidenen en de Joden, met zeer vele aanmerkelijkheden daar omtrent in gewijde en ongewijde handelingen, by yporval van blijdschap of droefheid; dit altemaal is een stoffe, welke gretiglijk zal doorlezen worden, vat, een yder boekoefenaar, dien 't niet onbekend is, wat Benedictus Balduinus van de Schoenen der Ouden en Antonius Byneus van de Schoenen der Hebreen geschreven hebben; om het een met 't ander vergelijken.

Een staaltje van verschil ontmoet straks in den aanvang, door onze Schrijver den gemelden Balduinus niet kan toestaan, dat God, toen hy Adam en Eva rokken van vellen maakte, dat eerste paar ook te gelijk

van

van schoenen heeft verzorgt; 't welk my geheugt van Byneus ook gemerkt te zijn; hoewel hy de gissing van Balduinus * vernuftig noemt.

Deze eerste schok van wijze lekkernijen loopt af met de † bladen van den geleerden Heer Pfeiffer, waar in zy schrijft hoe groot een *zorg* de Oude *voor de Maagden* en 't Vrouwvolk droegen; te weten om haar eer te bewaren, of, zoo ze oneerlijk waren, haar wel gade te slaan, en op te sluiten. Dog dat dit zeer moeijelijk, en dikwils vergeefs was, wist eertijds ✠ Euripides wel te zeggen in deze vaarzen.

Μοχθδοῦμεν ἄλλως θήλυ φρορδοῦντες γένος:
Ἥτις γὰρ αὐτὴ μὴ πέφυκεν ἔνδικος
Τί δεῖ φυλάσσειν; —— ——

Beduidende

Men houd vergeefs voor 't Vrouwvolk wagt,
Want die van zelfs haar eer veragt,
Waar toe die langer dag bewaart?

Goelijkheid is niet zelden gevaarlijk, en zeer vele Ouders bevonden van ouds her tot hun leed wezen de waarheid van ons Hollandsch spreekwoord, 't welk zeggen wil, dat men der kinderen zinnen niet in de handen

* Editionis primæ pag mihi 5.
† *Dit is het vijfde werkje.*
✠ Apud. Stobæum cit. serm. 72.

Digitized by Google

den heeft. Zoo verſtond het ook Phocylides, met zijn vaars,

Κάλλος συνέχειν παίδων τοκέεσσιν.

Dat is,

Der Kind'ren ſchoonte is zwaar voor d' Ouders te bewaren.

Waar mede het gezeg van Jezus Syrach over een komt; * *Een Dochter is voor haar Vader een heimelyk waken.*

By Hebreen Grieken en Latijnen word *Vrouwe* ſomtijds voor *Maagd*, wederom *Maagd* voor *Vrouwe* genomen. Omtrent de Maagden voornamentlijk hadden de Ouden altijd een wakend oog, en lieten haar by honk blijven, volgens het bekende vaarsje, waar mede Helena by Euripides Elektra aanſpreekt,

Ἐς ὄχλον ἔρχεσθαι παρθένοισιν οὐ καλόν:

't Paſt Maagden niet op ſtraat by 't volk te komen.

Zoo dat men zig niet behoeft te verwonderen over de gewoonte der Volkeren, die 't Vrouwvolk leeren het huis te bewaren.

Ja

* 42. V. 11.

Digitized by Google

Ja ze mogten niet alleenlijk niet op straat komen, maar 't was ook schandelijk, als ze aan de deur stonden, 't welk hier uit Griekſche Schrijvers word bewezen.

Heel anders was nogtans de manier van de Lacedemoners, by welke, volgens de wet van Lykurgus, de Vrouwluiden haar zelven oeffenden in loopen, worstelen, drillen, schieten, en danſen: op welke gewoonte, schoon d'er geen ontugt in lag, de Grieken nogtans schimpten, en woorden verzonnen, om uit te drukken dat die Evaatjes hare dyen, en heupen lieten zien, en mangraag waren. Men mag die by de Oud-hoogduitſche Wijven zetten, waar van men in Tacitus leeſt.

Het gebruik van zorgvuldiglijk op de Maagden te paſſen, erfden de Romeinen van de Grieken. In Romulus en Numa's tijd was het den Vrouwen verboden wijn te drinken, om niet door den drank tot verdere ongebondenheid uit te ſpatten. Dit onderſcheid vind men, dat by de Grieken het Vrouwvolk haar vertrek-kamer diep in 't huis, maar by de Grieken in de voorzaal hadden.

Na dat de Hr. Pfeiffer dit niet bewijzen uit de Oudheid geſtaakt heeft, toont hy vervolgens, dat by de Joden byna de zelve gewoonte als by de Grieken in swang ging: doch misschien gaat dat zoo vast niet. Hy voegt 'er by de gewoontens, die de Perſiaanen, en andere volkeren, eertijds voor Barbaren gehouden, als mede de Turken,

in 't

in 't stuk van het bewaren der Vrouwen hebben. En dit is de inhoud van zijn eerste vertoog.

In het tweede onderzoekt hy, welke de genen waren, dien dezé bewaring der Vrouwen was aanbevolen. Want dikwils was alle bewaring en opsluiting vruchtbaar. Een honderdoogige Argus kan mis zien, als de Min hem wil misleiden, en de Wagters, die op Danae passen, waren blind, toen de verliefde Jupiter, in een gouden regen herschept, tot zijn lief quam. Zy luiden dan, die de kuisheid van Vrouwen en Dogters wilden bezorgen, hadden naauw toe te zien. De waren voornamentlijk de Ouders, gelijk dat hier met een deel plaatsen uit gewijde en ongewijde schriften staat bevestigd, en wel meest de Moeders; schoon met het uithuwelijken van Dogters de Vaders zig meer dan de Moeders bemoeiden. By gebrek van Ouders, wierden de naaste Vrienden als de naaste tot die zorg geroepen; en dit duurde niet langer als tot den tijd toe dat ze gehuwd waren: dan was het der Mannen werk op hunne Wijven agt te slaan. De Schrijver vergeet niet te melden, dewijl de Ouders, en Voogden altijd niet by 't Vrouwvolk kon tegenwoordig zijn, en het menigmaal ook ganschl niet voegde; zoo wierden daar toe Dienstmaagden, en Slavinnen, of Slavenkinderen, gebruikt, welke, om dat ze veeltijds met de Dogters opgebragt waren, dikwils den naam van Voedsters dragen:

an-

Digitized by Google

anders waren die oppaſſers, Oudewijven, en leelijke beſſen, juiſt altijd geen vrome, en getrouwe, maar die de panden, haar aanbevolen, niet zelden tot alle ſnoodheid ophitſten. Men zou by deze bewaarſters nog andere konnen aanhalen, maar dewijl de Heer Pfeiffer daar van zwijgt, en de ſtoffe hier afbreekt, maak ik ook van dit Uittrekſel een

EINDE.

XIII. UITTREKSEL

De overzeldzame Hiſtorie van de Markgravinne De Frêne, *door haar eigen man aan een Turkſchen Zeeroover verkoft; dog weder te regt gebragt: met alle de voorvallen, haar voor en na dien ſtand overgekomen: uit het Franſch vertaald. Te Rotterdam by* Elias Yvans *1702. in 8. 24 bladen.*

MEt regt is voor deze Vertaling het opſchrift van overzeldzame Hiſtorie geſteld: want het gebeurt niet veel, dat een man, uit opgevatte minne-nijd zijn onſchuldig wijf arghiſtiglijk aan een Turk verkoopt, als of ze flegt zijn hoer was. Dit deed de Markgraaf de Frêne, zoo men

ons

ons hier vertelt, met zoo vele waarſchijnlijke omſtandigheden, dat een kundig lezer zig luttel zal bekreuſen, of juiſt alle de tuſſengemengde byvallen, (hoewel aangeduid in plaatſen, perſonen, namen, toenamen, puntje en paaltje) zuivere waarheden zijn, of niet. Geenſins is het te denken, dat de ganſche handel verzonnen is: en loop 'er iets onder, 't welk zoo waar niet is als Euangely (gelijk ons ſpreekwoord luid) dat zelve nogtans geeft getuigenis van des uitvinders fraay vernuft. De Turkſche Roover, Gendron geheten, was een Chriſten van geboorte, dog uit luſt tot vrybeuiten voor de leus Mahometaanſch geworden. Als hy de ſchoone Markgravinne op Zee in zijn geweld had, was hy zoo eerlijk, dat hy, het bedrog van haar Man, vernomen hebbende, zig aanbood weder Chriſtenſch te zullen worden, zijn rooven te laten varen, en met haar na Roome te reizen, om van den Paus te verkrijgen ontſlaging van haar huwelijk met den trouwloozen de Frene, en teffens verlof van haar zelf te trouwen. Dog dit laatſte wil by 't Weereldwijze Roomſche hof niet door den beugel: en Gendron, van zijn misbedrijf bekeerd, word een Klooſterling. De Markgravinne trekt na haar Vaderland Vrankrijk, beſchonken niet een gedeelte zijner goederen, honderd duizend Rijksdalers, en eenige juweelen: 't overige had Gendron tot geeſtelijk gebruik aangelegt. Maar by 't bank-

Digitized by Google

roet, dat de Bank van Lions, en nog een ander huis, maakte, heeft zy haar meeste schat verloren. Zy ging, niet voor haar leven, maar voor een korte wijl, in een Klooster, en tegen haar man aan 't pleiten, om hare goederen. Die fijne Quant hoorde nieuw op, want hy had liever gewenscht dat ze dood was geweest, of verr' van honk gebleven. De Koning liet zig aan de zaak gelegen leggen. Daar hebt gy lezer, het kort begrip te kortste. Had de zeldzaamheid der vertelling my niet behaagt, 't zou er deze volgende regeltjes niet ter loops opgeschreven hebben.

Zie hier een ongehoord bedrijf!
Een Markgraaf maakt zig tot een schurk,
Verkoopt zijn schoon vernuftig wijf
Aan een Zeeroover, aan een Turk,
Van Christen afkomst, die, getrouw
En kuis; niet wist dat die hy kogt
Was de verkoopers egte vrouw,
Van hem versmaad uit agterdogt.
De Turk, vernemende de zaak,
Quijt zig gelijk een man van eer,
Die deugd stelt boven zijn vermaak,
En is haar dienaar, niet haar heer.
Maar d' uitkomst heeft het beste merk,
De Roover voelt zijn hart geraakt,
En keert zig weêr tot Christus Kerk.
Dat 's uit wat quaads wat goeds gemaakt.

P. R.

XIV. UIT-

XIV. UITTREKSEL.

SYNTAGMA variarum Dissertationum rariorum, quas Viri doctissimi superiore seculo elucubrarunt. Illarum Indicem videbis post prooemium. Ex Musæo *Joannis Georgii Graevii*.

Dat is,

Samenstelsel van verscheide niet gemeene Werkjes, die van zeer geleerde Mannen in de voorgaande eeuw geschreven zijn. Derzelver lijst is agter de Voorreden te zien. Uit de Boekoefen-kamer van Joan. Georgius Grevius. *Te Utrecht* Willem Van de Water. 1702. 99 *bladen* in 4.

HET verzamelen van geleerde Schriften, voor heen wel gedrukt, dog niet verre buiten haar geboorte stad verspreid, en weinigen bekend, is van zoo groot een nutheid bevonden, dat het in Nederland meer en meer ingang vind. De groote Letterheld Grevius is door 't uitgeven van vele voortreffelijke Schrijvers in zwaarder boekbeslag zoo beroemd, dat niemand van hem iets wagt, dan 't welk by uitnemend-

Digitized by Google

heid verdient het ligt te zien, en in duurzame waardy te blijven. Eenige zijne vrienden hadden de werkjes, waar van hy hier een bondel gemaakt heeft, by hem gezien; en, dewijl zy, uit luſt tot de zaken daar in verhandeld, te vergeefs na afdrukſels zogten, hielden zy zoo lang aan, tot dat hy dezelve ter herdrukkinge overgaf.

Van de tien byzondere ſtukjes, die den bondel uit maken, is het eerſte een Vertoog van THOMAS REINESIUS over de * Puniſche taal, die de Karthaginenters oulinks in Afrika. Deze hooggeleerde Man moogt niet lijden dat in zijn tijd een dolling onder de Letterwijzen liep, waar door vele waanden dat de Puniſche of Poeniſche ſpraak de Arabiſche was, en dat zeker Prediker Vitus Wolfrum dit gevoelen met hand en tand ſtaande hield. Hy dan, daar over geraadpleegd, toont Wolfrums zwakken grond, en bewijſt, dat de Puniſche taal is geweeſt, welke de Sidoniers, Tyriers, en andere Phenicieren, (in de boeken van Mozes Kamaneërs genoemd) daar na ook hunne afzetſels de Karthaginenſers, voorhenen geſproken hebben; en dat ze dezelve is met de Hebreeuwſche, of ten minſte zeer na aan de Hebreeuwſche komt. De vermaarde Samuel Bochart heeft dit welgegrond ſtelſel van Reineſius in zijn boek van des Phenicierſ, en de daar uit voortgeplante volkeren, met vele dringredenen bekrag-

* *De Lingua Punica.*

Digitized by Google

kragtigt. 't Is waar, voor die twee mannen, hadden de geleerde Joſef Scaliger, Erpenius, Fullerus, en andere het zelve gelijk als ter loops behandelt, zoo dat ze niet magtig waren volle overtuiging te doen; maar Reineſius heeft in dit boek die ſtoffe zoo ten vollen uitgepluiſt en zijn meining met zulk een teelt van onwrikbare bewijzen anker vaſt gemaakt, dat 'er geen ſchuilhoek voor de twijfelaars meer overig is. Eenige Brieven, tuſſen hem en Wolfrum gewiſſeld, dienen ter zake, en zijn tot een toegift aan het Werkje gelaſt.

Het tweede is een Vertoog van dien zelven REINESIUS over den * God Endovelikus, of Endovellikus, een oude Afgod, van wien men by onzer Vooroudere tijd in Portugaal dertien Romeinſche bedenkteekenen en Opſchriften heeft gevonden. Ik zal d'er drie van tot een proefje ter neder zetten.

I.

DEO. ENDOVELICO.
PRÆSTANTISSIMI. ET. PRÆSENTISSIMI.
NUMINIS
SEXTUS. COCCEJUS.
CRATERUS. HONORIUS.
EQUES. ROMANUS.
EX. VOTO.

De Deo Endovellico.

Digitized by Google

Dat is,

Ter eere van den God
ENDOVELLICUS,
die van een zeer
voortreffelijk
en
zeer vaardig
Goddelijk vermogen is,
heeft
Sextus Koccejus Kraterus
Honorius,
Roomsch Ridder,
dit volgens zijn belofte toegewijd.

II.

ENDOVELLICO.
Sacrum
Mannus Julius Proculus
Animo lubens
Votum solvit.

Beduidende

Aan den God
ENDOVELLIKUS
heeft
Markus Julius Proculus
zijn Kerkbelofte
Gulhartiglijk
betaalt.

C. I. U-

III.

C. JULIUS NOVATUS
ENDOVELLICO
Pro salute
Viviennæ
Venustæ
Mammæ
suæ.
Votum solvit.

't welk te zeggen is,

K. Julius Novatus
heeft
voor de behoudenis
van zijne
Vivennia Venusta Mamma
zijn Kerkbelofte
voldaan.

Reinesius heeft in zulk een duisteren naam te ontvouwen, zijne doorgeleerde gissingen ten beste, zoo lang tot dat men hem iets naders aantoone. Hy gelooft, dat die Afgod Endovellikus geweest is een zekere byzondere godheid van de oude Celten, of Celtiberen, die eertijds byna ganisch Spanje, Portugaal, en Galisine in hadden, eer de Karthaginenfers en Romeinen derwaarts

* *Anders zijn vriendelijke of aardige Moeder, of Grootmoeder.*

Digitized by Google

voeren; een gewaande godheid, die maar als een Sant van zekere Landstreek, of Regtsban, wierd geëert. De meeste opschriften zijn in te Villa Viçosa in Poortugaal, uit een zeer oude Kapél na het steedje Therenne gevoerd. Zijn groote belezenheid doet hem ligtelijk bewijzen, waar en hoe verre de Celtiberen in die landen zig verspreit hebben; hoe de Portugijsen Mars eerden; en de Celten, niet min dan andere volkeren, oulinks Helden en Koningen na hun dood tot Gods maakten, gelijk, volgens Horatius, * Vader Liber, Romulus, Kastor en Pollux, om hunne groote daden vergood zijn. Maar wie eigentlijk deze Endovellikus geweest zy, is zoo gemakkelijk niet te ramen.

Het is voor een doorgronder van taal geneugelijk Oorspronkelykheden te hooren uitpluizen, waar de oude benamingen der Godheden al van daan gehaalt worden; en voor 'teerste staaltje kan verstrekken het enkele woordje Teut / of Tuisto / waar meê de oude Teutons, Teuitschen, of Duitschen, GOD beduid, verwisseld in Thiet / Tiet / Thioth / Tiend / Thiud / Thiat / Diend / Diad / Died / en Died. Luttel waarschijnlyk is het dat de Oude Spanjaarden met hunnen Endovellikus den Romeinen aanleiding tot Vulkaan zouden hebben gegeven; Als

of

* *Romulus & Liber Pater, & cum Castore Pollux Post ingentia facta Deorum in templa recepti.* Horat L. 2. Epist. 1.

of die Hemel-Smid, de uitvinder van 't Vyer, en van de meenigvuldige konsten, waar toe het Vier gebezigt word, by de Heidenen d'oudste der Afgoden, en zelfs daar na by d'Oosterſche Volken onder de gedaante van 't Vier was geeerd geweest. 't Kon wel waar zijn; maar die het niet wil gelooven, zal daarom in 't Gilde der Letterknabbelaars zoo min verketterd worden, als iemand, die Vulkaan niet afhalen wil van 't Latijnſch Woord *Volare* [vliegen] en hem aanzien voor *Volicanus*, om dat hy daar de Lugt vliegt. Wat zal men zeggen van het gevoelen, 't welk een Reijerſch regtsgeleerde * Johan Herwart opgeeft, als of *Endovelikus*, veranderd van *Endobelibus*, een Griekſchen afkomſt had, en den Zeilſteen was, dien d'Oudheid voor een Godheid hield? Reinesius kan zijn zegel aan de vergehaalde woorden klanzing niet ſteken. Wat dan? Voor 't naaſte weet hy 't niet. Maar hier een Duitſchen voor een poos zijn plaats voornemen, Lodewijk Alphitander, meine ik, die in 't jaar 1637 te Niſchwitz in het Stift Romeburg Prediker was, en den Afgod Endovelikus, met een kleinen draay tot ENDOBOLIKUS maakt.

* *In zijn Latijnſch boek van de wonderlijke geheimen der Heidenſche Godgeleerdheid, willende Endobelikus maken van ἔνδον [binnen] om dat de Zeilſteen binnen in 't Kompas legt, en βέλος, eigentlijk een pyl, voor de Naald genomen.*

Digitized by Google

Dezen Celtiſchen en Celtiberiſchen Afgod neemt hy voor den Belus, Bel, of Jupiter der oude volken, wien zy afgeleid hebben van Thubal: En dus krijgen wy hier (ſchrik niet goede Lezer!) den *Duivel* in het letterſpel. Ja dog. Hy legt tot een grondſlag van dit ſtelſel dat der Celten taal geweeſt is het aloud Duitſch, waar in zy kunnen Afgod תובל Tibal den naam van Doubel gaven, welken naam de Romeinen met een Latijnſchen uitgang wat verſmeedden in Endovellicus. Daar na hebben de Celten, toen zy Chriſtenen waren geworden, den Doodvjand der Ghriſtenheid, den Satan, voor hunnen gewezen afgod aangezien, en deszelfs naam op hem overgebragt; waar van daan nog in old Duitſch Doubel word gezegt, in plaats van Deuffel, by ons Duivel. Zelfs wil hy, dat van dien Doubel geſproten is het woord Touberen, thans by Duitſchers en onzer taal zauberen [toveren] Ja dat die תובל [Tubal] Toubel Teuffel zeer aanmerkelijk is, om dat hy zoo byna gelijkluidend is met תובל [Tubal] Toupen, Tauffen [doopen] om dat de Doop den Duivel wegſpoelt, volgens der Duitſchen ſpreuk, Tauffen ſondert von Teuffeln. Wie zou 't verzinnen!

De gemelde Endovellicus, voor den Toubel of Toubel [Tubal] genomen was by de Celten, zoo veel als de Cupido of Liefde-God by de Romeinen; en Alphetander gelooft, dat zy van hem gemaakt hebben het woord Baul, of Buel [boel]

des-

desgelijks dat die Doubel / die hunne harten zoo wist te betooveren, met een lief verklein-woordje van *Tubaliscus*, of *Tibalillus* in hun spraak gevormd is in Doubelijke / dog van de Romeinen, om den zweer der Latijnsche toer te behouden, in *Endovellicus* en *Endobolicus*. Zoo was die Afgod dan een Duiveltje. Twijffelt iemand daar aan? Gelijk de Romeinsche Digters den Minne-God Cupido als een knaap van altijd-duurende Kindsheid verbeelden, zoo wilden de Celten hunnen Afgod Doubel liefstalliger wijze tot een Doubelijke (dat is *Duiveltje*) maken. Men denke, dat de Duitschers, uit teederheid, en minzaamheid, de kleine knaapjes ein Beukke / ein klein en jung Beukke namen: ende Duitsche Pastoor weet ons te zeggen, dat de Hexen haare boelen ook den naam geven van mien Beukke zoo dat zyn 's er agtens dat woord Beukjeke wisselijk uit Don Belijke zijn boen uitsleekt.

Wat belangt de voorste lettergreep en van *Endovellicus* of *Endobolicus*, daarweet hy, ten naasten by op voorgaande wijze ook raad toe, en besluit dien volgens dat *Endovellicus* zoo veel is als het Hoogduitsch (1) Junger Herr Doubelike / of Jungkheer Teuffelichen / in onze spraak de *Jonge Heer Duiveltje*, of *Jonker Duiveltje*, Reinesius hervat daar na zijne gedagten, en verwerpt de misselijke naamspronkelijkheid van een Duivel, of Duiveltje, uit het Hoogduitsch in den naam van

[1] ΝΕΟΥΤΒΑΛΙΣΚΟΣ,

van *Endovellicus* gevonden. Daar tegen stelt hy nu niet als een gissing, gelijk te voren, maar voor een vaste waarheid, dat die zoo dikwils gemelde Endovelikus zijn herkomst heeft van *Oubela*, ook wel *Idubeda*, den Stigter van de Iberen, en Spaanschen Landaartt, en van Celtiberen, een volk naderhand uit de Celten en Iberen tot masteluin geworden. Deze Idubela (dat men 't wel verstaa) is deselve met Tubal, van wien Mozes gewaagt. Tabal is de Voorvader van een deel volken Toboliten, Igdobilen, en Scythen; en uit die zijn ook gesprooten de Iberen, welker Afgod hy was, met een verhutzelden naam van de Romeinen Endovellikus geheten.

Agter Reinesius volgt een ander Hoofdman in 't Statendom der Letterwijzen Herman KONRINGIUS, die te Helmstad Hoogleeraar der Geneeskonst, dog teffens in alle verheyene wetenschappen wijdberoemd is geweest. In dit (1) werk, aangaande de Oudste Mogendheden van Asie en Egipten, wederlegt hy het gemeen gevoelen van de aloudheid der Assyrische en Medische heerschappijen, eerst van Kresias voorgestaan, en bewijst dat het valsch is. Dat hy met Josef Scaliger en anderen niet eens gezind is, daar toe heeft hy zijn reden, zoo wel als de bescherming van Herodoots Schriften, wien hy als den Vader der Griekschе Historie in vry grooter agting

(1) *De Asiæ & Ægypti antiquissimis Dinastiis Adversaria Chronologica.*

ting houd daan vele gewoon zijn. De vermaarde Ussérius heeft in zijne Jaarboeken des Ouden Testaments, en laastelijk de wijze Marsham in zijnen Tijdkundigen Regel, het stelsel van Koringius voorgestaan, en met drang van reedenen bekragtigt.

De maker van het geschrift, dat hier 't vierde in rang komt, is Joannes Jonsenius, of JONSIUS gelijk hy zig naderhand genoemt heeft, Man van groote geleerdheid, die te Frankfurt aan den Mein de de jeugd onderwees, en zijn fraay werk van de Schrijvers der Wijsgerige Historie in 't ligt gaf. Hy storf in 't beste van zijn leven. Dit is een Brief, van hem aan Marquard Gude geschreven, * wegens de Sparten, en hun Wapen-merk de Spies. Gelijk nog ten huiden dage niet alleen ider landaart, maar ook ider stad, en stam een eigen Wapen heeft (dikwils by den weg opgeraapt, of gestolen) zoo hadden de Oude Spaarten ook in hun Wapen, een Spies, of Spees, en roemden afkomstig te zijn van die Soldaten welke met Helm, en Schild, en Speer gewapend uit de gezaaide Draken-tanden van Kadmus, te voorschijn quamen, als de Verdigzels melden. Hun naam zelf zou dit meê brengen, zijnde (1) Σπαρτοὶ gezeten van 't woord (2) σπειρειν *Zaaijen*. Zy wierden derhalven nog wel (3) γηγενεῖς *Aardelin-*

* De *Spartis* (1) *Spartoi*. (2) *Speirein*. (3) *Gegeneis*.

Digitized by Google

lingen, of zaten der Aarde, genoemt, en om dat zy, ter agting van hunne Voorouders, die met Spiessen, uit de geboorte quamen, altyd een Spies voor hun byzonderste geweer bezigden, daar van daan heeft Pindarus hen gedoopt met den eernaam van Σπαρτῶν ἐκαμαντολογχᾶν *Spaarten, die onvermoeid zijn van met Spietsen te vegten.* Hier krijgen die gansche fabul in haar eigen zop uit de Oudheid voorgedischt, en vervolgens de geheimer zin-beduiding van 't verzierssel uitgehaald. De Kadmus-broeders, Drakelingen, Aard-Mannen (of met wat naam het iemand geliefd hen te doopen) gaven voorlang den geleerden stoffe van onderzoek der waarheid, binnen den schelp der Raadzelwijsheid verborgen. Wy willen van de Natuur- en Zedekundige gissingen zwijgen: best komt hier een verklaring uit de Historie te pas. Palephatus meindt dat de Draak een Thebaansch Koning is geweest, en dat die een Olifant had; om wiens tanden veel moeite was gereezen: Dog hy voldoet daar meê naauwlijks, zig zelven 'k laat staan andere. Tzetzes beeld zig in dat hy 't beter klaart, als hy door den Draak een zekeren Oversten van Roovers verstaat, wiens tanden, dat is te zeggen wiens makkers en mederoovers, van Kadmus door verscheide Lanestreken verspreid, en de beste en verstandigste tot zijne Schoon-Zonen verkoren zijn; waar uit naderhand die grootmoedige Tebaners zijn voortgesprooten. Zommige oordeelen dat de Sparten zoo genaemd wierden,

Digitized by Google

den, om dat zy eerst verspreid, en daar na op een plaats te zamen gekomen zijn: Nadere, dat Kadmus henluiden zoo schielijk tot Vianden en op zijn lijf kreeg, als of zy met een sprong uit de aarde quamen. Daar is aangelast van een brok van Jonsius Schrift wegens den rang der Boeken van Aristoteles.

Na hem zien wy een geleerden Deen *Joan* WANDALINUS herbooren, met zijne doorwrogte bladen, welke hy geschreven heeft over den (1) dag wanneer Christus gekruist is, en over zijn driedaagschen dood; een werkje, opgebouwd uit rijke voorraad van Historien, Taalkunde, en Godgeleerdheid. Zijn landsman Wilhelm Langius, en die geen Vremdeling onder de Wijzen van den eersten rang was, had voor hem een boek gemaakt en te Leiden uitgegeven, van de jaren van Christus; waar in beweert wierd, dat de Zaligmaker niet, volgens het algemeen gevoelen, op Vrijdag, maar op Donderdag, was gekruist, en niet twee nagten, en eenen ganschen dag, maar drie nagten, en twee geheele dagen in 't graf geweest. Deze nieuwigheid, en voor de aangename meining, stelt Wandalinus

(1) *De Feria Passionis & triduo mortis Domini & Servatoris nostri Jesu Christi nec non aliis quibusdam ad Historiam & Chronologiam Sacram pertinentibus, Diatribe Historico Theologica, non visa paradoxis opinionibus Wilhelmi Langii Libro de Annis Christi contentis apposita.*

Digitized by Google

linus in zijn penne ſchrap, en rammeit des bolwerken van Langius met zoo veel kragt, als hem de betuiging van Waarheids-liefde, en d'eerbied voor hooggeleerde koppen, die van Langius wederſprooken waren, in 't hart geeft. Het laatſte Hoofddeel levert een tweeden ſtorm uit, om dat Langius de Voorſpelling van Jakob Gen. XLIX. 10. Verklaart had geenzins op de Komſte van den Meſſias te ſlaan. Wandalinus kan niet dulden, dat den Joden van een Chriſten zoo veel voet gegeven word, en beweert derhalven tegen de Beſnedene Meeſters Schelemoh Jarchi, Levi Ben Gerſon, dien boozen Viand der Chriſtenheid Lipman, en tegen een ander van dien ſtijfzinnigen Aart, welke Langius, zijn's oordeels, met een onbezonnen oordeel navolgt, dat Jakobs Voorzegging met de Komſt van Chriſtus vervuld is.

Geleerde en ongeleerde weten, hoe verſcheiden de gevoelens der Uitleggeren van de gemelde plaats Gen. XLIX. 10 zijn, *dat de rijks-ſtaf van Juda niet zal weggenomen worden voor dat de Schilo kome*: weshalven ons het zesde * werkje van *Georgius Erikus* PHALETRAMUS niet te onpas komt, om die wigtige plaats nader uit te plui-

* *Exercitatio Hiſtorica Philologica, de Sceptri Judaici ablatione, qua non tantum Oraculum D. Jacobi, ſed etiam varia S. Scripturæ dicta, multa que ex Patribus & profanis Scriptoribus explicantur, illuſtrantur, emendantur.*

Digitized by Google

pluizen, en met het onderzoek van dien weggenomen Scepter van Juda niet alleen Jakobs voorzegging op den Meſſias Chriſtus 't huis gebragt, maar ook onder die geleerde verhandeling veele zaken uit gewijde en ongewijde Schrijvers ontvouwd, te zien. 't Komt 'er op aan, of Juda in de voorſpellingwoorden van den Aartsvader het Joodſche rijk beduid. De naam van *Georgius Frikus Phalstranus* is verhutteld uit *Grutherus Herrikus Flathnerus Getus*, Man van letteren, die agter zulk een Gordijn wilde ſchuilen, om te hooren hoe zijn ſchrift by de Wijzaarts ontfangen wierd. Hy was voornemens meer dergelijke Vertoogen uit te geven, als men leeſt uit zijn (1) brief aan den grooten Gerard Joan Voſſius; dog een ontijdige dood heeft het hem belet.

Voor Taalwijzen en Woordenzifters alleen, zal een zeer aangename verſnapering wezen het zevende (2) ſtukje van den Letterkenner *Chriſtiaan* DAUMIUS, wegens de oorzaak van ſommige verloren wortelen der Latijnſche taal. Dit is een Schrift van veel Letterwijsheid, welke niet dan van leuyaarts en ſpotwaardige grootſe ſtoknarren verſmaad word. Ik houde de verſmaa-

(1) De 412de van de Brieven der vermaarde Mannen aan Voſſius geſchreven.

(2) *De Cauſis amiſſarum quarundam Latinæ linguæ radicum, uti & multarum vocum derivatarum; de Latinæ linguæ analogia & uſu commentationum* ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΙΟΝ.

Digitized by Google

ders van dusdanige Letterlekkernijen voor narren, om dat zy wijzer willen schijnen dan de doorlugtigste vernuften van oude en nieuwer tijden, die in taals-oorspronkelijkheden te doorgronden gezweet, en bastaardwoorden met de uiterste omzigtigheid vermijd hebben. De geleerde Daumius (in zijn tijd een Schoolbestierder) slaat in de nasporing van den regten herkomst der Latijnsche taal een weg in, van weinigen bewandeld, en die hem door de ruime velden van de beroemdste Roomsche Schrijvers leid, waar uit hy als een noestige bye, verzamelt wat de zuivere Woorden-wortels opgeven; niet zelden met uitstamping van waangevoelens en misselijke vitterijen van mannen, die anders hooggeleerd zijn. Deze is die Daumius, van wien eenige niet zeer gemeene werkjes der oude Kerk Leeraars herdrukt zijn uitgegeven, desgelijks de Lijsten der Kerkelijke Schrijvers, die in het groot Latijnsch werk de Boekzalen der Oudvaders niet staan, en nogtans wel verdienden dat ze 'er bygevoegd waren.

Wat krijgen we nu voor 't achterste geregt? Een welbewerkt (1) vertoog van *Andries* RIVINUS over den Oudheidenschen vrolijken Speeltijd, by de Romeinen *Majuma* geheten, wanneer, op bevel der Overheid, Spiegelgevegten van Schepen, en Schouwspelen op 't water, wierden vertoont; welke gewoonte van spelen alhier in

(1) *De Majuma, Maicampis & Roncaliis.*

Digitized by Google

in benaming, opkomſt, voortgang, en verval ſtaat aangeduid.

Namentlijk de Oudsheidkundige Rivinus, verwerpende 't gevoelen der genen, die 't woord Majuma van de Meymaand afleiden, haalt dezelfs afkomſt uit het Ooſten, van Majuma, een have of reede der Stad Gaza. Daar van daan is die ſpeelgewoonte, waar in de Viſſers en 't Scheepsvolk met elkanderen plagten te ſpelen, te beilen, en te worſtelen, te Roome overgewaaid, en van die eerſte eenvoudigheid allengs vervallen tot een ongebonden uitſporig bedrijf van allerley ſchaamteloosheid en ontugt: want het bleef niet by een ſpel van Viſſers, of andere menſchen die malkandren wat foolden en nat maakten, maar mannen en wijven gaven zig op dien tijd over aan een vermengſel van d' uiterſte geilheid; men legerde zig in tenten aan den over des Tibers men zong, men ſpeelde, men danſte, men baadde zig naakt, men vermomde zig, en toog velerhande onkuiſſe gebaarden aan; en wat 'er meer omging is ligt te denken, dewijl deze vuile vrolijkheid eindelijk van de hooge magten des Lands wierd afgeſchaft. Een * print, d'eenigſte die in dit boek ſtaat, geeft 'er eeniger mate een ſchets van: en onder merkwaardige blijken van des Schrijvers geleerdheid is niet de minſte zijn bedenking over de aloude Stad Gaza, en de gewoonte van hoogtijden, en ſpelen, voor een menigte eeuwen daar was, by welke

* *pag.* 592.

Digitized by Google

d'Afgod Dagon, en Samſon, met het Tempelgebouw, van hem om verr' gerukt, te pas komen. De *Maicampi* waren plegtelijk-afgekondigde byeenkomſten, op den eerſten dag van Mey, waar in de Koningen der Franken voor grooten en kleinen een landdag hielden, niet juiſt alleen om vrolijk te wezen, maar om algemeene byzondere zaken af te doen. En dat die groote Vergadering den naam van *Mai-* of *Mey-kamp* voerde, kan men gemakkelijks t'huis brengen op de tweegevegten van den ouden tijd, by de Hoogduitſchen **Kampff**/ of ook wel al wy ſchrijven **Kamp** genaamd, waar mede de hoogſte twiſten wierden geeindigt; en welke **Kampen** zoo veel zijn als **Mey-kampen**/ dewijl ze op den tijd van Mey in de Volkvergadering voorvielen. Hoe gemeen deze Kampen of Tweegevegten oulinks by ons en vele onze nabuurige volkeren geweeſt zijn, is uit de Geſchiedeniſſen kennelijk. Zoo lezen wy in de uiterſte wille van Keizer Karel den Grooten (gemeenlijk Charlemagne) een verbod aan zijne zonen, wegens de verdeeling van hun Rijkserfdeel, * *Dat zy nooit een twijfelagtige zaak met een gevegt of kamp zullen hebben te onderzoeken of te beſlegten.* Niet te onregt belagt den Rivinus zekeren grooten Letterknabbelaar, die de Mey-kampen van [*Martis campus*] het Veld van Mars der Romeinen, of van het [† Ἄρειος πάγος] Mars-veld der Athenienzers, wil afleiden.

By

† *Areios Pagos.*

Digitized by Google

By voorval dezer Mey-kampen gewaagt de Schrijver ook van de *Ronkalien*, of by-eenkomſten, die in het Veld van Runkalie, boven de Po, niet verre van Placenze (Livius noemt die Stad derhalven wel ter ſneê een Veld-ſtad) gehouden wierden, als de Duitſche Keizer, na 't afkondigen van een togt na Roome, om de Kroon te ontfangen, of iets diergelijks, hunne Amptenaren en Leermannen derwaarts ontboden, op zekere zware ſtraffe, indien zy niet verſchenen. Daar toe brengt hy verſcheide bewijzen uit oude Schrijvers voort, en rekent uit, van hoe ouden herkomſt de Duitſche woorden **Romer-zug** / dat is, Room-togt, of een Togt na Roome, en **Rom-wallen** / zijn gemaakt van 't Barbaarſch Latijn *Romwalia*, voor het gemelde *Runcala*; want **Wallen** beteekent in 't Hoogduitſch gaan, of reizen, en **Romwallen** is dan zoo veel als na Roome reizen.

Het negende Gedenk ſtukje van Taal- en Oudheidskunde is *Chriſt. Frid.* FRANKENSTEINS (1) Verhandeling van der Romeinen 's Lands Geldkiſt. Deze Schrijver en de naaſt voorgaande waren voor een halve eeuw Leeraars der Letterwijsheid te Leipſig.

Eindelijk vinden we voor het tiende en laatſte een dubbeld van den zelven RIVINUS, over de benamingen (2) *Venilia*,

(1) *De Æravio populi Romani.*

(2) Woorden die terſtond haar verklaring zullen krijgen.

Digitized by Google

Salacia, en *Malacia*, eertijds in 't Heidendom tot Godheden gemaakt. Groot, voorwaar, is de geleereheid des Mans, hier in doorſtralende, niet ſlegts voor zoo veel de Griekſche en Latijnſche Taalkunde belangt, maar ook in 't keurlijk onderzoek van dat wigtig ſtuk der Natuur-kenniſſe d'Ebbe en Vloed van de Zee. Hoorde men hem terſtond, by uitnemendheid fraaijelijk, van Feeſtdagen, van van Meikampen, en Landsdagen ſpreken, hier luſt het hem met Horatius

Neptunum procul e terra ſpectare furentem.

Dat is,

Van verre op 't Land de Woeſte Zee te zien.

Wat zegge ik, de Woeſte Zee? Het luſt hem die verwonderlijke wiſſeling van 't Zeenat na te ſporen, en alles te toetſen wat de Natuur- en Taal-wijzen tot zijn tijd toe van d'Ebbe en Vloed geſchreven hadden. Hoe veel nader de Wijzaarts van onzen tijd, op voorgang van geagte Natuurpeilers, zig inbeelden gekomen te zijn, is wat te langwijlig om hier in te laſſen: maar of Deskartes ſtelſel dien aangaande op koten ſtaat, mogen vernuftige Neêrlanders eens nazien in de Reis door de Karteſiaanſche Weereld, by mijnen Drukker in onze ſpraak uitgegeven. Zekerlijk was dit Natuurverſchijnſel van

Digitized by Google

van oudsher het onderwerp van de beschouwing der aandagtigste Wijsgeren. Vele hebben d'er van gezwegen, om dat zy geen raad wisten tot eenige waarschijnlijke verklaring. Die hun gevoelen ontdekten, waren onder elkanderen ganſch niet eensgezind: sommige wilden de reden uit de Zon, sommige (gelijk althans) uit de Maan, andere uit beide die Hemelsch Lichamen, aan den dag brengen; en onder d'een soort zoo wel als d'ander vind men stelsels, die met regt voor geleerde beuzelingen te houden zijn, en anders niet. 't Was dan zoo vremd niet, dat de Latijnsche Redenaars geen groote meesters zijn geweest in het beschrijven van den Oceaan, als * Seneka zegt: hy zelf belijd † de reden van d'Ebbe en Vloed der Zee niet te weten. Ook schijnt Solijn niet voldaan met de gevoelens van zijn tijd, zeggende; ✠ dat men nog twijfelt over de oorzaken die den Oceaan doen zwellen, en dat het blijkt, dat daar van meer naar de verstanden der verschillende schrijvers, dan naar de gerrouwe waar-

* *Suasos.* 1. *assert, Latinos Declamatores in Oceani descriptione non nimis viguisse &c.*

† *Lib.* VII. *c.* 30. *de Benef. Licet nesciam quæ ratio Oceanum effundat ac revocet.*

✠ *Dubitetur etiamnum, quibus ex causis intumescat Oceanus, nec in obscuro sit plura pro ingeniis differentium potius, quam pro veritatis fide expressa esse.*

Digitized by Google

heid, gezeid is. Hier mag men dan Virgijls woorden gedenken.

Felix qui potuit rerum cognoſcere cauſas,
Defectus Solis varios, Lunæque Labores;
Unde tremor terris; qua vi maria alta tumeſcant
Obicibus ruptis, rurſuſque in ſe ipſa reſidant

beduidende

Gelukkig is hy, die der dingen oorzaak kent,
En zeggen kan waar uit het Zon- en Maanbezwijken;
Ontſtaat; die oordeel van Aartbevingen kan ſtrijken;
Waarom de Zee ſomtijds zijn ſtrandperk overrent
Los heen door dijk en dam, of weder ſtil gaat leggen: enz.

Deze Vloed en Ebbe der Zee zijn by de Romeinen met de namen van *Venilia*, en *Salacia* aangeduid; en dat Volk, zoo opregtig om 't Godendom te vergrooten, als nieuwbakke Goden en Godinnen te venten, maakte daar ook al Godheden van: 't welk niemand zal bevremden, dien 't bewuſt is, dat zy niet alleen vele andere Natuur-verſchijnſelen, maar een menigte geringer zaken, vergood hebben. *Malacia* zullen wy wat verder bekijken. Thans noemen geleerde en ongeleerde dat gene 't welk wy Hol-

Hollanders door Vloed en Ebbe verstaan met later uitgevonden Latijn gemeenlijk * *Fluxus & Refluxus Maris*, waar van de Spanjaarden *Fluxo y Refluxo del Mar*, de Italjanen *Flusso y Reflusso del Mare*, de Franschen † *Le Flot & Reflot de la Mer* maken. 't Is waar, wy zeggen ook wel in 't algemeen de Vloed der Zee / gelijk de Engelschen *The Flowing of the Sea*, dog dit drukt niet kragtig genoeg het zoo wel het ebben als vloeijen uit. Daarom wil Eustathius over Homeers woorden ἀ ψόῤῥοον ὠκεανον dat ze beduiden, ὡς εἰς ἑαυτὸν ὀρούοντα ἐγουν ἐπανιόντα, dat is, *den Oceaan op zig zelven instortende, en wederkeerde.* Zoo ook, hoewel men in 't Latijn de Vloed en Ebbe met een enkel woord *Æstus* kan zeggen, of met de Grieken πλημμύρα en πλημμυρὶς, ἡ τῆς ἁλὸς ἀνάχυσις, anders πλημμυρὶς ὑπεριοῦσα en παλίνορος; nogtans word daar door meest verstaan de Vloed / dat is de aankomst en opzwelling der Zeebaaren, welke beteekenisse in 't woord Vloed eigentlijk gelegen is. Tot d' Ebbe uit te drukke, valt het Grieksch woord ἄμπωσις (zoo veel als ἀναπωσις) beter in de hand: en het doet ter zake niet, dat men by Apollonius van Rhodos leest

* Vloejing en Hervloejing der Zee.

† Anders *Ce Flot de la Mer, qui vient & qui va.*

Digitized by Google

Πλημμυρὶς παλίνορσος ἀνερχομένη κατένεικεν
Εἴσω πετράων. ——— ———

'tWas d'Ebbe, die het ſchip
Te rug dreef op een klip.

Dit kon met ebbe zoo wel als met vloed geſchieden. Dog ik wil my, om der langwijligheid in geen ebbe en vloed van Taalknabbeling verder inlaten, agtende genoeg te zijn, dat hier meê den Letterlievers aanwijzing gedaan is van 't gene zy deswegen verder uit Grieken en Latijnen zullen voorgediſcht vinden. Ons ſtaat nog na te ſporen, hoe deze Zee-vloed oulinks tot een Godheid van verſcheide benamingen is geworden. Daar van laat de letterwijze Revinus een ganſchen Oceaan vol fraaije pluizery hooren: en ik zal d'er werk aan hebben, om het kortſte eigentlijkſte uit te pikken.

Niets is den geleerden meer bekend, dan dat agter de ſchermen gordijnen van 't Oud-Heidenſch Goden-tooneel een vaſt muurwerk van zeer vele Natuurlijke reden ſtaat. Gelijkerwijs nu d' overige zoo genaamde Godheden van Griekenland en Itaalje onder hunne naams-bezwagtelingen deze en gene verſchijnſſelen van dit zigtbaar Weereldsgebouw te kennen gaven; alzoo waren de namen der Zeegoden, en Zeegodinnen byzonderlijk verzierd * naar de oorzaken der din-

* ἄριστον μὲν ὕδωρ.

dingen, en bewonens voor Godheden te boek ſtelden. By voorbeeld, een van de Zeegodeſſen word Kumothoë geheten, en waar dog anders van daan, dan ἀπὸ τῆς θοῆς τὸ κῦμα van den Koers der baren? Maar wy willen eerſt eens wat van VENILIA hooren. De verſtandigſte der aloudſte Wijsgeren hielden het Water voor de vrugtbaarſte Hoofdſtoffe, als waar uit de wortelvogt tot voortplanting en voortteling van alles geſproken is, noemde, met Pindarus woorden, naar 't gevoelen van Thales, * 't Water, het beſte. Uit dien hoofde heeft niet alleen Apollonius van Rhodus de Zee met den naam van den † Telenden Neptuin gedoopt, ‡ om dat, volgens zijnen ouden Verklaarder, in de dieren het vogtige meeſt vermag, en d'oorzaak van alle woeding en teling is, maar ook om dat de Latijnen hunne al-telende Venus, en deze hier verſchijnende Venilia, en Salacia, voor Godinnen, die uit het water voortgekomen, ja voor de Wateren zelve hielden; en overzulks bezorgſters van Venushandelingen, en Teelgeneugtens. Sta by, bende van Woordenzifters, om aan onze Venilia kennis te krijgen. Gy weet dat Venus, zoo men Vader Tullius mag gelooven, van 't Latijnſch werk-

* Ποσειδων γενέθλιος lib. 11. Argon. v. 3. † διὰ τὸ διασπίζειν τὸ ὑγρὸν, ἢ πάσης τροφῆς ἢ γενέσεως αἴτιον εἶναι καὶ τὸ ὕδωρ πάντων γονιμώτατον.

Digitized by Google

werkwoord *Venire* [komen] word afgeleid, * om dat die Godinne tot een ygelijk dier komt : nu zegt u Joſef Scaliger over Varro, dat Venilia van den zelven herkomſt is, te weten van de komende of aankomende Zee, dat is de Vloed. Deze is de reden, dat wy by Maro hooren, hoe vinnig het wijf van Jupiter tegen Eneas, Venus zoon, den Rutuler Turnus ſtelt, † *wiens moeder de Godinne Venilia* was, als zijnde, quanſuis, zoo wel een Godinne als Venus, ja een tweede Venus, of Zeegodin. Het Latijnſch woord *konnen* beteekent ook niet zelden *aankomen*, *groeijen*, of *opkomen*, aanwaſſen : in hoedanigen zin het by ons Hollanders heel bekend is. Zoo zegt Horatius, ‡ dat de *komende* (dat is de aankomende, jeugdige) jaren veel gemak, dog de henengaande (dat is de afvallige oude) jaren veel ongemak aanbrengen. En daar Virgijl zegt,

✠ *De Deugd is ſchooner, die in een ſchoon lichaam* komt, daar wil Servius, dat woord *konnen* voor *aangroeijen* verſtaan hebben. Klaarder blijkt het uit de taal van den zelven Digter,

(1) *Hier komt het Koren, daar de Druif veel beter voort*, en elders meer.

SA-

* *Quod Dea ad omnes veniret. De Natura Deor.* l. 2. Sic. εἰλεῖθυα παρὰ τὸ ἐλθεῖν.

† *Cui Diva Venilia mater. Æneid.* X. *v.* 76.

‡ *Multa ferunt anni venientes commoda ſecum, Multa recedentes adimunt.* ——— ———

✠ *Gratior eſt pulcro veniens in corpore virtus.*

(1) *Hic ſegetes, illic veniunt felicius uvæ.*

Digitized by Google

SALACIA was den Romeinen ruim zoo wel bekend als Venilia ; en beide zijn ze voor Neptuins Gemalinnen beſchreven. Wat is nu meer gemeen, dan dat van *Sal* [zout] het woord *Salum* [Zee] komt? En als wy hier by voegen, Feſtus, dat *Salacia* gezegt word van dat ze de Zee beweegt, zoo zal een zeker ander Latijnſch woord *Salax* (beduidende *dertel*, *geil*, *minnejeukerig*) miſſchien ook heel gemakkelijk afgehaalt konnen werden van het zelve *Sal*, of *Salum*, of om dat niets vrugtbaarder is dan de Zee, of om dat het Zout vele geile dieren tot teelluſt aanzet. Het tweede gevoelen van andere Letterluiden, die aan 't woord *Salax* een heel verſcheidenen ſpringenden afkomſt geven (afkomſt, om der koddigheids wille, hier niet te melden) zal in zijn geheel blijven.

Dus zien we door *Venilia* de Vloed / door *Salacia* de Ebbe verbeeld: welk woord Ebbe / by tot ons van de Hoogduitſchen overgebragt (en waar van de Engelſchen hun Ebbing of the Sea geleent hebben) niet te halen is van 't Latijnſch woord *abire* [weggaan], als Martinus droomt, maar van het Duitſch eben / waar van ons eben en effen komt ; om dat de afloop der wateren een meer evengelijkheid maakt, dan wanneer

De vloed der ſteigerende baren
Met hoog gezwalp komt ingevaren,

Of

Of

wanneer Neptuin rent in zijn ſchulp-karos,
En geeft den toom aan zijn Zeepaarden los.

Salacia, zegge ik, zoo veel als * *Sali aqua*, of *acua*, naar Lukretius geſchrijf, word t' huis gebragt tot *aqua Saliens*, of *riſiliens* [te rug ſpringend water] dat is † Ἁλοσύνθη genoemd, Neptuins byſlaapſter, met een niet min kenbaren naam Amphitrite geheten. Fulgentius poogt dit woord Amphitrite af te leiden van ἀμφὶ τρίτην, om dat het Water rondom van de drie overige hoofdſtoffen omvat word. Oppiaans uitlegger zegt, dat deze Neptuins bedgenoot, meerendeels voor de Zee zelve genomen, daar van daan Amphitrite genoemd is, om dat ze aan twee zijden de derde rang heeft [ἀπὸ τῆ ἀμφοτέρωθεν τρίτην τάξιν ἔχειν]: want van boven heeft de Hemel d' eerſte, daar na de Lugt, en dan het Water zijn plaats: wederom van onder is d' Afgrond in den eerſten d' Aarde in den naaſten, en 't Water insgelijks in den derden rang. Kort om, Amphitrite in 't Grieks, of Salacia in 't Latijn, is eigentlijk de Zee om welke te verbeelden eertijds by Korinthen, tuſſen twee Zeeboezems gelegen, twee beelden voor Neptuin, waren opgeregt; een van

* *Zee-water.*

† παρὰ τὸ τὴν ἅλα σύειν, ἢ παρὰ τὸ ἐν ἁλὶ σύεσθαι, ὅ ἐστιν ὁρμᾶν. Euſtath.

Digitized by Google

van Amphitrite, en een van de Zee, in koper verbeeld, ter ingang van den Tempel: dog binnen in 't heiligdom zeg men Amphitrite en Neptuin beide op een wagen ſtaan, en daar nevens de jongen Palemon regt op een Dolfijn, van goud en yvoor: midden op den voet ſtut, die den wagen droeg, was een Zee te zien, waar uit Venus quam opborrelen, weêrzijds verzeld van Zeenymfen, * Nereus dogters genaamd; gelijk Pauſanias, zelf een ooggetuige, ons beſchrijft. Ik, onder deze mengeling van bedenkingen, kan niet verhinderen dat wy de Bede in 't hoofd ſchiet die onze Neêrduitſche Digter en Hiſtory-ſchrijver Hoofd zig liet ontvallen, als ter zake dienende.

Heilige Venus, die 't roer ſtiert aller harten,
Hoe is mijn Nymfjes hart zoo ongevoelijk,
Daar z' is zoo goelijk.

Zou het wel wezen, dat uw gedugte vlammen
Of golven, die den boezem ſtadig natten,
Niet konnen vatten?

Neen, zeker, neen, gy zelve zijt gebooren
Uit grondeloozе Zee, nogtans verdronken
Daar niet uw vonken.
enz.

Ziet gy wel, liefhebbers, dat Venus ook tot de Zee behoort, en dat die Latijnſche woor-

* *Nereïdes.*

Digitized by Google

woorden *Sal* [zout] en *Salum* [de Zee] hare betrekking tot natuurlijke dingen hebben? Zoo was dan onze Godinne *Salacia* de ſtoffe des Waters, rondom en in de aarde; en Neptuin was de geeſt, door 't ganſche Water verſpreid, of de ziel van die hoofdſtoffe. Ten minſten hebben d' er de Oude zoo van gepraat, en vele van henluiden wiſten de Ebbe der Zee niet anders t' huis te brengen, dan met den berigten Apollonius van Tyane, dat de Oceaan, van Geeſten, die onder 't water zijn, aangezet, uit vele ſpleten in en om hem opvloeit, en weder te rug deinſt, wanneer die aderende geeſt wegwijkt. Men zie Filoſtraat. Plato, en de Stoiken, die hem hier in volgden, namen dit zigtbaar Heel-Al voor een zeker Dier, uit verſcheide hoofdſtoffen kloots-wijze gevormd, 't welk door verſtand beſtiert, en door een geeſt bewogen word, hebbende in de Zeedieptens neusgaten, waar door de uitgaande en ingehaalde adem de Zee deed opzwellen, of zakken. Is 't niet mooy? Nogtans laat de beroemde Wiskonſtenaar Kepler zig ook op dien voet hooren; * *Dat de Aarde een groot Dier is, 't welk door de vervaarlijke blaasbalgen zijner Lenden het Zee water by tuſſen poozen in zijne ingewanden in- en uit ademt.* Waar op iemand boer-

* Terram, eſſe ingens animal, quod immanibus pulmorum ſollibus marinas aquas per intervalla viſceribus inſpiret reſpiretque. *Harmon.* l. IV. c. 7.

Digitized by Google

boertende zeide *dat dat verzierde Schrikbeest misschien in 't jaar* 1550 *zal gehoest hebben, toen de Britsche Zee by den Teems in negen uuren driemaal geëbt en gevloeit had.*

Hoe 't bygekomen is dat de twee gezeide *Venilia*, en *Salacia* hare namen ook in *Malina*, en *Liduna* verwisselt hebben, is aan 't vijfde hoofddeel van 't eerste stelsel te lezen.

De derde is MALACIA, of de Kalm-Godin. Wat men het woord kalmte verstaat, weet de minste scheepsjongen wel. In 't Grieksch mag Μαλακία flaauwte, slapheid, vadzigheid, onlust, ziekte, zwakheid beduiden, maar in 't Latijn is * *Malacia Maris* Zee-kalmte, of stille Zee. Het Italiaansch Scheepvolk, bygeloovig, als of alles wat met *Mal* begint van 't Latijn *Malus* [quaad] afkomstig was, hebben *Malacia* verandert in *Bonacia*. De Grieken noemen deze stille Zee γαλήνη. *Men zou met een penne op 't Water schrijven, zoo stil was het*, zeggen de Zeevarende luiden. Hoor Korydon by Theokrijt,

Καὶ γὰρ θὴν οὐδ' εἶδος ἔχω κακὴν ὥστε λέγοντι
ἢ γὰρ πρὰν ἐς πόντον ἐσέβλεπεν, ἦν δὲ γαλάνα

't welk Virgijl nagevolgt heeft

* Cæs. l. 3, *de bello Gallico.*

Non sum adeo informis, nuper me in litore vidi,
Cum placidum ventis staret mare. — —

beduidende

Ik ben zoo leelijk niet van aanzigt, als men zegt.
'k Zag onlangs my aan strand; de Zee lag stil en
slegt.

Het eerste Vertoog word besloten met een toegiftje van het woord, waar mede de Latijnen **walg / walgen** en **walging** beteekent hebben, en voornamentlijk waar het woord *Nausea*, of *Nautea*, t'huis hoort, van 't Griekſch *ναυλια*, beduidende een **Walging** in de maag, die de onbedrevenen ter Zee overkomt, dat zy Zee ziek worden. Het zelve woord word ook genomen voor het Grondſop, de plaats in 't Schip, waar in dat vuil water loopt, ja ook dat water zelf, noemen de Zeeluiden **Ourk / of den ourk**.

Maar, om van al die Zee-praat geen walging te krijgen, zal ik hier van afſcheiden, en den weetgierigen lezer de natuurlijke uitrekeningen van de Vloed en ebbe der Zee in het tweede Vertoog van Rivinus zelf laten opzoeken. Dus kan ik met verſche luſt tot wat anders voortgaan.

A XV. UIT-

XV. UITTREKSEL

Boekennews, en berigten.

I.

SEx. Aurelii. Propertii elegiarum libri quatuor, ad fidem veterum membranarum sedulo castigati accedunt notæ, & terni indices, quorum primus omnes voces Propertianas complectitur.

Dat is,

Vier boeken der Gedigten van Sext. Aurelius Propertius, verbeterd na den inhoud der oude handschriften. Hier komen by aanteekeningen en driederley Registers, waar van de eerste al de Propertiaansche woorden begrijpt: Te Amsterdam by H. Wetstein en desselfs Zonen Rod. en Gerr. Wetstein. in 4. 67 bladen.

II.

Medulla Algebræ of 't merg der Reikonst door Matheus Soeten Mr. Wiskonstenaar. t'Amsterdam by *Jan ten Horen* 1702. *in* 8. 10 *bladen.*

Digitized by Google

III.

Joannis Jensii dissertatio de Sibillinis Romanorum Carminibus cæterisque vetustarum gentium oraculis, disputata publice dordraci die xxvij January CIↃIↃCCII.

't Zelve in 't Nederduits uit gekomen luit aldus.

Vertoog over der Romeinen Sibillijnse gedigten en der oude volken haar Godspraken door J. Jens. gehouden te Dordregt den 27. van Louwmaand CIↃIↃCCII *uit het Latijn vertaald. Dordregt by* Joannes van Braam 1702. in 8. 4 *bladen.*

IV.

Te Rotterdam by BARENT BOS, werd gedrukt en zal in weynig dagen werden uytgegeven, en al om by de Boekverkoopers te bekomen zijn, twee Lijk-Redenen over 't afsterven van zijn Majesteit WILLEM de III. Koning van Groot Brittanjen, &c. uitgesprooken den 25 Maar N. St. de eene door *Joan Hammond*, Rector van Katsfield, &c. en de andere door *W. Tucker*, Vicaris van Kobham, beide uit 't Engels vertaalt, in 4.

Digitized by Google

V.

חמשה חומשי
תורה
לפי סדר הפרשיות פתוחות
וסתומות
עם
נביאים אשונים
ואחרונים
כלי נקידות
והכל הוגה בעיון רב
ומנוקדכם טעיות ובסוף הספר נמצאלוה
מכל פרשיות התורה והחפטרות ומן
הקרי יהכתיב ומכל מלות יתירות
וחסרות

Biblia Hebraica ſine Punctis, Vocibus, Capitibus & Sectionibus interſtincta, notiſque Maſoretarum, quas Kri & Ktiv appellant, inſtructa. Ad Leuſdenianam editionem adornata.

Dat is,

DE HEBREEUWSCHE BIBEL, zonder lees-ſtippen, *onderſcheiden in Vaarzen, hoofd-*

Digitized by Google

ſlukken, en Sneden; en voorzien met de merken der Maſoreten, die zy Kri en Ktif noemen. Naar de uitgifte van Leusden geſchikt. Te Amſterdam by Gerard Borſtius, Francois Halma, *en te Utrecht by* Willem van de Water. 1701. *26 bladen in* 12.

VI.

Antiquitates Romanæ in compendium contractæ, & juxta ordinem Alphaberi diſpoſitæ, bono Inventutis, opera & ſtudio M. *Friderici Hildebrandi.* S. Cæs. Gymn. Martisb. p. t. Rectoris. Editio octava, figuris æneis exornata. Accedunt *Ottonis Aicher de Comitiis Romanorum lib.* III.

Dat is,

Roomſche Oudheden, *tot een kort begrip gebragt, en volgens den rang van 't* A. B. *geſchikt, ten nutte der jeugd, door* M. Frederik Hildebrand, *Schoolheſtierder voor dien tijd te Marburg. De achtſte druk, met kopere platen verciert. Daar by komen drie boeken van* Otto Aicher *wegens de Volkvergaderingen der Romeinen. Te Franeker by* Leonard Strik. 1701. *30 bladen in* 12.

ELEGIDION

In funere clarissimi viri

PETRI RABI

ad

GULIELMUM RABUM, P. F.

Ergo tuus cessit fato Pater? Ergo profanat
Sacratum Musis mors inopina caput?
Deliciæ, Gulielme patris, gentisque voluptas,
Spes Roræ, juvenum floscule, noster amor!
Nil sunt, ut cernis, corpuscula nostra. Jacemus,
Quum natura suum nostra peregit iter.
Semper agit terris animi mens sola relictis,
Ætheraque, indigno carcere missa, petit.
Eripuere tibi dilectum fata parentem,
Et rumpunt nostræ fœdus amicitiæ.
Non solum tua damna decet, sed me mea flere:
Palladium tangunt & sua damma chorum.
Quin age, sume animos. Patrias tua fama per artes,
Crescat, & exhibeas, major & ipse patrem.
Detque tibi Musæ solamina grata, levare
Parte aliqua nostrum quæ valuere malum.

F. *Hesselius.*

Digitized by Google

OP

het afsterven van den HEERE

PIETER RABUS,

Boekzaal-schrijver van

EUROPE,

AAN

Den Hr. W. M. *Arts.*

ZOo hebt gy uwen Vriend, mijn tijdgenoot, verloren
Door 't bitt're sterflot, dat ons allen is beschoren!
't Zy onze groene jeugd aan 't klimmen is, of wy
De jaren rekken in des Levens Zomerty,

Of

Of onze Herfttijd, die, berooft van hare bladeren,
Ons einde dreigt, en doet den grijzen Winter naderen.
Het bitt're noodlot, dus het Menschdom opgeleit
Wil uw geduld; terwijl uw Vriend van de aarde scheid.

O, hoe gezwind zie ik een langen reex van jaren,
Op 't sterven van uw Vriend alree voorby gevaren,
Wanneer ik zie te rug, en denk aan onze jeugd,
Voorheen vergezelt met zoo vrolijkheid, en vreugd;
Als zig vertoonde by een onvermoeiden yver,
Namaals gebleken in uw wakk'ren Boekzaal-schrijver,
Die vroeg het steil Parnas beklimmende op den trap,
Wel haast geraakte van Apolloos wetenschap;
Daar vele op dezen weg zoo deerlijk blijven steken.
Ik hebbe regt, is ons uw Rabus dus ontweken;
Te zeggen: Vlugge Tijd, gy jaagt gelijk een stroom.
Ik heb hem eens gezien; en dat slegts in een droom.

Digitized by Google

Zoo smelt ons deven ganrs, en buiten ons verwagten:
Maar Deugd, en Weldaad blijft gedrukt in de gedagten.
Gelijk hy leven zal in zijn beschreve blaân
By allen, die zijn werk in regten zin verstaan,
En, met ZOILUS op 's Mans welvaart niet gebeten,
Geen knaging voelen, daar zijn lof word uitgemeten.

Ga, en geley uw Vriend aldus na 't eerlijk graf.
Zoo wil de Schepper, die hem eerst het leven gaf.
En de edle stralen van zijn geest hier heeft doen schijnen,
Den rouw in U, als in zijn Ega, doen verdwijnen,
De welke met meer regt zijn droeve dood betreurt,
Hoe pijnlijk u het lot heeft van hem afgescheurt.

Erasmus wieg, waar in uw Digter is geboren,
Mijn Vaderstad, die naar zijn lessen plag te hooren;

Den

Den Leerling medegedeelt, gevoelt met druk en ſmart,
Gelijk de grijze Maan, dees tijding aan haar hart;
Daar zy van Pallas ſchool een pijler ziet verloren.
Zoo ziet (wijl alles is deze ondergang beſchoren)
EUROPES BOEKZAAL zig van haar ſieraad ontbloot;
Nu al wat leven voed zijn eind vind in de dood.

I. V. H.

BLAD-

BLADWIJZER

der voornaamste

ZAKEN

in de

TWEE MAANDELIJKE UITTREKSELS

Van

MAART EN APRIL

1702.

DOUTREINS ALPAABET DER GODZALIGHEID. 197
Treffelijkheid van de 119de Pſalm. 198
Deſſelfs ontleding. 199
En berijming. 202
Puntdigt van Huigens op Datheen. 203
Miſſlagen hem aangewezen. 205
TWEEDE DEEL DER ZALFPOTTEN. 207
Benaming der zalf. 210
Reukofferen. 212
't Gebruik van de heilige zalf Olie. 213
Bouding van den gouden Altaar. 217

Drie-

Digitized by Google

Driederley soorten van Heidensche Altaren. 219
Afbeelding van d' Altaar van Salomon. 222
Wassching der Pristeren. 225
En deszelfs kleederen. 227
Zalving der mindere Priesters. 228
DICTIONNAIRE GEOGRAPHIQUE. 229
Arbeid van dit werk. 231
Desselfs beschouwing. 232
TRAITE DU VERITABLE POINT D'HONEUR. 235
Regels van welleventheid. 236
Bepaling van de Eer. 242
PHÆDRI FABULÆ CUM NOTIS T. FABRI. &c. 243
Aanmerking van Faber. 244
Eerste Fabel van Phædrus. 245
Nog van andere vertaald. 248
DE SEDEN DER ISRAELITEN. 250
Inhoud van dit werkje. 251
Leeswijze der eerste vaderen. 253
Matigheid van de zelven. 254
En hanteringen. 256
Konsten en Ambagten. 258
Spijse der Joden. 261
Oeffeningen van de Hebreen. 262
Geestelijken. 264
Verval der Joden. 268
REPUBLIJK DER CHRISTENEN. 270
Houding des Avondmaals. 272
Huwelijksstaat by hen gepresen. 274
Afval des Christendoms. 276
Toestand der Christenen in de tiende Eeuw. 280
HISTORIE DER VERVOLGINGEN IN VRANKRYK. 282

Wreed-

Digitized by Google

Wreedheden aldaar gepleegt. 285
VERSCHEIDE WERKEN VAN FONTENELLE. 288
Eenige staaltjes van minnebrieven. 292
Harderszangen. 295
PFANNERUS HISTORIE DER WESTPHAALSE VREDE. 298
Desselfs oorsprong. 300
Eerste opstel van 't Vreverbond. 302
En voortgang. 304
Naauwkeurigheid van den Schrijver. 305
ST. REMY'S BESCHRYVING VAN 'T OORLOG GEREEDSCHAP. 307
Manier van 't belegeren der Steden. 309
Gieten van Geschut. 310
Toebereiden van Salpeter. 312
Minen en derzelver maaksel. 313
Ry en voertuig. 315
Afbeelding van een Legerperk. 317
EERSTE SAMENSCHIKKING VAN LETTER LIEVENDE VERHANDELINGEN. 319
Sterfdag der martelaren. 321
Plegtigheden in het vieren van dezelven. 324
't H. Avondmaal op die tyden gevierd. 327
Historie der Hoogtyd Epiphania. 330
Zorg der ouden voor 't vrouwvolk. 332
Wie deze bezorgden. 335
HISTORIE VAN DE MARKGRAVINNE DE FRENE. 336
Desselfs levens en trouwgevallen. 337
SAMENSTELSEL VAN VERSCHEIDE WERKJES. 339
Vertoog over God Endovellicus. 341

Des-

Digitized by Google

Deszelfs naams Oorſprunk. 345
Tweede vertoog over de Dag van Chriſtus Dood. 351
Daimius over de Wortelen der Latijnſe taal. 354
Rivinus over de ſpeeltijd Majnma. 354
Frankenſtein over de Lands geldkiſt der Romeinen. 357
Ebbe en vloed van Rivinus onderſogt. 363
BOEKNIEUWS EN BERIGTEN. 374

E I N D E.

Digitized by Google

INDEX.

Digitized by Google

BERIGT.

Gunſtige Lezer.

NA dit ſtukje der *Twee Maandelijke Uittrekſels* van wijlen P. RABUS, P. M. ſtaat nog een Deeltje te volge, voor de Maanden *Mey* en *Juny* 1702. Waer mede die van de gemelde Hr. P. RABUS, zullen ophouden, en voor 't Einde van de Maant *Juny*, al om in de Steden by de Boekvetkoopers verzonde en te bekomen zijn. Waar na dit Werk ſtaat vervolgt te worden, door *Willem Sewel*; weshalven den Drukker dezes B. BOS, verzoekt aan alle die eenige Boekken uitgeven of ſchriften de geleertheid rakende onder zig hebbe, en den Inhoud daar van in de *Twee Maandelijke Uuittrekſels* wilde geplaats hebben, dezelve te behandigen aan *Willem Sewel* voornoemt, woonende t' Amſterdam, aan 't einde van de Egelantiers Graft, aan de Zuit-zijde of aan my

B. BOS.

Digitized by Google

Digitized by Google

TWEE-
MAANDELIJKE
UITTREKSELS

Van

P. RABUS.

MEY EN JUNY

1702.

Met Privilegie van de Edele Grootmogende Heeren Staten van Holland en Weſt-Vrieſland.

TE ROTTERDAM,
By BARENT BOS.
1702.

Digitized by Google

Digitized by Google

DEN

VERMAARDEN,

HOOGGELEERDEN

HEERE

M. JOAN SILVIUS,

HOOGLEERAAR

DER

REGTSGELEERDHEID

EN

RECTOR

DER

ERASMIAANSCHE

SCHOLEN

TOT

ROTTERDAM,

Digitized by Google

WORD DIT

LAATSTE STUKJE,

DER

TWEEMAANDELIJKE

UITTREKSELS,

VAN

P. RABUS

opgedragen door zijn
verpligten Vriend en Dienaar

WILHEM RABUS.

Digitized by Google

TWEE-MAANDELIJKE UITTREKSELS

Van

MEY EN JUNY

1702.

I. UITTREKSEL.

THESAURUS ANTIQUITATUM ROMANARUM, congestus a *Joanne Georgio Graevio*. Accesserunt variae & accuratae tabulae aeneae. *Tomus Secundus.*

Dat is,

SCHAT DER ROOMSCHE OUDHEDEN, *by een vergaderd van* Joannes Georgius Grevius. *Daar komen verscheide en naauwkeurige kopere platen by. Het* Tweede stuk. *Te Utrecht en te Leiden by* F. Halma, *en* P. Vander Aa. *in fol.*

Digitized by Google

IN 't * eerste deel zagen wy Roome in haar opkomst, het regt der Roomsche Borgers, hunne by een komsten, Raad- en Staatsvergaderingen: dit deel levert ons Wetten en Wijsdommen, waar op dat Hoogmoedend Staatendom langen tijd veilig en gerust, zoo binnen als buiten 's Lands, zig zelf bewaart heeft. 't Is waar, zegt de Heer † Grevius, dat wel ouder Schriften, dan die hier voorkomen, van de Roomsche Wetten gevonden worden, maar deze voeren de vlag, en die daar na uitgekomen zijn (onder welke de doorwrogte arbeid van treffelijke vernuften over sommige Wetten in 't byzonder uitmunt) zijn nog genoeg voor handen. Eenige misslagen, die de gemelde Verzamelaar aanwijst, zullen by elk Schrijver op zijn plaats van my gedagt worden.

De eerste der geenen, die ons verschijnt is dezelve Man,

[*Paulus Manutius*]

dien we te voren leerden kennen, en nu wederom, uit zijn werk [*de Legibus Romanis*] van de Roomsche Wetten. Voor af geeft hy ons een kort vaarwel van de Wet der Natuur, en verdeelt daar na de Wetten in het *Algemeen* en *Byzonder* Regt: want gelijk Huig de Groot de Vorst en Vader der Hollandsche Regtsgeleerdheid zegt, de Wet word by wijlen ook Regt genoemt, om

* *Uitgetrokken in Snoei- en Grasmaand* 1700.

† *In zijn Voorreden.* ‡ *Inleid. tot de Holl. Regtsgel.* 1. *Boek.* 2. *Deel.*

Digitized by Google

ons dat 29 't regt voorschrijft. Het eerste deelt hy weer in Regt omtrent *Godtlijke* [anderszins gewijde] en *menschelijke* zaken. In de Roomsche komt ter aanmerking, dat de meest van elders herkomstig waren, maar de geboorteplaats van hare beheerschers, ten tijde der Koningen niet vele in getal, maar onder de Borgermeesters, ter zake van des volks ongebondenheid, merkelijk vermeerderd zijnde. d' Aller eerste keure schijnt geweest te zijn, *dat men niet over de wallen, maar door de poorten in de stad moest gaan.* En daar van gaat Manutius voort de keuren van het eerste aloude Roome aan te wijzen, byzonderlijk van dien Kerkelijken fijn-man Koning Numa Pompilius, rakende de tempel-fratsen, en het verkiezen der Papen. Aan deze voegt hy niet onvoegelijk de Wetten of Keuren wegens de * Openbare Schouwspelen: daarom, om dat geen Spelen zonder offerhanden geschiedden. De Priesterneering moest dog overal haar gang gaan. Zoo dat een Leerling der Oudheden hier zien kan, hoe de spelen moesten gehouden werden, waar de Wet elk zijn zitplaats wees, en in welke † om geen geld mogt gespeelt werden.

Onder de Wetten van *menschelijke* zaken heeft het verkiezen van allerley ‡ Overheden den voorrang, by welke zeer naauwkeurig lijk uitgepluist word, wat al verandering,

* De Ludis. † *Lex Tulia & Cornelia ne quis in pecuniam ludorum.* ‡ *Leges de Magistratibus latæ.*

en by wat gelegentheid van tijd tot tijd daar in voorgevallen. Zoo ging het ook met de daar aan volgende Wet van de (1) Volkvergaderingen, die telkens verandert wierd, naar dat óf de Overheden, of het Volk van Roome door hare Gildhoofdluiden 't werk meester waren. De Wet van te (2) stemmen heeft dezelve verhandeling.

Nu stappe ik met den Schrijver eens buiten Roome, om de Mannen te leeren kennen, die 't Roomsche Volk na de (3) Wingewesten zond, en aan welke Wetten die gebonden waren; want niets was zonder een Keure: daar meê had het krijgvoeren, het beloonen van dappere helden en soldaten, daar meê had het zegepralen gestelde en vaste regelen.

Het *Algemeene Regt* word gevolgt van het *Byzonder*, en dit laatste afgedeelt in (4) *Borgerregt*, of (5) *Regtwegens Misdaden*. Daar hebben wy dan voor eerst de (6) Verzoning, of Aanneming tot Kinderen, en deswegen drie aanmerkingen, de (7) Uiterste Willen, (8) Vonnissen, en (9) Huwelijkswetten. Ik mag niet voorbygaan de oubakke Wet, die een ygelijk, tot zijne jaren gekomen, noodzaakte een wijf te nemen, en nog een andere, onder vele, volgens welke een Man zijn Vrouw, (10) zoo ze wijn

(1) *De Comitiis.* (2) *De Suffragiis.* (3) *Provinciæ.* (4) *Jus Civile.* (5) *De Criminibus.* (6) *Adoptio.* (7) *Testamenta.* (8) *Judicia.* (9) *De Conjugiis.* (10) *Si Vinum bibisset.*

Digitized by Google

wijn zoop, mogt dooden of verlaten. Wigtiger zijn de Keuren voor der (1) Borgeren vryheid dan wegens het (2) Begraven, of eertijds Verbranden der Lijken. Desgelijks waren d'er goede Wetten tegen de (3) Woeker, en 't (4) regt van Borgerschap waar aan ook namaals de (5) Volkplantingen en (6) behandveste Steden binnen Italije eenig deel kregen, de Wetten over (7) Tolgelden, over (8) Boetens, over 't (9) geldslaan, over 't (10) Uitdeelen van koren aan den armen, over (11) niet al te breede onkosten en verteringen te doen, 't zy in huisraad, begrafenissen, maaltijden enz.

In het Regt dat de Misdaden betreft kan men eerst zien, wat by de Roomers (12) halsstraffelijk was. Een (13) Vestaalsche Nonne, ontmaagd zijnde, wierd levendig begraven, en die haar gekrenkt had dood gegeesselt. Dan word de (14) misdaad van Hoogst gezag-Schennis, en (15) Staats-verraad uitgehaalt, nevens die van (16) onregtvaardige geld afpranging, welke in 't

(1) *De Libertate Civium.* (2) *De Sepulchris.* (3) *De Foenore.* (4) *De jure Civitatis.* (5) *Multæ.* (6) *Municipia.* (7) *Vectigalia.* (8) *Multæ.* (9) *De Numis.* (10) *De Frumento Pauperibus distribuendo.* (11) *Leges sumtuariæ.* (12) *Crimina capitalia.* (13) *De Incestu Virginum Vestalium.* (14) *Crimen læsæ Majestatis.* (15) *Perduellio.* (16) *Crimen repetundarum.*

Digitized by Google

begin niet zoo zwaar genomen, dat door de geldzugt der Overheden halsstarrelijk geworden is.

Op (a) 's Lands-dievery ſtonden groote boetens, die door zware gevangeniſſe wierden afgeperſt. Zoo waren ook Wetten tegen (b) Moorders, en zoodanige, die den Moorders raad en hulp hadden bygezet, tegen (c) Manſlagters, en (d) Vader-moorders, maar met een enkele letter in 't Latijn verſchillende. Een Manſlag noemde men, als d'een borger den ander had gedood, een Vader-moord beduidde, 't welk het woord meê brengt; hoewel Pompejus daar door naderhand ook wilde verſtaan hebben, niet alleenlijk een moord aan een Vader, maar ook aan iemand der naaſtbeſtaande vrienden, Weldoeners, of Heeren, gepleegd. Zelfs is *Parricida* gebruikelijk voor *Patricida*, en nog daarenboven in de beteekenis van een, die ſchelmagtig tegen zijn Vaderland is. Al ſtaat het hier in Manutius niet. Solon, zegt men, had tegen de Vadermoorders geen Wet gemaakt, om dat hy onderſtelde dat 'er zulke booſe menſchen niet zouden gevonden werden, maar, volgens de Keure van Pompejus, wierd zulk een misdadige in een lederen zak genaaid en nevens een Hond, Haan, Slang, en Aap, in 't water geworpen, om buiten het genot der Elementen 't leven te eindigen.

(a) *Peculatus*. (b) *Sicarii*. (c) *Parricidæ*. (d) *Patricidæ*.

Digitized by Google

gen. (a) Venijn gevingen, en (b) onregtvaardige vonniſſen voor geld gewezen, moeſten ook met den hals geboet werden: maar de Wetten tegen onbehoorlijke (c) Ampts-bekruipingen gingen zoo ſcherp niet. Romulus had tegen de (d) Overſpelers de doodſtraffe geſteld, dog men heeft naderhand met onderſcheide wetten daar tegen voor zien: Want naar tijd en voorval zijn de Oude inzettingen of vernieuwd, of veranderd. Zoo wierden de (e) valſche Getuigen ouſtinks van de Tarpeeſche Rots geworpen, Vervalſchers, Dieven, en andere misdadige ter dood gedoemt; dog ſomtijds ook zoo zwaar niet geſtraft.

In 't vervolg komen vele Wetten te berde tegen misdaden, die niet hals ſtraffelijk waren: en dewijl Manutius oordeelde dat het hier tijd was geworden om aan te wijzen, wat dit nu zoo dikwils genoemde woord *Wet* zeggen wil; geeft hy ons daar de regte beſchrijving van, waar uit te leeren is, hoe vele Wetten of Keuren, of beſtemming der Borgery door de Overheden (ook welke die waren) in de Volkvergaderingen gemaakt wierden, en waar toe deze verſcheide Volkvergaderingen, in 't eerſte ſtuk behandeld, byzonderlijk regt hadden. De Overheid, willende een Wet maken, ſchreef die eerſt, en nam ze met Regts-

(a) *Veneficia.* (b) *Corrupta Judicia.* (c) *Ambitus.* (d) *Adulteri.* (e) *Qui falſum teſtimonium dixiſſent.*

Digitized by Google

Regtsgeleerden in overleg: dan wierd ze in de Vroedſchap of Raad gebragt, om het klem te krijgen, daar na opentlijk voorgeſteld, op dat een ygelijk mogt oordeelen, of ze goed of quaad was: ten laatſten riep men het Roomſche Volk by een, om haar ſtem te geven, daar dan elk uit de Regering, naar dat hy gezind was, aan- of afried. Ten dien einde wierd'er van verheven plaatſen tot den Volke geſproken, en de Gildens of Benden Volks trokken, het lot wie eerſt ſtemmen zou, 't welk dan nog wel om vierderley redenen afraakte. Anders ging yder na zijn plaats om te ſtemmen, en de ſtemgevingen, in een wel bewaarde kiſt gebragt zijnde, wierden, na gedane telling, door den Uitroeper, zoo als ze van yder Gilde lagen, uitgeroepen was. Als ze ſtand greep, wierd ze met eede bekragtigt, en in koper of op een zuil geſneden. 't Werk loopt af met de plaats, daar de Wetten bewaart, de reden waarom, en de tijd wanneer ze gemaakt moeſten werden; ookmet een naſporing van hoedanig een magt ze hadden, en of ze voor altijd duurzaam waren.

De naaſte Schrijver is

[*Antonius Auguſtinus de Legibus & Senatus conſultis.*]

Antoni Auguſtijn van de Wetten en Raadsbeſluiten.

Hy

Hy maakt zijn aanvang met de breede beduidenis van 't Woord *Wet*, de reden waarom van de Oude Koningen zijn gemaakt, en welke vierderley eigenschappen, buiten de knibbelaryen des Regtskenners, daar in noodig geagt worden. De oudheid wist ook van Handvesten, best met den naam *Privilegien* bekend. Hy zegt ons wat tot den eisch en 't oogmerk van een Wet behoort, oordeelende dat het genen en veranderen van menigvuldige Wetten ten hoogsten schadelijk is: en in tegendeel aanwijzende wat wetten in een Gemeenebest tot haar welstand noodig zijn. Maar wie zou van deze menigvuldige voorbeelden en voorvallen bequame schetsen maken? Verbeeld u, lezer, dat de geleerde Man wat verder wel op een heel andere schrijfwijze, dog byna dezelve zaken van Manutius afdoet; voornamentlijk omtrent des Volks byeenkomsten, de plegtigheden van het vorensgezeide Wet-maken, de verscheide wijzen van stemmen, met monde, by overgang, en schrijf tafereelen, met de teige woorden, en spreuken van dien ouden tijd; nevens alles wat tot het bevestigen, of afschaften der Wetten behoort. Dan gaat hy voort van vele byzondere Roomsche Wetten, een voor een, haren oorsprong, insteller, en inhoud te verklaren; zelfs, tot gemak des Lezers, naar den rang der Letteren. Eindelijk na zoo heerlijk een opstelsel ontvouwt hy wijd en breed de aloude Wetten der XII Tafelen, zoo verre als die uit de

Oud-

Digitized by Google

heid konde by een gebragt en samengeraapt werden, niet zonder wederlegging van eenige waangevoelens en vertellingen; dog voor al met leering van de kragt, en grond van yder Wet, en, naar tijds gelegentheid, der zelver vermeerderingen of veranderingen; waar by telkens te pas komen, om dat de Romeinen de gemelde Wetten der XII Tafelen door uitgekoorne afgezanten uit Griekenland hadden afgehaalt.

Van de Roomsche Raadsloten had een zekere Placentinus voor dezen onzen Schrijver een werk gemaakt; zulks dat dit daar van een byvoegsel is, waar in alleen gevonden worden, die met haar naam bekend zijn. Dit heeft eerst in zwang gegaan sedert den tijd der Keizers. Onze Augustijn stelt dan eerst het Raadsbesluit zelf voor, daar na van wien het zijn naam kreeg, en, zoo de oude Schrijvers over den naam niet eensgezind zijn, onder hoe vele benamingen het zelve voorkomt: wyders op wat tijd het gemaakt is, waar van het voornamentlijk handelt, en in wat Schriften daar van gemeld word. Alles gaat als voren volgens den rang van 't A. B. C, en heeft tot een aanhangsel d'overige Raadsloten, van welke men een gebod vind, zonder dat de Regtsgeleerde den naam van den Gever hebben uitgedrukt.

Zeer wel voegden hier agter,

[*Fulvii Ursini Notæ ad Leges & Senatus consulta, quæ in veterib. cum Lapidum ærisq. cum scriptorum monumentis repetuntur.*]

d'Aan-

d' Aanteekeningen van Fulvius Ursinus op de Wetten en Raadsbesluiten, die in oude Gedenkteekenen zoo van Steen en Koper, als van Schriften, gevonden worden.

Want dewijl de Hr. Augustijn zijn werk, eer het in 't ligt ging, aan Ursinus gezonden had, om het of by zig te houden, of te veranderen, vermeerderen, en verminderen; zoo heeft de laatste zeer noodige Opmerkingen, waardige vergrootingen daar bygevoegt. Dit is een schoon werk. Wat hy zegt, dat bewijst hy, of uit oude Opschriften. Hier zien wy telkens verklaard dat Ouwerwetsch onverstanelijk Latijn, dat de Roomsche Wetgevers in hunnen eersten oplomst gebruikten; zijnde zoo grof en zwaar, dat zelfs een van de Oude Romeinen getuigde, dat de Regelen der Danspapen van Mars, welke men zeide van Numa zelf opgesteld te zijn, in de laatste dagen van het Vrije Statendom naauwlijks van de Priesters verstaan wierden. Daar by komt, of dat de marmere brokken, waar op de zaken eenigzins vereeuwigd waren, uitgesloten zijn, of dat de hand van een onkundig uitschrijver dikwils met een gewaande verbetering de dingen veel verwarder maakte. Wilt gy d'er een staaltje van zien, Latijn kenners? Taft toe, ik geve u hier een babbelbrokje.

Qua-

* *Quojus. auſpicio. claſe. procincta. opeina. ſpolia.*
Capiuntor. Jovei. fedetrio. boven. cadito.
Quei. cepet. æris. ccc. davier. oporteto.
Secunda. ſpolia. in. du. matur. aſum. en. do. campo.
Suovetaurilia. ustra. volet. cadito.
Quei. cepet. æris. cc. davier. oporteto.
Terſia. ſpolia. Jano. Quinino. acnom. marem. cadito.
Quei. cepet. æris. C. darier. oporteto.
Quojus. auſpicio. crpta. Dis. piacolom. dato.

Aan dat enkel proefje denk ik dat gy genoeg hebt.

Al die duiſternis word opgeheldert, en de inhoud op vaſte koten gezet; van Romulus tijd af, en voort van Numa, tot de volgende tijden toe.

Ziet hier nu

[*Carolus Sigonius de Antiquo jure Italiæ*]

Karel Sigonius van 't oud Regt van Italje.

Dit werk vervat in drie boeken. I. het regt van de Volkeren. II. Van de Steden. III. Van het dat alle Italjanen tot het Roomſche Borgerſchap gekregen hebben.

In

* *Pag.* [illegible] daar ook de verklaring ſtaat.

Digitized by Google

In het *eerste boek*, word na een verheffing van de Italjanen boven andere Volken, in ſtantvaſtigheid, Trouw en welgemanierdheid (zoo 't waar is) de reden uitgevorſcht, waarom de Oudheid hen Oordeelde afkomſtig van de Goden te zijn. Italje had oulinks twee Grenzen, d' een, dien de Natuur haar gaf, waar van Sigonius met behulp van den Griekſchen Schrijver Polybius, net verſlag doet, d' ander, dien ze uit de Wet had. Hier zien we dan opgewroet de verſcheide ſporten van Verbonden, Bondgenootſchappen, en verdragmakingen; der aloude Latinen, en hunne Landen, of, om beter te zeggen, het oud en nieuw Latium; derzelver Byeenkomſten en Vierdagen in den ouden tijd; hunne Verbonden met de Romeinen, waar uit het regt van Latijnen ſproot, 't welk van het regt der Quiriten (zoo wierden de Romeinen geheten) verſchilt; des volks verſcheide Voorregten; de Regten en Verbonden van de Equen en de Volſcers; wie de Hernicen, Oſcyen, en Auſoners waren; en dus komen zy, tot de verhandeling van de Italianen, en welke landaarten onder hen begrepen zijn; de Etruriërs, Kampaniërs, Lukaniers, en de menſchen van het landſchap, dat de Grieken voorhenen bezaten, naderhand in drien verdeeld, Bruttiërs, Meſſapers, en Sallentiners; daar na de Apulers, Frentanen, Picenten, de Semonoiſer Gaulen de Umbren, Sabiners, (Veſtinen, Marucinen, Marſen, en Peligners worden tot een gebragt) en

dan de Samniters, uit welker vereeniging met de Roomers, door Oorlogen of Verbonden, het Italisch regt is ontstaan.

Als ons die menigte van Volkeren in hunne Landgrenzen, woonplaatsen, strijden en Verbondmakingen de oogen schier aan 't schemeren gebragt hebben, volgen nog de inwooners van * Frankrijk aan deez' zijde van de Alpesbergen (ten opzigt van Roome) veel minder bevoorregt en wederom in vele landaarten verdeeld; welker eerste hier de Liguren zijn, een heel oud volk, dat een zeer ruime landstreek bezat. Wanneer zy eerst bevoorlogt wierden is by de Schrijvers in geschil, dog eindelijk moesten zy al meê onder 't jok der Roomers buigen, en wierden hunne bondgenooten. Onder de † Franschen uit het Over-Alpisch Gaulen, (in opzigt als voren) die de Tuscen verdreven hadden, leden de Bojen, Insubren, en Cenomanen van de Romeinen der eerste aanstoot, maar bleven, overwonnen zijnde, in diepe Vrede. Zy hebben agter hen de Veneters, en Karnen, met hunne woonplaatsen, die als meê een Roomsch Wingewest wierden; dat is, die hunne eigen Wetten verloren, en de Romeinsche in plaats kregen. Dat ik hen altemaal meerendeels de Oud-Latijnschen niet de thans bekende namen laat houden, heeft in deze verhandeling van Oud Taalje, mijn's bedenkens, zijn reden.

Uit

* Of Hui Gaule p. 1439. † Of Gaulen. pag. 1445.

Uit het *tweede boek* krijgt men, straks in de verdeeling van Italje, kennis van hare * Volkplantingen, waarom de Romeinen die telkens voortzetteden, hoe zy de Landerijen deilden, en hoe veel daar van een yder mogt bezitten. Hier worden dan bygebragt de twee oude brokken van de † Thorische Wet, zoo genaamd naar den Gildhoofdman Sp. Thorius, die ze gemaakt had, tot regt verstand van deze aloude behandeling en omschrijving der Landerijen. Tweederley was het regt der Volkplantingen; het eene der genen, die van Roomsche Borgers, 't ander van zulke, die Latijnsche genoemt wierden: yder afzonderlijk bevoorregt. Ze staan altemaal opgeteld van de zes eerste af, die Romulus stigte, tot verder op den Italischen krijg toe.

Dan hebben wy de ‡ Behandveste Steden ('t zy dat iemand liefst Poorten-steden heeft) in haar opkomst, vorm van regering, en onderscheid van de Volkplantingen, mede bestuwd met een lijst van alle die voor den Italischen oorlog waren.

✠ Steden, die zig jegens het Roomsche Volk ondankbaar toonden, en meer als eens afvielen, wierden tot onderdanigheid onder eenen Bevelhebber gebragt, zijnde een onzagte slaverny: evenwel hadden ze ook hare regten, dog die meest van de

* *Colonia.* † *Pag.* 1466. ‡ *Municipia.*
✠ *Cap.* X. *de Præfecturis p.* 1489.

Keuren der Bevelhebbers afhingen, desgelijks hare Overheden; schoon andere uit het Voorbeeld van Kastua daar aan twijfelen. Men vind haar gansch getal tot den Italischen krijg aangetrokken.

Eindelijk komen de * Bondgenootsche Steden, kleine Steden, en Zamelplaatzen, of Buurten, welker vast onderscheid de Hooggeleerde Sigonius zelf belijd uit de aloude gedenkschriften naauwlijks te konnen werden opgewroet.

Het *derde boek* beschrijft den staat van Italie, van den Italischen oorlog of tot op den Keizer Augustus toe. Het leert ons, hoe niet alleen de Latinen, en Italiërs; maar ook de Fransche Wingewesten, ja zelfs, van tijd tot tijd, de boven gemelde Volkplantingen, en verscheide Steden, het regt van Borgerschap kregen; weinige uitgezonderd, die 't zig onwaardig maakten, of, na groote rampen, verloren; als blijkt uit eenige oude Opschriften, hier ingelast. Nog levert het ons alle de Volkplantingen der krijgsluiden, dien men dat voordeel gunde, als zy oud en in den oorlog afgesloofd waren; mitsgaders de oorlogen, waar door Istrië, wierd overweldigt en Italje toegevoegt. Het laatste is een beschrijving van d'Alpes, en derzelvers oude bewooners, door de Romeinen beoorlogd, t'ondergebragt, en tot Bondgenooten

* *Civitates foederatæ.* Fora. Conciliabula.
† Pag. [illegible]

ten gemaakt. In de Voorreden van den Heer Grevius zijn sommige Verbeteringen van L. Latinius op dit werk aangeschreven.

Ik stappe voort tot drie andere boeken, die *Sigonius* schreef

[*De antiquo jure Provinciarum*]
Van het oud regt der * Wingewesten.

Hy vermeld in 't *eerste*, in welken driederley zin het Latijnsch woord *Provincia* heeft. I. Allerley Landstreek, die van 't Roomsche volk door krijg, of anders, bemagtigd, van Roomsche Overheden geregeert wierd; en dit noeme ik een Wingewest. II. Yder land, waar in een Roomsch Veldheer gedient heeft. III. Allerley staats- of stads-bediening. Hier word van d'eerste beduidenis gesproken. Daar was geen Roomsch Wingewest, of 't had zijn Bevelhebber, en Schatmeester: in sommige waren steden die schat en lot moesten betalen, andere wederom, naar dat ze 't maakten, ganschen schatting-vry. Men woerde in de Wingewesten zelfs Volkplantingen, en behandveste steden in.

Niet eer dan na 't veroveren van Italije begonnen de Romeinen de overwonne landschappen tot Wingewesten te maken, welker eerste was Sicilie, dat veel uitstond, daar na Sardinje, Carsika, en Spanje zelfs, 't welk zy genoodzaakt waren na zig te nemen, om

* Of *Overheerde Landschappen.*

Digitized by Google

dat het meeste gedeelte daar van door de Karthagers overmeesterd was. Zy verdeelden het in twee Wingewesten. Nu viel aan 't Over-Alpisch Gaulen het zelve lot te beurt, waar in Marseilje voorging: en verlang dat gedeelte, 't welk de Latinen *Gallia Comata* noemen, het eigentlijk oud Celtisch Frankrijk. Agter een zeer net berigt van 't oud Illyrisch Volk, en wel byzonderlijk van de verscheide oorlogen, waar door zy van de Romeinen bemeestigd zijn, volgen de Macedonicus, en Achajers. Dan gaat de brave Sigonius over van Europa in * Asia; een weereldsdeel van meer dan eene beteekenis, oulinks van velerley Volkeren bewoond, en van Koningen beheerscht. Hy beschrijft ons hoe het door de Romeinen, met welke Veldheeren, het van tijd tot tijd veroverd is, en wat lasten den inwooneren wierden opgelegt; schoon d'er verscheide steden vry bleven. Cilicie en hare onderhoorige Landschappen gingen den zelven gang (dog Lycie bleef schattingvry) nevens Syrie, Bythinie, Pontus, en 't laatste der Asiaansche Wingewesten, Cyprus.

Luft het ons, die Weereldd wingende Roomers in † Afrika te vergezelschappen, daar vinden wy hen de handen vol werk hebben met

Dat om en om en wijdberugt Karthago,

't Welk,

* p. 1556. † p. 1557.

Digitized by Google

't Welk, onder Hannibal, het schip van den Roomschen Staat heel naby aan het gevaar van breuk bragt, waarom 't ook, toen de kans keerde, uit weerwraak strengelijk gehandelt is. Gaat heenen nu, dwingzugtige Veroveraars van Steden en Landen, en en belooft uwe grenzen de eeuwigheid,

Het trots Karthage in gewassen,
Legt neergezakt in stof en assen.

Maar .... niet aan 't rijmen te geraken: dat zou wy te verr' wegslepen, en ik hebbe met dit uittrekſel den hals vol. 't Zal best zijn by ons stuk te blijven. Het Cyreneïsch Libya beproefde ook de overwinnende wapenen van Roome, voorts Kreten, Numidië, en laatstelijk Mauritanië.

In het *tweede boek*, aanvang makende met de * Landvoogden en Landvoogdijschappen der Wingewesten, verdeelt de beroemde Sigonius dit gezag, dewijl het altijd niet even groot was, maar vier byzondere gelegentheden van tijden. Hy onderzoekt de wijze van hunne aanstelling, of verkiezing, nevens hunne eerteekenen, en bygevoegde Amptenaren, meerder en minder Overſten; ten welken gevalle de krijgsbevelhebbers hier in breeden omslag te voorschijn tooneu. Hy toont de groote magt der Landvoogden, hun pragtigen uitroegt, reizen, en bestellingen door de Wingewesten, hunne Keu-

* *Præsides Provinciarum.*

Digitized by Google

ren, verkiezingen van Regters om pleitzaken te vonnissen, naar het voorbeeld van Roome; hoe 't regt aldaar behandelt wiend, en andere zaken, buiten regtsplegingen; hoe de Ondergezaghebbers en sommige Staatsdienaars van lager rang het overige, dat de Landvoogd niet altemaal kan beheeren, waarnamen; boven dit gansch wijd beslag van 'deftige Oudheden zien we teffens, dat die Gevolmagtigde Landvoogden niet alles mogten doen wat zy wilden, als 't opnieuwe lasten en bezwaarnissen aanquam. Anders voerden zy 't gezag over het krijgsvolk, 't welk zy vonnissen, met, of zonder Krijgsraad, zelfs tot het volbrengen van de gewijde plegtigheden in offer Wichelarijen, en * Vogelwaarnemingen, naarden ouden slenter der bedriegelijke Afgods-papen, die ons omstandig beschreven worden; voorts geheel en al wat de Roomsche Burgermeesteren t' huis zelve deden.

Nog hebbe ik met deze Bazen niet gedaan. Als een Landvoogd de dingen wel en gelukkiglijk beschikt hadden, kreeg hy de eere van † Veldheer zoo buiten als binnen Roome genaamt te werden, en dat, door bevel van den Roomsche Raad, de Goden in zijnen naam opentlijk in de Tempelen gedankt wierden; gelijk men in onze nabuurige Landen het bekende *Te Deum* zingt, en by ons ‡ Dank- en Bededagen houd.

* *p.* 1613. † *Imperator.* ‡ Dit noemden de Romeinen *Supplicatio.*

Digitized by Google

houd. Voeg hier agter, lezer, hoe zy, als de tijd van hun gezag verſtreken was, uit het Wingewest moeſten t'huis keeren, om een ander ook eens van zoo vetten brok te laten proeven. Wilden zy gaarne de roemrijke * Zegepraal genieten, dat moeſten zy buiten de Stad in Bellona's Tempel van den Raad verzoeken. Deze, als ze verkregen was, komt hier omſtandiglijk ten toon; dog ik melde 'er niet van, om dat het ergens in de Boekzaal reeds zijn byzondere plaats heeft. Zy waren ook ſchuldig rekening en bewijs te doen, en hadden zy zig qualijk gedragen, al te veel gebaggert, geſchachert, of den gebraên haan geſpeelt, dat moeſten zy verantwoorden.

Het begin van 't *derde boek* (ik wilde wel dat ik algedaan had) is een twiſt tegen Gruchius, die meeſt op het verſtaan van eene plaats in Cicero, uitdraayt. De lezers konnen het kort begrip van deze ſtoffe, zonder dat ze hier herhaalt werd, ſtukzwijze uit het uittrekſel van 't eerſte deel zien; en als dan met vrugt naſporen, op wat wijze Sigonius eindelijk alle tegenwerkingen van Gruchius oploſt, en zijn eigen gevoelen met vele voorbeelden beveſtigt.

Zie daar helpt *Sigonius* my voor de derde maal aan 't ſchrijven, en wel wederom met drie boeken (hoe kome ik 'er door!)

[de Judiciis]
Van † *Regts zaken.*

't Eer-

* *Triumphus.* † *Regtsplegingen. Regtshandelingen, enz.*

Digitized by Google

't Eerste begint met zulke Regtsplegingen, die of over *byzondere* geschillen, of over *openbare* misdaden, gehouden wierden. De byzondere handelden van Personen, of zaken, of verbinteniſſen: yder van die gewezen zijnde; komen ons de Wetten ter hand, volgens welke men de wijsdommen van borgerlijke geschillen uitſprak: daar na eerst de Regters, die sommige *Schouten* vertalen, om dat ze in 't Latijn den naam van *Praetores* dragen, hedensdaagsche Schouten. Zy ſpraken het Vonnis op regtsdagen, waar toe de plegtige drie woorden *Do. Dico. Addico* [ik geve het geeischte: ik verklare het: Ik wijze het toe] allenthalven betrekkelijk zijn.

Wilt gy goed aas voor uw brein zoeken, gy al wie de Roomsche regtsgeleerdheid bemint, hier is verschot van ſtoffe, die u leert bevatten, al wat borgerlijke zaken van eiſſchen en verweren, eertijds voor de Regtsbanken van Roome voorvielen, het aanleggen, en vervolgen, hoe de getuigen gehoort, de aantalen gehouden, beplert en voldongen wierden.

Dat is des eerſten boeks inhoud. In het *tweede* staat de openbare Gerigtshandel tegen verſcheide ſoorten van misdaden, en derzelver ſtraffen, die Isidoor uit Cicero ten getale van acht bevoortbrengt, * Boete, † Banden, ‡ Stok- en Geeſſelslagen, § Gelijke

* *Multa vel Damnum.* † *Vincula.* ‡ *Verbera.* § *Talio.*

lijke vergelding (als Oog om Oog, Tand om Tand) * Smaadheid, † Ban, ‡ Slavernij, en Dood. Daar zier gy de Regters, den Aanklager, den Beschuldigde, en de Beschuldiging, 't vrysspreken, en doemen, met alle den aankleve van dien, nevens ettelijke Wetten tegen hooggaande overtredingen, van welker sommige hier vorens by de Wetten is gesproken.

De Wetten en Keuren, waar in het Roomsche Volk zelf Regter en Scheidsman was, hebben haar plaats in 't *derde boek*, hoedanige regtsplegingen hier wederom verdeelt worden als voren. De misdaden, waar over zy wijsdom gaven, waren voornamentlijk (a) Hoogstgezag schennis (Landverraad of Hoogverraad) en 's Lands gelddiefte, met boete, ban, slaverny, en dood gestraft. Een eenig gewijsde in de zaak van P. Horatius, die zijn zuster had doodgesteken, als Livius in 't eerste boek zijner geschiedenissen verhaalt, vind men dat te Roome in een Volkvergaêring by Kerspelen (waar op Horatius zig van de halsregters beroepen had) is afgedaan. Daar toe behoort dan, welke Wetten het volk in hare Wijsdommen had waar te nemen, hoe men de zaak voor haar bragt, den beschuldigden dag stelde, hen driemaal liet uitroepen, straf eischte, ten vierdenmaal dagvaarde, dag van Vonnis aanzeide, en

* *Ignominia.* † *Exilium.* ‡ *Servitus.* ¶ *Mors.*
(a) *Majestas.* (b) *Peculatus.*

en, als hy niet verscheen, hem op verscheide plaats omriep: 't uiteinde was, dat het Volk by Gildens of Benden te zamen quam, het vonnis streek, en ter uitvoering bragt. De vierde, laatste hoofddeelen beschrijven eerst den a) Paubank, van waar Sigonius een sprong tot der Romeinen (b) Tabbaard, (c) Rok, en (d) Schoenen doet. De Heer Grevius geeft over dit werk in zijn Voorreden verscheide merkelijke verbeteringen, die 't nazien aldaar waardig zijn * * * * * 2. Dog daar staat tweemaal qualijk aangewezen p. 2709, in plaats van 1709.

Wien zullen wy nu hebben?

[*Sibrandus Tetardus Siccama de Centumvirali Judicio.*]

Sibrand Tetard Sikkama van den Gerigtshandel der Roomsche Honderdmannen.

Deze geleerde Man spreekt heel klaar en beknopt van de nutheid der Roomsche Oudheidskennis, en van velerley regtsplegingen der Romeinen, eer dat hy tot dat stuk komt, het welk de titel opgeeft; om alzoo te ontdekken, of deze wijsdommen der Regters, honderdmannen genoemd, voorhenen tot eenige andere hooger of lager regtbank behoorden. Zy wierden uit de

(a) *Equuleus.* (b) *Toga.* (c) *Tunica.* (d) *Calcei.*

Digitized by Google

de vijf en dertig gildens van 't Roomsche Volk gekoren, om de Vierschaar te spannen, en, ten overstaan van een Schout (zoo men hem zoo noemen mag) over gemeene zaken, voornamentlijk wegens erfenissen, en uiterste willen, vonnis te wijzen. Cicero, Plinius de jonge, Quintiliaan, Sueton, en andere Schrijvers gewagen d'er van. Ik mag hier byvoegen, schoon Sikkama 't niet zegt, hoe sommige meinen, dat het getal dezer Regteren juist niet honderd, maar honderd en vijf was, te weten drie uit yder van de XXXV Gildens; maar men noemde hen Honderdmannen, om het gemakkelijker ronde getal van honderd. Hun verkiezing, en wie voor hun Hof mogt pleiten, word in 't eerste, de plaats hunner vergaering, de hoedanigheid der pleitzaken, die voor hen quamen, en zeer vele opmerkelijk gedingen van uiterste willen, worden in het tweede boek aangetoont; nevens een verklaring van de vierderley *Hasta*. *Hasta* beduid eigentlijk een pies, dog dewijl in alle verbeurd de verklaringen, en openbare opveilingen of verkoopingen van goederen, een spies gestelt wierd, we ke dan in 't voeren van de gewijsdens der honderdmannen ook haar gebruik had; kon ze van den schrijver niet werden voorbygegaan.

Na hem volgt

[*Franciscus Hotomannus J. C. de Magistratibus Romanorum eorumque institutione.*]

Frans

Frans Hotoman R. G. van de Overheden der Romeinen, en derzelver aantelling.

Dog ik hebbe hier den Boekzaalgangers alleen te berigten, dat die vermaarde Regtsgeleerde, in de twee eerste boeken van dit werk de bedieningen van alle Roomsche Overheden aangewezen hebbende, in het derde van de oude Voorschriften handelt (*Formulieren* is meest bekend) die zoo wel in zaken van regten, als veelerley andere plegtigheden, te Roome in swang waren. Een leerling die 't eerste boek van Livius ooit las, begrijpt wel wat ik zeggen wil.

Nu zal ik drie Mannen tevens opleveren,

[*Nicolaus Rigaltius*,
Ismaël Bullialdus,
&
Henricus Valesius
de
Populis fundis.]

Nikolaas Rigaltius
Ismaël Bullialdus
en
Henrik Valesius

van de Volkeren, die zig een 's anders Volks wetten hebben onderworpen.

Om van hunne Aanmerkingen iets te verstaan, moet men weten, dat hun gechil en ge-

geſchrijf aankomt op de verklaring van 't enkel woord *fundus*. Behalven dat het, zelfſtandiglijk genomen, een grond, een bodem, een erf, een ſtuk landery, heuve of eigendom, beduid, word het oog als een byvoegſel woord by *Populus* [Volk] en zulks *Populus fundus*, genoemt voor een Volk dat aan een ander verbonden, ſchatting-ſchuldig, en deszelfs weten onderhoorig is. Zoo verſtond het Alciatus ook. Oorzaak tot het geſchil had * Pitheus gegeven, zeggende in zijn boek van de Franſche Koningen de heiligheid van den Roomſchen ſtoelen bewaren, als vryy Volken betaamt; indien niet met gelijk regt, ten minſten niet als *overgeven of ale* [*Populi fundi*] *Schatting-ſchuldige*. Rigaltius mogt niet lijden, dat Pitheus dit woord [illegible] 's welk ik hier *ſchatting ſchuldige* vertale (anders ſtaat het wat hooger in zijn breeder bedeidenis) by het eerſte *overgegeven* gevoegt had. Hy wil ook, dat *fundi* geenzins eenige ſlaverny of onderwerping, maar alleen vriendt- en bondſchap beteekent. Daar hebt gy 't ſpel nu gaande.

Bullialdus ſpreekt Rigaltius tegen, draagt zijn ſchrift egter aan hem op, en verdedigt Pitheus; bewijzende dat *Populi fundi* genoegt worden zoodanige Volkeren, als ik tanſtond dezelve hebbe uitgedruckt, en aantonende, waar in Rigaltius den bal mis ſlaat.

Val-

* *Pierre Pithou*' au traité des libertés de l'Egliſe Gallicane. *Chap.* VIII.

Valchius is met Bullialdus van 't zelve gevoelen, en verdedigt Pitheus tegen Rigaltius. Dog dewijl Bullialds redenen hem geen vol genoegen geven, gaat hy zelf in twee brieven onderzoeken, hoedanig de staat van die gezeide Volkeren was: een zaak, in zig zelve duister, om dat niemand dan Cicero daar van schrijft, maar van Valesius in zijn * tweeden brief zoo net opgeluisterd, dat ze ons nu klaar schijnt.

Nogmaal moest hier *Sigonius* bykomen, met zijn boek

[*De nominibus Romanorum*]

Van de namen der Romeinen.

Daar van valt ook vry wat te zeggen. Zy hadden oulinks twee, namaals drie namen. Sommige willen dat dit hun eigen, andere een van buiten ingehaalde naam was. Sigonius laat de Romeinen in hunne schriften zelf zeggen, waarom zy *Voornamen*, *Namen*, en *Toenamen* hadden. Hy taast naar de oorzaak en beteekenis der Voornamen, en de genen, die zy van vremde Volken ontleent hadden, met aanwijzing, dat eetelijke Voornamen naderhand Toenamen zijn geworden. Hy bewijst der Vrouwen Voornamen uit oude † Opschriften. Dog de Oude zelve zijn 't niet eens, wanneer Mannen en Vrouwen Voornamen kregen. Wat zullen wy d'er dan van zegg n? Slaven namen de Voornamen van hunne Heeren

* p. 1944. † p. 1951.

Digitized by Google

ren aan. Ook geeft hy reden, waarom eenige * Stam-namen op *Ius*, andere niet, uitgingen.

Alles aan te halen is my ondoenlijk. Men leze hier den opkomst der Roomsche Stamhuizen, en hoe ze uit Voor- en Toenamen zijn afgeleid, of van een Naamwoord, of van eenige bediening, of zelfs van beesten, als *Porcius* van [*Porcus*] een Varken, *Asinius* van [*Asinus*] een Ezel enz. Zijn verder onderzoek is, hoe de Toenamen, en Bynamen in zwang zijn geraakt. Plutarchus kout 'er in Korialaan ook van. Sommige kregen die van Wijsheid, als † *Cato* of *Cæsus*, sommige van zotheid, als ‡ *Brutus*, eenige van goede of quade zeden, andere van hun zeggen, en aardig spreken, andere van eenige oeffening of konst, of van een overheerd landschap, en honderd dergelijke zaken. De vraag is ook, of zy deze Toenamen overerfden? en vermits de genen die van Raadsheerlijken afkomst waren d' eerste toenamen droegen, word hier hun oorsprong uit de Roomsche Historie ingelast. Wy moeten dit werk der Namen meest rekenen van den tijd der vrye Roomsche regering gezegd te zijn;

[O. *Panvinius de antiquis Romanorum nominibus*]

O. Panvinius van de oude namen der Romeinen

* *Nomina gentilia.* † *Wijs, vroed, loos.*
‡ *Dom beestig-bot.*

Digitized by Google

Doet ons de voorgaande stoffe nog nader uitpluizen, om rekenschap te kennen geven, waar dikwils de vierde Naam van daan quam. Veel is in dit schrift van dezelve nasporing, die Sigoon deed, en in den opkomst, en in 't gebruik, byzonderlijk van Stam-namen der Romeinen, uit volkeren getrokken, die lang voor de bouwing van Roome waren.

Eindelijk word dit stuk gesloten met twee schriften van den Regtsgeleerden *Josef Kastalio*. Het eerste is zijn

[*Disputatio Adversus feminarum prænominum Assertores*]

Twistreden, of Bewijs, tegen de genen, die staande houden, dat de Vrouwen Voornamen hebben,

Waar in hy beweert, dat de Roomsche Vrouwen niet anders als haar Stam-naam, en nog een Bynaam, geen Voornaam hadden. Daar toe brengt hy een reeks van Oude Opschriften te berde. Maar dit gevoelen van Kastalio gaat by alle Wijzaarts niet door. Peter Servius, een Roomsch Arts, heeft hem met nadruk in * vier Hoofddeelen zijner Mengelschriften deswegen grondig wederlegt, eerstelijk met aantooning, dat, schoon sommige Opschriften niet alles noemden wat aan de Namen vast was, daarom niet ontwijfelbaar kon gestelt werden, dat

* *Cap.* 5. 6. 7. 8.

dat de Vrouwen geen Voornamen hadden: daar na uit vele andere Opschriften bewijzende, dat der Vrouwen Voornamen duidelijk bekend zijn. Dit was den Heer Grevius een zaak van zulk een gewigt, dat hem goed dagt, alle de vier Hoofddeelen uit het boek van Servius in zijn Voorreden in te lassen.

Het tweede noemt hy (nu begin ik *land*! te roepen)

[*Commentarius de Antiquis Puerorum Prænominibus*]

Een verhandeling van de oude Voornamen der Kinderen.

Verscheide geleerde Mannen, als Robortellus, Panvinius, Alciatus, geloofden, dat de Kinderen, voor dat ze den Mannenrabbaard begonnen te dragen, geen Voornamen hadden. Dit ontkent Kastalio, en stelt, dat zy daar in bedrogen zijn door een schrift, 't welk t' onregt op den naam en voor het tiende boek van Valerius Maximus doorgaat. Weshalven hy uit vele oude Opschriften gaat bewijzen dat de Kinderen eertijds te Roome Voornamen voerden.

Twee Kaarten komen in dit stuk.

I. Van 't Oud Italje.

II. Van Latium, of 't Roomsch Regtsgebied.

Einde van het uittreksel van 't tweede stuk des Thesaurus *Antiquitatum Romanarum*.

II. UITTREKSEL.

* *Lamberti Bos* Myſterii Ellipſios Græcæ expoſiti ſpecimen, in quo pleræque loquutiones Græcorum defectivæ ſupplentur & ad integram ſtructuram referuntur.

Dat is,

Lambert's Bos *Proeve der verborgenheid van de Griekſche Woord-uitlating, waar in de meeſte onvolmondige ſpreekwijzen der Grieken worden aangevult, en tot een volkomen ſtelſel t'huis gebragt. Te Franeker by* Leonard Strik 1702, 9 *bladen* in 12.

IK ſprak 1 eens van de Atheenſche of Attiſche Taal-uitting van eenen Ouden Meeſter Thomas, waar by te pas quam de vermelding van dezes Schrijvers groote kenniſſe der Griekſche taal, uitwiſſe proeven gebleken. Hier geeft hy ons een tweede proef, waardig dat ze in hooge agting werden

* *Welke des Mans bediening op de Hooge Schole te Franeker is, hebbe ik nog niet vernomen.*

† *Zie myn Boekzaal van de tweede laatſte Maanden des jaars 1699. pag. 514 enz.*

Digitized by Google

den gehouden by alle liefhebbers van Griekſch, welk van geene anderen dan van leuyaarts en weetnieten, of (ten beſten genomen) van halfbakke Letterminnaars verſmaad word.

Wat dit nutte boekje zeggen wil, zal een Taalkenner my niet vragen; maar ik ben ſchuldig daar van berigt te geven, of niet iemand, uit vergelijking van dat gene 't welk hy hier hoort in 't Griekſch plaats te hebben, voortaan naauwkeuriger mag letten op zijn ſchoone moederſpraak, die dezelve eigenſchappen in velo gevallen onderhevig is? Miſſchien mag ook d'een of d'ander tot luſt om de allerheerlijkſte Griekſche taal te willen gaan leeren ontſteken worden. Dit durve ik ten minſten verzekeren (en ik wete het uit bevinding) dat ontelbare woorden en ſpreekwijzen gemakkelijker, en met meer eigenaardigheid uit het Griekſch te vertalen zijn in 't Neêrduitſch, dan in 't Latijn.

De Heere Bos behandelt hier zeer geleerdelijk de kenniſſe der Woorduitlating, in de Griekſche taal gebruikelijk. Van andere talen, waar in ze ook ſtand grijpt, zullen wy thans zwijgen. Taalwijze Mannen hebben het in 't Latijn met lof aangetoont. Deze Woorduitlating draagt den naam van ELLIPSIS, naar 't Griekſch ἔλλειψις, afkomſtig ἀπὸ τῦ ἐλλείπειν *van dat 'er iets ontbreeks*; want ze doet een of meer woorden in de reden ontbreken, die d'er noodzakelijk onder verſtaan worden,

Digitized by Google

wil men den goeden en regten zin hebben. Een platte Hollander zal die verkorting haast verstaan, als hy slegts bedenkt, dat ze in zijn spraak dagelijks voorkomt. Zeggen wy niet *de klok heeft tien*, of, als iemand vraagt hoe laat het is, word hem niet geantwoord *'t is tien gestagen*, kortelijk gezegd *tien*, in plaats van *ten uuren*? Zie daar een woord-uitlating. Zoo spreken wy in gemeene praat, *waar toe vele woorden?* en wy laten 'er *te gebruiken* of iets diergelijks af. *'t Zal in 't kort geschieden* zeggen wy, en *tijd* word 'er stilzwijgend by verstaan: *Wy staken af*, en men zwijgt *de Schuit van 't Land*. Hoe nu in de Grieksche taal meer woorden in een spreekwijze, niet uitgesproken maar daar onder verstaan worden, hoe die spreekwijze aardiger en cierlijker volt. Maar dit moet ik 'er by zeggen, dat de volkomen kennisse van die woord-uitlating in 't Grieksch niet verkregen word dan door naarstig blokken in aloude goede boeken, waar van trage zielen schuw zijn: want by gebrek van die waarneming (gelijk de Heer Bos te regt aanteekent) hebben zelfs zeer geleerde Vertalers in hunne overzettingen en aanmerkingen den bal byster misgeslagen, der Schrijveren meining verduistert, in plaats van opgeheldert, en den woorden een gansch verkeerde beteekenis aangewreven. Zy hebben, tot een staaltje, ἐν φιλίᾳ somtijds vertaalt *in Vriendschap*, en het moest (met het woordje γῆ daar onder te verstaan (overgezet zijn *in een Vreedzaam Land*,

dat

dat is, in een land van Vrienden of Bondgenoten. Τὸ ἐπιτάφιον leest man vertaald met *Lijkreden*, daar het nogtans door ἀγῶνα uit te laten *Lijkspelen* beduid. Ἀπὸ τοῦ κρατίστου staat hier en daar overgezet *van den magtigsten* of treffelijksten, en 't moest wezen *met een zeer goed hart*, te weten zonder arg of list, opregtelijk, dewijl 'er θυμοῦ onder verstaan word. Hier uit is dan teffens of te meten, van hoe grooten noodzakelijkheid en nut de leere der verborgene woorduitlating voor leerlingen der Grieksche taal moet gehouden werden. Om die behoorlijk voor te stellen, zien wy uit dit proefstuk eerst, waar in de *Ellipsis* van een woord bestaat, 't zy van een enkel zelfstandig of by te voegen noemwoord, Werkwoord, of andere woorden; daar na van twee, en meer.

De Schrijvers, by voorbeeld, gebruiken het bekende woord πέμπειν *zenden* alleen, en zy verstaan d' er by een *Bode*. Lees in 't N. Testament Hand. XIX: 31. Τινὲς τῶν Ἀσιαρχῶν, ὄντες αὐτῷ φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν, te weten, ἀγγέλους. *En sommige der Asiaansche oversten, die hem vianden waren, zonden tot hem*, namentlijk *Boden*.

Het woord *Anker*, of *Ankers* drukten zy somtijds niet uit; Τῇ ἐπιδ' σῃ ἄραντες ἐπλέομεν, zoo veel als ἄραντες τὰς ἀγκύρας, *'s anderen daags geligt hebbende voeren wy heen*, zegt Luciaan, en de Schrijver van de Handelingen der Apostelen, Ἄραντες, ἆσσον παρε-

παρελέγοντο τὴν Κρήτην en, afgevaren zijnde (eigentlijk *geligt hebbende*, verſta *het anker*) zeilden zy digt voorby Kreta.

Dit, als zijnde voor Letterluiden alleen, mag een proefje zijn uit de groote menigte proeven, welke de Hooggeleerde Heer Bos ten beſten geeft.

III. UITTREKSEL.

Antiquitates Romanæ in compendium contractæ, & juxta ordinem Alphabeti diſpoſitæ, bono Inventutis, opera & ſtudio M. *Friderici Hildebrandi*. S. Cas. Gymn. Martisb. p. t. Rectoris. Editio octava, figuris æneis exornata. Accedunt *Ottonis Aicher* de Comitiis Romanorum lib. III.

Dat is,

Roomſche Oudheden, *tot een kort begrip gebragt, en volgens de rang van 't A. B. geſchikt, ten nutte der jeugd, door* M. Frederik Hildebrand, *Schoolbeſtierder voor dien tijd te Marpurg. De achſte druk, met kopere platen vercierd. Daar by komen drie boeken van* Otto Aicher *wegens de Volkvergaderingen*

Digitized by Google

gen der Romeinen. Te Franeker by Leonard Strik 1701. 30 *bladen in* 12.

IN Hooy- en Oogſtmannd 1694. gaf ik kort berigt van 't groot nut, dat de Leerlingen der Roomſche Oudheden (zonder welker kenniſſe geen oude Latijnſche Digters, Hiſtoryſchrijvers, of Redenaars te verſtaan zijn) uit dit braaf Werkje konnen trekken. De Hr. Strik, Franekerſch Burgermeeſter en Boekhandelaar, had 'er toen een nieuwe uitgifte van gedaan; en een kenner van dusdanige Letterſnaperingen kon ligtelijk giſſen, dat ze wel haaſt aan den man zouden raken, zoo in Neêrland als elders op d' eerſte proef. Ten minſten was dat mijn giſſing, en ik had al voor vijf en twintig jaren mijn luſt geboet aan een druk van 't jaar 1670, die de tweede was, uitgegeven te Gera, een Duitſch Steedje in 't Zuiderdeel des Landſchaps Meiſſen. De Geleerde Hildebrand heeft het d' eerſtemaal uitgegeven, wanneer hy te Nortkauſen in 't Landgraafſchap Thuringen de jeugd onderwees, omtrent het jaar 1657. Men vind by de twee eerſte drukken het agterwerk niet, 't welk in Latijnſche vaarzen beſtaat, herhalende alle de oudheids-benamingen, die in 't voorwerk verhandelt worden, den zelven rang, volgens de letteren, ten dienſt der jeugdige vernuften, en anderen, dien 't luſten mogt daar meê hun breinkas te ſtofferen. Uit zijn Voorreden voor 't gemelde agterwerk (zijnde zoo veel als een kort begrip van 't

Digitized by Google

voorste) blijkt, dat 't selve in den aanwang van 't jaar 1677 d' eerstemaal daar by gevoegt heeft. Maar, gelijk die toegift den eersten Franekersehen druk een klein cieraad gaf, die koopers bekoorde; zoo is 't met meer reden te denken, dat deze nieuwe niet slegts den jeugdelingen, maar alleen beschouwers van letterlijke zinnelijkheden nog veel grooter vermaak zal geven, dan alle voorgaande zoo Hoog- als Neêrduitsche drukken, van welke deze de achtste is, en dat om twee redenen. Voor eerst zijn hier ingelast Printen, niet juist om de Pronk, buiten noodzaakelijkheid, maar tot opheldering van d' Oudheden, en 't Godendom, uit edele Gedenk-steentjes, Penningen, en andere overblijfselen, afgeschilderd. Zoo ziet men (om uit vele maar weinige tot een staaltje te vermelden) by *Bachus* een vertooning van zijn zegewagen, by *Bellona* de Krijgsgodinne haar aloud afbeeldsel, by *Isis* haar schildery daar ze met den Ratel in haar hand staat, en zoo voorts. Het Latijnsch woord *Pax* [Vrede] word opgeluistert met penningen van den Vrede-Tempel en Vrede-Altaar; zoo ook het woord *Triumphus* [Zegepraal] uit een ander: en deze is de eerste vermeerdering. De tweede heeft nog hooger waardy; want die beslaat een geheel werkje, in drie boeken vervat, en van P. Otto Aicher beschreven wegens de Volkvergaderingen der Oude Romeinen; een stoffe die geen taalwijs boeklievер behoort onbekend te zijn.

De

De manier van verhandelen is kort en klaar. Ik sprak 'er van, onder een reeks van meer Roomsche zaken, in het tweede uittreksel van Sooey- en Grasmaand des jaars 1700.

IV. UITTREKSEL

ZAANLANDSCHE ARKADIA, *uit het* eerste deel *der Oudhe- van Zaanland, Stavoren, Vronen, en Waterland, enz. van* Hendrik Soeteboom. *t' Amsterdam by* Willem Linnig van Koppenol *gedrukt* 1701. in 8.

MEt de Schets van Oud-Zaanden maakte ik voor vier maanden een voorbereiding tot de vijf boeken dezer Batavische Oudheden, die op geen onvoegelijke wijze, in navolginge van andere Schrijvers, door den Zaanderdammer Soeteboom, onder dusdanig een titel, beschreven worden. Het gene hy in zijn Oudzaanden had aangeroert, verhandelt hy in dit werk uitvoeriglijk, daar tussen mengende zeer vele merkwaardige geschiedenissen, naar den volgreeks der tijden geschakeld, tot in de jongst afgeloopen Eeuw toe.

De toestel is een gesprek tussen hem Soeboom (die den naam van Ambiorix draagt) en twee Zaanlandsche Vrijsters, die hem

met

met nog een Manſperzoon, een *Broekker van zijn kennis, op een vermaaklijken Lente-dag komen bezoeken, nieuwsgierig zijnde, om uit hem, volgens beloften, een mondeling verhaal te hooren van der Bataviéren en Kennemers oorſprong, voornamentlijk van de oude en hedensdaagſche vloejinge des Zaan-ſtrooms, van welke zaken naauwkeuriglijk uit te vorſchen hy in de voorgaande lange Winterſche avonden zijn werk gemaakt, en nu zoo groot een voorraad opgedaan had, dat hy zig in ſtaat vond dit te konnen volvoeren, als hebbende de aloude geſchiedeniſſen van zijn Vaderland, en d'Oudheden van zijn Geboortedorp vlijtiglijk ondertaſt, en van kindsbeen af tot aan zijn bedaagden Ouderdom toe gearbeid, om daar toe by een te zamelen allerley egte ſtukken, geſchrevene en gedrukte Tijdboeken, Handveſten, en Voorregten der plaatſen, die hy vermeld, en voorts alles wat tot het voltooyen van een Zaanlandſche Arkadia vereiſcht wierd.

Na een inleiding van der Voorouderen agteloosheid in 't Hiſtory-ſchrijven, en 't verlies van vele Gedenkteekenen dezer Landen door de menigvuldige oorlogen van Hollanders, Weſt-Vriezen, en Gelderſche, maakt hy een aanvang met den herkomſt der ſtrijdbare BATAVIEREN, thans Hollanders, uit de Katten, nu ter tijd heſſen.

*Van Broek, in Waterland.

Digitized by Google

len. Hy meld hun vertrek uit Heſſenland; welke landen zy veroverd hebben; hoe verre hunne Grenspalen ſtrekken (na dat zy, en 't land daar zy aanquamen, van Bato reeds een naam hadden): hy maakt hun nette volk-verdeeling; hy verrekent hun bondgenootſchap met, en byſtand, aan de Romeinen waar door men op een ouden ſteen, aan den Rijn ontrent Leiden gevonden, vereerd ziet met het opſchrift

GENS. BATAVORUM
AMICI. ET. FRATRES
ROMANI. IMPERII.

De Bataviers, Vrienden en Broeders der Roomſche Heerſchappy; ten laatſten verſtont hy hun ongekrukte vrijheid, als die in een onbewoond vry land verhuiſt waren, zulks dat zy naderhand niet leden van de Romeinen mishandelt te werden, maar zig met de KENNEMERS verbonden; alles uit de Roomſche Hiſtorien opgewroet, daar dan de dappere aloude Hollander Civilis, en de Kennemer Overſte Bruno, of Bruin, te berde komen; ten bewijze dat zy wel vrienden der Romeinen bleven, dog zoo zoet op vrijheid, dat zy, in weêrwil van alle dwingelanden, altijd genoemd zijn

VRIJE BATAVIEREN,
ONBEDWONGE HOLLANDERS.

Ik

Ik wenſche dat zy den naam en de daad lang mogen behouden, en ga voort tot het tweede boek.

Daar hooren Ambiorix (met zijne vrienden 't hart wat geſterkt hebbende) van de Kennemers ſpreken, een volk uit de Bataviers voorgeſproten. Om niet te herhalen 't gene in de ſchets van Oud-Zaandam reeds uitgetrokken is, ſla ik hier kortelijk te boek, dat de grenzen der Kennemers beginnen aan den ouden uitgang des Rijns by Katwijk, voorby Haarlem, langs het oude Zaanden, tot aan Alkmaar toe. Hun naams-oorſpronkelijkheid is ook in de gemelde ſlegts aangewezen. De Romeinen noemden hen Caninefates, en Tacitus prijſt hen, dat zy in taal en vroomheid den Bataviers gelijk zijn. By deze gelegenheid verrelt Sonneboom (Ambiorix) uit Suetoon de Krijgstogten van den Keizer Kajus Klaudius in deze landen, en hoe die zot met ſchelpen en Kinkhorens zijnde ſoldaten over de Zee liet zegepralen, waar van daan de oude Hollanders zulk ſlag van zotten als Kajus was.* *Kajen* zouden genoemd hebben. 't Was die zelve Scokmat, zoo men wil, die op het ſtrand by Katwijk, aan de uitgang van den Rijn, een Vyegbaken, of ſlot bouwde, maar een ſchoone haven, waar uit men met groot gemak over en weder in Engeland of Britanje voer. Ik ſpreken

* *Hy is een Kay*, zegt men, en *de Kay luiters hem.*

Digitized by Google

ken van 't HUIS TE BRITTEN, thans door de Zeebaren gänschelijk overzwalpt. Omtrent het jaar 1520 zag men het, by heel laag water, twee dagen lang: en in 't jaar 1592 is het bebonden vierhoekig te zijn. Toen werden ook vele metale varen, oude steenen, penningen, en andere gedenkbrokken, daar uit gehaalt. Naderhand heeft men, nu en dan, de grondvesten nog wel eens ontdekt gezien, en my is verscheide Roomsche munt gebleken, welke ik wete ter zelver plaats gebaggert te zijn; dog by meerder en meerder aanwasch des Zeewaters zijn ze nu zeer zelden toegankelijk. Wy mogen de herhaling van den naams-oorsprong der Kennemers hier slegts voorbytreên, en de oudste Hollandsche Steden en Plaatsen doorwandelen, die Soetsboom ons aanwijst.

HAARLEM staat geboekt als de Hoofdstad der Kennemers, eertijds geheten Heeselem, naar den Vorst Lem, of Lemnus, Zoon van Dibbald, Friesch Koning, die gezegt word Haarlem gestigt te hebben omtrent het jaar CCC, maar wien het dan zoo veel als de Stad van Heer Lem zou genoemd zijn. Als 'er van die Heer Lems-Stad wat te praten valt, komt gemeenlijk de vertelling van der Harlemiten dapperheid in 't vervoegen van Damiaten te berde: dog daar van zijn op verre na zulke trouwe blijken niet te vinden als van de Drukkonst, door den Haarlemschen Koster eerst bedagt.

In

In een omstandige beschrijving van de oudheden der Stad * HAARLEM worden eenige opmerkelijke geschiedenissen aangehaalt, nevens een korte melding van het verwoeste Vroonen, oulinks de Moederstad van klein Vriesland, gelegen aan een doorvaart, die uit de Zaan quam, en voorby Krabbendam in de Noord-Zee liep; maar wy zullen daar van nader kennisse krijgen uit het tweede deel.

De derde Stad van Kennemerland is geweest BEVERWIJK, te voren, zoo 't waar is dat Heda schrijft, Sint Aagte Kerke genaamd; een plaats van zonderling vermaak, en waar omtrent Oud-Adelijke Hoeven en getorende Kasteelen staan Adrichum, anders Arkum, Oosterwijk, nu Foreest gezegd, en Merestein. Dan volgen de Kennemer-Dorpen, Akersloot, Limmen, Uitgeest, Velsen, † Kastrichum (ik vergat schier Aloud Kasteel van Brederode, het Dorp Heemkerk, en 't Huis te Kleef) Assendelft, Bakkum, of Bachum, zoo genoemd naar den Afgod Bacchus, van wien ook het Haarlemsch Bakenesse zijn naam draagt, om dat men daar, of daar omtrent, dien Wijngod vierde, eer de goede Landsluiden gekenstert waren, het Graafschap en d' Abdy van Egmond, Heiloo, of Heiligerloe, samt beider zoo genaamde Heilige won-

* *Haar naams-oorspronkelijkheid is met een woord in 't Uittreksel van Oud-Zaanden aangeroerd.* † *Zoo veel als Kassars-Hum.*

wonderdaden, Egmont op Zee, Zantvoort, en de Heerlijkheid van Schoten, met de Oud-Hollandsche geschiedenissen, waar door alle deze plaatsen nog ten huidige dagen in hare overblijfselen vermaard zijn.

In het derde boek ontvouwt Soeteboom, zoetelijk met zijn gezelschap koozende, den ouden en veranderden loop des Zaanstrooms, eertijds de Hoofdrivier der meergemelde Kaninefaten, of Kennemers. En dewijl het zeker is, dat de Zaan begonnen heeft uit den Rijn te vloeyen, hoewel men niet weet wanneer; daarenboven dat hy niet een van de minste uitgangen des Rijnstrooms; zijn naam Kinheim was, wanneer hy tussen Vronen en Alkmaar by Petten in Zee stortte, wat kon de Man beter doen, dan dat hy alvorens een nette beschrijving van den Rijn maakte, om reden te geven, hoe 't by komt, dat die zelve Zaanstroom nu eenen geheel anderen loop neemt, als hy gehad heeft voor drie of vier eeuwen?

De Rijn, een der beroemdste Rivieren van Europe, springt uit de Zwitzersche Alpes, door twee bronnen, die na 't Oosten by d' Stad Cheur vereenigen. Daar begint zijn scheepvaard, en hy boort door bergen en dalen tot in de Rode-zee; van waar hy 't hoofd te boven steekt, en streeft door vele Landschappen, welker Rivieren in hem vloeyen, tot dat hy by Spiers, Worms, en Mentz komt. Na 't Westen tot Ringen, dog Noord-Westelijk agter

Digitized by Google

Koblents, Bon, Keulen, en verder na Gelderland ſtrekkende, begint hy zijne twee armen uit te breiden by Lobik. De ſlinker arm verandert in de Waal, en loopt Weſtwaart in den Oceaan; de regter arm verandert in de Lek, en komt Noord-Noord-Weſtwaart mede in den Oceaan uit: namentlijk de ſlinker voorby Nimwegen, voorts op Wageningen, Rhenen, * Wijk te Duurſtede, voorby Kulenborg, Vianen, en Schoonhove, door de Merwe en Maas Zeewaart in. Maar de regter hoorn, die Batavia tot een Eiland maakt, heeft verſcheide uitgangen door het zelve in de Noordzee gehad: weshalven 't ons voor al noodig is te weten, welke en hoedanige deze Uitgangen geweeſt zijn. Leeſt hier van daan voort, liefhebbers der Oudheden, en gy zult Zoeteboom hooren vertellen van den eerſten uitval des Rijns door de Merwe en Maas in de Noordzee, en van zijn uitval na het Dorp Katwijk, daar de Romeinen oulinks hun vaart hadden, om opwaarts langs den Duitſchen bodem, of na Brittenland over ſteken; by welke gelegentheid gy berigt krijgt van deszelfs opſtopping, by ſtormen en overſtroomingen in 't jaar DCCCLX geſchied, waar door Katwijks grootheid zeer verminderd is. Wijders kunt gy hier vernemen den derden uitval des Rijnſtrooms, by Petten door Kenhemerland, eertijds Kinheim, thans de Zaan,

* BATAVORUM.

Digitized by Google

Zaan, met bewijzen van 't oude slot ROOMBURG, 't welk de Romeinen op den mond van dezen uitgang gebouwt hebben, d' oude * gedenkteekenen, daar gevonden. Eindelijk word u naauwkeurig berigt gedaan van den vierden Rijnsuitgang door den Yssel, in 't Kleefsche Land by Ratsveld aanvang nemende, en loopende Noord ten Westen door Ulft, Werde, Hanoet, Burg, Deutekom, tot Ysseloort; van waar de Roomsche Drusus Germanikus een gragt van omtrent tien mijlen lang heeft laten graven, in ouden tijd † Drusus-gragt genoemd, en naderhand de Nieuwer Yssel, waar door hy voorby Deventer in Zee voer: dog heeft de Rijn dezen uitgang niet eer gekregen dan omtrent het jaar 1620 tot in het Zwarte Water. Vegt, die daar na voor een uitgang van den Rijn gerekend is, nam zijn aanvang, toen de Rijn by Katwijk gestopt wierd, door welke verandering mogelijk verscheide Meeren zijn ontstaan, die nu de Zaanstroom (eertijds Kinheim) vermengd zijn. Een nette afbeelding, kaarts-wijze in print gebragt, van de gelegentheid dezer Rivieren, Meeren, en bygelegene plaatsen, brengt ons ✠ hier onder d'oogen, hoe de Zaan voor vier of vijfhonderd jaren gevloeyt heeft. By alle 't welke wy nog breedelijk ontvouwd zien, hoe uit een van des

E e 2 Rijn-

* *Van eenige staat een print pag.* 137.
† Fossa Drusiana. ✠ *pag.* 145.

Digitized by Google

Rijnstrooms armen de Maarne, de Zijl, en Douse, in het Leidsche en Haarlemmer-Meer, daar na door het Sparen, de Lie, en * Pelone, tot in de Zaan, en voorts langs Kennemerland in Zee vloeyen: met aanhangsels en in entringen van oude gebeurtenissen des Adels in Zaanland, Waterland, en Amstelland, van sommige Stroom-eilanden, Waarden geheten, van den inbreuk der Rivieren, voornamentlijk van de woeste Zee, en de veranderingen daar uit gerezen, van het bedijken der landen, voorts van den regten naams-oorsprong van dezen zoo dikwils genoemden Zaan, dien ik reeds in de beschrijving van Oud-Zaanden onlangs verrekent hebbe.

Ambrorix, dus verre den Zaanstroom in alle zijne leden nagespoort hebbende, vervolgt in het vierde boek zijn gesprek wegens de Dorpen, die voor eenige eeuwen aan de Zaan gelegen hebben, met derzelver Historien van Oorlog en Vrede. d' Aanvang word gemaakt met *Oud-Zaanden*, vorens gemeld, 't welk voor meer dan vijfhonderd jaren reeds een goed Hoofd-Dorp was. Dus hoort men hier andermaal Velsens wrok tegen Graaf Floris de Vijfde uitgevoerd, in volle omstandigheden, uit egte stukken en de Rijm-Chronijk opgehaald. Daar aan volgt *Zaanden-Dam*, thans *Saardam*, ontzwageld uit allerley in de bewij-

* *Of Pplanen, eertijds daar 't Huis ter Hart staat.*

Digitized by Google

wijzen, die de Kerkstigting, de Voorregten, de Besluizing, en wat voorts tot den herkomst, aanwasch, en grootheid van die volrijke plaats behoort, ontblooten. De naaste zijn *West-Zaanden* en *Kromnenye*, welke beide aan onzen Zaanlandschen Schrijver rijke stoffe, tot vertellingen van den ouden tijd, en den lezer groot vermaak geven, byzonderlijk wanneer alle de wisselingen in dezer Graven en Gravinnen tijden, samt de Historien des Heeren en Vrouwen van Westzaanden, eertijds voorgevallen, thans uit de assche worden opgewroet. 't Zelve verbeelde men zig van *Wormer-Veer*, van den *Zaanden-Dijk*, van *Oost-Zaanden*, en van *Were Meer*, anders *Wormer*. In de beschrijving der laatste gezeide plaats, door 't Wormer Biskuit of Tweebak genoeg bekend, kan een leerling der Neêrlandsche Oudheden vernemen, waar van daan de * *Riem-tulen* oorspronkelijk zijn; een gewoonte, dat de Kennemer Dorpen oulinks u Oorlogs tijd geschat stonden op zulker getal van Mannen ten riem, of tot Roeyen, geschikt, om te dienen in de Heirvaarten, en op de olde Heirkoggen, of Oorlogsschepen, met wapenen en verdere Krijgsrusting daar by. Onder andere vertelt ons Soeteboom den eerbied des oude Wormerluiden, in de dagen der onwetenheid, voor St. Olof, de Lieve Vrouw in de Wormer-Kerk, die tot het jaar 1439 de Moeder-

* *Pag.* 368. enz.

kerk van Jisp was. Daar in had de Lieve Vrouw een Altaar en een Beeld: en zekere heilige dag vierd onzer Lieve-Vrouwe Melkdag geheten, om dat men als dan de armen melk uitdeelde. Maar hoort, liefhebbers, teffens dit koddig verhaal, 't welk wy het Wormer Maria beeld moeten dank weten.

(1) In dien dommen tijd waren te Wormer een snaakse koster, Klaas Kluit geheten, en een Bakker, door 't gansche Dorp berugt, dat hy zijn brood te ligt bakte, waar door hy al zijn nering verloor. Dit wist hy niet te herstellen, maar was, in zijn onregtvaardigheid nog zoo bygeloovig, dat hy dikwils in de ledige Kerk quam, en voor het beeld van Maria, 't welk met haar kindje in de armen aan een Pijlaar stond, nederknielende zijn gebed stortte, om uit die ongelegentheid te geraken, en beter nering te krijgen. Koster Kluit, ziende dat de Bakker meer dan naar gewoonte in de Kerk voor het beeld der Lieve Vrouwe zijn Godsdienstigheid pleegde, ging eens uit nieuwsgierigheid, agter het Outer staan, om te vernemen wat de Bakker quam verzoeken, en hoorde terstond dat hy ernstiglijk om herstel van zijn nering bad. Flux na 't eindigen van zijn bede sprak de Koster met een gemaakte stemme, even als die van een kind; *Bakker, gy moet uw brood wat zwaarder maken.* Maar let dog

(1) *Pag.* 376.

dog op de vroomheid van den Bakker. Zoo als hy dat hoorde, beet hy fluks den spreker toe (wanende dat het beeldje van 't kind Jesus hem deze Lesse gaf) *zwyg, jonge, laat uw Moeder spreken!* en stapte daar meê ter Kerke uit. Een aanmerkelijke proef, voorwaar, van 's volks loffen grond in den Godsdienst; by aldien de vertelling waar is.

Achter de oudheden van Warmer krijgen wy die van *Jisp*, en *Akersloot*, zoo uitvoerriglijk als de voorste Dorpen. Men leester ook den oorsprong van 't Kaas- en Broodspel, dat is, den zwaren oproer, die in Kennerland en Noordholland na 't jaar 1490 rees, wanneer het meeste Volk, rondom door veelerley rampen en ondragelijke lasten gedrukt, aan 't meuiten sloeg, en alles wat hem voorquam vernielde, voerende in hunne banieren en wimpelen d'afteekening van Kaas en Brood, om 't welke alleen zy zeiden te vegten. Door deze maats zijn, in hun oprogt na Leiden, de heerlijke huizen van Haemskerk, Kralingen, Hillegersberg, en Spangen verwoest. Dog 't heeft hen dier gestaan, eer ze vergiffenisse dezer misdaad kregen. Het Eiland en 't Dorp *Schermer*, het verwoeste *Vronen*, *Bergen*, en *Hondshoofch*, leiden ons tot aan de toestopping van de Rijn-deuren by Petten, daar de uitvloeijing des Zaanstrooms heeft opgehouden. By deze gesloten deuren van den Rijn sluit Zoetebroom zeer voegelijk

h't vierde boek van zijn Zaanlandsche Arkadia.

Van daar treed hy in 't vijfde en laatste boek voort tot het verhandelen van zaken, die ruim zoo gedenkwaardig zijn, dan alle de gemelde Oudheden en Beschrijvingen van plaatsen. Te weten, hy gaat nu verhalen de geschiedenissen van Oost- en West-Zaardam, Oost- en West-Zaanden, Wormer, en Jisp, in en na de Nederlandsche Beroertens voorgevallen. Om daar van een schetse te geven, haalt hy de grondoorzaak van dien Krijg met de Spaanschen uit den Geweten-dwang en de schennis der Nederlandsche Voorregten, volgens de bloed-plakkaten van Keizer Karel den V. Graaf, van van Holland uitgevoerd. Hy meld stukswijze, het vervolgen en vermoorden der onnoozele menschen, die Onroomsche bleven, zoo door ganisch Kennemerland, Waterland, en West Vriesland als elders in de Nederlanden, voor, en na Alva; het veroveren van den Briel, en Sonoy's bedrijf in Noordholland; 't Overgaan van Haarlem aan de Spaanschen op genaê en ongenade, in Hooimaand des jaars 1573: Hy schrijft wat deel de Wormers, Jispers, Oost- en West-Zaanders aan deze zware Oorlogstampen gehad hebben; zonder te verzwijgen hoe menigmaal de Spanjaards aan dien oord zeer zware nederlagen kregen, waar door zy zoo bang waren, dat men nog ten hui-

lige klaagwoorden, *Help me uit de Vaderland de, ik zal jou geef zoo groote gelde*; eindelijk hy verhaalt vele byzonderheden, welker waarheid in voorname Geschigtboeken van ons Land bevestigt worden, altemaal gebeurd sedert het jaar 1572, tot 1577, wanneer de Amsterdammers aan de zijde der Hoog Mogende Heeren Staten overquamen.

En hoewel onze Zaandammer daar meê bequamelijk zijn Zaanlandsche Arkadia konde sluiten, luste 't nogtans niet te eindigen voor al eer hy aan zijn gezelschap vertelt heeft, hoe de aanzienlijkste Dorpen in Zaanland, na 't uitgestaan krijg geweld, tot haren bloeyenden stand verrezen zijn. Dit doet hy, op den vorigen voet, uit kenneliike bewijzen, aanhalende het aanmerkelijkste van haren handel, en wat meer tot haar vermaardheid dient.

In zijn beschrijving van Oost-zaanden, daar hy van de groote zeevaardy spreekt, die de inwoners van dat gezegend Dorp oefenen, wilde hy niet voorbygaan den berugten Zeeroover Klaas Gerritszoon Kompaan, Oost-Zaander van geboorte, wiens Levensschets in 't kort hier op uit komt.

Kompaan, een Zeeman in zijn hart, kreeg, voor omtrent een halve eeuw, een schip, van zijne Reeders toegerust, groot honderd last, met zeven en twintig stukken, en tachtig koppen, verlof hebbende van den Staat om tegen den vland op vry-

huis te gaan. Hy had geen vier dagen in Zee geweest, of hy overtrad zijn verlof, en nam een schip, dat niet viandig was, verdeelde den buit onder zijn volk, en speelde van dien tijd af alle zeilen blank, zoo dat hy voortaan een schrik wierd voor alle Zeevaarders, Spanjaars, Portugijzen, Franschen, Engelschen, en wie hem maar voorquam. In de hitte van 't gevegt vernielde hy al wat hem tegenstond, doch in koelen bloede deed hy niemand lijfsschade. Dus aller Christenen vriand geworden, nam hy zijn toevlugt en loopplaas op de Barbaarsche kust. Den eersten dag van zijn vertrek uit Verland roofde hy zeven Engelsche rijkgeladene schepen, en zette hen de schade die zy hem aangedaan hadden, meer dan tien dubbeld betaald. Met zijn eigen mond beleed hy, ruim vier honderd schepen genomen te hebben. Nooit was hy boven de zeven schepen sterk, en hy had 'er maar drie by zig, toen hy de Oost-Indische Vloot aantastte. In dezen staat leidde hy een zeer gevaarlijk leven; altijd gaande slapen met bloot geweer, en eenige geladene Pistolen in zijn bed, uit vreeze dat zijn volk hem om de groote schatten die hy voerde, den nek zou breken. Nogtans had hy eenigen, aan welken hy zijn leven toevertrouwde, en die hy geduriglijk met schenkaadjes t'zijnet beschermjag verbond. De meeste waren ook voor zijn welstand bekommerd, dugtende na zijn

dood

dood nimmer zulk een kloeken Hopman weêr te zullen krijgen. Als hy geen beurt vond, paaide hy de matrozen met goê woorden, zoo veel doenlijk was, dog wanneer hy geld uitdeelde, dan moest de wederstrevige den Sabel wagten.

Te Magadoor verkoft hy gemeenlijk zijn koper en yzer, en 't was op die plaats, daar de Keizer van Marokko zelf hem quam spreken, verwonderd zijnde zulk een grooten Roover te zien, wien hy lang te voren een Vrijbrief verleent, en met den naam van *Meester van de Zee*, en *zijnen Vriend* vereert had. In onderhoud van levensmiddelen droeg hy zig braaf, dog wat de zeden belangde, dien aangaande liep alles in 't wild, en zijn schip was een kuil van Godloosheid. Zijne goederen verkoft hy meest te Salé, aan eenen Jan Jansz. van Haarlem, die Turksch, en naderhand Admiraal was geworden. Om dezen zoo grooten Zeeroover Kompaan uit Zee te krijgen, wierd voor hem Vergiffenis verzogt, en verkregen. Zoo quam hy eindelijk op Vrijgeley binnen. In 't Vlie verliet hy alle zijne schepen, voer regt op Sparendam, en van daar op 's Gravenhage, alwaar hy een voetval voor den Prins deed, en hem bedankte, in tegenwoordigheid van de Hoog Mogende Heeren Staten, voor de genade, hem bewezen. t' Huis gekomen leefde hy in stilte, altijd met twee gelade Pistolen voorzien, of, buiten gaande van twee weer-

weerbare Mannen overzeldt. Soutebeem schreef dit in 't jaar 1655, wanneer Klaas Kompaan nog leefde, oud achtien zestig jaren, en een groot Visscher.

Einde van de Zaanlandsche ARKADIA.

V. UITTREKSEL,

Sacrorum Elaeo chrismatûm Myrothecia tria, in quibus exponuntur Olea atque Unguenta Divinos in Codices relata, & olim vel cunctis universim Gentibus, in vitæ qua quotidiano, qua molliore cultu; vel nominatim apud Israëlitas, tam in sacrorum Antistitibus, Locis, Supellectilibus, quam in Regibus solemniter inaugurandis usurpata, autore Fr. FORTUNATO SCHACCHO Ordinis Eremitarum S. Augustini, Apostolici Sacrari Præfecto. Opus eruditione multiplici conspersum, & instituta Veterum, literasque reconditiores, Hebraicas, Græcas, Romanas hujus argumenti occasione passim

passim illustrans, nec antea sic emendatum; adornatum figuris elegantissimis.

Dat is,

Drie Zalfpotten van gewijde Olÿ-Zalvingen, waar in verklaart worden Olien en Zalven, die in den Bibel staan, en eertyds of in 't gemeen by alle Volkeren 't zy in het dagelijksche leven, 't zy uit weelde, of voornamentlijk by de Israeliten, zoo in Priesters, Plaatsen, Huisraad, als in Koningen plegtelijk in te wijden gebruikelijk zijn geweest, beschreeven door Fr. Fortunatus Schach *van de Ordre der Eenzaamen van Anguſtijn, Opziender van den Pausselijken Bedkamer: een werk besprengd met velerley geleerdheid, en, ter gelegentheid van deze stoffe, d' inzettingen der Ouden, de verborgener Hebreeuwsche, Griekſche, en Romeinſche Taalwijsheid doorgaans verligtende. Te voren zoo niet verbeterd, met zeer fraaye Printen vercierd. t' Amsterdam by* François Halma. *1702. in fol.*

DER-

DERDE DEEL.

GElijk de Zalf-olie der twee vorige buſſen zig niet anders, dan met een aangename geur kan verſpreiden, om van de bladeren der twee laatſte Maandelijke Uittrekſels door de oogen met ruim zoo aangenaam een kragt, als die der Ouden door den neuze naar de hersenen op te trekken, om die met vervuldige ſtoffe van geleerde Letter-oeffeninge te vervullen; zoo zal deze derde en laatſte Zalf-pot mijnen Lezer niet minder kunnen behagen, gemerkt de dierbaarheid der ſtoffe, waar mede die vervult is.

Schach, Man van overvliegende geleerdheid, handelde in 't eerſte deel van zijn werk van de Olien en Zalven, en zalvingen in 't algemeen, en toonde het gebruik en misbruik daar van uit gewijde en ongewijde Schrijvers. In 't byzonder ontrent de Perſonen, en Zaken, toegewijt aan het werk van den Godsdienſt, maar gelijk niemand by die Koningen in rang en waardigheid kon halen, zoo klimt hy hoe langer hoe hooger, en handeld hier van de Zalvinge, welke geſchiedde in de inwijinge der Koningen van Iſraël.

Om dit zijn oogwit te beter te voldoen, verhandeld de Schrijver voor-af beknoptelijk eenige zaken van den Staat van Iſraël, zoo als die van God vaſt geſteld was, en hy

Digitized by Google

hy verdeeld het volk in tweederley rang, namelijk van Prieſtres, en van Leeken, of Geeſtelijke en Wereltlijke Staaten, welke hy tenemaal van elkanderen onderſcheid, om dat, als in de Stammen van het volk opgetelt worden 'er (1) geen gewagge maakt word van den Stamme Levi, noch van de Leviten of Prieſters; gelijk aan d'andere zijde de Leviten worden gerekend, (2) afgeſcheiden van de twaalf Stammen van Iſrael. Deze verdeeling ſtelt hy zelfs, dat al plaats gehad heeft voor de inſtelling van de Wet, om dat het Volk in Egypten al heeft geoffert, en zijne Feeſten gehad. 't Geeſtelijk gezag was in de oude Wet geſteld, in driederley zoort van menſchen, namelijk den Hoge-Prieſter; de mindere Prieſters en de Leviten. 't Opper-bewint quam toe aan den eerſten, die afkomſtig van Aäron moſt wezen, en onder wien alle andere ſtonden, volgens de duidelijke Wet, (3) in 't byzonder in 't agtiende hoofſtuk van 't boek der Tellinge, alwaar wy volgens de Nederlandſche Overzettinge lezen: *Gy zult uwe Broederen, den Stamme Levi; den Stamme uwes Vaders met u doen naderen, dat ze u bygevoegt werden, en dienen; maar gy, en uwe Zoonen met u zult voor de Tente der Getuigeniſſe zyn.*

De

(1) *Num.* I. *en* II. *Lev.* VII. XIII.
(2) *Lev.* I. *en* II. *Exod.* VII.
(3) *Num.* III. *en* XVIII. 2.

Digitized by Google

De Wereldlijke Staat diende om het volk regt te doen, en te bezorgen, dat het zelve geruft en vreedzaam mogt woonen, om tegen 't onregt van binnen, en 't gewelt van buiten verdedigt te wezen. Tot bezorging van het eerfte was een goede borgerlijke Regeering: tot het laatfte waren goede Heirlegers van noden. Om wel te regeeren wierden op goetvinden van God, den raat van Jethro den Medianiter, en met bewilliging van al het volk de *Oudften*, of *Ouderlingen* des Volks ingeftelt, welke zoo veel, als *Raadsheeren* of Staaten waren, en al in Egipten fchijnen geweeft te zijn; (1) dog op nieuws weer ingeftelt by den berg Horeb, (2) en wederom vernieuwt na't opregten van den Tabernakel. (3) Dat deze Raatsheeren onderfcheiden waren van de Overften in Krijgszaken, blijkt klaar uit hun bewint; uit hun getal, en uit hunne benamingen. Schach wijft de verfcheide range van 't Krijgs-bewint aan uit het boek des Uittogts, (4) alwaar gezeid word, dat Moſes *Mannen uit ganfch Iſraël verkoos, en hen hoofden maakte over het volk, overften der duizenden, overften der honderden, overften der vyftigen, en overften der tienden*, welke benamingen dat ze van Krijgs-bewint mannen zijn geweeft, wijft hy aan uit de Hebreeuwfche woorden אלפים

(1) *Deut.* I. *Exod.* XXIV.
(2) *Num.* XI. (3) *Deut.* XI.
(4) *Exod.* XXIV.

Digitized by Google

אבשי חיל *Anschei Chajil*, dat is, *Kloeke*, of geljk Schach het verklaard, *strydbare* mannen.

Als 'er een Koning aangestelt zou worden, vergaderden de Hoofdden of Staten des Rijks. Dus dede David zijne Knegten vergaderen, in 't aanstellen van Salomon, (a) en Samuel vergaderde het volk te Mizpa, (b) toen de Koninklijke regeering ingevoert zou worden, door welke *knegten*, en welk *volk* de Staaten van 't Rijk verstaan worden, en dat deze manier van doen plaats had onder meest alle volken, toont Schach wijdluftig uit het getuigenis van oude Griekssche, en Romeinsche Schrijvers. Dat dit ook plaats had in Israël, is klaar uit de Wet. (c) En het volk van Sichem handelde dus, gelijk Jotham aanwijst in zijn verdigtzel! (d) *De Boomen gingen eens henen om eenen Koning over hen te zalven, en zeiden tot den olijf-boom; Zyt gy Koning over ons.* Dit zelve zag men in de gevallen van Saul; David; Salomon; Joas, en Adonia. Maar merkelijk onderscheid was 'er tusschen de Voorzegging, de Verkiezing, Verklaring, en Inwijjing van een Koning. De Voorzegging geschiede door de Proferen op Godlijke Openbaring, gelijk het dus aan Samuel na zijn ernstig gebed tot God, geopenbaart wierd, dat Saul (e) David (f) Koning

F f

(a) 1 *Kon.* I: 33. (b) 1 *Sam.* X: 17.
(c) *Deut.* XVII. (d) *Regt.* IX: X.
(e) 1 *Sam.* IX. (f) 1 *Sam.* XVI.

Digitized by Google

ning zou wezen. Dus wierden naderhand, door openbaringe aan Elias Jehu Koning van Israël, (a) en twee Hazaëls, d'een door openbaringe aan Elias, d'andere aan Eliza, Koningen van Syrien. (b) De verkiezing geschiedde als 'er geen Koning was; door de Hoofden des Rijks, gelijk dus Josia, en zijn Zoon Joahas, Koning wierden. (c) Maar iemand voor Koning te verklaren, was alleen het werk van iemand, die als Koning de hoogste magt had; weshalven Bathseba tot David zeide: (d) *Heer Koning, de oogen van gansch Israël zijn op u; dat gy hun te kennen zoud geven, wie op den Throon des Konings na hem zal zitten.* De Inwijing ging alleen de Priesterlijke Bediening aan, gelijk het den Hogepriester alleen toequam den Koning te zalven, zonder egter dat hy of de gansche Priesterlijke Ordre in 't verrichten of aanstellen van een Koning 't minst te zeggen hadden: Want dat men leest van Abjathar, dat hy zig voor Adonia verklaarde, geschiedde alleen uit byzondere genegentheid; en dat Zadok, op Davids bevel, het met Salomon hield, was niet om onder de Hoofden der Stammen Israëls, gerekend te worden, welke op de verklaring des Konings vergaderden, waar om hem als Hogepriester te zalven, (e) gelijk Joiada dien zelven dienst dede aan den jongen

(a) 1 *Kon.* XIX. (b) 2 *Kon.* VIII.
(c) 1 *Kon.* XXI. XXIII.
(d) 2 *Kon.* I: 20. (e) 1 *Kon.* I.

Digitized by Google

gen Joas. (a) De Hoofdden, welke in 't aanſtellen van een Koning vergaderden, waren de Ouderlingen, welke genaamd wierden נשיאים *Nesiim* welke uit yder Stam verkozen een Vergadering maakten tot de Regeering van den ganſchen Staat Iſraels. Behalven deze waren 'er ook nog, welke yder Stam, (b) en yder Stad (c) op zig zelve regeerde. ראשי *Nghedsh* waren de Hoofdden van de Huis-gezinnen in een byzondere Stam, (e) voornamelijk welke volgens het manlijk oir afkomſtig waren van den Eerſtgeboren des Aartsvaders. Maar behalven alle dezen vergaderden ook in 't aanſtellen van een Koning de Krijgs-Overſten. (f) Gelijk daarom Adonia en Salomon beide hun aanhang hadden onder 't Krijgs volk. (g) In 't byzonder was in dit geval 't gezag groot van den Veldheer, gelijk van ouds by de Romeinen, en andere volken, zoo ook byzonder by de Iſraeliten. Mozes daarom, als algemeen Bevelhebber wilde dat volk zig Gode als hunnen Oppervorſt zou onderwerpen; en gelijk Samuel dat zelve ampt bekleedde, zoo het volk hem eerſt aan toen het een Koning begeerde, (h) en uit dien zelven hoofde nam

(a) 2 *Gron.* XXIII. (b) 2 *Kon.* XXIII: 1.
(c) 1 *Sam.* XXX: 26. (d) *Rigt.* XI: 6. *Ruth.* IV: 2. (e) *Num.* I. en XXXI.
(f) 1 *Sam.* VIII. 1 *Paral.* XII. 2 *Kon.* XI.
(g) 1 *Kon.* I.
(h) 1 *Sam.* VII.

Digitized by Google

Abner aan dat hy 't gamſche rijk van Iſraël zou overbrengen op David (a).

De plaats, alwaar men leeſt, dat de Verkiezing van een Koning verhandeld en vaſt geſteld wierd, waren Ramath, (b) alwaar 't volk daar over ſprak met Samuel; Mizpa, (c) toen Saul verkoren wierd, en Gilgal, (d) toen hy ingewijt wierd. In 't geval van Rehabeam vergaderde het volk te Sichem. (e) Te weten, deze Steden hadden, welke andere ſteden zoo niet hadden, volgens 't oordeel van Scach, Raathuizen of Geregtshoven, alwaar zaken van gewigt wierden beſlegt, en dat wel buiten of aan 't einde der Steden, waar aan hy zeid dat de naam van Poorte wierd gegeven, gelijk ook aan de markten, waar op men eetwaren verkogt, zoo wel, als aan deuren, waar door men in en uit de Steden ging.

Innerlijke en uiterlijke gaven wierden 'er vereiſcht in den Koning. d' Innerlijke waren byzonder deugt en Godsdienſtigheid, gelijk daarom, voor de Wet, 't Prieſterampt by den Koning bekleed wierd, zoo vereiſchte de Wet, na dat dat ampt byzonder in den Stam van Levi vaſtgeſteld was, egter de Godsdienſtigheid byzonder in den Koning; (f 't welk ook zonderling onder de Heidenen in agt wierd genomen, volgens de penningen van de Keizers, welke aan de omgekeerde zijde de Vaten droegen toe-

(a) 2 *Sam.* III: 21. (b) 1 *Sam.* VIII.
(c) C. X. XI. (d) 1 *Sam.* XI: 15.
(e) 1 *Kon.* XII. (f) *Deut.* XVII.

Digitized by Google

toegewijt aan den Godsdienſt. d' Uiterlijke gaven waren ſchoonheid, deftigheid van wezen, en ſterkte van lijf en leden, welke daarom byzonder aangetekend worden in Mozes; Saul; David; Abſalon, en anderen.

Dit dus hebbende afgehandeld, toond Scach verder, dat het volk geen Koning mogt hebben, eer het vaſt in 't beloofde Land was gezeten, en dat het daar zelfs aan God ſtond hun een Koning naar zijn welbehagen toe te voegen. *Gy zult dien ſtellen*, zeide Mozes, (a) *dien de Heer uw God verkiezen zal*, egter zoo dat het volk of de Ouden daar van door een Profeet of Prieſter Gods welbehagen daar ontrent mogten vernemen, gelijk ze daarom zeiden tot Samuel: *Geeft ons eenen Koning om ons te regten*; (b) dat is, dat ze uit hem als een Profeet zogten te verſtaan, wien God het Koninkrijk toegeleid had. Dit gedaan zijnde wierd de Koning in 't bezit van zijn Rijk geſteld, 't welk geſchiedde door 't zweeren of beloven van onderdanigheid en trouw aan den Koning, en door hem op den Throon te zetten. Daar op toond hy verder, uit gewijde en ongewijde Schrijvers, 't vaſte gebruik van in alle gewigtige ſtaats veranderingen zijn toevlugt tot de Godheid te nemen, en gelijk de Heidenen vele vizevazerijen hadden, zoo toond hy daar tegen de waardigheid der Godlijke openbaringen in

(a) *Deut.* XVII. (b) *1 Sam.* VIII: 5.

Digitized by Google

Israël of door een Godlijke stem, of door een droom; of door een gezigte; of door tekenen, welke uitgingen van den Efod. Wannoer daar op de Koning ingewijd zou worden, stelde Schach dat dat geschiedde met gebeden, en met offerhanden. Op het eerste past hy de woorden van Samuel tot het Volk: *Stelt U voor het aangezigte des Heeren*, op het tweede, de volgende woorden: *Samuel had alle Stammen van Israël doen naderen.* * Daar op toond hy 't gebruik van 't Lot in diergelijke zaken. Verder stelt Schach, dat de Priesters en de Hooge-Priester in dit alles de eerste rang hadden, om dat, hoewel zy geen stem hadden in de Verkiezing van een Koning, egter nogte de verkiezing nogte de inwijing zonder offerhande geschiedde, welke noodzakelijk een Priester vereischte.

Daar op keerd hy weder tot het Israëlitisch krijgs-volk, als zijnde hun magt van het hoogste belang, in 't aanstellen van een Koning. By die gelegendheid verhandelt Schach wijdluftig zijn mening over de *Krethi* en de *Plethi* †, welke hy toond, dat geen Raatsheeren, maar krijgs-volk geweest zijn, en wel in 't byzonder dat zy den Koning tot een lijfwagt dienden, waar van daan hy meent, dat de gewoonte onder Heidensche volken ook gesproten is om zulk een lijfwags voor zig te hebben. Deze *Krethi* en *Plethi* zijn, naar zijn gevoelen geen vreemdelingen, maar zelfs Israëliten gemeest

* 1 Sam. X: 19, 20. † 1 Kon. I: 38.

weest, om dat het niet te denken is, dat David en andere Godvrugtige Koningen zig aan vreemdelingen, welke afgodendienaars waren, vertrouwt zouden hebben, daar zy met vreemde volken geen gemeenschap mogten houden. Daar by, gelijk deze Benden hun eerſten oorſpronk hebben gehad, toen Saul tot Koning wierd verkoren, waar van getuigt word, dat 'er *van het Heir met hem gingen, welker herten de Heer geroerd had* *; verſtaat hy dat van een onmiddelijke Godlijke aanblazing, welke hy oordeelt dat ongerijmt is, op vreemd krijgs-volk te paſſen, 't welk David Koning geworden, naderhand by zig gehouden heeft, ja waar over hy zelf waarſchijnlijk van Saul tot Overſten geſteld is: Want *die zette hem*, ſtaat 'er, *tot over de Krygslieden* †. Hunne benamingen van *Krethi* en *Plethi* hadden zy niet naar het Landſchap, nogte geſlagt waar van zy oorſpronkelijk waren, nogte van 't werk, 't welk zy verrigten, namelijk uitroeyen, of doodſlaan, maar van hunne Schilden: Want gelijk 'er ligt gewapend volk was, zoo waren 'er zwaar gewapende, welke onder anderen Schilden voerden, waar van verſcheide af-beeldingen by Scach zijn te zien en te lezen. Deze, uitmuntende onder 't krijgs-volk in dapperheid en oefening van wapen-handel, ſtaken ook uit in hunne wapenen, en hadden goude Schilden. Van Salomon leeſt men, dat hy *maakte twee honderd rondaſſen van geſlagen goud, en liet opwegen*

* 1 *Sam.* X: 26. † 1 *Sam.* XVI: 5.

Digitized by Google

zes honderd zikkelen gouds tot yder rondas; insgelyks drie honderd schilden van geslagen goud, en liet opwegen drie pont goud tot yder schild *, 't welk; hoewel het, om de zwaarte, voor menschen eigentlijk niet tot gebruik, maar tot pragt van hen sterkte, welke dit alles *bey 't huis in het bos Libanon*, egter toond, gelijk verder blijkt uit ongewijde Schrijvers, dat mannen van oorlog, welke in waardigheid uitstaken, hunne wapenen met goud en andere pronkeryen vercierden, welke van de vyanden genomen daarom in 't byzónder, als zegenteekens van d' overwinning opgehangen wierden, en gelijk d' Israëliten dit ook niet ongewoon waren, past Scach op die rijke zegenteekens van David de woorden van 't Hoogelied: † *Uw hals is als Davids toorn, welke gebouwd is tot ophanginge van wapentuig, maar aan duizend rondassen hangen, altemaal zijnde schilden der helden*; om dat d' uitstekende schoonheid van den halze der Bruit niet dan by zaken van andere, als gemeen cieraad vergeleken kon worden.

Na 't afhandelen dezer stoffe gaat Scach over tot de inwijing van den Koning, en gelijk 'er by die gelegentheid staat van Salomon, dat ze *hem deeden rijden op de Muil Ez. linne des Koninps*, ✠ en dat op het duidelijk bevel van zijn Vader, zoo toond hy by die gelegentheid de pragt der Koningen en aanzienlijke

* 1 Kon. X: 16, 17. † Hoogl. IV.
✠ 1 Kon. I: 38.

Digitized by Google

lijke Perzonagien, waar in zy gevoert wierden, 't zy op een paard; een wagen; een draag-zetel; een muil-ezel; een olifant; of diergelijke. Maar in 't byzonder merkt hy aan, hoe de Koningen van Israël muil-ezels in 't gebruik hadden, daar egter de Wet * 't vermengen der beesten van verscheide zoort streng verbood, om deze zwarigheid weg te nemen, en de Godvrugtigheid van David en andere Vorsten ongeschonden te bewaren, toond hy, dat het vermengen of zamenkoppelen der beesten van verscheide zoort wel ongeoorloft was, maar niet het gebruik der beesten, welke door die vermenging voortgeteeld wierden. Egter munten zy uit in snelheid boven onze muil-ezels, gelijk Absalon † daar door zoo geweldig met zijn hair verwarde, dat het hem de dood deê, en 's Konings Zonen, toen hun broeder Ammon door Absalon omgebragt was, *alle op hunnen muil-ezel reeden, en vlugten* ✠, daar onze muil-ezels doorgaans traag zijn in hun voortgaan. Dog daarom steld Scach, dat die muil-ezels welker snelheid zoo geroemd word, voortgeteeld zijn uit een paard, en een niet tammen, maar wilden eezel, of eezelin, in 't Latijn *Onager* geheten.

De plaats, waar naar toe de Koning gevoerd wierd, om ter heerschappye ingewijd te worden, was buiten den omtrek van

* *Lev.* XIX. † 2 *Sam.* XVIII.
✠ 2 *Sam.* XIII: 29.

Digitized by Google

eene der hoofd-ſteden des Rijks; onder den blaauwen Hemel een plaats, namelijk, welke uitſtak 't zy door Godsdienſt, en offerhande, of door Staats zaken, daar gelukkig verrigt; of door begraafeniſſen der Voorouderen, als alle goede voorteekenen der gelukkige aanſtaande Heerſchappye. Dus wierd voor Abimelech (a) de Eike buiten Sichem; voor Sau (b) Gilgal; voor David (c) Hebron; voor Adonia de Fontein Rogel, en om hem dien ſteek te verzetten, voor Salomon, op 's Vaders bevel (d), de Beek Gihon verkozen.

's Konings inwijing in 't byzonder bragt mede, dat hy aangebeden wierd, 't welk een teeken was, dat men hem voor Koning erkende, gelijk uit gewijde en ongewijde Schrijvers blijkt. Adonia toonde dit in 't byzonder, toen hy geen kans ziende om zig tegen zijnen Broeder in 't Rijk ſtaande te houden, daar van afſtond, en Salomon erkende, en om dat te toonen, word 'er gezegt, dat *hy zig voor Koning Salomon nederboog* (e), dat is, dat hy hem aan bad; Want, die aanbidding was eigentlijk een plegtelijke begroeting, en diepe nederbuiging an het ligbaam. Deze aanbidding, tot teeken van onderwerping, ging vergezelt met een *Kus*; daarom wilde Farao, om Joſef als Onder-koning van Egypte te doen er-

(a) *Rigt.* IX. (b) 1 *Sam.* XI.
(c) 2 *Sam.* II. (d) 1 *Kon.* I.
(e) 1 *Kon.* I: 53.

Digitized by Google

erkennen, dat *al het volk hem op zijn bevel zou kuſſen* (a), en ontrent Chriſtus, als den grooten Koning word belaſt: *kuſt den Zoone* (b). Dit geſchiedde egter met dit onderſcheid, dat de Staaten en Eerſten des Rijks om 't hoofd of den mond te kuſſen, waar 't minder volk ſlegts ter hand-kus toegelaten wierd. Dit aanbidden wierd verder volbragt met zegen-wenſchen, en woorden, welke wat goeds beteekenden; gelijk 'er bevolen wierd in 't geval van Salomon te roepen: *De Koning Salomo leve* (c). Daar toe ſtrekten ook de gaven, gelijk onder anderen, Salomon die van de Koningin uit het Zuiden, en van de omleggende koningen ontfing (d). Hier op paſt Scach, 't geen men leeſt van de ſlagen, welke Chriſtus op zijn hooft, met doornen gekroond, toegebragt wierden (e), namelijk dat ze, om hem als een dwazen koning te beſpotten, hem in plaats van Gaven, die ſmertelijke ſlagen hebben gegeven.

By deze plegtigheden wierden de cieraden gevoegd, welke tot 's Konings lighaam behoorden; en gelijk het hooft (om daar van te beginnen) met een Kroon vercierd wierd, gaf dat aanleiding aan Scach, om beknoptelijk, van de verſcheide benamingen, zoorten, gedaantens, ſtoffen, en gebruiken der Kroonen te handelen. Waar na hy beſluit, dat Iſraels Koningen een Tulband droegen, wel-

(a) 2 *Gen.* XLI: 39. (b) *Pſ.* II.
(c) 1 *Kon.* I: 34. (d) 1 *Kon.* X.
(e) *Matth.* XXVII.

Digitized by Google

welke gemaakt wierd van een fijnen linnen band of zwagtel, verscheidentlijk door een geslingerd en gebonden, over 't welk heen de Hooge-priester een fijn linnen kleed had om de naden te bedekken, en op 't zelve wederom een hoet of muts hemels-blaauw geborduurd, agter aan dezen Tulband waren banden of snoeren, welke op den rug hingen. Onderaan was een krans van Goud, verzierd met Goude bloemen, en edel gesteente. Van dezen Tulband verschilde die van de Koning niet, welke ook zelfs voor aandroeg die goude plaat, of kroone van zonderlinge heiligheid, in 't Hebreeuwsch נזר *Nezer* geheten waar in Gods groote naam stond *Jehova*.

Gelijk na de beschrijving van dit hoofdcieraad dat van den arm volgde, onderzoekt Scach voor af, wat 'er verstaan word door het *Getuigenis*, 't welk onder andere koninklijke cieraden aan den jongen Koning Joas gegeven wierd: Want de Priester Jojada *zette hem de Kroon op, en gaf hem het Getuigenisse, en zy maakten hem Koning* *; en gelijk hier van niets met zekerheid vastgestelt kon worden, zoo besluit hy, dat het geloofwaardigst is, dat het een cieraat is geweest, 't welk tot de arm behoorde, en volgens de Neêrlandsche vertaling met het woord, *Armgesmijde* †, genoemd word, welke d' Amalekiter, toen hy Saul omgebragt had, zoo wel als de Kroon nam van Saul, en voor David bragt, zijnde 't een

zoo

* 2 *Kon.* XI: 12. 2 *Gron.* XXIII. † 2 *Sam.* I.

Digitized by Google

zoo wel, als 't ander onder die dingen te ſtellen welke den Koning deden uitmunten. Deze ſteld hy dan, dat als een teeken van dapperheid in krijgs bedrijf den ſlinker arm boven den elleboog met een gedeelte van den ſchouder bedekten, en by gevolg rond waren, uitgenomen onder den oxel en den binnen-arm, daar ze hinderlijk tot den wapen-handel geweeſt zouden zijn, en daarom ſlegts met een geſp vaſt gemaakt wierden. Andere verſtonden door dit *Gewigenis* den koninklijken Scepter, welke, hoewel van ouds maar een ſpies, zekerlijk, onder de cieraden van den Koning gerekend, ook plaats had onder d'Iſraëliten, gelijk 'er geſproken van den *Scepter des Koninkryks* *, en van eenen *yſeren Scepter* †. Deze ſtrekte van ouds tot een teeken van geregtigheid, en ook van welſprekendheid. Hier by quamen verder d' allerkoſtelijkſte en pragtigſte kleederen, met goud geborduurd en wat meer ſtrekken kon om de hoogſte glorie te verbeelden, gelijk daarom Chriſtus de *heerlykheid*, waar mede Salomon bekleed was, gebruikt om de pragtigſte heerlijkheid der Weereld af te malen ✠. De Hebreen ſtaken in trotsheid uit boven andere volken, en daarom ook in pragt van kleederen, en de Koningen zoo ver boven andere menſchen, als hun ſtaat boven hen uitmunte. Hierom deden de krijgsknegten ſpots wijze Chriſtus den purpuren mantel aan, en groe-

* *Pſ. XLV: 7.* † *Pſ. II: 7.*
✠ *Matth. VI.*

groeten hem, als eenen dwazen Koning. Deze klederen van d' oude Israelitiſche koningen waren, volgens de gedagten van Scach, in 't byzonder voor eerſt 't geen in 't Hebreeuwſch מעיל *meguil* genaamd word, waar door hy verſtaat niet een mantel, maar een hemelſch blaauw kleed, 't welk van den hoofde tot de voeten hing, en daarom ook aan de Vrouwen toegeſchreven word. 't Tweede was חגורה *Hagneduth*, 't welk van de ſchouders tot beneden de heupen hing boven 't eerſte kleed heen, koſtelijk verzien, gelijk wy zeiden, met borduurzel van goud en edel geſteente, gelijk den Prieſterlijken Efod. Beide kleederen quamen dus over een met die van den Hoogepriester, uitgezonderd dat deze nog daar en boven had aan zijnen Efod den Urim en Tummim, en onder aan zijnen rok de granaatappelen en de bellen, welke hem byzonder nodig waren in zijne bedieninge. Hier by wierden hem de ſteene Tafelen der Wet of tien Geboden plegtelijk in zijne hand gegeven, om afrebeelden, hoe hy zig aan den Godsdienſt en de Wetten verbonden moſt houden, en die ongeſchonden bewaren. Al het welk Scach in nette printen cierlijk afbeeld.

Na 't wijdluftig afhandelen van alle deze ſtof, rakende den Koning, gaat de geleerde Schrijver over tot zijne Zalving, en toond voor af de noodzakelijkheid daar van, waar toe de voorbeelden der Koningen dienden, die alle gezalfd wierden. Hier toe dien-

Digitized by Google

diende in 't byzonder 't verdigtsel van Jotham, den Zoon van Gideon, dat de *boomen eens heen gingen, om eenen Koning over hen te zalven* (a), en dat de Profeten, niet tegenstaande al 't volk wel wist, dat zy alles uit Gods last deden, egter, als 't een Koning aangesteld zou worden, 't zig niet genoeg lieten zijn, uit Gods naam ymand tot Koning te verklaren, maar zy gebruikten daartoe wel duidelijk de zalving, gelijk in Saul; (b) en toen David Koning stond te worden, wilde God uitdrukkelijk, dat Samuel zijnen *hoorn met olie zou vullen* (c), gelijk daarom de naam van *Gezalfden* eige was aan de Koningen.

Maar hier viel in bedenken, met wat slag van olie de Koningen gezalfd wierden, of het namelijk gemeene, dan of het gewijde olie was, dewijl 't ook gevoelen zijn voorstanders vond. De voornaamste rede van de eersten was, om dat de gewijde olie, toegemaakt tot inwijing van de Priesters, op verbeurte des levens, aan niemand anders gebruikt mogt worden: Want daar staat duidelijk van dien olie: *Men zal die op geen menschen vleesch gieten; gy zult ook geen diergelijken maken naar haar maaksel, het is heiligheid; zy zal U Heiligheid zijn. De man, die zulke zalf, als deze, maken zal, die daar van op wat vreemds doet, die zal uit zyne volken uitgeroeid worden.* 't Bewijs van de laatste stond op

(a) 1 *Rigt.* IX: 8. (b) 1 *Sam.* IX: 1.
(c) 1 *Sam.* XVI: 1.

Digitized by Google

op kragtige taal van de Schrift, welke in de zalving van Salomon zegt, dat de Priester Zadok *den Oly-hoorn uit de Tente nam, en Salomon zalfde* *; en van David zegt God: *Ik heb hem met mynen heiligen olie gezalfd* †. En van wat kragt de zegen van dezen heiligen olie was bleek, om dat de zalving daar meê alleen zwaarder woog, dan alle andere zaken om ymand Koning te verklaren; gelijk in Salomon bleek, wiens zalving alleen, hoewel Adonia eerst den grootsten aanhang, en alles gereed had, hem terstond deê zwigten, en alle gedagten van het Koninkrijk benam. De gedagten van de laatsten zijn zoo wel gegrond, dat Scach besluit, dat de olie dezer Zalvinge geen gemeene olie was; en de gedagten der eersten zoo bondig, dat het de gewijde olie niet geweest is, waar mede de Priesters gezalfd wierden. Hierom besluit hy, dat het een heilige olie op zig zelve geweest is, en hy gist, dat die toegemaakt is geweest met de zelve speceryen, als de olie van de Priesters, alleen met dit onderscheid, dat 'er zoo veel van yder specery niet in geweest is, en by gevolg door die verandering niet gezondigd tegen de Wet van Priesters zalf-olie.

Gelijk Scach dus een middel vond om de twijfeling aangaande de Dienaars van de Zalving, of het namelijk het werk was van den Profeet, of van den Priester, gemerkt men

* 1 *Kon.* I: 33. † *Ps.* LXXXIX: 21.

men leeſt, dat Samuël, een Profeet, Saul en David gezalfd heeft, daar Salomon door Sadok, en Joas door Jojada, beide Prieſters, wierden gezalfd. Om deze zwarigheid op te loſſen, ſteld hy tweederley Zalving, eene, welke in 't byzonder en buiten weten van anderen, en eene, welke plegtelijk, en in 't openbaar voor al de Weereld geſchiede. Door d' eerſte wierd hem, welke Koning wezen zou, alleen kennis en verzekering van 't aanſtaande rijks-bewind gegeven, op dat hy zig dien ſtaat bequaam zou leeren dragen; en deze ſteld hy, dat door een Profeet geſchiedde in den name van God. De tweede ſtrekte, om den Koning plegtelijk ter Heerſchappye in te wijen; en deze ſteld hy dat alleen door den Prieſter verrigt mogt worden.

De zalving zelf geſchiedde niet door ſtrijking of ſmeering, gelijk anderen meenden; maar, zeit Scach, door uitſtorting van den zalf-olie over 't hoofd van den Koning, byzonder om dat de Koningen van andere volken dus ter Heerſchappye ingewijd wierden, van welke wijze van doen het niet te denken is, dat Samuel zou hebben willen afwijken, als hy met de zalving aan Saul de openbaring gaf der aanſtaande Heerſchappye. En de Koningen, gelijk de Prieſters, ontfingen deze plegtelijkheid zelfs met ongedekten hoofde. Want het was van ouds, gelijk 't nog is, een vaſte gewoonte by alle Ooſterſche volken het hoofd nooit te ontdekken, zelfs niet in de begroe-

tingen of aanbiddingen van d'Onderdanen, om dat het zelve droefheid en rampspoed beteekende, waar mede deze inwijding en de toejuiching daar van geen gemeenschap had.

Op deze Zalving volgde de aanbidding, en de Toejuiging. De aanbidding of begroeting geschiede naar rang, wordende d'eerste Staats-perzonen ter mond-kus, de anderen ter hand-kus toegelaten; de toejuiching zonder onderscheid van allerley slag van menschen, waar van de gemeene geluk-wensching was: *Leve de Koning* *, ook het klappen in de handen behoorde; tot al het welke het schijnt, dat by de Israëliten het teeken gegeven wierd met het ontsteken der bazuine. Hier op volgde het blazen van het volk op Trompetten en Pijpen, gelijk blijkt in de Historien van Salomon, en Joas. En gelijk er dus van driederley werktuig gewag gemaakt word, zoo wijst Scach het afbeeldsel daar van aan. Te weten de *Buzin*, waar toe men van ouds een hoorn, naderhand zilver of koper gebruikte, was krom, zoo dat ze beginnende van den mond van den blazer, onder zijn oxel doorging, tot aan zijn hoofd quam, en hem zoo omringde. De *Tromper*, (hoewel er in Moses Paberhakel twee van zilver waren) wierd doorgaans van koper gemaakt; was regt, en naar de beschrijving van Josefus †, ontrent

* 1 *Sam.* X. 2 *Kon.* XI.
† *Antiq.* L. III. c. XI.

trent een el lang; aan den mond, en een ſtuk weegs verder naauw, maar wierd kloks wijze wijder aan 't einde, en ſchijnt een mond-ſtuk gehad te hebben, om het geluit t' aangenamer te ſpijden. De *pijp*, gemaakt van baſt, of hout, had in 't midden verſcheide gaatjes, welke, verſcheidelijk met de vingeren geſloten, of weer open gelaten, 't geluid verſcheidelijk verſwaarden, of verligten, hoogden of laagden, en zoo een zeer aangenaam geluid verwekten.

Op dit alles volgde 't maken van 't Verbond t welk met het ſlagten van offerhanden geſchiede: Want gelijk God als Opperkoning zijn Verbond met Iſrael dus maakte *, zoo ook de Koningen zelfs, gelijk 'er ſtaat van David, en van Joas, dat zy een Verbond maakten †, eigentlijk ſtaat 'er, *houden* of *bakten*, om dat de offerhanden, met welke de Verbonden beveſtigd wierden, midden door wierden gehouwen. 't Blijkt uit de hiſtorie van Joas, dat dit Verbond tweederley was. 't Een had opzigt op God, en hier door verpligte zig de Koning alle Godsdienſtige plegtigheden van Moſes t' onderhouden, om alle afgoderij te weeren. 't Ander zag op 't Volk, en gelijk zijn magt onbepaalt was, verpligte hy zig zelven hier door om zijn volk tegen alle uitheemſche magt te beſchermen. Dus ging men de Verbonden aan in tegenwoordig-

* Exod. XXIX. en XXIV.
† 2 *Sam.* V: 3. 2 *Kon.* XI: 17.

Digitized by Google

digheid van God, ten welken einde van ouds Altaren opgeregt wierden, gelijk tuſſchen, Jakob en Laban *; God en zijn Volk †, 't welk byzonder geſchiede in de grondlegging der nieuwe Heerſchappye, gelijk daarom in de inwijinge van Saul 't Volk en de Hoofden deszelfs te Gilgal vergaderden, dewijl daar de Verbond-kiſt; de Tabernakel, en Altaar was tot de Offerhande (a). En dat David 't Verbond ook by den Altaar maakte, geven de woorden, *voor het aangezigte des Heere*, te kennen. Daar op ley men de handen op het hooft van het Offer-beeſt, gelijk in alle (b), maar byzonder in de Trouw-verbonden (c), en hier op ſchijnt gezien te worden, als men leeſt, dat alle Vorſten, en Helden, ja ook de Zoonen van Koning David, Salomon de hand gaven, dat zy onder Salomon zouden zijn (d).

Gelijk dit alles toond, hoe ver de Godsdienſt in 't inwijen van den nieuwen Vorſt tuſſchen beide quam, zoo byzonder de plegtelijkheid der eerſweeringe, waar mede ons gewijde en ongewijde hiſtorien leeren, dat de Verbonden wierden geſterkt, en in 't byzonder, die met het aanſtellen van een nieuwen Koning gemaakt wierden. Dus zwoeren de Gileäditen trouw aan Jefta, die hun anders weinig vertrouwde. *De Heer zy*

voor

* *Gen.* XXXI. † *Exod.* XXIV.
(a) 1 *Sam.* XI. (b) *Lev.* III.
(c) *Tob.* VII. (d) 1 *Gron.* XXIX.

Digitized by Google

tot toeboorder tuſſchen ons, indien wy niet alzoo naar uwe woorden doen *; en Zedekia van Nebukadnezar geſteld, in plaatze van den afgezetten Jechonia, tot Koning van Judea, deê hem hulde met een eed, en als hy dien brak, wierd hy van God overgegeven tot het bederf, dewijl God, daar in tot getuigen en regter aangeroepen, zelf veragt wierd †. De woorden, waar in de eed beſtond, waren doorgaans: *Zoo waaragtig, als de Heer leeft*, of men riep hemel en aarde tot getuigen. Tot een plegteli kheid quam hier by de opheffing der handen naar den Hemel, gelijk Abraham die verzekering aan den Koning van Zodom gaf, dat hy van den buit niets voor zig zelven nemen zou. Ja God zelf, ſchikkende zig naar die gewoonte, beveſtigde dus zijn Verbond: *Ik zal mijn hand naar den hemel opheffen, en zeggen: Ik leef in eeuwigheid. In dien ik mijn glinſterende ſwoerd wette* ‡. En hier door worden alle die plaatſen ligtelijk verklaard, in welke gezegt word, dat God over een land of volk *zijn hand heeft opgeheft*, waar door te kennen gegeven word, dat hy daar over iet beſloten, en als met eede beveſtigt heeft.

Verder wierden de Verbonden beveſtigt met beeden of wenſchingen van Zegen en van vloek over d'onderhouders of ſchenders der Verbonden. De heidenen riepen om 't laatſte d'onder-aardſche Goden

* *Rigt.* XI: 10. † *Ezech.* XVII.
‡ *Deut.* XXXII: 40, 41.

Digitized by Google

aan; of de Hemel-Goden, dat wy de onder-aartſche (want ze ſtelden, dat d'eerſte magt hadden over de laatſte) wilden bevelen de plagen over de Verbond-breekers te zenden. Maar de Iſraëliten, beter onderwezen, riepen tot het zelve einde den eenigen waarachtigen God aan, van wien 't een en 't ander afdaalt, 't welk Joſua plegtelijk liet geſchieden, toen hy, volgens Moſes bevel, de Leviten op de bergen Gerizim en Ebal tegen elkanderen over ſtelde, om op den eerſten den zegen over de onderhouders, en op den tweeden, den vloek over de overtreeders van 't Verbond uit te ſpreeken *. Hier toe ſtrekte in 't byzonder de plegtigheid van d' Offerhanden aan ſtukken te hakken, en de deelen daar van tegen elkanderen over te leggen, tuſſchen welke deelen beide de partijen door gingen, biddende dat God alzoo den overtreder van 't gemaakte Verbond, gelijk dit offer, dooden en verdelgen wilde. Dus word 'er gezegt, dat d' Iſraëliten *een kalf in tuee hadden gehouwen, en tuſſchen zyne ſtukken doorgegaan waren* (a), en dat ze *ſtonden om over te gaan in het Verbond des Heeren, en in zynen vloek* (b). Ja God zelf deê zeo lang voorheen, in 't maken van het Verbond met Abraham, een rookenden oven, en vyerigen fakkel *doorgaan tuſſchen de deelen van zyn Offerhanden* (c). Dit geſchiede in de aan-

* *Joh.* VIII. (a) *Jer.* XXXIV: 18.
(b) *Deut.* XXXIX: 12.
(c) *Gen.* XV: 17.

Digitized by Google

aanstelling van een Koning door beide de partijen, de Koning namelijk, en het volk, of de voornaamste Hoofden des zelfs, gelijk daarom Samuel in 't aanstellen van Saul al het volk te Gilgal, en van David, de Oudste van Israël te Hebron deê vergaderen *.

Op dit alles volgde d' aanvaarding zelf der Heerschappye, 't welk geschiede door het gaan zitten van den Koning op den Throon. David belaste wel duidelijk, dat Salomon *op zijnen Throon zou zitten* †: Want by d' Ouden was dit voorregt den Koning zoo eigen, dat het met de dood gestraft wierd, in dien iemand op den Throon ging zitten, die daar geen regt toe had. Deze Throon, zijnde een verheve Zetel, met een voetebank onder, en een verhemeltsel boven, was geplaatst niet in den Tempel, maar in het Hof, of Paleis des Konings; welke meffens andere pragtige zetels, naar de verscheidenheid der volken in verscheide gedaantens en kostelijkheden, egter oneindig ver overtroffen wierden van den Throon, dien God zig zelven deê maken in den Tabernakel, waar uit hy, als daar op eenigermate gezeeten, zijne antwoordeh gaf. Die van Israëls Koningen, in 't byzonder von Salomon, zeer pragtig, word daarom naaukeurig beschreven (a). Over wiens byzonderheden verscheide aanmerkingen door Scach gemaakt worden.

* 1 *Sam.* XII. 2 *Sam.* V. † 1 *Kon.* I: 35.
(a) 1 *Kon.* X.

Digitized by Google

Ten laatſte wierden de Verbonden met een plegtelijke maaltijd by Heidenſche volken in 't gemeen, en by 't Iſraëlitiſch volk in het byzonder beſloten, gelijk het blijkt in 't Verbond van Jakob met Laban (a), Iſaak met Abimelech (b). Ja gelijk God in zijn Verbond met Moſes zig als verpligte het volk te hanthaven, en te beſchermen, en het volk om Gode alzints te gehoorzamen, zoo gaf God bevel; op dat 'er de maaltijd niet ontbreeken zou, tot het dankoffer (c), waar van een gedeelte Gode geoffert wierd, een gedeelte voor de Prieſters was, en een gedeelte voor die geonen, die d' offerhanden deden. En dat deze maaltijden ook plaats hadden in d' inwijingen van aardſche Koningen blijkt uit de Verbonden, waar mede die verzelt waren, en byzonder uit de dankoffers, die in d' inwijinge van Saul te Gilgal geſlagt wierden (d). Adonia daarom, toen hy naar het rijk ſtond, *ſlagte oſſen*, en *gemeſt vee*, *en ſchapen in meenigte*, *en noodde alle de Zoonen des Konings*, *en Abjathar den Prieſter*, *en Joab den krigs-overſten* (e). En na dat d' offerhanden van Salomon beſchreven was, word 'er by gevoegt: *En zy aten*, *en dronken voor 't aangezigte des Heere met groote vreugde* (f) Dit is 't laatſte geregt, waar mede Scach zijn der-

(a) *Gen.* XXXI: 54. (b) *Gen.* XXVI.
(c) *Exod.* XX: 24. (d) 1 *Sam.* XI: 15.
(e) 1 *Kon.* I: 19.
(f) 1 *Chron.* XXIX: 22.

Digitized by Google

derde en laatſte Zalf-Pot, en wy 't Uittrekſel des zelfs ſluiten, met wenſch, dat de geur daar van u lang by blijve.

VI. UITTREKSEL

Pantheum Mythicum, ſeu *fabuloſa Deorum Hiſtoria*, hoc epitomes eruditionis volumine breviter dilucideque comprehenſa, autore *P. Franciſco Pomey* e Socitate Jeſu. Editio ſexta, denuo recenſita, a quam plurimis erroribus repurgata, & æneis figuris ornata.

Dat is,

Aller verdigte Goden Tempel, *of Verzierſel-hiſtorie der Goden, in dit kortbegrip-boek der geleerdheid kortelijk en duidelijk vervat door* V. François Pomey, *Jeſuyt. De zeſde druk, op nieuws overzien, van zeer vele feilen gezuiverd, en met kopere afbeeldſels vercierd. Te Utrecht by* W. van de Water 1701, 14 *bladen in* 12.

UIT de kennisse der Oudheid, en met behulp van Schrijvers, die dezelve omtrent het veelvuldig Heidensch Goddendom verklaart hebben, maakte de Jesuyt Pomey niet ongeleerdelijk dit handboekje, en begreep daar in, ten dienste der leergierige jeugd, als in een beknopt bondeltje, niet slegts de menigte der verzierden Goden, en verdigtsels, die men in d'oude Gedenkschriften vind, maar ook de verborgener beduiding, welke daar onder gezwagteld lag. En dit te onderzoeken is der moeyte wel waardig. Want de Heidensche Wijzaarts waren zoo zot niet, dat zy die vervaarlijke bende van groote en kleine Goden en Godinnen, en derzelver eerbewijs, plompelijk met den gemeenen hoop onkundige menschen, naar het uitwendige begrepen; maar zy hielden agting voor de Natuur, Histori, en Zedekundige zaken, welke onder de schors der gewijde afbeeldingen verborgen lagen.

Vader Pomey gaf dit werkje, als het eerste deel van zijn bestek, in 't ligt, voornemens zijnde, zoo hy liet verluiden, d'overige Oudheden in byzondere stukjes daar na op dezelve wijze bloot te leggen, als de Roomsche Priesterschappen en Offerhanden, de Volkvergaderingen en Overheidsampten, de Huwelijks plegtigheden, de Krijgszaken, de Schouwspelen en Vertooningen, de Kleedy, de Tafelhouding en Gastmaalen, de verscheide bedieningen in 't borgerlijk lee-

leeren, en eindelijk ook de Lijkstaatsjen, en Graven.

Hier krijgen wy dan voor eerst het Godendom; *Hemel-Goden*, *Aardsche-Goden*, *Zee-Goden*, en *Helsche Goden*: de Godinnen daar onder geteld.

De *Hemel Goden* zijn Apollo, Aurora, Bacchus, Juno, Jupiter, Latona, Mars, Merkurius, Minerva of Pallas, Sol, en Venus.

De *Aardsche Goden* Aristeus, Astrea, Eolus, Ceres, Cybele, Diana, de Faunen, Feronia, Flora, Janus, Momus, de Musæ, of Zanggodinnen, Nemesis, de Nymphen, Pales, Pan, Pomona, Priapus, Saturnus, de Satyrs, Silenus, Silvanus, Terminus, Themis, Vesta, Vulkanus.

De *Zee-Goden* Glaukus, Ino, Kanopus, Neptunus, Nereus, Vader Oceaan, Palemon, Triton.

De *Helle-Goden* Charon, de Dood, de Furiæ of Razernyen, de Nagt, de Parcæ of Schik-Godinnen, Pluto, Plutus, Proserpina, en de Slaap.

By dezen hoop komt tot een tweederley zootje van kleiner soort van Goodjes en Godinnetjes, of van zulke halfbakke Goden, die te voren van minder aanzien of menschen geweest waren, en, om hunne verdiensten, op de lijst der Goden gesteld; even gelijk als in 't Christendom de Roomsche Kerk somtijds hare zoo genaamde *Santen*, en *Santinnen* maakt.

Des

Des Schrijvers manier van verhandelen zal uit het eerſte ſtaaltje, als het beſte, konnen blijken. Ik meine dien Heidenſchen aller Goden Opperbaas JUPITER, die voor alle andere den voorrang heeft. Bezie my dog dat beeld eens, gelijk het ons hier voorkomt. 't Is het beeld van dien zoo genaamden Hemelvoogd der oude Afgodendienaars,

——— *Divum Pater atque hominum Rex*,

Van Virgijl genoemd,

Dat is,

Der Goden Vader en de Koning van de Menſchen.

Gy moet U verbeelden, dat hy op een Troon van elpenbeen en goud zit, gebaard, met de regterhand zwaayende den blixem, waar meê hy, voorhenen de Reuzen ten afgrond bonsde. Zijn Rijks-ſtaf is van Cypres, ter beduiding zijner eeuwigduurende Heerſchappy; want in dat hout, zegt men, komt geen bederving. Dat een Arend daar op zit, kan men voor 't naaſte t'huis brengen, om dat die Vogel hem in den Reuzen ſtrijd telkens nieuw Blixem-geweer aanbragt, waar van daan ook des Arends bynaam is,

* De

Digitized by Google

* *De Wapendrager van Jupijn.*

Hy draagt goude ſchoenen, en een gouden mantel, met afbeeldingen van bloemen en dieren gecierd. Men ſchrijft dat Dionys de Dwingeland van Sicilië Jupiters beeld dien gouden mantel afnam, en in plaats van dezelve een wolle omhing, zeggende dat hem die in alle getijden des jaars gemakkelijker zoude zijn; des Zomers ligter, des Winters warmer. Dog zijn kleedy was oulinks, naar de verſcheidenheid der Volken, die hem eerden, niet eenerley. Ook word hem alleen den Blixem niet toegeſchreven, maar by uitnemendheid.

Dan verrekent ons de geleerde Jeſuyt het geſlagt van Jupiter. Varro weet wel driehonderd Jupiters op te tellen; en met dat ſtuk der Heidenſche Godgeleerdheid, 't welk de geboorten der Goden belangt is het niet anders gelegen dan met den eerſten Beyert, of Mengel-klomp, waar van Ovidius in den aanvang zijner Hervormingen ſpreekt: 't is een Warreneſt van dingen, rompſlomp onder elkander gemengd, zonder dat men d' er hoofd of ſtaart van vind. De allerbekendſte en wijſtvermaardſte nogtans is de Zoon van Saturnus en Ops, wien alles word toegeſchreven wat den ouden Leugendigters luſtte van de andere Jupiters te beuzelen.

Bijſter verſchillen ook de praatjes wegens zijn opvoeding. Men wil in 't algemeen wel,

* *Joris Armiger.*

wel, dat de genoemde Saturnus zoon in Kreten op den berg Ida gewonnen en geboren is; maar d'een zegt, dat hy opgevoed wierd van de Cybeles Papen, gelubde dollemannen, d'ander van zekere Nymfen: sommige vertellen dat hy van Byen met honing gevoed, sommige dat hy van een Geit gezoogd is. Vele geven hem Duiven tot zijne Minnemoêrs, wederom andere een Arend: eenige zelfs een Beerrinne. Niet weinige stellen d'er Amalthea voor, de dogter van den Kretenser Koning Melissus; hoewel andere wederom den naam van Amalthea niet aan de gezeide Vorstinne, maar aan de Geit gaven, die den jonggeboren Opperhoofd der Goden zon gezogt hebben; met byvoegsel, dat hy naderhand den hoorn van die Geit aan zijne voedsters schonk, en daar by het wonderbaarlijk voorregt, dat wie dezen hoorn had, verkrijgen zou, alles wat hy begeerde. Daar over kan men de aloude spreekwoorden nazoeken. Ik moest niet vergeten, dat Jupiter van de huid der gestorven Geit zig een * schild maakte, en het doode beest met een nieuw vel, teffens een nieuw leven schonk, en onder het Gestarnte plaats gaf. Laatsons nu ook, volgens de schikking des Schrijvers, de doorluchtige daden van dien † besten en grootsten Jupiter eens kortelijk

* *Ægis genoemd ἀπὸ τῆς αἰγὸς, i. e. a Capra, een Geit.*

† *Zijn bekendste bynaam.*

Digitized by Google

rijk aanhalen. Zoo haast hy de mannelijke jaren had bereikt, dempte hy de mouitende Reuzen, en verloste zijn Papa Saturnus uit de boeyen. Dog dien zelven zijnen Vader heeft hy naderhand van den Throon gehonst, en zijn erfrijk met zijne twee broeders Neptuin en Pluto gedeelt. Mogt hy niet wel daar door den naam van *Jovis* verdienen, zoo veel als [*Juvans Pater*] helpende Vader? Hy floeg het hof van den moordgretigen Lykaon, Koning van Arkadie, met den blixem, en veranderde hem in een Wolf. Zijne meeste andere daden zijn boevenstukken: want behalven dat hy zijn zuster Juno, met hen t' geener dragt geboren, ten wijve nam, na dat hy haar eerst onder schijn van een Koekoek bedrogen had, heeft hy nog een menigte Vrouwluiden geschonden, van welke hier ettelijke volgen. Hy bestruifde Danae, in de gedaante van gulden regen: Leda in de vorm van een Zwaan, Antiopa onder de vermomming van een Boksvoet. Om Alkmene te beslapen hervormde hy zig in 't gelaat van haar man Amfitruo, om Egina in Vyer; om Klytore in een Mier; om Kalisto in Diana, om Europe in een Stier; om Astoria in een Arend; onder welke gestalte hy ook den schoonen jongen Ganymedes schaakte. Ik zwijge de rest. Van de bynamen, die de razende Heidensche Digters hem geven, zou een heele lijst konnen geschreven werden: Jupiter de Blixemer, de Donderaar, de Behouder, de Olympische,

de

de Wolkwekker, zijn weinige van de gemeenſte.

Het laatſte dat de Hr. Pomey van yder Godheid te boek ſlaat, is de zin der verdigtſels. Gelijk van dezen Jupiter, dat'er waarlijk zoodanig een Vorſt van Kreten voor vele eeuwen wel mag geweeſt zijn, dog dat de vley zugt menſchen tot Goden maakte. De Uitleggers der geheimen van yder quakje verſchillen op duizenderley wijze. Die zijne herſſenſchilderyen den beſten glimp weet te geven, behaalt de prijs. In 't algemeen is het waaragtig, dat vele uit de Heidenen door Jupiter Natuurkundiglijk verſtaan hebben den Hemel, vele de Lugt. Daar van daan vinden wy by de Digters en andere Schrijvers overvloedige bewijzen, als zy zeggen * *onder de koude Lugt*, of *onder den blaauwen Hemel*. Eenige Juno voor de Lugt, en Jupiter voor het Vyer, waar door de Lugt verwarmd tot de voortteling dienſtig is. Met meer reden noemden andere Jupiter de fijne Hemellugt, en zijn vrouw Juno de Aarde, uit welke alles ſpruit; gelijk Virgijl dit aardiglijk gezegt heeft;

† *Tum Pater omnipotens fœcundis imbribus Æther*
Conjugis in gremium lætæ deſcendit, & omnes

Ma-

* Sub Dio, ὑπὸ τὸ διὸς. Sub Jove frigido.
† Georg. 2.

Digitized by Google

Magnus alit magno commiſtus corpore fœtus.

dat is, ten naaſten by.

Dan komt de God des Lugts, die 't al vermag,
Met regens, fris en vrugtbaar voor den dag;
Hy daalt met dien gewenſten lieven douw
Van boven in den ſchoot van zijne Vrouw:
Hy, Groote, mengt zig met des Aardrijks-grond,
En voed al wat 'er groeyt in 's Weerelds rond.

Op dezelve wijze verbeelde zig de Lezer dat ook het overige Godendom te berde komt. Heeft iemand luſt om nog een proefje of twee van koddige Goden te zien. Hy ſla het oog op dien lugtigen wel gemaakten jongeling, met wieken, aan zijn hoed en voeten, en voerende in de hand een gevleugelde roede, of Slange ſtaf, MERKUUR, den Zoon van Jupiter, en Maja, Atlas dogter. Juno (hoe leppig en knorrig ze anders tegen haren Jupiter was, om dat hy al te veel ſnoepreisjes deed) had zulk een behagen in dit ſpeelkind, dat zy zelve het een wijl tijds de borſten gaf. Als de jongs telkens met volle wangen lag en lurkte, ſtortte

hem het zog eens uit den mond, en daar van ontstond in den Hemel die bekende Starrestreek, die men den Melk weg noemt, by de Grieken * γ λαξιας, van γαλα *Melk*. Mooy! Hy word geboekt voor der Goden Bode, en Kamerdienaar. Zijn bediening was, den herverden by te staan, de zielen van de banden des lichaams te ontlasten, en hellewaarts te geleiden, of de zoodanige, die haar tijd in de zielenvelden vervult hadden, weder te doen herleven, en in nieuwe lichamen in te lijven. Virgijl is hier andermaal de verklaarder van deze wonderen.

(a) *Dixerat: ille patris magni parere parabat*
Imperio; & primum pedibus talaria nectit
Aurea, quæ sublimem alis, sive æquora supra,
Seu terram, rapido pariter cum flamine portant.
Tum virgam capit; hac animas ille evocat Orco
Pallentes, alias sub tristia Tartara mittit:
Dat Somnos, adimitque, & lumina morte resignat.

't Welk ik op dusdanigen zin t' huis brenge;

Zoo sprak Jupijn. Merkuur bereid zig tot d' Uitvoering van het Vaderlijk gebod.

Eerst

* Galaxias. † Gala. (a) Æneid.

Digitized by Google

Eerſt hegt hy twee hielvleugels onder aan
Zijn voeten, die hem hoog door 's Hemels baan
Heen voeren over Zee en Land, gezwind,
En voortgezet op wieken van de wind.
Toen neemt hy zijne roê, waar meê hy daagt
De bleeke ſchimmen uit de Hel, of jaagt
Haar na den jammerſpoel. Hy heeft de magt
Om ſlaap daar meê te wekken, of zijn kragt
t' Ontnemen: ja hy kan den doôn 't gezigt
Weêr geven, en herſtellen in het ligt.

Groote roem gaat hem na, als Vinder der Letteren, en Welſprekendheid, wijders van Maten en Gewigten, als handhaver van Verdragmakingen, en Verbonden, Voorſtander van Koopluiden, en eindelijk ook (ſlegte Goden-konſt!) van de Dieren. Ja dog; Merkuur was by de Ouden niet ſlegts de Sant, die voor allerley Winſt en Nering zorg droeg, maar ook de Dieven-ſtukken begunſtigde, en zelf in de konſt van ſtelen alle andere, 't zy menſchen of Goden, te boven ging. Een Meeſterſtuk daar van

Digitized by Google

toonde hy op zijn geboortedag, ſtelende de Oſſen van den Koning Cadmetus, die Apol hadde, en met een tweede groep Apols pijlen. Nog maar een klein wigt zijnde, en van Vulkaan op pannekoeken genoodigd, kaapte hy zijn Smids gereedſchap, en bragt der Goden Werkbaas in de uitterſte verlegendheid. Als Venus hem eens in d'armen nam, en kuſte, wiſt hy met een aardigen trek haar Liefdegordel weg te moffelen, zonder dat zy 't gewaar wierd. Zijnen eigen Vader Jupiter ontſtal hy den rijksſtaf, en, was hem de Blixem niet al te heet geweeſt, hy zou 'er meê heen geſtreken hebben. Met een woord gezegd, hy was in die Vijfvingerkunſt zoo knaphandig, als de gaauwſte Dief, Dief geboren: Weshalven de overige hiſtorien zijner doorlugtige daden hier meê worden opgekort. Laat 'er ons maar by gedenken, dat hy de Lier, of Luit heeft uitgevonden, en dat hy met zijn Slangeſtaf pais maakte, niet ſlegts by de ſtervelingen, maar ook onder de Goden, wanneer die met elkanderen over hoop lagen. Zoo getuigt Ovidius in zijnen Almanak,

Pacis & armorum ſuperis imiſque Deorum
Arbiter, alato qui pede carpit iter.

beduidende

Die met hielwieken vliegt, by Menſchen Godendom

De

Digitized by Google

De Scheidsman van den Krijg, brengt ook de Vreê weêrom.

Naast Merkuur volgt **BACCHUS**, die hier te zien is van top tot teen, in zijn ganſche houding en toeſtel, zoo dol en dronken, als hy uit het Heidendom tot ons is over gebragt. Nogtans heeft yder byzonderheid haar beduiding. Hy verſchijnt in de gedaante van een naakte jongen, een dikpens, dertel van oogen, verwijfd, en vadzig, vol geladen van druivenſap, met roode opgeblazene wangen, die men by een paar wijn fleſſen mag vergelijken. Een zeldzaam maakſel. Die hem op zijn wagen ziet zitten, met zijn vette puilende borſt, en reuzelige hangbuik, zou ſchier denken dat 'er een volle wijntonne in een 's menſchen vorm geſleept wierd; zoo word hy van Leeuwen, Luiperts, en andere Schrikdieren, voortgetrokken. Zijn gehoorende bobbekop is met wijnranken en klim-opbladen gekroond; zijn ſtaf een ſtaak van 't zelve loof omvlogten. In zulk een ſleeplendige zegepraal verzellen hem zijne Lijfſchutbenden, beſtaande uit dronke geile Boksvoeten, welige Veldgodeſſen, razende Wijnpapen, en Wijnpapinnen. Sileen, zijn Opvoeder en Meeſter, kennelijk aan zijn leelijk plat bakkes, ſluit de ganſche ſtaatſy, agter aan rijdende op een ezel, dog zoo paf gezopen, dat hy naauwlijks zitten kan. Zeldzame vertooning! Deze

is die zoo genoemde Liber, van de Grieken Dionys geheten, en met een heele rolle van bynamen geëerd, die een liefhebber van zulke vermaaklijkheden, zoo hy geen Griekx of Latijn kent, in de Duitze Lofzang van Daniel Heinsius, door Scriverius uitgegeven, kan zoeken. My luft haar niet na te schrijven, wetende dat de stigtelijke Kamphuizen in een van zijne gedigten den gemelden Hooggeleerden Heinsius een fijne krouw geeft, om dat zijn Lofzang ter eere van Christus en een ander ter eere van Bacchus nevens malkander gaan. Ik beooge Kamphuizens woorden aan Geesteranus, over Beeldenstraf.

'k Zag 't gemaakt, waart gy een Digter, die
naar gunst en voordeel zogt,
Of, als menig, om een eertjen uwe konst te
voorschyn brogt;
Dis de stoff' naamt om de woorden, niet de
woorden om de stoff',
En uit een en 't zelve rokken wist te spinnen
fijn en grof:
Die uit een en zelve bronne zoet en bitter water
schonk
En van daag tot eer van Christus, *morgen*
weêr van Bacchus *zong.*

Dus laat ik ook varen zijn gedrogtelijke geboorte uit Vrouw Semele, zijn wedergeboorte uit zijn 's Vaders Jupiters dye, zijne daden, Heiligdommen, en Feestdagen. Pomey geeft van dit alles een geschie-

Digitized by Google

ſchiedenis- en een Zodekundige zinverklaring.

Beter genoegen vinde ik in de * ZANGGODINNEN, die eendragtige Voedſters niet alleen der Digt- en Zangkunde, maar ook van alle Wetenſchappen; Dogters van Jupiter, en de † Heug-Godes, of, zoo andere verzonnen, veel ouder dan Jupiter zelf, en uit den Hemel geboren. Ze ſtaan hier altemaal, negen in getal, met hare namen, en derzelver beduideniſſen. Kalliope, Klio, Erato, Thalia, Melpomene, Terpſichore, Euterpe, Polyhymnia, en Urania. Niemand verſmade haar. Zy zijn kuiſch, van een altijd duurende jeugd en goelijkheid, dog teffens yverzugtig voor haar eere: hare Dienaars en Digters (wel te verſtaan regtſchapene Digters, geen rijm-krukken) hebben altijd geweer vaardig, waar meê zy, als 't hen luſt, de Laſter t' onderbrengen.

Uit de vorenſtaande proefjes blijkt genoeg, dat een Leerling der Heidenſche Oudheden uit dit werkje veel kan vorderen in de kenniſſe van het Godendom, en deszelfs aanhang, zonder welke de geeſtigſte ſchriften der Romeinen onverſtaanlijk zijn.

De Heer S. Pitiskus, die, ten verzoeke des Drukkers, een Voorreden voor deze cierlijke, zeede uitgift, heeft geſchreven, verhaalt daar in, dat het binnen veertig jaren vijfmaal gedrukt is, en een goed getal

* *Muſæ. p.* 156. † *Mnemoſyne.*

Digitized by Google

tal der laatſte afdrukſels verkoft is : grond van hope voor den Boekverkooper dat zijn waar nu ook wel aan den man zal willen.

VII. UITTREKSEL.

ΚΛ. ΑΙΛΙΑΝΟΥ ΣΟΦΙΣΤΟΥ ΠΟΙΚΙΛΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.

Cl. Aeliani Sophiſtæ varia Hiſtoria, ad MStos Codices nunc primum recognita & caſtigata, cum verſione *Juſti Vulteji*, ſed innumeris in locis ad Graecum Auctoris contextum emendata, & perpetuo commentario JACOBI PERIZONII. Accedunt Indices, & plures, & ſuperioribus longe locupletiores.

Dat is,

Velerley Hiſtorien van KLAUDIUS ELIANUS *den Redenaar, nu eerſt naar de handſchriften overgezien en gezuiverd, met de vertaling van Juſtus Vultejus (maar op ontallijke plaatſen volgens den Griekſchen text des Schrijvers verbeterd) en doorgaande verklaring van* JAKOB PE-

Digitized by Google

PERIZONIUS. *Daar komen* † *Bladwijzers by, meer, en veel rijker, dan de vorige. Te Leiden by* Joh. du Vivie, *en Is. Severinus* 1701. *Twee Deelen*, 82 *bladen in* 8.

DIT boek, zijnde een zameling van aloude vertellingen, meerendeels uit voorname Schrijvers getrokken, verdient grootagting, al was het om de Liefhebbery der Griekſche tale alleen. Elian, zeker, hoewel een Romein van geboorte, als zijn eigene getuigeniſſen meêbrengen, ſchreef nogtans in 't Griekſch, en was daar in zoo meeſterlijk ervaren, dat hy 't menig geboren Athener konde te raên geven. Het is den taalwijze boekoeffenaren bekend, hoe vele brave ſchriften, onder de Roomſche Keizers, in 't Griekſch zijn uitgekomen, dewijl, na 't verval van de zuivere Latijnſche taal der Auguſtus-eeuw, de Griekſche Taalkunde meer en meer ingang kreeg, niet ſlegts in 't Hof, en onder de Mannen van den degen, maar ook by kleinen en grooten; zulks dat de Hekeldigter Juvenaal, die in Domitiaan's tijd leefde, rond uit den ſpot drijft met de Romeinen, die in gewoontens, en woorden louter Griekſch wierden, tot byſlapen toe.

† *d' Eerſte van de Griekſche Woorden en ſpreekwijzen is by uitnemendheid treffelijk.*

Digitized by Google

——— ——— * *Omnia Græce,*
Cum sit turpe magis nostris nescire Latine:

Zegt hy.

In alles moet men zig thans aan het Griekſch gewennen,
Schoon 't ſchande is voor ons Volk 't Latijn niet meer te kennen.

Men verbeelde zig, dat het te Roome ging met de Griekſche taal, als een wijl herwaarts door geen klein gedeelte van Europe met de Franſche ſpraak, welke nu zoo gemeen is geworden, dat hy byna voor een weet niet doorgaat, die dezelve niet kent. Onze Eliaan dan, den Grieken en hun taal zeer genegen (want zoo verklaart hy zelf in dit † werk) liet het redenvoeren en pleiten te Roome varen, en begaf zig tot boeken maken, als wel doorkorend in 't voornaamſte dat de Griekſche Digters, Wijsgeren, en Hiſtoryſchrijvers opgeven. Suidas zegt, dat hy ook een Hoofdprieſter geweeſt is, 't welk waar mag wezen, om dat dezelve Suidas Eliaans boek van de *Goddelijke Voorzienigheid* doorgaans prijſt, en om dat men hem, daar 't pas geeft, tegen de ontkenners van de Voorzienigheid hoort ſpreken. Van zijne Schriften zijn tot ons niets meer behouden overgekomen, dan deze *veertien boeken der veelerley Hiſtorie*, en zijn werk *van de*

* *Satyr.* VI. † L. IX. c. 32. l. XII. c. 25.

de Dieren; hoewel vele gewaant hebben, dat zeker werk, wegens *het* * *toeſtellen eener ſlagorde* ook van hem gemaakt is: En over dit ſtuk bevind zig de wijdberoemde en hooggeleerde Uitgever van dezen druk in zijn ſterkte, om alle de geleerde koppen, die tot nog toe gelooſden, dat deze onze Schrijver dezelve Elianus is geweeſt, die van de ſlagordening heeft geſchreven, te wederſpreken, en aan te toonen, dat die miſſlag tegen de waarheid is opgevat, en voortverteld. Een Liefhebber dezer geleerde knibbelery zal uit de Voorreden konnen leeren, niet alleenlijk dat de Krijgsorde-ſchrijver een vremdeling en een Griek (want dat laat hy zelf genoeg blijken) d'onze, in tegendeel, als wy terſtond zeiden, een Romein is geweeſt, maar dat zy ook in leeftijd van malkander merkelijk verſchilt hebben. Onze zoetvloeyende Eliaan leefde ten tijde van den Roomſchen Keizer Alexander Severus, die in 't jaar onzer Chriſtelijke rekening CCXXII begon te regeren, d'ander is meer dan een geheele eeuw jonger, als hebbende geleeft onder de Keizers Trajanus en Hadrianus, gelijk zijn voorberigt aan den zelven Hadrianus meebrengt; want Hadriaans heerſchappy neemt aanvang met het jaar van Chriſtus geboorte CXVII. Dit word zoo duidelijk met keur van bewijzen (enkel aas voor letterwijze ooren) goed gepleit, dat daar tegen niet te kikken valt.

Geen

* *Tactica.*

Digitized by Google

Geen dwarsdrijver neme de moeyte van daar tegen aan te willen druiſſen. 't Is hier dood uit gepraat.

Behalven verſcheide aanmerkingen over de deugdelijkheid van Elianus, by wien men, als wel by de meeſte Heidenſche Schrijvers, niets onſtigtelijks vind, ſtaat in de gemelde Voorreden beweert, dat dit Hiſtory-bondeltje geen onvolmaakt werk is, gelijk eenige willen, en aangezien, hoe verre gezegt kan werden, dat hy het meeſte uit anderen heeft nageſchreven. Voor 't overige is hy niet meer volmaakt dan dikwils de beſte zijn, in welke op ſommige plaatſen feilen van vernuft en geheugeniſſe voorkomen.

Na dat de Baſtaardy, die eeuwen lang in 't Chriſtendom haar dwingzugt geboet had, in later dagen allengs verviel, is ook deze onze Elianus, in zijn leven reeds met den bynaam van * *zoetvloeyende* geëerd, als uit de dood verrezen, en by waardeerders van Griekſche taalkunde Hoogagtbaar geworden. Die dit werk der velerhande Hiſtorie eerſt in 't ligt gaf (te Roome in 't jaar 1545, zonder vertaling) was Kamillus Peruſcus. Drie jaren daar na heeft Juſtus Vultejus het zelve in 't Latijn overgezet, en zijn overzetting van † Oporinus afzonder

* Μελίγλωσσος of Μελίφθογγος *Honigtongig*, *Honigſprakig*, dat is, *zoet van taal*, taalbevallig.

† *Eerſt Hoogleeraar der Griekſche taal te Bazel, daar na Boekdrukker.*

Digitized by Google

derlijk laten drukken. In 't jaar 1555, maakte Joan Heroldus een verzameling van verscheide Schrijvers, die voorbeelden van deugden en gebreken behandelen, en voegde daar Elianus Mengelwerk, met de gemelde overzetting van Vultejus, by. Het volgende jaar zag men alle de werken van Eliaan door * Koenraad Gesnerus te Zurig uitgegeven, met gissingen en korte aanteekeningen over den Griekschen text; Vultejus overzetting ook naar het Griekſch afschrift overzien, en verbeterd zijnde. Joan Tornesius, den Konings Drukker, liet in 't jaar 1587 deze History bladen te Lions in kleiner vorm uitgaan, met de zelve vertaling van Vultejus, die, zoo hy voorgeeft, met het Griekſch vergeleken, en op ontelbare plaatsen hersteld en verbeterd was. Hy herdrukte ze in de jaren 1610 en 1625, en roemde dat hy 't Griekſch merkelijk had opgeheldert, en met zeer geleerde verbeteringen en gissingen van Isaak Kasaubonus op den rand gesterkt; schoon men daar in naauwlijks iets anders ziet dan 't gene d' arbeid van Gesnerus is. Zoo weten de hongerige Drukkers veeltijds met een breedsnoevend opschrift hunne waren aan den man te helpen. Na Tornesius uitgiften volgden die van Joan Libertus, in 't jaar 1628 te Parijs, en van Jakob Stoeur in 't jaar 1630 te

* *Gesnerus rekende en stelde de vorensgezeide Τακτικὰ ook onder de Werken van dezen onzen Eliaan.*

Digitized by Google

1630 te Geneven vervaardigd. Wijders bragt Joan Scheffer in de jaren 1647 en 1662 Eliaans verſcheide Hiſtorie hervoort, met door geleerde Aanmerkingen, waar in die zeer belezen Man, zonder hulp van handſchriften, het werk, uit vergelijking van andere Schrijvers, eenen deftigen luiſter heeft bygezet, en daar in zeer veel ontvouwt, en te regt geholpen, waar aan andere niet eens gedagt hadden. Dog de Heer Perizonius klaagt over de jammerwaardige miſtaſtingen, welke dien anderzins taalwijze Boekbeblokker gedaan heeft, uit enkele onkunde der Griekſche taal, daar hy nogtans zoo vele Griekſche Schrijvers met vlijt en oordeel gelezen had, en zijn aanzienlijken rang behoud, onder de genen die Elianus beſt verligt hebben. Tanaquillus Faber, wiens letterrijk vernuft en ſtout oordeel genoeg bekend is, liet ook Eliaan, met de meergemelde Latijnſche overzetting, in 't jaar 1668 te Saumur drukken, alleenlijk ſommige giffingen uit eigen hoofde daar by gevoegt hebbende: Weshalven onze jegenwoordige Uitgever zig verwondert, dat Faber in zijn voorreden zegt, dat hy den Griekſchen text met de uiterſte naarſtigheid overzien, en, daar 't noodig was, verbetert heeft: want in geen druk is de text zoo vol feilen dan in die van Faber, als zijnde met het Latijn, zonder verandering, uit Scheffers druk, overwonnen. Eindelijk zagen wy den Griekſch-kenner Joachim Kuhnius in 't jaar 1695 deze Hiſtorie van Eli-

Digitized by Google

Eliaan uitgeven niet alleen met eigene boekwijze aanmerkingen, maar ook die van Scheffer, ten derdemale hervat, ja zelfs die na 's Mans dood gevonden zijn: een druk, die, buiten geschil, tot nog toe eeniglijk de beste van alle de vorensgenoemde was, niet jegenstaande in den text vele en zware feilen der Letterzetters ingeslopen, en ('t welk vremd luid) nogtans in den lijst der drukfouten, of verbeteringen, van Kuhnius niet vermeld zijn.

Nu is het ook dienstig, dat men in 't Gemeenebest der Letterwijze wete, wat de zeer vermaarde Heer Hoogleeraar Perizonius, agter zoo velerley arbeid van geleerden aan Eliaan besteed, nog nader, tot opheldering en verklaring, in dezen nieuwen en uitvoerigen druk ten besten geeft. Deswegen behoefde ik slegts aan te duiden, liefhebbers van 't Griekſch te doen watertanden, dat hy te bate heeft gehad twee handschriften, het eene hem beschikt van den Hoog-Edelen gestrengen Heer Fr. Sluyskens, Heere van Ter Horst, en Voorzittend Raadsheer in 't Hof van Holland enz, 't welk vry oud is, het ander uit de Boekzaal der Leidsche Hooge Schole, beide, t' allen gelak, van onderscheiden herkomst; zulks dat hy, na gedane vergelijking, Eliaan, die te voren naar geene handschriften overzien was, thans zijn eigen taal doet spreken. Want al leest men in druk van Kuhnius, dat de verscheide Lezingen van drie handschriften uit de Parijsche

ſche Boekery daar in waargenomen zijn ; het tegendeel is dezen Uitgever gebleken, nevens alles byna wat in de ſtraksgemelde drie handſchriften omtrent verdorve of moeyelijke plaatſen merkwaardig was, waar voor hy den Heere Borvin, die 't hem heeft overgebrieft, dankzegt. Daarenboven heeft de groote Letterheld Grevius hem bygezet het gene Marq. Gudius uit twee Florentijnſche en een Milaneeſch handſchrift had aangeteekent, om te weten wat die van elkanderen verſchilden, voornamentlijk daar Scheffer zwarigheid maakte : gelijk ook ten laatſte met en boven alle de voornoemde drukken, de oudſte Roomſche druk hem door den Heere P. Schaek, uit de Boekery van Amſterdam, toegediend, zeer wel, te ſtade quam, om den Griekſchen text van onzen Schrijver zuiverder te leveren, dan ze ooit te voren is nageſchreven.

In welker voege, en om wat reden wijders de Heer Perizonius de overzetting van Vultejus, dog verbeterd, hier ter zijden het Griekſch geſtelt, en de verſcheide bladwijzers, of lijſten van woorden en zaken, verrijkt heeft, daar van berigt hy den Lezer, in de gezeide voorrede, beknoptelijk. Maar voor al wekt hy in 't vervolg, geleerde ooren tot aandagt, wanneer hy met een breekſprakiger reden laat afloopen zijn Hoogagting voor de Oordeelkunde, of Woordenziftery, waar aan in aloude ſchriften te behandelen ten hoogſten gelegen is ; zoo nogtans niet, dat hy, op

't voor-

Digitized by Google

't voorbeeld van een deel wijshoofden, alleen zoude beoogt hebben na te schrijven, hoe sommige woorden in dat handschrift of in dien druk dus, in andere wederom anders, gelezen worden; dikwils van zulk een klein belang, dat de ganssche zoo eenen regtschapen boekoefenaar geen stuiver waardig is: maar hy is den weg van de regte Letterhelden en Boekverbeteraars ingeslagen, van Manutius, meine ik, Lipsius, Scaliger, Sigonius, Torrentius, Kasaubonus, Salmasius, Valesius, en dergelijke, welker opmerkingen verzeld gaan met doorgaande stralen van diepe geleerdheid, die de duistere plaatsen verligten. Dit is de boodschap: en dus zien wy hier niet eenige verscheide lezingen agter het werk geworpen, die nogtans gemeenlijk met weitzen zwier, en breeden roem der Letterknabbelaars, op de titels staan; maar noodige, rijkbewrogte, vernuftige, en wijze Kantteekeningen, op yder bladzijde, doorgaans, onder den text van Elian, gesteld, waar uit leerlingen, en halfbakke geleerde, ja ook geleerde mannen vele duistere zaken; en die uit de binnenkameren der Oudheid moeten gehaalt werden, konnen leeren verstaan; daar zy anders (by aldien Elian gevallen was in handen van zulk een bona-makenden Leeraar, die enkel zijn werk maakt van vitten, en pluizen zonder verklaren, en die alleen roem zoekt met een 's anders arbeid wat op te smukken) te vrede zonden hebben moeten wezen met wat rommeling van verschil-

lende lezingen, die den weergierigen wel eenigzins te bate komen, maar niet verder dan om den bast te proeven; niet om 't regte pit te smaken. Die wondere gaauwerts, die sedert een wijl herwaarts gewoon zijn, agter de boste oude Gedenkschriften niets anders dan een luttel verschillende lezingen, en verbeteringen van den gewonen text, zouden zig tot schande rekenen, eenige verklaringen van moeyelijke plaatsen te laten hooren; en komen met boeken op die wijze uit te geven, gemakkelijkst aan den naam van * *Vir al.* Maar wie weet, of zy niet door zulk een konststreek hun domheid bedekken, en dan dewijl zy niet magtig zijn den zwaren arbeid van ophelderinge uit een schat van taalwijsheid te volvoeren, misschien, by gebrek van wat beters, met een sleemenden Opdragt, en een schreeuwende Voorreden, onkundigen knollen voor citroenen verkoopen? Immers heeft een leergretig Scholier geen vast voordeel te halen uit de gedrukte aanteekeningen van een poffenden leerbaas, die zware en bedenkelijke plaatsen stilletjes voorbygaat, en ondertussen over zoodanige, welker zin klaar en verstaanbaar is, gaat vertellen hoe vele quade naschrijvers of drukkers eertijds een woordje, of leedje, dat daar in te pas komt, verhanselt hebben. Dog deswegen is my meermalen onder 't schrijven iets by zijdgang ontvallen. 't Zal best zijn, van dit stoffe, en taffens van

* *Zeer vermaarden Man.*

van Eliaan, af te scheiden, bevelende den lezer, dat hy den uitmuntenden Heere Perizonius zelf hoore rekenschap geven zoo van zijnen loffelijken arbeid, aan hem te kosten gelegd, als van de pligt, die een edelaardig Uitgever en Verligter van aloude Schrijfwerken, tot voortzetting der geleerdheid, behoort waar te nemen. Die dit voor af, om den leesluft te scherpen, in den geest verzwolgen heeft, zal bevinden, dat de uitvoerige kanteekeningen, door 't ganssche werk heenen, den Wijsgaarts ten bake konnen dienen, om niet onveiliglijk buiten om te zwerven, maar derwaarts te zeilen daar zy met hun letteryragt behouden willen landen. En zekerlijk is in langen tijd zulk een rijke lading van Grieksche en Latijnsche Taalwijsheid, en Oudheidskennis, aan de kusten van het Staatsdom der geleerden niet ten anker gekomen, dan met dezen ELIANUS van PERIZONIUS.

Digitized by Google

VIII. UITTREKSEL

Adami Rechenbergi hummarium Historiæ Ecclesiasticæ, in usum Studiosæ juventutis adornatum, Editio secunda.

Dat is,

Adam Rechenberg 's kort begrip der Kerkelijke Historie, *ten dienst van de boekoefenende jeugd opgesteld. De tweede druk, Te Leipzig by Joh. Herebord Klosius* 36 *bladen in* 12.

DEwijl my de eerste uitgifte van dit werkje onbekend is, kan het niet onpas komen een kort verslag van dezen tweeden druk te doen.

Als men de *Kerkelijke Historie* in 't algemeen noemt, moet daar door verstaan werden de Kennisse der gedenkwaardigste zaken, zoo van 't Oude als Nieuwe Testament; de Historie van 't Oude Testament kan men beknoptelijk t' huis brengen tot negen tijdwortels.

D'eerste, zedert de Wereldmaking tot den Zondvloed, behelzende een tijd van zestien honderd zes en vijftig jaren 1656.

De tweede, van Noachs uitgang uit de Arke tot aan de geboorte van Izaak, een reeks

reeks van vier honderd twee en vijftig jaren. 452

De derde, na Izaaks geboorte totden uitgang der Israeliten uit Egypten, van vier honderd jaren. 400

De vierde na den uittogt uit Egypten tot Salomons Tempelbouw, van vier honderd negen en zeventig jaren. 479

De vijfde, na dien gemelden Tempel van Salomon tot de afgeloopen heerschappy van Nebucadnezar, zeventien jaren voor des Tempels verwoesting; een tijd van vier honderd en dertien jaren. 413

De zesde, na den verwoesten Tempel tot de regering van Cyrus te Babel, 't welk is (namentlijk de tijd der Babylonische gevangenis) van zeventig jaren. 70

De zevende, sedert de vrylating uit de Babylonsche gevangenis tot het laatste jaar van Darius Kodomannus, en teffens het einde der Perziaansche Heerschappy, wanneer Babel van Alexander den Groote was ingenomen, ten getale van tweehonderd en vier jaren. 204

De Achste, van de laastgenoemde verovering van Babel tot het einde der Macedoonsche heerschappy, of de laatste regering der Ptolomeen, en het eerste jaar van Julius Cezar na de Farsalische overwinning, op Pompejus bevogten, welke is van twee honderd en twee en tagtig jaren. 282

De laatste en negende, van dien tijd af dat Julius Cesar de grondvesten zynes alleenheerschings te Rome leide, totden aanvang

van

van d' Euangely-Prediking: dat is, tot den Doop van Christus, bedragende zeven en zevenrig jaren. 77

Aldus vinden we, zedert de Wereldmaking tot den doop van Christus, een getal van vierduizend en drie en dertig jaren: en daar van afgetrokken zijnde de 30 jaren, die Christus out was, toen hy gedoopt wierd, zoo komt het jaar van zijn geboorte op het jaar der Wereldmaking (gerekend als voren) vier duizend en drie. Maar wegens dat jaar hebben de Tijdrekenaars grooten twist, die ik hier niet zal aanroeren.

Eer dat de Heer Rechenberg tot de Kerk-Geschiedenissen van 't Nieuwe Testament komt, maakt hy eenige verdeelinge derzelve, en meld in een byzonder Hoofddeel de namen der Kerkelijke Historyschryvers.

Over den rang en de schikking, volgens welke men deze Kerkelijke Historie des Nieuwen Testaments moest nasporen; zyn de bockoefenaars niet eenstgezind, dog deze knibbeling willen we ook voorbystappen, te vreden zijnde, met dien rang, welke de geleerde Schrijver van dit werkje voor de bequaamste houd.

Voor af stelt hy vijf beschouwen, binnen welke de voor- en tegenspoeden der Kerke schoppen.

D' eerste is van de Kerke, zoo als ze van Christus, zijne Kruisgezanten, en d' oudste Leeraars, gesigt, en onder de tien beruchte Vervolgingen door de Weereld is voortgeteelt; en daar toe brengt hy de drie eerste Eeu-

Eeuwen, waar in het zuiverder Christendom meest gebloeit heeft.

De tweede Tijds omloop is van dien tijd, in welke de Kerke onder de Roomsche en Konstantinopelsche regering vryheid had. Men neme die van het begin der Heerschappy van Konstantijn de Groote, tot den tijd des Keizers Phokas, door wiens voortzet de Roomsche Bisschop Bonifaas den III. den eernaam van Algemeen Bisschop kreeg; Dat is, drie Eeuwen, na de drie eerste, waar in het Christendom door het geraas van en om Arius, Pelagius, Nestorius, Eutychus, en andere, deerlijk op stelten reed, gelijk het zelfs ten huidigen dage,

Gescheurd door bystre Kerkkrakkeelen,
Nog twist om Christus Rok te deelen.

Het derde tijdbestek is van vier eeuwen, na de zesde tot de tiende insluitelijk, wanneer de Christenheid aan d'eene kant geknakt wierd door de dwingelandy der ondeugende Roomsche Pauzen, aan d'ander zijde door de woeste Barbaren, die een vervaarlyke bastaardy alomme invoerden, en eindelijk door het opgeborste gewel der Mahometaanschen Godsdienst, 't welk de Kerken in Azia en Afrika omverbonsde.

Met den vierden Tijdsomloop geraakt hy tot aan de vijftiende Eeuw, dat is, vier eeuwen verder; waar in de Christenleere onder het Jok van Roome en Turkijen tot smorens toe geleden heeft, en waar in niet

Digitized by Google

alleenlijk de geweldenary van't Roomsche Kerkhoofd Hildebrand, of Gregoor de VIII ten top gestegen, een nasleep had van allerley onverdragelyke lasten, maar ook het regt wezen van den Godsdienst meer en meer bezwalkt wierd door den smook van loutere grollen, Schoolsche leerlingen vol naarheid, en verwarring, en door den damp van die vervaarlijkste pest het bygeloof.

Daar aan volgt dan laarstelijk, het vijfde tijdperk, binnen't welk de Christen Kerk in veele plaatzen het Pauzelijk jok heeft afgeschud, bevattende de twee vorige eeuwen en deze, die nu pas is aangevangen. Om de geschiedenissen van die tijden wel te verstaan, moeten de Historien der Hervorminge in hare tussenpoozen en wisselingen onderscheidentlijk doorbladert werden.

Na dusdanig een schikking van de vijf vorensgenoemde tijdbestekken gaat de Hr. Rechenberg, volgens den rang der eeuwen, kortelijk het voornaamste, dat in yder bestek voorgevallen is, aanteekenen. Maar zijn die oude en nieuwe dingen niet uit meer boeken tot een Uittrekſel gebragt? My dunkt ja.

De Man breekt af (en ik ook) by de laatste Engelsche rijksverandering, en laat de stoffe der gebeurtenissen, die zedert dien tijd; zelfs op de Omroomsche werk gegeven hebben, voor nazaten. *Zelden zyn de tijden zoo gelukkig*, zegt Tacitus; *dat men mag gevoelen wat men wil, en het gene dat men*

ge-

gevoelt, zonder liefde of haat beſchrijven. Zulk een geluk ſtaat nog geboren te werden.

Achter het werkje volgt nog iets tot onderrigting van die geenen die luſt hebben in de Oudvaders te lezen.

IX. UITTREKSEL.

Caspari Bartholini Thom. Fil. Specimen Hiſtoriæ Anatomicæ partium corporis humani ad recentiorum mentem accommodatæ, novisque Obſervationibus illuſtratæ.

Dat is,

Kaspars Bartholinus Thomas-Zoons *Proeve der Ontleedkundige Hiſtorie van de deelen des Menſchelijken lichaams, naar de bevattingen der Nieuwen geſchikt, en met nieuwe Aanmerkingen verligt. 't Amſterdam by* H. Wetſteen, *en deszelfs Zonen*, Rud. en Ger. Welſteen. 1701. 17 *bladen in* 8. *Met Printverbeeldingen.*

DE naam der Bartholinen alleen geeft den beſchouwer een goed denkbeeld

Digitized by Google

voor d'eere van dit werkje. Dezen * Bartholijn leerden wy kennen, in het derde Hoofddeel mijner Uittrekſels, welke toen ter tijd den naam van Boekzaal droegen; en wy zagen daar uit, hoe groot een Wijsgeer en Natuurkenner de Man is, die ons eerſt een algemeene redelijke bevatting van de voornaamſte deelen der Natuurlijke Wijsbegeerte, daar na een Vertoog over den Oorſprong der Bronnen en Rievieren gaf. Wilt hy in die bladen aan te wijzen het pad, waar langs men veilig konde wandelen, ter beſpiegeling van de Wijsbegeerte, voor zoo veel die wetenſchap geeft van de uitwerkſelen en veranderingen, die natuurlijker wijze in lichamen gebeuren; thans hooren wy hem dat gedeelte der Natuurkenners behandelen, 't welk de huishouding van 't menſchelijk lichaam raakt.

D'Ontleedkunde zekerlijk, waar door de deelen, tot die huishouding dienende, ontdekt worden, is ten dien opzigte een oefenaar der Natuurkennis noodig, om dat hy daar uit leert begrypen den Menſch, van Ouds her, een Kleine Weereld geheten. Doch voor al paſt ze den Artzen en Wondheelers, zoo om de lijfsgezondheid te behouden, als om dezelve te herſtellen. Zonder die konnen zy de Mannen niet zijn, waar voorze 't ſcheep komen. Hoe zou iemand een ontſteld maakſel, dat hy niet kent veel te regt brengen? Hoe kan eenig ver-

bro-

* *Natuurkundig Hoogleeraar te Koppenhagen.*

Digitized by Google

broken of verdorven deel geholpen werden, zoolang men niet weet hoe én waar het gelegen is? Nu gaat d' edelmoedigheid van den Heer Hoogleeraar Bartholyn zoo verre, dat hy gaarne belijd, hoe heerlijk ook de Ontleedkunde tot dezen onzen tijd mag voortgezet wezen, dat hy egter vele zaken van 't Menschelijk lichaam nog niet verstaat. Is 't wonder? Laat de beste Genees-Oefenaar uit de Ontleedkunde het ware van het twijfelagtige wel te onderscheiden geleert hebben, nogtans weet hy weinig van den natuurlijken Staat der deelen, byzonderlijk van de vogten onzes lichaams, en van dat zeer klein houwgestel der deelen, waar door de Natuur hare werkingen doet. Somtijds ook meint men dat het aan de vaste deelen hapert, en 't gebrek legt enkel in de vloeibare. Wat dan? * In de jongstleden eeuw zijn de waardigste *nieuwe uitvindingen* gedaan, buiten welke de Dierlijke Huishouding niet behoorlijk kan verklaart werden. *Nieuwe uitvindingen* te verstaan, die voor ons nieuw, dog in de Natuur aloud zijn.

Van dusdanige nieuwe Vonden in de Ontledingkunde houd hy zig aan de genen, die door de Bevinding gesterkt, of waarschijnlijkst zijn; en deswegen maakt hy een beknopte Schets, zoo op eigene waarnemingen, als op die van zijn Vader, en andere steu-

* *Al wil iemand gebrekkelijk beweren, dat de Oude zelfs een Omloop des bloeds gekend hebben.*

ſteunende. Te vergeefs zoude hy dit ondernomen hebben, was hy niet overtuigd van den weg die het (1) Maagſap na't bloed neemt door de (2) Melk-aderen, en den (3) Borſtgang. Onnut was zijn toeleg, ſtondze niet vaſt op den grond van des (4) Bloeds Omloop, en op de kenniſſe der deelen, waar in de Vogten van't bloed worden afgeſcheiden, namentlijk der (5) Klieren, en de daar in ontdekte Vaten. Ja hy rekent, onder de uitvindingen van de laatſte tijden, voor de minſte niet het ſtelſel dat de voorſtelling van dieren die jongen krijgen uit een ey geſchied. Zijn kort begrip is in zeven Hoofdſtukken geſchikt, voorzien met een inleiding, ſtrekkende tot voorſtand der Ontledingkunde, haar nutheid, en onderwerp; want hoewel het menſchelijk lichaam eigentlijk haar onderwerp is, nochtans neemt ze met groote Vrugt ook andere dieren onder haar vilmes: En de Ontleders zijn hare beſte ontdekkingen aan de beſchouwing van de inwendige deelen der Beeſten ſchuldig; zoo na zijn wy menſchen, wat het Lichaam belangt, den onredelijke dieren gelijk!

In het eerſte vermeld hy (b) de bekleedingen des Lichaams, op dat ik zoo ſpreke, en de natuurlijke gelegentheid des In-

(1) *Chylus.* (2) *Vaſa lactea.* (3) *Ductus Thoracicus.* (4) *Circulatio Sanguinis.* (5) *Glandulæ.* (b) *Integumenta.*

Digitized by Google

* Ingewands, als daar is de (a) Huid; en 't (b) Opperhuidje, het (c) Vet, en deszelfs (d) Vlies, het (e) Vleesig Vlies, en het gemeen (f) Vlies der Spieren. Het tweede, dat den weg van 't voedſel en (f) Vleesſap behandelt, gaat over de (g) Guil-vaten, een (h) Slokdarm, (i) Maag en (k) Darmen, de (l) Melkvaten, en de (m) Borſtgang. Dan treed hy in het derde tot den weg des Bloeds, en d' (n) Ademhaling, tot het (o) hart, tot den (p) Omloop van 't bloed, en deszelfs verſcheidenheid in een ongeboren Vrugt, tot de (q) Longen en (r) den Longepijp. De (s) Klieren, die op den weg des Bloeds voorkomen (ider Klier voor een zeef aangemerkt) en hunne (t) Uitwerpende Vaten, maken de ſtoffe van 't vierde Hoofdſtuk. Zy doen hem eerſt ſpreken van de Klieren in 't gemeen, van de (h) rond-by een gelegene Klieren, en hare (w) Watervaten, van de (x) Klonterklieren en het (y) Alvlees of Buik-klier-

bedde

* *Viscera.* (a) *Cutis.* (b) *Cuticula.* (c) *Pinguedo.* (d) *Membrana.* (e) *Panniculus carnosus.* (f) *Membrana muſculorum.* (ff) *Pancreas.* (g) *Vaſa Salivalia.* (h) *Oeſophagus.* (i) *Ventriculus.* (k) *Inteſtina.* (l) *Vaſa lactea.* (m) *Ductus thoracicus.* (n) *Respiratio.* (o) *Cor.* (p) *Circulatio.* (q) *Pulmones.* (r) *Trachea Arteria.* (s) *Glandulæ.* (t) *Vaſa excretoria.* (u) *Glandulæ conglobatæ.* (w) *Vaſa lymphatica.* (x) *Glandulæ conglomeratæ.* (y) *Pancreas.*

Digitized by Google

bedde, van de (2) Leven- van't (2) Galblaasje, en den (2) Gal-weg, van de (3) Milt, van de (4) Nieren en (5) Zwarte Galblaasjes. Maar welk een Opening van geheimen teelt het vijfde Hoofddeel! Schik my, lezer, dat woord telen nu in den besten vouw, want hier opent zig een schouwspel van de deelen, tot behoudenis van ider soort van dieren gefchikt: de (6) *Teel leden*, meine ik, van de Mannen, en van de Vrouwen, beide afzonderlijk beschreven. Gy zult'er tot een toegift byvinden de veranderinge, die het Ey in't (7) *Eyernest* overkomt, dat is, de (8) bevrugting van't Ey: Gy zult daar nevens konnen opmerken de verandering, die't Ey ondergaat, als het in de baarmoeder is gezakt, en wat men moet weten van de (9) Navel-vliezen en Navelvaten; van de (10) Geboorte-Kock, en van de (11) Voeding der vrugt. Nu waren'er nog overig de deelen, tot het (12) Zingevoel dienende, de 13 Kerffens en Byhenfensde (14 Pezen of Zenuwen, en de (15) Werktuigen der Uitterlijke zinnen; als daar is verder het (16) Oog, en't (17) Oor,

yder

(1) *Hepar.* (2) *Vesicula fellis.* (3) *Ductus biliarii.* (4) *Lien.* (5) *Renes.* (6) *Capsulae suprarenales.* (7) *Organa generationis.* (8) *Ovi fecundatio.* (9) *Membranae & Vasa umbilicalia.* (10) *Placenta uterina.* (11) *Nutritio foetus.* (12) *Sensus.* (13) *Cerebrum & Cerebellum.* (14) *Nervi.* (15) *Sensuum externorum organa.* (16) *Oculus.* (17) *Auris.*

Digitized by Google

yder met zijne deelen, (18) 't maakſel der Neusgaten (19) en het Werktuig des Reuks. Dit alles is de inhoud van 't zesde Hoofdſtuk. In het zevende en laatſte onderhoeten wy de (20) Werktuigen der Beweging, namentlijk (21) Spieren, en (22) Beenen. Het ganſche werk is maar een Schets, als ik boven gezegt hebbe, weshalven hier geen byzondere optelling van (23) Slag-aderen, (24) Bloed-aderen, (25) Zenuwen, (26) Spieren, (27) nog Beenen, die alom in de boeken des Ontleders ſtaan, gevonden word. Maar in het Aanhangſel, behelzende een (28) Verzameling van Ontleedkundige Waarnemingen, zijn eenige zaken uitvoeriger aangeduid.

(19) *Organum Olfactus.*
(20) *Organa Motus.*
(21) *Muſculi.*
(22) *Oſſa.*
(23) *Arteria.*
(24) *Vena.*
(25) *Nervi.*
(26) *Muſculi.*
(27) *Oſſa.*
(28) Onder den titel van *Analecta.*

(18) *Structura narium.*

UIT-

X. UITTREKSEL

חמשה חומשי
תורה
לפי סדר הפרשיות פתוחות
וסתומות
עם
נביאים אשונים
ואחרונים וניסוכתובים
כלי נקידום
והכל הוגה בעיון רב
ומנוקדמכם מציות ובסוף הספר נמצאלות
מכל פרשיות התורה והחפטרות ומן
הקרי יהכתיב ומכל מלות יתירות
וחסרות

Biblia Hebraica sine Punctis. Versibus, Capitibus & Sectionibus interstincta, notisque Masoretarum, quas Kri & Ktif appellant, instructa. Ad Leusdenianam editionem adornata.

Dat is,

DE HEBREEUWSCHE BIBEL, zonder lees-stippen, *onderscheiden*

Digitized by Google

den in Vaarzen, hoofdſtukken, en Sneden; en voorzien met de merken der Maſoreten, die zy Kri en Ktif noemen. Naar de uitgifte van Leusden geſchikt. Te Amſterdam by Gerard Borſtius, François Halma, *en te Utrecht by* Willem van de Water 1701. 26 *bladen in* 12.

ZUlken, die niet weten dat de boeken van 't Oude Teſtament in de Hebreeuwſche, van 't Nieuwe in de Griekſche tale zijn geſchreven, is niet noodig veel van den Bibel (aangaande de ſpraakkunde) toe te praten. Anderen, die het weten, doch maar van hooren zeggen, zonder den grond te verſtaan, zouden luttel ſtigting hebben uit een berigt wegens de Hebreeuwſche taal, of die de allereerſte is, als men gemeenlijk zegt? hoe oud van geboorte of ouder dan andere Oosterſche talen? en wat daar toe verder behoort. Den Schriftgeleerden en Taalwijzen mogt het zoo veel als verwarmde koft voorgedischt zijn, indien men, by voorval van een nieuw-gedrukten Hebreeuwſchen Bibel, zoo van Joden als Chriſtenen niet alleen over de Letterplaatzery, en Schrijfwijze der Heilige Hebreeuwſche Boeken, maar ook over derzelver Schrijvers, rang, en regelmatigheid: ſtoffe, die meer dan een leger pennevoerders heeft afgeſlooft, en nog ten huidigen dage menig boekblokker doen zweeten. Daarom, hoewel 't hier te pas had konnen

Digitized by Google

komen (of ik had het ten minsten te pas konnen brengen) zal 't oorbaar zijn, die gelegentheid om reden van de hand te schuiven. Best schijnt te voegen, dat er wat fraays gezegt wierd van de Hoogste voortreffelijkheid en heerlijkheid, waar meê de Heilige Schriften, door Gods in geven opgesteld, alle andere te boven gaan, voornamentlijk om den inhoud, die niet slegts oneindigmalen uitmuntender is, dan al wat immer ter gedagtenisse in 't ligt quam, of komen zal, maar die geen weêrgaê kan hebben. Dog ook van dit laatste te zwijgen gebied my mijn gemoed, uit eerbied voor 't Heilige, en 't geheiligde, welkers waardy waardiglijk af te meten geen penne magtig is.

Wat deze nieuwe Uitgifte belangt, de Heer Georg. Desmarestien, die met nog een zeer geleerden Hebreeuwsch-Kenner aan de meeste proeven na te zien gezeten heeft, beklaagt zig niet der ongeloofelijke moeite, daar aan te kost gelegd, nu 't werk dusdanig ten einde gebragt is, dat ontelbare feilen in den vorigen druk begaan zijn verholpen, en heele regimenten van Letters, zelfs vele woorden, ja somtijds heele of halve vaarzen, uit den Bibel van Athias hier in te regt gebragt. Onwaardeerlijke arbeid, van weinigen naar behooren gekend! daar zoo klein een soort van letteren, en die in 't Hebreeuwsch (al waren ze groot) met opmerking nauwlijks onderscheiden konnen werden, telkens en telkens voor oogen komen-

monde, den allergeduldigſten in 't nalezen en herlezen, en wederom herlezen, zou ongeduldig maken, en de herſſenen ſuf. Agter aan is de lijſt der verſcheide lezingen gevoegd, veel wijdlugtiger dan te voren.

Bequamelijk kan dit Hebreeuwſch Oud met het Grieksch Nieuw-Verbond, voor drie jaren by H. Wetſteen gedrukt, t' zamen in eenen band gebonden, en dus beide in de zak gedragen werden.

XI. UITTREKSEL

Eſſai de l'Hiſtoire du Regne de Louis Le Grand, juſques à la Pais generale 1697.

Dat is,

Proeve der Hiſtorie van de Regering van Lodewijk de Groote, *tot aan de algemeene Vrede van 't jaar* 1697. *Te Keulen by* P. Marteau 1709. 16 *bladen in* 12.

HET ontbreekt Vrankrijk aan geen groote Geesten en brave Schrijvers, maar ook aan geen Oorvleyers, en huurpennen, gelijk wy zoo nu en dan hebben gezonnt. Deze, die ons hier voorkomt,

Digitized by Google

niet als een brekebeen, maar als die een Hiſtorie kort op koten kan zetten, meld in zijn Voorreden, dat twee uitmuntende Mannen bezig zijn aan het voltooyen van de levensbeſchrijving des Franſchen Konings, van wiens daden hy by voorraad deze korte ſchets geeft. De lezer zal 't my dan niet qualijk af nemen, dat ik hem van zulk een kort uitgetrokken werk geen lang uittrekſel geve, ja zelfs geen uittrekſel, dat, naar mijn gewoonte, van een vaſtgebonden en aan een hangende ſtijl is, maar ſlegts als een lijſt van zaken, die van 't begin tot het einde in 't werkje zijn begrepen.

De althans heerſchende Lodewijk de Veertiende (hoe kennelijk is hy aan Europe geworden!) wierd te St. Germain geboren, den vijfden van Herfſtmaand des jaars 1638. Zijn komſt in de Weereld zou de onluſten van 't Franſche rijk niet luttel vermindert hebben, was zijn Vader vier jaren daar na niet geſtorven: maar de Kardinaal Mazarin, van de Koninginne Weduwe tot eerſte Rijksdienaar verkoren bragt nieuwe brabbeling met zig. Dat is de aanvang van 't werk. Dan volgt des Konings inborſt, en den aart van den misnoegden Prins van Kondé. Ik vergat ſchier des Konings moed; en hoe de Zweedſche Koninginne Chriſtina hem bezogt: Zijn huwelijk met een Dogter van Spanje, en Mazarins dood. Daar na neemt Lodewijk de regering alleen in handen, herſtelt de Rijks-inkom-

Digitized by Google

komſten, en wil den rang boven andere kroonen hebben. De hooggerezen twiſt die hy met Paus Alexander de VII had, over een ſmaadheid, zijnen Gezant den Hartog van Krequy te Roome aangedaan, is opmerkelijk * te lezen. Hy wint Duinkerken, 't welk hy aan Kromwel geeft, dog daar na van den Engelſchen Koning Karel de II weêrom koopt. Hy brengt zijn Krijgsvolk onder een goede tugt, vordert de Regtsplegingen, konſten, en wetenſchappen, maar zijn onderneming op Gigery in Barbarië valt ſlegt uit. Zoo vangen de Groote dezer aarde dikwils bot, daar zy 't minſt verwagten.

In 't jaar 1666 helpt Lodewijk onzen ſtaat tegen de Engelſche, daar oorlogt hy in Vlaanderen (de redenen van dat bedrijf worden niet verzwegen) verdelgt de Janſeniſtery, † hier breed beſchreven, bouwt de Verſailles, en zet den Hartog van Lottheringen op den Dijk. Maar, lezer, maak hier een weinig halte. By voorval dat de Lottheringer van de Hollanders geſtijft wierd, ſtaan zy hier van den Franſchman ſmadelijk afgemaald.

Het vervolg is, dat Vrankrijk ons den oorlog aandoet, dat haar Krijgsmagt by het Tolhuis over den Rijn trekt, dat Brandenburg ons helpt, Charleroy van ons belegert word, en Maasſtrigt van de Franſchen, dat de Keizer tegen Vrankrijk in oorlog raakt,

* *van p.* 43. *tot* 51. † *Lees van p.* 76.

daar na óók Spanje. Kort achter de belegering van Bon moeten de Hollanders weer aanhouden.

Na dat Engeland met Holland bevredigd was, en de Franschen onze Nederlandsche Steden verlaten hadden, komen eindelijk de meeste Duitsche Vorsten tegen het dwingzugtig Vrankrijk op de been. Wat rijst hier wederom een stapel geschiedenissen! Fursten berg gevangen, 't Franche-Comté door de Franschen ingenomen, de slag by Senef, de belegering van Oudenaarden en de Graaf, Vrankrijks winst in Duitschland, de Dood van Turenne, Trier door de bondgenootsche Magten ver-overd, en Maastrigt van hen belegerd, d' oproer te Messine, de slag by St. Omer, het beleg van Kamerik, t' innemen van Gent, eindelijk de * Vrede getroffen, en, na 't sluiten van die, nog een Veldslag by Mons.

Zie daar dan Koning Lodewijk weder in Vrede, doch egter gansch onledig met zijne veroveringen te sterken, en andere zaken tot welstand van zijn Rijk te bezorgen. In Hooymaand 1683 storf Maria Therese zijn Gemalinne van Oostenrijk, hebbende gezien voor haar doodden Dolfijn haren oudsten Zoon getrouwd, en uit hem een Zoon geboren. Hy laat Algiers en Tripoli bombarderen, en Genua dezelve groete doen. Hy verovert Straatsburg, terwijl de Turken voor Weenen gerukt zijn, en

* *Den 10 van Oostmaand 1678.*

en dan na Luxenburg. Toen volgde het zwintig jarig Beſtand in 't 1684, en teffens het zwaar geſchil, dat Lodewijk met Paus Innocent de XI over het Kerkregt in Vrankrijk had (ſtoffe van breede uitweiding voor onzen Schrijver het uitroeyen van den Hervormden Godsdienſt in dat rijk (en hier in ſchaamt zig de Vent niet, zoo heilloos een werk met vleitaal te vergoelijken) des Konings ziekte, de Hartog van Orleans eiſch, als in huwelijk hebbende een Dogter van de Paltz, en de zwiſt tuſſen Vrankrijk en Roomen, over de Vryheid van de Paleizen, of Woningen der Gezanten.

De Onde Vryer te Roome, ganſch niet Lodewijks gezind, als uit het gezeide blijkt, deed hem nog meer ſpijt aan, wanneer hy in 't jaar 1688 den Prins Klement van Beyeren, een Vorſt van zeventien jaren, boven den ouden Kardinaal van Furſtenberg, tot Keurvorſt van Keulen beveſtigde; 't welk dien Leli-Vorſt zoo vertoornde, dat hy zijn Heiligheid wilde gaan beoorlogen. Hy had reeds in den aanvang van 't beſtand de wapenen weêr opgevat, Filipsburg, en meer andere ſterke plaatſen, in Duitſchland genomen; zoo dat hy den oorlog van alle de Duitſche Vorſten op zijn hals kreeg, daar de Savoyaart zig by voegde.

De Heldentogt van Oranje na Engeland, en de wonderbaarlijke verandering in dat rijk, is een doorn in 't hart, of ten min-

ſten in de pen van onzen Franſchen Schrijver, en daarom ſpreekt hy d'er zoo bits van. Terwijl de hulpbenden van Lodewijk zijn beſte maat den ontkoningden Jakob de II in Yerland niet konnen helpen, moorden en brandden ze aan een ander oord in Duitſchland, en verwoeſtten de ſchoone Paltz. Vegten is voortaan de boodſchap. De bondgenooten hernemen Mentz en Bon, ſlaan een ſlag tegen de Franſchen by Fleury, ook ter Zee, en in Savoyen. De Groote Wilhem bevegt d' overwinning in Yerland by de Boine, en komt zegepralende in Holland over. Yder party ſpeelt zijn rol. Daar winnen de Franſchen Bergen in Henegouwen, en doet een treffen by Leuze, en in Savoyen; hier krijgen zy klop te water, en verliezen een groot gedeelte van hunne Vloot onder den Admiraal Tourville: wat verder vegten zy by Steenkerken, en Landen. Zy veroveren Charleroy, de Bondgenooten Hup, en Kaſal; en dit rolt zoo kort voort, door verſche geſchiedeniſſen, van de dood der doorlugtigſte Koninginne Maria, Wilhems Egtgenoot, af, tot het ſluiten van de Rijswijkſche Vrede tal; de Kijvaadje om de Poolſche Kroon niet verzwegen zijnde. Maar ik verwondere my niet, dat dit boekje onder dien overlang vervalſchten naam van *Marteau* gedrukt is. In zaken van oorlog ſpreekt hy als een eenzijdige Franſchman; waar onder hy echter deze waarheid meld,

meld, dat de Maarſchal van Kregin door Hartogen van * Cell en Lotteringen by Trier deerlijk geklopt wierd.

XII. UITTREKSEL,

Thomæ Tailorii Theologi Brittanni CHRISTUS REVELATUS, id eſt Vetus Teſtamentum expoſitum, ſive tractatus de typis ac figuris, ceu umbris Servatoris noſtri Jeſu Chriſti, quotquot in V. T. Codice comparent inſigniores, perſpicue explicatis, nec non ad uſum ſalutarem applicatis, in publicum Eccleſiæ commodum recens Latine transcriptus. a A. S. E. L. Editio quinta, prioribus longe correctior.

Dat is,

De geopenbaarde Chriſtus van Thomas Tailor, *Engelſch Godgeleerde, dat is, het Oude Teſtament, verklaard; of een Verhandeling van de voorbeelden en afbeeld-*

* *Les Ducs de Zell & de Lorraine eurent plus de bonheur au Siege de Trêves. &c. p.* 150. *Le Marechal fut malheureux, &c. p.* 151.

Digitized by Google

beeldsels, als Schaduwen van onzen Zaligmaker Jesus Christus, zoo veele voornaamste als 'er in het O. Verbond voorkomen, duidelijk verklaard, en tot heilzaam gebruik toegepast, nieuwlijks ten openbaren dienst der Kerke in 't Latijn overgezet van A. S. E. L. De vijfde druk, veel meer verbeterd dan de vorige. te Franeker by Leonard Strik 1701. 28 *bladen in* 8.

TOen ik van dit Christelijk * Werk, in 't Neêrduitsch overgezet, voor eenige maanden gewag maakte, ontviel mijn penne een kort gezeg wegens twee stigtelijke Engelsche Schrijvers die den naam Tailor voeren, met byvoegsel, dat ik dezen Tailor zou willen lezen, al was ik een Jood, om te zien, hoe hy den langverwagten Davids Zoon, en Davids Heer uit de Schriften, die Joden en Christenen eenparig voor Gods Woord houden, wist hervoort te brengen, en te vinden, daar Hem de Joden niet konnen of niet willen vinden. Nogmaals zegge ik het zelve, en het doet my deugd aen den geest, thans d' eerstemaal dat deze Latijnsche vertaling onder mijne oogen komt, te mogen zien, dat de Ver-

* *Gedrucke by Barent Bos* 1701. *in* 8: *Zie het Achtste Uittreksel in Sneeuw- en Grasmaand*, 1701.

Vertaler met de tale zijner Voorteden mijn gezeg ſtilzwygende begunſtigt. Want de wijl de Zaligmakende leere, die door de Kruisgezanten kragtiglijk verkondigt wierd, ten korſten daar in beſtond, dat Jeſus de Chriſtus, de beloofde Meſſias en het gezegende Zaad was, gelijk zy dat den Joden telkens uitſtampten en aanduiden; wijders dat dezelve Jeſus, die zy gekruiſt hadden, van de Profeten voorſpeld was, als uit de Handelingen der Apoſtelen blijkt; desgelijks het einde der Wet (*Rom. x.* (4) Tot regtvaardigheid voor een ygelijk die gelooft; in dier voegen dat de groote Kruisgezant der Heidenen niets voornam te weten buiten Hem, ſchoon (1) Hy den Joden een ergerniſſe en den Grieken een dwaasheid was; nademaal in Hem (2) alle ſchatten van wijsheid en Kenniſſe verborgen zijn; dewijl zegge ik, Chriſtus Leerlingen en Gezanten al hun werk maakten van deze verborgendheden den Beſnedenen (te hartnekkig, voorwaar, en al te hard van harten, en te Onbeſneden van Ooren dan dat zy die verſtaan willen) voor te houden, en te betuigen, wat kon deze Britſche Godgeleerde beter navolgen, dan met zijn ſtigtelijken yver den Heiland te openbaren, uit de ſchaduwen en Voorbeelden des Ouden Teſtaments, niet alle, maar de meeſte, en uitnemendſte, om dat (3) dekzel 't welk d' Apoſtel verklaart

(1) *1 Kor. II.* 2. (2) *1 Kor.* I. 23.
(3) *Kol. II.* 3. (4) *2 Kor. III.* 14--16.

Digitized by Google

klaart op de haarten der verharde Israëls Kinderen gebleven te zijn, was het doenlijk, te helpen wegnemen?

En zekerlijk is het bedrijf van den Geleerden Vertaler braaf, dat hy des Schrijvers bedenkingen uit de schelp der Engelsche Spraak opendeed, en in 't Latijn voordischte; zoo datze voortaan niet slegts in Britanje, maar alom door de gansche Christen-weereld, mogten Vrugt doen. Dus was ook mijn 's drukkers inzigt goed, die dit zelve werk voor zijne taal-onkundige Landsluiden liet verduitschen. In het reeds aangewezen Uittrekſel deed ik verslag der schaduwen en schetzen, die Tailor verhandelt; waar toe de Christelijke Lezer, om geen herhaling te doen, thans wederom gezonden word.

XIII. UIT-

Digitized by Google

XIII. UITTREKSEL

Milord Courtenay, *of eerste Minnaryen van* ELISABET, *Princesse, en naamals Koninginne van Engeland, door* Eustatius Le Noble, *Raadsheer in 't Parlement van Metz in Lotheringen. t' Amsterdam by* W. L. van Koppenol 1702. 14 *bladen in* 8.

Quis legem dat amantibus!
Major lex Amor est sibi.

Schreef iemand, niet zonder reden, beduidende.

Wie heeft den Minnaars wet gesteld!
Liefde is zig zelf de grootste wet.

Of mag ik dat bondig gezeg een luttel uitbreiden!

Wie onbepaalde mogentheden,
Nooit door geweld of list bestreden,
Aanschouwt met een bedaarden zin;
Hy zie geen grooter heerschappye,
Geen magt, geen Kroon, geen dwingelandye,
Die sterker is, als van de Min.
De Min bind zig aan wet noch regel,
Hy opent, sluit, en drukt het zegel,

En

En stigt zijn rijks-stoel door 't Heel-Al;
't Welk, zoo 't niet na de Min wouw hooren,
Ging in een enkele eeuw verlooren,
En nimmer opreet uit haar val.
De Min, als Oppervorst gezeten,
En van geen tijd nog peil gemeten,
Voert, wat hy immer eens besluit,
Aan beide 's Weerelds uiterste oorden,
Van 't Zuiden af tot aan het Noorden,
Na zijnen wil kragtdadig uit.

Maar al digts genoeg: het mogt een Minnevlaag schijnen. Hoor, lezer, 'k heb-'er dit alleen moê willen zeggen, dat onder ons menschen klein hans en groot hans door de bank de liefde geen wetten konnen stellen, maar wetten van de Liefde moeten ontfangen. Vorsten en Wijsaarts, zy mogen zoo ontzaggelijk en ernsthaftig zijn, als hun schijn verbeeld, nogtans wanneer hen de Minnequaal, als een Jigt in de ziel overvalt ('t woord *Minne-gra* ontglipte my schier) weg is al hun ontzag, weg is al hun ernsthaftigheid. Van Adams tijd af ging dat spel zijn gang, en die 't van my niet gelooven wil, zal 't misschien best aannemen uit de digtwerken van den Trouwring-schrijver, wiens meeste praat van minnen en puren is. Wilt gy een opmerkelijk staaltje zien, dat de Min ook vat heeft gehad op een Persoonaadje, die altijd haar werk van te veinzen, dat ze tegen

gen de pijlen van de Liefde ſchoot- en ſteek-vry was, 't Is de Roemrugtige Koninginne Eliſabet, die, zelfs in den hachelijlijken ſtaat van haar jeugd, toen ze haar leven niet zeker was, en eer datze zig de Kroon van Groot Britanje veiligliglijk mogt toeſchikken, meer dan eenen Aanbidder had. Dezer voornaamſte was de Heer Courtenay, Graaf van Devonthire, zoo van den Grave van Sterney, onder de regering van den jongen Koning Eduard de VI onthalsd. Courtenay ſtaat hier afgeſchilderd voor een van de ſchoonſte Jongelingen van ganſch Engeland, vernuftig, en moedig. Zijne Minneryen omtrent de Princeſſe Eliſabet zijn gedenkwaardig, ſchoon hy 't ongeluk had van door Leiceſter gebouft te werden, en buiten 's lands ongetrooſt te ſterven. Meer luſt my van den gehelen Minnehandel niet uit te trekken. Regtſchappene lezers peuzelen dit boekje een ſtreeks op, zonder verpoozing.

Men mogt zig verwonderen, hoe deze Verborgene bedryven, en hare omſtandigheden, zoo niet aan den dag komen, indien de ervarendheid niet toonde, dat de geheimen van Vorſten en Vorſtenhoven, 't zy van Minne of van wat anders, van tijd tot tijd uitlekken. En om, in plaats van een Uitreekſel uit Courtenay 's Mingevallen te maken, iets aangaande de zelve Vorſtinne Eliſabet te melden, wie kent althans de gebeurteniſſen niet, welke van haar en hare

lie-

lievelingen weereldkundig zijn geworden? De vryaadje, die Francois de Valois Hartog van Anjou, in de Neêrlandsche geschiedenissen overkennelijk, met haar pleegde, toen ze Koninginne was, is uit vele Schryvers wijdberugt, en schrandere vernuften zien daar in een vertooning van Hartstogten Staats-streken, en Veinzerijen wonderbaarlijk onder een gemengeld. Die d'er tamelijk breed bescheid van hebben die sla het * Histori-werk van P. K. Hoofd op, en herkaauwe 's mans verhaalwoorden. Hy zal aandagt kriigen, wanneer hy hoort, dat de Hartog, in Engeland overgekomen, om zijn huwelijk met Elisabet ('t welk men zoo goed als gesloten hield) te voltrekken, *met uitbundig bewijs van Eerbiedenis en liefde wierd bejegent, tot zoo verre dat de Koningin, als gemeuke van minne, eens opzekar gesprek onder hen beide eenen ring van haren vinger toog, en aan de zijnen stack. Waar op d' omstaande Heeren, wanende de knoop hegt te wezen, hun met breede versoining van blydschap geluk te wenschten, en Aldegonde 't zelfste dadelijk in Neêrland weêr deed.* enz. enz. enz. En daar ik hier, kortheidshalven, zo afbreke, is 't voorwaar eenen Liefhebber der moeite wel waardig, de redenen te hooren; welke deze huwlijkston in duigen bonsden: Altemaal Hofgeheimen, zou men zeggen, en die nogtans verzeld gaan met een nog groo-

ter

* *In 't achttiende boek.*

Digitized by Google

ter geheim van Elisabets Lijfsgesteltenisse, door Hoofd met nadruk beschreven; *te weten* (zegt hy) *men hield, door kragt der natuurlijke hitte in moeders Lichaam, haar zoo bykans volschapen te zijn tot de manlijke sexe toe, dat zy tot den pligt der vrouwlijke onbequaam werd geordeelt.* Zeldzame taal! Ga heen nu, en geloof egtet dat Elizabet gevoelig van Minne is geweest.

Ja dog; *men zeide* (zegt Hoofd) *dat dit Majesteit aan Anjou al voor zijn overkomst in Engeland geschreven had* Mon coeur *in plaats van* Monsieur, *dat is voor* Mijn Heer, Mijn Hart.

Maar hoe mogen my thans deze plaatzen uit Hoofd in 't hoofd schieten? 't Scheide 'er af.

LIV. UIT.

XIV. UITTREKSEL.

Hiſtoire des cinq propoſitions de *Janſenius*.

Dat is.

Hiſtorie der vijf Stellingen *van* Janſenius. *Te Luik by Daniel Moumal in* 8. 30 *bladen.*

EEN yeglijk, die gewoon is zijn geeſt te verluſtigen met de beſchouwing van de velerley bedryven, die op het toneel der Chriſten-wereld niet ſlegts oulinx, maar in dezen onzen tijd, ten deele, of in 't geheel, volſpeeld zijn, en byzonderlijk te letten, wat 'er in Kerk-krakeelen ſteekt, kan niet onkundig wezen van den opkomſt der *Janſeniſtery*, welke in 't Pausdom nu zedert den tijd van meer dan een halve eeuw een zware rol heeft geſpeelt. Andere mogen mijn vorig (1) Uittrekſel van *Janſenius* leven eens nazien, om den Man te leeren kennen, van wien de gezeide leere haren naam ontleent heeft; hier hebben wy een Hiſtorye van 't gene deswegen te Roome en in Vrankrijk is omgegaan, ſedert het jaar 1643 tot 1669: waar van dit kort berigt den onkundigen lezer

(1) In Hooft in Wijnmaand 1695.

Digitized by Google

lezer voor een ſchetsje kan verſtrekken; 't Woord GENADE [in 't Latijn, *Gratia*, waar van het Franſch *Grace* komt] is het grootſte beweegrad van den ganſchen onruſt, die 't Franſche en Roomſche Hof, gelyk te voren meinig rijk en Staten dom, beroert heeft; en Auguſtijn is de man, die dat woord, gelijk als tot ſtoffe van twiſten, laaſtmaal onder de Pausgezinden heeft te grabbel geworpen.

In de zesde Zitting van de berugte Trentſche Kerkvergadering (waar in de Pauſelijke dwingelandy door liſt de ſchoonſte kaart kreeg) wierden de gevoelens van Luther en Kalvijn over de Genade en Vrye Wil gedoemt: nogtans begon Michiel Bayus, die een van de Leden der gemelde vergadering was geweeſt, te Leuven, daar hy het Hoogleeraarſchap in de Godgeleerdheid bediende, deze netelige ſtoffe weder aan te roeren, en leeraarde in 't jaar 1552. vele ſtelſels, als uit de koker van Auguſtijn komende, welke van de oude Leeraaren op de Leuvenſche Schole voor Nieuwigheden wierden aangezien, en in de Nederlanden groote opſchuddingen maakten. De Godgeleerde van Parijs gevraagd zijnde, wat zy van achttien zijner ſtellingen dagten, gaven d'er hun berispend Oordeel over in Zomermaand des jaars 1460. Zeven jaren daar na doemde Paus Pius de V een vry grooter getal, uit de boeken van Bayus getrokken; en zyn Navolger Gregoor de XIII. keurde dat doemvonnis voor goed, in 't jaar 1579:

Digitized by Google

zoo dat de goede Bayus zig genoodzaakt vond hoofd in schoot te leggen, en zijne dolingen te herroepen met een openbaar Schrift van den vier en twintigsten van Snoey-maand des Jaars. 1580.

Omtrent veertig jaren na dien tijd heeft *Cornelius Janſenius*, eerſt Leeraar en Ampt-volger van Bayus te Leuven, daar na Biſſchop van Yperen, het oud geſchil andermaal opgewroet, en ondernomen, met de meining van Auguſtijn wegens de Genade weder uit de aſſche te doen hervlammen. Ten dien einde ſchreef hy een boek, getiteld *Auguſtijn*, ter aanwijzing, dat de Schoolsgezinde de leêre van dien Kerkleeraar niet verſtaan, en daarom de leere der Genade verlooren hadden. Iemand mogt vragen, of de man niet beter gedaan had, zig met Schriftuur en Reden, dan met Auguſtijn te behelpen? Auguſtijn heeft wel wat meer geſchreven, daar hy geen rekenſchap van geeft; al was het, dat de ongedoopte kinderen verdoemd zijn. Dog zulk een vrager zoude ons en anderen ligtelijk hinderen: wy willen liefſt voortgaan, zonder daar na te luiſteren.

Het gemelde boek *Auguſtijn*, ('t welk niet eer dan in 't jaar 1640, na Janſenius dood gedrukt wierd) vond te Parijs ingang by eenige Godgeleerden, die in korten tijd twee nieuwe drukken daar van bezorgden, den eenen te Parijs, den anderen te Rouaan. Eerlang vlogen 'er verſcheide Schriften zoo voor als tegen de Leere, die Janſenius in

zyn

zijn boek gestelt had. Men noemde de genen, die de zelve verdedigden, *Jansenisten*, en deze gaven hunnen tegendingers den naam van *Molinisten*, daar mee beduidende dat zy navolgers waren van zekeren Jesuit Lodewijk Molina, die ontrent het einde der zestiende eeuw een boek had laten uitgaan om de Vrije wille met de Voorschikking en Genade over een te brengen; een leere, zeer veel van de Jansenistische verschillende.

Paus Urbaan de VIII verbood het boek van Jansenius, als hervoortbrengende de stellingen van Bayus, die door Pius de V. en Gregoor de XIII. veroordeeld waren, met een Doembulle in Snoeymaand des jaars 1641; hoewel die Bulle, om verscheide beletzelen, in Vlaanderen niet is afgekondigd, nogte in de Leuvensche Schole aangenomen, dan langen tijd daar na.

De vijf berugte Stellingen, uit de Jansenistery, waar op die in 't geheel naderhand by nog drie Pauzen te Roome, Innocent de X, Alexander de VII, en Klement de IX, gedoemd is, luiden als volgt.

I.	I.
Aliqua Dei præcepta hominibus justis, volentibus & conantibus secundum præsentes quas habent vires, sunt impossibilia: deest quoque illis gratia, qua possibilia fiant.	Sommige Geboden van God konnen niet volbragt werden van regtvaardige menschen, volgens hunne jegenwoordige kragten, die zy hebben. Ook ontbreekt hen de Genade,

Digitized by Google

door welke zy die zonden konnen volbrengen.

II.

Interiori gratiæ in statu naturæ lapsæ nunquam resistitur.

II.

In den Staat der vervallen natuur word de innerlijke Genade nooit wederstaan.

III.

Ad merendum & demerendum in Statu naturæ lapsæ non requiritur in homine libertas a necessitate, sed sufficit libertas a coactione.

III.

Om te verdienen en verdienende te verkrijgen in den Staat der vervalle natuur word in den menfch niet vereifcht een vryheid, vry van noodzakelykheid om te doen, maar daar toe is genoeg een vryheid, vry van dwang.

IV.

Semipelagiani admittebant præventionis gratiæ interioris necessitatem ad singulos actus, etiam ad initium fidei: & in hoc mane hæretici, quod vellent eam gratiam talem esse, cui posset humana voluntas resistere vel obtemperare.

IV.

De halve Pelagianen ftonden toe de noodzakelijkheid eener innerlijke Genade die voorquam op ider byzondere daad, zelfs tot het beginfel des Geloofs: en daar in waren zy Ketters, dat zy ftaande hielden, dat die Genade zoodanig was, das de menfche-

Digitized by Google

	ſchelijke wille dezelve konde wederſtaan, of involgen.
V. *Semipelagianorum eſt, dicere Chriſtum pro omnibus omnino hominibus mortuum eſſe, aut ſanguinem fudiſſe.*	V. Het is half Pelagiaanſch, te zeggen dat Chriſtus geſtorven is, of zijn bloed geſtort heeft voor alle menſchen, niemand uitgezonderd.

Twee andere, die in't eerſt daar by gevoegd waren, wierden in't vervolg niet aangeroerd. Het geſchil is voorts over deze vijf alleen geweeſt.

De Schrijver van deze welbewrogte Hiſtorie, een geleerd Pausgezind Man, die van al den handel voor en tegen den Janſeniſtery kennis heeft, bemoeyt zig alleenlijk met de voorgevallene zaken in hare omſtandigheden te verhalen. Hy oordeelt, dat de geſchillen over de *vijf Stellingen* het wezendlijkſte van't Chriſtendom raken, en hier in beſtaan, namentlijk, Of het waar is, dat „ de begeerlijkheid, en de kragtdadige Ge„ nade, yder op haar beurt, de wille des „ menſchen op zulk een ſterke en onver„ winnelijke wijze bepalen, dat het in zijn „ vermogen niet is, of zig te onthouden „ van't goede, onder de beweging der Ge„ nade, of te vermyden het quade, onder „ de beweeging der heerſchende begeerlyk-

Digitized by Google

„ heid. Of het waar is, dat zelfs de
„ Regtvaardige niet konnen nakomen de
„ Geboden, die zy overtreden, en dat by ge-
„ brek eener Genade, die hen daar toe
„ voldoende vermogen geeft: dat de val
„ onvermydelijk is voor allen, die vallen,
„ en de Zaligheid onmogelijk voor den
„ genen, die verloren gaan: dat Jesus
„ Christus niet gebeden heeft, nogte ge-
„ storven is voor iemand, zelfs niet die
„ onder de Christenen zijn, dan alleen de
„ Uitverkorene, die hy werkdadelijk zalig
„ maakt; en dat hy geene andere genoe-
„ gende middelen voor iemand heeft ver-
„ kregen of bereid, om te volharden in de
„ Regtvaardigheid, en om te vermijden de
„ eeuwige verdoemenis.

(Dit zegt onze Schrijver.) hebben beide de Partijen uit de *vyf stellingen* begrepen, toen de twist in 't begin gerezen, en eer dat de beslegting van den Paus gedaan was; zoo blyft dan het geschil, namentlijk; of de voorgemelde stellingen behelzen de Leere van Paulus aan den Romeinen overgeleverd, en van Augustijn bewaard, dan of ze, zoo vele, onregtzinnigheden en ketteryen zijn. Ook weet de Schrijver zeer wel, dat de Jansenisten een uitvlugt nemen op de daad of waarheid van 't geschil; te weten of de leere der *vyf stellingen*, die hunne tegenstrevers Ketterisch noemen, in het boek van Jansenius wel te vinden is, dog hem is wederom niet onbekend, hoe men daar tegen inbrengt, dat de Kerk (ik spreke van

de

de Roomsche) in haar vonnis nooit den zin der *vijf Stellingen* heeft afgezondert van den zin van Janſenius boek, maar gehouden voor den inhoud of de leere van dat Boek; gevolgelijk dat die leere te willen regtvaardigen zoo veel is als het vonnis der Kerke onnut te maken: ja hy gaat, uit dien hoofde, als een Katholijk, zoo verre, dat hy in bedenking geeft, of het nu (in plaats van te onderzoeken of 'er in het Boek van Janſenius dolingen ſteken) wel geoorlofd is voor zulk of zulk een Geloofs-ſtuk, dat de Kerk plegtiglijk voor onregtzinnig verklaart heeft, iets tegen te ſpreken, of aan d'uitſpraak te twijfelen?

Gelijk nu de Janſeniſtery in den grond ingezien waarlijk van een groot gevolg in 's Chriſten-geloof was, zoo is ze ook, naar het gewigt der dingen, by de dertig jaren lang, voor en tegen met de uiterſte vinnigheid en opſchudding van verſchillende Leeraars behandeld. Het ontbrak geen van beide de partyen aan mannen van kragt en welſprekendheid. d'Een week voor d'ander niet in ophoudelijk ſchrijven. Yder bediende zig van alle bedenkelijke ſtreken, of om te vatten, of om te ontſnappen. Niet alleenlijk de Degen en Tabbaard van 't Hof, maar Kap en Kovel, ja geheel Vrankrijk, raad in 't geſchil; en men zag zoodanig een Krijg, die doorgaans, wanneer de vernuften in 't ſtuk van Godsdienſt zijde kiezen, niet eer geeindigt word, dan na dat een van de twee ſtrijdende gezindheden met

een volſlage neêrlaag is ter neer geveld. In 't eind wierden te Roome raadspleginge gehouden. Het ontzaggelijk Kerkhoofd verhief zijn Stemme. De Roomſch Katholijke Kerk hoorde het doemorakel tegen de Janſeniſtiſche ſtellingen uitgedonderd, en ſprak amen. Daar op betuigde klein en groot haar gehoorzame onderwerping. De Weereldlijke mogendheden voegden zig by de Geeſtelijke; en men wilde, dat het vonnis van den zoo genaamden Heiligen Stoel vaſt-bondig en van waar de ſtand zou grijpen.

En dewijl, niet tegenſtaande de Bullen der Pauzen, Bevelen der Biſſchoppen, en Keuren des Konings, de Janſeniſten tot dezen tijd toe hunne eens aangenome ſtelſels met hand en rand ſtaande houden, en voorgeven, dat alle die hun wederſtreven geen regte bezeffing van zaken hebben; wat konde onze Katholijke Schrijver beter doen, dan met een oneenzijdige penne de Kijfſtoffe in haar opkomſt, voortgang, en gevallen voor al de Weereld bloot leggen? De Voorſtanders van Janſenius klagen gemeenlijk, dat zy gedoemd zijn, zonder dat hun gevoelen regt verſtaan is, en dat zy altijd zig daar van beroepen hebben, zoo wegens gebeurteniſſen der Hiſtorie zelve, als wegens verklaringen hunner Schriften. Aan d'ander zijde hebben de Tegen-Janſeniſten menigmaal gewenſt, dat 'er een eenvoudig en getrouw verhaal van alles wat dien handel belangt mogt in 't ligt komen.

Nu-

Digitized by Google

Nu konnen de twee Partyen haar gading krijgen : want het blijkt , dat de Schrijver niets verhaalt , dan waar van hy naauwkeuriglijk berigt is ; hebbende met goede omzigtigheid allerley ſtukken , die tot zijn oogmerk dienen , doorgelezen , en daar van goede Uittrekſels gemaakt , welke met de ſtukken konnen vergeleken werden. Andere egte bewijzen , bullen , en brieven zijn , daar het behoorde , geheel in gelaſt.

Ook ſtaan agter het werk zeer nadrukkelijke ophelderingen van de weêrzijds gehandelde knibbelingen , en van woorden , en van daden : waar by ten laatſten gevoegd is een verzameling van Latijnſche ſtukken , die in de zes boeken dezer Hiſtorie zijn overgezet.

XV. UIT-

Digitized by Google

XV. UITTREKSEL

Jacobi Thomasii Origines Historiæ Philosophicæ & Ecclesiasticæ, h. e. Philosophiæ Gentilis & quatuor in ea sectarum apud Græcos præcipuarum, Hæreseos item Simonis Magi, Gnosticorum, Massalianorum, & Pelagianorum; denique Theologiæ Mysticæ pariter ac Scholasticæ occasione definitionis vetustæ, qua Philosophia dicitur Γνῶσις τῶν ὄντων. Secundam hanc editionem auxit *Christianus Thomasius* Indice in B. Autoris Meditationes M S C. varii generis, magnam partem ad Historiam Philosophicam & Ecclesiasticam pertinentes, item in ejus disputationes.

Dat is,

Jakob's Thomasius *Oorsprongen der Wijsgerige en Kerkelijke Historie, dat is, van de Heidensche Wijsgeerte, en de vier voornaamste gezindheden in dezelve by de Grieken; desgelijks van de Kettery van Simon den Tooveraar, der Gnostiken, der Massalianen, en Palagianen, eindelijk*

oek

Digitized by Google

ook der Verborgene en ſchoolſche Godgeleerdheid, ter gelegenheid van een oude beſchrijving, waar meê de Wijsbegeerte gezegd word een kenniſſe van zaken die in wezen zijn. Deze tweede uitgifte is vermeerderd van Chriſtiaan Thomaſius *met een lijſt van des Zal. Schrijvers verſcheide met de hand geſchreevene bedenkingen, voor een groot gedeelte behoorende tot de Wijsgerige geſchiedenisſe: ook van deszelfs twiſtredenen. Te Halle in Maagdeburg by* Joh. Godfr. Renger 16 *bladen in* 8.

OM een bezeffing te maken van de misvattingen, die uit de Heidenſche Wijsgeerte van ouds her, en tot den huidigen dag toe, in de Godgeleerdheid der Chriſtenen telkens opborrelen, en zeer miſſelijke dweepereyen veroorzaken, dient dit werkje, waar in de overleden Heer Thomaſius onderneemt heeft aan te toonen, met welke nevelen de kenniſſe der dingen in vorige tijden omringt wierd. Wy willen eens kortelijk gaan bezien, hoe hy dit uitvoert.

Volgens zijn bewering ſtrekt de *Wijsgeerte* (die met de *Godgeleerdheid*, *Regtsgeleerdheid*, en *Geneeskunſt* doorgaans op de hooge Scholen voor een van de vier hoofdleeringen geoeffent word) zig breeder uit, dan men die veeltijds opneemt, en dat is waar. Boekwijzen weten, wat het Griekſch woord

* eine-

* φιλοσοφία in een ruimen of eigen zin kon beduiden, en dat men Ariſtoteles niet kan weigeren toe te ſtaan, dat *de Wijsgeerte is een kenniſſe der wezentlijke dingen zoo als ze zijn*, of, Plato, *dat ze is een kenniſſe der dingen, die waarlijk en in der daad wezig zijn*, of Pythagoras, *dat ze een Kenniſſe is van dingen, die zijn*: maar wy zien hier, dat onze Schrijver, met bewijzen, uit de drie genoemde Wijsgeren zelve genomen, deze driederley benaming der Wijsbegeerte, Wijsheid, of Kenniſſe, t'huis brengt op dat gedeelte der *Filoſofie* (dit woord is hier heel wel te dulden) 't welk gemeenlijk *Metaphyſica* [over Natuurkunde] word geheten, en eigentlijk tot haar voorwerp heeft God, en Goddelijke zaken, geenzins de Natuur van God en de Schepſelen afgetrokken, gelijk eenige Schoolſch gezinde waanden. Zoo doende krijgen de drie oude Bazen Pythagoras, Plato, en Ariſtoteles eenigzins lof, dat ze op hun manier, God quanſuis niet als een ENS [*Wezend*] maar boven het *Wezend* ſtelden: dog daar nevens word hunne groote grove onkunde bloot gelegt, voor zoo verre dat ze de verſtandige geeſten, welken zy verſcheide namen gaven (men verbeelde zig, dat zy d'er *Engelen* door verſtonden) in den Kring der Goddelijkheid beſloten, op dat ik zoo ſpreke: dat is, dat zy die verſtandelijkheden, of geeſten, zoo als die mogen genoemt wer-

* *Philoſophia.*

Digitized by Google

werden, hielden voor zekere afzetsels uit de Goddelijke wezendheid zelve uitgestort, en mede eeuwig met God; daar de Christenen, of de meeste van die, gelooven, dat God de Engelen, zoo wel als de zigtbare zelfstandigheden, uit niet geschapen heeft. Is 't wonder? De heidenen namen de grondspreuk van Demokryt voor waarheid, *μηδὲν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γίνεσθαι, μηδὲν εἰς τὸ μὴ ὂν φθείρεσθαι, dat 'er uit niets niets voortquam, of dat 'er niets tot niets verging.* Deze was de eerste valsche grondregel der Heidenen, naar 't oordeel van den Heere Thomasius, op welke zy een stoffe stelden, met God even eeuwig, en van Hem niet voortgebragt (straks zullen we de tweede zien) een doling, die naderhand van de Manicheen gevolgd is. En 't ging met de menschelijke zielen byna op dezelve wijze als met de gemelde verstandelijkheden: dog zy waren voor zoo verre wegens de zielen oneens, dat sommige de zielen uit den schoot en uit de wezendheid van God, andere van de stoffe, wilden voor den dag halen.

Thomasius wil daar meê zeggen, dat de Wijsgeerte der Christenen in eene en dezelve wetenschap van God en van de Engelen niet te gelijk behoord te handelen; 't welk nogtans anders is geschied, alleen, zoo hy zegt, uit liefde tot de Heidensche Wijsgeerte, gevoegd by de onkunde van het beginsel waar uit dat gesproten is.

Vervolgens toont hy, hoe veel echter Aristoteles van Plato verschilt heeft, en wie

Digitized by Google

wie van hun beide nog naast aan de Waarheid quam. Zijn besluit daar omtrent is, dat de Wijsgeerte, die God raakt, aller kenniſſen kennis is, wel te verſtaan de regte en onvervalschte; maar de valſche een ziel verderfelijke doling. Wat nu? gelijk de kenniſſe van God en Godsdienſt in 't Nieuwe Teſtament (a) γνῶσις word geheten, zoo word 'er ook in tegenſtelling van die ware wetenſchap gewaagd van een valſchelijk genaamde wetenſchap, waar tegen (b) Paulus zijnen Timotheus waarſchuwt. [(c) γνῶσις ψευδώνυμος.]

Deze waarſchuwing des Kruisgezants tegen de valſche kenniſſe ziet, zoo men den Hr. Thomaſius mag gelooven, op een zekere Kettery, die toen ter tijd het hoofd reeds had opgeſteken, en wel byzonderlijk op de Kettery van Simon, bygenaamd de Tooveraar, van wien de zelve *valſchelijk genaamde Kenniſſe* [*gnoosis*] eerſt gezaaid en daar na voortgezet is, juist niet door die quanten, die hun zelven den trotſen naam van *Gnoſtici* [*Kenners*] gaven, want deze quamen wel een eeuw na Chriſtus geboorte te voorſchijn, maar door alle die eerſte dwarsdrijvers en navolgers van Simons onregtzinnigheden, welke in de dagen van Paulus genoeg kenbaar waren. Zie daar dan dien ſnooden Simon voor 't hoofd en den Aartsvader der Ketters te pronk gezet, en by de Oudſte Kerk-leeraars uitgemaakt voor alles, wat

(a) *Gnoosis*, Kenniſſe, Wetenſchap. (b) I. *Tim.* 6. V. 20. (c) *Gnoosis. Pseudonumos.*

Digitized by Google

wat van een leelijken Ketter kan gezegt werden; tot zoo verre dat * Ignatius hem *den eerſtgeboren Zoon des Duivels noemt*, met een aller ſlordigſte benaming.

Ik hebbe hier voren uit den Heere Thomaſius, te boek geſlagen, dat de eerſte Heidenſche valſche grondregel was, *uit niet komt niets*, enz. Hier verder leze ik, dat Simon, en de Simons gezinden, door hunne valſchelijk genaamde wetenſchap den Heidenſchen en Chriſtenſchen Godsdienſt pogende by een te flanſſen, van de Heidenen hadden overgenomen de leere van hunne ouwerwetſe wijzaarts, als Zoroaſtres, en zulke maats, *dat 'er twee regelregt tegen elkander ſtrijdende Gaden waren, een goede en een quade*, en dus kan men verſtaan wat Paulus met de *tegenſtellingen der valſche genaamde wetenſchap* op 't oog had. Deze *ſtelling* der twee Godheden is dan de tweede valſche grondregel *tegen* de ware kenniſſe. De Drijvers van dat gevoelen, namentlijk, meinden, dat God niet konde vry gekeurt werden van de oorzaak van 't quaad te zijn, ten zy dat 'er een zeker eerſt en t'eenemaal onafhangelijk beginſel van 't quade geſtelt wierd.

By dit onderwerp valt het onzen Schrijver niet ongemakkelijk aan te toonen, hoe dat uit dien ſtinkbron alle de gezindheden der Heidenſche Wijsgeren zijn afgeſtroomt: 't welk hy, ten proeve, uit de leeringen van de vier Vermaardſte, Plato, Ariſtote-

* τὸν πρωτότοκον φὼτὸς (διαβόλου) υἱόν. *Epiſt. ad Trall.*

les, Zeno, en Epikuur, ter neder ſtelt. Dan volgen de Schanddaden van Simons leerlingen, zoo vuil, en onrein (by aldien het waar is dat de oude daar van getuigen) dat men d'er veiligſt niets van na vertelt; en nogtans roemden die vuilikken in hunnen onreinen wandel, dat zy *Geeſtelyke*, *Zielsgezinde*, *reine*, *verligte*, en *volmaakte waren*. Zoo deden ook de Monteniſten.

Het meergemelde Griekſche woord GNOOSIS [kenniſſe] bleef in weêrwil van *de valſche genaamde kennis* echter onder de regtſchapene Chriſtenen in waarde, *kenniſſe*, zegge ik, met *Geloof vereenigd*.

Halfbakke Chriſtenen, Platoniſten, en zulk volkje als de verzierde Hermes Triſmegiſtus, bedienden zig daar ook van. Ja de benaming van *Gnooſtikoi* [Kenners] beviel Klement d'Alexandriner, in den aanvang der derde eeuw na Chriſtus geboorte; en vele andere in de vierde eeuw, zoo wel, dat zy daar mede de regte Chriſtenen beduiden, als welken die te onregt van de valſchelijke genaamde *Gnoosſtikoi* was ontnomen. Ik noeme de *regte Chriſtenen*, met afzondering van nieuwelingen, of onvolmaakten in de *kenniſſe*.

Maar uit deze naauwgezetheid van benaamingen te verkiezen, en uit onvoorzigtige ſpreekwijzen, verviel men van den regten Godsdienſt tot Werkheiligheid, en Geeſtdrijvery; want die zoo genaamde *Gnoosſtikoi* lieten zig ook aanleunen de namen van *Geeſtelijke*, *onzondelyke*, en *zonder zondige Harte-*

Digitized by Google

Hartstogten levende menſchen. Waar by quam, dat Klement d'Alexandriner te zeer verzot was op Pythagoras en Plato.

In zijn tijd was de Kerk niet lang zonder ſcheuring geweeſt, of in de vierde eeuw ontſtonden de Meſtalianen, een ſoort van Geeſtdrijvers, en omtrent het begin der vijfde eeuw de Pelagianen, beide uit het Monnikkendom voortgekomen. Aldus hebben de dwalingen veld gewonnen, ſchoon ze van de Kerk gedoemt wierden, en telkens hare voorſtanders gevonden. Zoo gaat het. Daar is geen Ketter zonder letter, zegt het ſpreekwoord. Men is van 't eene uiterſte tot het andere vervallen. Uit haat van de Schoolſche Godgeleerdheid hebben ſommige de zoo genaamde * *Verborgen Godgeleerdheid* in zwang gebragt, en vele Pausgezinde Schrijvers zijn de inſtellers van een deel Dweeperijen, die de Geeſtdrijvers ſteunſel geven. Hier moet voorzigtigheid plaats hebben, om te weten welke boeken men leze, en welke ſtellingen men aanhange. Daar zijn ook goede en nutte Schriften van de verborgen Godgeleerdheid nu en dan uitgekomen, en alle de belijders van die leere moeten op geen eene kam geſchoren werden.

Op deze plaats ben ik het beſtek van mijn uittrekſel ten einde, ſchoon de Schrijver daar breedſt uitweid, gevende zijnen lezer een berigt van het oordeel, dat verſcheide

* *Theologia myſtica.*

Digitized by Google

Godgeleerden over die diepzinnige en (zoo als zy hun zelven noemen) verligte Schrijvers der verborgene Leere gevelt hebben. Daar van zijn vele en in velerley talen geschreven boeken, dog de meeste met nevels van dolingen omzet. Een van de oudste die in 't Hoogduitsch gedrukt zijn, voert den titel van * **Epn Deutsch Theologia / dat ist / epn edles Buchlein vom rechten Verstand / was Adam und Chzistus sey / und wie Adam pn uns sterben und Chzistus ersteen soll.** Het spreekt van drie wegen, † **zum ersten die Reinigung / zum andern die Erleuchtung / zum dzitten die Vereinigung.** Thomasius zegt, dat, hoewel d'er eenige gevaarlijke spreekwijzen in voorkomen, nogtans Luther in een Voorreden van het zelve dus getuigt,

‡ **Und dasz ich nach meinen Alten Narren ruhme / ist mir nechst der Biblien und St. Augustin nicht Dozkommen ein Bucij / dar aus ich / mehr erlernet hab und wil / was**

* *Een Duitsche Godgeleerdheid, dat is, een edel boekje van 't regte verstand, wat Adam en Christus is, en hoe Adam in ons zal sterven, en Christus verrrijzen.*

† *Ten eersten de Reiniging, ten tweeden de Verlichting, ten derden de Vereeniging.*

‡ *En, om maar mijnen ouden Adam te roemen, my is naast den Bibel, en St. Augustijn, geen boek voorgekomen, waar uit ik meer hebbe geleert, en wil hebben, wat God God, Christus, Mensch en alles is.*

Digitized by Google

was Gott / Christus / Mensch und alle ding sey. Waardeerwoorden, welke van andere Godgeleerden voor een onvoorzigtigheid van Luther zijn opgenomen. De Vermaarde Sebastiaan Kastalio heeft het gemelde boekje uit het Hoogduitsch in 't Latijn vertaalt; schoon d'er de naam van Joannes Theophilus voor staat.

Voor 't sluiten van 't werkje word Besoldus, (een quant die van Lutherisch Paapsch was geworden) om zijn smadige taal tegen de gezindheid waar uit hy afgevallen was de tong gesnoert.

XVI. UITTREKSEL

De Zaligsprekinge over Besnijdenisse en Voorhuid, ofte opening van den XXXII*sten* Psalm *door* Mattheus Gargon, *Bedienaar des Godlijken Woords tot Geffen en Nuland. Te Leiden by* Jordaan Luchtmans.

DAT onder Davids Psalmen sommige van Christus voorzeggen, zal geen Christen loochenen. Joden zelve erkennen daar in vele voorspellingen van den Messias. Maar of Christus juist over al te vinden is, daar de hedensdaagsche Godgeleerde Hem op een zekere nieuwe wijze van verklaring weten uit te vorschen, dat word tot nog toe niet eenpariglijk van allerley gezindheden

Digitized by Google

den tijd 't Christendom aangenomen. De twee en dertigste Psalm, die ons hier voorkomt, zal ten proove strekken.

De meeste Christenen, zoo Godgeleerde, als andere, hebben tot nog toe dit Lied aangezien, wel: voor een Gezang van veel opmerking, en nadruk, doch welkers inhoud enkel en alleen op den Persoon van David zag. Sommige maken 'er den tweeden der zoo genaamde zeven Boetpsalmen van, hoewel de ganschе vond van Boetpsalmen niets te beduiden heeft: daarby achten zy dat David dien gedigt heeft (of dat ze voor David gedigt is) ter zake van een krankheid, waar in hy belijdeniſſe zijner misdaden doet, en God om vergiffenis smeekt; welk laatſte als met handen uit deszelfs inhoud te taſten is. Eenige willen, dat de Vorſt, op berigt van quytſchelding zijner vuile misdaden, 't overſpel van Bathſeba, en de moord van Uria, dit Snaargezang, tot roem der Goddelijke genade, liet opſtellen. Anderen, willende verder zien, dan noodig s', luſtte het, Adams val, en des Zaligmakers genoegdoening, hier afgemaald te vinden.

Maar van geheel andere gedagten is de Heer Gargon, die daar uit den Inhoud meint te konnen aanduiden, dat daar in nog van David, nog van Adam, gehandelt word. Wat dan? Alleen van de Kerke des Nieuwen Teſtaments: en dus rekent hy dit Snaarlied voor een vertoog, hoe Jood en Heiden, zonder onderſcheid, niet uit de

Wet,

Digitized by Google

Wet, of eigen geregtigheid, maar door den geloove in des Heilands volbrokken borgtogt zalig werd. Komt u dit vremd voor, lezer? zoo schort uw oordeel wat op, en hoor na bewijs. De Kuisgezant Paulus, maakt in zijn brief aan de Romeinen een stelling, dat Gods regtvaardigheid nu, onder het Nieuwe Testament zonder Wet, of onderscheid van Jood en Heiden, door den Geloove, uit enkele genade, moest geopenbaart werden, volgens getuigenis van de Wet en Profeten. Het eerste haalt hy van Abraham, van wien het Wetboek zegt, dat hy in den Heere geloofde, en dit hem tot geregtigheid wierd toegerekent. Het tweede uit de algemeene Zaligsprekinge in dezen Psalm, * als David zegt;

Zalig zijn zy, welker ongeregtigheden vergeven zijn.

Aanleiding tot zoo heerlijken digtstoffe verschafte de groote Zoendag, waar op in dezen Psalm telkens gespeeld word: en dewijl het een der Psalmen is, die 't woord מַשְׂכִּיל *Maskil* in 't opschrift voeren, tot welkers verhandeling Puik- of Konst-zangers vereist waren; want die kragt is in dat woord gelegen. Men voege hier by, dat de Joodsche Meesters dit Lied boven andere, den oorsprong van *Davids hart* gaven. Om dat daar in de algemeine genade, de geregtig-

* *Rom.* IV: 7.

Digitized by Google

tigheid van Jood en Heiden, de Kerke des Nieuwen Teſtaments, en den Meſſias met zijn gewenſchte zegeningen, verbeeld te zien ('t welk niet ligtelijk zonder hoogverligte oogen kan gedaan werden) is het ook noodig, dat daar in verſcheide Sprekers ontdekt ſtaan. Wie zou 't gelooven? Men wijſt ons in dezen Pſalm geen David, of geen Davids dig'er, die ſpreekt, maar verſcheide Sprekers: de Kruisgezanten, Joden en Heidenen, de Kerk des Nieuwen Teſtaments, en den Meſſias zelf. Ik mag het kort uit zeggen. De Heer Gargon houd het Puikdigt gemaakt te zijn van David, als Profeet, om door Konſtzangers, op den grooten Zoendag, met ſpeeltuigen en ſtemmen behandelt te werden; behelzende een onderwijzing, hoe Jooden en Heidenen alleen door het geloof vergevinge der zonden en zaligheid moeten verkrijgen, zonder de Wet, onder het Nieuwe Teſtament. Dit weet hy te vertoonen in vier uitkomſten, en zes Zangbeurten, by wijze van Voorzang, Toezang, Tegenzang, Toezang, Nazang, en Slotzang. De Voorzang word opgeheven van een Apoſtel-rey, die Jood en Heiden zonder onderſcheid, door 't geloof zalig ſpreekt! Zie daar is des Mans uitbreyding zelve,

d' Apoſtel-rey in den Voorzang.

1. d' Eerſtblinde Jood, van afval-ſchuld ontheven,

't Naakt

't Naakt Heidendom, niet 't kleed des heils omgeven,
En yder een van Abrams geestelijk zaad,
Wien God vergeeft hun schand- en euveldaad,
Om dat de Borg die heeft op zig geladen,
En God verzoent ten dage der genaden:
Elk die gelooft en zig niet listig vleit,
Die mensch bezit de ware Zaligheid.

De Toezang word opgeheven van een Joden-rey, die, nu bekeerd zijnde, die zaligsprekinge toestemt, en uit het gewrogte der Wet betoont, dat niemand daar uit geregtvaardigt word. Ik schrijf se na.

De Joden-rey by Toezang.

II. Toen ik, verstond door mijn verbaasd gewisse,
In Wetdienst zag de Zondgedagteniſſe,
Gestaag vernieuwd op 't schaduw-zoengety,
Toen wierd 't gebeent' onmergelt binnen my:
Mijn kragt verging, ik moest zielangstig klagen,
Geen Azazel gevoelde zwaarder slagen,

Digitized by Google

Mijn voedsel-sap wierd door een gloed
verteert:
Nu heeft 't geloof mijn angst in vreugd
verkeert.

De Tegenzang bestaat uit een rey Heidenen, die, van de afgodery tot Christus geroepen, bekent voorheen zondig geweest, dog nu verzoend te zijn, tot bewijs, dat de zaligheid niet alleen is den Joden, maar God ook een God der Heidenen geworden. Ze wekt mijn aandagt.

De Heiden-rey by wijze van Tegenzang.

III. 'k Heb my misgaan in 's afgods gruwel zonden,
'k Erken mijn schuld, nu 'k heb genaê gevonden,
'k Wil boete doen, zeid ik, in 't openbaar,
God quam my voor in mijnen Middelaar.

Dan volgt de Toezang, uit vereeniging van beide voorgaande Reyen, tot een zinnebeeld van de Kerke des N. T, die uit Joden en Heidenen moest werden opgebouwt:

Luister toe.

De Kerk uit Joden en Heidenen. Toezang.

In-

In Hem, en niet op hoofd der Offerdieren,
Zal 's Heilig Volk God in den heildag vieren,
Verdrukkings vloed zal nimmer hen beschaên,
Die Veilig op den waren Rotssteen staan.

* * *
* *
*

IV. Mijn hoog vertrek, mijn schuilplaats in het lijden,
Die 't schendrot steurt, dat my durft wreed bestrijden,
Een Vreugde-rey zal om mijn Zegepraal,
Door uw bestier, my doen aen 't juichen haal.

De Messias hoft den Nazang aan, en maant Joden en Heidenen tot volstandigheid in de genade.

De Messias by Nazang, als Konstzangmeester.

Ik zal u trouw gezelschaps puikzang leeren,
En 's levens weg, om u tot God te keeren,
Ik zal u raên in uw verlegenheên,
En met mijn oog bestieren al uw schreên.

V. Weest

V. Weest niet als 't Paard door wellust aangeschonnen,
Nog als een Muil door dommen drift verwonnen,
Dien 't scherp gebied gelegt word in den mond,
Op dat het u niet toomeloos verwond;
Het Godloos rot heeft ramp op ramp te wagten,
Om dat het trots durft Gods genaê veragten,
Maar die gelooft, en steunt op 's Heilands bloed,
Bevind dat God volgunstig is en goed.

Eindelijk verschijnt de voorgaande Apostelrey, die den Voorzang opheft, zingende hier nu het Slotgezang, waar meê Joden en Heidenen, als een verzoend Volk nu tot blijdschap in den H. Geest worden oppewekt.

Dit luid aldus.

d' Apostel-rey in den Slotzang.

VII. Verblijd u dan, verzoende Jood en Heiden,
Volg Abrahams spoor; laat u Gods Geest geleiden,

Roem

Roem in den Heer, en weeſt opregt van hert,
Al die met God uit gunſt bevredigt werd.

Tot bewijs dat zulk een geheim in den XXXIIſten Pſalm ſteekt, heeft de Heer Gargon daar van zijn geleerde opening gemaakt, niets nalatende, 't welk uit de Godgeleerdheid, Taal-en Oudheids kennis, om zijn doelwit te treffen, kan aangehaalt werden. De ondergevoegde Kantteekeningen zetten het werk ook luiſter by. Houd het my ten goede, lezer, dat my pen zig niet verder in late, om het aangeduide oogmerk des Digters uit te vorſchen. Ik vergenoege my met de verſcheide Zangeryen gehoort te hebben, en ga uit deze Heilige *Opera* (hoe zal ik het beſt noemen?) met vermaaklijke gedagten elders heen wandelen.

XVII. UIT.

Digitized by Google

XVII. UITTREKSEL

Boeknieuws, en berigten.

I.

VErklaring en Verdeediging, van de Aanspraak voor de bedieninge van des Heeren H. Avondmaal; zoo als dezelve by de Vereenigde Doopsgezinden te Rotterdam in gebruik is. In antwoord op het gene ADRIAAN van EEGHEM, en Doctor HERMANNUS SCHYN, elk byzonder, daar tegen hebben uitgegeven. Met een Aanhangsel waar van de Voorreden berigt doet. Te Rotterdam, by *Pieter vander Veer* 1702. 11 bladen *in* 8.

II.

De zes eerste *Boeken* der beginzelen *Euclidis* op een korte en klare manier Gedemonstreert door HENRICK COETS, Lector in de Mathesis tot *Leiden*. Tot Amsterdam, by *Henrick* en de Weduwe van *Direk Boom* 1702. 23 bladen *in* 8.

III.

De SEND-BRIEF van PAULUS aan de COLOSSENSEN, kortelijk in haer t'zamenhang uitgelegt, en uit d'Ole

Digitized by Google

leveringen der Jooden en Oudheid der Heidenen opgehelderd door *Theodorus Akersloot*, Bedienaar des H. Euangeliums tot Valkenburg. Tot Delft, by *Henrik van Kroonevelt* 1702. 102 bladen *in* 4.

IV.

Te Rotterdam, by BARENT BOS, wert gedrukt en ſtaat in 't kort uitgegeven te werden, D. *Edmundi Dickinſoni* M. D. PHYSICA Vetus & Vera Sive TRACTATUS de Naturali veritate hexaëmeri Moſaici. *Per quam probatur in hiſtoria Creationis, tum Generationis univerſæ methodum atque modum, tum veræ Philoſophiæ principia, ſtrictim atque breviter à Moſe tradi.* in 4.

En ſtaat het zelve uit het *Latijn* in 't Nederduits vertaalt; mede by den zelven in 't korten uitgegeven te werden. *in* 4.

V.

WEEG-SCHAAL des HEILIGDOMS, tot Onpartijdinge overweeginge van de Ruïne en 't verval van 't Hedendaagſche Chriſtendom te ligt bevonden door 't Onchriſtelijke gedrag en de Levens-wijze der genaamde Chriſtenen onzes tijds, en daar op gepaſt en by een gebragt, door *Jakob Artopé*, Leeraar in J. Chriſti Gemeinte tot Breda. Tot Breda, by *Cornelis Teſſers* 1701. in 4.

De

Digitized by Google

VI.

De Doot van zijn Brittanniſche Majeſteit WILLEM de DERDE, betreurt, in drie Lijk-Redenen, door drie Engelſche Godgeleerden. Te weten, *Johan Hammond*, Rector van Katsfield in Suſſex. *W. Tucker*, en *Thomas Goodwin*. Te Rotterdam, by *Barent Bos* 1702. in 4.

VII.

De LYDENDE CHRISTUS, of Hiſtory van het Lijden en Sterven des Verloſſers, uit de overeenſtemminge der vier *Euangeliſten* Ontvouwen en Toegepaſt, door *Arnold Moonen*, Predikant te *Deventer*, Te Deventer, by *Albert Fronten* 1702.

VIII.

De *Bazuine Gods*, na het Bevel zijner Propheten aan den Mond genomen, op de Doodt van WILLIAM de DERDE, Koning van Engeland, enz. en Erf-Stadhouder van Holland, enz. den 30 *April*, voor de Gemeinte van *Numans-dorp*, over de woorden *Jeſ.* 33: 7—10. door *Petrus Hamer*, Leeraar in de Kerke aldaar. Te Rotterdam, by *Johannes de Melander* 1702. 7 bladen *in* 4.

BLAD-

Digitized by Google

BLADWIJZER

der voornaamste

ZAKEN

in de

TWEE MAANDELIJKE UITTREKSELS

Van

MEY EN JUNY

1702.

SCHAT DER ROOMSE OUTHEDEN tweede deel. Pag. 389

Manutius (Paulus) van de Wetten der Romeinen. 391

Straffe der Veſtaalſe Nonnen. 393

Auguſtinus (Antonius) van de Wetten en Raadsbeſluiten. 396

Urſinus (Fulvius) dankreekeningen. 398

Onde ſteen van een Raadsbeſluit. 400

Sigonius (Karel) van de oude Wingewesten. 408

——— Van de Regts zaken. 409

Siccama van den Geregtshandel der Honderdmannen. 418

Digitized by Google

Nog eenige andere verhandelingen. 414
Sigonius andere namen der Romeinen. 416
Twist-reden over de voornamen der Vrouwen. 418
Als ook van de kinderen. 419
BOS (LAMBERT) OVER DE GRIEKSE WOORD-UITLATING. 420
Beteekening van 't woord Ellipsis. 422
ROOMSCHE OUTHEDEN VAN HILDEBRAND. 424
Eerste druk van dit werkje. 425
Deszelfs inhoud. 426
ZAANLANDSCHE ARCADIA VAN SCEZEBOOM. 427
Toestel van dit Werkje. 428
Opkomst der Batavieren. 429
Beschrijving van Haarlem. 432
Oude loop van den Rijn. 433
Oorspronk van de Zaan. 435
Voorbeeld van de domheid der ouden. 438
Korte levens beschrijving van Compaan. 441
DRIE ZALFPOTTEN VAN HEILIGE OLISALVE. 3. Deel. 445
Monter van 't aanstellen een 's Konings. 449
Plaatzen daar toe verkoren. 452
Inwijding een 's Konings. 456
Deszelfs aanbidding. 458
En Geraden. 459
't Woord Getuigenis *uit geleid.* 461
ZALF OLIE DER KONINGEN. 464
Toewijding na de Zalving 466
Eed des Volks. 469
GODEN TEMPEL VAN POMEY. 473

Vier-

Verderlijy Goden der Heidenen. 478
Geboorte van Jupiter. 477
En dezelfs Daden. 479
Geboorte en Merkaur. 481
En Bacchus 485
ELIANUS VERSCHEIDE HISTORIEN VAN PERIZONIUS. 489
Leevtijd van Eliaan. 491
Eerste uitgave 493
Arbeid van Perizonius aan hem besteed. 495
KORT BEGRIP DER KERKELIJKE HISTORIE. 500
Negen tijd wortels van 't O. Testament. 501
Laatste Engelsche Rijksverandering. 504
BARTHOLIJN'S PROEVE DER ONTLEDINGKUNDE. 505
Deelen des Lichaams. 508
HEBREEUWSCHE BIBEL. 512
Meyte van dit Werkje 515
HISTORIE VAN LODEWIJK DE GROOTE. 515
Mazarin eerste Rijksdienaar. 516
Overgang van Oranje na Engeland. 519
TAILOR (THOMAS) GEOPENBAARDE CHRISTUS. 521
Inhoud van dit Werk. 524
EERSTE MINNARYEN VAN KONINGINNE ELISABET. 525
Verborgene bedrijven van dezelve. 528
HISTORIE DER VIJF STELLINGEN VAN JANSENIUS. 530

Digitized by Google

Inhoud derzelven. 534
Tegenpartijders derzelven. 538
THOMASIUS OORSPRONG DER WIJSGERIGE EN KERKELIJKE HISTORIE. 541
Verschil van Aristoteles en Plato. 544
Beteekenis van 't Griekse woord Gnoosis. 547
Gargon van de besnijdenis en voorhuit. 549
Uitbreiding der 32ste Psalm. 553
BOEKNIEUWS EN BERIGTEN. 558

Al-

Digitized by Google

Algemeene BLADWYZER

Der

TWEEMAANDELYKE UITTREKSELS,

Voor

JANUARY en FEBRUARY, MAART en APRIL MEY en JUNY 1702.

A.

Achas voorzegging. Pag. 30
Alphonsus zeggen des Konings van Arragon. 81
Altaren der Heidenen, en hoe gebouwd. 299
Argyris een Martelares. 63

B.

Bartholyn's ontledingkunde. 505
Beelteniskunde. 99
Biegt Vaderen hoedanigheden. 49
Biegtelingen en derzelver fauten. 50
Boetens der Juichjaren. 52
Bos [Lambert] van de Grickse woord uitlating. 420

Digitized by Google

Brahe [*Tycho's*] *ſtelſel.* 85
Brand [*Kaſper's*] *Poëzy.* 314

C.

CHriſtus en een voorſpelling van hem gedaan. 24
Copernicus Hemelſtelſel. 82

D.

DEnhoſs onderwijs van 't Sacrament der Boete. 229
Dictionaire Geographique. 229

E.

ELianus van Perizonius. 500
Endovellicus een Afgod. 341
Epiphaniæ een hoogtijd. 327
Erodia een Santinne. 60

F.

FAber [*Tanaquil*] *uitgever van Phoedrus.* 72
Fontenelle's Werken. 76

Giſ-

Digitized by Google

G.

GIssingen ontrent de Maan. [illegible]
Grafschrift van Sint Eradia. 60
Grafschriften der Christenen. 57
Gronovius uitgifte van Mela. [illegible]

H.

HEbreeuwsche Bibel. 512
Heidensche Godspraken. 96
Hellenbroeks Euangelische Jesaia. 24
Hemels beschrijving door Fontenelle. [illegible]
Historie der Vervolgingen in Vrankrijk. [illegible]
Historie van Lodewijk de Groote. 515

I.

JAnsenius vijf stellingen. 530
Jesaia's afkomst. [illegible]

K.

KAnon, en deszelfs oorsprong. [illegible]
Krijgstuig en deszelfs soorten. [illegible]

Digitized by Google

M.

Maanvolkeren, 21
Mabillon [Jan] over d' onbekende heiligen. 51
Majuma een speeltijd by de Romeinen. 354
Mars een Dwaalster. 93
Mela [Pomponius] v.n J. Vossius. 144
Minnaryen van Koningin Elisabet. 525

N.

Nasos [Pub. Ovidius] Werken. 145

O.

d' Outrein's Alphabet der Godzaligheid. 197
Ovidius Balingschap en deszelfs oorzaak. 144
—— Leven en gevallen. 162

P.

Phoedrus C. N. Fabri. 343
Pomei's Goden Tempel. 473

Digitized by Google

Priesters graven door merkteekens kenbaar. 66
Puntdigt van Huigens op Datheen. 203

R.

RAad, en wat door dit woort te verstaan is. 37
Remy van 't Oorlogs geweer. 8
Republijke der Christenen. 270
Rechenbergs Kerkelijke Historie. 500
Reukofferen der Ouden. 217
Roomsche Outheden van Hildebrand. 424

S.

SCheepstrijd uit Antonides. [illegible]
Schach [Fortunatus] Zalfpotten. 125
Schrappers en waar toe aangewend. 138
Schat der Roomsche Outheden tweede deel. 389
Seden der Israëliten. 252
Simienowiks Schrijver van 't Krijgstuig. 15
Spruit des Heeren, en wat daar door te verstaan is.
Sterren beschrijving. 86

T.

TEilor [Thomas] geopenbaarde Christus. 521
Thomasius oorspronk der wijsgierige en Kerkelijke Historie. 54

V.

VAlentijn's feilen in 't vertalen van Ovidius. Venus de Dwaalster beschreven. 91

W.

WIthal in den Rouw van M. Brand. 120

Z.

ZAlvingen der Ouden. 123
Zamenschikking van letter lievende verhandelingen. 319
Zamenstelsel van verscheide werkjes. 339
Zalfpotten der Ouden derde deel. 344
Zeeslag beschreven door Vondel. 87
Zoetelaars Zaanlands Arcadia. 429

NA-

Digitized by Google

NABERICHT AAN DEN BESCHEIDEN LEZER.

Vlet daar 't 57ste zijnde 't laatste stukje der *Uittrekſels van* den Heer P. Rabus, P. M. van welken zijn E. heeft uitgegeven 48 stuks onder de benaming van *Boek-zaal van Europe*, ontſloten met de maanden Julius en Auguſtus 1692. En zes deeltjes, dat is 't geheele jaar 1701 onder de Titel van *Tweemaendelyke Uittrekſels* enz. Naar welker uitgave hy op den 13 January 1702. is overleden, nalatende vele Schriften, (Vrugten van zijn onvermoeyde vlijt in Boekoeffeningen) waer onder eenige *Uittrekſels* by hem ter druk-perſe vervaardigt, die den leesgierigen Hollander na des Schrijvers doot in drie stuk-

Digitized by Google

ſtukjes zijn meêgedeelt; volgens de Hand-ſchriften, daar van onder my beuſtende.

't Is Weereld-kundig met hoe groot Vermaak en geen minder nut deſe *Uittrekſels* zijn ontfangen en gelezen. Ik heb der halven dienſtig geagt met dit Werk voort te gaan, en ten dien einde verzogt en bewogen den Taalkundigen Geleerden *Willem Sewel*, die dezen moeyelijken arbeit op zig heeft genomen; niet twijffelende, of zijn E. zal den Liefhebberen van nutte oeffeningen in ſtijl en ſtoffe, volkomen genoegen geven.

Om dit nutte oogmerk te bereyken, verzoek ik yder, die eenige Boeken uit geeft, of Schriften de Geleertheid rakende onder zig heeft en met den eerſten in de *Uittrekſels* gelieft geplaatſt te hebben, dezelve te doen behandige aan *Willem Sewel* voorn. woonende te Amſterdam, aan 't einde van de Eglantiers-Graft, aan de Zuyt-Zijde

of

of aan my den Drukker dezes, die 't zijn E. tijdelijk zal toeſchikken. Ik ben ook Voornemens, by wijze van Cataloge, agter elk ſtukje te voegen een Regiſter van de Boeken, in die Maanden uitgegeven. Ik wenſche derhalven, dat alle Boekverkoopers my gelieven te verwittigen, wat Boeken zy in 't ligt geven, en (is 't mogelijk) my tijdelijk den Tijtel toe te ſchikken; Waar door zy haer zelven voordeel, en my ſtoffe zullen aanbrengen, om mijn oogmerk te bereiken.

Hier mede ſluit ik, Wenſchende den Weetgierigen Lezer alle heil,

Blijvende haar

Dienaar

In mijn Boekwinkel
den 28 Juny 1702.

B. BOS.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

TWEE-MAANDELYKE
UYTTREKSELS
Van
W. SEWEL.
PRIJS
LEGJE
TE ROTTERDAM BY BARENT BOS

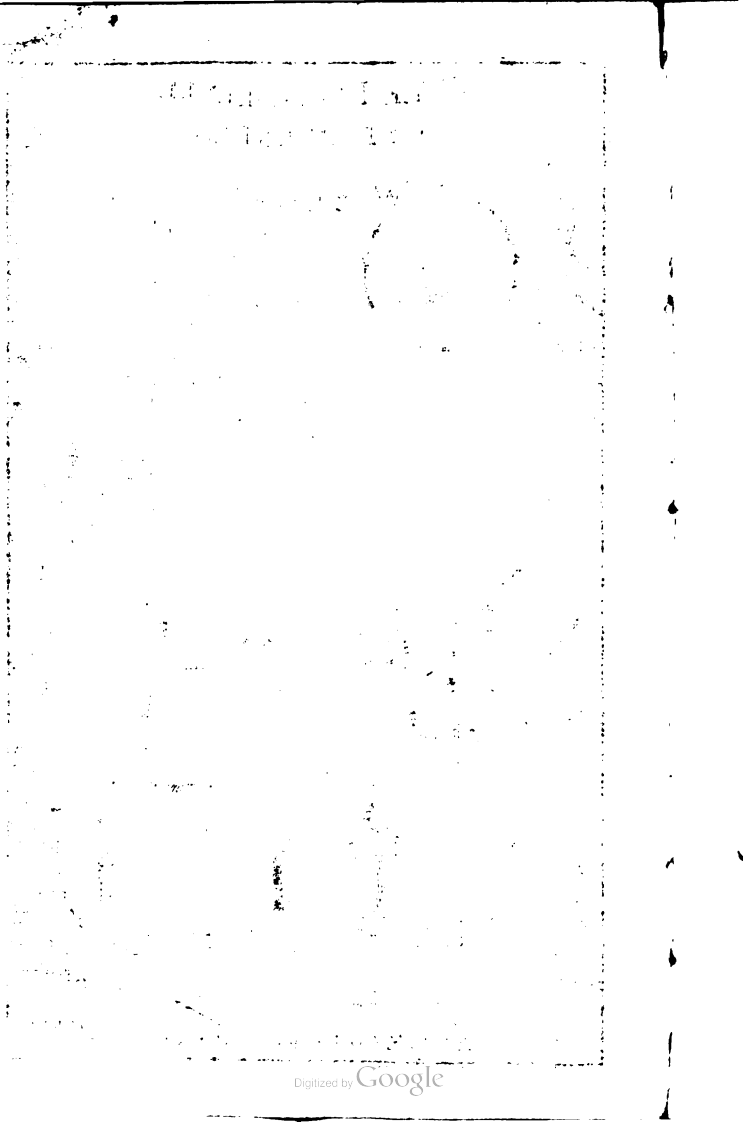
Digitized by Google

TWEE-
MAANDELYKE
UYTTREKSELS
Van alle eerſt uytkomende Boeken.

DOOR

W. SEWEL.

Begonnen met

HOOIMAAND EN OOGSTMAAND
1702.

Met Privilegie van de Edele Grootmoogende Heeren Staaten van Holland en Weſt-Vrieſland.

TE ROTTERDAM,
By BARENT BOS.
1702.

Digitized by Google

Digitized by Google

PRIVILEGIE.

DE Staten van Holland ende Weſtvrieſland &c. Doen te weeten: alzoo ons vertoont is by BARENT BOS, Burger en Boekverkoper tot Rotterdam, dat hy Suppliant, onder Beneficie van onze Privilegie aan hem op den 9den. Decemb: 1700. verleent, ondernoomen had te drukken en uyt te geven ſeeker werk, genaamt TWEEMAANDELYKE UYTTREKSELS van P. RABUS, behelzende Extracten van allerley Boeken, die reets uytgekomen waaren, of nog uytgegeven ſouden werden. Doch dat de gemelde P. RABUS op den 13den. January 1702. zynde koomen te overlyden, hy Suppliant egter ten dienſte en tot voortſetting der Boek-oeffening geneegen was, met drukken en uytgeven der gemelde Extracten voort te gaan, onder den Tytel van TWEEMAANDELYKE UYTTREKSELS, en daar in te continueeren, door de hulp en dienſt van andere geleerde Mannen. En alſoo dit werk hem Suppliant veel moeite en gelt ſoude koſten, en hy bedugt was, dat dit werk alhier naagedrukt, ofte buyten onſe Lande van Holland gedrukt al hier in gebragt zouden mogen worden, tot zyn merkelyke ſchade en naadeel. Zoo keerde hy Suppliant hem tot ons, verſoekende dat wy hem Suppliant gelieven te Octroyeren en te Authoriſeeren, om geduurende den tyt van vyftien eerſtkoomende jaaren, in den voorſz. onſen Lande van Holland ende Weſtvrieſlandt, 't voorſz. werk alleen te moogen drukken, doen drukken, uytgeven en verkoopen, met verbod aan allen ende een yegelyk, buyten hem Suppliant 't gemelde werk van TWEEMAANDELYKE UYTTREKSELS, in 't geheel of te deel naar te drukken, doen naar drukken, uytgeven ofte verkoopen, of elders buyten deeſe Provintie gedrukt in den voorſz onſen Lande van Holland in te brengen, of te verkopen ofte verhandelen, op verbeurte van de voorſz elders gedrukte of naargedrukte Exemplaaren, en boven dien ſoodanige Boete en Pene teegen de overtreeders, als wy daar op ſouden gelieven te ſtellen, te appliſeeren, ſoodanig als wy 't ſelve ſouden goetvinden te behooren, met authoriſatie aan hem Suppliant en anderen die wy daar toe ſouden gelieven te ſtellen, om de bekeuringe te mogen doen. SOO IS 'T, dat wy de zake ende 't verſoek voorſz overgemerkt hebben, ende geneegen wezende ter bede van den Suppliant, uyt onze regte wetenſchap, ſouveraine magt, ende authoriteyt, den zelven Suppliant, geconſenteert, geaccordeert ende geoctrojeert

Digitized by Google

hebben; conſenteeren, accordeeren, ende octrojeren mits deezen, dat hy geduurende den tyd van vyftien eerſt agtereen volgende jaaren het voorſz Boek, genaamt TWEEMAANDELYKE UYTTREKSELS, in den voorſz. onzen Lande alleen zal mogen drukken, doen drukken, uytgeven en verkoopen; verbiedende daarom allen ende een ygelyken het zelve Boek in 't geheel ofte deel naa te drukken, ofte elders naargedrukt binnen den ſelve onzen Lande te brengen, uyt te geven ofte te verkoopen, op verbeurte van alle de naargedrukte, ingebragte, ofte verkogte Exemplaren, ende een Boete van drie hondert guldens daar en boven te verbeuren, te appliceeren een derde part voor den Officier, die de calange doen ſal, een derde part voor den armen der plaatſe daar het caſus voorvallen zal, ende het reſterende derde part voor den Suppliant; in dien verſtande dat wy den Suppliant, met dezen Octroje alleen willende gratificeren tot verhoedinge van zyne ſchade door het nadrukken van 't voorſz Boek, daar door in geenigen deele verſtaan den inhoud van dien te authoriſeren ofte te advoueren, ende veel min het zelve onder onze protectie ende beſcherminge eenig meerder credit, aanzien, ofte reputatie te geeven, nemaar den Suppliant, in cas daar inne iets onbehoorlijks zoude influeren, alle het zelve tot zynen laſte zal gehouden wezen te verantwoorden, tot dien eynde wel expreſſelijk begerende, dat by aldien hy dezen onzen Octroje voor het zelve Boek zal willen ſtellen, daar van geene geabbrevieerde ofte gecontraheerde mentie zal mogen maken, nemaar gehouden ſal weezen het zelve Octroy in 't geheel ende zonder eenige omiſſie daar voor te drukken, ofte doen drukken, en dat hy gehouden zal zijn een exemplaar van 't voorſz Boek gebonden ende wel geconditioneert te brengen in de Bibliotheek van onze Uuiverſiteit tot Leiden, ende daar van behoorlijk te doen blijken, alles op Pœne van het effect van dien te verliezen, ende ten einde den Suppliant dezen onzen conſente ende Octroje moge genieten als naar behooren, laſten wy allen ende een ygelijken die't aangaan mag, dat zy den Suppliant van den inhoude van dezen doen laten ende gedoogen, ruſtelijk, vredelyk, ende volkomentlijk genieten ende gebruiken, ceſſerende alle belet ter contrarie. Gedaan in den Hage onder onzen grooten Zegele hier aan gehangen, op den eenentwintigſte January, in 't jaar onzes Heeren ende Zaligmakers zeventien honderd en twee.

A. HEINSIUS.

Ter Ordonnantie van de Staten.

SIMON van BEAUMONT.

Digitized by Google

DEN EDELEN

AGTBAREN HEERE,

DEN HEERE

Mr. MATTHEUS

VANDEN

BROUCKE.

RAAD EN VROEDSCHAP

DER STAD

DORDRECHT.

MITSGADERS

BEWINTHEBBER

DER

OOTS-INDISCHE MAATSCHAPPY,

enz. enz.

Digitized by Google

GROOT WAARDEERDER

VAN

BRAAVE BOEKEN

EN

NUTTE WETENSCHAPPEN.

WORD DIT

EERSTE STUKJE

DER

TWEE-MAANDELYKE

UYTTREKSELS,

VAN

WILLEM SEWEL.

Met ſchuldig eer-bewys, gedienſtelyk

OPGEDRAGEN

DOOR ZYN

Ed. verpligten Dienaar

B. BOS.

Digitized by Google

DE SCHRYVER AAN DEN LEEZER.

MEt eenige weynige woorden, Leezer, ſpreek ik u aan, niet zo zeer uyt een volſtrekte noodzaakelykheyd, als wel omdat het gebruyk zulks ſchynt mede te brengen, en gy't moogelyk verwacht.

Alhoewel het by 't leeven van den overleeden Schryver der Tweemaandelyke Uyttrekſelen, my nooit in den zin gekomen was om de hand aan diergelyk een werk te ſlaan, zo heb ik echter naa zyne afliyvigheyd, des verzócht zynde, geen zwaarigheyd gemaakt om eens eene proef van dien arbeyd te neemen, achtende dat het my tegenwoordig niet min-

Digitized by Google

der vry ſtond zo te doen, dan eenen anderen.

Gy ziet dat ik my ten eerſten bloot geeve, zonder als een andere Apelles achter de ſchildery te zitten, om het oordeel der voorbygangeren te hooren: want om de rechte waarheyd te zeggen, my dunkt niet dat het eene zaak van zulk een belang is, om zo zeer bekommerd te zyn wat andere hiervan moogen denken, nademaal myn voorneemen niet is, iemand eenigen aanſtoot te geeven, óf my tót eenen Oordeelkundige, veel min bediller, van eens anders werk aan te ſtellen.

In het maaken van Uyttrekſelen behoort men voornaamelyk in acht te neemen, dat men den inhoud der boeken den Leezer voordraage, zonder eenzydigheyd, ſchoon de Schryvers van ons gevoelen verſcheelen. Dit heb ik voorgenomen, daaraan meen ik my te houden; zonder evenwel daarom

daarom iemand zynen behoorlyken lóf te zullen onttrekken; want het is zeker, dat 'er nu en dan boeken uytkomen, die óf van zulk een algemeen nut, óf ten aanzien van eenige byzondere weetenſchap zo dienſtig, en ſomtyds zo geleerdelyk bearbeyd zyn, dat men de menſchelykheyd byna moſt afgelegd hebben, indien men zulks niet erkende. In zodaanig een gevalle zal ik, hoewel my van vleyery onthoudende, evenwel laaten blyken, dat ik een achting hebbe voor 't gene inderdaad pryswaerdig is; dewyl ik niet meen dat dit tegen de onzydigheyd ſtrydt, maar veel eer met de menſchelyke beleefdheyd overeenkomende is; doordien het tegendeel eerder zou ſchynen naar afgunſt te ſmaaken.

Niettemin ben ik geenſins van 't getal der gener die in de konſt van boekſchryven niet begeeren dat hunne pen hun hart kenne; want mooge-

Digitized by Google

gelyk zouden 'er gevallen konnen komen, waar ontrent ik my verpligt zoud achten om op een zeedige wyze myne gedachten te verſtaan te geeven, mids vermydende alle ſcherpheyd óf verachting. Ook zoud het konnen weezen, dat my by deeze óf gene gelegenheyd wel eenige bedenkingen ontvielen, welke ik niet ondienſtig voor 't gemeen, óf nuttelyk voor 't Staatendom der letteren oordeelde; dóg als dat t'eeniger tyd gebeurt, (gelyk 'er reeds in 't IV. hoofdſtuk van dit werkje iets zulks ingevloeid is) dan zal 't buyten beleediging van iemands perſoon, en zonder benaadeeling van zynen arbeyd, geſchieden.

Dit is 't gene dat ik voor het tegenwoordig aan u had te zeggen: zo ik het in 't gevólg noodig vinde u van iets meer te onderrechten, zal ik een andere gelegenheyd daartoe neemen.

TWEE

Digitized by Google

TWEE-
MAANDELYKE
UYTTREKSELS

Van

HOOIMAAND en OOGSTMAAND

1702.

I. HOOFDSTUK.

HISTORIA PELAGIANA, & Dissertatio de Synodo V. œcumenica, in qua Origenis ac Theodori Mopsvesteni Pelagiani erroris auctorum justa damnatio exponitur, & Aquileiense schisma describitur. Additis Vindiciis Augustinianis pro libris a S. Doctore contra Pelagianos ac Semipelagianos scriptis. Auctore P. M. *Henrico de Noris*, Veronensi, Augustiniano Sacræ Theologiæ Professore, & S. R. Ecclesiæ Cardinali. Editio nova ab ipso auctore nunc plurimum locupletata quinque eruditissimis Dissertationibus Historicis: quarum *prima* est in Historiam Controversiæ de uno ex Trinitate passo. *Secunda* est Apologia Mo-

Digitized by Google

Monachorum Scythiæ ab Anonymi scrupulis vindicata. *Tertia* est Anonymi scrupuli circa veteres Semipelagianorum Sectatorum evulsi ac eradicati. *Quarta* est Responsio ad Appendicem Auctoris scrupulorum. *Quinta* est Jansseniani erroris calumnia sublata. Accessere Somnia quinquaginta Fr. Macedo.

Dat is.

PELAGIAANSCHE HISTORI, *en Verhandeling van de vyfde algemeene kerkvergadering, in welke de rechtmaatige veroordeeling van Origenes en Theodorus Mopsvestenus, Stichters der Pelagiaansche dwaalinge, voorgesteld, en de scheuring van Aquileia beschreeven wordt. Waarby gevoegd is, verdediging van Augustinus wegens de boeken van dien H. Leeraar tegen de Pelagianen en halve Pelagianen geschreeven. Door* Henrik van Noris, *Veronenser, van de Augustyner Orden, Hoogleeraar der Heylige Godgeleerdheyd, en Kardinaal der H. Roomsche Kerk. Een nieuwe druk, door den Schryver zelven veel vermeerderd met vyf zeer geleerde Historische Vertoogen, welker* eerste *behelst eene verhandling over 't geschil of er één uyt de Drievuldigheyd geleeden heeft. De* tweede *de Verantwoordding der Monniken van Scythië tegen de zwaarigheden eens naameloozen Schryvers verdeedigd.*

Digitized by Google

digd. In de derde *worden de zwaarigheden des Naameloozen, wegens de oude naavólgers der halve Pelagianen, geweerd en weggenomen. De* vierde *is een Antwoord op het Aanhangſel van den Schryver der zwaarigheden. Het* vyfde *is eene wegneeming van de laſtering der Janſeniaanſche dwaaling. Hierby komen nóg vyftig droomen van Fr. Macedo. Te* Leuven, *en zyn te koop by* Henrik Schelte, *te Amſterdam.* 1702. *In folio.* 180 *vellen.*

HOe zeer het oordeel der Schryveren verſcheelt, is ieder één bekend, die maar middelmaatig beleezen is. Tót een verſch blyk van 't gene ik zegge, zal deeze *Pelagiaanſche Hiſtori* konnen ſtrekken; want men ziet de Pelagianen daarin als eene verfoeijelyke (*) gezindheyd, en als Aartsketters afgemaald, alhoewel men by eenen anderen (†) Schryver hen veel behaagelyker voorgeſteld vindt. Dóch niemand verwachte, dat ik over dit verſchil alhier beſtaan zal uytſpraak te doen, nademaal myn tegenwoordig werk maar is aan den Leezer den inhoud deezer Hiſtorie beknóptelyk voor te draagen; laatende voorts aan ieder de vryheyd om daarvan te oordeelen naar dat hy gezind is. Onze Schryver dan, om een begin te maaken, zegt dat ſommige den eerſten oorſprong der Pelagiaanſche Ketterye aan de gevallene Engelen, die de oorzaak van 't goed dat zy bezaten in

(*) *Execrabilis ſecta.* (†) *G. Arnolds Kerkelyke Hiſtori. I. deel. V. boek. V. Hoofdſt.*

Digitized by Google

in hen zelven ſtelden, hebben willen toeſchryven, oordeelende dat de Stoiſche Filoſofie, van welke *Cicero, lib. 3. de Natura deorum*, eenen aldus ſpreekende invoert, *dat de menſchen alle gerief en voorſpoed wel van de goden ontvangen hadden, dóch dat niemand zyne deugd Gode had dank te weeten*, ook uyt die bron voortgekomen was. Maar dewyl 't onzen Kardinaal niet gelegen quam deeze Hiſtori van zo hoog op te haalen, was't hem genoeg naa te ſpooren, wie de eerſte onder de Chriſtenen de gronden van het verkeerd gevoelen ontrent de gódlyke genade en de vrye menſchelyke wille gelegd hadden. Hy ſtelt dan dat deeze kettery, die van Pelagius haaren naam heeft ontleend, Origenes tót haaren ſtichter gehad heeft, en dat ook Hieronymus tegen Pelagius ſchryvende, hem zeyde, dat zyne leere een afzetſel van die van Origenes was.

Auguſtinus had al by zynen tyd gezegd, (*) dat *één* van de drie hoofdzaaken welk de Algemeene Kerk tegen de Pelagianen verdeedigde, was, *dat de genade Góds niet vólgens onze verdienſte gegeeven wierd*; het tegendeel van welke ſtelling Origenes zo ſterk beweerd had, dat Pelagius zelf zich rekkelyker daar ontrent had getoond.

Een *andere* voornaame dwaaling der Pelagianen was, dat een menſch t'eenemaal zonder zonde leeven kon, 't welk Origenes zo verre uytſtrekte, dat hy, vólgens 't verhaal van Hieronymus, (†) zoude gezegd hebben, *dat een hey-*

(*) *Lib. de dono perſever. cap. 2.* (†) *In epiſtola ad Cteſiphontem.*

Digitized by Google

lig man tót het tóppunt der deugden geſtreegen zynde, zelfs by nacht aan niets menſchelyks onderhevig was; en dat hy door geene ondeugende gedachten gekitteld wierd: wyders (*), *dat het moogelyk was voor iemand die zich bekeerde, tót zodaanig een ſterkte te komen, dat hy niet meer zondigen kon.* Ook wordt van zékeren Leeraar (†) dit vólgende als het gevoelen van Pelagius voorgeſteld: naamelyk, *Dat wy alle konnen goed doen, zeggen, óf denken, is het zyne die ons aan dat vermoogen helpt; maar dat wy goed doen, óf ſpreeken, óf denken, is ons eygen.* Alsmede, *Dat wy ſpreeken konnen is Góds werk, maar dat wy goed óf quaalyk ſpreeken is 't onze.* Dóch Auguſtinus had reeds daarop treffelyk geantwoord, *dat het Gód was die het konnen in ons werkte.*

De *derde* dwaaling den Pelagianen te laſte gelegd, was, dat'er geen erfzonde was. Dit was iets dat Origenes nooit opentlyk had geſteld; dewyl hy eerder, zo 't ſcheen, het tegendeel beweerde: maar echter kon men het uyt zyne gronden afleyden.

De voornaamſte ſtellingen, die alhier als dwaalingen voorgedraagen worden, aldus aangetoond zynde, gaat de Schryver voort, met te verhaalen hoe die leeringen verſpreyd en beſtreeden wierden.

Rufinus, een Monnik van Aquileia, te dier tyd de hoofdſtad der Venetiaanſche landſtreeke, was een groot voorvechter der leere van Origenes, en naderhand geen gering vrind en voorſtander der Pelagianen; hy was tót een lid-

(*) *In proœmio Dialogorum.* (†) *Thomas lib. de grat. Chriſti. cap. 4.*

Digitized by Google

maat der Christelyke Gódsdienst aangenomen ontrent het jaar 370. en door de vermaardheyd der Oosterſche Monniken bewoogen, had zich daarop met Melania na Alexandrië begeeven, 't welk uyt verſcheydene Schryvers getoond wordt geweeſt te zyn in 't jaar 371. Aldaar wierdt hy tót Ouderling aangeſteld, en voor een zeer geleerd en zachtzinnig man gehouden; Naa een verloop van vyftentwintig jaaren met de gemelde Melania vandaar weder in Italië en te Rome gekomen zynde, liet hy zich beweegen om de boeken van Origenes (*) aangaande de *Beginſelen*, in 't Latyn te vertaalen, waardoor in 't Weſten de eerſte gronden der Pelagiaanſche leere gelegd wierden: want hy hieldt zich niet vergenoegd met de dwaalingen van Origenes, maar voegde zyne eygene ongerymdheden daarby, onder andere, dat Adam ſterflyk was gemaakt, en dat het zy hy gezondigd óf niet gezondigd hadde, hy evenwel zoud hebben moeten ſterven. Onder zyne toehoorders waaren Pelagius en Celeſtius, die toen te Rome woonende, vlytige leerlingen zyner gevoelens waaren, en nevens andere, voortplanters daarvan wierden. Naa verloop van tyd geraakte Rufinus met Hieronymus, wiens groote vrind hy weleer was geweeſt, onderling overhoop; en zy hekelden elkanderen zo vinnig, dat Auguſtinus niet laaten kon zyn hartzeer daarover in eenen brief aan Hieronymus te betuygen.

Rufinus inmiddels maakte het zyn werk de drie bovengemelde leerſtukken van Origenes meer

(*) *Peri-Archon.*

Digitized by Google

meer en meer onder de menſchen te verſpreyden: Hy ſtondt Pelagius overal voor, en bragt hem in kenniſſe by Melania, wel eer zyne reysgezellin, als gezegd is. Deeze Pelagius quam ook in vrindſchap met Paulinus Nolanus, die zo wel als Sulpitius Severus een groot vrind van Rufinus was; maar evenwel op Auguſtinus aanraaden Pelagius naderhand ſchuuwde.

Deeze Pelagius, een Britanniër van geboorte, was een Monnik, en hoewel eenige Engelſche Schryvers gewild hebben, dat hy een Abt van een voornaam klooſter te Bangor, by Cheſter, was, en dat Uſſerius hunne getuygeniſſen aanhaalt, echter ſtaan die verhaalen by Voſſius maar voor ſprookjes te boek. Onze Schryver meent dat hy één van die Monniken geweeſt is, die gewoon waaren zichzelven braaf te meſten, van welke Hieronymus, in eenen brief aan Pammachius, zegt, „ Dat hy „ zich verwonderen moſt, dat deeze, die voor„ gaven het vleeſch te tuchtigen, zo vleeſch„ lyk leefden, en hunnen vyand dus koeſter„ den, 't en waare zy het gebód, *Hebt uwe vyan„ den lief*, op deeze wyze wilden naakomen. Hy hieldt zich lang te Rome op, en zoude in zyne geſprekken en redentwiſtingen het natuurlyk vermoogen doorgaans zeer hoog geſteld hebben. Voorts gaf hy aldaar een korte verklaaring uyt over de Zendbrieven van den Apoſtel Paulus, waarin hy doorgaans de vryе wil hoog verheft, en over de woorden van Rom: XI. 7. *De verkiezing heeft het verkreegen*, zich aldus liet hooren: „ De H. Schrift heeft „ dit, dat voorzoveel elk de vryheyd heeft om

Digitized by Google

„ goed óf quaad te doen, zy daarom zegt, dat „ Gód die verleend óf geeft, omdat hy het is „ die de vryheyd gegeeven heeft. Waaruyt dan geoordeeld wordt, dat hy de werkelyke hulpe Gods t'eenemaal ontkent, en maar een zekere behulpzaame moogelykheyd toeſtaat. Voorts wordt hem te laſte gelegd, dat hy zyne leere van de vrye wille niet openlyk en vry verkondigde, maar die heymelyk onder zyne leerlingen verbreydde. Dóch Celeſtius, zyn medegezél, die hier voor een Schótsman doorgaat, was onbeſchroomder, en insgelyks een kloofterling, die nóg een jongeling zynde, met een welſpreekende ſtyl ſchreef, en van zulk een ſchrander vernuft was, dat Auguſtinus van hem oordeelde, dat hy veel voordeels zou konnen doen, indien hy tót verbéteringe gebragt wierdt. Naa dat Alarik Rome ingenomen had, en geheel Italië verwoeſtte, begaven Pelagius en Celeſtius zich na Sicilië, alwaar Rufinus ontrent het jaar 410, in de ſtad Meſſina overleedt; hebbende alvoorens, vólgens 't verhaal dat onze Schryver daarvan in een oud geſchreeven boek, in de Vatikaanſche Boekzaal, gevonden, en den Leezer alhier (*) medegedeeld heeft, zyne dwaalingen herroepen.

Pelagius en Celeſtius eenigen tyd te Syrakuſe geweeſt zynde, begaven zich na Afrika, en terwyl de eerſte na Jeruſalem reyſde, bleef de ander te Karthago, alwaar zyne leere by veelen zo greetig aangenomen wierdt, dat hy eenige hoope kreeg van Ouderling aldaar te zullen worden. Maar Paulinus de Diaken, moeijelyk dat

(*) *Lib. 1. pag. 17.*

Digitized by Google

dat het vólk dus met een nieuwe leere beſmét wierdt, bragt Celeſtius aan by Aurelius, Kerkvoogd van Karthago, en eenigen zyner Amptgenooten, die toen in de Lente naar gewoonte eene Kerkvergadering hielden: Alhier ondervraagd zynde, en niet tót genoegen antwoordende, wierdt hy in den ban gedaan, in 't jaar 412. en begaf zich toen na Aſië, alwaar hy in de ſtad Efeſe het ouderlingſchap verkreeg.

Pelagius, middelerwyl te Jeruſalem gekomen, wierdt van Joannes, Biſſchop van Jeruſalem, wel ontvangen, en aangepord om tegen Hieronymus te ſchryven; dóch deez bleef hem niet ſchuldig; want terwyl Pelagius zyne leerlingen mondeling onderwees, om in zyne ſchriften niet behaald te worden, maalde de ander hem af als eenen voorſtander der leere van Orígenes, en eenen nieuwen invoerder van de (*) driftelooſheyd, óf bevrydheyd van hartstógten (hoe noem ik het beſt?) der oude Stoicynen.

In 't jaar 413. wierdt Marcellinus, een groot vyand der Donatiſten en Pelagianen, omgebragt, en daarop als een zeer vroom man van Auguſtinus gepreezen, welke als een yverige beſtryder der Pelagianen, zich te Karthago openlyk van den predikſtoel tegen hen liet hooren. Pelagius derhalve, om te zien óf hy Auguſtinus niet te vrind zou konnen krygen, ſchreef eenen zeer beleefden brief aan hem, waarin hy zyne uytmuntende begaafdheden en ſchrander verſtand ten hoogſten prees. Auguſtinus om geen beleefdheyd met onbeleefd-

(*) *Apathia.*

Digitized by Google

heyd te betaalen, antwoordde daarop aldus:

„ ZEer geliefde Heer en gewenſchte broeder:
„ Ik bedank u ten hoogſten dat gy my met
„ uwen brief gewaardigd, en van uwen wel-
„ ſtand verwittigd hebt. Gód vergelde u dee-
„ ze weldaad, ten eynde gy altoos moogt
„ vroom zyn, en in eeuwigheyd met hem lee-
„ ven. Wat my aangaat, alhoewel ik den lóf,
„ die my zo gunſtiglyk in uwen brief gegeeven
„ wordt, niet erkenne, echter kan ik niet on-
„ dankbaar zyn aan een gemoed dat zich zo
„ goedwillig jegens myne geringe gaave toont:
„ dies vermaan ik u, liever voor my te bidden
„ dat de Heere my zodaanig gelieve te maaken,
„ gelyk gy my reeds meent te zyn.

Opdat het ondertuſſchen niemand vreemd mogt dunken dat Auguſtinus hem alhier *zeer gewenſchte broeder* noemt, heeft hy zelf elders gezegd, dat zulks geſchied was, omdat hy zeer wenſchte óf verlangde mondeling met hem te ſpreeken.

Naa dat Pelagius nu verſcheydene aanhangelingen in Paleſtina bekomen had, en bemerkte dat Hieronymus vinnig tegen hem ſchreef, beantwoordde hy hem insgelyks in 't jaar 414. ſchriftelyk, dóch vondt niet goed dit werk opentlyk uyt te geeven, achtende het genoeg te zyn dat hy zyn gevoelen alleenlyk ten gevalle zyner leerlingen verdeedigde. Niettemin worden eenige brókken daarvan onder de ſchriften van Auguſtinus gevonden, die hem en Celeſtius yverig beſtreedt.

Hie-

Digitized by Google

Hieronymus ſchreef daar naa in den jaare 415. drie boeken van tzamenſpreekingen tegen Pelagius, in welke hy zyne tzamenſpreekers deed zeggen 't gene men wederzyds voor en tegen 't geſchil kon bybrengen. Joannes van Jeruſalem, die een groot vrind van Pelagius was, en hem gezond in de leere meende te zyn, was 'er zeer moeijelyk om, dat men zo veel tót zyn naadeel uytſtrooide, en vondt derhalve goed eene Kerkvergadering te beroepen, en een onderzoek ontrent de zaak te doen. Paulus Oroſius, een groot vrind van Auguſtinus, wierdt'er ontbooden, en Pelagius insgelyks; die de beſchuldiging van Oroſius, „ dat zyne „ leere medebragt, dat de menſch zonder zon„ de kon leeven, en de geboden Gódsgemak„ lyk onderhouden, bekende waar te zyn, maar daar byvoegde, dat zulks zonder de genade Gód niet geſchieden kon. Dit baarde een groote opſchudding in de vergadering: want Oroſius ſcheen ongewillig om als aanklaager aangezien te worden; en Joannes die niet vreemd van zulk een leere was, zeyde dat Zacharias en Elizabet rechtvaerdig genoemd waaren; en hy bewees uyt de Schrift, dat de gódlyke genade tót een heylig leeven ten hoogſten noodig was. Wanneer men dan veel over en weêr geſprooken had, beſloot men geen vonnis over Pelagius te vellen, maar de zaak in zyn geheel te laaten.

Naderhand diende zyne zaak op eene Kerkvergadering te Dioſpolis, alwaar veertien Biſſchoppen tegenwoordig waaren, die hem vryſpraken; dewyl 't hem niet zwaar viel zyn boek dat in 't Latyn geſchreeven was, en door eenen

Digitized by Google

tólk verklaard wierdt, voor zyne rechters, die Grieken waaren, te verdeedigen; zo dat hy daarnaa, in den jaare 416. in eenen brief aan zyne vrinden ſchreef, dat zyne ſtelling, *dat de menſch zonder zonde weezen, en Góds geboden gemaklyk onderhouden kon, indien hy wilde*, door de uytſpraak van veertien Biſſchoppen goedgekeurd was. Hierop beſtondt hy tegen Hieronymus te ſchryven, en zyne boeken van tzamenſpreekingen te wederleggen.

Het zelfde deed ook de geleerde Theodorus Biſſchop van Mopsveſtia, een voornaame ſtad in Cilicië; en dewyl onze Schryver in de Vatikaanſche boekzaal nóg eenige brókken van de ſchriften diens Biſſchops tegen Auguſtinus, in zeker met de hand geſchreeven boek gevonden heeft, nam hy de moeite die uyt te ſchryven, omze den Leezer in zyne Hiſtori (*) van woord tót woord mede te deelen.

Te Karthago en te Milevis, ſtad in Numidië, wierden in 't gemelde jaar ook Kerkvergaderingen tegen Pelagius en Celeſtius gehouden. In 't vólgende jaar beſtondt de Roomſche Biſſchop Innocentius de Pelagiaanen te veroordeelen, maar overleedt kort daarnaa. Ook zat Auguſtinus niet ſtil, maar ſchreef tegen hen aan Paulinus.

Pelagius inmiddels, om zyne zaak voor te ſtaan zo veel hy kon, ſtelde een kort begrip van zyn geloof op, en zondt het den Roomſchen Biſſchop Zoſimus toe; in 't zelve droeg hy zyn geloof omſtandiglyk voor ontrent veele zaaken waarover men geen geſchil met hem had; dóch 't ge-

(*) *pag.* 38 *& ſeq.*

Digitized by Google

't gene daar 't eygentlyk op aanquam, wierdt maar kort by hem aangeroerd. Van de vrye wille ſchreef hy aldus: „ Dit zeggen wy van de „ vrye wille, dat wy altoos Góds hulpe van „ noode hebben, en dat die zo wel doolen, „ welke met Manichæus zeggen, dat de „ menſch de zonde niet vermyden kan, als „ deeze die met Jovinianus beweeren, dat de „ menſch niet zondigen kan; want het één zo „ wel als 't ander neemt de vryheyd der wille „ weg. Maar wy zeggen dat de menſch altoos „ kan zondigen, en niet zondigen, om alzo „ te bekennen dat wy altoos van eene vrye wil- „ le zyn.

Middelerwyl gaf de Afrikaanſche Kerkvergadering eenige régelen uyt tót veroordeelinge van de Pelagiaanſche Leere, en Zoſimus Kerkvoogd van Rome, bragt by den Keyzer Honorius te wege, dat Pelagius en Celeſtius te Rome, en elders uytgebannen wierden; 't welk onze Kardinaal oordeelt in 't jaar 418. geſchied te zyn.

Pelagius onthieldt zich te dier tyd in Paleſtina, alwaar eenige zyner vrinden, dien 't zeer moeide dat hy overal voor een' Ketter uytgemaakt wierdt, hem rieden dat hy zichzelven dóch zoude zuyveren van 't gene waarmede men hem betichtte. Hierop gaf hy wegens de genade tót antwoord: „ Vervloekt moet hy „ zyn, die gevoelt óf zegt, dat de genade „ Góds, door welke Chriſtus de zondaars in „ deeze weereld is komen zaligmaaken, niet „ alleenlyk alle uuren, óf alle oogenblik- „ ken, maar ook in alle onze bedryven, niet „ noodig zy. En wegens de erfzonde: „ dat

Digitized by Google

„ men de Kinderen (gelyk hy ook te voore in
„ zyn Geloofsbegrip gezegd had) met dezelf-
„ de woorden des Sakraments moſt doopen,
„ als de bejaarde perſoonen. Hiermeê gaf hy zynen vrinden zulk een genoegen, dat zy daarover aan Auguſtinus ſchreeven, als oordeelende hem gezond in de leere te zyn. Maar deeze Leeraar, die toen te Karthago was, verſtondt het anders, en ſchreef daarop twee boeken, het één aangaande de Genade van Chriſtus, en 't ander over de Erfzonde. Thans trok hy na Mauritanië, en hieldt te Ceſarea een openlyke redenſtryd met Emeritus Biſſchop der Donatiſten: waarnaa hy weder na Hippon, zyne Biſſchoplyke ſtad, keerde, en aan Sixtus en Valerius Comes tegen de Pelagiaanen ſchreef.

In 't laaſt van 't jaar 418. ſtierf Zoſimus, waardoor een groote tweedragt inde Roomſche Kerk ontſtondt tuſſchen Eulalius en Bonifacius, maar de laatſte had het geluk van door hooger hand in den Biſſchoplyken zetel in den jaare 419. beveſtigd te worden, terwyl den anderen de ſtad ontzegd wierdt. Ook quam'er op den naam der Keyzeren Honorius en Theodoſius een brief uyt, waarin bevolen wierdt de aanhangers van Pelagius en Celeſtius overal te vervólgen. Dóch daarom wierden zy juyſt niet gedempt; want Julianus de Eklanenzer Biſſchop ontzag zich niet voor hunne zaak tegen Auguſtinus te ſchryven, terwyl Euſebius van Kremona hen naar zyn vermoogen vervólgde. In 't jaar 420. overleedt Hieronymus; en Faſtidius Biſſchop in Britannië gaf blyken dat hy

Digitized by Google

hy met de Pelagiaanſche leere ingenomen was.

In den jaare 421. toog Alipius, een groot vrind van Auguſtinus, na Italië, vanwaar weder in Afrika keerende, bragt hy de ſchriften van Julianus by Auguſtinus, die aanſtonds verſcheydene boeken daar tegen ſchreef. Het jaar 423. was doodelyk niet alleen voor den Keyzer Honorius, maar ook voor den Biſſchop Bonifacius, die van Celeſtinus in de Kerkvoogdy gevólgd wierdt. Deez om zich niet minder eenen vyand van de Pelagianen te toonen dan zyne Voorzaaten, verdreef hen uyt geheel Italië. Maar Julianus in Cilicië by Theodorus den Mopsveſtener gekomen zynde, ſchreef aldaar acht boeken tegen Auguſtinus.

In den jaare 424. ontſtondt'er onder de Monniken van Adrumete, eene zeeſtad in Afrika, een nieuw geſchil wegens de genade, en de vrye wille; dit gaf aan Auguſtinus al wederom ſtóffe tót ſchryven, 't welk zo veel te wege bragt dat die Monniken onderling weder bevreedigd wierden. Valentinianus nu Keyzer geworden in plaats van den overleeden Honorius, gaf eene wet uyt tegen de Pelagianen. En Auguſtinus, reeds tót eenen hoogen ouderdom gekomen, en in ſommige zaaken van een ander verſtand geworden, dan hy voortyds was geweeſt, begáf zich in 't jaar 425 óf 426. tót het ſchryven van eene herroeping van etlyke zyner voorige ſchriften, en maakte een nadere uytlegging over ſommige zaaken die de Pelagiaanſche leere, waarvan hy nu een yverige beſtryder geworden was, ſcheenen te begunſti-

gen,

Digitized by Google

gen: ook beantwoordde hy eenige boeken door Julianus uytgegeeven. Waarmede het eerſte boek deezer Hiſtorie ten eynde loopt.

Het tweede boek neemt zynen aanvang met de halve Pelagianery, waarvan Kaſſianus alhier als de ſtichter voorgeſteld wordt. Hy had te Maſſilië (óf Marſeilje) een klooſter geſticht, en zich daardoor eenen naam gemaakt; en hoewel hy en de zyne Pelagius tegenſpraken, echter hadden zy eenige zyner leerſtukken behouden; en Fauſtus, die in 't jaar 433. tót Abt te Lerine benoemd wierdt, had zulk een gevallen in dezelve, dat hy zich ook als een voorvechter daarvan vertoonde, en van de Monniken dier plaatſe aangehangen wierdt.

Theodorus Mopsveſtenus, die groote voorſtander der Pelagianen, hiervoore gemeld, van wien verhaald wordt dat hy wel tienduyzend boeken (dat zy niet groot geweeſt zyn, kan men ligt denken) zoude geſchreeven hebben, quam ontrent het jaar 427. terwyl Theodotus Patriarch van Antiochië was, te overlyden: en Neſtorius, die door den Keyzer Theodoſius tót Overſte van de Konſtantinopolitaanſche Kerk, in 't vólgende jaar, wierdt aangeſteld, nam hunne beſcherming op zich. Ondertuſſchen beſtreeden de halve Pelagianen in Gallië de leere der (*) Voorſchikkinge van Auguſtinus, en maakten hem af als een' voorſtander van nieuwe leeringen. Hy dit verſtaan hebbende, gaf in twee boeken (†) een antwoord uyt op het gene men hem te laſte leyde; zeggende in

(*) *Prædeſtinatio.* (†) *De prædeſtinatione Sanctorum & de dono Perſeverantiæ.*

Digitized by Google

in 't eerſte „ dat hy niets nieuws te voorſchyn „ bragt; maar dat 't het zelfde was dat Cypria- „ nus en Ambroſius voor hem geleeraard had- „ den, naamelyk: (*) dat Gód in eenige voor „ te beſtemmen zo rechtvaerdig was, dat al „ waare 't dat hy alle om de misdaad der erf- „ zonde van zyne heerlykheyd uytſloot, hy „ met recht niet beſchuldigd kon worden: En „ dat niemand van Gód beloond óf geſtraft „ wierdt, om het goed óf quaad, dat hy, in- „ dien hy lang had geleefd, gedaan had. In het „ tweede ſtelde hy, „ dat de volharding eene „ gaave Góds was; dat de genade aan ſommi- „ gen van Gód gegeeven wierdt, omdat hy „ barmhartig, en aan anderen onthouden, „ omdat hy rechtvaerdig is. Dat men 't aan de „ verborgene oordeelen Góds moſt overlaa- „ ten, waarom de één zalig wierd terwyl de an- „ der verlooren ging, *enz.*

Ontrent het jaar 429. wierden Germanus de Antiſiodorenſer Biſſchop en Lupus de Trecen- ſer door de Galliſche Kerkvergadering na Bri- tannië gezonden; en dewyl 't in den winter was, en zy op zee van eenen zwaaren ſtórm beloopen wierden, ('t welk ieder weet dat in dat ſaizoen van 't jaar een gemeene zaak is) liet men zich voorſtaan dat de duyvelen, óf booze geeſten, dat onwéêr tegen hen verwekt hadden. Dóch 't zy daarmeê zo 't wil, zy quamen evenwel be- houden aan land, tót groote blydſchap der ge- ner die 't met hen hielden; maar den Pelagia- nen ontzonk de moed zo geweldig, dat zy al- lerley uytvlugten zóchten om niet met hen te woor-

(*) *pag.* 122, *col.* 2.

Digitized by Google

woorde te komen: Eyndelyk evenwel moſten zy'er aan, en wierden, zo 't verhaal luydt, overwonnen; 't welk een groot gejuygh onder 't vólk veroorzaakte. Ondertuſſchen was'er zeker Overſte, die een blinde dóchter hebbende, van deeze Biſſchoppen verzócht, dat zy haar wilden geneezen. Zy ſcheenen zulks in 't eerſt te weygeren, en zeyden dat zy die eere aan de Pelagiaanſche Leeraaren wel wilden overlaaten; dóch deeze al te groote zwaarigheyd in dat werk vindende, baden Germanus dat hy dien laſt op zich neemen wilde. Hy dan, om daardoor zyne leere te bekrachtigen, roerde de dóchter aan met eenige Overblyfſelen der Heyligen, (met de benaaming van *Reliquiën* beſt bekend) waardoor zy haar gezigt wederkreeg. Ook gebeurde het terwyl Germanus op dit eyland was, dat het kort voor Paaſche door eenen inval der (*) Pikten en Saxen zeer verwoeſt wierdt: weshalve hy, ten verzoeke der ingezétenen, zich als eenen aanvoerder by hun heir vervoegd hebbende, zo dra men de vyanden in 't gezigt kreeg, den zynen beval overluyd te roepen *Halleluja*; 't welk van zulk een kracht was, dat die woeſte vólken de vlugt namen, en de Britanniërs Meeſters van 't veld lieten. Ik verhaal dit, Leezer, zo als ik het vind (†); gy hebt uwe vryheyd óm daarvan te gelooven wat u goed dunkt.

Wy verlaaten Britannië nu, en keeren ons weder na Konſtantinópelen, alwaar Julianus, en eenige andere afgezette Pelagiaanſche Biſſchoppen de beſcherming van den Keyzer Theo-

(*) *Aaloude Schótten.* (†) *Pag.* 124. 125.

Digitized by Google

Theodoſius verzóchten ; dóch te vergeefs ; want dewyl Neſtorius, die by den Roomſchen Biſſchop Celeſtinus voor hen gebeden had, vinnig van hem bekeeven wierdt, vondt Theodoſius niet goed hen in zyne beſchuttinge te neemen, maar verdreef hen in den jaare 430. uyt Konſtantinópolen. Auguſtinus, die te dier tyd beezig was met Julianus te beantwoorden, wierdt door den dood belét dat werk te voltooijen ; want terwyl hy daaraan arbeydde, onaangezien zyne ſtad Hippon toen door de Wandalen belegerd was, wierdt hy van een zwaare koorts bevangen, die hem uyt de werreld rukte, naa dat hy vyfenzeventig jaaren, negen maanden en vyftien dagen geleefd, en de Pelagianen al in 't negentiende jaar beſtreeden had.

In den jaare 431. hieldt men te Efeſe eene Kerkvergadering, in welke de Pelagianen nevens Neſtorius veroordeeld wierden. Terwyl dit in 't Ooſten voorviel, namen de halve Pelagianen in Gallië toe, en gaven Auguſtinus naa, dat hy met al te groot een twiſtzucht tegen Pelagius ingenomen was geweeſt ; het welk Celeſtinus ter oore komende, hem aan de Biſſchoppen van Gallië deed ſchryven, dat zy naauwer toezigt moſten neemen op zulke, die zich zo veel vryheyd aanmaatigden. Ook ſchreef hy in 't voorſt van 't jaar 432. eenen brief aan Maximianus, die in Neſtorius plaats gekomen was, waarin hy hem yverig aanmaande om de Neſtorianen en Pelagianen te dempen ; dóch naauwlyks een maand daarnaa wierdt hy zelf door den dood gedempt.

Die van Maſſilië, in Gallië, ſcheenen het ſchry-

Digitized by Google

ſchryven van Celeſtinus weynig ontzags toe te draagen; want hoewel de eerſte boeken van Auguſtinus daarin aangepreezen wierden, echter konden zy zyne laatſte ſchriften niet goedkeuren. En dewyl de ſchriften van Kaſſianus door geheel Gallië niet alleenlyk geleezen, maar ook wakker verdeedigd wierden, ſchreef Proſper tegen de halve Pelagianen. Onze Schryver in 't vervolg van Vincentius Lerinenſis ſpreekende, poogt tegen Baronius en andere te bewyzen, dat hy een halve Pelagiaan was; wyderszegt hy, dat de hoofdleere den Maſſilienſers hierin beſtont „ dat de genade Gods al„ len gemeen was, en dat ze gegeeven wierd „ aan zodaanigen die daarna zóchten, daarom „ aanklópten, en 'er om baden.

Daarnaa wordt verhaald van eene bezending der Biſſchoppen van Gallië aan de Britanniërs, en hoe Julianus in 't jaar 439. na 't Bisdom van Eklane ſtaande, gelyk hy wel eer daaruyt verſtooten was, nu ook door toedoen van den Roomſchen Biſſchop Sixtus afgeweezen wierdt.

In 't jaar 447. wierden de Pelagianen in 't Venetiaanſch gebied door den Roomſchen Biſſchop Leo beteugeld; en Germanus, hiervoore gemeld, deed andermaal eene reyze na Brittannië, alwaar hy te wege bragt, dat de Pelagianen, die het hoofd weder begonden op te ſteeken, het land moſten ruymen; maar hy overleefde dit bedryf niet lang; want het vólgende jaar haalde de Dood hem weg.

In den jaare 455. wierdt de Keyzer Valentianus te Romen omgebragt, door laagen van Maximus, wiens huysvrouw hy geſchonden had.

Digitized by Google

had. 't Was onder zyne regeeringe dat Julianus de Pelagiaan, meermaal alhier gemeld, overleedt. Eenigen tyd daarnaa ſtierf ook Proſper, wat jaar is onzeker; doch men vindt van hem gemeld als nóg leevende in 't jaar 463. Dat hy ganſch geen toeſtemmer van de algemeene genade was, blykt uyt deeze zyne vaerzen.

——— Die unde probes quod gratia Chriſti
Nullum omninò hominem de cunctis qui generantur
Prætereat, cui non regnum, vitamque beatam
Impertire velit.

Het welk ontrent op deezen zin uytkomt.

Zeg, hoe bewyſt ge dat niet één van alle menſchen
Die ooit geboóren zyn, ontbloót is en beroofd
Van de genade die door Chriſtus komt, ons Hoofd;
Zo dat 'er niemand is, dien hy het eeuwig leeven,
En 't hemelſch Koningryk ganſch niet zoud willen geeven?

In den jaare 470 leefde in Gallië zeker vermaard Biſſchop, genaamd Fauſtus, die uyt laſt der kerkvergadering van Arelate en Lugdunum (óf Lions) de leere van Auguſtinus wegens de *Predeſtinatie* met zyne pen beſtreedt. Op 't jaar 490 vind ik gewag gemaakt van Gennadius een' Ouderling van Maſſilië, als een' halven Pelagiaan. En ontrent dien tyd overleedt Fauſtus Biſſchop van Rejen in Gallië, zó even gemeld: en hoewel hy wegens zyne deugden zeer gepreezen wierdt, nógtans wierden zyne en Kaſſianus boeken in eene Kerkvergadering te Rome door den Roomſchen Kerkvoogd Gelaſius

Digitized by Google

veroordeeld; en naderhand door den Roomschen Bisschop Hormisdas insgelyks verworpen; door Fulgentius, uyt last van den Konstantinopolitaanschen Bisschop Dacianus, ontrent het jaar 523. wederlegd; en vervolgens door de Afrikaansche Bisschoppen quaad gekeurd: Ook wierden zyne schriften bestreeden door Cæsarius Bisschop van Arelate, welke de Roomsche Bisschoppen Felix den IV. en Bonifacius den II. aanraadde om de halve Pelagianen te veroordeelen.

In het jaar 529 stierf Fulgentius, en veertien jaaren daarnaa, Cæsarius, beyde yverige tegenstanders der Pelagianen. Zy worden om hunne gelykheyd, zo in afkomst (want beyde waaren zy van adel) als in geleerdheyd, by Kastor en Pollux vergeleeken, en wegens hunnen arbeyd en uytgestaane wederwaardigheden geroemd. Waarmede de twee boeken der Pelagiaansche Historie een eynde neemen. Ik heb u, Leezer, van den inhoud derzelver een korte schets gegeeven, want meer lydt myn besték niet; ik bevind den Schryver zeer omstandig in alles wat hy verhaalt, zo dat men wel zien kan dat hy de Oudvaders en andere Schryvers niet slechts doorloopen, maar met groote vlyt geleezen en doorkroopen heeft; en doorgaans bewyst hy 't gene hy zegt met de eygene woorden der Schryveren; en toont dikwils de misslagen door andere, zo wel Roomsgezinde als Protestante Schryvers, zyns oordeels, begaan; zonder ook het vaderland, de bedryven, reyzen, en sterfplaats, der gener van welke hy spreekt, te verzwygen.

Hierop

Digitized by Google

Hierop vólgt nu een Hiſtoriſche verhandeling van de vyfde algemeene Synode te Konſtantinópolen, waarin de veroordeeling van Origenes en Theodorus den Mopsveſtener voorgeſteld, en de ſcheuring van Aquileia beſchreeven wordt. Onze Schryver vondt zich hiertoe aangepord, omdat zékere Petrus Halloix van Luyk op zich genomen had deezen Theodorus te verdeedigen, zonder aan te merken dat Origenes en hy door de vyfde algemeene Synode veroordeeld waaren. En om dit uyt te voeren heeft het hem geluſt omſtandiglyk aan te wyzen wat verdeedigers van Origenes in Paleſtina te voorſchyn quamen; hoe de Keyzer Juſtiniaan te wege bragt, dat men hem veroordeelde, die al lang te voore van de Kerkelyken gedoemd was; hoe Theodorus van Mopsveſtie uyt de naamról der Biſſchoppen geſchrapt wierdt; hoe men Origenes in de gemelde algemeene vyfde Synode (*) ontrent het jaar 553 veroorde, 't welk uyt verſcheydene Schryvers tegen Halloix wordt getoond; hoe men de drie bewuſte hoofdleeringen op die Kerkvergadering wraakte; hoe de Roomſche Biſſchop óf Paus Vigilius die Synode goedkeurde; hoe de vólgende Roomſche Biſſchoppen desgelyks deeden; hoe te Aquileia, alwaar men ook een Kerkvergadering hieldt, eene ſcheuring over dat werk ontſtondt; en hoe de Aquileienzer Kerk die Synode eyndelyk weder aannam. Voorts wordt onderzócht óf het Patriarchſchap van Aquileia uyt die ſcheuringe zynen oorſprong had; en wyders getoond hoe eenige jongere Schry-

(*) *Diſſertat. Hiſtorica, pag.* 36.

Digitized by Google

vers verkeerdelyk geoordeeld hebben, dat Origenes een regtmaatig gevoelen van de góddyke genade had; hoe Rufinus en Euſebius de Ceſareënzer t'onrecht van Halloix verdeedigd worden; hoe Auguſtinus Juliaan met bondige bewyzen tegengegaan heeft; hoe ſommige Kaſſianus en Fauſtus van halve Pelagianery vrygeſprooken hebben; en eyndelyk hoe Gennadius, een halve Pelagiaan van Maſſilië, van eenigen te vergeefs, vólgens 't oordeel van onzen Schryver, veroordeeld wordt. Dit alles en nóg veel meer wordt zeer wydloopig, met aanwyzinge van Autheuren, *enz.* in deeze Hiſtoriſche verhandeling beſchreeven.

Hierop vólgt nu eene verdeediginge der leere van Auguſtinus: maar dewyl myn uyttrekſel reeds al vry verre geloopen is, en andere boeken my toegezonden ook een beurt moeten hebben, ſcheyd ik hier voor 't tegenwoordig af, om by een andere gelegenheyd den inhoud van 't vervólg aan den Leezer ook mede te deelen; zullende nu eene andere Hiſtorie, die insgelyks van Kerkelyke zaaken handelt, voor my neemen.

II. HOOFD.

Digitized by Google

II. HOOFDSTUK.

Kerkelyke Hiſtorie van SULPICIUS SEVERUS, *ſederd des werrelds aanvang, tot het vierhonderdſte jaar naa Chriſtus geboorte, vervolgd tot den tyd van Keyzer Karel de V. uyt het Latyn vertaald, en met uytvoerige Aanmerkingen verrykt, door* Pieter Rabus. *Te Rotterdam by* Barent Bos, *Boekverkooper. Met Privilegie van d'Ed. Gr. Mog. Heeren Staaten van Holland en Weſt-Vrieſland,* 1702. *groot* 74. *vellen, in* 4.

DE Tytel deezer Hiſtorie is den liefhebberen van boeken reeds door de Uyttrekſels des laatſte verleedenen jaars bekend geworden; dóch de Vertaaler, die ſederd uyt dit leeven tót een ander is overgegaan, vondt niet goed aldaar van den inhoud derzelve te gewaagen: weshalve wy, achtende dat aan 's Mans gedachteniſſe daardoor geen ondienſt geſchieden zoude, te raade geworden zyn, den Leezer iets meerder daarvan mede te deelen; naa vooraf gezegd te hebben dat de Aanmerkingen des Overzetters op dit werk wel dubbeld den naam van *uytvoerig* verdienen, dewyl ze 't waarlyk zyn, en tót een klaar bewys van des Schryvers geleerdheyd, en onvermoeide vlyt ſtrekken; want niet alleenlyk worden de misſlagen van *Sulpicius* (wiens oogen des verſtands in 't leezen des Bybels zeer dikwils geſchemerd hebben, omdat hy al te veel gewoon was door

Digitized by Google

eens anders bril te zien,) daarin aangetoond, maar zyne beschryving overal, zo door den Bybel-text, als uyt een onnoemelyk getal van andere Schryvers, opgehelderd, en alles wat eenigsins duyster is, door veele omstandigheden en Historische verhaalen, nader verklaard.

Sulpicius Severus was voor dertienhonderd jaaren een Christen Priester, in de Fransche landstreek Guienne, wiens beste leeftyd, waarin hy schreef, ontrent het vierhonderdste jaar naa Christus geboorte is geweest; hy was een man van groote geleerdheyd naar dien tyd, zo dat men hem om zynen zuyveren Latynschen styl, waarmede hy zyne tydgenooten voorbystreefde, niet t'onrecht den *Christelyken Salustius* genoemd heeft.

Van zyne schriften zyn in weezen twee boeken zyner Kerkelyke Historie (die hy *Historia Sacra*, óf gewyde Historie noemt;) een boek van 't leeven van Sant Martin; drie brieven wegens de heyligheyd, het leeven en sterven van dien Martin; en drie tzamenspraaken over de deugden der Oosterssche Monniken. Men wil dat hy in 't jaar 422 gestuurven is.

Ligtelyk had onze Vertaaler alle de gemelde werken uyt het Latyn in 't Nederduytsch konnen overbrengen; maar het dacht hem raadzaamst alleenlyk de twee boeken der Kerkelyke geschiedenisse onder zyne penne te neemen, vermits de andere stukken in voortreffelykheyd van zaaken daarby niet konnen haalen; en de vertellingen van dien goeden Marten, zyns oordeels, best onvertaald bleeven.

Deeze

Deeze Hiſtori dan neemt haar begin met des werrelds aanvang, uyt de boeken van Moſes, en wordt vervólgd uyt andere Bybelbladen tót aan de Babilonſche gevangenis; waarvandaan zy in een tweede boek hervat wordt tót aan *Sulpicius* ſchryftyd, dat is, tót het Burgermeeſterſchap van den Veldheer Stilicho, onder de Roomſche Keyzers Arkadius en Honorius.

Dewyl nu achter eenige Latynſche drukken ſtaat het vervólg uit Sleidaans werkje van de vier hoogſte Heerſchappyen uytgetrokken, zo is het zelve insgelyks vertaald, en achter deeze Kerkelyke geſchiedeniſſen gevoegd.

Met het begin van dit werk ziet men een nette plaat, alwaar als op een hangend tapyt de afbeeldingen der voornaamſte Bybelſche Hiſtoriën aan 't oog vertoond worden. De Leezer heeft reeds gezien dat dit werk met de ſchepping der werreld zynen aanvang neemt, welke Sulpicius zegt by zynen tyd voor byna zes duyzend jaaren geſchied te zyn; maar zyn groote misſlag, en waaruyt die voornaamelyk ſchynt ontſtaan te zyn, wordt omſtandiglyk in de kanttekeningen aangeweezen: naamelyk, door het quaalyk vertaalen van de zo genaamde LXX. Overzetters, die op verſcheydene plaatſen 100 jaaren meer zetten dan in den Hebreewſche grondtext ſtaat.

Daar van den Zondvloed geſprooken wordt, zie ik dat de Arke met de naam van *kiſt* genoemd ſtaat, vólgens de Latynſche betékenis van 't woord *Arca*; zo dat die Schilders dan, die haar als een ouderwets ſchip, hoewel zonder roer,

Digitized by Google

verbeelden, verre buyten 't spoor schynen gedwaald te hebben. Maar verwacht niet, Leezer, dat ik u van 't gene de Bybelsche geschiedenissen betreft, veel zal aanhaalen; want wie zyn die onbekend? Daar zal hiernaa wel andere stoffe komen, die minder geweeten, meerder een uyttreksel vereyscht; dies zal ik alleenlyk iets melden van 't gene my hier en daar onder de kanttékeningen, als uwer aandacht niet onwaerdig, te voore komt.

Daar van de groote vermenigvuldiging der kinderen Israels in Egipte gesprooken wordt, vind ik dat veele gemeend hebben dat die vermeerdering door een wonderwerk geschiedde, en dat de Joodsche Leeraars stoutelyk zeggen, dat de Hebreewsche vrouwen telkens twee, drie, vier, ja vyf kinderen t'eener dragt baarden, altyd fris en gezond. Dóch hoe het daarmede ook geweest zy, 't is zeker iets zonderlings, dat uyt zeventig zielen van Jakobs huys, binnen ruym tweehonderd jaaren over de zeshonderd duyzend weerbaare mannen gesprooten waaren, behalve de vrouwen en kinderen, (†) onder dé twintig jaaren oud, die misschien wel tweemaal zo groot een getal uytmaaken.

By het XXIII. Hoofdstuk, alwaar van Job vermeld, en zyn leevenstyd gesteld wordt, toen de kinderen Israëls in Egipte woonden, wordt he

(†) *Zie de Bybelsche Historie door P. Mortier met zeer konstige printen uytgegeeven, alwaar van de Telling der Israëliten uyt Numeri I. gehandeld wordt, in de groote druk pag. 107, en in de kleyne p. 122.*

Digitized by Google

het gevoelen van verscheydene Schryvers, wegens die Historie, aangeweezen, naamelyk, dat 'er zyn die oordeelen dat ze niet een waarachtige, maar een dichtkundige geschiedenis, ja een verzierd blyeyndig Treurspel is: dóch dat andere met meer recht haar voor waarachtig houden, maar echter niet looghenen konnen, dat daarin verbeeldende spreekwyzen, en woorden van andere beduydinge zyn. Het is bekend, dat de Jooden Philo en Josephus van Job niet gewaagen, en daarby komt nog de onzekerheyd van tyd en plaats, wanneer en waar de zaak zou gebeurd zyn, zo dat men 'er enkel naar gissen moet; voorts dat rondom loopen van den Satan door de werreld, zyne verschyning onder Góds kinderen, zyne betwisting met Gód, en zyn stout voorstel tegen Job; die tzamenvloed van rampen, bynâ in een oogenblik, op verscheydene plaatsen, en uyt zeer verscheydene oorzaaken; wederom die ontmoeting van drie vrinden, uyt heel verre van één gelégene plaatsen; hun stilzwygen van zeven dagen; hunne rédenen als uyt de vuyst weggevoerd, nógtans aan maat gebonden, en hoogdraavende, zonder eenige blykelyke verpoozing; . . . . en ten laatste die schielyke en verbaazende omkeering der dingen, als óf alles binnen zeer korten tyd gebeurd was; zaaken voorwaar die't menschelyk vermoogen, en [naar sommiger oordeel] de geloofwaerdigheyd te boven gaan. Dóch daarentegen behelst het boek Jobs zo veele omstandigheden eener waare historie, van den man, van zynen naam, zyne woonplaats, vroomheyd, rykdom, aanzienlykheyd, rampen.

pen, maagschap, vrouw, kinderen, en met één woord gezegd, een gansche reeks van byzonderheden, dat het geleerde mannen heeft doen besluyten, dat het geen louter verdichtsel is, maar een verhaal van zaaken, welke dien Job waarlyk zyn overgekomen.

Op't XXXI. *Hoofdst.* alwaar gezegd wordt, dat men eenen nachtdief vry mag dood slaan, maar eenen dief by dage niet, (zie *Exod.* XXII. v. 3.) wordt de reden daarvan onderzócht, en daarnevens het gevoelen van den uytmuntenden Huig de Groot deswege medegedeeld, het welk in 't kort hierop uytkomt, Dat niemand om goederen rechtsweegs most gedood worden, 't welk geschieden zoude als men eenen vlugtende met geweer vervólgde, om als men hem gedood had, zyn goed weder te krygen: maar wanneer men zelf in gevaar zyns leevens gebragt was, dat het dan vry stondt het gevaar, zelfs met gevaar van eens anders leeven, af te keeren. Voorts dat het onderscheyd van eenen dief by nacht en by dag hierin was gelegen, dat 'er by nacht geen gelegenheyd was om getuygen te neemen; zo dat, indien de dief doodgeslagen gevonden wierdt, men te eerder geloof gaf aan den genen die zeyde, dat de dief van hem gedood was, om zyn leeven te verweeren, gevonden zynde naamelyk met eenig tuyg, waarmede hy kon beschaadigen: want dat vereyscht de Hebreewsche Wet, handelende van eenen dief, gevonden *in 't doorgraaven*, óf vólgens de vertaaling van andere, *met doorgraavend gereedschap*.

Aan-

Aanmerkelyk is het XLIII. *Hoofdſtuk*, alwaar *Sulpicius*, naa dat hy verhaald heeft, dat den Leviten in de deeling van 't land Kanaan geen deel gegeeven wierdt, opdat zy Gód te vryer zouden dienen, deeze merkwaerdige buytentred doet, waaruyt men afneemen kan hoe jammerlyk het toen al met de Chriſtelyke Kerk geſteld was: Aldus luyden zyne woorden:

„ Dit voorbeeld voorwaar kan ik niet ſtil-
„ zwygends voorbygaan, en wilde het den
„ Dienaaren der Gemeenten gaern inprenten:
„ want zy ſchynen my niet alleen ongedachsig,
„ maar ook onkundig van dat gebód. Zo groote
„ een hebzucht heeft thans ter tyd hunne ge-
„ moederen, gelyk als eene ſmetziekte bezeten.
„ Zy happen op eygendommen, zy bouwen
„ hóffſteden, zy zitten op 't goud als te broe-
„ den, zy koopen, zy verkoopen, en leggen
„ het alles op gewin toe. Zo d'er eenige zyn,
„ die van beter inzigt ſchynen, nóchte eygen-
„ dommen hebbende, nóchte koophandel dry-
„ vende, zo wachtenze, 't welk veel ſchan-
„ delyker is, al zittende óp giften en gaaven,
„ en hebben al de eere huns leevens door loon
„ verdurven, terwyl zy de heyligheyd gelyk
„ als te koop draagen. Maar ik maak een groo-
„ ter zydgang dan ik wilde; daar onze tyden my
„ ſmart en verdriet doen.

Daar in 't LII. *Hoofdſt.* gezegd wordt, dat uyt het ezelsbeen, waarmede Samſon duyzend Philiſtynen verſlagen had, en 't welk hy in zyne hand hield, water vloeide, enz. vind ik dit vólgende aangetekend: Hy had, naa dien meer dan mannelyken ſlag het Ezels-been uyt zyne hand ge-

Digitized by Google

geworpen, en de plaats genoemd *Ramath-Lechi*, beduydende zo veel als *Hoogte van 't kinnebakken*. Het woord *Lechi* [een kinnebakken] is sederd ook alleen de naam dier plaatse geweest, als men bevindt uyt *Rechter*. XV. 9. 14. Zo als hy het been had weggesmeeten kreeg hy dorst, en riep tót den Heere, zeggende v. 18. *enz*. daarop vólgt dan v. 19. *Toen kloofde Gód* de hólle plaats, die in Lechi is, *en daar ging water uyt dezelve, en hy dronk: toen quam zyn geest weder, en hy wierdt leevendig, daarom noemde hy haaren naam de* Fonteyn des aanroepers die in Lechi is, *tót op deezen dag*. Woorden die ons eenvoudiglyk te verstaan geeven, dat op dieplaats, alwaar Samson het Ezels-been wegwierp (waar vandaan ze de naam *Lechi* kreeg) t'zyner bede, uyt de hólte van de aarde eene bron is gesprongen, met welker water hy zynen dorst leschte. Hoe kon anders de bron tót dien tyd toe nóg de naam draagen, dienze van Samsons aanroeping tót Gód gezegd wordt gekreegen te hebben? Nógtans hebben sommige gemeend, als óf uyt eene hólte in 't ezelskinnebakken de waterbron gevloeid was.

By het geval van Saul met de toverés te Endor, (*Hoofdst.* LXIV.) zyn zeer wydloopige aantékeningen over dat onderwerp, voornaamelyk daartoe strekkende, om den Leezer de gedachten, als óf de Duyvel daar ook in 't spel gekomen was, te ontneemen: die daar ontrent nieuwsgierig is, kan het in 't werk zelf vinden; ik voor my heb weynig lust om het naa te schryven, te meer, dewyl sommige misschien zouden oordeelen dat die stóffe naauwlyks zo

veel

veel moeite waard was; want wat zwaarigheyd ſteekt'er in, indien iemand in dat ſtuk van een ander gevoelen waare? Ik denk immers niet dat men 'er een geloofs-artykel van zal willen maaken, dewyl alles maar op een zinnelyke bevatting aankomt, die zo wel als veele andere dingen voor en tegen-geſprooken konnen worden, zonder dat men daarom van de rechte geſchapenheyd der zaake volkomenlyk onderrecht kan zyn. En wie weet óf de heylige Schryvers ons niet voordachtelyk ontrent ſommige gevallen in 't duyſter hebben willen laaten; opdat het menſchelyk vernuft niet al te hoog zoude ſtreeven. Dóch dus veel in 't voorbygaan. Op het gezég van den gewaanden óf valſchen Samuël, *Morgen zult gy by my zyn*, wordt uyt, *P. Burman* omſtandiglyk aangetoond, (†) dat Saul nóg wel vyf óf zes dagen daarnaa geleefd heeft.

Op het LXIX. *Hoofdſt.* daar van Salomons eerſte vonnis gemeld wordt, ſtaat dit vólgende uyt H. de Groot aangetekend: „ Hieruyt blykt „ de deftige ſchranderheyd van Salomon. „ Daarnaa zweemt het bedryf van Ariofarnes, „ Koning der Thraciërs, die van de drie, zeg- „ gende dat zy zoonen van den Koning der „ Cimmeriërs waaren, den genen voor den „ zoon hieldt, welke, bevolen zynde op 's „ vaders lyk met pylen te ſchieten, het gewey- „ gerd had. De Hiſtori is in Diodoor den „ Siciliaan. Desgelyks dat van Galba, die, wan- „ neer over den eygendom van een laſtdier ge- „ ſchil was, zonder dat aan beyde zyden vol- „ doen-

(†) *Zie Pag.* 157.

Digitized by Google

„ doende bewyzen óf getuygen waaren, waar-
„ door de waarheyd bezwaarlyk konde gegiſt
„ worden, voor uytſpraak gaf, dat het beeſt
„ na de plaats, daar't gewoon was ter wedde
„ te gaan, zou geleyd worden met bewonden
„ hoofde, en als men het aldaar ontwonden
„ had, den genen zou toebehooren, tót wien
„ het zich van zelfs naa't drinken zou begeeven
„ hebben, gelyk Suetonius ſchryft; die ook
„ het ganſch niet verwerpelyk wysdom van
„ Klaudius verhaalt: naamelyk, dat die Key-
„ zer eene zékere vrouw, willende haaren
„ zoon niet erkennen, als de bewyzen weder-
„ zyds twyfelachtig waaren, tót belydenis
„ bragt, met haar voor te leggen, dat zy den
„ jongman zou ten huuwelyk neemen.

Alwaar in het LXXII. *Hoofdſt.* van Salomons dood geſprooken wordt, zegt onze Vertaaler en Aantékenaar, dat indien men de meeſte uyt-leggers van zyn boek *de Prediker* mag gelooven, dat hy't zelve naa alle zyne bedreevene ydelheyd gemaakt heeft, men dan ook t'zynen beſte daaruyt beſluyten mag, dat hy zich van zyne zonde bekeerd zal hebben, ſchoon in de gewyde Geſchiedeniſſe deswege niet aangetekend ſtaat.

Een iegelyk moet bekennen dat het waar is, dat men zulks nergens met uytdrukkelyke woorden in de Heylige Schrift vindt; evenwel kan ik by deeze gelegenheyd niet wel nalaaten den Leezer in bedenken te geeven, óf'er niet iets aanmerkelyks ten dien opzigte ſteekt in de woorden die men leeſt II. *Samuel* VII. 15. alwaar de Profeet Nathan als uyt Gods naam we-

Digitized by Google

wegens Davids naazaat Salomo ſpreekende, zich aldus laat hooren: *Maar myne goedertierenheyd zal van hem niet wyken; gelyk als ik die weggenomen hebbe van Saul, dien ik voor uw aanzigt heb weg genomen.* Meer dan eens heb ik my, onder 't leezen deezer woorden, verwonderd, dat de Kanttékenaars van onzen Nederlandſchen Bybel die plaats zo t'eenemaal met ſtilzwygen, zonder iets daarop te zeggen, hebben voorbygegaan; nademaal alhier ten aanzien van de verwerping zulk een merkelyk onderſcheyd tuſſchen Salomo en Saul ſchynt gemaakt te worden; en dat in 't voorgaande vaers wel gezegd wordt, dat hy [Salomo] *misdoende* daarover *geſtraft* zoude worden; maar dat daarop aanſtonds volgt, dat des Heeren goedertierenheyd evenwel *niet van hem wyken* zoude, gelyk die van Saul geweeken was. Doch ik zal 't hierby laaten, en van dit boek, het welk met het begin der Babiloniſche gevangenis ten eynde loopt, afſcheyden, om over te gaan tót het Tweede boek.

Hier vertoont zich weder een fraaije print, waarin men verſcheydene geſchiedeniſſen in 't kleyn afgebeeld ziet: en dit boek neemt zynen aanvang met de de hiſtoriën van Daniël, Suſanna, *enz.* en verhaalt vervolgens in 't kort de geſchiedeniſſen, die men in den Bybel, en inzonderheyd in de *Apokryphe* boeken vindt, tót aan het XXXVIII. Hoofdſtuk, alwaar gezegd word dat *Ariſtobulus* tót Hoogepriester aangeſteld wierdt, en de eerſte van alle was die naa de Babiloniſche gevangenis den naam van Koning aannam, en het koninglyk hulſel

[of

Digitized by Google

[óf de fluyerkroon] op 't hoofd zette. Na hem vólgde in de Joodſche Regeering *Alexander*, een Vórſt zo wreed, dat hy eens, terwyl hy met zyne by wyven lag te ſlempen, achthonderd wederſpannige Jooden voor zyne oogen aan kruyſen liet klinken, en hunne wyven en kinderen in hun aanzien ombrengen. Hy liet met zynen dood zyne gemaalin *Alexandra* in 't bezit van 't ryk, welke naa negen jaaren geregeerd te hebben, overleedt, en de heerſchappy aan haaren oudſten zoon *Hyrkanus* overliet; maar deez door zynen broeder Ariſtobulus verdreeven, nam zyne toevlugt tót den Romeyn Pompejus, die Jeruſalem innam, Ariſtobulus gevangen na Rome voerde, en Hyrkanus in 't Hoogepriesterſchap herſtelde. Maar Hyrkanus (van wien ik moogelyk uyt Joſephus, dien ik tegenwoordig op nieuws vertaal, hiernaa iets meerder zeggen zal) wierdt eyndelyk in eenen oorlóg tegen de Parthen gevangen. Ondertuſſchen quam *Herodes*, geen rechtgebooren Jood, zoon van Antipater den Askalonyt, in aanzien, en verkreeg eyndelyk het koningryk van Judea van den Raad en 't vólk van Rome. Onder zyne regeering wierdt onze ZALIGMAAKER gebooren, die vólgens 't zeggen van Sulpicius (op wiens tydrékening men echter, gelyk in de aantékeningen, overvloedigly aangeweezen wordt, niet heel veel ſtaat maaken kan) in het achttiende jaar van Herodes Antipas, den wreeden vervólger van Joannes den Dooper, gekruyſt wierdt. Onze Schryver van *Nero* ſpreekende, zegt dat veele van gevoelen waaren, dat hy, als de Antichriſt, nóg eens zoude komen:

Digitized by Google

men: Daar ziet men de groote onkunde dier tyden; want het ſchynt dat men hem aangezien heeft voor dien *Zoon des verderfs*, waarvan de Apoſtel 2 *Theſſal.* II. v. 3. ſpreekt. Het heeft de Vertaaler by deeze gelegenheyd geluſt, een vry omſtandig verhaal van deezen ſnooden Keyzer te geeven, 't welk van de liefhebbers in het boek zelf (*) kan naagezien worden. Voorts wordt de ſtryd van Petrus en Paulus tegen Simon den Toveraar ter loop verhaald; dóch in de Aantékeningen te gelyk de ongerymdheyd dier vertellinge duydelyk aangeweezen. Daarop vólgt Nerôs wreedheyd tegen de Chriſtenen, en de marteldood van Paulus en Petrus.

Inmiddels wierden de Jooden in Judéa wederſpannig, en Veſpaſiaan om dien opſtand te dempen derwaards gezonden; maar Nero beleefde zulks niet, want om zyne wreedheyd door den Raad ſtaatsvyand verklaard, bragt hy zichzelven om 't leeven; alhoewel Sulpicius zich verbeeldt dat hy van zyne wonde geneezen wierdt, en daarop zeer onnozel toepaſt de woorden van Joannes, *Openb.* XIII. 3. *en zyne doodelyke wonde wierdt geneezen.* Dóch al dit, nevens zyn vreemden waan van den Antichriſt, wordt in de kantékeningen niet onaangemerkt voorbygegaan.

Naa Nerôs dood vólgden *Galba*, *Otho*, *Vitellius*, en *Veſpaſianus*, de één naa den anderen, in 't Keyzerryk, waarnaa *Titus* Jeruſalem belegerde, en eyndelyk nevens den Tempel verdelgde. Naa hem quamen vervólgens in de

D ryks-

(*) *Pag.* 348. 349.

Digitized by Google

ryksregeeringe *Domitiaan*, *Trajaan*, en *Hadriaan*; en naa deezen *Antoninus Pius*, *Aurelius*, *Severus*, *Maximus*, *Decius*, en *Valerianus*, onder de meeste van welke de Christenen zwaare vervólgingen moften lyden; maar de felste ontstondt onder *Diokletiaan* en *Maximinaan*, die tien jaaren achter één Góds vólk verdelgde. „ In dien tyd, zegt Sulpicius, „ wierdt byna de ganſche werreld met bloed „ van Martelaaren bevlekt: want men liep om „ ſtryd tót het roemryk lyden, en de eerlyke „ marteldooden wierden toen veel greetiger „ gezócht, dan de Bisdommen althans door „ ſnoode heerſchzucht begeerd worden. De „ werreld is door geene oorlogen ooit meer „ uytgeput, en wy hebben nooit met grooter „ zeegepraal overwonnen, dan toen wy door „ eene nederlaag van tien jaaren niet hebben „ konnen overwonnen worden. Op deeze laatſte woorden brengt de geleerde Vertaaler zeer wel ter ſneê by, die oude ſpreuk, *dat het bloed der Martelaaren het zaad der Kerke geweeſt is.*

Alhier vind ik my gekomen te zyn ontrent het jaar 312. en tót aan de tyden van *Konſtantyn*, doorgaans voor den eerſten Chriſten Keyzer gehouden; dóch hoe Chriſtenſch hy geweeſt zy, die zynen eygen zoon, en vrouw, behalve meer andere, liet vermoorden, wordt den Leezer in de Aantékeningen in bedenken gegeeven. Van *Helenâs* kruysvinding wordt alhier ook geſprooken, en dat bedryf niet onaangemerkt voorbygaan. Hierop vólgt nu een kort verhaal van *Arius* kettery, en hoeze op de Kerkvergadering van Nicéa gedoemd wierdt: dóch

dóch de Arianen daarnaa in meerder aanzien komende, bragten te wege dat hun beſtryder *Athanaſius* na Vrankryk in ballingſchap wierdt verzonden; maar Konſtantyn ſtierf eenigen tyd daarnaa, en dit vonnis wierdt herroepen.

Onder zynen zoon *Konſtantius* dreeven de Arianen weder boven, waaruyt geen kleyne twiſt en onruſt ontſtondt: en dewyl men op de Niceeſche Kerkvergadering het woord *ὁμοούσιον* [Homoouſion] *medezelfſtandig* óf *éénweezig*, ingevoerd had, verwierpen zy 't zelve, en maakten'er *ὁμοιούσιον* [*Homoiouſion*] *gelykweezig* van, willende de *gelykheyd* [van Chriſtus en den Vader] wel toeſtaan, als de *éénheyd* maar weggenomen wierd. De Keyzer liet daarnaa by Ariminum, ſtad van Italië, eene Kerkvergadering houden; maar men kon 't niet eens worden: en hoewel hy de afgezondenen dier byeenkomſte tót vereeniginge aandrong, echter wilde 't niet gelukken; want het Geloofsbegrip der Arianen was bedriegelyk bewoord; het beleedt wel dat de Zoon den Vader *gelyk* [*ſimilis*] was, maar niet dat hy hem *evenelyk* [*æqualis*] was; want de betékenis van 't woord *ſimilis* is eygentlyk *naar iemand gelykende*; even als wanneer men by ons zegt: *Dat kind gelykt zynen vader op end op*, het welk echter geenſins eene gelykweezigheyd inſluyt. Maar al genoeg van dit krakkeel.

Ik kom nu tót de tyden die Sulpicius zelf beleefd heeft, en waarvan hy met het LX. Hoofdſtuk eenen aanvang maakt, zeggende dat de Kerken toen met eenen ongewoonen ramp be-

Digitized by Google

ſmét wierden, en alles in beroerte geraakte. Toen ſtondt *Priſcillianus* op, dien onze Schryver noemt „ eenen man, edel van geſlachte, zeer „ ryk van middelen, ſcherp, onruſtig, welſpree„ kend, wel beleezen, en zeer vaerdig om te „ ſpreeken óf redentwiſten. Gelukkig voor„ waar (dus vervólgt hy) indien hy zyn braaf „ verſtand niet door quaade oefening had be„ durven: men zag wiſſelyk in hem veele goe„ de gaven van gemoed en lighaam. Hy kon „ lang waaken, honger en dorſt uytſtaan, was „ ganſch niet begeerig, [eene groote deugd „ zeker, byzonderlyk in dien tyd] en zeer ſo„ ber in 't gebruyken. Maar teffens was hy „ zeer ydel, en, meer dan 't behoorde, door „ de kenniſſe van ongewyde zaaken opgeblaa„ zen: ja men geloofde ook, dat hy de Tover„ konſten van jongs af geoefend had. Voorwaar een zeer zonderling mengſel van hoedaanigheden, voornaamelyk zo hyze alle op eenen en den zelfden tyd bezeten heeft. Deeze Priſcilliaan dan wordt gezegd een dryver van het verderflyk bygeloof der *Gnoſtiken* geweeſt te zyn, welker leere echter onze Schryver ongemeld voorbygaat; maar de Vertaaler heeft de moeite genomen om aan te wyzen wat 'er andere ('t zy waar óf niet waar) van geſchreeven hebben. Hy kreeg tót zynen vyand *Idatius*, Biſſchop van Merida, die zonder maat, en verder dan 't betaamde, als een fakkel brandſtookte; zulks dat hy ('t zyn des Schryvers eygene woorden) de boozen meer ophitſte dan ter neder zettede. Men beriep dan te Saragoſſe, in Spanje, eene Kerkvergadering, waarin In-

ſtantius

ſtantius en Salvianus Biſſchoppen, en Helpidius en Priſcillianus Leeken, gedoemd wierden; met byvoeging, dat zo iemand de gedoemde in gemeenſchap aannam, die moſt weeten, dat het zelfde vonnis tegen hem ſtondt geweezen te worden. Inſtantius en Salvianus maaken daarop Priſcilliaan Biſſchop van Avile, een Spaanſche ſtad. Dit ſpeet Idatius, en *Itacius*, Biſſchop van Oſſonobe in Portugaal, dermaate, dat zy tót de werreldlyke Rechters gingen, verzoekende dat men de Ketters uyt de ſteden verdreeve: En Idatius verwierf eyndelyk een bevélſchrift van den Keyzer *Gratianus*, waarby alle de Ketters gebooden wierden niet alleen ter kerken en ter ſteden uyt te wyken, maar uyt alle landen te worden uytgeſtooten. Inſtantius, Salvianus, en Priſcilliaan gingen toen na Rome, om by *Damaſus*, Biſſchop dier ſtad, zich te zuyveren. Zy hadden op reyze met zich genomen hunne eygene en ook andere vrouwen, en onder die zékere *Prokula*, van welke een gerucht ging (maar wat zegt het gerucht (†) menigmaal niet al onwaarheden!) dat ze by Priſcilliaan in onecht zwanger, haare vrucht met kruyden had afgedreeven.

Als zy te Rome quamen, begeerende zich voor Damaſus te zuyveren, wierden zy niet eens toegelaaten hem te zien. In hunne wederkomſt te Milaanen vonden zy *Ambroſius* even zo afkeerig. En dewyl de Schryver daarop

(†) *Wie weet niet dat Virgilius in zynen tyd al gezegd heeft*, Fama malum quo non aliud velocius ullum. [*Het gerucht is een quaad ſneller dan eenig ander.*]

Digitized by Google

zegt dat die twee Biſſchoppen in dien tyd van het hoogſte gezag waaren, merkt de Vertaaler aan, dat de Biſſchop van Rome dan te dien tyde nóg niet hóoger by Sulpicius te boek ſtondt dan die van Milanen. Inſtantius en Priſcillianus keeren dan weder na Spanje, (want Salviaan was te Rome geſturven,) en kreegen hunne Kerken weder; want zy hadden, nóg in Italië zynde, van den Ryksbeſtélmeeſter Macedonius voor geld eene Bulle verwurven, waarmeê de voorige beſluyten vernietigd wierden, nevens bevél, dat men hen in hunne Kerken herſtellen zoude. Maar *Maximus* daarnaa Keyzer geworden zynde, liet zich door Ithacius beweegen te beveelen, dat men alle die aan Priſcilliaans doolinge vaſt waaren na de Kerkvergadering van Bourdeaux brengen zoude. Thans wierden Inſtantius en Priſcillianus derwaards gevoerd; en de eerſte, die weynig t'zyner verantwoordinge te zeggen wiſt, wierdt verklaard het Bisdom onwaerdig te zyn: dóch Priſcilliaan beriep zich op den Keyzer.

„ Alle dan (dus gaat onze Schryver voort)
„ die aan 't werk vaſt waaren, wierden na den
„ Keyzer gebragt; ook vólgden de Biſſchoppen, die beſchuldigers waaren, naamelyk
„ Idatius en Ithacius, welker yver in de Ketters te beſtryden ik niet beriſpen zou, indien
„ zy niet meer dan het betaamde door luſt van
„ overwinnen waaren vervoerd geweeſt: en
„ ik zeg het zo ik 't meen, dat de beſchuldigde
„ my zo wel als de beſchuldigers mishaagen.
„ Dit houd ik ten minſte ſtaande, dat Ithacius
„ op eere nóch vroomheyd paſte, want hy was
„ ſtout

„ ſtout, ſnapachtig, onbeſchaamd, kóſtelyk,
„ zeer veel houdende van ſlempen en zuypen:
„ Hy was tót die dwaasheyd vervallen, dat hy
„ zelfs alle heylige mannen, die geneegen waa-
„ ren veel te leezen, óf ſterk te vaſten, als mak-
„ kers óf leerlingen van Priſcilliaan betichtte;
„ want die elendige durfde ook in dien tyd de
„ Biſſchop *Martin* (een man waarlyk by de A-
„ poſtelen te vergelyken) opentlyk de ſchande
„ van kettery verwyten. Wat dunkt u, Lee-
zer, waaren zulke Biſſchoppen niet treffelyke
verdeedigers der Kerke? Ik meen ja, mids dat
men 't woord *treffelyk* in zodaanigen zin nee-
me, dat zy 't hun werk maakten om hunne te-
genſtanders door hun geweld te treffen.

Deeze vroome Martin, dien dit bedryf mis-
haagde, poogde niet alleenlyk Ithacius te ſtuy-
ten, maar badt Maximus ook „ dat hy het
„ bloed der ongelukkigen niet zou vergieten:
„ dat het overgenoeg was dat zy, by Biſſchop-
„ pelyk vonnis Ketters verklaard zynde, uyt de
„ kerken verdreeven wierden: dat het een
„ nieuw en ongehoord misdryf was, dat een
„ werreldſch Rechter over eene zaak der Ker-
„ ke zoud oordeelen. Ook kreeg hy belófte van
Maximus, dat tegen de beſchuldigde niets bloe-
digs zou beſlooten worden. Dóch de Keyzer
liet de zaak daarnaa over aan *Euodius*, Overſte
der lyfſchutbenden. Deez hoorde Priſcilliaan
in twee Gerechtsvergaderingen, waarin hy van
boosdoen overtuygd wierdt, en niet ontkende,
zegt de Schryver, (maar wie weet óf hy niet zo
is overſnorkt geweeſt dat niemand naar zyn
ſpreeken luyſterde, en hy alzo wel zag dat zyn

Digitized by Google

ontkennen te vergeefs was,) dat hy onkuyſche leeringen had geoefend, ook des nachts byeenkomſten van ſchandelyke vrouwen gehouden, en gewoon was naakt te bidden. Hierop wierdt Priſcilliaan in den kerker gezét, en de zaak aan den Keyzer zo voorgedraagen, dat die oordeelde dat hy en zyne medegenooten ter dood gedoemd behoorden te worden. Ithacius, die 't werk eerſt aangedraaid had, ziende toen dat het haatelyk voor hem zoude weezen, indien hy zich met dit laatſte halsrecht bemoeide, onttrok zich quanſuys dien gerechtshandel, wanneer hy zyn loos ſchelmſtuk reeds volbragt had. Maximus ſtelde toen eenen anderen beſchuldiger, op wiens aanhouden Priſcilliaan ter dood gedoemd, en nevens andere zyner aanhangelingen omgebragt wierdt, terwyl men ſommige met ballingſchap ſtrafte. Op deeze wyze, zegt Sulpicius, zyn die menſchen met een zeer quaad voorbeeld gedood, óf ballingen gemaakt. Maar naa Priſcilliaans dood is de kettery, die door zyne inſtelling eerſt was uytgeborſten, niet alleenlyk niet gedempt, maar verſterkt en weder voortgeplant: want zyne naavólgers, die hem eerſt als eenen Heylig geëerd hadden, begonden hem daarnaa te eeren als eenen Martelaar. „ Ook was onder de onze „ (verſtaa de zo geachte Rechtzinnigen) een „ duurzaame kryg van tweedragt ontvlamd, „ welke, nu vyftien jaaren lang met ſchandelyke geſchillen gevoerd, op geen wyze kon „ gebluſt worden. En nu, wanneer men voornaamelyk zag, dat alles door de tweedragt der Biſſchoppen in beroerte, en 't on-

„ derſte

Digitized by Google

„ derſte boven raakte, en dat zy alles door
„ haat, gunſt, vreeze, onſtandvaſtigheyd,
„ nyd, partyſchap, ſnoode luſt, gierigheyd,
„ laatdunkendheyd, en luyheyd verdurven
„ hadden, hebben eyndelyk veele, tegen wey-
„ nige goede zórg draagende, door uytzinnige
„ beraadſlagingen, en ſtyfkóppige betrach-
„ tingen, met elkanderen overhoop gelegen:
„ ondertuſſchen wierdt Góds vólk, en al wie
„ vroom was, geſmaad en beſpót.

Met deeze woorden beſluyt Sulpicius zyne Hiſtori, en ik dit Uyttrekſel. Het vervólg van Sleidanus begint van Keyzer Konſtantyns dood af en doorloopt in 't kort de regeeringen der Keyzeren en Pauzen, en alles wat merkwaerdigſt in hunnen tyd voorgevallen is, tót op den tyd van Keyzer Karel den V. Achter aan komt nóg een byvoegſel, waarin van 't getal der hedendaagſche Jooden, en van de tógten na 't Heylig land, iets gemeld wordt.

Digitized by Google

III. HOOFDSTUK.

Waare Afbeelding *der EERSTE CHRISTENEN, volgens hun leevendig geloof, en heylig leeven. Uyt de getuygenissen, voorbeelden, en redenen der oudste en achtbaarste Kerkelyke Schryveren, volgens de waarheyd der eerste en eenigste Christelyke Godsdienst, allen liefhebberen der geschiedenissen, en voornaamelyk der Aaloudheyd, als een nutte* Kerkelyke Histori, *getrouwlyk en onzydiglyk voorgesteld, door* Godfried Arnold, *laatst Professor der Historien te Giessen. Uyt het Hoogduytsch vertaald door* W. Séwel. *Met kopere plaaten versierd. t' Amsterdam by Jakobus van Hardenberg, Barent Visscher, en Jakobus van Nieuweveen.* 1700. *In folio, twee deelen, t' zamen* 334 *vellen, en* 48 *halfvels plaaten.*

DE Schryver deezes werks, hebbende het *Eerste Christendom* van *W. Cave* gezien, vondt zich door's mans yver zodaanig genoopt, dat hy 't naerstiglyk doorlas, en in veele zaaken groot genoegen nam: maar dewyl hy doorgaans bemerkte, dat die Engelschman alles wat hy in de aaloudheyd gevonden had dat met het hedendaagsch gebruyk der Kerke van Engeland eenige overeenkomst had, zeer greetiglyk had byeenverzameld, om haar daardoor te meerder luyster by te zetten; en dat hy daarbene-

Digitized by Google

beneven de tyden van Konſtantyn den Grooten met andere oogen aanzag, als men die beboorde aan te zien, vermids hy meende dat de Kerk toen tót een groote toeneeming was gekomen, en daarom ook de uyterlyke pracht, die in de kóſtelyke Kerkgebouwen, hooge tytelen der Biſſchoppen, veele ceremonien, *enz.* uytblonk, zeer verhefte en prees, zo oordeelde onze Schryver dat'er nóg genoegzaame ſtóffe voor hem was overgebleeven, om het gene door *Cave* beſchreeven was, op veele plaatſen op te helderen, en daarenboven iets wegens het waare innerlyk weezen der gódzaligheyd te verhandelen: tót welken eynde hy dan de hand aan 't werk geſlagen heeft, zonder daarom evenwel te denken, dat hy zelf het wit in allen deele zal getroffen hebben. Het heeft hem geluſt de ſchriften der aalouden vlytig te doorzoeken, en daaruyt deeze *Afbeelding der eerſte Chriſtenen* tzamen te ſtellen: en dewyl hy de oude Chriſten-Poëeten te gelyk doorbladerde, heeft hy ook een vry groot getal van hunne vaerzen hier en daar in zyn werk ingelaſt; moogelyk om den aandacht zyns Leezers nu en dan door verandering van ſtyl te doen op te wakkeren. My komt by deeze gelegenheyd te binnen dit vólgende Latynſch kóppeldichtje, wel eer op diergelyk een vermenging van rym en onrym toegepaſt.

Te quoque, mi Lector, pede nunc, nunc ire caballo;
Nunc juvat ire rota, nunc juvat ire rate.

Dit is 'er de zin van.

Het luſt u, Leezer, ook ſomtyds te voet te gaan,
Somtyds behaagt het u veel meer te paerd' te ryden,

Of

Digitized by Google

Of op een wagen; naar 't zich voege; op andere tyden
Verkieft gy liever met een schip op reyz' te staan.

Om nu tót het werk zelf te komen, de Schryver heeft het in acht boeken verdeeld, waarvan het *eerste* handelt, van *den pligt, en 't gedrag der eerste Christenen jegens Gode:* hy neemt zynen aanvang met de Bekeering der menschen tót Gód, nademaal Christus zynen Discipelen geboóden heeft den vólke voor alle dingen *bekeering en vergeeving der zonden* te prediken, *Luk.* 24. 47. En opdat de Leezer zou konnen zien wat de oude Christen Schryvers door *bekeering* verstonden, worden hunne woorden wegens die stóffe alhier aangehaald. *Augustinus* van zichzelven spreekende, zegt: „ Ik keerde inwaards „ in myn binnenste, daar gy, ô Heere, my „ voerde; daar zag ik met het oog myns har„ten, boven het oog myner ziele, het onver„anderlyk Licht des Heeren, 't welk hooger „ is dan alles. En verder: O gy eeuwige waar„heyd, gy waare liefde, gy hebt de zwakheyd „ myns gezigts te rug gedreeven, en kragtiglyk „ in my gestraald, zo dat ik sidderde van „ schrik, dewyl ik my verre van u verwyderd „ vond: toen wierd ik gewaar dat gy den men„sche zyne misdaad toonde, *enz.* Wanneer nu dit, en een waare boetvaerdigheyd in de ziel voorafging, dan werkte de Geest des Heeren in haar een merkelyke verandering, die eene omkeering van gemoed was, gelyk het Griekssch woord *Μετάνοια* [Metanoia] ('t welk men doorgaans voor *berouw* óf *bekeering* neemt) eygentlyk schynt te betékenen. Men liet het niet op

Digitized by Google

op eenen uytwendigen ſchyn, óf op eene verandering van den uyterlyken wandel, aankomen, maar men vereyſchte eenen geheel anderen zin óf geneygdheyd, die tegen den voorigen ganſch ſtrydig was. En dit moſt niet enkelyk voor de menſchen, maar voor de alziende en heylige oogen Góds betoond worden. Noopende dusdaanig een verandering liet *Paulinus* zich wel eer aldus hooren:

Als Gód den glans zyns lichts, met ſchitterende ſtraalen,
In ons verduyſterd hart doet uyt den Hemel daalen,
Dan wykt des lighaams traagheyd heen;
't Gemoed, dat loom en vadſig ſcheen,
Wordt ganſch vernieuwd en vlug, en ſchept niet meer behaagen
In welluſt, die wel eer verlókte door haar laagen.

En deeze bekeering drong in de eerſte Chriſten-Kerk zo krachtiglyk door, zelfs onder de verwilderde Heydenen, dat het dien zelfden Dichter luſt te zich daar ontrent op deezen voet te uyten.

Het woeſte vólk, dat zich niet teuglen liet door wetten,
Gaat zonder dwang zich nu aan Chriſtus voeten zetten:
De Scyth buygt zynen hals vrywillig onder 't juk
Van het zachtmoedig Lam. Die eertyds by-ſter druk

Na

Na goud in de aarde zócht, verwilderd door 't gewemel,
Zoekt nu na Gód, en ſtreeft met yver na den Hemel.
Die voormaals, heet op roof, in moord behaagen nam,
Wordt nu goedaardig, en zo weerloos als een lam;
Hy werpt zyn' wapens weg, om zich voor 't Kruys te buygen;
Zyn nederig gedrag kan dit alom getuygen.
Dus word uyt Kain dan een Abel voortgebragt,
En Saulus word althans een Paulus, door Gódskracht.

Het zal moogelyk alhier niet t'eenemaal t'onpaſſe komen, dat ik den Leezer verwittige dat het grootſte deel der Vaerzen in dit werk gevoegd, uyt het Hoogduytſch vertaald is, en daarom naar allen ſchyn ſomtyds'al wat veel van 't oorſprongklyk zal verſcheelen; naardien men van zulk een dubbele overbrenging in rym naauwlyks iets anders verwachten kan; maar als 'er hier en daar iets uyt *Prudentius* bygebragt wordt, daarvan kan ik hem verzékeren dat de afwyking minder is; want die vaerzen heb ik alle naagezócht, en uyt het Latyn in Hóllandſch dicht vertaald.

Van de Bekeering gehandeld zynde, treedt men over tót een verhaal van de aanneeming der bekeerde Chriſtenen in de Gemeente, en op wat wyze de geloofsleerlingen ondervraagd wierden; het welk ook in print, nevens den Doop

Digitized by Google

Doop afgebeeld wordt. Daarop vólgde dan, als men getrouw bleef, een verdere verlichting: van welke Irenæus ſpreekende, zeyde: „ Den Heyland naa te vólgen, is zo veel als „ zyn heyl te genieten; en het licht op te vól„ gen is des lichts deelachtig te worden. Die „ gene nu die in 't licht zyn, verlichten zich„ zelven niet, maar worden van hem verlicht „ en beſtraald: zy doen zelve niets, maar zy „ ontvangen de genade, en worden door „ het licht verlicht. Ja gelyk in de ganſche wer„ reld maar éene zon is, zo ſchynt ook het „ licht in de prediking der waarheyt overal, en „ verlicht alle menſchen die tót kennis der waar„ heyd willen komen. Hoe de ziel nu Chriſtus en den glans zyns lichts meer naderde, des te klaarder wierdt zy van hem beſtraald: het welk *Prudentius* deed zeggen:

Wie kan de waare deugd bevatten in 't gemoed,
Die Gód niet vaſthoudt als de bron van alle klaarheyd?
Dien niemand zien kan, dan in Chriſtus, 't hoogſte goed,
De weg des leevens, en het glansryk licht der waarheyd,
Des Vaders kracht, en zin, en deugd, en rechterhand,
De Zon der billykheyd, en bloem van Gód geplant.

Maar het was echter onmoogelyk dat het gemoed tót een waare kenniſſe Góds kon komen, zo

Digitized by Google

zo het niet eerst de verwarde hartstógten van zich geweerd had. Het welk Prosper deed zeggen.

Wie recht in ruste staat, kan daar des Heeren wil
Uyt zynen Woorde zien, wanneer hy zich ontslagen
Van 's waerelds onweêr voelt, en dus, bedaard en stil,
Zyn hart aan Gode alleen, met yver, op komt draagen;
Waardoor hy van zich weert zyn eygen zin en lust.
Men kan in stilte alleen des Heeren Tempel bouwen;
Geen heyl vindt iemand ooit, dan in de waare rust:
Als 't water stil is, laat de grond zich best beschouwen.

De ziel dan aldus vórderende quam eyndelyk tót de wedergeboorte, zonder welke men in het Koningryk Góds niet ingaan kan. Maar dit kon geensins door 't menschelyk vermogen geschieden; Gode alleen quam de eere daaraf toe; gelyk Paulinus zeyde:

Myn voorig leeven, dat met dooling was verzeld,
Is nu veranderd, en myn zin van 't quaad hersteld;
Dóch zulks is niet geschied door myn gering vermoogen;
Gód heeft my door zyn gunst uyt het verderf getoogen:

Zyn'

Digitized by Google

Zyn' loutere Genade is 't die my heeft bekeerd,
Waarom ze ook boven al verdient te zyn geëerd.

De Christenen moften dan uyt den Geeft, die hen gegeeven was, weeten dat Gód in hen bleef, en dat zy zyne kinderen waaren, en „zo me„ nigmaal als zy iets goeds konden denken en „ doen (gelyk Chryfoftomus zeyde) hadden „ zy een getuygenis by zich, dat de H. Geeft in „ hen woonde : maar als zy iets quaads ge„ daan hadden, was zulks een teken dat zy „ van denzelven afgeweeken waaren. En „ daarom zeyde Profper :

Gód moet de Leydsman zyn en de oorfprong onzer daaden,
Als uyt de bron van 't hart iets goeds ontftaat. Indien
Ons Chriftendom oprecht betreedt des Heeren paden,
Dan wordt aan 't uyterlyk 't inwendige gezien.

Maar vooral moft hier het Geloof by zyn, want dat was, vólgens 't oordeel van Chryfoftomus, het hoogfte goed, „ Wanneer het uyt „ een brandend hart in krachtige liefde voort„ quam; en dit ontdekte de menfchelyke nie„ tigheyd, liet de redenkonftige befluyten „ vaaren; en wat de menfchelyke wysheyd niet „ begrypen kon, wierdt door het geloof geleerd. Hierom zong Paulinus aldus :

Een ſterflyk oog kan nooit dat eeuwig is aanſchouwen,
De glans daarvan verdooft de zinnen: maar het geen'
Op aarde is kan men voor het zigtbaar oog ontvouwen:
Gód, die een Geeſt is, ziet men door 't Geloof alleen.
't Is geen geloof, dat maar het zigtlyk kan bezeffen;
De hoop wil zich in 't geen' nóg verre is liefſt verheffen.

En alle goede werken buyten dit geloof waaren te vergeefs; het welk Proſper in deezer voege te kennen geeft.

Schoon een natuurlyk menſch op vroomigheyd wil roemen,
En pronken voor het oog met deeze óf gene deugd;
Men ſpeurt nógtans 't bedróg, hoe zeer hy 't wil verbloemen;
Hy derft het waar geloof, der vroomen ſteun en vreugd.
Zyn' vruchten zyn alleen ſchyndeugden die miſleyden;
Waarom? Al wat Natuur uyt hovaerdy beſtaat,
Is zonde, die zich in 't gemoed ligt gaat verſpreyden:
Het ongeloof is 't dat tót boosheyd overſlaat.

Uyt

Uyt een leevendig geloof vloeide dan dat de Christenen in hunnen wandel zich droegen overeenkomende met den naam van *Christen*, die hoewel te Antiochië eerst opgekomen, (zie *Handel*. XI. 26.) echter zynen oorsprong van de *Zalving* had. „ Een Christen, zegt *Tertul-*
„ *lianus* tót de Heydenen, heeft zynen oor-
„ sprong van de zalvinge, en wanneer gy ons
„ *Chrestiani* van het woord Χρηστὸς [*Chreestos*]
„ noemt, dan geeft gy ons den tytel van goed
„ óf *goedertieren*, dewyl die benaaming van
„ goedertierenheyd herkomstig is. Het was dan niet alleenlyk een uytwendige geloofsbelydenis, maar voornaamelyk het leeven dat een onderscheyd tusschen Christenen en Heydenen maakte. Hierom zeyde Paulinus:

Geen vreeze Gods kan van een Christen zyn gescheyden,
Het teken dat hy draagt is duydelyk en klaar:
Een Christen laat zich door gódvruchtigheyd steeds leyden;
Een booze maakt zich door zyn' boosheyd openbaar.

Maar men most gewillig weezen om Christus juk op zich te neemen, en 't waaren alleenlyk de ongetrouwe, die daarvan afkeerig waaren; weshalve Irenæus zeyde:

De leer van Christus is voor ongetemde zinnen
Een onverdraaglyk juk, en al te zwaare wet;

Maar die getrouw is, zal van zelfs dit juk beminnen,
En 't deert hem niet, als hy zyn hals daar onder zet.

Dit bragt dan eene gehoorzaamheyd jegens Gód te wege, waardoor men in ſtaat geſteld wierdt om de geboden te onderhouden; het welk Makarius deed zeggen: „ Laat ons Gód „ ſmeeken, dat hy ons den ſchat zyns Geeſts „ believe te ſchenken, opdat wy alzo zuyver „ en onberiſpelyk in alle zyne geboden moogen „ wandelen, en alle gerechtigheyd des Geeſts „ reyn en volmaaktelyk vervullen, door den „ hemelſchen ſchat, welke Chriſtus is. Uyt deezen gehoorzaamen wandel ontſtondt dan meer en meer een waare liefde tót Gód, en een vertrouwen op hem, verzeld met een diep ontzag voor zyn alziend oog, het welk ten hoogſten noodig is; zo dat ook Victor met groot recht zich aldus liet hooren:

Waar zult gy, Zondaar, voor Góds aanſchyn u verbergen?
Dat Woord, waar door uw ziel en lighaam is gevórmd,
Gaat door uw merg en been; dies wacht u hem te tergen,
Zyn' hand wordt niet ontvlugt, zyn' magt vergeefs beſtórmd.
Denk niet dat gy u kont voor deezen Gód verſchuylen;
Voor hem ontſluyt zich 't graf, en de allerdiepſte kuylen.

Maar

Maar als 't geloof vaſt gegrond was, dan ſtondt men zeker; en van dit verſtand was Paulinus ook, wanneer hy dusſprak:

Hoe is 't geloof zo vaſt op Gód den Heer der Heeren,
Dat niets, hoe magtig ook, ons in dien ſtaat kan deeren!
Het vindt in onruſt vreede en volle zekerheyd;
Niets kan gelukken, dat daar tegen wordt bereyd.
Schoon dat een ſtórmwind woedt, en buldert heel verbólgen,
Wy zyn met Gód vereend, geneygd om hem te vólgen.
Die hem recht vreeſt, behoeft voor niets bevreesd te zyn,
Zyn hart is zuyver van des waerelds boos venyn.
Laat andre op wagens, en op fiere paerden roemen,
En die hunn' ſterkte en magt, waarop ze ſteunen, noemen,
Zy hebben evenwel 't geloof niet, dat ons draagt
In Chriſtus hoede voor al 't quaad dat ons belaagt.
Het ſchild van 't kruys kan ons voor alle onheyl bevryden;
En Jeſusnaam, als wy oprechtlyk dien belyden,
Strekt tót een' vaſten burgt, zo dat men 's vyands magt,
Die ons rondom beloert, ſchoon weereloos, belacht.

Digitized by Google

Aan dit heerlyk vertrouwen op Gód hing onmiddelyk de leevendige Hoope uyt inzigt der toekomende belófte. En hierop had Paulinus 't oog, wanneer hy zeyde;

Zo ge u niet laat door iets dat zigtlyk is beletten,
Of onderkruypen, kan de Kroon u niet ontstaan;
De magt der Hoope durft al 't andre paalen zetten,
Als gy door ydelheyd uw hart niet laat verraân.
't Gene eeuwig is besluyt voor 't oog onzigtb're schatten,
De zinnen konnen 't geen' gy hoopt niet recht bevatten.

Prudentius tegen Symmachus schryvende, liet ook niet naa van deeze hoope te melden, en dat op deeze wyze.

Terwyl wy zoeken na den Heer van liefde en leeven,
En hy zyn Licht aan ons tót leydsman heeft gegeeven,
Toont zich een klaare dag, en Gódsgenade daalt
In 't hart, dat steeds door Hoope inwendig wordt bestraald.
Dus treeden we in 't geloof, niets kan ons daar verdrieten,
Naardien wy reeds het geen' toekomend is genieten.

Maar

Maar 's waerelds vreugde, die gelyk een bloem vergaat,
Kan nooit, hoe zeer zy 't wenſcht, bereyken deezen ſtaat:
Want aardſch vermaak laat zich niet met het hemelſch paaren.
Wie zou zyn' krachten dan niet tót dien arbeyd ſpaaren?

Naar het beſchryven der hoope wordt van de Ootmoedigheyd gehandeld, en Sedulius ſpreekt 'er aldus van.

Die zich ſteeds onderwerpt met needrige gedachten,
Is boven andre. Die een yder valt te voet,
Maakt daardoor dat hem Gód en de Englen hooger achten;
Hy is gelyk een kind, dat, zuyver van gemoed,
Geene ampten zoekt, nóch zich door hoogmoed laat verrukken,
Nóch welluſt volgt, nóch ook de geldzucht heeft bezind;
Dus moet gy zyn: tracht uw' verwaandheyd te onderdrukken.
Hoe meer ge u kleyn acht, en vernedert als een kind,
Zo veel te hooger zult gy na den Hemel ſtygen:
Dus kan men hoogheyd door ootmoedigheyd verkrygen.

Deeze néderigheyd was eene vyandin van alle

Digitized by Google

vleyery en ydelen roem, gelyk Gregorius de Nazianzener met deeze óf diergelyke woorden te verſtaan gaf.

Zo gy door ydlen roem u opgeblaazen draagt,
U kittelt met den lóf dien huyghelaars u geeven,
Dan kan een yder zien, hoe dat ge u zelv' behaagt,
Wyl de eygenliefde nóg is in uw hart gebleeven.
Indien gy andren pryſt, wanneer gy hen niet kent,
Dan kont gy geenen roem voor u daaruyt behaalen.
Zie daarom toe dat ge u altoos tót Ootmoed wendt,
En tracht met wakkre drift den hoogmoed te bepaalen.

Uyt zulk een hartelyke ootmoedigheyd vólgde dan van zelfs dat de waare Chriſtenen zichzelven niets, maar Gód alleen lóf toeſchreeven. Ondertuſſchen moſt iemand, dien zyne eeuwige welſtand ernſt was, geenen arbeyd ontzien; het welk Fortunatus deed zeggen:

De weg ter heerlykheyd is ruuw en ongebaand:
Die na de hoogte wil uyt deeze diepte ſtygen,
Ontzie geen moeite of pyn; maar zy hiervan vermaand,
Hoe groot een zaak het is in Chriſtus ruſt te krygen.

En

Digitized by Google

En Alcimus Avitus sprak'er dus van:

't Geen Gód belooft staat altoos pal;
Dies moeten wy ook niet bezwyken,
Maar hem naavólgen overal.
Nóch met gedachten van hem wyken;
Schoon dan een buy óf stórm ons treft,
Of dat de waereld ons komt streelen
Niets kan het hart, dat zich verheft
Tót Gód, zyn' vastigheyd ontstreelen.
Schoon iemand ons dan in de Hel
En 't eyndeloos verderf wou stooten,
't Staat echter met ons altoos wel,
Wy zyn des Heeren gunstgenooten.

Wanneer iemands hoope dan aldus gevest was, vólgde eene vereeniging der ziele met Gód, met welker beschryving het eerste boek ten eynde loopt. Het tweede handelt van *de algemeene en byzondere Gódsdienst der eerste Christenen*, en eerstelyk van het Gebéd, alwaar onder anderen aangemerkt wordt, dat het veeltyds knielende * geschiedde, gelyk 't ook aldaar in een print alzo wordt verbeeld. Voorts wordt aangewezen, dat men zich juyst aan geen zekere tyd óf plaats bondt; en dat de gebeden niet altoos uyterlyk, maar veeltyds inwendig waaren. Van het bidden gaat de Schryver over tót het Zingen, het welk men, om niet verdrietig óf moede te worden, wel beurtswyze deed. Maar men bedacht eyndelyk zo veel verandering en draaijing van stem, dat Chrysostomus in de vyfde eeuw diergelyk zingen, Tooneel-deunen, en zangen

(*) *Zie pag.* 195.

Digitized by Google

naar den dans geschikt, noemde: en deeze verbastering nam van tyd tót tyd zo toe, dat zékere Aëlredus, ten tyde van Bernhardus, aldus daarvan sprak: „ Waarvandaan komen 'er in de „ Kerken zo veele Orgels en Klavecimbels? „ Waartoe dient het schrikkelyk geruysch der „ blaasbalgen, 't welk veel meer een gedreun „ dan een liefelyke stem van zich geeft? Waar„ toe het breeken en scheuren der stemme? „ Deeze zingt naa, die schreeuwt overluyd, „ een ander galmt nóg luyder, en een vierde „ verdeelt de zangnooten, en verbreekt de „ woorden in kleyne stukjes. Dan maakt men „ de stem kleyn, dan gróf, dan stoot menze „ eens uyt, en dan rekt menze weêr hoe langer „ hoe grooter. Somtyds briesèht men als de „ paerden, en somtyds maakt men de stem „ weêr zo fyn, als óf men alle mannelyke defftigheyd afgelegd, en eene vrouw geworden „ was: daarnaa draait menze eens naar de konst. „ Dan ziet men weêr dat de arme mensch zyne „ keel zo wyd openspalkt, gelyk als óf hy de „ ziel uytblaazen, óf door een gemaakte in„ houding der stemme met stilzwygen dreygen, óf de verrukkingen eens stervenden „ nâaapen wou; enz. En deeze ydele verwarring „ noemt men nóg Gódsdienst.

Belangende de Orgels, die zyn in de zevende, óf zo andere willen, in de negende eeuw eerst opgekomen, en zouden derhalve te vergeefs onder 't eerste Christendom gezócht worden. Onder verscheydene vaersjes alhier wegens 't zingen bygebragt, is 'er één van *Prudentius*, dat aldus luydt.

Wat

Wat hier óf fluyt, hoe zeer vermaard,
Is magtig, met verheven' toonen,
Degaaven, die Gód ons op aard'
Verleent, met dankbaarheyd te loonen?
Men zal u, als de zon opgaat,
En als hy 's middags hoog gaat ryzen,
Ja, goedſte Vader, 's avonds laat,
Met liedren voor uw' gaaven pryzen.

Vervólgens wordt ook vermeld van 't zingen der Martelaaren onder hun lyden, onder andere van zékere vrouw, wiens zoontje onthoofd wierdt, en van de jongkvrouw Agnes, beyde welke gevallen alhier in print verbeeld zyn.

Thans treedt men over tót eene beſchryving van de Vergaderingen der eerſte Chriſtenen, die in 't eerſt hier en daar in gemeene huyzen, óf ook wel op de begraafplaatſen, óf ergens op 't veld (gelyk de print uytwyſt) gehouden wierden. T'e Rome ziet men nóg een gedenkteken óf zark op de begraafplaats van Kaliſtus, met een opſchrift wegens zékeren Martelaar Alexander, waarin onder andere deeze woorden geleezen worden: GENUA. FLECTENS. VERO. DEO, SACRIFICATURUS, AD. SUPPLICIA. DUCITUR. O. TEMPORA. INFAUSTA. QUIBUS. INTER. SACRA. ET. VOTA. NE. IN. CAVERNIS. QUIDEM. SALVARI. POSSIMUS. Dat is. *Als hy zyne knién buygende, zyn gebéd aan den waaren Gód ſtondt op te offeren, wierdt hy ter doodſtraffe geleyd. O ongelukkige tyden, dat wy onder de Gódsdienſt en 't gebéd, zelfs in onderaardſche holen niet veylig konnen zyn!*

Dat de vergaderplaatſen der eerſte tyden niet Tem-

Digitized by Google

Tempelen, *Basilicæ* óf Koninglyke gestichten; maar *Conventicula* en *Conciliabula*, óf Vergaderingkjes, genoemd wierden, is by geloofwaerdige Schryvers te vinden. Ook was een gereynigd hart eygentlyk Góds Tempel; waarom Prosper zeyde:

Gód vult de waereld zelf, hy 's overal naby.
't Is noodloos land en zee t'omvaaren, om den drempel
Te naadren van zyn huys: Gy zelf zyt zyne Tempel,
Indien zyn dienst altoos uw hoogste pooging zy.

By deeze gelegenheyd werdt ook van den oorsprong van 't woord *Kerk*, gesprooken, en 't zelve afgeleyd van 't Griekisch woord Κυριακὴ [*Kyriakee*] als óf men wilde zeggen *des Heeren Huys*, waar voor men in 't oud Saxisch zeyde *Kyrich*, in 't Hoogduytsch *Kirch*, en by de Engelschen *Church*. En dewyl *W. Cave* de woorden κατ' οἶκον, *Handel.* II. 46. (in onzen Staaten Bybel vertaald *van Huys tót Huys*) den zin wil geeven van *te Huys*, óf *in het Huys*, om daaruyt een afgezonderd huys voor de Góds-dienst te vinden, wordt alhier aangeweezen dat het gebruyk van het woordtje κατὰ zulks niet toelaat. Eyndelyk wordt getoond dat het stichten van prachtige kerken onder Konstantyn den Grooten in zwang quam, en naderhand van andere Vórsten tót hoetinge hunner zonden geschiedde.

De tyd der góds-dienstige oefeningen oordeelt onze

onze Schryver dat in 't eerſt niet vaſt bepaald was, alhoewel hy bekent dat men *Hand.* XX. 7. leeſt, dat de Diſcipelen *op den eerſten dag der weeke* byeengekomen waaren; en dat ook Paulus 1. *Kor.* XVI. 2. beval *dat een iegelyk op den eerſten dag der weeke iets by hemzelven zoude weglegge*n tót aalmoeſſen. Maar ontrent het eynde der eerſte eeuw, verhaalt *Plinius* dat de Chriſtenen op eenen gezetten dag (*ſtato die*) byeenquamen. Wat nu den Zondag aangaat, het oudſte getuygenis daarvan zal moogelyk by Juſtinus te vinden zyn, die aldus ſchryft. „Op „ den Zondag komen alle die op 't land óf in de „ ſtad woonen tzamen, en leezen de ſchriften „ der Apoſtelen en Profeeten. Op Zondag „ houden wy doorgaans met malkanderen by„ eenkomſt. En daarom noemde men dien dag, die zyne benaaming van de Heydenſche afgodendienſt gekreegen had, byzonderlyk *den dag des Heeren*. Het vieren der Feeſtdagen quam daarnaa hoe langer hoe meer in; en daar de eerſte Chriſtenen uyt nood by nacht, en in onderaardſche plaatſen lichten gebruykt hadden, voerde men nu by dage uyt pracht waskaerſen in, om quanſuys het waaken te verbeelden.

Vervólgens wordt geſprooken van de Leeken, (*Laici* op 't Latyn genoemd van 't Griekſch *Laos*, vólk) en aangetoond dat de eerſte Chriſten-Leeraars doorgaans ongeletterde lieden waaren, zodat ook de Raad te Jeruſalem hen voor *ongeleerde en ſlechte menſchen* hieldt. *Hand.* IV. 13. De Vrouwen en haare bedieningen in de Gemeynte, worden mede niet voorbygegaan, dewyl de Aalouden het daarvoor

voor hielden, *dat 'er in Christus geen man noch wyf was*, maar dat zy *alle één* waaren, *Gal.* III. 28. en daarom ook zeyden, „ dat 'er één kracht en „ deugd by man en vrouw was; en dat 'er geen „ man noch vrouw meer was, wanneerde men„ schen in Christus wedergebooren waaren. De eenzaame leevenswyze van sommige Christenen, 't welk ten deele door de vervólging ontstondt, wordt 'er insgelyks beschreeven. Daarop vólgt de verkiezing van Leeraaren, welke dat ampt in de eerste Kerk bedienende, zich daardoor voor de zwaarste lydingen blootstelden, dewyl de vervólgers 't op hen voornaamelyk gemunt hadden. Het geval van Alexander den Koolbrander, die om zyn smodderig gewaad eerst verworpen, dóch daarnaa evenwel aangenomen wierdt, vertoont zich nevens de beschryving in print. Thans worden de pligten der Leeraaren aangeweezen; Gregorius de Nazianzener sprak 'er aldus van.

Wilt gy een Leeraar zyn, betoon 't dan door uw' werken,
Kont gy dat niet, vang dan geen onderwyzen aan: (gedaan,
Gy zyt reeds op den lyst der Herdren uyt-
Wie kont ge in deugden door uw' ydle leer versterken. (byaldien
Uw leeven doet meer schaade als voordeel,
Gy niet dan woorden toont, en niets bewyst door daaden;
Laat dan uw' werken zyn als blinkende cieraaden
Van uwe leer, dan hoeft gy niemand ooit te ontzien. Want:

Digitized by Google

Want:

Een werk alleen weegt meer dan menigte van woorden;
Zelfs zonder woorden is wel eer een menſch bekeerd,
Maar zonder werken nooit: de daân alleen behoorden.
Ons te overtuygen; 't is vergeefs, daar 't werk ontbeert.

Dóch wanneer de Herders geen goede voorgangers waaren, dan was het ſlecht met de kudde geſteld; het welk Balæus deed zeggen:

Aanſchouw hoe de arme kudde op 't pad haars Herders treedt,
Doolt hy, zo doolt zy meê; 't zy dat hy zich vermeet
Den rechten weg te gaan, en nógtans krómme paden
Bewandelt, óf ter zyde afwykt, en langs een' quaaden
En ſchuynſchen weg voortſnelt, zy vólgt hem ſteeds op 't ſpoor,
Want zelfs kan zy de baan niet zien nóch vinden, door
Onkunde. En evenwel moet zy, hoe onbedreeven,
Haar melk en wolle aan hem alzoos ten beſte geeven:
Terwyl hy vleeſch en huyd aan wolven overlaat.
Wee zulke ſchaapen, daar 't dus meê geſchapen ſtaat!

Naa

Naa een zeer wydloopige beſchryving der pligten, wordt ook van zékere trappen óf graaden onder de Kerkelyken gehandeld; en die ſtrekten zich van tyd tót tyd hoe langer hoe verder uyt, zo dat daar men in 't eerſt maar van Opzieners, Ouderlingen, en Diákenen wiſt, men naderhand niet alleenlyk Aartsbiſſchoppen, Aartsdiakens, en Onderdiakens aanſtelde, maar ook Onderdienaars, Nachtſpreekers, Leezers, Duyvelbezweerders, Deurwachters, *enz.* invoerde, en den naam van *Clerus* (Κλῆρος, *Erfdeel*) aan de Kerkelyken alleen toepaſte, en hen naderhand in 't Duytſch met den naam van *Geeſtelykheyd* doopte.

Het opentlyk leezen der Schrift en 't prediken daarover, ziet men hier zo wel in print afgemaald, als met woorden beſchreeven; maar dat de toehoorders ſomtyds wel wat aandachtiger hadden moogen weezen, zou men daaruyt konnen afleyden, dat het eens gebeurde dat zeker vyand van Martinus, genaamd *Defenſor*, zich in eene vergadering tegen zyne verkiezing aankantende, en daarop uyt eenen Pſalm geleezen wordende deeze Latynſche woorden, *Deſtruas inimicum ac defenſorem* [Dat gy den vyand en verweerder verdelget] het vólk op 't hooren van die ſpreuk overluyd begon te ſchreeuwen, (*) en zich zo wakker tegen deezen *Defenſor*, óf Verweerder, té verzetten, dat hy te ſchande wierdt. Het *prediken* in die tyden was juyſt niet altyd een vertoog van een uur lang, maar beſtondt ſomtyds ſlechts in een korte aanſpraak; alhoewel het gebruyk naderhand het eerſte zo algemeen

(*) *Zie pag.* 349. *en* II *deel. pag.* 196.

Digitized by Google

meen ingevoerd heeft, dat men gewoon is een lang en talmachtig gepraat eene *predikacie* te noemen.

In 't eerſt plagten de Predikers maar eenige treeden hoog by eenen tafel te ſtaan, alleenlyk om over 't vólk te konnen heene zien; maar in vervólg van tyd quamen de predikſtoelen op, welke men *Pulpita*, *Suggeſtus*, óf *Ambones*, en ook wel *Redeneer-stroonen* noemde; en dewyl men die eyndelyk met traaliwerk omringde, hebben de Hoogduytſchers hen *Kantſels*, van 't Latynſch woord *Cancelli* [traalien] genoemd. Dóch eyndelyk quam het zo verre dat de Biſſchoppen 't zich geen ſchande rekenden om Predikaciën van anderen opgeſteld, van buyten te leeren, en die dan voor 't vólk op te zeggen, gelyk van Salvianus verhaald wordt, dat hy zodanige kerkvertoogen tzamenſtelde. Maar hoe wonderlyk moet het wel geſtaan hebben, wanneer het vólk, als de Leeraar iets treffelyks voortbragt, óf moogelyk als hem een fraai loopje van de tong rólde, in de handen begon te klappen, gelyk de Heydenen op hunne ſchouwburgen plagten te doen, als iemand zyne ról treffelyk ſpeelde. Men heeft zekerlyk groote reden om te beſluyten, dat zulke toehoorders meer Heydenſch dan Chriſtenſch geweeſt zyn, ſchoon zy den naam van Chriſtenen droegen.

Nu vólgt de Katechiſmus-leere, óf 't mondeling onderwys der aankomelingen, waarin Origenes zich, onaangezien de vervólginge, zeer yverig queet; want dat hy inderdaad vol van yver was, blykt daaruyt, dat hy zich niet ontzag de woorden van Chriſtus Matth.

Digitized by Google

XIX. 12. lighaamlyk (*) aan zichzelven te volbrengen.

Dóch hieraf scheydende, kom ik tót den Doop, die heel omstandiglyk beschreeven wordt; men ziet 'er ook den oorsprong van 't woord *Sakrament*, en de verscheydene betékenissen van 't zelve. Belangende den Kinderdoop, zegt onze Schryver (†) dat het zeker is, dat men voor de eerste tweehonderd jaaren naa Christus geboorte, geen naaricht óf spoor daarvan vindt, en dat de Schryvers, die door *Cave* en andere aangetrokken worden, naa dien tyd geleefd en geschreeven hebben. Maar toen die zaak in gebruyk quam, voerde men ook Gevaders óf Doopheffers in, welke men *Sponsores* óf Bórgen noemde. Die dit alles in zyne volle uytgestrektheyd begeert te weeten, kan 't by den Schryver zelven naarzien; die ook verhaalt dat het te Konstantinópolen eens onder den Keyzer Arkadius by een zwaar onweer gebeurde, dat elk, zo wel kleyn als groot, op straat quam loopen, en zich, van wien 't ook was, doopen liet, om alzo voor den gódlyken toorn beschut te zyn. Men plagt den doop aan veele teffens doorgaans op Paasche óf Pingster te bedienen: dóch sommige stelden dien tót hun ziekbedde uyt, om zo veel te langer in een toomelooze vryheyd te leeven. En Keyzer Konstantyn wachtte ook zeer lang daarmeê, onder voorgeeven van in den Jórdaan gedoopt te willen zyn. Maar iemand die den marteldood leedt, welken men den Bloed-doop noemde, wierdt geoordeeld den water-doop niet te behoeven.

Van

(*) *Pag.* 82. (†) *Pag.* 389

Digitized by Google

Van dat verſtand was Proſper ook, wanneer hy zeyde:

Die hier der waereld is geſturven in zyn' doop,
En geeſtlyk in den dood met Jeſus is begraaven,
Zou zulk een held niet, door zyn' Chriſtelyken loop,
Voorzien zyn met de kracht des doops? O ja, de gaaven
Der gódlyke genade in eenen Martelaar,
Vervullen 't geen' de Doop aan ons maakt openbaar.

Van den Doop komt men tót het Avondmaal, welke plegtigheyd hier ook uytvoeriglyk wordt voorgeſteld: hoe en op wat wyze die geſchiedde kan beſt in 't werk zelf geleezen worden, alwaar onder anderen wordt verhaald van zékeren Lucianus, die in de gevangenis zyne borſt tót eenen tafel liet gebruyken, het welk ook in eene print wordt verbeeld. Veele andere printen heb ik, kortheydshalve, ongemeld voorbygegaan.

Het derde boek handelt van *de pligten en 't gedrag der eerſte Chriſtenen jegens malkanderen*; beſtaande in hunne liefde, eendragt, *enz.* En een waar Chriſten, die zulke deugden bezat, wiérdt als een geeſtelyke Prieſter afgemaald, onder andere van *Prudentius*.

Daar ſtaat een Prieſter in den gódgewyden Tempel,
Terwyl 't Geloof, gelyk een eerb're maagd, gehuld

Digitized by Google

Met keurlyk hoofdcieraad, de deuren en den drempel
Bewaakt, en door een drift van yver ganſch vervuld,
Aan Gode eenvoudig pobgt een óffer op te draagen
Van zuyvre deugden, als zachtzinnige eerbaarheyd,
Onnozelheyd, en vreeze om hem niet te mishaagen,
En maatigheyd, en hoop die nimmermeer misleydt.

Hunne néderigheyd deed hen den uytwendigen Edeldom verachten; zulks dat die zelfde Poëet den Martelaar Romanus aldus ſpreekende invoert.

't Bloed myner ouderen kan my geenſins edel maaken,
De Chriſten-leer doet tót waare Edeldom geraaken;
En als men de oorſprong en 't begin van ons geſlacht
Naaſpeurt, wie ziet niet dat het eerſt is voortgebragt
Van Gód den Vader, op wiens adel men mag roemen;
Die hem dient kan met recht een' Edelman zich noemen:
Maar die weêrſpannig is, toont, dat hy, als onwaard,
Van deezen Vader, door zyn' wrevel, is ontaard.

Digitized by Google

Dóch byaldien men moet als Bloedgetuyge lyden
Om zynen naam, dan kan men hierin zich verblyden,
Dat vuur en zwaerd ons tót een wapenſchild verſtrekt,
Het welk dien eedlen dood met luyſter overdekt.

Deeze ootmoedigheyd vernietigde alle grootsheyd, 'waarom Paulinus zeyde:

Zo dra de Grooten van de waereld hunnen hals
Met ootmoed onder 't juk des Heeren nederbuygen,
Moet grootſche hovaerdy, die menig met haar vals
Gelaat bedriegt, voor 't Kruys haar nietigheyd betuygen,
En zyne kragt ontzien; ja zelfs des ſcepters magt
Moet hiervoor zwichten, en de purpere gewaaden
Zyn menigmaal niet meer dan ſlechte ſtóf geacht:
Een Vórſt en bédelaar zyn veeltyds door hunn' daaden
Niet onderſcheyden, maar gelykerhand bemind;
Want die in ootmoed leeft, heeft Chriſtus tót zyn' vrind.

Digitized by Google

En Prosper, om zodaanigen staat aan te pryzen, zeyde aldus:

Houd u vernoegd met kleyne zaaken,
Myd hoogmoed, en schuuw onverstand,
O mensch, wilt na geen grootsheyd haaken,
En bouw niet als een dwaas op 't zand.
Men moet verachtheyd niet vermyden,
Zy wederstreeft de hovaerdy;
In ootmoed mag men zich verblyden,
Een needrige is van afgunst vry.

Een broederlyk medelyden, en goedhartige vermaaning, waaren insgelyks onderlinge pligten; waarby de Schryver ook de Gemeenschap van goederen voegt: dóch dewyl men hier te lande naauwlyks anderedan behoeftige zou vinden, die zulk een pligt verpligtend zouden oordeelen, zal 't niet der pyne waard zyn, veel daarvan alhier te melden; evenwel mag de Leezer zo 't hem luft dit gedichtje van Arator nóg leezen.

De Hemelsche genade ontvonkt het dof gemoed,
Wanneer zy zuyver in ons hart wordt uytgegooten;
Men acht' het als een schat van heylzaame overvloed,
Als yder 't geen hem liefen waard is heeft genooten.
Dan treên de vroomen met malkandren in 't verbond,
Zy sluyten in dien band hunn' geestelyke goederen.

Hun

Digitized by Google

Hun wandel is oprecht, als in den eerſten ſtond,
En die vereenigt dan eenpaarig hunn' gemoederen.
Dus vloeit een zegen ons van alle kanten toe,
Wanneer wy 't aardſche goed niet ſchiften óf verdeelen,
Maar dat een yder als zyn eygen daarmeê doe,
Waardoor het dienſtig is, en voordeel doet aan veelen.
Geen eygenliefde hebb' hier plaats, óf boeije ons vaſt;
Dan wordt de waare vreê van Gód ons toegepaſt.

De Milddaadigheyd was mede een voortreffelyke deugd, en Sedulius ſprak'er aldus van:

De Rykdom ſtrekt een Chriſten tót geen laſt,
Wanneer zyn hart daaraan niet is gebonden;
Hy is nu aan de geldzucht niet meer vaſt
Als eertyds, toen hy leefde in veele zonden.
Hy weet het geld nu wyslyk te beſteên,
Hy legt het daar 't de arme konnen vinden,
Alwaar geen roeſt óf dief kan binnen treên:
Dus maakt hy zich alomme oprechte vrinden.

Paulinus prees de mildheyd in deezer voege.

Die rykdom hier bezit, en mild zich toont in 't geeven,

Digitized by Google

Ontvangt hier naamaals grooter schat,
Want Christus, 't waare heyl, heeft ons in 't ander leeven
Veel meer beloofd dan 't gene dat
Wy hier uyrreyken. Die dan wyslyk, zonder schroomen,
Van 't geen' hem hier is aan vertrouwd,
Een deel, als schuldenaar, aan and'ren toe laat komen,
Verdient niet dat men hem weerhoudt,
Nóch 't geen' hy doet, als iets dat quaalyk is, gaat laaken:
Want immers is 't gódvruchtigheyd,
Door weldoen een' goê naam, en zich bemind te maaken,
En steeds tó hulp te zyn bereyd.

Van Martinus wordt alhier verhaald, en ook in print verbeeld, dat hy eens in den winter zynen rók midden door sneedt, en de helft daarvan aan eenen bedelaar gaf. Tót de milddaadigheyd behoorden ook de Liefde-maaltyden, van welke men 't overschót aan de armen uytreykte. De Keyzerin Flacilla (of Placilla) ontzag zich niet de armen in 't gasthuys te bedienen; en de Bisschop Deogratias gebruykte de Kerk om vreemdelingen en zieken te herbergen. Het voeten-wasschen wordt hier mede onder de Christelyke pligten geteld: Dóch om myn eygen gevoelen daar ontrent te zeggen, ik geloof dat het in de heete Oosterschе landen, inzonderheyd toen de Apostelen meest te voet reysden, inderdaad veeltyds een aangenaame dienst

dienst was, als men hunne voeten, van stóf begruysd, en van hitte verschrookt, met kóel water waschte; maar wat komt dat hier te lande te pas? men zoud immers iemand hiermeer dienst doen met hem een glas bier te schenken, en dus doende den pligt van ververschingè en gedienstigheyd, hoewel op een andere wyze, evenwel naakomen.

Ik ben nu aan 't vierde boek geraakt, het welk van *de pligten en 't gedrag der eerste Christenen jegens hen zelven* spreekt: onder deeze behoorde de Zelfsverloochening. *Prudentius* doet den Martelaar Romanus aldus zeggen:

Veracht het tegenwoordig voordeel,
Zo gy, ô menisch, voorzigtig zyt,
Want 't zal verdwynen met der tyd;
Mistrouw daarom uw eygen oordeel.
Aanmerk dit lighaam maar als stóf,
Dat in het graf zal moeten woonen,
't Gewormte zal 't daar niet verschoonen;
Streef daarom na het Hemelsch Hóf.
Streel met die heerlykheyd uw' zinnen,
Tracht meer en meer tót Gód te gaan;
Ken ook u zelv', en leer voortaan
De waereld moedig overwinnen.

En Juvenkus liet zich dus hooren;

Wie onder u wil Christus pad betreeden,
Zie toe dat hy zichzelven niet verschoon',
Hy blyve altoos in stryd en in gebeden,
En trachte na een onverwelkb're kroon.
Lyf, eere, en al wat ons hier kan behaagen,

Moet wyken voor ons heyl en hoogſte goed:
Verblyd u dat gy Chriſtus kruys moogt draagen,
En reysgenoot van hem zyn. Die dit doet,
En 't leeven kan om zynent will' verlaaten,
Zal, vry van dood, hiernaa ten Hemel treên;
't Geen hy verlieft zal hem veelvoudig baaten,
En tót een ſchat verſtrekken hier beneên.

Niet min deftig ſprak *Prudentius* (*) van de verſmaading der waereld.

Poog dan met al uw' magt de welluſt te overwinnen,
Opdat geen ydelheyd, nóch vleyery uw' zinnen
Gevangen houde; maar ſtreef na den weg der deugd,
Schoon dat ze u niet verzeld toeſchynt van 's waerelds vreugd.
Bemin de zoetigheyd van dit vergangklyk leeven
Niet al te veel, het zal u immers eens begeeven.
Zet uwen zin niet op den glans van flikk'rend goud,
Of glinſterend geſteent': zie dat ge ook niet vertrouwt
Op gunſt des vólks, óf u door ydele eer' laat zwaaijen,
En wacht u van het Recht om voordeel te verdraaijen.

Stel

(*) *Lib. II. adv. Symmach.*

Digitized by Google

Stel alle uw' hoope alleen op 't goed dat niet vergaat.
Wat menſch dóch, die met érnſt na waare vroomheyd ſtaat,
Zal ooit het tydelyk voor 't eeuwig heyl verkiezen?
Of welk een wys gemoed zal zich zo verr' verliezen,
Dat het de blydſchap van het lighaam meerder acht,
Dan de belooning welke een vroome ziel verwacht.
Beſtaat het onderſcheyd van menſchen en van dieren
Niet daarin, dat het vee ziet voor zyne oogen zwieren
Zyn' liefſten ſchat, terwyl de menſch zyn hoogſte goed
In de andre waereld ziet met vreugde te gemoet?
Want zo myn leeven met myn lighaam gaat verlooren,
Wat heyl kan dán voor my hiernaamaals zyn beſchooren?
Wie zou voor Gódheyd óf voor Helle zyn bevreeſd,
Indien 'er van 't Heelal nooit Stichter waar' geweeſt?

En dewyl zulke ſtrydende Chriſtenen zelfs in dit leeven een groote zoetigheyd genooten, ſprak Proſper van de gelukzaligheyd der zodaanigen op aarde aldus:

Men

Digitized by Google

Men vindt in de waereld nóg vreedzaame
ſtonden,
Voor zielen die Gód den Heer hebben ge-
vonden,
Die door geen vergangklyke welluſt ge-
ſmoord,
Van gódlyke liefde alleen worden bekoord.
Zy leeven op aarde reeds als in den Hemel,
En vlieden al 't ander verkeerde gewemel;
Verſmaaden de droomen der vlugtige tyd,
Terwyl men geſtadig na de eeuwigheyd glydt.
Die hier dus na hemelſche gaaven gaat ſtree-
ven,
Zal eeuwig naadeezen in heerlykhey dlee-
ven.

Maar die dus leeven wilden, moſten zich van 't quaad afſcheyden, want, gelyk Paulinus zeyde:

Een zuyver hart laat zich niet door het quaad
beſmetten,
Geen' vlekken hechten op een ſpiegel-
gladde huyd;
Een' ermelyn laat zich eer doodſlaan en ver-
pletten,
Dan zich door vuyligheyd bezoedelen.
Waaruyt
Men leeren kan dat onbevlekt alhier te lee-
ven,
De weg is om niet in beſmettingen te
ſneeven.

Nu vólgt de Maatigheyd en Soberheyd der eer-
ſte

ſte Chriſtenen, die zo verre ging, dat ſommige zich maar met aardgewaſſen en kruyden behielpen. Spiridion evenwel was met zulk een naauwgezétheyd niet behebt; want wanneer hy eens zékeren gaſt een ſtuk verkensvleeſch voordiſchte, en deez (moogelyk wel eer een Jood geweeſt) zwaarigheyd maakte om daaraf te eeten, zeyd hy, om hem van zyne bygeloovigheyd te overtuygen: Góds Woord zegt ons, *dat den reynen alles reyn is.* Dóch men moſt evenwel onder dien dekmantel aan de luſt den ruymen toom niet vieren: Dit merkte Gregorius de Nazianzener zeer wel aan; wanneer hy zich aldus liet hooren:

De luſt die maat nóch regel kent,
Maar zich vermaakt in gulzig eeten,
Of tót veel drinken zich gewent,
Doet het gemoed zyn' pligt vergeeten.
De geeſt verzwakt, daar 't vleeſch toeneemt,
En wordt van máatigheyd vervreemd.

Het Vaſten wierdt ook als een pligt aangemerkt, en hoewel ſommige, inzonderheyd de Aſceten, zeer ſtreng daar ontrent waaren, echter oordeelden anderen, dat elk zichzelven daarin kennen moſt; en *Prudentius* liet ook blyken dat zulk een Chriſtelyke vryheyd hem beſt geviel, wanneer hy (†) aldus zong:

Of men zich wil van ſpyze onthouden, ſtaat
In iederskeur, 't zy dat hy 't doe óf laat',
Geen

(†) *Hymn. poſt iejun.*

Digitized by Google

Geen ſchrik dwingt ons tót diergelyk een daad,
Elk heeft zyn' vryheyd.
Dóch wat gy doet, houd altoos deeze wyz',
Dat ge eerſt Góds naam aanroept, en zynen prys
Daarin beoogt, 't zy dat gy vaſt, óf ſpys
Geniet met blyheyd.

De Kuysheyd was insgelyks een zeer noodige pligt, maar die ſtrekte zich ook tót het gemoed uyt: hierom zeyde Proſper.

Zo lang het lighaam ongerept is, zegt men 't heeft
Zyn maagdom nóg; maar dat laat zich niet verder trekken
Dan op het vleeſch: 't geloof, dat reyn en heylig leeft,
Kan waarelyk tót kracht aan het gemoed verſtrekken.
Zo zulk een maagdom niet van u bezeten wordt,
Dan roemt gy te vergeefs op zuyvre en kuyſche leden:
Dat dan een reyne geeſt in u mag zyn geſtort,
Want dat 's eens Chriſtens weg, dien huyghlaars niet betreeden.

Ondertuſſchen was de eerbaarheyd der oprechte Chriſtenen zo groot, dat zy veel liever het leeven, zelfs op een wreede wyze, wilden verliezen, dan van kuysheyd afſtaan; gelyk men uyt deeze

Digitized by Google

deeze woorden van Tertullianus aan de Heydenen kan zien: „ Wanneer gylieden onlangs een„ ne maagd veroordeeldet, om óf eenen hoe„ renwaard te dienen, óf voor de leeuwen ge„ worpen en verſcheurd te worden; zo moſt „ gy bekennen, dat de ſchandvlek der ontucht „ by ons veel ſchrikkelyker geacht wordt, dan „ allerley ſtraffen des doods. En dewyl de Heydenen dit wel wiſten, daarom gaven zy de Chriſten maagden ſomtyds over om geſchonden te worden, weetende dat zy haar daardoor een zwaarder quelling aandeeden, dan óf zy haar ter dood doemden. Van de Martelaarés Agnes wordt verhaald, dat zy aan eenige ſnoode boeven overgegeeven zynde, en één van hen haar op ſtraat aanranden willende, daar een roofvogel quam toeſchieten, die hem zo deerlyk in 't aanzigt krabde, dat hy half dood neêrviel, en zy alzo haare eere behieldt: by welke gelegenheyd *Prudentius* haar aldus ſpreekende invoert.

Zou Chriſtus, 't heyl van een oprecht geweeten,
De zynen ooit zo jammerlyk vergeeten,
Dat hy onze eer niet zou bewaaren? Neen
Hy wil en zal ons niet verlaaten. Geen
Verwaande magt kan onze kuysheyd ſchaaken.
Hy ſtaatze by, die voor haar eer ſteeds waaken,
En laat niet toe dat heylige eerbaarheyd
Bezoedeld zich van 't zuyver lighaam ſcheyd.

En

En wanneer deeze Jongvrouw eyndelyk ter dood veroordeeld was, en den Beul na haar toe zag komen, zoude zy ontrent op deeze wyze gesprooken hebben.

'K verblyd my nu ik deezen aan zie komen,
Ik durf aanstonds dien wreedaard zonder schroomen
Genaaken, en zie liever 't bars gelaat
Van hem die met zyn flikkrend zwaerd daar staat,
Dan óf 'er tót my quam een dartle jonker,
Die opgeschikt gelyk een fiere pronker,
Een balsemgeur uytwaasemde, en myne eer,
Dat dierbaar pand, wou schenden. Nimmermeer
Kan zulk een quant myn kuysch gemoed bekooren,
Maar deez', dien Beul, die my hier komt te vooren,
Bemin ik meer, en treed hem te gemoet.
Hy verw zyn' kling aanstonds vry in myn bloed;
Laat hem het staal in mynen boezen wringen;
Want dat's de weg om hemelwaards te dringen.
Dus streef ik als een' Bruyd van Christus heen,
En laat myn lyf gemarteld hier beneên,
Terwyl myn' ziel na boven wordt gedreeven
Om eeuwig met myn' Heyland daar te leeven

Zékere jongvrouw Theodora, in een hoerhuys gestooten zynde, omdat zy den Afgoden niet

Digitized by Google

niet wilde offeren, wierdt aldus geréd. Een jongman genaamd Didymus, verkleedde zich als een ſoldaat, en begaf zich toen met eenige jonge quanten in dit bórdeel, alwaar hy by Theodora in een byzonder vertrék gekomen, haar bewoog om met hem van kleeding te verwiſſelen; 't welk zo wel gelukte, dat zy onbekend uytging. Maar hy daarnaa om dit bedryf ter dood veroordeeld zynde, quam zy zich aangeeven, en wierdt nevens hem der Martelkroone deelachtig. Dit zonderling geval ſtaat in 't werk (†) heel fraai in print uytgebeeld. Andere gevallen gaa ik voorby, want het wordt tyd dat ik een eynde van dit uyttrekſel maake, dewyl 't reeds langer geworden is dan ik gedacht had. De Schryver ſpreekt ook vry wat van de onthouding tuſſchen echte lieden, 't welk de Leezer, zo 't hem belieft, zelf (*) kan naazien. Voorts wordt het afſchuuwen der eerſte Chriſtenen van alle dartelheden, danſen, ſchouwſpelen *enz.* omſtandiglyk verhaald. Maar door zulk een heylig en ingetoogen leeven, konden zy niet anders dan den haat der werreld op zich haalen, dewyl hun zeedig gedrag en afkeer van ydelheyd den ligtvaerdigen tót een geſtadig verwyt verſtrekte, want, gelyk Proſper zeyde:

De booze waereld kan de vroomen nimmer lyden,
Zy ſtreelt den genen die 't met haare onvroomheyd houdt;
Maar die haar werk als drek en ydelheyd vermyden,

(†) *Pag.* 630. (*) *p.* 636.

Digitized by Google

Zich niet vergaapen aan den glans van 't
ſchittrend goud,
En haare pracht en praal grootmoediglyk ver-
ſmaaden,
Durft zy met ſchelden en met ſlagen overlaa-
den.

En daar bleef't niet by, maar men poogde hun geduld door de allergruwelykſte martelpynen te overwinnen; dóch hunne ſtandvaſtigheyd kon toets houden. Van 't wreed gedierte verſcheurd, leevendig gerooſt, en met de allerfelſte pynen, en de gruuwelykſte vonden van wreedheyd, om 't leeven gebragt te worden, wierdt by die vroome Chriſtenen zulk een heerlyke zaak geacht, dat zy'er met blydſchap na ſtreefden, en onder het lyden de voorſmaak der eeuwige vreugde genietende, met een meer dan menſchelyke volſtandigheyd roemruchtiglyk over de woede hunner harthartige beulen zeegepraalden, en alzo met onverwelkelyke kranſen bekroond wierden. De veelerley ſoorten van yslyke pynigingen, en wreede marteldooden worden duydelyk in dit werk beſchreeven, en ook in verſcheydene printen zeer leevendig afgebeeld, zo dat het oog insgelyks iets vindt daar het zichzelfs, in een treurige ſtóffe, meê verluſtigen kan. Een leesgierige kan het zelf naazien, dewyl ik aan het eynde van 't eerſte deel gekomen, hiermede afbreeke.

IV. HOOFD-

Digitized by Google

IV. HOOFDSTUK.

Aanmerkingen *over de* GESLACHTEN *der* zelfſtandige Naamwoorden, *ten dienſte der Taallievenden tót een proeve opgeſteld, door* D. van Hoogſtraaten. *t'Amſterdam by* François Halma, 1700. 10. *vellen, in* 8.

HEt gene wel eer zéker vermaard opbouwer onzer voortreffelyke Nederduytſche taale als een zeer nuttelyke zaak aanprees, wordt ons nu door de hand van eenen anderen liefhebber onzer ſpraake aangebooden, naamelyk eene verzámeling van veele Naamwoorden uyt Hoofd en Vondel, om aan te toonen van wat geſlacht zy zyn, óf ten minſten hoe ze by die ſchryvers zyn gebruykt geweeſt. Een werk inderdaad van arbeyd, 't welk zulke beſt weeten die gewoon zyn zich met letteroefeninge beezig te houden: dóch de naerſtige Opſteller deezer Aanmerkingen heeft zich tót nut zyner landsgenooten die moeite getrooſt, achtende dat onze taal, als ze behoorlyk gehandeld wordt, zo ſchoon en krachtig is, dat zy voor geene uytheemſche hoeft te wyken, en ſtaan kan tegen den rykdom der Griekſche taale, zo in haare manier van ſtemmen aan één te kóppelen, als in de *artikelen* óf lidwoorden, daar ze boven de Latynſche mede voorzien is. Deeze Lidwoorden zyn als kentékenen van de geſlachten der Naamwoorden, en by ons twee

Digitized by Google

in getal, als *de* en *het*. (*) De is te gelyk mannelyk en vrouwelyk, drukkende geen geſlacht uyt, als in de onrechte naamvallen, want in den Noemer maakt het geen onderſcheyd, zynde in gebruyk, *de man*, *de vrouw*; maar in den baarenden naamval (*genitivus*) zegt men *het ſchryven van den man* óf *des mans*, en *van de vrouw* óf *der vrouwe*. Het onzydig geſlacht (*neutrum*) wordt door *het* betekend.

Dóch dewyl 'er veele twyfelachtige woorden in onze taale zyn, die moeijelyk te onderſcheyden vallen, ſcheen het beſt die te régelen naar het gebruyk der beſte Schryveren, om daar ontrent eenen vaſten voet te beraamen: en wie daartoe beter te verkiezen dan Hoofd en Vondel, die boven de meeſte Hóllandſche Schryvers uytgemunt hebben

(†) *Quantum lenta ſolent inter viburna cupreſſi.*

En zeker deeze naauwkeurigheyd ontrent de geſlachten zet onzer taale geen' kleynen luyſter by, alhoewel Jan Vos 't zo naauw niet nam, want die van den Heer van Maarſeveen ſpreekende, zeyde:

Hier ziet men 't wapen van de wakkre Maarſeveen,

waaruyt men niet zien kan dat hy van eenen man ſpreekt, dewyl hy in zyne gedichten Mejuffrouw

(*) *Dat men echter het geſlacht van zeer veele woorden, zo wel als de Latynſche, aan hunne uytgangen óf laatſte letterpreepen kennen kan, heb ik elders met duydelyke régelen getoond.*

(†) *Zo verre als de cypreſſeboomen boven het taaije lynenkruyd uytſteeken.*

Digitized by Google

juffrouw van Maarſeveen ook met deezen bynaam noemt,

O Maarſeveen, kan 't kunſtpenceel
Door koude verwen harten blaaken!

daar alle dubbelzinnigheyd weggeweeſt waare, had hy dus geſteld,

Hier ziet men't wapen van den wakkren Maarſeveen.

Maar men denke 't was Jan Vos, die zo ſprak, want wie dóch die de eygenſchap onzer taale wel verſtaat, zal hem, hoewel hy met eenen Poëetiſchen geeſt voorzien was, onder de opbouwers daarvan tellen? Wat een menigte van ongerymde ſpreekwyzen vindt men in zyn Aran en Titus, dat Treurſpel 't welk wel eer zo uyttermaate is gepreezen geweeſt, zelfs van geleerde mannen? 't Is waar veele van onze gemeene Dichters meenen iets byzonders uytgerecht te hebben, als zy hunne gedichten met zyne ſpreekwyzen doorſpekken, en 'er hier en daar een brók van zyne ſnorrende vaerzen inflanſen; gelyk men nóg onlangs in meer dan ééne der Gedichten, gemaakt op 't afſterven des Konings van groot Britannië, deeze woorden, *Een Kato in den raad*, gezien heeft, alhoewel 't bedenkelyk is óf die Dichters wel eens geweeten hebben, wat voor een man Kato was. Maar die een weynig kenniſſe en oordeels hebben, worden zulke uytgeplukte veeren haaſt gewaar, en vergaapen zich daaraan niet.

Het Konſtgenootſchap bekend door de zinſpreuk

ſpreuk, *Nil volentibus arduum*, krygt hier nu en dan ook eens een ſchraap; maar waar heeft men tót nóg toe dien Schryver gevonden daar niets op te zeggen valt: de feylen dier konſtgenooten acht ik eenigſins verſchoonelyk, omdat zy door hunnen yver zeer veel tót beſchaavinge onzer taale toegebragt hebben; ja ik zou ſchier zeggen, wie heeft ooit naauwkeuriger op een nette geregeldheyd van ſpellinge gelét dan zy? Ik voor my wil gaern bekennen dat ik door hunne ſchriften in den tyd myner jongelingſchap voornaamelyk aangeleyd wierd, om eenigermaate na netheyd van bewoordinge en ſpellinge te ſtreeven; want dat 'er niet alleenlyk een groot nut, maar noodzaakelykheyd in ſteekt, om de woorden niet met te veel, nóch ook met te weynig letters te ſpellen, heb ik elders duydelyk aangeweezen: En ik weet niet wat reden men zal konnen geeven voor het gemeen gebruyk dat men ſpelt, *geneegendheyd* en *onweetenheyd*; immers zyn de byvoegelyke Naamwoorden (*Adjectiva*) *geneegen* en *onweetend*.

Ik zal hier ter plaatſe, tegen 't gene ik anderſten aanzien van dit Uyttrekſel-werk voorgenomen heb, de vryheyd neemen om myne eygene bedenkingen hier en daar voor te draagen; ik hoop dat de geleerde Opſteller 't my niet quaalyk zal afneemen, dewyl ik 't geenſins tegen hem gemunt hebbe, maar hem om zynen arbeyd, waarmede hy het gemeen meermaals tót erkenteniſſe verpligt heeft, hoog achte, en niet anders dan met lóf van hem kan ſpreeken. Ook zal myn gevoelen, daar het van 't zyne verſcheelt, eygentlyk tegen de overleedenen aanloo-

Digitized by Google

aanloopen: want hoewel de Heer Hoofd ons een onnaavólgelyk voorbeeld zyner uytmuntende kenniſſe in onze taale naagelaaten heeft, en dat 'er waarlyk een ſchat van woorden en zaaken uyt zyne ſchriften te haalen is, echter heeft hy ſomtyds den bal misgeſlagen. Wie zal hem hedensdaags vólgen, wanneer hy, om de Franſche zachtheyd tót onze ſpraak over te brengen, *Kryſman*, en *Hoomoed* heeft willen ſpelden? zou men dit niet met ruym zo veel recht eene quyltaal moogen noemen, dan 't gene zeker Schryver, door de Boekzaal van P. Rabus voornaamelyk bekend geworden, alzo beliefde te heeten? Immers ſchynt zulk een uytlaating van de letter *g* beter met de praat van kinderen, óf van oude tandelooze wyven, dan met de uytſpraak van deftige mannen, overeen te komen.

Ik betuyg oprechtelyk dat het gene ik tegen eenige zaaken zal inbrengen, geenſins ſpruyt uyt eene bedilzucht; maar dat het geſchiedt óf om te onderwyzen, óf om onderweezen te worden; want het is zeker dat de één ſomtyds iets ziet, 't welk by den anderen over 't hoofd gezien wordt; ja wie, die niet eenzinnig is, moet niet bekennen dat 'er altyd nóg iets voor hem te leeren overblyft? En hoe pryslyk is het, dat men onder andere letteroefeningen, ook zyner moedertaale die eere aandoe, dat men haar den luyſter dien zy, wel behandeld zynde, bezit, door een ſloffe achteloosheyd niet ontneeme? 't Is waar alle zyn niet magtig dit te bevatten, ook zouden allerley ſoorten van ſchriften zulk een naauwkeurigheyd moogelyk niet dulden;

Digitized by Google

gelyk die ook in den dagelykſchen ommegang niet zonder gemaaktheyd zou konnen in acht genomen worden; maar zo behoorde het niet te zyn met zodaanige Nederduytſche boeken die door luyden van letteren tót algemeenen dienſt tzamengeſteld óf vertaald worden. Wel te recht zegt zeker geleerd en welſpreekend man: „ (†) Is 't niet lóffelyk vreemde taalen te lee- „ ren, ... en met ik weet niet wat voor „ vreemde karakters veel jaaren het hoofd te „ breeken, en ondertuſſchen in zyne eygene, „ in zyne geboorte taal onbedreeven te zyn? „ hoe kan men 't goed maaken, om die zo veel „ moeite, om deeze ganſchelyk geene te doen, „ die men zonder moeite kan leeren? Dóch ik zal my tegenwoordig niet verder in deeze zee van redeneeringe begeeven, maar tót het door-bladeren van de reedsgemelde *Aanmerkingen* treeden.

Vooraf gaan eenige waarneemingen op onze taale, getoogen, uyt de ongedrukte ſchriften van den Dóót Hoofd: onder die vind ik éene, die my al lang geleeden moeijelykheyd gebaard heeft, omdat 'er, hoe men 't ook neemt, altoos eene zwaarigheyd overblyft; en dat is deeze.

„ Zo men de *Adjectiven*, als 'er geen *ſubſtantif* „ byſtaat, *ſubſtantive* ſtelt, zo valt men in „ deeze zwaarigheyd, dat in het meervoudig „ getal geen onderſcheyd van geſlacht is: want „ declineerende 't woord *vroome* by voorbeeld „ als *ſubſtantif*, zoude men zeggen *de vroomen*, „ in *nom. plural.* zo wel als mannen, vrouwen; „ des-

(†) P. Francius *Voorreede over de Mededeelzaamheyd van Gregorius Nazianzenus.*

Digitized by Google

„ desgelyks in de andere meervoudige naam-
„ vallen; 't welk een groot misquaam waare-
„ daarom dunkt my beſt de *adjectiven*, als zy
„ zonder *ſubſtantiven* ſtaan te declineeren, als
„ óf 'er de ſubſtantiven byſtonden.

Dus verre Hoofd; ondertuſſchen vind ik niet dat hy in zyne Hiſtorie dit gevoelen zelf overal in acht genomen heeft: want zo doende zoud 'er tuſſchen het eenvoudig en meervoudig getal in de *adjectiven* geen onderſcheyd zyn; en men zou dikwils, als 'er ſtondt *de voornaamſte*, naauwlyks weeten óf 't op éénen óf op meer zag: en evenwel wil ik gaern bekennen dat ik niet dan met een zekere tegenſtribbeling *voornaamſten* in *nominativo plur.* ſchryven kan, hoewel ik 'er *in obliquo caſu* in 't meervoudig getal, geen zonderlinge zwaarigheyd in vinde, nademaal men in *dativo* óf in *accuſativo ſing.* zeer wel kan zeggen *den* óf *de voornaamſten*. Dus dunkt my dan dat men zeggen mag, *de rechtvaerdige zyn Gode aangenaam*, en *het loon der rechtvaerdigen*; alsmede, *de zyne haaten hem*, en *de haat der zyner*, enz.

Het woord *Ader* gebruykt Vondel in 't *vrouwelyk geſlacht*; maar zou men 't niet liever *twyfelachtig* moogen houden, dewyl 't ruym zo wel ſchynt te vloeijen dat men zegt, *de gezwollenheyd des aders*, dan *der ader*?

Over de *onzydige* woorden valt zelden verſchil, alhoewel 'er in dit werkje ook al taamelyk veele van die ſoort ingevoegd zyn: maar dat men 't woord *Afſcheyd* voor *onzydig* wil doen doorgaan, ſchynt wat hard, ik voor my zou 't liever *twyfelachtig* achten.

Afzigt, *m.* 't welk niet quaad is; maar hoe

Digitized by Google

zullen wy *leeftógt* aanmerken? was 't niet beſt *vrouwelyk*, óf ten minſten *twyfelachtig*?

Met groot recht oordeelt onze Schryver dat *Antwoord* niet *vrouwelyk* maar *onzydig* is.

Zou men *Balling ſchap* niet voor *twyfelachtig* moogen houden, en is *zyns balling ſchaps* niet zo goed als *zyner*?

Boog ſchynt my *twyf.* want men kan het *mannelyk*, en *vr.* gebruyken zonder eenige ſtooting.

Brand ſchynt insgelyks *twyf.* want hoewel het wel gezegd is, *den brand in de huyzen ſteeken*; echter dunkt my dat men ook zeer wel zeggen mag *de toren wierdt in de brand geſtoken.*

Byl vind ik hier *vr.*, maar is 't niet liever *twyf.* want *de ſcherpte des byls* ſchynt my vloeijender te zyn, dan *der byl.*

Dienſt ſtaat hier *mannelyk*, daar ik niet tegen heb: Ik vind ook dat meeſt alle Schryvers van naame het woord *Gódsdienſt* voor *mannelyk* houden: maar ik voor my wil 't liever voor *vrouwelyk* aanzien, en zeggen, *de waare Gódsdienſt is heylig, zy neygt ons tót aandacht*, haar *vermoogen is groot*: immers zoud het zeer hard, ja myns bedunkens oninſchikkelyk zyn, dat men hier de woordtjes *by* en *zyn* gebruyken zoude; ook is het ruym zo zacht te zeggen *der Gódsdienſt* als *des Gódsdienſts*. Ik weet wel dat men de kóppelwoorden gaern naar de enkele ſchikt, maar dat wil niet altyd door; want waar zouden wy dan met de woorden *Vrouwmenſch*, *Booswicht*, *enz.* blyven.

Met recht is *dood*, *tw.* want men zegt, *een man des doods*, en *ter dood toe krank.*

Egge ſtaat hier *onz.* op Vondels gezag, maar

óf

Digitized by Google

óf dat kan doorgaan twyfel ik niet zonder reden.

Of men niet mag ſchryven *het fortuyn*, als men 'er *geluk* door verſtaat, is by my nóg in twyfel, dewyl het gebruyk zulks ſchynt gewettigd te hebben: men vindt in 't Latyn ook nóg wel woorden die *maſculini* en *neutrius generis* zyn, by voorbeeld *Sal* en *Vulgus*.

Geeſſel ſtaat alhier *vrouwelyk*, naar Vondels oordeel; maar 't komt my *twyfelachtig* te vooren.

Huyd vind ik hier *vr.*, evenwel zegt men, *by is 'er heels huyds afgekomen*, 't welk *mannelyk* ſchynt te zyn.

Lever achtte Vondel *vr.*, maar is 't niet eerder *mannelyk*?

Op het woord *Makelaar* wyſt de Schryver met groote reden de ſpoorloosheyd der gener aan, die 'er *Maakklaar* van maaken, en zulks ſomtyds op de póſten hunner deuren, [dóch nóg ruym zo veel op biljetten óf bekendmaakingen van verkoopingen] ſchryven; daar het nógtans komt van het woord *Makelen*, en niet van *klaar maaken*, het welk blykt aan het woord *Makelſter* by Hoofd gebruykt, van het zelfde woord afkomſtig, even als *handelaar* van *handelen* komt. Dat ik dit alhier aanhaale geſchiedt alleenlyk om deeze zótheyd, die nu ruym dertig jaaren geleeden begon in te ſluypen, en ſederd het hoofd zo opgeſtoken heeft, te kenbaarder te maaken, óf het 'er iets toe helpen mogt om haar uyt de werreld te boenen.

Oorlóg ſchynt in alle de geſlachten gebruykt te worden; maar is *het oorlóg* niet ongemeen hard voor

zulllen wy *leef*
vrouwelyk, óf te
Met groot re
Antwoord niet *vr*
Zou men *Ba*
moogen houden
goed als *zyner*?
Boog schynt m
nelyk, en *vr*. gel
Brand schynt
wel gezegd is, *d*
ter dunkt my d
de toren wierdt
Byl vind i
twyf. want *de*
jender te zyn,
Dienst staa
gen heb: Ik
vers van n
mannelyk h
voor *vrouw*
Gódsdienst
vermoogen
ja myns
men hier
de; ook
dienst al
de kópp
maar d
wy da
wecht,
Met
det de

...igen voet vólgde, 't welk nu zeer
...sdaanig een prysly k hulpmiddel kan
... Maar ik ſcheyd hier af, om tót
...ver te gaan.

... HOOFDSTUK.

...NII VAN DALE *Diſſertationes*
...ntiquitatibus, quin & Marmoribus,
...manis, tum potiſſimum Græcis il-
...lis inſervientes. Cum figuris æneis.

Dat is.

...NI VAN DALES negen Rede-
...gen, dienende tót opheldering der Room-
... dóch voornaamelyk Griekſche Aaloud-
...n en Marmerſteenen. Met kópere plaaten.
...mſterdam by Henrik *en de* Weduwe
... Dirk Boom. 1702. *In* 4. 108 *vellen.*

... Lbier vertoont zich een werk van uyt-
... muntende geleerdheyd en overgroote
... beleezenheyd, uyt veele ſtukken en brók-
...n (want wat zyn de aaloude Marmerſtee-
...en met hunne opſchriften dóch anders?) met
... en' ge... n arbeyd en moeite tzamenge-
... teld d... n zonderlingen liefhebber der
... Oudh... van zyne luſt tót het naaſpooren
... van o... zaaken voordeézen al blyken
... aan ... werreld gegeeven heeft, en
daar-

Digitized by Google

voor 't oor? en maakt het een grooter wangeluyd te zeggen, *de oorlóg duurt*, dan wanneer men zegt, *de Adel heeft een voorrecht*? 't Is waar men kan 't woord *Oorlóg* in den eerſten naamval wel vermyden, omdat men zich van 't woord *kryg* bedienen kan; maar hoe maaken wy 't dan met andere woorden die met een klinkletter beginnen?

Wyf ſtaat voor *onzydig* te boek, en moet ook doorgaans zo gebruykt worden; maar óf 't in alle gevallen goed is, twyfel ik aan: want indien men zegt, *het wyf heeft zyne kinderen geſlagen*, zal men, indien zy eenen man met voorkinderen heeft, niet denken dat het *zyne*, en niet *haare* zyn? Ik meen ja. Zo ook als men zegt *het vrouwmenſch leyde zyne kleederen in de kas*, wie dóch zal dat van haar eygene verſtaan? Zulks dat ik om die reden twyfel óf Hoofd zich vergiſte, wanneer hy ſchreef, *een meysken in 't twintigſte jaar haars ouderdoms*; alhoewel 't miſſchien voor goed Duytſch kan doorgaan te zeggen: *het meysje raapte zyne rókjes op.*

Ik zal 't hierby laaten beruſten, om geen oorzaak te geeven van te denken dat ik maar op bedillen toeleyde; want ik betuyg in waarheyd het tegendeel, en wil gaern toeſtaan, dat gelyk deeze arbeyd in het opſtellen van dit werk aangewend zeer nuttelyk voor alle lief hebbers onzer taale is, het my zelven ook nu en dan voor verzinninge behoed heeft, omdat men ſomtyds in twyfel ſtaat in wat geſlacht men een woord gebruyken zal: En het zoud inderdaad heel gevoeglyk weezen, dat men in woorden daar de geſlachten klaar blyken, voortaan eenen

Digitized by Google

nen eenpaarigen voet vólgde, 't welk nu zeer wel door dusdaanig een pryslyk hulpmiddel kan geſchieden. Maar ik ſcheyd hier af, om tót iets anders over te gaan.

V. HOOFDSTUK.

ANTONII VAN DALE *Diſſertationes* IX. Antiquitatibus, quin & Marmoribus, cum Romanis, tum potiſſimum Græcis illuſtrandis inſervientes. Cum figuris æneis.

Dat is.

ANTONI VAN DALES negen Redeneeringen, dienende tót opheldering der Roomſche, dóch voornaamelyk Griekſche Aaloudheden en Marmerſteenen. Met kópere plaaten. t' Amſterdam by Henrik *en de* Weduwe van Dirk Boom. 1702. *In* 4. 108 *vellen.*

ALhier vertoont zich een werk van uytmuntende geleerdheyd en overgroote beleezenheyd, uyt veele ſtukken en brókken (want wat zyn de aaloude Marmerſteenen met hunne opſchriften dóch anders?) met een' geweldigen arbeyd en moeite tzamengeſteld door eenen zonderlingen liefhebber der Oudheden, die van zyne luſt tót het naaſpooren van ongemeene zaaken voordeézen al blyken aan de geleerde werrelt gegeeven heeft, en daar-

Digitized by Google

daardoor ook voor eenige jaaren onder de Uyttrekſels der boeken als een onvermoeide Letterheld is kenbaar geworden.

Ik zie vooraf wel te gemoet dat'er, om den Leezer een recht denkbeeld van dit boek te geeven, meer dan één uyttrekſel zal vereyſcht zyn, dewyl 't geen werk is dat zich zo ter loop beſchouwen laat, om op ſtaanden voet een volkomene bevatting daarvan te hebben. Weläan dan, Leezer, ik gaa u voor.

Het is zeker dat gelyk de aaloude penningen zeer veel toebrengen tót het rechte verſtand der oude plegtigheden, de verouderde, ja door den tyd halfverſleetene marmerſteenen zulks niet minder doen; dit heeft derhalve deezen geleerden Schryver bewoogen, om uyt de opſchriften van zodaanige ſteenen dat gene naa te vórſchen, 't welk andere uyt de penningkunde opgedólven hebben.

Dat'er in 't Chriſtendom eertyds zeer veele plegtigheden uyt het Heydendom ingevoerd zyn, is een bekende waarheyd, en blykt uyt de Ommegangen, Akker-miſſen, Bedevaarten, Nachtwaaken, en andere gebruykelykheden, die nóg zo overvloedig in zwang gaan; maar niet minder waar is het, dat de Heydenen ook veel uyt het Chriſtendom ontleend, en tót een bygeloovig misbruyk overgebragt hebben. Tót een bewys daaraf dient, dat zy van eene verlóſſing en wedergeboorte door Chriſtus bloed gehoord hebbende, zekere ófferanden van ſtieren, rammen, en geyten bedachten, om daardoor iets diergelyks, gelyk zy waanden, te wege te brengen. Dat nu deeze plegtigheden eerſt

naa

Digitized by Google

naa Chriſtus geboorte haaren aanvang genomen hebben, is kennelyk; want uyt de oude ſteenen, die ſchier de eenigſte gedenktékenen zyn welke daarvan melden, blykt het dat men'er voor de tyden van den Keyzer M. Antoninus niet van geweeten heeft.

Dit Stieren-óffer noemden zy *Taurobolium*, 't welk was de ófferande van eenen ſtier aan Cybele, de Moeder der Goden, waardoor hy, voor wien men ófferde, geacht wierdt wedergebooren, en ganſch gereynigd te zyn. Ten blyke van deeze ófferanden ziet men hier verſcheydene opſchriften van ſteenen, waarvan het eerſte aldus luydt:

AURELIA. OPPIDANA. TAUROPOLIUM.
FECIT. HOSTIIS. SUIS SACERD.
SMINTHIO. PROCULIANI. ACCIÓ.
AGRIPPÆ. APRO II COS. XV. K.
NOV. POLLIONE. PET.

Dóch uyt een ander opſchrift blykt het dat ſommige woorden verkeerd ſtaan, en dat die aldus herſteld moeten worden.

AURELIA. OPPIDANA. TAUROPOLIUM.
FECIT. HOSTIIS. SUIS. SACERD.
SMINTHIO. PROCULIANI. ET. PACIO.
AGRIPPÆ. POLLIONE. ET. APRO. II.
COSS. XV. K. NOV.

't Welk zeggen wil,

Dat Aurelia Oppidana eene ſtierófferande gedaan had

Digitized by Google

had met haare slagtóffers, onder de Prieſteren Sminthius, Prokuliaans zoon, en Pacius [óf P. Accius] *Agrippás zoon, toen Pollio en Aper voor de tweedemaal Burgermeeſters waaren; op den 18den van Wynmaand.*

Van deeze Heydenſche Heyligdommen vindt men in geenen Schryver voor den tyd van Konſtantyn den Grooten gemeld, zynde Julius Firmikus Maternus de eerſte die 'er van gewaagt: want hoewel Reineſius gemeend heeft dat Tertullianus in zekere plaats zyner ſchriften 't oog daarop had, echter blykt het uyt zyne woorden dat hy ſpreekt van ófferanden ter eere van Mithra (eertyds eenen Gód der Perſen) gedaan, en by de Romeynen *Mithriaca* genoemd. Evenwel ſchynt het dat 'er eenige overeenkomſt in zekeren opzigte tuſſchen de *Taurobolia* en deeze *Mithriaca* geweeſt is; want men ófferde by dezelve insgelyks eenen ſtier: en die door deeze laatſte wilde gewyd zyn, moſt tachtigderley ſtraffen doorgaan; gelyk als eerſt veele dagen lang een wyd water overzwemmen; daarnaa zich in een vuur werpen; thans in eene woeſtyne vaſten, *enz.* tótdat hy die tachtig ſtraffen doorgegaan was; en als hy dan nóg leefde wierdt hy volkomenlyk door het offer ingewyd, 't welk veeltyds in een onderaardſch hól, óf eene plaats die ten minſten zo genoemd wierdt, geſchiedde. Tót nader verklaaringe deezer ófferanden aan dien afgód Mithra zyn 'er eenige printjes in dit werk gevoegd, die door eene beſchryving opgehelderd worden.

De reeds gemeld Stierófferanden geſchiedden aan

Digitized by Google

aan de Moeder der Goden; en ook aan haaren knaap Attis, maar geenſins aan Jupiter, Minerva, óf Diana, gelyk ſommige gemeend hebben: zy wierden aldus verricht. Men ſlagtte eenen ſtier, die met kranſen en bloemen om den hals behangen was, en wiens hoornen verguld waaren, in eenen kuyl, die bevloerd was met planken, waarin men veele gaten had geboord, door welke, alsmede door de reeten en ſcheuren, het bloed van dien ſtier neêrvloeide, op den perſoon, welke tót dien eynde onder die zóldering lag, en alsdan met dat bloed zyne oogen, neus, mond, ooren, en ganſche trooni vreef, en het ook inſlorpte. Wanneer dan de ſtier dood was, wierdt deeze bemorſte doopeling uyt zyn hól gehaald, en van elk begroet en geëerd, als iemand die op een byzondere wyze gezuyverd was.

Maar deeze ófferanden wierden niet altoos met eenen ſtier verricht, men gebruykte d'er ook rammen en geyten toe, gelyk de benaamingen van *Criobolium*, en *Ægibolium*, die men ook veeltyds op de ſteenen vindt, uytwyzen. En dewyl men het woord *vires* [krachten] ook verſcheydentlyk in de opſchriften vindt, wordt de betékenis daar van alhier verklaard; naamelyk, VALERIA GEMINA VIRES EXSEPIT, ſchynt te willen zeggen, dat Valeria Gemina het bloed opgevangen had, want in het bloed beſtaat de kracht van 't beeſt, en 't woord *exſepit* moet voor *excepit* genomen worden, dewyl men dergelyke misſlagen dikmaal op de marmerſteenen vindt; dat nu het bloed van den genen die men dus doopte inderdaad opgevangen

wierdt, blykt uyt deeze woorden van Prudentius;

Tum per frequentes mille rimarum viaſ
Illapſus imber tabidum rorem pluit,
Deffoſſus intus quem ſacerdos excipit.

Betekende dat *de prieſter die onder de planken begraaven was, het morſig bloed, dat door de menigte van reeten vloeide, opving.*

In andere opſchriften van eenen *Viator*, en van zékeren *Severus* leeſt men deeze woorden, VIRES TAURI CONSECRAVIT, welke hoewel ze ook op 't bloed van den ſtier konnen betrokken worden, echter gevoeglyker de toewying óf ophanging der hoornen in den Tempel der godinne Cybele ſchynen te betékenen, omdat de kracht van dat beeſt ook in de hoorns beſtondt. En vermids men in een ander opſchrift ook leeſt VIRES CONDITÆ, zo wordt gemeend dat het woord *vires* daar opzigt heeft op de klooten van het dier, naardien men van het bloed en de hoorns niet eygentlyk zeggen kon dat zy opgeſlooten, verſchoolen, óf begraaven wierden, omdat men 't bloed op 't lyf en de kleéren ving, en de hoorns in den tempel ophing, óf te pronk zettede: 't welk men van de klooten niet vermoéden kan.

Dat deeze Stierofferanden door allerleye ſoorten van menſchen, en voor de welſtand van Keyzeren, ja voor ganſche ſteden en ſtaten dommen gedaan wierden, blykt klaar uyt de opſchriften van verſcheydene ſteenen: zelfs de vrouwen lieten zodaanige offeranden doen, gelyk

lyk niet alleenlyk uyt het opſchrift hiervoore van *Aurelia* blykt; maar ook met veele andere opſchriften aangeweezen wordt.

Uyt ééne deezer opſchriften wordt getoond dat by de ófferanden welke aan Ceres en Kora, óf Proſerpina wierden gedaan, ook die van Bacchus gevoegd wierden, inzonderheyd by de ſtad óf poel Lerna: voorts het onderſcheyd tuſſchen de *Curiales* en de *Curiones*, zynde de eerſte leden van de *Curia* óf buurt, en de andere Opzieners óf Prieſters over dezelve. Van deeze buurten waaren 'er dertig te Rome; over elke buurt wierden twee *Curiones* geſteld, die ten minſten vyftig jaaren oud, van een aanzienlyk geſlacht, welgegoed, en deugdzaam van leeven moſten zyn; en over deeze *Curiones* wierdt nóg een Opperhoofd aangeſteld, het welk men *Curio Maximus* [Opper-Buurtprieſter] noemde.

Dat het den perſoonen, die zich door ſtierófferanden lieten wyen, vryſtondt eenen Prieſter óf Prieſters daartoe naar hun believen te kiezen, ſchynt ook uyt de opſchriften der ſteenen te blyken; want dat 'er ſomtyds meer dan één Prieſter tót deeze plegtigheyd gebruykt wierdt, is klaar; en moogelyk heeft de één het vertoog óf vloekdicht uytgeſprooken, terwyl de ander met het ſlagten beezig was; 't en waare men onderſtelde, dat gelyk 'er ſomtyds verſcheydene perſoonen te gelyk zich door dusdaanige ófferanden lieten wyen, elk ook zynen byzonderen Prieſter gehad hebbe.

Deeze gewyde plegtigheden duurden ſomtyds verſcheydene dagen, gelyk blykt uyt deeze

Digitized by Google

woorden: INCHOATUM. XII. KAL. MAI. CONSUMMATUM. VIII. KAL. MAI. *Begonnen den* XX. *van Grasmaand, en voleyndigd den* XXIV. Zo dat die ófferande dan vier dagen duurde. Ook wierden de altaaren somtyds meer dan eens gesteld; en op éénen en den zelfden altaar óf zuyl wel meer dan één opschrift gezét. Dóch dat op ééne en dezelfde plaats door verscheydene persoonen, en op verscheydene tyden dusdaanige inwyingen verricht wierden, kon moogelyk hieruyt ontstaan zyn, dat de plaatsen die éens aldus gewyd waaren, voor heylig gehouden wierden.

Die nu in deezer voege gewyd was, achtte zich voor altoos herbooren en gezuyverd te zyn, vólgens de woorden van zeker opschrift, waarin *Sextilius Agesilaus Ædesius* gezegd wordt te zyn TAUROBOLIO CRIOBOLIOQUE IN ÆTERNUM RENATUS. Maar uyt zekere oude vaerzen blykt dat dit alleenlyk verstaan moet worden voor den tyd van twintig jaaren; en als die verstreeken waaren, en hy, ófzy, dan nóg leefde, most die wying hervat worden, indien men gereynigd blyven wilde. Deeze vaerzen, welke Salmasius in zyne aantékeningen op de Historiën der oude Roomsche Keyzeren aangehaald heeft, luyden aldus:

Sub terram missus, pollutus sanguine tauri
Sordibus infectas vestes servare cruentas,
Vivere cum speras viginti mundus in annos.

Die dit Latyn niet verstaat, gelieve het vólgende in de plaats daarvan te neemen.

Digitized by Google

Gy die met ſtieren-bloed wierdt, onder de aard', beſmét,
Poogt uwe kleedren vuyl en morſig te bewaaren,
Opdat gy zuyver blyft den tyd van twintig jaaren.

Voortgaande, lees ik eenige beſchryvingen van de Heydenſche bygeloovigheyd ontrent hunne gewaande wedergeboorte; waarop iets vólgt van het bedryf eeniger Chriſtenen, dat niet minder naar bygeloof ſmaakt, teweeten het doopen voor de dooden, waarvan Chryſoſtomus, over I. *Kor.* XV. 29. dit verhaal heeft naagelaaten. „ Wanneer een Geloofsleerling by hen [de „ Marcioniten] komt te overlyden, dan ko„ men zy, naa dat 'er onder 't bedde van den „ geſturven een leevende zich verborgen heeft, „ by den doode, ſpreeken hem aan, en vraa„ gen hem óf hy het doopſel ontvangen wil. „ En dewyl hy niet antwoordt, zegt deez, die „ 'er onder verſchoolen legt, voor hem, dat hy „ gedoopt wil worden; waarop zy hem dan „ voor den overleeden doopen; even als óf 't „ een tooneelſpel was.

Alhoewel de Prieſters die de Stieróferanden bedienden, op de ſteenen maar ſimpelyk met den naam van Prieſters genoemd worden, echter behoeft men niet te twyfelen óf zy waaren Prieſters van de godinne Cybele, óf van Attis óf Attin; tót wier dienſt ook Prieſterinnen, ja zelfs Hoogeprieſterinnen ingeſteld wierden; gelyk ons in print zodaanig een Opperprieſterin verbeeld wordt, met dit byſchrift,

Digitized by Google

Laberia Felicia Sacerdos maxima matris deum. [Laberia Felicia Opper-Prieſterin van de moeder der goden.]

Dewyl nu de Prieſters van deeze Cybele of groote moeder der Goden geene gelubde waaren, zo vólgt daaruyt dat de *Galli* niet eygentlyk Prieſters waaren, alhoewel Apulejus hen (meer uyt boert dan ernſt) dien naam eens geeft; want elders noemt hy éénen dier quanten, *één uyt het ſchuym des vólks.* En ſchoon Plinius ook zegt, *de Prieſters van de moeder der Goden die men* Galli *noemt*, evenwel noemt hy hen elders maar *Matris deum Gallos* [de Gallen van de moeder der Goden.] Deeze fielten (die inderdaad gelubd waaren) liepen met zeker rinkel- en ratel-tuyg als uytzinnig langs ſtraat, en maakten de vrouwen veel grólen wys: zo dat hoewel zy tót den dienſt van Cybele behoorden, zy echter maar als byloopers en dienaars moeten aangemerkt worden, die onder de Prieſters ſtonden, gelyk de Monniken hedensdaags onder hunne Abten ſtaan. Evenwel hadden deeze *Galli* een Opperhoofd, by den naam van *Archigallus* bekend. Het welk omſtandiglyk nevens veele andere zaaken, die niet gevoeglyk tot een uyttrekſel te brengen zyn, uyt eenige Schryvers, alsmede uyt een opſchrift, aangetoond wordt; waarmede de eerſte redeneering ten eynde loopt.

De tweede Redeneering neemt haar begin met eene beſchryving van den *Pontifex Maximus* óf Opperſte Prieſter der Romeynen, een ampt óf tytel van zulk een aanzien, dat de Keyzers het op zich namen, óf ten minſten den naam daarvan voer-

Digitized by Google

voerden; ja zelfs de Chriſten Keyzers tót op Gratianus toe, die wanneer de Prieſters hem het Opperprieſterlyk gewaad bragten, het niet wilde aanneemen, achtende dat het eenen Chriſten geenſins voegde: maar echter blykt het uyt het opſchrift van zékeren ſteen, en ook uyt het dank-vertoog van Auſonius voor het Burgermeeſterſchap, waarmede hy drie jaaren voor Gratiaans dood vereerd wierdt, dat men hem evenwel den tytel, 't zy met óf tegen zyne wille, gegeeven heeft.

Deeze Opperprieſters hadden het bewind van de gewigtigſte zaaken, zy namen kennis van alles wat de Gódsdienſt betrof, deeden uytſpraak ontrent het gene in de wetten niet beſchreeven, óf door 't gebruyk niet aangenomen was, en koozen zelve zodaanige wetten en gebruykelykheden uyt, welke zy beſt oordeelden. Zy deeden ook onderzoek ontrent de Overſten van de gódsdienſt, en de gemeene Prieſters. Zy bezórgden dat de bedienaars der Heyligdommen de wetten daartoe behoorende niet overtraden, óf aan onkundige perſoonen de geheymen daarvan vertelden; en zo iemand hen niet gehoorzaamde, ſtraften zy hem naar vereyſch der zaake, zynde ondertuſſchen zelve aan geene ſtraffe nóch rechtbank onderworpen. (†) Als 'er iemand van hen ſtierf, wierdt 'er een ander in zyne plaats, niet van het

(†) *Moogelyk zal 'er hiernaa nóz wel iets van den* Pontifex Maximus *te zeggen vallen, wanneer ik t'eeniger tyd eens een uyttrekſel maake van* Kennets Aaloudheden van Rome, *door my vertaald.*

Digitized by Google

volk, maar door hun eygen genoodschap verkooren.

Geen wonder dan, dat de Roomsche Bisschoppen, toen hun aanzien zo groot wierdt, alles aanwendden om zodaanig een magt en gebied over 't geheel Christendom tót hun ampt over te brengen; te meer toen hen, op de verdeelinge van 't Oostersch en Westersch Keyzerryk, dóch voornaamelyk toen de Ryks-zetel van Rome elders verplaast wierdt, zulk een schoone gelegenheyd daartoe voorquam. In 't eerst plagten zy de Keyzers te verzoeken tót het beroepen eener Kerkvergadering; dóch naderhand maatigden zy zich dat gezag zelve aan, en beriepen zodaanige byeenkomsten der Kerkelyken op hunnen eygenen naam. En daar zy te voore den Keyzeren het voeren van dien tytel van *Pontifex Maximus* ontraaden hadden, ontzagen zy zich naderhand niet zelve dien aan te neemen, en over alle de andere Kerkvoogden, ja zelfs over de Keyzers al voor 't jaar 500 te heerschen. Invoege dat Paus Gelasius niet schroomde aldus aan den Keyzer Anastasius te schryven:

„ Twee zaaken zyn 'er, doorluchtigste Key-
„ zer, waardoor de werreld voornaamelyk
„ geregeerd wordt, het heylig gezag der Pau-
„ zen óf Opperpriesteren, en de Koninglyke
„ magt: dóch dat der Priesteren is het gewig-
„ tigste, naardien zy in Gód oordeel reken-
„ schap voor de menschen zullen moeten gee-
„ ven. Gy weet, goedertierene Zoon, dat
„ alhoewel gy over 't menschdom een aanzien-
„ lyke heerschappy voert, gy nógtans góds-

dien-

Digitized by Google

„ dienſtiglyk uwen hals aan de Oppervoogden
„ van 't góddlyke onderwerpt, en de oorzaa-
„ ken van uw heyl van hen verwacht, *enz.*

Dóch om weder tó: de Heydenſche Opperprieſters te keeren; het blykt dat hun ampt naa Auguſtus altoos in de Keyzers beruſtede, zonder dat 'er eenige andere inwying, dan de aanbieding van het gewaad, toe vereyſcht wierdt. Deeze Opperprieſter had zynen ſtedehouder, die onder de regeering der Burgermeſteren *Sacrificulus Primus* [de voornaamſte Prieſter] of *Rex ſacrificulus* [Prieſter-Koning] genoemd wierdt; waarom dan zyne huysvrouw *Regina Sacrorum*, [Koningin der Heyligdommen] wierdt geheeten, te meer dewyl zy, wanneer deeze Prieſter eene ófferande aan Juno deed, zelve ook eene zeug óf een ooilam aan die Godinne ófferde. Dat nu deezen Prieſter de naam van Koning gegeeven wierdt, ontſtondt hieruyt, dat dewyl de Koningen van Rome eertyds eenige plegtigheden der gódsdienſt plagten te verrichten, men naderhand toen zy verdreeven waaren, het oorbaar achtte dat de Prieſter, aan wien die dienſt opgedraagen wierdt, den naam van Koning ten opzigte van zyn Prieſterampt voeren zoude, zynde Manius Papirius de eerſte die tót dit ampt verkooren wierdt; dóch naa Auguſtus ſchynt die benaaming opgehouden te hebben. Ondertuſſchen zyn'er duydelyke blyken dat deeze bediening haaren oorſprong van de Grieken gehad heeft, gelyk met veele bewyzen (*) aangetoond wordt; want zy hadden ingelyks hunnen *Rex ſacrorum*; óf Ko-

(*) *Pag.* 203. *& ſeq.*

Digitized by Google

ning van 't gewyde, waarvan ſtraks iets meer.

Dit geeft den Schryver aanleyding om te ſpreeken van de *Archontes*, zynde zékere opperſte Overheden onder de Grieken; te meer omdat zelfs die welke in de aaloudheyd al heel bedreeven zyn, evenwel dikwils door het verkortſelſchrift ΑΡΧ. dat men op de ſteenen óf penningen vindt, in twyfel ſtaan óf zy er (†) ἄρχων óf (*) ἀρχιερεὺς voor leezen moeten, 't welk dan eene ſoort van verwarringe baart, omdat het laatſte eygentlyk een' Hooge óf Opperprieſter beteekent, en dat daar beneven ook bekend is, dat in de alleroudſte tyden het ampt van Koning en Prieſter in éénen en den zelfden perſoon beruſtte, gelyk onder andere blykt uyt dit vaers van Virgilius, in het derde boek van zyne Æneis.

Rex Anius, Rex idem hominum Phœbique Sacerdos;

De Koning Anius was Koning van de menſchen
En Prieſter van Apól.

Ook bleef onder die van Athene het bewind van het Opperprieſterdom, naa het afſchaffen der Koningen, voor een gedeelte by de *Archontes*. De eerſte die aldaar, naa de Koningen, de benaaming óf tytel van *Archon* voerde was Medon, die van enkele naazaaten, welker gebied niet eer dan hun leeven eyndigde, gevólgd wierdt geduurende een tyd van 300 jaaren; dóch toen veranderde men de regeering zo verre, dat 'er eenige

(†) *Archoon.* (*) *Archiereus.*

Digitized by Google

eenige volgden die niet langer dan tien jaaren in 't bewind bleeven; tót dat men eyndelyk de beſtiering van 't gemeenebeſt jaarlyks aan negen *Archontes* opdroeg. Onder deeze was 'er evenwel één, die als de opperſte aangemerkt, en daarom de *Archon* [óf Vórſt] genoemd wierdt; en de ófferanden van Bacchus, en zékere andere plegtigheyd bezórgde.

De tweede in den rang der *Archontes* was de *Rex ſacrorum*, óf Koning van 't gewyde, die by de Atheners niet alleen als Opper-Rechter was over zaaken de Gódsdienſt en ófferanden betreffende, maar ook de perſoonen tót dien dienſt vereyſcht, verkoor en aanſtelde; zo dat hy te Athene dezelfde magt ſcheen te hebben als de *Pontifex Maximus* óf Opperſte Prieſter te Rome.

De derde in rang was de *Polemarchus* [Krygvórſt] die de ófferanden aan Diana en Mars bediende, en ook op den ſtryd by 't graf der geene die in den oorlóg geſneuveld waaren, toezigt nam. Waaruyt blykt dat deeze *Archontes*, óf ten minſte de voornaamſte onder hen, zo wel over gewyde als ongewyde zaaken 't opzigt hadden.

En 't waaren niet alleen de Atheners die door *Archontes* geregeerd wierden; maar ook andere ſteden van Griekenland hadden diergelyk een Overheyd; teweeten ſommige hadden maar éénen *Archon*, maar andere twee, en eelyke meer. Dóch daar 'er meer als één waaren, had echter één altoos den voorrang; en 't zy dat dit geſchiedde ten inzigte zyns ouderdoms, óf omdat hy 't voorgaande jaar dat ampt ook had bekleed, hy muntte in ge-

Digitized by Google

gezag uyt, het welk uyt deeze Letteren der Opſchriften APX.A. die *eerſte Archon* ſchynen te betékenen, niet duyſterlyk blykt.

Ik ben nu gekomen aan de derde Redeneering, die van de *Archiereis* óf Hoogeprieſters der Grieken handelt. Deeze waaren by de Efeſiërs, Atheners, en andere Griekſche vó'ken in zulk een aanzien, dat hunne naamen op de penningen en ſteenen menigmaal het jaargetal te kennen gaven, en ſomtyds ſtrekte hun ampt over een geheel landſchap uyt; dóch ſomtyds ook maar over éene ſtad, gelyk dit vólgende opſchrift eens penningſs te kennen geeft: APXIEPEYΣ. ΑΣΚΛΗΠ. ΤΡΥΦΩΝ. ΕΦΕ. *Asklepius Tryfon Hoogepriester van Efese.*

Deeze Hoogeprieſters ſchynen by de Heydenen zodaanig een magt gehad te hebben, als naderhand de Aartsbiſſchoppen onder de Chriſtenen, die waarſchynelyk hunnen oorſprong van die Opperprieſterdommen ontleend hebben. Want men moet weeten dat de aaloude Grieken zekere hoofdſteden hádden, welke zy *Metropoles* [Moederſteden] noemden, gelyk onder andere Nikomedie en Nicéa, in Bithynië, en Ancyra, Peſſinûs, en Sebaſte in Galatië, hoewel Peſſinûs evenwel de voornaamſte van die drie ſchynt geweeſt te zyn. En 't was niet alleen by de Heydenen in 't gebruyk meer dan ééne Moederſtad in één en 't zelfde landſchap te hebben, maar zelfs onder de Chriſtenen, gelyk uyt de 7de regel der Niceeſche Kerkvergadering aangetoond wordt.

Die de betékenis der woorden, waarover men 't nóg niet volkomen eens is, gaern naauw-

keu-

Digitized by Google

keuriglyk naavórſchen, konnen hier het woord *Diaria*, nevens 't gene zeer omſtandiglyk daar ontrent aangemerkt wordt, (†) naazien.

Nu weêr eens tót de *Pontifices* óf Hoogepriesters der Romeynen gekeerd; deeze waaren ſomtyds ook over geheele vólkplantingen aangeſteld, gelyk uyt verſcheydene opſchriften van ſteenen te zien is. Ook waaren 'er altemets in éene en dezelfde plaats buyten Rome, meer dan één deezer Hoogepriesteren; dóch onder zodaanig een genootſchap was evenwel altoos één die de voorzitting had; en uyt dien hoofde de Opperprieſter kon genoemd worden, alhoewel hy geenſins in magt en gezag te vergelyken was by den *Pontifex Maximus* die te Rome was.

Van de Griekſche *Archiereis* óf Hoogepriesters vind ik insgelyks dat hun ampt ſomtyds niet alleenlyk voor al hun leeven lang was, maar dat zy 't dikwils erflyk bezaten; echter ziet men ook uyt opſchriften dat 'er waaren die 't maar voor den tyd van vyf jaaren bedienden; en dat ſommige meermaals dat ampt bekleed hebben.

Gelyk 'er nu Opperprieſters waaren, zo mangelde het ook niet aan Opperprieſterinnen; dóch dit kan van de liefhebbers zelve (*) naagezien worden; want van alles een uyttrekſel te maaken, zou my te veel tyd en plaats wegneemen.

Ik kom nu tót de *Aſiarchæ*, zynde zékere Overſten óf bewindslieden, die in de ſteden van Aſië

(†) *Pag.* 247. *& ſeq.* (*) *Pag.* 269.

Digitized by Google

Asië het opzigt hadden over eenige plegtigheden, gelyk openbaare spelen en kampen, die ter eere van eenige Goden óf Keyzers aangesteld wierden. Zy konden derhalve eenigsins onder de *Archiereis* gerekend worden, te meer omdat zy somtyds uyt hen verkooren wierden. 't Waaren deeze amptenaars van welke in de Handelingen der Apostelen, *Kap.* XIX. v. 31. gesprooken wordt, of 'er nu op éénen en den zelfden tyd één óf meer deezer Oversten in eene stad waaren, wordt door den Schryver geleerdelyk onderzocht. Het gebeurde somtyds wel dat één en dezelfde persoon een *Archiereus* [Hoogepriester] en een *Asiarcha* was; maar evenwel was het ruym zo gebruykelyk dat iemand het laatste ampt bediende, naa dat hy het eerste afgelegd had. Maar ik zal voor deeze reys hiervan afscheyden, naa alvoorens gezegd te hebben, dat de opschriften van steenen, die in menigte in dit bearbeyd werk voorkomen, doorgaans zeer opgehelderd, en verstaanlyk gemaakt worden, door aanwyzing waar een verkeerde letter door de steenhouwers zou moogen gezét, óf door de afschryvers uyt verzinning ingevoegd zyn, het welk menigmaal door vergelykinge van het één tegen het ander met zeer wel gegronde gissingen getoond wordt. Het vervólg, Leezer, moet gy my borgen tót de naastvólgende twee maanden; alzo myn voorneemen is om 'er dan weêr aan te gaan; zullende u ondertusschen nu iets anders voordraagen.

VI. HOOFD-

Digitized by Google

VI. HOOFDSTUK.

De Treurende OVIDIUS, beſtaande in het Trooſt-dicht aan Livia, *over haar zoon Druſus. En vier boeken der Brieven geſchreeven uyt* Pontus *kuſt. Nevens de klaagende* Nooteboom. *Uyt het Latyn in Nederduytſche rymtrant overgezet, en met noodige kanttekeningen verrykt. Waarby gevoegd zyn honderd uytgezochte Grafſchriften, zo op den jongſt overleeden Koning van Engeland Willem den derden, zyne Gemalinne de Koningin Maria Stuart, als op verſcheyde andere perſoonen gemaakt. Door* Daniel Havart, *Med. Doct. t'Utrecht, te bekomen by* Anthony Schouten, 1702. *in* 8. 21. *vellen.*

ALhier komt ons een gedeelte van Ovidius werken, door een dichtkundige pen in Nederduytſch rym gebragt, te voore: naamelyk zyne brieven geſchreeven uyt Pontus kuſt, (een geweſt dat volgens zyne beſchryving niet verre van den Donau en den Pontus Euxinus lag) alwaar hy in ballingſchap onder een woeſte ſoort van menſchen verkeerde, en onaangezien alle zyne weederwaardigheden niet minder zoetvloeijend in zyne vaerzen was, dan toen hy in zyne grootſte voorſpoed leefde; een klaar bewys dat hy een Poëet van natuure was, en dat zyne aangeboorene dichtluſt immers zo min door tegenſpoed, als door zyns vaders afraadens

kon

(*) kon gedempt worden. Straks zullen wy 'er eenige ſtaaltjes van bezien; naa eerſt zyn Trooſtdicht aan de Keyzerin Livia 't welk alhier voorafgaat, eens bekeeken te hebben. Dit gedicht maakte hy op 't afſterven van haaren zoon Druſus, en ſpreekt haar daarin aldus aan:

Mevrouw, die lange ſcheent gelukkig in twee zoonen,
Nu is de de helfte van dien eernaam afgelegd,
Men komt op Druſus u een droevig lykdicht toonen,
Nu hebt gy maar een kind, die tot u *Moeder* zegt.
Nu is uw kinderliefde in tweën niet geſpleeten,
Nu zult ge op 't zien van zoon, niet vraagen: Wie van bey?
Hoe zou 'er wel een menſch zo ſtout zyn, en vermeeten,
Om u te zetten maat, en peyl in uw geſchrey?
Of wiſſchen met een doek de traanen van uw kaaken?
't Is iets daar niet veel konſt, maar groot gemak in ſteekt,
(Schoon deeze droetheyd ſchynt het algemeyn te raaken)
Dat men een trooſtlyk woord tot den bedrukten ſpreekt.
Geen kleyne blikſem heeft getroffen uwe leeden,

Om

(*) *Zie het X klaagdicht van 't IV. boek zyner Treurzangen.*

Digitized by Google

Om zonder ſchreijen te verdraagen zulken
ſlag;
U is een jongeling ontrukt van goede zeeden,
Wiens weergaa men in Raad, noch in den
oorlog zag.

Wat verder wordt de bedrukte moeder klaagende ingevoerd, en laat zich onder andere aldus hooren:

Is nu myn ongeluk niet groot?
Nu *Druſus* een van myne zoonen,
Die ook zyn adeldom kan toonen,
Van 's moeders wegen, uyt myn ſchoot
Is weg gerukt, en uyt myne armen?
Mag ik om dit verlies niet kermen?
Ben ik zyn moeder nu niet meer?

Uyt eenige vaerzen van Ovidius blykt her, dat hy de oorzaak zyns ballingſchaps aan twee miſdaaden toeſchryft; beſtaande de ééne in 't maaken van zeker gedicht (*) óf gedichten, en de andere, zo 't ſchynt, meer in onvoorzigtigheyd (†) dan quaadwilligheyd; maar in den eerſten brief die ons hier te voore komt, en aan Brutus geſchreeven is, ſchynt hy te bekennen dat zyne miſdaad al vry zwaar was: zyne woorden vind ik alhier dus vertaald:

Ik hebbe (zo men aan een menſche, die elendig
Zyn leeven ſlyt, gelooft) ik hebbe groot berouw,

(*) *Acceptum refero verſibus, eſſe meos.* Triſt. lib. II. v. 10. (†) *Vide ibid. v.* 207. Zie ook *Rabus Uytrekſels January en Febuary* 1702. *pag.* 155. en 158.

Digitized by Google

Myn vuyle miſdaad plaagt en ſlingert my inwendig,
Zo my myn ballingſchap, of miſdaad drukken zou,
Dan zou het (ongeveinſd geſprooken) 't laatſte weezen,
De ſtraffe is ligter, als wel de oorzaak van myn ſtraf.

Waarmede overeenſtemmen deeze woorden in den tweeden brief aan Maximus:

't Is waar, ik lyde veel, meer als ik kan verdraagen,
Dóch echter heb ik meer verdiend als ik wel ly.

Dat ondertuſſchen de plaats van zyn verblyf hem zeer zuur viel, kan uyt de vaerzen, in dien zelfden brief, een weynig laager, blyken:

——— ——— ——— Merkt gy aan
De landſtreek dien wy ſteeds met ons gezigt beſchouwen,
Hier is noch blad, noch boom, noch lommer, waar we gaan.
Men kleumt hier van de koude. In zulke ſlechte ſtreeken
Hebbe ik geworſteld met myn noodlot, 's vyands ſchicht,
En met de bittre koud meer als tweehonderd weeken.
De traanen vloeijende uyt myn oog, zyn van gewigt, (laaten,
En zullen langs myn wang het bigglen nimmer
Ten waare een doodſe ſtuyp aan haar een eynde gaf.

Nóg

Nóg wat verder laat hy zig dus hooren:

Nu bidde ik dat de dood my ſpoedig wil verſchynen,
En dan weer dat ik niet mag werden neergeveld,
Om niet te worden in Sarmatien begraaven.

En indien hy'er al mogt komen te ſterven, wenſchte hy evenwel dat hy'er niet begraaven mogt worden.

En zo 't gebeuren mogt, dat ik alhier volherde,
Tot dat ik ſterf, zo bid, dat myn gebeente 't lot
Erlange, om niet alhier, maar in geruſter haven,
Daar 't door geen paerde-hoef vertrapt wordt, van naby
(Gelyk een balling wel verdient) te zyn begraaven,
Dat geen Sarmaatſche geeſt myn ſchim verſchriklyk zy,
Zo anders naa de dood de ſchimmen iets gevoelen.

In den vólgenden brief, aan Rufyn geſchreeven, klaagt hy niet minder over de barheyd der landſtreeke.

'k Leg hier op 't uyterſte des werelds ſchier verdreeven,
Daar 't land gedurig vol ſneeuw-vlokken wordt getoond;
Men hoeft van de akkerman geen druyf óf ooft te vergen,

Digitized by Google

Hier groeit geen wilgeboom, op de oever
noch op 't zand,
Geen eyken-boomen zyn te vinden op de ber-
gen.

Uyt deeze en de voorige beſchryvinge zou men ſchier denken dat hy van Groenland ſprak; daar hy nógtans de plaats zyns verblyfs, geheeten Tomos, meermaal eene ſtad noemt: maar men moet denken dat hy een Poëet was, en dat de landſtreek, daar hy zich toen bevondt, (moogelyk een hoek van Tartarye) niet zulke lange zomers, en veel ſtrenger winters had dan het lieflyk Italië, en daarom van hem ook afgemaald wordt als een geweſt dat byna onbewoonbaar was; alhoewel het echter bewoond was, maar van een vólk dat van een ruuwe en woeſte aardt zynde, wakker op het ſchieten met pylen was afgerecht, gelyk hy hier en daar te kennen geeft. Dóch nóg iets van zyne miſdaad: in den zeſden brief des eerſten boeks, ſpreekt hy Grecyn aldus aan:

Het was geen ſchelmſtuk, maar een dwaas-
heyd dien ik dee.
Om nu den oorſprong van myn miſdaad u te
ſchryven,
Is moeilyk, en met een onveylig, 't wordt ge-
wraakt.
Myn wonden ſchrikken van het handelen, en
wryven.
Vraag ook niet hoe ik ben aan die quetſuur
geraakt.

Maar

Maar hou u ſtil zo gy myn wond wilt doen ge-
neezen,
't Zy wat het zy, ſchoon het geen ſchelmſtuk
is, het moet weezen
Een grove miſdaad zyn genoemd. Of het moſt
Dat alle fauten, die men tegen Goden doet,
Schelmſtukken waaren.

Hieruyt blykt dat hy tegen Auguſtus in 't by-zonder moſt miſdaan hebben, want het was een gemeene zaak hem uyt vleyery eenen Gód te noemen. Virgilius deed evenecns; wanneer hy zeyde, (*) *Deus nobis hæc otia fecit.* [Een Gód heeft ons dit geruſt leeven te wege gebragt.] In den vólgenden brief aan Meſſalyn zegt hy wederom, dat zyne miſdaad by den Keyzer zelven maar voor eene dwaasheyd aangezien wierdt, en dat hy hem daarom ook zyn leeven niet benomen, óf tót een eeuwige ballingſchap gedoemd had. Maar hoe zeer hy zyne vrinden in deeze brieven ſmeekt, dat zy dóch een goed woord by dien Vórſt voor hem wilden doen, 's was te vergeefs; want het ſchynt dat zyn miſdryf van zodanig een natuur was, dat Auguſtus het liever bedekt wilde houden, dan ruchtbaar maaken, 't welk ligtelyk kon geſchied zyn, indien Ovidius in Italië zynde, zich door 't één of 't ander toeval wat verpraat had; waarvoor men weynig had te vreezen, zó lang hy zo verre buyten 's lands bleef, onder een gezelſchap van ruuwe menſchen, met welke hy niet gemeenzaamlyk kon omgaan.

Maar ik moet hier afſcheyden, om plaats

(*) *In zynen Tityr.*

Digitized by Google

voor iets anders open te houden, dewyl dóch meeſt alle deeze brieven op klaagen en ſmeeken uytkomen. De I. brief van het derde boek is aan zyne Huysvrouw, en met geene onaardige gedachten voorzien. De derde brief van dat boek vervat eene vertelling van zynen droom, die al weder iets van zyn misdryf behelſt, dóch duyſterlyk. Achter 't vierde boek deezer brieven vólgt *de klaagende Neuteboom*, die aan den weg ſtaande, over den overlaſt, hem van de voorbygangeren aangedaan, klaagt; waaruyt de Dichter gelegenheyd neemt om de gierigheyd en overdaad zyner eeuwe door te ſtryken. Voorts vólgen'er honderd graffſchriften, op verſcheydenerley perſoonen, en een goed getal daarvan in Ooſtindië gemaakt, en ook op de zerken uytgehouwen. Doorgaans zyn zy tót lóf der overleedenen, dóch onder 't doorbladeren valt myn oog op één, dat den dooden niet pryſt, maar zeer vinnig laakt; hy was een Arts van zyn beroep, tót Golkonda in den ouderdom van 60 jaaren, toen men ſchreef 1676. geſturven; zyn naam was *Arthur Simmor*, waaruyt men niet duyſterlyk ſchynt te leezen van wat landaard hy was. Boven aan ſtaan deeze woorden van Virgilius, die eertyds door dien Dichter op den ſchelmſchen Pygmalion, Koning van Tyrus, gepaſt, deezen Dokter een zeer ſlechte kroon op 't hoofd zetten:

Scelere ante alios immanior omnes.

Daarop vólgen dan deeze regels:

Wie legt hier in dit graf met aarde toegeſtópt?
Een man met gierigheyd en wangunſt vol gepropt.

Die

Digitized by Google

Die meeſt zyn tyd verſleet, naar geld en goed te ſlaaven,
Die leefde en ſtierf als Moor, en ook zo wierdt begraaven,
Geſtraft naar 't oordeel Góds, en door de dood verraſt,
Om dat hy zyn beminde, een jaar of min voorleeden,
Tirannig had geplaagd, en weynig opgepaſt:
Dus treft Gods wraake hun, die 't quaad aan andre deeden.

VII. HOOFDSTUK.

AANMERKINGEN over eenige uytgezochte en voornaame plaatſen der Heylige Schriften, zo van het Oude als Nieuwe Teſtament, waarin of de zin kortelyk geopend, of de zaaken zelve breeder verklaard worden. Door Jakobus Nyloe, *Predikant te Aſſen Te Groningen by* Johannes Lens. 1702. 28 *vellen. in* 8.

UYt een hoek daar men geenſins het beſt Nederduyts ſpreekt, komt ons hier een werkje te voore, waarin doorgaans een zeer zuyvere en nette Nederduytſche ſtyl uytblinkt, een klaar bewys dat luſt en oefening veel vermag. Twyfelt iemand aan 't gene ik zegge, hy leeze maar een weynig daarvan, en hy zal, zo hy anders bequaam is om 'er van te oordeelen (want dat niet alle leezers die be-

Digitized by Google

quaamheyd hebben, is zeker) ten eerſten gewaar worden, dat de Schryver deezer Aanmerkingen een rechtſchapen liefhebber onzer Nederlandſche taale is. Dóch om den Leezer hier meê niet op te houden, zal ik nader toetreeden, en den inhoud van 't werk eens bezien.

De eerſte Aanmerking is over Gen. III. 22. *Toen zeyde de Heere Gód: ziet de menſch is geworden als onzer één, kennende het goede en het quaade.* Deeze woorden, doorgaans als een verwyt opgenomen, worden hier wat zachter verklaard, gelyk als óf God gezegd hadde: „ Ziet, de „ menſch door den Satan misleyd, heeft wil„ len worden als onzer één, *enz.*

Daaráán vólgt eene Aanmerking over Exod. XII. 35. 36. *De kinderen van Iſraël nu hadden gedaan naar het woord van Moſes, en hadden van de Egiptenaaren geëyſchte zilvere vaten, en goude vaten, en kleederen. Daartoe had de Heere den vólke genade gegeeven in de oogen der Egiptenaaren, dat ze hen hunne begeerte deeden: en zy beroofden de Egiptenaaren.* Over dit bedryf maaken eenige Uytleggers groote zwaarigheyd, even als óf 'er dieffſtal, óf ten minſten valſchheyd en bedróg in ſtak. Maar is 't niet vreemd, dat iemand, die voorgeeft de H. Schrift te gelooven, zulke gedachten van de Iſraëliten zoud hebben, nademaal zy dit niet uyt zichzelven, maar op Gódts uytdrukkelyk bevél deeden, die door Moſes tót hen gezegd had *Exod. 3. 21. 22. Het zal geſchieden, wanneer gylieden uytgaan zult, zo zult gy niet ledig uytgaan, maar elke vrouw zal van haare nabuurinne en van de waardinne haars huyzes eyſchen zilvere vaten, en goude vaten, en kleederen;*

die

die zult gy lieden op uwe zoonen en op uwe dochteren leggen, en zult Egipte berooven. Was niet Iſraël verpligt het bevél van den Heere te gehoorzaamen: en had Gód geen recht en magt den Egiptenaaren een gedeelte hunner goederen te ontneemen, en die aan Iſraël te geeven, en dat door Iſraël zelven te laaten uytvoeren? Wie zal dit ontkennen, en Gode zyn recht over de ſchepſelen willen betwiſten? Is Gód niet opperheer en eygenaar van de geheele werreld? is alles niet het zyne? kan hy, als een vry uytdeeler van zyn goed, deezen niet iets ontneemen, en den anderen wedergeeven? Gewislyk ja; en hy is aan niemand rekenſchap hiervan ſchuldig. Maar, zegt men, de Iſraëliten hebben ter quaader trouwe met de Egiptenaaren gehandeld, omdat zy hen het goed afgeleend hebben, met oogmerk om het nooit weder te geeven; en het is waarſchynelyk, dat zy dat goud en zilver, *enz.* van hen niet gekreegen hebben, dan onder belófte van het te zullen wederbrengen. Deeze tegenwerping heeft vry wat ſchyns, indien de zaak inderdaad zo gebeurd waare; maar waar ſtaat het, dat de Hebreen den Egiptenaaren hun goud, zilver, en kleederen *afgeleend* hebben? waar ook, dat zy het hen *belooft hebben weder te geeven*? Gód had zynen vólke bevolen dat elk van zynen huyswaard zilvere en goudene varen *eyſchen* zoude. Het Hebreewſch woord שאל *Schaäl* vertaalen ſommige wel met *te leen verzoeken*, maar het betékent eygentlyk *eyſchen, begeeren, verzoeken*, gelyk het in dieberékeniſſe zeer dikwils in de H. Schrift voorkomt; dóch

Digitized by Google

zeer zelden in die van *leenen*. Daarom hebben onze Nederlanders, gelyk veele andere vertaalers, het woord vólgens zyne rechte beduydenis overgezét door *eyſchen*. De Iſraëliten eyſchten de goederen van de Egiptenaaren buyten voorwaarde van die te leenen; en de Egiptenaars wederom gaven ze hen zonder eenig beding. En indien iemand zoude zeggen, dat het niet gelooflyk is, dat de Egiptenaars hunne beſte ſchatten zo lós heene zouden weggegeeven hebben; daarop wordt geantwoord, dat dit al gelooflyk is, want Moſes zegt *Exod.* 11. 3. dat *Gód den vólke genade gaf in de oogen der Egiptenaaren*. De Egiptenaars door de verdubbelde plaagen tót eenen jammerlyken ſtaat gebragt, wenſchten maar van de Iſraëliten ontſlagen te zyn, en wilden hunne ſchatten liever miſſen, dan hun leeven, 't welk in de laatſte plaag zo vinnig aangetaſt was. Zo dat dan Góds vólk in dit geval van diefſtal en valsheyd t'eenemaal vry was. De naaſte Aanmerking is over *Exod.* XVII. 16.

En de vierde is over Exod. XXXII. 32. 33. *Nu dan indien gy hunne zonden verzeeven zult: doch zo niet, delg my uyt uw boek't welk gy geſchreeven hebt. Toen zeyde de Heere tegens Moſes: Dien zoud ik uyt myn boek delgen, die tegen my zondigt.* Die eenige bezeffing heeft van Góds geeſtelyk en volmaakt weezen, weet wel dat Gód eygentlyk geen boek heeft waarin hy leeſt óf ſchryft, maar dat dit eene ſpreekwys is van den menſchè ontleend; zulks dat dan alhier door Góds boek zyne Alweetendheyd betekend wordt. Ondertuſſchen is dit eene manier van ſpreeken die men meer-

Digitized by Google

meermaalen in de H. Schrift vindt, dewyl'er op verſcheydene plaatſen van *het boek des leevens* gewag gemaakt wordt; en dat van de *burgers van 't Hemelſche Jeruſalem* ook gezegd wordt, dat ze *in de Hemelen opgeſchreeven* zyn, *Heb.* 12 23. insgelyks van de Diſcipelen, *dat hunne naamen in de Hemelen geſchreeven waaren.* Luk. 10. 20. waarentegen van de gódloozen gezegd is, dat ze *in de aarde geſchreeven worden.* Jer. 17. 13. Behalve dit boek des leevens, meldt de Koninglyke Dichter ook van een boek van Góds voorkenniſſe, daar hy zegt: *Myn gebeente was voor u niet verholen als ik in 't verborgen gemaakt ben, gewrócht als een bórduurſel, in de benedenſte deelen der aarde. Uwe oogen hebben mynen ongeſó meerden klomp gezien,* en alle deeze dingen waaren in uw boek geſchreeven, *de dagen als ze geſórmeerd zouden worden, en nóg geen van die was.* Ook wordt 'er gewag gemaakt van een *Gedenkboek* by den Profeet Maleachi. Kap. 3. 16. *Dan ſpreeken die den Heere vreezen, een ieder tó: zynen naaſten: De Heere merkt 'er dóch op, en hoort; en daar is een gedenkboek voor zyn aangezigt geſchreeven voor hen die den Heere vreezen, en voor deeze die aan zynen naam gedenken.* Voorts zegt David Pſalm 56. 9. *Gy hebt myn omzwerven geteld, leg myne traanen in uwe fleſſe, zynze niet in uw regiſter?* Nu is de vraag wat voor een boek men in de woorden van Moſes te verſtaan hebbe, waaruyt hy wenſchte uytgedelgd te worden. Veele Uytleggers neemen het voor het boek des eeuwigen leevens, óf het boek van Góds verkiezinge ten eeuwigen leeven; en vatten die woorden op als een uytdrukſel van Moſes overgroo-

te

te liefde tót Israëls behoudenis, waardoor hy wenschte, indien het moogelyk waare, liever eeuwig verlooren te gaan, dan dat Gód zyne wraak aan de Israëliten zoud oefenen: op dezelfde wyze als men meent dat Paulus spreekt, *Rom.* 9. 3. *Ik zou wel willen verbannen zyn van Christus voor myne broederen, die myn maagschap zyn naar den vleesche.* Maar deeze verklaaring kan onze Schryver geensins toestemmen, achtende dat het boek, daar Moses wenscht uytgewischt te worden, niet het boek des eeuwigen leevens is, maar van dit tydelyk leeven: zo dat dan Moses wensch geen andere zou zyn, dan dat hy liever begeerde te sterven, dan met zyne oogen de verdelging van Israël te aanschouwen. Even gelyk hy naderhande zeyde, *Num.* 11. 14. 15. *Ik alleen kan dit volk niet draagen, want het is my te zwaar. En indien gy alzo aan my doet, doodt my flechts, indien ik genade in uwe oogen gevonden hebbe; en laat my myn ongeluk niet aanzien.* Dat dit de meening van den man Gods zoude geweest zyn, wordt nóg door verscheydene andere bedenkingen beweerd. Doch ik gaa voort:

De vyfde Aanmerking is over *Ps.* XIX. 5. 6. de zesde over *Ps.* XLV. 7. de zevende over *Spreuk.* XXIV. 16. de achtste over *Pred.* XI. 1. en de negende over *Pred.* XII. 7. *En de geest weder tót Gód keere die hem gegeeven heeft.* Hieruyt wordt gelegenheyd genomen om van de onsterflykheyd der ziele te spreeken; en dat'er waarlyk zodaanig een zaak zy omstandiglyk uyt de H. Schrift aangetoond, en ook uyt de reden zelve beweezen; ja veele onder de Heydenen hebben een klaare overtuyging daaraf gehad.

Plato

Digitized by Google

Plato zeyde: *De menſchen zullen herleeven en uyt den dood verryzen: de zielen der verſturvenen blyven over, en den goeden zal het hiernaa beter gaan, den quaaden erger.* Voorts: *dat 'er een Rechter is door wiens vonnis beloonsing en ſtraffe naar verdienſte zal gegeeven worden, zo ras de ziel uyt dit lighaam verhuyſt is.* L. Seneka ſchryft in éénen zyner brieven (†) *dat de eeuwigheyd der ziele eene waarheyd is die de algemeene toeſtemming der menſchen heeft.* En zyn vader Markus Seneka zegt: (*) *De ziel van eenen góddlyken oorſprong, is nóch ouderdom, nóch dood onderworpen; maar uyt de banden van dit laſtig lighaam verlóſt, keertze weder tót haare plaats, en gaat na den Hemel.* En by Virgilius, die in 't zeſde boek van zyne Æneis den ſtaat der overleedenen met Poëetiſche verdichtſelen beſchryft, kan men ook zien waar hy ontrent die zaak t'huys was. De Roomſche Kerk heeft een *Vaagevuur* bedacht, daar de zielen der verſturvene gódvruchtigen moeten gelouterd worden. Andere achten, dat hoewel een vroome ziel, van het lighaam geſcheyden wordende, terſtond wel in eenen gelukzaligen ſtaat komt, die ſtaat echter nóg veel verſchеelt van de heerlykheyd die de ziel, naa dat ze ten jongſten dage weder met haar lighaam vereenigd zal zyn, genieten zal. Andere wederom gevoelen dat de zielen der geloovigen aanſtonds naa den dood de volle verzadiging der vreugde by Gód genieten: maar dat de zielen der gódloozen terſtond in de verdoemenis worden geworpen. Dóch veyligſt is 't daarvan te oordeе-

(†) *Epiſt.* 117. (*) *M. Senec: Rhetor. Suaſoria. VI.*

Digitized by Google

deelen zo als de H. Geeſt daar van getuygt. Góds woord leeraart ons, dat *de dooden die in den Heere ſterven, zalig zyn, van nu aan*, Openb. 14. 13. dat *de rechtvaerdige zullen ingaan in de vreede*, Jeſ. 57. 2. *Wy weeten*, (zegt Paulus) *dat als ons aardſche huys deezes tabernakels gebroken worde, wy een gebouw van Gód hebben, een huys niet met handen gemaakt, maar eeuwig in de Hémelen.* 2. *Kor.* 5. 1. Uyt deeze plaatſen blykt dat de zielen der gódvruchtigen aanſtonds naa het ſterven des lighaams in zo een ſtaat komen, daar zy zalig zyn, daar zy ruſten, van alle moeite en verdriet ontſlagen, en daar zy in vreede zyn: by gevólg komen ze niet in een pynelyk Vaagevuur, gelyk de Roomſche Geeſtelykheyd dryft, en 'er al te groote winſt uyt trekt om dit gevoelen niet ſtyf vaſt te houden. Maar hoe gelukkig de zalige ſtaat der ziele naa den dood ook zy, echter is 'er nóg onderſcheyd tuſſchen haaren ſtaat *voor* en *naa* den dag des oordeels en de verryzenis van het lighaam: want zal zy 'er niet een groote vreugd uyt moeten ſcheppen, dat haar *vernederd lighaam veranderd, en den verheerlykten lighaame van Chriſtus gelykvórmig* zal weezen? Immers is het een grooter trap van zaligheyd, naar ziel en lighaam beyde, dan alleenlyk naar de ziel verheerlykt te zyn. En 't was niet te vergeefs dat Paulus ſpreekende van de *Kroon der rechtvaerdigheyd* die voor hem weggelegd was, daarvan aldus zeyde, *welke my de Heere, de rechtvaerdige Rechter*, IN DIEN DAG *geeven zal.* 2. *Tim.* 4. 8. Dat 'er eene plaats der gelukzaligheyd is, blykt klaar uyt de H. Schrift, zy

wordt

Digitized by Google

wordt aldaar genoemd *de Hemel, het Paradys, de ſtadt die ſondamenten heeft, het Hemelſch Jeruſalem, het huys daar veele woningen zyn, een gebouw van Gód, een huys niet met handen gemaakt, maar eeuwig in de Hemelen; de eeuwige tabernakelen, enz.* Dóch hoe het in die Hemelſche en overheerlyke plaats geſteld zy, is beſt daar gelaaten: 't is een groote voorzigtigheyd liever daarvan te zwygen, dan onzékere giſſingen te maaken. Zo gelukkig nu als de ſtaat der vroome zielen naa dit leeven is, zo rampzalig zal die der gódloozen zyn. Zodaanig een ziel van haar lighaam ſcheydende, keert ook weder tó: Gód, maar helaas, hoe! 't Is om 'er een vonnis te ontvangen, en dan in *'t eeuwig verderf* geworpen te worden, eene plaats daar *weeninge en knarſing der tanden is*, daar *een worm knaagt, die niet ſterft*, en *een vuur brandt dat nimmer gebluſcht wordt.* Zal het niet een ſchrikkelyke knaaging zyn, wanneer de ziel by haar zelve van haare miſdaaden overtuygd, Gód als een' vreeslyken en ſtrengen Rechter moet aanſchouwen, die niet minder rechtvaerdig dan barmhartig is; wanneer zy ziet dat de tyd der genade, wel eer zo ſchandelyk verwaarlooſt, toen zy dikwils, zelfs in 't midden van haar misdryf, heymelyk getroffen, en tótafſtand van 't quaad door Gód in onmiddelyke trekking aangemaand wierdt, nu verſtreeken is, *omdat zy den tyd van haare bezoekinge niet bekend heeft*, toen die haar wierdt aangebooden. Het groot gewigt deezer zaake, Leezer, vervoert myne pen een weynig buyten mynen toeleg; maar zo gy waarlyk eene begeerte na uwe eeuwige welſtand hebt, dan houd ik my ver-

Digitized by Google

verzekerd, dat het u niet verveelen zal; en beſtaat gy anders, dan zyt gy te beklaagen; en ik wenſch u een boetvaerdig gemoed, indien het de wille des Heeren zy,

De tiende Aanmerking is over *Jeſ.* VI. 2. de elfde over *Jeſ.* XLIV. 28. en XLV. 1... 8. waarin men onder andere een bekroópt leevensverhaal van Cyrus vindt: de twaalfde is over *Mal.* IV. 2. de dertiende over *Matth.* XI. 11. de veertiende over *Matth.* XXIV. 28. en de vyftiende over *Mark.* XI. 13. *En het was de tyd der vygen niet.* Het ſchynd vreemd, dat onze Zaligmaaker, indien 't de tyd der vygen niet was, vrucht van dien boom verwacht zoud hebben. Hierom hebben ſommige geleerde mannen geoordeeld, dat die woorden niet volgens den gemeenen zin moſten geleezen worden: Heynſius onder andere achtte, dat in plaats van de gemeene Griekſche leezing ὁ γὰρ ἦν καιρὸς σύκων, men behoorde te leezen οὐ γὰρ ἦν σύκα. 't welk den ganſchen zin verandert, en zeggen wil, *want daar was de tyd der vygen*; en deeze verandering ontſtaat alleenlyk uyt het teken dat boven het woordtje ὁ ſtaat, want οὐ [*ou*] is *niet*, en οὗ, 't welk met eene uytblaazing [*bou*] uytgeſprooken wordt, beteekent *daar*. 't Is inderdaad zeer waarſchynelyk dat deeze laatſte leezing recht zy, want hoe ligt hebben de afſchryvers in zulk een teken konnen miſſen? Evenwel ontbreekt het niet aan Schryvers (*) die de gemeene leezing voorſtaan.

De

(*) *Zie in Thomas Brawns werken; zyne Aanmerkingen op verſcheydene planten in de H. Schrift gemeld. pag.* 149.

Digitized by Google

De zestiende Aanmerking is over *Joh.* VII. 23. welke woorden onze Schryver oordeelt dat aldus behooren geleezen te worden: *Indien een mensch op den Sabbath de besnydenis ontvangt*, dat (*of* waardoor) *de Wet van Mozes niet gebrooken wordt, zyt gy toornig op my dat ik eenen geheelen mensch gezond gemaakt hebbe op den Sabbath?*

De zeventiende aanmerking is over *Joh.* VIII. 5. 6. De 18de over *Joh.* XXI. 22. 23. De 19de over *Hand.* XV. 28 29. De 20ste neemt de schynstryd weg tusschen de woorden van Rom. III. 21. *Wy besluyten dan, dat de mensch door het geloove gerechtvaerdigd wordt*, zonder de werken der wet: en die van *Jak.* II. 24. *Ziet gy dan nu, dat een mensch uyt de werken gerechtvaerdigd wordt*, en niet alleen uyt het geloove.

Alhier moet aangemerkt worden, dat Paulus spreekt tót zulke uyt de Jooden, die hunne gerechtigheyd voor God meenden te verkrygen door het onderhouden van Mozes wet: en dat Jakobus een geheel ander slach van menschen voorhad, ook wel Jooden, (zie Kap. I. 1.) dóch die niet roemden op de werken van Mozes wet buyten het geloove in Christus, maar die voorgaven dat geloof te hebben, zonder dat ze het nógtans uyt hunne werken toonden.

De 21ste aanmerking is over *Rom.* VIII. 19. 23. De 22ste over I. *Kor* XV. 32. De 23ste over *Gal.* IV. 5. De 24ste over *Eph.* II. 14. 15. De 25ste over *Eph.* III. 18. De 26ste over I. *Thess.* V. 19. *Bluscht den Geest niet uyt*, alwaar getoond wordt dat zulks op verscheydene wyzen geschieden kan. De 27ste over *Heb.* XII. 12. De 28ste over *Heb.* XII. 24. De 29ste is over I. *Pet.* III.

Digitized by Google

21. De 30ste is over I. Joh. III. 20. En de laatste is over Openb. V. 5.

Gy ziet, Leezer, uyt het gene ik u alhier voorgedraagen hebbe, dat deeze aanmerkingen fraai en ſtichtelyk zyn; van alles iets te melden kan hier niet geſchieden. Ik meende nu een Uyttrekſel van eenige *Predikatiën* van deezen zelfden Kerkredenaar, hierop te hebben laaten vólgen: dóch ik word in dat voornemen belét, en meen derhalve in de naaſtkomende twee maanden daaraan te gaan.

VIII. HOOFDSTUK.

JACOBI I. F. F. GRONOVII Exercitationes Academicæ habitæ autumno anni cIↃIↃcLXXXII. de NECE JUDÆ τῦ θεοδότυ, & cadaveris ignominia. Accedit legitima & perſpicua earum defenſio, ut appareat tempus ac rationem necis & cadaveris infamiam ab ipſis Euangeliſtis fuiſſe clarè indicata.

Dat is

Jakobus Gronovius, *zoon van J. F. Hoogeſchoolſche Oefeningen, gehouden in den Herfſt van 't jaar* 1682. *over den* DOOD van JUDAS *den* Verraader, *en de ſchande zyn lyk aangedaan: Waarby komt een wettige en duydelyke verdeediging derzelver om te*

doen

Digitized by Google

doen blyken dat de tyd, de ſoort van dood, en de ſmaad zyns lyks, door de Evangeliſten zelve klaar aangeweezen zyn. Te Leyden by Jordaan Luchtmans 1702. *In* 4. 38. *vellen.*

GEen kleyne moeijelykheyd heeft de manier van Judas dood aan weetgierige perſoonen gebaard, dewyl men in de H. Schrift zulk een verſchil in de beſchryving daarvan vindt. De Evangeliſt Mattheus, verhaalende *Kap.* XXVII. hoe deeze Verraader uyt berouw over zyn ſnood bedryf het bedongen geld den Overprieſteren wederbragt, zegt v. 5. *En als hy de zilvere penningen in den Tempel geworpen hadde, vertrok hy, en heene gaande verworgde hem zelven.* En Lukas zegt: *Hand.* I. 18. *Deeze dan heeft verwurven eenen akker door den loon der ongerechtigheyd, en voorwaards overgevallen zynde, is midden opgeborſten, en alle zyne ingewanden zyn uytgeſtort.*

Derhalve heeft de gelcerde Schryver deezer Oefeningen getracht die zwaarigheyd uyt den weg te ruymen: naa dat hy dan de gevoelens van verſcheydene wydloopig aangehaald heeft, komt hy eyndelyk tót dat van Kaſaubonus, die om de woorden van Mattheus met die van Lukas overeen te brengen, oordeelde „ dat wan„ neer Judas met de ſtróp om den hals zichzel„ ven had neêrgeworpen, het touw toen ge„ broken was, en dat hy alzo voorovervallende „ op een' ſcherpen ſteen, óf paal was geſtort, „ en daardoor zyn buyk opgeborſten, en 't „ ingewand daaruyt geſchooten. Even als óf

Digitized by Google

iemand, wanneer de ſtrop brak, noodzaakelyk voorover tuymelen moſt, en niet eerder op zyne voeten neêrkomen zoude.

Andere zyn'er geweeſt die het woord ἀπήγξατο [apeegxato] 't welk Mattheus gebruykt, en doorgaans overgezet wordt *verworgde zich*, óf *verhing zich*, verklaard hebben door *verſtikte*, óf *ſmoorde*, meenende dat Judas door eene ſchielyke verſtikking óf benaauwdheyd bevangen, alzo voorover gevallen was, óf door een bange zwaarmoedigheyd zich van eene ſteylte geworpen had. Maar ſchoon in 't één óf 't ander geval dit Griekſch woord al die betékenis mogt gehad hebben, zo kan men nógtans uyt de woorden van Mattheus, als menze geen geweld wil aandoen, dien zin niet trekken; hy zegt duydelyk, καὶ πρηνὴς γενόμενος ἀπήγξατο [*kai prenès geneómenos apeengxato*] *en heene gaande, verworgde* óf *verhing zich*. Merk, Leezer, het woord πρηνὴς zet aan deeze meening geen kleyne klem by. En des niettegenſtaande vindt men 'er die niet willen toeſtaan dat Judas eene hand in dit werk gehad, maar dat het de Duyvel zelf werkelyk gedaan zoud hebben, te meer, vólgens 't oordeel van Lightfoot, omdat die booze geeſt al drie dagen te voore in hem gevaaren was.

Naa dat dan de meeningen van veele Schryvers over het bedryf van Judas overwoogen zyn, wordt eyndelyk aangetoond dat de algemeene betékenis van 't woord ἀπάγχεσθαι [*apagcheſtai*], vólgens het gebruyk van bykans alle Griekſche Schryvers, is *zich verhangen*, óf *verworgen*. Maar als men dus vaſtſtelt dat Judas zich verhangen heeft, wat raad dan met het verhaal

van

van Lukas? Heb een weynig geduld, Leezer, en gy zult het zien. Zyne woorden πρηνὴς γενόμενος [*Prenees genomenos*] die onſe Nederlandſe Overzetters vertaald hebben, *Voortwaards overgevallen zynde*, zyn niet alleenlyk in de oude Latynſche overzetting, maar ook in die van Eraſmus, vertaald door *ſuſpenſus*, [opgehangen]; zo dat dan *ſuſpenſus* hier geacht moet worden dezelfde betekenis te hebben als 't woord *præcipitatus*, dewyl het in zodaanig een zin voor zuyver Latyn kan doorgaan, omdat men by de Latynen *cadere*, *ruere*, ja ook *præcipitia delabi*, niet altoos zegt van 't gene eygentlyk en inderdaad van boven neêrvalt, maar ook wel van 't gene voorwaards overhelt, en echter niet afgeſneeden, maar vaſt is. Immers zegt Silius, *Imoque cadit barba hiſpida mento*, willende daarmeê geenſins zeggen, dat de afgeſchooren baard nedervalt, maar dat hy van en onder de kin neêrhangt. Zo ook Statius, *Nuſquam turbine conditus ruenti Prunorum globus?* om te berékenen, Of 'er niet een opgehoopte en als overhellende ſtapel pruymen was: En in 't eerſte boek zyner Thebais, *lapſum montem*, voor eenen overhellenden berg: andere exempelen ſlaa ik over. By deeze gelegenheyd krygt Nikolaas Heinſius, die zich op zyne trouw in 't naazien van verſcheydene exemplaaren beroept, eenen ſteek, die niet flaauw aankomt, (*) maar ter deege raakt.

(*) *Pag.* 173. *Nic. Heinſius ipſe fidem, quam ille ſuam tanta cum cærimonia toties commendat, tueatur.* Pag. 174. *Hinc exiſtimate fidem Nicolai Heinſii.*

Digitized by Google

Gelyk men dan uyt de maniere van ſpreeken zo wel by de Latynen als Grieken gebruykelyk, door de Griekſche woorden πρηνὴς χωρέω, die overeenkomen met de Latyniche *prolapſus*, *deciduus*, *delapſus*, *cadens*, verſtaan kan dat Judas opgehangen was, zo konnen wy ook uyt het gevólg verſtaan, dat hy, die alzo was opgehangen, midden opborſt, en zyn ingewand uytſtortte; 't welk immers niet min geloofiyk behoort te zyn, dan het geval van Arius, die op 't heymelyk gemak zittende zyn gedarmte quyt raakte, het welk natuurlyker wyze niet zonder eene barſt heeft konnen geſchieden. Dit dan aldus zynde, wat wil men dan nóg meer?

Niettemin om te toonen dat 'er nóg vry wat meer kan gezegd worden, zo wordt 'er geheel iets anders te voorſchyn gebragt. Lukas, vólgens 't oordeel van onzen Schryver, maakt ganſch geen gewag van Judas dood, ja daar is niet een tittel daarvan by hem te vinden: en hy ſpreekt alleenlyk van 't gene dat Judas naa zynen dood overgekomen is. Het is bekend dat zodaanige die zichzelven ombrengen doorgaans op een verachtelyke wyze óf plaats, en ook veeltyds onder de galg begraaven worden, tót meerder blyk van de ſchandelykheyd huns bedryfs. Deeze gewoonte was te dier tyd ook by de Jooden, toen veele Grieken, Romeynen, en andere uytheemſche vólken onder hen verkeerden. En daarom wierdt het lyk van Judas genomen, en πρηνὴς χωρέω, *van boven neer geworpen* in eenen diepen poel óf kólk, verordineerd voor ſnoode lyken en krengen, en met zulke uytſteekende en rótsachtige ſcherpten voor-

Digitized by Google

voorzien, dat de lyken daarop vallende mosten barsten, op dat zy eerder uytdroogen, en minder stinken zouden, dan óf menze ergens op eene vlakte óf veld wierp. Dat nu deeze woorden πρηνὴς γενόμενος niet *activè* maar *passivè*, (dat is, dat Judas 't zichzelven niet deed, maar dat het hem gedaan wierdt) moeten genomen worden, wordt door verscheydene voorbeelden van spreekwyzen (†) aangetoond: ja het woord πρηνὴς wordt aangeweezen (*) uyt zich zelven deeze betékenis, *voorover gestooten* óf *van boven neêr geworpen*, met zich te brengen. Belangende nu zodaanig een diep dal óf hól, om snoode lyken óf krengen in te werpen, alhoewel men nergens uytdrukkelyk geschreeven vindt, dat 'er zulk een plaats te Jerusalem was, echter heeft men reden om het te vermoeden, omdat 'er by de Romeynen en Gricken diergelyke plaatsen waaren.

Hierop vólgt nu een wydloopige *Verdeediging* van al 't voorgaande, 't welk al voor veele jaaren in 't licht geweest zynde, van deezen en genen was tegengesprooken geweest. Dóch ik scheyde daaraf, om onder dit zelfde Hoofdstuk iets van eenen anderen Schryver te brengen, 't welk rechtdraads tegen 't bovenstaande aanloopt, naamelyk:

(†) *Pag.* 103. (*) *Pag.* 82. 83. & 89.

Digitized by Google

JAC. PERIZONII Dissertatio de *Morte Judæ*, & verbo Ἀπάγχεσθαι, in qua explicantur & conciliantur loca Matthæi XXVII. 5. & Lucæ Actor. I. 18. ac vindicantur, quæ ad Æliani Var. Hist. V. 8. erant notata.

Dat is

JAKOBUS PERIZONIUS Verhandeling van den Dood van Judas, *en het woord* Apagcheſtai, *waarin de plaatſen van* Matth. 27. 6. *en* Hand. 1. 18. *verklaard en overeengebragt, en 't gene by Ælianus verſcheydene Hiſtoriën op 't V. boeks* 8ſte *hoofdſtuk aangetekend was, verdeedigd wordt. Te Leyden by* Johannes du Vivië, *en* Iſaak Severyn, 1702. *In* 8. 6. *vellen.*

DEwyl dit maar een kleyn boekje is, zal ik er ook geen wydloopig uyttrekſel van maaken, maar evenwel in 't kort te verſtaan geeven waar 't op uytkomt. Deeze Schryver gaf verleeden jaar de *Hiſtoriën van* ÆLIANUS in 't licht: en dewyl aldaar in 't V. boeks 8. Hoofdſt. zékeren Poliagrus gezegd wordt ἀπάγξασθαι [zich verhangen te hebben], en dat over de bet ékenis van dit Griekſch woord onder de Geleerden verſchil was, zo tékende hy daarop aan, dat hy 'er niet tegen had dat men het nam in den zin van *zich te verhangen*, maar dat hy daarom geenſins oordeelde, dat het ook geen andere

beté-

Digitized by Google

betékenis had: Hem was wel bekend dat zyn Amptgenoot, al voor twintig jaaren in, zyne Oefeningen getoond had van een ander gevoelen te zyn; cóch hy oordeelde echter dat het hem vry ſtondt, dus veel te zeggen, dewyl hy niemand noemde. Maar hebbende daarnaa een vertoog over de *Beſchryving* van *Luk.* II. 2. uytgegeeven, had zyn Amptgenoot het gene daarin geſteld wierdt, met opzet in de Hoogeſchool wederſprooken, en dat op zodaanig een wyze, dat onze Schryver daardoor de vryheyd genomen heeft om zyn gevoelen wegens het woord ἀπογράφεσθαι, voor te draagen, gelyk dan in deeze Verhandeling geſchiedt. Vooraf wordt beweerd dat men de woorden van Lukas, *Hand.* I. 18. van Judas dood, en niet van zyn lyk moet verſtaan; vervólgens wordt gehandeld van de ſpreekwyze πρηνὴς γενόμενος, en gezegd, dat πρηνὴς [*precnes*] eenvoudiglyk 't zelfde betékent als *pronus* by de Latynen, (in 't Duytſch *voorover neygend* óf *op zyn buyk leggende*); maar geenſins regelrecht en eygentlyk *præcipitatum in caput* [*met het hoofd na omlaag geſtort.*] 't Is waar 't kan wel gebeuren dat iemand die voorwaards na omlaag valt, met het hoofd eerſt op de grond komt, ja het gebeurt den meeſten tyd, 't en zy iemand van zelfs affſpringe, dat het hoofd eerder neêr komt dan de voeten; maar zelfs dan valt hy voorover [*pronus*], en legt gemeenlyk zo. Dóch dit kan al zo wel geſchieden aan zodaanige die tegen dank van eene hoogte vallen, óf zich al willens van boven neêr werpen, als ontrent lyken; zo dat dan dit woord niets meêbrengt,

Digitized by Google

dat ons noodzaakt om het op den dooden, en niet op den leevenden Judas, te betrekken. Het is ook aanmerkelyk dat Virgilius zich van het woord *pronus* (†) in diergelyk een zin bediend heeft, als't woord προνὴς by Homerus gebruykt wordt, wanneer hy Agamemnon invoert wenschende (*) *dat de zon niet eer mogt ondergaan, voor dat hy Priaams paleys* [προνὴς] *voor over* (dat is, omverre) *had geworpen.*

Nu valt 'er nóg vry wat te zeggen van 't woord ὑποπτεύω, teweeten dat het niet vaſt gaat dat men het altoos *paſſivè* óf lydenderwyze moet neemen, maar dat het veeltyds in een middel-zin, tuſſchen *lyden* en *doen*, moet genomen worden, en dit wordt met eenige ſpreekwyzen aangetoond: ook wordt het verhaal, zonder blyk, van een hól te Jeruſalem daar men de lyken in wierp, niet met ſtilzwygen voorbygegaan, maar geoordeeld dat het wel een bewys van noode had. En ten aanzien van Kaſaubonus gevoelen, dat de ſtróp gebroken, en Judas alzo neêrgevallen was, wordt gezegd dat daarin minder ongerymdheyd ſteekt, dan dat men 't verhaal van Lukas op 't lyk alleen betrekt. Dóch het gevoelen van Dan. Heinſius, Pricæus, en andere, dat Judas door wanhoop, benaauwdheyd, en angſt gedreeven, zynen dood zóchr en vondt, en dat dit door het woord ἀπάγχεσθαι betekend wordt, komt onzen Schryver niet heel ongerymd voor, zo dat hy daarop zeer wydloopig gaat aanwyzen, hoe dat woord in

(†) Virg. Æn. IX. v. 713. *Sic illa ruinam Prona trahit, penitusque vadis illiſa recumbit.* (*) *Iliad.* Λ. v. 414.

Digitized by Google

in verſcheydenerley opzigte kan aangemerkt worden, dat het op eene *quelling des gemoeds* betrekkelyk kon zyn, en dat het ook wel gebruykt is wegens eene *verſtikking*. Maar het wordt tyd dat ik 'er uytſcheyde: ſommige zullen miſſchien denken dat ik reeds al te veel van deeze twiſt onder de Geleerden aan de ongeletterden bekend gemaakt hebbe. Dóch hoe 't daarmede zy, ik heb het op een beſcheydene wyze gedaan, houdende my buyten 't krakkeel, zonder alhier party te kiezen.

IX. HOOFDSTUK.

DE INWENDIGE STAAT en de Myſtike Theologie óf verborgen Godgeleerdheyd, verklaard in wigtige ſtukken, raakende de Overdenking en Beſchouwing van Gods liefde. Hierby komen eenige Aanmerkingen over een Uyttrekſel van voorſtellingen, om de ziel tot die hooge beſpiegeling op te heffen. Ter gelegenheyd van de beruchte verſchillen van den Aartsbiſſchop van Kamerik en den Biſſchop van Meaux. Door F. M. Mitsgaders een Brief over het Weezen Gods. Te Rotterdam by Barent Bos. 1702. 16. *vellen, in* 8.

DE verborgene Godgeleerdheyd heeft eygentlyk tót haar voorwerp 't gene dat Gód door zynen Geeſt en Genade in 't inwendige óf in het hart der geloovigen werkt, om hen

Digitized by Google

hen door Christus met hem te vereenigen, en hen van al het aardsche lós te maaken, opdat ze hem alleen zouden aanhangen. Hiertoe is vooral noodig de Christelyke Beschouwing, waarvan alhier gehandeld wordt.

Daar is onderscheyd tusschen de Overdenking en de Beschouwing; de Overdenking, beréekent de werking van onzen geest in 't overpeynzen van bekende waarheden, om die naauwkeuriglyk in zyne gédachten te overweegen, en ze al zo te beter te onthouden, en tót het gebruyk aan te leggen. Maar de bovennatuurlyke Beschouwing gaat veel verder; want men verstaat daardoor „ het eenvoudig, verliefd, stil, gestadig „ óf duurzaam en algemeen gezigt, dat de „ ziel heeft van Gód, gezien in hemzelven en „ in zyn weezen, boven alles, en in alles, en als „ inniglyk aan onze geest en harte tegenwoor„ dig zynde, dewyl hy zulks aan alle en aan al„ les is, schoon hy daar niet erkend, gevoeld, „ en bespeurd wordt. Daar hebt gy 't Leezer, met dezelfde woorden als ik het u ytgedrukt vinde.

Dóch zodaanig een Beschouwing is niet bovennatuurlyk, dan wanneer ze door een bovennatuurlyk beginsel geschiedt: want eene Overdenking, die enkelyk en alleen verricht wordt door den natuurlyken geest, desselfs inspanningen, gedachten, aanmerkingen, en eygene redenkavelingen, heeft niets gemeen met het Christendom, óf met het gene eenen Christen uytmaakt. Ook moet men der menschelyke Reden geen onfeylbaarheyd toeschryven, want zy is waarlyk van den mensch; door haar is zyne ziel een redeneerend weezen, en de

mensch

Digitized by Google

menſch wordt redelyk genoemd, als hy wel redeneert. Zyne reden is zyn verſtand zelf, 't welk zyne gedachten wel aan malkanderen bindt, zo hy 't licht der waarheyd vólgt, maar quaalyk, zo hy van 't licht, dat in zyne duyſternis ſchynt, afwykt. Invoege dat zodaanige die door hunne natuurlyke overdenkinge ſlechts in zichzelven inkeeren, om daar naar de ſtemme hunner reden te luyſteren, daaruyt geen weezendlyke heyligmaakende vrucht zullen trekken.

Belangende nu de *Conſcientie*, men oordeelt dat ze vólgens de kracht van 't woord betékent, eene *weetenſchap* die men *met iemand* heeft, en dat deeze iemand *Gód* is, waaruyt men dan beſluyt dat dit *medeweeten* ontwyfelbaar *zeker* is: dóch dit gaat zoo vaſt niet in alle gevallen; want iemand zou konnen Conſcientie-werk maaken van eene zaake waarin hy dwaalt; by voorbeeld, Paulus toen hy nóg Saulus was, *meende waarlyk by zichzelven* dat hy de Chriſtenen vervólgen moſt, zie *Hand.* 26. 9. 10. 11. Zodaanig was ook de Conſcientie der gener die aten van 't gene dat den Afgoden geófferd was, 1. *Kor.* 8. 7. waar door hunne conſcientie, die door de waarheyd niet verlicht, vrygemaakt, en verſterkt, maar nóg *zwak* was, *beſmet wierdt*. Hieruyt moet men dan beſluyten dat in den natuurlyken menſch niets zy dat onfeylbaar is: want hoewel de Conſcientie, voorzoveel ze waarlyk verlicht is, de waarheyd toeſtemt, haar met vermaak aanneemt, en daaraan getuygenis geeft, echter is ze daarom 't Licht zelf niet.

Wat nu aangaat het hart, het is zeker dat de H. Schrift

H. Schrift groote dingen daarvan zegt, inzonderheyd in de Pſalmen; (*) maar 't blykt ook dat aldaar van 't hart der rechtvaerdigen geſprooken wordt, en niet van dat van een natuurlyk menſch; want dat wordt *argliſtig* en *doodelyk* genoemd. Indien dan iemand de ſtem der eeuwige waarheyd wel zal hooren, zo moet hy die van zynen eygen geeſt eerſt doen zwygen; want hoewel Gód van buyten ſpreekt door zyne werken, die ons zyne eere vertellen, echter ſpreekt hy tót den menſch ook van binnen, zelfs in zynen natuurlyken ſtaat, beſtraffende en overtuygende hem van 't quaade.

Om dan weder tót de bovennatuurlyke Overdenking en Beſchouwing te keeren, zy moeten in den geeſt des gebeds geſchieden, teweeten van dat gebéd, het welk in ófdoor den H. Geeſt geſchiedt, waarvan het uytwendig hoorbaar gebéd maar een uytdrukking óf uytbreyding is, en zo het rechtmaatig zyn zal, altoos met het inwendig gebéd des gemoeds vergezelſchapt moet gaan. Wat nu eygentlyk de Beſchouwing belangt, daarop kan gepaſt worden 't gene de Apoſtel van Moſes zegt, *dat hy zag den onzienlyken*; en 't gene David aanwyſt: *Smaakt en ziet dat de Heere goed is. In uw licht zien wy het licht. Hy doet my nederleggen in grazige weyden; hy voert my zachtkens aan zeer ſtille wateren. Zy gaan van kracht tót kracht, om Gód in Sion te beſchouwen.* Men paſt daarop ook toe 't gene Maria deed, *zittende aan de voeten van Jeſus.* Ook kan men daartoe by brengen 't gene Joannes zegt: *Wy hebben zyne heerlykheyd gezien.* En elders: *Wy ver-*

(*) *Zie pag.* 34 35.

Digitized by Google

verkondigen u 't gene wy gehoord, het gene wy met onze oogen gezien, het gene wy aanſchouwd, en met onze handen getaſt hebben van het Woord des leevens. Hiertoe dienen ook de woorden van Jeſus: *Gód is een geeſt, en wil in geeſt en waarheyd aangebeden zyn;* en het gene in de *Openbaaring* wordt gezegd van 't *verborgen Manna, den nieuwen Naam, de Morgenſtar,* en van 't *Avondmaal*; 't welk Jeſus belooft met de geloovige zielen in 't inwendig te zullen houden.

Deeze Beſchouwing nu is alleen voor de waare Chriſtenen, en niet voor alle die zo genoemd worden, zonder het in waarheyd te zyn. En de algemeene fonteyn uyt welke alle waare Beſchouwers putten is de *zalving van de Heyligen,* (†) die de geloovigen alle dingen leeraart, als zynde de geeſt der waarheyd. En de groote en algemeene regel in deezen weg is „ zichzelven „ nederig voor Gód te ſtellen, na hem innig„ lyk te verlangen, hem lydzaamlyk te ver„ wachten, eenvoudig te ontvangen 't gene „ hy geeft óf werkt, hem getrouwlyk te vól„ gen, en hem in alles en overal hartelyk en „ met liefde aan te kleeven. Dóch het is zuyverlyk door het geloof dat men Gód in Chriſtus moet aanhangen: want daar zyn geeſtelyke dorheden daar Gód de zielen die hem vólgen ſomtyds doet doorgaan, waardoor zy worden als een dorre en dorſtige aarde; en dit geſchiedt om hun geloof te oefenen, ten eynde zy 't op hem alleen zouden veſten.

Dus doende komt men dan tót de bezitting der gódlyke liefde, waarvan een breede beſchry-

(†) 1. *Joh.* 2. 20. 27.

Digitized by Google

schryving gegeeven wordt, die zich byna tót aan het eynde van dit werkje uytstrekt. Waar op dan eenige Aanmerkingen vólgen tót opheldering van eenige stellingen getrokken uyt het Boek van F. M. genoemd *Ligte praktyk om de ziel tót de byzondere Beschouwing te verheffen.*

Achter deeze Aanmerkingen is gevoegd een Brief geschreeven over het weezen Gód: men vindt 'er hem aldus beschreeven: „ Gód is, en „ is degéne die hy is, de groote en oneyndige, „ de onbegrypelyke, en de onuytspreekelyke. „ Hy is alleen van en door hem zelven: Hy is „ alleen het noodzaakelyk weezen: Hy is alleen „ het algenoegzaam weezen voor zichzelven „ en voor alle dingen: Hy is alleen het ganschh „ volmaakte weezen, en zyne gódlyke volmaaktheden zyn zonder getal óf maat, en „ oneyndig te boven gaande al wat het verstand „ van Engelen óf menschen daarvan kan denken óf begrypen. Hy is de Eeuwige, en „ zynde verheven, als hy is, boven alles wat „ in de tyd verloopt, en ingeslooten wordt, zo „ woont hy in de eeuwigheyd, daar hy geniet „ alle goed, alle grootheyd, alle heerlykheyd, „ en alle gelukzaligheyd die hem waerdig is, „ genietende echter niets dan hem zelven, *enz.* Dit is 'er maar een kleyn staaltje van; het overige kan van de Liefhebbers zelve naagezien worden.

X. HOOFD-

Digitized by Google

X. HOOFDSTUK.

De dood van Joſua, *op het afſterven van den doorluchtigſten en grootmagtigſten Vorſt en Heer,* WILLEM DEN DERDEN, *door Gods genade Koning van Groot Britanje, Vrankryk, en Yrland, Beſchermer des Geloofs, ontvouwen en toegepaſt, in eene Predikacie over* Joſ. *XXIV.* 29. *Uytgeſprooken den* 3. *van Bloeimaand* 1702. *den gedenkdag der verloſſinge van Overyſſel, door* Arnold Moonen, *Bedienaar des H. Evangeliums te Deventer. Te Deventer, by* Albert Fronten. 1702. *In* 4. 6. *en een half vel.*

VEel van deeze Predikacie alhier te zeggen is noodeloos, eerſtelyk omdat dit geen groot werk is, en dienalve haalt kan doorleezen worden; ten andere omdat die op den dood van dien uytmuntenden Vorſt *Willem den derden*, in zyn leeven Groot Britanjes Koning, en onzen Stadhouder, is toegepaſt, en daarom menig eenen Leezer ligtelyk zal konnen aanlokken; en ten derden omdat zy voortgekomen is uyt de penne van eenen Schryver, wiens naam alleen onder de Liefhebbers onzer taale genoeg is om zyne werken aan te pryzen. Om evenwel den Leezer niet t'eenemaal van den inhoud deezer kerkreede te verſteecken, zie hier het volgende uyt de toepaſſinge:

„ Wat zullen wy nu doen, geliefde? zullen „ wy Gods hoog beſtier betwiſten? Dat zy

„ verre. *Wie zal tót hem*, die aller menſchen,
„ ook der Koningen en Vórſten dagen en jaa-
„ ren beperkt heeft, en *in* wiens *hand* onze *ty-*
„ *den zyn*, durven *zeggen*, *wat doet gy? Rechte-*
„ *vaerdig is de Heer, en elk* zyner *oordeelen*,
„ ſchoon alle *een groote afgrond*, is recht. Zul-
„ len wy onze zonden beklaagen, de oorzaak
„ van dit overgroot verlies? Laat ons dat doen,
„ gelyk wy ſchuldig zyn. Want waarlyk *wy*
„ *bebben gezondigd*, en daardoor veroorzaakt,
„ dat *de kroon van ons hoofd gevallen is*. Sommige
„ door Afgodery, deezen Vórſt, een enkel
„ werktuyg, maar met zyne wysheyd en dap-
„ perheyd het gezegendſte werktuyg, in Góds
„ hand, al te hoog, en boven den rang der
„ menſchen zettende; andere door eene ver-
„ foeijelyke en onvergeeflyke ondankbaar-
„ heyd, zyne daaden en raadſlagen, nooit van
„ dwingelandye en ſtaatzucht verdacht, mis-
„ duydende, en van verkeerde inzigten onbe-
„ ſchroomd beſchuldigende; en wy alle door
„ góds dienſteloosheyd en ongehoorzaamheyd
„ aan des Konings gódvruchtig voorbeeld
„ (want hy diende, als Joſua met zyn huys, den
„ Heere,) en aan Góds vreeſlyke en onveran-
„ derlyke geboden. Want deeze en meer
„ zonden zyn oorzaak dat wy den Koning ver-
„ looren hebben, *enz.*

„ Zullen wy dan, dit weetende, droevig
„ zyn? Dit ſtaat ons vry; dit eyſcht de dank-
„ baarheyd aan de geheugenis van wel verdie-
„ nende Vórſten. Dóch zo, dat wy den Ko-
„ ning, nu ten hoogſte gezaligd, zyn eeuwig
„ heyl niet misgunnen uyt eygenliefde, nóch

„ uyt

Digitized by Google

„ hoopeloosheyd van behoudeniſſe murmu-
„ reeren, maar, zyne Majeſteyt met vreug-
„ deryke droefheyd naaoogende, den Heere
„ zwygen en ſtil zyn. *enz. enz.*

De Dood *van zyn Britanniſche Majeſteyt WILLEM de III. beſtreurd in drie Lykreedenen, door drie Engelſche Godgeleerden. Te Rotterdam by* Barent Bos. 1702. 8 *vellen, in* 4.

DE tytel wyſt met één woord aan wat het onderwerp deezer drie Lykreeden is, het afſterven, naamelyk, van dien uytmunten-den Vórſt, Koning Willem de III. die hoe-wel dood, evenwel in de geheugenis van veele duyzenden leeft, en 'er niet ligt door den tyd uytgewiſcht zal worden. De eerſte is verhandeld door *Joan Hammond*, *Hand.* XIII. 36. *Want David, als hy in zynen tyd den raad Gods gedient had, is ontſlaapen, en is by zyne vaderen gelegd, en heeft verderving gezien.* De Inleyding beſtaat in eene rouwklagte; waarop dan aangetoond wordt wat reden men heeft om rouw te bedry-ven; en vervólgens welke de eygentlyke mid-delen zyn om die rouw te maatigen.

De tweede Lykreede van *W. Tucker*, is over *Klaagl.* V. 16. 17. *De Kroon onzes hoofds is afge-vallen: ô wee nu onzer, dat wy zo gezondigd heb-ben. Daarom is ons hart mat, om deeze dingen zyn onze oogen duyſter geworden.* Waarin getoond wordt. I. Dat het verlies van eenen goeden Koning een zeer groot verlies, en een groot

Digitized by Google

naadeel is voor een vólk. II. Dat een zondig vólk zichzelven en zyne eygene booze daaden te wyten heeft niet alleen zo groot een verlies als het verlies is van eenen goeden Koning, maar ook alle andere zwaarigheden en rampen die het kan gevoelen óf vreezen. III. Dat een vólk, gereed ſtaande om van wege zyne boosheyd verlooren te gaan, geen beter weg kan inſlaan, dan dat het zyne zonden beklaage, en waarlyk berouw daarvan hebbe.

De derde door *Thomas Goodwin*, handelt over *Filipp.* I. 23. 24. *Want ik word van deeze twee gedrongen, hebbende begeerte om ontbonden te worden, en met Chriſtus te zyn: want dat is my zeer ver het beſte. Maar in het vleeſch te blyven, is noodiger om uwent wille.* In deeze wordt tót een beſluyt gezegd: „ Maar dat ons trooſten moet, is, „ dat de groote Koning, ons verlaatende, eene „ naazaat naagelaaten heeft, om het werk te „ voltrekken, dat hy zo voortreffelyk had ont„ worpen en begonnen; en dat hy, wanneer „ zyne zuyvere ziel opvoer, 't kleed van Ma„ jeſteyt liet afvallen op eene doorluchtige „ Vórſtinne, die hem niet alleen in den troon „ naavólgde, maar in de goedertierenſte uyt„ drukkingen van zórge en gunſt, uytgeſtrekt „ tót alle haare onderdaanen: welke, hoewel „ zy van te tédere kunne is tót bloedigen wa„ penhandel, echter voorzit in raadsvergaa„ ringen, en de geheugenis van die heldinne „ Koningin Elizabet herleeven doet, wier wa„ penen zo zeegeryk buytens lands waaren, als „ haare wyze ontwerpen der regeeringe bin„ nens lands wel beſtierd wierden.

Dit

Digitized by Google

Dit volgende Grafſchrift, ter eere van deezen overleeden Vorſt opgeſteld, is uyt Engeland overgekomen.

Siſte greſſus O Viator & luge,
Hic jacet
Rex inclitus GULIELMUS,
Anglorum Tertius,
Britonum decus & tutamen,
Belgarum præſidium,
Civium Pater,
Populi deſiderium,
Omnium amor.
Reformatæ Religionis Atlas,
Europæ Defenſor
Pacis & Belli Arbiter,
Armis invictus,
Nec conſilio minor.
Gallorum terror.
Qui Herculis ad inſtar ſolus novit in catenis dare
Fatale Monſtrum.
Utramque novit fortunam,
Et vicit,
Sui ſecurus.
Nec in ipſo mortis articulo ab eodem vitæ tenore deceſſit.
Cunctantibus enim medicis reſpondêre
Quàm diù ſe victurum arbitrarentur,
Quid, inquit Vir fortiſſimus, moras nectitis?
Nunquam mortem timui.
Simulque totâ trepidante Europâ,
Ipſe interritus, lætus, ovans
E vitâ deceſſit,
Ut ſub Chriſti auſpicio
Cœleſtes duceret cohortes.

Digitized by Google

Luydende in 't Nederduytſch aldus:

Staa ſtil, o wandelaar, en treur,
Hier legt
De vermaarde WILLEM de derde,
Koning van Engeland,
Het cieraad en de beſcherming der Britten,
de toeverlaat der Nederlanderen,
de Vader der burgeren,
de wenſch des vólks,
van allen geliefd,
De onderſchraager der hervórmde gódsdienſt,
de Beſchermer van Europa,
de zegsman van vreede en oorlóg,
onverwinnelyk door de wápenen,
en niet minder door raad.
De ſchrik der Franſchen.
Die als een Herkules alleen heeft weeten te boeijen
het doodelyk gedrócht.
Hy heeft voor- en tegen-ſpoed beproefd,
en isze te boven gekomen,
onbekommerd voor zichzelven.
En zelfs in't punt des doods week hy van die leevensmanier niet af,
want wanneer de artſen draalden met te antwoorden,
Hoelang zy meenden dat hy nóg wel leeven zoude,
Wat ſtaat gy te ſchoorvoeten? zey deeze dappere held,
Nooit heb ik den dood gevreeſd.
Terwyl dan geheel Europa ſiddert,
ſcheydt hy, onverſchrikt, blyde, zeegepraalende,
uyt dit leeven,
om onder 't geleyde van Chriſtus
met een hemelſche rey op te trekken.

XI.

Digitized by Google

XI. HOOFDSTUK.

Het loeven en de wandel in de zalige Gemeenſchap met God ter rechtvaerdiginge van de pligten der Zielen-wachters, aangedrongen door Joh. Henricus Dorrie, *Predikant tot Noorddyk. In't Heeren-Feenby* Melchiſedek Olingius. 1701. 16 *vellen, in* 8.

Dit boekje behelſt verſcheydene Predikaciën: de eerſte word te genoemd.

De zalige gemeenſchap Góds, Jeſu Chriſti, en der Heyligen. Uyt *Ioh.* I. 3. 4.

De II. Het eynde van alles de eere Góds. Uyt I *Kor.* X. 31.

De III. Het leeven en de wandel in de zalige gemeenſchap Góds. Uyt *Ioh.* XXII. 21-28.

De IV. Des armen zondaars leedigheyd en Jeſus volheyd. Uyt *Ioh.* VII. 37. 38. 39.

De V. Des werrelds Ydelheyd en de zielsverderflykheyd. Uyt *Matth.* XVI 26.

De VI. Des Tyds kortheyd. Uyt I *Kor.* VII. 29, 30, 31.

De VII. Aller dingen vergangklykheyd. Uyt I *Pet.* III. 11.

De VIII. De Algemeene ſterflykheyd; en het eeuwig Oordeel. Uyt *Heb.* IX. 24-28.

De IX. De trooſtelyke verwachting der zalige eeuwigheyd. Uyt II *Kor.* V. 1, 5.

De X. De dierbaare pligten der Zielen-wagters. Uyt *Ezech.* III. 16, 17.

Opdat niemand aan de rechtzinnigheyd van

Digitized by Google

dit werkje zou behoeven te twyfelen, zo is het voorzien met eene goedkeuring der *Theologische Faculteyt* te Franeker.

Joannis Jensii Dissertatio de *Sibyllinis* Romanorum *Carminibus* cæteriſque vetuſtarum gentium Oraculis, diſputata publicè Dordraci die XXVII. Januarii cIↃ Ic ccII.

Het zelfde ook in Duytſch.

Vertoog over der Romeynen Sibillynſche Gedichten, *en der oude volken haar Godſpraaken, door* J. Jens. *Gehouden te Dordrecht den 27 van Louwmaand* 1702. *Te Dordrecht by* Joannes van Braam. *In groot* 8. *twee en een halfvel.*

IN de opdragt van dit vertoog wordt gezegd, dat de Sibillynſche Gedichten, die hedendaags voor een gedeelte in de Griekſche taal nóg voorhanden zyn, meer dan honderd en vyftig jaaren naa Chriſtus geboorte eerſt voor den dag zyn gekomen: men denke dan eens wat men van die fraaije voorzeggingen op onzen Heyland paſſende, waarvan ſommige zo veel werks hebben gemaakt, te houden hebbe. En belangende de Sibillynſche Orakelen, waarvan Titus Livius zo dikwils gewaagt, in het vertoog wordt niet alleenlyk de ongegrondheyd van het ſprookje van 't oude wyf, datze den Koning Tarquyn zoud aangebooden hebben, getoond; maar ook de ydelheyd van dien gan-

ſchen

Digitized by Google

ſchen kraam, ja het ſlecht gevoelen dat'er Cicero, die wyze Romeyn, zelf van had, omſtandiglyk aangeweezen.

Franciſci Heſſelii Otia Hagana ad celeberrimos viros Petrum Francium & Janum Brouchuſium.

Dat is.

François Heſſels Haagſche leedige ſtonden, *aan de zeer vermaarde mannen P. Francius en J. Broekhuyzen. Te Leyden by* Boudewyn van der Aa. 1702. *In* 8. *Twee vellen.*

DIt werkje behelſt verſcheydene niet onaardige Latynſche Gedichten, onder de benaaming van *Elegiæ* bekend, aan deeze en gene perſoonen, óf op ſommige voorvallen geſchreeven; waar achter een brief gevoegd is, in welken als een bekende zaak gezegd wordt, dat die ſoort van gedichten allereerſt op 't overlyden van bloedvrinden plagten gemaakt te worden; dóch dat men daarnaa dien trant ook in minnedichten gevólgd heeft. Voorts geeft de Dichter te verſtaan, dat gelyk andere Ovidius tót hun voorbeeld neemen, hy zich Propertius voorgeſteld heeft.

Digitized by Google

VERKLAARING en verdeediging *van de Aanſpraak voor de bediening van des Heeren H. Avondmaal; zo als dezelve by de vereenigde Doopsgezinden te Rotterdam in gebruyk is. In antwoord op het gene* Adriaan van Eeghem *en* D^r. Hermannus Schyn *elk byzonder daar tegen hebben uytgegeeven. Met een Aanhangſel, waarvan de Voorreede bericht doet. Te Rotterdam by* Pieter van der Veer. 1702. 11 *vellen. In* 8.

HEt is myne meening niet, veel van dit boekje te zeggen, dewyl 't eene twiſtzaak tuſſchen Geloofsgenooten behelſt, en ik liefſt aan geen van beyde partyen eenige reden van misnoegen zoude geeven. Het komt voornaamelyk hierop uyt, dat de Vereenigde Doopsgezinden te Rótterdam, achtende zich beleedigd, dat men hunne Aanſpraak voor de bediening des Avondmaals, waarin zy vryheyd geeven aan zodaanigen die in gevoelen van hen verſcheelen, zo zy anders van een ſtichtelyk leeven zyn, om nevens hen daaraan deel te neemen, indiervoege geduyd heeft, als óf zy een onbepaalde verdraagzaamheyd wilden invoeren, dit hun gebruyk derhalve opentlyk voor de werreld verdeedigen; en hunne Aanſpraak in 't breede verklaaren, en 't gene men daar tegen ingebragt heeft, wederleggen, opdat het blyken mogte wat eygentlyk hunne meening zy; by welke gelegenheyd zy ook toonen, wat poogingen zy aangewend hebben, om voor te

Digitized by Google

te komen dat men wegens deeze zaak openlyk in druk tegen hen verſcheen; dóch dat hunne arbeyd daar ontrent vruchteloos geweeſt was. Op de 121ſte bladzyde vind ik eene aanmerking, die my toeſchynt inderdaad van klem te weezen, naamelyk, *dat men 't zelfde beſluyt dat men over zichzelven vellen moet, niet altoos teenen anderen moet opleggen.* Indien dit in 't algemeen in acht genomen wierd, men zou buyten twyfel meer verdraagzaamheyd vinden, dan men nu beſpeurt; want daar ſteekt een weezendlyke waarheyd in, die zich veel verder uytſtrekt, dan ik alhier meen aan te wyzen. De bepaaling die daarop vólgt, wegens de benaaming van *Doodſlager*, komt ook wel ter ſneê. Ik voor my, die belydenis van weêrloosheyd doe, wil gaern bekennen, dat het my zeer ruuw en onbezonnen voorquam, wanneer iemand eens tót my zeyde, dat zulke, die 't zwaerd voerden, *doodſlagers* waaren; want zonder den oorlóg in 't allerminſte voor te ſpreeken óf te wettigen, kan ik my echter niet verbeelden dat 'er ook onder zulke Chriſtenen, welker gevoelen medebrengt oorlóg te moogen voeren, niet luyden zouden geweeſt zyn, die naar hunne kenniſſe Gód gevreeſd hebben; en zodaanige dan, ſchoon zy mogten gemiſt hebben, *doodſlagers* te noemen, is waarlyk een zeer liefdelooze taal.

XII. HOOFD-

Digitized by Google

XII. HOOFDSTUK

Tytels en Berichten van Boeken.

NB. Van de boeken, welker tytels met een * getekend zyn, heeft de Leezer in de naastvólgende twee maanden de Uyttrekſels te verwachten.

I.

Ezechiëls Gehoorzaamheyd, *betoond in het afſterven van zyne Echtgenoot: of Kerkreede over Ezechiël. Hoofd.* 24. *v.* 15. 16. *door* Kornelius van Huyſen, *Leeraar der Doopsgezinden te Embden. Te Embden by* Eddo Tremel. 1702. *In* 4. 4 *en een half vel.*

De Opſteller deezer predikacie zyne Huysvrouw, welke hy zegt hem zeer dierbaar geweeſt tezyn, door den dood verlooren hebbende, heeft zich van deezen text uyt den Profeet Ezechiël bedient, om daaruyt zelf te leeren, en aan andere voor te houden, hoe men in zulke voorvallen, door dehand des Allerhoogſten ons toegezonden, zich behoort te dragen. Voorts heeft hy deeze Kerkreede op verſcheydene plaatſen vermeerderd, zo door een verhaal van ſommige aaloude gebruykelykheden, uyt verſcheydene Schryvers getoogen, als door 't melden van eenige omſtandigheden ontrent het afſterven zyns echtgenoots; zaaken waar ontrent hy niet goed vondt zo breed op den predikſtoel uyt te weyden.

II. Tho-

Digitized by Google

II.

* Thomas Stanley, *Schildknaap*, *Hiſtoriſche Beſchryving der* Griekſche *en* Ooſterſche Wysgeeren, *behelzende derzelver daaden, gevoelens, en gedenkwaerdige ſpreuken. Waarby gevoegd is* Baſilius Kennet, *Leeraar der vrye konſten &c. in de Hoogeſchool tot Oxford, Leevensbedryf der Grieksche Dichteren: Beyde uyt de laatſte Engelſche drukken vertaald, door* Salomon Bor, *Bedienaar des godlyken Woords tot Zeyſt. Zynde deeze werken alomme vercierd met getrouwlyken naar oude marmere beelden, gedenkpenningen, geſteentens &c. getekende Print en plaatkunſt. Een yder met zyne byzondere bladwyzers voorzien. Te Leyden by* Pieter vander Aa. 1702. *In groot folio.* 144 *vellen.*

III.

* SEX. AURELII PROPERTII, Elegiarum libri quatuor ad fidem veterum membranarum ſedulo caſtigati. Accedunt Notæ & terni Indices, quorum primus omnes voces Propertianas complectitur.

Dat is.

Sextus Aurelius Propertius *vier boeken van Klaag- of Minne-dichten, naar de oude perkemente boeken vlytiglyk verbeterd: waarby gevoegd zyn Aantekeningen, en drie Bladwyzers, welker eerſte alle de woorden van Propertius bevat. T'Amſterdam by* Henrik Wetſtein, *en zyne zoonen* Rodolfen Gerard Wetſtein. 1702. 69 *vellen.* In 4.

IV.

Digitized by Google

IV.

* *De* Zendbrief *van* Paulus *aan de* Koloſſenſen *kortelyk in haaren zamenhang uytgelegd, en uyt de overleveringen der Joden en der Heydenen opgehelderd, door* Theodorus Akerſloot, *Bedienaar des H. Evangeliums tot Valkenburg. Te Delft by* Henrik van Krooneveld. 1702. 100 *vellen, in* 4.

V.

* *De zes eerſte boeken der Beginſelen van* Euklides, *op een korte en klaare manier gedemonſtreerd door* Henrik Coets, *Lector in de Matheſis tot Leyden. T'Amſterdam by* Henrik *en de* Weduwe van Dirk Boom. 1702. 23 *vellen, in* 8.

VI.

* *Hiſtoire de la Republique de Veniſe*, par *Baptiſte Nani*, Chevalier & Procurateur de St. Marc. ſeconde partie.

Dat is,

Hiſtorie der Republyke van Venecie, *door* Baptiſta Nani, *Ridder en Procurator van St. Markus. Tweede deel. T'Amſterdam by* Henrik Schelte. 1702. 48 *vellen, in twee deeltjes in* 8.

VII.

* D. Chriſtoph. Helvici Elenchi Judaici. M. Antonii Probi Oratio de Monarchia regni Iſraelis. Raphaelis Eglini Iconii Tigurini Captivitatis Babylonicæ Hiſtoria. Cum Thomæ Crenii Præfatione, notis & indice.

Dat

Digitized by Google

Dat is.

D. *Christoffel Helvikus Bewyzen tegen de Joden. M. Antonius Probus Vertoog wegens de Monarchie van 't ryk Israëls. Rafaël Eglinus van Zurig Histori der Babilonsche gevangenisse. Met eene voorreede, aantekeningen, en bladwyzer voorzien, door* Thomas Krenius. *Te Leyden by* Abraham Zwart. 1702. 35 *vellen, in* 8.

VIII.

* M. Z. *Boxhornii Institutiones politicæ* cum commentariis ejusdem & *Georgii Hornii* Observationibus. Editio nova emendatior.

Dat is.

Markus Zuerius Boxhornius Staatkundige onderwyzingen, *met verklaaringen van hem, en met aanmerkingen van* Georgius Hornius. *Een nieuw verbeterde druk. Te Utrecht by* Joannes Visch. 1702. 16 *vellen, in* 12.

IX.

Geheel Nederland in Rouw-bedryf, vertoond over de dood van Wilhem de Derde, *Koning van Engeland, Schotland, Vrankryk, Ierland, Erfstadhouder van Gelderland, Holland, Zeeland, &c. Kapiteyn Generaal en Admiraal te water en te lande &c. Na het onberispelyke voorbeeld van ganschJuda 2 Kron. XXXV. 24, 25. verklaard en toegepast door* Johannes Vechovius, *Dienaar Jesu Christi voor de Gemeynte binnen Tiel. Te Tiel, by* Jan van Leeuwen. 5 *vellen, in* 4.

X. *Korte*

Digitized by Google

X.

Korte Tydrekening van de Schepping der werreld af, tot de geboorte van Jesus Christus toe, onzen Messias en Zaligmaaker, uyt de oudste Schryvers byeen vergaderd; waarin onder anderen wordt aangetoond, op wat manier de zeventig weeken van Daniël, naar de meening van den Schryver, moeten worden uytgerekend, om ons geloof daar door te bevestigen. Te Dordrecht by Joannes van Braam. 1702. *In* 8. 5 *en een half vel.*

XI.

Te Rotterdam, by *Barent Bos*, wordt gedrukt, en staat in 't kort uytgegeeven te worden.

D. Edmundi Dickinsonii M. D. Physica vetus & vera, sive Tractatus de Naturali veritate hexaëmeri Mosaici; per quem probatur in Historia Creationis, tum Generationis universæ methodum atque modum, tum veræ Philosophia principia, strictim atque breviter a Mose tradi. In 4.

Dat is.

D. Edmund Dickinsons, Medicyne Doctor, Oude en waare Natuurkunde, óf Verhandeling van de natuurlyke waarheyd van Moses zesdaagsche tyd; waardoor beweezen wordt, dat de órde en wyze der algemeene voortteelinge, en de gronden der waare Filosofie, kort en bekróptelyk in de Historie der Scheppinge van Moses voorgedraagen worden.

Dit werkje staat in 't Neerduytsch vertaald, binnen korten mede by den zelfden Boekverkooper uytgegeeven te worden.

XII.

Digitized by Google

XII.

Vervólg op de Getuygeniſſe der waarheyd, zynde een tweede Aanſpraak aan de Roomſch-Katholyke Nederlanders; aan welke getoond wordt dat 'er is een onbepaalde vryheyd in 't leezen der H. Schriftuur in de gemeene taale, tegen den IV. Regel van den Index der verboode bocken, gemaakt in 't Concilie van Trenten, alwaar het leezen der H. Schriftuur verbooden wordt. Als ook tegen de genen die dat verbód rechtvaerdigen willen, gelyk in zyn boek gedaan heeft *Pater Martinus Harney* Doctoor in de Univerſiteyt tót Loven, geweezene Provinciaal in de Nederlandſche Provincien van de Ordre der Predikheeren. Door *Johannes Mauritius* geweezen Predikervan dezelfde Ordre. T' Amſterdam by *Andries van Damme.* 1702. In 8, 22. vellen.

XIII.

Waare en naauwkeurige beſchryving der Beenderen van 's menſchen lighaam, waarin zeer klaar en onderſcheydentlyk wordt voorgeſteld derzelver oorſprong, voeding, aangroeijing, verharding, gevoel, maakſel, zamenvoeging, gebruyk, ziekten, en toevallen, met hoognoodige aantmerkingen ontrent derzelver behandeling en geneezing. Waarby gevoegd is een kurieuſe verhandeling raakende den oorſprong, vergaderplaats, en uytgang van het ſnot. Alles getrokken uyt eygene veeljaarige ondervindinge, en

Digitized by Google

verlicht door de nieuwste ontdekkingen in de Ontleedkonst. Al het welke, volstrekt noodzakelyk voor de Genees- en Heel-konst-Oefenaars, opgehelderd is met konstryke Figuuren, naar 't leeven zeer omzigtig afgebeeld. Nu eerst aan 't licht gebragt door *Jan Palfyn*, Anatomicus &c. Gedrukt te Gendt voor *Joh. du Vivié* en *Isaak Severinus* te Leyden. 1702. In 8. 29. vellen.

XIV.

* XII. Predikaciën over eenige voornaame plaatsen der Heylige Schriftuure. Waarin verscheydene gewigtige Leerstukken en noodige pligten van het Christendom verklaard, en ter betrachtinge aangedrongen worden. Geschreeven door *Jakobus Nylof* Predikant te Assen. Te Groningen by *Johannes Lens*. 1702. 29. vellen. In 8.

XV.

Verhandeling van het Hollands, Zeelands, en Westfriesslands Versterf-recht: in de grond verklaard door Mr. *Hobius vander Vorm*. R. G. Te Hoorn, by *Feyken Ryp*. 1702. 14. vellen. In 8.

XVI.

Plantarum Usualium Horti Medici Harlemensis Catalogus, Authore Ægidio de Koker, ejusdem. horti Bontanico, & Collegii Medici Assessore.

Dat

Dat is.

Naamlyst der gebruykelyke planten van den Haarlemschen Medicyn-Hof, opgesteld door Gillis de Koker, *Kruydkundige van dien Hof, en Lid van 't genootschap der Artsen. Te Haarlem by* Willem van Kessel. 1702. *In* 8. 11. *vellen.*

XVII.

* Zevende vervólg der Brieven, waarin gehandeld wordt van veele opmerkens en verwonderenswaerdige Natuurs Geheymen, vervat in veertig Brieven, waarvan de meeste geschreeven zyn aan de wydvermaarde Koninglyke Societeyt in Londen, door *Antoni van Leeuwenhoek*, mede-lid van de gezeyde Koninglyke Societeyt. Te Delft by *Hendrik van Kroonevelt*, 1702. In 4. 59. vellen.

XVIII.

De eerste Zendbrief des Apostels Pauli aan die van Korinthus, geopend, uyt de oudheyd en taalen opgehelderd, in zyn oogwit en tzamenhang vertoond, de kracht der waarheyd aan 't licht gebragt, en betoogd, door *Martinus Koning* Predikant tót Nieuwpoort in Holland. Te Dordrecht, by *Joannes van Braam* 1702. 76. vellen. In 4.

XIX.

Le Saint Refugie, où la vie & la mort édifiantes de Wernerus --- mort a** l'An 16*9.

Digitized by Google

Dat is.

De Heylige vlugteling, óf het ſlichtelyk leeven en ſterven van Wernerus . . . *geſtorven te - - - in 't jaar 1699. Te Amſterdam by* Rodolf *en* Gerard Wetſtein. 1701. *In* 12. 8. *vellen.*

XX.

La Theologie reele vulgairement ditte la Theologie Germanique; Avec quelques autres Traites de même nature; Une lettre & un Catalogue ſur les Ecrivains Myſtiques: Une Preface apologetique ſur la Theologie Myſtique, avec la nullité du jugement d'un Proteſtant ſur la même Theologie Myſtique.

Dat is.

De weezendlyke Godgeleerdheyd, gemeenlyk genoemd de Duytſche Theologie; midsgaders eenige andere verhandelingen van diergelyke ſtoffe. Een brief en een lyſt wegens de Miſtike Schryvers. Eene voorreede tót verantwoordinge der verborgene Godgeleerdheyd, nevens de nietigheyd van 't oordeel eens Proteſtants over dezelve Godgeleerdheyd. Te Amſterdam, by Hendrik Wetſtein. 1700. *In* 12. 31. *vellen.*

XXI.

Le Chrêtien Reël, où la Vie du Marquis de Renty, ſervant de modele à la vie vrayement Chrêtienne, & d'Apologie effective aux maximes & voyes ſpirituelles de la vraie Theologie Myſtique, vainement combattu par les eſprits du ſiecle. Nouvelle édition, plus correcte, & augmentée d'une preface.

Dat

Digitized by Google

Dat is.

De waare Chriſten, óf het leeven van den Markgraaf van Renty dienende tót een voorbeeld van een waar Chriſtelyk leeven, en tót een krachtige verantwoording van de geeſtelyke grondregelen en middelen der waare verborgene Góddeleerdheyd, te vergeefs door de vernuften deezer werreld beſtreeden. Een nieuwe druk, verbeterd, en met eene voorreede vermeerderd. Te Keulen by Jan de la Pierre, 1701. *In* 12. 33. *vellen.*

XXII.

Samuelis Werenfelſi Baſilienſis Diſſertatio de LOGOMACHIIS eruditorum. Accedit diatribe de Meteoris Orationis.

Dat is.

Samuel Werenfels van Baſel Redeneering over de woorden-ſtrydigheden der Geleerden: *waarby komt eene verhandeling van de* ydele hoogzweevendheyd eener reede. *Te Amſterdam, by* Henrik Wetſtein. *en deſzelfs zoonen* Rodolf *en* Gerard Wetſtein. 1702. *In* 8. 23. *vellen.*

XXIII.

Theologiæ pacificæ itemque myſticæ, ac hujus Auctorum Idea brevior. In gratiam Eruditorum, qui ſine multa lectione ſuccinctam, ſimulque ſolidam ac fructuoſam rerum Theologicarum & ſpiritualium expoſitionem deſiderant.

Digitized by Google

Dat is.

Kort denkbeeld van de vreedzaame en verborgene Godgeleerdheyd, *en derzelver Schryveren. Ten gevalle der Geleerden die gaern, zonder veel te leezen, een beknopte, en te gelyk bondige en nuttelyke uytlegging van godgeleerde en geestelyke zaaken hebben. Te Amsterdam by* Henrik Wetstein, *en zyne zoonen* Rodolf *en* Gerard Wetstein 1702. 20. *vellen. in* 8.

XXIV.

Weegschaal des Heyligdoms, ter onpartydige overweeginge van de ruine en 't verval van 't hedendaagse Christendom, te ligt bevonden, door 't onchristelyk gedrag en de leevenswyze der genaamde Christenen onzes tyds, en daarop gepast en byeengebragt door *Jakob Artopé*, Leeraar in Jesu Christi gemeynte te Breda. Te Breda by *Kornelis Testers*. 1701. in 4. 41. vellen.

XXV.

VREEDE-BAZUYN uytblaazende het aangenaame jaar des Heeren, door de stemme des Evangeliums, ons leerende al het gene tot onze vreede dient, hoe ons nu aan Jehovah te gewennen, en met onze ziel aan te kleeven, om zo genade en vreede, Gods gunste, en liefde te erlangen, en in zyn zalige gemeynschap den Hemel op aarde. Vertaald en getrokken uyt de voortreffelyke Engelsche schriften van de beroemde, wyze, godzalige mannen, de Heeren *Mr. Johan Howe*,

Digitized by Google

How, *Janeway*, *Mead*, *Greenhil*, *Dr. Manton*, *J. Schot*, *Keach*, en *Mervign*. By occasie der vreede en 't Jubel jaar. 1700. Door J. H. wiens wensch en bede is, dat alles mag dienen tót inwinninge óf opbouwinge, van veele zielen. Te Rotterdam by *Elias Ivans* 1700. 22. vellen, in 12.

XXVI.

WAARHEYD en DEUGD, vloeijende uyt de waare Godsdienst en godvrucht, bestaande in de rechte kennisse en praktyk tzamen gepaard en verklaard. In XII. stichtelyke nuttige nieuwe Eeuws discoersen, en noodige Reformatie Predikatien, behelzende der Christenen pligt en 't gene tot ons aller vreede dient, aanwyzende hoe ons nu in 't jubel-jaar 1700. aan den Heere op te draagen tot zyn dienst, en dus tzamen te bereyden, tegen de oneyndige zalige eeuwigheyd, de Hemelsche ruste, die overblyft voor 't volk Gods. Beschreeven tót nutte en waarschouwinge van ons, op welke de eynden der eeuwen gekomen zyn, door veele godzalige geleerde mannen, en uyt voortreffelyke Engelsche schriften t'zamen gevoegd en vertaald, door J. H. Te Rotterdam, by *R. van Doesburg*. 1700. 30. vellen, in 12.

XXVII.

הלכות כעורים Seu Constitutiones de Primitivis, R. Mosis F. Maimonis, quæ inter

Digitized by Google

Titulos III. Partis, Operis Maimoniani משנה תורה *Reiteratio Legis*, seu etiam יד הוקרה *Manus fortis* appellati, habentur collatis quibusdam Editionibus, cum versione Latina & notis Philologicis exhibitæ a *Johanne Rodolpho Cramero* Tigurino, Ling. Hebr. in Schola Patria Professore.

Dat is.

Inzettingen wegens de eerstelingen, van Rabbi Moses Maimons zoon, welke gevonden worden onder de tytels van het derde deel van 't Maimoniaanse werk genoemd Herhaaling der Wet *óf de* Sterke hand, *naa het vergelyken van eenige drukken tegen malkanderen, met eene Latynsche overzetting, en letterkundige aanteekeningen, in 't licht gebragt door* Johannes Rodolphus Kramer *van Zurig, Hoogleeraar der Hebreeuwsche taale in zyne vaderlandsche School. Te Leyden by Hendrik Teering, 1702. in 4. 23 vellen.*

XXVIII.

Ecclesiæ Novi Test. Fata, secundum seriem septem Periodorum, in Psalmo C X. succinctè demonstrata ex vi phrasium; rerum contentarum nexu indivulso; eventu, atque aliis parallelis S. Scripturæ Locis, à Paulo van Yssel, apud Arnhemienses in Æde (quæ vulgo dicitur *de Katharyne Gasthuys Kerk*) verbi divini Ministro.

Dat is.

Het Noodlot van de Kerk des N. Testaments, volgens de orde der zeven tydstippen in den C X. Psalm.

Digitized by Google

Psalm, beknoptelyk aangetoond uyt krachte der spreekwyzen; uyt de ongescheurde zamenhang der vervatte zaaken; uyt de uytkomst, en uyt andere gelyklуydende Schrifstuurplaatsen, door Paulus van Yssel, *Predikant van de Katharyne Gasthuys Kerke te Arnhem. Te Leyde by* Henrik Teering, 1702. *in* 8. 20 *vellen.*

XXIX.

Johannis Schotani Exegesis in primam & secundam meditationem R. Cartesii. Ut & Quæstiones Metaphysicæ: in quibus Methodus Cartesii asseritur; mentis à corpore realis distinctio ejusque immortalitas demonstrantur, variæ ex occasione quæstiones, etiam Physicæ deciduntur &c. Editio nova, cui accessit Dissertatio de viribus Rationis, ejusque usu.

Dat is.

Johannes Schotanus *Verklaaring over de eerste en tweede bedenking van R. Descartes: alsmede eenige overnatuurkundige vraagstukken, in welke de wyze van Descartes beweerd, het weezendlyk onderscheyd tusschen 't lighaam en 't gemoed, en deszelfs onsterflykheyd betoond, en voorts eenige verschillen, zelfs natuurkundige, beslecht worden. Een nieuwe druk, waarby komt een Vertoog over het vermoogen en gebruyk der Reden. Te Amsterdam by* François van der Plaats. 1702. *In* 4. 28 *vellen.*

XXX.

Disquisitio de Symbolo, sive Dissertatio brevis & perspicua de antiquitate & authoritate

Digitized by Google

Symboli Apostolici, interspersis passim Observationibus Ecclesiasticis, veterum Patrum Testimoniis ac Conciliorum suffragiis illustrata. Dat is.

Onderzoek wegens het Geloofs-begrip, óf korte en en duydelyke verhandeling van de oudheyd en 't gezag van het Apostolisch Geloofs-begrip; doorgaans met Kerkelyke aanmerkingen bezaaid, en door de getuygenissen der Oudvaderen en Kerkvergaderingen opgehelderd. Te Amsterdam by François van der Plaats. 1702. *In* 4. 8 *vellen.*

XXXI.

Historie der voornaamste Ryken en Staaten, welke ter dezer tyd in Europa worden gevonden. Beknoptelyk verhandelende der zelver Geschiedenissen, van den aanvang af tot nu toe. Nevens de Hoedanigheyd, Aangelegenheyd, sterkte of zwakheyd, Regeeringsvorm, en andere aanmerkelijkheden van yeder Staat in 't bysonder. Als van eenige oude Rijken, zo van 't Roomsche, uyt welkers Stukken, verscheydene nieuwe Staaten zyn ontstaan. En naaukeurige nette Beschryvinge van verscheydene Koningryken. By een gebragt door den geleerden Heer *Samuel Pufendorff*, in twee Deelen. Te Utrecht by *Antoni Schouten.* 1702. in 8.

XXXII.

Verhandelinge van de Christelyke Religie, in vergelijking van het Borgerlyke leven; in het welke bewezen word, dat de Kerk geen Staat is; en dat der Princen gezag zig niet zo wijt uyegestrekt, dat zy over het Geloof mogen heerschen. Beschreeven door den Heer

Digitized by Google

Heer *Samuel Pufendorff*. Te Utrecht by *Antoni Schouten*. 1702. in 8.

NB.

Dewyl op de 48ste bladzyde deezer Uyttrekſelen gezegd is, dat men *Joſephus* op nieuws vertaalt, zo wordt den Leezer midsdeezen bekend gemaakt, dat van die vertaaling reeds meer dan twee derdedeel, met een' nieuwen Auguſtyn Romeyn letter, afgedrukt is, en dat deeze FLAVIUS JOSEPHUS zal uytgegeeven worden t' Amſterdam, door *Pieter Mortier*, die niet alleenlyk geheel nieuwe plaaten tót het ganſche werk heeft laaten maaken; maar tót meerder cieraad van 't zelve nóg eenige voornaame geſchiedeniſſen op geheele vels plaaten zal doen verbeelden.

Dit volgende werk is zo goed als afgedrukt, doch dewyl 'er een zeer groot getal van plaaten in komen, zal 't moogelyk nóg eenigen tyd aanloopen eer 's het licht zal konnen zien.

De AALOUDHEDEN van ROME, óf Beſchryving van de Geleerdheyd en Opvoeding der Romeynen: van de opkomſt, voortgang, en 't verval van den Roomſchen Staat; En van de Gódsdienſt, Regeering, Wetten, Straffen, manier van oorlogen, en veele merkwaerdige gewoonten en plegtelykheden. In 't Engelſch beſchreeven door *Baſilius Kennet*, en daaruyt vertaald door *W. Sewel*. Met ſchoone kopere plaaten verciert. Te Amſterdam by *François Halma*, en te Leyde by *Pieter van der Aa*. 1703. In groot folio. 73 vellen behalve de plaaten.

BLAD-

Digitized by Google

BLADWYZER
Der voornaamste
ZAAKEN
In de
TWEE-
MAANDELYKE
UYTTREKSELS
VAN
HOOIMAAND en OOGSTMAAND
1702.

PELAGIAANSCHE HISTORIE van H. de Noris. Pag. 13
Oorſprong der Pelagiaanſche ketterij. 16
Waarin zy voornaamelyk beſtondt. 17
Pelagius een Britanniër. 19
Schryft aan Auguſtinus. 21
Wordt van Auguſtyn beleefdelyk beantwoord. 22
Auguſtinus ſchryft tegen Pelagius. 24
Valentinianus geeft eene wet uyt tegen de Pelagianen. 27
Halve Pelagianerij. 28
Germanus doet wonderwerken in Britannië. 30
Auguſtinus dood, en de Pelagianen te Efeſe veroordeeld. 31
Proſpers dood, en wat hy van de algemeene genade gevoelde. 33
Veroordeeling van Origenes. 35

SUL-

Digitized by Google

SULPICIUS SEVERUS *Kerkelyke Hiſtori.* 37
Hy was een Chriſten Prieſter, en had eenen geleerden ſtyl. 38
Groote vermenigvuldiging der kinderen Iſraëls. 40
Jobs geſchiedenis, waarvoor by ſommigen gehouden. 41
Waarom men eenen nachtdief vry mogt doodſlaan. 42
Kerkelyken waaren zeer happig. 43
Of 'er water uyt Samſons ezelskinnebakken vloeide. 44
Aanmerkingen omtrent Salomons eerſte vonnis. 45
Of Salomon zich in zyne oude dagen bekeerd heeft. 47
Wreedheyd van Alexander den Joodſchen Koning. 48
Nero, hoe by Sulpicius aangemerkt. 49
De eerſte Chriſtenen menigvuldig gemarteld. 50
Twiſt over 't woord Homoouſion. 51
Opkomſt van Priſcillianus. 51
Vervolgingen hem aangedaan. 53, 54, 55
Zyn dood. 56
GODFRIED ARNOLDS AFBEELDING DER EERSTE CHRISTENEN. 58
Hunne bekeering tót Gód. 60
Hunne verlichting. 63
Hun waar geloof. 65
Waarvan daan Chriſtenen genoemd. 67
Hunne geboorzaamheyd en ontzag voor Gód. 68
Hunne leevendige hoope. 70
Hunne ootmoedigheyd. 71, 85
Spoorloosheyd van ſommigen onder 't zingen. 74
Hunne vergaderplaatſen. 75
De tyd hunner gódsdienſt. 77
Verkiezing hunner Leeraaren. 78
Hunne manier van prediken. 80

Invoe-

Digitized by Google

Invoering van Predikstoelen. 81
Van den Doop en Kinderdoop. 82
Van 't Avondmaal. 83
Hunne gemeenschap van goederen. 86
Hunne milddaadigheyd. 87
Hunne verſmaading der werreld. 90
Hunne ſoberheyd. 92
Hunne eerbaarheyd en kuysheyd. 94, 95
't Geval van Theodora en Didymus. 97
Gruuwelyke martelpynen blymoedig uytgeſtaan. 98
D. HOOGSTRAATENS AANMERKINGEN OVER DE GESLACHTEN DER NAAMWOORDEN. 99
De geſlachten kenbaar uyt de Artikelen of ledekens. 100
Van Vos gemerkt. 100, 101
Nil volentibus arduum *gemerkt en verſchoond.* 102
De Heer Hoofd ten allerhoogſten prys waerdig, behoeft echter in allen deele niet naagevolgd te worden. 103
Hoe de Adjectiven *in 't Nederduytſch te declineeren.* 104
Of het woord Gódsdienſt *mannelyk óf vrouwelyk zy.* 106
De ſchryvers van Maakklaar *doorgeſtreeken.* 107
Dat het woord Wyf *in alle gevallen niet onzydig ſchynt te zyn.* 108
A. VAN DALE, IX REDENEERINGEN WEGENS DE AALOUDE MARMERSTEENEN.
Stierofferanden om den menſch gereynigd te maaken 111
Hoedaanig die verrichte wierden. 113
Het onderſcheyd tuſſchen de Curiales *en de* Curiones. 115

Hoe

BLADWYZER.

Hoe lang de stierófferanden van kracht waaren. 116
De Galli *waaren niet eygentlyk Priesters.* 118
Het vermoogen van den Pontifex Maximus *óf Opperste Priester.* 119
Eyndelyk op de Pauzen overgebragt. 120
Beschryving van den Priester-Koning. 121
Hoedaanige Overheden de Archontes *waaren.* 122
In wat aanzien de Hoogepriesters, genoemd Archiereis, *onder de Grieken waaren.* 124
Van het bewind der Asiarchæ. 125. 126
DE TREURENDE OVIDIUS, *door* D. Havart *in Nederduytsch gebragt.* 127
Ovidius Troostdicht aan Livia, 128
De oorzaak zyns ballingschaps, en wat zyne misdaad mag geweest zyn. 129
Zyne klagt over de plaats van zyn verblyf. 131
AANMERKINGEN OVER EENIGE PLAATSEN DER H. SCHRIFT *door* J. Nylóë. 135
Of de kinderen Israëls bedróg pleegden met het berooven der Egiptenaaren. 136
Wat men te oordeelen heeft van Moses wensch om uyt Gods boek uytgedelgd te worden. 138
Wat de Heydenen van de ziel geloofden 141
Hoedaanig de staat naa dit leeven zal zyn. 142, 143
Verklaaring over Mark. XI. 13. En het was de tyd der vygen niet. 144
J. GRONOVIUS OVER DEN DOOD VAN JUDAS DEN VERRAADER. 146
Dat Judas zich gewislyk verhangen heeft. 148
Dat het verhaal van Lukas daar niet tegen strydt. 149
Judas lyk van boven neer geworpen dat het borst. 150
J. PERIZONIUS VERHANDELING VAN JUDAS DOOD. 150

Dat

Digitized by Google

Dat de vooroverwerping geensins van Judas lyk moet verstaan worden. 153
Dat het geen ongerymd gevoelen is, dat hy door angst en verstikkinge aan zyn eynde zoude gekomen zyn. 154. 155
DE INWENDIGE STAAT EN VERBORGENE GODGELEERDHEYD. 155
Wat de overdenking en beschouwing is. 156
Hoedaanig de Conscientie is. 157
PREDIKACIE *over den dood van Koning WILLEM den III.* 161
IIII LYKREDENEN *over den zelfden.* 163
Graffschrift op dien Vorst. 165
VERKLAARING *van de* AANSPRAAK *der Doopsgezinden, voor de bediening van 't* AVONDMAAL. 170
Bepaaling wegens de benaaming van Doodslager. 171
TYTELS EN BERICHTEN VAN BOEKEN. 172

EYNDE.

In de naastvolgende Twee-maandelyke Uyttrekzels heeft de Leezer meer verschiet van stoffe te verwachten dan in deeze, alwaar men om meer dan één reden niet zo veel verscheydenheyd van boeken-inhoud heeft konnen inbrengen, als men wel gewild had.

Digitized by Google

TWEE-
MAANDELYKE
UYTTREKSELS

Van alle eerſt uytkomende Boeken,

DOOR

W. SÉWEL.

VOOR

HERFSTMAAND EN WYNMAAND
1702.

Met Privilegie van de Edele Grootmoogende Heeren Staaten van Hólland en Weſt-Vrieſland.

TE ROTTERDAM,
By BARENT BOS.
1702.

Digitized by Google

Digitized by Google

DEN

E. HEERE

DEN HEERE

HENDRIK MIERINCK,

REGENT

VAN 'T HUYS-ZITTEN HUYS

AAN DE NIEUWE ZYDE

DER STAD

AMSTERDAM.

MIDSGADERS

HEEMRAAD

TEN

NIEUWER AMSTEL.

Digitized by Google

BEMINNAAR

VAN

TAALKUNDIGE OEFENINGEN,

POEZY,

EN ANDERE

NUTTE WEETENSCHAPPEN;

VOORSTANDER

VAN

FRAAIJE VERHANDELINGEN, *enz.*

WORDT DIT

TWEEDE STUKJE

DER

TWEE-MAANDELYKE

UYTTREKSELEN

VAN

W. SEWEL,

OPGEOFFERD

Van zynen verpligten vrind en dienaar

B. BOS.

Digitized by Google

TWEE-MAANDELYKE UYTTREKSELS,

Van

HERFSTMAAND en WYNMAAND

1702.

I. HOOFDSTUK.

ANTONII VAN DALE *Dissertationes* IX. &c.

Dat is.

Antoni van Dales *negen Redeneeringen, dienende tót opheldering der Roomsche, dóch voornaamelyk Griekſche Aaloudheden en Marmerſteenen. T'Amſterdam by* Henrik *en* de Weduwe van Dirk Boom 1702.

TWEEDE UYTTREKSEL.

IN 't V. Hoofdſtuk myner eerſte Tweemaandelyke Uyttrekſelen, heb ik den weetgierigen Leezer een gedeelte van den inhoud deezes boeks voorgedraagen, en meen nu dat kluwen, alwaar ik het toen afbrak, weêr op te vatten, en verder te vervólgen. Ik vind my gekomen aan de vierde Redeneering, welke van zekere Prieſters handelt, die *Neocori* genoemd

Digitized by Google

wierden. Men vertaalt het Griekſch woord ΝΕΩΚΟΡΟΣ, in 't Nederduyts met het woord *Köſter*, en niet zonder reden, dewyl het, vólgens Suidas, betekent *iemand die den Tempel verciert en opſchikt, doch niet die hem veegt.* In 't Latyn noemde men zulk eenen *Ædituus*, en hieldt hem voor een' opziener eens Tempels. [*Sacræ ædis Tutor.*] Niettemin wordt geacht dat *Necorus* meer dan éene betekenis had, en dat daar onder verſtaan wierdt, iemand die den Tempel ſchoon hieldt; die 'er 't opzigt over had; en die aan eenen Gód, óf voor de welvaart des Keyzers ófferde: en onder die van deeze laatſte ſoort, welkè Prieſters waaren, ſchynen 'er, vólgens de oude opſchriften geweeſt te zyn, die boven hunne amptgenooten uytmunteden; immers als men 't Griekſch woord κρατίστος [*kratiſtos*] in zyne rechte betékeniſſe neemt, want het wil zo veel zeggen als *voornaamſte, voortreffelykſte*, óf *magtigſte*, gelyk de Overzetters van onzen Nederduytſchen Bybel het *Hand.* XXVI. 25. vertaald hebben.

Maar deeze benaaming van *Neocorus* óf *Neocora*, (want daar ſchynen ook vrouwen geweeſt te zyn die deezen tytel voerden) bleef niet alleenlyk by menſchen, men gafze ook aan ſommige ſteden, zulke naamelyk die zékere gódheyd byzonderlyk eerden. Van deeze ſoort was Efeſe de eerſte, ter oorzaake van de Godin Diana, wier voorſtandereſſe (*) zy op een uytmuntende

(*) *Dit ziet men zelfs in de H. Schrift.* Hand. XIX. 35. *alwaar zy in 't Griekſch* Νεωκόρον, *en volgens onze Nederlandſche overzetting* Kerkbewaarſter *van de groote Godinne Diana genoemd wordt.*

Digitized by Google

muntende wyze was, maar naa verloop van tyd hebben andere ſteden insgelyks tempelen ter eere van Diana geſticht; en ook den tytel van *Neocora*, óf *Tempelbewaarſter*, van deezen óf geenen Keyzer gevoerd, gelyk uyt de opſchriften van eenige aaloude penningen blykt; ja Efeſe, Smirne, en Pergamus hebben om den voorrang van dat Kóſterſchap, (indien ik 't zo noemen mag) geſtreeden.

Dit is 't nóg niet al; de ſteden voerden dien tytel ſomtyds ten tweeden, derden, óf vierden maale: dóch hier ontrent vindt men tweederley gevoelens; etlyke meenen dat zy niet onder éénen en den zelfden Keyzer meermaal Tempelbewaarſters geweeſt zyn, maar onder verſcheydene, en ſomtyds naa een lang verloop van tyd; andere daarentegen achten dat ééne en dezelfde ſtad onder éénen Keyzer wel twee, drie, óf vier-maal Kóſterin was: Van dit gevoelen is ook onze Schryver; die om zulks te beweeren en aan te toonen, een goed getal van bewyzen, (†) inzonderheyd uyt oude penningen, bybrengt.

De vyfde Redenvoering neemt haar begin met eene verhandeling van zékere Prieſters, óf ook wel Overheden by de Grieken, die *Stephanephori* óf *Kroondraagers* genoemd wierden, doordien ze eene lauwerkrans van goud plagten te draagen. Deeze waaren zekere Opperprieſters, 't zy van Herkules, óf van Apollo, óf eenige andere Gódheyd: hun ampt was maar voor den tyd van een jaar.

Daar was onder de Grieken ook zeker Prieſterſchap, 't welk aan 't Overheyds ampt vaſt

(†) *Pag. 336. & ſeqq.*

Digitized by Google

was, en waarvan de bedienaars *Prytanes* genoemd wierden: deeze gingen alle jaaren af, óf bleeven in hun ampt zo lang zy leefden, óf quamen 'er in door erfrecht. In één en dezelfde ſtad waaren 'er verſcheydene, waarvan echter één, de eerſte of voornaamſte *Prytanis* genoemd wierdt, en die was zulks ſomtyds meer dan eenmaal. Ook waaren 'er *Prytanes* onder de Vrouwen, maar 't is niet waarſchynelyk dat die in de Regeeringe (t'en waare in een tooneelſpel) iets te zeggen gehad hebben; maar wel ontrent het gene de góds dienſt betrof; want het is een bekende zaak dat 'er Prieſtereſſen onder 't Heydendom waaren.

Nu vólgt de beſchryving van zékeren Amptenaar, dien de Grieken *Strategus* noemden: deez was als een Opperſchout, óf opperſte Magiſtraat, door die van Athene eerſt ingevoerd, om het gezag der (*) *Archontes* te verkleynen, en daarnaa ook in andere ſteden aangeſteld. Zyn ampt betrof alleenlyk de ſtads regeering, en had niet met de krygszaaken te doen; dóch het was nógtans van zulk een groot aanzien, dat Konſtantyn de Groote het zich geen onëere rekende, de *Strategus* der Atheners genoemd te worden. Van deeze ſoort van Overheden waaren 'er meer dan één te gelyk in eene ſtad, en 't waaren zodaanige van welke geſprooken wordt Hand. XVI. 20. die te Filippen in Macedonië gezag voerden, en door onze Overzetters *Hoofdmannen* genoemd zyn.

Ja

(*) *Hoedaanige Overheden deeze waaren kan men zien in de Twee-maandelyke Uyttrekſels van Hooimaand en Oogſtmaand deezes jaars, V.* Hoofdſt. *pag.* 122.

Digitized by Google

Ja zelfs de Jooden ſchynen zulke Amptenaaren gehad te hebben, want Luk. XXII. v. 4. en 52. wordt van diergelyke Hoofdmannen gewag gemaakt. Dóch gelyk daar van verſcheydene geſprooken wordt, zo vindt men *Hand.* IV. 1. maar van éénen gemeld, als mede *Kap.* V. 24. en 26. waaruyt ſchynt dat die de voornaamſte van hen geweeſt zy, óf ten minſten voor dien tyd de beurt van voorzittinge onder die Amptenaaren gehad hebbe. Belangende hun ampt, zy ſchynen zékere Bewaarders des Tempels geweeſt te zyn, die de Heydenen, welken 't niet vryſtondt in de heylige plaatſen te komen, daar buyten hielden. Dóch die onder de Grieken, waaren van meerder aanzien, en in Aſië ſomtyds als aangeſtelde Landvoogden.

In ſommige ſteden van Aſië waaren ook zekere Overheden by den naam van Γραμματεὺς [*Grammateis*] óf *Schryvers* bekend, en hadden een veel grooter aanzien dan deeze die by de Romeynen, óf ook by de Atheners, zo genoemd wierden. En dat zy in etlyke ſteden van Aſië groot gezag gehad hebben, zou men konnen afleyden uyt *Hand.* XIX. 35. alwaar gezegd wordt, dat de Γραμματεὺς óf ſtads Schryver, de ſchaare tót ſtilſtand bragt, en v. 40. dat hy tót het vólk geſprooken hebbende δημόσιον τὴν ἐκκλησίαν, de vergadering deed ſcheyden. Ja zo aanzienlyk was dit Schryvers ampt, dat uyt het opſchrift van zékeren penning blykt, dat iemand het zelve te Efeſe bedienende, te gelyk ook Ἀρχιερεὺς óf Opperprieſter was. Hy was het die alle de wetten, de keuren des vólks, en de raadsbeſluyten op de tafereelen ſchreef.

Digitized by Google

de bewaarder en uytlegger (zo ſommige willen) daarvan was, alle keuren met zynen naam ondertekende, alle jaaren nevens andere Overheden aangeſteld wierdt, en zynen naam, byaldien de *Archon* [Vórſt], óf Opperſchout, quam te overlyden, op de penningen deed zetten. Ook had hy onder de opzieners van de ſpeel-ſtryden de tweede plaats.

Ik gaa nu over tót de zesde Redeneering, welke handelt van de Raadsvergadering der *Amphictyones*, zynde eene bykomſt van afgezondenen uyt twaalf ſteden in Griekenland, die ieder eenen gemagtigde, dien men *Pylagora* noemde, derwaards zonden: De eerſte aanlegger deezer vergadering acht men geweeſt te zyn Amphictyon Deukalions zoon; dóch naderhand ſchynt ze door Akriſius in een beter órde gebragt, en ook meer ſteden daartoe betrokken te weezen, alhoewel 'er daarom niet meer *Pylagoræ* gezonden wierden, dewyl een van hen ſomtyds gelaſt was om voor meer dan éene ſtad te ſtemmen. Evenwel blykt het dat het getal der ſtemmen naderhand vermeerderd, ja dat ook meer dan één *Pylagora* van éene en dezelfde ſtad gezonden wierden. In de vólken die hunne gemagtigden op die vergadering hadden, konden de Schryvers niet overeen; ook wierdt 'er ſomtyds eenige verandering gemaakt, zo dat nu deeze, en dan gene ſteden haare beurt van ſtemmen hadden. Voorts vindt men dat die van Athene, ten tyde van Filippus, Koning van Macedonië, ooit vier gemagtigden, onder welke Æſchines en Demoſthenes waaren, te gelyk zonden, niet dat

zy

Digitized by Google

juyſt een grooter recht in't ſtemmen hadden, maar omdat'er zaaken van gewigte te verhandelen waaren.

Deeze byeenkomſt wierdt, vólgens't genomen by de oude Schryvers vindt, eerſt te Thermopyles gehouden, dóch naderhand ook te Delfos, en dat tweemaal 's jaars, naamelyk in de Lente op de laatſtgenoemde, en in den Herfſt op de eerſtgenoemde plaats, om aldaar niet alleenlyk over Staatzaaken, maar ook over 't gene de gódsdienſt betrof, te handelen. Naa verloop van tyd zondt men'er tót gemagtigden niet alleen *Pylagoræ*, maar ook *Hieromnemones*, teweeten uyt de groote ſteden etlyke *Pylagoræ*, dóch niet meer dan éénen *Hieromnemon*. Deeze *Hieromnemones*, die óf Prieſterlyke Schryvers óf Geheymſchryvers van Staat waaren, hadden den voorrang van de *Pylagoræ*, en ſchynen ook gemagtigden voor den tyd van een jaar geweeſt te zyn, daar de andere alle halfjaaren op nieuws verkooren wierden. Wat 'er verder verhaald wordt van de (*) grootheyd hunner byeenkomſt, den eed dien zy afleyden, en de ſchouwſpelen die men daar ter plaatſe vertoonde, kan van de naauwkeurige liefhebbers in het boek zelf naagezien worden.

Nu komen my de *Theori* voor; deeze waaren gemagtigden welke na de Orakelen gezonden wierden, om raad te vraagen: ik zie dat verſcheydene zaaken door hen in zodaanig een bezendinge in acht genomen moſten worden; maar 't loopt my al te lang uyt om zulks na te ſchryven: ondertuſſchen vloeijen 'er menigmaal

(*) *Pag.* 460. *& ſeqq.*

Digitized by Google

maal geleerde aanmerkingen in, op de ééne óf de andere voorkomende benaaminge, gelyk onder andere die van Σωτὴρ [*Soteer*] *Servator*, óf *Behouder*, welken naam de Grieken uyt vleyery aan de Roomſche Keyzeren gaven, gelyk uyt eenige opſchriften blykt, waarvan één aldus luydt.,

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙ
ΑΔΡΙΑΝΩΙ
ΟΛΥΜΠΙΩΙ ΣΩΤΗΡΙ
ΚΑΙ ΚΤΙΣΤΗΙ

Dat is.

Aan den Keyzer
Adrianus
den Hemelſchen Behouder
en Stichter.

En dat de Romeynen hen ook den naam van *Conſervator* [Behouder] gaven, wordt insgelyks door een opſchrift ter eere van M. Aurelius Antoninus getoond. Dóch dit in 't voorbygaan.

De *Hierophantæ* worden ook niet onvermeld gelaaten: zy waaren zekere gewyde Amptenaars óf Prieſters te Athene, die het opperbewind hadden in de ófferanden aan Cybele, Bacchus, Herkules, Diana, en andere Heydenſche Góddheden. Zy bedienden hun ampt den tyd van vier jaaren, naa verloop van welke een nieuwe verkiezing geſchiedde. Tót den dienſt van deeze *Hierophantæ*, óf Verklaarders der heyligdommen, behoorden ook zekere Fakkeldraagers óf Lampdraagers, welke men *Daduchi* noemde,

Digitized by Google

noemde, aangeſteld ter gedachteniſſe, zo 't ſchynt, van Proſerpinàs ontſchaakinge, die naa dat ze van Pluto weggevoerd was, door haare moeder Ceres met brandende fakkels op den berg Etna gezócht wierdt. Ik zie dat 'er nóg van eenige andere Amptenaars, tót deeze plegtigheyd behoorende, gehandeld wordt; dóch dewyl eenig ander werk my hiervan afroept, zal ik dit Hoofdſtuk hiermeê beſluyten, met voorneemen om het óverige by een andere gelegenheyd te doorloopen.

II. HOOFDSTUK.

THOMAS STANLEY Schildknaap, Hiſtoriſche Beſchryving der Griekſche *en* Ooſterſche WYSGEEREN, *behelzende derzelver daaden, gevoelens, en gedenkwaerdige ſpreuken. Waarby gevoegd is,* Baſilius Kennet, *Leeraar der vrye Konſten &c. in de Hoogeſchool tot Oxford, Leevensbedryf der* Griekſche Dichteren: *Beyde uyt de laatſte Engelſche drukken vertaald door* Salomon Bor, *Bedienaar des Godlyken Woords tot Zeyſt. Zynde deeze werken alomme vercierd met getrouwelyken naar oude marmere beelden, gedenkpenningen, geſteentens, &c. getekende print en plaatkunſt: En yder met zyne bezondere Bladwyzers voorzien. Te Leyden*

Digitized by Google

Leyden by Pieter vander Aa, 1702. *In groot Folio.* 144. *vellen.*

HIer vertoont zich iets fraais aan de werreld; want het gene tót dus lang toe, wegens de aaloude Filoſoofen, maar voor de Geleerden alleen in 't Grieks en Latyn is te leezen geweeſt, wordt den Nederlanderen nu in hunne moedertaale aangebooden, en de afbeeldſels der Filoſoofen in nette plaaten aan hun oog vertoond: waarby nóg het geluk komt, dat dit werk eenen overzetter aangetroffen heeft, die reeds aan onze landslieden verſcheydene blyken heeft gegeeven, niet alleenlyk van zynen yver en vlyt om 't gemeen door zyne vertaalingen ten dienſte te ſtaan, maar ook van zyne kenniſſe in de Engelſche taale, die van zodaanig een aardt is, dat 'er meer dan gemeene geoefendheyd toe vereyſcht wordt, omze wel in de onze uyt te drukken, dewyl zy eenige byzondere eygenſchappen van kortheyd en naadruk heeft, die men in andere taalen niet ligt zo vindt. Dóch om ter zaake te komen.

De eerſte Wysgeer die zich in dit werk voordoet, is THALES van Milete, gebooren, naar 't zeggen van Apollodorus, in 't eerſte jaar der vyfendertigſte (†) *Olympiade*: 't welk geweeſt is ontrent de tyd dat Ankus Martius, de vierde

(†) *Een viertal van jaaren, naa verloop van welke men zekere ſpelen vertoonde, en omdat dit in 't vyfde jaar geſchiedde, hebben ſommige van dit beſtek een vyftal gemaakt. Men zeyt dat de Grieken deeze tydrekening begonden van 't jaar der werreld* 3200.

Digitized by Google

vierde Koning van Rome, begon te regeeren. Zynen eerſten tyd beſteedde hy meeſt in reyzen, begeevende zich eerſt na Kreta, de geboorteplaats van Jupiter, om de geheymen der Gódsdienſt van dat Eyland te onderzoeken; ook zegt men dat hy na Fenicië trok, om zich in de Starreloop-kunde te oefenen: zyne laatſte reystógt was na Egipte. Wanneer hem eens gevraagd wierdt, welke beeſten *gevaarlyk ſt* waaren, antwoordde hy; *Onder de wilde beeſten een Tiran*, en *onder de tamme een vleyer*. Gelyk 'er zeven onder de oude Filoſoofen geweeſt zyn, die den naam van *Wyze* gevoerd hebben, was Thales de eerſte dien men zo noemde; naa hem telt men Pittakus, Bias, Solon, Kleobulus, Myſon, en Chilo. De achtbaarheyd deezer zeven nam zeer toe door 't vólgende voorval. Etlyke jongmans van Ionië kóften van de Mileſiaanſche viſſchers de vangſt, die zy met het net eens op te trekken doen zouden: het net opgehaald zynde, vondt men eenen drievoet, óf gouden tafel, gelyk in den Tempel van Apollo te Delfos gebruykt wierdt. Hieruyt ontſtondt krakkeel, want de viſſchers zeyden, dat de viſſchen alleen bedongen waaren, en de andere, dat zy de vangſt gekóft hadden. Dit geval in de ſtad ruchtbaar wordende, vonden de Mileſiërs goed met het Orakel van Delfos daarover te raadpleegen; en zy ontvingen van 't zelve dit antwoord: *Hem die van alle wyzen de voornaamſte is, geef ik den drieſtal.* Hierop booden de Mileſiërs hem Thales aan, die denzelven aan Bias zondt, en deez aan Pittakus, van wien hy aan eenen anderen gezonden, en voorts aan de

Digitized by Google

de overige wyzen aangebooden zynde, eyndelyk by Solon quam, die zeggende dat Gód de wysste was, dien drievoet na Delfos zondt. Andere echter verhaalen dit geval anders.

Thales wierdt gehouden voor den eersten onderzoeker der natuure: hy oordeelde dat het water het beginsel van alles was. Het oudste van alle dingen zeyde hy, was *Gód*, als zynde *ongeteeld*: de ziel noemde hy een zelfsbeweegende natuur: hy hieldt staande dat 'er maar eene werreld, en dat die van Gód geschapen was; voorts dat de nacht ouder was dan de dag: hy had kennis van de landmeetery, en was zeer verre gekomen in de sterreloopkunde; ook zoude hy het jaar in 365. dagen verdeeld hebben. Zyne zinspreuk was, *Ken u zelven*. Ook was zyn zeggen: *Weynig woorden geeven een bewys van een wys hart*. Zyne leerlingen waaren Anaximander, Anaximenes, en Pythagoras. Hy overleedt in den ouderdom van 92. jaaren, en wierdt op het veld van Milete in eenen donkeren hoek begraaven.

SOLON, te Salamis geboóren, wierdt wegens zyne ouders en woonplaats de Athener genoemd. Door zyn toedoen wierden Salamis, Cyrrha, Taurika, en Chersonesus door de Atheners ingenomen; en dewyl hy zich in 't byleggen van verschillen verstandig toonde, wierdt hy eyndelyk door hen tót hunnen *Archon* óf Opper-rechter verkooren, en begon in het derde jaar der 26ste Olympiade, zyne wetten te maaken. Hy stelde eene Wet in, genoemd *Sisachthia*, tót quytscheldinge óf vermindering van schulden: dóch dewyl hy aan zyne vrin-

Digitized by Google

vrinden Konori, Klinias, en Hipponikus, zyn voorneemen te voore bekend gemaakt had, waaren die zo bedriegelyk, dat zy veel gelds opnamen, landeryen daarvoor kóften, en na het uytkomen van die wet het land behielden, zonder hunne ſchuldëyſchers te voldoen. Solon hierover beklad wordende als een deelgenoot van dat ſchelmſtuk, vondt geen beter middel om zich van dat verwyt te zuyveren, dan eene ſomme van vyf talenten, welke hy op woeker had uytgezét, in zyn boek uyt te ſchrabben: maar zyne vrinden behielden evenwel den naam van Bedriegers hunner ſchuldëyſcheren. Alle de wetten van Drako, uytgenomen die welke tegen doodſlag gemaakt was, ſchafte hy af; want byna alle misdaden, onder andere die van leediggang, óf dievery van eenige groente óf appelen, wierden van hem met de dood geſtraft; en zyne reden die hy hiervan gaf, was dat hy de minſte misdaad, des doods waardig oordeelde, en dat hy de grootſte geen zwaarder ſtraffe opleggen konde. Dóch deeze zyne ſtrengheyd gaf aan Demades oórzaak te zeggen, dat *Drako zyne wetten niet met inkt, maar met bloed geſchreeven had*; en zékere Herodikus had het daarom zo vreemd niet bevat, wanneer hy zeyde, dat zyne wetten niet van een menſch, maar van eenen *Draak* gemaakt waaren. Dóch, om weder tót Solon te keeren, hy poogde zo veel als doenlyk was een gelykmaatig recht onder 't volk in te voeren; hy ſtelde den Raad van *Areopagus* in, en verkoor tót leden daarvan de jaarlyks afgegaane *Archonten* óf Oppergezaghebbers. Zyne wetten, waarvan hy 'er een goed

O getal

Digitized by Google

getal maakte, en die ook door onzen Schryver (†) órdentlyk verhaald worden, liet hy op tafereelen snyden, opdat elk die zou konnen leezen; en vólgens eenen eed van den Raad ingesteld, most men zweeren, die in honderd jaaren niet te zullen veranderen. Dóch dewyl hy zich genoodzaakt zag, gestadiglyk aan de menschen taal en antwoord wegens de meening zyner wetten te geeven, wierdt hy te raade, om van dien moeijelyken aanloop ontslagen te zyn, een lange reystógt te doen, en trok daarop na Egipte, Cyprus, Milete, Delfos, Korinthe, en Krete. Daar zyn nóg veele zeedeleessen van hem voorhanden, welke ik in dit uyttreksel niet kan melden; maar zyn eygen zinspreuk was: *Niet te veel.* Hy sturf oud 80. jaaren, op 't eyland Cyprus.

CHILO geboortig van Lacedemonië, was *Ephorus* óf Beschermheer des vólks in de zesënvyftigste Olimpiade. A. Gellius verhaalt van hem, dat wanneer zyn leeven ten eynde liep, hy zyne vrinden aldus aansprak: „ Myne woorden en daaden geduuren- „ de myn geheele leeven zyn meest alle zo- „ daanig geweest, dat ik my derzelver niet be- „ hoeve te schaamen, gelyk ulieden moogelyk „ ook bekend is. Ik ben thans verzekerd, nooit „ iets gedaan te hebben, welks geheugenis in „ my ontsteltenis baart, uytgenomen deeze „ éene zaak, waarin ik niet weet óf ik wel óf „ quaalyk gedaan hebbe. Ik zat nevens twee „ andere als rechter over het leeven van eenen „ myner vrinden: De wet lag zo, dat by „ noodzaakelyk most veroordeeld worden, zo

(†) *Pag. 25. & seqq.*

Digitized by Google

„ zo dat óf myn vrind zyn leeven verliezen,
„ óf ik ontrent de wet iets bedenken moſt.
„ Alles dan ontrent zulk een moeijelyk voorval
„ overwoogen hebbende, bedacht ik te doen
„ 't gene 't allerverſchoonelykſt was. Ik zelf
„ veroordeelde hem, en bewoog myne mede-
„ rechters hem vry te ſpreeken. Aldus hield ik
„ my in zulk een kommerlyke zaak aan den
„ pligt van eenen rechter en van eenen vrind.
„ Maar dit bekommert my echter, dat ik vree-
„ ze my in zulk een zaak aan trouwloosheyd
„ ſchuldig gemaakt te hebben, doordien ik an-
„ deren anders geraaden heb dan 't gene naar
„ myn oordeel beſt was.

Zyne Zeedeleſſen ſlae ik over: zyne zinſpreuk was: *Een borg is niet verre van zyne ſchaade.* Hy ſtarf te Piſa, terwyl hy zynen zoon, die in de Olimpiſche ſpelen den prys gewonnen had, omhelsde; en men ſchreef zynen dood aan zynen hoogen ouderdom, en overgroote blydſchap toe.

PITTAKUS wierdt geboóren te Mitilene, hoofdſtad van Lesbos, in de twéénderrigſte Olimpiade. Hy maakte zig vermaard door 't verſlaan van den Tiran van Lesbos en Mitilene, en wierdt daarop door de Mitileners tót hunnen Opperbevélhebber aangeſteld, en met eene vloot tegen die van Athene gezonden. De Atheners hadden tót Overſte eenen Fryno, en hadden het geluk van meermaals de overwinning te bevechten. Dit verdroot Pittakus dermaate, dat hy Fryno tót een tweegevecht uytdaagde, en gewapend, als een viſſcher, voor den dag quam, hebbende een net achter zyn ſchild, waarin hy hem, die daarop

Digitized by Google

niet verdacht was, verwarde, en voorts met zynen dólk doodde. Uyt deeze liſt ſchynt het kampgevecht der Netſchermeren, by de aaloude Romeynen *Retiarii* genoemd, (waarvan ik miſſchien hiernaa eens gelegenheyd zal krygen te ſpreeken) zynen oorſprong gehad te hebben. Geduurende zyne regeering maakte hy verſcheydene wetten; hy regeerde over Mitilene den tyd van vyf jaaren, en leefde daarnaa nóg tien jaaren buyten bewind. Daar zyn nóg verſcheydene ſpreuken van hem voorhanden; zyne eygene zinſpreuk was: *Neem de gelegen tyd waar.* Hy ſtierf in het derde jaar der twêênvyftigſte Olimpiade, zynde over de zeventig jaaren oud. Hy was getrouwd aan eene vrouw van grooter afkomſte dan hy zelf was; maar zy was een verwaand wyf; want op zékeren tyd dat hy eenige zyner vrinden aan zynen tafel genoodigd had, quam zy ter kamer inſtuyven, en ſmeet den tafel omverre. Dóch Pittakus was zo geduldig, dat hy tót zyne gaſten zeyde: „ Elk van ulieden heeft de éêne óf de andere „ wederwaardigheyd; gelukkig is hy, zo hy „ 'er geen grooter heeft dan deeze.

BIAS, te Priëne gebooren, gaf op verſcheydene voorvallen blyken van zyn verſtand. Wanneer zyne vaderlyke ſtad eens door de vyanden overrompeld wierdt, en elk met zyn beſte goed poogde te vlugten, wierdt hem gevraagd, waarom hy niets van het zyne medenam; waarop hy antwoordde: *Ik heb myne goederen by my*, meenende den ſchat die hy in zynen boezem droeg. Tót een blyk zyner ſchranderheyd wordt verhaald, dat Amaſis, Koning

van

Digitized by Google

van Egipte, begeerende van hem te weeten, wat hy antwoorden zoude aan den Koning van Ethiopië, die van hem eyſchte dat hy de zee zoud uytdrinken, dit beſcheyd van hem kreeg: *Laat de Ethiopiſche Koning de rivieren zo lang beletten in de zee te loopen, tót dat Amaſis al het gene nu zee is eerſt zal uytgedronken hebben*: want zyn eyſch was ontrent het gene toen zee was, niet ontrent het gene daarnaa zee worden zoude. Onder zyne ſpreuken vindt men deeze: *Oordeel u in 't gene eerlyk is. Overlég eer gy begint. Weest niet haaſtig in 't ſpreeken, opdat gy niet zondigt, en daarnaa berouw hebt.* Hy was zeer geneegen om iemands zaak, als ze goed was, voor 't recht te bepleyten; en quam al pleytende aan zyn eynde; want in eenen hoogen ouderdom gepleyt hebbende, ging hy met zyn hoofd op de ſchoot van zynen zuſters zoon ruſten, terwyl zyne tegenparty het woord voerde. Eyndelyk wierdt het vonnis na de zyde van Bias uytgeſprooken; dóch toen men by hem quam, bevondt men dat hy den geeſt gegeeven hadde.

KLEOBULUS, te Lindus gebooren, was Regeerder van die plaats; hy had een ongemeen ſchrandere dóchter, door wier toedoen hy vry zachtzinnig in zyne regeeringe was: hy ſtarf in den ouderdom van zeventig jaaren. Onder zyne raadſelen was 'er dit één, betékenende het *jaar*. „Daar is een vader die twaalf „kinderen heeft, welke elk dertig dóchteren „hebben; ieder van deeze heeft tweederley „gedaante, zynde aan de óóne zyde wit, en „aan de anders zyde zwart; alle deeze zyn „onſterflyk, en echter ſterven zy alle. Van

Digitized by Google

„ zyne zeedeleſſen is dit één, *Overdenk, eer gy uytgaat, wat gy te doen hebt, en 't huys komende wat gy gedaan hebt.* Zyne zinſpreuk was: *Een kleyntje is beſt.*

PERIANDER, de zoon van Cypſelus en Kratéa, was Koning te Korinthe; zyne voorouders hadden als Koningen van Lydië vyfhonderd en vyf jaaren geregeerd; en zyne geboorte-tyd wordt geſteld in 't laatſte jaar der negenentwintigſte Olimpiade. Hoewel men hem onder 't getal der zeven, die by uytneemendheyd Wyzen genoemd wierden, geſteld heeft, echter vind ik in de beſchryvinge van zyn leeven geene reden die zulks kan wettigen: 't Is waar hy begeerde het zelf; maar zelfs dat was geen teken van wysheyd. Hoe hy met zyne moeder boeleerde, wordt door den Schryver (*) omſtandiglyk verhaald, maar het valt my wat te lang, Leezer, om 't u mede te deelen. Hy regeerde als een Tiran, gelyk hy was; dóch men wil dat zyne ſpreuken en ſchriften hem den naam van *Wyze* zoude verwurven hebben. Hy zoude zelf gezegd hebben, dat eene vólksheerſching beter was dan eene tiranny óf koninglyke regeering. Zyn eygene zinſpreuk was, *Overdenken is het al.* Daar zyn nóg eenige zyner zeedeleſſen voorhanden; maar ik voor my beken gaern, dat zy, hoe fraai ze ook in zichzelve moogen ſchynen, my weynig behaagen konnen, omdat ze uyt zulken quaaden koker voortquamen. Zyn dood alleen geeft genoegzaam te kennen wat hy in zyn ſchild voerde. Toen hy ontrent tachtig jaaren oud was,

ſchynt

(*) Pag. 52.

Digitized by Google

ſchynt het dat hem het leeven begon te verdrieten; maar door een zonderlingen gril die hem in 't hoofd maalde, begeerde hy niet te hebben dat iemand weeten zoude waar hy begraaven was. Hy beval derhalve aan twee mannen, dat zy op eenen nacht na een zékere plaats gaan, en den perſoon, die hen eerſt te gemoet quam, dooden en begraaven zouden: Thans beval hy aan vier andere, dat zy op den zelfden weg gaande de twee, die hen te gemoet zouden komen, dooden, en insgelyks in de aarde bedelven zouden; en na die vier gaf hy wederom anderen dien zelfden laſt ontrent die vier. Deeze bevélen wierden gehoorzaamd, en hy aldus door de twee eerſte omgebragt. Dit was het dwaas eynde van dien gewaanden wyzeman.

Alhoewel de Grieken in de aaloude tyden de wysheyd zich alleen aanmaatigden, echter vindt men dat aan *Anacharſis* den eernaam van *wys* ook gegeeven is: Hy was een Scythiër van geboorte, dóch uyt eene Griekſche moeder geſprooten; en ſchoon zyne landslieden niet gewoon waaren buytenslands te reyzen, nóztans wierdt hy door zynen broeder den Koning van Scythië na Griekenland gezonden, alwaar hy van Solon te Athene in de geleerdheyd onderweezen wierdt: maar t'huys gekomen, en met het invoeren der Griekſche gewoonten beezig zynde, wierdt hy daarover van den Koning zynen broeder met eenen pyl doorſchooten.

Hierop vólgen *Myſon*; en *Epimenides* de Kretenzer, van wien men vértelt dat hy eens van den weg afgaande, en in een hól treedende,

Digitized by Google

om wat te ruſten, aldaar in ſlaap was gevallen, en niet dan naa veertig óf vyftig jaaren (want daar men zo gróf ſpint, komt het op een jaar acht óf tien niet aan) weder ontwaakte. Dat alles hem toen zeer vreemd en veranderd voorquam, behoeft den leezer niet vreemd te dunken, inzonderheyd zo hy ligtgeloovig genoeg is om deeze vertelling voor waar aan te neemen. Sommige willen dat men hem nooit zag eeten; maar 't zy daarmeê zo 't wil, hy liet daarom niet naa dagelyks iets te nuttigen. Daar wordt ook van hem verhaald, dat hy ſomtyds in zulke verrukkingen viel, dat zyne ziel uyt zyn lighaam vertrok, en 'er daarnaa weder inquam. By den Grieken wierdt hy voor een gódlyk man gehouden, omdat hy eenige zaaken zoude voorzegd hebben: en de Kretenzers, welker Profeet de Apóſtel Paulus (*) hem noemt, eerden hem als eenen Gód met ófferanden. Hy heeft verſcheydene ſchriften geſchreeven.

Pherecydes, geboortig uyt Syrus, één der Cykladiſche eylanden, wordt ook onder de Wyzen gerekend; veele wonderlyke zaaken worden van hem verhaald: Wanneer hem eens eene teug waters uyt eenen put gegeeven wierdt, zeyde hy dat 'er binnen drie dagen eene aardbeeving op dat eyland weezen zoude. Het viel ook zo uyt; en hy quam 'er in groot aanzien door: Cicero zegt echter, dat hy daarmede niet toonde een gódlyke voorweetenſchap te hebben, maar een kenner der natuure te zyn. Nóg andere voorzeggingen worden van hem verteld,

(*) *Tit.* 1. 12.

Digitized by Google

verteld. Zyn dood wordt verscheydentlyk verhaald; dóch daarin komen de vertellingen overéén, dat hy op een jammerlyke wyze aan zyn eynde quam.

Nu komen wy tó de Filosoofen, óf Wysgeeren, waarvan *Anaximander* vooraan staat; naa hem volgen *Anaximenes*, *Anaxagoras*, *Archelaüs*, en SOKRATES, die vooral niet met stilzwygen behoort voorbygegaan te worden: Hy was gebooren in een vlek onder 't gebied van Athene; zyn vader Sofroniskus was een Athener, en een steen- óf beeld-houwer van zyn handwerk; en zyne moeder was eene vroedvrouw. Zyne geboortetyd wordt gesteld in het vierde jaar der zevenenzeventigste Olimpiade. Zyn vader, hoewel door 't Orakel vermaand, dat hy hem niets zou laaten doen dat hem tegen de borst was, stelde hem echter aan zyn eygen ambacht, waarin Sokrates nógtans geen zin had. Niettemin was hy naa zyns vaders dood genoodzaakt zyne kóst daarmede te winnen: dóch als hy door naarstigheyd een weynigje overgegaard had, liet hy zyn werk wat stil staan, oefenende zich ondertusschen in de Filosofie; en als zyne gespaarde winst op was, begaf hy zich weder aan 't werken. Dit van Kritote Athene bemerkt zynde, nam die hem van de werkwinkel, verzórgde hem met het gene noodig was, en liet hem op zyne kósten onderwyzen. Zyn eerste Leermeester was Anaxagoras; ook is hy een leerling geweest van Damon, en Prodikus; en liet zich daarenboven onderwyzen van Diotyma en Aspasia, twee zeer geleerde vrouwen.

Digitized by Google

Daarnaa wierdt hy zelf een Leeraar, en toonde zich zo onvermoeid, dat hy overal, waar maar een vólkryke vergadering was, ten aanhooren van alle die wilden, openbaarlyk redeneerde. Hy leeraarde niet alleenlyk ter plaatſe daartoe vervaerdigd, maar ook onder 't wandelen, en onder 't eeten, ja zelfs toen hy in de gevangenis zat, maakende alzo alle plaatſen tót ſchoolen der deugd. Hy zeyde „ dat Gód, en niet „ het Geval, de werreld en alle ſchepſelen ge„ maakt had. De ziel, zeyd hy, is onſterflyk. „ Het lighaam, dat tzamengeſteld is, wordt „ door den dood ontbonden en geſloopt; „ maar de ziel enkel zynde gaat tót een ander „ leeven over. De zielen der vroomen naa „ den dood zyn in eenen gelukzaligen ſtaat, „ vereenigd met Gód, in een zalige en ontoe„ ganglyke plaats; maar die der boozen, lyden „ in zékere daartoe geſtelde plaatſen verdiende „ ſtraffen: dóch te willen zeggen hoedaanig „ die plaatſen zyn, is het werk van iemand die „ geen verſtand heeft. Dit is maar een weynigje uyt zeer veel van diergelyke ſtóffe. Zyne zedekunde behelſt een groote menigte van zeer fraaije zaaken. Van den Geeſt óf *Daimon*, die Sokrates ſteeds verzelde, en hem van veele dingen verwittigde, geeft de Schryver een wydloopig verhaal; dóch zegt ook dat etlyke van gevoelen zyn, dat men de woorden van Sokrates, *dat hem die Geeſt iets aanriedt*, zo moet verſtaan gelyk als wy zeggen: *Myn gemoed geeft myn dat in*, óf *neygt my daartoe*. Zyne dapperheyd in den oorlóg, zyne ongemeene hardvochtigheyd om koude te konnen uytſtaan, en zyne

Digitized by Google

diepe beſchouwingen onder het lyden van ongemak, (*) zyn zaaken die 't gemoed des leezers met verwondering vervullen. Hy weygerde alle ampten in 't Gemeene beſt, uytgenomen dat hy in zynen bejaarden ouderdom dat van Raadsheer bekleedde.

Maar Sokrates, die ontrent de bevatting van 't Godendom wyzer was dan 't gemeen, liep eyndelyk daardoor zeer ſterk in 't oog, en wierdt beſchuldigd, dat hy nieuwe goden invoerde, en de jeugd door zyne onderwyzinge verdurf. Hoe ongegrond deeze beſchuldigingen ook waaren, en hoe krachtig hy zyne aanklaagers wederleyde, 't mogt niet helpen; hy wierdt als een doodſchuldige veroordeeld; en hoewel hy zynen dood met een ſtuk gelds, 't welk zyne vrinden overboodig waaren voor hem te betaalen, kon afgekóft hebben, echter wilde hy zulks niet doen; want, zeyde hy, *eene boete te betaalen is eene ſchuld erkennen.* Hy toonde zich, naa dat zyn vonnis geveld was, ganſch niet droevig, maar zeyde al grimlachgende: „ Dat ik onrechtvaerdiglyk ſterven zal, ont„ ſtelt my niet; de ſchuld daarvan is niet by „ my, maar by degénen die my veroordeeld „ hebben. Hy wierdt dan na de gevangenis geleyd, daar hy door zeker toeval dertig dagen geboeid bleef. Twee dagen voor zynen dood quam zyn vrind Krito hem eens bezoeken, en vondt hem, tót zyne verwondering, zeer geruſt ſlaapende. Dóch zo dra hy ontwaakte, gaf hy hem te verſtaan, dat zyn doodvonnis binnen een dag óf twee ſtond uytgevoerd te worden,

(*) Zie *Pag.* 85.

Digitized by Google

den, en begon hem daarop te bidden, dat hy op middelen wilde bedacht zyn, om zich te redden: biedende hem tót dien eynde geld aan, en hem met éene voorhoudende, dat hy anders zyne kinderen in eenen ſlechten ſtaat laaten zoude. Maar Sokrates antwoordde hem, „ Dat „ zyne geneegenheyd om hem te helpen lóffe„ lyk was, indien ze met de rechtvaerdigheyd „ beſtaan konde; dóch buyten dat ten hoogſten „ berilpelyk: Dat men niet op de meening en „ het oordeel der menſchen, maar op de „ waarheyd en billikheyd moſt acht geeven: „ Dat men geen quaad met quaad vergelden „ moſt: Dat hy uyt het gevangenhuys uytbree„ kende, zynen vrinden niet alleenlyk veele „ zwaarigheden veroorzaaken, maar hemzel„ ven ook in groot gevaar ſtellen zoude: Dat „ hy in zulken gevalle zyne kinderen niet be„ hoorlyk zou konnen opvoeden; maar dat „ zyne vrinden voor hen, naa dat hy eerlyk „ zoude geſturven zyn, te meer zórgen zou„ den, enz.

Hoe deeze Sokrates geſturven is, wordt door den Schryver, zo als 't van Plato, die 'er een ooggetuyge van was, beſchreeven is, omſtandiglyk verhaald. Men ontboeide hem, en deed zyne vrouw Xantippe, (die anderſins een booze feeks plagt te zyn, dóch nu met een kind op den arm by hem zat te ſchreyen) van hem gaan: Hy toonde zich ondertuſſchen onbekommerd, ſprak tót zyne vrinden zeer deftig, dronk den kelk met vergift, die hem aangebooden wierdt, zeer ruſtig uyt, beriſpte zyne vrinden wanneer hy hen daarover zag weenen, wandelde

Digitized by Google

wandelde daarnaa wat heen en weder tótdat zyne beenen ſtram en ſtyf wierden, leyde zich toen neér, en gaf alzo, in een bedaarde geſtelteniſſe, den geeſt. Dit was het eynde, zegt Plato, van den beſten, wyſten, en rechtvaerdigſten van alle menſchen. Eene geſchiedenis die zo hartroerlyk beſchreeven is, dat Cicero zeyde die nooit zonder traanen te leezen. Nu vólgt nóg een verhaal van zyn perſoon en deugden, van zyne vrouwen en kinderen, van zyne leerlingen en toehoorders, en van zyne ſchriften; waar achter nóg zeven zyner brieven, wel leezens waerdig, gevoegd zyn.

XENOFON, één van Sokrates leerlingen, komt ons naa hem te voore. Het verhaal van zyn leevensbedryf is heel fraai; maar moet by my maar ter loop aangeroerd worden. Hy wierdt een krygsbevélhebber onder de Grieken. Eens gebeurde het dat zyn heir eenen berg optrekkende, zeker ſóldaat zeyde, dat Xenofon, die zyn vólk geduurig aanmoedigde, goed zeggen had, dewyl hy zelf te paerde zat, en hy daarentegen met de zwaarte van zyn ſchild beladen, te voet den berg opklauteren moſt. Xenofon dit hoorende, tradt van zyn paerd, nam den ſóldaat zyn ſchild af, ſtiet hem uyt zyn gelid, en toog, hoewel zwaar gewapend, in zyne plaats te voet den ſteylen berg op. Zyne veldtógten, dood, ſchriften, en brieven, zyn waerdig geleezen te worden.

Nu vólgen *Æſchines*, *Krito*, *Simon*, *Glauko*, *Simmias*, en *Cebes*. Het leeven van *Ariſtippus*, wydloopig beſchreeven, behelſt veele weetenswaerdige zaaken, al is 't dat ik ze hier

met

met ſtilzwygen voorbygaa, waartoe myn beſték, en niet myne neyging, my noodzaakt. Naa hem verſchynen *Hegeſias*, *Aniceris*, *Theodorus*, *Bion*, *Euklides*, *Eubulides*, *Alexinus*, *Enfantas*, *Apollonius Kronus*, *Diodorus*, *Ichthyas*, *Klinomachus*, *Stilpo*, *Phædo*, *Plisthenes*, en *Menedemus*.

Ik kom nu tót de Akademiſche Wysgeeren, onder welke PLATO den voorrang heeft. Hy was een Athener, geſprooten uyt een aanzienlyk geſlacht, zyn vader was Ariſto, en men berekende zyne afkomſt tót op Neptunus. Nóg een kind zynde, gaf hy al groote blyken van zynen geeſt. Hy wierdt een leerling van Sokrates, en wanneer Sokrates daarnaa voor 't gerecht beticht wierdt, en Plato reeds Raadsheer geworden was, klom hy op den pleytſtoel om zynen Meeſter te verdeedigen, en hiefaldus aan. *Hoewel ik, ô mannen van Athene, de jongſte ben van die op deeze plaats gekomen zyn*: Meer liet men hem niet ſpreeken, maar dwong hem af te treeden, en zyne reede te ſtaaken, buyten twyfel omdat men te gemoet zag dat hy Sokrates onſchuld al te klaar aangetoond zoud hebben. Veele zyn van gevoelen geweeſt, dat Plato uyt de boeken van Moſes eenig licht heeft gekreegen; ook meent men dat hy in Egipte zynde, veel uyt de boeken, die thans op den naam van Hermes Trismegiſtus gaan, geleerd heeft. Hy rechtte daarnaa eene ſchool t'Athene op: zyne zeedeleere en weetenſchappen zyn aanmerkelyk; zyne reyze na Sicilië, en wat hem aldaar bejegende, valt geenſins verdrietig te leezen: Hy bleef ongetrouwd, en

Digitized by Google

en liet alzo geene kinderen naa toen hy ſturf, 't welk was in den ouderdom van éénentachtig jaaren, in het dertiende jaar der regeeringe van Filippus, Koning van Macedonië. Zyne ſchriften, die hy naagelaaten heeft, zyn doorgaans by maniere van tzamenſpraak geſchreeven.

Naa deezen komen ter baan *Speuſippus*, *Xenokrates*, *Polemo*, *Krates*, *Krantor*, *Arceſilaus*, *Lacydes*, *Karneades*, (die in zyn gezantſchap te Rome zo verwonderlyk voor en tegen redeneerde, dat Kato oordeelde datmen zulke gezanten met den eerſte behoorde af te vaardigen, omdat zy bequaam waaren de menſchen tót alles watze wilden, te beweegen) *Kliſomachus*, *Filo*, en *Antiochus*.

Nu vólgen de Peripatetiſche Wysgeeren, en vooraan ARISTOTELES: Hy was gebooren te Stagira in Thracië. In den ouderdom van zeventien jaaren te Athene gekomen zynde, wierdt hy een leerling van Plato, en bleef twintig jaaren by hem. Naderhand nam Filippus de Macedoniër hem aan tót Leermeeſter van zyn zoon Alexander, die zich in gevólg van tyd door zyne wápenen meeſter van de bekende werreld maakte, en daardoor den naam van *Groot* verkreeg. Zyne kortbondige antwoorden en quinkſlagen zyn niet onaardig: Als hy eens iemand zag die hovaerdig op zynen fraaijen mantel was, zeyde hy; *Waarom roemt gy op een ſchaapsvacht?* Zyne uyterſte wille kan de leezer in 't werk zelf (*) vinden: Hy ſturf in het 63ſte en alzo in het groote trapjaar zyns leevens. Hy was in zyne letteroefeningen onvermoeid, en

Digitized by Google

en onophoudelyk beezig; en opdat hy niet te veel tyds met slaapen doorbrengen zoude, was hy, gelyk 'er verhaald wordt, gewoon, te bedde gaande eenen kóperen bal in zyne hand te neemen, welke hem, door den slaap overvallen, ontschietende, in een koper bekken viel, en hem door dat geluyd wakker maakte: De Leezer kan ligt denken dat het gebruyk van wekkers toen nóg niet bekend is geweest. Van zyne gestalte, vrouwen, kinderen, leerlingen, vrinden, lasteraars, schriften, en uytleggers zyner boeken, geeft de Schryver een wydloopig bericht.

Naa hem verschynen *Theofraſtus*, *Strato*, *Lyko*, *Ariſto*, *Kritolaüs*, en *Diodorus*. En daarop volgen de Cynische Wysgeeren, waarvan *Antiſthenes* de eerste plaats bestaat; en DIOGENES de tweede. Alhoewel 'er zeer veel van deezen reeds in onze taal beschreeven is, evenwel kan ik hem quaalyk met stilzwygen voorby gaan. Hy was gebooren te Sinopis, stad in Pontus, in het eerste jaar van de honderd veertiende Olimpiade. Hy vervoegde zich te Athene by Antisthenes, en wierdt zyn leerling. Hy droeg zynen knapzak overal by zich: Dat hy in een ton woonde, weeten de kinderen; en behoeft van my alhier niet verhaald te worden. Hy poogde zich tót alle ongemakken te wennen, en wentelde zich tót dien eynde 's zomers in 't heet zand, en 's winters in de sneeuw: dóch eens gebeurde het, als hy een besneeuwd beeld omhelsde, dat iemand hem vraagde, *of hy niet koud was*, en hy *Neen* geantwoord hebbende, daarop deeze

steek

ſteek kreeg: *Zo heeft het gene gy doet niet veel om 't lyf.* Hy verzócht eens iets van een ſtyfzinnig menſch, en kreeg tót beſcheyd: *Ik zal het doen, indien gy my overreeden kunt*: Waarop Diogenes hem toeſchoot: *Indien ik bequaam geweeſt was om u tót iets te konnen overreeden, het zoud al voor lang geweeſt zyn om u zelven te verhangen.* Wanneer hy eens eenen ſpilpenning badt, om eene (†) *Mina*; en die hem vraagde waarom hy hem zo veel afeyſchte, daar hy van andere maar eenen penning verzócht, antwoordde hy: *Omdat ik van andere nóg meer hoop te ontvangen; maar of ik oost iets meer van u krygen zal, is den Goden bekend.* Wanneer hy in zynen ouderdom reyzende, door roovers gevangen, en te koop geſteld wierdt, antwoordde hy iemand, die hem vraagde, wat hy doen kon, *Menſchen regeeren*; en tót den uytroeper zeyde hy: *Roep, dat die eenen meeſter van noode heeft, my komc koopen.* Als hy Xeniades kórtelyk gedóft zag voorbygaan, zeyde hy: *Verkoop my aan dien man, want hy heeft eenen meeſter van noode.* Zo dra Xeniades hem gekóft had, zeyde hy tót hem: *Zie toe, dat gy doet gelyk ik u gebiede.* Xeniades daarop gezegd hebbende, *De ſtroom van de rivier loopt te rug*, [óf gelyk men by ons zegt, *Dit is in de verkeerde werreld*,] liet Diogenes zich aldus hooren: *Wel indien gy ziek zynde eenen arts gebruykte, zoudt gy zynen raad geboorzaamen, óf zoudt gy ook al zeggen: de ſtroom van de rivier loopt te rug.* Xeniades ſchonk hem wel haaſt zyne vryheyd, en beval hem zyne kinderen te re-

(†) *Eene ſomme van* 100. *drachmen óf ſchellingen.*

Digitized by Google

geeren, en opzigt over zyn huysgezin te neemen; 't welk Diogenes zo wel uytvoerde, dat Xeniades zeyde, *dat hy eenen goeden geest in zyn huys gebragt hadde.* Wat 'er tusschen Alexander en hem voorviel, slaa ik over. Onder zyne kortbondige spreuken (waarvan 'er een groote menigte door den Schryver byeengezameld zyn,) vindt men 'er daar pit en geest in steekt. Wat dunkt u, Leezer, van dit volgende? Zéker godloos mensch had boven de deur van zyn huys geschreeven: *Dat geen quaad hier binnen treede*: 't welk Diogenes geleezen hebbende, daarop zeyde: *Door wat weg moet dan de meester hier binnen komen?* Als hy eens vygen van eenen boom plukte, en de boomgaardenier hem daarvan poogde af te schrikken, door te zeggen dat een man zich aan dien boom verhangen hadt; zeyde Diogenes heel vaerdig: *Daarom wil ik hem verwagten.* Hy quam eens achterwaards in de school der Stoicynen, en wanneer sommige daarom lachten, zeyde hy: *Schaamt gy u niet in u geheele leevenstoop te doen, 't geene gy in myn gaan uytlacht?* Zékere kaalkop hem eens beschimpende, zeyde hy: *Ik wil u niet met gelyke munt betaalen, echter kan ik niet laaten uw haair te pryzen, dat het zulk een quaad hoofd verlaaten heeft.* Médéa, was naar zyn zeggen, geen toverés, maar eene wyze vrouw, die door arbeyd en oefening de lighaamen der laf hartige menschen versterkte; waaruyt het verdichtsel sproot, dat zy 's menschen leeven vernieuwen konde. Hy stierf te Korinthe, oud negentig jaaren, op den zelfden dag als Alexander te Babilon overleedt. De manier zyns doods, wordt

wordt zeer verscheydentlyk verhaald.

Hierop volgen *Monimus*, *Onesikritus*, *Krates* en zyne huysvrouw *Hipparchia*, *Metrokles*, *Menippus*, en *Menedemus*. Waarmede ik voor deeze reys van dit uytmuntend werk afscheyde, in hoope van by een andere gelegenheyd den Leezer iets meer daarafte berichten.

III. HOOFDSTUK.

De Zendbrief *van PAULUS aan de* Kolossensen, *kortelyk in haaren tzamenhang uytgelegd, en uyt de Overleveringen der Jooden en oudheyd der Heydenen opgehelderd, door* Theodorus Akersloot, *Bedienaar des H. Evangeliums tot Valkenburg. Te Delft by* Henrik van Krooneveld, 1701. 100. *vellen, in* 4.

DAt 'er van veele tyden herwaards wydloopige uytleggingen over de H. Schrift geschreeven zyn, is zulk een bekende waarheyd, dat iemand niet zonder reden zou moogen denken, dat het een vergeefsche arbeyd was, by deezen tyd over de boeken daarin vervat zyne bedenkingen aan de werreld mede te deelen; maar als men daar tegen eens naadenkt, dat 'er niet ligt eene uytlegging van iemand onder de beste Godgeleerden zal konnen aangeweezen worden, die zo volmaakt in alle deelen is, dat 'er niets meer tót opheldering zou konnen bygedaan worden, zal men moogelyk

Digitized by Google

de onderneeming van deezen Schryver zo vreemd niet vinden, te meer als men aanmerkt 's mans byzondere vlyt, om den inhoud, ja byna ieder woord van deezen Zendbrief, ten breedſten te ontvouwen, en 't gene door hem gezegd wordt met aanhaalingen uyt veele Schryvers te beveſtingen: zynde alles zo wydloopig verhandeld, dat ik maar hier en daar iets daarvan binnen het eng beſtek van een Uyttrekſel zal konnen befluyten.

Over 't 5de vaers van 't *eerſte Kapittel* deezes Zendbriefs, alwaar de Apoſtel zegt, *Om de hoope die u weggelegd is in de Hemelen*, enz. wordt aangetoond, dat die *hoope* opzigt had op de gelukzalige onſterflykheyd; by welke gelegenheyd dan ook in 't breede onderzócht wordt:

(†) I. Wat dat eygentlyk de ziel in de menſchen is.

II. Of ze ook wat anders en verſcheyden van 't lighaam is.

III. Of ze ook met het lighaam ſterft, dan óf ze overblyft.

IV. Waar dat dan de zielen, van haare lighaamen afgeſcheyden, heene gaan.

Over *het woord der waarheyd des Evangeliums*, wordt onder andere gezegd, dat de inhoud van het Evangelium was, dat Jeſus was de Chriſtus, 't welk zeer wydloopig, zelfs uyt de Heydenſche Schryvers, wordt aangeweezen, en de tegenwerpingen, die een Jood daarop zou moogen bybrengen, wederlegd.

Vaers 6. *En het brengt vruchten voort.* Over deeze woorden wordt van den voorſpoedigen voort-

(†) *Pag.* 25.

Digitized by Google

voortgang des Evangeliums gehandeld, en by die gelegenheyd ook geſprookén van de geſteenten, welke Joannes in zyne Openbaaringe zegt de fondamenten van den muur der heylige ſtad geweeſt te zyn, noemende den Jaſpis eerſt. Nu ſtaat aan te merken dat de Jaſpis, vólgens de Joodſche overléveringen, een uytbeeldſel van de ſtamme Benjamins was; en dat die ſteen in Aaronsborſtlap de allerlaatſte plaats had; maar dat in de fondamenten van 't Nieuw Jeruſalem die allereerſt geſteld wordt. Onze Schryver meent dat deeze verplaatſing heeft willen te kennen geeven; dat iemand uyt de gemelde ſtam, welke eertyds het minſt tót bevó-deringe van 't Koningryk Iſraëls had toegebragt, de eerſte en allervoornaamſte was om het Koningryk van den Meſſias op te rechten; en hy oordeelt dat dit in Paulus, die uyt Benjamin was geſprooten, bewaarheyd wierdt; zullende in die gedachten blyven, zo lang hem niet iets beters aangewéezen wordt.

Vaers 18. *Hy is het Hoofd des lighaams der Gemeynte.* Dat dit Hoofd Chriſtus was, wordt met bondige rédenen getoond; en by die gelegenheyd ook eens onderzócht, (*) op wat voor een grond het ſteunt, dat de Roomſche Paus zich den tytel van Stedehouder van Jeſus Chriſtus, en Hoofd der ganſche Kerke, heeft toegeëygend. Alles naa te ſchryven, zou te lang vallen, dóch dit is 't hoofdzaakelykſte. Toen de Roomſche Keyzers hunnen zetel uyt Romé te Konſtantinópolen hadden overgebragt, beſtondt de Patriarch dier ſtad, die om zyne ſoberheyd *van de*

(*) *Pag.* 178.

Digitized by Google

Vaster genoemd wierdt, zich den naam van Algemeen Bisschop over alle de Kerken aan te maatigen, begeerende dat elk hem voor 't Opperhoofd der algemeene Kerke zoud houden: ook stondt de Keyzer Mauritius hem uyt gunst dien tytel toe. Maar de Roomsche Bisschop, Gregorius de Groote verweet den Bisschop van Konstantinópolen in eenen brief, „ dat indien hy om die aangenomene waer- „ digheyd niet de Antichrist waare, ten min- „ sten was hy deszelfs voorlooper. Niet lang naa dien tyd gebeurde het dat Maurits, die toen Keyzer van 't Oosten en 't Westen was, door zynen Veldoverste Fokas verraaderlyk met vrouw en kinderen vermoord wierdt. Hierop nam de Keyzermoorder bezit van den Keyzerlyken zetel; en dewyl de Bisschop van Konstantinópolen dit schelmstuk een onvergeeflyke misdaad oordeelde te zyn, heeft Fokas, om met den Bisschop van Rome zynen zoen te maaken, dien van Konstantinópolen de Opperhoofdigheyd ontnomen, en den tytel van Algemeen en Opperste Bisschop aan Bonifacius, die toen (*) Bisschop van Rome was, opgedraagen.

Over 't zeggen des Apostels ℣. 24. dat hy *de overblyffselen van de verdrukkingen Christi in zyn vleesch vervulde*, wordt gezegd, dat men niet meenen moet, dat Paulus en zyne mede-Apostelen door hun lyden 't overblyffel van Christus verdrukkingen dermaate vervuld hadden, dat 'er niets zulks voor de Kerke in laatere tyden overgebleven zoude zyn: dewyl de Historiën

(*) *Omtrent het jaar 600. na Christus geboorte.*

Digitized by Google

riën van veele eeuwen ons overvloedige verhaalen verſchaffen van de vervólgingen, van tyd tót tyd der Kerke overgekomen. En, zegt onze Schryver, „ Zo veel wy raamen konnen, zyn wy „ reeds tot zo verre in den tyd nog niet inge„ ſchooten, dat de voorzeggingen, die hier en el„ ders van die verdrukkingen ſpreeken, welke „ de Kerk in den laatſten tyd zal te lyden heb„ ben, volkomenlyk zouden vervuld zyn; en dat „ derhalve de vervolgingen ſtaan op te hou„ den: wat ons aangaat, wy zyn van dat ver„ ſtand, dat de Kerk by verloop van tyd nog „ den grootſten aanſtoot uyt te ſtaan heeft, en „ dat ze veelligt het allerſchrikkelykſte nog te „ lyden heeft, dat haar ooit bejegend is.

Over de woorden *Kap.* II. *v.* 8 *Ziet toe dat niemand u als eenen roof vervoere door de Filoſofie*, wordt beweerd, dat Paulus aldaar op de leere van Plato, dat *door de Geeſten* (of *Engelen*) *de gebeden der menſchen voor God gebragt wierden, en dat deeze by God de voorſpraaken en middelaars waaren*, het oog gehad heeft, en dat hy den Koloſſenzeren, die van jongs op met dergelyk een leere ingenomen waare, daarvoor poogde te waarſchouwen: nademaal men niet denken kan, dat de Apoſtel de Filoſofie, voorzoveel zy beſtondt in een onderzoek en kennisſe van 't geſchapene, t'eenemaal zoude verworpen hebben.

Op *v.* 21. daar Paulus ſpreekt van zekere inzettingen, naamelyk, *Raak niet, noch ſmaak niet, noch roer niet aan*, wordt gezegd, dat de Apoſtel ſchynt gezien te hebben, op de inſtellingen van Pythagoras, die den huuwelyken

Digitized by Google

ſtaat, en derhalve het aanraaken van vrouwen; niet goed keurde; en het vleeſch eeten verboodt; op het welk de woorden *Raak niet, noch ſmaak niet*, kónnen opzigt hebben; en belangende 't vólgende, *Roer niet aan*, dit zou konnen betrokken worden op den afkeer der Pythagoriſten van andere, dewyl men wil dat zy van niemand buyten hun genootſchap wilden aangeraakt zyn. Echter zyn 'er, die meenen dat de Apoſtel het oog had op de Eſſeners, eene gezindheyd te dien tyde onder de Jooden, die zich ook aan diergelyke inzettingen hieldt; maar het eerſte ſchynt ruym zo waarſchynelyk, omdat Koloſſis een Heydenſche ſtad zynde, de Pythagoriſten daar buyten twyfel veel meer bekend zyn geweeſt, dan de Eſſeners.

Kap. III. *ỳ.* 5. *Doodet dan uwe leden die op de aarde zyn, hoerery. enz.* Iemand zou moogen denken dat het iets vreemds was, dat eene gemeynte, die door de Apoſtelen zelve tót het Chriſtendom was bekeerd, nóg van noode had voor zulk een grove zonde, als *hoerery*, gewaarſchouwd te worden; naardien men in 't algemeen vaſtſtelt, dat in die eerſte tyden niet alleen de leere zuyver was, maar dat ook de wandel der Chriſtenen kuyſch en heylig geweeſt is. Dóch men moet aanmerken dat deeze Griekſche Chriſtenen Heydenen van afkomſt waaren: dat nu hoerery een zeer verſchoonelyke zaak onder 't Heydendom was, kan men genoegzaam bemerken uyt het bericht der Apoſtoliſche vergadering te Jeruſalem, *Hand.* XV. alwaar den Heydenen onder anderen ook wierdt bevolen *zich van hoerery te onthouden*; en deeze woorden

van

Digitized by Google

van Cicero (*) geeven 't mede duydelyk te kennen: „ Byaldien iemand de hoere-liefde aan de „ jongkheyd verbooden acht te zyn, ik moet „ bekennen dat hy heel ſtreng is; doordien „ zulks niet alleenlyk tegen de vryheyd deezer „ eeuwe aanloopt, maar ook tegen de ge„ woonte en toelaatinge onzer voorouderen. „ Want wanneer heeft men zulke minneryen „ niet gepleegd? wanneer heeft menze be„ riſpt? wanneer zyn ze niet toegeſtaan? en „ wanneer was het, dat het geoorlófde niet „ geoorlófd was?

¶. 9 *Liegt niet tegen malkanderen.* By de uytlegging deezer woorden word: beſchreeven wat eygentlyk een leugen is, naamelyk iets dat men tegen zyn beter weeten ſpreekt; eene zonde hedensdaags zo gemeen geworden, dat men naauwlyks gelooven wil dat het eene zonde is, inzonderheyd als 't een gedienſtige leugen is; want wien is het ſpreekwoord, *Een leugentje om beſtwille is geen zonde*, onbekend? Ja zo verre treedt men buyten 't ſpoor, dat men om *zonde te doen*, zich van de zwakheden en ſtruykelingen der Heyligen zoekt te bedienen, om voor zulke gedienſtige leugens te pleyten: maar gelyk de góddvruchtigſte Chriſtenen, en onder andere ook Auguſtinus, een gedienſtige leugen, in wat geval 't ook weezen mag, *zonde* genoemd hebben, zo oordeelt onze Schryver ook (en hy heeft'er groot recht toe om zo te doen,) dat zulke miſſlagen der aalouden ons niet tót een voorbeeld van naavólginge moeten dienen.

P 5 V. 10.

(*) *Cic. in Orat. pro Cœlio.*

¶. 21. *Gy vaders tergt uwe kinderen niet, opdat zy niet moedeloos worden.* 't Zou wel konnen weezen, zegt onze Schryver, dat de Apoſtel hiertoe ook de Moeders wil betrokken hebben, dewyl deeze ook al een groot (ik acht dat men wel zeggen mag *het grootſte*) deel in de opvoedinge der kinderen hebben, zo dat hy de vaders alleen heeft willen noemen, omdat zy 't hoofd in de huysgezinnen zyn. Evenwel oordeelt de Schryver dat deeze vermaaning de vaders inzonderheyd raakt, omdat die doorgaans van een ſtraffer aardt ontrent hunne kinderen zyn dan de moeders. Het tergen wordt in deeze verklaaring voornaamelyk geſteld te beſtaan, in norsheyd, ſcheldwoorden, ſlaan en trappen: Dóch dit laatſte hólt vry verre buyten de ſchreef; 't is waar men hoort het dikwils in de mond van onverſtandige ouders, voornaamelyk onder 't ruuwe graauw; maar tót de daad ſchynt het maar zelden te komen, 't en waare onder de allerongebondenſte ſoort. Ik zie dat het ook onder de manieren van tergingen geſteld wordt, wanneer een vader ééne zyner ſnóllen tót eene huysvrouw neemt. Die ooit met een beſcheydene opmerkinge op de opvoedinge der kinderen acht gegeeven heeft, weet wel dat 'er veele andere bejégeningen zyn, die zo verre niet behoeven gezócht worden, waardoor men de kinderen *moedeloos* kan maaken. Wanneer men leeſt het zeggen des Apoſtels, *Eſeſ.* VI. 4. *Gy vaders verwekt uwe kinderen niet tót toorn; maar voedtze op in de leeringe en vermaaninge des Heeren*; kan men zich zwaarlyk verbeelden, dat hy aldaar tót zulke onbeſuysde ou-

ders

ders zoude geſprooken hebben, die op zo een ſpoorlooze wyze hunne kinderen tergden; want wat bequaamheyd konden zulke menſchen dóch gehad hebben, om hunne kinderen in de leeringe en vermaaninge des Heeren op te voeden, die zélve zo zeer verre daarvan afweeken? 't Is dan geloofliyk dat die vermaaning ruym zo veel opzigt op een onvoorzigtigheyd, waartoe een vroom menſch zou konnen verrukt worden, als wel op zulke alleruytſpoorigſte boosheden, zal gehad hebben. Evenwel kan 't niet ontkend worden, dat men niet ſomtyds een exempel gezien heeft, van kinderen die dof geworden zyn door 't ſnood gedrag van eenen onnatuurlyken vader, gelyk in deeze verklaaringe te kennen gegeeven wordt.

Uyt het gene reeds aangehaald is, kan de Leezer van 't overige oordeelen, naamelyk dat alles zeer breedſpraakelyk is verhandeld en uytgepluyſd. Ja ik twyfel óf 'er wel één woord in den ganſchen Zendbrief onaangeroerd gelaaten is. Voorts is het wérk met fraaije Latynſche kanttékeningen, ten dienſte der Geleerden, voorzien; en veele weetenswaerdige zaaken daarin aangewéézen.

IV. HOOFD-

Digitized by Google

IV. HOOFDSTUK.

SEX. AURELII PROPERTII Elegiarum libri quatuor, ad fidem veterum membranarum sedulo castigati. Accedunt Notæ, & terni Indices; quorum primus omnes voces Propertianas complectitur.

Dat is.

SEXTUS AURELIUS PROPERTIUS vier boeken van Minnedichten, naar de oude perkamente boeken vlytiglyk verbeterd; waarby gevoegd zyn Aantekeningen, en drie Bladwyzers, welker eerste alle de woorden van Propertius bevat. T'Amsterdam, by Henrik Wetstein, *en zyne zoonen* Rodolf, *en* Gerard Wetstein, 1702. 69. vellen, in 4.

PRopertius, die om zyne Gedichten by de aalouden in groote achtinge was, heeft echter sederd het lót gehad, dat zyn werk byna uyt de werreld geraakt scheen; en 't was al lang naa den tyd van Petrarcha en Boccatius, en niet voor ontrent het midden der vyftiende eeuwe, dat hy wederom onder de oogen der menschen begon te verschynen, naa dat men een vermuft boek zyner gedichten, waarvan de letteren door ouderdom al aan 't verdwynen waaren, in eenen wynkelder achter de vaten gevonden had. Deeze Propertius, die hoewel een

zoet-

Digitized by Google

zoetvloeijende Dichter, echter om zékere duyſterheyd die'er op veele plaatſen in zyne vaerzen is, het ongeluk heeft gehad van jammerlyk door eenige Letterzifters mishandeld te worden, komt ons hier te voore onder een heel cierlyke gedaante, door de vlyt van eenen Liefhebber der Latynſche Poëzye, dien't niet beliefd heeft zynen naam openlyk aan de werreld bekend te maaken, maar den Leezer in de Voorreede alleenlyk aanleydinge gegeeven heeft, om te giſſen wie hy zy: En zo ik my niet bedriege, is hy zelf een uytmuntend Poëet, die, terwyl andere in deeze ſoort van gedichten, welke men *Elegiæ* noemt, Ovidius tót hun voorbeeld genomen hebben, geacht wordt Propertius daartoe voor zich te hebben verkooren, en daarom wel gerekend mag worden met bequaamheyd boven veele andere voorzien te zyn, om aanmerkingen op deezen Dichter te maaken. Dóch hoedaanig een reden hem ook tót het verzwygen van zynen naam bewoogen mag hebben, 't is zéker nógtans, dat zyn vlyt, zo wel in 't naazien en vergelyken van verſcheydene oude afſchriften, van welke hy 't gebruyk gehad, en Propertius daardoor van eene menigte van feylen, welke eenige waanwyze, al te veel op hunne giſſinge ſteunende, dien Dichter aangezét hadden, gezuyverd heeft, als in 't byvoegen zyner geleerde, en zeer wydloopige Aantékeningen en Verklaaringen op de kant, daarom niet minder by kenners der geleerdheyd en beminnaars van fraaije boeken gewaardeerd zal worden; te meer dewyl hy de verſcheydene leezingen veeltyds aangetoond, de

text

Digitized by Google

-ext volgens de oude boeken verbeterd, veele waarschynelyke giſſingen bygebragt, en de duyſtere ſpreekwyzen hier en daar omſtandiglyk verklaard heeft. Dóch dewyl dit alles alleenlyk voor de Latyniſten is, zal de Nederduytſche leezer buyten twyfel ook verlangen om iets van deezen Propertius te verſtaan.

Weläan dan Landslieden, die de gelegenheyd niet gehad hebt om in de taalen der Geleerden onderweezen te worden, ik zal trachten u eenigermaate te voldoen. Gy ziet op den tytel reeds dat ik het werk van deezen Schryver *Minnedichten* genoemd hebbe; niet omdat zulks de eygentlykſte betékenis van 't woord *Elegiæ* is, (want men heeft in 't eerſte Lyk- óf Klaagdichten met die benaaming genoemd,) maar omdat naderhand door verloop van tyd de Minnedichten, inzonderheyd als 'er minnaarsklagten onder liepen, zo zyn geheeten geweeſt, en dat het onderwerp deezer Gedichten byna niet anders dan van minneryen handelt. Ik beloof u derhalve geene volkómene vertaalingen; want de ſtóffe is zodaanig, datze óf haare bevalligheyd veeltyds in 't Duytſch verliezen, óf moogelyk op ſommige plaatſen voor kieſche ooren aanſtootelyk zyn zoude.

Zeer veele, zo niet het grootſte gedeelte deezer gedichten, heeft Propertius geſchreeven aan zyne Minnaareſſe, die hy Cynthia (éene der benaamingen welke de Poëeten gewoon zyn aan Diana te geeven) genoemd heeft, hoewel men wil dat haare rechte naam Hoſtia óf Hoſtilia geweeſt zy. Verſcheydene andere gedichten houden aan eenigen zyner Vrinden, dóch melden

Digitized by Google

den doorgaans van zyne Cynthia, óf van zyne minneryen: Onder dit getal is het eerſte, alwaar hy tót zékeren Tullus zegt: Dat Cynthia de eerſte geweeſt was, die door haare oogen hem, die nooit te voore was verliefd geweeſt, gevangen had; zo dat hy, die heel moedig plagt te weezen, genoodzaakt wierdt voor de Min te buygen, ja geheel op 't hóllen te ſlaan, zonder dat hy nógtans 't geluk had van zyne minnaareſſe te konnen behaagen; weshalve hy zodaanige die zich op de toverkonſt verſtonden, te hulpe roept, ten eynde zy zouden trachten het hart zyner Juffer te beweegen; dewyl hy, zo zy zulks konden uytwerken, geloof aan haare konſt geeven zoude. Voorts zegt hy, dat hy alles wat hem te lyden ſtaat kloekmoedig zal verdraagen, als hy de vryheyd maar behouden mag om te zeggen al wat zyn toorn hem inboezemt. En hy raadt andere voorzigtiger te weezen, en diergelyke ſtrikken te myden.

Gy ziet wel, Leezer, dat dit t'eenemaal Poëtiſch is, maar hoe aardig 't ook mag ſchynen, echter is het de bevalligheyd, die 't in zyne oorſprongklyke taal heeft, t'eenemaal quyt.

Het tweede gedicht is aan Cynthia zelve; het begint met haar te vraagen, waarom zy zich zo optooit, en haar haair poeijert óf zalft, naardien haare natuurlyke ſchoonheyd zodaanig was, dat zy zulke hulpmiddelen niet behoefde om die te doen afſteeken: waartoe hy dan verſcheydene gelykeniſſen bybrengt, om 't gene hy zeggen wil, te bekrachtigen.

In het derde vertelt hy, hoe hy eens beſchonken zynde, Cynthia met het hoofd in de hand ſlaapende

Digitized by Google

pende had gevonden, zonder even wel, hoe zeer de min en de wyn hem aanporden, de ſtoutheyd te hebben van haar, wier ſtratheyd hem bekend was, eene kus te durven geeven, om haaren ſlaap te ſtooren. Dus luyden zyne vaerzen:

Et quamvis duplici correptum ardore juberent
Hac Amor, Hac Liber, durus uterque Deus;
Subjecto leviter poſitam tentare lacerto,
Oſculaque admota ſumere ad ora manu:
Non tamen auſus eram dominæ turbare quietem,
Expertæ metuens verbera ſævitiæ.

Het vierde gedicht is aan Baſſus, die hem geraaden had van Cynthia af te zien, en zyne zin op eene andere te zetten. Het vyfde is aan zynen medevryer. In 't zesde zegt hy tót zynen vrind Tullus, dat hy niet ſchroomen zoude met hem eene tógt over zee, óf eene zwaare reyze te lande te doen, 't en waare hy zich zo aan zyne Minnaareſſe gehecht voelde, dat hy geen kans zag om van haar te ſcheyden. Dóch om uyt ieder gedicht iets te zeggen, is myne meening niet; maar ik zal eens zien óf 'er my onder 't doorbláderen van 't boek niet één óf twee te voore komen, die ik kan goed vinden geheel te vertaalen: Miſſchien zal 't het zeventiende zyn, 't welk ter oorzaake van eenen ſtórm op zee, aan Cynthia geſchreeven, aldus begint.

„ NU ik van myne Juffer heb konnen vlie-
„ den, ſpreek ik met recht de verlaatene
„ ysvogels aan. Ik kan my niet toeleggen dat
„ het geſtarnte Kaſſiopeia ons ſchip beſtraalen
zal;

Digitized by Google

„ zal, dewyl alle onze gebeden op een on-
„ dankbaare ſtrand neêrvallen. Ja, Cynthia,
„ de winden ſtaan u, die afweezende zyt, ten
„ dienſte. Zie eens hoe de felle ſtórmwind
„ ons begraauwt. Zal ons het geluk, dat het
„ onweer eens bedaare, niet overkomen? Zal
„ een weynig zands myn lyk alhier moeten be-
„ dekken? Verander dóch uwe felle klagten in
„ iets beters; en laat deeze nacht en deeze ge-
„ vaarlyke zeebanken u ſtraffe genoeg zyn.
„ Kont gy myn noodlót nóg met drooge oogen
„ aanſchouwen, en zult gy niet één van myne
„ beenderen in uwen ſchoot bewaaren? Ach
„ dat hy ſneuvele, die eerſt ſchepen en zeylen
„ toegetakeld, en over de grondelooze kólk
„ tegen haaren dank eenen weg gebaand heeft.
„ Was 't niet beter geweeſt dat ik de barsheyd
„ myner meeſtreſſe overwonnen hadde, (want
„ hoewel ze wat fórs is, zy is evenwel eene
„ uytſteekende juffer,) dan dus eene ſtrand
„ met onbekende boſſchen te aanſchouwen,
„ en te vergeefs na 't geſtarnte van Kaſtor en
„ Pollux uyt te zien? Och dat het noodlót my-
„ ne ſmart aan land begraaven, en dat men
„ daar mynen laatſten graffteen, naa 't ophou-
„ den myner liefde, gezét hadde! Dat zy daar
„ myn lyk met haare dierbaare haairen bedekt,
„ en met zachte roozen luchtig beſtrooid had!
„ Dat zy mynen naam over 't laatſte ſtóf van
„ myn overſchót aangeroepen had; opdat (*)

(*) *Als men in plaats van* Ut mihi, *leeſt* Tum mihi, *dan zoud het konnen vertaald worden*, Dan zoude de aarde my niet tót eenen zwaaren laſt geweeſt zyn.

Digitized by Google

„ de aarde my niet tót eenen zwaaren laſt mogt
„ ſtrekken. Maar gy Zeenimfen, dóchters
„ van de ſchoone Doris, ontbindt onze witte
„ zeylen door een gunſtige rey. Byaldien een
„ omzwervend minnaar t'eeniger tyd de gól-
„ ven van uwe ſtrand genaakt, verſchoont hem
„ als uwen medegenoot, op een zachtzinnige
„ wyze.

In het tweede boek begint de Dichter met te zeggen, Dat indien iemand mogt vraagen, waaruyt het ontſtaat dat hy zo menigmaal Minnedichten ſchryft, daarop tót antwoord dient, dat het Kalliope nóch Apollo niet was, maar zyne Juffer, die hem tót die ſoort van poëzy opwekte. Waaruyt de Leezer ligtelyk kan afneemen, dat het meeſt altemaal diergelyke ſtóffe is, die in dit werk verhandelt wordt: Ook geeft de Dichter in 't VIII. Gedicht te verſtaan, dat hy tót geen ander dichtwerk bequaam is, en zegt op 't laatſt wegens zyne Cynthia aldus:

Scribant de te alii, velſis ignota licebit,
Laudet, qui ſterilis ſemina ponit humo.
Omnia, crede mihi, ſecum uno munera letho
Auferet extremi funeris atra dies.
Et tua tranſibit contemnens oſſa viator,
Nec dicet, cinis hic, docta puella fuit.

Het welk op deezen zin uytkomt.

Laat andre, zo de luſt hen aandryft, van u ſchryven,
Of blyf vry onbekend: Laat hy die 't land bezaait,
U pryzen. Alles zal, geloof me, zo niet blyven.

Wan-

Digitized by Google

Wanneer de Dood den draad uws leevens eens afmaait,
En ge op de lykbaar wordt voor altoos weggedraagen
Met uw' begaafdheyd. Want die dan uw graf en asch
Voorby gaat, zal geensins met lóf van u gewaagen,
Nóch zeggen, dat die stóf een schrandre Juffer was.

Gelyk dit op dichtmaat gebragt is, zal ik de moeite neemen, Leezer, om u ten gevalle, het XV. Gedicht, insgelyks in rym te vertaalen. In 't Latyn luydt het aldus:

ET si me invito discedit, Cynthia, Roma,
Lætor, quod sine me devia rura colis.
Nullus erit castis juvenis corruptor in agris,
Qui te blanditiis non sinat esse probam.
Nulla neque ante tuas orietur rixa fenestras,
Nec tibi clamatæ somnus amarus erit.
Sola eris, & solos spectabis, Cynthia, montes,
Et pecus, & fines pauperis agricolæ.
Illic te nulli poterunt corrumpere ludi:
Fanaque peccatis plurima causa tuis.
Illic assiduè tauros spectabis arantes,
Et vitem doctâ ponere falce comas.
Atque ibi rara feres inculto tura sacello,
Hædus ubi agrestes cornua ante focos.
Protinus & nuda choreas imitabere sura,
Omnia ab externo sint modo tuta viro.
Ipse ego venabor. Jam nunc me sacra Dianæ
Suscipere, & Veneri ponere vota juvat.

Digitized by Google

Incipiam captare feras, & reddere pinu
Cornua, & audaces ipse monere canes.
Non tamen ut vastos ausim temerare leones,
Aut celer agrestes cominus ire sues.
Hæc igitur mihi sit lepores audacia molles
Excipere, & structo figere avem calamo:
Qua formosa suo Clitumnus flumina luco
Integit, & niveas abluit unda boves.
Tu quoties aliquid conabere, vita, memento
Venturum paucis me tibi luciferis.
Sic me nec solæ poterunt avertere silvæ,
Nec vaga muscosis flumina fusa jugis:
Quin ego in assidua mutem tua nomina lingua,
Absenti nemo ne nocuisse velit.

Dit vólgende is 'er myne vertaaling van.

HOewel ge, ô Cynthia, uyt Rome gaat vertrekken
Ganſch tegen mynen dank, en zonder my, nóztans
Kan 't blydſchap en geneugte in myn gemoed verwekken,
Dat ge op het land gaat met der woon, alwaar geen kans
Voor dartle jongmans is uw' kuysheyd te belaagen,
Alwaar geen bits gekyf zal voor uw' venſters zyn;
Ook zal men daar uw ſlaap, door roepen óf door klaagen,
Niet ſtooren: maar gy zult alleen, niet ſlechts in ſchyn,
Maar waarlyk, Cynthia, 't gebergte en 't vee aanſchouwen,

Gy

Digitized by Google

Gy zult de ſchaapjes op het heuglyk groen
zien gaan;
Den armen landman zult gy de akkers zien
bebouwen,
Geen leed zal u door ſpel daar worden aan-
gedaan.
De tempels zullen u geen ſtóff' tó: zonde
geeven;
De ſtieren zult gy daar ſteeds ploegen zien
het land;
En 't weelig loof, dat om den wynſtók plagt
te zweeven,
Zien ſnoeijen. Als gy daar verblyf houdt,
hoeft uw' hand
Een weynig wierooks maar ten óffer aan te
brengen
In een kapél, die niet is opgetooid, alwaar
Men is gewoon het bloed van eenen bok te
plengen,
Naar 't boerſch gebruyk, ſlechts voor een
luchtig veld-altaar.
Dan zult gy ook blootsbeens u aan den dans
vervoegen,
Als alles veylig is, en gy geen vreemd'lin g
vreeſt.
Ik ondertuſſchen zal my met de jagt gence-
gen,
Die het vermaak ook van Diana is geweeſt;
En zal dan myn gebeên aan Venus op gaan
draagen.
De wilde dieren zal ik vangen onbe-
ſchroomd;
De hoorens van het wild, dat ik bekom' door
't jaagen,

Digitized by Google

Zal ik dan, als myn roof, ophangen aan 't geboomt'.
Myn' honden zal ik zelf aanhitſen om te rennen,
Dóch niet op leeuwen, want dat durf ik niet beſtaan;
Op wilde zwynen zal ik hen ook niet aanſchennen;
Maar haazen vangen, en uyt vogel-ſchieten gaan,
Dat voegt my beſt, alwaar Klitumnus klaare ſtroomen,
Beſchaduwd zyn van 't boſch, dat langs zyne oevers groeit,
Daar onder 't bruyne loof dan ſpierwitte óſſen komen
Om zich te waſſchen, als het water leenig vloeit.
Laat myn vertoeven u, myn Lief, dóch niet mishaagen;
Of zo ge uyt ongeduld een graauw na my uytſchiet,
Denk dan dat ik in 't kort wel weder op zal daagen.
Geen naare boſſchen, nóch geen ſnelle watervliet,
Die langs 't gebergte ſchuurt, zyn magtig myne zinnen
Van u te wenden; maar ik, wiſſel ſteeds uw' naam,
Ten teken dat ik u geduurig zal beminnen;
Laat myn afweezen dan niet ſtrekken tót myn blaam.

Daar

Digitized by Google

Daar hebt gy, 't Leezer, zo goed en zo quaad als 't uyt myne pen gevloeid is: Zo iemand het beter weet te maaken, ik zal 't hem niet misgunnen. Ik weet wel (zonder dat ik my daarom juyſt deezer vertaalinge behoeve te ſchaamen) dat het op de ééne plaats wat beter getroffen is als op de andere; doch het luſtte my niet myn hoofd langer daar meê te breeken. Ook geef ik my voor geen Poëet uyt; want men is juyſt geen Dichter,

——— ——— Si modo ego & vos
Scimus inurbanum lepido ſeponere dicto,
Legitimumque ſonum digitis callemus, & aure.

Of vólgens A. Pels vertaaling van *Horatius* Dichtkunſt.

Al waare ook u en my verſtands genoeg gegeeven,
Om 't geeſtig loopje van het boerſch en ongeſchikte
Te konnen ſchiften; en zo wy, waar 't vaers maar ſchrikte
In trant, óf rólt, en ſlaat, op onze vingers weeten
Te tellen, en met mondt en ooren naa te meeten.

Dóch dat is tót daaraantroe. Ik keer weder tó: onzen Poëet, die wat voor ſtóffe hy ook behandelt, byna niet laaten kan t'elkens iets van de minnery daar onder te mengen, 't welk my echter niet gelegen komt altemaal aan te wyzen. In het XX. gedicht des tweeden boeks, verhaalt hy eenen droom, 't zy waar óf verzierd, waarin hy zyn Lief had zien ſchipbreuk lyden, en hoorde dat zy op 't punt van in het water te ſneuvelen, hem dikwils by zynen naam noem-

Digitized by Google

de. In de Aantékeningen op dit gedicht, vind ik deeze twee regels,

Quod mihi ſi ponenda tuo ſit corpore vita,
Exitus hic nobis non inhoneſtus erit.

zodaanig verklaard, dat men die ter loop leezende zyne gedachten naauwlyks zo verre zou laaten gaan: Dóch dat is maar voor zulke die 't verſtaan konnen. In het XXIII. gedicht zegt Propertius op zyn Heydenſch:

Qui videt is peccat: qui non & viderit, ergo
Non cupiet: facti crimina lumen habet.

Dat is, *Die ziet die zondigt; die niet ziet,* (†) *zal derhalve niet begeeren; zo dat dan het oog de ſchuld der misdaad heeft.* Het zoud een gruuwel zyn, indien een Chriſten diergelyk een beſluyt maakte; en evenwel hoort men ſomtyds wel iets zulks ontvallen van zodaanige, die zich ten hoogſten beleedigd zouden achten, indien men hen niet voor Chriſtenen erkende. Maar wat zegt de Apoſtel *Joannes*? Hy beſchuldigt het oog niet, want dat is Góds maakſel, maar hy zegt (‡) *De begeerlykheyd der oogen is niet uyt den Vader, maar uyt de werreld.* En Jakobus laat zich aldus hooren: (*) *Een iegelyk wordt verzócht als hy van* (óf door) *zyne eygene begeerlykheden afgetrokken en verlókt wordt: daarnaa de begeerlykheyd ontvangen hebbende, baart zonde.* 't Is be-

(†) *Dit gaat niet altyd door; want het tegendeel is maar al te dikwils waar.* (‡) 1. *Joh.* II. 16. (*) *Jak.* I. 14. 15.

Digitized by Google

bedenkelyk dat 'er zyn die achten zullen dat dit inwerpſel by deeze ſtóffe niet te paſſe komt: maar men vindt ook andere die van verſtand zyn, dat by venyn allermeeſt tegengift van noode is; en met zulke zoud ik 't meeſt houden.

In het derde boek is verſchiet van ſtóffe, die ik echter niet alle melden kan: In het XIV. gedicht ſpreekt de Dichter van het groot vermoogen dat zyne Juffer op hem had; en zegt tót een beſluyt, dat hy niet begeerde aan eenen landweg begraaven te worden; dus luyden zyne vaerzen.

Dii faciant, mea ne terra locet oſſa frequenti,
Qua facit aſſiduo tramite vulgus iter.
Poſt mortem tumuli ſic infamantur amantum.
Me tegat arborea devia terra coma.
Aut humet ignotæ (†) tumulus vallatus arenæ.
Non juvat in media nomen habere via.

Ik heb dit voordeezen op een andere plaats eens aldus vertaald.

O Goôn, gedoogt niet dat myn dood gebeent' zou leggen
Op eenen weg die van het vólk ſtaâg wordt begaan.
Men hoort van minnaars, dus begraaven, altoos zeggen
't Geen tót hunn' ſchande ſtrekt. My dekke een boom met blaân
Die van den weg afſtaat, en vry is van 't aanraaken.

(†) *Sommige leezen* cumulus.

Digitized by Google

Of men vergunn' my dat ik in een zand-
duyn legg'
Ter onbekender plaats; 't kan my geenſins
vermaaken
Dat men myn' naam leeze op het midden
van den weg.

Het XVI. Gedicht ſchynt gemaakt te weezen op den dood van Marcellus, zoon van Oktavia Auguſtus zuſter, welken hy tót zoon aangenomen had; en luydt in onze taale aldus:

„ ALwaar de zee, door den beſchaduwden
„ Avernus beſpoeld, in de rookende poe-
„ len der warme wáteren van Baje vloeit, daar
„ Miſenus de Trojaanſche trompetter in 't
„ zand begraaven legt, en daar men den weg,
„ door eenen moeijelyken arbeyd beſtraat,
„ hoort klinken; ter plaatſe alwaar de cymba-
„ len ter eere van den Thebaanſchen Gód ge-
„ ſchal gaven, toen een dappere hand ver-
„ gangklyke ſteden won: Maar, ô Baje, die
„ nu wegens een groote miſdaad gehaat zyt,
„ wat vyandlyke gód heeft'er in uwe wáteren
„ geſtaan? Hy die 'er door verſtikt wierdt,
„ heeft zyn gelaat in den Stygiſchen vloed ge-
„ dompeld, en zyn geeſt waart nu ontrent uwen
„ poel. Wat heeft geſlacht, óf deugd, óf eene
„ voortreffelyke moeder, óf zyne overkomſt
„ in Cæſars huys hem konnen baaten? Wat
„ hebben de tapyten die op den vollen ſchouw-
„ burg hingen, en alles wat door de handen
„ zyner moeder verricht was, hem moogen
„ helpen? Hy elendige is geſneuveld in zyn
„ twintigſte

Digitized by Google

„ twintigſte jaar. Een eenige dag heeft zo veele
„ uytmuntendheden binnen zulk een kleyn
„ beſték beſlooten. Gaa heene nu, wees hoog-
„ moedig, en verbeeld u triomfen; kittel u
„ met den lófgalm van ganſche ſchouwbur-
„ gen. Overtref in pracht vry het gewaad van
„ Attalus, en laat in de ſchouwſpelen, door u
„ aangeſteld, alles vry van geſteente ſchitteren;
„ 't moet evenwel door 't lykvuur vergaan.
„ Hier moeten wy alle na toe, zo wel die van
„ den eerſten, als die van den laatſten rang
„ zyn. Deeze weg valt zuur, maar moet ech-
„ ter van allen betreeden worden. Men moet
„ de drie blaffende hoofden van den helhond
„ met ſmeeken paaijen; en de algemeene ſchuyt
„ van den ſtuurſchen gryzaard moet nood-
„ zaakelyk betreeden worden. Schoon iemand
„ zich met een yzeren harnas, en eenen kópe-
„ ren helm bedekt, de Dood zal evenwel zyn
„ hoofd, hoe beſlooten 't ook zy, daaruyt te
„ voorſchyn rukken. Nireus heeft door zyn
„ ſchoon gelaat, Achilles door zyne ſterkte,
„ nóch Krésus door de ſchatten, welke de
„ vloed van Paktolus uytlevert, niet konnen
„ geréd worden. Maar, Veerman, die de
„ ſchimmen van vroome menſchen overzét,
„ laat toe dat uwe zielen het lyk voeren ter
„ plaatſe daar Klaudius de veroveraar van 't Si-
„ ciliaanſche land, en daar Cæſar van 't men-
„ ſchelyk pad na 't geſtarnte week.

Ik weet wel dat dit eene taal is, die ſommige ongeletterde niet recht zullen konnen verſtaan; en ik had etlyke plaatſen door eenige invoegſe-len wel wat verſtaanlyker konnen overzetten; dóch

Digitized by Google

dóch dan zoud het eene uytbreyding geweeſt zyn, en niet eene vertaaling, waarvoor het maar t'ſcheep komt. Die wat beleezen zyn, inzonderheyd in Poëzy, zullen zonder veel moeite door die duyſterheyd heene zien; en die zo veel kenniſſe niet hebben, moogen 't mynenthalve wel overſlaan.

In 't XVIII. gedicht moeten de vrouwen, óf ten minſten ſommige, wakker voorhouden; want de Dichter ſpreekt haar aldus dan:

Vos, ubi contemti rupiſtis frena pudoris,
Neſcitis captæ mentis habere modum.
Flamma per incenſas citius ſedaret ariſtas,
Fluminaque ad fontis ſint reditura caput:
Et placidum ſyrtes portum, & bona litora nautis
Præbeat hoſpitio ſæva Malea ſuo:
Quam poſſit veſtros quiſquam reprehendere curſus,
Et rabidæ ſtimulos frangere nequitiæ.

Dóch dit is maar voor zodaanige die't verſtaan konnen, dewyl 't my niet luſt te vertaalen; *nam fœmineum genus de induſtria offendere nequaquam volo.* Ik zou ruym zo veel geneegenheyd hebben om het eerſte gedicht van 't IV. boek in 't Duytſch over te brengen, indien 't niet al te lang waare: Het behelſt voor een groot gedeelte eene beſchryving, wat die landſtreek, alwaar het groot Rome by zynen tyd ſtondt, eertyds geweeſt was: maar de Dichter voortgaande om van het Trojaanſch Rome (gelyk hy 't noemt) te ſpreeken, ſtuyt zich zelven met te zeggen:

Quo ruis imprudens vaga dicere fata Properti?

Waar

Digitized by Google

Waar heen, Propertius, waartoe dus onvoorzigtig
In zulk een hooge stóff' zo weelig uytgeweyd?

Waarom hy ook aan 't eynde komende, aldus zegt:

At tu finge elegos fallax opus: hæc tua castra.

Schryf gy maar minnedicht, een werk dat zinnen streelt;
Dat's u beroep.

Het tweede Gedicht behelst een Poëetische beschryving van Vertumnus: Het derde is een brief van Lælia Galla aan Postumus, onder de verdichte naamen van Arethusa en Lykotas, in naavólginge van Ovidius Heldinnen brieven geschreeven, en met aardige en tédere uytdrukselen gestóffeerd: Zy zegt onder andere:

Diceris & macie vultum tenuasse: sed opto
E desiderio sit color ille meo.

Men zegt dat ge ongedaan en mager van gelaat
Geworden zyt: ik wensch dat het om my mag weezen,
En dat uw' bleekheyd uyt verlangst na my ontstaat.

Het vierde handelt van het Tarpejaansche woud, en 't graf van Tarpeja, die op Tatius verliefd,

Digitized by Google

verliefd, de veſting, welke hy belegerde, verraaderlyk aan hem overgaf. In het vyfde ſcheldt hy op een oude feeks: Het zesde is gemaakt op den zeeſlag van Aktium. Het zevende is een droom waarin Cynthia den Dichter naa haaren dood verſcheen. Het achtſte is insgelyks wegens Cynthia. Het negende verhandelt de geſchiedenis óf fabel van Herkules en Kakus. In het tiende leeſt men de oorzaaken waarom Jupiter *Feretrius* genoemd wierdt. Het elfde en laatſte is een aanſpraak van Kornelia, als uyt het graf, aan haaren gemaal Paulus. Dóch dewyl het tyd wordt dat ik hier van afſcheyde, zal ik het naazien van den inhoud voor den weetgierigen Leezer, die Latyn kent, overlaaten.

My is dan alleen nóg overig te zeggen, dat de Aantékeningen, gelyk zy op veele plaatſen groot licht geeven, zo behelzen zy veeltyds ook uytweydingen die niet onvermaakelyk te leezen zyn: gelyk onder andere (*) het beklaagelyk ſterflót van Hieronymus Angerianus, Napelſch Edelman, die 't gene hy als een vervoerd minnaar in zyne gedichten op een beweegelyke wyze uytte, met de daad volbragt, het welk ook van den Ridder Hoofd aangehaald wordt in zynen brief, dien hy uyt Florence aan de Amſterdamſche Kamer *in Liefde bloeijende* ſchreef, beginnende;

Zyn groet zendt, die niet weet, ô konſtryk Broeder-tal,
Of hy u Meeſters, óf zyn' broeders noemen zal.

Een

(*) *Pag.* 23.

Digitized by Google

Een gedicht het welk, als men den tyd waarin het geſchreeven wierdt aanmerkt, zynde ontrent het jaar 1607., wel voor een proefſtuk van konſt en taal mag doorgaan; en nógtans hebben de laatſte uytgeevers van P. C. Hoofds werken, 't zy opzettelyk óf door verzuym, het geen plaats onder zyne Gedichten gegeeven, waarvoor zy ook van onzen Aantékenaar een ſchraap krygen.

Nademaal ſommige Uytheemſchen, inzonderheyd de Franſchen, de ſtoutheyd gehad hebben om ons Hóllanders voor plompaards en botterikken uyt te maaken, en zo hooggevoelende van zichzelven te zyn, dat zy gepoogd hebben der werreld te doen gelooven, dat niet één hunner landaard van ſchranderheyd en geeſt ontbloot, maar dat alle weetenſchappen in overvloed onder hen opgeſchept waaren, zo neemt de geleerde Aantékenaar hier en daar zynen ſlag waar, en wryft die pochgers hunne verwaandheyd braaf onder de neus. (*) en toont hen dat wy Hóllanders, zo bot als wy dan zyn, nóg menigmaal hebben doen blyken dat wy in 't naaſpooren van duyſterheden tegen zulke laatdunkende blaaskaaken wel opmoogen.

De Liefhebbers onzer taale konnen 'er ook eenig aas vinden, dat hen niet behoort te mishaagen, gelyk daar op deeze vaerzen,

(†) *Eſt quibus Elææ concurrit palma quadrigæ,*
Eſt quibus in celeres gloria nata pedes.

gezegd

(*) *Zie pag.* 242. 331. 335. 353.
(†) *Pag.* 258.

Digitized by Google

gezegd wordt, dat deeze ſpreekwyze zeer gelukkiglyk door den Heer Hoofd naagevólgd is; wanneer hy zegt, *Daar was 'er wel zo week, dat d'oogen traanen droegen*; en elders, *Daar is 'er van gevoelen, dat*, enz. Alsmede, *Daar was 'er die geloofden, dat hy zichzelven uyt wanhoop verdronken had*: En, *Der is 'er niettemin, die honing en melk voor de twee lieflykſte lekkernyen des lands van belófte houden.*

Niet onaardig is ook 't verhaal van dien verliefden afſchryver, die zo opgetoogen in zyne gedachten was, dat by (*) in plaats van *Puella* ſchreef *Johanna*. Dóch dit wordt hier maar tet loop aangeroerd, om te toonen dat de Aantékeningen vry wat meer behelzen dan een blote uytlegging; waarby nóg komt, dat veele andere Schryvers daardoor opgehelderd en verklaard worden, gelyk de geleerde Leezer zelf zal konnen zien.

V. HOOFDSTUK.

XII *PREDIKACIEN over eenige voornaame plaatſen der Heylige Schrifuure, waarin verſcheydene gewigtige leerſtukken, en noodige pligten van het Chriſtendom verklaard, en ter betrachtinge aangedrongen worden. Geſchreeven door* JAKOBUS NYLOE, *Predikant te Aſſen. Te Groeningen,*

(*) Pag. 309.

Digitized by Google

gen, by Joannes Lens. 1702. *In* 8. 29 *vel-len.*

IN het VII. Hoofdstuk myner eerste Uyttreksselen van Hooimaanden Oogstmaand heb ik den Leezer den inhoud van verscheydene *Aanmerkingen*, over eenige voornaame plaatsen der Heylige Schriften, door den Opsteller en Schryver deezer Predikaciën op 't papier gebragt, voorgedraagen, met toezegginge van in deeze twee maanden ook iets van deeze zyne Kerkwertoogen te zeggen. Dies gaa ik my nu van deeze belófte quyten. In de Voorreede geeft de Schryver te verstaan, dat hy door lighaamelyke zwakheyd verhinderd zynde zyne gemeynte met de uyterlyke stemme op den predikstoel te stichten, nu en dan, by tusschenpoozen van koortsen, nóg zo veel genade en krachten van Gód ontving, dat hy in dien tyd deeze Predikaciën tzamenstelde.

De eerste daarvan, die de benaaming voert van *Het schoonste cieraad van Góds huys*, is uyt *Psalm* XCIII. 5. *De heyligheyd is uwen huyze siertyk, Heere, tót lange dagen.* Dit huys, zegt onze Kerkreedenaar, was geensins de vermaarde Tempel, door Koning Salomon op den berg Sion gebouwd; maar een geestelyke Tempel, de Kerk van Christus, waarin Góds Zoon, en Gód in zynen Zoone, met volle glans en heerlykheyd zou woonen, als de grootste Koning van zyn vólk, verheerlykt in heyligheyd. En 't is niet eens, maar veelmaal dat deeze Kerk des nieuwen verbonds *Góds huys* en *Tempel* in de H. Schrift genoemd wordt; dóch het eygent-

Digitized by Google

gentlykſte cieraad van dit huys is *Heyligheyd*. HEYLIG was alles wat in den ouden Tempeldienſt Gode en zyn Heyligdom was toegewyd, en dat door geene onreynigheden mogt beſmét worden. In deezen zin worden ook de geloovigen *Heylig* genoemd, omdat ze uyt den gemeenen hoop der menſchen van Gód afgezonderd, en als zyn eygendom hem en zynen dienſte opgedraagen, ook heylig en onberiſpelyk voor Gód zoeken te wandelen, ontvliedende de boosheyd en beſmettingen deezer werreld. *Heylig* is insgelyks een afbeeldſel en gelykvórmigheyd van en met Gods heyligheyd; eene overeenkomſt van onze daaden, gedachten, woorden, en werken met het allervolmaakſte voorbeeld der gódlyke heyligheyd, die als ze daarmede overeenkomen, en de zuyverheyd vertoonen die 'er in Gód is, *Heylig* genoemd worden. Hiervan ſpreekt de Apoſtel Petrus 1. *Pet.* I. 15. 16. *Maar gelyk hy, die u geroepen heeft, heylig is, zo wordt ook gy zelfs heylig in al uwen wandel: daarom dat 'er geſchreeven is: Zyt heylig, want ik ben heylig.*

Hierop vólgt nu eene aantooning waarin Gód is heyligheyd, en die van den menſche beſtaat, en hoe die inderdaad ſchoon en cierlyk is, en dat niet maar voor een' korten tyd, maar *tót lange dagen*; dat is, geduurig en altoos. Thans vólgt eene aanwyzing van de vervulling der voorzeggingen op die heyligheyd ſlaande.

In de toepaſſinge laat onze Kerkreedenaar zich met een bekoorlyke taal aldus hooren: „ Wie van ons zou nu niet wenſchen, om in dit huys

Digitized by Google

„ huys des Heeren, zyn heylig en heerlyk huys,
„ ook als een huysgenoot te woonen, en al-
„ toos te blyven? . . . Wien zoud het zyne
„ grootſte luſt niet zyn, een leevendige ſteen
„ van dit gódlyk gebouw te weezen? Ja dat
„ elk van ons een Tempel mogt ſtrekken voor
„ Chriſtus en zynen Geeſt, en Góds heylige
„ en cierlyke woonſtede! Kon zich dit een ie-
„ gelyk in waarheyd toepaſſen, kon men in elk
„ Chriſten die blyken van zuyvere heyligheyd
„ vinden, die hier tót cieraad van dit huys zo
„ noodig vereyſcht worden, wy hadden reden
„ om vrymoedig met Paulus te zeggen. *Gy zyt*
„ *de Tempel des leevendigen Góds.* Dóch zo
„ zeker als het is dat Chriſtus huys uyt geloo-
„ vige en geheyligde Chriſtenen beſtaat, zo
„ klaar ziet men echter, dat 'er de minſte
„ Chriſtenen, zich alleen met dien naam noe-
„ mende, toe behooren, en dat dit overſchoon
„ cieraad van heyligheyd, de glans der Chri-
„ ſtelyke deugden, in de uytwendige Kerk wey-
„ nig doorſtraalt.

„ Kan men zulke menſchen onder Góds ge-
„ heyligden tellen, die niet Chriſtus, maar der
„ werreld eygen en opgedraagen, zich ſteeds
„ met allerleye onreynigheden bezoedelen? . . . .
„ Zyn dit vaten ter eere in Góds huys? . . . Zyn
„ deeze tempelen van den H. Geeſt, die
„ hunne zielen en lighaamen als een neſt van
„ vuyle onreynigheden zo leelyk mismaaken,
„ dat het eer een woonſtede van ongerechtig-
„ heyd mag genoemd worden, daar de zonde
„ en de Satan hun verblyf houden? . . . . Meent
„ gy, onheylige, in zulke onreyne beſmettin-

Digitized by Google

„ gen van geeſt en vleeſch leevende, den Hee-
„ re eene heyligheyd te weezen, wiens oogen
„ reyner zyn, dan dat ze u konnen aanzien?
„ Meent gy dus Góds huys te bouwen, die
„ Belial eenen tempel ſticht, met wien Chri-
„ ſtus geen gemeenſchap kan hebben? Of wilt
„ ge teffens Chriſtus met zynen Geeſt, en de
„ zonde en den Duyvel, twee ongelyke inwoo-
„ ners, in één en 't zelfde huys bergen? Gy
„ zult u bedriegen..... Och, Chriſtenen,
„ ons gedrag moet zich geheel anders vertoo-
„ nen, zullen wy Góds huys, en Chriſtus gee-
„ ſtelyke en heylige Tempel zyn: alle die on-
„ reynigheden en vuyle beſmettingen van ziele
„ en lighaam moeten we vlieden, ons waſ-
„ ſchen, reynigen, en zo zuyver voor Gód
„ ſtellen, dat we alle góddloosheyd en werreld-
„ ſche begeerlykheden verzaakt hebbende,
„ maatig, heylig, en gódvruchtig leeven; in
„ Góds huys verkeeren, gelyk het die heyligen
„ voegt, die geen gemeenſchap hebben met
„ eenige onvruchtbaare werken der duyſter-
„ niſſe, maar als kinderen des lichts in het licht
„ wandelen, een licht in den Heere geworden,
„ en hier met een licht van heyligheydt be-
„ kleed, Gód in zo een zuyver gewaad zoeken
„ te dienen.

„ Gy dan, ô uytverkoorene Heyligen, deel-
„ genooten der heylige en hemelſche roepin-
„ ge, ſcheydt u af van al wat onreyn óf on-
„ heylig is, en ſtaat na zuyvere heyligheyd,
„ óf jaagt 'er na, vólgens Paulus vermaanin-
„ ge; hier alle kragt en yver inſpannende om
„ die te verkrygen, eene heyligheyd, zonder

„ welke

Digitized by Google

„ welke niemand den Heere zien zal. Zoekt
„ Gód in Chriſtus te kennen, en met verlichte
„ oogen des verſtands zyne gódlyke en hey-
„ lige deugden te beſchouwen, die hy tót onze
„ zaligheyd zo heerlyk teffens en wonderlyk
„ geopenbaard heeft. Hem kennende, be-
„ mint hem ook met een heylige en gezette
„ liefde, met eene liefde tót zyne wet en waar-
„ heyd, die een uytdrukſel en afbeeldſel van
„ Gods heyligheyd is, om u daarin te ver-
„ luſtigen, en naar dat reyn en volmaakt voor-
„ ſchrift alſins te wandelen. Heyligt u geheel
„ en al, om onberiſpelyk te zyn in heyligmaa-
„ kinge, en aangenaam voor Gód, wiens wille
„ en welbehaagen uwe heyliging is. Tracht
„ na waare, na oprechte heyligheyd, niet in
„ ſchyn, óf die zich uyterlyk alleen voor de
„ werreld vertoont, geveynsde heyligheyd,
„ geen heyligheyd ooit te noemen, maar val-
„ ſche ſchynheyligheyd, en een boos bedróg,
„ by Gód en zyne Heyligen als eene peſt ge-
„ haat: zulke geveynsde wil Gód uyt zynen
„ monde ſpuuwen. . . . Zulk een vólk nadert
„ Gód met den mond alleen, en eert, óf lie-
„ ver onteert, hem met hunne lippen, terwyl
„ hun hart verre van hem afwykt.

Maar hoe verre heeft myn behaagen in deeze ſtóffe myne pen reeds vervoerd! Ik heb kort-heydshalve hier en daar een wyde ſtap óf ſprong gedaan, omdat ik niet alles binnen myn perk vervangen kan: dóch ik meene evenwel genoeg gezegd te hebben, om eenen Leezer, die in ſtichtelyke en hartroerende ſtóffe vermaakt ſchept, de waarde deezer Predikaciën aan te

Digitized by Google

toonen. Ik behoef zelf niets tót aanpryzinge daarvan te zeggen; des Schryvers eygene woorden, 's mans beweegende yver, en zyne fraaije uytdrukſelen, doen 't voor my.

De tweede Predikacie, onder den tytel van *De waare wysheyd boven alles te ſchatten*, is uyt *Spreuk.* IV. 7. *De wysheyd is het voornaamſte*, en ſtrekt om het betrachten en naajaagen der gódlyke wysheyd boven al aan te pryzen.

De derde Kerkreede, genoemd *De geeſtelyke paerden voor den koninglyken zeegewagen*, is uyt *Hoogl.* I. 9. *Myne vriendin, ik gelyke u by de paerden voor de wagens van Pharao.* Deeze paerden worden verklaard te zyn de verkondigers des Evangeliums, en zulks met veele fraaije aanmerkingen aangetoond; ook wordt op een ſtichtelyke wyze geklaagd over de groote menigte der gener die Chriſtus zeegewagen, door hun ergerlyk leeven, meer te rug houden, dan voorttrekken; en voorts vermaand dat elk, het zy Leeraars, het zy andere, het zynen pligt laate zyn, tót de bekeering der menſchen te arbeyden, een iegelyk naar dien ſtaat, plaats, en gelegenheyd daar hy van Gód in geſteld is.

Het vierde Kerkvertoog, voerende het opſchrift van *Des zondaars rechtvaerdiging uyt het geloove in Chriſtus*, is over *Rom.* V. 1. *Wy dan* gerechtvaerdigd uyt het geloove, *hebben vreede met God door onzen Heere Jeſus Chriſtus.* Alhier wordt getoond, dat het geloof het middel is waardoor wy Chriſtus gerechtigheyd, die ons redden moet, aanneemen, en die op ons toepaſſen. Maar dit geloof, 't welk ons aldus rechtvaerdigt,

Digitized by Google

vaerdigt, wordt gekend en beweezen uyt zulke werken van deugd en gódvruchtigheyd, die de vruchten van een leevendig geloove zyn; want het geloof zonder de werken is dood; en zal het geloof blyken, het moet blyken uyt de werken, vólgens 't zeggen van den Apostel Jakobus: *Toont my uw geloof uyt uwe werken, en ik zal u uyt myne werken myn geloof toonen.* Hierom noemde Paulus dit *geloof, door de liefde werkende*, Gal. 5. En in zo verre wordt de mensch ook, gelyk Jakobus zegt, *uyt de werken gerechtvaerdigd, en niet alleen uyt het geloove*, dat is, niet alleenlyk uyt het geloove dat maar in een uyterlyke mondbelydenis bestaat, waardoor men zegt: Ik geloof; zonder dat men echter liefdewerken oefent, waaruyt het geloof blyken moet. Zo dat dan Jakobus woorden, als menze maar wel vat, geensins met die van Paulus stryden; maar tót opheldering dienen van Joannes woorden: *Openb. 22. 11. Die gerechtvaerdigd is, dat hy nóg gerechtvaerdigd worde*, dat is, die van Gód en Christus gerechtvaerdigd is door het geloof, en hiervan verzékering heeft in zyne ziel door dat zelve geloof, die zoeke in dat rechtvaerdigende geloove meer en meer bevestigd te worden, en daarvan geduurig nieuwe blyken te geeven, dat hy door het geloof een erfgenaam der rechtvaerdigheyd is in Christus. Ik vind onder 't doorleezen nóg overvloed van stóffe, die my zeer wel behaagt; maar ik moet voortspoeden, en treede derhalve over tót

De vyfde Predikacie, over de woorden *Vreede met Gód*, uyt den voorgaanden Text. Deeze Vreede wordt alhier voorgesteld als eene vrucht

Digitized by Google

van de rechtvaerdiging des geloofs; en te gelyk aangetoond waarin zy beſtaat. En om die te verkrygen wordt gezegd, „ dat men eerſt alle „ vyandſchap tegen Gód en zyn Koningryk „ moet afleggen, de zonde verlaaten, den „ duyvel, de werreld, en alle gódlooze men„ ſchen, die vyanden van Gód zyn, hunne vrind„ ſchap opzeggen, en zich van hunne gemeen„ ſchap afſcheyden. Dan moet men tót Gód „ wederkeeren, en zich met een hartelyk be„ rouw voor zyne voeten nederwerpen; hem „ biddende om in genade aangenomen te wor„ den, *enz.*

De zeſde Predikacie, die *de Chriſtelyke Loopbaan* genoemd wordt, is uyt 1 *Kor.* IX. 24. *Weet gylieden niet, dat die in de loopbaane loopen, alle wel loopen, maar dat één den prys ontvangt? Loopt alzo, dat gy dien moogt verkrygen.* Naa dat alhier aangetoond is op wat wyze men oulings om den prys in de renbaan plagt te looper, zo wordt te gelyk omſtandiglyk aangeweezen, hoe verre de geeſtelyke loop eens Chriſtens daarop betrekkelyk is; als onder andere, gelyk de loopers hunne zwaarſte kleederen als een laſt en pak eerſt afleyden, om daardoor niet belemmerd en belét te weezen, zo zegt Paulus aan den Hebreen ook: *Laat ons afleggen alle laſt, en de zonde die ons ligtelyk omringt, en laat ons met lydzaambeyd loopen de loopbaan die ons is voorgeſteld.* Voor 't overige, dit vertoog behelſt, niet minder dan de voorige, verſchiet van zeer fraaije aanmerkingen en vermaaningen.

De zevende Kerkreede begrypt eene verklaaring van het *Geloove* der uytverkoorenen; de acht-

ſte

ste van de *Hoope* der heerlykheyd; en de negende van den *band der volmaaktheyd*, alle drie genomen uyt de woorden des Apostels I. *Kor.* XIII. 13. *En nu blyft Geloove, Hoope, Liefde, deeze drie, dóch de meeste van deeze is de Liefde.* Dit drietal van Christelyke deugden wordt alhier geleerdelyk in 't breede ontvouwen; en onder 't verhandelen van de liefde ook voorgesteld, hoe ligtelyk een eygenliefde daarby wil insluypen.

De tiende Predikacie praalt op 't voorhoofd met den tytel van *De klaare spiegel der gódlyke heerlykheyd*, en is uyt 2. *Kor.* III. 18. *En wy alle met ongedekten aangezigte de heerlykheyd des Heeren als in eenen spiegel aanschouwende, worden naar het zelve beeld in gedaante veranderd van heerlykheyd tót heerlykheyd als van des Heeren Geest.* Het voorste deel van deezen Text teweeten, *de heerlykheyd des Heeren*, wordt in deeze, en het laatste in de vólgende Predikacie uytgelegd: op het eynde van welke onder andere gezegd wordt:

„ Och, dat Gód eens zulk een Geest onder ons
„ mogt zenden, die al de liefde deezer werreld
„ in ons uytbluschte, die al hertzondige, on-
„ heylige, en verfoeijelyke uyt het midden van
„ ons weg nam, opdat 'er niet anders mogt over-
„ blyven, als Gódezuyvere onbevlekte beeld,
„ enkele heyligheyd, en een oprechte liefde
„ der waarheyd. Immers wy zyn schuldig u
„ hiertoe op te wekken, en met onze vermaa-
„ ningen steeds aan te houden, dat ge dóch
„ deezer werreld niet meer gelykvórmig, maar
„ in den geest uws gemoeds vernieuwd
„ wordt.

Digitized by Google

Het laatſte Kerkvertoog voert de benaaming van *den eenigſten en opperſten Wetgeever*. Uyt *Jak.* IV. 12. *Daar is een eenig Wetgeever die behouden en verderven kan.* Deeze Wetgeever wordt alhier verklaard te zyn *Gód* in het gemeen, en *Chriſtus* in het byzonder. Dewyl dan Gód onze Opperheer en Wetgeever is, zyn wy verpligt hem te hooren en te gehoorzaamen, en alle zyne wetten eerbiediglyk te volbrengen. Deeze wetten nu zyn die algemeene Wet der liefde *Matth.* 22. 36--40., waarop Paulus *Rom.* 13. 8. ook het oog ſchynt gehad te hebben; en voorts eenige byzondere geboden en inzettingen. Dewyl nu Jakobus zegt, dat het deeze *eenige* Wetgeever is die *behouden* en *verderven* kan, wat zal men dan oordeelen van den Paus, die voorgeeft Chriſtus Stedehouder op aarde te zyn, en de ſleutels van 't Koningryk der hémelen te hebben, waardoor hy op aarde kan binden en ontbinden, vryſpreeken óf verdoemen, en aldus behouden en verderven? Is dit waar, hoe kan het dan gezegd worden, dat Gód de *eenige* Wetgeever zy? Immers heeft Chriſtus dan zyn recht en magt aan eenen menſche gegeeven: en wat zal men in zulk een gevalle denken van de woorden des Apoſtels *Rom.* 14. 4. *Wie zyt gy die eens anders huys knecht oordeelt? Hy ſtaat óf valt zynen eygen Heere?* En wie is onze Heer, dan Chriſtus? Is Gód dan onze Heer, waarom vreeſt men hem niet? En is Góds Zoon onze Koning en *eenige* Wetgeever, waarom verſmaadt men zyne bevélen? Of meent men twee Heeren teffens te dienen, Chriſtus en Belial, en beyder wetten te gelyk

te

Digitized by Google

te gehoorzaamen, ja Christus met den naame, en de zonde met de daad te dienen? Zekerlyk zulke die zo doen, zyn zyne dienaars niet, hy kentze niet voor zyn volk, zy zyn wederspannige, die in plaats van zynen wetten eenigen luyster by te zetten, zyn geestelyk ryk maar benaadeelen. Vreest dan, gy ongehoorzaame, voor zyne magt en rechtvaerdigheyd, en schrikt voor zulk een oordeel, waardoor hy u naar ziele en lighaam kan verderven in de helle; u verstooten van zyn aangezigt, en u verwerpen in dien vervaerlyken afgrond van rampzaligheyd, daar gy de smarten van uw eeuwig verderf zonder eynde zult gevoelen.

Ik zal hiermede dit uyttrekſel besluyten, alhoewel ik het, om den overvloed van fraaije stoffe die 'er in deeze Predikaciën steekt, wel veel grooter had konnen maaken; maar ik meen reeds genoeg gezegd te hebben, om iemand die in iets stichtelyks vermaak schept, de waarde van dit werk te doen begrypen.

VI. HOOFD-

Digitized by Google

VI. HOOFDSTUK.

De zes eerſte boeken der Beginſelen van EUCLIDES, op een korte en klaare manier gedemonſtreerd, door Henrik Coets, *Lector in de Matheſis, te Leyden. T'Amſterdam by* Henrik *en de* Weduwe van Dirk Boom. 1702. 23 *vellen, in* 8.

Liefhebbers der Wiskonſt alhier wordt u een middel aan de hand gegeeven, om uwe luſt tót die weetenſchap op te wekken, dewyl alles wat tót deeze Beginſelen behoort, met alle moogelyke klaarheyd alhier wordt voorgeſteld, en het voorgeſtelde daar naa t'elkens duydelyk betoogd.

Vooraf gaan eenige algemeene bepaalingen: als eerſtelyk *Een punt is, dat geene deelen heeft*, Dóch tót nader verklaaringe wordt daarop gezegd, dat zodaanig een punt nergens te vinden is, dewyl zulk een punt, als hier bepaald wordt, lighaamelyk zynde, driederley uytgeſtrektheyd heeft, naamelyk in langte, breedte, en diepte, en daarom ook noodzaakelyk deelen bevat, want hoe kleyn wy een punt ook verbeelden, konnen wy altyd in onze gedachten eenige deelen daarvan onderſcheyden, teweeten het rechter van het ſlinker, en het bovenſte van het benedenſte gedeelte. Maar als wy van zodaanig een punt in onze gedachten die driederley uytgeſtrektheyd afzonderen, dan zullen wy ons een wiskonſtig punt ver-

Digitized by Google

verbeelden, welks aftékening door het indrukken van een zeer ſcherpe naald op een vlak eenigſins kan vertoond worden, dewyl ons gezigt wegens deszelfs kleynheyd niet onderſcheyden kan welke van de drie uytgeſtrektheden de grootſte zy.

Hier hebt gy, Leezer, de wiskonſtige beſchryving van een punt; maar niemand verwachte, dat ik op deezen voet zal voortgaan; ik heb dit alleenlyk zo breed voorgedraagen, om te doen zien, hoe omſtandiglyk alle de ſtellingen beweerd worden, en dat alles wat'er voorgeſteld wordt, ook klaarlyk wordt betoogd.

Vervólgens ziet men de beſchryving van eene lyn, zo wel kromme als rechte; thans die van een *Superficies*, óf vlak, daarnaa van een rechte hoeck, een ſtompe hoek, een cirkel, driehoek, vierkant, ruyt, evenwydige lynen *enz.* elk met hunne verſcheydene ſoorten; om al het welke te verſtaanlyker te maaken, alles met figuuren verbeeld wordt, het ganſche werk door, opdat het oog tót het verſtand der zaake zou konnen behulpzaam zyn.

Op de algemeene bepaalingen vólgen voorſtellingen, en t'elkens op die voorſtellingen eene betooging van 't voorgeſtelde. Het eerſte voorſtel is, *Op een rechte bepaalde linie een gelykzydige drieboek te maaken.* Hoe dit nu bewerkt en betoogd wordt, Leezer, zoud ik u wel zeggen, indien myn drukker van die zelfde wiskonſtige figuuren voorzien was, waarmede dit wordt aangeweezen; maar dat zo niet zynde, zal 't u believen myne goede wil voor de daad aan te neemen, niet alleenlyk ontrent deeze eer-

eerſte voorſtelling, maar ook ten aanzien van alle de andere.

Ik moet u echter nóg zeggen, dat'er dikwils achter een voorſtel een toegift, (*Corollarium*) twee óf drie vólgt, waardoor iets ſtelliglyk beweerd wordt; als by voorbeeld:

I. De drie hoeken van eenen Triangel tzamen genomen zyn gelyk aan de drie hoeken van eenen anderen Triangel tzamen: en als'er twee gelyk zyn aan twee, zal de derde ook aan de derde gelyk zyn.

II. In een rechthoekigen gelykbeenigen Triangel zyn de hoeken op den Baſis half recht, en de Diameter óf hoek-linie van een quadraat ſnydt zyne hoeken tweevouwdig.

III. Ieder hoek van een gelykzydigen Triangel is een derde deel van twee rechte hoeken, óf twee derde deelen van een rechten hoek.

Hier is nu nóg een *Scholium*, óf korte verklaaring, bygevoegd, luydende aldus:

Ieder recht-liniſche figuur wordt uyt één van zyne hoeken verdeeld in twee Triangels minder als zy zyden heeft.

Dusdaanige korte verklaaringen vindt men hier en daar meer, zo dat alles door den eervaaren Wiskonſtenaar, die dit werkje uyt het Latyn vertaald heeft, met zo veel onderrechtingen is voorgeſteld als hem moogelyk was.

Het tweede boek begint met eene beſchryving van de rechthoekige *Parallelogram*, en handelt omſtandiglyk daarvan. Het derde boek, levert een wydloopige beſchryving uyt van Cirkels, en derzelver veelvoudige doorſnydingen. In 't vierde vindt men beſchryvingen van

Digitized by Google

van een Cirkel in een Quadraat, en een Quadraat daarentegen in een Cirkel; voorts een vyfhoek in een Cirkel, en in een Cirkel weêr een vyfhoek.

In 't vyfde boek wordt gehandeld van de Reden, óf zekere onderlinge óf wederzydsche geschiktheyd en hebbelykheyd van twee gelykstaltige óf gelyknaamige grootheden, vólgens één en dezelfde gemeene maat óf deeler, als by voorbeeld, 16 en 4 hebben een overeenkomst met malkanderen, omdat het eerste viermaal zo veel is als 't laatste; en dezelfde overeenkomst ziet men ook tusschen 8 en 2. Alsdan komt men tót eene beschryving van de *proportie* óf evenredenheyd, welke in verscheydenerley opzigten aangetoond wordt.

In het zesde boek ziet men weder veelerley wiskonstige figuuren, met omstandige beschryvingen daarby. Dóch zo iemand gezind is zich in die weetenschap te oefenen, die moet het boekje zelf hebben, en zich niet inbeelden dat hy uyt dusdaanig een uyttrekſel, als was 't nóg veel grooter, iets zou konnen leeren. Weshalve ik ook niet meer daarvan zal zeggen, dewyl dit dóch geen stóffe voor ieder één, maar alleenlyk voor eenige byzondere Liefhebbers is.

VII. HOOFD-

Digitized by Google

VII. HOOFDSTUK.

HISTOIRE DE LA REPUBLIQUE DE VENISE, par *Baptiſte Nani*, Chevalier & Procurateur de S^t. Marc. Seconde partie.

Dat is.

HISTORI DER REPUBLYK VAN VENECIE, door Baptiſta Nani, *Ridder en Procurator van St. Markus. Tweede deel. T'Amſterdam by* Henrik Schelte, 1702. 48 *vellen, in* 2 *deeltjes. in* 8.

NAdemaal het eerſte deel der Venetiaanſche Hiſtorie van den Ridder Nani reeds in 't Franſch vertaald was, en goed genoegen aan de werreld gegeeven had, deed het den Overzetter van dit tweede deel beſluyten om den arbeyd der vertaalinge van 't zelve op zich te neemen, te meerdewyl de Heer Nani, ſchryver van dit werk, een man van verſtand en oprechtigheyd was geweeſt, en veele aanzienlyke bedieningen, zo in zyn vaderland, als daar buyten, (gelyk blykt door zyne gezantſchappen aan den Keyzer, den Koning van Vrankryk, en den Paus) had bekleed; waardoor hy tót het opſtellen van dusdaanig een Hiſtori een ongemeene bequaamheyd boven veele andere had bekomen, dewyl 't hem had moogen gebeuren de geheymſte Staatszaaken niet alleen by te woonen, maar ook zelfs te behandelen;

wes-

Digitized by Google

weshalve hy door den Raad van Venecië gelaft wierdt de Hiſtori hunner Republyk te ſchryven.

Dit tweede deel neemt zynen aanvang in het jaar 1644. en eyndigt in 't jaar 1671. naa welken tyd de Schryver nóg zeven jaaren heeft geleefd, zynde in den ouderdom van 63 jaaren overleeden.

In den jaare 1644. den 29ſten van Hooimaand overleedt Paus Urbanus de VIII. en maakte plaats voor den Kardinaal Pamfilio, die den 14den van Wintermaand tót Paus verkooren zynde den naam van Innocentius den X. aannam, en zich volſtrektelyk door zyne ſchoonzuſter *Donna Olimpia* (*) liet regeeren. In dit jaar was het dat de Turken het hoofd begonden op te ſteeken om den Veneciaanen den oorlóg aan te doen. Zy hadden toen tót Keyzer *Ibrahim*, die in 't jaar 1639. uyt de gevangenis op den troon geſteegen, een man zonder verſtand, en van eenen wreeden aardt was; óch zyn opper Vizier Muſtafa was een perſoon van kenniſſe, en daarbeneven goedaardig, een vyand van den oorlóg, minder door neyginge, dan uyt voorzigtigheyd, zonder daarom eenige gelegenheyd tót behoudeniſſe van 't Ottomanniſche ryk te verzuymen, waarvan dit vólgende onder andere een blyk was. Aſof, eene ſtad gelegen aan 't meir Meotis, alwaar de Tanais (óf de Don) zynen uytloop heeft, was met eene bezetting van Koſakken, onderdaanen van den Czaar, voorzien; deeze maakten 't hun

(*) Zie *'t Leeven van Mevrouw Olimpia*, t'Amſterdam gedrukt by Johannes Swart, 1701.

Digitized by Google

werk met kleyne vaartuygen op de Turken te rooven, ja zelfs plaatſen in 't gezigt van Konſtantinópolen te verbranden. Muſtafa, om dit te beletten, zondt een heir om Aſof te belégeren; maar het quam onverrechter zaake te rugge: De tógt wierdt het vólgende jaar hervat, en had den gewenſchten uytſlag, dewyl Aſof, voornaamelyk door liſt, vermids men de Hoofden der bezettinge omgekóft had, zich aan de Turken overgaf. Muſtafa leyde hierdoor groote eere in by de ingezétenen van Konſtantinópolen; maar Ibrahim, moogelyk door afgunſt op hem gebeeten, deed hem verworgen.

Hy wierdt in zyn ampt gevólgd van Mehemet, Baſſa van Damaskus, en geſlagen vyand der Chriſtenen. Deez zoekende alle gelegenheyd om hen te beſchadigen, zondt zesënveertig galeyen in de zéën van Italië, welke hier en daar zwervende eyndelyk in de Gólf van Tarente quamen; alwaar eenig vólk door haar aan land gezét eene plaats plonderde, en wél tweehonderd menſchen vandaar in ſlaaverny wegvoerde. Die van Maltha, over welker Ridderſchap alstoen Groot Meeſter was Jan Paul Laſcaris, zonden ontrent dien tyd hunne zes galeyen in zee om de Turken afbreuk te doen: deeze troffen na de kant van Rhodus drie groote ſchepen, welke de Turken Sultanen noemen, nevens een goed getal kleyner vaartuygen, aan. Op éene deezer Sultanen bevóndt zich Zambul Aga, een gelubde, en bewaarder van 't Serail, die door 't verkoopen van ampten groote ſchatten tzamengeſchraapt hebbende, met toelaatinge van Ibrahim na Mecha toog, achtende dit het zekerſte

Digitized by Google

zekerſte middel om van zynen rykdom, dien hy met zich voerde, niet ontzét te worden. Maar zyn ongeluk wilde dat zyn ſchip nevens een ander naa een hardnekkig gevecht door de Malthezers genomen wierdt.

De Veneciaanen hiervan tyding bekomende, waaren 'er niet weynig over ontſteld, vreezende niet zonder reden dat zy dit zouden moeten ontgelden: Men deed derhalve eene bezending aan den Paus, en aan de voornaamſte Hoven van Europe, om derzelver gevoelen deswege te verſtaan. Maar te Konſtantinópolen raakte alles in roere op 't hooren deezer maare; en elk ſchreeuwde uyt tegen de Chriſtenen, dewyl die zelfs hunne bedevaarten (want Mecha, alwaar 't graf van hunnen Profeet Mahomet is, wordt tót dien eynde ſteeds van hunne Pellegrims bezócht) niet ongemoeid lieten. Hierover dagvaardde men dan de Gezanten van Vrankryk, Engeland, Hólland en Venecië; dóch ieder ontſchuldigde zyne Meeſters, en men zeyde gezamentlyk dat de Malthezers eene Regeering op zichzelve, en onafhangklyk van andere waaren. De Turken gelieten zich eenig genoegen in dat antwoord te nemen, om hunnen wrók op de Veneciaanen te beter te bedekken, en rúſteden ondertuſſchen eene vloot uyt.

Middelerwyl ſtelde de Groot Meeſter van Maltha dat eyland in eenen ſtaat van tegenweer: dóch de verſtandigſte konden niet gelooven dat men 't alleenlyk op Maltha gemunt hadde. De Ridder Nani, Schryver deezer Hiſtorie, aletoen Afgezant van den Veneciaanſchen Staat in

Digitized by Google

Vrankryk zynde, ſchreef dat men aan dat Hóf zeker bericht had, dat de Turken 't oog op Kandië hadden. De Gezant van Venecië aan het Turkſche Hóf wendde derhalve alle moogelyke vlyt aan om daar achter te komen; maar te vergeefs, want de Vizir en andere voornaame Ottomanniſche Staatsdienaars zwoeren 'er hooge eeden op, dat men zich geenſins tegen de Staaten van Venecië wapende. In den Raad van Venecië was men verdeeld van gevoelen, ſommige oordeelden dat men krygstoeruſtingen behoorde te maaken, andere niet: evenwel beſloot men in 't begin van 't jaar 1645 in Kandië twintig galeyen uyt te ruſten, en te maaken dat men 'er te Venecië dertig nevens twee galeaſſen gereed had; ook zondt men na Kandië eenige ſóldaaten. Ondertuſſchen kreeg men aan verſcheydene Chriſten-Hoven, op de gedaane bezendingen, goede belóften, maar dat was 't ook al. De Turken oordeelden dat geen toeleg veyliger en voordeeliger voor hen zoude zyn, dan eene onderneeming op Kandië; maar voor al moſt men de Veneciaanen in ſlaap wiegen, door bedriegelyke verzékeringen dat de krygstoeruſtingen op hen niet zagen. Zo gezeyd, zo gedaan. Men verklaart den oorlóg tegen 't eyland Maltha, en ſteekt de Paerdeſtaert, het gewoonlyk krygsteken, opentlyk uyt. Thans wórdt 'er te Konſtantinópolen een zeer gróote vlóot met ongemeene ſpoed toegeruſt, en veele duyzenden van krygsvólk daarop ingeſcheept. Eyndelyk ſteekt men in zee, en na een wyl ſukkelens, voordachtelyk om te misleyden, komt men met driehonderd achtenzeventig

Digitized by Google

tig vaartuygen, op den 21ſten van Zomermaand, aan 't eyland Kandië, en zette de ingeſcheepte troepen aan land, niet verre van de ſtad Kanea, naaſt de hoofdſtad Kandia de voornaamſte van dat eyland.

Groot was de ſchrik en verbaasdheyd der ingezetenen; niettemin men ſtelde zich tót tegenweer; 't welk den Turken niet weynig ontſchoot, doordien zy ſtaat gemaakt hadden, dat ze byna zonder ſlag óf ſtoot zich meeſter van het eyland zouden gemaakt hebben; want vermids men het gerucht alom had doen loopen dat Maltha ſtondt beoorlógd te worden, waaren die van Kandië niet op hunne hoede geweeſt, om tegen zulk een groote magt te konnen beſtaan.

Te Venecië had men reeds bericht ontvangen, dat hun Gezant in Turkye in hechteniſſe genomen was, en men was derhalve te minder verwonderd op 't hooren der landinge op 't eyland Kandië. Men maakte daarop groote toeruſtinge, kreeg eenige hulp van den Paus, de Italiaanſche Vórſten, en ook van Maltha, en bragt alzo een aanzienlyke vloot in zee. Inmiddels belegerden de Turken Kanea, en benaauwden het na een belég van zevenenvyftig dagen dermaate, dat het zich by verdrag overgaf. Niet lang daarnaa in Herfſtmaand, quam de Veneciaanſche vloot met de hulpſchepen van andere Vórſten aan. Tweemaal poogde men met de Turkſche vloot voor Kanea leggende tót een gevecht te komen; maar t'elkens wierdt het voorneemen door eenen zwaaren ſtórm verhinderd; zo dat de hulpſchepen, dewyl

Digitized by Google

wyl 't saizoen reeds verre verloopen was, weder na huys keerden. Middelerwyl koozen de Veneciaanen tót Kapiteyn Generaal hunnen Doge Francisco Erizzo, die hoewel tachtig jaaren oud, dat ampt aannam; maar eer het jaar ten eynde was, overleedt hy, en men droeg die hooge bediening op aan den Heer Gio. Kapello. Daarnaa beschryft de Schryver wat 'er in andere landen ontrent dien tyd voorviel, en brengt daarmee zynen Leezer tót aan het jaar 1646.

De Republyk kreeg toezegging van eenige hulpe van Spanje en Vrankryk, maar zy bevondt wel haast dat ze op haare eygene beenen most staan: want Spanje wendde onmagt voor, en Vrankryk gaf weynig. Men wierdt derhalve te Venetië te raade den Adel te koop te veylen, en men vondt 'er zo veele die zich voor geld lieten edel maaken, dat daaruyt eene somme van acht millioenen byeengebragt wierdt: Dóch daar wierdt dit jaar niets byzonders uytgerecht. In 't vólgende viel 'er nu en dan een gevecht voor tusschen eenige schepen van wederzyde; en Ibrahim, op een lós gerucht als óf de Vizier tót zyn naadeel zoude gesprooken hebben, doorstiet hem met zyne eygene hand, laatende hem voorts door zyne trawanten met de pees van eene boog verworgen; waarnaa hy eenen Achmet in deszelfs plaats stelde, en hem één zyner dóchtertjes, dat pas gebooren was, ten huuwelyk toezeyde. De moeder van dit kind gebelgd over zulk een ongelyk huuwelyk, tusschen eenen man van twêëntveertig jaaren en een jonggebooren kind, deed haar beklag deswege;

Digitized by Google

wege; maar hy gafhaar tót antwoord, dat zy zich niet behoefde te bekommeren, dewyl 'er nóg vyftien jaaren verloopen moften, eer dit huuwelyk voltrokken kon worden, en dathy voor dien tyd nóg wel vyftien Viziers kon laaten verworgen.

Terwyl nu omtrent Kandië geene zaaken van merkelyk belang voorvielen, begon men den oorlóg in Dalmatië met zo veel te meer kracht voort te zetten. Ondertuſſchen ontſtondt die vermaarde oproer te Napels onder 't beleyd van Mas-anjello: En de vreede tuſſchen Spanje en de vereenigde Nederlanden ſtondt op eenen goeden voet van geſlooten te worden. Veele andere zaaken gaa ik onaangeroerd voorby, zullende alleenlyk zeggen dat de Schryver al veele aanmerkelyke gevallen, niet zo eygentlyk tót de Hiſtori van Venecië behoorende, verhaalt, welke men moogelyk by andere Schryvers niet zal vinden; en waarvan hy nóg grans als een voornaam Staatsdienaar kennis kon gehad hebben. Zelfs ons Hólland, en die van onze landaard, komen 'er ſomtyds ook al eens op het tapyt.

In 't voorjaar van 1648. leedt de Veneciaanſche vloot zeer groote ſchaade door eenen zwaaren ſtórm, waarover de Turken zich niet minder verheugden, als 'er de Veneciaanen bedroefd om waaren. De Turken ondernamen daarnaa 't beleg van de ſtad Kandia, en bragten 't eyndelyk zo verre, dat zy de plaats niet alleenlyk met groot geweld beſtórmden, maar hunne vaandels ook op het bólwerk planteden; dóch de Veneciaanen dit gezien hebbende, quamen

Digitized by Google

met zulk een gedruys en woede op de vyanden aanvallen, dat zy wel haaſt ruym baan maakten, en hen van boven neer in de graft deeden tuymelen.

Te Venecië was men ondertuſſchen in groote verlegenheyd, en vreesde dat Kandia reeds over was. In den Raad waaren de gevoelens verdeeld; de Ridder Vincenzo Guſſoni deed een wydloopige aanſpraak (†) om te toonen dat het beſt was het ganſche eyland te laaten vaaren, en de vreede tót dien prys te koopen: de Heer Gio. Peſari, Procurator van St. Markus, beweerde met geen minder welſpreekendheyd (*) het tegendeel. Deeze twee vertoogen, beyde met klemmende redenen voorzien, hielden den Raad in twyfel; zo dat men tót geen beſluyt quam, en de verdere overweeginge der zaake tót nader gelegenheyd uytſtelde.

Maar terwyl men aldus in onzekerheyd dóbberde, komt de tyding dat Ibrahim geworgd, en zyn zoon *Mahomet*, een kind van niet meer dan zes jaaren, op den troon gezét was. En hoewel de Veneciaanen hoopten dat dit den weg tót de vreede zoude baanen, echter hielden de Turken zich nóg even tróts. Hierop vólgde de vreede tuſſchen Spanje en Hólland; en in 't naaſte jaar van 1649. de dood des Konings van Engeland op een ſchavót. Inmiddels bleef het eyland Kandië nóg al van Turkſch krygsvólk bezét: maar de Veneciaanen hadden in 't jaar 1651. het geluk, dat zy in een gevecht ter zee een merkelyke zeege behaalden. Van alle gevallen die daarop vólgden iets te melden laat myn beſték

(†) *Pag.* 301. 1 *deel.* (*) *Pag.* 308.

Digitized by Google

besték niet toe: dies teken ik maar in 't voorbygaan aan, dat Paus Innocentius den X. in 't jaar 1655. overleedt; en van Alexander den VII. gevólgd wierdt.

Het tweede boekdeel deezer Historië begint met het jaar 1656. in 't welk de Veneciaanen wederom een groote overwinning ter zee op de Turken ontrent de Dardanellen bevochten; dóch met verlies van hunnen Generaal. Hierop vólgde het bemagtigen van 't eyland Tenedos, en dat van Lemnos; waarnaa het eyland Samothrace zich vrywillig aan de zeeghaftige Veneciaanen overgaf. Kromwel, die toen het hoog gezag in Engeland had, wierdt door de Republyk aangezócht om haar behulpzaam te zyn tegen de Turken; maar hy gaf alleenlyk eenige flaauwe toezegging van tegen de Zeerooversiets te zullen onderneemen. De Paus om hulpe aangesprooken, wendde de armoede der Apostolische Kamer voor; maar om echter iets te doen 't welk buyten zyne kósten geschieden kon, vernietigde hy twee Religieuse Ordens in den Staat van Venecië, naamelyk die van de Kruysdraagers, en van den H. Geest, en gaf verlóf tót het aanslaan van hunne Kloosters en inkomsten. Dit quam den Veneciaanen wel te staade, want uyt de verkoopinge daarvan trokken zy ontrent een millioen dukaaten. Het vólgende jaar waaren zy overwinnaars in een zeegevecht tegen eenige Algierische schepen. Eenigen tyd daarnaa in een gevecht by de Dardanellen had de hoofdgaley der Veneciaanen het ongeluk van door den brand in 't kruyd ontstaan te springen, waardoor wel vyfhonderd

menſchen het leeven verlooren, onder andere de Generaal Mocenigo, nevens veele Edelen: waarnaa de Turken Tenedos en Lemnos herwonnen.

In het jaar 1658. gaf de Vizier aan den Veneetſen Gezant te verſtaan, dat men niet ongeneegen tót eene vreede was, byaldien de Veneciaanen Kandië wilden afſtaan. Dit voorſtel in den Raad te Venecië overwoogen zynde, was'er één van de Leden die zulks krachtiglyk aanriedt: Maar de Ridder Peſari daarentegen wederſprak dit met een zeer wydloopig (*) vertoog, en toonde zich niet minder tót voortzettinge van den oorlóg geneegen, als tien jaaren te voore. En hoewel de Doge hem tegenviel, evenwel haalde hy de vergadering door zyne reede over, en bragt te wege, dat men de aanbiedinge van vreede op zulk een harde voorwaarde verwierp. Deeze Peſari wierdt dit jaar Doge op 't overlyden van Valiero; dóch ſturf zelf in het jaar daaraan, wordende van Dominico Contarini gevólgd, en Moroſini was nu Kapiteyn Generaal.

Het jaar 1660. zag Karel Stuart naa een meer dan tienjaarige ballingſchap op den troon van Engeland ſtygen; en Louis den XIV. Koning van Vrankryk, een huuwelyk te St. Jan de Luz aangaan met de Infante van Spanje. De Veneciaanen kreegen toen eenige byſtand van dien Koning, maar moſten evenwel zien dat hunne troepen op 't eyland Kandië door de Turken geſlagen wierden. In 't jaar 1661. overleedt de Kardinaal Mazarin, die groote Staatsdie-

naar

(*) Pag. 72. II. deel.

naar van Vrankryk. In 't jaar daaraanvólgende begonden de Turken toebereydſelen te maaken om den Roomſchen Keyzer te beoorlogen: en in 't jaar 1663. quam 't 'er eyndelyk op uyt, dat men van den Keyzer afſtand van eenige plaatſen in Zevenbergen, en vergoeding van reeds gedaane kóſten eyſchte, met bedreyginge van anders den kryg voort te zetten. En dewyl daarop geen ſpoedig antwoord vólgde, quam de Vizir Achmet met een zeer groot en talryk heir af, belegerde Neuheuſel in Hongarye, en nam het in. Maar het jaar 1664. zo voorſpoedig niet zynde voor de Turken, vó'gde daarop eene vreede van twintig jaaren tuſſchen hen en den Keyzer. In 't jaar 1665. wierdt aan de Veneciaanen ook een voorſlag van vreede gedaan, maar niet voordeelig genoeg ió: hun genoegen. Filips de IV. Koning van Spanje overleedt den 17^den^ van Herfſtmaand, en zyn zoon Karel de II. toen vier jaaren oud, wierdt in zyne plaats tót Koning uytgeroepen. Het Teſtament van Filips behelsde, dat indien Karel zonder kinderen ſtierf, de erfenis des Ryks zoud overgaan op Margeriet zyne tweede dóchter die den Keyſer reeds tó: eene gemaalin was toegeſchikt; en van haar op haare kinderen: En byaldien zy zonder kinderen quame te overlyden, zou de Keyzer tót het naazaatſchap de naaſte erfgenaam zyn; óf by aflyvigheyd van hem, de Hertóg van Savoye, wordende de Koningin van Vrankryk geheel voorbygegaan, 't en waare zy weduwe geworden, en zonder kinderen zynde, weder in Spanje keerde, en met toeſtemminge der Staaten aan eenigen

Vórſt

Vórſt van 't Koninglyk Huys trouwde.

In 't jaar 1666. quamen 'er weder eenige onderhandelingen van Vreede tuſſchen de Turken en Veneciaanen op het tapyt; maar dewyl elk in des anderens zin te veel hebben, en niemand genoeg toegeeven wilde, quam 'er niets van. In den jaare 1667. ſturf Paus Alexander de VII. en wierdt van den Kardinaal Roſpigliosi, onder den naam van Klement den IX. gevólgd. In dit zelfde jaar begon dat vermaard beleg van Kandië, 't welk zo lang geduurd, en zo veel geruchts in de werreld gemaakt heeft. En dewyl dit het voornaamſte onderwerp van 't vervólg deezer Hiſtorie is, meen ik niet meer daarvan te zeggen, dan dat het eyndelyk in 't jaar 1669. in Herfſtmaand by verdrag aan de Turken afgeſtaan wierdt, waarmede de oorlóg, die vyfentwintig jaaren geduurd had, een eynde nam. In Wintermaand overleedt Paus Klement de IX. en naa een Konklave van vyf maanden quam de Kardinaal Altieri, man van tachtig jaaren, in zyne plaats, en nam den naam aan van Klement den X. Waarmede ik dit Uyttrekſel, hoewel de Hiſtori zich nóg een weynig langer uytſtrekt, beſluyte.

VIII. HOOFD-

Digitized by Google

VIII. HOOFDSTUK.

Zevende vervolg der BRIEVEN, *waar in gehandeld wordt van veele opmerkens en verwonderens-waerdige* Natuurs-Geheymen, *vervat in veertig Brieven, waarvan de meeſte geſchreeven zyn aan de wydvermaarde Koninglyke Societeyt in Londen, door* Antoni van Leeuwenhoek, *Medelid van de gezeyde Koninglyke Societeyt. Te Delft by* Henrik van Krooneveld. 1702. 59 *vellen, in* 4.

DE vermaarde en zeer naauwkeurige Onderzoeker van de zonderlinge geheymen der Natuure, die zyne verwonderens-waerdige aanmerkingen al zo menigmaal aan de werreld medegedeeld heeft, róy niet moede van deezen loflyken arbeyd, geeft wederom eenen bondel van Brieven in 't licht, in welke hy veele wonderen ontdekt, waarvan den Leezer alhier 't één en 't ander ſtaat bekend gemaakt te werden.

Vooreerſt komt my te voore de waarneeming ontrent de kracht des zeylſteens; de ontleeding van tarw-aairen, welke men zeyde door de honig-dauw bedurven te zyn; en de aanwyzing van dien miſſlag, nevens de reden waardoor de opvoering der ſappen in den halm belét was: daarnaa de zonderlinge voortteeling van wyngaardſlakken uyt eyertjes, met verwerping van dien waan als óf zy uyt de verróttinge

van de

van de bláderen van boomen voortquamen; daar men zich liever mogt inbeelden, dat de ſlak-eyeren in de aarde leggende, beter door de bláderen van boomen voor de groote koude beſchermd zyn, dan óf daar geen bláderen waaren. Voorts lees ik vande menigvuldige uytſpruytinge der worteltjes van een tarwegreyntje; van de ongelooflyke menigte van diertjes zittende in hólligheden van de wortels eener kies, dóch zo kleyn, dat duyzend millioenen daarvan pas de grootte van een gróf zand zouden konnen uytmaaken: en van de jonge oeſtertjes welke men in eene oeſterſchulp vindende voor ſlik aanzag. Daarnaa wordt gehandeld van de menigvuldige gezigten van den Scharrebyter, en zulks ook in print vertoond; van de gezigtzenuwen eener vliege; van de herſenen eener mugge, ja (wie zoud het gelooven!) van de vlees-ſpieren in de pooten van dat diertje. Vervólgens ontmoet men een verhaal van den omloop van 't bloep in kleyne aaltjes, nevens eene afbékening daarvan; alsmede eene beſchryving van de diertjes die, van fatſoen bykans als aardakers met lange ſtaerten, in groote menigte in 't mannelyk zaad gevonden worden. Thans vólgt de ontdekking van eenige goud en zilver deeltjes in een ſtukje mineraal; de naaſpeuring wat de oorzaak is, dat eenige bláderen van de foelie wit zyn: en hoe men door 't houtwerk met kalk te beſtryken, het gewormte zou konnen ſtuyten. Daarop ontmoet men een nadere ontdekking van 't gene in 't zaad der dieren te beſpeuren is, nevens eene beſchryving op wat wyze men die ſtóffe gevoeglykſt voor 't vergroot-

Digitized by Google

grootglas brengen kan; voorts een verhaal dat in 't zaad óf pitje van eenen appel een boom beſlooten is; en eene beſchryving van den Indiaanſchen Sch ó pioen. Vervólgens wordt gehandeld van de diertjes die in kikvórſchen veranderen, en op wat een verwonderlyke wyze de omloop des bloeds zich daarin vertoont.

Dat de jeukte (*) welke de Geneesmeeſters oordeelen te ontſtaan uyt een ſcherp zout, dat in 't bloed is, en tuſſchen 't vleeſch ende huyd zit, zoude voortkomen door de haairtjes die jaarlyks aan ons lyf afvallen, en weder groeijende onder 't uytſchieten met de puntjes het opperſte huydtje doorbooren, zal veelen moogelyk vreemd ſchynen: dóch indien dit echter de waare oorzaak zoude zyn, hoe ongelukkig is de lyder dan dat men hem verzwakt door 't ingeeven van zuyverdranken, die door een ſterke werking ſchielyk de chyl uyt maag en darmen wegſtooten; waaruyt het ſchynt te ontſtaan, dat daarop gemeenlyk 's anderendaags eene hardlyvigheyd vólgt. Onze Schryver zegt derhalve dat hy van geene dingen houdt die onaangenaam voor de tonge zyn; want, vraagt hy, hoe zouden die den lighaame aangenaam konnen weezen? Maar wanneer hy 's avonds wat hartig gegeeten, en een glas wyns gedronken heeft, bevindt hy 'er zich zeer wel by, 's mórgens wat veel Koffy te drinken, en dat zo heet en ſchielyk als 't hem moogelyk is, waardoor hem 't zweet dan van alle kanten uytbreekt; dóch in gevalle van koorts bedient hy zich van Thee, om daardoor aan 't zweeten te komen. Ik

(*) *Zie pag.* 130.

Digitized by Google

Ik bevind my nu gekomen aan de beſchryving en aftékening van zékere aardige diertjes, van grootte als een gróf zand, die in menigte zich in onze flooten onthouden, en miſſchien alleenlyk tót voedſel van kleyne viſchjes dienen; dewyl de ééne viſch, (inzonderheyd in zee, alwaar niet het minſte groen gewas is) op de andere ſchynt te aazen, zo dat de kabbeljauw ſchelviſch, de ſchelviſch wyting, de wyting garnaat, en deeze nóg kleyner viſchjes opëer.

Heel zondetling is't verhaal van zeker Kikvórsje, in welks afgang niet alleen deeltjes van een vliegend diertje, maar ook leevendige aaltjes te zien waaren; en niet minder dat van de Hagedis by den Schórpioen in een glas geplaatſt, en van den wonderlyken ommeloop des bloeds in de haagedis: waarby nóg komt, dat de ſchórpioen ontrent drie maanden leefde zonder eenige ſpys te gebruyken; naa 't welk de Schryver hem ontleedde; en van zynen angel, tand, en ſchaer den Leezer eene aftékening vertoont: Waarnaa hy eene beſchryving geeft van een Duyzendbeen, en zynen angel; en van eenen Garnaal, met byvoeginge van de aftekening van zyn oog, tanden, ſchulpjes welke men in zyne maag vindt, en die hem tót voedſel dienen, voorts zyne eyertjes, en klaauwen óf ſchaaren, alles zo naauwkeurig naageſpeurd, dat men dubbele reden vindt om zich ten allerhoogſten daarover te verwonderen.

Nu vólgt eene beſchryving van 't Veen (†) en een aanmerkelyke reden waarom de zee van tyd tót

(*) Zie Pag. 208.

Digitized by Google

tót tyd hooger wordt. Het gemeen gevoelen is, dat ter plaatse daar het veen hier te lande gevonden wordt, wel eer een bosch gestaan heeft; dat de afgevallene bláderen en de kleyne takjes der boomen, tót eene stóffe veranderd zyn die men Veen noemt; dat de boomen, welke men nóg in 't veen opdelft, daar eertyds gewassen, en dat die boomen door eenen noordwesten stórm neêrgeslagen zyn, dewyl de wortels daarvan na 't noordwesten gestrekt leggen. Maar onze Schryver kan dit niet voor waarheyd aanneemen, doordien die boomen zo bróz van hout, en zo vergaan zyn, als óf ze eenige jaaren in de ópene lucht hadden gelegen; waartegen zo ze in dat veen gegroeid waaren, men nóg dunne takjes en wortels aan hunne stammen vinden zoude.

Men weet dat de gemelde boomen wel acht óf tien voeten diep onder het veen gevonden worden, en dat de oppervlakte van het veen op eenige plaatsen wel vier voeten laager is als het buyten-water, wanneer het op zyn laagst is, welk buyten-water niet dan met de ebbe in zee kan geloosd worden. Dit zo zynde, hoe is het te begrypen dat de boomen op zulken diepen grond hebben staan wassen, óf men moest stellen dat de zee in dien tyd wel twintig voeten laager was geweest dan die nu is. Hier kan nóg bygevoegd worden, dat men eenige reyzen gezien heeft, dat eén groote stórm uyt den noordwesten de diepe gronden van de rivier, die men Hóllands diep, óf 't Haringvliet noemt, zo bewoogen heeft, dat eene menigte groote stukken van zeer ligte en veenachtige stóffe in de

Digitized by Google

grond lós en driftig geworden, en tegen de dyken aangeſpoeld is; en immers kan die veenachtige ſtóffe, beſtaande uyt bladeren, worteltjes van boomen, en ander gewas, daar in die diepe grond niet gegroeid zyn. Maar ondertuſſchen blyft nóg onopgelóſt, waarvandaan die boomen zouden gekomen weezen. Heb een weynig geduld, Leezer, en gy zult zien wat de gedachten van onzen Schryver daar ontrent zyn.

Het is niet alleen in Hólland, Gelderland, en het Sticht van Utrecht dat men veen vindt, maar 't wordt ook gevonden de ganſche zeekuſt langs tót in Hólſteyn; en men zou moogen onderſtellen dat Engeland en Schótland niet alleenlyk is vereenigd geweeſt aan Ierland, maar dat ook de eylanden van Orkades, Hitland, Fero, Fulo, en andere eylandtjes daar ontrent gelegen, aan den anderen zyn vereenigd geweeſt; en dewyl op deeze eylanden, welker grond ſteenklippen zyn, waardoor ze beſtendig zyn tegen de zee, nóg veen gevonden wordt, zou men moogen vermoeden dat de gemelde groote en kleyne eylanden, door zwaare ſtórmen en hooge vloeden eertyds van één geſcheurd zyn, dat die eylanden zyn voorzien geweeſt met boomgewas, gras, kruyden, *enz.* dat deeze door noordweſte ſtórmen gedreeven zyn daar zy nu leggen, en dat de boomen, die men met hunne wortels na 't noordweſten geſtrekt vindt, aldus hebben moeten leggen: want geſteld zynde dat de wortel zwaarder is dan het bovenſte van de ſtam, zo hebben de wortels dieper in 't water moeten zinken, dan

Digitized by Google

dan het boven-end; waardoor dan het bovenſte der ſtammen voorwaards geſpoeld zynde, zo is het hieruyt ontſtaan dat zy met hunne wortels na 't noordweſten geſtrekt leggen. Daarop zyn dan de zwaare ſtóffen, als zand en kley, waaruyt die afgeſcheurde landen hebben beſtaan, gevólgd, en hebben op veele plaatſen zandgrond, naa de veen, gemaakt; en dit zand den oever van onze zee geworden zynde, is door de menigvuldige winden tót bergjes geſtooven, welke wy Duynen noemen.

Nu nóg iets van de toeneeming der zee in hoogte. Wanneer onze opmerkende Schryver eens hoorde verhaalen dat de Heeren van de regeeringe der ſtad Leyden wel getracht hadden eene waterlooziug te Katwyk in zee te maaken, alwaar de Ryn eertyds zyne uytwátering heeft gehad, maar dat men bevondt dat zulks niet geſchieden kon, omdat de zee zo hoog was, zo quam dit hem vreemd voór, als niet konnende bedenken hoe de zee in hoogte kon aangroeijen. Maar overdenkende daarnaa wat al zand en kley in onze rivieren wordt afgevoerd, en hoe dat diepe wáteren daardoor tót land gemaakt worden; ja dat zulks niet alleenlyk by ons geſchiedt, maar de ganſche werreld over, door de menigte van groote rivieren op den aardbodem; zo vólgde van zelfs daaruyt, dat de zee van tyd tót tyd hooger moſt worden, waardoor men zich dan ook genoodzaakt vindt de dyken en dammen ſteeds aan te hoogen. Als men hier nu nóg by voegt, dat door aardbeevingen geheele ſtreeken lands zo weggezonken zyn, dat in derzelver plaatſe niet

Digitized by Google

dan een waterpoel is overgebleeven; en dat op een andere plaats een brandende berg zo veel ſteenen in zee werpt, dat daar voordeezen een diepe zee was, nu een ſteenberg boven de zee uytſteekt, zo zal 't niet zwaar vallen te begrypen, dat de zee dus doende hooger ryzen moet. En hoewel iemand mogt oordeelen, dat de groote uytgeſtrektheyd der zee ganſch niet in vergelykinge komt by het weynige land, dat door de rivieren in zee gemaakt wordt, nógtans als men eens naadenkt hoe binnen korte jaaren niet alleenlyk in Jamaika, maar ook op het eyland Java, zeer veel lands door eene aardbeevinge weggezonken is, en dat diergelyke wegzinkingen voordeezen al menigmaal geſchied zyn, zo moogen wy ons wel toeleggen, dat indien 'er naa verloop van jaaren door aardbeevingen óf onderaardſche vuuren, geene landen uyt de zee, (gelyk miſſchien veele eylanden zyn voortgekomen) gedrongen worden plaats te maaken óf ruymte te geeven voor het water, de laage landen dan eyndelyk van de zee overſtroomd zullen worden.

Naa deeze redeneeringe over 't hooger zwellen der zee, vólgen eenige naauwkeurige aanmerkingen ontrent den ommeloop van 't bloed in een kleyn botje; en wegens etlyke deeltjes in veenſtóffe gevonden: Voorts ziet men een verhaal van een wormtje, 't welk door rookinge uyt een bedurven tand gekomen zynde, door het vergrootglas bleek eveneens te zyn als de maaijen die men in de kaas vindt, welke geacht worden voort te komen uyt de eyertjes van kleyne vliegjes, die meeſt in de kaasverkoopers huyzen

Digitized by Google

huyzen gevonden worden; waaruyt dan vermoed wordt, dat sommige knaagende tandpyn ontstaat door diergelyke wormtjes, die onder 't eeten van kaas by geval onverbryzeld in de hólligheden der tanden komen; by 't welk een exempel verhaald wordt, hoe zodaanig een tandpyn eens, door een dróppel oli van vitriool in de hólle tand te doen, gestuyt wierdt.

Daarnaa wordt gehandelt wegens de persing van de lucht, en zulks beweezen door het doen van water en quikzilver in een glaze buys óf pyp. Vervólgens wordt verhaald op wat wyze de vliegjes uyt maaijen voortgekomen met malkanderen verzámelen, en daarop eyertjes leggen; dienende tót een bewys dat zulke diertjes niet uyt eene verróttinge, maar uyt een órdentlyke voortteelinge ontstaan.

Heel merkwaerdig is 't verhaal van de Bye, welke men den Koning noemt, en die, vólgens de aanmerking des Schryvers, het wyfje is; dewyl hy acht dat het eene zwerm byen ingeschapen is, maar ééne bye van die soort onder haar te hebben, en dat alle de mannetjes rondom dat wyfje loopen, om daarmeê te verzámelen; en dat dit wyfje dan zo veele eyeren voortbrengt, als tót een zwerm byen behooren: want indien onder de byen zo veele wyfjes als mannetjes waaren, gelyk in meest alle andere kleyne schepsels, hoe zoud haar geslacht konnen bestaan? immers zouden 'er, als ieder wyfje niet meer als honderd jongen voortbragt, en dat ten minsten twee óf drie maal in een jaar, eenige honderdmaal meer byen voortkomen, dan wy gewaar worden; en ze zouden zo veel-

Digitized by Google

voedſel van noode hebben, datze door gebrék ſterven zouden. Ik gaa voorby dat men de byen in 't maaken van haare honigraaten geen konſt behoeft toe te ſchryven, dewyl zy zulks naar haare oogen doen, zo als die in 't hoofd geſchikt ſtaan; zynde daarbeneven met zeer zonderlinge werktuygen voorzien, om waſch van de planten te ſchraapen, en honig uyt de bloeſems te vergaderen.

Hierop vólgen de aanmerkingen op de zwarte vliegen, zittende op de bláderen der boomen: een verhaal van de onbegrypelyke menigte van leevende diertjes in de zaadvaten van eenen ram: eene beſchryving van de wormtjes, zittende in knóbbels, die men op wilge bláderen vindt; en van de diertjes in 't mannelyk zaad, óf de hom, van kabeljauw.

Ten hoogſten aanmerkelyk is de naauwkeurige beſchryving van de Spinnekóppen: want de ſpinnekóp heeft acht oogen, en twee angels, die ieder in twee ryen tanden leggen. De boosheyd van dit gedierte is zo groot, dat als'er twee tzamen opgeſlooten zyn, zy elkanderen quetſen en dooden. De menigvuldige werktuygen waaruyt hunne draaden voortkomen, ſchynen ſchier ongelooflyk, 't en waare de Schryver zulks zeer klaar door 't vergrootglas gezien hebbende, den Leezer eene aftékening van zodaanig een werktuyg, en van andere zeer wonderlyke deelen van den ſpinnekóp, medegedeeld hadde; waarby hy een verhaal geeft van één' ſpinnekóp, die eenen kikvórſch zo fel quetſte, dat hy 'er van ſturf; alsmede van de eyeren der ſpinnekóppen; en hoe de jonge daar-

Digitized by Google

daaruyt voortkomende, de onvruchtbaare eyeren, en daarnaa malkanderen opeeten. Zelfs de poot van een ſpinnekóp is ten hoogſten verwonderlyk, als zynde voorzien met een doorſchynende ſpier, uyt zeer dunne lange deeltjes beſtaande, die ieder uyt vrongswyze óf rimpelige deeltjes zyn tzamengeſteld, om zich te konnen uytrekken en inkrimpen.

Hiernaa wordt gemeld van zeker vergrootglas, en verrekyker; van het zaad van jonge haanen; van de mannetjes en wyfjes der ſpinnekóppen; van eenige diertjes in modderig water; en van de geneezing eener benaauwde ademhaalinge: wordende dit boekdeel beſlooten met eenige zeer naauwkeurige aanmerkingen ontrent de Zydewormen.

IX. HOOFDSTUK.

D. *Chriſtoph. Helvici* Elenchi Judaici. *M. Antonii Probi* Oratio de Monarchia regni Iſraelis. *Raphaelis Eglini* Iconii Tigurini Captivitatis Babylonicæ Hiſtoria. Cum *Thomæ Crenii* Præfatione, notis & indice.

Dat is.

D. Chriſtoffel Helvikus *Bewyzen tegen de Joden.* M. Antonius Probus *Vertoog wegens de Monarchie van't ryk Iſraëls.* Rafaël Eglinus *van Zurig Hiſtori der Babilonſche Gevangeniſſe.*

Digitized by Google

geniſſe. Met eene Voorreede, aantékeningen, en bladwyzer voorzien door Thomas Krenius. *Te Leyden, by* Abraham de Zwart, 1702. 35 *vellen. In* 8.

DAt men op de Hoogeſchoolen, uyt gebrék van tyd, en door andere beezigheden verhinderd, zich tegenwoordig weynig bemoeit met iets te voorſchyn te brengen dat tót overtuyginge van Heydenen, Jooden, en Ongodiſten dient, wordt door den Uytgeever deezer Verhandelingen in een groote Voorreede, (waarin ook in 't voorbygaan getoond wordt, dat de Jeſuiten en Monniken veel meer moeite aanwenden dan de Proteſtanten, om hunne leere onder 't Heydendom te verſpreyden) wydloopig aangeweezen; en is daaruyt door hem gelegenheyd genomen om deeze werkjes op 't nieuws in 't licht te geeven.

De eerſte deezer Bewyzen is wegens *de komſte van den Meſſias*, vervat in twee vraagen, teweeten; 1. *Of de beloofde Meſſias gekomen zy?* en 2. *Of Jeſus van Nazareth die beloofde Meſſias is?* Dit is iets dat de Jooden halſterrigly k looghenen: de Chriſtenen daarentegen beweeren 't door onwederſprèekelyke bewyzen uyt de Schrift: naamelyk dat hy, vólgens *Gen.* 49. 10. komen moſt toen de Scepter van Juda genomen was; 't welk geweeſt is toen Auguſtus Keyzer was: Dat hy vólgens verſcheydene Schriftuurplaatſen den Troon Davids moſt herſtellen: Dat hy vólgens *Hagg.* 11. 8. 10. en *Mal* 3. 1. voor de verwoeſting van den tweeden Tempel moſt komen: Dat hy niet lang naa het bouwen van den

tweeden

tweeden Tempel moſt verſchynen: dat hy vólgens *Mich.* 5. 2. te Bethlehem moſt gebooren worden; en dat dit ſteedtje al voor (*) 1600. jaaren is verdelgd geweeſt: Dat hy moſt komen binnen de zeventig weeken (dat is 490 jaaren) door Daniël gemeld: Dat op zyne komſt de Heydenſche Orakelen en afgodery, vólgens *Zach.* 13. 2. moſten ophouden en uytgeroeid worden: En dat de Levitiſche dienſt, vólgens *Jer.* 3. 16. en *Dan.* 9. 26. 27. alsdan zou worden geſtaakt. Voorts worden 'er nóg eenige bewyzen uyt de Joodſche Schryvers zelve te berde gebragt.

Nu vólgen de bewyzen der tweede vraage; die voor een gedeelte dezelfde zyn als de voorgaande, en nóg door veele andere, welke my te verre uytloopen om alhier naa te ſchryven, bekrachtigd worden.

Het tweede der Bewyzen is van *den perſoon des Meſſias*, waarin aangetoond wordt, dat hy is de Jehova Zebaoth, Jehova Elohim, Jehova Adonai; en dat de Meſſias derhalve is de waare Gód. Dit alles wordt door eene menigte van bewyzen uyt de Schrift bekrachtigd.

Het derde is wegens *het Profeetiſch en Koninglyk ampt des Meſſias.*

De vierde, vyfde en zesde handelen van *het Prieſterlyk ampt van den Meſſias.*

Het zevende van *de meerderheyd der perſoonen in één gódlyk weezen.*

Het achtſte behelſt eenige gódgeleerde ſtaat-

(*) 1500. *ſtaat 'er, maar 't is in 't voorſt van de voorgaande eeuw geweeſt, toen dit eerſt uytgegeeven wierdt.*

Digitized by Google

kundige vraagen, gelyk als, 1. *Of de Jooden van eene Christelyke Overheyd moogen geleeden, en hoe zy gehandeld moeten worden.* 2. *Of men hen het woekeren moet toelaaten.* 3. *Of men eenen eed van hen behoort te eyschen.* 4. *Of het hen geoorlofd zy door Schemot, dat is door heylige naamen, de duyvelen te bezweeren, ziekten te verdryven, 't gestolene te recht te brengen, of brand te bluschen.*

Over de eerste vraag zyn de gevoelens verscheelende, gelyk getoond wordt door veele bewyzen daar voor, en 'er tegen. Die oordeelen dat ze niet behooren geduld te worden, beschuldigen hen met veele godslasteringen en vloeken; teweeten op 't noemen van Jesus, spuuwen zy, wanneer ze alleen zyn, driemaal op de grond, en zeggen, ימח שמו *jimach schmo*, dat is, *Zyn naam worde uytgewischt.* Nóg verscheydene andere diergelyke gruuwelen en vloeken worden 'er van hen verhaald. 't Is waar zy ontkennen dit volmondiglyk, en zeggen dat men hen verongelykt. Maar nógtans betuygen de Jooden, die t'eeniger tyd Christenen worden, dat zulks waar is; en naardien door de andere daar tegen ingebragt wordt, dat dit uyt haat geschiedt, zo wordt daarop gevraagd; hoe 't dan komt, dat alle de Jooden, die in verscheydene landen, en op verscheelende tyden bekeerd zyn, en dikwils nooit iets van malkanderen geweeten hebben, daarin overeen stemmen; maar dat nóg verder gaat, zy bewyzen 't uyt de Joodsche boeken zelfs; en toonen daaruyt ook aan, dat het by hen geen zonde is, indien een Jood eenen Christen (*) om

(*) *Pag.* 206.

Digitized by Google

om 't leeven brengt, óf 't zyne hem ontvreemt, *enz.*

Maar andere, die van verſtand zyn dat men de Jooden behoort te dulden, geeven 'er deeze redenen voor: Dat 'er door hunnen dagelykſchen ommegang met de Chriſtenen, nóg eenige hoope van bekeeringe, ten minſten van eenige, overblyft. Dat indien ze verdreeven worden, zy dan nóg zo veel te meer vryheyd hebben om te laſteren en te vloeken. Dat zy zelfs daarom behooren geduld te worden, dat zy ons tót eenen ſpiegel van Góds toorn verſtrekken. Dat zy ons tegen de Heydenen konnen dienen, omdat zy de bewaarders der Bybelſche Schriften zynde, ons van de andere niet kan tegengeworpen worden, dat wy die verdicht hebben. Dat zy door hunnen handel en koopmanſchap nuttelyk voor den Staat zyn, en 's lands inkomſten vermeerderen, *enz.*

De Schryver is van gevoelen dat men eenen middelweg behoorde te kiezen, dat is, dat men de Jooden wel onder de Chriſtenen mogt laaten woonen, dóch onder zodaanig een bepaaling, dat zy meer naar ſlaaven, dan naar vrye geleeken; en dat men hen moſt houden om hout te klooven, vuylnis weg te brengen, en ander veracht werk te doen, gelyk eertyds de Gibeoniten, *Joſ. 9. 21.* En ten opzigt van den Sabbath, hy maakt 'er een groote zonde van, dat Chriſtenen zich verhuuren om den Jooden op dien dag ten dienſte te ſtaan; want, zegt hy, zy zyn dan behulpzaam om die gódsdienſt, welke Chriſtus afgeſchaft en vernietigd heeft, voort te zetten, en aan te queeken. Hy oordeelt ook

dat

Digitized by Google

dat men hen vooral niet behoort toe te laaten, dat zy slagers zyn, (eene zaak in Duytschland gebruykelyker dan hier te lande;) omdat zy zo morsig met het vleesch omgaan; tót welken eynde hy de vólgende woorden van zekeren gekristenden Jood aanhaalt: **Wer nun unter den Jüden diese kunst nicht kan / und doch seine kuchen gern mit guten fleisch bestellet / der schlachtet das vieh / und verkauffet die hinder viertheil den Chzisten. Aber sehet ihr Chzisten / die ihr so gern mit den Jüden esset / wie sie mit den fleisch handthieren; ihre kinder müssen dasselbe voz erst wol besudeln / auch wol berotzen / und sagen dazu / die Gojim sollen dran fzessen** misa misthona, **das ist / unheilsame krankheiten / und den gewissen tod.**

Nóg verscheydene andere zaaken wil de Schryver den Jooden onthouden, en hen tót sommige gedwongen hebben, als onder andere, dat zy by de Christenen ter kerke mosten komen, omdat *het geloof uyt het gehoor* is. Dóch dewyl wy hier in een land woonen, alwaar onze Hooge Overheyd van een rekkelyker inborst is, zullen zulke strenge staatregels hier ook weynig gelden; weshalve 't my niet der pyne waerd dunkt, veel meer daarvan uyt te schryven.

Dat men hen geenen eed behoort af te vórderen, wordt met rédenen beweert die eenige klem schynen te hebben. En op de derde en vierde vraag wordt geoordeeld dat zodaanig een bedryf ongeoorlófd is.

Nu vólgt eene wederlegging van de Joodsche uytvlugten. Wanneer dit vólk door de voorzeg-

Digitized by Google

zeggingen der Profeeten wegens den Messias zo pal gezét wordt, dat het geenen uytweg weet, dan is hun gemeen antwoord, dat hunne zonden de oorzaak zyn, dat de voorzeyde zaak niet gebeurd is, ontziende zich alzo niet de H. Schrift te ontzenuwen, en 't gene daarin voorzegd is op schroeven te stellen. Maar de krachteloosheyd van dusdaanig een uytvlugt wordt klaar aangeweezen, alsmede van die spoorelooze stelling, dat de Messias ter bestemder tyd wel in de werreld gekomen, dóch nog niet openlyk vertoond is, maar zich ergens t'schuyl houdt, tótdat de tyd van de verdrukkinge der Jooden zal vervuld zyn. Van deeze algemeene tegenspreekingen komt men tót de byzondere, die insgelyks wederlegd, en door rédenen uyt de Joodsche Schryvers zelve genomen onder de voet gestooten te worden.

Van het Vertoog noopende de Monarchie van het Ryk Israëls, gedaan door M. Antonius Probus, te Eisleben in Duytschland, in den jaare 1585. behoef ik niet anders te melden, dan dat het een kort begrip behelst van de Regeering der Israëliten van den Aartsvader Abraham af tót den Koning Zedekia toe, zynde de voornaamste gebeurenissen dier tyden kortelyk daarin aangetoond.

De Histori der Babilonische gevangenis van Rafael Eglinus, sluyt het hek, en behelst een kort verhaal van het gene in Judéa voorviel sederd den dood van Josias, Koning van Juda, tót aan de eerste verwoesting van Jerusalem, waarmede de zeventigjaarige gevangenschap haar begin nam. De naauwkeurige liefhebbers der

Tyd-

Digitized by Google

Tydrekeninge konnen hier iets vinden om hunne zinnen te werk te ſtellen.

X. HOOFDSTUK.

M. Z. BOXHORNII *Inſtitutiones Politicæ* cum Commentariis ejuſdem, & *Georgii Hornii* Obſervationibus, Editio nova. emendatior.

Dat is

Markus Zuerius Boxhorns Staatkundige Onderwyzingen, *met verklaaringen van hem, en met Aanmerkingen van* Georgius Hornius. *Een nieuwe verbeterde druk. Te Utrecht by* Joannes Viſch, 1702. 16 *vellen, in* 12.

NAdemaal de voorige druk van dit werkje uytverkóft was, en het echter niet zonder naavraag bleef, is de Drukker te raade geworden het op nieuws onder de pers te brengen, om 'er alzo de liefhebbers meê te konnen gerieven. Het is een kleyne bóndel bladen, maar begrypt echter (doordien 't met een' kleynen, hoewel netten letter, gedrukt is) een' grooten ſchat van nutte leſſen, en weetenswaerdige zaaken in zich. De órde in deeze verhandeling gehouden, is dát áchter ieder Hoofdſtuk de régelen, daarin neêrgeſteld, náder door Boxhorn uytgelegd, en vervólgens door

Digitized by Google

door Hornius met eenige redeneeringen opgehelderd worden.

Het eerſte hoofdſtuk handelt van de *Staatkunde*, en haar kennis en gebruyk: zy wordt voorgeſteld als eene weetenſchap die aanwyſt hoe men eenen Staat moet vaſtſtellen, behouden, en doen toeneemen. Het *gebruyk* en de *kennis* hiervan verſcheelen wel veel, maar zyn echter zodanig aan elkanderen vermaagſchapt, dat het één zeer behulpzaam is tót het ander, en het laatſte van het eerſte niet afgeſcheyden behoort te worden.

In de Uytlegging des Schryvers wordt nader verklaard, hoe die twee tzamengepaard behooren te gaan, onaangezien zy van elkanderen verſcheelen, doordien de kennis uyt de reden en voorbeelden gehaald wordt, maar dat men door 't gebruyk leert wanneer, hoe, en aan wien die te pas te brengen. Ondertuſſchen gebeurt het dikwils dat één en dezelfde zaak door de omſtandigheden nu dus, dan zo genoemd wordt; by voorbeeld, de Spaanſche Inquiſitie noemen ſommige eene Tiranny, en andere hebben geacht dat 'er eene voorzigtigheyd in ſtak, en beyde niet zonder reden. Want dewyl de Spanjaards die gebruykten onder de Nederlanders, een vólk dat in en tót vryheyd geboren was, mogt menze met recht tiranny noemen: maar in het veróveren en behouden van het Ryk van Napels kon menze als eene voorzigtigheyd aanmerken. Zo dat dan de onbedachtheyd der Spanjaarden hieraan ten hoogſten bleek, dat zy met de Nederlanders eveneens wilden handelen als met de Italiaanen.

In

Digitized by Google

In den text wordt gezegd, dat het gebruyk en de kennis veel verscheelen, 't welk nader aldus wordt verklaard; dat somtyds 't gene in de kenniſſe goed is, in 't gebruyk quaad kan zyn, óf dat het gene op de ééne plaats in 't gebruyk goed is, elders quaad geoordeeld wordt; by voorbeeld, de Boekdrukkery, hoe nut ook hier te lande geacht, wordt by de Turken niet toegelaaten, omdat eene menigte van menſchen by hen met het afſchryven van boeken de kóſt winnende door het invoeren der Drukkonſt van hunne broodwinning zouden verſteeken zyn. Nóg andere voorbeelden worden 'er bygebragt; waarby men zou konnen voegen, dat het gebruyk van zaag-en lint-moolens, in Holland zo gemeen, in Engelandt niet geduld wordt.

Het gebruyk is ook verſcheydenerley, naar de verſcheydene meeningen en bevattingen der menſchen: want wanneer eertyds in den Raad van Rome voorgeſteld wierdt, óf men niet Karthago, van 't welk men geduurig niet dan gevaar te verwachten had, behoorde te verdelgen, om alzo ganſchelyk van vreeze ontſlagen te zyn, waaren 'er eenige Leden van gevoelen, dat men die ſtad geenſins moſt uytroeijen, opdat de Roomſche jongemanſchap buyten krygsoefening niet tót ondeugd verviele, en laſhartig en verwyfd wierde. Beyde partyen hadden rédenen van belang voor 't gene zy ſtelden; maar 't voorſtel van de eerſte ging door, omdat men op de veyligheyd en behoudenis des lands voornaamelyk te letten hadde, en dat de jongemanſchap wel op een andere wyze konde

Digitized by Google

konde beezig gehouden worden. Zo ſchynt het ook ſomtyds dienſtig een quaad te dulden, óf zich niet van goede voorbeelden te bedienen; 't welk met eenige exempelen uyt Tacitus, dien ſtaatkundigen Hiſtoriſchryver, aangetoond wordt.

In de Redeneeringe van Hornius ziet men nog een breeder ontvouwing van zaaken. Het woord *Staatkunde* wordt tweezins genomen; teweeten eygentlyk voor die kennis welke den ſtaat betreft, en oneygentlyk voor eene konſt van veynzen en ontveynzen; in welken zin men in Vrankryk zulke die van gevoelen waaren dat men de Hugenooten dulden moſt, *Politiken* plagt te noemen; voorts wordt de ſtaatkunde verdeeld in werkzaam en beſchouwig; wordende door de beſchouwige de kennis, en door de werkzaame het gebruyk en de oefening daarvan verkreegen: zo dat iemand een goede beſchouwige Staatkundige zou konnen zyn, en een quaade oefenaar van die kenniſſe, óf een goede oefenaar zonder een volkomene weetenſchap: maar wanneer beyde die hoedaanigheden in éénen perſoon gevonden worden, dan kan zulk een voor een volmaakte Staatkundige doorgaan. In Cicero ziet men een exempel van een beſchouwige Staatkundige; want wie heeft beter van de Staatsregeering geſchreeven, en wie haar ongelukkiger bediend? Maar Auguſtus bezat de kennis en de oefening tegelyk, zo dat hy te recht mogt roemen, dat hy Rome van gebakken-ſteen geſticht, ontvangen, en van marmer gebouwd naagelaaten had. Op dusdaanig een wyze wordt de Text des Schryvers

Digitized by Google

het ganſche werk door verklaard, en met voorbeelden opgehelderd, 't welk gezegd zy om den Leezer een algemeen denkbeeld daarvan te geeven. Wy zullen nu eens ter loop gaan zien wat 'er in 't vervólg verhandeld wordt.

Het tweede hoofdſtuk zegt ons wat een Gemeenebeſt óf Staatendom is, en waaruyt eerſt ontſtaan. In 't laatſt van Hornius Redeneeringe over dit onderwerp, verhaalt hy hoe zeer de Staatendommen door den tyd veranderen, als by voorbeeld: Griekenland, het welk eertyds ten hoogſten voor de vryheyd ſtrydende, de opperſchool van alle konſten en geleerdheyd was, wordt nu van een ſlaafachtig, ruuw, en ongeleerd vólk bewoond; waartegen Duytsland, wel eer van een woeſte landaard bevólkt, nu het oude Griekenland in beleefdheyd en weetenſchappen ſchynt voorby te ſtreeven. Waaruyt dan blykt, dat het ééne vólk af, en 't ander toeneemt, het welk met eenige vaerzen uyt Ovidius Herſcheppingen, XV. boek, bekrachtigd wordt: Zie hier Vondels vertaaling daarvan.

Zoo zienwe tyden van hun ſtreeken ſtaêg verdwaelen,
De volken klimmen en opkoomen, wederom
Neêrdaelen, zo was Troie een maghtigh koningdom,
En ſtorte zoo veel bloets, den tyt van vyf paer jaeren.
Nu legt het plat, en in een' puinhoop heen gevaeren,
Vertoont in ſte van ſchat alleen der oudren graf.

Mi-

Digitized by Google

Micene en Sparte, groot van faeme, naemen af,
Voorheene groote ſteên, ook Cekrops ſtadt,
Atheenen,
Amfions Tebe. Sparte is heel en al verdweenen,
En nu een effen velt. Micene legt ter neêr.
Wat 's Edips Tebe? een klucht, een fabel, en
niets meer.
Pandions ſtadt, Athene, och wat 's hier nage-
bleeven
Dan ſlechts de bloote naam?

Nu vólgt de eerſte oorſprong der Overheden; waarin hunne majeſteyt en ontzag beſtaat; wat de Vryheyd, en wat het recht der heerſchappyezy: voorts wordt gehandeld van de Góds-dienſt, en de vryheyd derzelve; waar onder de menſchelyke drift der Schryveren haare rol ook ſpeelt; dewyl zékere gezindheden als ondraagelyk voor den Staat worden afgemaald, welke men nógtans door eervaarenheyd, de leermeeſtereſſe der zótten, bevonden heeft geenſins naadeelig voor 't gemeenebeſt geweeſt te zyn. Daarnaa wordt gehandeld van minder Overheden en Staats-amptenaaren; van de werken en haaren oorſprong, alwaar ook van de ſtraffen, derzelver verſcheydenheyd, en, óf men die mag quytſchelden, geſproóken wordt. Van de ſtraffen gaat de Schryver over tót de ſchattingen en 't geld; en het aangaan van verbonden: waarover in de Redeneeringen van Hornius aangemerkt wordt, dat gelyk men daarin vooral zyn woord moet houden, men ook alle bedriegelykheyd en dubbelzinnigheyd behoort te vermyden; want het was een groote

Digitized by Google

trouwloosheyd van Perikles, dat hy zynen vyanden het leeven toegestaan hebbende, mids dat zy het yzer (ófgelyk men by ons zegt het staal, verstaande daardoor het geweer) zoudén afleggen, alle van hen ombragt by welke mén yzere gespen óf haaken aan hunne kleedinge vondt. Bedriegelyk handelden ook de Romeynen, toen zy van hunne vyanden de helft hunner schepen bedongen hebbende, die alle midden doorzaagden, en hen daardoor de ganssche vloot t'onbruyk maakten. Niet beter deed een ander, die een bestand van twintig dagen geslooten hebbende, zyne vyanden by nacht overviel, onder voorgeeven, dat hy geen bestand van nachten gemaakt had. En van Keyzer Karel den V. wordt verhaald, dat hy eens het Hoogduytsch woord einig, omdat het quaalyk geschreeven was, in ewig verdraaide: maar daarop wierdt hem ook van Maurits, Keurvórst van Saxen, toegeduuwd: *Ik meende dat ik met eenen Keyzer te doen had, en niet met een woordvitter.*

Alwaar van het recht des Oorlógs wordt gehandeld, vindt een Leezer verschiet van stóffe, wegens 't gene daar ontrent geoorlófd en ongeoorlófd geacht wordt. Hierop vólgen dan een stilstand van wapenen, een bestand, en een volkomen verdrag van vreede, waarby verscheydene leezenswaerdige aanmerkingen gevoegd zyn. De inlandsche oorlogen en hunne oorzaaken zyn 'er mede niet vergeeten, alhoewel'er weynig roems by zulke krygsvoeringen te behaalen is; want hoe zy ook uytvallen, ze zyn verderflyk voor den Staat: Hierom was het den Roomsche Veldheeren, die in zulk een geval over-

Digitized by Google

overwinnaars bleeven, niet toegelaaten te zeegepraalen, gelyk Lukanus met dit vaers te kennen geeft:

* *Bella geri placuit nullos habitura triumphos.*

Het luſtte u oorelóg te voeren die met geen Triomf bekroond wordt.

De Staatendommen hebben ook hunne geheymen, zo dat men niet altoos doet, wat men wel ſchynt te doen; om door zodaanig een liſt de veyligheyd te bewaaren: waartoe ook behoort dat men aan iemand ſomtyds een gezag opdraagt, waarin meer ſchyns dan zaakelykheyd is. Ondertuſſchen is een Staat nooit zo vaſt gegrond, óf hy is aan omkeeringen onderhevig, die meer dan uyt ééne oorzaak konnen ontſtaan; met het aanwyzen van welke het eerſte boek deezer Staatkundige Onderwyzingen ten eynde loopt.

Het tweede boek begint met de verſcheydene ſoorten van regeeringe, naamelyk de éénhoofdige, by de benaaming van *Monarchie* beſt bekend; die waarin de Voornaamſte aan 't roer van den Staat zitten, en welke men *Ariſtocratia* noemt; en die waarin het vólk in 't algemeen recht tó: de regeering heeft, en daarom ééne Vólksheerſching (*Democratia*) genoemd wordt. De twee eerſte worden geacht de oudſte te weezen, en de andere ſchynt laater opgekomen te zyn. Maar de Jooden hebben eertyds eene regeering gehad, die van alle deeze drie verſcheel-

* *Lib.* 1. v. 12.

Digitized by Google

de, omdat zy op eene byzondere wyze door Gód zelven geregeerd wierden; zo dat Josephus geen ongelyk schynt gehad te hebben, wanneer hy die eene *Theocratia*, óf Gódsregeering, noemde.

Ontrent de éénhoofdige regeering wordt aangemerkt, dat ze onder zékere voorwaarden bepaald, óf volstrekt en boven de wetten is; voorts dat ze is erflyk, óf verkiezelyk; waarby dan ook onderzócht wordt, * óf de Vrouwen aan 't roer der regeeringe behooren toegelaaten te worden. Deeze eenhoofdige staat heeft zyne geheymen en konsten, welke de Vórst noodzaakelyk moet waarneemen, en die alhier zeer omstandiglyk worden aangeweezen. Maar somtyds gebeurt het dat zulk een regeering tót een loutere Tiranny uytspat, 't welk niet zonder listen toegaat, die alhier niet verzweegen worden, alsmede niet hoe verre het den onderdaanen vry staat eenen Tiran tegen te gaan.

Noopende de regeering der Voornaamsten, zy is meer dan eenerley, want op sommige plaatsen voert men 'er wel aanzienlyke Kooplieden in, en op andere blyft ze steeds onder zékere adelyke óf aanzienlyke geslachten; en in eenige Staatendommen van Italië, gelyk te Venecië, Genua, Luka, enz. voert één van de Regeerders den tytel van Hertóg óf Vórst, schoon zyne magt niet verder gaat dan die der andere. Wat régelen zodaanige Regeeringen hebben waar te neemen, wordt wydloopiglyk getoond, alsmede in wat stuypen zy konnen verval-

(*) *Pag.* 274. 275.

Digitized by Google

vervallen, wanneer eenige weynige zich al te groot een gezag aanmaatigen, en meenen dat zy hunnen amptgenooten boven 't hoofd gewaſſen zyn.

Nu volgt de Volks-regeering, waarin die beſtaat, wat daar ontrent in acht behoort genomen te worden, en hoe gevaarlyk het is wanneer het graauw óf Jan-hagel den baas wil ſpeelen. Hiermeê ben ik aan 't eynde van dit boekje gekomen, en zal derhalve tót iets anders overgaan.

XI. HOOFDSTUK.

Waare en zeer naauwkeurige Beſchryving der BEENDEREN van 's menſchen lighaam, *waarin zeer klaar en onderſcheydentlyk wordt voorgeſteld derzelver oorſprong, voeding, aangroeijing, verharding, gevoel, maakſel, tzamenvoeging, gebruyk, ziekten, en toevallen, met hoognoodige aanmerkingen ontrent derzelver behandeling en geneezing. Waarby gevoegd is een kurieuſe verhandeling raakende den oorſprong, vergaderplaats, en uytgang van het ſnot. Alles getrokken uyt eygen veeljaarige ondervindinge, en verlicht door de nieuwſte ontdekkingen in de Ontleed-konſt. Al het welke, volſtrekt noodzaakelyk voor de Genees- en Heel-konſt-Oefenaars, opgehelderd is met konſtryke Figuuren, naar 't leeven zeer omzigtig afgebeeld. Nu eerſt aan 't licht gebragt*

Digitized by Google

bragt door Jan Palfyn, *Anatomicus &c. Gedrukt te Gendt, voor* Joh. du Vivié *en* Iſaak Severinus *te Leyden.* 1702. *In* 8. 29. *vellen.*

Ziet hier Liefhebbers der Ontleedkunde eene beſchryving der Beenderen, van welke gylieden immers niet minder kenniſſe behoort te hebben, dan van de ſpieren en andere zachte deelen des menſchelyken lighaams. De Oude, zegt deeze Schryver, hebben geleeraard dat de beenderen geteeld wierden door de (*) fórmeerende kracht uyt de koudſte en aardachtigſte deelen van 't zaad: maar dewyl dit een duyſter uytdrukſel is, en dat zulk een kracht ons minder bekend is dan de zaak die men daardoor tracht te kennen, zo hebben de Schryvers van onzen tyd hunne meening verſtaanlyker poogen voor te draagen: want zy zeggen dat de beenderen hun ontwerp reeds hebben in het ey, en dat de buyskens, en blaaskens óf cellekens, waaruyt dat ontwerp beſtaat, in de (†) vrucht, alhoewel kleyner, gevonden worden, en dat in dezelfde órde en ſchikking als men die in bejaarde perſoonen ziet: zo dat ze door het voedſel, 't gene zy geduurig krygen, allengs vergrooten, en eerſt vliezig, daarnaa kraakbeenig, en eyndelyk harder en beenig werden. Voorts is 'er groote réden om te gelooven, dat de beenderen voortkomen van de (‡) peezen der (§) ſpieren, welke zich van langzaamerhand on-

(*) *Facultas formatrix.* (†) *Fœtus.* (‡) *Tendines.* (§) *Muſculi.*

Digitized by Google

onderſcheyden door de hardigheyd die zy krygen: want daar zyn veele ſpieren die geene andere peezen hebben dan 't been zelf; en het voedſel van de peezen gelykt zeer wel naar dat van de beenderen. De beenderen zyn in hun begin zacht gelyk de peezen; de peezen gequetſt zynde, vloeit 'er een ſap uyt t'eenemaal gelyk dat van de gebrokene beenderen, behalve dat het zo zoutachtig niet is; en dit is de reden dat ze ook zo hard niet zyn als de beenderen. Dit vocht komt in de peezen dikwils ſtil te ſtaan en te verdikken, waaruyt een gezwél ontſtaat dat naar het (*a*) weer der beenderen gelykt. Ook zyn de peezen hard, en worden dikwils beenachtig, gelyk men in oude lieden ziet: en het been 't welk men in de herten aan het opperſte deel van het hart vindt, is niet anders als de pees der (*b*) vézelen van 't zelve, die verhard is. Wyders worden de kraakbeenderen, ja zelfs de vliezen, dikwils beenachtig; want men ziet in de menſchen niet alleenlyk dat deel van het (*c*) harde herſenvlies, 't welk men de (*d*) zeyſen noemt, beenachtig worden, maar zelfs de groote ſlagáder boven het hart in oude lieden: en men heeft ſomtyds de voornaamſte takken van de (*e*) krób- en (*f*) wervel-ſlagáderen, beenig gevonden. Waaruyt dan blykt dat het voedſel van die deelen zeer gelyk is met dat van de beenderen en peezen. Dus veel van de teelinge der beenderen gezegd zynde, gaat de Schryver over tót die der tanden, (*g*) en vervólgens tót derzelver verwiſſeling.

(*a*) *Callus.* (*b*) *Fibræ.* (*c*) *Dura mater.* (*d*) *Falx.* (*e*) *Arteriæ carotides.* (*f*) *Vertebrales.* (*g*) *Pag.* 16.

Digitized by Google

Hierop vólgt nu, hoe de beenderen gevoed worden; de Oude hebben gemeend dat dit door het merg geſchiedde; maar hoewel dit eenigen ſchyn heeft, nógtans kan het niet doorgaan, om dat 'er veele beenderen zyn die geen merg in zich hebben. Andere hebben gedacht dat het zenuwſap het voedſel der beenderen was: dóch de eervaarenheyd heeft getoond dat 'er zodaanig een zenuwſap niet is. Dies beſluyt onze geoefende Wondarts, dat ze gevoed worden uyt het bloed; omdat 'er, zo veel hem bekend is, geene andere vochten dan het bloed, tót de beenderen komen. Dit wordt beveſtigd door de menigte van kleyne bloedvaatjes, die men zeer onderſcheydenlyk ziet in het (†) beenvlies, en in de beenderen van jonge dieren. Ook is het beenvlies veel vaſter vereenigd met de beenderen in de jonge kinderen, dan in de oude lieden; en men vindt veel meer bloedvaatjes in het beenvlies van de eerſte, als in dat van de laatſte: want naar maate dat het been vergroot, zo worden de vaatjes zodaanig gedrukt, dat veele daarvan verſtópt worden; en gelyk 'er alsdan niet meer bloeds paſſeert dan noodig is om de beenderen te voeden, zo groeijen ze dan ook niet meer. Men kan zich in dit gevoelen verſterken door middel van een vergrootglas; want als men het beenvlies, 't welk vol van zenuwen en bloedvaatjes is, heeft opgeligt, en voor 't oog geſteld, zal men uyt die veele dróppelen bloeds, welke uyt de gebrokene vaatjes gelekt zyn, gewaar worden dat die altzamen door kleyne gaatjes in het lighaam van 't been indringen. Óm

(†) *Periostium.*

Om nu net te bepaalen hoe de beenderen gevoed worden, moet men onderzoeken waaruyt ze beſtaan: dit kan geſchieden door eene (†) ontbinding, als menze doet in eenen (*) omgedraaiden kólf, en 'er vuur onder ſtookt: Het eerſte dat 'er overkomt is water; daarnaa komt 'er een geeſt als een witte wolk, 't welk niet anders is als een vlugtig alkaal, met een weynig fyne oli; thans komt 'er een vlugtig zout; en eyndelyk, zo men 't vuur vermeerdert, trekt men 'er een ſtinkende oli uyt; alsdan vindt men nóg de geheele gedaante des beens, maar het is zwart, gatig, en bróz. Indien men het dan nóg verder uytbrandt, dan wordt het wit, en nóg ligter en bróſſer, omdat 'er door het ſterk vuur nóg eenige grove oli uytgedreeven wordt, zynde het overblyffel niet anders dan eenige aardachtige deelen, met een weynig vaſt zout. Waaruyt dan blykt dat de beenderen beſtaan uyt zout, oli, water, en aarde.

Dat de beenderen gevoel hebben, wordt ook (¶) getoond: ſommige werpen hier tegen in, dat de lyder, wanneer men hem een been afzaagt, geen pyn daaraan gevoelt: maar daarop wordt geantwoord, dat hy dan ter oorzaake van de vliezen en 't beenvlies, 't welk men van het been geſcheyden heeft, zulk een groote pyn lydt, dat hy de mindere niet gewaar wordt. Van de natuur en het gebruyk van 't merg wordt ook omſtandiglyk gehandeld; thans vólgt 'er eene beſchryving van het Beenvlies en van de zamenvoeging der beenderen.

Dit

(†) *Analyſis.* (*) *Retorta.* (¶) *Pag.* 51.

Dit aldus voorafgegaan zynde, gaat de Schryver over tót eene verhandeling van het Geraamte, waarvan 't hoofd het eerſte deel is; deſzelfs beenderen zyn het bekkeneel, het opperſte en onderſte kaakebeen, en het tongebeen. Waaruyt nu het bekkeneel beſtaat, hoedaanig het uyt verſcheydene beenderen door zékere naaden tzamengezét is, en in hoe veele deelen het onderſcheyden wordt, kan een liefhebber der Ontleedkunde omſtandiglyk (†) beſchreeven vinden. Aanmerkenswaerdig is het, dat de beenderkens van het gehoor in de jonge kinderen van dezelfde grootte zyn als in de oude lieden. De Tanden, en alles wat daar ontrent in acht te neemen is, vindt men hier (*) ook wydloopig verhandeld. Het werktuyg waardoor het ſnót afgeſcheyden wordt, is in de verhandeling van het voorhoofds-been (¶) ook niet vergeeten.

Nu vólgt de verhandeling van den Tronk, tót welken behooren het ruggraat, de ribben, het borſtbeen, de ſchouderbladen, en ſleutelbeenderen. Daar van de wervelbeenderen wordt geſprooken, wordt gezegd, dat vólgens 't oordeel van Fabricius Hildanus, in zyne XXX. Aanmerkinge van het derde deel, een volkomene ontplaatſing óf verſtuyking van de wervelbeenderen des hals, eene quaal is, die den lyden opſtaandevoet ſmoort en verſtikt; omdat het rug-merg, en den oorſprong der zenuwen verdrukt, en het ademhaalen belét wordt.

De

(†) *Pag.* 90. *& ſeq.* (*) *Pag.* 217. (¶) *P.* 242., *en* 258.

Digitized by Google

De overgroote buygzaamheyd welke men aan de Koordedansers bespeurt, wordt toegeschreeven aan de menigvuldige buygingen in hunne tédere jongheyd, waardoor de (*a*) uytsteeksels der wervelbeenderen van den rug en de lenden, die in de kinderen zacht en kraakbeenig zyn, van gedaante veranderen, en met de tyd rondachtig worden, buyten 't welk het onmoogelyk zou zyn zich zo te beweegen, en het ruggraat zo zonderling te buygen.

Het getal, de gedaante, en hoedaanigheyd der ribben; hoe zy aan de wervelbeenderen van den rug, en van voore aan het borstbeen vast zyn; hoedaanig dit borstbeen, alsmede de schouderbladen, en de sleutelbeenderen zyn gesteld, is iets dat zich niet wel in 't kort laat zeggen, en daarom best in de beschryvinge zelfs kan naagezien worden. Of het (*b*) gemagrbeen, 't welk uyt twee gelyke beenderen bestaat, in de vrouwen ten tyde der baaringe van één wykt, wordt niet zonder reden (*c*) alhier in twyfel getrokken: en ook aangeweezen waaruyt het moogelyk ontstaat, dat (*d*) sommige persoonen over beyde zyden mank gaan.

De laatste Verhandeling spreekt van de armen, dyen, beenen, handen, en voeten; waarby dan ook aangetoond wordt, hoe men, ingevalle van breuken, de banden en spalken leggen moet. Alwaar van de tzamenvoeging van het dyebeen en scheenbeen wordt gehandeld, wordt ook gezegd, dat dewyl daar achter langs die

(*a*) *Apophyses.* (*b*) *Os pubis* (*c*) *Pag.* 343. (*d*) *Pag.* 345.

die wyde en diepe hólligheyd de (*) beenäder en ſlagäder loopen, men wel daarop moet letten, als men een been afzetten moet, om groote bloedſtortinge voor te komen; naardien men de vaten op die plaats zodaanig kan drukken, dat 'er niet een druppel bloeds uytkomt. Hiervan geeft onze Arts een exempel, hemzelven in de oefeninge der konſt voorgekomen. Zeker perſoon buyten Gent had zich door ongeluk in zyn ſlinker been vier vingeren breed boven den inwaardſen enklauw zo geſneeden, dat 'er een ſlagäder gequetſt was. De Wondmeeſter die 'er over gehaald wierdt, ſtelpte het bloed in 't eerſt wel, maar 't ontſprong één- en andermaal; zo dat men 'er nóg een, anderen Wondarts by ontboodt; maar wat konſt men ook aanwendde, alles was vergeefs, en daar verliepen vyf geheele weeken, zonder dat het bloed geſtempt wierdt. Eyndelyk wierdt 'er een Wondheeler van Gent nevens onze Schryver by gehaald; en zy vonden den lyder, wiens voet door het binden al gereed was om te *gangreneeren*, in zulken zwakken ſtaat, dat hy den dood reeds op de lippen ſcheen te hebben. Wat doen zy? Voor eerſt leggen ze een dikke, ſmalle, langwerpige *compres* achter onder de knie, ter plaatſe daar de bloedvaten, die na 't been gaan, paſſeeren: deeze maakten ze vaſt met een drie vinger breed linnen bandtje, waarop zy een *ligatuur* bonden, met een ſtókje daaraan, om dezelve boven de knie toe te draaijen. Dit gedaan zynde maakten zy 't verband lós, waarop het bloed terſtond te voorſchyn quam. Fluks draaide men het

(*) *Vena & arteria cruralis.*

Digitized by Google

het ſtókje, dat aan de *ligatuur* was, toe, en het bloedvloeijen hieldt op. Thans ſtak men een tent-yzer in de zweering, die van buyten niet grooter was dan dat men den óp van den kleynen vinger daarin kon ſteeken, en men bevondt dat 'er, zo na boven als na onderen, eene óligheyd was die zich ontrent vyf vingeren breed uytſtrekte. Naa dat men nu met een ſchaer een wyder opening gemaakt, en al het geſtóld bloed en de etter uyt de zweering gehaald had, quam 'er niet een druppel bloeds uyt het vat; dóch het ſtókje een weynig ontdraaid zynde, quam het bloed aanſtonds voor den dag; dies draaide men het ſtókje weder toe, en dewyl de ſlagader te diep lag om ze met de naald te konnen vatten, was men genoodzaakt een brandmiddel op het ópene vat te leggen; het óverige der zweeringe wierd met droog plukſel gevuld, de plaats daar men 't brandmiddel gebruykt had met *compreſſen* gedrukt, eene ſtooving op de voet gelegd, en het been voorts naar de konſt verbonden; waarop het bloed geſtempt bleef, en de lyder in den tyd van eene maand geneezen wierdt.

Naa het verhandelen van alle de beenderen van 's menſchen lighaam, wordt ook geſprooken van het onderſcheyd tuſſchen de beenderen des mans en der vrouwe; waar achter eene beſchryving der Nagelen vólgt, met welke deeze laatſte verhandeling beſlooten wordt.

XII. HOOFD-

Digitized by Google

XII. HOOFDSTUK.

WEEGSCHAAL DES HEYLIGDOMS, tot onpartydige overweeginge van de ruine en 't verval van 't hedendaagsche Christendom te ligt bevonden, door 't onchristelyk gedrag en de leevenswyze der genaamde Christenen onzes tyds, en daarop gepast en byeen gebragt door Jacob Artopé, *Leeraar in J. Christi Gemeente te Breda. Te Breda, by* Kornelis Tessers. 41. *vellen. In* 4.

DE Tytel alleen van dit boek is genoeg om aan den Leezer een algemeen denkbeeld te geeven van 't gene dat daarin verhandeld wordt; dóch dat zal my daarom niet verhinderen om den byzonderen inhoud wat nader open te leggen. De Schryver hebbende zyne ernstige gedachten laaten gaan over den staat des Christendoms, zo wel binnen als buyten ons Nederland, en bevindende het geduurende den byna veertig jaarigen tyd van zynen Predikdienst, zo vervallen en verbasterd, dat veele van die ondeugden en zonden, die in 't zevental Kerken van Asië eertyds bevonden wierden, ook in 't zevental onzer landschappen gezien, en als onze eygene geworden zyn, heeft zich daardoor opgewekt gevoeld om dit werk tzamen te stellen. Hy maakt dan zyn begin met een afbeeldsel te geeven van de Christelyke Gódsdienst, en aan te toonen hoe bequaam zy is om een voorbeeldelyke deugd en heylig-

heyd

Digitized by Google

heyd in de ziel te planten. Daarop vólgt dan eene ſchets van het onchriſtelyk gedrag, en de leevenswyze der genaamde hedendaagſche Chriſtenen, vertoonende hunne menigvuldige afwykingen, beyde van den regel hunner heylige belydeniſſe, en deſzelfs behoorlyke uytwerkſelen. Éne der oorzaaken hiervan, is een groote en onverſchoonelyke onbedachtzaamheyd, die men in 't algemeen beſpeurt. De menſchen noemen zichzelven Chriſtenen, gelyk zy Hóllanders, Engelſchen, en Franſchen genoemd worden, omdat ze onder zulk een landaard gebooren zyn; even als óf de waare weezendlyke Chriſtelyke belydenis hen aangebooren en aangeërfd was: En deeze achteloosheyd kan ontſtaan óf door 't verzuym hunner ouderen, óf door hunne eygene hardnekkige verachting van onderwys; waardoor dan 't geeſtelyk zaad, lóx boven op de aarde verſprevd, en niet door een ernſtige overpeynzing ingeëgd, een gereede prooi voor de roofvógelen wordt. En ondertuſſchen wil men zich evenwel gódsdienſtig aanſtellen; maar hoe? Men geeft ten óffer wat blind, wat kreupel is, men wil Gód dienen met een onreyn hart, zonder eens naa te denken, dat niemand dan *de reyne van harte Gód zien zal.* Indien iemand waarlyk geloofde dat *de Dronkaards het Koningryk der Hémelen niet zullen beérven*, zoud het niet een ſchrikkelyke dwaasheyd zyn, zyne ſlempluſt tóx zulken hoogen prys te kóopen, dat hy dat Koningryk daarvan zoud willen derven? Maar wat een uytzinnigheyd is het, zich evenwel de bezitting van 't gene hy dus verkóft heeft, te willen toe-

Digitized by Google

leggen? Want als de Dood voor de deur ſtaat, dan wenſcht men met Bileam: *Myne ziele ſterve den dood der oprechten*, zonder dat men getracht heeft het leeven der oprechten te leeven. Men klaagt over den zwaaren laſt der Chriſtelyke geboden, daar onze Zaligmaaker nógtans zelf het tegendeel betuygt, en gezegd heeft, *Myn juk is zacht, en myn laſt is ligt.* Dóch de dagelykſche gewoonte van zondigen heeft t'eenemaal de overhand gekreegen, en men vólgt zyne luſten, tót dat men eyndelyk gedwongen wordt die voor altoos te verlaaten. Maar, helaas, hoe is't 'er dan geſteld! Kan men zich wel verbeelden, dat iemand die zichzelven nooit het minſte vermaak ontzeyde, ſchielyk en op een ſprong alle die werreldſche vermaakelykheden zal konnen verzaaken? Hierom behoorde men, eer het te laat was, den weg van Góds geboden met luſt te loopen, en dan zoud het geen laſt zyn. Men moſt, om tót de waare gelukzaligheyd te raaken, zich zo aanſtellen, dat Chriſtus ons kon beſtieren als ſchaapen, en dat hy ons niet hoefde te temmen als tygers.

Een ander quaad is een ſtukswyze gehoorzaamheyd; want indien iemand geleezen hebbende dat *de zuyvere en onbevlekte Góds dienſt is weezen en weduwen te bezoeken in hunne verdrukkinge*, zulks wilde naakomen, en zich ondertuſſchen niet *onbeſmet van de werreld bewaarde*, wat zou dit hem moogen baaten? 't Is waar menig een ſchynt zich te verlaaten op de voorkomende genade Góds; maar wie kan hem verzékeren, dat die hem altoos byblyven?

zal

Digitized by Google

zal? (†) Dewyl de verleening van die genade Góds werk is, zo ſtaat het behouden daarvan niet in onze eygene magt: Hy mag immers met het zyne doen wat hy wil; en hoewel zyne belofte verzékering daarvan geeft aan alien die dezelve met néderigheyd zoeken en gebruyken, echter geeft hy 'er geene de minſte verzékering van aan zodaanigen dieze menigmaal tegengeſtaan, kleyn geacht, en tót wulpsheyd misbruykt hebben: zo dat dan ten deezen opzigte toepaſſelyk is Góds beſluyt tegen de oude werreld: *Myn geeſt zal niet in eeuwigheyd* (óf altoos) *twiſten met den menſche*: en 't wierdt belaſt, den luyen dienſtknecht het *talent*, waarmede hy geen voordeel gedaan had, te *ontnemen*.

Dóch een andere ſoort van menſchen is 'er die met een gemaakte trooni een uytwendige góddvruchtigheyd verbeelden: maar dat is het niet 't welk Gód vereyſcht; 't is een waare boetvaerdigheyd die hem aangenaam is; en die zyne zonden belydt, moetze ook laaten; want de belydenis behaagt hem niet verder, dan voorzoveel ze ſtrekt tót een afkeer van de zonde; en om den toekomenden toorn te ontvlieden, moet men vruchten der bekeeringe voortbrengen.

Daar zoud ook eene misvatting konnen zyn ontrent de handelwyze van Góds voorzienigheyd; maar men behoort daar ontrent voorzigtig te weezen, op 't voorbeeld van dien grooten Apoſtel, wanneer hy zeyde: *Rom.* XI. 33. *O diepte des rykdoms, beyde der wysheyd en der kun-*

(†) *Pag.* 87.

Digitized by Google

kenniſſe Góds! hoe onderzoekelyk zyn zyne oordeelen, en onnaaſpeurelyk zyne wegen! De verborgenheyd der Verkiezinge wordt niet onaardig verbeeld by eene medalie, die aan de ééne zyde dit opſchrift heeft: *De Heere kent de génen die zyne zyn* (†), en die zyde is kennelyk aan Gode alleen; dóch op de andere zyde ſtaat: *Een iegelyk die den naam van Chriſtus noemt, ſtaa af van ongerechtigheyd*; het welk kennelyk is voor een ieder van ons; want elk moet zyn eygen gemoed toetſen, óf hy afſtaat *van*, dan óf hy is een werker *der* ongerechtigheyd. Voorts hebbe een iegelyk zich te wachten van zodaanig een Vrygeeſtery, waardoor men zulke verzachtende beſchryvingen van de Helle maakt, dat 'er voor de Ongodiſtery niet veel moeite overblyft om 't óverige weg te ruymen.

Onder de wydloopige beſchryvingen van het onchriſtelyk gedrag van 't hedendaagſch Chriſtendom, krygt het gezondheyd-drinken ook een beurt, en wordt dit Puntdichtje van den Engelſchman *Owen* tót dien eynde ook bygebragt:

Quo tibi potarum plus eſt in ventre ſalutum,
Hoc minus, epotis hiſce, ſalutis habes.
Contingant utinam tales tibi mille ſalutes,
Non equidem invideo, mî ſatis una ſalus.
Una ſalus ſanis nullam potare ſalutem;
Non eſt in pota vera ſalute ſalus.

't Welk ik aldus vertaal:

Hoe meer gezondheên gy hebt in uw lyf gedronken, Zo

(†) 2. *Tim.* II. 19.

Digitized by Google

Zo veel te meer hebt ge uw' gezondheyd
dan gekrenkt:
Al wierdt gy duyzendmaal met zulk een heyl
beschonken,
'K misgun 't u niet, wat dat ge ook van u
zelven denkt.
Met één gezondheyd laat ik my zeer wel ge-
noegen.
Ganschgeen gezondheyd ooit te drinken,
is een stut
Die tot bewaaring der gezondheyd wel zou
voegen;
Want in het drinken van gezondheên
steekt geen nut.

Na het aanwyzen van veele andere in zwang gaande zonden, die door den Schryver scherpelyk berispt worden, treedt hy over tót eene beschouwing van de ongevallen, ontstaande uyt twisten en krakkeelen in 't gemeen, en vertoont daarop de schaadelyke uytwerkselen daarvan, zo dat zelfs de burgerlyke rust en vreede door zulke twisteryen gestoord worden. De Vermeerenheyd en Hoogmoed gaan ook niet vry van berispinge; de ligtvaerdige Nieuwsgierigheyd, de eygen-zinnelykheyd en 't bedróg, en de sterkgezette Hartstógt, worden 'er insgelyks met haare verwen afgemaald; en de schaadelykheyd van den al te driftigen yver aangetoond, zodaanig een yver naamelyk, die Saulus (naderhand Paulus) aandreef om de Christenen te vervólgen: want het is een ydele inbeelding, dat men de Gódsdienst den menschen kan opdringen. 't Is waar de Apóstel spreekt

Digitized by Google

wel, van *alle gedachten gevangen te leyden tót de gehoorzaamheyd Christi*; maar hy zegt ook, dat *de wápenen onzes krygs niet vleeschlyk zyn.* (*) Indien de Gódsdienst alleenlyk in eenige uyterlyke overeenkomingen en gelykvórmigheden beſtond, het uyterlyk geweld zoud 'er ook iets konnen toebrengen; maar zy heeft haare zitplaats in de inwendige zielskrachten óf vermoogens, alwaar uyterlyk geweld geenen toegang heeft. Een geheel heirleger kan ons verſtand niet veranderen; 't is overtuyging, niet geweld, dat toeſtemming baart, waaruyt het geloof vólgt: Het zwaerd en de wápenen konnen wel doen zwygen, maar geenſins overtuygen De wyſſte der ſtervelingen, als ze de afgedwaalde op den weg der waarheyd en deugd poogen weder te brengen, doen zulks door prediken, niet door vechten, óf immers met geene als geeſtelyke wápenen. Salomon toen hy tót deugd vermaande, achtte het koninglyk gebieden in dat geval zo weynig gevoeglyk, dat hy zelfs den naam van Koning niet heeft willen gebruyken, maar dien van *Prediker* aannam. Niemand vatte dit echter zo op, als óf 't den Overheden niet vryſtond het quaad te ſtraffen en de boozen te tuchtigen: want de Apoſtel Paulus zegt duydelyk, dat de *Macht* van Gód geſteld, *Gods dienaareſſe* is, en dat *zy 't zwaerd niet te vergeefs draagt*, zynde *eene wreekſter tót ſtraffe den genen die quaad doet*, Rom. 13.

De Leedigheyd wordt ook als een veroorzaakſter van 't quaad afgeſchilderd, en tót dien eynde deeze vaerzen van den zinryken *Taſſo* aangehaald.

Cómo

(*) *Pag.* 217.

Digitized by Google

Come in bel prato trà fioretti, è l'herba
Grace ſovente angue malizno aſcoſo;
Come in bel vaſo de vivanda acerba
Si cela, ò d'empio ſucco è velenoſo;
Come in bel pomo ſpeſſo ancoſi ſerpa
Putrido vermo, ond' egli è infetto è roſo;
Coſi voglse è penſier malvagi & opre
Sotto vel' di pigritia ſi ricopre.

Die dit niet verſtaan, zullen zich in de plaats daarvan met dit volgende moeten genoegen:

Gelyk een ſlang in 't bloemryk gras
Somtyds legt onder 't kruyd verſchoolen;
Gelyk als in een cierlyk glas
Wel ſnood venyn kan zyn verholen;
Gelyk een appel, ſchoon van ſchil,
Wordt dikwils van een worm doorkroopen;
Zo vinden quaà gedachte en will'
Een deur, door luyheyd, voor zich open.

Het beſluyt van dit werk behelſt vermaaningen tót vreede, en tót vermydinge van twiſt. Voorts is my nog overig te zeggen, dat deeze Verhandeling voorzien is met wydloopige kanttékeningen, doorgaans niet onvermaakelyk te leezen voor degénen die ze verſtaan konnen; dewyl daarin zeer veele reeden, zo in dicht als ondicht, van andere Schryvers in verſcheydene taalen worden aangehaald, tót bekrachtiginge van 't gene in 't werk zelf gezegd wordt.

Digitized by Google

XIII. HOOFDSTUK.

OUDHEDEN van Zaan-land, Stavoren, Vronen, *en* Waterland; *behelzende haar oorſprongen, volkplantingen, loop der rivieren, bedykinge, regeeringen, onder Keyzers, Koningen, Prinſen, Graaven, Poteſtaaten, en Burgervaderen. De wetten en voorrechten, haar door deeze vergund; de oorlogen die haar gedrukt, en de vreede, koophandel, ſcheepvaart, viſſchery, en neeringen die veele ſteden en dorpen verheven hebben. Alles uyt de Oudheden naageſpeurd, en met authentike ſtukken bewaarheyd, door* Hendrik Soeteboom. *Deeze laatſte druk van nieuws overzien, verbeterd, met noodige kanttékeningen, figuuren, en een Landkaart verrykt. t' Amſterdam by* Wilhem Linnig van Koppenol, 1702. *Twee deelen, in* 8. *tzamen* 90. *vellen.*

VAn het eerſte ſtukje deezer *Oudheden* heeft den Leezer in de Twee-maandelyke Uyttrekſels van *P. Rabus* een bericht gehad, en dewyl de dood hem verhinderd heeft om van het tweede deel een uyttrekſel te maaken, zo heb ik voorgenomen de hand daaraan te ſlaan, en 't vervólg van dat werk af te handelen. Ik zal dan beginnen met den *Op* en *Nedergang* van STAVOREN.

De eerſte bevólking der geweſten van Vriesland wordt toegeſchreeven aan eenen *Friſo*, die met

Digitized by Google

met zyne broeders Saxo en Bruno uyt het gesloopte Macedonische heir, naa den dood des grooten Alexanders, met een sleep van vólk verzeld, aldaar aanquam, de lenenen van Vriesland met vaste zeeburgen, voor 't geweld der oploopende wateren, omgorde, en eenige sterkten opwierp, welke hy met wakkere krygslieden bezettede, om de zeeschuymers en landroovers van den Vriesschen bodem te weeren; waarnaa hy de stad *Stavoren* stichtte. Dóch naa verloop van tyd scheydden zyne broeders van hem, voeren na de Elve, en waaren de eerste aanleggers van de vólkplantingen der *Saxen* en *Brunswykers*. Friso bouwde daarnaa te Stavoren eenen Tempel, en rechtte aldaar, 313 jaaren voor Christus geboorte, eenen afgód op van eenen afgehouwen tronk, die men *Stavo* óf *Stavo* noemde, van wien de stad Stavoren haaren naam ontleend heeft.

Deeze stad lag toen aan eenen arm van den Ryn, en niet verre vandaar was de rivier 't Vlie, welke beyde in de Noordzee uytloopende, aan de Vriezen gelegenheyd tót de scheepvaart gaven. Friso alles in een goede órde gebragt hebbende, overleedt 245 jaaren voor Christus geboorte. Zyn oudste zoon *Adel* aanvaardde de regeering in zyne plaats; en by zynen tyd deeden de Deenen eenen inval in Vriesland: dóch Adel stierf 151 jaaren voor Christus geboorte, en wierdt, gelyk zyn vader Friso, te Stavoren begraaven.

Hem vólgde zyn zoon *Ubbo*, vlókplanter der Ubiërs, ontrent Keulen; zyne dóchter Frouwa wierdt uytgehuuwelykt aan eenen Friso den

Digitized by Google

jongen, die een heir van zynen schoonvader bekomen hebbende, van Stavoren na de andere kant van 't Vlie toog, die landstreek nieuw Vriesland noemde, en aldaar eene stad stichtte, welke hy ter eere zyner vrouwe Vrougeest noemde, dóch die naderhand door de Romeynen *Verona*, en met der tyd door de ingezetenen *Vroonen* genoemd wierdt. Ubbo, de derde Vórst van Vriesland, 71 jaaren voor Christus geboorte gesturven zynde, had tót nazaat zynen zoon *Asfinga Askon*, onder wiens regeeringe Stavoren een beslooten stad wierdt. In dien tyd quamen de Romeynen, langs den Ryn afgezakt, ook in Vriesland, alwaar zy den Vriezen zékere schatting van óssenhuyden opleyden. Een jaar naa Christus geboorte raakten de Vriezen met de Batavieren in oorlóg, die echter haast van eene vreede gevólgd wierdt. Vórst Askon 82 jaaren geregeerd hebbende, quam eyndelyk te sterven, en de voornaamste des lands koozen zynen neef *Diokarus Segon* in zyne plaats. De Romeynen in dien tyd onder Drusus in Vriesland gekomen, deeden den Vriezen zulk een overlast, dat die daardoor verbitterd, veele van deeze geweldenaars om 't leeven bragten. Diokarus naa eene regeering van 35 jaaren gesturven zynde, wierdt zyn zoon *Dibbáldus* in zyne plaats verkooren, die niet alleenlyk tegen de Romeynen, maar ook tegens Sikambren oorlógde; en in het jaar 85. naa Christus geboorte, aan een quynende ziekte gesturven zynde, van zynen Veldheer *Tabbo* gevólgd wierdt. Deez diende den Keyzer Domitianus tegen de Katten; maar de

Noor-

Digitized by Google

Noormannen ondertusschen eenen inval in Vriesland doende, keerde hy weder na zyn land, waarop zyne vyanden die vlugt genomen hebbende, rustte hy eene vloot toe om hen in hun eygen land te bestooken; dóch die tógt liep te niet, en hy stierf in 't jaar 120. naa Christus geboorte. Met zynen dood veranderde dit Vorstendom van Vriesland in een Hertogdom.

De eerste Hertog dan der Vriezen was *Arkonius*, Tabbós zoon, die vreedzaam van aardt zynde, verscheydene Dó pen in Vriesland stichtte, zynen zoon aan 't Hóf van den Keyzer Antoninus Pius zondt, en in den jaare 173. overleedt. Hy liet vier zoonen naa, van welke *Adelboldus* de regeering aannam. Deez was van een onrustigen aardt, waardoor hy zyne nabuuren bestreedt, en ondertusschen zyn vólk in den wapenhandel oefende; waarin zyn basterd-broeder Titus zo boven andere uytmuntte, dat hy tót Veldoverste aangesteld wierdt, en daarnaa de Wenden en Gotthen, die in Vriesland gevallen waaren, verslóeg; 't welk hem in zulk een aanzien bragt, dat Adelboldus krank geworden zynde, hem aan de voornaamste Heeren van Vriesland tót zynen Naazaat opdroeg; en hoewel hy van zyne ziekte weder opquam, evenwel van zyne keur niet afstondt, maar een ampteloos leeven leydde tót aan zynen dood, die voorviel in 't jaar 208. *Titus* rechtte geduurende zyne regeeringe niets merkwaerdigs uyt, en sturf naa dat hy drieënvyftig jaaren geregeerd had. Zyns broeders zoon *Ubbo* wierdt in zyne stede verkooren. Hy verbeterde Stavoren met fraaije gebouwen, vergrootte

grootte den koophandel en zeevaart, en stuyte de Batavieren, die in Vriesland gevallen waaren. Naa eene regeering van negenenvyftig jaaren overleedt hy; en *Haron* wierdt de vyfde Hertóg van Vriesland. Onder zyne regeering toogen veele Vriezen over na Weſtvriesland, het welke zy bevólkten; en *Dirk*, kindskind van Askonius eersten Hertóg van Vriesland, stichtte aldaar de stad Medenblik. In 't jaar 335. sturf Haron, en zyn jongste zoon *Odilbaldus* wierdt in 's vaders plaats aangenomen. Hy versterkte Stavoren met diepe graften, hooge muuren, en sterke bólwerken, en begiftigde de stad met byzondere voorrechten: Voorts verdreef hy de Weſtfalingen en Batavieren, die Vriesland door hunne invallen stoorden, en sturf in 't jaar 359. Zyn zoon *Udolfus* wierdt Hertóg naa hem: Hy breydde zyne landpaalen uyt; toog na den Eems, en bemagtigde die landstreek, welker inwooners nóg hedensdaags Ooſt-Vriezen genoemd worden. Zyne zoonen Hengistus en Horsus zondt hy met eenig krygsvólk na den Eyder; en onder zyne regeeringe wierden in Vriesland vier Kloosters gesticht, dewyl de Christelyke Gódsdienst eenigen ingang aldaar begon te krygen. Kort voor zyn overlyden stelde hy, met bewilliginge der Staaten, zynen schoonzoon *Richaldus Uffo* in zyne plaats, en gaf de regeering aan hem over.

Deeze Richaldus niet te vreede met den tytel van Hertóg, liet zich Koning noemen; en dewyl de Noormannen op de kusten van Vriesland quamen rooven, trok hy hen tegen, en verdreef

verdreef hen vandaar. In 't jaar 463. stichtte hy te Stavoren een kóstelyk paleys, waarin hy alle de Prinsen en Hertogen, die voor hem over Vriesland geregeerd hadden, liet afschilderen. Hy sturf in 't zestigste jaar zyner regeeringe, en *Odsbaldus*, zyn zoon, die met het vrouwelyn van Denemarken, genaamd Haddinga, getrouwd was, volgde hem in 't ryk. In dien tyd overstroomde de Noordzee, door eenen zwaaren stórm, geheel Vriesland, 't welk over de zesduyzend menschen het leeven kóste: en dewyl' er hagelsteenen vielen, van een voet lang, en een halfvoet breed, (ô wonder! zegt de Schryver) wierden niet alleen veele boomen in het bosch Fluysen, maar ook veele huyzen en torens neêrgeslagen. Odibaldus gesturven zynde wierdt van zynen zoon *Richaldus* gevólgd, die de Deenen, in Vriesland vallende, daaruyt dreef, en de Batavieren die in Westvriesland waaren komen nestelen, vandaar deed verhuyzen. In 't jaar 570. ontstondt weder een zwaar onweêr, 't welk drie etmaalen duurde, en Vriesland met zeewater overdekte, waar door zelfs de bergachtige hoogten geslecht wierden. Ontrent dien tyd overleedt Richaldus, en liet zynen zoon *Beroaldus* tót erfgenaam van den rykszetel. Hy nam ten wyve de dóchter van Ritsard, Koning van Westvriesland, die kort te voore gesturven was, waardoor die twee ryken in één gesmolten wierden. Maar dit stak den Franschen zo in 't oog, dat hun Koning Klotarius, onder den dekmantel van de Vriezen door 't zwaerd tót het Christelyk geloof te brengen, met een heir in Vriesland

land quam, en Beroaldus in den slag verstoeg. Zyn zoon *Adgillus* was zyn naazaat; maar Vriesland most een tól van 600 óssen aan de Franschen opbrengen. Deeze Adgillus, die de zeekant van Vriesland met heuvelen óf dyken deed verhoogen, om ingevalle van waternood tót een toevlugt te dienen, sturf in 't jaar 679: en zyn zoon *Radbout* wierdt Koning in 's vaders stede, en wederstondt zo veel hy kon het invoeren der Christelyke Gódsdienst, waar tegen zyn vader zich niet gekant had: Voorts toog hy na Utrecht, nam die stad in, bemagtigde Nimegen insgelyks, en liet aan eene poort dier stad in eenen steen houwen: *Huc usque regnum Stavriæ*; Dat is: *Dus verre strekt zich 't ryk van Stavren uyt.* Pipinus, Koning van Vrankryk, aangepord door Willebrord, die uyt zynen Bisschoplyken stoel van Utrecht verdreeven was, hernam Utrecht, herstelde dien Bisschop in zynen zetel, en maakte zich ook meester van Westvriesland; waardoor Radbout veyligst voor zich oordeelde onder de magt van den Franschen Koning te buygen, en de oefening der Christelyke Gódsdienst in Vriesland toe te laaten. Zyne dóchter nam het Christelyk geloof aan, en trouwde aan de zoon van Pipyn, en Radbout geliet zich ook een Christen geworden te zyn; maar toen hy van den Bisschop, die hem doopen zoude, verstondt dat zyne voorvaders ter helle gevaaren waaren, trok hy zynen voet weder uyt het water, zeggende liever by hen, dan by de Christenen te willen weezen. Naa dat hy Karel Martel, den nazaat van Pipyn, in eenen veldslag op de vlugt gebragt,

Digitized by Google

bragt, en zyne dóchter Othilde aan den zoon des Konings van Deenemarken uytgehuuwelykt had, verviel hy in eene teering; en overleedt eyndelyk te Medenblik. Zyn zoon *Adgillus* vólgde hem in de ryksregeering, maar wierdt door Karel Martel in zyn land overvallen; dóch dewyl de Chriſtelyke Gódsdienſt nu in Vrieſland doordrong, vólgde daarop eene vreede: en Adgillus in 't jaar 739. geſturven zynde ruymde den ryksſtoel voor zynen zoon *Gondobald*; naa wien in de regeering quam zyn broeder *Radbout*, de tweede van dien naam: dóch die wierdt door *Karel den Grooten*, Koning van Vrankryk, uyt Vrieſland verjaagd; waarmede de Koninglyke regeering aldaar een eynde nam.

Karel de Groote ſtelde alstoen eenen Stedehouder in Vrieſland, en maakte de Vriezen cynsbaar: vervólgens wierden 'er Poteſtaaten aangeſteld, welker eerſte was *Magnus Forteman*; en dewyl deez den Franſchen Koning Rome hielp winnen, verkreegen de Vriezen van hem, dat zy zelve uyt hunne voornaamſten zodaanigen Magthebber zouden kiezen. De tweede Poteſtaat dan was *Fokko Ludigman*. Onder den derden, te weeten *Adelbrik* van *Adelen*, nam Stavoren zeer toe in koophandel. Hem vólgde *Heſſel Harmana*. En hoewel Vrieſland door de Deenen en Noormannen grooten aanſtoot leedt, echter bloeide Stavoren onder *Igo Galema* den vyfden Poteſtaat; dóch leedt in 't jaar 910. groote ſchaade door een zwaare brand. Hólland, alstoen onder Graaven ſtaande, raakte ſomtyds ook met de Vriezen overhoop, waar-

Digitized by Google

waardoor nu deeze, dan gene boven lag: Govaert met de bult, zich met geweld meester van Hólland gemaakt hebbende, plonderde Vriesland, en quam met den buyt te Alkmaar. Maar van alles wat onder de Potestaten voorviel gewag te maaken, kan alhier niet geschieden: Ik zal dan in 't kort zeggen, dat Stavoren nu de stapelplaats van geheel Vriesland geworden was; en de inwooners waaren tó zulk een dartelheyd gesteegen, dat zy hunne stoepen, leuningen, en deuren met goud lieten beslaan; ja zekere schatryke koopmans weduwe, ontrent het jaar 1200., een schip na Dantzik gezonden hebbende, met bevél aan den Schipper van de beste goederen, die aldaar te bekomen waaren, mede te brengen, was zo brooddronken, dat wanneer het schip met eene lading van tarwe te rug gekomen was, zy de Schipper geboodt het gene hy aan bakboord ingenomen had, aan stuurboord weder in zee uyt te werpen. Hierop zoud het door eene gódlyke schikking geschied zyn, dat zich die droogte voor de stad zettede, welke nóg ten huydigen dage het Vrouwenzand genoemd wordt. Van dien tyd af begon Stavoren te daalen, en andere steden in Vriesland daarentegen op te komen. Hooge watervloeden deeden deeze stad geen kleyne afbreuk; en hoewel eenige Kronyken melden, dat men ontrent dien tyd over eenen balk van Stavoren op Enkhuyzen kon gaan, zo blykt het echter uyt de reeds verhaalde omstandigheden, dat zulks niet weezen kan; want de Noordzee had door hooge vloeden de Vliestroom reeds zo verwyd, dat de schepen met volle laadinge, voor 't opschieten

Digitized by Google

ten van 't Vrouwen-zand; tót aan Stavoren konden komen.

De Vriezen waaren nu genoodzaakt onder de Hóllanders te bukken, dóch toogen ontrent het jaar 1300. tót wraak na Enkhuyzen, 't welk zy plonderden, en door 't vuur verwoesteden. In 't jaar 1313. leedt Vriesland weêr groote afbreuk door eenen hoogen watervloed, waarop een diere tyd, en zwaare peſt vólgden; welke plaagen verzeld wierden van een inlandſche verdeeldheyd tuſſchen de Schieringers, en de Vetkoopers, twee partyen die elkanderen zeer vinnig in 't haair zaaten. Hertóg Aalbrecht, Graaf van Hólland, met een groot getal vólks van Enkhuyzen na Vriesland overgeſcheept zynde, meende Stavoren te belégeren, dóch dewyl 't zich gewillig aan hem overgaf, verkreeg het daardoor eenige byzondere voorrechten; mids een Hóllandſche bezetting inneemende. Naderhand rees den moed der Vetkoopers zo geweldig, dat zy de Schieringers, waaronder die van Groeningen ook behoorden, te magtig wierden; hierdoor zag men ſtad tegen ſtad, vader tegen zoon, en zoon tegen vader gekant, ja overal een bloedbad aangerecht. Onder Graaf Willem, zoon van Hertóg Aalbrecht, overrompelden de Vriezen Stavoren; en naa zyner dood tradt zyne dóchter Vrouw Jakoba met de Vriezen in een beſtand. Thans wierdt Stavoren door de Vetkoopers bemagtigd.

Ontrent het jaar 1400., wanneer de zeegaten van 't Vlie en Texel zeer groot waaren, en de Zuyderzee reeds een wyde plas geworden

Digitized by Google

was, begon de scheepvaart van Amsterdam en Enkhuyzen merkelyk toe te neemen, en die van Stavoren byna t'eenemaal te niet te loopen. Ondertusschen stondt het huys van Borgonje na de heerschappy over Vriesland, dóch dit gelukte niet. Eyndelyk kreegen de Saxen eenen voet in Vriesland; maar zy heerschten daar met zo groot een geweld, dat Prins Karel, Hertóg van Borgondie, en Graaf van Hólland, de Vriezen door brieven aanmaande, om hem tót hunnen Heer aan te neemen; 't welk geschiedende, wierdt hy in vervólg van tyd Koning van Spanje, en Roomsch Keyzer. Wanneer daarnaa onder de Nederlandsche beroerten, eenige steden in Vriesland den Prinse van Oranje toevielen, wierdt Stavoren ten laatsten ook bemagtigd, en quam alzo onder de algemeene Staaten. Waarmede deeze beschryving van Stavoren ten eyndé loopt. Nu vólgt die van Vroonen, waarvan ik den Leezer hiernaa een Uyttrekfel meen te geeven.

XIV. HOOFDSTUK.

VERHANDELING van het Hollands, Zeelands, *en* West-Frieslands *VERSTERFRECHT; in de grond verklaard door* Mr. Hobius van der Vorm; *R. G. Te Hoorn, by* Feyken Ryp. 1702. 14. *vellen, in* 8.

Zie hier een boekje, dat nut en dienstig kan zyn voor persoonen van allerleye standen; want wie is 'er byna, dien niet op de éene óf

óf de andere wyze eene erfenis by verſterf-recht zou konnen te beurte vallen? Nademaal 'er nu hier te lande zo wel, als elders, zékere Wetten zyn, waarna men zich daar ontrent regelt en ſchikt, ingevalle iemand, zonder zyne uyterſte wille te maaken, komt te overlyden, zo heeft de Opſteller van dit werkje de moeite genomen, om alles wat diesaangaande ten aanzien van Hólland, Zeeland, en Weſt-Friesland, vaſtgeſteld is, in eenen beknópten bondel van bláderen, tót gerief zyner landsgenooten, byeen te brengen. Zulks dat men nu als met éénen opſlag alhier kan vinden 't gene waarom men anders, deswege onkundig zynde, miſſchien genoodzaakt zoud weezen eenen Rechtsgeleerde aan te ſpreeken. Want men vindt 'er, wat eygentlyk 't Verſterf-recht is, hoe verre het Maagſchap gaat, en hoedaanig de manier van erven is: Voorts eene beſchryving van het Schependoms recht, en 't Aasdoms-recht, waarvan het eerſte tót eenen vaſten regel had, *Het goed moet gaan aan de zyde daar het van gekomen is*, en liet daarom de zyd-lyn zo wel toe als de rechte lyn; en 't ander had tót eenen ſtel-regel *Het naaſte bloed erft het goed.* Zeeland heeft zich tótnógtoe aan 't aaloud Schependoms-recht gehouden. Dóch in Hólland en Weſt-Friesland heeft men eenen middelweg tuſſchen het Schependoms-recht en 't Aasdoms recht ingevoerd, zo nógtans dat het nieuw Schependoms recht in Zuyd-Hólland, en het nieuw Aasdoms recht in Noord-Hólland ſtand gegreepen heeft. Hoedaanig nu het oud Schependoms recht óf 't Zeeuws Verſterf-recht is, en waarin het nieuw

Digitized by Google

Schependoms recht, óf Zuyd-Hóllands verſterf-recht beſtaat, en van wat ſteden het wordt gebruykt, wordt duydelyk en zeer omſtandig in dit werkje beſchreeven; desgelyks ook het oud Aasdoms recht, en het nieuw Aasdoms óf Noord Hóllands verſterf-recht, het welk ook by de ſteden Amſterdam, Haarlem, en Leyden aangenomen is.

Achter aan is gevoegd een *Advys* van Hugo de Groot; en een wydloopige Aanmerking van eenen Raadsheer in den Hoogen Raad ontrent zeker geval tuſſchen eenen ſtiefvader en ſtiefzoon, wegens de erfenis van des laatſtens halve broeder van de zyde zyner overleedene moeder in den jaare 1600. voor den Hove van Hólland bepleyt, en uytgeweezen dat beyde te gelyk tót des overleedens erfeniſſegerechtigd waaren.

XV. HOOFDSTUK.

PLANTARUM USUALIUM Horti Medici Harlemenſis CATALOGUS, Authore *Ægidio de Koker*, ejuſdem horti Botanici & Collegii Medici Aſſeſſore.

Dat is.

NAAMLYST DER GEBRUYKELYKE PLANTEN van den Haarlemſchen Medicyn-Hóf, opgeſteld door Gillis de Koker, *Kruydkundige van dien Hóf, en Lid van 't gene-*

Digitized by Google

genootſchap der Artſen. Te Haarlem by Willem van Keſſel 1702. *In* 8. 11. *vellen.*

LIef hebbers der Kruydkunde, hier wordt u een naauwkeurige Lyſt aangebooden van de gebruykelyke Planten in den Haarlemſchen Medicyn-Hóf groeijende, naamelyk welker wortelen, uytſpruytſelen, houten, baſten, botjes, bláderen, tóppen, bloemen, zaaden, ſappen, en gommen by de Geneesmeeſters in 't gebruyk zyn. Een werkje, door den Kruydkundigen Schryver tzamen geſteld, om den konſtlievende leerlingen daardoor gelegenheyd te geeven, de kruyden, bloemen, zaaden, *enz.* wel te leeren kennen, opdat zy alzo door onkunde niet het één voor 't ander mogten neemen. En die wat verder in de Kruydkenniſſe gevórderd zyn, konnen 'er ook iets vinden dat niet ondienſtig nóch onvermaakelyk is, naamelyk hoe één en 't zelfde gewas dikwils met verſcheydene naamen berekend wordt, en waar de gewaſſen, in deeze lyſt vermeld, natuurlyk groeijen, en wanneer zy bloeijen. En opdat zulke die geen Latyn kennen ook dienſt van dit boekje zouden hebben, is t'elkens achter de Latynſche benaamingen de Duytſche gevoegd, mitsgaders de natuurlyke groeiplaats, en de bloei-tyd; en achter ieder plant wordt gezegd, wat het eygentlyk is, dat men 'er in de artſeny van gebruykt, naamelyk de bláderen, bloemen, zaaden, wortelen *enz.* En dewyl de Kruyd-beſchryvers dikwils in de benaamingen verſcheelen, zo is by elke byzondere benaaming ook de naam van dien Beſchryver ge-

Digitized by Google

voegd. Voorts is aan 't eynde een Aanwyzer van alle de Nederduytſche naamen der kruyden in dit boekje vervat, waardoor men aanſtonds derzelver Latynſche benaamingen kan vinden.

XVI. HOOFDSTUK.

HIERONYMUS SAVONAROLA devote en zeer godvruchtige MEDITATIEN over den 51ſten. *Pſalm Davids, den* 80ſten., *en eenige vaerzen van den* 31ſten. *Pſalm. Uyt het Latyn vertaald door* Joannes Gyſius. *Tweede druk. Te Amſterdam by* Jacobus van Hardenberg 1702. 10. *vellen, in* 8.

Hieronymus Savonarola, gebooren te Ferrare in Italië in 't jaar 1452., hebbende zich te Florence in de órden der Dominikaner Monniken begeeven, wierdt een zeer yverig Prediker, en taſtte de Kerkelyken menigmaal zo ſtreng aan, dat hy die ſtad verlaaten moſt; dóch na verloop van zeven jaaren, toen men ſchreef 1490. quam hy 'er weder, predikte zeer kragtig, en had grooten toeloop. Hy gaf verſcheydene werken uyt in 't Latyn, en ook in 't Italiaanſch, en onder andere deeze *Meditatiën.* Hy leydde een gódvruchtig leeven, ſprak hevig tegen de zonden, en wierdt eyndelyk als een ketter gevangen genomen, en nevens eenige anderen ter dood gedoemd. Gevraagd zynde door de gemagtigden van den Paus,

Digitized by Google

Paus, óf zy hunne gevoelens wilden herroepen, gaven hy en zyne medegezellen tót antwoord, „ dat ze door Góds genadige hulpe „ volſtandig by de bekende waarheyd wilden „ blyven, en niet in 't minſte daarvan wyken, „ dewyl zy zich van de zaligheyd hunner zielen verzekerd hielden. Hierop wierden zy dan ontwyd, en op den 23ſte. van Bloeimaand, des jaars 1498. te Florence opgehangen, hunne lyken daarnaa tót aſſche verbrand, en die aſſche in de rivier geſtrooid.

Dusdaanig was het eynde van deezen Savonarola, wiens ſtichtelyke *Overdenkingen* de Drukker nu ten tweeden maale onder de pers gebragt heeft. Het begin daarvan, waaruyt men van 't overige eenigſins zal konnen oordeelen, luydt aldus.

Pſalm LI. 1. *Gód zyt my genadig, naar uwe groote barmhartigheyd.*

„ Gód, gy die in een licht woont daar niemand kan toegaan; Gód die verbórgen zyt, „ die met geene lighaamelyke oogen kont beſchouwd, met geen geſchapen verſtand begreepen, nóch met de tonge der menſchen „ óf Engelen verklaard worden, myn Gód, ik „ zoek u, die onbegrypelyk zyt, ik roep u „ aan, die onuytſpreekelyk zyt, u die alles en „ overal zyt. Want ik weet dat gy het alleropperſte ding zyt, zo gy anders een ding „ moogt genaamd worden, en niet veel meer „ zyt de oorzaak aller dingen, indien gy anders ook eene oorzaak zyt! want ik vind geenen naam waarmede ik uwe onuytſpreeke-

Digitized by Google

„ lyke Majesteyt benoemen kan. Gód, zeg „ ik, gy die zyt al dat in u is: want gy zyt al„ leen uwe wysheyd, uwe goedheyd, uwe magt, „ en uwe alleropperste gelukzaligheyd. De„ wyl gy dan barmhartig zyt, wat zyt gy anders „ dan de barmhartigheyd zelve. Zie hier dan, „ ô Gód, gy die de barmhartigheyd zyt, zie „ de elende is voor u: Wat zult gy doen, ô „ barmhartigheyd? Gewiflyk gy zult uw werk „ doen, Zult gy uwe natuur konnen veran„ deren? En wat is dóch uw werk? De elende „ wegneemen, en de elendige menschen ver„ lichten: Zyt my dan genadig, myn Gód, „ Gód, zeg ik, die de barmhartigheyd zelve „ zyt; neem weg myne elende, weer myne „ zonden, want die zyn myne uyterste elen„ den; verlicht my elendig menfch, toon aan my „ uwe krachr. De ééne afgrond roept den an„ deren toe, den afgrond der elende roept tót „ de afgrond der barmhartigheyd; de afgrond „ der zonden schreyt tót den afgrond der gena„ de. Veel grooter is de afgrond der barmhar„ tigheyd, dan de afgrond der elende: de éé„ ne afgrond verflindt den anderen; de afgrond „ der barmhartigheyd, verflindt den afgrond „ der elende, *enz.*

Aldus gaat de Schryver voort, gebruykende doorgaans zeer ftichtelyke en hartroerlyke uytdrukfelen, gelyk in 't werkje zelfbeft kan gezien worden,

XVII. HOOFD

Digitized by Google

XVII. HOOFDSTUK.

WAARHEYD en DEUGD, vlocijende uyt de waare Godsdienſt en Godvrucht, beſtaande in rechte kenniſſe en praktyk tzamen gepaard, en verklaard in XII. ſtichtelyke nieuwe Eeuws diſcoerſen, en noodige Reformatie Predikatien, behelzende der Chriſtenen pligt en 't gene tot ons aller vreede dient, aanwyzende hoe ons nu in 't Jubeljaar 1700. aan den Heere op te draagen tot zyn dienſt, en dus tzamen te bereyden, tegen de eeyndige zalige eeuwigheyd, de hemelſche ruſte, die overblyft voor 't volk Gods. Beſchreeven tot nutte en waarſchouwinge van ons, op welke de eynden der eeuwen gekomen zyn, door veele godzalige geleerde mannen, en uyt voortreffelyke Engelſche ſchriften t'zamen gevoegd en vertaald, door J. H. Te Rotterdam by R. van Doesburg. 1700. 30. *vellen, in* 12.

DE Uytgeever van dit boekje, die naar alles wat men uyt zyne Inleydinge, en groote Voorreeden en Opdragt, oordeelen kan, de gódzaligheyd als het hoogſte goed in dit leeven ſchynt te betrachten, heeft deezen bondel van bladen tót nut zyns naaſten in 't licht gegeeven, om daardoor te ſtichten. En byaldien iemand mogt zeggen dat dit Predikanten werk was; zo antwoordt hy aldus daarop: „ Was „ ik zo één, ik wilde nooit myne hand en pen

Digitized by Google

„ op papier zetten, als ik maar myn mond
„ mogt gebruyken, en overal werk genoeg vin-
„ den, om in Kerk en huys JEHOVA te
„ verheerlyken, om zo Gode grootheyd te
„ geeven: en dewyl ik het niet mondeling kan
„ of mag doen, zo doe ik het ſchriftelyk, en
„ hoop hoe langer hoe beter te doen, zo de
„ Heere wil, en ik leeve.

Men ziet hieruyt de goede wille van deezen Schryver en uytgeever, die 't zyn werk heeft gemaakt verſcheydene Schriften, welke hy ſtichtelyk oordeelde te zyn, uyt het Engelſch te vertaalen, en zynen landslieden mede te deelen; want goede boeken konnen tót een middel dienen om het goede naa te jaagen. Hierom acht hy de manier in Engeland, van een boek behelzende eenige Lyk-predikaciën, óf iets dat de dood en de eeuwigheyd betreft, te ſchenken aan degénen die eene begraavenis verzeld hebben, veel beter, dan de gewoonte die te Amſterdam in zwang gaat, alwaar hem te begraaven geweeſt zynde, eenen roemer wyns in de hand geduuwd wierdt, 't welk hem deed denken dat zulk een quaad gebruyk (gelyk hy 't noemt) ingevoerd was om de menſchen door een goê vrolykmaakende dronk de droevige gedachtenis des doods uyt het hoofd te verdryven; alhoewel zulks onnoodig was, dewyl veele die al by den dooden in 't graf gelaaten hadden, gelyk bleek uyt de veele ydele en werreldſche geſprekken die men 'er hoorde.

Dóch dat daar gelaaten, onze Schryver wenſcht dat de menſchen het leeven voor den dood mogten kiezen terwyl het tyd is: ja voor-

al

Digitized by Google

al in den tyd der jongkheyd. „ O, zegt hy, dat „ de jongelingen en jonge dóchters hun geluk „ en voorrecht eens recht kenden, om in 't be„ gin den Heere te zoeken: O gedenkt aan u„ wen Schepper in de dagen uwer jeugd, eer de „ oude quaade dagen komen, waarin gy geen „ luſt zoudt hebben om den Heere te dienen. „ De tyd der gezondheyd en ſterkte is hiertoe „ de bequaamſte; want het blinde en lamme „ wilde Gód eertyds niet geófferd hebben; „ maar onze kracht en beſte deel moet hem op„ gedraagen worden, *enz.*

Hierom zegt hy ook in 't vervólg: O hoe moſten de Dienaars J. C. arbeyden om zielen te winnen! By welke gelegenheyd ſommige Studenten en Proponenten zo vinnig doorgeſtreeken worden, dat ik liever hebbe dat de Leezer het in 't boekje zelf naaziet, dan dat het mogt ſchynen uyt myne penne gevloeid te zyn.

Dus veel van het oogmerk des Schryvers gezegd hebbende, zal ik den Leezer in 't korte aanwyzen, wat voor verhandelingen achter de Voorreeden en Opdragten (die ontrent negen vellen met een maatelyk kleyne letter beſlaan) in dit boekje vólgen.

Het *eerſte* vertoog wordt genoemd, *het beſte werk in de ſlechtſte tyden*, uyt 2. Chron. VII. 14. *En zou myn vólk over welke myn naam genoemd wordt zich verootmoedigen en bidden, en myn aangezigte zoeken, en zich bekeeren van hunne boozе weegen, zo zal ik uyt den hemel hooren, en hunne zonde vergeeven, en hun land geneezen.*

II. De Kerks klagte en gebed tót Gód, naar tyds gelegenheyd verhandeld, uyt *Jeſaia* LXIII. 17.

Digitized by Google

17. *Heere waarom doet gy ons van uwe wegen dwaalen, waarom verstóke gy ons hart, dat wy u niet vreezen?*

III. Aanspraak en bedenking over de pligt des gebeds.

IV. Serieuse Aanmerking ontrent de Familie Gódsdienst, behelzende Josuâs beste keuze. *Jos.* XXIV. 15. *Ik en myn huys, wy zullen den Heere dienen.*

V. Jehovahs gewillig vólk vercierd met heyligheyd, uyt *Psalm* CX. 3. *Uw vólk zal zeer gewillig zyn op den dag uwer heirkracht, in heylige cieraadjen.*

VI. 't Cieraad van Góds huys, en ieder geestelyk inwooner, zynde met heyligheyd bekleed; uyt *Psalm* XCIII. 5. *De heyligheyd is uwen huyze, o Heere, eerlyk, in lange dagen.*

VII. Bede en wensch op des Heeren dag en en zynen heyligen dienst.

VIII. Góds vólks eeuwige Sabbath, uyt *Hebr.* IV. 9. *Daar blyft dan nóg een ruste over voor het vólk Góds.*

IX. Waarheyd en Deugd de weg ter ruste na de zalige heerlykheyd, uyt *Hebr.* IV. 1. *Laat ons dan vreezen dat niet 's eeniger tyd de belófte van in zyne ruste in te gaan naagelaaten zynde, iemand van u schyne achter gebleeven te zyn.*

X. De ziels ruste in Gód, haar hoogste goed, uyt *Psalm.* CXVI. 7. *Myne ziel keer weder tót uwe ruste, want de Heere heeft aan u wel gedaan.*

XI. Reformatie Predikacie over *Jerem.* V. 3. *O Heere, zien uwe oogen niet naar waarheyd.*

XII. Een

Digitized by Google

XII. Een Predikacie op de bewaaring des Konings, over *Jerem.* XIII. 16. *Geeft eere den Heere*, enz

---

XVIII. HOOFDSTUK.

LE SAINT REFUGIE, ou la vie & la mort édifiantes de WERNERUS . . . mort à . . . l'an 1699.

Dat is.

DE HEYLIGE VLUGTELING, óf het ſtichtelyk leeven en ſterven van WERNERUS. ... geſtorvente . . . in't jaar 1699. *Te Amſterdam by* Rudolf *en* Gerard Wetſtein. 1701. *In* 12. 8. *vellen.*

DIt boekje behelſt de leevensbeſchryving van zeker Franſch jongeling, die hoewel om de religie uyt Vrankryk gevlugt, echter van natuur tót vermaak en gezelſchappen geneegen was, dóch in zyne jonge jaaren de werreld leerde verzaaken, zynde eerſt daartoe aangeleyd door het leezen van *Thomas a Kempis Naavólging van Chriſtus.* Hierop begon hy de eenzaamheyd te beminnen, en een ſtreng leeven te leyden, en hoewel hy daardoor by zyne vrinden en bekenden in 't oog liep, nógtans ging hy 'er in voort, en wierdt eyndelyk getrokken tót een diepe ingetoogenheyd, 't welk de

Digitized by Google

de Schryver noemt het ſtilzwygend gebed, (*) waardoor de ziel opgeheven wordt om zich in de ondervindelyke tegenwoordigheyd Góds te houden, zonder eenig geſprék, maar in een eenvoudige en verliefde beſchouwinge van dien Gód, als tegenwoordig door't geloof. Dóch hoewel deeze Jongman eenigermaate tót dusdaanig een beſchouwing gekomen was, echter verloor hy dien ſtaat weder, en verviel tót zulk een dorheyd des gemoeds, dat de eenzaamheyd hem ondraagelyk wierdt. In deezen ſtand begreep hy wel met zyne zinnen dat 'er een Gód, een Verlóſſer, en een eeuwig leeven was, maar dit alles quam hem voor als zaaken die niet voor hem waaren. Hy nam derhalve zyne toevlugt tót zékeren neef, die meerder eervaarenheyd hád, en die hem dikwils met goede onderrechtingen aan de hand ging. Naa eenigen tyd viel hy in een zwaare verkoudheyd, die hem niet wilde verlaaten, te meer doordien hy gewoon zynde alle avonden eer hy in 't bed tradt, in zyn bloote hemd, en op zyne knién, zeker gebéd op te zeggen, niet beſluyten kon dit gebruyk, hoewel in den winter, naa te laaten. Maar zyn Neef zulks te weeten gekomen zynde, ontriedt hem die ſtrengheyd, voornaamelyk nu hy zich in zulk een lighaamelyke zwakheyd bevondt. Hy begon dan wat meer zórg voor zyn lighaam te dragen; maar de quaal had reeds zo de overhand, dat ze eyndelyk in eene ſoort van teering veranderde, zo dat hy naa verloop van tyd geheellyk het bed moſt houden. In deezen ziekelyken ſtaat gevoelde hy

(*) *Pag.* 34.

Digitized by Google

hy die aangenaame vertroostingen niet, welke hy wel eer genooten had; maar hy bleef niet te min in eene gelaatenheyd, poogende zyne wille aan die van zynen Schepper te onderwerpen. Waarop dan ook volgde, dat hy in zulke verrukkingen viel, dat hy uytroepende, zeyde zynen Zaligmaaker te zien, en dat die hem alle zyne overtreedingen vergeeven had. En in dusdaanigen staat overleedt hy eyndelyk in den ouderdom van drieëntwintig jaaren, op den 9den. van Grasmaand des jaars 1699.

Van de oorzaak zyns doods wierdt verscheydenlyk gesprooken; sommige meenden dat hy zaaken had willen naaspeuren die boven zyn begrip waaren; andere zeyden dat hy door zyn streng leeven zich zelven verkort had; maar de Schryver van dit verhaal oordeelt dat de géne zo wel als de andere daarin bedroogen waaren.

XIX. HOOFDSTUK.

VERVOLG op de Getuygenisse der Waarheyd, *zynde een tweede Aanspraak aan de Roomsch-Katholyke Nederlanders, aan welke getoond wordt dat 'er is een onbepaalde vryheyd in 't leezen der H. Schrifture in de gemeyne taale; tegen den IV. Regel van den Index der verboode boeken, gemaakt in 't Concilie van Trenten, alwaar het leezen der H. Schriftuur verbooden wordt: Als ook tegen degénen die dat verbód rechtvaerdigen willen,*

Digitized by Google

willen, gelyk in zyn boek gedaan heeft Pater Martinus Harney, *Doctoor in de Univerſiteyt tot Loven, geweezene Provinciaal in de Nederlandſche Provincien van de Ordre der Predikheeren. Door* Johannes Mauritius, *geweezene Prediker van dezelfde Ordre. T' Amſterdam, by* Andries van Damme, *Boekverkooper bezyden de Beurs* 1702. *In* 8. 22. *vellen.*

DE Schryver van dit werkje, die zich door zyne voorige ſchriften reeds aan de werreld heeft bekend gemaakt, poogt door dit tegenwoordige het leezen der H. Schrift den Roomſch Katholyken niet alleenlyk als geoorlófd, maar als hoognoodig aan te pryzen, zynde inzonderheyd daartoe aangeleyd, omdat *Dr. Harney*, in den tytel gemeld, zulks in zeker boek, genoemd *Redelyke geboorzaamheyd der Katholyke Nederlanden in het leezen der H. Schriftuur in de gemeyne taale*, zynen geloofsgenooten zo veel hy kan ontraadt, en met honderden van getuygeniſſen tracht te beweeren, „ dat geen Katholyk een Leek zynde, de H. „ Schriftuur leezen, nóch in zyn huys hebben „ mag, zonder byzonderen oorlóf en toeſtem„ minge van den Biſſchop, Paſtoor, óf Biecht„ vader daartoe gevraagd, en in geſchrift ver„ kreegen te hebben. En dit boek van deezen Dr. Harney wordt met een zonderlinge keur (*Approbatie* is 't onduytſch woord,) die in dit *Getuygenis der Waarheyd* (*) naageſchreeven ſtaat.

(*) *Pag.* 12.

Digitized by Google

ſtaat, als een voortreffelyk werk aangeprecezen. Doch om te bewyzen dat deeze zeer nuttelyke leezing voor een iegelyk geoorlófd is, heeft het onzen Schryver, uyt hiefde tó: de waarheyd, geluſt, zulks aan te toonen, eerſtelyk uyt de H. Schrift zelve, door een goed getal van Schrifttuurplaatſen tó: dien cynde aangehaald; en daarnaa uyt de ſchriften der Oudvaderen. Vervólgens worden de rédenen, welke de Paus en de Prieſters daar tegen inbrengen, wederlegd; de waare kennis Gods als het zekerſte middel ter zaligheyd voorgeſteld; de overléveringen der Roomſche Kerke voorgedraagen; de onfeylbaarheyd der gemelde Kerke overwoogen; en de gódloosheyd van het verbód tegen het leezen der H. Schrift in de gemeene taal getoond, met aanwyzinge van kluchtige rédenen die men daartoe bybrengt; en opdat niemand mogt denken dat onze Schryver die verzwaarde, heeft hy zich liefſt van de eygene woorden van Dr. Harney willen bedienen, die zeker geval aldus (*) vertelt: „ Kenbaar genoeg is het gene de „ waerdige Biſſchop van Tarakona, Didakus „ de Yepes, Biechtvader van S. Tereſia en van „ Filippus den tweeden, verhaalt, hoe zékere „ dóchter, die al ontvangen was om 's daags „ daarnaa in 't Klooſter te komen, aan S. Te„ reſia vraagende óf zy eenen Bybel, dien zy „ had, ook mede zou brengen? S. Tereſia „ heeft haar geantwoord: *Bybel, dóchter? Wy „ begeeren nóch u, nóch uwen Bybel.* Zo plótſelyk gaf Tereſia deeze dóchter den ſchop, omdat zy den Bybel, die zy in 't huys haarer oude-

Z ren

(*) *Pag.* 214.

Digitized by Google

ren gewoon was te leezen, ook in 't Klooster gebruyken wilde.

Nu vólgt het plakkaat van Filips den II. Koning van Spanje, in den jaare 1569. te Bruſſel uytgegeeven, behelzende een ſtreng verbód tegen 't leezen der boeken die door 't Concilie van Trente verbooden waaren, in welks IV. Regel van den lyſt dier boeken, de H. Schrift de eerſte plaats heeft; en opdat niemand van dit plakkaat en wat hem vólgens 't zelve te doen en te laaten ſtaat, onkundig mogt zyn, heeft P. Harney het zynen Leezeren in 't Nederduytſch, Franſch, en Latyn medegedeeld.

De Schryver beſluyt zyn werk met eene aanpryzing van het nut dat uyt het leezen der H. Schrift te haalen is; en wenſcht dat dit dierbaar juweel niet langer van de Katholyken verworpen worde.

Digitized by Google

XX. HOOFDSTUK.

Tytels en Berichten van Boeken.

NB. Van de boeken, welker tytels met een * getekend zyn, heeft de Leezer in de naaſtvólgende twee maanden de Uyttrekſels te verwachten.

I.

Tot Amſterdam by Pieter Mortier *is gedruk*t: Sancti Aurelii AUGUSTINI Hipponenſis Epiſcopi Opera. Poſt Lovanienſium Theologorum recenſionem caſtigata denuo ad manuſcriptos codices Gallicanos, Vaticanos, Anglicanos, Belgicos &c. nec non ad editiones antiquiores & caſtigatiores. Opera & ſtudio Monachorum ordinis Sancti Benedicti è Congregatione Sancti Mauri. Editio Nova a multis mendis purgata.

Dat is.

De werken van den H. Aurelius AUGUSTINUS, Biſſchop van Hippon, naa de overzieninge der Leuvenſe Theologanten op nieuws verbeterd, naar de Franſche, Vaticaanſche, Engelſche, Nederduytſche, enz. *met de handgeſchreeven boeken, alsmede naar de oudſte en beſte drukken: door den*

Digitized by Google

arbeyd en vlyt der Monniken van de Orden van S. Benediktus, uyt de vergadering van St. Maurus. Een nieuwe druk van veele feylen gezuyverd. In Folio, XI. boekdeelen: Waarby komt als het twaalfde Stuk,

II.

Appendix Auguſtiniana, in qua ſunt S. *Proſperi* Carmen de ingratis, cum notis Lovanienſis Theologi; Joannis Garnerii Societatis Jeſu Presbyteri Diſſertationes pertinentes ad Hiſtoriam Pelagianam; Pelagii Britanni commentarii in epiſtolas S. Pauli; ac denique Deſ. Eraſmi, Joan. Lud. Vivis, Jacobi Sirmondi, Henrici Noriſii, Joannis Phereponi & aliorum Præfationes, Cenſuræ, Notæ, & Animadverſiones in omnia S. Auguſtini Opera. Tomus XII. qui huic editioni peculiaris, undecim prioribus ex ſola Editione Pariſienſi ſine mutatione expreſſis.

Dat is.

Aanhangſel van Auguſtinus, behelzende het gedicht van den H. PROSPER, wegens de ondankbaare, met aantékeningen der Leuvenſche Theologanten; de Redeneeringen van Joannes Garnerius, Prieſter van Jeſus Genootſchap, behoorende tót de Pelagiaanſche Hiſtorie; Pelagius *de Britanniér Verklaaringen over de Zendbrieven van den Apoſtel Paulus; midsgaders de Voorreeden, Oordeelen, Aantékeningen, en aanmerkingen over alle Auguſtinus werken, van Deſi-*

derius

Digitized by Google

derius Eraſmus, Joannes Ludovicus Vives, Jacobus Sirmondus, Henricus Norisius, Joannes Phereponus, en anderen; zynde dit een byzonder boekdeel, dat by de Paryſche drukpers is.

III.

Noch wordt by den zelfden P. Mortier *gedrukt:* Alle de werken van FLAVIUS JOSEPHUS, behelzende de Joodſche Oudheden; 't verhaal van zyn eygen leeven; de Hiſtori van den oorlóg der Jooden tegen de Romeynen; zyne twee boeken tegen Apion, en zyne beſchryving van den Marteldood der Machabeen: Waarby gevoegd is het gezantſchap van Philo aan den Keyzer Kaligula. Midsgaders de vyf boeken van Egeſippus van de Joodſche oorlogen, en de verdelging Jeruſalems. In 't geheel met nieuwe kopere plaaten vercierd. Door *W. Sewel* vertaald. Met Privilegie van de Edele Groot Moogende Heeren Staaten van Hólland en Weſt-Vriesland.

IV.

* DICTIONAIRE de la LANGUE SAINTE, contenant toutes les Origines, ou les mots Hébreux, tant primitifs que dérivez, du vieux Teſtament. Avec les obſervations Philologiques & Theologiques. Ouvrage tres-curieux, tres-propre, & tres-neceſſaire a ceux même qui n'entendent pas les langues ſavantes. Ecrit en Anglois par le

Digitized by Google

Chevalier *Leigh*. Traduit en François, & augmenté de diverſes Remarques, par feu Mr. *Louis de Wolzogue*.

Dat is.

Woordboek der Heylige taale, *vervattende alle de oorſpronkelykheden, óf Hebreeuwſche woorden, zo eerſtelingen als afſpruytſels, des ouden Teſtaments. Met redenkundige en godgeleerde aanmerkingen. Een zeer keurlyk werk, zeer bequaam en noodig zelfs voor die, welke de geleerde taalen niet verſtaan. Geſchreeven door den Ridder* Leigh. *In't Franſch overgezet en met verſcheydene aanmerkingen vermeerderd door wylen den Heer* Lodewyk Wolzogen, *T'Amſterdam by* Pieter Mortier 1703. *In 4. 112. vellen.*

V.

Nouveau Recueil de ſecrets & curioſitez, le plus rares & admirables de tous les effets que l'Art & la nature ſont capables de produire: tres-utiles & neceſſaires a tous ceux qui ſont curieux de conſerver leur ſanté. Septieme edition. Augmenté de plus de la moitié de merveilleux & beaux ſecrets gallants & autres; experimentez & approuvez par gens de qualité, & compoſez par le Sr. *d'Emery*.

Dat is.

Nieuwe verzameling van geheymen en aardigheden,

Digitized by Google

den, de zeldzaamste en wonderlykste van alle uytwerkingen welke de konst en natuur konnen voortbrengen: zeer nut en noodig voor alle die gaern hunne gezondheyd willen bewaaren. De zevende druk. Meer als de helft vermeerderd met wonderbaare, schoone, en snaakje geheymen, door eervaarenheyd goed bevonden by luyden van aanzien, en byeen vergaderd door den Hr. d'Emery. T'*Amsterdam by* Pieter Mortier *In* 12. *Twee deeltjes, tzamen* 39. *vellen.*

VI.

* La vie d'Elisabeth, Reine d'Angleterre, nouvelle Edition, augmentée du veritable caractere d'Elisabeth & ses Favoris.

Dat is.

Het leeven van Elizabeth Koningin van Engeland: Een nieuwe druk, vermeerderd met de waare uytbeelding van Elizabeth en haare gunstelingen. T'*Amsterdam by* Pieter Mortier 1703. *In* 12. *Twee deelen, tzamen* 54. *vellen.*

VII.

* Veritable maniere de bien *Fortifier*. De Mr. de *Vauban*, on l'on voit de quelle methode on se sert aujourd'hui en France, pour la Fortification des places. Le tout mis en ordre par Mr. l'Abbé du Fay, & le Chevalier

Digitized by Google

de Cambray. Nouvelle édition, corrigée & augmentée de la moitié.

Dat is.

De rechte manier om wel veſtingen te bouwen, van den Hr. de Vauban; *waarin men ziet van wat wyze men zich hedensdaags in Vrankryk bedient, om de plaatſen ſterk te maaken. Alles in órde gebragt door den Abt du Fay en den Ridder de Cambray. Een nieuwe druk, verbeterd en wel de helft vermeerderd. T' Amſterdam by* Pieter Mortier 1702. *In* 8. 16. *vellen, met kopere plaaten.*

VIII.

Morale Theologique & Politique, ſur les vertues & vices de l'hommes. Par *Samuel Baſnage de Flottemanville*, Paſteur de l'Egliſe Wallonne de Zutphen.

Dat is.

Godgeleerde en ſtaatkundige Zeedeleſſen, over de deugden en ondeugden der menſchen. Door Samuel Baſnage de Flottemanville, *Predikant der Walſche Gemeynte te Zutphen. T' Amſterdam by* Pieter Mortier 1703. *In* 8. *twee deelen, tzamen* 84. *vellen.*

IX.

* סדר נזיקין ſive Legum Miſchnicarum Liber

Digitized by Google

ber qui inscribitur *Ordo Damnorum*, cum clarissimorum Rabbinorum Maimonidis & Bartenoræ Commentariis integris. Quibus accedunt variorum Auctorum notæ ac versiones in eos quos ediderunt codices. Latinitate donavit ac notis illustravit *Guilielmus Surenhusius*, pars quarta.

Datis.

Seder Nezikin, *of het boek der Mischnische Wetten, welk genoemd worde de* Orde der beschaadigingen, *met de geheele uytlegging der beroemde Rabbynen Maimonides en Bartenora. Waarby nóg komen de Aantékeningen en Overzettingen van verscheydne Schryvers over die Boeken welke zy uytgegeeven hebben. In 't Latyn vertaald en met Aantékeningen opgehelderd door* Willem Surenhuyzen. *Vierde deel. T' Amsteldam by* Gerardus *en* Jakobus Borstius 1702. *Infolio.* 139. *vellen.*

X.

סדר קדשים sive Legum Mischnicarum Liber qui inscribitur *Ordo Sacrorum*, cum clarissimorum Rabbinorum Maimonidis & Bartenoræ Commentariis integris. Quibus accedunt variorum Auctorum notæ ac versiones in eos quos ediderunt codices. Latinitate donavit ac notis illustravit *Guilielmus Surenhusius*. pars quinta.

Dat

Digitized by Google

Dat is.

Seder Kadaschim, *óf het boek der Mischnische Wetten, 't welk getyteld wordt de* Reeks der heylige dingen, *met volkomene verklaaringen der beroemde Rabbynen Maimonides en Bartenora. Waarby komen de Aantekeningen en Overzettingen van verscheydene Schryvers over de boeken die zy uytgegeeven hebben. In 't Latyn overgezet en met Aantekeningen opgehelderd door* Willem Surenhuyzen. *Vyfde deel.* T' *Amstelдam by* Gerardus *en* Jakobus Borstius 1702. *In folio.* 117. *vellen.*

XI.

Nicolai Gurtleri Basilienſis in Schola Academica Daventrienſis S. S. Theol. Doct. & Profeſſ. Syſtema Theologiæ Propheticæ.

Dat is.

Nikolaus Gurtlerus van Basel, Dr. *en Hoogleeraar der H. Godgeleerdheyd in de Akademische schoole van Deventer, t Zamenstel der Profeetische godgeleerdheyd.* T' *Amstelдam by* Gerardus *en* Jakobus Borstius 1702. *In* 4. 103. *vellen.*

XII.

Syntagma Diſſertationum de ſtylo novi Teſtamenti Græco, quas collegit, atque una edi curavit *Taco Hayo* van den *Honert*, Eccleſiæ Amſtelodamenſis Paſtor.

Dat

Digitized by Google

Dat is.

'Zamenvoegſel van eenige verhandelingen over den Griekſchen ſtyl des Nieuwen Teſtaments, by een verzameld en in't licht gegeeven door Tako Hajo *van den* Honert, *Predikant der Gemeynte van Amſterdam. T'Amſteldam by* Gerardus Borſtius, 1702. *In* 4. 18. *vellen.*

XIII.

* Kortbondig vertoog van Chriſtus Afkomſt uyt David, behelzende eene beweering van Mariäs erfdochterſchap; en een vereffening van de twee geſlacht-kaarten by Matheus en Lukas te vinden: door *Tako Hayo* van den *Honert*, Bedienaar des H. Evangeliums t'Amſteldam. T'Amſteldam by *Gerardus Borſtius* 1702. In 8. 59. vellen.

XIV.

Bybelſche Keurſtoffen ófrechtmaatige verhandeling van eenige plaatſen der Heylige Schrift, als *Pſal.* CX. 3. *Judæ* v. 3. *Eſeſ.* VI. 10.-17. *Hoogl.* V. 16. *Eſeſ.* II. 13.-16. *Gal.* V. 25. *Ezech.* XVII. 22.-24. *Matth.* IX. 37. 38. *Spr.* XI. 30. Door *Johannes d'Outrein* Phil. Doctor, en Dienaar des Evangeliums te Arnhem. T'Amſteldam by *Gerardus Borſtius.* 1702. In 8. 37. vellen.

Eben-

Digitized by Google

XV.

Eben-haëzer, ofte Gedenkſteen der hulpe van Jehova, over 1. *Sam.* VII. 12. Met betrekking, zo op de verydeling van den aanſlag der Franſchen op de ſtad Nimegen, op den XI. van Zomermaand 1702. als op de verovering van Keyzerswaard, en andere merkwaardige weldaaden, van God onlangs nog aan ons Vaderland beweezen, opgerecht door *Johannes a'Outrein*, Dienaar van J. C. te Arnhem. T'Amſteldam by *Gerardus Borſtius*, 1702. 2¼ vel.

XVI.

* Antonius Sidobre Monspelienſis Doctor de Variolis & Morbillis. Accedit Caroli Drelincurtii, Profeſſoris Anatomiæ in Academia Lugd. Batav. de eodem Argumento Diſſertatio. Cum Indice capitum & rerum.

Dat is.

Antoni Sidobre Arts van Monpeliers, wegens de pokjes en mazelen. Daarby komt Karel Drelincourt, Hoogleeraar der Ontleedkunde in de Hoogeſchool van Leyden, Vertoog over dezelfde ſtoffe. Met een bladwyzer. Te Leyden by Andries Dykhuyzen, 1702. *In* 12. 14. *vellen.*

XVII.

Digitized by Google

XVII.

* Nieuwe en naauwkeurige Reys-beſchryving van 't Mark Brandenburg, Koerland, Littauwen, Lyfland, Pleskovie, Groot Naugardie, Tweerië, en Moskovië; waarin de leevens aardt dier volkeren, hunne godsdienſt, kleeding, wyze van Regeering, byzonder net beſchreeven, en veele tot nog toe onbekende ſtukken aan den dag gebragt worden. Alsmede een aanmerkenswaardige beſchryving van het Koningryk Siberië, en den Zabelvangſt. Door *J. A. Brand.* Te Utrecht by *Anthony Schouten* 1703. In 8. 26. vellen.

XVIII.

Duyſterheyd verlicht, door een natuurkundig verroog der *Steen*, en deſſelfs geneezing in 't lighaam. Door *Johannes Pronk* der Medicynen Doctor, t'Amſterdam. T'Amſterdam by *Wilhem Linnig van Koppenol* 1702. In 8. 6. vellen.

XIX.

* Laatſte gedachten over eenige byzondere ſtoffe zo des ouden als des nieuwen Teſtaments, raakende kenniſſe der waarheyd die naar de godzaligheyd is. Door *Dominicus Coltzius*, Bedienaar des H. Evangeliums tot Hindelopen. Zynde achteraan gevoegd de Af-

Digitized by Google

Afscheyd- en Intreed-Predikaciën in de verplaatsingen des Autheurs, met nóg tweederley toegift. T'Amsterdam by *Jakobus van Hardenberg* 1702. In 4. 100. vellen.

XX.

Ongebondene Licentie de grondslag der Rhynsburgse verdraagzaamheyd. Aan K. van Hoek. T'Amsterdam by *Jacobus van Hardenberg*, 1702. In 8. 11. vellen.

XXI.

Thesaurus Theologico-Philologicus, sive Sylloge Dissertationum elegantiorum ad selectiora & illustriora Veteris & Novi Testamenti loca; a Theologis celebrioribus antea separatim diversis temporibus conscriptarum. Secundum ordinem Novi Testamenti Librorum digesta.

Dat is.

Godgeleerde-letterkundige schat, óf Verzameling van cierlyke Redenvoeringen over eenige uytgeleezene en uytmuntende plaatsen des Ouden en Nieuwen Testaments; door vermaarde Theologanten voortyds byzonderlyk op verscheydene tyden geschreeven; geschikt volgens de órde van de boeken des Nieuwen Testaments. T'Amsterdam by Henrik *en de Weduwe van* Dirk Boom, Joannes *en* Gillis Jansonius *van* Waesberge, Gerard Bor-

Digitized by Google

Borſtius, Joannes Wolters; *en t'Utrecht by* Willem *van de* Water, *en* Willem Broedelet 1702. *In folio.*

XXII.

Les Methamorphoſes d'Ovide en Latin & François, divisées en XV. livres, avec des nouvelles Explications Hiſtoriques, Morales & Politiques ſur toutes les Fables, chacune ſelon ſon ſujet, de la Traduction de Mr. *Pierre du Ryer*, de l'Academie Françoiſe: Edition nouvelle, enrichie de tres belles figures.

Dat is.

De Herſcheppingen van Ovidius in Latyn en Franſch, verdeeld in XV. boeken, met nieuwe Hiſtoriſche Zeedekundige, en Staatkundige uytlegginge over alle de fabelen, ieder volgens zyn onderwerp, naar de overzetting van Mr. Pierre du Ryer, *van de Franſche Akademie. Een nieuwe druk, verrykt met zeer ſchoone plaaten. Te Amſterdam by* Blaau, *de* Janſoons *van* Waasberge, Boom, *en* Goethals, 1702. *In folio.*

XXIII.

Memoires du Comte de Vordac, General des Armees de l'Empereur. Ou l'on voit tout ce qui s'eſt paſſé de plus remarquable dans toute l'Europe, durant les mouvements de la derniere guerre.

Dit

Digitized by Google

Dat is.

Gedenkſchriften van den Graaf van Vordac, Veldheer des Keyzers. Waarin men ziet al het merkwaardigſte dat 'er geduurende de beweegingen van den laatſten oorlóg is voorgevallen. Naar de kopye gedrukt te Parys by Guillaume Cavalier, 1703. *In* 8. 15. *vellen.*

XXIV.

Annales óf Geheymſchriften van het Hóf van Vrankryk en de ſtad van Parys voor de jaaren 1697. en 1698. Waarin de intrigues van het gezeyde Hóf en ſtad, naar waarheyd, zeer naauwkeurig en klaar worden verhaald, en ontdekt. Uyt het Franſch vertaald door *D. Ghys.* In 's Graavenhaage by *Meyndert Uytwerf* 1703. In 8. 40. vellen.

XXV.

De wonderen van de Gemeynſchap tuſſchen Chriſtus en zyn vólk, onder de Zinnebeelden van Bruydegom en Bruyd. Aanvangklyk begreepen in de vier eerſte vaerzen van Salomons Hoog-lied, uyt de grond opgehaald en verklaard, in haar tzamenhang getoond, en tót zielſtichtinge toegepaſt, door *Cornelis Ens*, Dienaar van den Heere Jeſus in zyn gemeynte te Quadyk. In 's Graavenhaage by *Meindert Uytwerf*, 1702. In 8.

Dat

Digitized by Google

XXVI.

Hiſtoire Abregée d'Eſpagne, contenant les differentes races de ſes Rois, depuis que ce pays a commencé d'être habité, mais d'une maniere plus particuliere, depuis Flavius Chindaſuinte, qui regnoit il y a environ 1000. ans, & duquel eſt deſcendu le preſent Roy Philippe V. du coté maternel, avec la relation de leur principales Actions, de leur mariages, de leur deſcendans, & de leur titres, & de tout ce qui s'eſt paſſé de plus memorable ſous leur Regnes. On y a ajouté une Relation ſuccinte des Etats de cette Couronne, de ſes Revenus &c. Et une Table Chronologique de la ſucceſſion de ſes Rois juſqu'a preſent. Le tout tiré des meilleurs Auteurs Eſpagnols. Traduit de l'Anglois.

Dat is.

Verkorte Hiſtori van Spanje, behelzende de verſcheydene afkomſten van haare Koningen, ſederd dat dit land is begonnen bewoond te worden, doch inzonderheyd ſederd Flavius Chindaſuinte, die voor 1000. jaaren regeerde, en van welken de tegenwoordige Koning Filips de V. van moederlyke zyde afgedaald is; met een verhaal van hunne voornaamſte daaden, hunne huuwelyken, hunne afkomelingen en hunne tytelen; en voorts van al het merkwaerdigſte dat onder hunne regeeringen voorgevallen is. Daar is bygevoegd, een beknopt verhaal van de Staaten dier Kroone,

Digitized by Google

en derzelver inkomsten, nevens een Tyd-tafel van de volgreeks haarer Koningen tót nu toe. Alles getrokken uyt de beste Engelsche Schryvers. T'Utrecht by Willem Poolsum 1703. In 12. 18. *vellen.*

XXVII.

De Leere van *Juffr. Antonette Bourignon* verdeedigd, toonende haar Gevoelens; Tegenwerpingen, en Antwoorden: Het bewys dat ze door Gods Geest is geleyd en heeft geschreeven: En de beschryving van haar leeven en wandel. Alles uyt het Engelsch vertaald. Nevens een Brief tegen het vasch getuygenis van D: B. Bekker. T'Amsterdam by *J.* en *G. Janssonius van Waasberge* 1701. In 8. 33. vellen.

XXVIII.

Naudæana & Patiniana, ou Singularitez remarquables, prises des conversations de Mess. *Naudé* & *Patin*. Seconde édition revuë, corrigée & augmentée d'Additions de Naudæana qui ne sont point dans l'Edition de Paris.

Dat is:

Naudæana *en* Patiniana, *of Aanmerkelyke byzonderheden genomen uyt den ommegang van de Heeren Naudé en Patin. Tweede druk, overzien, verbeterd, en vermeerderd met byvoegsels der* Naudæans,

Digitized by Google

die in den druk van Parys niet zyn. T' Amsterdam by François *vander* Plaats 1703. 19. *vellen.*

XXIX.

Onderzoek uyt Zeedeleſſen en Rechtsgronden, óf de Pynbank een zéker middel is, om geheyme misdaaden waar te maaken; waarin wydloopig gehandeld wordt van de misſlaagen die in het inſtrueeren en vervólgen van crimineele proceſſen, en voornaamelyk in het onderzoek van toverye begaan worden. Zeer noodig voor alle hooge en laage Rechters, als mede voor alle zo conſulteerende als practizeerende Advokaaten. Door den Heer *Auguſtin Nicolas*, in zyn leeven Raadsheer van den Koning, en Raad ordinair van zyn Hóf in het Parlement van het Franche Comté in Bourgogne. Uyt het Franſch vertaald. In 's Graavenhaage by *Joannes Kitto*, 1702. In 8. 23. vellen.

XXX.

Het waar Intereſt van Europa tot Conſervatie van haare vryheyd, door een oprechten Hóllander. In's Graavenhaage by *Johannes Kitto*, 1702. in 8: 5. vellen.

Digitized by Google

XXXI.

Methode pour apprendre a deſſiner les Paſſions propoſée dans une conference ſur l'expreſſion generale & particuliere. Par Mr. *le Brun*, premier Peintre du Roy, Chancelier & directeur de l'Academie Royale de peinture & ſculpture. Enrichie d'une grand nombre de Figures tresbien deſſinees.

Dat is.

Manier om te leeren de Hartstogten af te ſchetſen, voorgeſteld in een geſprek over de algemeene en byzondere uytdrukkinge. Door Mr. le Brun. *Eerſte ſchilder des Konings, en Kancelier, beſtierder van de Koninglyke Akademie der Schilder-en Graveer-konſt: Verryke met een groot getal figuuren, zeer wel geſchetſt. T' Amſterdam by* Françoys *van der* Plaats, 1702. *In* 8. 5. *vellen, en* 42. *plaatjes.*

XXXII.

Johannis Scotani, quondam Acad. Franeq. Phil. Doct. & Prof. Publ. Diſcuſſio Cenſuræ Hultianæ, qua ſcilicet illuſtriſſimus ille Præſul *Pet. Daniel Huetius* Epiſcopus Sueſſonienſis, Philoſophiam, quam vocat, Carteſianam iniquè vexavit. Editio altera. In uſum Philoſophicæ Juventutis adornata cum præfatione *Jacobi Roman.* Phil. & Med. Doct.

Dat

Dat is.

Joannes Scotanus, *eertyds Dr. der Filosofie en openbaar Hoog-Leeraar in de Hooge school te Franeker, Onderzoek van 't oordeel waarmede die doorluchtige Kerkvoogd* Pierre Daniel Huet, *Bisschop van Soissons, de Kartesiaansche Filosofie, gelyk by ze neemt, t'onrecht doorgestreeken heeft. De tweede druk, ten dienste der Filosofische jeugd. Met eene Voorreede van* Jakobus Roman, *der Filosofie en Medicyne Doktor. T' Amsterdam by* François *van der* Plaats, 1702. *In* 8. 30. *vellen.*

XXXIII.

L'Etat actuel de la Pologne.

Dat is.

De weezendlyke staat van Polen. Te Keulen by Jacques Bouteux 1702. *In* 12. 11. *vellen.*

XXXIV.

Medulla Algebræ, óf 't Merg der Stelkonst, door *Matheus Soetens*, Mr. Wiskonstenaar. T' Amsterdam by *Jan ten Hoorn* 1702. In 8. 10. vellen, met 41. plaaten.

Digitized by Google

XXXV.

Onderzoek van het geloove der Doopsgezinde, ontdekkende in het onderwys der Christelyke Leere, opgesteld van *Engel Arendzoon van Dooregeest*, veele wangevoelens tegen de waare Godsdienst strydende, dewelke met de heylige Schrift en wettige redenen worden wederlegd, door *Henrik Seevenhuyzen*, Predikant in de Ryp. T'Amsterdam by *Gerardus Borstius*. In 8. 35. vellen.

XXXVI.

Kort onderwerp der stellige Godgeleerdheyd ter inleydinge van de verhandeling der verschilstukken opgesteld door *Bartholomeus van Velsen*, Leeraar der Wysbegeerte, Meester der vrye konsten, en Dienaar des H. Evangeliums te Beetz. T'Amsterdam by *Gerardus Borstius* 1702. In 8. 7. vellen.

XXXVII.

's LEEVENS FONTEYN geopend, tót verquikking der behoeftigen, opdat zy haar verlustigen in den Almagtigen, de God der blydschap haarder verheuginge, zyne liefde ontdekkende aan Gods gunstgenooten, haar feesteerende op het Avondmaal van de Bruyloft des Lams, Koning Jesus gekroond, op zyn vrye genade troon, en in 't zalige der zondaaren verheerlykt. Gepredikt door ver-

Digitized by Google

verscheyde vroome geleerde mannen, by occasie van 't H. Avondmaal &c. en in 't licht gebragt door J. H. Te Rotterdam by *R. van Doesburg*, en zyn te bekomen in de meeste steden, by de voornaamste Boekverkoopers 1701. 22. vellen, in 12.

XXXVIII.

KONING JESUS gekroond op zyn vryen genaden Troon, verheerlykt in de zaligheyd der zondaaren; waarin vervolgens 't werk der verlossinge wordt ontvouwd, de godlyke liefde klaar ontdekt, nevens het Koninglyk huuwelyks feest, Christus in zyn lyden en glori vertoond, als de Middelaar des verbonds betoogd, en zo des leevens Fonteyn geopend. Gepredikt en beschreeven door de geleerde Dr. *W. Beats*, *J. Owen*, *T. Flavel*, *Mr. J. Row*, *J. Allin*, en andere godzalige, wyze, beroemde mannen, zo in Holland als Engeland. Vertaald en tzamengevoegd door *Johan Hofman*. Te Rotterdam by *R. van Doesburg*, en zyn te bekomen in de meeste steden by de voornaamste Boekverkoopers 1702. 19. vellen, in 12.

XXXIX.

Jacobi Gussetii Commentarii Linguæ Ebraicæ, in quibus præcipua opera impenditur primario significatui & sensui dictionum phrasiumque accurata investigatione definiendo, Homonymiis & interpretationibus vagis an-

Digitized by Google

cipitibus, arbitrariis eliminandis, locis insignibus S. Scripturæ explanandis, parallelis V. & N. T. tum peculiari discussione, tum collatione mutua, firmandis & vindicandis, præter alia quæ præfatio recenset. In fol. Amstelædami apud *Janssonio-Waesbergios*, *Boom*, *Borstium*, *Wolters*, & Ultrajecti apud van de *Water* & *Broedelet*.

XL.

Bibliographia Eruditorum Critico curiosa, sive Apparatus ad Historiam Literariam novissimam Conspectus quatuor, sive dispositio harmonica Scriptorum operumque, quorum summaria & contenta in actis & Ephemeridibus Eruditorum totius ferme Europæ exhibentur. In 12. Amstelædami apud *Janssonio-Waesbergios*. *Beringii Florus Danicus*. fol. *Othoniæ*. Prostant apud *Janssonio-Waesbergios*.

XLI.

La Guerre d'Italie, representée en plusieurs Cartes dans lesquelles on peut voir toutes les Routes, les Marches, les Campemens, & les Champs de Bataille de l'Armée Imperiale & celle des Alliez, avec un Journal abregée de ce qui s'est passé jusques a present entre ces deux Armées. à Amsterdam chez *Jean* & *Gillis Janssons a Waesberge* 1702. fol.

XLII.

Digitized by Google

XLII.

A full and exact Deſcription of the Earth, or ancient Geography both ſacred and profane, exhibiting to vieuw all the Empires, Kingdoms, Principalites and Common wealths, that have been from the beginning of the Word unto this preſent time, by *Georg Herniut*, and now faithfully rendered into Engliſh. Amſterdam Printed for *John* and *Gillis Janſſons a Waesberge*, and ſold at London by *Timothy Childe*.

Joannes *en* Gillis Janſſonius *van* Waesberge, *Boekverkopers in Amſterdam, maken allen Liefhebberen der Geographie bekent, dat by hen noch te bekomen zyn alle de gedrukte complete Kaerten, ende kopere Platen, zoo als dezelve zyn begreepen geweeſt in den Atlas van Salr.* Joannes Janſſonius, *een werk tot noch toe by den Liefhebberen en kundige der Geographie, voor den aldercorrectſte bekent; beſtaende in meer als* 550. *Kaerten, niet alleen tot de hedendaegſe, maar ook tot d'oude Geografie behoorende, nevens een curieuſe Water Weerelt en Hemelſche*

Digitized by Google

melſche Atlas, zynde tot noch toe van niemand zoo completen Atlas uytgegeeven.

En alſoo veele Liefhebbers geabuſeert worden als of dit werk niet meer voor handen of in weezen waare, hebben zy den liefhebberen hier van willen verwittigen, en hen bekend te maaken, dat zy gezind zyn dezelve Kaerten tot zeer civile pryzen te geeven. Zoo wel complees als yder Kaert apart.

Noch zyn by hen te bekomen een kleine Atlas van de Ooſterſe en Noortſe landen in Kaerten beſtaande,

Nevens een Atlas van geheel Italien en Spanjen, behelzende Kaerten.

Indien eenige Boekverkoopers of Kunſt-koopers geneegen zyn de kopere plaaten zelve te koopen, zy zouden die voor een zeer civile prys kunnen bekomen, en deeze plaaten zyn nog bequaam om een volkomen Atlas in allerley talent te drukken, of tot Bladkaerten, of allerly kleyne Atlasjens van beſondere Ryken en Landen gebruykt te worden, en merkelyk voordeel daar uyt te trekken, gelyk dan veele by andere uytgegeevene en byeen vergaderde kleyne Atlaſſen met een groot getal van deeze Kaerten zyn opgeprunkt.

BLAD-

BLADWYZER

Der voornaamste

ZAAKEN

In de

TWEE-MAANDELYKE UYTTREKSELS

VAN

HERFSTMAAND en WYNMAAND

1702.

A. *Van* DALE IX. REDENEERINGEN wegens de aaloude marmerſteenen. 197

Neocori, *zekere Prieſters of Koſters.* 197, 198

Steden Neocoræ, *of Tempelbewaarſters, genoemd.* 198

Griekſche Overheden genoemd Stephanephori. 199

Amptenaars genoemd Prytanes. 200

Opperſchout by de Grieken genoemd Strategus. 200

Stadt Schryvers by de Grieken. 201

De Raadsvergadering der Amphictyones. 202

Gemagtigden op die vergadering gezonden. 202, 203

Roomſche Keyzers door de Grieken genoemd Behouders. 204

Prieſters

Digitized by Google

BLADWYZER

Prieſters en Lampdraagers behoorende tót de Eleuſynſe plegtigheyd. 204, 205
TH. STANLEYS, GRIEKSCHE WYSGEEREN, EN B. KENNET'S GRIEKSCHE DICHTERS. 205
Leevensbeſchryving van Thales. 206
De zeven Wyzen in achtinge gekomen door 't weygeren van eenen gouden drievoet. 207
Leevensverhaal van Solon. 208
De wetten van Drako *zeer ſtreng.* 209
Leevensbeſchryving van Chilo. 210
Leevensverhaal van Pittakus. 211
Leevensbeſchryving van Bias. 212
Leevensverhaal van Kleobulus. 213
Leevensbeſchryving van Periander. 214
Kort verhaal van Anacharſis, Epimenides, *en* Pherecydes. 215, 216
Leeven en dood van Sokrates. 217, *tót* 221
Leevensverhaal van Plato. 222
Verhaal van Ariſtoteles. 223
Leevensbeſchryving van Diogenes. 224
TH. AKERSLOOT UYTLEGGING VAN DEN ZENDBRIEF AAN DE KOLOSSENSEN. 227
De ſteen Jaſpis betrekkelyk gemaakt op Paulus. 229
Hoe de Paus eerſt tót Hoofd der Kerke aangeſteld wierdt. 230
Dat hoerery by de Heydenen een zeer verſchoonelyke zaak was. 232, 233
Dat men de kinderen niet moet tergen. 234
S. A. PROPERTIUS VIER BOEKEN VAN MINNEDICHTEN. 236
Waar zyne gedichten voornamelyk van handelen. 238

Zyn

Digitized by Google

BLADWYZER.

Zyn gedicht aan Cynthia ter oorzaake van eenen ſtórm. 240
Zyn gedicht aan haar terwyl zy op 't land was. 243
Dat hy niet begeerde aan eenen landweg begraaven te zyn. 249
Zyn gedicht op de dood van Marcellus. 250
Steek op hoppige wyven. 252
Sommige verwaande uytheemſchen gebekeld. 255
XII. PREDIKACIEN VAN JACOBUS NYLOE. 256
Dat Heyligheyd het cieraad is van Gód s huys. 257
Hoe heylig onze wandel behoort te zyn. 260
Verkondigers des Evangelisums de paerden van Chriſtus Zeegewagen. 262
Dat het geloof uyt de werken blyken moet. 263
Hoedaanig men in de Chriſtelyke loopbaan moet loopen. 264
Dat Gód de eenige Wetgeever is. 266
DE ZES EERSTE BOEKEN VAN EUKLIDES, door Henrik Coets. 268
Hoedaanig een punt bepaalt wordt. 268
Beſchryving eens Triangels. 270
HISTORI DER REPUBLYK VAN VENETIE, door Baptiſta Nani. 272
Paus Innocentius de X. laat zich door Donna Olimpia regeeren. 273
Die van Maltha neemen drie Turkſche ſchepen. 274
De Venecianen doen bezendingen aan verſcheydene Hoven. 275
De Turken landen aan 't eyland Kandie, en neemen de ſtad in. 277
Belégeren de ſtad Kandia, maar worden afgeſlagen. 279, 280.
De Turkſche Keyſer Ibrahim geworgd, en zyn zoon-

Digitized by Google

tje Mahomet op den troon gezet. 280
De Turken doen den Roomſchen Keyzer den oorlog aan. 283
Bemagtigen Kandia. 284
ZEVENDE VERVOLG DER BRIEVEN VAN A. LEEUWENHOEK. 285
Zeer zonderlinge kleyne diertjes in een hölle kies. 286
Waaruyt de jeukte in de huyd ontſtaat. 287
Zeer kleyne diertjes zich in de slooten onthoudende. 288
Waaruyt het Veen ontſtaan is, en wat men denken zul van de oude boomen die diep in de grond gevonden worden. 289
Waaruyt het ontſtaat dat de zee van tyd tót tyd hooger wordt. 291
Wormtjes in de tanden even eens als kaasmaaijen. 292
Dat de Bye die men den Koning noemt een wyfje is. 293
Bescheyd der Spinnekóppen. 294
C. HELVIKUS BEWYZEN TEGEN DE JOODEN. 295
Bewyzen dat de Meſſias gekomen is. 296
Of de Jooden moogen gedult worden. 298
Dat zegeene ſtagers behoorden te zyn. 300
M. Z. BOXHORNS STAATKUNDIGE ONDERWYZINGEN. 302
Wat de Staatkunde is. 303
Dat het gebruyken de kennis daarvan veel verſcheeten. 304
Dat de Staatendommen veranderen. 306
Bedriegelyke handelingen door dubbelzinnigheyd. 308
Verſcheydenerley ſoorten van regeeringe. 309

BE-

Digitized by Google

BLADWYZER.

BESCHRYVING DER BEENDEREN door Jan Palfyn. 311
Hoe de beenderen geteeld worden. 312
Hoe zy gevoed worden. 314
Waar aan de buygzaambeyd der Koordedanſers toe te ſchryven. 317
Hoe men de bloedſtorting uyt een ſlagader kan voorkomen. 318
WEEGSCHAAL DES HEYLIGDOMS door Jakob Artopé. 320
Achteloosheyd onder de Chriſtenen. 321
Dat Gód zyne genade kan intrekken. 323
Puntdichtje tegen 't Gezondheyd-drinken. 324
Dat men geen dwang ontrent de Gódsdienſt gebruyken moet. 326
Gedichtje tegen de Leedigheyd. 327
OUDHEDEN VAN ZAANLAND, STAVOREN, VRONEN, EN WATERLAND, door Hendrik Soeteboom. 328
Opkomſt van Stavoren. 329
Askonius eerſte Hertóg van Vrieſland ſtichtte Modenblik. 332
Chriſtelyke Gódsdienſt in Vrieſland ingevoerd. 335
Oorſprong van 't Vrouwen-zand voor Stavoren. 336
Verdeeldheyd tuſſchen de Schieringers en Vetkoopers. 337.
Stavoren komt onder de algemeene Staaten. 338
VERHANDELING VAN HET HOLLANDS, ZEELANDS, EN WESTFRIESLANDS VERSTERF-RECHT, door H. vander Vorm. 338
Schependoms recht, en Aasdoms recht. 339
NAAMLYST DER GEBRUYKELYKE PLANTEN IN DEN HAARLEMSCHEN

Digitized by Google

SCHEN MEDICYN-HOF, *door* Gillis de Koker. 340
HIERONYMUS SAVONAROLA GODVRUCHTIGE MEDITATIEN *over eenige Psalmen.* 342
Hy wordt als een Ketter ter dood gedoemd. 342
En opgehangen en daarnaa verbrand. 343
WAARHEYD *en* DEUGD *verklaard in XII. stichtelyk nieuwe eeuws discoersen.* 345
De Engelsche gewoonte ter begraaveniſſe beter geacht dan de Amſterdamſche. 346
DE HEYLIGE VLUGTELING, *of 't ſtichtelyk leeven en ſterven van* WERNERUS. 349
Zyne bekeering. 349
Zyn ſtreng leeven. 350
Zyn dood. 351
VERVOLG *op het* Getuygenis der Waarheyd, *door* Joannes Mauritius. 352
Kluchtige vertelling van S. Tereſia. 353
TYTELS EN BERICHTEN VAN BOEKEN. 355

EYNDE.

MISSTELLING.

In 't eerſte Stukje deezer Twee-maandelyke Uytrekſelen, *pag.* 17. moet achter de woorden [Dóch Auguſtinus had reeds daarop treffelyk geantwoord,] aldus geleezen worden: *Dat het G.d was die niet alleenlyk het konnen, maar ook het willen en het werken te wege bragt.*

Digitized by Google

TWEE-
MAANDELYKE
UYTTREKSELS

Van alle eerſt uytkomende Boeken,

DOOR

W. SEWEL.

VOOR

SLAGTMAAND EN WINTERMAAND

1702.

Met Privilegie van de Edele Grootmoogende Heeren Staaten van Holland en Weſt-Vrieſland.

TE ROTTERDAM,

By BARENT BOS.

1702.

Digitized by Google

Digitized by Google

DEN

E. HEERE

DEN HEERE

ROCHUS COXIUS,

PENNING-MEESTER,

MIDSGADERS

SECRETARIS

VAN DEN

OVERWAART

ENZ. ENZ.

BEMINNAAR

VAN

BRAAVE BOEKEN

EN

NUTTE WEETENSCHAPPEN,

ENZ.

Digitized by Google

WORDT DIT

DERDE STUKJE

DER

TWEE-MAANDELYKE

UYTTREKSELEN

VAN

WESSEL,

Ten bewyze van dankbaarheyd voor veele vrindschappen, gulhartig

OPGEDRAAGEN

Van Zyn E. verplichten vrind en dienaar.

B. BOS.

Digitized by Google

TWEE-MAANDELYKE UYTTREKSELS,

Van

SLAGTMAAND en WINTERMAAND

1702.

I. HOOFDSTUK.

THOMAS STANLEY Hiſtoriſche Beſchryving der Griekſche *en* Ooſterſche WYSGEEREN, enz. *Waarby gevoegd is* Baſilius Kennet *Leevensbedryf der Griekſche Dichteren. Uyt het Engelſch vertaald door* Salomon Bor. *Te Leyden by* Pieter van der Aa, 1702.

TWEEDE UYTTREKSEL.

IN het II. Hoofdſtuk der Uyttrekſelen van Herfſtmaand en Wynmaand, was ik met het doorleezen van dit werk gekomen tót aan het eynde van de beſchryvinge der Cyniſche Wysgeeren; die daarop vólgen zyn de Stoiſche, met welke ik alhier een begin zal maaken.

Deeze gezindheyd der Stoicynen had haaren oorſprong uyt de Cyniſche, en haar grondlegger was ZENO, geboortig van Cittium, ec-

Digitized by Google

ne zee-plaats op 't eyland Cyprus. Van hem wordt verhaald, dat hy 't Orakel gevraagd hebbende, wat weg hy zoud inſlaan om best te leeven, tót antwoord kreeg, *dat hy met de dooden moſt omgaan*; 't welk hem bewoog zich tót het leezen van oude Schryvers te begeeven; ook was zyn vader, die een Koopman zynde, veel te Athene handelde, hem hiertoe zeer behulpzaam, en bragt hem veele boeken van Sokrates mede, waardoor in hem een groote luſt tót geleerdheyd ontſteeken wierdt. Tót jaaren van eenen volwaſſen ouderdom gekomen, toog hy zelf na Athene, en wierdt aldaar een leerling van Krates, alhoewel hy wat te veel ſchaamte had om zich naar de Cyniſche gezindheyd te voegen. Dóch Krates, om hem in de wolle (gelyk men zegt) te verwen, gaf hem eene pót met ſóp, om die achter hem door de pótebakkers-ſtraat te draagen; en ziende dat hy uyt ſchaamte die onder zynen rók verbergde, ſloegze met zynen ſtók aan ſtukken, zo dat het ſóp by zyne beenen nederliep. Zeno zette het terſtond op 't loopen, dóch Krates riep hem te rug, en zeyde, *Hoe loopt gy zo? U is geen quaad geſchied.* Naderhand wierdt hy een vólgeling van Stilpo, en bleef tien jaaren by hem; naa welken tyd hy een toehoorder wierdt van Xenokrates, en insgelyks tien jaaren by hem verſleet. Zyne laatſte leermeeſters waaren Diodorus Kronus, en Polemon.

Zeno dus lang een toehoorder geweeſt zynde, achtte dat het ten laatſte tyd wierdt zelf te leeraaren, en zyne verkreegene kennis aan anderen mede te deelen, waartoe hy zékere gallery

Digitized by Google

lery uytkoos, in welke hy doorgaans wandelde en redeneerde. Hy kreeg haaſt grooten toeloop van leerlingen, die in 't eerſt Zenoniërs, maar daarnaa *Stoicynen*, van Στοὰ [*Stoa*] 't welk op 't Grieks een gallery beteekent, genoemd wierden.

Hy was zeer ſneedig om iemands onbehoorlyk gedrag door te ſtryken, óf 'er een aardig beſcheyd op te geeven. Neem dit uyt verſcheydene exempelen tót een ſtaaltje: Als zeker jongman naauwkeuriger na iets vraagde, dan 't zynen jaaren ſcheen te betaamen, hieldt hy hem eenen ſpiegel voor, om 'er zich in te beſchouwen, en zeyde: *Wat dunkt u, paſſen zulke vraagen wel by zulk een aangezigt?* Als iemand eens zeyde, dat hem in Antiſthenes ſchriften veele dingen mishaagde, haalde Zeno deſzelfs verhandeling van Sofokles voor den dag, en vraagde ofdaar niet iets fraais in was: waarop de ander geantwoord hebbende dat niet te weeten, voer hy voort: *Schaamt gy u dan niet, 't gene Antiſthenes moogelyk quaalyk gezegd heeft op te zoeken, en van buyten te kennen, en 't gene by treffelyk en wel gezegd heeft over te ſlaan, en niet eens te gedenken?* Als hy eens zynen ſlaaf op dieftal betrapt hebbende, hem daarvoor wakker afróſte, en die tót zyne verſchooning zeyde, *dat het zyn noodlót had medegebragt te moeten ſteelen*, antwoordde Zeno daarop, *zo brengt het ook mede dat gy moet geſlagen worden.* Gevraagd zynde, óf iemand die quaad deed, zulks voor Gód verbergen kon, antwoordde hy: *Neen, ja zelfs niet als hy quaad denkt.*

Maar hoe ſchrander hy ook was, evenwel

Digitized by Google

verkortte hy, door eene Heydenſche dwaasheyd; zo 't ſchynt, zyn eygen leeven. Zyne ſoberheyd en nederigheyd was ongemeen; hy ſchreef veele boeken: en de Atheners hadden zulk een achting voor hem, dat zy een openbaare tombe, en een metaale beeld, t'zyner eere oprechteden.

Hy wordt gevólgd van KLEANTHES, die zyn leerling, dóch zo arm was, dat hy om zich over dag tót de leeroefeningen te konnen verleedigen, by nacht om een ſtuyver te verdienen, in de tuynen ging water putten, óf voor eene meelverkoopſter koorn maalde. Dus hoorde hy de leſſen van Zeno negentien jaaren lang: en als zyne medeleerlingen hem om zyne arbeydzaamheyd ſchimpiglyk eenen ezel noemden, zeyde hy; *Maar ik ben zulk een ezel, die Zenôs pak alleen draagen kan.* Wanneer zeker Dichter op het ſchouwtooneel eens zyne vaerzen, in Kleanthes tegenwoordigheyd, opzeyde, en daar onder deeze woorden liet vloeijen, Zy, *die met Kleanthes raazerny bezeten zyn*, ontſtelde hy zich niet eens daarover; 't welk den toehoorderen zo behaagde, dat zy dien Dichter wegjoegen; en wanneer deez naderhand zyn berouw over zyne onbedachtheyd aan Kleanthes betuygde, zeyde die daarop: *Het zou niet paſſen dat ik om een woordtje toornig wierde.* Hy heeft verſcheydene fraaije boeken geſchreeven, en bereykte eenen hoogen ouderdom. Hebbende eyndelyk eene zweering in zynen mond gekreegen, en van de artſen bevolen zynde een paar dagen te vaſten, deed hy zo; waarnaa weder verlóf om te eeten bekomen

Digitized by Google

komen hebbende, wilde hy niet, dewyl hy reeds ter halver wege (gelyk hy zeyde) aan den dood gekomen zynde, zich niet geneegen vondt te rug te keeren. En dus ſtierf hy naa twee dagen.

Naa hem komt *Chryſippus*, die eerſt een liefhebber der paerden-wedloopen zynde, naderhand een tochoorder van Zeno, óf zo andere zeggen van Kleanthes, wierdt. Hy was ongemeen ſnel in de redenkonſt, en daarby een vlytige Schryver. Hoorende dat hy achter zynen rug gelaſterd wierdt, zeyde hy: *Daar is niet aangelegen, ik zal zo leeven, dat de quaadſpreekers niet zullen geloofd worden.* Hy ſchreef, gelyk gezegd is, zeer naerſtig, maar hy laſchte d'er al te veel in uyt andere Schryvers: weshalve het eens gebeurde, dat iemand zeker boek van hem, daar byna de geheele *Medéa* van Euripides ingeſlanſt was, in handen hebbende, en gevraagd zynde, wat boek het was, tót antwoord gaf: *Het is de Medéa van Chryſippus.* Hy ſturf toen hy drieënzeventig jaaren oud was, zo ſommige willen van eene duyzeling, óf zo andere zeggen van ſterk lachgen.

De overige der Stoiſche Wysgeeren zyn zekere *Zeno*, *Diogenes*, *Antipater*, *Panætius*, en *Poſidonius*.

Ik vind my nu gekomen aan de beſchryving van de *Italiaanſche Wysgeeren*, waarvan PYTHAGORAS de voorſte is. Men wil dat hy een Tyrrhener van geboorte, dóch te Samos opgebragt was, en dat hy daarom de Samiër genoemd wierdt. Sommige ſchryven dat hy eerſt een worſtelaar was, dóch dat hy, bebbende

Digitized by Google

bende Pherecydes van de onſterflykheyd der ziele hooren redeneeren, een Filoſoof wierdt, en van wyn en vleeſch zich onthoudende, tót ligte ſpyzen zich gewende. Hy reysde toen na Fenicië, Egipte, en Babilonië, alwaar men wil dat hy veel verkeeringe met de Jooden had, en daardoor veel van hunne leeringe tót zyne Filoſofie overbragt. Hy begaf zich ook na Delos, Delfos, Kreta, Sparte, *enz.* en quam eyndelyk in Italië, zo ſommige meenen ten tyde van Tarquinius den Trótſen. Te Krotona dan aangekomen zynde, kreeg hy door zyne vertoogen en aanſpraaken groot aanzien, en zulken aanhang, dat hy eene byzondere gezindheyd invoerde, en van zyne leerlingen *de Noordſche Apollo* genoemd wierdt. Die van hem wilden onderweezen zyn, moſten zich een vyfjaarig ſtilzwygen onderwerpen. Dóch Agellius ſpreekt 'er dus van: Die in de jaaren van ſtilzwygen was, hoorde 't gene van andere gezegd wierdt, maar mogt het gene hy niet wel verſtondt, niet vraagen, nóch 't gene hy hoorde, opſchryven; en dat duurde ten minſte twee jaaren: Als zy nu in 't zwygen genoegzaam onderweezen waaren, wierdt hen vryheyd gegeeven, te ſpreeken, te vraagen, 't gehoorde op te ſchryven, en hun eygen gevoelen voor te ſtellen. Hoedaanig de oefeningen zyner leerlingen waaren, en wat hy hen leeraarde, wordt alles zeer wydloopig beſchreeven. Van de ziel oordeelde hy, dat ze onverderflyk was; dat de zuyvere zielen na eene hooge plaats gevoerd wierden, en dat de onreyne, met onlósmaakelyke kétenen gebonden,

den, niet by haar konden komen.

Zyn dood wordt zeer verscheydenlyk verhaald; en sommige willen dat de Krotoniërs hem gedood zouden hebben, om niet onder al te streng een gezag te vervallen. Van zyne huysvrouw *Theano* wordt vermeld, dat zy gevraagd zynde, wanneer eene vrouw by eenen man gelegen hebbende zuyver is, geantwoord had: *Indien by haaren eygen man, aanstonds; maar indien by eenen vreemden, nooit.*

Empedokles volgt naa Pythagoras, wiens toehoorder hy was geweest: Hy was te Agrigentum in Sicilië gebooren, en aldaar in groot aanzien. Van hem wordt verhaald, dat hy eene vrouw, die zeven dagen ademloos gelegen had, en van sommige artsen geloofd wierdt dood te zyn, tót gezondheyd herstelde. Zyn dood wordt op verscheydene wyzen beschreeven, en van etlyke gezegd, dat hy, om de menschen in den waan, dien zy reeds van hem hadden, dat hy een Gód was, te versterken, zich in den gloed van den berg Etna wierp; hoewel andere willen dat hy van eenen wagen vallende, zyn been brak, en daaraan sturf, in het zeventigste jaar zyns ouderdoms.

Naa hem volgen de beschryvingen van *Epicharmus*, *Archytas*, *Alkmaon*, *Hippasus*, *Philolaus*, en *Eudoxus*.

Thans verschynt HERAKLITUS, een Efeziër van geboorte: Hy was hooghartig van aardt; ten blyke daarvan kan dit volgende strekken. Van de Efeziërs verzócht zynde de regeering te aanvaarden, weygerde hy zulks, en begaf zich daarop met de jongens aan 't kooten,

zeggende tót de omſtanders: *Vuyle menſchen, wat verwondert gy u? is het niet beter zo te doen, als het bewind over u aan te neemen?* Hy was ook zeer misnoegd op de Efeziërs, omdat zy zynen vrind Hermodorus uytgebannen hadden, en zeyde: *De Efeziers behooren alle jong te ſterven, en hunne ſtad door minderjaarigen te laaten regeeren, omdat zy Hermodorus, den voortreffelykſten die onder hen was, gebannen hebben.*

Hy beſchreyde geduurig het gódloos leeven der menſchen, en begon telkens als hy by menſchen quam te weenen, achtende dat al het gene dat 'er gedaan wierdt niet dan elende en jammer was. Weshalve hy eyndelyk, uyt een weerzin jegens de menſchen, zich tó: een eenzaam leeven begaf, en na het gebergte week, alwaar hy van groene kruyden leefde. Wat hem daartoe bewoog, gaf hy wydloopig in twee brieven te verſtaan; waarin hy onder andere aldus zegt: „ Ik word van gódloosheyd veroordeeld „ door die, welke zelve gódloos zyn. Ik zal „ by hen gódloos ſchynen, omdat ik van de „ Goden anders gevoele, als zy. Indien blinden van 't gezigt zouden oordeelen, zy zouden zeggen dat blindheyd gezigt is. Maar „ onweetende menſchen leert eerſt wat Gód „ is.... Waar is Gód? In de tempelen opgeſlooten? ô gódvruchtige menſchen, die Gód „ in het donker plaatſt! Het is eene ſchande „ een menſch te verwyten dat hy een ſteen is; „ maar van Gód zegt gy, dat hy van eenen ſteen „ gebooren is. O onnozele menſchen! Gy „ weet niet dat Gód niet met handen gemaakt „ is, dat hy ook van den beginne geen grond

„ om

Digitized by Google

„ om op te ſtaan, nóch eenigen omtrek heeft;
„ maar dat de geheele werreld, met leevendige
„ ſchepſelen, planten, en ſtarren vercierd,
„ zyn verblytplaats is. Maar indien gy zelve
„ ongeleerd zyt, laat myne geleerdheyd voor
„ geen gó ſloosheyd worden opgevat.... Ben
„ ik niet goed.... Ik heb de welluſten, rykdom,
„ en eerzucht overwonnen; ik ben kleynmoe-
„ digheyd en alle vleyeryen te boven gekomen:
„ Vrees heeft geen vat op my; dronkenſchap
„ kan my niet verweeten worden; droefheyd
„ heeft by my geen plaats; toorn is verre van
„ my: Ik heb de kroon gewonnen, door tegen
„ myne wederpartyen te ſtryden, enz.

„ O Menſchen, wilt gy dan niet leeren,
„ waarom ik nooit lach? het is niet omdat ik
„ de menſchen, maar omdat ik hunne gód-
„ loosheyd haate.... Verwondert gy u dat
„ ik nooit lach? Ik verwonder my dat gy kont
„ vrolyk zyn, en te gelyk quaad doen; want
„ die onrecht doen behoorden een droevig ge-
„ laat te hebben. enz.

Zyne ſpys, die hy op 't gebergte gebruykte, niet dan groen kruyd zynde, deed hem in eene waterzucht vervallen, welke hem noodzaakte weder na de ſtad te keeren. Hy ſchreef toen in eenen brief aan Amſidamus onder andere:
„ Indien myn lighaam onderdrukt wordt, het
„ moet tót de behoorlyke plaats nederdaalen;
„ echter zal myne ziel niet nederdaalen, maar
„ onſterflyk zynde na den Hemel opvliegen.
„ De eeuwige wooningen zullen my ontvan-
„ gen.... Men is verwonderd dat Heraklí-
„ tus altyd zo droevig ziet; maar men ver-

won-

„ wondert zich niet dat de menschen altyd
„ gódloos zyn. Onthoudt u van gódloosheyd,
„ en dan zal ik misschien lachgen. Myne ziek-
„ te is my te aangenaamer, omdat ik niet on-
„ der de menschen, maar alleen ben, en moo-
„ gelyk wel daarom, dat myne ziel zichzelve
„ voorstelt, dat ze eerlang uyt deezen kerker
„ zal verlóst worden; en door haar ongesteld
„ lighaam heene ziende, denkt ze op haar ey-
„ gen vaderland, vanwaar ze gekomen is. enz.

In eenen anderen brief aan Amfidamus strykt hy de Geneesmeesters zo geweldig door, dat het misschien voor Satyrisch zoud opgenomen worden, indien ik de steekelige uytdrukselen, die 'er in zyn, alhier naaschreef: dies wys ik den Leezer tót den brief (*) zelven.

Op de offeranden, waarmede men de Goden meende te verzoenen, schimpt hy aldus: *Deeze menschen reynigen zich door zichzelven met bloed te besmetten; eveneens als of iemand in de slyk liep om zich te wasschen.* Hy zeyde, *dat hy geen werk van zyn lighaam maakte, maar dat hy echter voor deszelfs herstelling zórg wilde draagen, zo lang Gód hem gebieden zoud het als een werktuyg te gebruyken.*

Hy sturf aan zyne quaal, oud zestig jaaren, hoewel 'er zyn die verhaalen, dat hy 'er van opquam, en aan een andere ziekte overleedt.

Nu vólgt de beschryving der Eleatische Wysgeeren, zo genoemd naar Elea, stad in Griekenland. XENOFANES staat alhier vooraan. Hy was gebooren te Kolofon, en leefde ten tyde van Hieron, Kóning van Sicilie, en

(*) *Pag.* 330.

Digitized by Google

en den dichter Epicharmus. Hy ſchreef verſcheydenerley vaarzen tegen Heſiodus en Homerus, waarin hy met het gene zy van de Goden geſchreeven hebben, als óf ze aan menſchelyke hartstógten onderhevig waaren, den ſpót dreef. Hy zeyde, *dat Géd alles was, en dat het heelal uyt dien eénen eeuwigen beſtondt.* Hy leefde tót eenen zeer hoogen ouderdom. Hem vólgen *Parmenides*, *Meliſſus*, *Zeno*, *Leucippus*, en *Demokritus*.

Deeze DEMOKRYT was gebooren te Abdera, ſtad in Thracië, en zoude geleefd hebben ontrent driehonderd jaaren naa 't ſtichten van Rome, en alzo een tydgenoot van Sokrates geweeſt zyn. Zyn vader was een ryk man, en had daardoor gelegenheyd, hem van jongs op in de leeroefeningen te laaten onderwyzen; dóch die geſturven zynde, deelden de drie broeders deſzelfs naalaatenſchap. Demokritus de jongſte koos voor zich dat deel, 't welk in geld beſtondt, als zynde, hoewel het kleynſte, hem dienſtigſt om te reyzen. Dit deel bedroeg over de honderd talenten. Hy dan aldus met geld voorzien, toog na Egipte, Perſië, Indië, Ethiopië, *enz.* en overal leerde hy die wyshéyd, waarin elke landaard meeſt uytmuntede. Maar doordien hy ganſch niet zuynig was, quam hy in eenen ſóberen ſtaat weder t'huys. Zyn broeder niettemin ontving hem vrindelyk, en gafhem de kóſt. Ondertuſſchen geraakte hy, om zyne kenniſſe van toekomende zaaken uyt de ſtarren te voorzeggen, in groote achtinge en aanzien: en verſtaan hebbende dat vólgens eene wet des lands, iemand die zyn vaderlyk erfgoed

erfgoed verteerd had, niet in zyn vaderlyk graf begraaven mogt worden, las hy den vólke zyn boek voor, genoemd *de groote Diakosmos*, waarvoor hem vyfhonderd talenten verëerd, en metaale beeldteniſſen t'zyner eere opgerecht wierden. Dewyl hy meer vermaaks ſchepte in de beſchouwinge, dan in eere, onttrok hy zich van 't gezelſchap der menſchen, en leefde eenzaamlyk, onthoudende zich in de grafkelders buyten de ſtad, alwaar 't eens gebeurde, dat etlyke jonge maats, om hem eenen ſchrik aan te jaagen, zich met witte kleederen, en vermomd als geeſten toekelden; maar hy zich niet eens daarover ontſtellende, bleef aan zyn ſchryven, en zeyde: *Laat die zótternyen maar waaren.* A. Gellius verhaalt van hem dat hy, om tót de overdenking en ingetoogene beſchouwing't bequaamſt te zyn, zichzelven 't gezigt zyner oogen benam.

Hy was gewoon op alle voorvallen te lachgen, 't welk den Abderiten zo vreemd voorquam, dat zy, oordeelende dat hy met zékere uytzinnigheyd moſt bevangen zyn, den vermaarden Hippokrates van Kos ontbooden, om Demokritus, dien zy om zyne kenniſſe in groote waarde hielden, te geneezen. Hippokrates gekomen zynde, en met Demokritus geſprooken hebbende, bevondt dat de zinnen hem geenſins deuterden, maar dat hy met een wys en verſtandig man te doen had. Hy vraagde hem echter, waarom hy op alle voorvallen lachte: waarop Demokritus dus antwoordde: „Gy meent dat „ 'er twee zaaken zyn die my doen lachgen, „ goed en quaad, maar ik lach inderdaad maar

om

Digitized by Google

„ om ééne zaak, en dat is, de zótterny der „ menſchen. Al het welke, en waarin die zótterny beſtondt, met zeer wydloopige vertoogen in dit treffelyk werk beſchreeven wordt.

Hippokrates dan lang met hem geredeneerd, en eyndelyk afſcheyd van hem genomen hebbende, zeyde tót de Abderiten: „ Gy mannen „ van Abdera, ik zeg u grooten dank, dat gy „ my herwaards ontbooden hebt, want ik heb „ nu gezien Demokritus, den allerwyſten „ menſch, die alleen de bequaamheyd heeft om „ de menſchen tót een gezond verſtand te „ brengen. Dit is het alles dat ik u met blyd„ ſchap van Demokritus te berichten had.

Hy leefde over de honderd jaaren; en dewyl hy op zyn uyterſte gekomen was juyſt op eenen tyd wanneer het feeſt van Ceres ſtondt gevierd te worden, was zyne zuſter daarom zeer bedroefd; dóch hy beval haar niet bekommerd te zyn, maar hem alle dagen een warm brood te brengen; 't welk hy onder zyne neus houdende, zich daardoor nog drie dagen in 't leeven hieldt; waarnaa hy, dewyl de hoogtyd toen geëyndigd was, zonder eenige pyn den geeſt gaf.

Van zyne boeken, en inzonderheyd van zyne gevoelens, kan de Leezer een zeer wydloopige beſchryving in 't werk zelf vinden. Waar achter dan de Leevensverhaalen van *Protagoras*, en *Anaxarchus* vólgen.

Naa deeze komen de Sceptiſche Wysgeeren, zo genoemd, omdat zy geſtadig zóchten en naſpeurden, en nooit vonden: onder deeze

Digitized by Google

ſoort vind ik *Pyrrho* en *Timon*; dóch ik zal my met hen niet ophouden, om dat ik Epikurus naa hen zie verſchynen.

EPIKURUS was in 't landſchap van Athene gebooren, zo men meent, ontrent 340 jaaren voor Chriſtus. Toen hy veertien jaaren oud was, begaf hy zich tót het leeren vande Filoſofie: Naa verloop van tyd reyſde hy buytens lands, en quam in zyn zes- óf zeven en dertigſte jaar weder te Athene, alwaar hy eenen vermaakelyken tuyn kóft, waarin hy zich met der woon begaf, en 'er zyne onderwys-plaats van maakte. Hy ſchreef veele boeken, waar onder men zegt dat 'er meer als driehonderd waaren, in welke niet een eenig getuygenis van andere was te vinden; zo dat hy niet deed, gelyk veele Schryvers van dien tyd, die om hunne werken te grooter te maaken, zeer veele getuygeniſſen, uyt andere gehaald, daarin voegden.

Hy was van een zwakke geſtelteniſſe des ligh haams. Oud geworden zynde, maakte hy zyne uyterſte wil, (te lang om alhier naa te ſchryven) en ſtierf eyndelyk aan de ſteen, in het twéënzeventigſte jaar zyns ouderdoms. Hy was in hooge achtinge by zyne naavólgers. Men zegt van hem, dat hy de welluſt tót het hoogſte goed ſtelde: maar 't komt voornaamelyk daarop aan, wat hy welluſt rekende. Laërtius zegt van hem, dat zyne goedwilligheyd ontrent alle menſchen ongemeen was; dat zyn Vaderland kopere beelden hem ter eere oprechtede; dat zyne vrinden zo talryk waaren, dat geheele ſteden hen niet bevatten konden; dat zyne leerlingen met

Digitized by Google

met zyne lieflyke leeringen ingenomen wierden; dat zyne godvruchtigheyd ontrent zyne ouders, zyne vrindelykheyd jegens zyne broederen, en zyne goedaardigheyd ontrent zyne knechten, (gelyk men uyt zyn teſtament kan afneemen) uytmuntende waaren; dat hy uyt zeedigheyd geen bedieninge in de regeeringe aanneemen wilde; en dat hy zeer ſober in zyne ſpyze en drank was, en zich met water en brood wel vernoegde. In tegenſtellinge van de Cyreneïſche, die oordeelden dat de ſmarten des lighaams erger zyn dan die der ziele, en dat men daarom den misdaadigen lighaamelyke ſtraffen opleyde, beweerde hy, dat de ſmarten der ziele de grootſte zyn; want zeyde hy, geen quaad kan het lighaam langer ſmarte aandoen, dan als het tegenwoordig is. Maar behalve het tegenwoordige, pynigt ook het verleedene en toekomende de ziel; en om die reden zyn de welluſten óf het vermaak der ziele ook de grootſte.

Ik vind my nu gekomen tót aan de beſchryving der *Chaldeeſche Wysgeerte*: Dóch dit eene ſtóffe zynde, die om wel verſtaan te worden, beſt in het werk zelf geleezen dient, zal ik daar geen uyttrekſel van maaken; maar van de Leevensbeſchryving der Griekſche Poëeten, door *B. Kennet*, meen ik den leezer ter gelégener tyd een uyttrekſel mede te deelen.

Digitized by Google

II. HOOFDSTUK.

ANTONII VAN DALE Dissertationes IX. &c.

Dat is.

ANTONI VAN DALES negen Redeneeringen, *dienende tót opheldering der Roomsche, dóch voornaamelyke Griekschе aaloudheden, en marmere steenen. T'Amsterdam by* Henrik *en de* Weduwe van Dirk Boom, 1702.

DERDE UYTTREKSEL.

HEt eerste Hoofdstuk der Twee-maandelyke Uyttrekselen van Herfstmaand en Wynmaand deezes jaars, heb ik besloo-ten met de zesde Redeneering van dit werk; dies zal ik nu treeden tót de zevende Redenvoering, die haaren aanvang neemt met de *Agonothetæ* óf Opzieners der Speelstryden, en de *Hellanodicæ* die insgelyks Rechters van diergelyke óf van Renperkspelen waaren; waarby dan onderzócht wordt waarin 't verschil dier amptenaaren bestond, en aangetoond dat de *Hellanodicæ* tien in getal, door 't lót verkooren, en tót Rechters over de Olympische spelen aangesteld wierden; by welke gelegenheyd ook een verhaal ingevoegd wordt van zékere speelgaley van Herodes Attikus, die door konstwerken onder de grond voortgevoerd wierd; en van zeker

zeker schip binnen den ronden Schouwburg van Rome, 't welk een menigte van veederley gedierte uytleverde. Doch om wederóm de *Agonotheta* te keeren, men vindt dat één en dezelfde persoon meermaals, en op verscheydene tyden, dat ampt bediende, en dat het ook geen ampt was voor iemands ganschе leeven, maar dat hy t'elkens als 't pas gaf daartoe verkooren wierd. Voorts wordt verhaald op wat wyze de worstelaars en kampvechters door 't lót met malkanderen gepaard wierden; want men liet hen loten trekken die met A. B. *enz.* getekend waaren; die dan een A getrokken hadden wierden tegen elkanderen gestelt, en die een B getrokken hadden insgelyks; dóch zo 't gebeurde dat 'er een oneven getal was, en dat iemand geen partuur had, die most, om een beurt te hebben, wachten tót dat die, welke zulk een letter hadden als hy, gestreeden hadden. Ook moften deeze kampvechters vooraf eenen eed doen, dat zy geen bedróg pleegen zouden; insgelyks moften de Rechters der renperkspelen (*Hellanodicæ*) zweeren, dat zy oprechtelyk uytspraak zouden doen, en zich door geen geschenken laaten omkoopen. By al deezen toestel behoorden ook de *Mastigophori* óf Zweepdraagers, die als iemand in het trekken van 't lót bekeek wat letter hy getrokken had, eer alle de andere ook getrokken hadden, hem met zweepslagen straften, en de traage, óf die zich anderfins te buyten gingen, tót hunnen pligt dreef. Het Hoofd óf de Overste deezer Zweepdraageren was de *Alytarchus*, alhoewel sommige tusschen hem en de *Agonotheta* geen onderscheyd gestelt hebben:

Digitized by Google

dóch zyn ampt was voornaamelyk, toe te zien dat alles órdentlyk en zeedig in den ſpeelſtryd toeging. Belangende de *Hellanodicæ*, zy hadden ook eenen Overſte, en onze Schryver meent, dat uyt zeker opſchrift, het welk men by Gruterus vindt, blykt, dat die *Helladarcha* genoemd wierdt.

Daarop wordt ook zeer wydloopig gehandeld van de *Panegyriarchæ* óf *Agoniſtarchæ*, die insgelyks Opzieners der ſpeelſtryden waaren, en ſomtyds de plaats der Keyzeren, wanneer zy Rechters deezer ſpeelen waaren, bekleedden. Ondertuſſchen wordt in 't voorbygaan ook aangeweezen, dat de *Theſmothetæ*, zékere Wetgeevers óf bezórgers der wetten by die van Athene, en zes in getal waaren. Daarop vólgen dan de *Agonothetides*, zynde Opzienſters over de loopſpelen in Griekenland, ter eere van Juno door de jonge dóchters alle vyf jaaren gehouden. Want dewyl 't den vrouwen by de Grieken op zwaare ſtraffen verbooden was zich in de ſpeelſtryden der mannen te laaten vinden, ſchynt het zo vreemd niet, dat zy zelve ook diergelyke ſpelen aanſtelden. Ook was het ééne der inſtellingen van Lykurgus, opdat zy door zulke oefeningen ſterker wordende, des te ſterker kinderen zouden voortbrengen. En zelfs te Rome hielden de maagden ten tyde van Domitianus niet alleen loopſtryden, maar 't quam zo verre dat de vrouwen Schermſters wierden.

Hierop wordt gehandeld van den lófzang, genoemd *Pæan*, dien men eerſt ter eere van Apollo opſtelde, dóch daarnaa ter eere van andere Goden, ja zelfs ter eere van voornaame Helden

Digitized by Google

Helden opzong: Voorts van de *Hymnodi* óf *Hymnologi*, een ſoort van Zangers, die in zékere genootſchappen beſtonden, zelfs te Rome; hoedaanig een genootſchap de *Peaniſtæ* (eene benaaming die men nergens vindt dan in de opſchriften, en dat nóg maar in één by Gruterus) ook ſchynen uytgemaakt te hebben, vólgens deeze woorden in dat opſchrift, ΕΝ ΤΩ ΟΙΚΩ ΤΩΝ ΠΑΙΑΝΙCΤΩΝ, welke een huys óf tzamenwooning deezer *Peaniſten* óf Zangers betékenen.

De achtſte Redeneering begint met de *Gymnaſiarchæ*, die overſten van het Schermſchool waaren, den tyd der ſtryd-oefeningen beraamden, alles wat daarontrent vereyſcht wierdt bezórgden, en zelve by de ſcherm-gevechten óf worſtelingen tegenwoordig waaren. Hun ampt was maar voor den tyd van een jaar, alhoewel het ſomtyds, als iemand zich wel daarin gequeeten had, voor één óf meer jaaren verlengd wierdt: ook wierdt dezelfde perſoon, die het eens bediend had, wel voor de tweede, derde, óf vierde reys daartoe verkooren. Insgelyks waaren 'er te Athene, zo men meent toen het reeds onder de magt der Romeynen was, die 't maar eene maand bedienden, ja zelfs vindt men dat 'er twee te gelyk in één maand geweeſt zyn.

Uyt de verkiezing deezer *Gymnaſiarchen* wórdt gelegenheyd genomen om aan te wyzen dat de groote geheyme Eleuſynſche dienſt te Athene niet om de vyf jaaren quam, maar jaarlyks verricht wierdt; zo dat dan de *Hierophanta*

Digitized by Google

(*) ook geen vyfjaarige, maar éénjaarige amptenaars geweest zyn. Belangende de kleyne Eleusynsche dienst, het wordt geoordeeld dat die ook jaarlyks, en niet driejaarig was.

De *Gymnasiarchæ* nu waaren niet altoos mannen, maar somtyds ook vrouwen; want gelyk van de *Agonothetides* reeds gezegd is, dat zy Opziensters van de Ren-spelen der jonge dóchteren waaren, zo waaren deeze vrouwelyke *Gymnasiarchæ* ook nóodig, vooral als 'er meysjes in de worstel- óf scherm-konst onderweezen moften worden. En dewyl by die gelegenheyd van eenige strydbaare vrouwen gewag gemaakt wordt, meldt de Schryver ook van zyne landsvrouw, de beroemde Kenau Hasselaars, weduwe van *vyftig* jaaren, die toen Haarlem in *'t jaar 1572.* en dat van 1573. door de Spanjaarden belegerd was, als eene dappere Hoofdmannin, met een rót van vrouwen optrok, en met haare gezellinnen den vyanden onder de oogen streefde, en hen met een meer dan vrouwelyken moed durfde bevechten.

Wy komen nu tót de *Xystarchæ*, die in Italië dezelfde schynen geweest te zyn, als de *Gymnasiarchæ* in Griekenland; want dewyl de *Xystus*, óf gallery, maar een gedeelte van 't schermschool was, alwaar men 's winters zich oefende, om niet in de open lucht te staan, zo moet men zich niet verbeelden, dat die gallery óf overdekte plaats eenen byzonderen Opziener gehad hebbe;

(*) *Wat deeze* Hierophantæ *waaren, is gezegd in de Twee-maandelyke Uyttrekfels van* Herfstmaand *en* Wynmaand *deezes jaars. I. Hoofdst. Pag.* 204.

Digitized by Google

be; nóch ook meenen dat 'er tuſſchen de *Hellanodicæ* en *Gymnaſiarchæ* geen zonderling onderſcheyd was; want de eerſte behoorden tót de Olympiſche ſpelen, en waaren veele in getal, gelyk reeds gezegd is, en de laatſte hadden alleenlyk 't opzigt over de ſchermſchoolen daar men zich oefende, om tót een openbaar kampgevecht bequaam te worden. Alhoewel nu de *Xyſtarchæ* in Italië het zelfde ampt waarnamen dat de *Gymnaſiarchæ* by de Grieken bedienden, echter wierden zy niet ſlechts voor een jaar óf maand, maar voor hun leeven lang aangeſteld; en hadden niet alleenlyk 't opzigt over de ſchermſchoolen, maar ook over de Keyzerlyke baden, die te Rome aan deeze ſchermſchoolen vaſt waaren, ja het grootſte gedeelte van 't gebouw uytmaakten.

In de Griekſche ſtrydperken was zekere dyk óf aarden bank, genoemd χῶμα [*Choma*,] voor de kykers om op te zitten, in plaats van welke de Romeynen banken van hout óf ſteen maakten.

Dan was 'er het veld óf de baan van 't perk, waarin niet alleen de loopers liepen, maar ook de worſtelaars worſtelden.

Voorts was'er een groeve, σκάμμα [*Skamma*] genoemd, die binnen den dyk [*choma*] was, en rondom de vlakke baan liep, zulks dat die in dit perk ſtreeden, binnen den omtrek van die groeve waaren. Dóch hoewel dit de rechte betékenis is van het woord *Scamma*, echter vindt men dat het by Tertullianus, Hieronymus, en Ambroſius, gebruykt wordt voor het ſtrydperk zelf. Ondertuſſchen ſtaat aan te mer-

Digitized by Google

ken dat deeze groeve diende voor degénen die zich in 't ſpringen wilden oefenen, om alzo met een ſprong daarover te komen.

Ieder worſtel-óf ſcherm-ſchool had eenen *Choregus*, die den jonge knaapen welke zich oefenden, oli aanreykten, en hen voorts met het gene zy noodig hadden verzórgde. De *Choregi* die wel eer *Chorags*, ófleyders van den Rey waaren, hadden zekere *Didaſcali* óf Leermeeſters 't hunnen dienſte, en hielden ook dansſchoolen, waarin zy zulke die leden van den rey ſtonden te zyn, oefenden. Belangende de *Didaſcali*, óf Dansmeeſters, zy ſtelden zelve ſomtyds de gedichten op, die van de rey gezongen en gedanſt wierden, niet dat het eygentlyk hun werk was, maar uyt een zékere luſt, gelyk het hedensdaags wel gebeurt dat een Tooneelſpeeler maaker van een Tooneelſpel wordt. Nademaal nu de Overſten van dusdaanige Muzyk-ſchoolen ook *Gymnaſiarchi* genoemd wierden, zo ſchynen die vertaalers, die'er Schoolregeerders, óf op 't Franſch *Gouverneurs des ecoles* van gemaakt hebben, den rechten zin daarvan niet te hebben uytgedrukt.

Wy komen nu tót de *Pædotribæ*; deeze waaren zékere meeſters die de jongelingen in worſtelen, ſpringen, ſchieten, *enz.* onderweezen, niet alleenlyk met woorden, maar met de daad zelve, gaande hen in die oefeningen voor.

Byaldien iemand de eygentlyke betékenis van de woorden *Gymnaſta*, *Epiſtates*, *Coſmeta*, *enz.* gaern wilde weeten, die kan zulks in 't werk zelf

Digitized by Google

zelf (†) naazien; dewyl 't wat te wydloopig zou vallen alhier naa te ſchryven.

Alhoewel nu ſommige gemeend hebben dat da *Pædotribæ* en *Gymnaſiarchæ* één en dezelfde waaren, zo acht onze Schryver echter dat zulks niet weezen kan, naardien men by Antiphon vindt, dat wanneer de *Pædotribæ* de knaapen in 't ſchieten onderweezen, zy zelve de geſchootene pylen opraapten, en den jongelingen wedergaven, 't welk men van de *Gymnaſiarchæ* niet wel kan denken.

Wat verder voortgaande vind ik dat *Gymnaſtæ* een Arts was die op de gezondheyd óf 't welvaaren der worſtelaaren toezigt had, zynde even 't zelfde als *Aliptæ*, die op de krachten en kleur der leerlingen letteden, en bezórgde dat ze behoorlyk geſmeerd, gevreeven, en geſtreeken wierden.

Men vindt ondertuſſchen dat de Ouden zelfs ſomtyds geen behoorlyk onderſcheyd tuſſchen de *Gymnaſtæ* en *Pædotribæ* gemaakt hebben; dóch dit ſchynt hieruyt ontſtaan te zyn, dat in kleyne ſteden, alwaar geen ſchermſchoolen waaren, de *Gymnaſtæ* ook het ampt van den *Pædotribæ* verrichtte; en belangende de *Aliptæ*, zy bedienden ſomtyds ook de baden, alhoewel zy dienaars onder zich hadden, die de lieden ſmeerden en vreeven. Ook hadden de *Iatraliptæ*, die artſen waaren voor ziekten en inwendige quaalen, hunne knechts, van welk getal de *Mediaſtini* waaren, die in 't midden van 't bad onder de badende oppaſten. Voorts waaren 'er wondheelers, oogmeeſters (zelfs van

(†) *Pag. 696. vide & pag. 703. & 704.*

Digitized by Google

van de beelden als 'er een oog beſchaadigd en uyt was) en ik weet niet wat voor oppaſſers meer. En die zich in de worſtelſchoolen oefenden, om t'eeniger tyd in 't openbaar eenen worſtel-óf vechtſtryd aan te gaan, wierden *Paleſtritæ* genoemd.

Ik vind my nu gekomen by de negende en laatſte Redeneering, in welke gehandeld wordt van de *Fratriæ*, zynde zekere Gebroederſchappen van jongelingen, die als ze op de lyſt van zodaanig een genootſchap aangeſchreeven waaren, onder 't getal der burgeren gerekend wierden; dóch 't gebeurde ſomtyds wel, dat één en dezelfde perſoon een lid van verſcheydene zulke gezelſchappen was. De Overſte deezer genootſchappen wierdt *Phratriarchus* genoemd, en de plaats daar zy vergaderden, *Phratrion*.

Onder deeze gebroederſchappen waaren 'er dien 't aanbevolen was zekere inkomſten in te vórderen, om daaruytter eere der overleedenen de jaarlykſche gaſtmaalen, en 't ſtrooijen van bloemen op de graven te bekóſtigen. En dewyl in de opſchriften tót deeze ſtóffe aangehaald, ook gemeld wordt van *Archithiaſitæ*, zo wordt gezegd, dat die zekere Overſten van Bacchus reyen waaren; want *Thiaſus* was een rót van Bacchus knaapen, die met danſen en ſpringen zich vermaakten; hoewel diergelyke danſeryen ook ter eere van Herkules aangeſteld wierden. Dóch ik ſcheyd hieraf, om nóg van eenige andere Amptenaars te melden, eer ik dit Uyttrekſel beſluyte.

De eerſte die my hier voorkomen zyn de *Coſmi*, een zékere Overheyd der Kretenzeren, be-

Digitized by Google

beſtaande uyt tien mannen, welker voornaamſte, óf voorzitter *Protokoſmos* genoemd wierdt. Daarop vólgen de *Comaſtæ*, welke het bewind over 't Prieſterdom ſchynen gehad te hebben, 't welk onze Schryver te meer gelooft, omdat de Kretenzers en Lacedemoniërs ontrent op eenerley wyze geregeerd wierden, en dat de *Ephori* by de laatſten insgelyks opzigt over 't gewyde hadden. Ariſtoteles zegt dat het den *Koſmis* zo wel als den *Ephori* niet vryſtondt, eenig gewin uyt hun overheyds-ampt te trekken; dóch gelyk de *Koſmi* tien in getal waaren, zo was dat van de *Ephori* maar vyf, en dewyl zy alle jaaren afgingen, rekende men den tyd ook naar hunne bedieninge.

Men vindt insgelyks dat 'er by de Agrigentynen en Melitenſers eene ſoort van Opperprieſters was, die *Hierothytæ* genoemd wierden: En vermids in die opſchriften mede gemeld wordt van zékere *Chalchomata* óf kopere plaaten, en in een ander van *Telamones*, óf ſtrooken, op welke de algemeene beſluyten, die men in de Tempelen bewaarde, geſchreeven ſtonden, zo wordt daar ook iets op gezegd, en getoond dat men by de Romeynen mede diergelyke tafereelen in die Tempelen zettede. 't Is waar men vindt χαλκώματα by de Schryvers wel gebruykt voor *vaten*, óf voor *ſnavels van ſchepen*, en πλαμών wordt ook genomen voor zékere windſels op eenen ronden ſtók gewonden, op welke men dan overlangs, óf vólgens de lengte van den ſtók, ſchreef, en die ontwonden hebbende elders verzondt, alwaar men eenen ſtók van dezelfde dikte had, op welken

deeze

deeze langwerpige cedel óf ſtrook gewonden zynde, aan den genen dien 't aanging, te verſtaan gaf wat 'er op geſchreeven ſtondt, het welk in dien tyd van 't zelfde gebruyk was, als hedensdaags de brieven die in cyfer geſchreeven zyn. Dóch dit is 't gene niet daar onze Schryver tegenwoordig het oog op heeft. De verdere uytlegging eeniger Griekſche woorden gaa ik voorby, zynde nu aán 't eynde van dit werk gekomen, alwaar tót een toegift nóg eenige zaaken, tót nader verklaaringe van 't gene reeds omſtandiglyk verhandeld is, bygevoegd worden, als eerſtelyk zeker opſchrift, dat nóg niet opentlyk uytgegeeven, en onzen Schryver door den Hoogleeraar Adriaan Reland ter hand geſteld was, luydende aldus:

MATRI.
D E U M.
TAUROBOLIUM. INDICTUM.
JUSSU. IPSIUS. EX. STIPE. COLLATA.
CELEBRARUNT. NARBON.

Dat is.

Ter eere van de Moeder
der Goden.
hebben de Narbonenſers
de Stierófferande, aangezegd
door haar bevél, uyt verzamelde gelden
gevierd.

Waaruyt waarſchynelyk blykt dat deeze Stierófferande

Digitized by Google

ófferande (*) aangezegd, of bevolen was, door de Regeerders der landstreeke van Narbonne, uyt last óf bevel van haar, dat is, de groote Moeder der Goden; 't zy zulks geschiedde door een gezigt óf droom, óf eenig ander middel door de Priesters verzonnen. Die meer van diergelyk een bevél begeert te weeten, kan het in 't werk zelf vinden; dewyl ik hiermeé afbreeke.

III. HOOFDSTUK.

De EERSTE ZENDBRIEF aan die van KORINTHUS, *geopend, uyt de oudheyd en taalen opgehelderd, in zyn oogwit en tzamenhang vertoond, de kracht der waarheyd aan 't licht gebragt, en betoogd, door* Martinus Koning, *Predikant te Nieuwpoort, in Holland. Te Dordrecht by* Joannes van Braam, 1702. *In* 4. *76. vellen.*

IN de laatst voorgaande twee maanden zagen we den Zendbrief van Paulus aan de Kollóssensen uytgelegd: en nu komt ons de eerste Zendbrief van dien zelfden Apóstel aan die van Korinthus te voore, insgelyks op een zeer omstandige wyze verklaard, gelyk de Leezer

(*) *Omstandiger bericht van 's Stierenwóffer kan de Leezer vinden in de Tweemaandelyke Uyttrekzels van* Hooimaand *en* Oogstmaand *deezes jaars, Pag. 111. & seqq.*

Digitized by Google

Leezer uyt het volgende zal konnen afneemen.

Over den naam van *Paulus*, Kap. I ℣. 1. worden eenige betekeniſſen van denzelven gemeld, en onder anderen geeft de Schryver te verſtaan, dat het hem niet onwaarſchynelyk voorkomt, dat die Apoſtel zo genoemd was van *kleyn*, óf *gering*, dewyl die naam in 't Latyn zulks betekent; zonder dit echter zo zeer te betrekken op de kleynheyd zyns perſoons, als wel op 't laag gevoelen dat hy van zichzelven had; zie 1. *Kor.* 15. 9. en *Eſeſ.* 3. 8.

Op ℣. 14. daar Paulus zegt, *Ik dank Göd, dat ik niemand van ulieden gedoopt hebbe, dan Kriſpus en Gajus*, wordt gezegd dat deeze *Kriſpus* buyten twyfel de zelfde zal zyn, van wien men *Hand.* 18. 8. leeſt dat hy een *Overſte der Synagoge* was; by welke gelegenheyd iets van de Synagogen wordt gemeld, en verhaald dat 'er te Jeruſalem behalve den Tempel, 480., en op den berg Zion zeven Synagogen waaren, dat 'er over ieder Synagoge tien Wetgeleerden moſten zyn, dat uyt die tien drie verkooren wierden die den Raad der drie mannen uytmaakten, voor welke zaaken van minder gewigt wierden gebragt, en die ook ſtraffe oefenden, zynde deeze miſſchien in grooter ſteden de Overſten der Synagoge; óften minſten één uyt hen was zulk een Overſte, die dan het bewind der zaaken had, de Wet verklaaren moſt, *enz.*

Kap. II. 4. *En ik was by ulieden in zwakheyd en in vreeze, en in veele beevinge.* Hierop zegt onze Schryver: „ 't Is my bekend hoe geleerde „ mannen oordeelen, dat Paulus wil zeggen, „ dat

Digitized by Google

„ dat hy eenvoudig, slecht en recht, zonder
„ welsprekendheyd *enz.* het Evangelium ver-
„ kondigende, te gelyk in eenen nederigen,
„ geringen staat, zyne kost met de handen
„ winnende, gevreesd heeft, weynig vrucht
„ te zullen doen, en met schrik bezét is ge-
„ weest, en met beevinge wegens de smaad en
„ vervolginge der vyanden. Doch (vervolgt
„ hy) als is het zeggen zal hoe 't by my legt,
„ zulk een verklaaring schiet by my niet door
„ den beugel: Het is my veel waarschynely-
„ ker, dat Paulus door veelerhande weder-
„ waardigheden, ongemakken, gevaaren, om-
„ zwervingen, en onvermoeiden Predikdienst,
„ onderwege, of te Korinthus komende, is
„ ziek geworden, en alzo met een afgesloofd
„ lighaam zynen dienst onder hen most doen;
„ en dewyl hem 't arbeyden weynig kon luften,
„ en zyn genereus gemoed onderhoud van de
„ Korinthiërs te trekken niet toeliet, kan men
„ met weynig moeite begrypen, hoe schraal
„ het 'er omquam: Voeg hier by de openbaare
„ vervolgingen, sleepingen voor 't gerecht,
„ belaagingen zyns leevens. *Hand.* 18. 2 *Kor.*
„ 11. 8. tót 23. . . . . .

Ÿ. 14. *Maar de natuurlyke mensch begrypt niet de dingen die des Geests Gods zyn, want zy zyn hem eene dwaasheyd, en hy kanze niet verstaan, omdat ze geestelyk onderscheyden worden*: Hierop zegt onze Verklaarder, in tegenstellinge van sommige: „ De Apostel zegt niet, indien de
„ mensch zyne vooroordeelen, drift en, moed-
„ willige boosheden, gewoonte van zondigen
„ afleyde; indien hy maar wou, hy zouze im-

„ mers konnen verſtaan; maar hy ſpreekt **vol-**
„ ſtrekt, zonder eenige bepaaling, *by kanze niet*
„ *verſtaan*, zy zyn hem eene dwaasheyd, **om-**
„ dat ze geeſtelyk moeten onderſcheyden **wor-**
„ den, en hy vleeſchelyk zynde, den geeſt
„ miſt; want hoewel door de verdurvenheyd
„ het natuurlyk vermoogen van onzen geeſt,
„ om te willen, óf niet te willen, niet is be-o-
„ men, voor zo verre het tót het weezen van
„ onze ziel behoort; echter is onze ziel door
„ de verdurvenheyd krachteloos, en buyten
„ ſtaat om wel te konnen willen, en de wil met
„ liefde te konnen uytſtrekken ter omhelzinge
„ en betrachtinge der zaligmaakende waarheyd
„ Góds. Kanze de menſch verſtaan indien hy
„ maar wil, zo gaat de taal van Paulus niet
„ door: Kan't de natuurlyke menſch doen in-
„ dien hy wil, zo kan hy de quaade geſteldhe-
„ den van hem weeren, indien hy wil, en zo
„ ſtaat hy even ſchoon met den geeſtelyken
„ menſch, en hy heeft Góds verlichtende, en
„ krachtig veranderende genade niet noo-
„ dig.

Kap. VII. 14. *Want de ongeloovige man is geheyligd door het wyf, en het ongeloovig wyf is geheyligd door den man: Want anders waaren uwe kinderen onreyn; maar nu zyn zy heylig.* De Schryver oordeelt dat hier eene zwaarigheyd in ſteekt, dewyl hy wel bemerkt, hoe de trouw de kinderen des echts te nutte komt, maar niet wat nut de ongeloovige vrouw óf man daaruyt trekt: „ Want de Apoſtel ſtelt in de eerſte
„ plaats eene heyligheyd die de ongeloovige
„ door de geloovige verkrygt, welke vervól-
„ gens

„ gens op de kinderen nederdaalt, en hem te
„ nutte komt; en 't is een harde redeneering,
„ dat een ongeloovige door den geloovige zou
„ worden heylig genoemd in en om zyne kin-
„ deren, die hy by een geloovige teelde Nie-
„ mand wordt wys, sterk, ryk, en gódvruch-
„ tig genaamd, omdat zyne kinderen zodaa-
„ nig zyn. 't Is zeker (wordt 'er wat verder ge-
„ zegd) dat de waare heyligheyd niet overerf-
„ lyk is: en dat men hier zou willen spreeken
„ van een uyterlyke verbonds heyligheyd, zulks
„ schynt by onzen Schryver geen steek te hou-
„ den. Wat zal men'er dan van maaken? *Wit-*
„ *sius* zegt 'er dit op: Hoewel dat een ieder
„ door zyn geloof gerechtvaerdigd wordt, zo
„ ontkennen wy echter niet, dat het geloof
„ van de ouders den kinderen zo verre te nutte
„ komt, dat ze uyt hoofde van zulks onder de
„ verbondelingen Góds geschat worden, zo
„ lang zy met hunne daaden niet het tegendeel
„ vertoonen: echter is 't geloof der ouderen
„ niet bestand om de kinderen te behouden,
„ 't en zy zy zelve wedergebooren, en door den
„ geest met Christus vereenigd worden.

¥. 34. *Maar die getrouwd is, bekommert haar met de dingen van de werreld, hoe zy den man zal behaagen.* Hierop wordt gezegd: „ Een ge-
„ trouwde vrouw is met een schakel van ontel-
„ baare schalmen verknócht aan haar huys, en
„ met de huyslyke beezigheden bezét, die niet
„ altyd even gereed van de hand willen: be-
„ halve de kinderteeling, en opvoeding der
„ zuygelingen, behoort tót een gereguleerd
„ huyshouden vry veel: En hier komt by, dat

Digitized by Google

„ een getrouwde vrouw moet trachten den
„ man te behaagen, 't gene niet ter deege kan
„ geſchieden als de vrouw zich 't bewind aan-
„ maatigt, en graag ſchreijeling over den man
„ heene zat; wanneer ze geen ontzag en eer-
„ bied tegens hem oefent, maar geſtadig te-
„ gen mort, en haar woord wil doen gel-
„ den.

Kap. X. 1. *Dat onze vaders alle..... door de zee doorgegaan zyn.* Hierop zegt de Schryver onder andere: „ Eenige ſuſtineeren dat Iſraëls „ vólk niet eygentlyk door de zee is heen ge- „ trokken, óf gearriveerd op den overkant, „ maar dat het halfmaans wyze is gemarcheerd, „ en eene kromme marche maakende, byna „ op dezelfde plaats is beland, waarvandaan „ het afgeſtooken was. Dóch wy houden 't „ met die, welke oordeelen, dat het leger „ Iſraëls dwars door de zee is heen gepaſſeerd, „ hoewel wy niet ontkennen, dat die anders „ gevoelen, met veel waarſchynlykheyd hun „ gevoelen willen ſtaande houden. Merk met „ my dit vólgende aan:

„ Ik lees in de heylige bláderen niet, dat „ Iſraëls leger halfmaans wyze door de zee zou „ gepaſſeerd zyn, en op de zelfde plaats beland „ vanwaar zy afgeſtoken waaren; maar met „ de meeſte eenſtemmigheyd, dat zy door de „ zee zyn doorgegaan. Ook liet het Egipti- „ ſche talbaare leger, hen van alle kanten om- „ ringende, en 't ſteyl en klipächtig gebergte „ niet toe, Sinaïs gebergte te benaderen op „ een andere wyze dan door de zee. En dat te „ meer, als men opmërkt, dat 'er gezegd wordt

„ Num.

Digitized by Google

„ *Num.* 38. Dat ze van Hachiroth, door de
„ zee direct na de Woestyne reysden, *Neh.* 9.
„ 18. *Jes.* 43.

ỳ. 27. 28. *En indien u iemand van de ongeloovigen noodigt, en gy daar gaan wilt, eet al wat ulieden voorgesteld wordt, niets ondervraagende om der conscientie wille. Maar zo iemand tót ulieden zegt, dat is afgoden-offer; eet het niet om des genen wille die u dat te kennen geeft, en om der conscientie wille: want de aarde is des Heeren, en de volheyd der zelve.* Dit wordt aldus verklaard: „ Geno-
„ men, het geviel dat een Heyden u ter maal-
„ tyd verzócht, dat gemaklyk voorvallen kon,
„ uyt goede gebuurschap, uyt nàmaagschap
„ óf geoefende koopmanschappen, óf anders,
„ maakt geen conscientie van alles te eeten,
„ met een onbeschroomd hart; vraag niet
„ met een benard gemoed, Wat soort van spyze
„ is dat? even óf men in 't N. Testament most
„ zulk een onderscheyd maaken: neen, maak
„ u eerlyk vrolyk, en dank Gód in alles.
„ Maar, broeders, het mogt gebeuren, dat
„ 'er juyst een zwakgeloovige, een nieuwlings-
„ bekeerde mede was genoodigd, of op dag
„ quam, en tót u zevde, Dat gedeelte der spy-
„ ze is den Afgód geóffert geweest, 't is 'er een
„ restant van, 't is niet geoorlóft zulks te nut-
„ tigen: Hy verstondt de Christelyke vryheyd
„ niet; zo laat het gebruyken van die spyze naa,
„ niet zo zeer omdat uwe conscientie zich daar-
„ in bezwaard vindt, maar die van uwen zwak-
„ ken broeder: merk in zulken geval dat ge
„ de liefde dient plaats te geeven, en zórg te
„ draagen dat ge uwen zwakken broeder geen

Digitized by Google

„ aanstoot geeft: want stondt het met de spy-
„ ze zo naauw, quam het 'er zo bekrompen
„ om, dat 'er geen andere spyze als die by
„ de hand, óf te bekomen was, de noodzaa-
„ kelykheyd zou veel vermoogen; maar nu
„ is 't zo, dat de aarde spys genoeg uytlevert;
„ Gód is gemeene weldaadigheyd is zo groot,
„ dat 'er overvloed te bekomen is; gy zyt juyst
„ aan die spyze niet verbonden; laat dan 't ge-
„ bruyk van het afgoden-óffer, voor dien tyd,
„ ten gevalle uws zwakken broeders naa, echter
„ behoudt ge uwe vryheyd.

Kap. XI. 5. *Maar een iegelyke vrouw, die bidt óf profeteert met ongedekten hoofde, onteert haar eygen hoofd.*

Hierop verklaart de Schryver zich aldus:
„ Men leest van verscheydene vrouwen, die
„ geprofeteerd hebben, van Moses zuster,
„ *Exod.* 15. van Debora, *Recht.* 5. van Hulda,
„ 1 *Kon.* 22. van Filippus dóchters, *Hand.* 21.
„ Dóch dat was extraordinair. Paulus 1. *Kor.*
„ 14. wil dat de Vrouwen in de gemeynte zul-
„ len zwygen: echter spreekt hy hier van bid-
„ den en profeteeren, hoe is dit in te schikken?
„ *Campegius Vitringa* zegt, *de Synagog. pag.* 725.
„ Paulus neemt zyne reden alleen van 't gene
„ wel voegt. 1 *Kor.* 14. want wat gódlyk ver-
„ bód weert dóch de vrouwen van den kant-
„ zel? Wy meenen dat dit Paulus is blyven
„ aankleeven uyt de Joodsche Synagogen, in
„ welke niet alleen de vrouwen wierden vryge-
„ sproken van de Wet, van andere te leeren,
„ maar ook van zelfs die te leeren. *Maimon.*
„ *Hilcoth Talmud tora cap.* 1. §. 1. *Molinæus* wil.

„ Dat

Digitized by Google

„ Dat het onder de Korinthiërs de gewoonte
„ was, dat zo wel de vrouwen als de mannen
„ profeteerden, en dat de vrouwen het met on-
„ gedekten hoofde aanhoorden. Paulus *1 Kor.*
„ *11.* wederſpreekt het eerſte niet; maar als
„ haar de luſt van publyk te bidden of te profe-
„ teeren mogt bevangen, wil hy dat ze gedekt
„ zullen zyn: maar op het *14 Kap.* dezelfde
„ zaak vernieuwende, ſchaft hy dat gebruyk
„ af. De beroemde *Witzius* geeft'er dit oordeel
„ over, *Miſcell. ſacr. pag.* 8. *1 Kor. 11. 5.* Pro-
„ feteeren, is God door de beſtiering van den
„ geeſt met een heylig accoord pryzen, dat is
„ de ganſche Kerk belaſt. *Eſeſ. 5. 18. 19. Koloſſ.*
„ 3. 16. Het was den vrouwen ook geoorlófd
„ haare ſtemmen te mengen onder't gemeene
„ accoord-gezang, maar behoudens de be-
„ taamelykheyd en eerbaare ſchaamte: zy mog-
„ ten niet publyk ſpreeken, 't en zy 'er een ex-
„ traordinare gódlyke aandrift was, welke geen
„ wet heeft.

Hierby paſt zeer wel 't gene onze Schryver zegt op Kap. XIV. 34. *Dat uwe Vrouwen in de Gemeynte zwygen*: Naamelyk. „ *Maimonides*
„ zegt: *De Vrouw mag van den predikſtoel in de*
„ *Synagoge niet leeren, van wege de eerbied, wel-*
„ *ke 't haar betaamt te hebben voor de vergadering.*
„ Maar dit dient verſtaan te worden van 't
„ ordinaris leeren en profeteeren, en ordre
„ ſtellen, en regeeren: want geen regel (zegt
„ men) is zonder exceptie; zy kon een ex-
„ traordinaire gódlyke ingeeving en aanblaa-
„ zing hebben.

Over *Kap.* XV. 29. *Wat zullen zy doen die voor*

Digitized by Google

de dooden gedoopt worden, indien de dooden ganschelyk niet opgewekt worden? wordt eene menigte van gevoelens aangehaald, en verscheydene krachtige bedenkingen daar tegen ingebragt; en tót een besluyt gezegd, wat het gevoelen van *Spanheim* was, naamelyk; „ Dewyl de Martelaars „ en andere Heyligen, met een byzondere ge„ moeds vrolykheyd, verkloeking, en on„ verschrokkenheyd, allerhande tormenten, „ en uytgezóchtste dooden ondergingen, in „ hoope der zalige opstandinge, in 't aanschou„ wen van veele; is 't buyten twyfel dat 'er zyn „ geweest, die deeze zeldzaame verkloeking, „ extraordinaire standvastigheyd, en heerlyke „ belydenissen verneemende, wonderlyk zyn „ gespoord, en met de grootste aandacht het „ Christelyk geloof hebben omhelsd, en zich „ daarop laaten doopen.

„ Wat hebben 'er deeze nu aan, welke de „ kloekmoedigheyd en standvastigheyd der „ Martelaaren ziende . . . . zich gepraamd „ gevonden hebben de Christelyke leere te om„ helzen, en zich te laaten doopen, indien de „ dooden niet worden opgewekt?

't Gene op §. 37. *enz.* wegens de Opstandinge gezegd wordt, zou my niet verveelen alhier naa te schryven, 't en waare het tyd voor my wierdt, hiervan af te scheyden. De Leezer zal uyt het gene ik hem reeds mede gedeeld heb konnen zien, dat deeze Verklaaringen doorgaans vry omstandig zyn; en evenwel heeft de Schryver niet alles gezegd, wat over de verhandelde stóffe wel zou konnen gezegd worden; maar wyst dikwils andere Autheuren aan, die zich

Digitized by Google

zich nóg wydloopiger daar ontrent hebben geuyt. Voorts wordt de oorſprongkelykheyd der Griekſche woorden, waarvan d'Apoſtel zich heeft bedient, menigmaal nageſpeurd, om alzo de eygentlykſte beteekenis daarvan aan te wyzen.

IV. HOOFDSTUK.

DICTIONAIRE *de la* LANGUE SAINTE, contenant toutes ſes Origines, ou les mots Hébreux tant primitifs que dérivez, du Vieux Teſtament. Avec des Obſervations Philologiques & Theologiques. Ouvrage tres-curieux, tres-propre & tres-neceſſaire a ceux-mêmes qui n'entendent pas les Langues Savantes. Ecrit en Anglois par le Chevalier *Leigh*. Traduit en François & angmente de diverſes Remarques par feu Mr. *Louis de Wolzogue*.

Dat is.

WOORDENBOEK der *HEYLIGE TAALE*, *vervattende alle de Oorſprongklykheden, óf Hebreeuſche woorden, zo eerſtelingen als afſpruytſels, des Ouden Teſtaments. Met redenkundige en godgeleerde Aanmerkingen. Een zeer keurlyk werk, zeer bequaam en zeer noodig zelfs voor die, welke de taalen der Geleerden niet verſtaan.*

Digitized by Google

Geſchreeven door den Ridder Leigh. *In 't Franſch overgezét, en met verſcheydene Aanmerkingen vermeerderd, door wylen den Heer* Lodewyk Wolzogen. *T' Amſterdam by* Pieter Mortier. 1703. *In* 4. 112 *vellen.*

NAdemaal ongemeene fraaije boeken veeltyds dit voorrecht hebben, dat zy in verſcheydene taalen overgebragt worden, opdat meer dan éene landaard nut en voordeel daaruyt zou konnen trekken, zo behoeft het niemand ongerymd te dunken, dat men zodaanig een Woordenboek der Hebreewſche taale, als dit is, ook in 't Franſch heeft overgezét, doordien het niet alleen alle de Wortelwoorden dier aaloude taale behelſt, maar daarenboven rykelyk geſtoffeerd is met letterkundige en gódgeleerde Aanmerkingen, getrokken uyt de beſte Hebreewſche Woordenboeken, en uyt de werken der geleerdſte Schryveren, zo wel Jooden als Chriſtenen, die over 't Oude Teſtament geſchreeven hebben. Dit boek voordeezen in 't Engelſch beſchreeven door *Eduard Leigh*, en naderhand door eenen anderen in 't Latyn vertaald, en by de Geleerden onder de benaaminge van *Critica Sacra* bekend, heeft welëer den beroemden Hoogleeraar *Wolzogen* zo wel behaagd, dat hy de moeite op zich nam van het in 't Franſch over te zetten, en te gelyk met eenige Aanmerkingen te verryken. Deeze zyn arbeyd is naa zynen dood by de Liefhebberen der Hebreewſche taale

Digitized by Google

taale, (die in 't algemeen als de oudſte den voorrang boven alle andere heeft) zo nut en loflyk geoordeeld, dat men goed gevonden heeft den zelven door den druk gemeen te maaken. Zo dat nu hierdoor aan iemand, die geen gelegenheyd gehad heeft om Latyn te leeren, een middel aan de hand gegeeven wordt, om tót de kenniſſe te komen van die taale, in welke 't Gode beliefd heeft niet alleen eertyds de Wet aan zyn vólk te geeven, maar ook de alleroudſte geſchiedeniſſen, en de voorzeggingen der Profeeten, te doen beſchryven. En opdat de Leerling te gemaklyker vaſt op de leezing zoude worden, is by ieder Hebreewſch woord ook de uytſpraak daarvan met onze bekende Letteren gevoegd, eene zaak van zeer groote hulpe voor zulke die zich eerſt in deeze taal beginnen te oefenen.

Daar hebt gy, Leezer, in 't kort, den algemeenen inhoud van dit boek; maar om u echter wat nader aan te toonen op hoedaanig een wyze de Hebreewſche woorden daarin verklaard worden, zal ik 'er u eenige voorbeelden van geeven, en met het eerſte woord beginnen

אָבִיב *Abib.* Een rypende koornaair, óf een aair met haaren halm: Rypende en nieuwe vruchten; óf de tyd waarin de vruchten ryp worden. De Griekſche Vertaalers verklaaren *Abib* [*Schind.* in *Lex. Pentag.* Hy is zo genoemd naar de nieuwe vruchten, óf de koornaairen die als dan beginnen te zwellen. *Ainſw.* Exod. 12, 2. 13, 4. en 23, 5.] door de maand der nieuwe vruchten: het woord betekent eene aair, óf een koornhalm die groen begint

Digitized by Google

begint te worden. *Exod.* 9.31. En omdat het koorn daar te lande dan reeds in de aaire was, en in de maand *Abib* begon te rypen, noemde men een koornaair *Abib*. Men noemde de eerste maand onder de Israëliten aldus [ten aanzien der gewyde zaaken en niet der burgerlyke, gelyk *Junius* over *Exod.* 12.2. zulks uyt Josephus bewyst] ter gedachteniſſe dat de kinderen Israëls in die maand uyt Egipte uytgegaan waaren. Wy noemenze met den naam van Lentemaand óf Grasmaand, omdat ze van beyde die maanden somtyds een gedeelte uytmaakte. De Romeynen noemden haar *Aprilis*, komende eenigermaate zo in naam als tyd overeen met de maand *Abib*, doordien zy de aarde opent (*aperit*,) want de aarde is alsdan open. *Varro*, *de Ling. Lat. lib.* V.

אָדֹם *Adam*, Hy wierdt rood, hy was rood; *Klaagl.* 4.7. De LXX. ἐπυρρώθησαν, óf gelyk andere schryven ἐπυρράθησαν, als óf men zeyde, een vuur-koleur. Daarvandaan komt het dat Esau *Edom* genoemd wordt, *Gen.* 25.30. Hy was rós toen hy gebooren wierdt: hy begeerde zeer yverig van het roode moes *v.* 30. De Mensch wordt in 't Hebreews genoemd אָדָם 't welk komt van אֲדָמָה Pſ. 49.9. *Adam* komt van *Adama* aarde, gelyk in 't Latyn *homo* van *humo* opdat hy aan zynen oorsprong en zyn eynde denken zoude, *Gen.* 2.7. en 3.19. 't welk de Apostel ook aanmerkt, 1. *Kor.* 15.47. De naam van Adam wierdt beyde aan 't mannelyk en vrouwelyk geslacht gegeeven. *Gen.* 5.2. en daarom

Digitized by Google

daarom draagen alle zyne naa'ó nelingen ook dien naam, *Pſ.* 22. 7. en 36. 7. en 39. 6. Het woord *Adam* is dubbelzinnig; eerſtelyk is het de eygen naam van den eerſten menſch, vervólgens is het de algemeene naam van 't geheel menſchdom, gelyk blykt, *Gen.* 6. 3. *Pr d.* 3. 19. 21. En eyndelyk betekent het ook 't gemeene vólk, óf eene menigte van menſchen. *Pſalm.* 49. 3. *Gen.* 6. 3. *Pſ.* 82. 7. *Rab. Moſ. Maimon, More Nevochim P.* 1. c. 14. Daarvandaan komt *Odem* een ſardis, óf een ſoort van metaal, beſtaande uyt goud en zilver, *Exod.* 28. 17. en 39. 10. *Nahum.* 2. 3. *De ſchilden zyner helden zyn rood gemaakt*, ter oorzaake van de pracht en ſchrik, in hoedaanig een zin *Virgilius* ook van een *bloedigen draagband* ſpreekt.

גְּדִי *Gedi*, hiervandaan komt het Latyn *Hœdus*, het mannetje der geyten en ſchaapen (*Schind.*) een Ram, een bok, *Gen.* 38. 20. Het betekent niet alleenlyk een bokje, maar ook een lam: waarom hy 'er byvoegt, een geytenlam, want daar zyn 'er ook van ſchaapen. *Rivetus* zegt het zelfde over *Exod.* 23. 19. *Deut.* 14. 21. *Gedi* betekent zo wel een lam als een bokje. De LXX. heeft een *lam* gezét *Exod.* 12. 5. Maar men vindt dat woord ook in de beteekeniſſe van een *lam*, en van een *Geytebokje*. *Gregorii Obſervationes.*

גַּלְגֹּלֶת *Galeggoleth*, 't Bekkeneel, wegens zyne ronde gedaante. 2 *Kon.* 9 35. en door eene woordverwiſſeling een *Menſch*, gelyk wanneer men in 't Latyn zegt *per capita*: en in 't Duytſch

Digitized by Google

Duytſch *Hoofd voor hoofd*, óf *een ſchep met over de honderd köppen*. Vandaar komt het half Syriſch en half Griekſch woord γολγοθὰ (*) in plaats van (†) γολγολθὰ, *Matth.* 27. 33. Zie *Piſc.* over *Joh.* 19. 17. Het algemeen woord in 't Hebreewſch is *Galgoleth*, het welk eens 's menſchen hoofd óf herſenpan betekent, omdat het van een ronde gedaante is, als *Rech.* 9. 35. 1 *Kron.* 10. 10. Het betekent dikwils ook een geheel menſch, gelyk het Latynſch ſpreekwoord zegt, *Quot capita tot ſenſus.* Zo veel hoofden, zo veele zinnen. Zie *Exod.* 6. 16. en 28. 26.

מָלַךְ *Malach*, Hy heeft geregeerd, hy heeft met raad, overleg, en vólgens de wetten beſtierd, hy heeft geheerſcht, *Gen.* 36. 31. Hy heeft gedacht, hy heeft zich ingebeeld, hy heeft raad gegeeven, hy heeft geraadpleegd, vólgens 't gebruyk der Chaldeen, *Jer.* 22. 15. 1 *Kon.* 12. 13. *Melech* betekent eygentlyk een *Raad*, indien men op den oorſprong van 't woord zier, gelyk men behoort: Het wortelwoord zelf waaruyt het ſpruyt, betekent, raaden óf raad geeven. *Molech* en *Milchom* zyn beyde één en 't zelfde. *Full. Miſc. Sac.* l 3. c. 17. In 't Hebreews zegt men *Moleeh*, *Milcom*, óf *Malcam*, en 't was de Afgód der Ammoniten, gelyk blykt uyt 1 *Kon.* 11. 5. 7. 33. en andere plaatſen der Schrift. Het Hebreewſch woord betekent eenen *Koning*, en de Afgodendienaars gaven hem dien naam, om te betéken en dat hy den opperſten Gód was, en als de Koning der an-

(*) *Golgotha* (†) *Golgoltha.*

Digitized by Google

andere Goden, gelyk *Jupiter* by de Grieken » *Menoch*, *de Republ. Judæor.* l. 4 c. 2. *Pſ.* 68. 33. alwaar gezegd wordt מַמְלְכוֹת *Mamlakoth*, deeze naam betekent niet alleen Koningryken eygentlyk zo genaamd, gelyk de Monarchyen; maar alles dat magtig en heerlyk in de werreld is; want het beduydt allerley heerſchappy, en in 't algemeen allerley rechtsgebied. *Rivetus* over die plaats.

Hieruyt, Leezer, kont gy zien op hoedaanig een wyze de woorden in dit Woordboek verklaard worden. Ik zoud alhier wel meer van deeze uytleggingen konnen naaſchryven, dóch het zou van weynig óf geen nut voor u zyn, dewyl men om iets daaruyt te leeren het boek zelf moet hebben, en gy uyt het gene reeds gemeld is wel zult kunnen oordeelen, dat het u, zo gy anders Franſch verſtaat, en luſt hebt om wat Hebreewſch te leeren, zeer dienſtig zal konnen zyn; want zulk een duydelyk en klaar hulpmiddel zal u niet ligt elders te voore komen.

V. HOOFD-

Digitized by Google

V. HOOFDSTUK.

LA VIE D'ELIZABETH Reine d'Angleterre. Nouvelle Edition, Augmentée du veritable charactere d'Elizabeth & de ſes Favoris.

Dat is.

HET LEEVEN VAN ELIZABET Koningin van Engeland. Een nieuwe druk, vermeerderd met de waare uytbeelding van Elizabet en haare gunſtelingen. t' Amſterdam by Pieter Mortier 1703. *In* 12. *Twee deelen, tzamen* 54. *vellen.*

HEt Leeven der vermaarde Koninginne *Elizabet*, 't welk meermaals in druk uytgegeeven is, verſchynt hier met een nieuw byvoegſel, naamelyk eene waarachtige uytbeelding van haar en haare gunſtelingen, beſchreeven door *Robert Naunton*, Sekretaris van Staat ten tyde van Koning Jakobus den eerſten, eenen Schryver dien men om zynen korten en ingedrongen ſtyl, den Engelſchen Tacitus noemt. Hy was ligt geraakt, maar echter van zulk een ſneedig vernuft, dat men wel op zyne hoede moſt zyn van hem niet te nâ te ſpreeken, dewyl hy de gaaf had van eene boertery op een aardige wyze iemand dubbel betaald zetten, gelyk uyt dit volgende geval kan blyken. Zékere Wiewark, een ryk man, die weynig anders te doen had, dan ſomtyds wat te gaan wandelen, om

Digitized by Google

om te hooren wat 'er in de werreld omging, liet zich op dien dag dat de Ridder Walter Rawleigh onthoofd wierdt ontvallen, *dat het hoofd van dien Heer wonderen zou gedaan hebben indien 't op Naunions ſchouders geſtaan had.* Dit zeggen aan dien Geheymſchryver overgebragt zynde, verſtoorde hem dermaate, dat hy den anderen voor den Geheymen Raad daagde om zich deswege te verantwoorden. Wiewark aldaar verſcheenen zynde, zeyde dat hy met die woorden geenſins beoogd had den Sekretaris, wiens treffelyke hoedaanigheden hem bekend waaren, te beleedigen, dewyl hy daarmede niet anders had willen zeggen, dan *dat twee hoofden meer vermogten dan één.* Hiermede raakte Wiewark vry. Maar eenigen tyd daarnaa gebeurde het dat ettelyke ryke lieden ontbooden wierden om eene ſomme tót het vermaaken van Pauls Kerk te Londen op te brengen, en Wiewark ook onder dit getal zynde, wierdt door den Raad op (*) honderd ponden ſterlings geſchat. Dóch Naunton, nóch indachtig den gewaahden hoon, ſtak 'er zynen mond in, en zeyde, *dat tweehonderd ponden meer vermogten dan éénhonderd*; weshalve Wiewark, om niet verder in moeite te komen, beſloot die ſomme te betaalen.

Dus veel van den Schryver gezegd hebbende kom ik tót zyn Verhaal. ELIZABET was van moederlyke zyde niet van koninglyke afkomſt, maar echter geſprooten uyt het oude geſlacht van Bullen (óf Boleyn) dóch van eenen jonger broeder geheeten Jeffrey Bullen, uyt

(*) 1100 *guldens.*

Digitized by Google

een voornaam huys van Norfolk, die om zyn fortuyn te maaken zich na Londen begaf, alwaar hy zo in vermoogen toenam, dat hy in den jaare 1457. tót Major dier ſtad verkooren, en te gelyk Ridder gemaakt wierdt. En doordien zyn oudſte broeder zonder kinderen naa te laaten overleedt, quam de erfenis op hem, en hy daardoor in zulk een aanzien, dat zyn huys zich met de voornaamſte geſlachten in Engeland en Ierland, teweeten die van Howard, Ormond, Sackville, en andere, vermaagſchapte. Uyt dit geſlacht dan was Elizabet van moederlyke zyde voortgekomen. Zy bezat een zekere fierheyd die zy van haaren vader Henrik den VIII. had overgeërfd, dóch die was echter vermengd met eene lieftaligheyd, haar van haare moeder Anna aangebooren; invoege dat zy hierdoor een deftige majeſteyt, en te gelyk, als 't pas gaf, een aangenaame minnelykheyd verbeeldde. Zy had daarbeneven de gaaf om iemand, als 't haar goed dacht, een fyne ſteek te geeven, die daarom niet naaliet vintig te treffen; waarvan dit vólgende tót een ſtaaltje kan dienen. Men verhaalt dat wanneer de Spaanſche Gezant haar uyt zyns Meeſters naam met den oorlóg dreygde, zy daarop tót de Heeren van haaren Raad zeyde: *Mylords, deeze man komt ons zeggen, dat wy voortaan onze boenders en kapoenen zonder oranjeappelen zullen moeten eeten*: welke woorden een zeer aardige verachting van zyn fórs dreygement te kennen gaven.

Het gemeen zeggen is akoos geweeſt, dat de Graaf van Leiceſter zo in haare gunſt ſtondt, dat hy 't nooit verkerven kon. Dóch onze

Schry-

Digitized by Google

Schryver zegt, dat hoewel hy geen kennisse heeft van alles wat 'er in dien tyd omging, hy nogtans wel wist dat zulks onwaar was, en tot bewys daarvan verhaalt hy het volgende geval.

Bowyer, Deurwaarder van de Orden der Kouseband, uytdrukkelyk bevél van de Koninginne ontvangen hebbende, om naauwe toezigt te neemen op degénen die in haar kabinét gingen, weygerde den ingang eens aan zékeren Kapiteyn van Leicesters gevólg, die hem niet heel wel bekend was. De Kapiteyn steunende op de gunste waarin de Graaf stondt, wierdt moeijelyk, en zeyde tegens den anderen, *dat hy hem misschien* (*) *van zynen last wel zou konnen ontheffen.* Ondertusschen quam Leicester op 't slag, en zeyde tegens Bowyer, *dat hy een vlegel was, en dat hy dat ampt niet lang houden zou.* Bowyer, zonder zich daarover ontstellen, stapt voor hem binnen, valt der Koninginne te voet, en verhaalt haar wat 'er voorgevallen was, biddende haar dat het haar believen mogt te zeggen, óf de Graaf van Leicester Koning was, dan óf 't haare Majesteyt waare die Koningin was. Zy daarop zich na den Graaf wendende, zeyde: *Mylord, Ik begunstig u wel, maar myne gunst is daarom niet zo tót u uytgestrekt, dat andere daar ook geen deel aan moogen hebben. Ik heb verscheydene dienaars aan welke ik die gegeeven heb; en ik wilze geeven en wegneemen als 't my goed dunkt. Zo gy hier meent te gebieden,*

(*) *Dit was een dubbelzinnig zegsen, want het kon opzigt hebben, op den last van hem buyten te houden, en ook op 't verliezen van zyn ampt.*

Digitized by Google

ik zal wel een middel vinden om zulks te beletten. Ik verſtaa niet dat hier een Meeſter zy, maar wel eene Meeſtreſſe; en wacht u dat Bowyer geen leed geſchiede, óf ik zal'er u ſtrengelyk voor doen boeten. De Graaf aldus bekeeven zynde, geliet zich nóg lang daarnaa heel néderig, 't welk één van zyne voornaamſte deugden was.

Maar óf dit geval bequaam is om het gemeen gevoelen wegens hem om verre te ſtooten, laat ik aan 't oordeel van den Leezer: want daar zyn wel meer voorvallen geweeſt, op welke de Koningin hem ſcheen te bekyven, en daar het nógtans bleek dat de pais haaſt gemaakt was: dóch *'t is* hier de plaats niet om dat aan te wyzen. Ik keer derhalve weder tót onzen Schryver.

Hy zegt dan dat onaangezien men by zynen tyd zeyde, *dat Elizabet koninglyk en zeegepraalende geleefd had en geſtuurven was, zonder haar volk te onderdrukken*, men echter met waarheyd zeggen kon, zonder daarom haare eere te nâ te komen: *Dat zy meer ſchulden naaliet, welke zy op 't geloof van haar geheym zegel gemaakt had, dan haare voorzaaten gedaan hadden, óf hadden konnen doen, in den tyd van honderd jaaren.* Het wierdt geacht zeer tót haaren roem te ſtrekken, dat zy zich zo wel naar haare Parlementen wiſt te voegen; maar zy had daarby ook dat geluk, dat men onder haare regeeringe niet dan deftige en verſtandige perſoonen, die bekend ſtonden voor vry van ſtaatzucht en partyſchap te weezen, tót Leden van dien Hoogen Raad verkoor: Waartegen men ten tyde van Jakobus den I. eens in een Parlement wel veertig E-

del-

Digitized by Google

dellieden (gelyk de Schryver zegt) telde, die nóg geen twintig jaaren oud waaren, 't welk den Griffier Martin deed zeggen: „ Dat eer„ tyds de gryzaards wetten aan de jonge lieden „ plagten te geeven; maar dat men nu kinde„ ren tót den grooten Raad des ryks beriep, „ die de órde der natuure omstootende, wet„ ten maakten om hunne vaders te regeeren.

Nademaal Elizabeth wel wist, dat de magt van haar Ryk in de menigte haarer onderdaanen bestondt, en dat haar ook niet onbekend was, dat de veyligheyd van haar persoon van hunne liefde en getrouwheyd athing, poogde zy op allerley wyze hunne geneegenheyd te winnen, en ontzag zich daarom niet ook persoonen van laagen staat te woorde te staan. Zékere Carwarden, één der onderamptenaaren van het Tólhuys, gaf haar eens in geschrifte te verstaan, hoeveel zy ontrent de inkomsten van de tóllen gesnooten wierdt; maar verzócht haar, zulks stil te houden, omdat drie van haare Raaden jaarlyks elk 200 ponden sterlings genooten van haaren Pachter Smith, door welk middel zy alle jaaren wel 2000. ponden sterl. te weynig kreeg. Deeze Heeren eenige lucht van dit bericht gekreegen hebbende, gaven bevél dat men Carwarden den toegang tót de Koninginne weygeren zoude. Maar Elizabet zulks eyndelyk gewaar wordende, ontboodt hem, en moedigde hem aan om zyne verklaaring staande te houden; 't welk hy zo wel deed, dat Smith genoodzaakt was, zo hy de pacht behouden wilde, den prys daarvan voor tien jaaren te verdubbelen.

Digitized by Google

Voorts wyst de Schryver aan, dat Elizabet een byzonder voordeel had boven andere Koningen, ten aanzien van de kósten der Hófhoudinge; want zy had nóch man, nóch broeder, nóch zuster, nóch kinderen te verzórgen, welke anders tót een koninglyk huysgezin behoorende, ten kóste van de Kroon moeten onderhouden worden, 't welk waarlyk veel vereyscht, inzonderheyd wanneer d'er veele broeders en Prinsen van den bloede zyn.

Deeze Koningin op den troon gesteegen zynde, behieldt uyt staatkundige inzigten dien zelfden Raad, welken haare zuster Maria had gehad; heel anders dan Maria deed, die toen zy tót de Kroon quam de meeste Leden van den Raad van wylen haaren broeder Eduard afzette en vervólgde. Maar Elizabet, hoewel de Raadsheeren bereyd waaren zich na haar te voegen, maakte echter niet verder gebruyk van hunnen raad, dan zy 't zelve goed vondt; zo dat men ruym zo wel van hen kon zeggen, dat zy van 't Hóf, dan dat zy van den Raad waaren; dóch hiertoe hielp veel hunne buygelyke aardt, gelyk men kan afneemen uyt het antwoord van den Marquis van Wincheſter, die ten Hove gekomen onder de regeeringe van Henrik den VII. en dertig jaaren achteréén Groot Schatbezórger onder Henrik den VIII. Eduard den VI. Maria, en Elizabet geweest, eens van iemand zyner vrinden gevraagd zynde, hoe hy zo lang onder alle die veranderingen had konnen beſtaan, daarop zeyde: *Ortus ſum ex ſalice, non ex quercu.* [Ik ben uyt eenen wilgeboom, en niet uyt eene eyke geſprooten.] En hy en de

Digitized by Google

de Graaf van Pembroke, die beyde t'elkens de religie hunner Koningen aangehangen hadden, waaren bequaame werktuygen om de overige te zwaaijen.

Ik vind my nu gekomen aan de afbeeldſels van Elizabets gunſtelingen, waarvan de Graaf van Leiceſter, van wien reeds al iets gezegd is, vooraan ſtaat. Hy was de jongſte zoon des Hertogs van Northumberland, die om zyne muyt-en ſtaat-zucht, onder de regeeringe van Maria onthoofd wierdt, en tot vader had dien Dudley, die nevens Empſon onder Henrik den VII. den tytel van Bloedzuyger van 't gemeen had bekomen, en in 't eerſte jaar der regeeringe van Henrik den VIII. door beuls handen ſneuvelen moſt. En 't was de zoons zoon van deezen die zich zo diep in Elizabets gunſte had weeten in te boezemen, dat hy wel voor den voornaamſten gunſteling van haar mogt doorgaan. Hy wiſt zich in zyne brieven en ſchriften wonder wel uyt te drukken, en de Schryver zegt één daarvan gezien te hebben met zulke gódsdienſtige bewoordingen, dat zo ze niet uyt een oprecht gemoed voortgekomen waaren, hy zeer aan zyne zaligheyd twyfelde. Voorts wordt tót een beſluyt gezegd, dat men niet leeſt dat hy, toen hy Opper-Veldheer in Hóland was, iets van belang uytwerkte, zo dat zyn zinſpreuk wel had moogen weezen. (†) *Veni, vidi, redii.*

Naa deezen vólgen de uytbeeldingen der andere gunſtelingen, teweeten, de Graaf van Suſſex, W. Cecil, Sidny, Walſingham, Wil-

(†) *Ik quam, ik zag, ik keerde weder.*

Digitized by Google

loughby, Bakon, Norris, Knowles, Perrot, Hatton, Howard, Packington, Hunsdon, Walter Rawleigh, Grevil, de Graaf van Eſſex, Sackvill, Blunt, Robert Cecil, François Vere, en de Graaf van Worcheſter.

Nu vólgt het leeven óf de Hiſtori van ELIZABET, van welke Vórſtin ik reeds al zo veel gezegd heb, dat ik hier wat kort zal moeten overloopen. De beſchryving van haaren vader, zyne echtſcheyding, zyn huuwelyk met haare moeder, en wat daar verder opvólgde, gaa ik, als bekende zaaken, voorby. Zy wierdt gebooren op den achtſten van Herfſtmaand des jaars 1533. in het paleys van Hamptoncourt. Haare opvoeding, en 't gene 'er in haare jonge jaaren voorviel, zal ik ongemeld overſtappen. Toen haare zuſter Maria tót de Kroon gekomen was moſt zy veele wederwaardigheden uytſtaan, eensdeels omdat Maria eene wrók op haar had van 's moeders wege, alhoewel Elizabet daarin t'eenemaal onnozel was; en andersdeels omdat de Koningin door den bitteren vervólger Steven Gardiner, Biſſchop van Wincheſter, opgehitſt wierdt. Want deez wel weetende dat Elizabet, hoewel zy zich naar den tyd voegde, meer tót de Gódsdienſt der Onroomſchen dan die der Pausgezinden geneygd was, had haar gaern aan kant gehad, en liet zulks op verſcheydene voorvallen blyken, onder andere eens wanneer hy, zyende eenen vroomen martelaar, die te voore een Biſſchop geweeſt was, verbranden, de onbeſchóftheyd had van tót eenige Raadsheeren te zeggen: *Wy houwen tegenwoordig een tak af, maar den ſtam, waaruyt weder andere*

Digitized by Google

dere ſpruyten zullen, laaten we groeyen. Want hy was zulk een wreede Ketterdooder, dat hy dikwils in den Raad, in 't byzyn der Koninginne, plagt te zeggen, *dat de Ketters zulk een zwarte ziel hadden, dat zy niet kon gewaſſchen worden dan in hun eygen bloed.* Het was derhalve niet vreemd, dat zulk een bloeddorſtig menſch alles aanwendde wat hy kon, om Elizabet om den hals te helpen: maar opdat het niet mogt ſchynen ter oorzaake van de Gódsdienſt te zyn, wierdt zy gevangen gezét onder voorgeeven van eenigen toeleg op 't leeven der Koninginne begunſtigd te hebben; dóch dewyl dit bleek onwaar te zyn, kon men daarmede niet door. Ondertuſſchen wilde het geluk voor Elizabet, dat Koning Filips de II. die aan Maria getrouwd was, haar begunſtigde, en dat voornaamelyk uyt reden van ſtaat; want bemerkt hebbende dat men voorhad Elizabet door vergift om te brengen, deed hy alles wat hy kon om haar leeven te redden; doordien hy reeds wel zag, dat hy van Maria geene kinderen te verwachten had, en daaruyt dan zou vólgen, dat als zy overleeden, en Elizabet uyt de werreld was, de Kroon van Engeland by verſterfrecht zou komen op Maria Stuart, Koninginne van Schótland, die reeds aan den Dólfyn van Vrankryk verloofd was; waardoor het dan geſchapen ſtonde dat de Franſche Kroon, door het toevoegſel van die van Engeland, Schótland, en Ierland, veel magtiger zoude worden, als hy oorbaar achtte. Dit was de hoofdoorzaak en voornaamſte reden waarom hy alle zyne krachten inſpande om Elizabets vryheyd by zyne gemaa-

Digitized by Google

linne te verwerven; en hy ruſtte niet voor dat hy die Prinſes op vrye voeten geſteld zag. Invoege dat zy, als men op't werktuyg zien zal, haare verlóſſing hem voornaamelyk had dank te wyten.

Zy nu weder in vryheyd zynde wierdt in den jaare 1558. uyt den naam van Henrik den V. Koning van Zweden, door zynen Ambaſſadeur ten huuwelyk verzócht: maar zy ſloeg het af. In dit zelfde jaar, den 17den. van Slagtmaand, overleedt Maria, en ruymde daardoor den troon aan haare zuſter in.

Naa dat Maria geſturven was wierdt Elizabet aanſtonds met groote blydſchap voor Koninginne uytgeroepen, en op den 13den. van Louwmaand des jaars 1559. met groote ſtaatſi gekroond. Toen zy de zaaken des Ryks in órde gebragt had, en zodaanig een verandering in de Gódsdienſt gemaakt had, als meeſt met haare zinlykheyd overeenquam, wierdt zy van 't Parlement verzócht om haare gedachten te haaren gaan op een huuwelyk: Maar zy antwoordde daarop, dat gelyk zy voormaals, wanneer men haar ten echt verzócht had, zulks had afgeſlagen, zy als nóg niet kon beſluyten om in zodaanigen ſtaat te treeden, en dat zy wel mogt lyden dat men, als zy geſturven zoude zyn, op haar graf zettede: *Hier legt eene Koningin, die zo veele jaaren geregeerd hebbende, maagd geleefd heeft en geſturven is.* En dat zy inderdaad ongeneegen tót een huuwelyk was, is door de uytkomſt gebleeken: want de Koning van Zweden, die haar eer zy nóg Koningin was, tót zyne gemaalin verzócht had, liet haar in 't jaar 1565. andermaal door zynen Ge-

Gezant ten huuwelyk verzoeken. Maar zy antwoordde zo wel ten aanzien van dien Koning, als van Ferdinand, Aartshertóg van Oostenryk, van wien zy insgelyks ten echt verzócht wierdt, dat zy in haar eens genomen besluyt, van met niemand te trouwen, met wien zy niet eenen langen ommegang gehad had, meende te volharden. Men wil ook dat de echte staat haar door de artsen, als naadeelig voor haare gezondheyd, zoud afgeraaden zyn. Nietteminn zegt de Schryver, dat zy met een zonderling genoegen twee jaaren daarnaa aanhoorde den voorslag, haar door den Graave van Egmond gedaan, van een huuwelyk met Karel den zoon van Filips den II. Koning van Spanje. Maar die ongelukkige Prins, welke een afkeer had van zyns vaders tiranny, en die maar na gelegenheyd zócht om uyt Spanje te vlugten, wierdt, wanneer men zulks bemerkte, gevangen gezét, en stierf in dien staat (op wat wyze wordt verscheydentlyk verhaald) in 't jaar 1568. Wat de reden was dat Robert Dudley, dien zy Graaf van Leicester maakte, zo by haar in gunste quam, wordt van den Schryver omstandiglyk (*) beschreeven.

Daarnaa quamen de voorslagen van huuwelyken met de Hertogen van Anjou en Alençon en in 't jaar 1572. ook dat met Don Jan van Oostenryk op het tapyt; maar daar quam niet meer van dan van de andere die te voore al aan die Koninginne gedaan waaren. De vertelling van den Bedelaar, die op haar gezég, *Pauper ubique jacet*, [De arme legt overal] voor de vuyst antwoordde: *In*

(*) *Pag.* 443. *& seqq. I. deel.*

Digitized by Google

In thalamis, Regina, tuis hac nocte jacerem,
Si foret hoc verum, Pauper ubique jaeet.

óf op 't Duytsch.

Te nacht, ô Koningin, zou 'k in uw' kamer leggen,
Zo 't waar was 't geen gy daarvan my belieft te zeggen.

is zo bekend, en wat 'er de Engelschen ook van opgeeven, zo onwaarschynelyk, dat ik het genoeg achte zulks maar aan te roeren.

Het tweede deel deezer Historie begint met de bezendinge die de Hóllanders in den jaare 1573. aan de Koninginne deeden: *In 't jaar* 1576. quam 'er weder uyt Hólland een gezantschap, van het welk de Heer van St. Aldegonde het hoofd was; dóch die gezanten verwurven weynig anders dan verlóf om krygsvólk en oorlógsbehoeften, voor geld, uyt het Ryk te moogen haalen. Ontrent dien tyd was 'er ook iets van een huwelyk met Requesens in til, maar zyn dood sneedt die onderhandeling af. In 't jaar 1577. quam Robert d'Evreux, die naa 't overlyden van zynen oom Graaf van Essex geworden was, in aanzien ten Hove, en wierdt één van de gunstelingen der Koninginne; waartoe niet weynig hielp dat hy tusschen den Graaf van Leicester, en zyne moei de weduwe van den voorigen Graaf van Essex, een huuwelyk bewerkte, 't welk Elizabet liefst anders gezien had, omdat dit een middel scheen om tusschen haar en Leicester eenige verwydering te

Digitized by Google

te maaken, eene zaak waarop Eſſex voornaamelyk doelde.

In 't volgende jaar ging de Koningin een verdrag aan, met Hóland, tót onderlinge verweeringe tegen den Spanjaard. Dit jaar was doodelyk voor Don Jan, die te Bruſſel overleedt, en zich ook lang te vergeefs met de hoope van een huuwelyk met Elizabet gevleyd had.

In 't jaar 1580. hechtte Filips de II. Portugal aan zyne Kroon; Elizabet hierdoor eenigſins bekommerd, gaf hoope van een huuwelyk met haar aan den Hertóg van Alençon, om hem daardoor te eer tót het aanvaarden van het opperkryggsgebied over het heir der Staaten in de Nederlanden te doen beſluyten: en dit werk ſcheen zulken voortgang te hebben, dat men in 't vólgende jaar huuwelyks artykelen opſtelde, en die Hertóg tót dien eynde ook in Engeland overquam, en zich twee maanden te Londen onthieldt, alwaar men hem vórſtelyk onthaalde. Dóch dit huuwelyk quam immer zo min tót een beſluyt, als de voorige die op het tapyt geweeſt waaren.

Wat 'er tuſſchen Sixtus den V. die in 't jaar 1585. op den Pauzelyken troon ſteeg, en Elizabet voorviel, is reeds aan de werreld zo bekend, dat het noodeloos is, iets daaraf alhier te melden: Even alzo zal ik de overkomſt des Graafs van Leiceſter in Hólland, en zyn bedryf aldaar, als bekende zaaken, met ſtilzwygen voorbygaan. De dood van Maria Stuart, die in 't jaar 1587. voor den byl moſt bukken, is insgelyks zo menigmaal beſchreeven, dat men 'er hier ook niet van behoeft te reppen; 't zelf-

de

de zy mede gezegd van 't verlies der groote vloot des Konings van Spanje, de *onverwinnelyke* genoemd, die in 't volgende jaar door eenen zwaaren ſtorm op zee verging; en van den dood van Paus Sixtus den V. die in 't jaar 1590. voorviel. De veelvuldige aanſlagen op Elizabets leeven zyn ook genoeg geweeten; alsmede dat zulks menig eenen Jeſuit het leeven kóſtte, gelyk in deeze Hiſtori op meer dan ééne plaats omſtandiglyk verhaald wordt.

Naa dat Leiceſter geſturven was, wierdt Eſſex des te grooter gunſteling, maar te gelyk ook des te meer gehaat, omdat alle gunſten en ampten byna door zyne voorſpraak alleen moſten verwurven worden. Wat ondertuſſchen van de uytheemſche Gezanten ten aanzien van Elizabets gedrag ontrent haare gunſtelingen gezegd wierdt, verhaalt de Schryver (*) op een vermaakelyke wyze.

In 't jaar 1598. overleedt Filips de II. Koning van Spanje, naa dat hy 47. jaaren geregeerd had. En in 't jaar 1601. wierdt de Graaf van Eſſex onthoofd: Het voornaamſte dat hem te laſte gelegd wierdt, was, „ dat hy zich meeſter van den Tour had willen maaken; dat „ hy tót dien eynde de Gemagtigden der Koninginne had doen gevangen zetten: Dat „ hy gepoogd had de ingezétenen van Londen „ tót eenen opſtand te beweegen: Dat hy eenen „ Sherif gedwongen had om 't vólk de wapenen „ te doen opneemen: En dat hy tegen de bevélen der Koninginne haaren Gemagtigden „ geweld aangedaan had. Men twyfelde niet

(*) *Pag. 349. ſeq.*

Digitized by Google

óf hy zou vergiffenis van de Koninginne bekomen hebben, indien hy 'er haar om gebeden had; maar daar was hy te hooghartig toe; en moſt zyne ſtaatzucht aldus met den dood bekoopen.

Niet lang daarnaa beving Elizabet eene begeerte om Koning Henrik den IV. die op dien tyd te Kalais was, te zien: dies liet zy hem weeten, dat indien hy in een vaartuyg ter halver zee tuſſchen Kalais en Doever wilde komen, zy insgelyks doen zoude. Maar Henrik ſloeg zulks beleefdelyk af: waarop hy kort daarnaa den Hertóg van Biron als zynen Gezant na Engeland zondt, die op de klagte der Koninginne den Koning zynen meeſter verſchoonde.

Elizabet nu oud geworden zynde, begon ook ziekelyk en zwaarmoedig te worden; want zy wierdt, door de ſtad rydende, niet meer zo toegejuyghd van 't vólk als zy plagt, en de dood van den Graaf van Eſſex ſcheen ook een nagel aan haare doodkiſt te weezen; want hy was niet alleenlyk haar gunſteling, maar ook van 't vólk zeer bemind geweeſt; en zy zelve ſcheen, nu het te laat was, te bemerken, dat zyn misdryf zulk een zwaare ſtraffe niet verdiend had, als hy 'er voor had moeten lyden. My komt hier in den zin, eens uyt den mond van eenen Engelſchman gehoord te hebben, dat zy aan Eſſex de helft van eenen doorgebroken ring gegeeven had; met bevél die wel te bewaaren, en zo hy t'eeniger tyd by haar in zwaare ongunſte geraakte, zich dan van dat middel te bedienen om den pais te maaken: Dat hy derhalve dien dag dat zyn vonnis ſtondt uytgevoerd te worden,

iemand

Digitized by Google

iemand met het ſtuk van dien ring aan de Koninginne zondt; maar dat zyne vyanden het zo hadden weeten te beſteeken, dat niemand toegang by haar kón krygen, voor dat hy al een half uur hoofdeloos was geweeſt. Ik weet wel dat dit geval by ſommige Schryvers wat anders verhaald wordt; dóch hoe het daarmede zy, het ſchynt zeker te weezen, dat hy vyanden van groot vermoogen ten Hove had; en dat Robert Cecil, Sekretaris der Koninginne, geen van de minſte daarvan was, geeven de Hiſtoriën duydelyk genoeg te kennen.

Dóch om weder tót Elizabet te keeren, haare quaal nam zo toe, dat 'er een zwaare ziekte op vólgde, waaraan zy eyndelyk op den 24. van Lentemaand des jaars 1603. O. S. overleedt in den ouderdom van zeventig jaaren, en in 't 44ſte. haarer regeeringe. Zy had by uyterſte wille Jakobus Koning van Schótland tót haaren erfgenaam benoemd; en hy vólgde haar, gelyk al de werreld weet, op den troon. Op haar en hem heeft zeker Poëet gezegd:

Rex fuit Elizabeth, ſed nunc Regina Jacobus,
Error naturæ ſic in utroque fuit.

Op 't Duytſch zou men daarvoor konnen zeggen.

Elizabet was Vórſt, en Jakob een Vórſtin,
Dus heeft natuur gedwaald in beyde meer óf min.

VI. HOOFD-

Digitized by Google

VI. HOOFDSTUK.

VERITABLE MANIERE DE BIEN FORTIFIER de Mr. de *Vauban*, ou l'on voit de quelle methode on se sert aujourd'hui en France, pour la Fortification des places. Le tout mis en ordre par Mr. l'Abbé *du Fay*, & le Chevalier de *Cambray*. Nouvelle édition, corrigée & augmentée de la moitie.

Dat is.

DE RECHTE MANIER OM GOEDE VESTINGEN TE MAAKEN, van den Heer de Vauban; *waarin men ziet van wat wyze men zich hedensdaags in Vrankryk bedient om plaatsen sterk te maaken. Alles in órde gebragt door den Abt* du Fay *en den Ridder de* Cambray. *Een nieuwe druk verbeterd, en wel de helft vermeerderd. t' Amsterdam by* Pieter Mortier 1702. *In* 8. 16. *vellen, met kópere plaaten.*

DIt boekje behelst een zeer naauwkeurig onderwys wegens den Vestingbouw, eene konst in welke de Krygsbevelhebbers niet onbedreeven behooren te zyn, inzonderheyd als het op 't belégeren óf verdeedigen van plaatsen aankomt; en dewyl deeze kennis op de Wiskonst rust, worden de gronden derzelver, als Lynen, Cirkels, Hoeken, Driehoeken,

Digitized by Google

Ruyten, Kegels, Pyramiden, en wat des meer is, vooraf beſchreeven, en met figuuren tót beter verſtand der zaaken aangeweezen.

Daarop vólgen dan de beſchryvingen en afteekeningen van Gordynen, Flanken, Faces, Bólwerken, Borſtweeren, Halvemaanen, bedekte wegen, Wapenplaatſen, Mynen, Hoornwerken, Zwaluwſtaerten, *enz.* met een omſtandige aanwyzinge van derzelver grootte, en hoe ze behooren gemaakt te worden. By voorbeeld, dewyl een kanon-koegel geſchooten op een afſtand van 120. roeden, 14. óf 15. voeten door de aarde heene boort, zo moet een borſtweering 18 voeten dik zyn. En opdat de verwulften, waarin men 't buskruyd bergt, tegen den ſlag eener bombe zouden konnen beſtaan, behooren ze vyf óf zes voeten dik te weezen; en omdat 'er dikwils verſcheydene bomben te gelyk aankomen, is 't veyligſt dat die verwulften met zes voet aarde bedekt en opgehoogd zyn, dewyl daardoor de kracht der bomben tót op het metſelwerk niet kan doorgaan.

Wat voordeel óf naadeel 'er ſteekt in de ſtand en gelegenheyd der plaatſen, 't zy hoogten, vlakten, moeraſſige gronden, óf rivieren; wat voor aarde beſt, en welke ſlechtſt is; en waarvan eene plaats behoort voorzien te zyn, wordt duydelyk in dit werk beſchreeven.

Voorts vindt men 'er een nette beſchryving van ieder gedeelte eener Veſting, als by voorbeeld, van de *Faces* word aldus gezegd: „ Na„ demaal de Face (óf 't aangezigt) het gevaar„ lykſte deel eener veſting is, en dat zy t'eene„ maal voor 't gezigt der vyanden bloot ſtaat,

„ moet

Digitized by Google

„ moet zy zo kort weezen als 't moogelyk is,
„ want hoe zy verder uytſteekt, zo veel te meer
„ is zy onderworpen van beſtórmd te worden,
„ waarom de vyand hedensdaags ook door-
„ gaans dat gedeelte verkieſt om 'er eene breſſe
„ te maaken. Ontrent de lengte der Faces zyn
„ 't Veſtingbouwers niet eens, ſommige nee-
„ men 'er twee derde deelen van de Górdyn
„ toe, andere 55. roeden, en etlyke 48. roe-
„ den, *enz.* Dus veel van de Faces.

Van de Górdyn wordt gezegd: „ Gelyk
„ de Górdyn het grootſte deel eener plaatſe
„ moet dekken, zo moet zy van een rede-
„ lyke lengte zyn, dat is, nooit korter dan
„ 60. roeden, en nooit langer dan 100. *enz.*
Ik breek hier af, want de beſchryving is meer als twintigmaal zo groot. Alle de andere deelen worden 'er insgelyks beſchreeven, met afteekeningen tót beter verſtand der zaake. Men vindt 'er in 't breede de rédenen waarom de Franſchen geen *Fauſſebraye* (óf Wal-voet) gebruyken, nevens aanwyzinge dat een *Tenaille* (óf Tang) voor de Górdyn meer dienſt doet, en veel minder kóſt. De Graften zyn 'er ook niet vergeeten, alsmede niet de Poorten, welke in 't midden van een Górdyn moeten ſtaan, omdat ze dan van twee Bólwerken konnen beſchermd worden: en hoe de Valbruggen behooren te weezen, kan men 'er ook zien. Kortom, men vindt 'er verſchiet van alles, nevens de ſchetſen van veelerley ratſoenen van Veſtingen; en een korte beſchryving van 't Schietgeweer, alwaar de Schryver onder andere zegt: „ Een Muskét draagt 120.

Digitized by Google

„ roeden, en zo het sterk geladen is 150., al-
„ hoewel het een mensch doodt meer dan 300
„ passen verre: Van dicht by doorschiet het
„ twee planken van twee vingeren dikte; en
„ 50. passen verre geschooten, doorboort het
„ naar dat het lighaam is 't welk het aantreft.
Hoe verre een stuk gróf geschut schiet, hoe verre een koegel door de aarde heene boort, en hoe veele schooten men op éénen dag met een stuk doen mag, kan de Leezer (*) zelf naazien.

(*) *II. deel. Pag.* 146.

VII. HOOFDSTUK.

סדר נזיקין Sive Legum Mischnicarum Liber qui inscribitur ORDO DAMNORUM, cum clarissimorum Rabbinorum *Maimonides* & *Bartenora* Commentariis integris. Quibus accedunt variorum Auctorum Notæ ac Versiones in eos quos ediderunt Codices. Latinitate donavit ac Notis illustravit *Guilielmus Surenhusius.* Pars quarta.

Dat is.

SEDER NEZIKIN, óf het boek der Mischnische Wetten, welk genoemd wordt de ORDE DER BESCHAADIGINGEN, met de geheele Uytleggingen der beroemde Rabbynen Maimonides *en* Bartenora. *Waarby nóg*

Digitized by Google

nóg komen de Aantékeningen en Overzettingen van verſcheydene Schryvers over die Boeken welke zy uytgegeeven hebben. In 't Latyn vertaald en met Aantékeningen opgeheldérd door Willem Surenhuyzen. *Vierde deel. t'Amſterdam by* Gerardus *en* Jakobus Borſtius. 1702. *In folio.* 139. *vellen.*

Zie hier het vierde ſtuk van den moeijelyken en nógtans zeer nutten arbeyd, door den naerſtigen Vertaaler deezes werks, den Hoogeleerden W. Surenhuyzen, aangewend, om den genen dien 't niet heeft moogen gebeuren de Hebreewſche taal te leeren, kennis te geeven van alles wat het Joodſche Werboek, *Miſchna* óf *Miſnajoth* genoemd, behelſt. Dit Werboek, 't welk eertyds van eenige Rabbynen tzamengeſteld, den Jooden dient tót eene verklaaring óf uytlegging van Gódswet hen door Moſes gegeeven, is by hen in hooge achtinge, omdat het de byzondere inzettingen behelſt, welke zy geoordeeld hebben dat uyt de gódlyke Wet vloeiden: Want alhoewel het den Iſraëliten geenſins vryſtondt iets nieuws te gebieden óf te verbieden, echter was het den voornaamſten onder hen geoorlófd het gene in 't grós van Gód voorgeſchreeven was, op byzondere gevallen toe te paſſen, en alzo uyt een algemeene wet ſomtyds veele byzondere te ſmeeden, en de zaaken onder zékere bepaalingen te brengen, opdat zy te beter van den vólke zouden konnen bevat worden. En dewyl de Jooden zelve noodzaakelyk van veele dingen onder hen voor-

Digitized by Google

vallende kennis moſten hebben, welke van andere buyten hen niet geweeten waaren, zo kan men gemaklyk begrypen, dat deeze hunne Wet-verklaaring, ſchoon een verlicht Chriſten 'er ſomtyds blyken van een verduyſterd verſtand in mogt beſpeuren, nógtans een zeer groot licht moet geeven om de boeken van Moſes in de grond te verſtaan. Weshalve zodaanig een Schryver, die de moeite op zich genomen heeft om dit alles in een meer gemeenetaal over te brengen, dubbelen dank verdient by alle die bequaam zyn deezen zynen arbeyd naar waarde te ſchatten.

Dus veel in 't grós van dit werk gezegd hebbende, zullen wy dit vierde ſtuk eens wat nader beſchouwen. De tytel daarvan is ORDE DER BESCHAADIGINGEN, dewyl daarin, als op eene ry, de veelerleye wyzen, waarop iemand beſchaadigd worden, óf ſchaade lyden kon, voor oogen worden geſteld. En 't eerſte Hoofdſtuk begint aldus:

„ Daar zyn vier oorſprongen van beſchaa-
„ digingen: een ós, een put, een afweydend
„ [dier], en brand. Het is met eenen ós niet
„ zo gelegen als met een afweydend [dier];
„ nóch met een afweydend [dier] zo als met
„ eenen ós, nóch met deezen en dien, in wel-
„ ken een leevende geeſt is, als met het vuur,
„ 't welk van een' geeſt des leevens ontbloot
„ is; nóch ook met dit en 't ander 't welk al
„ wandelende beſchaadigt, als met een put die
„ al wandelende niet beſchaadigen kan. In die
„ is de ſtaat daarin gelyk, dat zy gewoon zyn
„ te beſchaadigen, en gy 'er daarom op moet
„ let-

Digitized by Google

„ letten: en byaldien door één van hen eenige
„ ſchaade aangedaan wordt, is de beſchaadiger
„ gehouden dat verlies te vergoeden uyt zyn
„ beſte gewas.

Nademaal dit zeer kort bewoord is, zo hebben de Rabbynen Bartenora en Maimonszoon Uytleggingen daarover geſchreeven: welke 't geheele werk door onder den text gevoegd zyn; dóch vermids die uytleggingen, nóg al eenige duyſterheyd overlaaten, zyn 'er hier en daar nóg andere verklaaringen, als die van *l'Empereur*, *Cocceius*, *Leusden*, enz. bygevoegd: En opdat de Leezer eenig verſtandelyk begrip uyt dit begin van 't eerſte Hoofdſtuk, zo als 't hier naageſchreeven is, zou konnen krygen, zal ik in 't kort ook iets van de gemelde verklaaringen aanhaalen.

Door eenen *ós* wordt voornaamelyk verſtaan de voet van dat beeſt, waardoor het iets vertreedt; door een *afweydend* dier, de tand, omdat de beeſten daarmede eeten: Onder de beſchaadiging door een put, wordt ook betrokken ſpog óf ſnót van iemand op de grond geworpen, waardoor de vloer ſlibberig geworden, iemands val kon veroorzaaken. Onder de beſchaadiging van brand worden betrokken ſteenen, meſſen, óf iets anders dat door iemands achteloosheyd boven op een dak vergeeten zynde, daaraf waaide en eenen anderen beſchaadigde. Dat het nu met de beſchaadiging die door den voet geſchied niet zo gelegen is als met die van de tand, blykt daaruyt, dat de eerſte gemeener is dan de andere, en dat het dier door iets te vertreeden geen voordeel geniet, waartegen

Digitized by Google

het door eenen akker af te weyden genót heeft van de ſchaade die iemand daardoor lydt. *Het gene al wandelende beſchaadigt*, is betrekkelyk op eenen ós, die 't zy hy door 't vertreeden, óf door 't gezaaide af te eeten beſchaadigt, onderſteld wordt zulks al voortgaande te doen; en ook op het vuur, dewyl de vlam zo lang ze niet geblufcht is, geſtadig verder voortkruypt. Noopende 't gene wegens de vergoeding gezegd wordt, kan men naazien *Exod.* 5. Dit is een kleyn weynigje, en, zo ik acht, niet het vyftigſte deel van 't gene in de Aantékeningen over de eerſte afdeeling gezegd wordt.

Vervólgens wordt verhaald, dat iemand, die opzigt over iets had, ook moſt inſtaan voor de ſchaade die daardoor veroorzaakt wierdt. Voorts ziet men omſtandige beſchryvingen hoeveel voor aangedaane ſchaade gegeeven moſt worden; als by voorbeeld, indien een beeſt een zeker vat aan ſtukken ſchopte, en dat dit vat tegen een ander aangeſlagen, 't zelve ook brak, dan moſt het eerſte geheel en 't ander ten halve vergoed worden. Als een hond een koek van 't vuur wegneemende, daarmede na 't koorn liep, en dat door eenige gloed die 'er nóg aan de koek was, die hoop ſchooven in de brand raakte, moſt de opgegeeten koek geheel, en de koorn-opper half betaald worden. Indien iemand eene kruyk op ſtraat neêr gezét hebbende, een ander daarover viel, en dezelve brak, was hy vry van iets daarvoor te betaalen; en zo hy zig bezeerde, was de eygenaar van 't vat aanſpraakelyk daarvoor. Ja men nam het zo naauw, dat byaldien iemand water, vuylnis,

óf

óf drek op ſtraat uytgoot, en een ander zich daardoor wegens de glibberigheyd van de grond quam te bezeeren, hy die 't uytgegooten had daarvoor boeten moſt. In ongelukken, die 'er door iets te breecken, óf door iemand te verwonden, quamen te ontſtaan, wierdt degéne die 'er de beweeg-oorzaak van ſcheen te zyn, ſchuldig gehouden, zo dat zelfs de perſoon die door houtklooven eenen anderen bezeerde, daarvoor boeten moſt.

Verſcheydenerley gevallen die door beſchaadiging van ó ſen konden komen te gebeuren, zyn aanmerkelyk om te leezen, doordien alles zo naauw uytgepluyſt wierdt: dóch óf alles, zo als deeze Joodſche Meeſters het verſtonden, met de billykheyd overeenquam, zou nóg te bezien ſtaan; want het ſchynt inderdaad vreemd, dat als een ós vyf andere óſſen achter malkanderen quam te ſtooten, (*) voor den laatſten alleen vergoeding moſt gedaan worden. Indien de ós eens Iſraëlyts eenen gewyden ós ſtiet, óf een gewyde dien van eenen Iſraelyt, wierdt de bezitter vry gekeurd, omdat *Exod.* 21. 35. ſtaat, *zyns naaſten ós*, en niet *een gewyden ós*. Zo ook indien de ós van eenen Iſraelyt eenen afgodendienaar ſtiet, was de bezitter vry; maar als eens afgodendienaars ós dien van eenen Iſraëlyt eenen ſtoot gaf, moſt de ſchaade geboet worden. Indien de ós van een wys menſch dien van eenen gek, óf dooven, óf weeskind quam te ſtooten, moſt de eygenaar de ſchaade betaalen; maar zo de ós van eenen gek zulks deed aan den ós van iemand die zyne vyf

(*) *Pag.* 24.

Digitized by Google

zinnen wel had, dan viel 'er niet op te zeggen.

De zesde afdeeling van 't vierde Hoofdſtuk luydt aldus. „ Als een ós zich aan eene „ wand vryvende, de wand daardoor op een „ menſch neêrvalt; óf dat een ós willende een „ laſtdier dooden, eenen menſch doodt; óf „ willende eenen afgodendienaar dooden, ee„ nen Iſraëlyt doodt, óf een kind dat voor den „ tyd gebooren is, óf eenen afvalligen jon„ gen, die een zoon des verbonds is, dan zal „ de eygenaar vry zyn.

Maar de gevallen wegens óſſen zyn zo menigvuldig, dat het al tyd wordt, dat ik daar afſcheyde. De ongelukken door 't graaven van putten óf kuylen ontſtaande, en wat daar ontrent in acht genomen moſt worden, vindt men in dit werk ook in 't breede verhandeld. Als iemands beeſt uyt zyn hók quam uyt te breeken, en ſchaade deed, was de meeſter vry; maar indien hy 't beeſt niet behoorlyk opgeſlooten had, niet.

Indien 'er door een gek brand geſticht wierdt, moſt men zulks het oordeel des Hemels bevolen laaten: maar als de de brandſtichter by goed verſtand was, quam 't het menſchelyk gerecht toe, daarover te vonniſſen. Als 'er twee aan eene brandſtichting handdaadig waaren, en dat de voorſte 't vuur, en de achterſte 't hout aandroeg, was de houtdraager ſchuldig; maar indien hy die 't hout droeg de voorſte was, dan moſt de aanbrenger van het vuur 't ontgelden. Als iemand door de vonken die van 't yzer onder 't ſmeeden ſprongen, gebrand wierdt, moſt de ſmid voor de ſchaade inſtaan. Indien een kameel

Digitized by Google

meel met vlas beladen, van den weg aftradt in eenen winkel, alwaar het vlas door eene lamp vlam vattende, 't huys in de brand ſtak, zo wierdt de ſchaade op den eygenaar van den kameel verhaald; maar ingevalle de bewooner van 't huys zyne lamp óf kaers buyten deur gezét hebbende, daardoor een ongeluk veroorzaakt wierdt, dan moſt hy de ſchaade zelf draagen.

Hoe men zich droeg ingevalle van dievery, (†) wordt ook niet verzweegen. Eenen hond mogt men niet houden, dan aan eene ketting. Hoe men zich in 't quetſen van iemand droeg, kan de leezer zelf (*) naazien. Die iemand eenen vuyſtſlag gaf, moſt een ſikel, en die een oorband gaf met een vlakke hand, tweehonderd drachmen betaalen; dóch voor een averechtſe klink moſt vierhonderd drachmen gegeeven worden: dezelfde ſomme wierdt ook verbeurd, als men iemand by de ooren, óf het haair uyt het hoofd trok, óf hem beſpoog, óf den mantel van 't lyf rukte. Maar deeze régelen ſchynen by 't grós der hedendaagſche Jooden geheel in 't vergeetboek geraakt zyn; naardien 't wel bekend is, dat zy weynig zwaarigheyd van 't plukhaairen maaken.

Als eenen werkman iets te vermaaken gegeeven was, en hy 't verhoetelde óf bedurf, dan moſt hy 't vergoeden. De vlókken die een voller van 't laken vreef, waaren voor hem; maar 't gene een droogſcheerder daaraf krabde moſt hy wedergeeven. Ook mogt een Snyder geen ſtrook laken, die drie vingeren breed was, voor zich behouden.

Wat

(†) *Pag. 52. & ſeqq.* (*) *P. 66.*

Digitized by Google

Wat 'er in acht genomen moſt worden als iemand iets vondt, wordt insgelyks (†) wydloopig in 't begin van het II. Boek aangeweezen; en als men eenen anderen in 't koopen óf verkoopen verkortte, óf bedroog, daar ſtondt ook een gezette ſtraffe toe. Hoe men zich in 't huuren van arbeydsvólk, en 't ſchaffen van kóſt voor hen moſt draagen, vind ik mede (*) beſchreeven. Daarop vólgt dan wat 'er in 't uytleenen van iets, en in 't verhuuren van huys óf land waar te neemen was.

Het derde Boek begint met bevélen ontrent het maaken van een' gemeenen muur, en eenige andere dingen die in 't bouwen moſten waargenomen worden. Hoe verre de duyven hor waaren, en hoe verre niet, is 'er ook te vinden; alsmede hoe verre men eenen boom van eens anders akker af moſt planten. Wat tót een huys, óf ſchip behoorde, als men 't verkóft had, en wat niet, wordt ook net bepaald. Die eenen ezel kóft, kon zich het tuyg niet toeëygenen, 't en waare de kooper den ezel getoomd en gezadeld ziende, gezegd had, *Verkoop my dien ezel.* Eyndelyk wie erven kon, en wie niet, en waarop men in erfeniſſen had te letten, wordt ook (¶) omſtandiglyk beſchreeven.

Nu vólgt eene verhandeling van den Sanhedrin, óf de Joodſche Raad óf Vierſchaar, waarin de manier van rechtspleeginge, zo in 't aanklaagen als vonniſſen, duydelyk voorgedraagen wordt. De groote Raad beſtondt uyt LXXI. en

(†) *Pag. 107. & ſeqq.* (*) *P. 139. & ſeqq.* (¶) *P. 189. & ſeqq.*

Digitized by Google

en de kleyne uyt XXIII. perſoonen. De plaats daartoe moſt zyn als een halfronde ſchuur, zo dat de één den anderen aanſchouwen kon: ter rechter en ſlinker zyde ſtonden twee Schryvers, om de ſtemmen der vryſpreekende en der veroordeelende aan te tékenen: Men ondervraagde de getuygen wegens de nette tyd en plaats, teweeten wanneer en waar het feyt geſchied was. Al waar 't dat de getuygen een dag verſcheelden, zo was nógtans hun getuygenis bondig, omdat men zig door 't verſchrikken van de maand wel eenen dag kon vergiſſen; maar zo zy twee dagen verſcheelden, dan was 't niet krachtig. Als men bevondt dat iemand onſchuldig was, wierdt hy vrygeſprooken; dóch zo niet, dan ſtelde men 't oordeel tót 's anderendaags uyt; en men at dien dag weynig, proefde geenen wyn, en overleyde met elkanderen hoe in de zaak te doen; waarnaa men den vólgende mórgen zich na 't Raadhuys begaf; en zo iemand den aangeklaagden te voore veroordeeld had, dien was het geoorlófd hem vry te ſpreeken; maar die hem reeds had vrygeſprooken, vermogt hem daarnaa niet te veroordeelen.

Als 't vonnis geveld was, wierdt de verweezene ter ſtraffe uytgeleyd, terwyl één der amptenaaren aan de deur van 't Raadhuys bleef ſtaan, met een neusdoek in de hand, en een ander, te paerde gezeten, zich zo verre van hem begat, dat zy elkanderen bequaamlyk konden zien. Indien dan ondertuſſchen nóg iemand quam, die beweerde dat de veroordeelde onſchuldig was, wuyf de de eerſte met zyne neus-

doek,

Digitized by Google

doek, waarop hy, die te paerde zat, den verweezenen naa rende; en te rug haalde. Ja indien hy zelf nóg iets t'zyner verontschuldiginge te zeggen had, wierdt hy wel tót vier-óf vyfmaal toe te rug gebragt, als men maar iets gewigtigs in zyne woorden bespeurde. Indien zyne onschuld aldus bleek, wierdt hy vrygelaaten; maar zo niet, dan leydde men hem heene om gesteenigd te worden, terwyl een roeper vooruyt tradt, roepende: *Deeze man N. N. de zoon van N. N. staat gesteenigd te worden om dusdaanig een misdaad* (die dan genoemd wierdt.) *Al wie zyne onschuld betoogen kon, kome te voorschyn, en maake zyne redenen bekend.*

Wanneer hy tien elleboogs lengte van de steenigplaats af was, wierdt hem bevoolen zyne schuld te bekennen, dewyl men het daarvoor hieldt dat hy dan aan het toekomende leeven deel zoud hebben; want wegens Achan leest men dat Josua tót hem zeyde, Jos. 7. 19. *Myn zoon, geef dóch de Heere, den Gód Israëls, de eere, en doe voor hem belydenis.* En Achan antwoordde: *Voorwaar ik heb tegen den Heere, den Gód Israëls, gezondigd, en zo en zo gedaan.* Zo dat dan deeze belydenis tót verzoeninge zyner zonde strekte, nademaal Josua daarop zeyde: *Hoe hebtgy ons beroerd? De Heere zal u beroeren ten deezen dage*, Dat is, Deezen dag zult gy wel beroerd worden, maar niet in de toekomende werreld. Byaldien hy niet wist hoe hy belydenis doen zoude, dan beval men hem te zeggen: *Deeze dood zy eene verzoening voor alle myne zonden*: En indien hy wist dat hy door eenen leugen der getuygen bezwaard was, dan oor-

Digitized by Google

oordeelde Rabbi Juda, dat hy by de voorgaande woorden mogt voegen, *uytgenomen deeze eene misdaad.*

De plaats der ſteeninginge was van twee mans hoogte, vanwaar één van de getuygen den misdaadigen neêrſtiet: indien hy dan voorover gevallen was op zyne borſt, keerde men hem om, en als men bevondt dat hy dood was door dien val, dan was de Wet voldaan; maar zo niet, dan raapte de andere getuyge eenen ſteen op, en wierp dien op zyne borſt. Zo dit hem den dood deed, dan was 't wel; zo niet, dan wierdt hy van ganſch Iſraël geſteenigd. Die dan aldus geſteenigd waaren, wierden, als 't om gódslaſtering óf afgodery was, met de handen op de rug gebonden, opgehangen, zo de perſoon een man was, met het aanzigt na 't vólk; maar was 't een vrouwsperſoon, met het aanzigt na den paal; dóch het lyk moſt voor den nagt afgenomen worden, opdat men het begroeve, maar niêt in 't graf zyner voorouderen.

De doodſtraffen waaren vierderley, te weeten ſteeniging, verbranding, ombrenging door 't zwaerd, en verworging: Wegens de verbranding had men deeze inzetting: De verweezene wierdt tót aan de knïën toe in miſt gezét; dan deed men hem een linnen band om den hals, en aan beyde de enden wierdt door twee mannen getrokken, tótdat zyn mond gaapte: alsdan goot men hem geſmolten lood in de keel. Dóch men verhaalt ook van de dóchter van zékeren Prieſter, die geboereerd hebbende, met takkebоſſen verbrand wierdt. De ſtraffe des zwaerds geſchiedde door 't afſlaan van 't hoofd;

hoewel

hoewel R. Juda oordeelde dat zulks met eenen byl op een blók behoorde te geſchieden. De worging geſchiedde gelyk reeds by de ſtraffe der verbrandinge verhaald is.

Het ſteenigen was de ſtraffe der gener die te doen gehad hadden met hunne moeder, ſchoonmoeder, ſchoondóchter, óf met eenen man, óf beeſt; ook ſteenigde men gódslaſteraars, afgodendienaars, toveraars, ſabbatſchenders, vervlockers hunner ouderen, ſchenders van ondertrouwde maagden, wederſpannige zoonen, *enz.*

Die eene vrouw en haare dóchter beſliep, en die met eens Prieſters dóchter hoererij pleegde, moſt verbrand worden. Een doodſlager wierdt met den zwaerde geſtraft. Indien een Prieſter onreyn zynde, 't heyligdom bediend had, wierdt hem met eenen ſtók het hoofd ingeſlagen. Die zynen vader óf moeder geſlagen had, die eenen Iſraëlyt geſtolen had, die een valſche Profeet was, *enz.* wierdt geworgd.

Die de opſtanding der dooden, óf dat de Wet van den Hemel gegeeven was, looghende, hieldt men ondeelachtig te zyn aan 't eeuwig leeven; als ook degéne die door den zondvloed geſneuveld waaren, ja men geloofde dat deeze niet voor 't Oordeel verſchynen zouden, omdat 'er *Gen. 6. 3.* ſtaat: *Myn geeſt zal niet in eeuwigheyd twiſten met den menſche.*

Ik vind my nu gekomen aan de verhandeling der ſtraffen over zodaanige misdaaden, die niet altyd met de dood, maar wel met geeſſeling óf ballingſchap geſtraft wierden, gelyk als een

valſch

valsch getuygenis, óf een doodslag door ongeluk. Hoedaanig nu de geesſel moſt zyn, te weeten van ledere riemen, en hoe de geesſeling geſchieden moſt, wordt hier ter plaatſe naauwkeurig beſchreeven.

Daarop volgt eene verhandeling van 't eedzweeren, waar ontrent de bepaalingen al heel miſſelyk zyn; by voorbeeld, indien iemand zwoer niet te zullen eeten, en nógtans eenige oneetbaare ſpys at, dien hieldt men vry, 't en waare hy van een dood aas, óf iets dat verfoeijelyk was, gegeeten had. Als iemand zwoer (*) eenig bevél niet te zullen naakomen, en het echter naaquam, wierdt hy vry gekend, en zo ook als hy zwoer dat hy 't gebod zoud onderhouden, en 't nógtans niet onderhieldt; want men onderſtelde dat hy niet verpligt was zulken eed te doen. Dit is maar een kleyn ſtaaltje van eene menigte van zonderlinge gevallen.

Vervólgens wordt gehandeld van de verſchillen die 'er in veele gevallen waaren tuſſchen de ſchoolen van Schamai en Hillel, twee vermaarde leeraars onder de Jooden, alsmede tuſſchen verſcheydene Rabbynen, dewyl de ééne daar ontrent dus, en de andere zo gevoelden; al 't welk omſtandiglyk door de Joodſche Meeſters opgeſteld was, om zich dan naar het gevoelen der meeſte te ſchikken: waarby aan te merken ſtaat, dat die van de ſchool van Schamai meer in getal waaren, dan die van Hillel.

Hierop komt nu de verhandeling van de uytheemſche Gódsdienſt; waarin getoond wordt

(*) *Pag.* 300.

Digitized by Google

hoe de Jooden zich ten aanzien van de afgodendienst hadden te draagen: gelyk by voorbeeld, indien 'er in eenige ſtadt een afgód ſtondt, dan was 't den Jooden niet geoorlófd op den dag, wanneer deſzelfs feeſt gevierd wierdt, met de afgodendienaars anders dan in de voorſteden handel te dryven; dóch zo de afgód in de voorſtad ſtondt, dan moſten zy, zo ze iets met de afgodendienaars te verrichten hadden, zulks binnen de ſtad doen. Ook ſtondt het hen niet vry, citroenen óf eenige andere ſchoone vruchten aan afgodendienaars te verkoopen, omdat men onderſtelde, dat die niet laaten zouden dezelve als iets raars aan hunne afgoden op te ófferen: en dewyl men wiſt wat gebruyk zy van wierook maakten, mogt men die ook niet aan hen verkoopen. Zo mogt men ook geen leeuwen óf beeren, nóch geen krygstuyg, óf boeijen en kluyſters, aan hen te koop veylen. Ook mogt men hen niet behulpzaam zyn in 't bouwen van renbaanen, ſchouwburgen *enz.* Men mogt wel medicynen van hen koopen voor zyne beeſten óf ſlaaven, maar geenſins voor eenen Jood. Het ſtondt wel vry melk te koopen van eenen afgodendienaar, die gemolken was in 't byzyn van eenen Jood, maar niet zo zulks in zyn afweezen was geſchied, omdat men kon vermoeden dat hy 'er melk van eenig onreyn dier mogt onder gemengd hebben.

Indien een Jood eenig vat vondt, waarop de zon, óf maan, óf een draak geſneeden ſtondt, dat moſt hy, als iets dat afgodiſch was, in de zee werpen. Men mogt geenen oven ſtooken met

Digitized by Google

met hout van eenen boom die den afgoden toegewyd was. Indien iemand op 't hoofd van een Merkurius-beeld eenig geld óf kleeding vondt, die mogt zulks wel na zig neemen, 't en waare hy wiſt dat het ter eere van dat beeld daar gelegd was; maar vruchten, wyn, óf oli, en zulke welke men gewoon was te ófferen, waaren verbooden.

Wanneer een Jood met een Heyden van éénen tafel eetende, twee fleſſen wyns by zich had, waarvan de ééne op den tafel, en de ander op een bank ſtondt, en dat hy by geval eens uyt de kamer moſt gaan, en den Heyden alleen laaten, dan wierdt de fles op tafel ſtaande ongeoorlófd voor hem, maar niet die welke hy op de bank gezét had. Als iemand eenig huysraad van eenen afgodendienaar kóft, dan moſt het gewaſſchen, óf in heet water geſtoken, óf in 't vuur gloeijend gemaakt worden, opdat het reyn zoude weezen: dóch een mes kon met ſlypen reyn gemaakt worden, maar een ſpit óf rooſter moſt men gloeijen.

Naa deeze verhandeling vólgt die van de hoofdſtukken der Vaderen, zynde eene verzameling van Zeedeleſſen door eenige voornaame mannen onder de Jooden opgeſteld. Dóch vooraf gaat een groote Voorreede van Maimonides, beſtaande in acht hoofddeelen: Het eerſte derzelver handelt van 's menſchen ziel en haar vermoogen; het tweede, van de verſcheydene gevallen der ziele, en voornaamelyk van dat gedeelte, waarin de deugden en ondeugden beſtaan; het derde van de zwakheden der ziele; het vierde, van het verbéteren van

Digitized by Google

die zwakheden; het vyfde, wegens het beſtieren van de vermoogens der ziele naar de gezonde reden; het zeſde, van een rechtvaerdig menſch, en de deugden waardoor hy over zyne hartstógten heerſcht; het zevende, van de verdeelingen der deugden en ondeugden; en het achtſte, van de vórminge der vrucht in 's menſchen lighaam. Hierop vólgen dan de Zeedeleſſen óf ſpreuken, met haare verklaaringen. Myn oog valt juyſt ten eerſten op één die aldus luydt:

„ Simeon de zoon van Gamaliël, zegt: Ik „ ben alle myne dagen onder de Wyzen opge„ bragt, en heb niets nutter voor 't lighaam ge„ vonden, dan ſtilzwygendheyd. Want de „ ſpraak is geen fondament, maar het werk: en „ die woorden vermenigvuldigt, brengt zon„ de by.

Een ander luydt aldus: „ Geen boef ſchroomt „ de zonde, nóchte is een gek een gódvruchtig „ man. Die beſchaamd wordt leert niet, en die „ toornig is onderwyſt niet: Nóchte wordt „ iemand die dikwils gins en weer loopt, wys. „ Ter plaatſe daar geene mannen zyn, quyt u „ daar als een man.

Dit boekdeel wordt beſlooten met eenige leerſtukken der Rechteren. Dóch het wordt tyd dat ik tót iets anders overgaa.

VIII. HOOFD-

Digitized by Google

VIII. HOOFDSTUK.

LAATSTE GEDACHTEN over eenige byzondere ſtoffe zo des Ouden als des Nieuwen Teſtaments, raakende de kennisſe der waarheyd die naar de godzaligheyd is. Door Dominikus Goltzius, *Bedienaar des H. Evangeliums tót Hindeloopen. Zynde achteraan gevoegd de Afſcheyd-en Intreed-Predikacien in de verplaatſingen des Autheurs. Met nóg tweederley toegift. t'Amſterdam, by* Jakobus van Hardenberg 1702. *In* 4. 100. *vellen.*

't IS bekend dat de werken door deezen Schryver op verſcheydene tyden uytgegeeven, telkens met goed genoegen zyn ontvangen geweeſt; 't welk tót een bewys kan ſtrekken, dat zyne vlyt veele jaaren herwaards aangewend, om den menſchen tót góndzaligheyd aan te maanen, nóg een goed getal van liefhebbers ontmoet heeft. Men heeft derhalve reden om te denken dat dit tegenwoordig werk niet minder aangenaam zal zyn, te meer als men aanmerkt, dat hy 't zelf *zyn laatſte werk* noemt, 't welk hy door de penne en den druk aan de werreld mededeelt, zeggende niet van voorneemen te zyn, op die wyze iets meer in 't licht te geeven.

Deeze *Laatſte Gedachten* dan beſtaan in 35. Verklaaringen óf Predikaciën over verſcheydenerley ſtóffe: De eerſte is over de woorden

Digitized by Google

Jakobs, *Gen.* XLIX. 18. *Op uwe zaligheyd wacht ik, Heere.* 't Gene verklaarender wyze hierover gezegd wordt, gaa ik voorby, om iets uyt de toepaſſinge te melden; waarin van zodaanige, welker harten nóg aan de aarde gehecht zyn, aldus gezegd wordt: „ Als zy een „ onvermydelyke dood zien, dan weeten ze „ nóg eenige woorden van den Hemel en de „ zaligheyd te ſpreeken, ja ook, dat ze daar„ op nóg hoope hebben, en die verwachten; „ maar het is een flaauw werk, en gaat hen niet „ zo ter harte, als den vader Jakob: want zy „ hebben geen grondige hoope nóch verwach„ ting; maar hunne hoope is als eene ſpinne„ web, omdat ze den Zaligmaaker niet ken„ nen, en veel minder in hem gelooven. Voeg „ hier by, dat ze henzelven niet kennen, in „ opzigte van hunne eygene rampzaligheyd. „ Wat zullen wy denken van die menſchen als „ ze ſterven. Immers is hun ſtaat gevaar„ lyk, trooſteloos, en rampzalig. Laaten zul„ ke dóch die dwaaze inbeelding niet hebben, „ dat Gód hen de zaligheyd geeven zal. Tót „ getuygen durf ik hier wel roepen alle de ver„ doemden in de helle; want die zullen met „ éénen monde moeten zeggen, dat zy op „ zulken lóſſen grond ook de zaligheyd ver„ wacht hadden, en dat ze evenwel in hunne „ verwachtinge zyn bedroogen geworden, om„ dat ze voor eeuwig in de helle verſtooten „ zyn.

„ Laaten wy dan opgewekt en vermaand zyn, „ om onder die rampzalige niet gevonden te „ worden: maar laat ons arbeyden, dat wy tót „ dien

Digitized by Google

„ dien gelukzaligen ſtaat moogen komen, als
„ Jakob, wanneer wy de aannadering van het
„ eynde onzes leevens zullen bevinden. Dóch
„ onze meening is niet, dat men tót dien tyd
„ toe zoude wachten, en ondertuſſchen zór-
„ geloos leeven; want als wy zick geworden
„ zynde, onzen dood gevoelen, en wy om
„ dit werk niet eerder gedacht hebben, dan zal
„ het moogelyk te laat zyn, omdat het wel ge-
„ beurt, dat hy die Gód vergeet in tyd van ge-
„ zondheyd, van Gód vergeeten wordt in tyd
„ van krankheyd, *enz.*

De tweede verklaaring is uyt *Num.* XI. 29. *Och óf al het volk des Heeren Profeeten waaren, dat de Heere zynen geeſt over hen gave.*

De derde verhandeling verklaart *Gód is oordeel over Korah*, uyt *Num.* XVI. 31. 32. 33 en wordt daarin, over de woorden, *Zy voeren neder, zy en alles wat hunne was, levendig ter helle,* gezegd, dat dit niet moet opgevat worden als óf ze leevendig gevaaren zyn in de plaats der verdoemden; want het Hebreewſch woord שְׁאוֹל [*Scheol*] óf't Griekſch ἅδης [*Hadees*,] hoewel 't in de H. bláderen ſomtyds eygentlyk de *Helle* betékent, kan echter alhier de plaats der verdoemden niet betékenen, omdat dit nederdaalen ter helle niet alleenlyk van perſoonen, maar ook van hunne goederen en haave gezegd wordt: en wat zouden die in de helle doen? Zo dat dan de ſpreekwyze, *zy voeren leevendig ter helle*, zo veel zeggen wil, als dat zy zonder voorgaande ziekte leevendig in den ſtaat der dooden gevoerd wierden.

De vierde verklaaring is over *Job.* IV. 12. - - -

Digitized by Google

21. behelzende *Eliphaz Openbaaring*, in zes byzondere deelen geſcheyden.

De vyfde, die genoemd wordt *Predikſtoels gebruyk*, uyt *Nehem.* VIII. 5. was de eerſte Predikacie die op eenen nieuwen Predikſtoel gedaan wierdt.

De zesde is uyt *Pſalm.* XXXVI. 10. *Want by u is de fonteyn des leevens.*

De zevende, handelende van de verhooginge van den nederigen Meſſias, is genomen uyt *Pſalm* XL. 3 4.

De achtſte, te Workum gepredikt op eenen tyd dat 'er een nieuwe Leeraar in die gemeynte beroepen wierdt, is uyt *Pſalm* LXXXIX. 16.

De negende, meldt van *Gods voorzorg over vee en menſchen*, en verklaart de woorden van *Pſalm* CIV. 14. *Hy doet het gras uytſpruyten voor de beeſten, en het kruyd tot dienſt des menſchen, doende het brood uyt de aarde voortkomen.*

De tiende, is uyt *Pſalm* CXXXIX. 17. 18.

De elfde, behelſt eene verklaaring over de woorden van *Predik.* XI. 8. *Maar indien de menſch veele jaaren leeft, en zich in die alle verblydt; zo laat hem ook gedenken aan de dagen der duyſterniſſe, want die zullen veele zyn, en al wat gekomen is, ydelheyd.* De dagen der duyſterniſſe worden verſcheydentlyk verklaard, als konnende betrokken worden op tegenſpoed, op de dood, en ook op den ſtaat der verdoemden in de helle. Ten opzigte van den dood, wordt gezegd, dat men vooral daaraan gedenken moet, ja dat die pligt zelfs den Heydenen

niet

Digitized by Google

niet onbekend was, gelyk men kan afneemen uyt dit zeggen van *Persius*:

Vive memor lethi, fugit hora.

Waarvoor wy zouden konnen zeggen:

Gedenk aan uwen dood, de tyd vliegt snel voorby.

In de toeëygening wordt verhaald hoe zórgeloos veele daar ontrent zyn, waardoor het dan somtyds gebeurt dat zy tegen wille en dank schielyk uyt de werreld gerukt worden; daar nógtans het gedenken aan den dood tót een middel kan dienen om den menſch in den loop zyner zonden te ſtuyten; vólgens 't zeggen van *Syrach.* Kap. 7. 31. *In al uw doen gedenk aan uwe uyterſte, en gy zult in der eeuwigheyd niet zondigen.* Hoognoodig is het derhalve, dat men zo lang dit leeven nóg duurt, met een bezadigd gemoed aan zyn ſterf-uur denke, om zich wel daartoe te bereyden; en dat men dagelyks *zyne zaligheyd uytwerke met vreeze en beeven*, ten eynde men op zyn doodbedde met een zeker vertrouwen, even als de vroome Aartsvader Jakob mag zeggen: *Op uwe zaligheyd wacht ik Heere*; en by zichzelven weeten, *dat zo onſ aardſche huys deezes tabernakels gebroken wordt, wy een gebouw van Gód hebben, een huys niet met handen gemaakt, maar eeuwig in de hemelen.*

De twaalfde verklaaring, beſtaande in verſcheydene afdeelingen, is eene uytlegging van 't zesde kapittel van den Profeet Jeſaia, waarin alles breedelyk verhandeld, en ontvouwen wordt.

Digitized by Google

De XIII. is over Jesaia XXVI. 2.

De XIV. is eene Predikacie gedaan by de inhuldiging van eenen nieuwen Leeraar, uyt Jesaia XXX. 20., 21. *De Heere zal ulieden wel brood der benaauwdheyd en wateren der verdrukkinge geeven; doch uwe Leeraars zullen niet meer als met vleugelen wegvliegen; maar uwe oogen zullen uwe Leeraars zien: Ende uwe ooren zullen hooren het woord des genen, die achter u is, zeggende: Dit is de weg, als gy zoudt afwyken ter rechter of ter slinkerhand.*

De XV. by gelegenheyd van twee nieuwberoepene Predikanten gepredikt te Harlingen, is uyt Jesaia LXII. 6. *O Jeruſalem! Ik heb wachters op uwe muuren beſteld, die geduuriglyk al den dag en al den nacht niet zullen zwygen: O gy, die des Heeren doet gedenken, laat geen ſtilzwygen by ulieden weezen.*

De XVI. zynde eenen Predikacie gedaan op eenen Pingſter, is over Jesaia XXXV. 6., 7.

De XVII. Verklaaring is over Zach. IV. 7.

De XVIII. is over Zach. XIV. 16. waarin onder andere 't vieren van het Loofhuttenfeeſt aldus beſchreeven wordt. De tyd wanneer dit feeſt begon was de 15de. dag der zevende maand, *Tisri* genoemd. Het duurde zeven dagen, hoewel met al zynen aanhang negen dagen: op den eerſten, en ook op den achtſten dag, was 'er een H. tzamenroepinge, in welke geen dienſtwerk mogt gedaan worden: en ieder dag had zyne ófferanden. De voorbereyding beſtondt in hutten te maaken van takken, van olyfboomen, mirteboomen, palmboomen, *enz.* die alle in 't land Kanaan wel

wel te krygen waaren, en bequaamlyk zeven dagen konden groen blyven. Deeze hutten wierden met ſchoone vaten en vruchten vercierd; en de Jooden moſten 'er zeven dagen in eeten en ſlaapen, moogende die niet ligt om eenige regen of koude verlaaten. Indien 'er evenwel een ſlagregen viel, mogten zy in hunne huyzen gaan eeten en ſlaapen, tót dat die over was: en den zwakken, die de dampen van de aarde en de ongemakken des luchts niet konden verdraagen, wierdt toegelaaten in hunne huyzen te blyven. Eer dat zy gingen eeten, moſt ieder een bos van de gemelde takken neemen, en daarmede rondom den altaar gaan. By de ófferanden die 'er dagelyks gedaan wierden, zongen zy lófzangen uyt de Pſalmen van den 113den. tót den 118den. daarin begreepen, en zy dankten Gód voor 't inkomen van den oogſt. Op den zevenden dag gingen ze zevenmaal rondom den altaar, met palmtakken in hunne handen, tót eene gedachteniſſe hunner veroveringe van Jericho, waarom die dag ook het Palmfeeſt genoemd wierdt. Kort voor den tyd des Zaligmaakers hadden zy de gewoonte, op den laatſten dag eene menigte waters uyt de fonteyn Siloa te haalen, het welk met wyn gemengd zynde, door den Prieſter in overvloed op den altaar uytgegooten wierdt, terwyl het vólk ondertuſſchen uyt *Iſ.* XII. 3. zong: *Gy lieden zult met vreugde water ſcheppen uyt de fonteyne des heyls.* En dit hielden de Jooden voor de voornaamſte vreugde van dat feeſt: ook ſchynt Chriſtus *Joh.* VII. 37. daarop gezien te hebben, wanneer hy zeyde, *Zo iemand dorſtet die*

die komme tót my, en drinke. Op den achtſten dag die aldaar *de groote dag des feeſts* genoemd wordt, verlieten de Jooden hunne hutten, en quamen byeen, (dewyl het dan de tweede H. tzamenroeping was) om den Heere door 't ófferen van de eerſtelingen der laatere vruchten, voor den ganſchen oogſt te danken. En op den negenden dag, die eygentlyk buyten 't feeſt was, lazenze de laatſte Wet-verdeeling. Het oogmerk van dit feeſt was om de Jooden daardoor te doen gedenken aan 't omzwerven hunner váderen in de woeſtyne, alwaar zy in hutten woonden; en voorts om Gód te danken voor dat hy hen 't bezit van Kanaan verleend had.

De XIX. Verklaaring, is over de gelykenis van Chriſtus voorgeſteld *Matth.* XX. wegens *de Arbeyders in den wyngaard.* Op het gene ℣ 2. ſtaat, dat de Heer des huys met de arbeyders eens geworden was voor eenen penning *'s daags*, wordt gezegd, dat *de dag* hier niet zo zeer des menſchen leevenstyd betekent, als den dag der genade; want die geëyndigd zynde, komt de avondſtond en de nacht, vólgens 't zeggen van Chriſtus *Joh.* IX. 4 *De nacht komt, wanneer niemand werken kan.* Alhoewel nu ſommige den *morgenſtond* willen betrekken op de tyden van Adam tót Noach, de *derde uure* op den tyd van Noach tót Abraham, de *zesde* en *negende uure* op de geroepene Iſraëliten van Abraham af tót op Chriſtus, en de *elfde uur* op den tyd des Meſſias, zo acht onze Schryver nógtans dat men door de geroepene ter *derde uure* kan verſtaan zulke, die in hunne jongheyd de roe-

Digitized by Google

roepinge Góds vólgen, gelyk Samuel en Timotheus; door die ter *zesde* en *negende uure*, zulke die in hunnen manlyken ouderdom bekeerd worden, gelyk Saulus en Zachéus, als ook de Apoſtelen van onzen Zaligmaaker, want de zesde uure was by den Jooden de middag: en door de geroepene ter *elfde uure* zodaanige die in hunnen ouderdom tót bekeeringe komen, gelyk Manaſſes. 2. *Chron.* 33. 1. 12. óf die op 't eynde huns leevens van Gód bekeerd worden, gelyk de Moordenaar aan 't kruys. Niettemin zegt de Schryver, dat hoewel hy tegen dit laatſte niet heeft, en dat die waarheyd grond heeft in Góds H. woord, hy echter oordeelt dat ze in deezen text niet te vinden is, want, vervólgt hy, zo iemand, óf in zynen ouderdom, óf op 't eynde zyns leevens bekeerd wordt, kan die, zo hy in het Chriſtendom geleefd heeft, met waarheyd zeggen, dat *niemand hem gehuurd heeft*, dat is, dat hy niet door de prediking des Evangeliums is geroepen? Geenſins; van de inwendige en krachtdaadige roeping is het wel waar; maar daarvan wordt zyns oordeels hier niet geſprooken; doordien ℣. 16. gezegd wordt, *Veele zyn geroepen, maar weynig uytverkooren.* Op welke woorden in 't beſluyt gezegd wordt: „ Bevindt „ menig Leeraar niet, dat hy komende by ie„ mand op zyn krank- en dood-bedde, en vraa„ gende na een grondige hoope van de zalig„ heyd, niet veel anders hooren zal, als dat „ hy een Chriſten gebooren zynde, en in zyne „ kindſche jaaren door den H. Doop de Kerke „ ingelyfd, Chriſtus ook beleeden heeft, en als „ een lidmaat der Kerke aangenomen zynde,

„ ten

„ ten H. Avondmaal gegaan heeft, *enz.* Wat „ is dit anders, als de uytwendige roeping tot „ een grond van zaligheyd ſtellen? Maar ô elen„ dige en dwaaze menſchen! denkt dóch eens „ aan 't gene wy hier uyt Chriſtus mond lee„ ren: *Veele zyn geroepen, maar weynige uytver„ koren.* En óf gy meent in den dag des oor„ deels te konnen beſtaan, met te zeggen: *Wy „ hebben in uwe tegenwoordigheyd gegeeten en ge„ dronken, en gy hebt in onze ſtraaten geleeraard.* „ Zekerlyk neen; want dit woord zult gy moe„ ten hooren: *Ik zeg u, ik ken u niet vanwaar „ gy zyt, wykt van my af alle gy werkers der onge„ rechtigheyd.* Luk. 13. 26. 27. En hoe ſchrikke„ lyk zal dat woord zyn! want daardoor zal hen „ de zaligheyd in den Hemel ontzegd, en de „ rampzaligheyd in de helle aangezegd worden.

De XX. Verklaaring is eene Predikacie over *Joh.* V. 35. *Hy was een brandende en lichtende kaers; en gy hebt ulieden voor eenen korten tyd in zyn licht willen verheugen*, gepredikt te Workum op 't afſterven eens Predikants aldaar.

De XXI. wordt genoemt *het vruchtbaar Tarwengraan*, en is uyt *Joh.* XII. 24.

De XXII. toont dat *Chriſtus opgewekt is van den dooden*, uyt *Hand.* XIII. 34, 35, 36, 37.

De XXIII. is eene Predikacie uyt 1 *Korinth.* XVI. 10. gepredikt te Workum, wanneer een nieuw-beroepen Predikant aldaar ſtondt te komen.

De XXIV. Verklaaring wordt genoemd de Verlichting der kennifſe, en is over 2 *Kor.* IV. 6.

De XXV. uyt verſcheydene afdeelingen beſtaande, toont den elendigen en zaligen ſtaat der

der Efézeren, uyt de woorden van Paulus *Eſeſ.* II. 11. tót het eynde des Kapittels. Om het onderſcheyd deezer twee ſtanden des te beter te konnen bekennen, worden ze alhier nevens, óftegen malkanderen geſteld, vólgens dit gezég, *Contraria juxta ſe poſita magis eluceſcunt*, [Als ſtrydige dingen nevens elkanderen geſteld zyn, ſteeken ze te meer af]: want als de menſch eenen langen tyd in een groote ziekte óf zwaare ſlaavernye geweeſt is, dan weet hy allerbeſt, als hy daaruyt is verlóſt, wat een groote ſchat de gezondheyd en de vryheyd is. Als het lang duyſter is geweeſt, dan bemerkt men beſt de dierbaarheyd van 't licht. De Lente met haare aangenaame zonneſchyn is dan allerwelkomſt, als men lang eenen kouden en ſtrengen Winter gehad heeft. Even zo is 't ook met het geeſtelyke gelegen. Het werk der verlóſſinge door Chriſtus, en de vrymaaking door hem, vertoont zich allerheerlykſt, als de menſch te recht bekend heeft zyne elende en rampzaligheyd, waarin hy te voore ſtak, toen hy een ſlaaf der zonde en des Duyvels was, daar hy nu geworden is een verlóſte en vrygekófte des Heeren. En dit wordt in deeze Verklaaring wydloopig en ſtichtelyk voorgeſteld.

De XXVI. Verklaaring voert den tytel van *Melchiſedek*, en is over *Hebr.* VII. 3. Daarin wordt gezegd, dat de woorden des Apóſtels, *zonder vader, zonder moeder, zonder geſlachtrékening*, dus konnen genomen worden, dat de H. Schrift nergens van zynen vader, óf moeder, óf geſlacht gewag maakt, nóch ook niet wanneer hy gebooren óf geſturven is: in alle welke opzig-

Digitized by Google

opzigten dan getoond wordt, dat zyn perſoon, en ampt toepaſſelyk was op Chriſtus; want die was naar zyne menſchheyd zonder vader, en ten aanzien zyner Gódheyd zonder moeder: Het overige heeft ook zyne toepaſſing, maar ik moet my na 't eynde ſpoeden.

De XXVII. Verklaaring wyſt aan *het gevaar van Chriſtus te verwerpen*, uyt *Hebr.* XII 25.

Hierop vólgen nu nóg vyf, zo Afſcheyd- als Intreed-predikaciën, van onzen Kerkrédenaar, die hoewel te voore al gemeen gemaakt, nu andermaal door den druk in 't licht gegeeven worden.

Naa deeze vólgt een Denk- en Dank-predikacie wegens Hindeloopens verlóſſinge uyt vuurs- en waters-nood, uyt den Profeet *Nahum*, Kap. I. 6, 7. Want op den 16den van Wynmaand, des jaars 1701. gebeurde het, dat de kerktoren in die ſtad door het vuur uyt den hemel in de brand geraakte, onder de naamiddagſche Gódsdienſt, waardoor men genoodzaakt was die te ſtaaken: en daarop vólgde 's anderendaags de woede der verbólgene zeewáteren, die zo hoog zwollen, dat ze over de zeedyken de overhand hadden, en het land met eene overſtrooming dreygden; waarby nóg quam, dat de inwooners dier plaatſe voor hunne oogen moſten zien omſlaan een welgeladen ſchip, waarvan het grootſte gedeelte der menſchen verdronk, zonder dat men hen redden kon. Dóch dewyl echter de Heere door de grootheyd zyner goedertierenheyd de ſtedelingen van Hindeloopen uyt hunnen grooten nood verlóſte, vondt de Leeraar Goltzius zich verpligt

Digitized by Google

verpligt om Gód voor die genade te danken, 't welk hy oordeelde niet beter dan door een openbaare Predikacie te konnen doen, welke hy dan op den 19den der gemelde maand, voor een talryke vergadering van menſchen uytſprak, en daarin op een ſtichtelyke wyze Gódsgramſchap en barmhartigheyd aantoonde.

De laatſte verhandeling, die dit ganſche werk beſluyt, is een Predikacie over *Pſalm* CXLVI. 3. 4. 5. *Vertrouwt niet op Prinſen, op 's menſchen kind, by 't welk geen heyl is: zyn geeſt gaat uyt, hy keert wederom tót zyne aarde; te dien zelven dage vergaan zyne aanſlagen. Welgeluk-zalig is hy, die den Gód Jakobs tót zyne hulpe heeft, wiens verwachting op den Heere zynen Gód is.* gedaan op den 29ſten van Lentemaand deezes jaars 1702, ter gelegenheyd van het afſterven van dien grooten Vórſt WILLEM den derden, Koning van Groot Britannie, *enz.* Uyt deezen text wordt zeer omſtandiglyk aangetoond, dat een Chriſten zyn vertrouwen geenſins op groote Vórſten moet ſtellen: Dóch tót trooſt wordt 'er echter gezegd; „ Is Koning „ WILLEM dood, dat gezegend inſtru- „ ment in Gódshand; wel, Gód zelf, de Op- „ per-Koning, leeft nóg.

Digitized by Google

IX. HOOFDSTUK.

KORTBONDIG VERTOOG van CHRISTUS AFKOMST uyt DAVID, behelzende eene beweering van Mariâs Erfdochterſchap; en eene vereffening van de twee Geſlacht-kaarten by Mattheus en Lukas te vinden: door Tako Hajo van den Honert, *Bedienaar des H. Evangeliums t' Amſteldam. t' Amſteldam by* Gerardus Borſtius 1702. *In* 8. 59. *vellen.*

BYaldien het waar zy, dat CHRISTUS *is geworden uyt* DAVIDS *zaad naar den vleeſche*, dan moet MARIA, Chriſtus moeder, *Davids* dochter zyn, nademaal Chriſtus naar den vleeſche geenen vader gehad heeft. Hierom is het, dat het den geleerden Schryver van dit Vertoog der pyne waard gedacht heeft, deeze zaak, als iets van groot belang, op het naauwkeurigſt te onderzoeken.

Om niet te zeggen dat Paulus meermaal getuygt, dat Jeſus uyt den zaade Davids was, zo vindt men dat wanneer de Engel Maria boodſchapte, dat zy eenen zoon zoude baaren, hy met ééne zeyde, dat *Göd hem den troon van zynen vader David geeven zoude*, Luk. I. 31. Die zelfde Lukas zegt ook *ÿ.* 27. dat de Engel Gabriël gezonden wierdt *aan eene maagd ondertrouwd aan eenen man, wiens naam was Joſeph, uyt den huyze Davids*; welke laatſte woorden, *uyt den huyze Davids*; de Schryver acht dat niet

tót

Digitized by Google

tót Joseph, maar tót Maria moeten gebragt worden, vermids de eygenschap der taale zulks lyden kan.

Nademaal nu Lukas ook zegt, ℣. 3. dat *alle gingen om beschreeven te worden, een iegelyk na zyne eygene stad*, zo most dan Bethlehem, de stad Davids, Marias eygene stad zyn, omdat zy met Joseph derwaards ging, als zyndeeene Erf-dóchter van David; en dewyl sommige gemeend hebben, dat men haar erfdóchterschap geensins uyt het Griekisch woord ἀπογραφὴ [*apographee*] 't welk Lukas voor *beschryving* gebruykt, kan bewyzen, omdat dit woord eygentlyker eene naam-opschryving, dan eene schatting van iemands middelen schynt te betekenen, zo wordt duydelyk met verscheydene voorbeelden aangetoond, (†) dat dit Griekisch woord ook voor *schatting* óf *aangeeving* gebruykt wordt; zonder dat men echter daardoor beweeren wil, dat deeze *beschryving* juyst eene schatting was; naardien de Jooden te dier tyd niet eygentlyk onderdaanen, maar vrinden en bondgenooten der Romeynen waaren: dóch des niettegenstaande kon Augustus zulk een opschryving van vaste goederen wel bevolen hebben, om zich in tyd en wyle daarvan te bedienen.

Wat ten aanzien deezer Beschryvinge verdet door Augustus gedaan is, wordt in dit werk uyt verscheydene Schryvers geleerdelyk aangeweezen; en te gelyk getoond, dat de woorden van Lukas, welke men gemeenlyk leest: *Deeze eerste beschryving geschiedde als Kurenius*

(†) *Pag.* 10. 11.

Digitized by Google

over Syrië ſtadhouder was, heel wel aldus konnen vertaald worden. (†) *Deeze beſchryving geſchiedde* eer (óf voor dat) *Kurenius over Syrië ſtadhouder was*; waardoor men dan de ſtrydigheyd, die 'er ten dien opzigte tuſſchen Lukas en de ongewyde Hiſtorië is, geheel wegneemt.

Dóch myn beſtèk lydt niet dat ik my met deeze *beſchryving*, die zich in dit vertoog zeer verre uytſtrekt, langer ophoude: alleenlyk moet ik den Leezer zeggen, dat daaruyt dan aanleyding genomen wordt, om den tyd naa te ſpeuren wanneer die *beſchryving* geſchiedde, naa dat alvoorens met verſcheydene rédenen aangeweezen was, waarom Joſephus daarvan, nóch van Herodes kindermoord, (*) geen gewag gemaakt heeft. In 't onderzoek van den tyd wanneer dat onmenſchelyk gruuwelſtuk uytgevoerd wierdt, wordt beſlooten dat zulks vyf dagen voor Herodes dood moet geſchied zyn; en dat Chriſtus geboorte, die ontrent het DCCLI^ſte jaar naa de ſtichting van Rome geſteld wordt, op 't eynde van Louwmaand, óf 't begin van Sprókkelmaand, min dan XL. dagen voor den dood van dien Tiran, voorgevallen is: al het welke zeer wydloopiglyk uyt de Hiſtoriën wordt verhandeld, alsmede de tyd wanneer Chriſtus zoude gedoopt weezen, 't welk geacht wordt geweeſt te zyn in het voorſte van Sprókkelmaand, ontrent het 782^ſte jaar naa het bouwen van Rome, wanneer hy byna 31. jaaren oud was.

Dewyl nu iemand zou moogen zeggen dat de

(†) *Pag.* 30. *en* 331. *& ſeqq.* (*) *Zie Pag.* 58.

Digitized by Google

de nette kennis van dien tyd van weynig nut is, en dat de Evangeliſten, indien zy zulks noodig geoordeeld hadden, het wel duydelyk zouden beſchreeven hebben; zo wordt daarop te verſtaan gegeeven, dat men door zulk zeggen hen bedektelyk beſchuldigt van geen behoorlyke naauwkeurigheyd gebruykt te hebben, daar zy nógtans den tyd genoegzaam hebben aangeweezen, al is 't dat zy het getal van 't jaar, óf den naam van de maand, en den dag juyſt niet noemen; 't welk iets is dat men van hen niet behoorde te vereyſchen, omdat zy geene Jaar- nóch Dag-boeken ſchreeven. Matthæus begint zyn Evangelium met de geſlachtkaart van Davids huys; dóch hoewel hy geen tyd noemt, echter is 't vermoedelyk dat in de oorſprongklyke rólle, die by den Grooten Raad bewaard wierdt, niet alleen ieders naam, maar ook de dag, maand, en 't jaar van elks geboorte, duydelyk aangeweezen wierdt. En daar hy gewag maakt van de komſte der Wyzen uyt Ooſten te Jeruſalem, geeft hy zynen Leezer ook een genoegzaame aanwyzing van den tyd; naardien de groote Raad der Jooden, op dat voorval byeengeroepen, buyten twyfel aantékening van die handeling zal gehouden hebben. Het zelfde heeft men ook te denken noopende den Kindermoord; naardien 't niet wel anders weezen kan, óf de ouders die op zulk een jammerlyke wyze van hunne kinderen beroofd wierden, zullen die tyd hebben aangetékend.

Lukas heeft insgelyks zynen Leezer aanleyding gegeeven, om de maand en 't jaar van

Digitized by Google

Christus geboorte te ontdekken, dewyl hy in zyn eerste kapittel zegt: „ Dat het in de dagen „ Herodes geschiedde, dat zeker Priester, met „ naame Zacharias, van Abiâs dag-órdening, „ het Priester-ampt bediende in de beurte zyner „ dag-órdeninge; en dat hem in zynen dienst „ een Engel verscheen, die hem boodschapte „ dat zyne huysvrouw Elizabet eenen zoon „ zoude baaren: Voorts dat Zacharias t'huys „ komende, Elizabet aanstonds bevrucht „ wierdt, *enz.* Immers gaf deeze beschryving genoegzaame naaricht van den tyd van Joannes geboorte; want ongetwyfeld wierdt 'er van de dag-órdeningen en beurten der Priesteren, tót voorkoming van alle verwarringe, nette aantékening gehouden: *ook kon* de dag van Joannes geboorte in de geslachtregisters der Priesterlyke huyzen naagezócht worden. Als nu Lukas des Zaligmaakers ontvangenis hecht aan de zesde maand naa die van Joannes; en als hy in het tweede kapittel zegt, dat Jesus gebooren wierdt in de dagen van Herodes, toen Judéa beschreeven wierdt; zo zendt hy zynen Leezer tót geenen onzékeren óf onbepaalden tyd; want wie kan zich verbeelden dat men van den tyd dier beschryvinge geen aantékening hieldt. Wanneer Lukas dan in het derde kapittel Jesus Geslachtregister laat vólgen, zo verzendt hy zynen Leezer tót die oorsprongklyke rólle, welke by den Grooten Raad bewaard wierdt, en uyt welke hy alleen de naamen, omdat dit tót zyn oogmerk genoeg was, ontleend heeft.

Naa dat dan de schynbaare tyd van Christus geboorte

Digitized by Google

geboorte met zeer veele rédenen aangeweezen is, wordt gezegd, dat gelyk Joannes de Dooper ontrent zes maanden ouder was als Chriſtus, alle zyne eerſte ontdekkingen, en te voorſchynkomingen ook zes maanden eer, dat is in het naajaar óf den herfſt, voorvielen. In dien tyd was hy gebooren, en in dien tyd begon hy zyne openbaare bediening. Maar Chriſtus, het waar Paaſch-lam, wierdt t'elkens den vólke in 't voorjaar, ontrent het Paaſch-feeſt, ontdekt: Kort voor het Paaſchfeeſt was hy gebooren, en niet lang naadien tyd den vólke door den ouden Simeon en de Profeteſſe Anna vertoond; op zyn twaalfde jaar wierdt hy ontrent het Paaſchfeeſt onder de Leeraaren in den Tempel gevonden; tót zyn 31ſte jaar gekomen zynde, wierdt hy tegens de aankomſt van 't Paaſche door den doop, en 't zeggen van Joannes, *Ziet het Lam Gods* enz. wederom aan 't vólk geopenbaard: Het is ook waarſchynelyk dat hy zyn eerſte wonderwerk te Kana in Galilea kort voor Paaſche gedaan heeft; en zo is hy ook eyndelyk op 't Paaſchfeeſt, als 't waare Paaſch-óffer, geſlagt.

Dit aldus voorgedraagen zynde, wordt vórder wydloopig betoogd, dat Kurenius ten tyde der beſchryvinge, onder welke Chriſtus gebooren is, in Syrië niet heeft konnen tegenwoordig zyn, en dat by gevólg de woorden van Lukas, gelyk reeds gezegd is, moeten vertaald worden, *Eer Kurenius over Syrië ſtadhouder was*: Hierop vólgt nu een vertoog, wat eygentlyk Erf-dochters waaren: teweeten

Digitized by Google

niet zulke die broeders hebbende, nevens hen in haars vaders huys erfden; maar zodaanige, die zonder broeders zynde, de geheele naalaatenſchap haars vaders door erfrecht verkreegen; en in zulken gevalle wierdt de eerſtgebooren zoon van zo eene erfdóchter gerekend te zyn uyt het huys en geſlacht van zynen moederlyken grootvader. En alhoewel een zoon uyt zulk eene erfdóchter gebooren, zyne plaats in zyn vaderlyk geſlacht niet geheel verloor, echter behieldt hy zyne plaats in zyn moederlyk geſlacht ten vollen; en wierdt geacht een dubbel geſlacht te hebben.

Dusdaanig eene dóchter dan wordt Maria geacht geweeſt te zyn: Dewyl 't nu wel weezen kon dat zy van den éénen óf den anderen van haare bloedvrinden nóg eenige erfenis te verwachten had; ófdat 'er als 't Jubeljaar quam, eenige erflanden, die óf zy, óf haar vader, uyt nood verpand had, voor haar weder te aanvaarden ſtonden, zo was 'er een merkelyke reden waarom zy zich tót naakominge van Auguſtus bevél te Bethlehem moſt aangeeven. Voorts is 't een miſſelyk beſluyt, te zeggen: Maria was arm, en kon daarom geen erf-dóchter weezen; want het komt hierop niet aan, óf 'er iets voor haar te erven viel; maar óf zy recht tót zodaanig een erfeniſſe had; en daarom moſt zy nevens Joſeph na Bethlehem gaan, 't zy om zich aan te geeven, dat zy van haare maagen, óf door 't Jubeljaar, iets te verwachten had, óf om bekend te maaken dat 'er voor haar niets te erven was, en dat 'er in 't Jubeljaar ook niets voor haar te aanvaarden ſtond: want

waarom

Digitized by Google

waarom zoude zy anders, daar zy reeds zo verre op haare dragt was, zich na Bethlehem begeeven hebben? Immers had Joseph, indien 'er geen noodzaakelykheyd voor haar daarin geweest was, die reyze wel alleen konnen afleggen, en haaren naam opgeeven. Dat nu Maria eene erfdóchter was, moet men zelfs uyt het Geslachtregister, dat Mattheus ons naagelaaten heeft, besluyten; want hy zegt in den beginne: *Het boek des geslachts van Jesus Christus den zoon van David, den zoon van Abraham*: en het slót luydt aldus: *En Jakob gewan Joseph den man van Maria, uyt welke gebooren is Jesus gezegd Christus.* Wie ziet niet dat dit slot niet uytbrengt, 't gene 'er in 't opschrift beloofd word: 't en zy men vast stelle, dat Mattheus voorondersteldе dat het eene bekende en onloochenbaare waarheyd was, dat Maria, eene erfdóchter zynde, vólgens de wet des erfdóchterschaps, aan haaren naasten bloedvrind Joseph ondertrouwd was; invoege dat men Josephs geslacht kennende, ook onfeylbaarlyk dat van Maria kende; want anders zoud het geheele bewys dat Christus Davids zoon was, ook hier ontbreeken. Dat nu de Erfdóchters *aan het geslacht van de stam haars vaders* mosten trouwen, kan men zien uyt het geval van Zelapheads dóchteren, *Num. 36.*

Dus veel van Mattheus geslachtrékening gezegd zynde, wordt aangeweezen dat Lukas opzettelyk de geslachtkaart van Davids huys te boek gesteld heeft, die niet vólgens de natuurlyke geboorte, maar vólgens de wet der erfdóchteren was opgemaakt. Want hy merkt

Digitized by Google

Joseph aan als den zoon van Heli, en den vader van Jesus, daar hy nógtans uyt Heli niet gebooren was, nóchte Jesus geteeld had: maar dit geschiedde omdat Joseph Helîs erfdóchter had getrouwd, en omdat Jesus uyt zyne ondertrouwde vrouw gebooren was.

Belangende nu het verschil der Geslachtkaarten van Mattheus en Lukas, dat is wel overeen te brengen, als men 't maar recht begrypt: want dewyl Zalathiël, Matthan, en Joseph in het Geslachtregister by Mattheus andere vaders hebben, als in dat van Lukas, zo spreekt het van zelf dat de lyst van Mattheus vólgens de natuurlyke geboorte, en die van Lukas vólgens de wet der erfdóchteren opgemaakt is; en dat Zalathiël uyt Jechonias is gewonnen, en dat hy Nerîs erfdóchter getrouwd heeft: Even zo is ook Matthan geteeld uyt Eleazar, hebbende Levîs erfdóchter getrouwd: en Joseph is uyt Jakob gesprooten, maar hy was ondertrouwd met Helîs erfdóchter, en alzo de zoon van Heli. Het is vermoedelyk dat 'er in Davids huys meer naaneeven waaren, die de erfdóchters hunner bloedvrinden getrouwd hadden; en hierdoor bleeven de naaneeven van David, door Salomo en door Nathan verwekt, altyd nâbloedverwanten: dóch dit is nu onmoogelyk klaar te ontdekken. Maar men kan de zaak aldus voorstellen: David was de natuurlyke vader van Salomo en van Nathan: Zalathiël, die uyt Jechonias, en dus door Salomo uyt David gebooren was, trouwde (gelyk men onderstellen kan) de erfdóchter van Neri, die door Nathan uyt David gebooren was: Dus was dan Zalathiël

Digitized by Google

thiël een naaneef, vólgens de natuur, van Salomo, en vólgens de wet, van Nathan, en vólgens beyde, een naaneef van David. Deeze Zalathiël gewan uyt de dóchter van Neri Zorobabel I. *Kron.* 3. 18. 19. Deeze Zorobabel was vader van Abiud en van Reſa, zynde twee looten uyt hem voortgekomen, die hem ieder een groote lyſt van naaneeven verſchafte; tót dat eyndelyk Matthan deeze twee looten wederom in zyn perſoon tzamenvoegde. Aldus is dan Jeſus van 's grootvaders (dat is van Helis) wege uyt David door Salomon gebooren, en van zyns overgrootmoeders wege alleenlyk uyt David door Nathan geſprooten. Dóch opdat niemand denke dat men te veel vryheyd neemt, wanneer men *Matthan* by Mattheus, en *Matthat* by Lukas voor éénen en den zelfden wil doen doorgaan, zo wordt gezegd, dat dit verſchil niet alleen zeer kleyn is, maar dat ook zeer veele afſchriften by Lukas *Matthan* leezen.

Zie daar Leezer een beknópt verhaal van 't gene de tytel deezes boeks belooft. Belangende nu de bewyzen van 't verhandelde, welke het grootſte gedeelte van dit werk uytmaaken, gy moet die by den Schryver zelven zoeken, die alles wat hy beweert met een ongemeene vlyt heeft opgedólven, en doorgaans groote blyken geeft van zyne beleezenheyd en onvermoeiden yver, om 't gene hy ſtelt, met klem van réden te betoogen.

X. HOOFD-

Digitized by Google

X. HOOFDSTUK.

ANTONIUS SIDOBRE Monſpelienſis Doctor de VARIOLIS & MORBILLIS. Accedit *Caroli Drelincurtii* Profeſſoris Anatomiæ in Academia Lugd. Bat. de eodem Argumento Diſſertatio. Cum indice capitum & rerum.

Dat is.

ANTONI SIDOBRE Arts van Monpeliers, wegens de POKJES en MAZELEN. Daarby komt Karel Drelincourt *Hoogleeraar der Ontleedkunde in de Hoogeſchool van Leyde, Vertoog over dezelfde ſtoffe. Met een bladwyzer der hoofdſtukken en zaaken. Te Leyde by* Andries Dykhuyzen 1702. *In* 12. 14. *vellen.*

DE Pókjes, eene ziekte hedensdaags zo gemeen, inzonderheyd onder de kinderen, dat 'er maar weynige tót volwaſſene jaaren komen die daarvan verſchoond blyven, ſchynen by de Aalouden onbekend geweeſt te zyn; immers men vindt by Hippokrates, Galenus, Celſus, en andere zo Griekſche als Latynſche Artſen, niets daarvan gemeld: ja men wil dat de pókjes en mázelen in Ooſtindie, voor de aankomſte der Hóllanderen, onbekend zouden geweeſt zyn: en dat men 'er ook in Weſtindië niet van geweeten heeft eer de Spanjaarden

Digitized by Google

den daar quamen. De eerſte die 'er van geſchreeven hebben, zyn ontrent het midden der twaalfde eeuwe geweeſt Avicenna, Avenzoar, Rhaſis, en andere Arabiſche Geneesmeeſters.

By de Arabiërs worden de pókjes *Bothor* genoemd; dóch albier te beſchryven, hoedaanig deeze vuurige puyſten zyn, op den hoeveelden dag naa 't begin der ziekte zy gemeenlyk uytbreeken, hoe lang zy zweeren, hoe ze ſomtyds altemaal als een eenige korſt in malkanderen loopen, hoe lang het duurt eer ze afvallen en verdwynen, en hoe de huyd dan nóg een tyd lang met roode plekken bezét blyft, is iets dat ik noodeloos acht, naardien meeſt alle menſchen, al hebben zyze nooit gehad (van welk getal ik zelf ook ben) zulks nógtans wel weeten. Maar hoedaanig de geſteltenis des bloeds in die ziekte is, wordt by ieder één zo naauw niet aangemerkt. Onze Schryver zegt dan, dat het bloed geduurende die ziekte vloeibaarder is, als anders, zo dat niet alleen ſommige uyt den neuze bloeden, óf van onderen bloed quyt worden, maar ook bloedige pis loozen. Ja men heeft bevonden, dat iemand die de pókjes had, gekópt zynde, het bloed zo ſterk vloeide, dat men 't niet wel ſtempen kon; en dat andere die op den arm gelaaten waaren, ſchoon de opening met een *compréſ* en ſterke banden wel toegebonden was, eenen ganſchen dag gebloed hebben.

Vervólgens gaat de Schryver de verholene oorzaak der Pókjes onderzoeken; want als men 't wel naadenkt, het is al zonderling dat 'er onder

der duyzend menſchen naauwlyks één is, die 'er vry van blyft; en dat op iemand dieze ééns gehad heeft de beſmettelykheyd dier ziekte geen vat ſchynt te hebben. Hy ſtelt dan dat 'er een zeker ſcherp zout in 't bloed is, 't welk eyndelyk een giſting veroorzaakende, die quaadaardige quaal voortbrengt. En 't behoeft niemand vreemd te dunken dat deeze giſtende ſtóffe zich ſomtyds lang verborgen houdt; naardien 't in Vrankryk gebeurd is, dat zeker boer van eenen dullen hond gebeeten, eerſt tien maanden daarnaa tót dulligheyd verviel. Dat nu de pókjes op den éénen tyd meer in zwang gaan dan den anderen, zou hieruyt konnen ontſtaan, dat de lucht, die men inàdemt, ſomtyds van een vlugtig zout vervuld is, het welk dan in de blaasjes der longe komende, óf het lighaam doorwandelende, het bloed beſmét. Echter moet de lucht niet verſtaan worden de werkende, maar alleen de toevallige oorzaak deezer quaale te zyn; naardien de eygentlyke oorſprong der zelve eerder geacht mag worden door de voortteeling van vader tót kind over te gaan, even gelyk men veeltyds ziet dat jichtige óf teeringachtige ouders ook diergelyke kinderen teelen.

Nademaal 'er by de pókjes dikwils veele toevallen ontſtaan, als ſlaapzucht, ylhoofdigheyd, kramp, ſtuypen, vuurigheyd der oogen, jeukte in de neus, ſterke niezing, korte ademhaaling, groote dorſt, benaauwdheyd in de keel, en zwaare pyn in de lenden, zo wyſt de Schryver de veroorzaaking van alle die toevallen omſtandiglyk aan. Wanneer nu de pókjes beginnen uyt te breeken, dan neemen die toevallen door-

Digitized by Google

doorgaans af: Ondertuſſchen worden de uytwendige deelen dan niet alleen met puyſten bezét, maar ook de inwendige, gelyk men door 't ópenen van zulke, die van die quaal geſturven waaren, bevonden heeft dat de lever, long, en andere innerlyke deelen, met leelyke bleynen bezaard waaren. Dóch als de pókjes langzaam voor den dag komen, óf weder na binnen ſlaan, dan ontſtaan 'er veeltyds zwaare toevallen, als braaking, de nók, pyn aan 't hart, onmaatige bloeding, zwaare koortſen, trekking der zenuwen, ylhoofdigheyd, de loop, ja ſomtyds de roode loop.

Hoedaanige toevallen den zwangere vrouwen, die aan de pókjes ziek leggen, overkomen, wordt van den Schryver ook verhaald: Wat quaade óf wat goede tékenen in die ziekte zyn, wordt insgelyks aangeweezen; en gezegd dat het in 't voorjaar óf in de herfſt zo gevaarlyk niet is om te pókken als in den winter, omdat de huyd en zweetgaten door de koude tzamengetrokken wordende, de uytwaaſſeming der quaadaardige vochtigheden dan zo wel niet geſchieden kan: dóch dat echter in den zomer meer zieken daaraan ſterven, dan op andere tyden van 't jaar, vermids het bloed dan door de hitte meer ontſteelen is. Maar in Ooſtindië, en in 't zuyder Amerika zyn de pókjes, onaangezien de heete lucht, minder quaadaardig, omdat de zweetgaten daar te lande geſtadig open zynde, de uytwaaſſeming ook veel vryer is: en hoewél men 't zelfde van onze Noordſchelanden in den zomer ook mogt denken, zo is nógtans de ſterke uytwaaſſeming die dan geſchiedt,

Digitized by Google

ſchiedt, niet genoeg om alle de zoutigheden, welke 't bloed in den winter vergaderd heeft, uyt te dryven.

De beſchryving der pókjes aldus afgehandeld zynde, vólgt de manier van geneezinge. Vooraf pryſt de Schryver de aderlaating aan, en zegt dat men die wel twee, drie, vier, vyf, ja zes óf acht-maal, indien 'er zwaare toevallen komen, herhaalen mag; en daarop vólgt dan een voorſchrift van veele geneesmiddelen. Het laatſte Hoofdſtuk handelt van de Mázelen, welke hoewel zy zo wel als de pókjes haaren oorſprong ſchynen te hebben uyt eene voortſpruytinge van vader tót kind, echter op verre nâ zo quaadaardig niet zyn, gelyk aan ieder één genoeg bekend is.

Het vertoog van Drelincourt beſluyt het werk. En dewyl my dunkt dat ik reeds genoeg van deeze ſtóffe gemeld hebbe, zal ik dit Uyttrekſel ook beſluyten.

XI. HOOFDSTUK.

NIEUWE EN NAAUWKEURIGE REYSBESCHRYVING van 't Mark-Brandenburg, Pruyſſen, Koerland, Litthauwen, Lyfland, Pleskovië, Groot Naugardië, Tweerië, en Moskovië, waarin de Leevens-aardt dier vólkeren, hunne Godsdienſt, kleeding, wyze van Regeeringe, byzonder net beſchreeven, en veele tot nog toe onbekende ſtukken aan den dag gebragt worden.

Alsmede

Digitized by Google

Alsmede een aanmerkenswaerdige beſchryving van het Koningryk Siberië, en den Zabel-vangſt. Door J. A. Brand. *t'Utrecht, by* Antoni Schouten 1703. *In* 8. 26. *vellen.*

DAt Reysbeſchryvingen wel onder de vermaakelykſte boeken, waarin een waare en weezendlyke nuttigheyd ſteekt, moogen geteld worden, is zulk een bekende waarheyd, dat het noodeloos is, 't zelve met veele rédenen te betoogen; de menigvuldige drukken en uytgiften van diergelyke ſchriften, konnen tót een onwraakbaar bewys daarvan ſtrekken. Dóch om den Leezer daarmede niet op te houden, zal ik vooraf zeggen, dat de opmerkende Schryver van deeze Reystógt, *Joan Arnold Brand*, in het gezelſchap gereysd hebbende van den Heer *Joachim Scultetus*, die als Afgezant door den Koning van Pruyſſen na Moskovië gezonden wierdt, daardoor gelegenheyd had om alles wat hem op de reyze voorquam, naauwkeuriglyk te beſchouwen, en zyne aanmerkingen ten dienſte van andere op 't papier te ſtellen.

Dewyl het gevólg tót het gezantſchap behoorende zich te Berlyn tót de reyze gereed maakte, neemt de Reysbeſchryving ook van die ſtad haaren aanvang. Onze Reyziger dan *Berlyn* verlaatende, toog met zyn gezelſchap door verſcheydene dórpen, en quam op den tweeden dag te *Kuſtrin*, in welke ſtad een wynkelder was, waarin men wyn van honderd twintig jaaren oud bewaarde. Vandaar voort-

Digitized by Google

reyzende, quam men te *Kalisch*, op de grenzen van Pomeren. By dit ſtedeken was eertyds een ſlót, alwaar over een moeraſſige plaats eene brug geſlagen was, die in 't midden een heymelyke knip had, zodaanig gemaakt, dat byaldien iemand, dier plaatſe onkundig, niet wyd genoeg ſtapte, hy heel onverwacht in het moeras neêrviel: Weshalve de Keurvórſt tót zyn vermaak dikwils eenige zyner kamerjonkers derwaards met zich nam, die dan, als hun Heer hen voorſtapte, niet laaten konden hem te vólgen, en menigmaal door onweetendheyd niet wyd genoeg ſtappende, in de modder vielen: Hiervandaan quam een ſpreekwoord, dat men van eenen onbereysden plompaard zeyde: *Hy is nóg niet óp de Kalyſche ſlypmoolen geweeſt.*

Vandaar vertrekkende, vervólgde men de reyze op *Dantzik*, welke ſtad vry omſtandiglyk beſchreeven wordt. Zy is in 't jaar 1164. eerſt geſticht, en was in den jaare 1400. nóg in eenen ſlechten ſtaat; want de Heeren dier plaats hielden toen vergadering in een leeme hut óf huysje, met ried gedekt, zonder mantels en bovenrókken; en na de byeenkomſt wierpen zy met een mesje na 't wit om een gelag. De naaſte aanmerkelyke ſtad is *Konings-bergen*, 't welk een zeer aanzienlyke Hoogeſchool heeft, waarvan de Hoogleeraars zeer ruyme en ongemeene voorrechten hebben. In de Kneiphófſche Kerk aldaar legt begraaven de vermaarde Ulrikus Schoonberger, die in zyn derde jaar door de pókjes blind geworden, des niettegenſtaande de Latynſche, Griekſche, Hebreeuwſche,

Digitized by Google

breewſche, Syriſche, Chaldeeſche, Arabiſche, en Franſche taalen, ja ook de Wiskunſt, en dat ten hoogſte te verwonderen was, de Gezigtkunde (*Optica*) leerde, en zeer ſcherpzinnig daarvan ſprak. Deeze ſtad en veele byzonderheden daarvan wydloopig beſchreeven zynde, vervolgt de Schryver het verhaal zyner reyze.

Het gezantſchap toog dan voort op *Memel*, en vandaar na *Mitau* de hoofdſtad van Koerland, alwaar de Gezant met zyn gevólg treffelyk door den Vórſt onthaald wierdt. *Koerland* heeft een vruchtbaare landsdouw, en levert veel koorns uyt; ook is 'er overvloed van viſch, ganzen, en eendvogels, en eene menigte van haazen. De óſſen en ſchaapen vallen 'er niet groot, maar zyn echter wel doorvoed; en de paerden alhoewel kleyn, zyn heel taai, en zeer bequaam om op de reyze te gebruyken.

De ingezétenen, inzonderheyd de Boeren, zyn 'er zeer arm, dewyl zy lyfeygenen van de Edellieden zyn; zy woonen in zoer ſlechte hutjes, waarin een ſteene kachgel ſtaat, die van boven rond is als een bakóven: Deeze ſtooken ze, als 't koud is, zeer heet, en gaan dan 's nachts altemaal, teweeten vader, grootvader, moeder, grootmoeder, en kinderen, (want dit heele zootje blyft by malkanderen zo lang zy leeven) onder één leggen. Hunne bedſtede is de vloer, met eenige oude vodden beſtrooid; en men vindt 'er maar zeer weynige die op een ſtroo-beddeken ſlaapen; want het ſtroo hebben zy van noode tót voeder van eene koe, met wier melk zy hunne kindertjes voe-

Digitized by Google

den. Hunne hutten, die zy zelve maaken, zyn van dennenhout, van buyten wat geſchaafd, maar van binnen ruuw, en de reeten met mos dicht geſtópt; het dak is van hout óf ſtroo. Hunne ſpys is zwart droog brood, met wat zout; dóch de rykſte eeten 'er zuure kool toe. Hun drank noemen zy pottak, zynde water dat zy een dag óf twee op mout laaten ſtaan, tót dat het een zuurachtige ſmaak krygt, waarnaa zy 't aftappen. Hunne kleederen en ſchoenen maaken zy zelve; het gewaad der manluyden beſtaat in een ligtgraauwe en grove wolle rók, die tót op de knién hangt, en van voore toegereegen, óf gehaakt wordt; de broek is van gróf linnen, hangende tót op de enkelen; en de ſchoenen zyn gevlogten uyt baſten van lindeboomen: de hoed kan men wel denken dat in fraaiheid van ſtóffe van 't óverige niet verſcheelt. De Vrouwen binden eenen wollen górdel om 't lyf, door welken zy een lap gróf linnen ſteeken, waarmeê zy 't lighaam tót op de kuyten bedekken: van boven hebben zy over de rechter ſchouder ook diergelyk een lap geſlingerd, die onder den ſlinker arm doorgaande de rug en borſt bedekt; de armen zyn bloot: dóch als het ſterk vrieſt, dan ſlaan zy nóg een lap over de ſlinker ſchouder, die onder de rechter doorloopt: haare voeten bewinden ze met oude vodden, óf draagen ſomtyds ook ſchoenen als de mannen: het hoofd is met linnen bewonden, óf met een breede wrong bezét. Zo ſlecht als de kleeding is, is ook de gódsdienſt, die den naam van Luyterſch voert. Hunne geneeskonſt beſtaat in ſtoovinge, en in bran-

Digitized by Google

brandewyn. De ſtooving wordt in hun rookneſt aldus verricht: Zy ſtooken den kachgel zo heet, tótdat de ſteenen gloeijend worden; dan begieten zy die met water, waaruyt een byſter heete damp ontſtaat; thans trekken zy zich moedernaakt uyt, gaan op eene bank by den kachgel zitten, en ſlaan hunne rug en borſt met een bondeltje van berkenbläderen zo lang, tótdat alle de zweetgaatjes geopend zynde, het zweet hen in menigte langs 't lyf vloeit; en dan begieten zy zich met een emmer vol koud waters over 't geheele lighaam; waarnaa zy hunne plunjen weder aanſchieten. Hunne bruylóften zyn ook zeer ſnaaks.

De Edellieden leeven 'er in een onbepaalde vryheyd, zo dat zy zelfs den Vórſt niet verder onderdaanig zyn, dan zy 't goed vinden. Zy hebben hunne byzondere wetten, die elk t'zynen huyze in ſchrift heeft; en als hunne boeren 't verkerven, laaten zy hen door éénen van hunne knechts geeſſelen; óf indien iemand iets bedreeven heeft dat den dood verdient, raadpleegen zy met de Edelen die naaſt by hen woonen, en ontbieden dan den Beul van Mitau, die hem 't hoofd óf de handen afkapt, óf hem aan eenen boom ophangt; dóch dit gebeurt maar zelden, omdat zy daardoor van den dienſt, welken zy anders van dien boer hebben, zich berooven: want de boeren moeten voor de Edellieden werken, hebbende maar een kleyn ſtukje lands om zich met de hunne daarvan te geneeren.

Nu vólgt de beſchryving der Litthauwers, die hoewel in leevenswyze zeer veel van ons

Digitized by Google

verscheelende; echter zo armelyk niet zyn dan de Koerlanders. Hunne plegtigheden ontrent het trouwen, en 't begraaven van dooden zyn zeer kluchtig, (*) en van al te grooten omslag om alhier verhaald te worden. De Schryver voegt 'er niet alleen verscheydene Littauwsche gezangen by, maar ook een lyst van veele woorden en benaamingen van zaaken op 't Littauws. Waarnaa hy de reyze door Lyfland, teweeten van Riga af tót op de grenzen van Moskovië, beschryft.

De boeren in Lyfland zyn lyfeygene even als die van Koerland, dóch moogen evenwel van hunne Heeren óf Edellieden niet zo ter dood veroordeeld, óf zwaar aan 't lyf gestraft worden, als de andere; maar men moet zulks aan 't openbaar gerecht overgeeven. Des niettegenstaande zyn zy zo diep in de slaaverny gewikkeld, dat zy niet anders weeten óf zy zyn van natuure daartoe geschikt. Hunne leevenswyze verscheelt niet veel van die van Koerland. Hunne hutten zyn van ronde op malkander geleyde balken, het welk een vierkant uytmaakt, dat met houte pennen vast aan één gehouden wordt; boven is het met stroo gedekt. Dit geheele huys bestaat maar in één vertrék, óf zo 't een ryke boer is, dan heeft hy daar boven nóg een zóldertje, waarop hy zyn brood, zout; en drank bewaard. Het onderste ruym is doorgaans niet hooger van verdiepinge dan dat 'er een mensch in overend kan staan. 's Winters stooken zy hunne steene kachgels afgryslyk heet, en leggen hun koorn daar-

(*) Zie Pag. 121. en 127.

Digitized by Google

daarboven op ſtókken te droogen. In deeze rookſtooven woonen en ſlaapen zy op dezelfde wyze als de Koerlanders: zy weeten van geen venſters; maar hier en daar is een vierkantig gat, daar men pas het hoofd kan doorſteeken; en 's nachts ſchuyven zy 'er plankjes voor. De rykſte boeren draagen eenen rók van ſchaapsvellen, van binnen ruyg, en van buyten glad, hangende tót op de kuyten; over deezen rók trekken zy ſomtyds een gróflakenſe py; hunne ſchoenen zyn van boksvellen, en van buyten ruyg. De Vryſters draagen over 't bovenlyf een hemd dat niet verder dan den navel reykt; over haare rechter ſchouder gaat eene ſtrook zwart laken van vier vingeren breed, die van voore over de borſt tót op de maag komt, en van achtere over de rug gaat; aan de enden deezer ſtrook zyn kopere plaatjes, aan welke een ſchorte kleed van gróf linnen gehecht is, waarmede zy het onderlyf tot op de enkelen bedekken: de kuyten zyn met linnen bewonden, en aan haare voeten hebben zy ſchoenen van berken-ſchorſen: Zy gaan bloots hoofds, en ſnyden haar haair tót aan de ooren toe af. Als zy zich opſchikken, bewinden zy haar hoofd wel met linnen, en zetten 'er eene kroon van klatergoud op, óf by gebrek daarvan eene krans óf wrong van geele óf roode wolle. De kóſt en drank van dit vólk is byna dezelfde als die der Koerlanders.

Al hun huysraad beſtaat uyt ſchotels, tafelbórden, lepels, tangen enz. altemaal van hout gemaakt. Aan hunne wagens is niet een ſpyker te vinden; de wielen daarvan zyn gemeen-

Digitized by Google

lyk zes óf achthoekig. Wanneer de Amptman, die door de Edellieden over hen geſteld is, hen wil ſtraffen, dan bindt hy twee, die eenig quaad bedreeven hebben, aan malkanderen, en geeft elk een arm vol roeden; waarop zy den anderen dan zo vinnig ſlaan, dat het bloed hen langs de huyd druypt. Zy ſchieten zeer wis met roers, en weeten eenen muſch, hoe hoog hy ook op eenen boom zit, te raaken met koegeltjes niet grooter dan een erwt.

Als een boer eenen zoon heeft die huuwbaar is, dan gaat hy 'er zelf op uyt om te zien óf hy eene vryſter voor hem kan vinden, en zo hy 'er ergens eene naar zynen zin ziet, maakt hy zulks zynen vrinden bekend; die zich dan *in* ſtilte na de wooning van deeze vryſter begeeven, en zich dan t'ſchuyl houden tótdat zy voor den dag komt; waarop dan de boeren haar, die nergens van weet, aangrypen, en in eene ſleede ſnellyk wegvoeren. De vrinden deezer dóchter op het geſchreeuw uytkomende, vervólgen de ſchaakers met ſpieſen, vórken, vlegels *enz.* om haar te ontzetten; gebeurt het nu dat zyze onderhaalen, dan ontſtaat 'er een gruuwelyk gevecht, en die het veld behoudt gaat met de maagd ſtryken. Zo haare vrinden in dit gevecht te kort ſchieten, dan maakt men de pais nóg op 't veld, en de bruydegom wordt met de vrinden ten huyze van de bruyd genoodigd; alwaar gekomen zynde, ſluyt men dit jonge paar in een vertrék alleen, daar zy den ganſchen nacht moeten doorbrengen, en zien óf zy 't met elkanderen konnen eens worden. 's Mórgens vraagt men hen óf ze gezind zyn by-

een

Digitized by Google

een te blyven: is 't antwoord, Neen, dan moet de boer om eene andere vryster uytzien; maar zeggenze Ja, dan is de koop klaar, en alles wordt tót de bruylóft gereed gemaakt.

Deeze boeren bereyken doorgaans eenen hoogen ouderdom. De plegtigheden die zy by de begraaveniſſen gebruyken zyn heel zonderling, en t'eenemaal Heydenſch (*), dóch van te groot een uytgeſtrektheyd om albier gemeld te worden.

De Edellieden leeven van den arbeyd der boeren, en houden veel van ſmullen en zuypen. De religie, óf ten minſten die der Paſtoren, is Luiterſch; dóch de boeren komen zelden ter kerke, want zy woonen zeer verſtrooid, en dikwils vier óf vyf uuren wegs van eene kerk af: ook zyn in Lyfland zeer weynig kerken, en onze Schryver zegt dat hy 'er van Riga af tót op de grenzen van Moskovië toe maar drie gezien heeft: evenwel waaren de boeren ontrent Riga nóg zo onweetende niet als die ontrent Dorpt, alwaar zy weynig van 't blinde Heydendom verſcheelen, alhoewel de Paſtoren hun onderhoud van hen trekken. De Lyflandſche Regeering, munt, rivieren, deuntjes, en gezangen gaa ik voorby.

Hierop vólgt nu de Reysbeſchryving van Lyfland tót aan Moskow. Waarin de Schryver naauwkeuriglyk verhaalt wat ſteden zy paſſeerden, hoe ze overal onthaald wierden, langs wat wegen zy reysden, en wat hen merkwaerdigſt voorquam. Eyndelyk de ſtad *Moskow* genaderd zynde, wierden zy prachtig ingehaald,

(*) *Zie Pag.* 204. *enz.*

Digitized by Google

haald, het welk ik zo omſtandiglyk aangeteekend vind, dat het my te wydloopig is om te melden. De geſchenken om den Czaar aan te bieden, waaren kóſtelyk; en de gehoorgeeving, die op 't ſlót, het welk nóg nieuw, en vólgens de Italiaanſche wyze gebouwd is, geſchiedde, was prachtig. De zaal waarin de Gezant voor den Czaar verſchéen, was achttien ſchreeden lang en zo veel breed, zynde rondom met roode Turkſche tapyten behangen, het welfſel om hoog vertoonde eenen hemelskloot, waarin de maan en ſterren van verguld koper te zien waaren. In 't midden der zaale hing een vergulde dubbelde arend. De troon van den Czaar was drie trappen van de grond verheven, en boven met goud-laken behangen; hy beſtondt uyt veertig zilver-vergulde kolommen; boven op vertoonden zich drie witte piramiden, op de middelſte van welke een vergulde arend ſtondt. De Czaar was gekleed met een lange purpere felpe rók, met zabelbont gevoerd; zyne felpe muts was rondom met paerlen bezét, en met eene lyſt van een zwarte vós belegd; aan zyne voeten had hy geele laersjes; in zyne rechterhand hieldt hy eenen ebbenhouten ſtaf, met zilver beſlagen, en aan den middelſten vinger van zyne ſlinkerhand pronkte hy met een ongemeen groote en glinſterende Diamant-ring. Hoe de Moskoviſche Heeren rondom geplaatſt waaren, en hoe de Gezant naderde, en zyne aanſpraak deed, ſlaa ik over: maar 't was al iets zonderlings, dat één van de dertien Bojaaren, óf Ruſſiſche Vórſten, die met ongedekten hoofde

Digitized by Google

hoofde langs de wand zaten, zo afgryslyk riſpte, dat wy 'er altemaal (zegt de Schryver) van verſchrikten, en ons verwonderden dat niemand van de andere Heeren zich daaraan keerde.

Naa deeze gehoorgeeving, die zeer omſtandiglyk beſchreeven wordt, volgde een koſtelyk onthaal, waarnaa de Gezant nóg eens ter gehoor voor den Czaar verſcheen; en eyndelyk naa dat zyne boodſchap afgelegd was, woder na huys keerde. De terug-reyze, en alles wat daarop voorviel, wordt insgelyks in 't breede verhaald. Ik zie daaruyt onder andere, dat de Moskoviters, zo wel als de viſchwyven hier te lande, het kunsje kennen van de kieuwen der viſch met bloed te beſtryken, (*) opdat ze voor verſch zoud aangezien worden.

Maar moogelyk zal myn Leezer verwachten, dat ik ook iets van de leevenswyze der Moskoviters zal melden. Welaan, dit zegt 'er onze Schryver van. De voornaamſte burgers in de ſteden zyn meeſtendeels óf Bontwerkers, óf Bonthandelaars; die van geringer ſtaat, zyn ſchoen- en leerze-maakers, ſnyders, zeepzieders, en houtwerkers, die lépels en bakken óf ſchotels maaken. De Moskoviters dryven ook groote koopmanſchap met viſſchen, die zy op de markt op malkanderen ſtápelen, en by de hoop verkoopen. Men gaat 'er in de ſteden dikwils door lange ſtraaten, daar men ter weder zyde niet dan bontwerk ziet. De kleederen worden meeſt alle gemaakt verkóft. De kooplieden die in wynen handelen, zyn gemeenlyk Duyt-

(*) *Pag.* 329.

Digitized by Google

Duitſchers. In de ſteden zyn doorgaans veele herbergen, daar men brandewyn, meê, en bier verkoopt, waaruyt de Czaar jaarlyks groot voordeel trekt: de Badſtoven brengen hem ook veel op.

De Inwooners, hoewel zy inderdaad lyf-eygene zyn, en hunne haave moeten overgeeven, zo dra de Czaar zulks vereyſcht, worden echter met geen zwaare ſchattingen belaſt: maar ondertuſſchen zyn zy der dienſtbaarheyd zo onderworpen, dat zelfs de Bojaaren óf édele Raadsheeren, en de Kneezen óf Veldheeren, van geene ſtókſlagen vry en zeker konnen zyn. Zy hebben zulk een ontzag voor den Czaar, dat zy, als 'er iets dat boven hun vermoogen is hen te voore komt, gewoon zyn te zeggen: *Dit kan alleen Gód en onze Czaar doen.*

De huyzen in Moskow zyn redelyk hoog, maar meeſt alle van hout; dóch de Kerken, en de huyzen der Bojaaren, en ryke kooplieden, worden nu al van ſteen gemaakt. In de Duytſche wyk zyn twee Luiterſche kerken, welker Predikanten jaarlyks van den Czaar eene bezólding van vierhonderd Ryksdaalders trekken; dóch de Gereformeerde Predikant, geen profyt uyt de biecht trekkende, gelyk de andere, krygt jaarlyks vyfhondert ryksdaalders. De Moskoviſche *Vokabulaar* ſlaa ik over.

Ik kom nu weder aan de beſchryving der terug-reyze, alwaar ik vind dat buyten de ſtad Welauw, niet verre van Koningsbergen, aan den weg eene wip ſtaat, waaraan een kórf over een water hangt, in welke men den genen zet die tót die ſtraffe verweezen is, en hem by een karól

Digitized by Google

katról zo lang in het water neêrlaat, en dompelt, tótdat hy het touw met een ſtompmes, hem tót dien eynde gegeeven, in ſtukken geſneeden heeft. Dit doet my denken aan 't gene ik in Engeland gezien heb, naamelyk eenen draaiboom ſtaande aan de kant van een water, en eene ſtoel aan 't end van dien draaiboom, waarin men de quaade óf dronkene wyven zettede, en haar dan over 't water draaide en onderdompelde, om haar alzo tót bedaaren te brengen.

Te Maagdeburg zag de Schryver in de kerk zékere *Indulgentie*-kas, waarin voormaals het geld van de Pauzelyke aflaaten bewaard wierdt: Aldaar vertelde men hem, hoe het eens gebeurd was, dat zéker Paap aan iemand aflaat verkóft hebbende voor zyne verleedene en toekomende zonde, deeze quant, wanneer hy den Paap met de volle Aflaat-kas over ſtraat zag gaan, om 'er meê te vertrekken, hem die kas ontweldigde, en 'er meê wegliep; en wanneer hy daarover aangeklaagd wierdt, beweerde niet ſtrafbaar te zyn, vermids de Paap hem vergiffenis van zyne toekomende zonden, waaronder deeze roof mede begreepen was, verkóft had.

Hierop vólgt nu eene beſchryving van het Koningryk Siberie, nevens een byvoegſel van den Zabel-vangſt; waarmede de Schryver dit werk eyndigt.

XII. HOOFD-

Digitized by Google

XII. HOOFDSTUK.

הלכות בכורים seu constitutiones de Primitivis R. Mosis F. Maimonis, quæ inter Titulos III. partis operis Maimoniani משנה תורה *Reiteratio Legis*, seu etiam יד החזקה *Manus fortis* appellati, habentur, collatis quibusdam Editionibus, cum versione Latina, & Notis Philologicis exhibitæ, a *Johanne Rodolpho Cramero*. Tigurino, Ling. Hebr. in Schola Patria Professore.

Dat is.

HILKOT BIKKURIM of Inzettingen wegens de Eerstelingen van Rabbi Moses Maimons zoon, welke gevonden worden onder de tytels van het derde deel van't Maimoniaansche werk genoemd Herhaaling der Wet *of* de Sterke hand; *naa het vergelyken van eenige drukken tegen malkanderen, met eene Latynsche overzetting, en letterkundige Aantékeningen in't licht gebragt, door* Johannes Rodolfus Kramer *van Zurig, Hoogleeraar der Hebreeuwsche taale in zyne vaderlandsche school. Te Leyde by* Henrik Teering 1702. *in* 4. 23. *vellen.*

DE vermaarde Jood *Moses*, een Spanjaard, die tót vader had *Maimon*, eenen Rechter onder de Jooden, tót grootvader *Joseph*, eenen

eenen man om zyne wysheyd geacht, en tót overgrootvader *Isaak*, insgelyks eenen Rechter, was in de Wiskonst eervaaren, in de Geneeskunde bedreeven, in de Joodsche Góldgeleerdheyd wel geoefend, en in de kenniſſe van de Wetten der Jooden boven andere uytmuntend. Hy bemerkt hebbende in 't jaar der werreld 4937. (óf naa Chriſtus geboorte 1177.) dat de verdrukkingen zyns volks ſteeds toenamen, dat de wysheyd verlooren ging, en dat de inzettingen der Joodſche Meeſteren van de zyne niet langer verſtaan wierden, vondt goed op een beknópte en klaare wyze alles wat het verboodene en 't geoorlófde, 't reyne en 't onreyne, betrof, op te ſtellen, opdat de mondelyke wet in eene behoorlyke órde gebragt, van alle zou konnen geleezen worden: En dewyl dit tegenwoordig werk voor geen van de geringſte van zynen arbeyd te houden is, heeft het den Zurigſche Hoogleeraar Kramer bewoogen, om het zelve wel eer van hem in 't Latyn vertaald, nu nevens het Hebreewſch in 't licht te geeven, en tót nader verklaaringe daarvan, elk artykel met wydloopige aantékeningen te verrvken.

Om nu den Nederduytſchen Leezer iets van den inhoud deezer ſtóffe mede te deelen, zal ik eenige deezer artykelen vertaalen: Het eerſte van 't eerſte Hoofdſtuk luydt dan aldus:

„ Vierentwintig gaaven welke alle in de Wet
„ uytgedrukt worden, wierden den Prieſteren
„ overgeleverd: op dezelve wierdt een ver-
„ bond met Aaron aangegaan; maar zo iemand
„ van de Prieſteren zulks niet beleedt, die had
„ geen

„ geen deel onder de Priesters, nóchte wierdt „ hem eene gifte uyt die geschenken aange„ booden:

Het tweede is van deezen inhoud:

„ Maar die eene gaave, in welke heylig„ heyd is, eet, zegent haar aldus: *Die ons in „ de heyligheyd Aarons geheyligd heeft, heeft ons „ bevolen dit, en dat te eeten.*

Op de woorden, *in welke heyligheyd is*, zegt onze Hoogleeraar in zyne Aantékeningen, dat Maimons zoon hier door niet anders verstaat, dan die geschenken óf gaaven, welke den Priesteren vólgens hun ampt toequamen, en van niemand anders mogten gegeeten worden; zynde heylig, omdat zy van 't gemeen gebruyk afgezonderd, en tót het gewyde geschikt, in den Tempel gebragt waaren.

§. III. „ De Priesters moogen van die gaa„ ven niet dan acht in het Heyligdom, bin„ nen de muuren van den voorhóf, eeten; „ vyf van dezelve maar te Jerusalem binnen de „ stadsmuuren; vyf alleenlyk in 't land der „ Israëliten, gelyk 't vólgens de wet betaamt; „ vyf andere moogen zy ontvangen, 't zy ze „ binnen óf buyten dat land zyn; en één eyn„ delyk uyt het heyligdom.

Hoe nu de ééne gaave boven de andere in heyligheyd uytmuntte, en de ééne plaats ook heyliger geacht was dan de andere, wordt omstandiglyk in de aantékeningen aangeweezen.

§. IV. „ Die acht, wier gebruyk niet dan „ in het heyligdom geoorlófd is, welke zyn „ ze? *Antw.* Het vleesch der ófferande voor „ de

Digitized by Google

„ de zonde, 't zy het een zond-óffer van een
„ vogel óf beest zy: Het vleesch der ófferan-
„ de, zo wel voor een twyfelachtige als zekere
„ misdaad: De zoenóffers voor de ganſche
„ gemeynte: Het overblyſſel eener handvol;
„ Het overſchot van 't ſpysóffer Iſraëls: Twee
„ brooden: De Toon-brooden: en de Log
„ olie eens melaatſchen. Zie daar 't gene al-
„ leenlyk in 't heyligdom mogt verteerd wor-
„ den.

Op *het overblyſſel eener handvol*, wordt gezegd, dat dit het óffer is waarvan geſprooken wordt *Lev.* 23. 10. 11. waarby dan met ééne wordt verhaald, hoe die garſt van 't veld afgeſneeden, en op wat wyze zy geófferd wierdt.

§ V. „ Maar welke zyn deeze vyf die te Je-
„ ruſalem verbruykt moſten worden? *Antw.*
„ De borſt en de voorbout der zoenófferan-
„ den: Het hef-óffer der bekenteniſſe: Het
„ hef-óffer van den ram des Nazireers: Het
„ eerſtgeboorene van reyn vee; en de Eerſte-
„ lingen. Deeze waaren te Jeruſalem alleen-
„ lyk geoorlófd te eeten.

De *eerſtelingen* worden in de aantékeningen gezegd opzigt te hebben op de vruchten en boomgewaſſen.

§ VI. „ Welke zyn die vyfgaaven die men
„ in 't H. land alleen mogt eeten? *Antw.* De
„ eerſtelingen: De eerſtelingen van de tien-
„ den: De koeken; welke drie heylig zyn.
„ De eerſtelingen der afgeſchoorene wolle; en
„ de akker der bezittinge; welke twee onge-
„ wyd zyn. Deeze vyf quamen hen vólgens
„ de wet niet toe, dan in 't H. land; en zy

Digitized by Google

„ mogten de eerstelingen en koeken des H.
„ lands niet, dan in het zelve, eeten.

§ VII. „ Deeze vyf, die den Priesteren
„ overal toequamen, welke zyn ze? *Antw.* De
„ gaaven: Het lósgeld voor eenen zoon: Het
„ eerstgeboorene eens ezels: De roof van eenen
„ Joodengenoot; en 't Gódgewyde. Deeze
„ vyf waaren tót een iegelyke zaak gemeen.

Het woord *gaaven*, hoewel anderlins algemeen, wordt in de aantékeningen verklaard alhier opzigt te hebben op dat gedeelte van eenen ós óf kleyn vee, 't welk den Priesteren alleen toequam, gelyk als de schouder, de kinnebakken, en de pens. Het *lósgeld eens zoons* kan uyt *Exod.* 13. 13. verstaan worden. En ontrent *den roof eens Joodengenoots* staat aan te merken, dat wanneer iemand eenen Joodengenoot beroofde, en die stervende, hy hem 't geroofde niet wedergeeven kon, en dat 'er ook geene erfgenaamen voorhanden waaren, hy alsdan gehouden was dien roof, en nóg een vyfde part van de waarde daarboven, aan de Priesteren te geeven.

§ VIII. „ Maar die ééne gaave, welke zy
„ uyt het heyligdom ontvangen, bestaat in de
„ vellen der brandófferen, welke gewoonte
„ ontrent de óverige vellen der ófferanden,
„ die de heyligste genoemd worden, ook
„ waargenomen wordt, zo dat ze alle voor de
„ Priesters zyn.

§ IX. „ Die acht gaaven, welker gebruyk
„ alleenlyk in 't heyligdom toegestaan wordt,
„ zyn de allerheyligste, en moogen van nie-
„ mand, dan die mannelyk is onder de Prie-
„ steren,

Digitized by Google

„ steren, gegeeten worden; gelyk wy t'zyner
„ plaatse zullen verklaaren. Want van deeze
„ zegt de H. Schrift: *Al wat mannelyk is onder*
„ *de zoonen Aarons, zal dat eeten.* Lev. 6. 18.

§ X. „ Die vyf, te Jerusalem alleen geoor-
„ lófd, zyn minder heylig, en aan mannen en
„ vrouwen toegelaaten, van welke geschree-
„ ven staat: *Ik hebze u gegeeven, en uwe zoonen,*
„ *ende uwe dóchteren met u tót eene eeuwige inzet-*
„ *tinge.* Num. 18. 11. Dóch hoewel 't alzo
„ met die zaak gesteld was, echter wierden ze
„ alleenlyk aan de mannelyke Priesteren gegee-
„ ven, omdat ze tót de mannen der bewaarin-
„ ge behoorden. Zo wierdt van 't eerstge-
„ boorene het vet en bloed geófferd, en nie-
„ mand anders dan een man ófferde dat. Alzo
„ wierden ook de vellen van 't allerheyligste,
„ de akker der bezittinge, 't gódgewyde, en
„ de roof eens Joodengenoots, alleenlyk van
„ de mannen der bewaaringe, gelyk blyken
„ zal, aangenomen. Zo was insgelyks het lós-
„ geld eens zoons voor de mannelyke Prieste-
„ ren, gelyk men daarvan leest: *Gy zult dat*
„ *geld Aaron en zynen zoonen geeven.* Num. 3. 48.
„ Ook gaf men 't eerstgeboorene eens ezels
„ aan de mannelyke Priesteren, omdat het met
„ alle eerstgeboorene zo gelegen was, dat zy
„ aan de mannen, en niet aan de vrouwen ge-
„ geeven wierden.

§ XI. „ Gy zult ligtelyk konnen zien,
„ dat 'er zo wel gaaven aan de vrouwen als aan
„ de mannen gegeeven wierden, teweeten
„ vyf in getal: De eerstelingen: de eerstelin-
„ gen der tienden: de koeken: de gaven van 't

„ vee: en de eerſtelingen der geſchoorene
„ wolle. Maar waaruyt bewyſt gy dat de eer-
„ ſtelingen der afgeſneedene wolle ook aan de
„ vrouwen der Prieſteren gegeeven wierden?
„ *Antw.* Uyt het gene 'er geſchreeven ſtaat:
„ *De eerſtelingen uws koorns, uws moſts, ende*
„ *uwer olie, en de eerſtelingen van de beſcheeringe*
„ *uwer ſchaapen zult gy hem geeven.* Deut. 18. 4.
„ Hoe gaat het met de eerſtelingen des koorns?
„ *Antw.* Buyten twyfel zyn ze den vrouwen
„ zo wel als den mannen gegeeven: derhalve
„ ook de eerſtelingen der geſchoorene wol-
„ le.

Uyt het gene tót hiertoe gezegd, is kan men ontrent zien wat dit werk behelſt. In 't gene nu in dit Hoofdſtuk nóg vólgt, geeft Maimonides te kennen, dat die vierentwintig gaven van ſommige anders verdeeld wierden; toonende daarnevens aan op wat wyze die andere verdeeling geſchikt was.

In het begin van het tweede Hoofdſtuk wordt van de Eerſtelingen der aarde geſprooken; waarop dan in de tweede afdeelinge vólgt:

„ Daar zyn maar zeven ſoorten, waarvan
„ men de eerſtelingen te Jeruſalem bragt, welke
„ men leeſt dat onder de voortreffelykheden
„ van 't H. land gerékend wierden; naame-
„ lyk, tarw, garſt, druyven, vygen, gra-
„ naatappelen, olyven, en dádelen. Zo ie-
„ mand eerſtelingen buyten die zeven ſoorten
„ brengt, die zullen niet geheyligd worden.

„ III. Men zal geene eerſtelingen moogen
„ neemen van dadelboomen op 't gebergte
„ ſtaande,

Digitized by Google

„ ſtaande, nóch van veldvruchten in de da-
„ len groeijende, nóch van olyven, 't en zy
„ van de uytgeleezenſte; maar wel van palm-
„ boomen in een dal geplant, en van veldvruch-
„ ten op 't gebergte gegroeid; want die zyn
„ de beſte. Maar indien iemand iets bragt,
„ dat niet van 't beſte was, gelyk de vruchten
„ van berg-dadelboomen, óf ſtinkende en
„ verrótte vygen, óf beſtoovene en berookte
„ druyven, dat wierdt niet voor heylig gehou-
„ den.

IV. „ Van vloeibaare dingen, uytgenomen
„ olyven en druyven, gaf men geene eerſte-
„ lingen, *enz.*

V. „ De ingezétenen, niet verre van Jeru-
„ ſalem woonende, bragten verſche vygen en
„ druyven; maar die 'er verder af woonden,
„ bragten gedroogde vygen en rozynen.

VI. „ Voor Pingſter mogt men geene eer-
„ ſtelingen brengen.

Het óverige van dit Hoofdſtuk, 't welk in XXI. afdeelingen geſcheyden is, handelt van alles wat ontrent de eerſtelingen der gewaſſen in acht genomen moſt worden.

Het derde Hoofdſtuk, beſtaande uyt XIV. ſnydingen, begint met eene beſchryving hoe de Eerſtelingen, zo van 't vee, als der gewaſſen, aan de bewaarders des Tempels overgeleverd, en door hen als heylig omgedeeld wierden: en zo iemand uyt den vólke daarvan at, die wierdt des doods ſchuldig gehouden. En indien één uyt de Prieſteren van de eerſtelingen buyten Jeruſalem at, naa dat ze reeds binnen de ſtad gebragt waaren, was hy ſtraf baar, vól-

Digitized by Google

gens Deut. 12. 17. Hoe zy moſten gegeeten, en op wat wyze in een kórf óf vat bewaard worden, alsmede wat voor een belydenis de brengers der eerſtelingen moſten doen, wat daarop geantwoord wierdt, en hoedaanig een lófzang de Leviten by die gelegenheyd zongen, wordt vervólgens beſchreeven.

Het vierde en laatſte Hoofdſtuk, afgedeeld in XVII. leden, zegt dat eenige brengers der eerſtelingen, gelyk als vrouwen, halfmannen enz. geen belydenis mogten doen: dóch Joodengenooten ſtondt zulks vry. Ook waaren 'er nóg andere die geen belydenis deeden; want indien iemand zynen akker, naa de afzondering der eerſtelingen, verkóft had, die kon niet zeggen. *Het land dat gy my gegeeven hebt.* Deut. 26. 10. Dus waaren 'er nóg meer gevallen van die natuur, welke Maimons zoon omſtandiglyk beſchryft: en alwaar hier en daar iets kort óf duyſterlyk van hem gezegd wordt, heeft de Hoogleeraar Kramer zulks duydelyk in zyne wydloopige en geleerde aantékeningen verklaard.

XIII. HOOFD-

Digitized by Google

XIII. HOOFDSTUK.

ECCLESIÆ NOVI TEST. FATA, ſecundum ſeriem ſeptem periodorum, in Pſalmo CX. ſuccinctè demonſtrata ex vi phraſium, rerum contentarum nexu indivulſo; eventu, atque aliis parallelis S. Scripturæ locis, a *Paulo van Yſſel*, Apud Arnhemienſis in æde, (quæ vulgò dicitur *de Katharyne Gaſthuys kerk*) Verbi divini Miniſtro.

Dat is.

HET NOODLOT VAN DE KERK DES NIEUWEN TESTAMENTS, volgens de órde der zeven tyd-beſtekken in den CX. Pſalm, beknóptelyk aangetoond uyt krachte der ſpreekwyzen; uyt de ongeſcheurde tzamenhang der vervatte zaaken; uyt de uytkomſt, en uyt andere gelykluydende Schriftuurplaatſen, door Paulus van Yſſel, *Predikant van de Katharyne Gaſthuys kerk te Arnhem. Te Leyde by* Henrik Teering. 1702. 20. *vellen. In* 8.

NAdemaal uyt de zeven zégelen, en de zeven bazuynen, waarvan in 't boek der Openbaaringe geſprooken wordt, ſchynt te blyken dat de gebeureniſſen, die der Kerke des N. Teſtaments beſchooren waaren, in zeven beſtekken zyn afgedeeld, zo heeft zulks

Digitized by Google

den Schryver deezes werks aanleyding gegeeven om te oordeelen, dat die zeven doorluchtige tyden beknoptelyk in den CX. Psalm te vinden waaren: waardoor hy dan verder is bewoogen geworden, deezen Psalm wydloopiglyk te verklaaren, en zyne uytleggingen, van welke den Leezer alhier een korte schets staat medegedeeld te worden, in 't licht te geeven.

Vooraf wordt de spoorlooze dwaasheyd der Jooden aangetoond, die niet willende aanneemen dat deeze Psalm van den Messias spreekt, hem hebben willen betrekken op Abraham, Hizkia, *enz.* even als of de woorden *v.* 1. *Zit tot myner rechterhand*, enz. en *v.* 3. *Gy zyt Priester in eeuwigheyd*, op eenig mensch konden betrekkelyk weezen, en niet klaarlyk bleeken op een profeetische wyze van Christus gesprooken te zyn.

Hierop volgt dan een korte verklaaring van deezen Psalm, en eene toepassing daarvan op de zeven tyden des N. Testaments, wordende een begin gemaakt met het 2de. vaers, dewyl het eerste maar aangemerkt wordt als een opschrift en korte inhoud.

v. 1. *De Heere*, JEHOVA, *Gód de vader, zal den scepter uwer sterkte zenden*, tweeten, het Evangelium, 't welk met groote kracht zelfs de wolken doorbooren kan, *uyt Zion* dat *is* uyt Jerusalem.

Dit wordt genomen voor 't eerste tyd-bestek, dewyl Christus wet eerst te Jerusalem, en van daar onder de Heydenen verkondigd wierdt.

Het tweede bestek wordt gestelt in het laatste deel

deel van dit vaers : *Heerschet* over uwe getrouwe onderdaanen, welke gy zachtelyk onder uwe regeeringe leydt, *in 't midden uwer vyanden*, dat is in zulke plaatsen, alwaar de geloovigen onder uwe vyanden vermengd woonen.

Hierop wordt gezegd, dat uyt de Historien blykt, dat de Messias in 't midden der Heydenen, onder de Roomsche Keyzeren, die de Kerk ten tyde der tien vervólgingen zeer verdrukten, getrouwe onderdaanen had, over welke hy met zyn woord en geest heerschte.

Het derde besték wordt in het derde vaers gevonden.

¶. 3. *Uw vólk*, uwe geloovige onderdaanen, *zal zeer gewillig zyn*, vaerdig en bereyd t'uwen dienste, *op den dag uwer heirkracht*, in die tyd, wanneer 't getal der geloovigen zo zal aangegroeid weezen, dat het tegen een heirleger op mag; *in 't cieraad der heyligheyd*, dat is niet alleenlyk van buyten, maar ook van binnen, cierlyk door zulk een geestelyke wapenrusting, die niet dan heyligheyd vertoont. *Uyt de baarmoeder des dageraads*, uyt den nacht die den dageraad baart, dat is naa de tyden van vervólginge en zwaare onweetendheyd, *zal u*, t'uwen dienste, o Messias, *zyn de dauw uwer jeugd*, dat is, uwe getrouwe onderdaanen, die sterk als jongelingen, byna de oneyndige menigte der deeltjes, waaruyt de dauw bestaat, in getal te boven gaan.

Hierop zegt de Schryver, dat de Kerkelyke Historischryvers eenpaariglyk getuygen, dat het getal der getrouwe onderdaanen van den

Digitized by Google

Messias ten tyde van Konstantyn den Grooten, door zyne menigte, en inwendig cieraad, een welgestelt heir verbeeldde. De geheele wereld vloeide t'zamen om Christus te dienen, en dat geschiedde uyt *de baarmoeder der dageraad*, dat is, naa den nacht der tien vervolgingen onder de Roomsche Keyzers.

De vierde tydverdeeling wordt aangeweezen in het vierde vaers.

℣. 4. *De Heere*, JEHOVA, Gód de vader, *heeft gezworen, en 't zal hem niet berouwen*: Wat heeft hy gezwooren? Gy, ô Messias, *zyt Priester in eeuwigheyd*; Gy alleen hebt door uwe ófferande de vertoornde Gódheyd verzoend, en de eere van dit Priesterdom zal u nooit ontnomen worden; *naar de órdening Melchizedeks*, van het eynde van wiens Priesterschap de Schrift niets rept, om alzo eeniger maate de eeuwigheyd van Christus Priesterschap af te schaduwen.

De toepassing op dit besték luydt aldus: Toen de Antichrist zyn hoofd in de Kerk begon op te steeken, wierdt Christus Priesterdom veele eeuwen lang dikwils met een gódloos en gruuwelyk bestaan aangevochten, maar altoos te vergeefs, omdat het tot deezen dag toe tegen alle de bespringingen der helle onbeweegelyk is staan gebleeven.

De vyfde afdeeling wordt uyt het vyfde en 't zesde vaers gehaeld.

℣. 5. *De Heere is aan uwe rechterhand*, naamelyk de Messias: *Hy zal Koningen*, geen geringe lieden, maar Vórsten die den Scepter zwaaijen, *verslaan*, en hun geweld verbreeken, *ten*

dag

Digitized by Google

dage zyns toorns, wanneer hy te zyner tyd op hen zal toornig worden.

℣. 6. *Hy zal onder de Heydenen*, zulke naamelyk, welker leevens manier weynig óf niet van de Heydenen verſcheelt, *vecht doen*, dat is, hy zal hen overtuygen van het recht dat hem toekomt om hen te ſtraffen: *Hy zal 't vol doode lighaamen maaken*, door veele nederlaagen in de oorlogen. *Hy zal verſlaan*, aliengs magteloos maaken, en eyndelyk t'eenemaal uytroeijen, *hem die 't hoofd is over een groot land*, dat is, wiens heerſchappy zo wel in 't geeſtelyke als werreldlyke zeer wyd verſpreyd is.

De toepaſſing hierop zegt dus: De uytkomſt heeft duydelyk bewaarheyd, toen Chriſtus Kerk van 't geeſtelyk Babilon afſcheyd nam, en 'er van uytging, dat de Meſſias, die aan des vaders rechterhand is, met zyne ſterke hand veele Koningen der aarde tót verbaazens toe verſloeg. Ook wierdt de Roomſche Kerk toen gewaar dat haare leevenswyze weynig van de Heydenen verſcheelde. Geſtadig waaren 'er te dier tyd oorlogen en nederlaagen. De Roomſche Biſſchop verloor ook een groot gedeelte zyner heerſchappye, *enz.*

Het zesde tyd-deel wordt gezegd te zyn in 't voorſte deel van 't zevende vaers.

℣. 7. *Hy*, teweeten de Meſſias in zyn geeſtelyk lighaam, in zyne leden op aarde, *zal op den weg*, dat is, in de reyze na de gemeynte in den Hemel zeegepraalende, *uyt de beeke drinken*, dat is, zal in de vloeden en ſtroomen der vervólgingen gedompeld worden.

Hierop zegt de Schryver: Zeker, indien ooit

de Kerk de woede der vervólgeren beproefd heeft, zo is zulks inzonderheyd by onzen tyd geschied. En wie is zo onkundig van de geheymen der Profeeten, dat hy niet weet, dat de Kerk voor de laatste tyden, de uyterste rampen en raazerny der vyanden, hoedaanig'er van 't begin der werreld niet geweest is, zal moeten uytstaan.

Eyndelyk vindt men het zevende en laatste tyd-besték in deeze woorden:

Daarom, dat is, om óf naa het uytstaan van die zwaare vervólgingen en raazernyen, *zal hy*, de Messias in zyn geestelyk lighaam, *het hoofd om hoog hebben*, dat is, met opgeheven hoofde als zeegepraalende de hemelsche inwooners gaan gezelschap houden.

Waarop de Schryver deeze toepassing voegt: Niets is zekerder, doordien de Profecyen 'er meê overeenstemmen; dan dat Christus gemeynte met een onbezweeken en onvertzaagd gemoed, het laatste geweld en de woede der vyanden doorgestaan hebbende, als zeegepraalende op 't eynde der werreld ten Hemel ingevoerd zal worden, om aldaar vrolyk, zonder eenige verdwyning van blydschap, Gód altoos te genieten.

Naa deeze korte verklaaring, treedt onze Kerkrédenaar tót een volslágener verdeeling der zeven tyden, midsgaders een zeer breede uytlegging van deezen geheelen Psalm, die veel te wydloopig voor myn kort begrip is, 't en waare ik hier en daar nóg iets uytpikte.

Op de woorden van ỷ. 3. (*) *Uw vólk zal zeer*

(*) *Pag.* 182.

zeer geestlig zyn op den dag uwer heir kracht, wordt zeer wel gezegd, dat men dit geenlins moet opneemen, als van een heir met vleeschelyke wápenen, tegen vleeschelyke vyanden strydende, nademaal Christus Koningryk niet van deeze werreld is, maar onzigtbaar voor 't menschelyk oog, en t'eenemaal Hemelsch: invoege dat dan onze krygvoering zodaanig moet weezen, gelyk die van den Apostel, *Eefes.* VI. 10. *enz.* zeer treffelyk beschreeven wordt.

Het vyfde tyd-besték (*) zie ik dat gesteld wordt te beginnen met den aanvang der *Reformatie* op 't jaar 1515. en te eyndigen met de Passausche vreede, geslooten in den jaare 1552. Waarop dan in 't kort de geschiedeniſſen van dien tyd, voorzoveel zy de vervólginge der Kerke betreffen, verhaald worden.

Op het zesde tyd-besték wordt gezegd, dat uyt het *Concilie* van Trente, beroepen in 't jaar 1561. die *beek* gevloeid is, waaruyt de Kerk most *drinken*. Daarop vólgt dan een verhaal van veelerley Ketteryen (óf ze altemaal dien naam verdienen zoud ik geen bórg voor willen staan) die naa dien tyd te voorschyn quamen, en een korte aanwyzing van de veelvuldige vervólgingen die de Kerk van dien tyd af tót op onze dagen toe, heeft moeten doorgaan.

Op het zevende tyd-besték zegt de Schryver voorzigtiglyk, dat hy de nette tyd-stip, wanneer die gelukzalige staat der Kerke zyn begin zal neemen, en naa hoeveel jaaren hy zal eyndigen, niet zou durven bepaalen: Niettemin

(*) *Pag.* 254.

min zegt hy van gevoelen te zyn; dat het ontrent den tyd van 't laatste oordeel zal weezen.

XIV. HOOFDSTUK.

LA THEOLOGIE REELE vulgairement ditte la *Theologie Germanique*: Avec quelques autres Traités de meme nature: Une Lettre & une Catalogue fur les Ecrivains Myſtiques: Une preface Apologetique ſur la Theologie Myſtique; avec la nullité du jugement d'un Proteſtant ſur la même Theologie Myſtique.

Dat is.

DE WEEZENDLYKE GODGELEERDHEYD, gemeenlyk genoemd de Duytſche Theologie; *midsgaders eenige andere Verhandelingen van diergelyke ſtoffe: Een Brief en eene Lyſt wegens de Miſtike Schryvers: Eene voorreede tot verantwoordinge der verborgene Godgeleerdheyd, nevens de nietigheyd van 't oordeel eens Proteſtants over dezelve Godgeleerdheyd. Te Amſterdam by* Henrik Wetſtein 1700. *In* 12. 33 *vellen.*

IN 't IX. Hoofdſtuk der Twee-maandelyke Uyttrekſelen van Hooimaand en Oogſtmaand 1702. heb ik den Leezer een kort begrip

begrip vertoond van zeker boekje handelende van de *Myſtike* óf *verborgene Gódgeleerdheyd*: En hier komt nu een ander 't welk diergelyke ſtóffe beheift, en al veele jaaren herwaards in groote achtinge is geweeſt, naamelyk de *Duytſche Theologie*, een werkje al voor meer dan twee eeuwen geſchreeven, door eenen Duytſchen Ridder, Prieſter, en Gardiaan van 't huys der Duytſche Ridders te Frankfort; en by waare liefhebbers van gódvruchtigheyd altoos in hooge waarde gehouden; invoege dat niet alleen Jan Arndt, Matthys Wyers, Kaſtellio, en andere, maar ook Luther zelf, het als een voortreffelyk boekje, vol van gódlyke wysheyd, gepreezen hebben.

Maar moogelyk zal iemand by zichzelven zeggen, Wat wonderlyke benaaming is dit, de *Duytſche Theologie*; is de Gódgeleerdheyd voor die landaard alleen? Dóch daarop wordt geantwoord dat de druk van Frankfort 1546., en die van Koningsbergen 1558. den Tytel voeren van THEOLOGIA, Deutſch, als óf men zeyde *de gódgeleerdheyd in't Duytſch*; en dat degéne die dit werkje naderhand in druk hebben uytgegeeven, willende die gewaande hardigheyd der woordſchikkinge verzachten, daarvan hebben gemaakt *de Duytſche Theologie*, 't welk dan de Latynſche en Franſche overzetters gevólgd, en 'er *Theologia Germanica* en *Theologie Germanique* voor geſteld hebben. Dus veel van den tytel, al 't welk nevens eene verantwoording van dit en eenige andere diergelyke werkjes zeer omſtandig, in eene groote en wydloopige Voorreede ter neêr geſteld is.

Een

Digitized by Google

Een volkomen Uyttrekſel van dit werkje zou van al te groot een omſlag zyn; dóch om evenwel iets van het hoofdzaakelykſte aan den Leezer te vertoonen, zal ik het VIII. Hoofdſtuk alhier inlaſſchen; het luydt uyt het Franſch vertaald aldus:

I. „ Men vraagt óf het wel moogelyk is voor „ de ziel, zo lang zy met het lighaam vereenigd is, tót eene beſchouwing der eeuwigheyd te komen, en in dat beſchouwen eene „ voorſmaak van de zaligheyd en 't eeuwig leeven te ontvangen.

Doorgaans wordt hierop geantwoord, Neen; en het is in zékeren zin waar; want zo lang de ziel het lighaam en 't gene het lighaam aangaat, den tyd, en in één woord de ſchepſelen, beſchouwt, en dat haar geeſt met derzelver denkbeelden vervuld en ingenomen is, kan zulk eene beſchouwing van de eeuwigheyd niet geſchieden.

Want om die beſchouwing te doen, moet de ziel zuyver en vry van alle beelden, en lós van alle ſchepſelen, dóch inzonderheyd van zichzelven, weezen: en men meent dat dit iets is dat in deeze werreld niet geſchiedt.

II. Ondertuſſchen acht de H. Dionyſius dat het moogelyk is; en zulks ſchynt te blyken uyt deeze woorden welke hy aan Timotheus ſchreef.

„ Indien gy tót de beſchouwing der gódlyke „ en verborgene dingen begeert te geraaken, „ dan moet gy u ontſlaan van uwe zinnen, van „ de werkingen der reden, van al wat voelbaar „ is en met het verſtand begreepen wordt, en

„ van

„ van alle dingen zo wel die zyn als die niet
„ zyn: Alsdan van u zelven uytgaande, en u
„ in eenen ſtaat van onweetendheyd ſtellende
„ ten aanzien van alles wat 'er gezegd wordt,
„ zo verhef u tót de vereeniging der zaake die
„ boven alle zaaken en alle kenniſſe is.

Indien de H. Dionyſius niet geacht had dat zulks in dit tydelyk leeven moogelyk was, waarom zoud hy 'er van geſprooken, en aan iemand die in de tyd leefde, onderrechtingen daartoe gegeeven hebben.

Het was ook 't gevoelen van zékeren Leeraar, die de woorden van den H. Dionyſius uytleggende, beweerde dat de zaak moogelyk was; invoege dat men 'er zo dikwils eene proef van neemen kon, dat zulks als eene aanwenſt wierdt, en dat men deeze beſpiegeling en beſchouwing zo menigmaal kon genieten als men wilde.

III. Een eenige deezer beſchouwingen is edeler, voortreffelyker, en Gode aangenaamer, dan alles wat de ſchepſelen hem als ſchepſelen konnen opófferen.

Zie daar Leezer, eene korte en nógtans vry duydelyke beſchryving deezer geeſtelyke beſchouwinge; waarmede ik van dit werkje afſcheyde. Achter deeze *Duytſche Theologie* vólgt eene *verhandeling van 's menſchen herſtellinge, door de magt, gerechtigheyd, en barmhartigheyd Gódt.* Daarnaa komt een *Brief* van eene *Vryſter* aan eene getrouwde vrouw wegens de *Wedergeboorte*: En deeze wordt gevólgd van eenige *geeſtelyk grondregels* getrokken uyt die van Broeder *Jan van St. Samſon.*

Digitized by Google

Daar achter is gevoegd een wydloopig verhaal, ingefteld als een Brief, wegens de gronden en hoedaanigheden van de voornaamfte *Myftike Schryvers* deezer laatfte eeuwen: Die alle te melden, zoud alhier te wyd uytloopen; echter zal ik van eenige gewag maaken.

TAULERUS ftaat vooraan; hy was een geleerd en verlicht man, zynde een Dominikaner; hy heeft in oud Hoogduytfch gefchreeven; dóch zyne werken zyn naderhand in 't Latyn, en ook in 't Neerduytfch vertaald: Hy overleedt te Straasburg in 't jaar 1379.

Ruibrockius, een tydgenoot van Taulerus, was Prioor van een Klooftèr ontrent Bruffel; het voornaamfte zyner werken wordt geoordeeld te zyn *Het Cieraad der geeftelyke bruyloft*, 't welk nog in oud Duytfch voorhanden is.

Joannes Evangeliſta is bekend door zyn boekje, genoemd *Het Ryk Góds in de zi-le*; hy was een Kapucyner te Leuven, en leefde nóg in 't jaar 1639.

Henrik Harphius was voor meer dan twee eeuwen een Gardiaan der Franciſcaners te Mechelen, en heeft drie boekjes van de *Miſtike gódzeleerdheyd* geſchreeven.

Matthys Wyers, die ontrent het jaar 1560. te Wezel overleedt, heeft eenige ſtichtelyke *Zendbrieven* en *mondelinge ſpreuken* naagelaaten.

Ste. *Thereſia*, een Spaanſche Karmelitinne, heeft ook eenen grooten naam door haare ſchriften, waarvan één den tytel voert van den *Weg der volmaaktheyd*, verwurven.

De Heer *Bernieres Louvigni*, Raad en Schatbezórger des Konings van Vrankryk te Kaen, was

Digitized by Google

was de Schryver van *den Inwendigen Christen*; en heeft aldaar in 't jaar 1659. zonder ziekte, in 't midden van zyn opgetoogen gebód, zyne gódvruchtige ziel uytgeblaazen, en aan zynen Schepper wedergegeeven.

Hiel, wiens *Akker-schat* by sommige nóg in hooge waarde is, leefde voor ontrent honderd vyftig jaaren, was een leek, en kende geen andere taal dan Nederduytsch: Hy was een groot vrind van den Hooggeleerden Arias Montanus, zo dat die hem opentlyk dit getuygenis gaf, dat hy een getuyge der leevendige Christelyke waarheyd was, wien Christus deugd en waarheyd zelve den naam van HIEL gegeeven had. Onder deezen naam, die zo veel beteekent als *het Leeven Gód's*, verbergde hy zich, en gaf zyne schriften ook zonder jaargetal uyt, om niet in moeite te geraaken. De vermaarde Plantyn, die zyn byzondere vrind was, drukte zyne werken in 't Duytsch en Fransch.

Hans Engelbrecht, *Jakob Behm*, *Joanne Lead*, en verscheydene andere gaa ik stilzwygens voorby.

De *Evangelische paerl* hebben sommige toegeschreeven aan *Eschius* eenen Priester van Antwerpen; dóch t'onrecht; want hy was 'er maar de vertaaler van in 't Latyn, in welke taal het te Keulen gedrukt wierdt in 't jaar 1545. maar eene vrouwspersoon is'er de schryfster van geweest, gelyk de eerste uytgeever van dat werk in 't Duytsch, (welken men meent dien zelfden Eschius geweest te zyn) te kennen geeft, met te zeggen, dat hy door den dienst dier

Digitized by Google

Jonkvrouwe, welke hy Góds *dienaareſſe* en zyne *vrindin* noemt, tót Gód bekeerd was. Dóch andere die dit boek daarnaa uytgegeeven hebben, niet willende dat men het voor het werk eener vrouwe zoud aanzien, hebben die woorden in *dienaar* en *vrind* veranderd, even als óf het eene ſchande waare voor de geleerden dat de waarheyd door middel van eene vrouw te voorſchyn quame; „ daar nógtans (dus „ vervólgt de Schryver) Góds Geeſt dikwils „ meer vat gehad heeft op de vrouwen dan op „ de mannen, omdat haar gemoed vryer zyn„ de van de beſlommering der menſchelyke „ weetenſchap, ook leerzaamer en geneygder „ tót de gódvruchtigheyd geweeſt is, dan dat „ der geleerden, welker wysheyd, verwaand„ heyd, en hoogmoed, Gód door gevoeglyke „ middelen heeft willen beſchaamen. Hierop vólgt dan de lóf die Eſchius aan deeze ongemeene vrouwsperſoon gaf, welke in 't jaar 1540., in 't 77ſte. haars ouderdoms overleedt.

De *Schat der ziele* door eenen Spanjaard geſchreeven, en te Rótterdam in 't jaar 1674. onder den tytel van *Deſiderius Peregrinus* uytgegeeven, wordt hier ook aangeroerd: en van *Antoinette Bourignon* een vry wydloopige beſchryving, t'haarer verdeediginge, gegeeven. Achter aan is eene lyſt van meer dan driehonderd Schryvers, die van Myſtike ſtóffe gehandeld hebben.

XV. HOOFD-

Digitized by Google

XV. HOOFDSTUK.

LE CHRETIEN REEL, ou la vie du *Marquis de Renty*, ſervant de modéle a la vie vrayement Chretienne, & d'Apologie effective aux maximes & voies ſpirituelles de la vraye *Theologie Myſtique*, vainement combattue par les eſprits du ſiecle. Nouvelle edition, plus correcte & augmentée d'une preface.

Dat is.

DE WAARE CHRISTEN, óf het leeven van den Markgraaf de Renty, *dienende tót een voorbeeld van een waar Chriſtelyk leeven, en tót een krachtige verantwoordinge van de geeſtelyke grondregelen, en middelen der waare* verborgene Godgeleerdheyd, *te vergeefs door de vernuften deezer werreld beſtreeden. Een nieuwe druk, verbeterd, en met eene voorreede vermeerderd. Te Keulen by* Jean de la Pierre 1702. 33. *vellen. In* 12.

DAt deeze Markgraaf de Renty, een perſoon van een ongemeen Chriſtelyk leeven was, ſchynt zo onlooghenbaar te zyn, dat ook *Dr. Burnet*, tegenwoordig Biſſchop van Salisbury, in zyne voorreede over 't leeven van den Rechter *Hale*, van dien Markgraaf zegt, dat men in zyn leeven zulke voortreffe-

Digitized by Google

lyke deugden beſpeurde, dat men hem met recht wel mag ſtellen onder één van de grootſte voorbeelden welke Vrankryk in deeze eeuw voortgebragt heeft.

Hy was geſprooten uyt één van de adelykſte huyzen van Artois, en de eenige zoon van Charles de Renty en Magdalene de Patoureau; zynde gebooren te Beni in Neder Normandye in 't jaar 1611. Hy wierdt door arme lieden ten doop gehouden, en *Gaſton* genoemd, dóch by 't vormſel kreeg hy den naam van *Jean Baptiſte*. Toen hy zes óf zeven jaaren oud was, trok zyne moeder met hem na Parys, alwaar zy hem nóg ontrent twee jaaren by zich hieldt, en hem toen in 't Collegie van Navarre beſtelde, waarnaa hy na Kaen gezonden wierdt om by de Jeſuiten onderweezen te worden.

Hy nam in zyne leeroefeningen zo wel toe, dat hy met zyne zeventien jaaren van daar genomen, en op de Akademie te Parys beſteld wierdt, alwaar hy verſcheydene weetenſchappen leerde; dóch niets quam beter met zynen zin overeen dan de Wiskonſt. Het gebeurde eens dat de Boekverkooper, by wien hy zyne boeken kóft, hem het bekende boekje de *Naavólging van Chriſtus* in de hand ſtak; maar hy als nóg weynig ſmaaks in diergelyke ſtóffe hebbende, leyde het neêr. Eenigen tyd daarnaa wanneer de Boekverkooper hem eens eenige boeken bragt, boodt hy hem wederom 't gemelde boekje aan, 't welk de Renty dan op zyne aanpryzinge nam, en het geleezen hebbende, zo zeer met den inhoud daarvan ingenomen wierdt, dat hy beſloot zich met ernſt tót de betrach-

trachtinge zyner zaligheyd te begeeven: en dewyl hy oordeelde zulks best te konnen doen in een klooster, wierdt hy te raade eenen Karthuyzer te worden, om zich alzo t'eenemaal ten dienste Gods toe te wyen. Rydende dan op zékeren dag met zyne moeder in eene karós te Parys over de brug van Notre-Dame, verzócht hy van haar eens te moogen uyttreeden; 't welk zy toestaande, maakte hy zich t'zoek; en schreef eenige dagen daarnaa eenen brief aan zynen vader, waarin hy hem te kennen gaf, dat hy zich gedwongen vondt de werreld te verlaaten, dewyl hy niet sterkte genoeg had om zyne zaligheyd te bewerken in eene plaats daar men het tegendeel pleegde, inzonderheyd ten Hove; „ want aan 't Hof (zeyd hy) moet men als een „ hoveling leeven; en niet konnende twee „ Heeren dienen, besluyt ik met het Evange„ lium, dat iemand die Gód dient, hem ook „ moet naavólgen.

Zyn vader dien brief ontvangen hebbende, was met dit voorneemen van zynen zoon niet voldaan, maar deed overal na hem zoeken; waardoor hy eyndelyk gevonden wierdt te Amboise, dóch zo veranderd van gewaad, dat hy naauwlyks kenbaar was; want zyn kleed met goude koorden bezét, het welk hy te voore had gedraagen, had hy tegen een slecht pak verruyld. Hy wierdt dan by zynen vader te Parys gebragt, die hem met zich nam na zyn slót te Beni; alwaar hy zich zo wyslyk en fraai droeg, dat hy nog maar negentien jaaren oud zynde, door den Adel der landstreek van Vire tót gemagtigde wierdt verkooren, om de vergadering der Staa-

Digitized by Google

ten van Normandye, die te Rouaan gehouden wierdt, by te woonen.

Tót den ouderdom van twéëntwintig jaaren gekomen zynde, tradt hy in den huuwelyken ſtaat met Eliſabet Balſac, dóchter van den Heer van Dunes, Graaf van Graville, en leydde met haar een zedig en deugdzaam leeven. Dóch dewyl hy een Edelman was, wierdt hy daardoor ook genoodzaakt zynen Koning in den oorlóg te dienen. Ondertuſſchen muntte hy uyt door zyne gódvruchtigheyd, en weerde overal, waar hy kon, alle moedwil en overlaſt; niet willende gedoogen dat de zyne iemand verkorten zouden; gelyk onder andere bleek, wanneer hy eens aan de vrouw van 't huys, daar hy eenigen tyd zyn verblyf gehouden had, op zyn vertrék vraagende, óf haar ook iets door zyn vólk ontdraagen was, en door haar iemand genoemd zynde, die haar een hemd genomen had, hy dien quant dat hemd, het welk hy reeds had aangeſchooten, opſtaandevoet deed uyttrekken en wedergeeven.

Hy was een geſlagen vyand van krakkeelen, en hoewel het onder den Franſchen Adel een gemeene zaak was, eenen anderen voor den dogen te roepen, echter liet hy zich daartoe niet beweegen, hoe zeer men hem ook tergde. 't Gebeurde in 't leger eens dat zeker Edelman met hem in geſchil raakte; dóch hy toonde aan de Hoofden van 't heir zo duydelyk, dat die Heer geen billyke oorzaak had om op hem misnoegd te zyn, dat zy alle daarin voldaan waaren. Maar de ander, wrókkachtig van aardt, liet daarom niet naa hem tót een tweegevecht uyt te

Digitized by Google

te eyſchen; dóch de Renty ſloeg het af; en wanneer de ander niet ophieldt hem te overdringen, antwoordde hy eyndelyk, dat hy hem geenſins te wille zou zyn, nademaal Gód en de Koning het verbooden hadden; dóch dat hy evenwel diende te weeten, dat deeze weygering niet uyt vreesachtigheyd, maar uyt vreeze Góds ontſtondt; en dat hy hem daarom niet zou ſchuuwen, maar overal gaan daar hy te doen had; en dat indien hy hem in zulk een geval op 't lyf viel, hy reden zou vinden zich des te beklaagen. De warzoeker niettemin, geen kansziende om hem tót zyn oogmerk te beweegen, vondt eyndelyk gelegenheyd om hem te ontmoeten, en met den degen in de vuyſt op hem aan te vallen. De Renty aldus tót tegenweer gedwongen, quetſte en ontwapende hem en zynen makker, en deed hen toen in zyne tent brengen, alwaar hy hen wyn gaf, en hunne wonden liet verbinden, zonder dat zyne zeedigheyd hem toeliet tot iemand daarvan te ſpreeken, óf eenigen roem op die daad te draagen.

Eer hy nóg dertig jaaren oud was, begon hy al groote blyken van een meer als gemeene gódvruchtigheyd te geeven, en poogde op alle voorvallen zyne huysgenooten ook tót de deugd en vroomheyd aan te leyden. Dóch van alle zyne byzondere deugden en zelfsverlooghening alhier eene beſchryving te geeven laat dit werk niet toe. Hy gaf zelf aan iemand te verſtaan, dat het de wille Góds was dat hy een leeven, 't welk verborgen en onbekend voor de menſchen was, zoude leyden. In eenen brief aan zékere Joffrouw ſchreef hy eens: (*) „ Men moet der

(*) *Pag.* 119. Ll 5 wer-

Digitized by Google

„ werreld ſterven, en de hinderpaalen, welke
„ zy onzer volmaaktheyd aanbrengt, opzoe-
„ ken, om die te veroordeelen, en in de wer-
„ reld te leeven, vólgens de meening des Apo-
„ ſtels, als óf wy 'er niet in leefden, bezitten-
„ de 't genót daarvan als óf wy 't niet bezaten.
„ Laat ons uyt onze gemoederen verbannen het
„ behaagen dat wy ſcheppen in onze mooije
„ huyzen, *enz.*

Zyne liefdaadigheyd tót de armen was groot, en ging dikwils verder dan men van eenen perſoon van zynen ſtaat rédelyker wyze kon verwachten: dóch ik zal my daarmede niet ophouden, dewyl zulke uytwendigheden zaaken zyn, die ook een natuurlyk menſch in zyn eygen wille, en in eenen onherbooren ſtaat, kan verrichten. Zyne ingetoogenheyd, óf liever opgetoogenheyd, is iets dat aanmerkelyker is; want hy gaf zich zo over tót de geeſtelyke beſchouwinge, dat hy in 't jaar 1645. aan iemand ſchreef: (†)
„ Sederd langen tyd heb ik in't gebéd geen ge-
„ bruyk van myn verſtand en geheugeniſſe; ik
„ zie niets, ik voel niets, ik heb nóch ſmaak
„ nóch weerzin in iets; ik voel alleenlyk dat
„ myne wille leevendig en bereyd is tót alles
„ wat haar door Gód getoond wordt. . . . . .
„ (*) Op het leezen van eenig woord in 't N.
„ Teſtament, komt wy dikwils de kennis on-
„ zer waarheden op zulk een doordringende en
„ vervullende wyze te voore, dat ik 'er zelfs
„ myn lighaam vol van gevoele, dat is te zeg-
„ gen, myne ganſche natuur is 'er van door-
„ drongen.

Op

(†) *Pag.* 425. (*) *Pag.* 427.

Digitized by Google

Op een andere tyd ſchreef hy: (*) „ Daar „ moet eene vernietiging ontrent alles weezen, „ om in eenvoudigheyd te leeven, zonder te „ blyven ſtaan kyken op 't gene de Heere in ons „ doet, óf wegens ons beveelt, wat het ook „ zou moogen weezen: Dit is een weg die my „ getoond is, door welken ik tót hem moet „ gaan; en daaruyt ontſtaat het dat alle dingen „ my ſmaakeloos voorkomen.

In 't jaar 1649 viel hy in een zwaare ziekte: in dien tyd eens om de arme denkende, zeyde hy, tót zyne huysvrouw: „ Ik beveel u de ar- „ me, zult gy 'er niet zórg voor draagen? Gy „ zult het beter doen dan ik; en vrees niet, want „ het gene gy hen geeft, zal 't óverige niet doen „ verminderen. Wanneer iemand tót hem zeyde, dat hy zich van zyn inwendige aandacht wat moſt afkeeren; en dat de Artſen oordeelden dat zyne ziekte uyt een' zwaarmoedigen aardt ontſtondt, zeyde hy: *Nooit heb ik zodaanig een blydſchap gehad als ik heden gevoelt hebbe*; en als de ander vraagde, uyt wat reden? *Het is*, zeyd hy, *uyt de overdenkinge dat ik my nu met mynen Gód gaa vereenigen.*

Op den dag zyns doods zeyde hy tót eenen perſoon van grooten ſtaat, die hem was komen bezoeken: *Ik heb u iets te zeggen eer ik ſterve*: en hebbende een weynig adem gehaald, en zyne kracht hervat, betuygde hy zyne geneegenheyd tót hem, dóch met zulk flaauwe woorden dat menze niet onderſcheydentlyk verſtaan kón: maar daarnaa hief hy met een duydelyke ſtem aldus aan: „ De volmaaktheyd van 't Chriſtelyk „ lee-

(*) *Pag.* 432.

Digitized by Google

„ leeven is volkomenlyk met Gód in 't geloof
„ zyner gemeynte vereenigd te zyn; dies moet
„ men zich niet met nieuwigheden belemme-
„ ren: Laatenwe zyne beſtiering over ons aan-
„ bidden, en hem getrouw zyn tót den eynde
„ toe; laatenwe ons hechten aan eenen Gód
„ die om onze behoudeniſſe gekruyſigd is: laa-
„ tenwe alle daaden, en alles wat in ons is, aan
„ zyne verdienſten vereenigen; en laat ons hoo-
„ pen, dat als wy door zyne genade hem getrouw
„ zyn, wy deel aan de heerlykheyd zyns Vaders
„ zullen hebben. Ik hoop dat wy elkanderen
„ eens zullen weder zien, in eenen dag die zon-
„ der eynde zyn zal. Als de ander hem daarop met bedankinge wilde antwoorden, zeyde hy, *Dit is alles wat ik u te zeggen had; bid voor my.* Niet lang daarnaa, hebbende ſteeds den naam van Jeſus in zynen mond, ging hy zachtelyk uyt; en beveſtigde alzo door zyn Chriſtelyk overlyden, het zeggen van den Apoſtel Petrus, dat *Gód geen aanneemer des perſoons is, maar dat in allen vólke, die hem vreeſt en gerechtigheyd werkt, hem aangenaam is*: Merk Leezer op deeze woorden, DIE HEM VREEST EN GERECHTIGHEYD WERKT, en laatze eenigen indruk op uw gemoed hebben. Ik zoud myne pen over deeze ſtóffe wel een weynig konnen laaten uytweyden; maar de ervaarenheyd heeft my getoond, dat een eenig woord op zyn pas geſprooken ſomtyds meerder indruk gemaakt heeft, dan een lang vertoog.

Achter deeze leevensbeſchryving is nóg gevoegd het leeven van zékere *Moeder Elizabet*; 't welk ik aan den Leezer overlaat om zelf naa te zien.

XVI. HOOFD-

Digitized by Google

XVI. HOOFDSTUK.

VREEDE-BAZUYN uytblaazende het aangenaame jaar des Heeren, door de ſtemme des Evangeliums, ons leerende al het gene tot onze vreede dient, hoe ons nu aan Jehovah te gewennen, en met onze ziel aan te kleeven, om zo genade en vreede, Gods gunſte, en liefde te erlangen, en in zyn zalige gemeynſchap den hemel op aarde. Vertaald en getrokken uyt de voortreffelyke Engelſche ſchriften van de beroemde, wyze, godzalige mannen, de Heeren Mr. Johan How, Janeway, Mead, Greenhil, Dr. Manton, J. Schot, Keach, *en* Meriton. *By occaſie der vreede en 't Jubeljaar* 1700. *Door* J. H. *wiens wenſch en bede is, dat alles mag dienen tót inwinninge of opbouwinge, van veele zielen. Te Rotterdam, by* Elias Ivans 1700. 22. *vellen. in* 12.

DE uytgeever van het boekje genaamd *Waarheyd* en *Deugd*, waarvan in 't XVII. Hoofdſtuk der laatſtvoorgaande Tweemaandelyke Uyttrekſelen is gemeld, onvermoeid in zynen yver om de menſchen tót deugd en vroomheyd aan maanen, heeft op het gemelde boekje dit jegenwoordige laaten vólgen. Vooraf gaat een groote Inleyding en Opdragt; waarop dan des Uytgeevers toeëygenende Voorreede vólgt, handelende van Jehovas beſte waare vreede, over *Luk.* XIX. 42. *Och óf gy*

ook

Digitized by Google

ook bekendet, ook nóg in deezen uwen dag, 't gene tót uwe vreede dient! enz.

Deeze Voorreede, die heel wydloopig en lang is, wordt beſlooten met het volgende Gedichtje.

Al die bemint waarheyd en deugd,
Ontvangt en leeſt dit boek met vreugd,
Beſchouwt ter deeg deſzelfs Voorreede,
Daar vindt gy Godes beſte vreede
Aangeboôn in deez uwen dag,
Al 't geen tót vreede dienen mag.
Deez bazuyn blaaſt het jaar des Heeren
Zeer helder uyt om hem te eeren,
In 't laatſte jaar van deez eeuws tyd;
Nu is 't tyd dat zich elk bereyd,
Om van het booze afte keeren,
Stad, land, Kerk, huys te reformeeren,
Stort tzamen uw gebeden uyt;
Ontwaakt Gods volk nu met de Bruyd.
Dat yder Gode vruchten draage;
En zoekt het land te onderſchraagen.
Mogten wy nu heelen de breuk
Van Zion: Dat een goede reuk
Uyt onzen hof voortkoom als Nardus;
Dat onze Kerk niet zy als Sardus.
Wat is 't te hebben ſlechts den naam
Van leeven, daar wy dood zyn tzaam.
Och wilt nu uyt den ſlaap ontwaaken;
Jeſus roept wilt doch u opmaaken:
Ziet ik ſtaa aan de deur en klop:
Geeft dan uw zonden-luſt den ſchop;
'k Wil dan met u Avondmaal houwen,
En my dus aan u ondertrouwen,

Uw

Uw Bond-God en uw Vader zyn;
Gy myn volk en kinderen fyn,
Die in myn vaders huys zult woonen,
Daar ik myn liefd' aan u zal toonen.
Ach! dat die gewenschte dag quam,
En wy op d' Bruyloft van het lam
Zongen 't Hoog-lied des Lams verheven,
In 't eeuwig zalig hemels leeven.

J. HOFMAN.

Hierop volgen nu eenige verhandelingen, als:

2. Gewenning aan den Heere, de weg tót het goede en vreede; óf der vroomen ommegang met Gód, de Hemel op aarde, over Job. XXII. 21. *Gewent u dóch aan hem, en hebt vreede; daardoor zal u het goede overkomen.*

3. De verlangende ziel, Jehovah aankleevende *Psalm* LXIII. 9. *Myne ziele kleeft u achter aan, uwe rechterhand ondersteunt my.*

4. Meditatie over de manier des Gebéds, over *Ps.* LXII. 9. *Stort u hart uyt voor Gód aangezigt.*

5. De rechte tyd des Gebeds, *Ps.* V. 4. *'s Morgens, Heere, zult gy myne stemme hooren.*

6. De waakende Bruyd in een duystere nacht, Hooglied. V. 6. *Ik sliep maar myn harte waakte.*

7. Joannes roepende stemme om vruchten der bekeeringe over Matth. III. 8. 9. *Brengt dan vruchten voort der bekeeringe waerdig.*

8. Uytbreyding en verklaaring over 't gebéd des Heeren; en hoe de Heere kan worden aangemerkt als onze vader.

Achter deeze verhandelingen volgen,

Digitized by Google

VOORSCHRIFTEN DER GEBEDEN voor elken dag in de week, 's morgens en 's avonds, tzamengesteld voor het gebruyk van byzondere huysgezinnen: Gelyk mede Gebeden en Dankzeggingen op veelerley gelegenheden; nevens een langer en korter Morgen en Avond gebed voor byzondere persoonen. Door *Johan Meriton*, Dr. in de Godgeleerdheyd. En uyt het Engelsch overgezet door *Emilius van Kuilemborg* Predikant van de Nederduytsche Gemeynte te Londen.

XVII. HOOFD-

XVI. HOOFDSTUK.

Tytels en Berichten van Boeken.

NB. Van de boeken, welker tytels met een * getekend zyn, heeft de Leezer in de naastvólgende twee maanden de Uyttrekſels te verwachten.

I.

* D. Edm. Dickonſoni. M. D. Phyſica vetus & vera: ſive Tractatus de Naturali veritate Hexaëmeri Moſaici, per quem probatur in Hiſtoria Creationis, tum Generationis univerſæ methodum atque modum, tum veræ Philoſophiæ principia ſtrictim atque breviter a Moſe tradi.

Dat is.

D. *Edmund Dickinſons, Medicyne Doktor, oude en waare Natuurkunde, óf Verhandeling van Moſes zesdaagſche tyd-beſtéék; waarin beweezen wordt, dat de órde en wyze der algemeene voortteelinge, en de gronden der waare Filoſofie, kort en beknóptelyk in de Hiſtori der Scheppinge door Moſes voorgedraagen worden. Te Rotterdam by* Barent Bos 1703. *In* 4.

II.

* *Joannis Broen* Med. Doct. & in Acad. Lugd. Bat. Prælectoris publici Opera Medica.

Digitized by Google

I. Medicina Theoretica seu Oeconomia hominis. II. Exercitationes Theoretico-practicæ de operationibus Medicamentorum. III. Compendium Chymicum, continens præcipua Chymiæ capita, & elegantiores simul & utiliores processus. Cum Indicibus necessariis.

Dat is.

Joan Broen *Medicyne Doctor, een openelyke Voorleezer in de Hooge school van Leyde, Geneeskundige werken. I. Beschouwinge Geneeskunde óf huyshouding des menschen. II. Beschouwinge werkstellige oefeningen wegens de werkingen der geneesmiddelen. III. Bekoopte scheykundige verhandelinge, behelzende de voornaamste hoofddeelen, der Scheykunst, midsgaders eenige fraaije en nutte aanmerkingen om medicynen te bereyden. Met noodige bladwyzers. Te Rotterdam by* Barent Bos 1703. *In* 4.

III.

Nóg is by den zelfden B. Bos te bekomen EEN CHRISTEN OP ZYN STERFBEDDE, in een zeer nette print op een vel papiers afgebeeld, en met een fraai gedicht verklaard door C. Bruin; zynde heel bequaam om gevoegd te worden by de printen van *Een Christen in zyne kamer* en de *Bespiegeling van 't 't laatste oordeel.*

IV.

* *Parrhesiana* of vrymoedige Bedenkingen over

Digitized by Google

over ſtoffe raakende de Zeedekunde, Hiſtoriën, Staatszaaken, en Letterkunde. Nevens de verdeediging der ſchriften van den Hr. L. C. In 't Franſch beſchreeven door *Theodorus Parrhaſius*. t'Amſterdam by *Hendrik Schelte* 1703. In 8. 40. vel.

V.

* Clarorum virorum Epiſtolæ centum ineditæ de vario eruditionis genere, ex Muſeo Johannis Brant. G. F. ad V. Cl. J. G. Græviun.

Dat is.

Honderd nóg niet uytgegeevene Brieven van vermaarde mannen, behelzende verſcheydenerley ſoort van geleerdheyd: uyt de ſtudeerkamer van Joannes Brant G. Z. aan den zeer beroemden J. G. Grævius. Zyn te bekomen t'Amſterdam by Sebaſtiaan Petſold, 1702. *In* 8. 19. *vellen, groot formaat.*

VI.

* Hiſtoire de Guillaume III. Roi d'Angleterre, d'Ecoſſe, de France, & d'Irlande, Prince d'Orange, &c. &c. &c. Contenant les Actions les plus memorables de ſa vie, & ce qui s'eſt paſſé de plus remarquables depuis ſa naiſſance juſques a ſa mort. Avec plus de 80. Figures.

Digitized by Google

Dat is.

Historí van Willem den III. Koning van Engeland, Schotland, Vrankryk en Ierland, Prins van Oranje enz. *Behelzende de merkwaerdigste bedryven zyns leevens, en al het aanmerkelykste dat 'er van zyne geboorte af tót aan zynen dood toe is voorgevallen. Met meer dan* 80. *printen. t' Amsterdam by* Pieter Mortier 1703. *In* 8. 69. *vellen.*

VII.

Heylige Mengelstóffen, ófte Redenvoeringen over het geheele elfde Kapittel van Jesaias. Babels Toren-bouw en spraak-verwarring. Jobs Gezant en uytlegger, een uyt duyzend. Adam en Evâs vorming. Noachs vloek en zegen-wensch. Messias wyn-pars. De Brief aan Philemon. Loths wyf. Jephtâs Offerande. Begraaving der dooden door dooden. Door Martinus Koning V. D. M. In de stede Nieupoort in Holland. Te Utrecht by *Antoni Schouten.* In 8. 27. vellen.

VIII.

De Redenen van Vreeze en Hoope in het midden van den tegenwoordigen oorlog voor de inwoonderen van Nederland, aandachtiglyk overwoogen; en daarin Gods voorledene, tegenwoordige, en gehoopte toekomende verlossing der Kerke door de vertroosting der Profeetische schriften, afgebakend

Digitized by Google

bakend en voorgeſteld, door *Johannes d'Outreau* Phil. Doctor, en Dienaar des H. Evangeliums te Arnhem. t'Amſterdam by *Gerardus Borſtius*. In 8. 17. *vellen*.

IX.

* Volumen II. Theſauri Librorum Philologicorum & Hiſtoricorum. In quo habentur. I. Theodorici Hackſpanii Theol. & Philol. celeb. libri duo Miſcellaneorum, cum ejuſdem Cabbalæ Judaicæ expoſitione. II. Abrahami Coſteri Vindex loci S. Scripturæ, Geneſ. III. 15. a vitioſa interpretatione de B. Virgine Maria. III. D. Salom. Glaſſii Chriſtus in peccatis noſtris ſerviens, ſeu dicti Jeſa. XLIII. 24 25. explicatio. Thomas Crenius conlegit, recenſuit, & notas, indices, ac præfationem, in qua de à privatis acta cura publici verba fiunt, adjecit.

Dat is.

Het tweede boekdeel der Schat van Letterkundige en Hiſtoriſche boeken: Waarin vervat is, I. Twee boeken van mengelſtoffen van Diderik Hakſpaan vermaard Geleerde en Letterkundige, met deſzelfs verklaaring van de Joodſche Kabale. II. Abraham Koſters Verdediger der Schriftuurplaats, Gen. III. 15., tegens de verkeerde uytlegginge wegens de Heylige Maagd. III. Salomon Glaſſius Chriſtus in onze zonden dienende, of uytlegging van Jeſa. XLIII. 24 25. Verzameld, naagezien, en met aantekeningen, bladwyzers, en eene voorreede, in welke van de zorgdraagend-

Digitized by Google

beyd van byzondere over 't gemeen geſprooken worde, verryke, door Thomas Krenius. Te Leyden by Henrik Teering 1702. In 8. 43. vellen.

X.

Abrahami de Pape JC. Obſervationes ad Conſilia JCtorum Batavicorum. Quibus accedit index rerum & verborum notabilium copioſiſſimus.

Dat is,

Abraham de Pape R.G. Aanmerkingen op de Berichten van eenige Hollandſche Rechtsgeleerden. Waarbygevoegd is een zeer wydloopige Bladwyzer van merkwaerdige zaaken en woorden. Te Leyden by Henrik Teering 1702. 21. vellen.

XI.

Θεόφιλε περὶ ἔρων βιβλίον, Theophili de Urinus Libellus. Thomas Guidotius, Anglo-Britannis, innumeras, quibus hactenus ſcatuit, mendas ſuſtulit, hiulca ſupplevit, luxata reſtituit, de novo vertit, ac notas adjecit. Una cum Prolegomenis, in quibus de potulentorum tranſitu ad renes, & recto Uroſcopiæ uſu diſſeritur, caſtigatur textus; & chaſmata ſupplentur ad exemplaris M. S. integri fidem in celeberrima Bibliotheca Bodleiana Oxonii: collatis etiam aliis Manuſcriptis codicibus: cui acceſſit ejuſdem Theophili de excrementis tractatus, luce et Latio nunc

Digitized by Google

nunc primum donatus ex eodem Bibliotheca longe celeberrima.

Dat is.

Het Boekje van Theofilus wegens de Pas. Thomas Guidot, Engelschman, heeft de fouten, waarvan het tót dus lang toe krielde, weggenomen, de gaapende reeden vervuld, het verplaatste herstelt, op nieuws vertaald, en aanteekeningen daar by gevoegd. Nevens de Voorreede, waarin van de doortógt der dranken na de nieren, en van 't regte gebruyk der Paskyken gesproken word, is de texte verbeterd, en de gaapingen gevuld, vólgens een ongeschonden met de hand geschreeven boek, uyt de vermaarde boekery van Bodley te Oxford; zynde ook andere met de hangeschreevene boeken daarover naagezien: Waarby nog koms eene verhandeling van dien zelfden Theofilus van den afgang; nu eerst in 't licht, en in 't Latyn uytgegeeven, uyt dee zelfde vermaarde Boekzaal. Te Leyden by Henrik Teering 1703. *In* 8. 18. *vellen.*

XII.

De lydende Christus, óf Histori van het lyden en sterven des Verlossers, uyt de overeenstemminge der vier Evangelisten; ontvouwen en toegepast door Arnold Moonen, Predikant te Deventer. Te Deventer by *Albert Fronsen* 1702. In 4.

Digitized by Google

XIII.

Nova via docendi Græca, in qua tribus Declinationibus & duabus Conjugationibus breviter omnis flexio, facili item & accurata ratione omnis literarum, syllabarum, quantitatum, accentuum, licentiæ Poeticæ, nec non constructionis, & investigandi ratio sic traditur & explicatur, ut intra tempus brevissimum solida Græci studii fundamenta jacqueant. Præceptis maxime necessariis (quæ, quantum fieri potuit, concepta sunt verbis Cleonardi Vossiani) subjectæ Annotationes multæ perutiles. In usum eorum, qui una cum Latinis Græcas & discere & docere cupiunt diligentius ac commodius quam olim, edidit & accuravit omnia Joannes Verwey, Gymnasiarcha Gaudanus. Intexta passim opere Methodus Doctor. Paris. & Welleri. Accedunt I. Paradigmata omnia Rudimentorum, tabulis accuratissimis expressa. II. Colloquia vetera scholastica Græco-Latina, emendatius edita, & notis illustrata. III. Lectiones Atticæ, Ionicæ, Doricæ, Poeticæ: De quibus omnibus Præfatio. Additur quoque Index vocum Græcarum, Operi R. Ketelii, Scholæ Gaud. Conrect. Te Gouda by *Justus vander Hoeve*.

XIV.

Zinnebeelden der Liefde met Puntdichten en Aantékeningen van Mr. Willem den Elger. Te Leyden by *Boudewyn vander Aa* 1703.

XV. 't Groot

Digitized by Google

XV.

't Groot tooneel der hedendaagſche weereld; verhandelende een nette beſchryvinge der Keyzerryken; zoo des Roomſchen Duytſche Ryk, als 't Turkſche, Perſiaanſche, Tartariſche, Mogolſche, Japanſche, Abyſſiniſche, en Marokkiſche. Koningryken van Portugaal, Spanje, Vrankryk, Engeland, Schotland, Yrland, Denemarken, Sweden, Hongaryen, Bohemen. Vorſtendommen des Paus in Italien, Savoyen, Florencen, Parma, Mantua, Modena. Hertogdommen Pruyſſen, Lotharingen, Sleeswyk. Vrye Staten; Venetien, Switſerland, Holland, Genua, Lucca, Geneve. Nevens der Vorſten Genealogien. Beſchreven door den Heer Frederik Leutholf. Tot Utrecht by *Anthony Schouten*. Tweeden druk. In 4.

XVI.

Nóg is by den zelfden *A. Schouten* gedrukt, C. Suetonius Tranquillus ex recenſione Joannis Georgii Grævii cum ejuſdem animadverſionibus, ut & Commentario integro Lævini Torrentii, Iſaaci Caſauboni, Theodori Marcellii, & cum notis ac numismatibus, quibus illuſtratus eſt a Carolo Patino. Accedunt notæ ſelectiores aliorum. Editio tertia auctior & emendatior. In 4.

Digitized by Google

BLADWYZER

Der voornaamſte

ZAAKEN

In de

TWEE-MAANDELYKE

UYTTREKSELS

VAN

SLAGTMAAND en WINTERMAAND

1702.

TH. STANLEYS GRIEKSCHE WYSGEEREN. Pag. 389

Leevensbeſchryving van Zeno. 389

Leevensverhaal van Kleanthes. 392

Verhaal van Chryſippus. 393

Leevensbeſchryving van Pythagoras. 393

Verhaal van Empedokles. 395

Leevensverhaal van Heraklitus. 395

Zyne gewoonte om alles te beſchreyen en waarom. 396

Verhaal van Xenofanes. 398

Leevensbeſchryving van Demokritus. 399

Zyne manier van alles te belachgen. 400

Leevensverhaal van Epikurus. 402

A. *van* DALE IX. REDENEERINGEN *wegens de aaloude marmerſteenen.* 404

Op-

Digitized by Google

BLADWYZER.

Opzieners der Speelſtrydem, genoemd Agonotheræ *en* Hellanodicæ. 404
Op wat wyze de Kampvechters gepaard wierden. 405
Opzienſters over de Loopſpeelen. 406
Overſte der Schermſchoolen, genoemd Gymnaſiarchæ *en* Xyſtarchæ. 407 408
Zekere groeve in 't Strydperk om over te ſpringen. 409
Dans en Muzykſchoolen. 410
Waaren ook met Artſen voorzien. 411
Gebroederſchappen, genoemd Fratriæ. 412
Kopere plaaten en zekere ſtrooken waarop men de algemeene beſluyten ſchreef. 413
DE EERSTE ZENDBRIEF AAN DIE VAN KORINTHUS GEOPEND, *door* Martinus Koning. 415
Betékenis van den naam van Paulus. 416
Wat men door de heylegging van een ongeloovige man en vrouw te verſtaan heeft. 418
Plight der vrouwe. 419 420
Hoe verre de ontbonding van 't afgoden-éffer plaats heeft. 421
Of 't ſpreeken der vrouwen in de Gemeynte inſchikkelyk is. 422 423
Wat het is voor de dooden gedoopt te worden. 424
WOORDENBOEK DER HEYLIGE TAALE *van den Ridder* Leigh. 425
Betékenis *van 't woord* Abib. 427
—— *van 't woord* Adam. 428
HET LEEVEN VAN ELIZABET, KONINGINNE VAN ENGELAND. 432
Sneedigheyd van R. Naunton. 432 433
Elizabet geeft den Spaanſchen Gezant een fynen ſteek. 434
Leiceſter door de Koninginne bekeeven. 435 436

Carwarden

Digitized by Google

Carwürden maakt haar bekend hoe zy van haaren Pachter geſnooten wierdt. 437
Leiceſters afkomſt. 439
Wanneer Elizabet gebooren wierdt. 440
Waarom Koning Filips haar leeven redde. 441
Wanneer zy op den Troon ſteeg. 442
Geeſtig antwoord eens Bedelaars aan haar. 444
De Graaf van Eſſex komt in aanzien. 444
Raakt in ongunſt en wordt onthoofd. 446
't Welk der Koninginne naderhand berouwt. 447
Elizabets dood. 448
DE RECHTE MANIER OM GOEDE VESTINGEN TE MAAKEN, *van* Vauban. 449
Hoe verre een kanon koogel door de aarde heene boort. 450
Een Tenaille beter geoordeeld dan een Fauſſebraye. 451
SEDER NEZIKIN *of Joodſch Wetboek genoemd de* DE ORDE DER BESCHAADIGINGEN. 452
Welke de 4 oorſprongklyke beſchaadigingen zyn. 454
Spóg óf ſnót onder de beſchaadiging eens puts begreepen. 455
Vergoeding ontrent aangedaane ſchaade, hoedaanig. 456
Waar die vergoeding in 't ſtooten van óſſen plaats had, en waar niet. 457
Wie in brandſtigtinge voor de ſchaade moſt boeten. 458
Wat boeten voor vuyſtſlagen en plukhaairen moſten ggee ven worden. 459
Op wat wyze de Joodſche Vierſchaar geſpannen wierdt. 461

Wat

Digitized by Google

BLADWYZER.

Wat ontrent de uytvoering van doodſtraffe by de Joo-
den moſt waargenomen worden. 462
Hoedaanige de ſteeninging geſchiedde. 463
Doodſtraffen wegens zekere misdaaden. 464
Joodſche bepaalingen ontrent het eedzweeren. 465
Hoe de Joden zich droegen ontrent Afgodendienaars.
466
Joodſche Zeedeleſſen. 468
LAATSTE GEDACHTEN OVER EENIGE STOFFE UYT HET O. EN N. TESTAMENT *door* D. Golzius. 469
Slechte ſtaat van ſommige als de dood voor de deur
ſtaat. 470
Beſchryving van't Looſhutten-feeſt. 474
Verklaaring van de Arbeyders in den Wyngaard.
476
Hindeloopen uyt grooten nood gered. 480
KORTBONDIG VERTOOG VAN CHRISTUS AFKOMST UYT DAVID, *door* T. H. *van den* Honert. 482
Betekenis van't Grieckſch woord Apographee. 483
Wat tyd Chriſtus gebooren wierdt. 484
Alle Chriſtus te voorſchynkomingen, ontrent Paaſche
geſchied. 487
Dat Maria eene erfdochter was. 488
Verſchil der Geſlachtregiſters tuſſchen Mattheus en
Lukas overeengebragt. 490
ANTONI SIDOBRE WEGENS DE POKJES EN MAZELEN. 492
Dat de Pokjes eertyds onbekend waaren. 492. 493
Vlocibaarheyd van't bloed geduurende die ziekte.
493
Waaruyt de Pokjes ontſtaan. 494
Zyn in de zomer en winter gevaarlykſt. 495

NAAU-

Digitized by Google

BLADWYZER.

NAAUKEURIGE REYSBESCHRYVING VAN KOERLAND, LITTAUWEN, MOSKOVIEN, enz. door J. A. Brand. 496

Zekere brug met een val, over een moeras. 498

Het arm leeven der boeren in Koerland. 499

Hunne ſtooving. 501

Het leeven der Edellieden van Koerland. 501

Het leeven der boeren in Lyfland. 502

Hunne kluchtige vryaadje. 504

Prachtige gehoorzaal van den Czaar van Moskovie. 506

Leevens wyze der Moskoviters. 507

Dompeling der misdaadigen. 508. 509

Vergiffenis van toekomende zonden. 509

INZETTINGEN WEGENS DE EERSTELINGEN, van MAIMONS ZOON. 510

Gaaven aan de Prieſteren gegeeven. 512

Wat door de Eerſtelingen verſtaan wierdt. 513. 516

HEL NOODLOT VAN DE KERK DES NIEUWEN TESTAMENTS, *door* Paulus van Yſſel. 519

Den CX. Pſalm op de zeven Tyd-beſtekken des N. Teſtaments toegepaſt. 520

Het begin van 't vyfde tyd-beſtek gebragt op 't jaar 1515. 525

DE WEEZENDLYKE GODGELEERDHEYD óf DUYTSCHE THEOLOGIE. 526

Of de beſchouwing der eeuwigheyd mooglyk is. 528

Taulerus, *een Dominikaaner Monnik, nevens andere onder de Myſtiske Schryvers geſteld.* 530

Hiel, *een vrind van Arias Montanus.* 531

DE

Digitized by Google

BLADWYZER.

DE WAARE CHRISTEN, OF HET LEEVEN VAN DEN MARKGRAAF DE RENTY. 533
Zyne geboorte en opvoeding. 534
Zyne neyging tót Godvruchtigheyd. 535
Zyn huuwelyk en afkeer van moedwil. 536
Zyne gemaatigdheyd. 537
Hy begeeft zich tót de geeſtelyke beſchouwing. 538
Wordt ziek. 539
En ſterft zeer godvruchtig. 540
VREEDE-BAZUYN *van* J. Hófman. 541
Zyn gedichtje. 542
TYTELS EN BERICHTEN VAN BOEKEN. 545

AL-

Digitized by Google

ALGEMEENE BLADWYZER

Van het

AANMERKELYKSTE

In de

TWEE-MAANDELYKE

UYTTREKSELS

Voor

HOOIMAAND en OOGSTMAAND,
HERFSTMAAND en WYNMAAND,
SLAGTMAAND en WINTERMAAND,
Des Jaars 1702.

A.

AAsdoms recht in Noord-Hólland, en t'Amſterdam gebruykelyk. 339
Adam, eygentlyke betékenis van dat woord. 428
Adel, hoe aangemerkt by de eerſte Chriſtenen. 84
Adjectiven, hoe in 't Nederduytſch te declineeren als 'er geen *Subſtantif* by ſtaat. 104
Agnes haare kuysheyd en kloekmoedigheyd. 95, 96
Agoniſtarchæ Opzieners der Speelſtryden. 406

Ago-

Digitized by Google

Agonotheta Opzieners der Speelstryden. 404
Agonothetides Opzienſters over de Renſpelen 406
AKERSLOOT (*Theodorus*) Zendbrief van Paulus aan de Kolosſenzen uytgelegd. 227
Alexander een Joodsch Koning, zyne wreedheyd. 48
Alexander de Koolbrander, zyn geval. 78
Aliptæ een Arts en ſtryker der worſtelaaren. 418
Amphictyones de Leden van zekere Raadsvergadering by de Grieken. 202
Anacharſis één der wyzen van Grieken. 215
Ἀναγκάζεσθαι, betékenis van dit woord. 152. 155
Ἀναγκαῖον, betékenis daarvan. 483
Archieresſes, Hoogepriesters onder de Grieken. 124
Archithiaſitæ, zekere Overſten van Bacchus rey. 412
Archontes, hoedaanige Overheden óf Vórſten onder de Grieken. 122
Ariſtoteles, een zeer vermaard Filosoof. 223
—— wat hy in plaats van eenen wekker gebruykte. 224
ARNOLD (*Godfried*) Afbeelding der eerſte Christenen. 58
ARTOPÉ (*Jakob*) Weegschaal des Heyligdoms. 320
Aſiarchæ zékere Bewindsmannen óf Overſten in de ſteden van Aſië. 125. 126
Auguſtinus ſchryft een beleefd briefje aan Pelagius. 22
—— hy ſchryft tegen hem. 24
—— ſchryft eene herroeping. 27
—— ſterft. 31

Digitized by Google

B.

BEdróg door dubbelzinnigheyd gepleegd. 308
Beenderen, hoe zy geteeld worden. 312
—— hoe ze gevoed worden. 314
Behouder, een' benaaming die de Grieken aan de Roomſche Keyzeren gaven. 204
Bekeering, wat de eerſte Chriſtenen daardoor verſtonden. 60
—— drong in 't eerſt zeer krachtig door. 61
Berooving der Egiptenaaren door d'Iſraëliten, óf 'er bedróg in ſtak. 136
Beſchouwing wat die is. 156. 158. en 538
—— voor wie alleen die is. 159
—— óf zy wel moogelyk is. 528
Bias één der zeven Wyzen van Griekenland. 212
Blinde, verſtaande niet alleen veele taalen, maar óok de Gezigtkunde. 499
Bloeddoop. 82
Bloedſtortinge eens ſlagáders geſtempt. 318
Boeken ter begraaveniſſe in Engeland uytgedeeld. 346
Boomen onder 't veen diep in de grond gevonden. 289
BOXHORNS (M. Z.) Staatkundige onderwyzingen. 302
BRAND (*Joan Arnold*) Reysbeſchryving van Littauwen, Moskovie, *enz.* 496
Buygzaamheyd der Koordedanſers, waarúyt ontſtaande. 217.
Byen-Koning een wyfje. 293

C.

Digitized by Google

C.

Χαλκώματα, zékere kópere plaaten in de Tempelen. 413
Chilo één der zeven Wyzen van Griekenland. 210
Choregus één die den leerlingen in 't ſchermſchool ten dienſte ſtondt. 410
Χῶμα, zékere aarden bank in de ſtrydperken. 409
Chriſten, oorſprong van dien naam. 67
Chriſtus geboorte, wanneer voorgevallen. 483
—— te voorſchynkomingen. 487
—— Geſlachtregiſter. 490
Chryſippus een Griekſch Filoſoof. 393
COETS (*Henrik*) zes eerſte boeken van Euklides. 268
Coſmi zékere Overheyd der Kretenzeren. 412
Curiales leden van de buurt. 115
Curio Maximus Opper Buurtprieſter. 115
Curiones Buurtprieſters. 115
Cynthia de minnaarés van Propertius. 238
—— haare ſtrafheyd. 240

D.

Dadduchi, zékere Toortsdraagers. 204
DALE (*Antoni van*) IX. Redeneeringen tót opheldering der Aaloudheden. 109, 197, en 389
Defenſor, zyn kluchtig geval. 80
Demokritus een Griekſch Filoſoof die alles belachte. 399, 400

Digitized by Google

Didaſcali Dansmeeſter. 410
Didymus verlóſt Theodora uyt het hoerhuys. 97
Diogenes één der Cyniſche Wysgeeren. 224
Doodſlager, bepaaling ontrent die benaaming. 171
Doodſtraffe by de Jooden met hoedaanig een plegtigheyd uytgevoerd. 462
Doop der Chriſtenen. 82
Dooping voor de dooden, hoe verſtaan. 117, en 424
Drakôs wetten ongemeen ſtreng, dóch door Solon afgeſchaft. 209
DUYTSCHE THEOLOGIE. 526
Dwang vruchteloos ontrent de Gódsdienſt 326

E.

EEdzweeren hoe by de Jooden bepaald. 465
Eerſtelingen, beſchryving derzelver. 513, 516
Elegiæ, wat voor gedichten dat waaren. 169, en 238
ELIZABET Koningin van Engeland, haar leeven. 432
Empedokles een Griekſch Filoſoof. 395
Ephori Opzieners der Lacedemoniërs. 413
Epikurus een Griekſch Filoſoof. 402
Epimenides voor den Profeet der Kretenzeren gehouden. 216
EUKLIDES boeken. 268

Digitized by Google

F.

FRatriæ zékere genootſchappen. 412

G.

GAlli waaren niet eygentlyk Prieſters van Cybele. 118
Geloof door de werken blykende. 263
Genade Gódts ſtaat niet in onze magt. 323
Gemeenſchap van goederen. 86
Gezondheyd-drinken aardig beſtraft. 324
Gódsdienſt, van wat geſlacht het behoort aangemerkt te worden. 106
GOLTZIUS (*Dominikus*) laatſte gedachten over eenige plaatſen uyt het O. en N. Teſtament. 469
Graffſchriften op Koning Willem den III. 165
Grammateis zékere voornaame ſtadſchryvers by de Grieken. 201
GRONOVIUS (*Jakobus*) Oefeningen over den dood van Judas den Verraader. 146
Gymnaſiarcha Overſten van 't Schermſchool. 407
Gymnaſta een Arts van 't Schermſchool. 411

H.

HAlve Pelagianen. 28
Handgeklap in de Kerk. 81
HAVART (*Daniel*) Treurende Ovidius. 127
Hebzucht der Kerkelyken ten tyde van Sulpicius. 43

Digitized by Google

Heinſius (*Daniel*) verklaaring over Mark. XI 13. *En het was de tyd der vygen niet.* 144
Hellanodicæ Rechters van Renperkſpelen. 404
HELVIKUS (*Chriſtoffel*) Bewyzen tegen de Jooden. 295
Heraklitus een Griekſch Filoſoof, die ſteeds weende. 395, en 396
Herders moſten goede voorgangers zyn. 78, 79
Heyligheyd het ſchoonſte cieraad van Gods huys. 257
Hiel, wat voor een Schryver hy was. 533
Hieromnemones Geheymſchryvers van Staat, door de Grieken als gemagtigden op hunne Raadsvergaderingen gezonden. 203
Hierophantæ zékere Prieſters, óf Verklaarders der Eleuſynſche Heyligdommen. 204
Hierothytæ zékere Opperprieſters. 413
Hindeloopens vuur- en watersnood. 480
Hoerery een geringe misdaad onder de Heydenen gerekend. 232. 233
Homoeuſion, twiſt over dat woord. 51
HOFMAN (*Johan*) Waarheyd en Deugd. 345
——— Vreede-bazuyn. 541
Hoofd (P. C.) juyſt in allen deele niet naa ólgelyk. 103
HOOGSTRAATEN (*David* van) Aanmerkingen over de geſlachten der zelfſtandige Naamwoorden. 99
Hoope der Chriſtenen. 70
HONERT (*Tako Hajo van den*) Kortbondig vertoog van Chriſtus afkomſt uyt David. 483
Hymnodi óf *Hymnologi*, zékere zangers. 407

Digitized by Google

I.

Jan Vos gemerkt. 100, 101
Iatraliptæ Artſen der ſchermeren óf worſtelaaren. 411
Ibrahim de Sultan geworgd. 280
Iobs Hiſtori by ſommigen voor geen waare geſchiedenis gehouden. 41
Jooden, óf ze onder de Chriſtenen behooren geduld te worden. 298
—— hunne morſigheyd ontrent het vleeſch. 300
Iudas dood, hoedaanig die was. 148, 152
—— Op wat wyze hy van boven neer geworpen wierdt. 150

K.

KAndië (het eyland) door de Turken overvallen. 277
Kandia (de ſtad) door de Turken belegerd, en verlaaten. 279, 280
—— andermaal belegerd, en eyndelyk bemagtigd. 284
Kanéa door de Turken bemagtigd. 277
Kantſels, vanwaar zo genoemd. 81
Kenau Haſſelaars. 408
Kerk, waar vandaan dat woord zynen oorſprong heeft. 76
Kerkelyke bedienaars. 80
Kinderdoop voor de eerſte tweehonderd jaaren naa Chriſtus geboorte niet bekend. 82
Kinderen niet te tergen. 234

Digitized by Google

Kinderen Israëls byster vermenigvuldigd. 40
Kleanthes één Griekſch Filoſoof. 392
Kleobulus één der zeven Wyzen van Grieken-
land. 213
Klucht van de vergiffenis van toekomende zon-
den. 509
Koerlands beſchryving. 499
KOKER (*Gillis de*) Naamlyſt der gebruyke-
lyke planten in den Haarlemſchen Medicyn-
hof. 340
KONING (*Martinus*) eerſte Zendbrief aan
die van Korinthus geopend. 415
KRAMER (*Johannes Rodolfus*) Inzettingen we-
gens de Eerſtelingen van Maimons zoon. 510
Kuysheyd der eerſte Chriſtenen. 94-95

Li

Leeken van waar zo genoemd. 77
LEEUWENHOEK (*Antoni van*) Brieven we-
gens de natuurs geheymen. 285
LEIGH Woordenboek der heylige taale. 425
Leugen beſtraft. 233
Loofhutten-feeſt, hoedaanig. 474
Lucianus laat zyne borſt in ſtede van eenen ta-
fel gebruyken. 83
Lyflands beſchryving. 502

M. Maak-

Digitized by Google

M.

Maakklaar zóttelyk geſchreeven in plaats van *Makelaar*. 107
Mahomet in plaats van zynen vermoorden vader Ibrahim op den troon gezét. 280
Maimonides, wanneer hy leefde. 511
Malthezers zyn de oorzaak dat de Turken den Veneciaanen den oorlóg aandoen. 274
Marcellus dood door een gedicht van Propertius beklaagd. 250
Maria eene erfdóchter. 488
Marteldom der eerſte Chriſtenen. 50
Martinus wraakt de vervólging tegen Priſcillianus. 55
—— zyne meêwaarigheyd. 88
Maſtigophori zékere Zweepdraagers. 405
Medenblik geſticht. 332
Mediaſtini knechten van 't bad. 421
Meſſias komſt beweezen. 296
Milddaadigheyd. 87
Mithriaca, ófferanden ter eere van Mithra, hadden eenige overeenkomſt met de *Taurobolia*. 112
Moskoviters, hunne leevenswyze. 507
MOONEN (*Arnold*) Predikacie over den dood van Koning Willem den III. 161
Myſtike óf verbórgene Gódgeleerdheyd. 155
Myſtike Schryvers. 530

Digitized by Google

Kinderen Israëls byster vermenigvuldigd. 40
Kleanthes één Griekſch Filoſoof. 392
Kleobulus één der zeven Wyzen van Grickenland. 213
Klucht van de vergiſſenis van toekomende zonden. 509
Koerlands beſchryving. 499
KOKER (*Gillis de*) Naamlyſt der gebruykelyke planten in den Haarlemſchen Medicynhof. 340
KONING (*Martinus*) eerſte Zendbrief aan die van Korinthus geopend. 415
KRAMER (*Johannes Rodolfus*) Inzettingen wegens de Eerſtelingen van Maimons zoon. 510
Kuysheyd der eerſte Chriſtenen. 94. 95

L

Leeken van waar zo genoemd. 77
LEEUWENHOEK (*Antoni van*) Brieven wegens de natuurs geheymen. 285
LEIGH Woordenboek der heylige taale. 425
Leugen beſtraft. 233
Loofhutten-feeſt, hoedaanig. 474
Lucianus laat zyne borſt in ſtede van eenen tafel gebruyken. 83
Lyflands beſchryving. 502

M. *Maak-*

Digitized by Google

M.

Aakklaar zóttelyk geſchreeven in plaats van *Makelaar*. 107
Mahomet in plaats van zynen vermoorden vader Ibrahim op den troon gezét. 280
Maimonides, wanneer hy leefde. 511
Malthezers zyn de oorzaak dat de Turken den Veneciaanen den oorlóg aandoen. 274
Marcellus dood door een gedicht van Propertius beklaagd. 250
Maria eene erfdóchter. 488
Marteldom der eerſte Chriſtenen. 50
Martinus wraakt de vervólging tegen Priſcillianus. 55
—— zyne meêwaarigheyd. 88
Maſtigophori zékere Zweepdraagers. 405
Medenblik geſticht. 332
Mediaſtini knechten van 't bad. 421
Meſſias komſt beweezen. 296
Milddaadigheyd. 87
Mithriaca, ófferanden ter eere van Mithra, hadden eenige overeenkomſt met de *Taurobolia*. 112
Moskoviters, hunne leevenswyze. 507
MOONEN (*Arnold*) Predikacie over den dood van Koning Willem den III. 161
Myſtike óf verbórgene Gódgeleerdheyd. 155
Myſtike Schryvers. 530

Digitized by Google

N.

NAavolging van Christus van T. a Kempis, een middel tót bekeeringe. 349. en 534
Nachtdief waarom die vry mogt doodgeslagen worden. 42
NANI (Baptista) Histori der Republyk van Venecie. 272
Naunton (Robert) uytbeelding van Elizabet, en zyne sneedigheyd. 432, 433
Neocori en Neocoræ zékere Kósters en Tempelbewaarsters. 197, 198
Nero voor den Antichrist by Sulpicius aangezien. 49
Nil volentibus arduum verschoond. 102
NORIS (Henrik) Pelagiaansche Histori. 13
NYLOË (Jakobus) Aanmerkingen over eenige plaatsen der H. Schrift. 135
—— zyne XII. Predikaciën. 256

O.

OOtmoedigheyd der eerste Christenen. 71, 85
Orgels wanneer opgekomen. 74
Origenes de stichter der Pelagiaanse leere. 16
—— veroordeeld. 35
Overdenking wat die is. 156, 159

P.

PÆan een lófzang ter eere van Apollo. 406
Pæanistæ zékere zangers. 407
Pædotribæ Leermeesters in 't worstelen, springen, schieten, enz. 410

Palæstritæ

Digitized by Google

Palæstritæ worsteloefenaars. 412
PALFYN (*Jan*) Beschryving van 's menschen beenderen. 311
Panegyriarchæ Opzieners der Speelstryden. 406
Paulus geacht betekend te zyn door den Jaspis in de fondamenten van den muur der H. stad. 229
Paulus, betékenis van dien naam. 416
Paus, wanneer en hoe het Hoofd der Kerke geworden. 229, 230
Pelagianen te Efese veroordeeld. 31
Pelagiaansche kettery, haar oorsprong. 13
Pelagius, een Britanniër en Monnik. 19
Persander wil voor één van de Wyzen van Griekenland gehouden worden. 214
—— zyn zonderling en dwaas eynde. 215
PERIZONIUS (*Jakobus*) verhandeling over den dood van Judas. 152
Pherecydes, één der Wyzen van Griekenland. 216
Phratriarchus de Overste van zékere gebroederschappen. 412
Pittakus één der zeven wyzen van Griekenland. 211
Plato, één uytmuntend Filosoof, zyn leeven. 222
Pontifex Maximus, Opperste Priester onder de Romeynen, zyne magt 119
—— die tytel van de Keyzers op de Pauzen overgebragt. 120
Pókjes eertyds onbekend. 492
—— waaruyt ontstaande. 474
—— wanneer gevaarlykst. 495
Polemarchus de Krygsvórst, wat zyn ampt was. 123

Predi-

Digitized by Google

Predikaciën over den dood van Koning Willem den derden. 163
Predikstoelen hoe genoemd. 81
Πρωὴς, betékenis van dat woord. 151, 153
Priscillianus, hoedaanig een man hy was. 52
—— wordt streng vervólgd. 53, 54, 55
—— en eyndelyk gedood. 56
PROPERTIUS. Gedichten. 236
Prospers gevoelen wegens de algemeene genade. 33
Protokosmos de Overste der *Cosmi*. 413
Prytanes zékere Griekſche Amptenaars. 200
Pylagoræ Gemagtigden door de Grieken op hunne raadsvergaderingen gezonden. 202
Pythagoras één Italiaansch Filosoof. 393

R.

RENTY (Markgraaf van) zyn leeven. 533
Retiarii, óf Netschermers, vanwaar hun oorsprong. 212
Rex Sacrificulus de Priester Koning. 121
Rym en onryms vermenging niet onaardig door een vaersje uytgedrukt. 59

S.

Salomons eerste vonnis, by anderen eenigsins naagevólgd. 45
Salomon schynt zich in zynen ouderdom bekeerd te hebben. 46
Samsons ezels kinnebakken, óf 'er water uytvloeide. 44

SAVO-

Digitized by Google

SAVONAROLA (*Hieronymus*) Godvruchtige Meditatien over eenige Psalmen. 342
Schependoms recht in Zuyd-Holland gebruykelyk. 339
SEDER NEZIKIN één van de Mischnische wetbocken der Jooden wegens *Beschadigingen*. 452
SIDOBRE (*Antoni*) wegens de pókjes en mázelen. 492
Σκάμμα zékere groeve in de Strydperken. 409
Snyders mogten by de Jooden geen groote lappen voor zich behouden. 459
Soberheyd der eerste Christenen. 93
SOETEBOOM (*Hendrik*) oudheden van Zaanland, Stavoren, *enz.* 328
Socrates zyn leeven. 219
—— zyn gevoelen. 218, 219
—— zyn dood. 220, 231
Solon één der zeven Wyzen van Griekenland. 208
Spinnekóppen, hunne boosheyd. 294
Spiridion was niet naauw gezét. 93
de Staat naa dit leeven. 142, 143
Staatendommen aan veranderingen onderworpen. 306
Staatkunde, wat die is. 303, 305
—— 't gebruyk daarvan. 304
STANLEY (*Thomas*) Griekische en Oosterische Wysgeeren. 205, en 389
Stavorens opkomst. 329
—— ondergang door de brooddronkenheyd van een ryk wyf. 336
Steeniging by de Jooden hoedaanig. 463
Stephanephori, zékere Griekische Overheden. 199

Digitized by Google

Stierófferande. 111
——— hoedaanig aangezegd. 414
Stoicynen, vanwaar zo genoemd. 391
't Stooten van óssen, hoedaanig onder de Jooden vergoed. 457
Strategus zékere Opperschout óf Hoofdman by de Grieken, en ook onder de Jooden. 200, 201
SULPICIUS SEVERUS Kerkelyke Hístori. 37

T.

TAndpyn door wormtjes veroorzaakt, hoe verdreeven. 292, 293
Taurobolium Stierófferande. 111, 116
Τλαμῶν zékere strooken óf cedels. 413
Testament van Filips den IV, Koning van Spanje. 283
Thales één der zeven Wyzen van Griekenland. 206
Theodora in een hoerhuys geslooten, en hoe geréd. 96, 97
Thesmothetæ zékere Wetgeevers te Athene. 406
Treffelyk waaren de Bisschoppen ontrent het jaar 400. in zékeren opzigte, 55
Tyd wanneer de Gódsdienst onder de Christenen gepleegd wierdt. 77

V.

VAersje wegens eene vermenging van rym en onrym. 59
——— eens bédelaars aan Koninginne Elizabet. 444
——— wegens haar en Jakobus. 448

Vasten

Digitized by Google

Vaſten behoorde niemand opgedrongen te worden. 93
VAUBANS maniervan Veſtingen te maaken. 449
Veen waaruyt ontſtaan. 289
Vergaderplaatſen der eerſte Chriſtenen. 75
Vergoeding voor aangedaane ſchaade onder de Jooden. 456
Verkiezinge by eene Medalie vergeleeken. 324
Verlichting des gemoeds. 63
Verſmaading der werreld. 90
Vierſchaar der Jooden hoedaanig. 461
Vires, wat men in de Stierófferanden daardoor verſtaan moet. 113, 114
Voetwaſſchen eertyds een Chriſtelyke pligt. 88
VORM (*Hobius* van der) Verhandeling van het Hollands, Zeelands, en Weſt-Frieſlands verſterfrecht. 339
Vrouw, wanneer naa 't byſlaapen zuyver, en wanneer niet. 395
Vrouwen door Propertius gehekeld. 252
Vrouwen, haare pligt. 420
—— óf 't haar geoorlófd is in de Gemeynte te ſpreeken. 422, 423
Vryaadje der Lyflandſche boeren. 504

W.

WAanwyze uytheemſchen gehekeld. 251
WERNERUS óf heyligeVlugteling. 349
WOLZOGENS Hebreewſch Woordenboek, zie *Leigh*.
Wonderwerken in Britannië van Germanus Biſſchop van Antiſiodore. 30
Worſtelaars en Kampvechters hoe door 't lót gepaard. 405

Digitized by Google

Wyf, óf het altoos van 't onzydig geſlacht is. 108

X.

Xenofanes een Griekſch Filoſoof. 398
Xyſtarchæ Opzieners der Schermſchoolen. 408

Y.

YSSEL (*Paulus van*) Noodlót van de Kerk des Nieuwen Teſtaments. 519

Z.

ZEe van tyd tót tyd hooger wordende. 291
Zeno één Griekſch Filoſoof. 389
Ziel, hoedaanig by de Heydenen aangemerkt. 141
Zingen zonderling afgemaald. 74

EYNDE.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

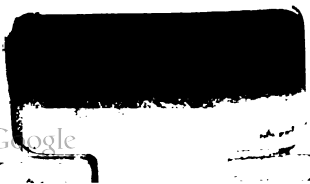
Digitized by Google

Digitized by Google